DAVID AND SYLVIA STEINER YIZKOR BOOK COLLECTION
STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY
NO. 14269

Slonim Memorial Book

Pinḳas Slonim

THE NEW YORK PUBLIC LIBRARY – NATIONAL YIDDISH BOOK CENTER
YIZKOR BOOK PROJECT

NEW YORK, NEW YORK AND AMHERST, MASSACHUSETTS

THE STEVEN SPIELBERG DIGITAL YIDDISH LIBRARY PROVIDES
ON-DEMAND REPRINTS OF MODERN YIDDISH LITERATURE

•

MAJOR FUNDING FOR THE
YIZKOR BOOK PROJECT WAS PROVIDED BY:
Harry and Lillian Freedman Fund
David and Barbara B. Hirschhorn Foundation
David and Barbara Margulies
The Nash Family Foundation
Harris Rosen
David and Sylvia Steiner
Ruth Taubman

•

Original publication data

TITLE	Pinkas Slonim / [ʼorekh, Kalman Likhtenshtain].
IMPRINT	880-02 [Tel Aviv : lrgun ʼole Slonim be-Yiśraʻel, 1961]
DESCRIPT	4 v. : ill. ; 32 cm.
SUBJECT	Jews -- Belarus -- Slonim.
	Slonim (Belarus) -- Ethnic relations.
	Holocaust, Jewish (1939-1945) -- Belarus -- Slonim.
ADD'L NAME	Lichtenstein, Kalman, 1899-
ADD'L TITLE	Record and face of a town, ruin of the community : in memoriam

THIS BOOK MEETS A.N.S.I. STANDARDS FOR
PAPER PERMANENCE AND LIBRARY BINDING

PRINTED IN THE U.S.A.

פנקס סלונים

ספר ב':
השמדת הקהלה, דפי הנצחה

PINKAS SLONIM
VOLUME TWO:
Ruin of the Community,
IN MEMORIAM

פנקס סלאָנים
צווייטער באנד:
חורבן פון סלאָנים,
אָנדענק־בלעטער

עורך פנקס סלונים:
קלמן ליכטנשטיין

עורכי הכרך:
קלמן ליכטנשטיין, יחזקאל רבינוביץ

יו"ר ועדת המערכת:
חיים אוורבוך

חברי ועדת המערכת:
ד"ר שמואל חננוביץ, ברוך יקימובסקי, ד"ר נח קפלינסקי

נתנו ידם להכנת הפנקס:
ד"ר שמואל וייס, שמעון גוזובסקי, יוסף דרור, מרדכי ספיר

סייעו להוצאת הכרך:
סופיה ויעקב מישקין, קלמן לובובסקי, (ונצואלה),
סם מישקון, שלום רבינוביץ, (ארה"ב),
הרי רובין־רובינובסקי (קנדה),
יוצאי סלונים בדרום־אפריקה

אזכרת נשמות – י.ר.

קְרָא! גַּם הַיּוֹם, עִם חֲלוֹף הַשָּׁנִים, כֹּה תָּאַבְתְּ לָדַעַת
מִי וָמֶה, וְהֵיכָן, וּמָתַי, וְכֵיצַד, וְכֵיצַד!
כֹּה רָצִיתָ לִכְרוֹת אָזְנְךָ אֶל דַּפֵּי הַפִּנְקָס, אִם נִשְׁמַעַת
מִבֵּינָם אֶנְקָתוֹ שֶׁל הָאָב, זַעֲקַת אֵם נֶחֱנֶקֶת לָעַד.

כִּי דִמְעָה הִיא כָּל אוֹת שֶׁבַּסֵּפֶר, כָּל מִלָּה יְלָלָה מִתְיַפַּחַת.
כָּל שׁוּרָה בּוֹ הִיא פֶּצַע צוֹרֵב וְכָל פֶּרֶק הוּא גֵיא עֲקֵדָה.
קְרָא! תֵּדַע אֵיךְ לְאוֹר שֶׁל חַמָּה סְלוֹנִימָאִית זוֹרַחַת.
טְהוֹרֵי נְשָׁמָה נִסְחֲבוּ לַבּוֹרוֹת הֲמוֹנֵי הָעֵדָה.

קְרָא! כַּאן נִשָּׂא מַשְׁקָן שֶׁל כַּנְפֵי שַׂר־הַתֹּפֶת
וּקְרִיאָה שֶׁל אֶגְרוֹף סְלוֹנִימָאִי קָפוּץ מִן הַיַּעַר עוֹלָה.
נֵלֵךְ, כֹּה נֵלֵךְ דוֹמְמִים וּשְׁחוֹחִים לְפֶּטְרַלֶבִיץ וְצֶ׳פֶּלוֹבָה,
לַהֲלְוָיָה הַגְּדוֹלָה.

— — — — — — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — — — — — —

לייען! דו ווילסט דאך אויך איצטער, נאך יאָרן נאָך לאַנגע
וויסן גענוי ווער און וואס, ווען און ווו, וויאזוי, וויאזוי!
דו ווילסט אין די בלעטער דערהערן אן עכא א ווייטן פון קלאַנגען —
דעם טאַטנס געשריי, דער מאַמעס אַ לעצטן פארשטיקטן אוי—ווי.

ס׳איז אַ טרער יעדער אות אין דעם ספר, יעדעס וואָרט איז אַ ביטערער יאָמער
יעדע שורה — א בייסיקע וווּנד, אן עקֵידה אין יעדן קאַפיטל.
לייען! און ווייס, אז אזוי האט מען טויזנטער ריינע נשמות
געטריבן אין שיין פון דער סלאָנימער זון צו דער שחיטה.

לייען! עס פלאַטערט אין ספר אַ פליגל פון מלאך־המוֶת,
עס ביילט זיך אַ סלאָנימער פויסט פאַרטיזאַניש אין וועלדער אין פרייע.
גייען מיר, גייען אַהין, קיין פעטראַלעוויטש און טשעפעלאָווע,
שטיל, מיט געבויגענעם קאָפּ אויף דער גרויסער לוָיה...

— —
— —

... ונגעו דמי אבות ובנים ודמי רחמניות וילדיהן ונתערבו דמי אחים ואחיות ודמי חתנים וכלות ודמי חכמים וחכמות ודמי הגונים והגונות ודמי בחורים ובחורות ודמי פרנסים וחזניהם ודמי חסידים וחסידות ודמי זקנים וזקנות ודמי דיָנים וסופריהם ודמי מלמדים ותלמידיהם ודמי אנשים ונשותיהם ונהרגו כלם יחד על קדוש שמך המיוחד.

ארץ אל תכסי דמם ואל יהי מקום לזעקתם!

המוציא לאור:

ארגון עולי סלונים בישראל

השלטון הסובייטי
וגלות סיביר

סאוועטישע הערשאפט און גלות סיביר

חיים ראבינאוויטש

ערב אונטערגאַנג

פון תמיד אָן איז סלאָנים לויט איר עטנישן צוזאַמענשטעל געווען אַ שטאָט מיט אַ גרויסער אידישער מערהייט. אידן זיינען געווען אומגעפער 75 פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג, בעת די איבעריקע 25 פּראָצענט זיינען באַשטאַנען פון ווייסרוסן, רוסן און אַ געוויסער צאָל פּאָלאַקן. די צאָל פון די סלאַווישע תושבים פלעגט זיך ענדערן, אין לויף פון די יאָרן צווישןביידע וועלט־מלחמות, און די פּאָלאַקן זיינען עטוואָס געשטיגן אין צאָל אין די דרייסיקער יאָרן. אָן ענדערונגען איז געבליבן דער אַלט־איינגעזעסענער מאַכמעדאַנישער טייל פון דער סלאָנימער באַפעלקערונג, די קרוב צו 100 משפּחות טאַטאַרן.

אין די לעצטע יאָרן פאַר דער צווייטער וועלט־מלחמה איז שטאַרק געשטיגן די צאָל פּוילישע איינוווינער, און צוזאַמען מיט די רוסן, ווייסרוסן און טאַטאַרן זיינען זיי דערגאַנגען ביז 40 פּראָצענט פון דער באַפעלקערונג.

אַ שטאָט פון אידישער אַרבעט און האַנדל

טראָץ אַלע פּרוּוון פון פּאָלאָניזאַציע, איז נאָך אַ לאַנגע צייט, אויך אונטער דער פּוילישער געוועלטיקונג, געלעגן דער האַנדל, די אינדוסטריע און האַנטווערק אין אידישע הענט. די צוויי סוחרים־פאַריינען אין סלאָנים, דער „גרויסער" און דער „קליינער", האָבן געציילט צוזאַמען אַן ערך 800 מיטגלידער; אַ האַנטווערקער־פאַריין, וואָס האָט אין אַלע זיינע פאַך־סעקציעס געציילט איבער 500 בעלי־מלאכות; פּראָפעסיאָנעלע פאַריינען זיינען געווען פאַרשיידענע, אונטער דער השפּעה פון בונד, קאָמוניסטן און פּועלי־ציון, און זיי האָבן אַלע צוזאַמען געציילט אַ סך הונדערטער אַרבעטער און אָנגעשטעלטע — צווישן זיי גאַנץ ווייניק קריסטן. אויך די צוויי וויכטיקע פינאַנסיעלע אינסטיטוציעס, די סוחרים־באַנק מיט אירע 400 מיטגלידער און די קאָאָפּעראַטיווע פאָלקס־באַנק מיט איבער 1000 מיטגלידער, זיינען געווען ריין־אידישע בענק. אַזוי איז אויך געווען אין אידישע הענט די וואַלד־ און האָלץ אינדוסטריע, ציגל־ און קאַכל־פאַבריקן, קלענערע און גרעסערע גאַרבערייען א. ד. גל.

אַ באַזונדערס וויכטיקע ראָל אין אידישןווירטשאַפטלעכן לעבן אין סלאָנים האָט געשפּילט די וואַלד און האָלץ־אינדוסטריע און האַנדל. די שטאָט האָט פאַרמאָגט אַרום זיך פיל פּריצישע און מלוכה'שע וועלדער. די טייך שטשאַרע האָט געדינט אַלס גוטער און ביליקער טראַנספּאָרט־מיטל און אין משך פון יאָרן פלעגן שווימען די פּליטן אין גרויסע מענגעס פון האָלץ־מאַטעריאַל פון די וועלדער אין די טאַרטאַקן אַריין, כדי פון דעם צו פּראָדוצירן אַלערליי געהילץ. זיבן טאַרטאַקן האָט סלאָנים פאַרמאָגט אין די דרייסיקער יאָרן, געאַרבעט האָבן אין זיי דורכשניטלעך אַ טויזנט אַרבעטער, ס'רוב קריסטן, און אַרום זיי איבער הונדערט אָנגעשטעלטע, בראַקערס, בוכהאַלטאָרן, אויפזעער און זאַכקענער.

דערמיט האָט סלאָנים אויך באַשטימט איר וויכטיקן אָרט אין דער אַלגעמיין־פּוילישער ווירטשאַפט, אין וועלכער, די האָלץ־אינדוסטריע האָט פאַרנומען אַ באַדייטנדיקע פּאָזיציע. סלאָנים איז געווען אַ צענטער, וואָס האָט אַנטוויקלט דעם פּוילישן האָלץ־עקספּאָרט קיין אויסלאַנד און אַריינגעטראָגן אין דער פּוילישער מלוכה־קאַסע גרויסע סומען פון דעם אַרויסגעפירטן האָלץ און פון די שטייערן.

ביזן יאָר 1935 האָבן זיך אין סלאָנים כמעט ניט געפונען קיין קריסטלעכע קראָמען אָדער אַנדערע געשעפטן. דער גרויסער און קליינער האַנדל זיינען געווען אידישע, און טראָץ אַלע שוועריקייטן — ס'רוב פינאַנסיעלע — איז יאָרן לאַנג געפלאָסן דאָס אידישע לעבן נאָרמאַל. לייכט איז דאָס לעבן פון די סלאָנימער אידן קיינמאָל ניט געווען. דער גרעסטער טייל קרעמער, הענדלער און האַנטווערקער, שוין אָפגערעדט פון די אַרבעטער און אָנגעשטעלטע, איז געווען ווייט פון זיין רייך. די אַלע האָבן זיך שווער געמאַטערט פאַר זייער עקזיסטענץ, אָבער ווי ס'איז געלעבט „באַלעבאַטיש".

בייזע ווינטן הויען

אַ גאַנץ אַנדער בילד האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט דאָס אידישע לעבן אין סלאָנים די לעצטע יאָרן פון דער פּוילישער הערשאַפט, ערב דעם גרויסן חורבן פון אונזער שיינער סלאָנימער קהילה.

בייזע ווינטן פון היטלעריזם האָבן משפּיע געווען ניט נאָר אויף די פּוילישע בירגער פון פאַרשיידענע קלאַסן און שיכטן, נאָר אויך אויסגעאיבט זייער ווירקונג אויף דער פּאָליטיק פון דער פּוילישער רעגירונג און אַמטן לגבי דער אידישער באַפעלקערונג און אירע פּרנסה־קוועלן.

ביסלעכווייז האָבן מיר אויך אין אידישן סלאָנים אָנגעהויבן פילן די אַנטיסעמיטישע השפּעה. דער גרעסטער טייל פון די פּוילישע הויכע באַאַמטע, סיי ענדעקעס און סיי אָזאָן־לייט, האָבן אָנגעהויבן צו רעאַליזירן אין פּוילן די שיטות פון דער

היטלעריסטישער אידן־פּאָליטיק — דאָס אַרויסשטויסן אידן פון זייערע ווירטשאַפטלעכע פּאָזיציעס. אַזוי האָט די פּוילישע רעגירונג אין משך פון אַ געוויסער צייט פשוט פאַרבאָטן דעם פאַרקויף פון מלוכה־וועלדער און האָלץ־מאַטעריאַלן צו די אידישע טאַרטאַקן אין סלאָנים, און אַ לענגערע צייט זיינען אַלע טאַרטאַקן געבליבן אָן אַרבעט. דער מאָטיוו איז געווען, אַז די מלוכה אליין דאַרף איבערנעמען די אויסאַרבעטונג און עקספּאָרט פון האָלץ אין אירע הענט. נאָר אַ דאַנק דעם פאַקט, וואָס האָט זיך אַרויסגעוויזן גאַנץ שנעל, אַז די מלוכה און אירע פּוילישע אָנגעשטעלטע זיינען ניט פעאיק געווען אויסצופירן די אַנטי־אידישע מלוכה'שע פּלענער, און אַראָפּגעלאָזענע בוימער און קלעצער האָבן אָנגעהויבן צו פוילן אין די וועלדער, — האָבן די פּאָלאַקן געמוזט רעזיגנירן פון דעם פאַרבאָט און זיך געווענדעט צו די אידישע סוחרים מיטן פאָרשלאַג אָפּצוקויפן די האָלץ.

די לעצטע 2—3 יאָר פאַר דער מלחמה האָט די רעגירונג געעפנט אין סלאָנים אַ ספּעציעלע באַנק צום פינאַנסירן ניי־געעפנטע קריסטלעכע קאָאָפּעראַטיוון און פּריוואַטע קראָמען, כדי די קריסטן זאָלן ניט דאַרפן קויפן ביי אידן. אַזוי האָט זיך געעפנט אַ פּוילישער תבואה־קאָאָפּעראַטיוו, אַן אייזן־קאָאָפּעראַטיוו, פּריוואַטע קראָמען פון באַקאַליי, מאַנופאַקטור, בעקערייען. עס זיינען אפילו פאַרגעקומען עטלעכע פּויליש־קריסטלעכע גאַסן־דעמאָנסטראַציעס מיט טראַנספּאַרענטן אויף וועלכע עס איז מיט גרויסע אותיות געשריבן געווען: „קויפט ניט קיין שום זאַך ביי אידן" און דער באַרימטער אַנטיסעמיטישער לאָזונג „אַן אייגענער — צו אַן אייגענעם".

אַ געוויסער מאַיאָר סלאָנאַזש, אַן אָנפירער פון דער אָרטיקער „אָזאָן"־אָרגאַניזאַציע, האָט אפילו געדונגען עטלעכע כוליגאַנעס און זיי אַוועקגעשטעלט אַלס פּיקעטן פאַר אייניקע אידישע געשעפטן און פאַר יעליאַנס קינאָ „מאָדערן", זיי זאָלן אַהין ניט אַריינלאָזן קיין פּאָלאַקן. איך געדענק, אַז דער קינאָ־אייגנטימער הער יעליאַן האָט זיך געווענדעט צו מיר אַלס צו אַ שטאָט־ראַטמאַן, איך זאָל וועגן די פּיקעטן אינטערווענירן אין דער סטאַראָסטוואָ, און ווען איך האָב די אינטערווענץ געבראַכט פאַרן דאַמאָלדיקן סטאַראָסטע, הער קאָשלאַטש, — אגב אַ קלוגער מענטש און געוועזענער פּילסודטשיק, — האָט ער מיר געענטפערט: „אָפיציעל קען איך גאָרניט טאָן, ווייל ס'איז איצטער אַזאַ ליניע אין דער רעגירונג גופא, אָבער איך קען געבן אַ ניט־אָפיציעלע עצה, אַז הער יעליאַן זאָל דיזעלבע כוליגאַנעס באַצאָלן אַ בעסערן פּרייז ווי זיי קריגן ביים מאַיאָר סלאָנאַזש, און זיי וועלן זיכער שרייען פאַרקערטע לאָזונגען..." — דאָס האָט טאָקע אַ שטיקל צייט געהאָלפן.

צוליב דיזעלבע אַנטיסעמיטישע צילן האָט אין יענער צייט דער פּוילישער גלח פון זאַמאָשטשער קלויסטער פּלוצלינג אָרגאַניזירט אַן אַלגעמיינעם שטרייק פון אַלע קריסטלעכע אַרבעטער אין די אידישע טאַרטאַקן און ציגעלניעס. איבער טויזנט אַרבעטער האָבן פאַרשטרייקט מיט דער פאָדערונג, אַז די טאַרטאַק־ און ציגעלניעס־אייגנטימער זאָלן שליסן אַ נייעם אַרבעטס־אָפּמאַך מיט דעם ניי־געגרינדעטן אין ווילנע „קריסטלעכן אַרבעטער־פאַריין", אַן עכט־אַנטיסעמיטישע אָרגאַניזאַציע, און זיך אונטערוואַרפן אַלע זיינע דירעקטיוון. דער הויפּט־ציל פון די שטרייק־מאַכערס איז געווען אַרויסצושטויסן פון דער אַרבעט אַ פאָר הונדערט אידישע און אַ טייל ווייסרוסישע אַרבעטער.

ס'איז דאַן געווען אין סלאָנים אַ קיבוץ־הכשרה מיט אַ פאָר הונדערט חלוצים, וועלכע האָבן געאַרבעט ס'רוב אין די אידישע טאַרטאַקן און ציגל־פאַבריקן, און מ'איז פון זייער אַרבעט געווען זייער צופרידן. דאָס האָט פאַרדראָסן די אַנטיסעמיטישע פירער אין סלאָנים.

דער שטרייק האָט געדויערט ביי 3 וואָכן, דער גלח האָט אפילו געעפנט אַן אומזיסטע קיך פאַר די שטרייקנדיקע. בעת די אונטערהאַנדלונגען זיינען אויך געוואָרפן געוואָרן סטראַשונקעס מיט מאַכן אַ פּאָגראָם. נאָר אַ דאַנק דער פעסטער האַלטונג פון די אידישע טאַרטאַק־אייגנטימער, וועלכע האָבן געמאָלדן, אַז זיי וועלן בעסער לאָזן ליקווידירן זייערע אונטערנעמונגען איידער שרייבן אַן אָפּמאַך מיט אַ ריין־אַנטיסעמיטישן פאַריין, איז דער שטרייק געבראָכן געוואָרן. דער גרעסטער טייל אַרבעטער, די ווייסרוסן, זיינען אויך ניט געווען צו שטאַרק צופרידן פון זייערע נייע פּוילישע „אָפּעקונעס".

בעתן שטרייק האָט די ווילנער צייטונג „סלאָוואָ ווילענסקע" געשריבן אייניקע מאָל וועגן דעם און דערציילט מיט אַנטיסעמיטישן סאַרקאַזם, אַז די אידישע אייגנטימער האָבן זין קאָמוניסטן, און זיי דערלאָזן דעריבער ניט שאַפן קיין „סאָציאַליסטישע" אַרבעטער פאַריינען...

דער גייסט פון זעלבשוץ

די לופט איז אַלץ מער און מער פאַרסמט געוואָרן מיטן היטלעריסטישן גיפט. די מאַכט האָט געזוכט מיטלען אַרויסצורייסן דעם האַנדל און האַנטווערק פון אידישע הענט. מ'האָט אָנגעהויבן ברענגען פּוילישע האַנטווערקער פון פאַרשיידענע טיילן פון פוילן, כלומרשט מיטן תירוץ, אַז „די אידן האָבן ניט קיין ריכטיקע און ספּעציאַליזירטע פאַכמענער", ווי מוראַרעס, שלאָסערס א. ד. גל.

דער אַנטיסעמיטיזם האָט זיך פאַרשפּרייט באַזונדערס שטאַרק צווישן די פּוילישע שול־קינדער און סטודענטן, וועלכע זיינען ממש פאַרפּלייצט געוואָרן מיט בערג פון אַנטיסעמיטישער ליטעראַטור, געדרוקט אין דייטשלאַנד אין דער פּוילישער שפּראַך. עס איז שוין איינמאָל דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז די סטודענטן פון דער זשירעווער אַגראָנאָם־שולע, וואָס האָט זיך געפונען אַ 10 קילאָמעטער פון סלאָנים, האָבן געפּלאַנעוועט צו קומען אין אַ געוויסער קריסטלעכער חגא אויף אַ כלומרשט־פּאַטריאָטישער דעמאָנסטראַציע, און דערביי זיך „אַ שפּיל טאָן" מיט די סלאָנימער „זשידקעס".

די זאַך איז צופעליק דערגאַנגען צו אידישע עסקנים, דורך זשירעווער אידן. מ'האָט אָנגעהויבן שטאַרק רעדן דערפון אין שטאָט, ווער מיט אומרו און ווער מיט צאָרן. ביי איינעם האָבן געציטערט די הענט, ביים צווייטן האָבן זיך געביילט די פויסטן. איך האָב אין יענע טעג, ווי איינער וואָס האָט נאָך אין זיינע יוגנט־יאָרן גענומען אַן אַקטיוון אַנטייל אין די סאָציאַליסטישע זעלבשוץ־אָרגאַניזאַציעס קעגן די צאַרישע פּאָגראָמשטשיקעס, געכאַפּט אַ שמועס מיט אידישע פאָלקסמענטשן, בעיקר מיט די סלאָנימער איזוואָשטשיקעס און טרעגער. איך האָב געוווסט, אַז זיי זיינען שטענדיק די ערשטע

צום פאַרטיידיקן אידישן לעבן, פאַרמעגן און כבוד. דער ענטפער וואָס איך האָב פון זיי באַקומען איז געווען קלאָר און איינדייטיק: „זייט רואיק, ראַבינאָוויטש, איר גיט אונז נאָר צו וויסן דעם טאָג ווען די זשירעווער כוליגאַנעס דאַרפן אָנקומען, און מיר וועלן זיי שוין מאַכן אַזאַ קבלת־פּנים, אַז זיי וועלן גאַנצע צוריק אַהיים ניט טרעפן...”

אין דער סלאָנימער געהיים־פּאָליציי האָט געדינט איינער אַ סלאָנימער קריסט, קלימקעוויטש, וועמענס אויפגאַבע איז געווען „נאָכצושמעקן” וואָס עס טוט זיך אין אידישע קרייזן און דאָס ברענגען צו די מאַכט־אָרגאַנען. אַליין איז ער געווען אַ פאַרביסענער אַנטיסעמיט. ער האָט עס דערשמעקט, אַז די אידן גרייטן אַ ווידערשטאַנד אויפן פאַל פון עקסצעסן און אויך אַז איך בין אַ ביסל אין דעם פאַרמישט. איינמאָל האָט ער אפילו אינמיטן פאַראַדנע־גאַס פאַרפירט מיט מיר אַ פראָוואָצירנדיקן שמועס, אין ער האָט טאַקע געהערט פון מיר אַ גאַנץ קאַטעגאָרישע מעלדונג, אַז אויב נאָר די זשירעווער סטודענטן וועלן באַפאַלן אידן, וועלן מיר זיך מיט זיי גוט אָפרעכענען און מיר וועלן געוויס ניט לאָזן מאַכן אויף אונז פּאָגראָמען. ער האָט נאָך אַ פראַגע געטאָן: „הייסט עס, אַז איר האָט אָרגאַניזירט אַ זעלבשוץ?”, — און איך האָב אים געענטפערט, אַז ס'איז אַזוי.

דעמזעלבן טאָג האָט דער סטאַראָסטע קאָשלאַטש געשיקט מיר רופן. ער איז מיט מיר געווען גוט באַפריינדעט און האָט מיר געפרעגט, צי איז אמת וואָס קלימקעוויטש האָט אים דערציילט, אַז אידן קלייבן זיך שלאָגן די פּוילישע זשירעווער סטודענטן ווען זיי וועלן די טעג קומען קיין סלאָנים. אויף דעם האָב איך אים געענטפערט: „דו פאַרשטייסט דאָך גאַנץ גוט, אַז סלאָנימער אידן וועלן ניט באַפאַלן קיין קריסטן, אָבער אויב די זשיראָוויאַקעס וועלן פּרובירן אָנרירן אונז, וועלן מיר געוויס רעאַגירן און זיי צוריקשלאָגן וויפל ס'וועט זיך לאָזן”. מיינע אָפענע דיבורים האָבן אויף אים געמאַכט אַן איינדרוק און ער האָט געפרעגט מיט זאָרג: „איז דאָס דער אויסוועג?” — קיין אַנדער תשובה האָב איך פאַר אים ניט געהאַט. אָבער אונזער שטעלונג איז זיכער דערגאַנגען צו די אויערן פון די, וואָס האָבן געמאַכט פינסטערע פּלענער פון באַפאַלן אידן אין סלאָנים.

די אידישע טרעגער, איזוואָשטשיקעס, אַלערליי אַרבעטער און בעלי־מלאכות, און אַן צווייפל אַ גרויסער טייל פון דער אָרגאַניזירטער אידישער יוגנט אין שטאָט זיינען גרייט געווען אָפּצושטויסן מיט כוח יעדן אָנפאַל אויף אידן. אַ שאָד וואָס ס'איז פון צווישן די אידישע העלדישע פאָלקס־טיפּן אַוועקגעריסן געוואָרן אין יענע צייט איינער פון די דרייסטע און שטאַרקע, פאַר וועמענס נאָמען די קריסטלעכע כוליגאַנעס האָבן געציטערט. איך מיין דאָ נאָטקע דעם איזוואָשטשיק. ער איז געווען אַ לינק־געשטימטער מענטש און האָט באַזונדערס פיינט געהאַט די געהיים־אַגענטן. אין סלאָנים איז דאַן באַקאַנט געווען אַ געוויסער אידישער געהיים־אַגענט, וואָס פלעגט ניט איינמאָל אָפּמסרן לינקע עלעמענטן. געדינט האָט ער דאַן אין אַ צווייטער שטאָט, אָבער ווען ער איז איינמאָל געקומען צו גאַסט צו זיינע קרובים אין סלאָנים, האָט אים נאָטקע אָנגעטראָפן אין אָוונט אין זשירעווער געסל, און זייענדיק אַ ביסל בגילופין האָט ער אים אַ נעם געטאָן פאַרן האַלז. דער געהיים־אַגענט האָט באַוויזן אַרויסכאַפּן פון הינטער־קעשענע זיין רעוואָלווער און האָט אַריינגעשאָסן אַ קויל נאָטקען אין בויך אַריין. דער שיסער איז אַנטרונען, נאָטקען האָט זיין ברודער חייקל גענומען מיט אַ טאַקסי קיין וואַרשע, צו אַ דאָקטאָר, אָבער אויפן וועג איז ער אויסגעגאַנגען אין בלוט און חייקל האָט אים געבראַכט קיין סלאָנים מקבר צו זיין אים צווישן אייגענע.

עס האָט זיך געגרייט אַ גרויסע לוויה, און די פּאָליציי האָט געשיקט 30 ביז 40 פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן אָפּגעשלאָסן דעם בית־עולם און ניט דערלאָזן אים באַגראָבן אין סלאָנים. בלית־ברירה האָט אים די משפחה אַוועקגעפירט ערגיץ אין אַ שכנותדיקן בית־עולם. די פּאָליציי האָט געטענה'ט אַז נאָטקע איז געווען אַ קאָמוניסט, אָבער אין דער אמתן איז פון די סלאָנימער אידן אַוועקגעריסן געוואָרן אַ וואַרעמער איד, וואָס איז גרייט געווען שטענדיק פאַרטיידיקן אידיש האָב און גוטס און לעבן און כבוד.

„ויקם מלך חדש...”

אַ יאָר אָנדערהאַלבן פאַרן אויסברוך פון דער מלחמה איז אַראָפּגעזעצט געוואָרן דער סטאַראָסטע קאָשלאַטש, און אין איינקלאַנג מיט דער נייער פאַשיסטישער „אָזאָן”־ליניע איז געשיקט געוואָרן קיין סלאָנים אַלס נייער סטאַראָסטע אַן אויסגעשפּראָכענער אַנטיסעמיט פון פּויזנער געגנט, אַ געוויסער אָלשעווסקי. ער האָט באַלד פון די ערשטע טעג אָנגעהויבן ווייזן זיין אַנטיסעמיטישן פּרצוף.

אין מיין זכרון איז פאַרבליבן פאָלגנדער פאַקט: אין סלאָנים איז געווען אַ פּאָוויאַטאָווער סיימיק, וועלכער איז באַשטאַנען בעיקר פון קריסטן, אויסגעקליבענע דעלעגאַטן פון גאַנצן פּאָוויאַט. צו די זיצונגען פון סיימיק פלעגט דער שטאָט־ראַט אויך דעלעגירן זיינע פאָרשטייער, 2 אידן און 2 קריסטן. ס'רוב זיינען פאַרטראָטן געווען אין סיימיק מצד די אידן פון שטאָט־ראַט ד"ר ווייס און דער שרייבער פון די שורות. פאָרזיצער פון די סיימיק־זיצונגען איז געווען דער סטאַראָסטע. און אָט האָט דער דאָזיקער אָלשעווסקי איינמאָל געמאָלדן אויף אַזאַ סיימיק־זיצונג:

„איך קען אייך באַגריסן מיט דער פריילעכער בשורה, אַז אַ דאַנק מיין אינטערווענץ אין מיניסטעריום האָט זיך אונז, פּאָלאַקן, איינגעגעבן אַרויסצורייסן פון די אידישע הענט נאָך אַ גוטע אונטערנעמונג — די זאַלץ־קאָנצעסיע פאַרן סלאָנימער קרייז, וועלכע האָט ביז איצטער געהערט צום אידן איוויאַנסקין. איצטער איז די קאָנצעסיע אַריבער צו אַ פּוילישן קאָאָפּעראַטיוו”...

זיינע ווערטער האָבן אונז געשניטן ביים האַרצן, אָבער מיר האָבן געקענט אַרויסווייזן אונזער פּראָטעסט נאָר דורך פאַרלאָזן די זיצונג.

אַזעלכע און ענלעכע ביטערע עפּיזאָדן איז אונז אויסגעקומען איבערצולעבן ניט איינמאָל ביי פאַרשיידענע אַלגעמיין־געזעלשאַפטלעכע צוזאַמענטרעפן מיט די פּוילישע מאַכט־פאָרשטייער. אין די פריערדיקע יאָרן פלעגן זיי פאַרמאַסקירן זייערע אמתע אנטיסעמיטישע כוונות און מעשים מיט אַלערליי פאַלשע און זיסע רייד, אָבער אין די לעצטע דרייסיקער יאָרן האָבן זיי אָפן געוויזן זייער פּרצוף.

אַזוי האָט דער נייער סטאַראָסטע אָנגעהויבן שיקן אָפּט פּאָליציאַנטן איבער די קראָמען, מכלומרשט כדי צו רעווידירן די ריינקייט. דערביי פּלעגן זיינע שליחים מאַכן פּראָטאָקאָלן פאַר ניט אַרויסהענגען פּרייז־קוראַנטן און פאַר כלערליי מינים אַנדערע „חטאים". סיסטעמאַטיש האָט מען פאַרבאָטן אידן צו האַלטן טיי־האַלעס פאַר די דאָרפישע פּויערים, צו האַנדלען מיט טריפה פלייש א. ד. גל.

נאָך איין בולט־אַנטיסעמיטישע טאַט פון דעם אָלשעווסקי געדענק איך פון די לעצטע שטאָט־ראָט־וואַלן, אין 1939. אין דעם יאָר האָט געדאַרפט געוויילט ווערן אַ נייער שטאָט־ראָט, דאַכט זיך די זעקסטע קאַדענץ זינט דער אַנטשטייאונג פון דער פּוילישער מדינה.

סלאָנים, וואָס איז תמיד געווען אַ שטאָט מיט אַ אידישער מערהייט, האָט ביי די ערשטע 2—3 קאַדענצן געהאַט 16, שפּעטער 14 אידישע ראַטמענער פון דער אַלגעמיינער צאָל 24 פאַרשטייער. עס זיינען געווען 2 אידישע לאַווניקעס און אַ אידישער וויצע־בירגערמייסטער. ביי די לעצטע קאַדענצן האָט זיך שוין, אונטער אַ בולטן דרוק פון אויבן, פאַרקלענערט די צאָל אידישע ראַטמענער, ביז זי איז דערגאַנגען צו 10. דער אַנטיסעמיטישער סטאַראָסטע אָלשעווסקי האָט געהאַלטן, אַז אויך די צאָל 10 איז צופיל פאַר אידן אין אַ פּוילישער שטאָט.

פאַר די וואַלן האָט ער געשיקט רופן צו זיך ד"ר ווייסן און מיר, אַלס פאַרשטייער פון אידישן בלאָק, און געפאָדערט אַז אידן זאָלן ניט אַרויסשטעלן קיין קאַנדידאַטן אין אַ פּאָר ראַיאָנען, ווו עס האָבן געוווינט אויך קריסטן. „גענוג פאַר אייך — האָט דער סטאַראָסטע געזאָגט — אויך 6—7 ראַט־מענער. מיר קענען דאָך ניט דערלאָזן, אַז איר, אידן, זאָלט געוועלטיקן אין אַ פּוילישער שטאָט. מיר דאַרפן דאָ זיין די בעלי־בתים, און ניט איר".

מיר האָבן אים געענטפערט, אַז מיר מוזן זיך וועגן דעם באַראַטן מיט דעם אידישן בלאָק. אויף דער באַראַטונג איז, פאַרשטייט זיך, באַשלאָסן געוואָרן ניט מוותר צו זיין אויף דער גלייכבאַרעכטיקונג, וואָס ס'גאַראַנטירט אונז די פּוילישע קאָנסטיטוציע, און יע אַרויסשטעלן קאַנדידאַטן אין די וואַל־קרייזן.

מיר האָבן ספּעציעל געוואַרט ביזן לעצטן טאָג מיט אַריינ־טראָגן די ליסטעס אין די געמישטע קרייזן. געווען אידן, וואָס האָבן אפילו מורא געהאַט אונטערצושרייבן די ליסטעס, אָבער צוזאַמען מיט אפרים רובינאָווסקין, וואָס איז געווען סעקרע־טאַר פון בעלי־בתים־פאַריין, האָבן מיר גענומען אויף זיך די אויפגאַבע און אין לעצטן טערמין אַריינגעטראָגן צום וואַל־קאָמיסאַר די ליסטעס. ער האָט זיי ניט צוגענומען און זיך פאַרבונדן טעלעפאָניש מיטן סטאַראָסטע, וועלכער האָט אים געהייסן מיר איבערגעבן, אַז איך זאָל זיך תיכף ומיד מעלדן צו אים.

ווען איך בין אַריינגעקומען אין זיין קאַבינעט, האָט ער מיר באַגעגנט מיט זיין זיסלעכן אַנטיסעמיטישן גוט־באַקאַנטן שמייכל, און געזאָגט: „נו, וואָס, ראַבינאָוויטש, איר האָט מיר ניט געפאָלגט און איר טוט ווי אייך געפעלט. זיך איך דאָ טאַקע און טראַכט וועמען פריער פאַרשיקן קיין קאַרטוז־בע־רעזע (אַ באַקאַנטער פּוילישער קאָנצענטראַציע־לאַגער פאַר מענטשן, וואָס זיינען געווען דרייסט און ניט־געוווּנטשן דער פּוילישער רעאַקציאָנערער מאַכט), דיר אָדער ד"ר ווייסן"...

דערביי האָט ער מיר געבעטן זיצן און פאַרפירט מיט מיר אַ לאַנגע דיסקוסיע וועגן דער אידן־פראַגע אין פּוילן, וועלנדיג דערווייזן מיר, אַז אונז איז נאָך צו גוט, אַז אידן האָבן באַ־הערשט דאָס ווירטשאַפטלעכע לעבן, און ד. גל. אַנטיסעמי־טישע טענות. נאַטירלעך האָב איך זיך ניט געלאָזט בלייבן שולדיק און דער שמועס האָט זיך, — געצוווּנגענערהייט פאַר מיר, — פאַרצויגן גאַנץ לאַנג. דאָס אייגנטלעך איז געווען אָלשעווסקיס מיין: ער האָט מיר ספּעציעל פאַרהאַלטן, ביז דער טערמין פון דערלאַנגען די ליסטעס איז פאַרביי.

אין די צוויי וואַל־קרייזן האָבן מיר טאַקע ניט געהאַט קיין אידישע ליסטע, דאָך האָט זיך די אידן איינגעגעבן אָנציען ביז 10 ראַטמענער, טראָץ אַלע שטערונגען מצד דעם סטאַ־ראָסטע.

צום באַדויערן איז די דאָזיקע דערגרייכונג ניט אויסגע־נוצט געוואָרן, ווייל די קאַדענץ פון נייעם שטאָט־ראָט האָט זייער קורץ געדויערט. ס'האָט זיך דערנענטערט די מלחמה־געפאַר.

טעג פון שרעק

די מלחמה איז שוין ממש געהאַנגען אין דער לופטן — און, דאַכט זיך, אַז אין אַזעלכע טעג וואָלט די אידן־שנאה געדאַרפט פאַרשטומט און דערשטיקט ווערן. סוף כל סוף האָבן דאָך דאַן די פּאָלאַקן און אידן געהאַט איין געמיינזאַמען שונא — היטלערן. אָבער אונזער „ליבהאַרציקער" אנטיסעמיט, דער סטאַראָסטע, האָט אפילו אין אַזעלכע גרויזאַמע טעג ניט אָפּגעלאָזן זיין שנאה צו די אידן. ער האָט געלאָזט רופן די אידישע פאַרשטייער און פאַרלאַנגט פון זיי, אַז אין משך פון 2—3 טעג זאָלן די סלאָנימער אידן צונויפזאַמלען צווישן זיך אַ האַלבן מיליאָן זלאָטעס פאַרן פאַרטיידיקונגס־פאָנד, כדי צו העלפן ראַטעווען פּוילן פון דייטשן אָנגריף. שבת זיינען צו־נויפגערופן געוואָרן אין „דאָם לודאָווי" פאַרשטייער פון אַלע אָן אויסנאַם אידישע אָרגאַניזאַציעס, — געווען דאָרטן טוער פון הרב יגל ביז איטשע „פּאָטאַשער" (סוועטיצקי), און אויך עקסטרעם־לינקע טוער, און אַלע האָבן באַשלאָסן, אַז מען מוז די סומע שאַפן — פאַרשטייט זיך, אַז צוליב שנאת־היטלער מער ווי פון אהבת־פּוילן. ערגיץ טיף אין האַרצן האָט יעדער איינער געוואָלט גלויבן, אַז די אַלע מיטלען וועלן אפשר דאָך העלפן צוריק צו שטויסן היטלערס אַגרעסיע. דער האַלבער מיליאָן איז געשאַפן געוואָרן. געווען רייכערע סוחרים, וואָס האָבן געגעבן 10 און 15 טויזנט זלאָטעס.

כ'געדענק, אַז אין יענע ווירוואַר־טעג פון ערב־מלחמה האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען וועגן אַן ענגליש־פראַנצויזישן צוזאָג צו העלפן פּוילן אין פאַל פון היטלערס אָנגריף. די פּוילישע פּאַטריאָטן זיינען אַרויס מיט אַ דעמאָנסטראַציע לכבוד ענגלאַנד און פראַנקרייך און אַלע זיינען געווען זיכער, אַז איצטער וועט מען אָנלערנען היטלערן. שפּעטער האָט זיך פון דער גאַנצער הילף אויסגעלאָזט אַ בוידים.

דעם 1־טן סעפּטעמבער זיינען די דייטשן אַריבער די פּוילישע גרענעץ און צייט 8—10 טעג איז שוין כמעט האַלב פּוילן געווען אין זייערע הענט.

אַרום 10־טן זיינען שוין די דייטשן געווען אין ביאַליסטאָק און קיין סלאָנים זיינען שוין אָנגעקומען פיל אַנטלאָפענע אידן

פון די אָקופּירטע געגנטן, מיט שוידערלעכע גרויסן וועגן די ערשטע אידישע קרבנות אין אַלע שטעט.

באַלד האָט זיך פאַרשטאַרקט דער שטראָם פון טויזנטער אידן פון פאַרשיידענע פּוילישע שטעט און שטעטלעך, און די סלאָנימער אידן האָבן זיי אויפגענומען מיט דער גרעסטער וואַרעמקייט. כמעט אין יעדן הויז האָבן די אַזוי־גערופענע „בעזשענצעס" געפונען זיך אַ ווינקל.

דייטשע אַעראָפּלאַנען האָבן זיך גענומען ווייזן אין די הימלען ניט ווייט פון סלאָנים און די שרעק צווישן די אידן איז געוועזן אומגעהויער. יעדן טאָג האָט מען דערוואַרט די ווילדע מערדער. אַ געוויסע צאָל יונגעלייט, ס'רוב פון די לינקע קרייזן, וואָס האָבן ניט געוואָלט אַריינפאַלן אין דייטשע הענט, האָבן איינגעקויפט פערד מיט וועגענער און זיך געלאָזט אין דער ריכטונג צו דער רוסישער גרעניץ. אונטערוועגס האָבן זיי שוין אָנגעטראָפן אויף דער רויטער אַרמיי און מיט איר צוריקגעקומען אין זייער היים־שטאָט.

די צוויי פּוילישע פּולקן, וועלכע זיינען געווען סטאַציאָנירט אין די סלאָנימער קאַזאַרמעס, האָבן אַרום 10־טן סעפּטעמבער גענומען פאַרלאָזן די שטאָט, און די שרעק פון די אידישע איינוווינער איז געשטיגן פון שעה צו שעה. מען האָט מורא געהאַט סיי פאַר די אָנקומענדיקע דייטשן און סיי פאַר דער אַרומיקער קריסטלעכער באַפעלקערונג, וועלכע האָט זיך זיכער געגרייט אויסצונוצן די מהומה און מאַכטלאָזיקייט, כדי צו ראַבירן און באַפאַלן די אידן.

אַזוי איז מען געזעסן טאָג און נאַכט אין די פאַרמאַכטע הייזער, ביי פאַרטונקלטער ליכט און נאָכגעפאָרשט יעדע ידיעה דורכן ראַדיאָ.

דעם 17־טן סעפּטעמבער 6 פרי האָבן מיר פּלוצלינג דערהערט מאָלאָטאָווס „פּריקאַז", אַז די רויטע אַרמיי דאַרף תיכף ומיד אַריבערגיין די געוועזענע רוסיש־פּוילישע גרענעץ און פאַרנעמען גאַנץ ווייסרוסלאַנד, ביז ביאַליסטאָק. איך מוז באַמערקן, אַז דעם מאָמענט איז שווער צו פאַרגעסן, פּונקט ווי צום טויט פאַרמשפּטע קריגן די ידיעה וועגן זייער באַפרייאונג. מ'איז אַזוי איבערראַשט געוואָרן, אַז מענטשן זיינען אַרויסגעלאָפן אין די גאַסן וואָס שנעלער אָנזאָגן די בשורה אַלעמען און מ'איז יעדן איינעם אַרויפגעפאַלן אויפן האַלז, זיך געקושט פאַר ווילדער שמחה און זיך אָפּגעגעבן מזל־טוב.

פאַרבליבן איז מיר אין זכרון פאָלגנדער עפּיזאָד:

גלייך נאָך דער ידיעה וועגן מאָלאָטאָווס באַפעל האָט דער איינציק־פאַרבליבענער וויצע־סטאַראָסטע יעלינעק (דער סטאַראָסטע אָלשעווסקי איז שוין נעלם געוואָרן מיט אַ נאַכט פריער) צונויפגערופן אַ דרינגענדע זיצונג פון אידישע און פּוילישע פאָרשטייער, — צווישן וועלכע עס זיינען געווען ד"ר ווייס, ד"ר קאָוואַרסקי, ד"ר עפּשטיין, מאָניע קאַפּלאַן, איטשע סוועטיצקי, באָרע פּיאַסעצקי און איך, — און דאָרטן האָט אונז דער נאָך־פאַרבליבענער נאַטשאַלניק פון סלאָנימער מיליטערישן גאַרניזאָן, אַ פּולקאָווניק, געמעלדעט, אַז ער מיט די רעשטלעך פּוילישן מיליטער פאַרלאָזן באַלד די שטאָט און צייט 2—3 טעג וועט די סאָוועטישע אַרמיי פאַרנעמען סלאָנים. אויף אונזער פראַגע, ווי אַזוי מ'זאָל דערווייל איינהאַלטן אָרדענונג אין שטאָט, ביז די סאָוועטן וועלן אָנקומען האָט דער פּולקאָווניק געענטפערט, אַז דאָס איז שוין אונזער זאַך און ער קען דערפאַר ניט זאָרגן. ווען איינער פון די פאָרשטייער האָט פאָרגעשלאָגן, אַז מען זאָל זיך גלייך פון סטאַראָסטווא פאַרבינדן טעלעפאָניש מיט אונזער וואָיעוואָדזטוואָ אין נאָוואָגרודעק, ווו עס האָבן שוין געזאָלט זיין די רויט־אַרמייער, און בעטן וואָס שנעלער אָנקומען קיין סלאָנים, האָט דער פּולקאָווניק געזאָגט, אַז אויך דאָס איז ניט זיין זאַך — און האָט זיך מיט אונז געזעגנט.

מיר האָבן זיך פונם קאַבינעט פון סטאַראָסטע פאַרבונדן טעלעפאָניש מיט נאָוואָגרודעק. פון דאָרטן האָט שוין געענטפערט אַ סאָוועטישער פאָרשטייער, אַז די רויטע אַרמיי מאַרשירט דורך באַראַנאָוויטש און מייטשעט קיין סלאָנים און וועט אָנקומען צו אונז אין 2 טעג אַרום.

דערווייל האָט באָרע פּיאַסעצקי, אַלס נאַטשאַלניק פון די פייערלעשער, זיך געווענדעט צום הויפּט פון גאַרניזאָן און פאַר יענעמס אָפּטרעטן פון סלאָנים האָט ער באַקומען אַ געוויסע צאָל ביקסן מיט קוילן, מיט וועלכע ער האָט גלייך באַוואָפנט די אידישע פרייוויליקע פייערלעשער, און די האָבן אין משך פון די 2 טעג אָפּגעהיט די אָרדענונג אין שטאָט.

ווילדע פרייד און ביטערע אַנטוישונג

דעם 19־טן סעפּטעמבער פאַרמיטאָק האָבן מיר זיך דערוווסט טעלעפאָניש, אַז די רויטע אַרמיי וועט אַריינמאַרשירן קיין סלאָנים אַרום האַלב פינף פאַרנאַכט, און אָנקומען וועט זי פון דער זייט פון זאַמאָשציע.

מאָמענטאַל איז די ידיעה פאַרשפּרייט געוואָרן אין אַלע ווינקעלעך פון שטאָט און צענדליקער טויזנטער מענטשן, אידן און קריסטן, אַלטע און יונגע, קינד און קייט האָבן איבערגעפולט די גאַסן פון פאַראַדנע ביז זאַמאָשציער בריק און מיט בלומען אין די הענט אָפּגעוואַרט די רעטער.

אַרום האַלב פינף האָבן זיך געוויזן די ערשטע גרויסע רוסישע טאַנקן, און נאָך זיי אַ לאַנגע ריי מיליטערישע אויטאָס, לייכטע און שווערע. עס איז שווער איבערצוגעבן מיט וואָס פאַראַ הוראַ־געשרייען, מיט וועלכע פריילעכע פּנימער מ'האָט זיי באַגעגנט. יעדער טאַנק, יעדער אויטאָ, יעדער רויט־אַרמייער זיינען פּשוט פאַרשאָטן געוואָרן מיט בלומען. אידן און קריסטן האָבן זיך געוואָרפן קושן די סאָוועטישע סאָלדאַטן און זייערע אָפיצירן, און יענע האָבן, נאַטירלעך, צו אונז ברייט געשמייכלט און געטרייסט, אַז זיי זיינען געקומען אונז באַפרייען פון פּוילישן און דייטשן פאַשיזם און וועלן אונז, חס וחלילה, ניט אָנוואַרפן דעם סאָוועטישן רעזשים. „איר וועט קענען ממשיך זיין און האַלטן אייערע קראָמען און געשעפטן און פריי פאַרקויפן אייערע סחורות, קיינער וועט אייך ניט שטערן" — אַזוי האָבן זיי כסדר צוגעזאָגט. די שמחה איז געווען אין לשער.

עס זיינען פאַרביי איניקע טעג — די אַרמיי האָט כסדר אין די צענדליקער טויזנטער דורכמאַרשירט מיט אירע שווערע טאַנקן און האַרמאַטן דורך סלאָנים, אויף איר ווייטערדיקן וועג ביז ביאַליסטאָק.

די הוראַ־געשרייען האָבן זיך ביסלעכווייז איינגעשטילט. די רויט־אַרמייער, און אויך די אַרומיקע קריסטלעכע פּויערים, האָבן זיך געוואָרפן אויף די קראָמען און צייט איניקע טעג אויסגעקויפט אַלץ וואָס ס'האָט זיך געלאָזט. אין פאַרגלייך מיט

די פרייזן אין רוסלאַנד איז אַלץ ביי אונז געווען ביליק און די סאָוועטישע סאָלדאַטן האָבן געקויפט אַלץ וואָס זיי האָבן געזען אין די קראָמען. פאַר זיי איז דאָס, אין פאַרגלייך מיט זייערע היימען, געווען ממש אַ גן־עדן.

אַזוי זיינען אין איין וואָך צייט אויסגעליידיקט געוואָרן די געשעפטן פון אַלע מינים סחורות און די קרעמער האָבן איינגעלייזט גאַנצע בערג מיט פוילישע זלאָטעס און סאָוועטישע רובלען.

אין אַ גאַנץ קורצער צייט אַרום זיינען לויט אַ באַפעל די זלאָטעס אַנולירט געוואָרן און די רובלס האָבן באַלד פון אָנהויב קיין גרויסן ווערט ניט געהאַט.

דער ענטוזיאַזם איז ביסלעכווייז אָפגעלאָשן געוואָרן. מענטשן האָבן גענומען אַרומבלאָנדזשען מיט פאַרחלומטע פנימער און פרעגן איינער דעם צווייטן וואָס ס׳וועט ווייטער זיין. אָפטימיסטן האָבן זיך געטרייסט, אַז ס׳וועט אַלץ בלייבן ביים אַלטן, פעסימיסטן האָבן געטענה׳ט: „אהאָ, איר קענט זיי ניט, איר וועט נאָך גוט דערפילן וואָס פאַראַ טאַבאַק זיי וועלן אייך געבן שמעקן...״

אַזוי זיינען אַריבער די ערשטע 8 טעג, און דאַן האָט זיך אין שטאָט באַוויזן אַ ציווילער פאָרשטייער, וועלכער איז אַריינגעשיקט געוואָרן פון דער ווייסרוסישער הויפט־שטאָט, פון מינסק. ער האָט זיך גערופן מאַטוויי קאָלאָטאָוו — זיין אמתער נאָמען איז געווען מאָטל קאָלאָטניצקי, אַ איד פון מינסקער געגנט, אַ געוועזענער שמייסער ביי אַן איזוואָזשטשיק, ווי ער האָט זיך אַליין פאָרגעשטעלט אויפן ערשטן מיטינג אין יעליאַנס קינאָ.

באַלד איז די געביידע פון דער געוועזענער פוילישער סטאַראָסטוואָ פאַרנומען געוואָרן דורך דער ציווילער מאַכט. די געביידע פון דער פוילישער „קאַסאַ סקאַרבאָוואָ״ איז באַשטימט געוואָרן פאַר אַ „גאָס־באַנק״ און אָנשטאָט די פרייערדיקע פוילישע באַאַמטע איז זי אָנגעפילט געוואָרן מיט אידישע בחורים און מיידלעך, צוזאַמען מיט איינצלנע רוסישע באַאַמטע. ביידע אידישע בענק זיינען געשלאָסן געוואָרן און זייערע געוועזענע דירעקטאָרן, — וואָלף בערמאַן פון סוחרים־באַנק און שיצגאַל פון פאָלקס־באַנק, — זיינען מיט אַלע זייערע בוכהאַלטאָרן, ביכער און דאָקומענטן אַריבערגענומען געוואָרן אין דער „גאָס־באַנק״ אַריין. די סאָוועטישע מאַכט האָט זיי געהייסן דערווייל אויספירן זייערע פונקציעס, איינקאַסירן צאָלונגען פאַר די וועקסלען אין זייערע טערמינען און דאָס געלט איבערגעבן דער „גאָס־באַנק״.

עס איז אפילו אַרויס אַ באַפעל, אַז די פאַרלעגענע חובות פון די פוילישע שטייערן זאָלן איינגעצאָלט ווערן אין זייער קאַסע — אַזוי ווי עס ווייזן אַרויס די ביכער פון שטייעראַמט, וועלכע זיינען פאַרכאַפט געוואָרן דורך די סאָוועטן.

די אידיש־פוילישע גימנאַזיע, וועלכע האָט עקזיסטירט 20 יאָר און געציילט ביז 400 תלמידים, איז פון אָנהויב אָן איבערגענומען געוואָרן דורך דער נייער ציוויל־מאַכט. דער דירעקטאָר טעלנער מיט זיין סעקרעטאַר יואל לעווין, צוזאַמען מיטן גאַנצן שטאַב לערער, האָבן זיך געמוזט אונטערוואַרפן דעם נייעם דירעקטאָר וואָס איז באַשטימט געוואָרן דורך דער סאָוועטישער מאַכט.

„פרייוויליקע״ פראָלעטאַריזאַציע

ביסלעכווייז זיינען אַזוי אַלע אַנשטאַלטן סאָוועטיזירט געוואָרן. די האַנטווערקער־וואַרשטאַטן זיינען איינגעשלונגען געוואָרן אין די קאָאָפּעראַטיוון — דער „קראַסני סטאָלאַר״ האָט געציילט איבער הונדערט מאַן און פאַר זיינע וואַרשטאַטן איז קאָנפיסקירט געוואָרן מרדכי גאָלדינבערגס הויף מיט אַלע געביידעס; עס זיינען אויך אַנטשטאַנען ציגל־, קאַכל־ און גאַרבעריי־קאָאָפּעראַטיוון. און די קראָמען זיינען געשטאַנען מיט ליידיקע פאָליצעס.

אַן ענלעכע אומוואַנדלונג ווי די וואַרשטאַטן זיינען דורכגעגאַנגען די 7 טאַרטאַקן. מיטן אַריינקום פון דער רויטער אַרמיי האָבן די אייגנטימער אָפּגעשטעלט די אַרבעט און איבער טויזנט מאַן זיינען געוואָרן אַרבעטלאָז. מאַטוויי קאָלאָטאָוו — דער נייער ציוויל־הערשער פון סלאָנים — האָט צונויפגערופן צו זיך די אייגנטימער פון אַלע פאַבריקן און זיי געזאָגט בזה הלשון: „איר האָט אויפגעהערט די אַרבעט און איר לאָזט טויזנט אַרבעטער אַרומגיין ליידיק דווקא דאַן ווען מיר, אייערע באַפרייער, זיינען געקומען און אייך אַלעמען גערעטעוועט? איך גיב אייך צוויי אויסוועגן — אָדער באַנייען די אַרבעט ווי פריער, און די פּראָדוקציע וועלן מיר ביי אייך אָפּקויפן, אָדער גיט איבער אייערע פאַבריקן די אַרבעטער. צייט 24 שעה דערוואַרט איך אייער ענטפער!״

אויף אונזער פראַגע: „וואָס וועט זיין מיט אונז, געוועזענע בעלי־בתים פון די אונטערנעמונגען?״ — האָט ער געענטפערט: „איר וועט אַרבעטן אַלס ספּעצן און באַקומען געצאָלט לויט אַ געוויסער נאָרמע״, און דערביי האָט ער צוגעגעבן: „אויך לענין האָט געהייסן אויסנוצן די פייאיקייטן פון דער בורזשואַזיע, ביז די אַרבעטער וועלן קענען אַליין איבערנעמען די אָנפירערשאַפט...״

מיר האָבן זיך באַלד אָריענטירט ווו מיר האַלטן אין דער וועלט און זיינען גלייך פון קאָלאָטאָוון אַוועק אויף אַ באַראַטונג צו יעזערסקין, דעם אייגנטימער פון גרעסטן טאַרטאַק. די גאַנצע חברה פאַבריקאַנטן האָט זיך גלייך אַ וואָרף געטאָן אויף מיר מיט דער פראַגע: „נו, וואָס זאָגט איר עפּעס איצטער, ראַבינאָוויטש, איר זייט דאָך עפּעס אַמאָל געווען אַ גאַנצער מקורב מיטן סאָציאַליזם״.

און איך האָב זיך מיטאַמאָל דערמאָנט דעם אַמאָליקן נוסח, מיט וועלכן איך פלעג אין די יונגע יאָרן אַרויסטרעטן אויף סאָציאַליסטישע מיטינגען, און איך האָב פאַר די סלאָנימער פאַבריקאַנטן געהאַלטן אַ גאַנצע רעדע, דערווייזנדיק זיי, אַז „אונזער קאַפּיטאַליסטישע ראָל איז שוין מיט דעם מאָמענט געענדיקט, און אויב מיר וועלן ניט אָפּגעבן אינזער פאַרמעגן מיט גוטן, וועט מען עס בקרוב צונעמען ביי אונז מיט גרויס פאַראַד און אפילו אונז משלח זיין אַהין ווו מ׳האָט פאַרשיקט אונזערס גלייכן נאָך דער אָקטאָבער־רעוואָלוציע״.

עס האָט גענומען בלויז אייניקע מינוטן ביז ס׳איז איינשטימיק באַשלאָסן געוואָרן זיך אָפּצוזעגענען מיט די טאַרטאַקן, נאָר בעטן מען זאָל אונז לאָזן לעבן און געבן אַרבעט. אויף צומאָרגנס פרי האָבן מיר זיך געמעלדעט צו קאָלאָטאָוון און אים איבערגעגעבן אונזער באַשלוס. ער האָט זיך זייער דערפרייט, געהייסן אונטערשרייבן אַ פּראָטאָקאָל, וואָס איז צוגעגרייט געוואָרן דורך זיין סעקרעטאַר, אונזער בן־עיר מאיר

סוועטיצקי, און ער האָט אונז געהייסן גיין צוזאַמען מיט די אַרבעטער אויף די טאַרטאַקן און אויסוויילן אַרבעטער־קאָמיטעטן.

די אַרבעטער זיינען אַזוי געווען מלא שמחה, וואָס מיר האָבן פרייוויליק אָפּגעגעבן די זאַוואָדן, אַז זיי האָבן כמעט אין אַלע טאַרטאַקן אויסגעקליבן געוועזענע בעלי־בתים אין די אַרבעטער־קאָמיטעטן. אַזוי זיינען מיר פון „עקספּלואַטאַטאָרן" געוואָרן אמתע פּראָלעטאַריער. יעדער איינער פון די געוועזענע אייגנטימער איז באַשטימט געוואָרן אויסצופירן אַ געוויסע פונקציע אין דער אָנפירערשאַפט און צייט צוויי טעג זיינען אַלע טאַרטאַקן אַוועק מיטן פולן טעמפּאָ. פאַרשטייט זיך, אַז די פאַרטיקע מאַטעריאַלן, אין ווערט פון הונדערטער טויזנטער זלאָטעס, זיינען אַוועקגעגעבן געוואָרן דעם אַרבעטער־קאָמיטעט.

מען האָט אָפּגעאַרבעט 2—3 וואָכן, און צו דער ערשטער צאָלונג איז אָנגעקומען אַ באַפעל, אַז מען זאָל די אַרבעטער צאָלן דיזעלבע נאָרמע וואָס זיי פלעגן פריער באַקומען פון די בעלי־בתים, — ניט מער. געהייסן האָט עס, אַז אָנשטאָט די פריערדיקע 4—5 זלאָטעס אַ טאָג וועט מען איצטער צאָלן די זעלבע סומע, — אָבער אין סאָוועטישע רובלס.

עס איז שווער צו שילדערן די פלוצלינגע איבערראַשונג פון די אַרבעטער. זיי האָבן דערוואַרט, אַז זיי וועלן קריגן לכל־הפחות אַ דאָפּלטן אָדער דרייפאַכן לוין. דער יקרות איז געשטיגן, און פאַר די פאַרדינטע רובלס האָט יעדער איינער געקענט קויפן פון 15 ביז 20 פּראָצענט פּראָדוקטן פון דעם וואָס ער האָט געהאַט פון אַמאָליקע פאַרדינטע זלאָטעס. אויך מיר, די אָנפירער און ספּעצן, האָבן באַקומען פון 50 ביז 60 רובל אַ וואָך.

פּראָטעסטירן אָדער שטרייקן האָט מען ניט געטאָרט, און די אַרבעטער פלעגן מיט פאַרשעמטע אויגן זיך איינקוקן אויף די געוועזענע בעלי־בתים און ניט פאַרשטיין פאַרוואָס ס'קומט אַזוי פאַר אונטער אַן אַרבעטער־רעגירונג... אַמאָל פלעגט יעדער אַרבעטער מעגן מיטנעמען מיט זיך פון דער אַרבעט אַ ביסל ברענהאָלץ צום הייצן, פון דעם אָפּפאַל. מ'האָט יעדן געלאָזט נעמען וויפל ער האָט געקענט פאַרטראָגן, און טייל־מאָל אפילו דערלויבן אַוועקפירן מיט אַ פערד אַ פורל פון דעם האָלץ. איצטער איז אָבער אָנגעקומען אַ באַפעל, אַז קיינער האָט קיין רעכט ניט מיטצונעמען אפילו אַ שפּענדל. דאַן זיינען געווען נאָך אַזעלכע באַגרענצונגען און פאַלן פון שווערער באַהאַנדלונג. אַזוי, צום ביישפּיל, האָט מען ביי דער פריערדיקער, קאַפּיטאַליסטישער אָרדענונג געמוזט לויטן געזעץ אויסצאָלן די אַרבעטער יעדע צוויי וואָכן, אין קעגנפאַל האָט געדראָט דעם אייגנטימער אַ שטראָף ביז 6 מאָנאַטן אַרעסט. אָבער איצטער איז קיינמאָל דער געצאָלט ניט געווען צו דער צייט. איך בין גראַדע באַשטימט געוואָרן אַלס קאַסירער אויף אונזער זאַוואָד, און יעדן מאָל ווען איך פלעג זיך ווענדן צו די געהעריקע אינסטאַנצן וועגן געלט, פלעגט עס נעמען וואָכן ביז די סומען זיינען געגעבן געוואָרן.

מען מוז דערביי אונטערשטרייכן, אַז די אַרבעט איז אויסגעפירט געוואָרן מיט דער גרעסטער פאַראַנטוואָרטלעכקייט. די פונקציעס זיינען איינגעטיילט געווען נאָך גענויער ווי פריער. די אידן זיינען געווען צופרידן און דאַנקבאַר, וואָס זיי זיינען פטור געוואָרן פון היטלערן, און איך צווייפל, צי וועלכער ס'איז סאָוועטישער באַאַמטער האָט אַזוי אָרנטלעך און איבערגעבן אויסגעפילט זיין אויפגאַבע ווי מיר, „געוועזענע בורזשויען".

אַזוי איז די אַרבעט געגאַנגען אַ דריי חדשים צייט. מיר, די געוועזענע בעלי־בתים, פלעגן אָנטיילנעמען מיט אַלע אַרבעטער צוזאַמען אין די פאַרזאַמלונגען און מיטינגען, אויף די דעמאָנסטראַציעס פלעגט זייער אָפט טרעפן, אַז דווקא דעם געוועזענעם בעל־הבית פלעגט מען מכבד זיין מיט טראָגן די רויטע פאָן אין שפּיץ פון די מאַרשירנדיקע...

ס'ווייזן זיך די גרינע היטעלעך

די לאַגע האָט זיך אָבער פלוצלינג געביטן און עס האָבן אָנגעהויבן בלאָזן נייע ווינטן. אין סלאָנים האָבן זיך באַוויזן די נ. ק. וו. ד.־לייט מיט זייערע גרינע היטעלעך.

מען האָט אָנגעהויבן נאָכפאָרשן יעדנס ביאָגראַפיע. מען האָט אַרויסגעזעצט אייגנטימער פון זייערע הייזער און פאַרנומען די דירות פאַר סאָוועטישע באַאַמטע. אויף די טאַרטאַקן זיינען אָנגעקומען פון מינסק דירעקטאָרן — מענטשן מיט די לעדערנע קורטקעס, וואָס האָבן קיין אַנונג ניט געהאַט אין דער פּראָדוקציע. דער ערשטער דירעקטאָר, וואָס איז אָנגעקומען אויף אונזער טאַרטאַק, האָט גלייך געגעבן אָנצוהערן, אַז ס'איז גלייכער מיר זאָלן זיך אַליין אָפּטראָגן פון דאַנען, — „עס פּאַסט ניט — האָט ער געזאָגט — פאַר די אַרבעטער, אַז זייערע געוועזענע בעלי־בתים זאָלן זיין די אָנפירער ביי דער אַרבעט". איך געדענק, ווי אויף איינעם אַ מיטינג פון די טאַרטאַק־אַרבעטער האָט איינער, אַן אונטערלעקער אָדער אַן אונטערגעשטעלטער, אַ פרעג געטאָן דעם פאַרשטייער פון מאָסקווע, פאַרוואָס דערלויבט די קאָמוניסטישע מאַכט אַז געוועזענע בעלי־בתים זאָלן אָנפירן מיט דער אַרבעט. דער מאָסקווער רעדנער האָט געענטפערט: „מיר האָבן ניט וואָס מורא צו האָבן פאַר זיי. וועלן זיי זיין גוט און פרום, וועלן מיר זיי נאָך דולדן אַ געוויסע צייט, און אויב ניט — וועלן זיי האָבן דעמזעלבן סוף וואָס ס'האָבן געהאַט זייערע חברים, די פאַרשיקטע וואָלף גורוויטש און זרח יעזערסקי". דערביי האָט ער אונטערגעשטראָכן, אַז „זיי וועלן שוין זייער היים מער ניט זען". און זיין הבטחה איז, ווי באַוווּסט מקוים געוואָרן. די צוויי זיינען אומגעקומען ערגיץ אין אַ תפיסה.

דער „זיסער" ענטפער פון סאָוועטישן פאַרשטייער האָט דורכגעשטאָכן אונזערע הערצער ווי אַ שפּיז, און יעדערער האָט געפילט, אַז זיינע טעג זיינען געציילטע.

עטלעכע טעג נאָכדעם האָבן מיר געמוזט פאַרלאָזן אונזערע פּאָסטנס און גענומען זוכן אַנדערע אַרבעט.

איך צייכן זיך אויס — און ווער אַרעסטירט

איך האָב אָנגעהויבן זוכן אַרבעט. מיינע דריי קינדער האָבן געאַרבעט אין פאַרשיידענע אַנשטאַלטן: דער זון משה, וואָס האָט געענדיקט מעדיצין אין איטאַליע, האָט פאַרוואַלטעט מיט אַ ניי־געגרינדעטן שפּיטאָל אין סינקעוויטש, ביי סלאָנים; דער צווייטער זון, אליוש, איז געווען סעקרעטאַר פון שול־אינספּעקטאָראַט; און די טאָכטער, אסתר, האָט געאַרבעט אַלס סעקרעטאַרין פון דער געוועזענער אידישער גימנאַזיע.

איך האָב זיך געטרייסט, וואָס מיין משפחה איז כשר, און נאָך אַ פּאָר וואָכן לײדיק־גיין באַקומען אַ פּאָסטן.

קיין סלאָנים איז דאַן געקומען פון מינסק אַ קאָמיסאַר מיטן נאָמען אַוורולין, כדי צו אָרגאַניזירן קינדער־היימען פאַר די קינדער פון קאָאָפּעראַטיוו־אַרבעטער. מ׳האָט אים איבערגעגעבן, אַז איך בין געווען אַקטיוו ביים אָרגאַניזירן די קינדער־קאָלאָניעס פון „טאָז״ און ביי אנדערע קולטורעל־דערציערישע אונטערנעמונגען, און ער האָט מיר צוגענומען אויפן פּאָסטן, אים צו העלפן אָרגאַניזירן די קינדער־היימען. מיין ערשטע אויפגאַבע איז געווען דאָס פאַרענדיקן בויען אַ רעקווירירטע צוויי־שטאָקיקע געביידע, וועלכע ס׳האָט אָנגעהויבן בויען אַלס מעכאַנישע בעקעריי אַ געוויסער פּינטשוק.

לויטן פּלאַן האָב איך געדאַרפט זען, אַז דאָס הויז זאָל פאַרטיק ווערן אין משך פון אַ יאָר צייט — אַזוי איז עס דער סאָוועטישער מאָדוס אין בויען. מיר האָט זיך איינגעגעבן פאַרענדיקן די גאַנצע אַרבעט אין דריי מאָנאַטן. מיט דער גאַנצער ענערגיע האָב איך אויסגעפאַרטיקט די געביידע, געמאַכט שיינע צימערן און זיי אויסמעבלירט פאַר 60 קינדער. מיין איבערגעבנקייט האָט אַזוי אויסגענומען ביי דער מאַכט, אַז אַ ספּעציעלער קאָמיסאַר פון מאָסקווע האָט מיר עפנטלעך געלויבט, און טראָץ דעם וואָס מיין דירעקטאָר האָט אים דערציילט ווער און וואָס איך בין געווען, האָט ער געזאָגט, אַז ס׳מאַכט ניט אויס און מ׳קען מיר פאַרטרויען נאָך גרעסערע אַרבעטן, מיט מער פולמאַכטן. מ׳האָט מיר געגעבן פולע רעכט איינצואָרדנען דעם אַנשטאַלט לויט מיין איינזען.

אין אַ געוויסן טאָג האָט געזאָלט פאָרקומען די פייערלעכע דערעפענונג פון קינדער־היים, אויף וועלכער איך האָב געדאַרפט אויפטרעטן מיט אַ פייערלעכע רעדע.

ערב דער דערעפענונג באַקום איך פלוצלינג אין ביוראָ אַ שריפטלעכע איינלאַדונג פון נ. ק. וו. ד. זיך צו מעלדן ביי זיי 1 אַ זייגער בייטאָג. איך האָב פאַרשלאָסן דאָס ביוראָ און בין אַוועק אַהין, אין נ.ק.וו.ד., וואָס האָט זיך געפונען אין ראַבמילס הויז. איך בין זיכער געווען, אַז דאָס איז אַ געוויסע ספּראַווקע אָדער עפּעס וואָס פאַרבונדן מיט דער מאָרגנדיקער פייערלעכער דערעפענונג.

אַזוי האָב איך זיך, אָן פאַרדאַכט און פחד, געמאָלדן אין נ. ק. וו. ד. צו דער באַשטימטער צייט. איינער אַ וואַסיליעוו האָט מיר אַריינגענומען אין אַ באַזונדער צימער, געהייסן זיך זעצן אַנטקעגן אים און אָנגעהויבן פאָרשן מיין לעבנס־געשיכטע פון מיינע יונגסטע יאָרן אָן ביזן לעצטן טאָג, מיינע אַנשויאונגען, צו וועלכע פאַרטייען איך האָב געהערט, אין וועלכע אינסטיטוציעס איך בין טעטיק געווען, מיין באַשעפטיקונג אַלס שותף אין טאַרטאַק א. אַ. וו.

דאָס האָט געדויערט אַרום 4 שעה, דאַן האָט ער פלוצלינג, אויף אַ באַקומענעם טעלעפאָנישן באַפעל, איבערגעריסן, געהייסן מיר אַרויסגיין וואַרטן אין קאָרידאָר. דאָ האָב איך דערזען אַן נ.ק.וו.ד.־יסט מיט אַ ביקס שטייט ביי דער טיר, און ערשט איצטער האָב איך זיך געכאַפּט, אַז איך בין אין פּעקל.

נאָך אַ פּאָר שעה וואַרטן בין איך אַריינגערופן געוואָרן אין אַ צווייטן צימער, דאָרטן איז געזעסן אַ נייער סלעדאָוואַטעל, אַ מער אינטעליגענטער. ער האָט צוריסן דעם ערשטן פּראָטאָקאָל און אָנגעהויבן ווידער אַלץ פון דאָס ניי, ניט דורכלאָזנדיק קיין איין פּרט פון מיין ביאָגראַפיע ביזן לעצטן טאָג. נאָך יעדער אָנגעשריבענעם זייטל פלעגט ער מיר איבערלייענען און פרעגן צי דאָס שטימט מיט מיינע דערקלערונגען. יעדע זייטל האָב איך אונטערגעשריבן באַזונדער. צום סוף האָט ער מיר ווידער געפרעגט, צי בין איך איינשטימיק מיט אַלץ וואָס ער האָט נאָטירט און מיר איבערגעלייענט, און ווען איך האָב איינגעשטימט אויף אַלץ, האָט ער זיך פייערלעך אויפגעשטעלט — ס׳איז שוין געווען דאַן 11 אַ זייגער ביינאַכט — און האָט דערקלערט:

— „קעגן דיר איז ניטאָ קיין איין פאַרברעכן. אפילו דאָס וואָס דו האָסט מיר איבערגעגעבן וועגן דיינע גוטע באַציאונגען אין משך פון 20 יאָר מיט די אַרבעטער און אָנגעשטעלטע דיינע, שטימט אויך מיטן אמת, מיר האָבן אויך פון זיי אַזעלכע אינפאָרמאַציעס. און דאָך — לויטן באַפעל פון פּראָקוראָר — ווערסטו אַרעסטירט״.

איך האָב געפרעגט: „פאַרוואָס״ — האָט ער מיר געענטפערט: „דאָס וועט זיך שפּעטער אַרויסווייזן״. איך האָב געפרעגט, צי ס׳וועט זיין אַ משפּט, און צי איך וועל קענען זיך פאַרטיידיקן אָדער שטעלן אַן אַדוואָקאַט, האָט ער געענטפערט: „געוויס. וועסט אַלץ קענען״. און מיט די ווערטער האָט ער אַריינגערופן צוויי מיליציאָנערן, מיט די רעוואָלווערן אין די הענט, און זיי איבערגעגעבן דעם „מענטשן אָן פאַרברעכן״, — לויט זיינע ווערטער, — אַריבערפירן אין תפיסה אַריין.

8 חדשים אין סלאָנימער טורמע

מען האָט מיר אַוועקגעפירט אין זאַמאָשציער טורמע און אַריינגעזעצט אין אַ קליינער קאַמערע, ווו כ׳האָב געפונען שלאָפן מיינעם אַ שכן פון רוזשנויער גאַס, שוכאַטאָוויטשן, אָדער ווי מ׳פלעגט אים רופן „באַראַבאַן״, אַן אייגנטימער פון אַ ציגעלניע.

ער איז שוין דאָרטן געזעסן אַ פּאָר וואָכן און האָט זיך זייער דערפרייט מיטן פרישן חבר, כאָטש באַגעגנט האָט ער מיר מיט פאַרוווּנדערונג: „וואָס, חיים, אייך האָט מען אויך אַרעסטירט?!״.

די ערשטע פּאָר טעג זיינען מיר געווען אין דער קליינער קאַמערע, פון אַן ערך 12 קוואַדראַט־מעטער, נאָר דריי פערזאָנען. אין עטלעכע טעג שפּעטער האָט מען צו אונז אַריינגעזעצט אפרים גאָלדינבערגן, פון דער גאַרבערײַ, און נאָך 5 דאָרפישע פויערים, וועלכע האָבן צוליב אַלטע פּערזענלעכע חשבונות פאַרמסרט איינער דעם צווייטן פאַר דער נ. ק. וו. ד., אַז זיי האָבן אויסגעלאַכט די סאָוועטישע אָרדענונג.

אַרעסטירט האָט מען מיר דעם 5־טן יוני 1940. די ערשטע 4 מאָנאַטן זיינען מיר געווען אין דער קליינער צעלע 9 מענטשן, ביז אומגעפער אין מיטן אָקטאָבער האָט מען אונז אַריבערגעפירט אין אַ גרעסערער קאַמערע, ווו ס׳האָבן זיך געפונען אַרום 40 מאַן, צווישן זיי אויך ד״ר ווייס און פיאַסעצקי.

אונזער באַגעגעניש איז געווען זייער רירנדיק. ד״ר ווייס האָט אויסגעזען שוואַך און קראַנקלעך און דער שטענדיק־עלעגאַנטער באָרע פיאַסעצקי איז געווען באַוואָקסן מיט אַ לאַנגער, ווייסער באָרד, וואָס האָט אויף אונז אָרויפגעוואָרפן

אַ פחד. די איבעריקע אַרעסטירטע זיינען ס׳רוב געווען העכערע פוילישע באַאַמטע, קריסטלעכע אַרבעטער און ווייסרוסישע פויערים פון דער סביבה. די ענגשאַפט אין דער קאַמערע איז געווען אַ שרעקלעכע, אַ טייל האָט געמוזט שלאָפן אויפן פייכטן באָדן, אונטער די נאַרעס, און ווער ס׳האָט שוין געהאַט די זכיה צו שלאָפן אויף אַ נאַרע, פלעגט יעדן אָוונט מעסטן מיט אַ פאָדים זיין פלאַץ, אַז דער שכן זאָל, חס וחלילה, ניט פאַר־נעמען מיט אַ פּאָר סענטימעטער מער ווי ס׳קומט אים.

אַ לענגערע צייט האָט מען אונז ניט געוואָלט געבן קיין ביכער צום לייענען — וועגן צייטונגען האָט מען אפילו ניט געטאָרט חלומען און דערמאָנען. נאָך לאַנגע אינטערווענצן האָט מען ד״ר ווייסן און מיר דערלויבט נעמען רוסישע ביכער, אָבער אויף אונזער פאַראַנטוואָרטלעכקייט אַז ס׳וועלן פון זיי ניט אַרויסגעריסן ווערן קיין זייטלעך צום רויכערן מאַכאָרקע. איך בין, אַלס רוסיש־קענער, געוואָרן אַ בעל־קריאה פאַר דער גאַנצער קאַמערע.

יעדן טאָג פלעגט מען אונז אַרויספירן אויף אַ שפּאַציר פון 20 מינוט. מיר פלעגן גיין פאָרוויין, די אויגן אַראָפּגעלאָזן צו דער ערד, ניט געטאָרט קוקן אָן אַ זייט און ניט אויבן, כדי ניט צו זען וועמען ס׳איז פון די אַרעסטירטע אין די אַנדערע קאַמערן. איך בין שטענדיק געגאַנגען צום שפּאַציר מיט ד״ר ווייסן, גאָלדינבערג — מיט שוכאַטאָוויטשן, באָרע פּיאַסעצקי האָט, צוליב זיין שוואַכן געזונט־צושטאַנד, כמעט שטענדיק רעזיגנירט פון טעגלעכן שפּאַציר.

איינמאָל אינמיטן שפּאַציר האָט מען פלוצלינג פון מיר אַוועקגערופן ד״ר ווייסן, און ווען איך האָב זיך אומגעקערט אין אונזער קאַמערע, האָב איך אים שוין דאָרטן ניט געפונען. ער האָט שוין באַקומען זיין אורטייל און איז אַריבערגעפירט געוואָרן אין צימער ווו מען סעגרעגירט די פאַרשיקטע.

קיינער האָט קיינמאָל ניט געוווּסט ווען ער וועט פאַר־שיקט ווערן, און דערוויסן פלעגן מיר זיך אָפט וועגן דעם פון די „אינפאָרמאַציע־אויפשריפטן" אויף די ווענט פון אובּי־קאַציע. אַזוי האָבן מיר זיך איינמאָל דערוווּסט, אַז קאַופמאַן — אייגנטימער פון אַ טאַרטאַק — איז פאַרשיקט געוואָרן אויף 8 יאָר. אונז האָט אַ שרעק אַרומגעכאַפּט פון דער ידיעה. איך געדענק, אַז דערוויסנדיק זיך וועגן אורטייל פון 8 יאָר פאַר־שיקונג האָט אפרים גאָלדינבערג זיך אויסגעדריקט: „אויב איך באַקום אַזאַ פּסק־דין, וועל איך זיך בעסער דאָס לעבן נעמען". ער האָט טאַקע באַקומען 8 יאָר, און זייענדיק אויף פאַרשיקונג, שוין נאָך דער אַמנעסטיע, צוליב אַ מסירה ווידער אַרעסטירט געוואָרן און טראַגיש אומגעקומען אין טורמע.

ד״ר ווייס און איך האָבן זיך באַמיט צו האַלטן מונטער און מוטיק. באַזונדערס שיין איז געווען די האַלטונג פון אונזער ליבן ד״ר ווייס. ער פלעגט זיך תמיד וויצלען און זאָגן: „שרעקט זיך ניט, חיים, מיר וועלן דאָס אויך איבערלעבן, מיר וועלן דאָרטן קיין 8 יאָר ניט אויסזיצן — עפּעס וועט פּאַסירן און מיר וועלן באַפרייט ווערן". זיין נבואה איז מקוים גע־וואָרן, און מיר זיינען נאָך 7—8 מאָנאַטן פאַרשיקונג באַפרייט געוואָרן אויפן סמך פון שיקאָרסקיס אָפּמאַך מיט סטאַלינען און געבליבן „אויף דער פריי" אין ראַטנפאַרבאַנד ביז 1946, ביז דער רעפּאַטריאַציע קיין פוילן.

אָבער דאָרטן, אין סלאָנימער טורמע, איז נאָך אַלץ פאַר אונז געווען פאַרנעפּלט, און מיר האָבן ניט געוווּסט וואָס ס׳דערוואַרט אונז.

זייער אָפט פלעגט מען עמיצן אויפוועקן פון שלאָף און פירן אין שטאָט אַריין, צו דער נ. ק. וו. ד. אויף אַן אויספאָר־שונג. דאָרטן פלעגט מען אונז האַלטן אַ פּאָר שעה און ברענגען צוריק אין „שלאָף־צימער". ביי יעדער פאָרשונג פלעגט מען שטעלן פאַרשיידענע פראַגן, און זייער אָפט מאָדנע קלאָץ־קשיות. אַזוי האָט מען זיך איינמאָל אין דער נאַכט צו מיר צוגעטשעפּעט ביים פאָרשן, איך זאָל זיי דערקלערן, הלמאי האָב איך, אַלס רעוואָלוציאָנער און מאַרקסיסט אין מיינע יונגע יאָרן, ניט אַוועקגעשענקט שפּעטער מיין פאַבריק די אַרבעטער. איך האָב זיי געענטפערט, אַז ווען איך טו עס אין דער קאַפּי־טאַליסטישער אָרדענונג, וואָלט מען מיר זיכער פאַרשיקט אין אַ משוגעים־הויז. אָבער איצטער, — האָב איך געטענה׳ט, — ווי נאָר איר זייט צו אונז געקומען, האָבן מיר גלייך אויפן דריטן טאָג פרייוויליק אַוועקגעגעבן אונזערע פאַבריקן, גע־וואָרן באַאַמטע און געטריי געאַרבעט. ס׳האָבן ניט געהאָלפן מיינע טענות, אַז איצטער איז מיין משפחה אַ פּראָלעטאַרישע, די קינדער און איך אַרבעטן. מ׳האָט מיר כסדר געענטפערט, אַז ס׳וועט זיין אַ משפט און מ׳וועט אַלץ „ראַזביראַיען".

אַזוי בין איך אָפּגעזעסן 8 חדשים אין סלאָנימער טורמע און געהאַלטן אין איין שרייבן ביטעס צו די העכערע אינ־סטאַנצן, ביז ס׳איז אַ געוויסן טאָג געקומען אין תפיסה דער סלעדאָוואַטעל וואָס האָט מיר אַרעסטירט, און ער האָט מיר געמאָלדן, אַז לויטן באַפעל פון מינסק דאַרף איך פאַרשיקט ווערן אויף 8 יאָר אין אַ „דערציאונגס־לאַגער", ד. ה. איך דאַרף דאָרטן באַקומען אַ בעסערע דערציאונג און לערנען „די ווירק־לעכקייט פון רוסישן קאָמוניזם".

די ווירקלעכע ווירקלעכקייט

די ווירקלעכקייט האָב איך דערקענט באַלד אָנקומענדיק מיטן ערשטן עטאַפּ פון דער פאַרשיקונג אין דער מאָסקווער „רויטער איבערשיקונג־טורמע".

פאַר מיין אָפּטראַנספּאָרטירן פון דער סלאָנימער טורמע האָט מען דערלויבט מיין פרוי און טאָכטער קומען זיך מיט מיר געזעגענען. די זין מיינע האָבן, ווייזט אויס, קיין דער־לויבעניש דערצו ניט באַקומען. 20 מינוטן האָבן מיר זיך געזען און גערעדט דורך דער דראָטענער סעטקע, אונטער דער אויפ־זיכט פון טורמע־נאַטשאַלניק. דאָס איז געווען די לעצטע באַ־געגעניש אין אונזער ליבן און הייליקן פאַמיליען־לעבן. צום גרויסן באַדויערן האָט מען מיין משפחה ניט פאַרשיקט און אַלע מיינע טייערע זיינען אומגעקומען מיט אַלע סלאָנימער קדושים.

נאָר מיר, דעם אומשולדיק־פאַרשיקטן אויף 8 יאָר, איז באַשערט געווען צו בלייבן לעבן און זיך באַקענען מיט דער אמתער ווירקלעכקייט פון סאָוועטישן סאָציאַליזם, וואָס איז פאַרקריפּלט געוואָרן דורך סטאַליניסטישע מעטאָדן.

ערשט דאָרטן, אין ראַטנפאַרבאַנד גופא, האָב איך געזען דעם חורבן פון אונזערע יונגע סאָציאַליסטישע חלומות, געזען ווי דער מענטש און זיין פערזענלעכע פרייהייט ווערן גע־טראָטן דורך די גלאַנציקע שטיוועלעך פון נ. ק. וו. ד.־לייט,

דורך די סעקרעטאַרן פֿון רייקאָמען. כ׳האָב געזען אַן „עליטע" פֿון אויסדערוויילטע פּאַרטיי־פֿירער און פֿאַרשיידענע דירעקטאָרן און לייטער, וואָס לעבן רייך, ווי די גרעסטע מאַגנאַטן און עקספּלואַטאַטאָרן אין די קאַפּיטאַליסטישע לענדער, און קוקן זיך צו מיט געמיינער פֿרעכקייט ווי צענדליקער מיליאָנען האָרעפּאַשניקעס האָרעווען, הונגערן, גייען אַרום נאַקעט, באָרוועס און שמוציק און לעבן אין שווידערלעכער ענגשאַפֿט. כ׳האָב געזען, ווי אַזוי אַ גרויסער טעראָריסטישער אַפּאַראַט שאַפֿט קינסטלעך אַ מיליאָנען־אַרמיי פֿון „אומגעווינטשענע" עלעמענטן און פֿאַרשיקט זיי אויף צענדליקער יאָרן הינטער די הרי־חושך פֿון גרויסן רוסלאַנד אַלס אַרבעטס־קנעכט. אַזוי האָב איך געזען אַ 200־מיליאָניקן פֿאָלק אָן פֿרייהייט צו ריידן, צו דענקען, צו קריטיקירן און פּראָטעסטירן קעגן דער אַרומיקער קאָרופּציע און פֿאַרדאָרבנקייט. אַ פֿאָלק, אויף וועלכן ס׳הערשט איין כוח: פּחד

די ערשטע לעקציע אין מיין איבערדערציאונג האָב איך באַקומען גלייך נאָכן ארויספאָרן מיטן שטראָף־צוג פֿון סלאָנים. מען האָט מיר, מיט מיין שותּף אַראָנסאָן און מיט באָרע פּיאַסעצקין אַריינגעזעצט אין לאַנגן צוג, וואָס האָט געפֿירט אַרום 1000 אַרעסטירטע אויף פֿאַרשיקונג. אַרום 10 מינוט נאָכן רירן פֿון צוג האָבן זיך אַריינגעריסן אין אונזער וואַגאָן אייניקע קאָנוואָי־באַגלייטער און מיט זידלערייען און געשרייען גענומען אַרויסשלעפּן פֿון אונזערע פּעקלעך אַלץ וואָס מיר האָבן מיט זיך געהאַט — קליידונג און עסנוואַרג. מיר זיינען געבליבן נאָר ביי דעם וואָס מיר האָבן אויף זיך געטראָגן. כדי אונדז באַלד צו צעטומלען און פֿאַרמאַכן די מיילער, האָט מען אונדז איבערגעזעצט אין אַ צווייטן וואַגאָן, אָנגעפֿילט מיט פֿאַרשיידענע קרימינעלע פֿאַרברעכער, וועלכע זיינען אונדז באַפֿאַלן מיט קלעפּ פֿון אַלע זייטן און אַראָפּגעכאַפּט אונדז די היטלען פֿון קאָפּ.

מיר האָבן זיך גלייך פֿאַרלאָרן און אפֿילו ניט געהאַט די העזה צו פֿרעגן, וווּהין ס׳זיינען אַהינגעקומען אונזערע זאַכן.

אין באַראַנאָוויטש האָט מען אונדז אַריבערגעפֿירט אין אַ צווייטן צוג, אונטער שטרענגער וואַך, וואָס איז געגאַנגען קיין מאָסקווע. מיר האָבן זיך געווענדעט צום קאָנוואָי־פֿירער און געפֿרעגט וועגן די אָוועקגערויבטע זאַכן און עסנוואַרג, ער האָט אָבער געזאָגט, אַז ער האָט וועגן דעם קיין אַנונג ניט. אַזוי זיינען מיר אָנגעקומען הונגעריקע און דורשטיקע קיין מאָסקווע, אין דער גרויסער אכסניה וואָס הייסט „רויטע איבערשיקונג־טורמע". דאָרטן ווערן צונויפגעבראַכט צענדליקער טויזנטער „אומגעווינטשענע עלעמענטן" פֿון פֿאַרשיידענע רעפּובליקעס און נאַציאָנאַליטעטן, און דאָרטן האָבן מיר צום ערשטן מאָל דערזען די גרעסטע אין דער וועלט אונטערנעמונג פֿון סעגרעגירן פֿאַראורטיילטע צו אייביקער פֿאַרשקלאַפֿונג. פֿון דאָרטן גייען טעגלעך אַרויס צוגן מיט די פֿאַרשיקטע אין די ווייטע סטעפּעס און דזשונגלס פֿון גרויסן רוסלאַנד.

צופֿעליק האָט מען אונדז, די דריי סלאָנימער, אַריינגעפֿירט אין אַ גרעסערן צימער, וווּ מיר האָבן געטראָפֿן אונזער בן־עיר, דעם חסיד משה זעלוויאַנסקי, וועלכער איז אַהין אָנגעקומען מיט אַ פּאָר טעג פֿריער. ווען ער האָט פֿון אונדז געהערט וועגן אומגליק פֿון גערויבטע פּעקלעך, האָט ער גלייך געעפֿנט זיין פּעקל און יעדן איינעם פֿון אונדז געגעבן ווערמען אַ העמד, ווערמען אַ האַנטוך א. ד. גל., און נאָכדעם האָט ער אונדז איינגעאָרדנט אויף זיין נאַרע.

ערשט קומענדיק אַביסל צו זיך האָב איך גענומען זיך באַקענען מיט די פֿאַרשיידענע אורחים אַרום אונדז. געווען צווישן זיי אַ סך פֿון דער הויכער רוסישער אינטעליגענץ, פּראָפֿעסאָרן און געלערנטע. געווען דאָרטן אויך מיליטערישע פּאָליטרוקן. די אַלע האָבן באַקומען פֿון 10 ביז 15 יאָר, און זעלטן ווער ס׳האָט געקענט געניי דערקלערן, פֿאַר וועלכע זינד ער איז פֿאַראורטיילט געוואָרן. זיי זיינען געווען איבערראַשט הערנדיק פֿון אונדז ווי אַזוי מ׳לעבט אין די קאַפּיטאַליסטישע לענדער, וועגן דער פֿרייהייט זיך צו אָרגאַניזירן, צו שטרייקן, פּראָטעסטירן א. ד. גל. איך האָב פֿאַר זיך געזען מענטשן, וואָס האָבן טיף געגלויבט אין דער סאָוועטישער אָרדענונג און גערעכטיקייט, און זיינען פֿאַרמשפּט געוואָרן אויף לאַנגע יאָרן שקלאַפֿעריי.

דאָרטן, אין דעם ערשטן עטאַפּ פֿון מיין פֿאַרשיקונג, אין דער „רויטער עטאַפּן־טורמע", האָב איך אָנגעהויבן זען מיט אָפֿענע אויגן די סאָוועטישע ווירקלעכקייט.

איך האָב געזען די טויזנטער מענטשן, אָרנטלעכע און רואיקע בירגער, גוטע קאָמוניסטן, וועלכע מ׳האָט אויפֿגעוועקט אין מיטן דער נאַכט, אַוועקגעריסן פֿון זייערע היימען און משפּחות, און אָן קיין שום שולד, אָן אַ פֿאַרוואָס און אָן אַ פֿאַרווען אַרעסטירט, כדי נאָך לאַנגע חדשים סתּם־אַרעסט פֿאַרשיקן זיי אויף לאַנגע יאָרן — אָן אַ משפּט און אָן אַ וועלכער ס׳איז גערעכטלעכער פּראָצעדור.

און שפּעטער בין איך געווען אַן עדות און אַ קרבן פֿון דער „איבערדערציאונג", איינער פֿון הונדערטער טויזנטער געטריבענע און געפּלאָגטע אין די לאַגערן, וווּ מען אַרבעט פֿון פֿינסטער ביז פֿינסטער און מען לעבט אין די שרעקלעכסטע אַנטי־היגיענישע באַדינגונגען. דאָרטן באַקומט מען אַזאַ „דערציאונג", אַז מען פֿאַרגעסט אַמאָל, צי מ׳איז אַ מענטש, אָדער גאָר אַ חיה.

זעלטן ווען ס׳קען אויסהאַלטן ביזן סוף פֿון פֿאַרשיקונגטערמין אַן איידעלער און אינטעליגענטערער מענטש. ס׳הערשן איבער אים — מיט שנאה, זידלערייען און קלעפּ — געוועזענע קרימינעלע פֿאַרברעכער.

אויך פֿון אונזערע סלאָנימער פֿאַרשיקטע איז דער גרעסטער טייל אומגעקומען ערגיץ אין די ווייטע שקלאַפֿן־לאַגערן און טורמעס פֿון סטאַלינישן רעזשים.

און מיר, די ווייניקע לעבן־געבליבענע סלאָנימער, וואָלטן ניט אויסגעהאַלטן ביזן סוף פֿון אונזער „איבערדערציאונג", ווען ניט דער שיקאָרסקי־סטאַלין אָפּמאַך, וואָס האָט אַמנעסטירט אַלע פֿאַרשיקטע פּוילישע בירגער.

מ׳קען קיינמאָל, ביז צום לעצטן טאָג ניט פֿאַרגעסן אַזעלכע איבערלעבענישן, פּונקט ווי מ׳קען פֿון האַרצן ניט אַרויסרייסן דעם אָנדענק פֿון די נאָענטע, מאַרטירער און קדושים.

א. ר. בת־רחל

מוורשה לסלונים, מסלונים לסיביר

לקדושי, אשר לא אשכחם

לא קבר לכם, מצבה לא הוצבה שם מאבן,
ולא נחרתו אותיות בה, זהוב על שחור,
אשר תספרנה את זכר השוד והשבר,
אבות לבנים ימסרוהו מדור אלי דור.

נזרו עצמותיכם לארבע רוחות השמים.
מכל יקרי אף אחד, אף אחד לא שרד.
אָרור הרוצח, לשמו המקולל שבעתיים,
אבות לבנים יורישו שנאה עדי עד.

לכם, יקירי, מצבה בלבי הקימותי
ואותיותיה רקמתי בדמע ודם.
מצבת יגון, וזוהרת באור־נגוהות היא,
אבות לבנים ינחילוה לזכר עולם.

השעה היתה דחוקה, הקרקע בערה מתחת לרגלינו. באותם ימי חורף כבר שכך גל הבורחים לתחום הכיבוש הסובייטי. הגבול הגרמני־רוסי נשמר בקפדנות ורק מעטים העיזו לעבור אותו בדרכי מחתרת.

אחרי שיקולים רבים החלטנו שתינו, אחותי ואני, להסתכן ובלי שהיות נוספות לעבור את הגבול ולהגיע לסלונים כנשים אריות. המכתבים שאחותי היתה מקבלת מבעלה, אחד מראשוני הבורחים מוורשה לסלונים, היו מלאי התלהבות מהמשטר החדש שהביאו אתם הרוסים. לנו, לנרדפים כחיות בכיבוש הגרמני, היו אגרות אלו מקור של עידוד. גיסי, שהאמין בכל נימי נפשו התמימה באידיאה הקומוניסטית, הרגיש עצמו מאושר בסלונים של ימי־הכיבוש הרא־שונים. מכתביו שיקפו בתוכנם ובסגנונם את האושר הרב שאפף את כותבם ונדבק גם בנו, בקוראות הנאמנות שלהם. הם היו כתובים באותיות זערוריות, ככתב־סתר, אך מכל מלה זרם כמו ממבוע עידוד מנחם ומשכנע, שחדר אף ללבם של אנשים בעלי השקפות הפוכות מאלו של כותב־האגרות. העיר סלונים, תושביה וסדריה החדשים תוארו בעטו ככלת־חן כלילת יופי. לתיאוריו היה הגיס מוסיף שידולים לבוא אליו מיד, ואף עשה מצדו מאמצים להבאת אשתו וילדתו אליו.

לדאבון לבנו ידענו, אחותי ואני, מה רב יהיה שברו כאשר לא יוכל עוד לחבק את ילדתו הקטנה ולשיר לה אחד הלחנים האהובים עליה. קארוסיה הקטנה לא היתה כבר בחיים. וזו גם היתה הסיבה העיקרית, שאחותי התמהמהה ולא נחפזה לבוא אל בעלה — בלי הבת.

— „לא אסע בלעדיך" — היתה אומרת לי — „לא יהיה לי הכוח הנפשי להסתכל בעיניו ולאשר את הידיעה האיומה. אַת היחידה שתוכלי לעזור לי. בואי, בואי, תסעי אתי יחד".

אחרי מות ילדתה נקשרה אלי יותר מקודם, ראתה בי אחות וחברה, הכואבת את כאבה. הלכתי ברגל מוורשה המופצצת עד לאוטבוצק עיר־הקיט, שם מתה הילדה. כשנתקבלה הידיעה על האסון לא יכולתי להישאר מרחוק, מיהרתי לחבק ולנחם את אחותי האומללה. הבאתיה אתי לוורשה, שעמדה בלהבות המלחמה. מאז לא נפרדנו אשה מרעותה. והיא, הגדולה והחזקה ממני, טיפלה בי כאם בבתה. גרתי בדירתה עד ליום צאתנו את וורשה.

ברכבת אל הגבול

סוף־סוף החלטנו לצאת לדרך ולחתור לסלונים. היה זה בראשית ינואר 1940. אחרי פרידה דרמטית מכל הידידים ובני המשפחה, הורדנו מעלינו את „סימני־ההיכר" היהודיים, אות מגן־דוד שכבר הונהג בוורשה בפקודת הנאצים, ובלוויית גיסתה של אחותי, בעלת מראה ארי מובהק שצריך היה לחפות עלינו, יצאנו בכרכרה לתחנת־הרכבת.

גם אחותי יכלה להופיע כגויה ממש. בלונדית היתה, על צווארה ענדה שרשרת עם צלב ומידיה לא הוציאה את ספר־התפילות הקתולי. לעומתה הייתי אני „היהודיה שבחבורה", גם לפי מראה פני וגם לפי בורותי המושלמת בהצלבת זרועות ובאמירת תפילות בעל־פה. אחותי ניסתה להסוות איכשהו את יהדותי הבולטת לעין, אך לא הצליחה. אמרתי לה: „לא יעלה בידך לעשות ממני גויה. לא נשאר לי אלא לסמוך על אלוקיו של ישראל־סבא". נוסף לבטחוני בצור ישראל בטחתי גם בתעודת־הזהות שלי, שבו רשומים היו שם בעלי ושמי — שניהם בעלי צליל לא־יהודי. בעמודת ההשתייכות הלאומית לא נכתב שם, לאשרי, דבר.

פעמים אחדות עצרו גרמנים את כרכרתנו. „היר זינד קיינה יודינס" — ענינו בקול רם לשאלתם הטרדנית, אם אין יהודיות נוסעות בכרכרה על פני רחובות העיר. בקריאותינו אלו ניסינו לחפות על פחדנו מול משמרות המשטרה הגרמנית. אני נתקפתי בגלי חום וקור לסירוגין באותה נסיעת־אימים על פני וורשה ההרוסה והרמוסה, ואחותי לא יכלה להתגבר על רטט שפתותיה. היתה זו גיסת אחותי, הארית לפי מראיה, שישבה בשקט מופלא, ורק הודות לקור־רוחה הצלחנו סוף־סוף להגיע לתחנה.

לפני הכניסה לקרון לחשתי לאחותי: „זכרי היטב, ברכבת אנו זרות אחת לשניה. שלטי ברוחך, גם אם יורידו אותי כחשודה מן הקרון. לי לא תוכלי לעזור, ולך מחכה בעלך, נחום, בסלונים". ראיתי את פניה המפוחדים וניחמתיה: „יהיה טוב, אל פחד. רק אל תשימי לב אלי". זוכרת אני משפט אחד שלה: „לא אחזיק מעמד, אם הם יקחו אותך ממני".

בקרון התישבה אחותי ליד גיסתה, ואני תפסתי מקום ממולן, בשכנותם של שני פולנים שהתווכחו בערנות.

הרכבת זזה. הנוסעים הצטלבו, ואתם גם אחותי וגיסתה. ידי היו רתוקות לברכי כמשותקות. תפסתי את מבטה המוכיח של אחותי, השבתי לה ברמיזה קלה בעיניים והשקעתי עצמי בפינה ובהרהורים. האסון הגדול שפקד את פולין פגע בראש וראשונה בנו, ביהודים. משטר של עלבונות ורדיפות הושלט בוורשה, וקרבנותיו הראשונים היינו אנו. ובכל־זאת לא רציתי כל הזמן לנטוש את בני־משפחתי, עד אשר הגיעני הפתק הצהוב הקטן מאדזיה ר., קרובתי מסלונים, ובו שני משפטים: „השתדלי להגיע אלינו. בעלך נמצא בצד שלנו". פתק זה הוא שהכריע את הכף וגמר עם ההיסוסים הממושכים. ועכשיו מוצנעת כאן בפינת הקרון, טוויתי חלומות־פז על עתידנו הקרוב בסלונים. בעל אחותי מהנדס היה, בעלי — רופא, שניהם בוודאי יסתדרו בלי קושי בסלונים הסובייטית. נוסף לזה סמכתי גם על כוחותי ויכולתי אני.

הרכבת המשיכה בנסיעתה, ואני — בהרהורי. זוכרת אני, כיצד רקמתי לפני הורי וקרובי את חלום העתיד המזהיר בסלונים. הייתי בטוחה והבטחתי, שאם רק נסתדר, נדאג להביאם אלינו, כדי שנחיה יחד, רחוק מצפרני הגרמנים. הורי חייכו למשמע דברי, וקשה היה לדעת, אם אנשים בעלי־נסיון אלה מחייכים מתוך הסכמה, או מתוך מנוד־ראש על חלומותיה של בתם.

נזכרתי שוב ושוב בפרידתנו הממושכת והדרמאטית. ושוב תקף אותי רגש של אשמה, מחדש נתעורר קול בקרבי: „אַת בורחת אל האושר שלך, של אחותך, ומשאירה בצבת היגון הורים, קרובים, יקירי־נפשך. אַת השארת אותם, חסרי אונים ועצה, לגורלם הבלתי־נודע"...

הרכבת האיטה מהלכה. חנקתי דמעותי בגרוני, שיני ננעצו בשפתותי עד דם. הנצליח להביא אלינו, לסלונים, את ההורים הזקנים? שקעתי במחשבות מרות אלו ולא הרגשתי בעצור הרכבת, עד שהגיעוני דברי שכני: „הגרמנים נכנסו לקרון, בוודאי תהיה בדיקה..." הסתכלתי לעבר אחותי, היא היתה חיוורת כסיד. לפתע אפפני גודל הסכנה, הלב נצבט בחזקה. נשמעת כבר שעטת מגפיהם וקולם הצרוד מגיע לתאנו. בזה הרגע נקרעה האפלה בסילוני פנסים.

קשה לזכור פרטי בדיקה זו, הכל היה כחלום בלהות. מהדהדות בזכרוני הצעקות: „היכן כאן היהודים הנוסעים בלי רשיון". זוג עיניים רצחניות ננעצו בפני: „אַת יהודיה? אַת מכחישה זאת, ובכן, תראי תעודותיך". מניין היה לי האומץ לחייך, אפילו לצחוק. הדבקתי בצחוק זה את הגרמני שבדק ניירותי, השיבם לי והרעים קולו: „חה־חה־חה, גברת נכבדה, חשבתיך ליהודיה"...

נגמרה הקומדיה, סילון האור כבה והגרמני הכרסתן יצא מן התא. באפלה הבחנתי בפני השכנים מעין אכזבה מסיום „ההצגה". ממבטיהם ראיתי, שהם יודעים היטב מי היא „השחקנית" הזאת שלידם. שוב הפניתי עיני לאחותי — פניה עדיין היו חיוורים וכולה רעדה.

לאחר שיצאנו מהקרון והיינו שוב יחד חיבקה אותי, נישקה והפטירה בהתרגשות: „אני מאושרת, שאנו שוב יחד".

את הדרך ממלקיניה לזארומב עשינו ברגל. שכרנו לנו פולני כמורה־דרך, שהתחייב תמורת סכום הגון להביא אותנו לביאליסטוק.

בנדודים ובכלא

שמענו לפני כן על הסכנות האורבות לפליטים בגבול הגרמני־סובייטי. בגילוי מבריחי־הגבול הצטיינה במיוחד המשטרה הרוסית, שהיתה תופסת את הפליטים ומחזירה אותם לתוך שטח הכיבוש הנאצי.

הלכנו עטופות בגד על גבי בגד ועל שכמנו ילקוטים גדושים וכבדים. צעדנו וצעדנו שעות, עייפות, רעבות ומפוחדות. הבהילונו כל צליל זר, כל גזע עץ וכל שיח. חצינו שדות וחורשות, בחפשנו את הדרך. מורה־הדרך שלנו היה עצמו במבוכה, הוא תעה ולא מצא את השביל הנכון. מדי פעם נותקנו אחת מהשניה בחשכת הלילה, התרכזנו מחדש בשריקה קצרה. שרכנו דרכנו בשארית הכוחות.

באפלה שאפפה אותנו נעלם מורה־הדרך, עם חפצינו יחד. לאן נלך עתה? באיזה כיוון? עמדנו בלב שדות לבדנו. מרחוק הבהב אור חלש ופיתה אותנו ללכת אליו. הודעתי לשתי חברותי שאני מתכוננת להגיע למקום המואר. שתיהן כאחת התנגדו, טענו שאני מטורפת, מחפשת את האסון והולכת מרצון לידי שומרי־הגבול הרוסיים. אמרתי להן: „אינני רואה מוצא אחר. בין כך ובין כך ניפול בידי הרוסים. בקור כזה, בלי אוכל לפינו, לא נחזיק מעמד בשדה הפתוח. יהי אשר יהיה". ממרחק־מה צעקתי עוד לחברותי: „אם לא אחזור תוך שעתיים, סימן שנפלתי בידי השוטרים. ואז אל תחכו, הימלטו לנפשכן"...

הדרך היתה ארוכה בהרבה משהיה נדמה לי מרחוק. מעייפות הייתי כושלת ונופלת, מתרוממת בקושי וצועדת הלאה. סוף־סוף הגעתי לבית הקטן, דפקתי בדלת. „מה הגורל המצפה לי מאחורי דלת זו?" — הרהרתי בלבי, כששמעתי צעדים מתקרבים מבפנים.

הדלת נפתחה לרווחה, לפני עמד בן־אדם צעיר, לבוש מדי משטרת־הגבולות. ביקור־הלילה שלי הפתיע אותו מאד, הוא הביט בי בעיניים פקוחות ותמוהות: „איזו צפור־לילה משוטטת כאן? נו, היכנסי, התקרבי וספרי־נא מי אַת ומניין הגעת"...

הוא הגיש לי שרפרף וביקשני לשבת. צנחתי עליו בכל כובד עייפותי, לשוני נדבקה לחכי. ראשי הסתחרר, פחדתי שמא אתעלף וביקשתי קצת מים. גמעתי גמיעות גסות וכל הזמן ראיתי את מבטו הנעוץ בפני. לא מצאתי מלים בפי, כל הנאום הנמלץ, שהכינותי בהשתרכי בחשכה אל הבית המואר הזה, התנדף כלא היה. וכאן עמד עלי האיש וחיכה להסברותי. בקושי פתחתי פי וסיפרתי לו, שתעיתי בדרך. הייתי אצל קרובים, אמרתי לו, ורציתי לחזור הביתה. לא, לא, אינני פליטה מפולין — הכחשתי בתוקף, אבל קולי הרועד ושפע דברי לא שיכנעו אותו. ערבובית המלים הפולניות והרוסיות גילתה לו את האמת. נשתתקתי ולא ידעתי מה להגיד עוד.

חוקרי הסתכל בי בחיוך ערמומי ובסוף פרץ בצחוק רם. דיבורו היה חם וחברי, וזה הניעני לספר לו את כל האמת. סיפרתי לו את קורות החדשים האחרונים ומה שהביא אותי לגבול. הוא שמעני ברצינות־יתר ורק הפטיר מדי פעם: „כן, כן, ככה, זהו זה..."

קולו עודדני, התרתי כמה מבגדי והוצאתי את האוצר היקר שלי, את תעודת־הרופא של בעלי. הראיתי לו גם חוברת על נושא פרמקותרפי, שבעלי הוציא בדפוס בשנת 1939. העמדתי לפניו שני בקבוקונים עם התרופה שהומצאה ע"י בעלי, סיפרתי לו, שאמצאה זו חשובה מאד ונועדה להבטיח לבעלי תהילה והכנסות. דיברתי ודיברתי ברוסית הנלעגת שלי, כדי לשכנע שבעלי ואני הננו אנשי האינטליגנציה העובדת, ואני רוצה עכשיו להגיע אליו, אל בעלי, כדי יחד אתו להתחיל בחיים חדשים במשטר הסוציאליסטי החפשי, שאין בו שנאת יהודים וכו' וכו'.

הוא שמע אותי בעיון. פניו היו נעימים. תגובתו היתה כל כך חמה, שלרגע חשבתי כי גם הוא יהודי. סוף־סוף אמר:

„כמובן, כמובן שככה זה. ועתה תגידי לי, יקירתי, כמה ברחו יחד אתך מוורשה?"

לא ידעתי כיצד לנהוג, האם לגלות לו את האמת ולסכן גם את הנפשות הקרובות לי, למסור אותן בידי איש זה, שכבר כיניתיו בלבי „מציל נפשי", בלי לדעת אל נכון, אם ינהג בהן ברחמים או ימסרן לגירוש אל מעבר לגבול. החלטתי להודיע לו, שאני לבדי ואין איש אתי, אך בזה הרגע נכנס, ללא דפיקה בדלת, חוקר שני, ניגש אל הצעיר ושניהם פתחו בשיחת־לחש מהירה. רציתי לתפוס כמה מלים משיחתם, הבינותי רק, שהמדובר הוא בפליטים שנתפסו. על השולחן הונחה רשימה של שמות. אולי בתוכם גם שמות חברותי לנדודים?

עמדתי כנדהמת, כשהצעיר פתח פיו, עם צאת החוקר השני, ואמר לי בטון חגיגי: „ובכן, אזרחית, ניאלץ להחזירך לידי הגרמנים. חבל, חבל, אבל אין ברירה. איחרת קצת, עכשיו הגבול סגור ומסוגר. ועל נסיונך לעבור אותו בלי רשות נושיב אותך בכלא".

אמר מלים אלו בלי להסתכל בפני. עילעל ניירות בידיו ולפתע קם, פתח את הדלת וקרא אליו שוטר. הסתכלתי בפניו של זה — איזה פרצוף מתועב! כשבאתי אל הבית הזה לא נתקלתי בנפש חיה, מניין באים עכשיו כל האנשים הללו? נאנחתי מרה, התיפחתי, רציתי לבקש עלי רחמים, אבל „מציל נפשי" כבר נעלם מהחדר והשוטר ניחמני בקולו הצורמני: „אל תבכי, אזרחית. בכלא שלנו לגמרי לא רע. עוד תיפגשי שם עם מכירים שלך, תראי".

הוא הרגיזני ועורר בי בחילה בדיבוריו. הייתי כולי פקעת של עצבים. הגעתי סוף־סוף לבית הכלא, שלא עשה כלל רושם של בית־אסורים, אלא דומה היה לפונדק־דרכים. לא הספקתי לעבור את מפתן הבית, ומצאתי עצמי בחיבוקיה של אחותי. „גם אַת נתפסת ?" שאלתיה, ומולנו עמדה גם גיסתה.

המצחיק בכל הרפקת־גבול זו היה מאסרו של מורה־הדרך שלנו, שנחשד כגנב. חפצינו שנמצאו אצלו הוחזרו לנו.

מחושך — לאור

לא אספר בפרוטרוט, כיצד הצלחנו בכל זאת להגיע לביאליסטוק. הימים שבילינו בעיר זו נראים לי עד היום כימי־חג. אינני יכולה לשכוח את השמחה הרבה שמילאה את כל ישותי, הרגשתי כאדם היוצא מחושך לאור גדול.

בביאליסטוק נפגשו מאות פליטים, ביניהם מכירים רבים שלנו. דיברתי על לבם שיסעו אתנו לסלונים ושם יסתדרו. אחותי לא פעם הצטערה בשמעה את דברי, ואמרה לי: „אינך יודעת עדיין בעצמך, מה מצפה לך בסלונים, ואֵת מפתה אחרים שילכו בעקבותייך"... בכל זאת עמדתי על כך, שאקח אתי את גיסי הצעיר, מנהל־חשבונות שפחד מקשיי הלשון החדשה ולא היה בטוח בסידורו בעבודה. לא פעם הביע חרטתו על שעזב את וורשה ויצא אל הבלתי־נודע. גיסי השני, אחי בעלי, עורך־דין מלודז, היה מלא תקוות והחליט לנסוע לברנוביץ, אל קרובי משפחת אשתו, ולקבל כל עבודה שהיא, מתוך בטחון בעתיד.

עברו עלי ימי־חופש בביאליסטוק. יצאתי מהכלא אל הדרור. הרחובות המו מרוב אדם. אנשים עסקו במסחר, עשו עסקים גדולים, נראו כצפרי־דרור לעומת המוני היהודים בוורשה הכבושה, שהיו צובאים מדי פעם על מודעות הגיסטאפו עם גזירותיה החדשות לבקרים. שם הילכו אימי־מוות ברחובות, וכאן היה חופש מלא.

ורק אחותי היתה מעירה מפעם לפעם: אני בטוחה, שגן־עדן זה לא יימשך הרבה. הבולשביקים התירו את הרצועה, כדי ביום מן הימים לתפוס את כל הסוחרים ב„ווייכע און האַרטע" (בדולרים ובמטבעות־זהב). ואילו אני סונוורתי מהחופש הגדול ולא שעיתי לאזהרותיה של אחותי בעלת־הנסיון המפוכחת.

אחותי האומללה! ככל שקרבה שעת נסיעתנו לסלונים, גברה סערת־רוחה, היא היתה שוקעת ביגון ועצביה היו מרוטים לקראת הפגישה עם בעלה, לקראת בשורת האסון שעליה להביא לו על מות בתם היקרה.

גם אני חששתי מרגע הפגישה, ובכל זאת, כשירדנו מהרכבת וצעדנו עם חבילותינו ברחובות המושלגים של סלונים, הייתי מלאה אומץ ותקוות לעתיד יפה. תכניות שונות תיכננתי בכל שעות הנסיעה ובזמן לכתנו אל בית ר., קרובי משפחתנו.

לא ראיתי ברחובות סלונים את ההמולה העליזה ששררה בביאליסטוק. העיר היתה שקטה, שותקת, רצינית ושקולה. גיסי הצעיר, איש הכרך שבא לראשונה לעיר־ספר קטנה כסלונים, לא הפסיק בשאלותיו על דא ועל הא, אך לא בכל יכולנו להרוות את סקרנותו. ניסינו לשוחח עם כמה מאנשי העיר שנפגשו לנו בדרכנו, אבל תשובותיהם היו קצרות ומתחמקות. במבטים שונים נתקלנו, מי שהסתכל בנו בידידות וברחמים, מי שהיה אדיש למראנו ומי שעיניו הביעו רוגז על הפליטים הנוספים המגיעים לעיר.

אכזבה ראשונה חיכתה לנו בשער ביתו של קרובנו ר. נמסר לנו, שהמשפחה הועברה לדירה קטנה יותר, ברובע צדדי. בת־אחותנו רבקה ש. קיבלה אותנו בחמימות יתר, אבל לא יכולנו להישאר אצלה, מאחר שבדירתה שוכנה גם פקידה סובייטית. מתשובותיה למדנו, שלא הכל כשורה וש„נבין פשר הדברים אחרי זמן־מה".

לפנות ערב הלכנו למשפחת ח. ר. קרובינו. חשתי עצמי אשמה על הביאי אתי את גיסי הצעיר. ראיתי, כי לא קל הדבר למצוא קורת־גג לכולנו בסלונים הגדושה פליטים מפולין ופקידים מרוסיה. התנחמתי, שמעמסתנו תוקל במקצת, לכשתצא לדרכה גיסת אחותי, המתכוננת לחזור לוורשה, כדי לסדר את ענייניה ואחר־כך לבוא אלינו. אשה אמיצה זו יצאה אתנו מוורשה רק כדי ללוותנו עד התחנה, אבל בראותה את פחדי אחותי הצטרפה אלינו במסענו הקשה והגיעה אתנו עד למחוז חפצנו.

בזהירות הקשנו בדלת דירתם של קרובינו. המשפחה היתה כולה בבית, נעדר רק גיסי, בעל אחותי. הוא נסע לימים מספר כאילו לסדר עניינים, אבל הנכון היה, שרצה לחזק את לבו לקראת פגישתו עם אשתו, לאחר שהגיעה אליו הידיעה על מות בתם הקטנה.

משפחת ר. גדלה עם שובו של בנם מלימודיו באיטליה. משפרצה המלחמה נחפז להגיע אל משפחתו ולהיות אתה יחד בימים גורליים.

עד שעה מאוחרת בלילה עבר עלינו ביקורנו הראשון בבית ר. בשיחה ערה על המשפחה משני עברי הגבול. בערב הראשון לא שמענו מאומה מפי ראש המשפחה על קשיים עם בוא המשטר החדש. הבן הצעיר לא סבל טענות, ולו גם קלות ביותר, נגד המשטר הקומוניסטי, שבו האמין בכל נפשו. רק לאחר ימים שמענו פרטים על הסדרים בעיר, על היחס לאַנשי המסחר הזעיר, לעסקנים שונים, על התנהגותם של פקידים, של קומוניסטים ותיקים. למרות הביקורת שמתח על סדרים אלה, הוסיף ח. ר. לעשות במסירות את שהוטל עליו בעבודתו, פיקח על הבנייה והיה מלא תכניות.

המציאות החדשה

עברו ימים ושבועות, חיינו הסתדרו איכשהו ולבשו צורה סדירה ומציאותית.

באו זמנים שבהם הפסיקו תושבי העיר להעלות בזכרונם את ההתלהבות בה נתקבלו הטנקים הסובייטיים. הקומוניסטים עצמם, מצילי סלונים, נלאו מדיקלום נאומיהם המבטיחים לאוכלוסיה התמימה של העיר. הקצינים והפקידים שהגיעו מרוסיה עסקו בקדחתנות בקניות מכל הבא לידיהם.

גם התושבים למדו לקח ואגרו מיצרכים שונים. אחותי עסקה בזה בלהיטות, ניסיתי לשכנעה שלא יחסר לנו דבר, אבל היא עסקה בשלה, לא האמינה שכמות המצרכים תחודש — וחיש מהר נוכחתי, שהיא צודקת.

לא מצאתי עבודה והרגשת אוכלת־חינם הכבידה עלי. אחותי היקרה הסבירה לאנשי המשפחה, שעלי להסתגל לשפה החדשה, לסביבה, לאנשים.

אחד מעסקניה המסורים של סלונים, ד"ר קוברסקי, השתדל למעני ברצותו לסדרני בבית־חולים כאחות דיאטטית. לא רציתי שבגללי יחריפו יחסיו עם רופאים אחרים ולא קיבלתי עבודה זו. בסופו של דבר סודרתי כמזכירה ראשית בקואופרטיב חדש, שמנהלו עשה עלי רושם של טבח זולל וסובא. ביום הראשון לעבודתי הזמינני לבית־קפה, משסירבתי לו נתמלא תמהון. סירוב שני עורר בו רוגז. עד שביום מסויים בא למשרד, הפסיק את עבודתי ופתח בשיחה ערה וחשודה על נושאים פרטיים. סיפר תחילה על חייו בברית־המועצות ותבע ממני שאספר על חיי.

לא ידעתי מהי מגמת שיחתו הגלויה והפתאומית, אך בשטף הדיבור סיפרתי לו על בעלי, שהיה בעל דרגה בצבא הפולני. הבחנתי מיד בשגיאתי, ניסיתי להסביר למנהל, שמעמדו כרופא מקנה לו דרגה בצבא וכו' וכו'. בסופו של דבר הפטיר: „אל תצטערי, נשתדל למצוא את בעלך".

לאחר שיחה זו לא מצאתי לי מקום מנוחה. הייתי מדוכאת ומעוצבנת. לא סיפרתי לאיש את סיבת דכאוני ורוגזי. בדיתי מלבי תירוצים וסיבות להסברת מצבי הנפשי.

הרביתי להיפגש עם הפליטים הרבים שמילאו את סלונים, התגוררו באשר סודרו, בבתים פרטיים, בבתי־כנסיות, בבניינים ציבוריים ואף בחנויות. רק מעטים מהם, הקומוניסטים שמצאו במשטר את מימוש חלומותיהם, הסתגלו למצב החדש וראו עצמם סלונימאים לכל דבר. הרוב הגדול, בעיקר האינטליגנציה, שהגיעה לסלונים בלי המשפחות, היו שרויים בדכאון. כל מכתב שהגיע בדרכים שונות מבני המשפחה בפולין הוסיף מכאוב על מכאובם, וידם קצרה מהושיע ליקיריהם מעבר לגבול החסום. זמן־מה השלו עצמם בתקוות, שהנה ייענה הסובייט העליון לבקשתם לאיחוד המשפחות, ואפילו הגיעו ידיעות על נכונות השלטונות הנאציים לשחרר מבין צפרניהם את נשי הפליטים וילדיהם. מיום ליום פחתו הסיכויים להצלת המשפחות מהתופת הנאצית.

חוויות אלו עברו גם עלי, ניסיתי לעשות משהו להצלת הורי, אבל העליתי חרס בידי.

כל זה היה כאין וכאפס לעומת הגיהינום שפער את דלתותיו לפני אלפי הפליטים עם הכרזת מיפקד האוכלוסיה לשם קבלת אזרחות סובייטית. מי שלא הסכים לקבל נתינות רוסית יוחזר לידי הגרמנים — היה לשון ההודעה.

גם בביתנו החלו ההיסוסים לכרסם בלבנו. אני וגיסי מוכנים היינו ליהפך לאזרחי בריה״מ, אבל אחותי לא פסקה לעצרנו, בטענה שצעד זה מנתק את חוט־התקווה הקושר את ההורים אלינו. נסעתי להתיעץ עם גיסי העורך־דין בברנוביץ, ואף הוא אמר, כי אין ברירה ומוכרחים להישאר במקום, לא לחזור לכיבוש הנאצי. בנסיעתנו חזרה למשפחותינו לא נושיע להן במאומה.

ובכל זאת אינני יכולה לשכוח את מבטה המוקיע של אחותי, בו פגשה אותי בשובי מלשכת־הרישום, לאחר שהצהרתי על רצוני לקבל נתינות סובייטית. בכלל היו אלה ימים מורטי־עצבים לכל האוכלוסיה היהודית בעיר.

זיק אור בקע דווקא באותו זמן והגיע אלי, בהאירו באור־נגוהות את חשכת המצב נטול־הסיכויים: קיבלתי מכתב קצר מבעלי. משנודע לו מקום מגורי כתב לי מלים ספורות, הזכורות לי עד היום: „יקירתי, קשה לתאר את אושרי מאז נודע לי מקום מגוריך. חכי לי, אחזור בקרוב ונהיה המאושרים באדם. שמרי על בריאותך״.

הבשורה — והגירוש

גילוי מקום הימצאו של בעלי היה אחד המיבצעים הקשים והרציניים בחיי. כמה מחשבה ומרץ, כוח־אמצאה ועקשנות השקעתי, עד שנודע לי היכן הוא נמצא. במקרה הגיעתני ידיעה, שבעלי שרוי במקום מסויים יחד עם ד״ר רודזקי, ידיד יהודי סלונים. אשתו, שנשארה בעיר, לא הצטיינה באהבה יתרה לבני דת משה, ובכל זאת נקשרו בינינו יחסים הדדיים וכל אחד מבעלינו היה במכתביו מוסר ד״ש מחברו.

אחרי זמן־מה נפסקה כחתף חליפת המכתבים ביני לבין בעלי. גורל דומה פגע בזוג הרודזקים. ביום א׳ בשבת, בשעות אחרי הצהריים, נכנסתי לבית הגברת רודזקי, לשאול אולי נתקבלה ידיעה כלשהי מבעלה. מצאתי אי־סדר בדירתה, הכל היה הפוך, על השולחן עמדו ארוזות חבילות אוכל, צנצנות של מרקחת, ילקוטים עם בגדים. למבטי התמוה ענתה האשה בחיוך ערמומי וקירבה אצבעה אל פיה: ש־ש־ש־ש.

כעבור דקות מספר אמרה לי: „אני מתכוננת לברוח עם בני מכאן לוורשה ולוקחת אתי קצת אוכל לזמן הראשון״...

בשטף הסברת צעדה זה הוסיפה, כי היא חוששת אם תספיק להתחמק מכאן לפני שאנשי נ. ק. וו. ד. יבואו להגלותה לסיביר. עדיין לא ידעתי למה היא מתכוונת, כל כך שקועה הייתי בימים האחרונים בענייני הנתינות ובדאגה להפסקת הקשר עם בעלי, ששמץ משמועות אלו לא הגיע לאזני. היא סיפרה לי, כי השלטונות הרוסיים מסיימים גירושם של ה„אוסדניקים״ (המתישבים הפולניים בשטחי הספר) לסיביר ומיד אחרי זה יגרשו שמה את נשיהם של הקצינים הפולניים. „מכל מקום — ייעצה לי — היי מוכנה לגירוש לסיביר״...

השם עצמו עורר צמרמורת בגופי. שמעתי אמנם לאחרונה על גירושים אכזריים של פולנים, ציונים ועסקנים אחרים, אבל לא חששתי אף פעם לעצמי. „מה אַת חושבת? — הוסיפה האשה הדברנית — לנ. ק. וו. ד. אין אינפורמציה מלאה עליך? אל תקוו מהם לרחמים או לטובה״.

מבוהלת ומפוחדת חזרתי הביתה וסיפרתי לקרובי כל מה ששמעתי. הם לעגו לפחדי בטענה, שגב׳ רודזקי האנטישמית רוצה סתם־ככה להפחידני ושאין לי כל יסוד להתעצבן ולחשוש.

התחלתי ביתר עיון להסתכל בנעשה סביבי. קלטתי כל ידיעה וכל שמועה. שמעתי על משלוחי־הגירוש הגדולים, שנ. ק. וו. ד. הצליחה לארגנם בשעות־לילה ספורות. ידעתי על הגלייתם של פולנים ויהודים מחוגים שונים ומנוגדים והתחלתי אפילו להאמין לשמועה, כי הפליטים שנרשמו להחזירם לשטחים הגרמניים יוגלו לסיביר „לחינוך מחדש״ במחנות־עבודה ענקיים.

ואז הגיע ה־12 באפריל 1940. בלילה ההוא גורשו כאלף איש בקרונות נעולים מסלונים לערבות רוסיה. היה זה אחד המיבצעים „המזהירים״ של הנ. ק. וו. ד., שהצליח להוציא ממיטותיהם מתוך שנתם הערבה, אלף איש, לרכזם בתחנות־מספר ומשם להובילם לקרונות־המשא, למסע הארוך אל עומקי רוסיה.

בערב ישבו בביתנו אורחים עד שעה מאוחרת, ובשביעות־רצון שכבתי לישון כדי לנוח ממריטת־העצבים של הימים, המאורעות והשיחות. לנתי אותו לילה בבית אחותי. חלום מבעית חלמתי, והנה תוקף אותי כלב מטורף באמצעיתו של שדה נרחב. ראיתי בבירור את שיניו החדות ועיניו הבוערות. הוא מתנפל עלי, ואין לי כוח להתנגד ולהילחם בו. צעקתי צעקה מרה — והתעוררתי. בו ברגע נשמע צלצול חד וממושך בדלת הכניסה. מיד הבינותי, שככה מצלצלת רק המשטרה. נשמע טרטור שני, חזק מהראשון — מישהו פתח את הדלת. „אירקה! נחום!״ — זעקתי לעבר אחותי וגיסי — „באו לקחת אותי. הנה הם כבר באים!״. שניהם התעוררו ואחותי הספיקה להגיד לי: „יש לך מה להסתיר? מהרי!״ ישבתי במיטה רועדת כקודחת. נזכרתי בתעודות בעלי, הספקתי עוד להחביאן מתחת לכר — כשמישהו דפק בדלת שלנו וציווה לפתוח אותה.

שני אנשי נ. ק. וו. ד. נכנסו לחדר. שאלו לשמי ואחד מהם פתח בקריאה פתטית של כתב־אישום, הקובע, כי בעלי הוא קצין בצבא זר, ועל כן אני נאסרת... תוך שעה קצרה עלי להיות מוכנה לדרך.

— „לאיזו דרך? לאן תובילו אותי״ — שאלתי.

— „אל בעלך״ — ענה באדיבות הנשאל.

ידעתי שהוא משקר, אבל לא היה טעם לבקש הסברים נוספים, להתחנן, להתעקש. הרגשתי עצמי נרמסת כתולעת, לא הוד־אדם ולא כבוד־אדם לי בעיני „שומרי־חוק״ אלה. ובכל זאת ניסיתי להגיד לו, שבאתי מרצוני הטוב לביילורוסיה הסובייטית, שנרשמתי לקבלת אזרחות סובייטית, שהנני אשה עובדת ונאמנה למשטר ועוד מיני משפטים כאלה, שלא עשו עליהם רושם כלשהו. אחד מהם הפטיר בשפה רפה:

— „אין לך יסוד לדאגה. הכל יתברר בקרוב״.

לשאלתי, אם אוכל לראות את התובע ולהביא את טענותי בפניו, ענה בביטחה: — „כמובן!״.

כל הבית התעורר, כולם עזרו לי לארוז חפצי. בחיפושי דברים ובאריזה אטית ניסו להאריך את שעת הפרידה. ואני הייתי לאחר יאוש. ידעתי שזהו הסוף. בקרוב אעזוב את כל יקירי, כדי לצאת לדרך ארוכה אל הבלתי־ידוע, — לבדי, שבורה ורצוצה בגוף ובנפש.

על־מה ולמה? מה חטאי ומה פשעי?

ושאלה זו רדפתני כל הזמן, — כשעמדתי ליד האשנבים המסורגים של הקרון וראיתי בהם את פניהם ספוגי־הדאגה של אחותי וגיסי; כשנדדתי אחרי זה כחיה נרדפת על פני מרחבי צפון קזכסטאן; שאלתי אותה שוב ושוב, גם כשלאחר שנתיים של גירוש פגשוני בתחנת־רכבת נידחת שני אחיוני, חיים ואליהו; השאלה תקועה היתה במוחות שלושתינו, כשצעדנו בלילה אפל בין יערות וקניונים אל מקום המגורים החדש.

הלכנו והלכנו — שלושה ענפים כרותים מעץ מסועף ויפה, שלושה שרידים בודדים באישון הלילה הסובייטי.

ד״ר שמואל ווייס ז״ל

סלאָנימער אידן אין סיביר

אַ בינטל ניט־פאַרענדיקטע זכרונות פון יענע טעג און יאָרן

איינלייטונג: סיביר — אַ לעגענדע

אַמאָל וואָלט מען גוואַלדיק נתפעל געוואָרן. וואָס הייסט עפּעס: „סלאָנימער אידן אין סיביר? טאַקע ממש אין סיביר!

פאַר אונזערן אַ מענטשן, און בפרט פאַר איינעם, וואָס האָט ניט געלעבט אין די גרעניצן פון רוסלאַנד, איז סיביר געווען אַ מין לעגענדע, אַ מין פאַרנעפּלטער באַגריף, ווי דאָס לאַנד פון די ציקלאָפּן — מענטשן מיט איין אויג אין מיטן שטערן, — אַ מין לאַנד פון יענער זייט סמבטיון.

עס געדענקט זיך דאָס לאַנד פון עפּעס אַ שונד־ראָמאַן מיטן נאָמען „די מתים־פעלדער פון סיביר", אַ ראָמאַן וואָס האָט זיך געצויגן אויף הונדערט העפטן און איז געלייענט געוואָרן מיט אַ פאַרכאַפּטן אָטעם דורך אַלע דינסט־מיידלעך און איזוואָזטשיקעס.

עפּעס האָט מען געהערט אַמאָל, ווי אייניקלעך, פּוילישע קינדער, פלעגן דערציילן, אַז זייערע זיידעס זיינען געשלעפּט געוואָרן קיין סיביר מיט עטאַפּ, געשמידטע אין קייטן, אַרומגערינגלט דורך קאָזאַקן אויף זייערע פערדלעך מיט נאַהייקעס אין די הענט, און האָבן דאָרטן געאַרבעט עבודת־פּרך, געפירט שטיינער זייענדיק צוגעקאָוועט יעדער איינער צו זיין טאַטשקע, טאָג און נאַכט...

און מ'האָט דערציילט מעשיות, ווי אַזוי עס האָט זיך אַמאָל אין אַ יובל אימיצן איינגעגעבן צו אַנטלויפן פון דאָרטן אויף שליטנס מיט איינגעשפּאַנטע רעניפערן, יאָגנדיק זיך אין די לאַנגע, פינסטערע סיביר־נעכט טויזנטער ווי־אָרסטן איבער די גרעניצלאָזע שניי־פעלדער...

איך ווייס? מעשיות פון טויזנט און איין נאַכט.

סיביר! דאָס איז דאָך דער בית־הקברות, ווו עס ליגן באַגראָבן די העלדן פון די פּוילישע אויפשטאַנדן און סתם מענטשן, וואָס האָבן זיך געשטעלט אַ ציל אַראָפּצורייסן די קרוין פון באַטיושקאַ־צאַר אינאיינעם מיט זיין קאָפּ, און וואָס האָבן געוואָרפן באָמבעס אויף רוסישע מיניסטאָרן, גובערנאַטאָרן און פּאָליצמייסטערס!

סלאָנימער אידן אין סיביר? אידן פון אַ גאַנץ יאָר? יונג און אַלט, מענער, פרויען און קינדער?

יאָ, סלאָנימער אידן אין סיביר!

וגם אני בתוכם.

ומעשה שהיה כך היה.

ערב דעם 17־טן סעפּטעמבער 1939

דער 17־טער סעפּטעמבער 1939 האָט אַריינגעבראַכט אַ ראַדיקאַלע ענדערונג אין אונזער סלאָנימער לעבן.

אין אָט דעם טאָג, 17 טעג נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה צווישן פּוילן און נאַצי־דייטשלאַנד, איז די רויטע אַרמיי, מיט דער הסכמה פון דייטשלאַנד (דער אָפּמאַך מאָלאָטאָוו—ריבענטראָפּ!) אַריבער די פּוילישע גרעניץ ביי ניעסוויעזש און האָט אין משך פון 2 טעג, ניט אָנטרעפנדעק אויף קיין שום ווידערשטאַנד מצד די פּאָלאַקן, באַזעצט גאַנץ מערב־ווייסרוסלאַנד, און ממילא אויך אונזער שטאָט סלאָנים.

פאַרן אַריינמאַרש פון דער רויטער אַרמיי איז די לאַגע פון דער סלאָנימער אידישער באַפעלקערונג געווען אַ פאַרצווייפלטע.

עס האָבן זיך שוין געהאַט באַוויזן פאַר דעם אויפן מאַרק אין פּרוזשאַנע (80 קילאָמעטער פון סלאָנים) דייטשע טאַנקען־פּאַטרולן און מיר האָבן מיט טויט־שרעק געוואַרט אויף אונזער אומפאַרמיידלעכן גורל אַריינצופאַלן אין די לאַפּעס פון די דייטשע מערדער.

די פּוילישע מאַכט־אָרגאַנען זיינען אין פּאַניק אַנטלאָפן פון סלאָנים און זיך אַוועקגעצויגן צו דער ליטווישער גרעניץ.

אין שטאָט האָבן זיך פאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז די דאָרפישע באַפעלקערונג אָרגאַניזירט זיך, כדי צו מאַכן פּאָגראָמען אויף די אידן אין די שטעט, וואָס זיינען געבליבן אָן שוץ, — מיטן מיין נושא־חן צו זיין ביי די דייטשן און גלייכצייטיק זיך באַרייכערן מיט אונזער האָב און גוטס.

אין געוויסע קריסטלעכע פענסטער, — צווישן זיי אויך אין די פענסטער פון אַדוואָקאַט גלעמבסקי, אַ געשמדטער איד! — האָבן זיך באַוויזן הייליקע בילדער.

אַ שטראָם פון אידישע פּליטים פון לאָדזש, וואַרשע און אַנדערע שטעט פון קרוין־פּוילן האָט ממש פאַרפּלייצט די שטאָט. די אידישע באַפעלקערונג אין סלאָנים האָט זיך כמעט פאַרדאָפּלט.

מיר האָבן אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אַ זעלבשוץ, פאַרטיילנדיק צווישן דער אידישער יוגנט די ביקסן, וואָס די פּוילישע פּאָליציי האָט איבערגעלאָזן אויף הפקר אין אירע קאַזאַרמעס — ביקסן אָן קוילן...

אין דערזעלבער צייט האָט זיך אונטערגערוקט אַ נייע צרה: די טויערן פון דער סלאָנימער תפיסה האָבן זיך ברייט געעפנט און עס האָבן זיך אויף די גאַסן פון שטאָט באַוויזן אַלערליי מינים פאַרברעכערס.

פון וואַנען וועט קומען די הילף? ס׳איז פינסטער און ביטער!

א נס מן השמים

און פלוצלינג האָט עפּעס ווי אויפגעשיינט די זון, און די גאַנצע שרעק, מיט אַלע אונזערע מורא׳דיקע דאגות, זיינען ווי מיט דער האַנט אַוועקגענומען געוואָרן.

אָנשטאָט די צעווילדעוועטע בעסטיעס האָט אַריינמאַרשירט קיין סלאָנים די רויטע אַרמיי, — זעלנער מיט אַזאַ גוטמוטיקן, ממש קינדערשן שמייכל אויף זייערע פּנימער, פון זייערע אויגן קוקט אַרויס לייטזעליקייט, האַרציקייט און פריינטשאַפט. צווישן זיי — אויך אַ גרויסע צאָל אידישע בחורים, זאָלן לעבן, אין אָפיצערישע אוניפאָרמען, אַ מחיה צו קוקן! —

הייסט עס, דער קריג האָט זיך פאַר אונז פאַרענדיקט איין מאָל פאַר אַלעמאָל. מיר ווערן — סאָוועטיש.

איז מילא! זאָל זיין סאָוועטיש! ווער וועט עס זיך נעמען קלערן וועגן פאַרפּלאָנטערטע פאַרפאַסונג־פּראָבלעמען, ווען מיר האָבן שוין אָט־אָט געזען דעם מלאך־המוות פאַר אונזערע אויגן?

יאָ סאָוועטיש, ניט סאָוועטיש — וועמען אַרט עס?

אָדער זאָלן מיר באַוויינען דאָס פוילן פון „אָזאָן”, אין וועמענס נאָמען עס איז געקומען די טרויעריק־באַרימטע דעקלאַראַציע פון דעפּ. קאָץ, דעם אידעאָלאָג פון דער סאַנאַציע, לויט וועלכער מיר זיינען שוין אין יאָר 1936 געשטעמפּלט געוואָרן אַלס בירגער פון דער צווייטער מדרגה?

דער עיקר — עס וועלן שוין מער ניט רוישן איבער אונזערע קעפּ די נאַצישע באָמבערס און עס איז פאַרשוווּנדן די געפאַר אַריינצופאַלן אין די הענט פון היטלערס רוצחים. עס איז אַ סוף צום פּחד פאַר פּאָגראָמען מצד די ווייסרוסן. —

עס איז פאַראַן אַ געזעצלעכע מאַכט, אונטער וועלכער ס׳לעבן, סוף כל סוף, צענדליקער פעלקער.

יאָ קאָמוניזם, ניט קאָמוניזם? ווער פאַרנעמט זיך מיט אַזעלכע טעאָרעטישע פּראָבלעמען פון נאַציאָנאַל־עקאָנאָמיע אין אַזעלכע גורלדיקע מאָמענטן, ווען דאָס לעבן הענגט אויף אַ האָר?

אַ גוטער רעזשים, אַ שלעכטער רעזשים? וועמען קריכן אין קאָפּ אַזעלכע הויכע — און נישטיקע ענינים?

יעדנפאַלס, גלייב איך ניט צו מאַכן קיין טעות, ווען איך וועל פעסטשטעלן, אַז די גאַנצע אידישע באַפעלקערונג פון סלאָנים, אָרעם און רייך, פאַבריקאַנטן און אַרבעטער, האָט נאָכן קאָשמאַר פון די מורא׳דיקע טעג פון דער מלחמה פריי אָפּגעאָטעמט ביים אַריינמאַרש פון דער רויטער אַרמיי.

והעיר סלונים צהלה ושמחה

יאָ, מיר האָבן פריי אָפּגעאָטעמט.

אויף די גאַסן פון סלאָנים איז געוואָרן לעבעדיק און פריילעך. אַ יום־טוב־שטימונג האָט אַראָפּגעשיינט פון אַלע פּנימער.

עפּעס אַ קלייניקייט? אין דער לעצטער מינוט ממש אַרויסגעריסן פון די נעגל פון נאַצישע חיות!

אַ שטאָט מיט אידן גייט גומל בענטשן!

און די רויט־אַרמייער זיינען אַזוי האַרציק און צוגעלאָזן, ממש מלאכים פון הימל זיינען צו אונז אַראָפּגעפלויגן!

זעט, ווי אונזערע משה׳לעך און שלמה׳לעך כאַפּן זיך אַרויף אויף די סאָוועטישע טאַנקען, ווי אויף העלצערנע פערדלעך, און האָבן פאַר קיינעם קיין מורא ניט. און די טאַנקיסטן קושן זיי און האַלזן זיי און פירן זיי אַרום איבער די גאַסן פון שטאָט, ווי איינער זאָגט: זאָלן אידישע קינדערלעך הנאה האָבן.

אמת, מיר, די „בורזשואַזיע”, מ׳שטיינס געזאָגט, זיינען טאַקע ניט די הויפּט־מחותנים, אַזוי צו זאָגן, די מחותנים פון חתנ׳ס צד, נאָר עפּעס ווי אָרעמע קרובים, וואָס שטייען ביי דער טיר. דאָס לאָזן אונז פילן אונזער „לינקע”, ניט חלילה מיט גראָבע ווערטער, נאָר דאָס לייענט זיך אַראָפּ פון זייערע אויגן, וואָס קוקן אויף אונז האַלב מיט טריומף און האַלב מיט רחמנות־געפילן.

טאַקע געווען פּאָליטישע געגנער, אָבער פּאָרט גוטע פריינט. אַ סך פון זיי האָב איך פאַרטיידיקט פאַר די פּוילישע געריכטן. מען דערלאַנגט מיר די האַנט, מ׳זאָגט מיר „מזל טוב”, מ׳ווינקט מיר צו. נישקשה, מען וועט געפינען אַ הכשר אויף אונזער „שפּלדיקן” עבר! אַוודאי מוזן מיר פאַרשטיין, אַז מיר האָבן אויפגעהערט צו שפּילן די ערשטע פידל, אָבער מיר קענען זיין זיכער, אַז מ׳וועט אונז ניט אָנרירן קיין האָר אויפן קאָפּ צוליב אונזער נעבעכדיקער ציוניסטישע פאַרגאַנגענהייט, רחמנא ליצלן.

און עס האָבן זיך באַוויזן נייע אידישע כלל־טוער, וואָס האָבן געהאַלטן פייערדיקע רעדעס פונעם באַלקאָן פון האָטעל „וויקטאָריאַ”, און דווקא אין אַ ווייסרוסיש, אַז גאָט זאָל שומר ומציל זיין.

און ס׳איז געוואָרן אַ מאַנגל אין שטאָט אויף רויטע שטאָף.

און אַלע, וואָס איך האָב אַמאָל פאַרטיידיקט פאַר די פּוילישע געריכטן, צוליב אַ שמץ פון פאַרדאַכט אין קאָמוניזם, זיינען געקומען צולויפן פאַרסאַפּעטע אין מיין קאַנצעלאַריע, אַז איך זאָל זיי אויסזוכן אין מיין אַרכיוו זייערע אָנקלאַגע־אַקטן, מיט וועלכע זיי ווילן זיך לעגיטימירן פאַר די סאָוועטן אַלס העלדן פון דער קאָמוניסטישער אונטערגרונט־באַוועגונג.

אָבער געבעטן האָבן זיי נאָר די אָנקלאַגע־אַקטן, און נישט חלילה דעם אורטייל, לויט וועלכן די פּוילישע געריכטן האָבן זיי באַפרייט פון יעדער שולד. דאָס איז געבליבן אַ סוד צווישן מיר און מיינע קליענטן.

די גרויסע פאַרזאַמלונג פון דער אינטעליגענץ

גרויסע פּלאַקאַטן רופן די אינטעליגענץ פון סלאָנים אויף אַ פאַרזאַמלונג אין „דאָם לודאָווי”.

לאַדן לאַדט איין צו דער פאַרזאַמלונג קאָלאָטאָוו (אַ איד!), וואָס איז אַראָפּגעקומען פון מינסק, אין אַ מיליטערישן אוניפאָרם, און איז באַשטימט געוואָרן דורך דער סאָוועטישער אַרמיי־קאָמאַנדע אַלס צייטווייליקער מושל איבער דער שטאָט סלאָנים, ביז עס וועלן דורכגעפירט ווערן דעמאָקראַטישע וואַלן... יאָ, דעמאָקראַטישע וואַלן...

מיר האבן זיך אלע ווי איין מאן געשטעלט צו דער פארזאמלונג און פארנומען אונזערע פלעצער.

ווען אויף דער טריבונע האט זיך באוויזן דער מושל מיט זיין פמליה איז אויסגעבראכן א הוראגאן פון אפלאדיסמענטן, אזש די ווענט האבן געציטערט. —

און דער אינהאלט פון זיין רעדע האט פולשטענדיק באַרעכטיקט די אפלאדיסמענטן. ממש פערל האבן זיך געשאטן פון זיין מויל:

אלץ וואס אימיצער האט געטראכט אדער געטאן אונטער דעם איינפלוס פון דער ליגנערישער פוילישער פרעסע און אנדערע פראפאגאנדע־מיטלען פון די פוילישע פאמיעשטשיקעס, וועט קיינעם ניט פאררעכנט ווערן פאר קיין זינד. איר הויבט אז א נייע לעבן, א לעבן פון פרייהייט. פאר אונז זייט איר נייע־געבוירענע קינדער, ממש אומבאשריבענע בלעטער, — אויב איר וועט זיך צופאסן צו אונזערע באדינגונגען. יעדער איז ביי אונז פאראנטווארטלעך נאר פערזענלעך, פאר זיינע מעשים, ווען זיי זיינען געריכטעט קעגן דער סאוועטישער מאכט. יעדער וועט באקומען באשעפטיקונג לויט זיין ספעציאליטעט און וועט באלוינט ווערן לויט זיינע פארדינסטן. ביי אונז קען יעדער איינער אויפשטייגן ביזן העכסטן שטאפל פון געזעלשאפטלעכן לייטער, אומאפהענגיק פון דעם, וואס זיין פאטער איז אדער איז געווען. „אט, נעמט למשל מיר אליין, — האט געזאגט דער מושל, — וואס איך בין היינט דער הערשער פון סלאנים. וואס, מיינט איר, איז געווען מיין פאטער? א פשוטער איזוואשטשיק! און וואס וואלט איך געקענט ווערן אין פוילן?"

כאפט זיך ארויס ביי אונזער טייערן הרצל איצקאוויטש ז"ל: „א שמייסער!"

איך זיץ אין איין פרעזידיום מיטן חבר סטאלין

ווי אזוי איך בין געקומען צום כבוד צו זיצן אין איין פרעזידיום מיט די חברים סטאלין, זשדאנאוו, וואראשילאוו און מיט די איבעריקע מיטגלידער פון צ. ק. פון דער קאמוניסטישער פארטיי — וועל איך אייך דערציילן.

דאס איז טאקע געווען, אזוי צו זאגן, דער לעצטער „אויפבליץ" פון מיין אמאליקער „גרויסקייט", מ'שטיינס געזאגט, אין סלאנים. איך האב דאס געהאט צו פארדאנקען טאקע דעם חבר קאלאטאוו און דער גרויסער נאיוויטעט פון מיינע טייערע סלאנימער אידן.

איידער קאלאטאוו איז צוגעטרעטן צו זיין גרויסער פראגראם־רעדע, האט ער פארלאנגט, אז דער עולם זאל אויסקלייבן א פרעזידיום פון 3 בירגער.

אונזערע סלאנימער בירגער האבן געדיינקט די פרעזידיומס בעת דער פייערונג פון דער באלפור־דעקלאראציע, פון דער דערעפענונג פון דער העברעאישער אוניווערזיטעט אין ירושלים און פון קרן־היסוד־אקציעס און אנדערע פייערונגען, וואס זיינען פארגעקומען אין סלאנים צווישן די צוויי וועלט־מלחמות, און ניט וועלנדיק אנשטרענגען זייערע מוחות, האבן זיי לויטן געזעץ פון אינערציע אנגערופן מיין נאמען.

אויף אזא אופן בין איך אריינגעפאלן אין פרעזידיום ווי א יוון אין דער סוכה.

מיט מיר צוזאמען זיינען אויסגעוויילט געווארן דער נאטאריוס פיאטראווסקי (די פאלאקן האבן געוואלט דערהאלטן דאס גלייכגעוויכט צווישן זיי און די אידן, לויט דער אלטער געוווינהייט), און די לערערין מערע אייזיקאוויטש, די קאנדידאטין פון די „לינקע", וועלכע האט באמת געהאט א רעכט אויף א פלאץ אין פרעזידיום.

פלוצלינג האט זיך געמאלדן צום ווארט א סאוועטישער באאמטער און האט געשטעלט דעם פארשלאג, צו וויילן אן ערן־פרעזידיום אין די פערזאנען פון חבר סטאלין („הורא! הורא! הוראא!!!") חבר זשדאנאוו („הורא!"), חבר וואראשילאוו („הורא!") און נאך, דאכט זיך, דרייצן מיטגלידער פון צ. ק., וועלכע איך האב ניט געקענט פערזענלעך און געדענק ניט זייערע נעמען. איך ווייס נאר, אז דאס זיינען אלץ געווען מענטשן מיט איין מאל „הורא".

אזוי ווי דער פארשלאג איז אנגענומען געווארן, האב איך געהאט דעם כבוד, ווי איר זעט, צו זיצן אין איין פרעזידיום מיט דער גאנצער פמליה של מעלה.

לויט אן אנדער מנהג ביי די סאוועטן, מוזן די קאנדידאטן, וואס ווערן געוויילט פון פאלק, זיך פארשטעלן עפנטלעך פארן פובליקום מיט זייערע אויטאביאגראפיעס. איז טאקע, נעבעך, געווען אויף אונז גאטס רחמנות. וואס, מ'שטיינס געזאגט, קען א איד ווי איך זאגן עפנטלעך, בפני כל עם ועדה, וועגן זיין עבר אין סלאנים און ניט רויט ווערן פאר בושה? אדער — וואס האט געזאלט זאגן דער פוילישער פאטריאט, פיאטראווסקי?

האבן מיר טאקע „אפגעבאלאבעטשעט" אונזער בידנע אויטאביאגראפיע, מיט א צעבראכענעם קול פון א יתום ביים קדיש־זאגן אויפן אפענעם קבר פון זיין מאמען, און מיר האבן מקנא געווען מערען, וועלכע האט געקענט דערציילן מיט שטאלץ, אז די פוילישע מאכט האט ניט געוואלט זי באַשטעטיקן אלס לערערין אין דער אידישער פאלקשול צוליב אירע קאמוניסטישע נייגונגען. און דאס איז טאקע געווען אמת.

בין איך אבער געזעסן און האב געציטערט, זי זאל חלילה אויס דאנקבארקייט צו מיר ניט דערציילן ווייטער, אז אויפן סמך פון מיין אינטערווענציע און מיין פערזענלעכער גאראנטיע ביים סטאראסטע, האט ער זי דאך באשטעטיקט און זי איז דאך געווארן לערערין אין דער אידישער פאלקשול. נאר דאס האט מיר געפעלט אלס צוגאב צו מיין „חולה־נופלדיקער" אויטאביאגראפיע.

איך בין געווען שטארק דאנקבאר מערען, וואס זי האט פארשטאנען וועגן דעם פונקט צו שווייגן — צוליב אונזער ביידנס טובה וועגן.

אבער אזוי ווי קיינער האט זיך ניט געקליבן אנטקעגנשטעלן זיך דער נייער ארדענונג, האבן מיר געהאט א גרונט צו גלויבן, אז מיר זיינען, נאך די ביטערע טעג צווישן 1־טן און 17־טן סעפטעמבער, ענדלעך אריינגעשווומען אין א רואיקן פארט און מיר וועלן קענען פירן א רואיק, באשיידן און ערלעך לעבן, אן פחד. —

פארשטייט זיך, אז יעדער איינער האט זיך געהאט זיין קוק אויף דער נייערווירקלעכקייט.

אזוי ווי עס האבן ניט געפעלט קיין ענטוזיאסטן, וואס האבן געהאלטן, אז דער מזל האט אונז בכלל צוגעשפילט און

אז פאר אונז האבן זיך געעפנט די טויערן פון גן־עדן אויף דער ערד, זיינען אויך געווען אזעלכע, וואס נאר בדיעבד האבן זיי זיך צופרידנגעשטעלט מיט דער געשאפענער לאגע.

א באקאנטער תלמיד־חכם פון סלאנים האט דאס אויסגעדריקט אין קורצע ווערטער: „מיר זיינען געווען פאראורטיילט צום טויט, נאר גאט האט זיך דערבארעמט איבער אונז און די טויט־שטראף איז אונז פארביטן געווארן אויף אייביקער תפיסה".

הגם עס זיינען אין אונזער לעבנשטייגער איינגעטרעטן גרויסע שינויים, מיט „עולים" און „יורדים", איז די בארואיקונג אפילו ביי די „יורדים" געווען א בארעכטיקטע.

מיר האבן אנגעהויבן זיך אויסווישן די אויגן און קלערן וועגן תכלית, פשוט — וועגן חיונה.

מען קנעלט מיט אונז קאנסטיטוציע

און די נייע מאכט האט אנגעהויבן צו לייגן דעם פונדאמענט פאר אונזער גייסטיקער אנטוויקלונג.

די ערשטע גייסטיקע שפייז איז געווען די סטאלינישע קאנסטיטוציע. צו דעם צוועק איז סלאנים איינגעטיילט געווארן אין ראיאנען, אזוי־גערופענע „קאנסטיטוציע־ראיאנען". איבער יעדן ראיאן איז באשטימט געווארן א מענטש, וועמענס אויפגאבע ס'איז געווען צו קנעלן מיטן עולם די קאנסטיטוציע.

מיין „בית־ספר לקאנסטיטוציע" איז געווען אין דער וווינונג פון וואלאדיע שערעשעווסקי. דער „משגיח", געוויינלעך א סאוועטישער מענטש, האט א שעה טעגלעך געזאגט פאר אונז דעם שיעור. דער עולם איז געווען א געמישטער. עס זיינען געזעסן אלס תלמידים — דאקטוירים, אינזשיניערן, אדוואקאטן, קרעמער, שוסטער, איזוואזטשיקעס, זיידעס און באבעס מיט זייערע אייניקלעך. אלע הייזער אין דעם ראיאן זיינען געווען אויסגעליידיקט פון מענטשן, ווי, להבדיל, צו כל נדרי, און יעדערער איז געלאפן, כדי ניט צו פארשפעטיקן, חלילה, אין חדר אריין...

— „וווהין לויפט איר דאס אזוי, עטל?"

— „וואס הייסט, וווהין איך לויף? עס איז דאך היינט קאנסטיטוציע!"

— „אוי ווי! א בראך צו מיינע שונאים! עס איז שוין 7 א זייגער? איך לויף נאר אריין אראפכאפן דאס מילך פון קיך, און קום באלד!"

די קאנסטיטואנטע אין ביאליסטאק

דער סאוועטישער פארבאנד איז זיך ניט נוהג צו פארכאפן פרעמדע לענדער קעגן דעם ווילן פון דער באפעלקערונג. אזוויי אבער די פאלאקן האבן אונז איבערגעלאזן אויף הפקר און עס איז געווארן ביי אונז א כאאס, א צושטאנד פון ex lex, פון לית דין ולית דיין, האט סאוועטרוסלאנד, צוליב הומאניטארע סיבות געמוזט זיך באמיען און איינפירן ביי אונז עפעס א שטיקל סדר.

און איצטער ווילן מיר זיך נעמען צו דער אמת'ער דעמאקראטיע. מיר ווילן אויפרופן קיין ביאליסטאק א קאנסטיטואנטע, אויפן גרונט פון אלגעמיינעם, גלייכן און געהיימען וואלרעכט, און וואס די קאנסטיטואנטע וועט באשליסן, אזוי וועט זיין. און אויב די קאנסטיטואנטע וועט באשליסן צו שאפן פון מערב־ווייסרוסלאנד א זעלבשטענדיקע רעפובליק, וועט זיין א זעלבשטענדיקע רעפובליק. קענט איר צו זיי עפעס האבן?

און טאמער וועט די קאנסטיטואנטע זיך ווילן אנשליסן צו סאוועטרוסלאנד אלס 17־טע רעפובליק, וועט דער אויבערשטער ראט פון די סאוועטן באטראכטן די ביטע, און עס קען זיין, אז ער וועט באשליסן (געוויס קען מען דאס ניט וויסן!) אריינצונעמען מערב־ווייסרוסלאנד אין פארבאנד פון די סאוועטן, אדער ער וועט די ביטע אפווארפן, ווי איינער זאגט: „ביסט א זעלבשטענדיקע רעפובליק, לעב זיך דיין אייגן לעבן! וואס ווילסטו פון אונז?!"

און אזוי ווי מיר האבן שוין געהאט אויפגענומען די גרונט־יסודות פון סטאלינישער דעמאקראטיע, האבן „מיר" אנגעהויבן די וואל־קאמפאניע. די שטאט איז פארפלייצט געווארן מיט בילדער פון סטאלינען, מיט פענער און פלאקאטן, וועלכע האבן גערופן אפצוגעבן אונזערע שטימען פאר דער דעמאקראטישער ליסטע, — וועלכע איז, אגב, געווען די איין־און־איינציקע ליסטע.

האבן זיך געפונען מענטשן, וואס האבן געפרעגט קלאץ־קשיות אן א טעם און אן א ריח, סתם געזוכט קל וחומר'ס און גזירה־שווה'ס מיטן גראבן פינגער. למשל, פרעגט אזא חכם פון דער מה־נשתנה: „צו וואס טויג די גאנצע אגיטאציע, אז ס'איז סיי ווי פאראן נאר איין־איינציקע ליסטע?", און נאך אזעלכע נארישע פראגן, וואס באווייזן בפירוש, אז די פרעגער הויבן ניט אן צו פארשטיין דעם זין פון דעמאקראטיע און אז דאס גאנצע קנעלן מיט זיי די קאנסטיטוציע איז געווען אן ארויסגעווארפענע מי.

ענדלעך איז געקומען דער טאג פון די וואלן. די נאכט פאר די וואלן איז געווען א ליל־שימורים. קוים האט איר זיך געלייגט שלאפן, האט יעדע האלבע שעה אנגעקלאפט אן אנדערער אין טיר און אייך דערמאנט, אז מארגן איז דער גרויסער טאג.

אדוואקאט ווילענטשיק, א פאראנטווארטלעכער פאר מיין ראיאן, וועלכער האט דעם 17־טן סעפטעמבער 1939 ארויפגעצויגן אויף זיך א פאר שטיוול און געקוקט אויף מענטשן מיט טופל ווי אויף די גרעסטע רעאקציאנערן, — האט מיר אויפגעוועקט 4 אזייגער פארטאג צו דער עבודה.

קומענדיק אין וואל־לאקאל און וויסנדיק, אז ס'איז פאראן סך־הכל איין און איינציקע ליסטע, האב איך, ניט קלערנדיק קיין סך, אריינגעפאקט דעם נומער אין קאנווערט און שוין געוואלט אריינווארפן דאס אין דער אורנע, ווי איינער זאגט: „איך בין בלינדערהייט מסכים!" — אבער דער פארזיצער פון דער וואל־קאמיסיע, א געניטער סאוועטישער באאמטער, האט מיר אויפמערקזאם געמאכט זייער העפלעך, אז אונזערע וואלן זיינען געהיים און איך מוז פריער ארונטערגיין הינטערן פארהאנג, דארטן גוט זיך נאכטראכטן („פאדומייטיע כאראשענקא!") און ערשט דאן איבערגעבן מיין קאנווערט.

איך בין, במחילה מכבודכם, ארונטער הינטערן פארהאנג און, ארויסקומענדיק פון דארטן מיט געלייטערטע געדאנקן, ווי להבדיל דער כהן גדול פון קדשי־קדשים, האב איך אריינגעווארפן מיין וואל־צעטל אין דער אורנע.

ווי ס'ווייזט אויס, האב איך דאסמאל צוגעטראפן מיט מיין

שטימצעטל, ווייל די איינציקע ליסטע (פון מיין נומער!) איז אַרויס מיט אַ גרויסן ניצחון.

פון אַלע שטימבאַרעכטיקטע האָבן אָפּגעגעבן זייערע שטימען 98 פּראָצענט (איך ווייס נאָך ביז היינט ניט, ווו זיינען אַהינגעקומען די רעשט 2 פּראָצענטער). פאַר „אונזער" ליסטע האָבן געשטימט 97.2 פּראָצענט.

אָבער אַזוי ווי די וואַלן זיינען, ווי געזאָגט, געווען גע־היימע, האָט מען בשום אופן ניט געקענט פעסטשטעלן, ווער זיינען דאָס געווען די 0.8%, וואָס האָבן געשטימט קעגן דער דעמאָקראַטישער ליסטע, אויף אַ נומער, וואָס האָט בכלל ניט עקזיסטירט. דאָס איז געבליבן אַ רעטעניש עד היום.

דער פּאַרלאַמענט אין ביאַליסטאָק האָט אָנגענומען דעם געהעריקן באַשלוס — מיר שיקן אַ ביטע צום אויבערשטן סאָוועט און עס זיינען דאָ גוטע אויסזיכטן, אַז אונזער ביטע, אויפצונעמען אונז אין די אָרעמס פון דער גרויסער סאָוועטי־שער מדינה, זאָל אָנגענומען ווערן פה אחד. —

איז דאָך גוט, ניין?

מיט אַ דוּבינע אין קאָפּ אַריין

מיטאַמאָל האָט אונזער זיכערקייט געכאַפּט אַ געוואַלטיקן טרייסל.

אין די נעכט זיינען אַרויסגענומען געוואָרן פון זייערע וואַרעמע געלעגערס סלאָנימער אידן, אַזוי איינער נאָכן אַנ־דערן, און זיינען אַריינגעשליידערט געוואָרן אין קעלער פון נ. ק. וו. ד., כדי שפּעטער אַריבערגעפירט צו ווערן אין סלאָ־נימער תפיסה.

עפּעס ווי אָן אַ זין און אָן אַ סדר, ווי ס'האָט זיך אונז דאַן אויסגעדאַכט. און אפשר איז דאָס יאָ פאַרטראַכט געוואָרן לויט אַ געוויסער סיסטעם, אָבער מיר האָבן דאַן ניט געקענט געפינען דעם שליסל צו אָט דער סיסטעם. מיר אַלע, די וואָס אויף דער פריי נאָך, האָבן זיך געסטאַרעט צו דערגיין דעם שכל פון דער זאַך; צו עפּעס־וואָס צילן זיי דאָך מיט דער אַק־ציע. מיר האָבן געהאַלטן, אַז זיי קלאַפּן זיך אין אָפענע טירן.

פאַרוואָס עפּעס ניסן יעזערסקי מיט זיין זון זרח? טאַקע אַ רייכער קרעמער, אָבער פאָרט אַ איד פון אַ גאַנץ יאָר, וועל־כער האָט זיך קיינמאָל ניט פאַרנומען מיט כלל־ענינים, אַ איד שוין אין די יאָרן, וואָס האָט אַ גאַנץ לעבן שווער געאַרבעט, מיט זיין פרוי אינאיינעם, און האָט געפירט אַ באַשיידן לעבן, זיך קיינמאָל קיינעם אין די אויגן ניט געוואָרפן.

האָבן אויפגעהערט צו שלאָפן די קרעמער.

וואָס? איטשע סוועטיצקי שוין אויך אין תפיסה? און אויך משה גאַלינאַ און דער יונגער שעלובסקי? הייתכן? סאָ־ציאַליסטן מבטן ומלידה, וואָס האָבן אין טאָג פון אַריינמאַרש פון דער רויטער אַרמיי, טאַקע אין הויז פון גאַלינען, צוזאַ־מען מיט די היימישע קאָמוניסטן געגרינדעט דעם פייערלעכן אויפנאַמס־קאָמיטעט, אויפלעזנדיק פייערלעך דעם סלאָנימער „בונד", אַלס איבעריקן אין אַ לאַנד פון סאָציאַליזם.

איז געוואָרן אַ בהלה צווישן די „לינקע", אפילו ביי די קאָמוניסטן, אויף וועמעס כשרות מ'קען חלילה אויך געפינען אַ סרחה'לע. ווער קען עס וויסן? עפּעס שטימט עס ניט מיט דער רעדע פון קאָלאָטאָוון אויף דער פאַרזאַמלונג פון דער אינטעליגענץ!

עפּעס דערמאָנט עס גיכער אָן די ליגנס, וואָס די בורזשו־אַזיע פלעגט פאַרשפּרייטן וועגן סאָוועטרוסלאַנד, כדי צו דיסקרעדיטירן די רעוואָלוציע.

און מיטאַמאָל — ניסן יעזערסקי איז באַפרייט! אַהאַ, ס'איז דאָך פאַראַן גערעכטיקייט, סאָציאַליסטישער צדק, ווי מ'איז זיך נוהג עד היום צו זאָגן אין געוויסע קרייזן. מן הסתם געווען עפּעס אַ פאַלשע מסירה, אַ בילבול. דאָס קען פּאַסירן אין די בעסטע פאַמיליעס. מן הסתם וועט מען ביסלעכווייז אַלעמען באַפרייען.

יאָ, אָבער וואָס עפּעס סאָלע וואָלקאָוויסקי? אַ מעכאַני־קער, אָן יעדער פּאָליטישער פאַרב.

ווער ציט עס אַזוי נאַריש די פעדים?

און ווי קומט צו דער חברה בערע פּיאַסעצקי? אַ געווייל־טער וויצע־בירגערמייסטער, און דערצו אַ געשוואָרענער גו־טער ברודער פון דעם מושל קאָלאָטאָוו, וועלכער עסט און טרינקט ביי אים און האָט אים נאָרוואָס איבערגעגעבן כמעט די גאַנצע אָנפירונג מיט דער שטאָט? און וואָס עפּעס איני־מיטן דערינען אַ ליובאַוויטשער חסיד, משה זעלעוויאַנסקי?

מילאַ, וואָלפקע גורוויטש — אַ פאַבריקאַנט! אויף דעם איז כאָטש דאָ אַ בפירושער פסוק אין דער סטאַלינישער קאָנ־סטיטוציע! ווי הייסט עס דאָרטן? „פאַבריקאַנטן און פּאָ־מיעשטשיקעס"...

און פּלוצלינג — אַ האַרצרייסנדיקער קרעכץ האָט זיך אַרויסגעריסן פון דער קאָלעקטיווער ברוסט פון אידישן סלאָ־נים: אונזער ד"ר אפרת! דער ליבלינג פון יונג און אַלט, פון קריסטן און אידן! דער אמתער פאָלקסמענטש און פאָלקס־דאָקטאָר.

וואָס טוט זיך דאָ מיט אונז, רבונו של עולם???

אפשר קומט איצטער די סדרה „ציוניסטן"? מ'דאַרף לויפן אָנזאָגן ווייסן און קאַפּלאַנען!

זעט איר, ד"ר עפּשטיין האָט זיך גערעכט דערויף, אַז קיין גוטס וועט דערפון ניט אַרויסקומען. ער האָט געהאַלטן אין איין טענה'ן אַז „זיי האָבן זיך אויף אַ האָר ניט געענדערט און זיינען געבליבן דיזעלבע ווי אין 1919, ווען זיי האָבן צייט־ווייליק באַזעצט סלאָנים". מיר האָבן אים פאַרשריען, ווי דעם גרעסטן רעאַקציאָנער, וואָס האָט אפילו פאַר מאַרקסן ניט געהאַט קיין דרך־ארץ און פלעגט אים אָנרופן: „דער איד מיט דער קודלאַטער באָרד".

און ער, ד"ר עפּשטיין, האָט טאַקע געהאַט קאָנקרעטע „זינד" אויף זיין געוויסן אויך; זייענדיק אין די פּוילישע צייטן דער דאָקטאָר פון סלאָנימער תפיסה, האָט ער בעת אַ הונגער־שטרייק פון קאָמוניסטישע אַרעסטירטע דורכגע־פירט די קינסטלעכע דערנערונג פון די שטרייקערס.

אָבער ווי קומט עפּעס צו דער חברה אַדוואָקאַט פוקס, וואָס איז ערשט אַ פּאָר טעג צוריק באַשטימט געוואָרן דורך דער סאָוועטישער מאַכט אַלס אָנפירער פון אַדוואָקאַטן־קאָלעגיום?

און וואָס וועט שוין זיין מיט אַדוואָקאַט ווייס, וועמען די מאַכט האָט אַפּריאָרי ניט צוגעלאָזן צו דער אַדוואָקאַטור און בכלל צו קיין שום אַרבעט?

מיר האָבן זיך באַמיט צו געפינען דעם קריטעריום פון פאַרברעכן, עפּעס אַ ליניע, לויט וועלכער די נ. ק. וו. ד. פירט

דורך אַלע אַרעסטן, אָבער מיר האָבן גאָרניט געקענט אויסגעפינען.

איז טאַקע געווען ביטער, וואָס ביטער הייסט.

האָט די שטאָט אויפגעהערט צו שלאָפן גאַנצענע נעכט און מ׳איז געוואָרן אויפגעציטערט ביי יעדן קלונג אין דער טיר, מ׳האָט אָנגעהויבן אויסמיידן די גאַס, כדי זיך ניט צו וואַרפן אין די אויגן.

אַזוי האָבן איבערגעוואַנדערט אין תפיסה אַריין, ווער פריער ווער שפּעטער, אַרקין, אפרים גאָלדנבערג, משה ליכטנשטיין, נחמיה שוחטאָוויטש, אברהם אַרנזאָן, חיים ראַבינאָוויטש, עליאַש ראַבינאָוויטש, חזן, חיים יאָסילעוויטש, געניאַ אייזנשטאַדט, סידעלניצקי, קויפמאַן, באָרעצקי, חיים ריף און נאָך און נאָך. יעקב מיליקאָווסקי איז אין ביאַליסטאָק אַריינגעפאַלן אין טורמע. די ברידער אביגדור און יוסף ראַבינאָוויטש, וועלכע האָבן געוווינט ביי מיר און ביי ד״ר מאַלינאָווסקין, האָבן זיך אַרויסגעדרייט און אַנטלאָפן קיין ווילנע אַ פּאָר שעה איידער מ׳איז געקומען זיי אַרעסטירן.

דער אנהויב פון מיין סוף אין סלאנים

ווען איך פלעג זיך באַווייזן אין גאַס, פאַר מיין אַרעסט, פלעגט מיר יעדערער באַגריסן מיט אַ נחמה־קרעכץ: „אוי, גאָט צו דאַנקען, הער דאָקטאָר, מען זעט אייך נאָך צווישן אונז״. און ווען מ׳האָט מיר שוין געהאַט אַריבערגעפירט אויף זאַמאָסטיע, איז געקומען, ווי מ׳האָט מיר שפּעטער דערציילט, דער קליינער איצקאָוויטש צו זיין פאָטער, מיט טענות, אַז ס׳טייטש, אַלע אָנשטענדיקע מענטשן זיצן שוין אין תפיסה, און נאָר ער, זיין פאָטער, איז נאָך אין דערהיים.

איך קען ניט וויסן, וויאַזוי דער אַרעסט איז צוגעגאַנגען ביי אַנדערע. איך מיין אָבער, אַז ער איז פאָרגעקומען לויטן זעלבן סדר, מער ווייניקער, ווי ביי מיר.

אָבער ביי מיר האָט זיך דאָס אָנגעהויבן מיט אַן אידיליע.

גייענדיק אַמאָל אויף מאַגיסטראַצקע־גאַס צו זיך אַהיים אויף זאַמקאָווע, קומט מיר אַנטקעגן דער נאַטשאַלניק פון נ. ק. וו. ד., קראַווטשענקאָ, און טוט מיר אַ פרעג, צי ווייס איך ניט וווּ עס איז דער שטאָטישער שפּיטאָל. אַזויווי מיר האָבן זיך גראָד געפונען נעבן שפּיטאָל, האָב איך אים אָנגעוויזן אויף דער געביידע און געוואָלט גיין ווייטער מיין וועג. ער האָט מיר שיין געדאַנקט און זיך אָנגערופן צו מיר: „ווער זייט איר, בירגער?״ און גלייכצייטיק זיך פאָרגעשטעלט פאַר מיר: „מיין נאָמען איז קראַווטשענקאָ״. זייער אָנגענעם, — ענטפער איך אים, — מיין נאָמען איז ווייס, אַ היגער אַדוואָקאַט״, — און מיר דערלאַנגען זיך די הענט. צוויי דזשענטעלמענער האָבן געמאַכט באַקאַנטשאַפט. — „וווּ וווינט איר, גראַזשדאַנין ווייס?״ — „אָט דאָ ניט ווייט!״. — „אינטערעסאַנט — זאָגט ער — צו זען, וויאַזוי עס וווינט אַ פּוילישער אַדוואָקאַט. איר האָט ניט דאַגעגן צו ווייזן מיר אייער וווינונג?״ — „פּאָזשאַלויסטאַ״.

גייענדיק אַזוי מיט מיר, גיט ער מיר אַ פרעג: „איר זייט שוין געווען אַמאָל ביי מיר?״ — „ניין — זאָג איך, — איך האָב נאָך ניט געהאַט דעם פאַרגעניגן״.

ווען מיר זיינען אַריינגעקומען צו מיר אין הויז, האָב איך אים פאָרגעשטעלט מיין פרוי און מיר האָבן פאַרפירט אַ געמיטלעכן שמועס על דא ועל הא, אַ פּשוטן, געזעלשאַפטלעכן שמועס, כאָטש נעם און דערלאַנג אים כיבוד. אַ פיינער שמועסער געווען דער נאַטשאַלניק, אויף זיין ביטע האָב איך אים אַרומגעפירט איבער אַלע צימערן, וועלכע זיינען אים זייער געפעלן געוואָרן. אונזער באַדעצימער האָט אים ממש אַריינגעטריבן אין התפעלות. זיצנדיק ווייטער אין מיין קאַבינעט, רופט ער זיך אָן צו מיר מיט אַ שמייכל: „איר ווייסט, בירגער אַדוואָקאַט? פאַר אייך וועט עס זיין אַביסל שווערלעך זיך צוצופּאַסן צו אונזער לעבנשטייגער! אייך וועט אויסקומען זיך איבערצואַרבעטן („נאַדאַ וואַם בודיעט פּערעראַבאַטיוואַטסיאַ!״). איך האָב געפרווט אים דערקלערן, אַז ער האָט אַ טעות. מיר, אידן, האָבן אין די לעצטע יאָרן אין פּוילן קיין האָניק ניט געלעקט און מיר זיינען זייער דאַנקבאַר דער רויטער אַרמיי פאַר באַפרייען אונז.

ביים אַוועקגיין, שוין נאָכן געזעגענען זיך מיט אונז, שטייענדיק — ווי מ׳זאָגט — מיט דער קלאַמקע אין האַנט, טוט ער זיך אַזוי אַ זאָג: „לאַדנאָ, אייער וווינונג וועל איך איבערנעמען אין 10 טעג אַרום. איר וועט האָבן צייט צו זוכן אַן אַנדער קוואַרטירל״.

דעם אמת געזאָגט, האָב איך זיך די זאַך שטאַרק צום האַרצן ניט גענומען. סיידוי האָב איך זיך שוין געהאַט געזעגנט מיט מיין ביזאיצטיקן לעבנשטייגער.

אַ סדרה אויטאָביאָגראַפיעס

נאָך אַ קורצער צייט האָט זיך אָנגעהויבן אַ סעריע איינלאַדונגען צום נ. ק. וו. ד., יעדער מאָל צו אַן אַנדער נאַטשאַלניק (אַלע זיינען דאָרטן געווען נאַטשאַלניקעס!) און יעדערער פון זיי האָט פאַרלאַנגט אויטאָביאָגראַפיעס. און יעדער מאָל ווען מ׳רופט אייך, געזעגנט איר זיך מיט אייער הויזגעזינט אויף אייביק. און קיין געזונט קומט אייך דערפון ניט צו.

איך בין געוואָרן מיט דער צייט אַזאַ מומחה אין שרייבן אויטאָביאָגראַפיעס, אַז איך וואָלט געקענט זיי שרייבן אין דער פינסטער. טאָמער האָב איך אַמאָל עפּעס דורכגעלאָזן, האָט עס מיר דער נאַטשאַלניק דערמאָנט און העפלעך געבעטן צושרייבן, דערגענצן, ווי דאָס אַלץ וואָלט געווען פון גרעסטער היסטאָרישער וויכטיקייט.

געוויסע סלאָנימער האָבן מיר דערציילט, אַז זיי האָבן אַריינגעלייגט אין זייער שרייבעכץ אַ וועלט מיט חכמה. למשל, אויב זייער פאָטער איז געווען אַ מאַנופאַקטור־סוחר, האָבן זיי פון אים געמאַכט אַ לאַטוטניק אָדער אַ משרת. וואָס נידעריקער, אַלץ בעסער. טאָמער איז דער זיידע געווען אַ רב, האָבן זיי פון אים געמאַכט אַ מלמד אָדער אַ שמש („סלוזשאַשטשי״ בלע״ז). פאַרשטייט זיך, אַז אַלע זיינען געווען אומפּאַרטייאישע לעמעלעך, וואָס קענען קיין צוויי ניט ציילן, פּשוט שאינו יודע לשאול׳ס.

איך האָב באַשלאָסן שרייבן דעם אמת, וויסנדיק, אַז זיי האָבן אין סלאָנים גענוג מאַטעריאַל, כדי צו שאַפן זיך אַ בילד פון מיין געזעלשאַפטלעכן פּרצוף.

אַזוי האָב איך געשריבן און געוואַרט מיט אַ געפּאַקטן רוקזאַק אויף מיין גורל, פון וועלכן איך וועל זיך ניט קענען אַרויסדרייען.

מיין אַרעסט

און עס איז געקומען די נאַכט פון 27־סטן אויפן 28־סטן מערץ 1940. איך בין שוין געווען אין בעט. אַ שאַרפער קלונג! „זיי זיינען שוין דאָ!" — מעלדעט מיר מיין פרוי, אַריינקו־מענדיק אין שלאָפצימער, דעם באַזוך.

איך האָב זיך שנעל אָנגעטאָן און בין זיי אנטקעגנגעקו־מען. קיין רעוויזיע האָבן זיי ביי מיר ניט געמאַכט. איך האָב זיי איבערגעגעבן מיינע פערזענלעכע דאָקומענטן, מיט די ווערטער: „מיר קענען שוין גיין!"

— „וווהין?" — פרעגט איינער פון זיי, — „מיר האָבן דאָך דיר גאָרניט געזאָגט!"

— „איר זייט דאָך ניט געקומען צו מיר אויף אַ פּריוואַטן באַזוך מיט אייערע רעוואָלווערן?!"

ערשט דאַן האָט ער מיר פאָרגעלייענט דעם אַרעסט־באַפעל (אָרדענונג מוז זיין!) און מיר זיינען, נאָך מיין געזע־גענען זיך מיט מיין פאַמיליע, אַרויס אין גאַס, — צוויי נ. ק. וו.דיסטן פון ביידע זייטן און איינער פון הינטן, מיט רעוואָלווערן אין די הענט, געצילט צו מיר פון אַלע זייטן, און איך, מיט אַ רוקזאַק אויף די פּלייצעס, אינמיטן.

די שטאָט איז פאַרזונקען אין אַ טיפן שלאָף.

אונזערע טריט הילכן אָפּ אין די גאַסן פון סלאָנים.

דער איינציקער מענטש, וואָס האָט אונז באַגעגנט, איז געווען געניאַ עפּשטיין פון מאַגיסטראַצקע־גאַס. זי איז ווי אַ פאַרגליווערטע שטיין געבליבן און מיר, מן הסתם, נאָכגע־קוקט אַזוי לאַנג ווי דאָס אויג האָט גערייכט.

אונזערע בליקן האָבן זיך באַגעגנט און איך האָב מיט מיינע אויגן איבערגעגעבן דורך איר מיין לעצטן געזעגנונגס־גרוס פאַר דער עדה אידן אין סלאָנים, מיט וועלכער איך בין געווען געניאַ עפּשטיין פון מאַגיסטראַצקע־גאַס. זי איז ווי אַ שענסטע יאָרן פון מיין לעבן.

איך האָב אין דעם אויגנבליק געגלויבט, אַז איך בין דאָס דער, וואָס גייט צו דער עקדה. איך האָב ניט געקענט פאָרויס־זען, אַז ניט איך דאַרף רחמים, נאָר די סלאָנימער עדה אידן איז פאַראורטיילט צו אונטערגאַנג און איך וועל געהערן צו די, וואָס וועלן קלאָגן אויף איר אומבאַקאַנטן קבר.

אין הויז פון נ. ק. וו. ד.

מ'האָט מיר אַריינגעפירט אין דעם הויז, וווּ אַלץ איז מיר געווען היימיש און באַקאַנט: די נ. ק. וו. ד. האָט זיך געפונען אין דער געביידע פון סלאָנימער געריכט, וווּ איך האָב פאַר־בראַכט מיינע טעג און יאָרן. אין דעמזעלבן הויף איז אויך געווען מיין פריערדיקע וווינונג, וואָס איז אַזוי געפעלן גע־וואָרן קראַוטשענקאָ'ן. איך האָב זיך אויך געפילט ווי אַ שטיקל מחותן מיט דעם, וואָס האָט געבויט דאָס הויז אין די ערשטע וועלט־מלחמה האָט אים איבערגעריסן די בוי־אַרבעט אין דער מיטן. ער איז געווען מיינער אַ „קאָלעגע פון פאַך", דער באַ־רימטער אַדוואָקאַט יאַקאָבזאָן ז"ל, מיט וועמען סלאָנים איז אַזוי שטאָלץ געווען. דאָס איז דער דעפּוטאַט פון דער רוסי־שער דומע, וואָס איז אַזוי באַרימט געוואָרן אין דער אידישער וועלט נאָכן ביאַליסטאָקער פּאָגראָם, ווען ער האָט פון דער דומע־טריבונע באַשולדיקט די רוסישע מיליטער־אָרגאַנען אין אָרגאַניזירן און אויספירן דעם פּאָגראָם. ער האָט אויך געהערט צו די דעפּוטאַטן, וואָס האָבן אונטערגעשריבן דעם וויבאָר־גער מאַניפעסט און איז געזעסן 3 חדשים אין סלאָנימער תפיסה.

וואָס וועט זיין מיט מיר אין דעם הויז? וועל איך גע־שטעלט ווערן פאַר אַ געריכט און וועל קענען אויסניצן פאַר זיך אַליין מיין לאַנגיעריקע דערפאַרונג אַלס פאַרטיידיקער? וועלכע חטאים וועט מען מיר פאָרוואַרפן? וואָס וועלן זיין די כלומרשטע באַווייזן? ווי וועט זיין די באַציאונג פון די אויספאָרשער? וועט מען מיר צווינגען זיך מודה צו זיין אין חטאים, וועלכע איך בין ניט באַגאַנגען?

אַריינקומענדיק צום „סלעדאָוואַטעל", נאָכדעם ווי איך האָב געוואַרט עטלעכע שעה אין קאָרידאָר, איז מיר געשטעלט געוואָרן די ערשטע פראַגע: צי בין איך מודה, אַז איך האָב אין סלאָנים „געפירט אַ קאַמף מיטן פּראָלעטאַריאַט"? איך האָב דערויף געענטפערט, אַז איך קען ניט ענטפערן אויף אַ פראַגע, וואָס אַז מ'וויל, זאָגט זי אַלץ, און אַז מ'וויל — זאָגט זי גאָרניט. איך וויל, אַז ער זאָל מיר אָנרופן עפּעס אַ קאָנ־קרעטן פאַרברעכן, וואָס איז פאַרבאָטן לויטן קאָדעקס. דער־ווייל איז אַריינגעקומען אַן אַנדער נאַטשאַלניק, וואָס האָט, קוקנדיק מיר אין פּנים אַריין, אַ זאָג געטאָן: „האַ, ווער ס'איז דאָ! דאָס איז אַ „קרופּנער" ציוניסט. אָן אים איז אין סלאָנים קיין שום זאַך ניט געשען!"

ענדלעך רוקט מיין „סלעדאָוואַטעל" אַרויס אַ קאָנקרעטע זאַך:

— „זייט איר זיך מודה, אַז אין יאָר 1920 האָט איר געדינט אין פּוילישן מיליטער אַלס אָפיציר?"

— „יאָ, צו דעם בין איך זיך מודה. אויף דער פאַראָרד־נונג פון דער סאָוועטישער מאַכט האָב איך זיך נאָך אין סעפּטעמבער 1939 אַלס אַזעלכער רעגיסטרירט, — עס איז אַלזאָ ניט שווער געווען „אויפצודעקן מיין פאַרברעכן". איך בין זיך אָבער ניט מודה, אַז כ'טראָג דערפאַר אַ וועלכע ס'איז שולד. איך בין געווען אַ פּוילישער אָפיציר אַלס פּוילישער בירגער, אַזוי ווי איר זייט מן הסתם אַ סאָוועטישער אָפיציר אַלס בירגער פון סאָוועט־רוסלאַנד. איך ווייס אויך, אַז נאָך מיט 20 יאָר צוריק איז געשלאָסן געוואָרן דער ריגער טראַק־טאַט און אַז אפילו די געפאַנגענע אָפיצירן זיינען קעגנזייטיק געוואָרן אויסגעטוישט".

— „אַלזאָ, — רופט ער זיך אָן צו מיר, — איצטער וועל איך אייך ברענגען אַ קאָנקרעטע באַשולדיקונג: אין יאָר 1922 איז פאָרגעקומען אין „דאָם לודאָווי" אַ פאַרזאַמלונג פון פּאָ־לאַקן, און איר האָט געזאָגט אין אייער רעדע, אַז פּוילן מוז קאָנצענטרירן אַלע אירע כוחות קעגן סאָוועט־רוסלאַנד".

— „ניין, איך בין זיך ניט מודה!"

— „אָבער מיר האָבן עדות דערויף! מיר וועלן זיך נאָך זען ביי דער ווייטערדיקער אויספאָרשונג".

די ווייטערדיקע אויספאָרשונג האָט זיך פאָרגעשטעלט, מער־ווייניקער, אַזוי: מ'וועקט מיר אויף אינמיטן דער נאַכט און מ'הייסט מיר זיך אָנטאָן. ווייס איך שוין, וואָס דאָס באַ־דייט. מ'פאָרט אין נ. ק. וו. ד. און ס'טרעפט זייער אָפט, אַז מ'מוז דאָרטן וואַרטן אין קאָרידאָר ביז פאַרטאָג און דאַן, אונטער אַ וואַך, צוריק פאָרן מיט דעם וואָס מ'איז געקומען. קיינער פרעגט דיר ניט און קיינער רופט דיר ניט. סתם אַזוי

זיך דורכגעפאָרן און אויסגעלופּטערט, נאָכן „פּאָדימייסיא, יעדיעם!"

אָבער איינמאָל בין איך דאָך נאָכאַמאָל געשטאַנען פאַר דעם „סלעדאָוואַטעל", און געוואַרט אויף מיר האָט אַן „עדות" דאָס איז געווען אַ באַדינער פון מאַגיסטראַט, וועלכער איז אָנגעקומען קיין סלאָנים אין 1924 און פלעגט, אגב, יעדן יאָר, דעם ערשטן יאַנואַר, אַריינקומען צו מיר, ווינטשן מיר אַ גוט יאָר און באַקומען עטלעכע זלאָטעס אויף וואָדקע.

דערזעענדיק מיר, האָט ער אַראָפּגעלאָזן די אויגן און זיי שוין די גאַנצע צייט ניט אויפגעהויבן.

דער „סלעדאָוואַטעל" פרעגט אים, צי איז אַלץ אמת, וואָס ער האָט אַ טאָג פריער איבערגעגעבן אַלס עדות צום פּראָטאָקאָל, אויף וועלכן ער האָט אונטערגעשריבן. און דער עדות ענטפערט: „יאָ", — אָבער אַזוי שטיל און אונזיכער, אַז קוים וואָס מ'הערט אים.

איך בעט דעם אויספאָרש־ריכטער ער זאָל מיר דערלויבן שטעלן דעם עדות איין און איינציקע פראַגע: זאָל דער עדות זאָגן, אין וועלכן יאָר ער איז געקומען קיין סלאָנים — און די גאַנצע זאַך וועט זיך אַליין אויפקלערן. דערויף ענטפערט דער „ריכטער": „מיר ווייסן, אַז איר זייט אַן אויסשאָנער יוריסט, אָבער דאָ איז דאָס ניט נויטיק. איך האָב דעם עדות שוין אַלץ געפרעגט".

— „נו, גוט — זאָג איך, — דאַן בעט איך נאָכקוקן אין מאַגיסטראַט, ווען דער עדות האָט זיך איינגעמאָלדן אין סלאָנים און צולייגן צו מיינע אַקטן אַן אויסצוג פון די מעלד־ביכער".

— „דאָס איז ניט נויטיק!" — זאָגט דער אויספאָרש־ריכטער, — „די זאַך איז אינגאַנצן אויפגעקלערט".

איך האָב דאַן געהערט פון אַנדערע אין מיין צעלע, אַז דערזעלבער עדות האָט געשפּילט זיין ראָל אויך ביי אנדערע אויספאָרשונגען.

מיט דעם האָט זיך פאַרענדיקט מיין אויספאָרשונג.

איך וויל זיין אָביעקטיוו און פעסטשטעלן, אַז במשך דער גאַנצער אויספאָרשונג האָט ער מיר מיט קיין איין וואָרט ניט באַליידיקט, אויב מיר ווילן ניט באַטראַכטן אַלס באַליידיקונג די ווערטער, וואָס האָבן אַ שייכות צו דער מוטער („פּאָ מאַטערי" — בלע"ז), וועלכע פלעגט זיך דורך ביי אַ סך רוסישע מענטשן אָן שום באַציאונג צום מיטשמועסער און געהערן, אייגנטלעך, צום „פּאָסאָן דע פּאַרליי" פון דער רוסישער שפּראַך (איך מיין דערביי ניט טאָלסטאָי'ען און טשעכאָוון, חלילה!).

אין תפיסה

און ווידעראַמאָל צוויי נ.ק.וו.דיסטן, מיט רעוואָלווערן אין די הענט, פון ביידע זייטן, און איך אין דער מיטן, — דאָס־מאָל אין אַן אויטאָ, אויפן וועג קיין זאַמאָסטיע, אין סלאָנימער תפיסה אַריין.

אין דער קאַנצעלאַריע, ווו די אַרעסטירטע ווערן פאַר־רעגיסטרירט, איז דער ערשטער באַפעל: „ראזדיעטסיאַ, פּאָ־ביסטריי!", און נאָכאַמאָל „פּאָביסטריי!", און ווידעראַמאָל „פּאָביסטריי!". אין דעם מאָמענט האָסטו, גאָלובטשיק, אויפגעהערט צו זיין אַ מענטש מיט אַן אייגענעם ווילן און האָסט פאַרלאָרן די פרייע באַשטימונג איבער דיין „איך". דיין גוף איז געוואָרן הפקר און דיין נשמה באַהאַלט זיך פאַר בושה. יעדער שייגעץ קען אַרומטאַפּן דיין גוף מיט זיינע טמא'דיקע פינגער, אַריינקוקן דיר אין די ציין און נאָך ערגיץ, כדי צו קאָנטראָלירן, צי האָסטו ניט באַהאַלטן אין אַ געהיימען אָרט קיין דינאַמיט, וואָס קען אויפרייסן די סאָוועטישע מאַכט.

באַשרייבן דאָס לעבן אין תפיסה האַלט איך היינט צו טאָג פאַר אַן איבעריקער זאַך. וועלכער אָנשטענדיקער מענטש האָט עס ניט געהאַט די געלעגנהייט צו מאַכן באַקאַנטשאַפט מיטן תפיסה־רעזשים זייט דעם אומגליקלעכן יאָר 1939.

דער אורטייל

אין סאָוועט־רוסלאַנד זיצט זעלטן ווער אָפּ זיין שטראָף אין געפענגעניש, — אַ חוץ קליינע, און אפשר גאָר גרויסע שטראָפן, ווען דער אַרעסטאַנט זיצט ערגיץ ביחידות און קיינער ווייס פון אים ניט.

איך גלויב ניט, אַז ס'איז פאַראַן אַ בפירוש'ער געזעץ, וואָס זאָל פעסטשטעלן די גרעניץ. איך שרייב, איבעריקנס, ניט קיין וויסנשאַפטלעכע אַרבעט וועגן דער יוסטיץ אין סאָוועט־רוסלאַנד אויפן גרונט פון געדרוקטע קוועלן. איך קען נאָר שרייבן וועגן מיינע אייגענע איינדרוקן אויף דעם געביט.

אויב די טורמעס זיינען דאָך איבערפולט, זיינען דאָס מענטשן, קעגן וועלכע עס ווערט געפירט אַן „אויספאָרשונג".

קוים האָט זיך פאַרענדיקט דידאָזיקע אויספאָרשונג, ווערט ערגיץ־ווו (ווי זאָגט מען דאָ אין לאַנד — אי שם!) אַרויס־געגעבן אַן אורטייל, לויט וועלכן איר ווערט איבערגעשיקט אין אַן „אויסבעסערונגס־לאַגער" אויף אַ היפּשע צאָל יאָרן. אַזעלכע לאַגערן זיינען פאַראַן אין די טויזנטער, און אפשר אין די צענדליקער טויזנטער, צעוואָרפן איבער גרויסן ברייטן רוסלאַנד, דאָס רוב אָבער אין די ווייטע געגנטן.

עס זיינען, פאַרשטייט זיך, אין סאָוועט־רוסלאַנד פאַראַן אויך געריכטן, מיט פּראָקוראָרן און פאַרטיידיקער, אָבער איך גלויב ניט, צי וועט זיך געפינען אין גאַנץ רוסלאַנד אַ יוריסט, וואָס זאָל אייך קענען אינפאָרמירן, אויב איר וועט פאַר אייער „פאַרברעכן" שטיין פאַרן געריכט און וועט זיך קענען פאַר־טיידיקן, אָדער עפּעס אַ קאָלעגיע פון „דריי" („טרויקאַ") וועט ערגיץ־ווו, אין אייער אָפּוועזנהייט, אַרויסטראָגן אויף אייך אַן אורטייל פון לאַנגע יאָרן צוואַנגס־אַרבעט.

יעדנפאַלס האָט קיינער פון די טויזנטער פּוילישע בירגער, וואָס זיינען געזעסן אין תפיסה, ניט אָנגעזען פאַר די אויגן קיין ריכטער.

אין אַ שיינעם טאָג האָט מען מיר אַריינגערופן אין קאַנצע־לאַריע פון תפיסה, ווו ס'איז געזעסן אַ נ.ק.וו.דיסט. — „איר זיינט דאָס ווייס?" — „יאָ!" — „איך וועל אייך פאָרלייענען אייער אורטייל". — „וואָס הייסט עפּעס מיין אורטייל איך בין נאָך ניט געשטאַנען פאַר קיין שום געריכט!"

דערויף ענטפערט ער מיר מיט אַ שמייכל אויף די ליפּן:
— „אייך האָבן געסודיעט די דריי, די טרויקאַ".

— „וואָס הייסט עפּעס די טרויקאַ? ווער זיינען זיי? ווו ווויִנען זיי? וואָס ווייסן זיי פון מיר?"

און ער האָט זיך נאָר רואיק צעשמייכלט, ווי איינער זאָגט: „באַאיוועך יוריסט!" —

נאָכדעם ווי ער האָט פאָרגעלייענט, אַז איך בין פאַר־

אורטיילט געוואָרן אויף 5 יאָר אויסבעסערונגס־לאַגער אין די „ווייטע געגנטן" פון רוסלאַנד, האָב איך אים געפרעגט, צי כ'האָב אַ רעכט צו אַפּעלירן קעגן דעם אורטייל. דערויף האָט ער ווידער מיט אַ סאַרקאַסטישן שמייכל געענטפערט: „אַוודאי האָט איר דאָס רעכט, אָבער דאָס וועט אייך גאָרניט העלפן!"

איך בין שוין אין מיין צעלע ניט צוריק געקומען, ווייל אַלע פאַראורטיילטע ווערן געזאַמלט אין באַזונדערע צעלן. אין מיין נייער צעלע האָב איך געטראָפן משה ליכטנשטיינען, און דאָס איז פאַר אונז ביידן געווען אַ שטיקל טרייסט.

אין מיין פריערדיקער צעלע האָב איך איבערגעלאָזן באָרע פּיאַסעצקין, נחמיה שוחאטאָוויטשן, אפרים גאָלדנבערגן און — יבדל לחיים ארוכים — חיים ראַבינאָוויטשן; מיט די אַלע האָב איך זיך ניט געזעגנט.

איך פאַרלאָז סלאָנים, — ווו איז מיין פאַמיליע?

נאָך 7 חדשים אָפּגעשלאָסנקייט פון דער אויסערלעכער וועלט, איז געקומען דער טאָג פון טראַנספּאָרט.

פון איין זייט האָט זיך אונז שוין געוואָלט אַרויסקומען אויף דער ליכטיקער וועלט, האָבן פּשוט אַ ביסל מער לופט צום אָטעמען און אויך זען אַנדערע פּנימער. אָבער פון דער צווייטער זייט האָבן מיר מורא געהאַט פאַרן אומבאַקאַנטן גורל. לאַנגע יאָרן צוואַנגס־אַרבעט! וויאַזוי זעט זי אויס, די צוואַנגס־אַרבעט? האַקן שטיינער? גראָבן קוילן אין די שאַכטן? געטריבן ווערן אפשר מיט נאַהייקעס? און פאַר וועלכע זינד? אין די „ווייטע לענדער"? ווו ליגן זיי ערגיץ? איך דאַרף „איבערגעאַרבעט ווערן"? וויאַזוי אַרבעט מען דאָס איבער אַ מענטש פון עטלעכע און פופציק יאָר?

די גאַנצע צייט האָבן מיר געפירט ויכוחים אין דער צעלע, וואָס איז פאַר אונז בעסער און געוווּנשענער, — בלייבן איינגעשלאָסן אין די פיר ווענט פון תפיסה, ווו מיר האָבן שוין געהאַט אונזער אייגן וועלטל, מיט אונזער „קאַשע און פּאַראַשע", אָדער אפשר איז טאַקע בעסער אָנהויבן פירן אַ לעבן פון אַרבעט. מער ווי די כוחות, וואָס מיר פאַרמאָגן אין אונזערע קערפּערס, קענען מיר דאָך ניט פאַרלירן, — נאָר אַ סוף זאָל דאָס שוין אַמאָל נעמען!

יעדער איינער האָט זיך געהאַט זיין אייגענע מיינונג. אפרים גאָלדנבערג ז"ל האָט געהאַלטן אין איין טענה'ן, אַז ער האָט ניט מורא פאַר קיין שום צוואַנגס־אַרבעט. ער פילט זיך גענוג שטאַרק אַלץ אויסצוהאַלטן. האָב איך געקענט דאָס־זעלבע אויך זאָגן וועגן זיך? האָט דאָס געקענט זאָגן באָרע פּיאַסעצקי? חיים ראַבינאָוויטש?

אָבער סוף כל סוף איז די ברירה ניט געלעגן אין אונזערע הענט. אויף אַ זייטיקער ליניע פון דער באַן־סטאַנציע וואַרט שוין אויף אונז אַ לאַנגער צוג מיט ליידיקע וואַגאָנעס און מיט פאַרקראַטעוועטע פענסטערלעך.

איידער איך קלייב זיך אַריינצופּאַקן אין אַזאַ וואַגאָן, איז, דאַכט זיך, שוין צייט זיך אַרומצוקוקן, וואָס טוט זיך עפּעס מיט מיין פאַמיליע. איך האָב דאָך איבערגעלאָזן אין מיין היים, אין יענער נאַכט פון 27־טן אויפן 28־טן מערץ 1940, מיט 7 חדשים צוריק, מיין געליבטע פרוי ז"ל, האַלבפאַרחלשט, מיט פאַרגלאָצטע אויגן; מיין איין־איינציקן זון, וועלכער האָט ניט געקענט אַרויסברענגען קיין וואָרט פון געזעגענונג, — און זיין פרוי, אַ פאַרשטאַרטע, און מיין אומבאַהאָלפענע אַלטע שוועגערן. זאָל איך זיך אָן זיי ניט דערמאָנען, ווען איך גיי פאַרלאָזן סלאָנים, אפשר אויף אייביק?

איך האָב שוין געוווּסט, אַז מיין פאַמיליע געפינט זיך שוין ניט מער אין סלאָנים, אַז זיי זיינען פאַרשלעפּט געוואָרן קיין סיביר. און געשען איז דאָס אַזוי:

צוויי וואָכן נאָך מיין אַרעסט איז אינמיטן דער נאַכט פאַרפאָרן צו מיין וווינונג אַ לאַסט־אויטאָ מיט אַ גרופּע מענטשן, געשיקטע פון נ.ק.וו.ד., וואָס האָבן מודיע געווען מיין פרוי, אַז נאָך מיין אַרעסט איז „די שטאָט" ערשט געוואָר געוואָרן וועגן מיין אמתן פּרצוף און זי איז אָנגעלאָדן מיט כעס קעגן מיר. ס'איז אַלזאָ פאַראַן אַ גרויסע געפאַר, אַז דער אויפגערעגטער סלאָנימער עולם זאָל חלילה ניט באַפאַלן מיין משפחה, כדי צו נעמען אָן זיי נקמה פאַר מיינע זינד. ובכן, האָט די סאָוועטישע מאַכט באַשלאָסן אַריבערפירן שטילערהייט מיין פאַמיליע אויף אַ זיכערן אָרט, כדי צו „שיצן זיי פאַרן צאָרן פון דער באַפעלקערונג"...

אַזויווי מיין זון האָט גראַדע געהאַט נאַכט־דיזשור אין דער קליניקע, האָט מיין פרוי דערקלערט, אַז זי וועט זיך ניט רירן פון הויז ביז דער זון וועט ניט צוריקקומען. לאַנג האָט זי ניט געדאַרפט וואַרטן — מ'האָט באַלד געבראַכט מיין זון פון דער קליניקע. ווען די נ.ק.וו.דיסטן האָבן אים געפרעגט, צי האָט ער ביי זיך געווער, האָט ער אַרויסגענומען דעם סטאַטאַסקאָפּ מיט די ווערטער: „אָט איז מיין געווער".

און אַזוי האָט די חברה בעלי־רחמים געראַטעוועט מיין פאַמיליע פאַרן צאָרן פון מיינע האַרציקע סלאָנימער אידן און זי איבערגעפירט צו דער באַנסטאַנציע.

צענדליקער לאַסט־אויטאָס זיינען געקומען פון אַלע זייטן שטאָט, אָנגעפּאַקט מיט מענער, ווייבער און קינדער. די וואַגאָנען זיינען פול געוואָרן מיט אידן, פּאָלאַקן און ווייסרוסן, — אַן אמתע פעלקער־וואַנדערונג. די פרוי פון ד"ר אפרת מיט צוויי קינדער; פרוי גורוויטש מיט צוויי קינדער און מיט איר שוויגער; די פאַמיליע פון איטשע סוועטיצקי, צווישן זיי מאיר סוועטיצקי, וואָס איז געווען, אגב, אַ מיטגליד פון דער פּוילישער קאָמוניסטישער פּאַרטיי און האָט שוין געהאַט אין סלאָנים פאַרנומען אַ הויכן פּאָסטן ביי דער נייער מאַכט; זינגע לאָץ מיט דער שוויגער; דער אַלטער שעלובסקי מיט זיין פרוי און שנור; חיים וואָלקאָוויסקי מיט זיין פרוי; בנימין וואָלקאָוויסקי און מירע, די פרוי פון סאָליע וואָלקאָוויסקי; אברהם־משה סוועטיצקי מיט זיין פרוי און צוויי זין; דער אַלטער ניסן יעזערסקי, זיין זון בעניע, זיין שנור גיטע און נאָך און נאָך.

דער טראַנספּאָרט קיין סיביר האָט געדויערט 3 וואָכן. אויפן וועג האָבן זיי אָנגעטראָפן אָן אַ שיעור עשאַלאָנען, וואָס זיינען אַרויסגעפירט געוואָרן פון פאַרשיידענע שטעט, — פון לעמבערג, ראָוונע, ביאַליסטאָק, וואָלקאָוויסק, לידע און נאָך. ווען זיי זיינען אָנגעקומען קיין קאַזאַכסטאַן, האָט מען זיי אַלעמען אויסגעלאָדן אויף דער סטאַנציע פּעטוכאָוואָ און פון דאָרטן האָט מען זיי צעפירט אין די פאַרשיידענע קאָלכאָזן און סאָווכאָזן.

האָבן מיר שוין, הייסט עס, פאַרזאָרגט אונזערע פאַמיליעס אויפן בעסטן אופן און מיר מעגן שוין „מיט אַ רואיקן געמיט"

זיך אַרייַנזעצן אין די וואַגאָנעס מיט די פּאַרקראַטעוועטע פענסטערלעך און זיך לאָזן „פרייַלעך” אין וועג אַרייַן.

אונזערע וואַגאָנעס האָבן געהאַט ערשטן, צווייטן און דריטן שטאָק, לויט די פּריטשעס, וואָס זייַנען אויסגעלייגט געוואָרן איינע איבער דער צווייטער. ליגן האָט מען נאָך ווי עס איז געקענט, אָבער אויפזעצן זיך, איבערהויפּט אויפן דריטן שטאָק, איז געווען כמעט אוממעגלעך. און טאָמער האָט איינער זיך געוואָלט איבערדרייען אויפן צווייטן זייַט, האָבן דאָס אַלע געמוזט טאָן אויף קאָמאַנדאָ. מער ווי 80 מענטשן זייַנען אַזוי געלעגן אין אונזער וואַגאָן, וואָס איז, ווי באַקאַנט, באַשטימט פאַר 6 פערד אָדער 40 מענטשן. אין אַ ווינקל פון וואַגאָן איז געווען אַן עפענונג פאַר אַלע מעגלעכע נויטן.

פאַרן אייַנוואַגאָנירן האָבן מיר באַקומען ברויט אויף 8 טעג פאָרויס, אָבער יעדערער האָט זיך געקענט צוקויפן עטלעכע לאַבן ברויט אין דער תפיסה־קראָם. אַזויווי ניט יעדער האָט געהאַט אויף זייַן קאָנטאָ געלט, האָט מען זיך ווי ס׳איז געטיילט. אייַנמאָל אין עטלעכע טעג האָבן מיר באַקומען אַ פיש־זופּ. מ׳האָט אונז אויך געגעבן זעק מיט סוכאַרעס.

די מענטשן אין וואַגאָנעס זייַנען ניט געווען אייַנגעטיילט לויט די לאַגערן, צו וועלכע מ׳האָט זיי געפירט. די טיילונג איז ערשט געמאַכט געוואָרן אויפן וועג דורכן טראַנספּאָרט־קאָמענדאַנט, וועלכער האָט געפירט מיט זיך אַלעמענס אַקטן. בייַ געוויסע קנופּ־סטאַנציעס איז דורכגעפירט געוואָרן די סעגרעגירונג, גרופּנווייַז, לויט די אָנווייַזונגען אין די אַקטן.

עפּעס מער ווי 4 וואָכן האָט געדויערט אונזער רייַזע פון סלאָנים — ביז מאַרינסק, נאָוואָסיבירסקאַיאַ אָבלאַסט. אָנגעקומען אַהין זייַנען מיר אינמיטן דער נאַכט.

אין לאַגער מאַרינסק

מיר זייַנען אָנגעקומען אויפן אָרט פון אונזער באַשטימונג און זייַנען אַרייַנגעפירט געוואָרן אין אַ העל־באַלויכטענע האַלע, ווו מיר האָבן אַראָפּגעוואָרפן פון זיך די קליידער און וועש, צונויפגעבונדן זיי אין אַ בינטל און איבערגעגעבן אין דער דעזינפעקציע־קאַמער.

צוליב דער ענגשאַפט אין די וואַגאָנען האָט זיך אויף אונז אַראָפּגעלאָזן די דריטע פון די עשר מכות, וואָס האָט ממש געפרעסן אונזער לעבעדיקן לייַב.

נאַקעטע זייַנען מיר אַרייַן אין אַ צווייטער האַלע, ווו ס׳האָבן געוואַרט אויף אונז אַ מענגע סאַניטאַרן מיט ראַזירמעסערס אין די הענט. זיי האָבן אונז אויסגעשטעלט אין אַ ריי און באַפרייַט פון די האָר.

אינמיטן דער האַלע איז געשטאַנען אַ לאַנגער טיש מיט גרויסע גלעזערנע בוטלעס, אין וועלכע ס׳איז געווען אַ מין פליסיקייט צו באַשמירן אונזערע צעביסענע קערפּערס.

פון דאָרטן זייַנען מיר אַוועקגעפירט געוואָרן אין באָד אַרייַן. עס איז געווען בייַנאַכט, און קיין עסן האָבן מיר ניט באַקומען, אָבער עד היום געדענק איך נאָך דעם טעם פון באָד.

דאַן האָט מען אונז אַרייַנגעפירט אין אַ גרויסן באַראַק, ווו מיר האָבן געטראָפן הונדערטער מענטשן פון פריערדיקע טראַנספּאָרטן, ליגנדיקע אָדער זיצנדיקע אויף דער פּאָדלאָגע, וואָס איז פול געווען מיט אָנגעטראָגענעם שניי. עס איז פשוט ניט געווען קיין פּלאַץ ווו זיך אַוועקצוזעצן. איך האָב געהאַלטן פאַר אַ גרויסן גליק, ווען מיר איז געלונגען צו געפינען אַ ווינקל ווו זיך אָנצושפּאַרן אָן דער וואַנט און קענען באַטראַכטן מייַן גורל אין זייַן גאַנצער טראַגיק.

פּלוצלינג האָט זיך דערהערט אַ באַפעל.

פאַר אונז איז געשטאַנען דער קאָמענדאַנט פון דער לאַגער־פּאָליציי, וועלכער האָט אָנגעהויבן זייַן רעדע בזו הלשון:

— „הערט זיך צו, איר מענטשן פון נייַעם טראַנספּאָרט. איך בין געקומען אייַך באַקענען מיט די פאַרהעלטענישן אין לאַגער און אייַך וואָרענען. דאָס איז אַן איבערגאַנגס־לאַגער, אַ „פּערעסילני פּונקט”. בייַ אונז האָט זיך פאַרשפּרייט אַ פּרעכער באַנדיטיזם, וועלכן מיר קענען ניט בייַקומען. די אָנפאַלן ווערן געמאַכט בייַנאַכט אויף מענטשן, וואָס טראָגן אויף זיך גוטע קליידער. מען פאַרנאַרט זיי אין אַ ווינקל, טוט זיי אויס נאַקעט, און ווער עס שטעלט זיך אַ קעגן, באַקומט אַרייַנגעשטאָכן אַ מעסער. מיר האָבן הייַנטיקע וואָך אויפגעהאַנגען דרייַ אַזעלכע באַנדיטן, אָבער דאָס האָט די אַנדערע ניט אָפּגעשראָקן. ובכן, זאָלט איר וויסן, אַז איינער און אפילו צוויי זאָלן אַליין ניט אַרויסגיין פון באַראַק, נאָר אין גרופּעס צו פינף מענטשן אינאיינעם. מיר קענען ניט גאַראַנטירן פאַר אייַער לעבן. און אויב עמיצער מוז גיין אין קלאָזעט אַרייַן, זאָלן זיך צונויפנעמען פינף מענטשן און גיין צוזאַמען”.

נאָר דאָס האָט אונז געפעלט! שיינע פּערספּעקטיוון! און דער הונגער פּלאָגט, און די פיס קענען פון מידקייט ניט טראָגן דעם קערפּער, און שלאָפן ווילט זיך!

און וואָס וועט זייַן, אויב איך וועל ניט קענען צוזאַמענקלייבן קיין 5 מענטשן? און דער מאָגן איז אָפּגעשוואַכט ביז גאָר, און מען מוז לויפן און ווידער לויפן.

גאָט, אין וואָס פאַר אַ גיהינום בין איך אַרייַנגעפאַלן, אַז אפילו די סאָוועטישע פּאָליציי קען זיך דאָ קיין עצה ניט געבן.

נאָך דיזעלבע נאַכט איז דער נייַער טראַנספּאָרט געשטעלט געוואָרן פאַר אַ קאָמיסיע פון דאָקטוירים, וואָס האָט געדאַרפט באַשטימען, צו וועלכער אַרבעט יעדערער איז געאייגנט, כדי צו וויסן, וווהין מ׳זאָל אים שיקן. מיר האָט מען געפונען גענוג שוואַך און קוואַליפיצירט צו אַ לייכטער אַרבעט.

אָבער דאָס וויכטיקסטע איז געווען, אַז דער נייַער טראַנספּאָרט האָט אין דער פרי באַקומען אַ באַראַק פאַר זיך און מ׳האָט אונז אַרייַנגעבראַכט קעסלען מיט זופּ, וועגן וועלכער די מיינונגען זייַנען געווען געטיילט, צי איז דאָס אַ קאַרטאָפל אָדער אַ קרויט־זופּ. יעדערער פון אונז האָט באַקומען אַ האַלבן ליטער, און אויב ס׳איז געבליבן אין די קעסלען זופּ, האָבן מיר געבילדעט „אַכטלעך”, ד. ה. יעדן טאָג האָט אַן אַנדער אַכטל באַקומען דעם עודף.

דאָרטן האָב איך געטראָפן ראָזענבערגן פון סלאָנים. מיר האָבן דעם ערשטן טאָג בשותפות אייַנגעקויפט ברויט און מיר דאַכט זיך, אַז איך בין אים שולדיק געבליבן אַ חוב.

אַזויווי אונזער לאַגער איז געווען אַ „פּערעסילני פּונקט”, האָט מען אונז ניט געצוווּנגען צואַרבעטן, אַ חוץ אָרדנונג מאַכן אַרום דעם באַראַק.

שלמה המלך האָט געזאָגט: שלח לחמך על פני המים, כי ברוב הימים תמצאנו”. איך זאָג אייַך, גאָלדענע ווערטער!

אין מייַן וואַגאָן איז מיטגעפאָרן ד״ר בעבטשוק פון וואָל־

קאוויסק, אַ שוואָגער פֿון מאַשע ראַבינאָוויטש, די פֿרוי פֿון חיים ראַבינאָוויטש (ניט דער חיים פֿון „אַראַביאַס"). די גאַנצע צייט האָב איך אים אויסגעהאַלטן מיט טאַבאַק. קומענדיק אין לאַגער איז ער עולה לגדולה געוואָרן און איז באַשטימט געוואָרן צו זיין דער סאַניטאַרער אויפֿזעער איבער די קיכן. פֿאַרשטייט זיך, אַז ער האָט געהאַט אַ רעכט צו פֿאַרזוכן פֿון יעדן קעסל, און אַזוי ווי קעסלען זיינען געווען אַ סך, האָט ער געקענט פֿאַרציכטן אויף זיין פּאַרציע. געדענקענדיק מיין ברייט האַרץ אין וואַגאָן, פֿלעגט ער מיר מיטברענגען אין אַ שיסל פֿון דעם „שענסטן און בעסטן". ווילט איר קאַרטאָפֿל, ווילט איר סאָיע — מיט איין וואָרט: אַלץ נאָך וואָס דאָס האַרץ האָט געגלוסט.

לײַדער האָט אָבער מיין גליק ניט לאַנג געדויערט, ווייל מיין פֿריינט בעבטשוק איז תיכף אין די ערשטע טעג איבערגעפֿירט געוואָרן אין אַן אַנדער לאַגער.

אין לאַגער זיינען געווען מענטשן, וואָס האָבן באַקומען פּעקלעך מיט פּראָדוקטן פֿון דרויסן. איז מיט אונדז געווען אַ איד פֿון לעם בריסק, וואָס האָט געהאַט קאַנטשאַפֿט אין יענע קרייזן. איינמאָל קומט ער און רוימט מיר אַריין אַ סוד, אַז מ'קען קויפֿן פֿאַר גאַנץ ביליק אַ קילאָ פּוטער. האָבן מיר אַריינגעצויגן אין געשעפֿט נאָך עטלעכע „געלטקרעפֿטיקע" אידן און מ'האָט באַשלאָסן אָפּצוקויפֿן בשותפֿות דעם גאַנצן קילאָ פּוטער.

9 אַזייגער ביינאַכט איז דער בריסקער איד אַרויס פֿון באַראַק מיט 20 רובל אין דער האַנט. ווען דער פּוטער־איד האָט אים באַוויזן די סחורה, איז אונטערגעשפּרונגען אַן אַנדער איד, דערלאַנגט דעם בריסקער אַ פּאַטש אין פּנים און אַרויסגעריסן פֿון די הענט די פּוטער מיט די 20 רובל. מיר אין באַראַק האָבן מיט אומגעדולד געוואַרט אויפֿן פּוטער, אָבער פּלוצלינג האָבן מיר דערהערט אַ געוואַלד, אַז גאָט זאָל שומר ומציל זיין. ס'איז געווען אויס געלט און אויס פּוטער. ס'איז געווען אַ סברה, אַז דאָס האָט טאַקע דער פּוטער־איד אַליין אונטערגעשיקט דעם גזלן.

איך שטיי פֿאַר אַ פּראָבלעם: ווו נעמט מען פּאַפּיר אויף אַ בריוו צו מיין פֿאַמיליע? רוקט זיך פֿונקט אונטער אַ איד אַ פֿריזירער און פֿרעגט, וואָס קען איך געבן פֿאַר אַ בריוו־פּאַפּיר מיט אַ קאָנווערט. איך האָב אים געגעבן אַ טאַשטיכל און באַקומען דערפֿאַר 4 בויגעלעך פּאַפּיר.

וויסנדיק אַז מיין פֿאַמיליע איז אין פּרעסנאָווקער ראַיאָן און ניט האָבנדיק דעם גענויעם אַדרעס, פֿרעג איך זיך נאָך אומעטום, ווו ליגט ערגיץ פּרעסנאָווקע. דערווייל באַקום איך אַן ענטפֿער, אַז אין רוסלאַנד זיינען דאָ ניט מער און ניט ווייניקער ווי אַכט פּרעסנאָווקעס. כדי אָפּצוזוכן די ריכטיקע, דאַרף איך זאָגן אין וועלכער רעפּובליק זי געפֿינט זיך, לכל הפּחות. פֿאַרשטייט זיך, אַז איך האָב דאָס ניט געוווּסט, ווייל זייענדיק אין איין צעלע מיט חיים ראַבינאָוויטשן, האָב איך פֿון אים געהערט נאָר דעם נאָמען „פּרעסנאָווקע", און אפֿילו דאָס האָט ער ניט געזאָגט מיט דער פֿולער זיכערקייט. שמועסנדיק אָבער ווייטער מיטן זעלבן מענטשן, ביי וועמען איך האָב זיך באַמיט צו באַקומען אַ גענויערע אינפֿאָרמאַציע וועגן פֿאַרשיקונגס־אָרט פֿון מיינע שטוביקע, דערציילט איך אים די גאַנצע געשיכטע פֿון דער פֿאַרשיקונג. — „אויב אַזוי — זאָגט ער — ווייס איך שוין, ווו דאָס ליגט, ווייל איך אַליין בין אַמאָל פֿאַרשיקט געוואָרן קיין פּרעסנאָווקע און געלעבט דאָרטן 2 יאָר".

ווען איך האָב אים געזאָגט, אַז מיין זון איז אַ דאָקטאָר, האָט ער מיר געראָטן צו שרייבן אויפֿן אַדרעס פֿון „ראַי־זדראַוו", ווייל אַלס דאָקטוירים מוזן זיי דאָרטן זיין רעגיסטרירט. איך האָב אים געפֿאָלגט און מיין בריוו איז טאַקע אָנגעקומען צו מיין פֿאַמיליע. אַזוי זיינען זיי געוואָר געוואָרן, אַז איך לעב און ווו איך געפֿין זיך.

דערווייל בין איך איבערגעשיקט געוואָרן אין אַן אַנדער לאַגער, טאַקע פֿון דער לאַגערן־נעץ מאַרינסק, אָבער דער אַדרעס איז געווען אַן אַנדערער. הייסט עס, אַז כ'דאַרף נאָכאַמאָל שרייבן און ווייטער וואַרטן אויף הילף פֿון מיין פֿאַמיליע, ווער ווייס ווי לאַנג. מיר איז געוואָרן אַלץ ערגער און ערגער. עס האָבן זיך געוויזן סימנים פֿון געשוואָלנקייט און דער לאַגער־דאָקטאָר האָט געקוקט אויף דעם ווי אויף אַ טאָגטעגלעכע זאַך. — „איך וואָלט אייך געקענט העלפֿן, — זאָגט ער צו מיר, — ווען איך קען אייך פֿאַרשרייבן דאָס, וואָס אייער קערפּער פֿאַרלאַנגט, ווי צ. ב. פֿעטס, צוקער און נאָך אַזעלכע זאַכן, וואָס וואָלטן אייך געזונט געמאַכט אין משך פֿון 2 טעג. אָבער לײַדער האָב איך ניט קיין רעכט דערצו".

צו מיין מזל האָט מען מיר פֿון מיין פֿריערדיקן לאַגער איבערגעשיקט דעם פּאַקעט, וואָס מיין פֿאַמיליע האָט מיר געשיקט. גייענדיק פֿון לאַגער־פּאָסט צו מיין באַראַק האָב איך אויפֿן וועג אַריינגעפּאַקט אין מויל אַריין אַ שטיק פּוטער און דריי שטיקלעך צוקער. דאָס איבעריקע האָב איך באַהאַלטן אונטערן קישן, אַז קיינער זאָל דאָס ניט זען און „ניט געבן מיר קיין עין־הרע".

אין לאַגער האָב איך זיך באַפֿריינדעט מיט 3 אחים לצרה: מיטן געוו. ווייסרוסישן סענאַטאָר נאַדאַראָווסקי, מיטן געוועזענעם פּאָליציי־אינספּעקטאָר פֿון נאָוואָגרודעק און מיט איינעם ראַדמאַנסקי, וואָס איז שפּעטער געווען דער גענ.־סעקרעטאַר פֿון דער פּוילישער אַמבאַסאַדע אין קויבישעוו. אָט די דריי האָב איך איינגעלאַדן צום ערשטן פֿרישטיק מיט די פּראָדוקטן פֿון מיין פּעקל. ווען איך בין צוגעקומען צו מיין פּעקל, כדי אַרויסצונעמען די גוטע זאַכן, האָב איך געפֿונען — אַ ליידיקן זאַק. ביינאַכט האָבן גנבים אַלץ אַרויסגענומען פֿון אונטערן קאָפּ.

איך זאָל אייך זאָגן, אַז ס'איז מיר געווען פֿריילעך אויפֿן האַרצן, — וועט איר מיר דאָך סיידווי ניט גלויבן. ווער ווייס ווי לאַנג מיין פֿאַמיליע האָט אויפֿן חשבון פֿון אַזאַ פּעקל ניט דערעסן, כדי מיר צו דערהאַלטן ביים חיות.

נאַר פֿאַרפֿאַלן! איוב האָט געהאַט גרעסערע צרות. מ'מוז ווייטער לעבן.

צום גליק האָב איך אַ קורצע צייט נאָכדעם באַקומען פּאַקעטן פֿון סלאָנים (איך האָב דאָך געהאַט, ווי איר געדענקט, פֿיר בריוו־בויגעלעך!), פֿון מיין געוועזענער סעקרעטאַרין הינדאַ קוניצע ז"ל, פֿון ד"ר יאַקימאָווסקאַ ז"ל און פֿון ראַזאַ זאַקהיים ז"ל (מיין האַרץ ווערט צעריסן דערמאָנענדיק אייך, מיינע טייערע פֿריינט). איך האָב אָנגעהויבן קומען צו זיך.

אַזוי ווי מיין ערשטן פּאַקעט האָט מען ביי מיר צוגעגנבעט אין אַ באַראַק, ווו ס'זיינען געזעסן אַלגעמיינע פֿאַרברעכער

(צווישן זיי גנבים, מערדער אד״ג), האָב איך געפֿועלט, מ׳זאָל מיר אַריבערפֿירן אין אַ באַראַק פֿון די פּאָליטישע.

„כטאָ ניע ראַבאָטאַיעט, טאָט ניע קושאַיעט״

איך האָב פֿאַרשטאַנען, אַז מ׳האָט מיר ניט געבראַכט פֿון אַזוי ווייט, כדי איך זאָל זיצן און הנאה האָבן פֿון די גוטע זאַכן, וואָס מיינע פֿריינט שיקן מיר. איך האָב אויך געקענט בעל־פּה די סטאַליניש קאָנסטיטוציע נאָך פֿון די לעקציעס אין סלאָנים, און האָב געוווסט, אַז איר תמצית איז: „ווער ס׳אַרבעט ניט, דער עסט ניט״.

ובכן, האָב איך אָנגעהויבן זיך אַרומקוקן וועגן אַ פּאַסיקער אַרבעט.

וועט איך זיך אוודאי וווּנדערן: וואָס הייסט עפּעס, איך זוך אַרבעט? אויב צוואַנגס־אַרבעט, וואָס האָב איך עפּעס צו זוכן? מן הסתם וועט מען מיר שוין פֿאַרזאָרגן מיט אַרבעט.

איז דאָס אָבער ניט אינגאַנצן אַזוי.

יעדער איינער סטאַרעט זיך צוצושלאָגן צו אַ געוויסער רעגלמעסיקער אַרבעט, — מער שוואַכע, כדי ניט געשלעפּט צו ווערן יעדן טאָג צו אַן אַנדער אַרבעט.

מיר איז געלונגען צו באַקומען אַרבעט אין אַ וואַרשטאַט, וואָס האָט אויסגעאַרבעט שול־קרייד פֿון אַזאַ מין ליים, וואָס האָט זיך געפֿונען טאַקע ניט ווייט פֿון מאַרינסק. דאָס האָט זיך גערעכנט פֿאַר אַ לייכטער אַרבעט, ניט אונטערן פֿרייען הימל, אין דער קעלט, נאָר אין אַ געהייצטן באַראַק.

דער לייטער פֿון מיין וואַרשטאַט איז געווען אַ גרוזינישער קעראַמיק־אינזשיניער, וואָס האָט געהאַט אויף זיך אַ שטראָף פֿון 15 יאָר.

מיר זיינען געווען אַ 30—40 מענטשן פֿון פֿאַרשיידענעם עלטער און פֿאַרשיידענע פּראָפֿעסיעס. עס זיינען צווישן אונז געווען פּראָפֿעסאָרן, סענאַטאָרן, פּראָסטיטוטקעס, אינזשיניערן, גנבים, אַדוואָקאַטן, פּויערים, לערערינס — מיט איין וואָרט, כלבו.

מיר האָבן געאַרבעט לויט אַ נאָרמע, וועלכע האָט צוערשט באַטראָפֿן 300 שטיק אַ טאָג און איז געשטיגן ביז 630 שטיק טעגלעך. געאַרבעט האָבן מיר 10 שעה אַ טאָג. נאָכן אויסברוך פֿון דער מלחמה צווישן סאָוועט־רוסלאַנד און דייטשלאַנד איז די אַרבעטס־צייט פֿאַרלענגערט געוואָרן ביז 12 שעה טעגלעך.

אין משך פֿון אַ קורצער צייט האָבן מיר אויסגעאַרבעט מיליאָנען שטיקער קרייד, און קיין אָפּנעמער האָבן זיך ניט געוויזן, דאָס האָט אונז פֿאַרשאַפֿן גרויס עגמת־נפֿש, ווייל עס האָט געדראָט, אַז די גאַנצע אַרבעט זאָל אָפּגעשטעלט ווערן און אונז זאָל מען אָנהויבן שלעפּן צו פֿאַרשיידענע אַרבעטן. אָבער אין אַ שיינעם טאָג קומט אַריין אונזער לייטער מיט אַ גדולה: „חברה, ס׳איז געקומען אַ באַשטעלונג פֿון דער אוזבעקישער רעפּובליק אויף 3 מיליאָן שטיקלעך קרייד!״

אַלזאָ, מיר פּאַקן די קרייד אין קאַסטנס און אַרבעטן אויס ווייטערדיקע מיליאָנען.

עטלעכע וואָכן שפּעטער קומט אַריין אונזער מנהל, אַ בלאַסער, מיט טויט־שרעק אויפֿן פּנים. מיר האָבן תיכף דערקענט, אַז ס׳איז אים געשען אַ שרעקלעכער אומגליק. ער רופֿט צו זיך דעם סענאַטאָר נאַדאַרעווסקין און מיר און דערציילט אונז אַזאַ מעשה: ס׳איז אָנגעקומען אַ טעלעגראַמע פֿון דער אוזבעקישער רעפּובליק צום לאַגער־נאַטשאַלניק, אַז פֿון דעם גאַנצן טראַנספּאָרט קרייד, וואָס מיר האָבן אַרויסגעשיקט, זיינען אָנגעקומען קאַסטנס מיט — שטויב, קיין איין גאַנצע שטיקל קרייד, און די סחורה שטייט צוריק צו דער פֿאַרפֿיגונג פֿון לאַגער. — „איר ווייסט — זאָגט ער, — מיט וואָס דאָס שמעקט פֿאַר מיר אַלס פֿאַראַנטוואָרטלעכן לייטער פֿון וואַרשטאַט? דאָס וועט קוואַליפֿיצירט ווערן אַלס בפֿירושער סאַבאָטאַזש און — איך בין פֿאַרלוירן. אויף היינט 2 אַ זייגער רופֿט מיר דער נאַטשאַלניק צו זיך״.

מיר האָבן פֿון טיפֿן האַרצן מיטגעפֿילט מיט אונזער לייטער און האָבן מיט אומגעדולד אים אָפּגעוואַרט פֿון נאַטשאַלניק.

שוין פֿון דערווייטנס האָבן מיר געזען זיין פֿריילעך פּנים און האָבן באַלד פֿאַרשטאַנען, אַז דער עניין האָט זיך פֿאַרענדיקט מיט אַ „העפּי ענד״. די זאַך איז, ווייזט אויס, פֿאַרריבן געוואָרן, און מיר האָבן אויך פֿאַרשטאַנען פֿאַרוואָס.

פּונקט ווי דער לייטער פֿון וואַרשטאַט איז פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַרן נאַטשאַלניק פֿון לאַגער, איז אויך דער נאַטשאַלניק אַליין פֿאַראַנטוואָרטלעך פֿאַר אַ העכערן נאַטשאַלניק, און אַזוי קען דאָס דערגיין ביז צו דער העכסטער אינסטאַנץ. עס וואָלט זיך געצויגן אַ לאַנגע קייט פֿון פֿאַראַנטוואָרטלעכקייטן, ביז צו בעריאַ׳ן. אַזוי אַרום האָט מען געזוכט און טאַקע געפֿונען אַן אויסוועג פֿון דער לאַגע, און דער גאַנצער עניין איז, ווייזט אויס פֿאַרטושט געוואָרן. ניט דער לייטער פֿון וואַרשטאַט האָט מיט אַ וואָרט דערמאָנט די גאַנצע געשיכטע, און ניט מיר האָבן אים געפֿרעגט. מיר האָבן פֿאַרשטאַנען, אַז ס׳איז ניט געזונט צו רעדן וועגן אַזעלכע זאַכן.

ליידער האָט אין אַ קורצער צייט אויסגעפֿעלט מאַטעריאַל און איך בין אַריבער צו אַן אַנדערער, אינטערעסאַנטערער אַרבעט.

אין לאַגער איז געווען אַ פֿעלץ־פֿאַבריק („שובני זאַוואָד״). במשך יאָרן האָבן זיך דאָרטן אָנגעזאַמלט אָפּפֿאַל־שטיקלעך, אין גרויסע מענגעס. האָט מען, אַלזאָ, אַוועקגעזעצט פּראָפֿעסאָרן, אינזשיניערן, אַדוואָקאַטן, פּראָסטיטוטקעס, סענאַטאָרן און גנבים, מיט גרויסע שערן אין די הענט, זיי זאָלן אָפּשערן פֿון די שטיקלעך (לאָסקוטעס בלע״ז) די וואָל. די נאָרמע איז געווען 3 קילאָ מיט 30 דעקאַ אַ טאָג. איך האָב בשום אופֿן ניט געקענט דערגרייכן די נאָרמע, אָבער לעם מיר איז געזעסן אַ קראַקאָווער סוחר, און ער האָט טעגלעך אָפּגעליפֿערט 4 קילאָ, — ממש אַ סטאַכאַנאָוויעץ.

אויף מיין פֿראַגע, ווי אַזוי קען ער אַרויסכישופֿן פֿון די מאָגערע „לאָסקוטלעך״ אַזוי פֿיל וואָל, האָט ער מיר אויסגעזאָגט דעם סוד פֿון זיין דערפֿאָלג:

ער האָט אַ באַקאַנטע „אובאָרשטשיצע״ (באַדינערין) אין „שובני זאַוואָד״, וועלכע קערט אויס יעדן טאָג אין דער פֿאַבריק אַ מענגע מיט וואָל. באַקומט ער טאַקע פֿון איר פֿאַרטיקע וואָל, וואָס ער ליפֿערט אָפּ אונזער בריגאַדיר. אויב איך וויל, קען ער מיר אויך באַזאָרגן פֿאַרטיקע סחורה...

איך האָב איינגעקנייטשט אַ קאָפּעטשקע מיין געוויסן און

האָב „געמאַכט" די נאָרמע, אָבער ניט רעפלעקטירט אויפֿן טיטל „סטאַכאַנאָוויעץ".

אין אַ געוויסן טאָג האָט מען מיטאַמאָל אַוועקגעלייגט, די אַלע נאַרישע אַרבעטן און מ'האָט ענדלעך געפֿונען פֿאַר אונדז די אמת'ע אַרבעט, טאַקע, ווי מ'זאָגט, עפּעס „פֿאַרן גייסט" אויך. ווייל דעם אמת געזאָגט, זייַנען מיר פֿון קרייד און פֿון שערן וואָל פֿון די קליינע לאָסקוטעס אַ ביסל פֿאַרטעמפּט געוואָרן.

וואָס איז די מעשה? מיט וואָס זייַנען מיר דאָס אַזוי מיטאַמאָל אויפֿגעריכט געוואָרן? איז די זאַך אַזוי. ווי איר ווייסט, טראָגן זעלנער ווינטערצייט הענטשקעס. האָט אונדזער לאַגער באַקומען אַ באַשטעלונג אויף אָנדערהאַלבן מיליאָן (וויניקער ווי אַ מיליאָן גייט עס ניט) וואַרימע הענטשקעס. אָבער הענטשקעס מאַכט מען פֿון וואָל, מוזן מיר צוערשט אויסאַרבעטן גענוג פֿעדים פֿון וואַטע. ד. ה. פּשוט געזאָגט — מיר מוזן זיך לערנען שפּינען. האָט מען געמאַכט אַ וואַרשטאַט פֿון 100 שפּינדלעך און אַוועקגעזעצט בייַ זיי פּראָפֿעסאָרן, סענאַטאָרן, גנבים, ריכטער, פּראָסטיטוטקעס, לערער און אַדוואָקאַטן, — יעדן איינעם לעם אַ שפּינדל. איבער יעדע צען שפּינדלעך האָט מען אַוועקגעשטעלט אַן אַלטע פּויערטע אַלס אינסטרוקטאָרין, און זי האָט עס אונדז געלערנט די מלאכה פֿון שפּינען. אונדזערע הענט זייַנען ניט אַזוי פֿלינק געגאַנגען בייַ דער אַרבעט און מיר האָבן בשום אופֿן ניט געקענט שפּינען. דאָס הייסט — שפּינען האָבן מיר אייגנטלעך געשפּונען. פֿאַרוואָס עפּעס ניט? מיר האָבן שוין באַוויזן גרעסערע זאַכן! מ'דריקט מיטן פֿוס אויפֿן שפּינדל און מ'ציט פֿעדים! נאָר וואָס דען? די פֿעדים האָבן זיך יעדעסמאָל איבערגעריסן. אויף דעם האָבן מיר אויך געהאַט אַן עצה — פֿאָרט קאָמפּעטנטשן. מיר האָבן די פֿעדים ווידער צונויפֿגעשפּינען. זייַנען אָבער אַרויסגעקומען בייַ אונדז, זאָלט איר מיר מוחל זייַן, האָרבאַטע פֿעדים, און דאָס, זאָגן די אינספּעקטאָרקעס, טויג ניט אויף הענטשקעס. לויט אונדזער שכל איז אויסגעקומען פֿאַרקערט: וואָס מער האָרבעס אויפֿן פֿאָדים, אַלץ וואַרעמער וועט זייַן די הענטשקע. נאָר גיי טענה זיך אויס מיט פּויערטעס!

אָבער ווי עס איז זייַנען פֿון דער וואַטע געוואָרן פֿעדים און מיר האָבן געקענט צוטרעטן צו דער אמת'ער מלאכה, — צום שטריקן די הענטשקעס.

האָט יעדערער פֿון אונדז באַקומען צוויי שפּיזלעך (ביינערנע) און קנוילן פֿאָדים און מיר זייַנען געזעסן אַרום לאַנגע טישן, — פּראָפֿעסאָרן, סענאַטאָרן, גנבים, לערער, פּראָסטיטוטקעס און סתם מענטשן, — און האָבן געשטריקט הענטשקעס. דערבייַ האָט אונדז קיינער ניט געשטערט צו באַריידן די שכנים, צו דערגרונטעווען איינשטיינס רעלאַטיוויטעט־טעאָריע און נאָך אַזעלכע זאַכן.

איז דאָך גוט, — פֿאַרלאַנגט מען אָבער פֿון אונדז, אַז מיר זאָלן מאַכן די נאָרמע, ד. ה. אָנדערהאַלבן הענטשקעס אַ טאָג יעדער איינער. האָב איך מיר געטראַכט: גוואַלד, ווו נעמט מען מייַן עלטער־באָבע ע"ה, וואָס איז געווען אַן אמתע מייסטערין צום שטריקן?!

איך ווייס ביז הייַנט ניט, צי אונדזער לאַגער האָט אָפּגעליפֿערט די $1\frac{1}{2}$ מיליאָן פּאָר הענטשקעס. יעדנפֿאַלס, מייַן הענטשקע איז זיכער ניט געגאַנגען צום מיליטער, ווייל איך האָב פֿאַרגעסן צוצושטריקן דעם גראָבן פֿינגער...

„וראַג בודיעט ראַזביט, פּאָבעדאַ בודיעט זאַ נאַמי"

און עס איז געקומען דער 22 יוני 1941. עס איז געווען אַ זונטאָג. מיר זייַנען אַלע פֿרייַ געווען פֿון דער אַרבעט. מיטאַמאָל: „גאָוואָריט מאָסקוואַ!" — עפּעס גאָר מיט אַן אַנדער קול. עפּעס גייט דורך אַ ציטער דורכן קערפּער. עס רעדט מאָלאָטאָוו. יעדעס וואָרט פֿון אַ שטיין אויסגעהאַקט. דייטשלאַנד האָט, ניט דערקלערנדיק קריג, באָמבאַרדירט ווילנע, מינסק, באַראַנאָוויטש און אַנדערע רוסישע שטעט. „עס וועט זייַן אַ קריג אויף לעבן און טויט — דער זיג וועט זייַן אונדזערער!"

וואָס וועט איצטער זייַן? יעדער איינער האָט זייַנע פּערזענלעכע אויסרעכענונגען, זייַנע פּערזענלעכע האָפֿנונגען און דאגות. מיר, פּוילישע בירגער אין די לאַגערן, האָבן תיכף פֿאַרשטאַנען, אַז פֿאַר אונדז הויבט זיך אָן אַ נייַע עפּאָכע. ס'איז אַ פּשוטער מאַטעמאַטישער חשבון: עס מוז איצטער קומען צו אַ בונד מיט ענגלאַנד און אַמעריקע, און ממילא — אויך מיט פּוילן. און אַלס פֿאַרבינדעטע, וועלן מיר דאָך צוריק ווערן פֿרייַע מענטשן, זיך צוזאַמענקומען מיט אונדזערע משפּחות, צוריקפֿאָרן אין אונדזערע היימען און ווידער ווערן מענטשן מיט מענטשן גלייך.

אויך די סאָוועטישע בירגער אין לאַגער האָבן געמאַכט זייער פּערזענלעכן חשבון. אויך פֿאַר זיי וועט אפֿשר קומען דער טאָג פֿון באַפֿרייַאונג. געווען אויך אַזעלכע, וואָס האָבן געהאָפֿט אויף אַ דאָפּלטער באַפֿרייַאונג — פֿונעם לאַגער און אויך אפֿשר פֿון רעזשים, וואָס האָט זיי אַהער געבראַכט. עס זייַנען דאָך געווען דאָרטן מענטשן, וועלכע האָבן געהאַט אָפּצוזיצן 15 אָדער 20 יאָר. זיי האָבן געטראַכט, אַז ס'לייגט זיך ניט אויפֿן שכל, רוסלאַנד זאָל בלייבן אָן אַן ענדערונג אין איר רעזשים נאָכדעם ווי זי וועט באַזיגן דעם שונא בשותּפֿות מיטן פֿרייַען ענגלאַנד און דעמאָקראַטישער אַמעריקע. עס וועט זיך מוזן וואָס ענדערן אין דעם סאָוועט־רוסלאַנד, „גדיע טאַק סוואָבאָדנע דישעט טשעלאָוויעק". אַ טייל האָט אפֿילו געצויגן ווייטער דעם חשבון און געטראַכט, אַז אויב רוסלאַנד וועט באַזיגט ווערן אין דער מלחמה, וועט דאָך אוודאי קומען צו אַן אַנדער רעזשים...

יעדערער האָט געמאַכט דעם חשבון לויט זייַנע אייגענע ווונטשן, יעדער איינער אַרויסגייענדיק פֿון אַן אַנדער גלויבן און אַן אַנדערער האָפֿנונג.

בייַ די קרימינעלע פֿאַרברעכער, ווידער, איז אויסגעבראָכן אַ באַגייסטערונג — צו גיין פֿרייַוויליק אויפֿן פֿראָנט. און צו זיי האָט זיך טאַקע די לאַגער־פֿאַרוואַלטונג אָנגעהויבן באַציִען ווי צו די צוקונפֿטיקע העלדן, וואָס וועלן ראַטעווען דאָס פֿאָטערלאַנד. דאַקעגן האָט מען אויף די פּאָליטישע „פֿאַרברעכער" כּסדר געקוקט מיט חשד.

איז טאַקע תיכף פֿאָרגעקומען כמעט אַ פֿולשטענדיקע אָפּזונדערונג צווישן די צוויי קאַטעגאָריעס לאַגער־איינזיצער, און די „ביטאָוויקי" (אַזוי הייסן די קרימינעלע פֿאַרברעכער) זייַנען דאַן געוואָרן די גרעסטע מיוחסים אין לאַגער און האָבן באַקומען גרויסע פּריווילעגיעס. אַזוי ווי די „פּאָליטישע" זייַנען

דאָך געווען די „פיינט פון פאָלק" („וראַגי נאַראָדאַ"), האָבן מיר געקרוינט די „ביטאָוויקי" מיטן נאָמען „דרוזיא נאַראָדאַ". — די „פריינט פון פאָלק"...

די נאַטשאַלניקעס האָבן מיט זיי אָפּגעהאַלטן פאַרזאַמלונגען, געפירט זיי אין קינאָ — צו וואָס מיר זיינען ניט צוגעלאָזן געוואָרן.

אינצווישן האָבן די דייטשן אַריינגעדרונגען טיף אין רוסלאַנד. אין לאַגער רעדט מען, אַז מאַסן פּליטים קומען אָן קיין סיביר פון מאָסקווע און לענינגראַד. מ'האָט אפילו אָנגעהויבן קלערן דערפון, וואָס וועט זיין, ווען די רויטע אַרמיי וועט צעפאַלן ווערן, די נ.ק.וו.ד. וועט זיך צעלויפן — און מיר וועלן בלייבן אין די לאַגערן. ווער וועט זאָרגן פאַר אונזער דערנערונג און ווי וועלן מיר זיך צוזאַמענקומען מיט אונזערע פאַמיליעס? מיר האָבן זיך געפילט פאַרלאָרענע ביי אָט אַזעלכע געדאַנקען. הייסט עס, אַז איך וועל שוין קיינמאָל ניט זען מיין געליבטע פרוי און מיין איינציקן זון? וועט טאַקע יעדערער אומקומען פאַר זיך, אין נויט און עלנט, אין אַן אַנדער ווינקל פון סיביר?

און איך האָב געטראַכט, ווי וואָלט געווען, ווען דער גורל גיט מיר אונטערצושרייבן אַן אָפּמאַך, צו לעבן כאָטש נאָך אַ חודש צייט מיט מיין פאַמיליע צוזאַמען און דערמיט ענדיקן מיין לעבן. איך וואָלט ניט איבערגעטראַכט קיין איין רגע און וואָלט אונטערגעשריבן מיט ביידע הענט.

אַמנעסטיע פאַר פּוילישע בירגער

גען. סיקאָרסקי, דער פּרעמיער פון דער פּוילישער עמיגראַציע־רעגירונג אין לאָנדאָן, קומט צופליען קיין מאָסקווע און שליסט אַ פריינטשאַפט־בונד מיט סאָוועט־רוסלאַנד. אַלץ ווערט געמוחל'ט און אַלץ ווערט פאַרגעסן. נאַצי־דייטשלאַנד איז אונזער געמיינזאַמער שונא און דער פיינט פון מיין פיינט איז מיין פריינט.

אמנעסטיע פאַר פּוילישע בירגער, וואָס געפינען זיך אין די תפיסות און צוואַנגס־לאַגערן, און סתם פאַרשיקטע אין די טייגעס און סטעפּן פון סיביר. מיר זיינען שוין ניט מער יענע פאַרברעכער, וואָס דאַרפן אָפּזיצן 5, 8 און 10 יאָר, כדי צו ווערן „אויסגעבעסערט", „איבערגעאַרבעט", פאַראורטיילט צו אַ לאַנגזאַמען טויט. מיר האָבן מיטאַמאָל באַקומען אַן איידעלן, הומאַניטאַרן נאָמען, וואָס האָט אַזאַ גוטן קלאַנג אין דער אינטערנאַציאָנאַלער וועלט: מיר זיינען — „עוואַקואירטע", ד. ה. סאָוועט־רוסלאַנד האָט אויף זיך גענומען אין יאָר 1939 די אויפגאַבע פון אַ מין „רויטן קרייץ". מיר זיינען געוואָרן „עוואַקואירטע" מיט „צוריקווירקנדיקער קראַפט", ווי יוריסטן וואָלטן זיך אויסגעדריקט. פאַרברעכער לכתחילה, עוואַקואירטע בדיעבד.

ווי נאָר כ'פלעג זיך דאַן באַגעגענען מיטן וואָרט „עוואַקואירטע", איז מיר אין זינען געקומען די מעשה מיטן פאַרלאָרענעם נדן: עס קומט אַריין עטלעכע יאָר נאָך דער חתונה איינער אַ געוויסער משה צו זיין פריינט בערל און זאָגט: „דו ווייסט, בערל, איך האָב חתונה געהאַט פון ליבע!". פרעגט אים בערל: „וואָס הייסט עפּעס פלוצלינג — פון ליבע? ווער ווייס נאָך בעסער ווי איך, ווי לאַנג דו האָסט זיך געדונגען וועגן נדן. דו האָסט דאָך דיין ווייב אפילו ניט געקענט פאַר דער חתונה!" — „יע, — ענטפערט אים משה, — אָבער איך האָב שוין פאַרלאָרן מיין גאַנצן נדן!"

אַזוי האָבן מיר אויך „געגאָסן" פון דער „ליבע מיט צוריקווירקנדיקער קראַפט".

איז מילא, זאָל זיין „עוואַקואירטע", אַבי צום לעבן. הייסט עס, איך וועל דאָך ווידער צוזאַמענקומען מיט מיין פאַמיליע און מיר וועלן נאָך קענען, אפשר, נאָכן קריג צוריק אויפבויען אונזער היים, און זיך ווידער צוזאַמענטרעפן מיט אונזערע פריינט, און יעדערער וועט האָבן צו דערציילן פון זיין אָדיסייע אַ גאַנצן לעבן.

עס האָט זיך געגלויבט — און ניט געגלויבט.

ווען איך האָב געזאָגט צו מיין בריגאַדיר, אַז איך גיי אין קאַנצעלאַריע, כדי זיך צו באַפרייען, האָט ער מיר אויסגעלאַכט: „דוראַק איינער, דו גלויבסט, אַז ביי אונז הייסט אַמנעסטיע טאַקע באַפרייאונג?! איר וועט איבערגעפירט ווערן אין אַנדערע לאַגערן. אָט קוק אָן מיר אַליין, וואָס איך בין שוין דאָס עלפטע יאָר אין לאַגער. מיין אורטייל איז געווען אינגאַנצן אויף 5 יאָר. נאָך די 5 האָט מען מיר גערופן אין קאַנצעלאַריע. איך האָב זיך געזעגנט מיט מיינע חברים און בין אַ פריילעכער אַוועק אָפּנעמען מיינע באַפרייאונגס־פּאַפּירן. איך האָב שוין געהאַט געשריבן מיין פרוי די גענויע דאַטע פון מיין אָנקומען אַהיים. אָבער ווען איך בין געקומען אין קאַנצעלאַריע, האָט מען מיר געמאָלדן, אַז מיין שטראָף איז פאַרלענגערט געוואָרן אויף ווייטערדיקע 5 יאָר. דאָסזעלבע איז געשען, ווען די צווייטע 5 יאָר האָבן זיך געענדיקט. דאַן האָב איך געשריבן מיין פרוי, אַז זי זאָל חתונה האָבן און ניט וואַרטן מער אויף מיר"...

איך בין פריי און קום זיך צונויף מיט מיין פאַמיליע

מיין בריגאַדיר האָט געהאַט אַ גראָבן טעות. איך ווער גערופן אין קאַנצעלאַריע פון לאַגער און אַ נ.ק.וו.דיסט פרעגט מיר, וווהין איך וויל פאָרן. איך האָב שוין געהאַט פאַרגעסן דעם פירוש פון וואָרט „איך וויל". איך האָב מיטאַמאָל באַקומען אַן אייגענעם ווילן. אַלזאָ, איך קען מיר אויסקלייבן אָן אָרט אין גאַנץ רוסלאַנד, חוץ די שטעט, וואָס ווערן אָנגערופן „רעזשימנע שטעט". איך ווייס ניט גענוי, וואָס דאָס באַדייט, אָבער מיר אינטערעסירט ניט דער גאַנצער ענין. איך ווייס גענוי, אַז דאָס קליינע קאַזאַכישע דערפל דזשאַרקען געהערט געוויס ניט צו דער קאַטעגאָריע פון „רעזשימנע שטעט". מיר ציט קיין דזשאַרקען, ווו עס וואַרט אויף מיר מיין אויסגעמוטשעטע פרוי און מיין איינציקער זון. עס איז שווער צו געפינען אויף דער מאַפּע אַזאַ מין דאָרף, אָבער איך ווייס פון מיין זונס בריוו, אַז די לעצטע באַן־סטאַנציע איז פּעטוכאָוואָ און אַז דזשאַרקען געפינט זיך 200 ק"מ פון דער סטאַנציע, אויך ווייס איך, אַז פון דזשאַרקען פאָרן זייער אָפט קירגיזישע קאָלכאָזניקעס מיט אָקסן קיין פּעטוכאָוואָ נאָך נאַפט. אַזויווי מיין זון איז געווען דער דאָקטאָר פון דזשאַרקען, האָבן אים די קאָלכאָזניקעס צוגעזאָגט מיר צו ברענגען פון דער סטאַנציע אין דאָרף אַריין.

איך האָב געקריגן צידה לדרך — ברויט אויף עטלעכע טעג און אַ גרויסן געטריקנטן פיש.

אַריינשטייגנדיק אין וואַגאָן מיט מיין בילעט, ווי אַ מענטש מיט מענטשן גלייך, בין איך פֿאַר די פּאַסאַזשירן געווען אַ סענסאַציע, ווי איינער וואָס קומט פֿון יענער וועלט. ניט פֿרעגנדיק מיר, פֿון וואַנען איך קום, האָט יעדער איינער דערקענט, אַז איך קום פֿון אַ לאַגער, און אַלע פּאַסאַזשירן האָבן זיך צו מיר באַצויגן מיט האַרציקייט. ווי אַזוי זיי האָבן דאָס דערקענט, קען איך ביזן היינטיקן טאָג ניט וויסן, נאָר מסתמא זיינען זיי אַלע געווען געניט אין די דאָזיקע ענייִנים און מיין פֿיזיאָנאָמיע האָט מסתמא אויך גערעדט מיט אַ גאַנץ דייטלעכער שפּראַך. איך האָב זיך, מן הסתם, אויפֿגעפֿירט ווי אַ מענטש, וואָס האָט ערשט ניט לאַנג באַקומען אַן אייגענעם ווילן און ווייס ניט, וואָס זאָל ער אָנהויבן טאָן דערמיט.

אין וואַגאָן איז געווען זייער ענג, אָבער מיר האָט מען תּיכּף געמאַכט פּלאַץ — און מיר פֿאָרן.

נעבן מיר האָט זיך אַוועקגעזעצט אַ יונגער מאַן, וואָס האָט מיר דערציילט, אַז ער איז אַ פֿליער־אָפֿיצער און פֿאָרט אַלס מאָביליזירטער קיין מאָסקווע.

זעענדיק, אַז איך האָב ניט קיין סיגאַרעטן, נעמט ער אַרויס פֿון זיין טשעמאָדאַן אַ שעכטל פֿון די בעסטע סאָוועטישע פּאַפּיראָסן, וואָס זיינען באַשטימט פֿאַר הויכע אָפֿיצירן און קיינער האָט זיי ניט געקענט באַקומען צום קויפֿן, און זאָגט פּשוט: „נעמט, חבֿר, אויפֿן וועג. עס וועט אייך צונויץ קומען. איר האָט לאַנג צו פֿאָרן און איר וועט אין ערגיץ ניט באַקומען צו קויפֿן קיין פּאַפּיראָסן".

אַז איך האָב אים געוואָלט באַצאָלן ווייניקסטנס דעם נאָמינאַלן פּרייז, האָט ער פֿון מיר בשום אופֿן ניט געוואָלט נעמען קיין געלט, און האָט צוגעגעבן, אַז די סיגאַרעטן וועלן מיר עפֿענען אַלע טירן און וועלן מיר פֿאַרלייכטערן דעם וועג.

אַ רוסישע פֿאַמיליע, וואָס איז געפֿאָרן פֿון וולאַדיוואָסטאָק, האָט מיר איינגעלאַדן צום עסן און איך האָב זיי געשענקט מיין געטריקנטן פֿיש.

איך מוז פֿעסטשטעלן, אַז דאָס רוסישע פֿאָלק, אָן אויסנאַם, באַציט זיך צו די אַ. ג. „פֿיינט פֿון פֿאָלק" מיט דער גרעסטער סימפּאַטיע. איך האָב דאָס דערקלערט דערמיט, וואָס „אין בית אשר אין שם מת", ד. ה., עס איז פּשוט ניט צו געפֿינען קיין הויז אין גאַנץ רוסלאַנד, פֿון וועלכן עס זאָל זיך ניט געפֿינען עפּעס אַ פֿאַמיליע־מיטגליד אין תּפֿיסה אָדער אין אַ לאַגער.

דער וועג קיין פּעטוכאָוואָ האָט געדויערט צוויי טעג און צוויי נעכט. אָנקומענדיק אויף דער סטאַנציע פּעטוכאָוואָ, האָב איך אָנגעהויבן זיך נאָכפֿרעגן אויף קירגיזן מיט אָקסן, וואָס פֿירן נאַפֿט פֿון דער סטאַנציע. וואַרטנדיק אַזוי אויף אַן ענטפֿער אין דער קאַנצעלאַריע, נעם איך אַרויס מיין שאַכטל מיט די גוטע סיגאַרעטן און בין מכבד יעדערן פֿון די באַאַמטע. דער מין סיגאַרעטן האָט אַרויסגערופֿן פֿאַרווּנדערונג און האָט שטאַרק געהויבן מיין פּרעסטיזש. עס זיינען זיך צונויפֿגעלאָפֿן באַאַמטע פֿון די אַנדערע קאַנצעלאַריעס און אַלע צוזאַמען האָבן אָנגעהויבן זיך אינטערעסירן מיט מיין גורל. הערנדיק, אַז איך וואַרט אויף אָקסן, דערמאָנט זיך איינער, אַז היינט דאַרף קומען אַ מאַשין נאָך נאַפֿט פֿון אַ דאָרף, וואָס ליגט אויפֿן וועג קיין דזשאַרקען, און מ'וועט שוין טראַכטן מיר צו באַזאָרגן מיט אַ טרעמפּ. אויף דעם קאָנטאָ האָבן מיר ווידער פֿאַרוויכערט, און איך האָב שוין פֿאַרשטאַנען דעם זין פֿון יונגן אָפֿיצערס ווערטער.

די מאַשין איז געקומען, און צום גליק איז דער שאָפֿער געווען אַ ליידנשאַפֿטלעכער רויכערער.

איך בין שוין ניט געפֿאָרן מיט קיין אָקסן און בין נאָך דעמזעלבן אָוונט אָנגעקומען אין דעם דאָרף בלאַגאָוועשטשענקאָ, אויפֿן וועג קיין דזשאַרקען.

דאָרטן, אין יענעם דאָרף, האָט געוווינט אידאַ גורוויטש און געניע יעזערסקי. ביידע זיינען געבליבן אלמנות. זייערע מענער, וואָלף גורוויטש און זרח יעזערסקי, זיינען שוין מער ניט צוריקגעקומען.

אַזוי ווי איך בין געווען דער ערשטער אין פּרעסנאָווקער ראַיאָן, וואָס איז געקומען פֿון לאַגער, האָט נאָך יעדע פֿרוי געהאָפֿט, אַז סוף־סוף וועט איר מאַן אויך צוריקקומען.

איך האָב איבערגענעכטיקט ביי אידאַ גורוויטש, וועלכע האָט אויך געהאָפֿט אויף איר מאַן.

אויפֿשטייענדיק אין דער פֿרי, האָב איך זיך אַרויסגעלאָזן זוכן אַ טרעמפּ קיין דזשאַרקען. מ'האָט מיר אָנגעוויזן אויף דער מילך־צענטראַלע, וואָס זאַמלט און אַרבעט אויס מילך־פּראָדוקטן פֿון אַלע אַרומיקע דערפֿער, אויך פֿון דזשאַרקען.

קומענדיק אַהין, האָב איך ווידער אַרויסגענומען מיין כּישוף־שאַכטל מיט די סיגאַרעטן, כּדי צו ציען אויף זיך די אויפֿמערקזאַמקייט און אַרויסרופֿן פֿאַראינטערעסירונג מיט מיין פּערזאָן. אַזוי איז טאַקע געווען. מיינע סיגאַרעטן פֿון באַרימטן סאָרט האָבן געווירקט ווי אַ מאַגנעט און ס'האָט זיך געבילדעט אַרום מיר אַ רעדל נייגעריקע, וועלכע איך האָב מכבד געווען מיט סיגאַרעטן און זיי דערציילט, אַז איך בין דער פֿאָטער פֿון דזשאַרקענער דאָקטאָר.

דערהערנדיק דאָס, באַגריסט מיר איינער זייער וואַרעם און דערציילט מיר, אַז ערשט נעכטן איז ער געווען ביי מיין זון מיט זיין קראַנקן קינד און אַז די פֿאַמיליע וואַרט מיט גרויס אומגעדולד אויף מיין קומען. אַזוי ווי ער אַליין קלייבט זיך פֿאָרן מאָרגן קיין דזשאַרקען נאָך מילך, וועל איך קענען מיט אים מיטפֿאָרן.

אינצווישן איז צו אונדז צוגעקומען דער דירעקטאָר פֿון דער צענטראַלע, און הערנדיק ווער איך בין, האָט ער געגעבן אַ באַפֿעל, אַז אָנשטאָט מאָרגן זאָל מען היינט, תּיכּף אייַנשפּאַנען אַ פֿערד און פֿאָרן מיט מיר קיין דזשאַרקען.

לויט מיין טעלעגראַמע פֿון נאָוואָסיבירסק, האָט מיין זון אויסגערעכנט, אַז איך וועל, פֿאָרנדיק מיט אָקסן, קומען אַ וואָך שפּעטער. איך בין אַלזאָ געווען אַן אומגעריכטער גאַסט און האָב געטראָפֿן מיין פֿרוי אין דרויסן פּרעגלען אונטערן פֿרייען הימל לאַטקעס צום אָוונטברויט.

איך בין געווען אַזוי דערשלאָגן פֿון מיין פֿרויס אויסזען און פֿון דער גאַנצער ציגיינערישער באַלעבאַטישקייט אַרום, אַז איך האָב זיך אַוועקגעזעצט אַ שווייגנדיקער און האָב ניט געקענט אַרויסריידן קיין וואָרט. מיין פֿאַמיליע האָט געטראַכט, אַז איך בין פֿון לאַגער געקומען אין אַ צושטאַנד פֿון קראַנקהאַפֿטער דעפּרעסיע.

מיין פֿרוי האָט געשטעלט אויפֿן טיש אַ שיסל לאַטקעס פֿאַר פֿינף מענטשן. האַלטנדיק אַזוי אַ גאָפּל אין דער האַנט, האָב איך מעכאַניש, ניט פֿילנדיק ווי איך עס, אַראָפּגעשלונגען

דעם אינהאַלט פון דער גאַנצער שיסל און מיין פאַמיליע איז געשטאַנען און געקוקט אויף מיר מיט גרויס זאָרג.

דאָס איז מיר געשען ניט, חלילה, פון הונגער, ווייל איך בין בכלל ניט געווען אַזוי הונגעריק, נאָר סתם אַזוי, כדי עפּעס צו טאָן מיטן גאָפּל. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז דער גאָפּל געהערט צו די לאַטקעס און איך בין אַ מין פאַרמיטלער צווישן די ביידע צדדים, — אַזוי ווי איך האָב אין לאַגער „פאַר־מיטלט" צווישן די צוויי ביינערנע שפּיזלעך און די וואָל, פון וועלכע מיר האָבן געמאַכט הענטשקעס...

מיר פּעקלען זיך אַריבער קיין מאַי־באַליק

אין דזשאַרקען זיינען מיר געווען די איינציקע אייראָפּייער.

פאַר מיין זון האָט דזשאַרקען באַדייט אַ מין צווייטע פאַרשיקונג. זיין ערשטער פּאָסטן איז געווען ניקאָלאַיעווקע, אַ גרויס אוקראַאיניש דאָרף, כמעט אַ שטעטל, מיט אַ שיינעם שפּיטאָל, מיט אַ וווינונג פאַרן דאָקטאָר. דאָרטן האָבן זיך באַזעצט אַ סך פאַרשלעפּטע, — אָדער ווי זיי האָבן שפּעטער געהייסן בלשון סגי־נהור: „עוואַקואירטע" משפחות פון פּוילן, צווישן זיי די פרוי פון ד"ר אפרת און די איצטיקע פרוי פון חיים ראַבינאָוויטש. מיטאַמאָל איז געקומען אַ באַפעל, מ'זאָל אָפּזאָגן אַלע פּוילישע בירגער פון זייערע פּאָסטנס און זיי שיקן אויף שוואַרצע אַרבעט. צווישן די אָפּגעזאָגטע איז אויך געווען מיין זון, וואָס איז געווען לייטער פון שפּיטאָל, און מיין שנור, וועלכע האָט דאָרטן געאַרבעט. געהייסן האָט עס, אַז זיי דאַרפן איבערגעבן די שפּיטאָל־וווינונג און גיין זוכן ערגיץ ביי אַן אוקראַאינישער אָדער קאַזאַכישער פאַמיליע אַן אַלקער און טיילן די וווינונג מיט אַ קו, וואָס האַלט זיך ביים אָפּקעלבן, און שפּעטער טאַקע אויך מיטן קעלבל.

די שוואַרצע אַרבעט איז באַשטאַנען אין אַראָפּלאָזן ביימער אין וואַלד און צעהאַקן דאָס אויף קלאַפּטערס ברענהאָלץ, פאַרשטייט זיך, לויט אַ נאָרמע.

מיין זון האָט באַשלאָסן, ניט אַרויסצוגיין אין וואַלד צו דער אַרבעט, און האָט זיך באַמיט צו באַקומען אַרבעט לויט זיין ספּעציאַליטעט.

היות דער חרם אויף די פּוילישע בירגער האָט לאַנג ניט געדויערט, ווייל זיי האָבן פּשוט ניט געהאַט מיט וועמען צו באַזעצן די אַלע פּאָסטנס און אַרבעטן, וועלכע ס'האָבן אויסגעפילט די לעצטע צייט די פּוילישע פּליטים אויף פאַרשיידענע שטחים, איז מיין זון געפאָרן קיין פּעטראָפּאַוולאָווסק, צום נאַטשאַלניק פון אָבלזדראַוו, מיט דער ביטע מ'זאָל אים אַריבערפירן אין שפּיטאָל פון שטעטל מאַריאָווקע. דאָרטן האָט מען אים צוגעזאָגט צו געבן דעם פּאָסטן אין מאַריאָווקע, מיטן תנאי אַז ער וועט באַקומען די באַוויליקונג פון קרייז־נ.ק.וו.ד. איבערצוגיין פון פּרעסנאָווקער אין מאַריאָווקער ראַיאָן.

ווען מיין זון האָט זיך געווענדעט צום נאַטשאַלניק פון נ. ק. וו. ד., האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז מ'האָט אים שוין טעלעפאָניש געמאָלדן וועגן דעם גאַנצן עניין, ווייל אַריינקומענדיק צום נאַטשאַלניק, האָט מיין זון דערזען אויפן טיש מיין פּערזענלעכן שטראָף־אַקט, מיט מיין פאָטאָגראַפיע, פינגער־אָפּדרוק און אונטערשריפט. וועט איר דאָך פרעגן, ווי אַזוי קומט עפּעס מיין אַקט קיין פּעטראָפּאַוולאָווסק, ווען איך בין גאָר אין אַ לאַגער אין מאַרינסק, — איז דער תירוץ, אַז אין סלאָנים האָב איך אונטערגעשריבן אויף 6 אַקטן מיטן זעלבן אינהאַלט, אַלע מיט פאָטאָגראַפיעס און פינגער־אָפּדרוקן. איין אַקט איז געבליבן אין סלאָנים, איינער איז געשיקט געוואָרן קיין מאָסקווע, איינער איז מיטגעגאַנגען מיט מיר און איינער — מיט מיין פאַמיליע, וועלכע איז דאָך אויך פאַרשיקט געוואָרן „אין מיין זכות". און פרעגט מיר בחרם, וואָס זיי האָבן געטאָן מיט די איבעריקע 2 אַקטן, — איך בין דאָס ניט מחויב צו וויסן.

אַזוי ווי מיין פאַמיליע האָט נאָך דעמאָלט ניט געוווּסט, וווּ איך געפין זיך און צי לעב איך נאָך בכלל, האָט מיין זון פאַרשטאַנען, אַז איך בין אין פּעטראָפּאַוולאָווסק.

דער נאַטשאַלניק האָט אים אויפגענומען מיט דער גרעסטער פריינטלעכקייט און האָט אים צוגעזאָגט די דערלויבניש איבערצופאָרן אין מאַריאָווקער ראַיאָן.

איז דאָך טאַקע זייער פיין פון זיין זייט, בפרט נאָך, אַז ער איז מיין זון מכבד מיט אַ פּאַפּיראָס. לאָזט זיך אָבער אויס, אַז „אַליה וקוץ בה".

דער נאַטשאַלניק האָט אָנגעהויבןריידן וועגן זאַכן, וואָס האָבן גאָרניט צו טאָן מיט מעדיצין, און ער האָט מיין זון פאָרגעלייגט אַ „נעבנאַרבעט", טאַקע אין מאַריאָווקע, אַן אַרבעט, וואָס האָט אַ שייכות ניט אַזוי מיט דער מעדיצין, נאָר מערער, און טאַקע בעיקר, מיט די קראַנקע וואָס וועלן קומען זיך היילן ביי אים, הויפּטזאַכלעך מיט די פּוילישע קראַנקע. מיט איין וואָרט — אַ טובה פאַר אַ טובה. איצטער האָט שוין מיין זון פאַרשטאַנען, צו וואָס דער שטראָף־אַקט פון זיין פאָטער ליגט אַזוי אָפן אויפן טיש פון נאַטשאַלניק, מיט דער פאָטאָגראַפיע מיינער אויבן אויף, ווי איינער זאָגט: „מ'קען ניט וויסן, דיין פאַרבינדן זיך מיט אונז קען אַמאָל באַפרייען דיין פאָטער..."

מיין זון האָט זיך קאַטעגאָריש אָפּגעזאָגט פון דעם כבוד, דערקלערנדיק, אַז ער רעדט מיט זיינע פּאַציענטן נאָר וועגן זייער פיזישער קראַנקהייט און איז ניט מסוגל צו אַזאַ דינסט, און דאַן האָט דער נאַטשאַלניק מיטאַמאָל געביטן זיין טאָן און געהייסן מיין זון פאַרלאָזן זיין קאַנצעלאַריע. איז אָבער די צרה, אַז פאַרלאָזן דעם קאַבינעט קען מען זייער לייכט, אָבער כדי אַרויסצוגיין פונם בנין, מוז מען האָבן אַ פּאַסירשיין. בלייבט מיין זון אין קאָרידאָר און קיינער פרעגט אים ניט, צו וואָס ער זיצט דאָרטן שוין קנאַפּע 4 שעה. ענדלעך האָט ער זיך אַנטשלאָסן, שוין ניט האָבנדיק וואָס צו פאַרלירן, אָנצוקלאַפּן אין נאַטשאַלניקס טיר און אים פרעגן, צי איז ער אַרעסטירט. צום גליק האָט מען אים דערלאַנגט אַ פּאַסירשיין.

אַהיים קומענדיק קיין ניקאָלאַיעווקע, האָט ער געטראָפן מיין ערשטן בריוו פון לאַגער, פון וועלכן מיין פאַמיליע איז געוואָר געוואָרן, אַז איך לעב און געפין זיך אין לאַגער פון מאַרינסק אין געהאַקטע צרות.

אָנשטאָט קיין מאַריאָווקע, אין אַ שפּיטאָל, האָט מען מיין זון געשיקט קיין דזשאַרקען, אויף אַ פעלדשערסקן פּונקט.

שפּעטער אָבער האָבן זיי זיך אַרומגעזעצט, אַז דער שפּיטאָל אין מאַי־באַליק איז אָן אַ דאָקטאָר און אַז די גאַנצע מעדיצינישע אויטאָריטעט אין יענעם שפּיטאָל איז אַ יונגע קאָמסאָמאָלקע, וואָס האָט געענדיקט אַ קורס פון קראַנקן־שוועסטער, און זיי האָבן אַריבערגעפירט מיין זון און שנור קיין מאַי־באַליק. דאָרטן איז שוין געווען פאַר זיי אַ וווינונג פון 2

צימערן מיט אַ קיך און איך מיט מיין פרוי האָבן געדונגען אַ צימער ביי אַ קאַזאַך און מיר האָבן אָנגעהויבן אַ נײַ לעבן.

...און מ׳מאַכט אַ לעבן

מיין פֿאַמיליע האָט מיטגענומען פון סלאָנים 22 גרויסע פּעק מיט קליידונג, וועש, בעטצייג און פֿאַרשיידענע אַנדערע זאַכן, וואָס האָבן זיך געלאָזן איינפּאַקן.

לויט אַן איבערפלעכלעכער אָפּשאַצונג האָט אַזאַ פֿאַמיליע ווי מיינע געקענט לעבן יאָרנלאַנג פון אַ לאַנגזאַמען אויספאַרקויף, ניט אַריינטוּענדיק אַ האַנט אין קאַלטע וואַסער. וואָלטן מיר געקענט די לעבנס־באַדינגונגען אין סאָוועט־רוסלאַנד, און בפרט אין סיביר, דאַן וואָלטן מיר פֿאַרשפּאָרט צו שלעפּן די גרויסע פּעק. אַזוי וואָלט, צום ביישפּיל, גענוג געווען צו נעמען אַ פּעקל נאָדלען און זיין פֿאַרזאָרגט אויף אַ לענגערע צייט מיט מילך און אייער. אַז אַלץ איז געווען אַ סחורה ביי דער אָרטיקער באַפעלקערונג! עס איז געווען אַ צייט, ווען איר האָט בכלל פֿאַר געלט ניט געקענט באַקומען קיין לעבנסמיטל, אָבער פֿאַר זייף, פֿאָדים, פּאַפּיר אָדער אַ בליישטיפט האָט איר דאָך עפּעס באַקומען. ווען די „פּוילישע" זיינען געקומען קיין סיביר, איז די באַפעלקערונג דאָרטן געווען „נאַקעט און באָרוועס", און ווען מיר זיינען אַרויסגעפאָרן פון סיביר, זיינען מיר געווען די נאַקעטע און באָרוועסע, און די היימישע באַפעלקערונג האָט געטראָגן אונזערע קליידער און שיך. פון די 22 פּעק, וואָס מיין פֿאַמיליע האָט מיטגענומען, האָבן מיר צוריק אַרויסגעפירט 3 רענצלעך מיט נויטיקסטע זאַכן, אָן וועלכע דער מענטש קען זיך בשום אופן ניט באַגיין.

אונזער לעבנס־סטאַנדאַרט איז ניט באַשטימט געוואָרן דורך דער הויך פון די פֿאַרדינסטן פֿאַר דער געלייסטעטער אַרבעט, נאָר דורכן „אוצר" פון שמאַטעס און אנדערע זאַכן, וואָס איינער האָט מיטגעבראַכט אָדער האָט שפּעטער באַקומען פון אויסלאַנד — דורך דער פּוילישער אַמבאַסאַדע, צי שפּעטער דורך ז.פּ.פּ., אָדער פון פּריוואַטע פּערזאָנען.

אין אויסלאַנד האָט מען אָנגעהויבן פֿאַרשטיין, אין וועלכער פֿאָרם מ׳דאַרף אונז שיקן שטיצע. אין די סטאַנדאַרט־פּעקלעך פלעגן מיר געפינען איין מאַנטל פון גראָבן שטאָף, אַ קאָלדרע, 1 פּאָר גרויסע שיך, און אויסערדעם נאָדלען, זייף און אַנדערע קלייניקייטן.

דאָס איז געווען די „האַרטע וואַלוטע", וואָס מיר האָבן באַקומען אַלס שטיצע.

דער אַרבעטס־לוין, אָדער געהאַלט, וואָס איינער האָט געקריגן אויסגעצאָלט, האָט ניט געהאַט קיין שום באַדייטונג אין הויז־בודזשעט. אַזוי איז געווען אַ צייט, ווען מיין זון און זיין פרוי (ביידע דאָקטוירים, באַשעפטיקט אין אַ שפּיטאָל) האָבן פון זייער חודש־געהאַלט געקענט קויפן אָנדערהאַלבן קילאָגראַם פּוטער אָדער 1 פּוד (16 ק"ג) ווייץ.

דעם ווייץ האָבן מיר געוויינלעך געמאָלן אויף אַזאַ מין האַנטמיל, ווען די ווינטמיל האָט ניט געאַרבעט אָדער ווען דאָס ביסל ווייץ איז געווען צו ווייניק, עס זאָל לוינען צו פירן דאָס אין מיל אַריין.

דאָסזעלבע האָט אויך געטאָן די אָרטיקע באַפעלקערונג, ביי וועלכער אַזאַ מין האַנטמיל האָט געהערט צום נויטיקסטן אינווענטאַר.

האָלץ האָבן מיר געוויינלעך געגנבעט אין וואַלד און געשלעפּט אַהיים אויף אַ האַנט־וועגעלע 5—6 ק"מ. עס זיינען אויך געווען פֿאַלן, ווען מיר האָבן פֿאַר עטלעכע פון אונזערע קליידער אָפּגעקויפט ביי אַ קאַזאַך אַן אַלטע געביידע און זיינען געווען פֿאַרזאָרגט מיט האָלץ.

אַ שווערע פּראָבלעם איז געווען ביים איינהייצן פֿאַרטאָג דעם אויוון, ווייל שוועבעלעך זיינען געווען אַ יקר־המציאות. מיר פלעגן, אַלזאָ, אויפשטיין פֿאַרטאָג, אַרויסגיין אין גאַס און קוקן, פון וועלכן קוימען אין דאָרף ס׳גייט אַ רויך. צו אָט דעם הויז מיטן רויכנדיקן קוימען האָבן זיך געצויגן פון אַלע זייטן דאָרף מענטשן מיט לאָפּאַטקעלעך אין די הענט, כדי צו באַקומען דאָרטן אַ ברענענדיקע קויל, און גיך לויפן צוריק אַהיים, בלאָזנדיק דעם גאַנצן וועג אויפן קויל, כדי ס׳זאָל האַלטן דאָס פייער ביזן צוריק־קומען. „אוגאָליאָק" — אַזוי האָט מען דאָס גערופן, און קיינער האָט זיך ניט אָפּגעזאָגט צו שענקן אַזאַ ברענענדיקע קויל, כאָטש ס׳איז געווען אַ גאַנץ גרויסע טרחה פֿאַרן קאַזאַכישן פּראָמעטעאוס, וואָס האָט אַלס ערשטער אַרויסבאַקומען פייער. צום גליק איז מען אין אויסלאַנד געוואָר געוואָרן וועגן אונזער פייער־נויט, און מ׳האָט אין יעדן פּעקל אַריינגעלייגט אַ צענדליק שוועבעלעך, וואָס זיינען אויך געוואָרן אַ דבר עובר לסוחר.

די „נייסטע דערגרייכונג" פון דער באַלייכטונגס־טעכניק דורך נאַפט־לאָמפּן איז נאָך ניט דערגאַנגען צו די דערפער ווו מיר האָבן געוווינט, אָבער מיר זיינען חלילה ניט געזעסן אין דער פינסטער. אָנשטאָט דעם קאָמפּליצירטן באַלייכטונגס־אַפּאַראַט פון אַ נאַפט־לאָמפּ, וואָס פֿאָדערט פון צייט צו צייט פֿאַרשיידענע איידעלע טיילן, ווי אַ שטייגער לאָמפּן־גלעזער און קנויטן, וואָס זיינען בדרך כלל ניט געווען בנמצא, האָבן מיר דאָס געמאַכט פיל איינפֿאַכער און בעסער צוגעפּאַסט צו די מיטלען, וועלכע מיר האָבן געקענט באַשאַפן: אין יעדן הויז איז געווען אַ קליין פלעשל, אָנגעפילט ביז דער העלפט מיט וואַסער, און פון אויבן — מיט נאַפט. דורך אַ בלעכל האָבן מיר דורכגעצויגן פֿאָדעם אָדער צונויפגעדרייטע וואַטע און — ויהי אור. זאָל דוכטן, — אַ נר־תמיד...

אַ מעשה מיט פּאַספּאָרטן

ווען סאָוועט־רוסלאַנד האָט באַזעצט מערב־ווייסרוסלאַנד, און מיר האָבן אויף דער קאָנסיטואַנטע אין ביאַליסטאָק באַשלאָסן צו ווערן אַ זעלבשטענדיקע רעפּובליק, וועלכע איז אַריינגענומען געוואָרן אין פֿאַרבאַנד פון די סאָוועטן אַלס 17־טע רעפּובליק, איז פּוילן, לויטן הסכם מיט דייטשלאַנד, אויסגעמעקט געוואָרן פון דער מאַפּע פון אייראָפּע, און האָט באַקומען אַ נייעם נאָמען, צוליב היסטאָרישער פּינקטלעכקייט. דער נאָמען איז געווען: „ביוושאַיאַ פּאָלשאַ" — „דאָס געוועזענע פּוילן". מ׳האָט אָנגעהויבן אַרויסגעבן אונז רוסישע פּעסער.

ווען שיקאָרסקי האָט געשלאָסן דעם אָפּמאַך מיט די סאָוועטן, נאָכן אויסברוך פון דער מלחמה צווישן סאָוועט־רוסלאַנד און נאַצי־דייטשלאַנד, האָט די פּוילישע אַמבאַסאַדע אונז אַרויסגעגעבן פּוילישע פּעסער.

נאָכדעם ווי סאָוועט־רוסלאַנד האָט איבערגעריסן די דיפּלאָמאַטישע באַציאונגען מיט דער לאָנדאָנער פּוילישער רע־

גירונג, בעיקר צוליב דער מעשה־קאַטין (דעם מאָרד פון טויזנטער פוילישע אָפיצירן אין די קאַטינער וועלדער), האָבן די סאָוועטן בטל געמאַכט די פוילישע פעסער און זיי איבער־געביטן אויף סאָוועטישע. און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ דיס־קוסיע צווישן די פוילישע בירגער, צי מ'זאָל נעמען אָדער ניט נעמען די סאָוועטישע פעסער. ס'זיינען געווען פאַלן, ווען מענטשן, וואָס האָבן זיך אָפגעזאָגט צו נעמען רוסישע פעסער, זיינען באַשטראָפט געוואָרן מיט תפיסה.

ווען וואַנדאַ וואַסילעווסקאַ האָט, לויט דער איניציאַטיוו פון דער סאָוועטישער מאַכט, געגרינדעט דעם „פאַרבאַנד פון פוילישע פאַטריאָטן" (ז.פ.פ.), האָט מען צוריק אָפגענומען די סאָוועטישע פעסער און מיר זיינען ווידער געוואָרן פוילישע בירגער, און נאָך וואָס פאַראַ פוילישע בירגער! ניט סתם בירגער, נאָר טאַקע פוילישע פאַטריאָטן. אַזוי ווי די אַנדערס־אַרמיי האָט אַרויסגעצויגן פון די גרעניצן פון רוסלאַנד דעם גרעסטן טייל פון די אמתע פאָלאַקן, זיינען מיר, אידן, געוואָרן די הויפּט־מחותנים אויף דער חתונה פון ז.פ.פ.

די אויפשטעלונג פון דער פוילישער אַמבאַסאַדע אין קוי־בישעוו האָט, אַחוץ דער אַמנעסטיע וואָס האָט אונז באַפרייט פון קנעכשאַפט, אַריינגעבראַכט אַ נייעם גייסט צווישן אַלע פוילישע בירגער, — אַ גייסט פון האָפנונג און דאָס געפיל, אַז מיר באַקומען אַ טאַטן.

אויסערדעם איז טאַקע געקומען אַ געוויסע פאַרלייכטערונג אין אונזער מאַטעריעלן מצב, די אַמבאַסאַדע האָט געגרינדעט אין אַלע גרעסערע שטעט דעלעגאַטורעס און האָט באַשטימט אין אַלע ראַיאָן־שטעטלעך פאַרטרויאונגס־מענער, וואָס האָבן פאַרטיילט צווישן די פוילישע בירגער שטיצע און קליידער, שיך, וועש און געלט. אויך זיינען געגרינדעט געוואָרן יתומים־הייזער און מושבי־זקנים.

נאָכן איבעררייסן די דיפּלאָמאַטישע באַציאונגען צווישן פוילן און ראַטנפאַרבאַנד, איז אַ טייל פון די פוילישע דעלע־גאַטן אַריינגעזעצט געוואָרן אין תפיסה אונטער פאַרשיידענע באַשולדיקונגען, און אַלע מאַגאַזינען פון דער אַמבאַסאַדע זיינען קאָנפיסקירט געוואָרן און שפעטער איבערגעגעבן גע־וואָרן אַ צענטראַלער קאָמיסיע, וועלכע איז געווען אונטערן פאַטראָנאַט פונם ניי־געגרינדעטן „פאַרבאַנד פון די פוילישע פאַטריאָטן".

אויך אין פרעסנאָווקע איז געגרינדעט געוואָרן אַ מין פוילישע הילפס־קאָמיסיע, פון וועלכער איך בין געווען צו־ערשט אַ מיטגליד, און שפעטער — דער פאָרזיצער.

איך האָב אַלזאָ פאַרלאָזן מאַי־באַליק און בין אַריבערגע־פאָרן קיין פרעסנאָווקע, וואָס איז געווען די רעזידענץ פון דער קאָמיסיע.

אין פרעסנאָווקע זיינען געווען אַ היפּש ביסל אידן פון די קרעסן. דאָרטן האָט געוווינט ניסן יעזערסקי מיט זיין שנור, געניאַ, אברהם אַראָנסאָן, די פאַמיליע וואָלקאָוויסקי, מאַניאַ און געניא — די טעכטער פון לייב אייזנשטאַט, אברהם־משה סוועטיצקי מיט זיין פרוי, און צוויי זין, און ניט ווייט פון פרעסנאָווקע אויך איטשע סוועטיצקי מיט זיין פאַמיליע, משה ליכטנשטיין מיט זיין מוטער.

עטלעכע פאַמיליעס, ווי אידא גורוויטש און די וואָלקאָ־וויסקיס, האָבן געהאַט אייגענע קי.

דער פאַרקויף פון אייגענע זאַכן און פון די, וואָס מ'האָט באַקומען פון אויסלאַנד, האָט געשאַפן אַ געוויסן וווילשטאַנד אין אונזערע קרייזן.

די שטיצע, וואָס די פוילישע בירגער האָבן באַקומען פון דער פוילישער קאָמיסיע, איז באַשטאַנען פון פעקלעך מיט פאַרשיידענע פּראָדוקטן און זאַכן, וואָס זיינען אָנגעקומען פון דער גאַנצער וועלט אויפן אַדרעס פון ד"ר עמיל זאָמערשטיין. אין די פעקלעך, וואָס מיר האָבן באַקומען, האָבן זיך אָפט געפונען געדרוקטע צעטעלעך מיט ווונשן: „עסט געזונטער־הייט!", „אַ כשרן פסח", „לשנה טובה" א. ד. גל. אַזוי ווי ביים פאַרטיילן איז ניט געמאַכט געוואָרן קיין אונטערשייד צווישן קריסטן און אידן, פלעגן די קריסטן ברענגען די צעטעלעך אין קאָמיסיע, מ'זאָל זיי פאַרטייטשן דעם אינהאַלט...

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

אידה גרודנצ'יק־ברשקובסקי

וכך זה התחיל...

(קטעי זכרונות מסתיו 1939 בסלונים)

רצה הגורל שאהיה בסלונים לפני המלחמה ואף בהתחלתה. בקיץ 1939, למרות האנטישמיות ורדיפות השלטון הפולני, עוד חיו יהודי סלונים בשקט יחסי.

כל אימת שהתקרבו הגרמנים והתרבו הפליטים מערי פולין המרכזית, הרגישו יהודי סלונים בסכנה ובאסון הממשמש ובא. האוכלוסייה הסתתרה בבתים ופחדה לצאת, כי לא ידעו עדיין מה ילד יום.

זכורתני הלילה ההוא, ליל אפל ומפחיד. במקרה יצאתי לרגעים מספר מהבית, ומה נורא היה מראה העיר ששקעה כולה באפלה! אף קרן־אור לא בקעה ונפש חיה לא נראתה ברחובות. רק בנייבסק דלקה מנורה אחת, והכבאים עם רוביהם התהלכו כצללים. כך עבר לילה נורא ואיום בחוסר שינה, בצפייה. כה ארגיש עוד עכשיו את מוראות הלילה ההוא. ואחר כך... למחרת ב־3 אחה"צ — התרועה והצהלה לפלישת הסובייטים... סרט נע לפני עיני ומעלה את כל המראות מאז, את הטנקים הנעים קדימה יומם ולילה; את ההפגנות ה„אדומות", ואח"כ — את התורים הארוכים לסוכר ולחם, את המאסרים, את הגירושים לסיביר, את הפחדים והדאגות ליום המחרת... האנשים היו אומללים ורק זכרונות העבר נשארו בלבבות, ולא ניחשו אז, כי גורלם משובח הוא לעומת הימים שיבואו וכי מיתה משונה בידי חיות־פרא צפויה להם...

והנה — שוב אינה קיימת עוד סלונים שלנו, על הורינו, אחינו, אחיותינו. האמנם קרה הדבר במציאות? האם אין זה חלום בלהות?

קשה, קשה לחיות עם הרעיון האכזרי, שאכן אמת מרה ונוראה היא זאת...

כליון
יהודי
סלונים

אומקום פון די סלאנימער אידן

קהילה קדושה היתה לקבר אחים

סוף סוף הורם המסך מעל גיאיות ההריגה. יותר משליש האומה הושמד. רוב בנין ישראל, היהדות המקורית והעסיסית של פולין וליטא, חרב עד היסוד. אלפי קהילות הקודש נמחו מעל פני האדמה. והבודדים, האודים המוצלים, אינם מוצאים מנוח לכף רגלם אף אחרי מיגור הרוצחים.

בין הקהילות השוממות והחרבות תיחשב גם קהילתנו העתיקה סלונים. מרבבות נפשות קדושות ויקרות נשארו בחיים בדרך נס מתי מספר. קרית סלונים היהודית, עיר ואם בישראל, עיר עתיקה, מיוחסת מדור דור בשרשרת גאוניה, גאוני תבל עד הגאב"ד האחרון, בשלשלת אדמו"ריה צדיקי עולם, באישיה האפרתים ממולאים בתורה וגדולה, בהמוני יהודיה היקרים, התמימים והישרים, חסידים ואנשי מעשה, רודפי צדקה ועושי חסד, מרביתם עוסקים בתורה ומחזיקיה; קרית סלונים המהוללה במוסדותיה, מוסדות התורה והחסד, ולכל לראש בישיבתה הגדולה, ישיבת סלונים העתיקה, שהיתה אמא של דורות, של רבבות תלמידים בכל תפוצות ישראל; המצוינה בבתי כנסיותיה ובבתי מדרשיה, ספוגי תורה ותפילה מאות בשנים, בתי היוצר לנשמת החיים של הציבור, ועל גבם בית־הכנסת הגדול עתיק־היומין, שהתנוסס לתפארת ביחוסו המיוחד וגם בחזניו המפורסמים — קריה קדושה זאת היתה לקבר אחים קדושים. השם ינקום דמה לעינינו במהרה בימינו.

הרב שבתי יגל זצ״ל

ד״ר נח קפלינסקי

פרשת השואה של קהילתנו

„אני הגבר ראה עוני בשבט עברתו". עד־ראיה אני לחורבן ואחד השרידים שנשארו לפליטה והם נושאי דברה האחרון של סלונים היהודית.
שליחות היא לגולל בפני בני סלונים פרשה אחרונה זו בדברי ימי קהילתנו, פרשה של עינויים וסבל בלתי־אנושי, של פרפורים בצפרני המפלצת הנאצית, של אחרית ואבדון ושל מות קדושים.
שליחות זאת מטרה בפני עצמה היא. רצוני למסור צוואת הקהילה שנחרבה, קהילת סלונים שהיא עצם מעצמותינו ובשר מבשרנו, קהילה זו שהיינו קשורים אליה בגוף וברוח, שבה חיו, סבלו ונהרגו הנפשות הקרובות והיקרות לנו ביותר, למען נדע ונזכור אנו ובנינו ובני־בנינו ונשא את זכרון הקדושים אנו וזרענו לעולמי־עד.

אינני היסטוריון ואף לא סופר מקצועי. אשר אספר, אלו הן עובדות שהייתי עד להן ומבשרי חזיתי.

איש היה בסלונים וגד גולדברג שמו. רבים מכם זוכרים אותו ודאי, היה מורה לעברית בגמנסיה, חוקר וסופר מחונן. עוד לפני המלחמה הדפיס בשפה הפולנית מונוגרפיה על סלונים, שזכתה להכרה ולפרס מטעם מוסדות חשובים של העיר והשלטון בה.

הוא ישב בתוך גולת סלונים, במערכת־הדמים, בתוך הגיטו. אילו זכינו ונשאר בחיים היה הופך להיסטוריון של חורבן סלונים.

בעצם ימי השואה ישב גד גולדברג ורשם את כל הפרטים ופרטי־הפרטים, אסף מסמכים ועדויות והעלה את הכל על הכתב בספר־הזכרונות שלו. הוא עבר את כל שלבי ההשמדה, הטבח הראשון והשני, עבר וכתב, עבר ורשם. ובאותו גיטו מצומצם בסלונים, שנותרו בו רק כאלף איש, ישב גד גולדברג, ישב וכתב עד שבא קצו ונהרג וספר הזכרונות אבד אתו.

אילו נשאר החומר שנאסף בקפדנות כזאת ובהקרבה עצר־מה, היינו מקבלים תמונה מלאה יותר על כל מהלך המאורעות. אתי רק זכרוני, וממנו הנני דולה את הדברים שאגולל לפניכם. בדם ואש נחרתו אלה בלבי ולעולם לא יימחו.

החורבן החברתי קדם לשואה

כשאנו מסתכלים כעת אחורנית על התפתחות הענינים אנו רואים, כי חורבן קהילת סלונים התחיל בהדרגה עוד לפני פלישת הנאצים. סלונים זו, כפי שאתם זוכרים אותה מהשנים שבין שתי מלחמות־העולם, על חיי הציבור שלה התוססים והערים, שינתה את דמותה לבלי הכר עוד בתקופת השלטון הסובייטי שקדם לפלישה הנאצית.

עם פרוץ מלחמת העולם השניה, ב־1 בספטמבר 1939, גדל מיד מספר האוכלוסיה בקצב לא־יתואר. מפולין המערבית, מכל האזור הקרוב לביאליסטוק מצד אחד, ומסביבות ברנוביץ מצד שני התחילו לנהור המוני פליטים, רובם ככולם אחינו בני ישראל, מהם כאלה שסלונים שימשה להם רק מעבר והם המשיכו אח״כ בדרכם הלאה או חזרו למקומות מגוריהם הקודמים, ומהם — ואלה היו הרוב — שנשארו בסלונים עד הסוף, עד יומם האחרון.

לא עברו שבועיים מפרוץ המלחמה ופולין חדלה להתקיים כמדינה עצמאית. נכנס לתקפו חוזה מולוטוב־ריבנטרופ על חלוקת פולין. אזורי־הספר המזרחיים, וסלונים בתוכם, עברו תחת השלטון הסובייטי. ב־17 בספטמבר 1939 התפרסמה הכרזת הקרמלין על כניסת הצבא הסובייטי לרוסיה הלבנה וכעבור יומיים התחיל פינוי משרדי השלטון הפולני. זו היתה נסיגה ויציאה שאין כמוה לבהלה, ומיד אחרי זה נכנס לעירנו הצבא הסובייטי.

האוכלוסיה היהודית שהיתה אחוזת פחד מפני אפשרות של כיבוש נאצי נשמה לרווחה כשנודע על כיבוש בילורוסיה ע״י הסובייטים. הרוחות שקטו ובטוחים היינו, כי הגרמנים לא יבואו אלינו.

אין תימה, כי עם כניסת הסובייטים קושטו כל הבתים בדגלים אדומים, נערכה קבלת־פנים לבבית ברחבת מלון „ויקטוריה" לאנשי הצבא הסובייטי, כל האוכלוסיה השתתפה בחגיגות וקהילת סלונים צהלה ושמחה.

הסובייטים הכריזו, כי כוונתם להציל את האוכלוסיה ברוסיה הלבנה אחרי שהממשלה הפולנית הפקירה אותה לנפשה. במקום יחס מתנכר יד־אחים הושטה.

הימים הראשונים עברו בשקט, לא היו פגיעות בנפש וברכוש. אבל זה לא נמשך זמן רב. הרגשנו את יד־האחים של השלטון החדש והנה יד תקיפה היא, יד חזקה. התחילו מאסרים

על רקע פוליטי, כביכול, ואיש לא היה בטוח בגורלו. נאסרו לא רק אלה שהיו קשורים בשלטון הפולני הקודם, אבל גם אנשי השמאל, מנהיגים בונדאיים ואפילו חברי המפלגה הקומוניסטית הפולנית. מאסרים אלה שנעשו בשעות הלילה גזלו את שנתם של התושבים ולאט לאט השתרש הפחד, שהוא מנת־חלקם הרגיל של תושבי ברית־המועצות, בלב כל אחד ואחד והטיל את צילו האיום על כל בני־עירנו.

אחרי המאסרים באו הגירושים בהמון למרחקי רוסיה, כי השליטים החדשים לא הפלו בין האסיר לבין משפחתו ומיד כשנתעורר חשד כלפי מי שהוא, היה הוא, משפחתו וכל הקרובים לו נידונים לגולה. קשה לתאר מה היה טיבו של גירוש זה. אנשים נשים וטף היו מוטענים על רכבות־משא ללא מים ולחם ומובלים במשך שבועות רצופים למקום מגורם החדש, אי־שם בחלק האסיאתי של רוסיה.

כעת אחרי השואה הסתבר, כי „אלקים חשבה לטובה" ורבים מאלה שהוגלו הצילו את נפשם. אבל בימים ההם גרמו הגירושים סבל איום ואנו עמדנו חסרי ישע מול תופעה אכזרית ובלתי־אנושית זאת.

גורל זה השיג בעיקר את הפליטים הרבים שהתאספו בסלונים. השלטון המקומי הכריז, כי הברירה בידי הפליטים לקבל אזרחות סובייטית ולהישאר בסלונים או לחזור למקומות מגוריהם הקודמים. הפליטים האמינו בתום לב להכרזה זו ולא חשדו כי הוטמן פח לרגליהם. רבים היו שנותקו ממשפחותיהם בפולניה הכבושה בידי הנאצים והיו מקבלים מכתבים הקוראים להם לחזור. החיה הנאצית טרם הראתה אז את טלפיה ורבים השלו את עצמם שיוכלו בדרך כל שהיא להסתדר בערי־מגוריהם. אלפים הצהירו על רצונם לחזור ועוד באותו יום, או יותר נכון באותו לילה הוטענו על הרכבות והוגלו לסיביר הרחוקה.

במצב זה, בו כל אחד פחד לעורו, פסקו החיים הציבוריים. כל אחד דאג לעצמו. היו בני־אדם מתבודדים, מתכווצים למען לא ייראו, נדחקים לפינות נידחות כדי לא להתבלט. העבר כאילו נשכח, לא העלו אותו על דל־שפתיים, והכל ניטשטש וצלל לתהום הנשיה. כל אחד ודאגתו אתו, ועיקר הדאגה לפרנסה. במובן הכלכלי חלה אמנם אחר־כך השתפרות מסויימת. הפליטים שקיבלו את האזרחות הסובייטית הסתדרו בעבודה. התפתח גם המסחר הפנימי. למרות זה נמשכה הנדידה מעיר לעיר בשטח הכיבוש הסובייטי. האנשים היו מחליפים תכופות את מקומות ישיבתם מחשש של „עינא־בישא", עין הבולשת הסובייטית שהיתה פקוחה על כל צעד ושעל.

לאט לאט השתלט המשטר הסובייטי על כל השטחים. החיים כאילו הוקפאו, קיבלו צורה חד־גוונית, אחידה, שלב אחרי שלב הורד מסך הברזל, הקשר עם העולם היהודי הגדול הלך והתרופף עד שנותק לגמרי.

ברור שבתנאים אלה לא היה כל מקום להתארגנות או לפעילות ציבורית איזו שהיא. המפלגות חוסלו והנוער העברי נשאר ללא הדרכה וללא חינוך עברי. רק הרדיו נשאר עדיין המכשיר היחידי, שדרכו היינו מקבלים ידיעות על המדיניות בעולם ומה שעניין אותנו ביותר — על הנעשה בארץ.

כך הופקרנו ע"י הסובייטים

וכך הגענו לימי הקיץ של שנת 1941. בחודש יוני של אותה שנה, שבוע לפני פרוץ המלחמה בין גרמניה לבין ברית־המועצות, התחילו להתגנב אלינו ידיעות, שמקורן בשידור הרדיו האנגלי, על פרצות בחוזה מולוטוב־ריבנטרופ ועל קיל־קולים ביחסים הידידותיים ששררו בין הנאצים והסובייטים. אבל יומיים אחרי זה באה הכחשה מטעם טא"ס, סוכנות הידיעות הרשמית של ברית־המועצות, כי אין כל שחר לידיעות המופצות ע"י סוכנויות זרות בכוונה זדונית להעכיר את האוירה הידידותית בין רוסיה לבין גרמניה. „היחסים בינינו לבין גרמניה — הודיעה סוכנות טא"ס — הם טובים והוגנים, ריכוז הצבא הגרמני ע"י הגבול הוא צורך איסטרטגי שאינו מכוון כלפי רוסיה וכן התמרונים של הצבא האדום הם תופעה רגילה". היוצא מזה — אין כל מקום לבהלה.

היינו די מנוסים בפיענוח הסגנון המיוחד של האינפורמציה הסובייטית הרשמית ומתוך קריאה בין השיטין למדנו, כי המצב איננו כתמול־שלשום. הקשבנו יום יום לרדיו הבריטי והרגשנו בעליל, כי משהו רציני עומד להתרחש. אבל איש לא פילל, כי זהו ענין של ימים ספורים. הקיץ עמד בעיצומו, היבול טרם הבשיל ומאחר שהסובייטים התחייבו לספק תבואה לגרמנים, נותנת הדעה, איפוא, כי הגרמנים לא יתחילו במלחמה בעוד הקמה בשדה.

מה הוכינו בתדהמה באותו יום ראשון, ה־22 ביוני 1941, נוכח הידיעה הפתאומית, כי המלחמה כבר נטושה. החוזה מולוטוב־ריבנטרופ נהפך לחספא בעלמא. הנאצים הדפו את הצבא הסובייטי, עברו את הגבולות וחדרו עמוק לשטחי רוסיה הלבנה ואוקראינה המערבית.

המלחמה התלקחה מיד לאורך כל החזית, לפי כל כללי ה„בליץ־קריג". אותו יום עדיין שונה היה המצב במקומות המרכזיים בסביבתנו. היו ערים, ולאו־דוקא בעלות ערך צבאי, שהפכו מטרה מידית להפצצות אויריות, והיו כאלו, ובתוכן גם העיר סלונים, שלא נתנסו בכך. הידיעות על הפצצות ועל התקדמות הצבא הגרמני הגיעו במעורפל ובמאוחר ולא התאימו למציאות שעברה על כל המשוער.

השלטונות הסובייטיים המקומיים בסלונים, שהטילו איפול גמור על המצב, התחילו בעיבוד תכניות לשעת חירום. העבודה במוסדות הועברה לפסים מלחמתיים. בתי החולים הפכו לרשויות צבאיות.

הסתבר שהיה בסלונים מלאי של ציוד רפואי כדי לשמש אלף פצועים שיגיעו מהחזית. הורכב בית־חולים של 500 מיטות. אבל מתוך כל הפעילות הזאת ניכר היה, כי השלטונות אינם רואים את הסכנה כקרובה ביותר ודעתם היא, כי החזית עוד מאתנו והלאה וישנה שהות לסדר את העניינים בעורף.

לפנות ערב הופצץ מקום סמוך לסלונים, הכפר דרביאנצ'יץ, שבו הוקם שדה־תעופה חדש וגדול. בעיר עצמה היתה התנועה גדולה, אך לא נראו כל סימנים יוצאים מהכלל. גם למחרת היום, ב־23 ביוני, התנהלו החיים כסדרם ולא עוד אלא שהתחילו בגיוס הנוער לצבא האדום ופקידים צבאיים הקימו משרדי־גיוס בחצר מול הכנסיה הקאטולית אשר ברובע זמושצ'ה.

בו ביום אחרי הצהרים הגיעו מפציצים גרמניים והטילו פצצות על קבוצות האנשים שעמדו לפני משרדי הגיוס, מבלי שגרמו לאיזו שהיא פגיעה. היתה זו ההפצצה הראשונה וכמעט היחידה שסלונים נתנסתה בה במשך כל המלחמה. רק בערב של אותו יום הורגש אי־שקט, אנשי השלטון לא היו במקומ־

תיהם, כולם התרכזו במזכירות המפלגה הקומוניסטית ואי־אפשר היה לקבל איזה שהוא קשר עם פקיד אחראי.

לאמיתו של דבר היינו שייכים כולנו למנגנון הסובייטי. כל אחד היה לו תפקיד, אבל אף אחד מאתנו לא ידע את המצב לאשורו. ובדידי הוה עובדא: עמדתי על משמרתי בבית־החולים כשנקראתי לממונה על מחלקת הבריאות (פקיד סוב־ייטי יהודי) למסור דו"ח על המצב בבית־החולים. בגמר השיחה שאלתי, אם ישנן חדשות כלשהן. המנהל ענה לי, כי הצבא האדום הפציץ את בוקרשט, וארשה וייתכן גם את ברלין. לשאלתי איך המצב בחזית ע"י סלונים, נעניתי, כי איננו יודע ברורות וזה גם לא חשוב וכי עלי לחזור למקום עבודתי. זה היה ביום השני לפרוץ המלחמה, היינו ב־23 ביוני, בשעה 11 בערב. לא עברה מחצית השעה והנה קמו כל אנשי השלטון, הפקידים, המזכירים ואנשי־הצבא המעטים שעדיין נשארו, ועזבו את העיר — וכעבור שעה לא נשאר איש מהם. תושבי סלונים, שישבו אותה שעה בבתיהם, לא הרגישו אפילו בזה. רק מעטים יחידי סגולה, אשר בדירותיהם גרו אנשי השלטון, ראו אותם כשהם מתישבים במכוניות הסובייטיות ועוזבים את העיר.

כשהגיעתני הידיעה ב־4 לפנות בוקר, כי הסובייטים עזבו את העיר, לא ידעתי את נפשי. קמתי מיד לברר את העניין והתחלתי לצלצל בטלפון, התברר שנערות־הקשר במרכז הטלפונים היו במקומותיהן ונענו לכל צלצול. כדאי להוסיף, כי במרכז הטלפונים ישבו הרבה נערות יהודיות. עם פרוץ המלחמה ניתנו להן הוראות חמורות על חיוניות עבודתן במרכז התחבורה ונאסר עליהן לעזוב את המקום אף לרגע קט. כשהשלטונות עזבו את העיר לא נתנו כלל את דעתם על מרכז־התחבורה החיוני, יתר על כן, לא מצאו לנחוץ אפילו להודיע לבחורות שעליהן להסתלק, ואולי גם לעזוב אתם יחד את העיר. הבחורות נשארו צמודות למקומותיהן עד שהגרמנים הגיעו לבית־הדואר ותפסו אותן.

הידיעה הנוראה שנעזבנו לנפשותינו ונשארנו לבדנו עשתה לה כנפים לפנות בוקר בכל העיר, ופחד וחרדה אפפו את כולנו. בתי־החולים התרוקנו, החולים עזבו את מיטותיהם ואנשי השירותים התפזרו איש לביתו.

בימים הראשונים למשטר הנאצי

כניסת הגרמנים לא בוששה לבוא. הם נכנסו בדממה גמו־רה. ב־6 בבוקר הגיעו הטנקים הראשונים ותפסו מקומות שונים בתוך העיר. אף תותח לא רעם, אף יריה לא נשמעה. באותו הזמן עדיין היתה ביאליסטוק בידי הסובייטים. תוכלו לתאר לכם את הרושם בקרב האוכלוסיה היהודית. נוסף להרגשה כי הופקרנו נוכחנו לדעת, כי גם רומינו באופן המשפיל ביותר. בכל תקופת שלטונם אצלנו השתדלו הסובייטים בכל אמצעי התעמולה לנטוע בנו את הכרת־התודה על החסות שניתנה לנו ואת האמונה בעצמתם הצבאית. כל זה התנדף באורח מב־היל כל כך בהתנגשות הראשונה עם המציאות. לא עברו יומיים מאז פרוץ המלחמה, והגרמנים כבר כבשו את סלונים, ברנוביץ ועד מינסק, בירתה של רוסיה הלבנה, הגיעו. ואשר לחסות שהובטחה חגיגית, הרי עובדה היא, כי הסובייטים עזבו אותנו לאנחות, מבלי שמצאו לנכון להכין אותנו במידת־מה לקראת הבאות. אכולי דאגה ויאוש התהלכנו, יהודי סלונים, כשבתוכנו מקננת ההרגשה, כי הגיעה השעה האפלה ביותר בקורות ימי חיינו.

בינתים התחילו להגיע ידיעות על הנעשה בסביבות העיר. כל הדרכים והכבישים היו מלאים מכוניות סובייטיות, ובהן הצטופפו נשים וטף ממשפחות הקצונה והפקידות שברחו על נפשם. כל אלו שימשו מטרה להפצצות הגרמניות, והדרכים נסתמו ע"י מכוניות הפוכות, טנקים שרופים ושברי מטוסים, ובתוך הערבוביה הזאת גופות מתים, פצועים והמוני פליטים. התחילו לזרום לבתי החולים בסלונים מאות פצועים, ביניהם גם תושבים של מחוז ביאליסטוק. בין הפצועים האלה היה גם הרופא היהודי ד"ר בלומוביץ מלומז'ה. הוא נשאר אח"כ בסלו־נים והתערה בציבור היהודי. ד"ר בלומוביץ היה אחד מהרא־שונים שהתקשר עם הפרטיזנים, הצטרף אליהם והיה רופא ביחידה פרטיזנית גדולה. עם גמר המלחמה קיבל מידי הסוב־ייטים אות־הצטיינות גבוה.

אכן, עם התקדמות הגרמנים לשטח רוסיה התרחקה החזית מאתנו, אבל קרבנות היו למכביר.

מיד עם כניסתם פירסמו הגרמנים מודעות, שהם באו לשחרר את העמים הנדכאים מהשעבוד היהודי־סובייטי. הוכרז משטר צבאי והתושבים חויבו לציית לכל פקודה של המפקדים הצבאיים. מיד פורסמו כמה גזירות, ביניהן האיסור לעזוב את הבית משעות הערב עד שעות הבוקר. הובלט במיוחד האיסור על השחיטה הכשרה וכל העובר על איסור כלשהו — דמו בראשו.

כבר ביום הראשון לכניסת הגרמנים מצאו כמה יהודים את מותם מידי הצבא הגרמני. טרם התחיל תהליך ההשמדה בהמון ודם היהודים כבר נעשה הפקר. פלוגות צבא שהיו נתקלות ביהודי עומד מחוץ לביתו היו יורות בו. עוד ביום היכנסם לעיר פרצו הגרמנים לפנות ערב לרחובות הסמוכים לשול־הויף ובתוכו והתעללו ביהודים.

התושבים הפולנים קיבלו את הגרמנים בסבר פנים יפות. המשטר הסובייטי היה כצנינים בעיניהם, והשנאה הכבושה ליהודים, שראו בהם חסידי משטר זה, התלקחה ביתר עוז. הפולנים הרימו ראש והרגישו, כי הגיעה שעתם לדרוך ברגל גאווה על ראשי היהודים.

הפולנים הקימו מיד מועצה עירונית, שבראשה הועמד כומר פולני. נראה, שאפילו האנטישמיים המקומיים לא הניחו, כי אפשר לבטל לגמרי את ענייני התושבים היהודים, שהיוו את רוב אוכלוסיית סלונים. למועצה העירונית מונו איפוא שני נציגים יהודיים, והם העו"ד ה. איצקוביץ וסוחר־הטכסטיל משה יקימובסקי.

במשך 3 ימים אחרי כניסתם של הגרמנים שלט שקט יחסי בעיר, היו אלה יום שלישי, רביעי וחמישי. פתאום, באמצע הלילה אור ליום ו', הקיצו כל תושבי סלונים לקולות יריות רובים, רעמי טנקים ותותחים. היה זה קרב בין חיל־המצב הגרמני לבין פלוגה של הצבא הסובייטי הנסוג, שניסתה לפרוץ לה דרך מזרחה. הקרב פשט ברחובות העיר והסתיים בנצחונם של הגרמנים.

למחרת בבוקר הובילו את השבויים לאיצטדיון העירוני ושם התחילה החקירה באמצעותו של מתורגמן, רופא יהודי, ד"ר גולדשטיין מלודז' שידע גרמנית על בוריה. בין היתר שאלו את המפקד הסובייטי בדרגת מאיור, לשם מה הם נלחמו הלילה.

המאיור ענה, כי בתור חייל תפקידו להלחם. אמרו לו הגרמנים: האם אינך יודע, כי המלחמה אבודה ואנו עומדים להגיע למוסקבה? ענה להם המאיור הסובייטי: אין דבר, אתם תבואו למוסקבה ואנחנו נלך להרי אורל, בבקשה, תמשיכו ללכת אחרינו...

אחרי קרב זה הגיעו ימים קשים. בו בבוקר הוציאו את כל הגברים מבתיהם, חילקו להם מכות רצח והריצו אותם בידים מורמות דרך רחובות העיר עד בואם לאיצטדיון. התחילה בדי־קת התעודות וניתנה פקודה, כי מטעמים צבאיים חייבים כל הגברים להתרכז עד להודעה חדשה באחד משלושת המקומות שיוחדו לשם זה: התיאטרון, הקולנוע והמנזר.

אותו לילה רצחו את שרשבסקי מרחוב פוניאטובסקי (פנ־סבה), מכיון שבחצרו נשרף הבית, בו השתכן המטה הגרמני.

כעבור ימים מעטים יצאה הגזירה הראשונה: אסור לפו־לנים לגור עם יהודים תחת קורת גג אחד. התחילה הנדידה מבית לבית ובמשך כמה ימים הסתדר העניין: לא עוד נמצאו בבנין אחד יהודים ואריים טהורים.

בינתיים נהרו גדודי־צבא גרמניים על מלוא תחמושתם דרך העיר. לא פסק טרטור הטנקים והמכוניות. פלוגות צבא היו גם נשארות לחנייה בעיר במשך יום או לילה, ובמקרים אלה היו החיילים פולשים לבתים, שודדים וגוזלים. הם פסחו רק על הבתים, שעליהם הודבקו פתקאות, כי שוכנים בהם קצי־נים גרמניים.

גזרה רודפת גזרה

פקודות וגזרות שונות ניתנו בלי הרף ואחת קשה מחברתה. ב־10 ביולי פורסם הצוו על הטלאי הצהוב, שנראה היה אז כשיא הגזרות. וזה דבר הפקודה: החל מ־12 ביולי חייב כל איש, אשה וילד ממוצא יהודי לשים טלאי צהוב על לבושו החיצוני במקום הניכר לעין. ובפדנטיות גרמנית, שהיא אחת התכונות הארורות שלהם, באו כל הפרטים ופרטי־הפרטים ביחס לגדלו של הטלאי, צורתו החיצונית וכדומה. הטלאי צריך להיות עגול, בעל קוטר של 10 סנטימטרים, ויש לשאת אותו מלפנים בצד החזה השמאלי ועל צד הגב השמאלי מאחור. בתאריך שנקבע ענדו כל יהודי סלונים את הטלאי הצהוב. לא התביישנו בזה. חונכנו במסורת היהודית וספגנו את הערכים המוסריים של היהדות משחר ילדותנו. לא ראינו כל עלבון בהתבדלות חיצונית זו מחית־האדם שהשתלטה עלינו. זכורה לנו אימרתו שלה משורר י. ל. גורדון אחרי הפרעות ברוסיה בשנות השמונים של המאה הקודמת: „לא לך החרפה, כי אם למעניך".

האוכלוסיה המקומית הלא־יהודית התיחסה לגזירת הטלאי באדישות. במקרים נדירים היו הפולנים מתלוצצים על נושא זה. זכורני, שנכנסתי עם הטלאי על לבושי לרופא הפולני ד"ר קומרניצקי, ששימש ראש שירותי הבריאות בימי הכיבוש הגר־מני בסלונים, והוא אמר לי: „הנך נראה כמו אחד מבעלי המדליות ברוסיה הסובייטית". עניתי לו: „לדידי, זהו אות־ההצטיינות הגבוה ביותר".

כעת אנו יודעים, שגזירת הטלאי היתה צעד ראשון בתהליך המתוכנן של הנאצים להשמדת היהודים. הכוונה היתה לשים אות על כל יהודי, שכל מוצאו יהרגנו. הטלאי הצהוב צריך היה לשמש היתר לחלאת המין האנושי לעשות ביהודים כרצונם.

גזירה זו התפרסמה מטעם המפקדה הצבאית וזוהי עובדה, המפריכה את טענות הגרמנים לאחר תבוסתם, כאילו רק הנא־צים אשמים בהשמדת היהודים. אות קלון זה ישאר לדראון עולם לעם הגרמני כולו.

לא הספקנו להתאושש מגזירת הטלאי, והנה שוב צרה. עו"ד איצקוביץ, שהיה נציג היהודים בעירייה, קיבל בערב אחד פקודה דחופה להמציא מיד למפקדה הצבאית רשימה עם שמותיהם וכתובותיהם של כל המורים ועורכי־הדין היהודים. הוא מילא אחרי הפקודה ולמחרת היום, בבוקר השכם, יצאו מכוניות קטנות של הגסטאפו לפי הכתובות, הוציאו את כל היהודים שברשימה והסיעו אותם לכיוון בלתי ידוע. בין עורכי־הדין היו איצקוביץ, גיסו ויגדורוביץ, איסר פרידמן שהסובייי־טים אסרו אותו יומיים לפני צאתם מתוך האשמה בפעילות ציונית. בין המורים היתה הגב' רוטנשטרייך ועוד מורים מתוך הפליטים. איש לא ידע מה צפוי לאנשים אלה ומה היה גורלם. חשבו: אולי נלקחו למחנה ריכוז. עברו ימים ושבועות וכל ידיעה לא באה מהם.

באותו הזמן אורגן בסלונים ועד הקהילה. לא היה זה ה„יודנראט", שהוקם אח"כ בפקודת הגרמנים. ועד זה הוקם ביזמתנו אנו, כדי לטפל במצב שנוצר. עם כניסת הגרמנים לא היה לחם בעיר. המלאי שנשאר במחסני העיר נשדד ע"י הפו־לנים. הם פשטו באותו יום גם בחנויות ושדדו את כולן. מקור יחידי להשגת צרכי אוכל שימש סחר־החליפין עם האיכרים הביילורוסים מהסביבה. האיכרים היו מביאים מזון ודורשים תמורתו רק שווה־כסף, כמו בגדים, רהיטים וכדומה. כסף לא היו מקבלים, כי לא היה לו כל ערך. הועמדה בכל חריפותה שאלת האספקה. לא לכולם היה מה להחליף. התארגן איפוא ועד, שהיה מספק במידת־מה את צרכי האוכלוסייה העניה. היו מחלקים קצת גריסים, מנות לחם, מעט תפוחי אדמה.

ועד הקהילה היה גם דואג לחלוקת העול של השתתפות בעבודות־כפיה. בזמנים הראשונים היו הגרמנים חוטפים אנשים ברחובות, ויהודים פחדו לצאת את פתח ביתם. לפי פקודת הגרמנים אורגנה משטרה יהודית, שמתפקידה היה לספק אנשים לעבודות־כפיה. הועד טיפל בהכנת רשימות העובדים לפי תור צודק. בראש הועד עמד וולף ברמן, וראש משרד־העבודה היה גרשון קווינט, שהיה לפני המלחמה קצין בגדוד מכבי־האש. המשרדים של ועד הקהילה היו בבית ניסן יזרסקי, ברח' ברנ־רדינסקה, ואילו של המשטרה ומשרד־העבודה — בבית אייזנ־שטט, ברח' אולנסקה.

רבים הסתדרו בעבודה בבתי־החולים. כפי שהזכרתי, היו בתי־החולים מלאים פצועים, ומספר החולים היה פי־עשרה מהרגיל. היה איפוא צורך בעובדים נוספים. בתי החולים היו מקבלים מהעירייה לחם צר ומים לחץ עבור החולים וגם עבור העובדים. כדי להיות בטוחים בדרכם אל בתי־החולים ובחזרה הביתה, היו העובדים הולכים ברחובות כשהם ענודים סינרים לבנים עם צלב אדום על השרוולים. הסדר זה היה לעזר רב לאלה, שלא יכלו להסתדר בעבודה.

17 ביולי 1941 — ה„אקציה" הראשונה

כך נמשכו החיים עד אותו היום המר והנמהר, בו בוצעה ה„אקציה" הראשונה ביהודי סלונים. היה זה ב־17 ביולי ב־4 בבוקר. באותה שעה נכנסה העירה פלוגה של מאות אנשי ס. ס.,

שהקיפה מספר רחובות מבלי יוצא ובא. בחוץ הועמדו עשרות מכוניות־משא גדולות והתחילו חיפושים מבית לבית. כל הגב־רים למעלה מגיל 15 הוצאו ממיטותיהם ונאלצו לארוז כל מה שניתן היה לתוך חבילות ולהטעין אותן על המכונות. כשהיו גומרים במעשי־השוד בבתים, היו אנשי ס. ס. מרביצים בגברים מכות רצח במקלות גומי, מגרשים אותם מהבתים ומאיצים בהם לרוץ דרך ה„פלאץ" לכיוון החצר הרחבה שלפני „בית־העם" („נארודני דום"), שם כבר עמדה קבוצה אחרת של אנשי ס. ס., שהיתה מכריחה את הגברים לפשוט את בגדיהם ומריקה כל מה שנמצא בתוך הכיסים. הם קרעו את התעודות וגזלו את הכסף וכל דבר ערך.

כל עשרים־שלושים דקה באו מכוניות, שהיו מטעינות עשרות גברים ומובילות אותם לכיוון בלתי ידוע. הפוגרום נמ־שך עד שעה 11 בבוקר. בדיוק בשעה זו ניתנה פקודה להפסיק. נשארו בתוך החצר רק 180 איש ואת אלה גירשו במכות הביתה. המיבצע הזה הקיף איזור מסויים, שהיה סגור ומסוגר. איש מחוץ לאיזור לא ידע ולא ראה מה שנעשה שם.

עלי להזכיר, מה שקרה באותו יום לרב העיר, הגאון רבי יהודה־לייב פיין זכרונו לברכה. הוא היה מהפעילים ביותר בועד־הקהילה, דאג לפליטים ולכל צאן מרעיתו באהבה ובמסי־רות רבה. בבוקרו של אותו יום ה־17 ביולי יצא הרב הזקן מביתו בכיוון לועד הקהילה. כשעבר על יד בית־המדרש הסמוך לבית־העלמין הישן, נתקל בשוטרים, אשר יעצו לו לחזור הביתה ולצאת בשעה יותר מאוחרת. הוא חזר לביתו ויצא שוב כעבור שעה לדרכו לועד הקהילה. גם הפעם לא נתנו לו לעבור ואמרו לו להסתלק ולחזור רק אחרי שהשוטרים יעזבו את משמרתם. הרב התעקש וטען, כי עליו להמשיך בדרכו וכי מחובתו לדאוג לקהילה שלו. נתנו לו להיכנס ומיד נדחף לבין שתי שורות מזויינות במקלות גומי. הוא הוכה ונדחף עד הגיעו לנקודת המאסף בחצר „בית־העם". שם הוטען על אחת המכו־ניות. זה היה נתיב־היסורים האחרון של הצדיק הקדוש וכזו היתה פרידתו מעירו ומעדתו.

בפעולה הזאת הוצאו מהעיר כאלף ומאתים גברים, רובם צעירים, אבל היו ביניהם גם זקנים. איש לא ידע מה גורלם, וההשערות היו שונות. אם תאמר שנלקחו לעבודה, למה אם כן, לקחו גם זקנים? עדיין לא העלה אף איש על הדעת, כי ייתכן שהם הוצאו להורג. סיפרו, כי אשה אחת, שבעלה היה בין הנחטפים, פנתה לקצין גרמני והוא אמר, כי אין לה מה לקוות — בעלה לא יחזור עוד. לא רצינו להאמין בכך. הייתכן שסתם בעלמא יוציאו אנשים להורג, בלי איזו סיבה שהיא, ובלי כל אשמה? ואז נמצאו נשים שהחליטו לברר את הענין והתחילו לחפש על דעתן הן.

זינה שפילקובסקי, לבית סוכודולסקי, שכל משפחתה נחטפה ביום ההוא, צירפה אליה עוד שתי נשים והן יצאו את העיר והלכו לחפש. היציאה מהעיר היתה אז כבר אסורה, אבל הנשים סיכנו את עצמן. בחשאי עזבו את העיר ובסתר הלכו בדרכים, הלכו והלכו עד שנתקלו בתל גדול, שהיה לו מראה קבר רענן. התחילו לחטט בידיהן בתוך העפר, עד שנתקלו בגוויות אדם. הן כיסו את הגופות וחזרו העירה. עדיין לא האמינו להן. היו שאמרו: אל תעוררו בהלה, ייתכן שהיו אלו גופות של פליטים, ואולי הזקנים שהיו בתוך המשלוח מתו בדרך, אבל את הצעי־רים שלחו בודאי למחנה־עבודה.

אי־הוודאות נמשכה. פולנים היו באים ומספרים כאילו פגשו באנשים מסויימים מתוך המשלוח. היו משלמים להם כספים, שיגלו את מקום מושבם של הנחטפים וימשיכו לעמוד אתם בקשר. אבל כל ידיעה מהנעדרים לא נתקבלה, והסתבר, כי היו אלה אמצעי־סחיטה מצד הפולנים.

עברו שבועות ואין קול ואין קשב. הנשים התחילו לבוא בתלונות אל ועד הקהילה, מדוע אין עושים דבר למען בעליהן ומדוע אין מחליפים אותם באחרים. לא האמינו, כי המדובר הוא באנשים שאינם קיימים עוד.

ה„יודן־ראַט" הראשון וקצו הנמהר

באותו זמן ציוו הגרמנים לארגן „יודן־ראט", היינו: נציגות יהודית, שתעמוד בקשר עם השלטונות הגרמניים. נקראה ישיבה מיוחדת של ועד הקהילה הקיים לבחירת הגוף הזה. בישיבה זו השתתפתי גם אני ומסרתי על המצב בבתי־החולים ועל הצורך להקמת בית־חולים יהודי מיוחד. בבתי־החולים העירוניים הת־חילו לפטר את העובדים היהודיים. בכל צוות הרופאים נשארו רק 4 יהודים. היה צורך חיוני לארגן בית־חולים נפרד.

באותה ישיבה בחרו ב־15 נציגים, שעליהם להתיצב למחרת בבוקר לפני המפקדה הצבאית, בתור „יודן־ראט". חמישה־עשר הנבחרים היו: וולף ברמן, יעקב גולדפרב, זלמן איביאנסקי, יעקב ליבושיץ, גרשון ברנשטיין, משה זקהיים, משה יקימוב־סקי, חומק, מינץ, פאיוס, יעקב רבינוביץ, יוסף ריפ, קרפל ריפ, טרכטנברג.

ב־9 בבוקר התקיימה הפגישה. הנציגים שלנו עמדו בחצי עיגול. המפקד הצבאי עבר, הסתכל בפניו של כל אחד ופסל שלושה מהם: איביאנסקי, ברנשטיין ולובושיץ. היתר אושרו בתור חברי ה„יודן־ראט". בתור יושב ראש מונה וולף ברמן הישיש. כך מונה ה„יודן־ראט" הראשון.

בינתיים התחילה סידרה של מאסרים אישיים. נאסר ד"ר קוברסקי ויתר מנהיגי ה„בונד". בנו של ד"ר קוברסקי עזב אז את סלונים יחד עם אשתו, בתו של מזכיר אגודת הסוחרים קצנלבוגן, ובדרכם לעיר הסמוכה מצאו את מותם. נאסרו הרבה אנשים וביניהם ד"ר צירינסקי וד"ר גרודזנסקי, ואחרי יומ־יומיים הוצאו להורג, כל אחד במקום אחר, כל אחד וגורלו המר. פרטים על הוצאתם להורג ומקום קבורתם נודעו לציבור מפי מר הורביץ, (חתנו של ר' זיידל ווייצל), שהיה קובר את הנידונים למוות אחרי ביצוע פסק־הדין.

בעיר עצמה התחילו הגרמנים להקים תעשייה לתוצרת צרכי הצבא, והיו מעבידים בזה הרבה יהודים. בראש ההנהלה של בית־החרושת הועמד מהנדס וילנאי, פוטשקרניק. בראש מחלקת הבנייה עמד אדריכל, פליט מלודז', וולפשטיין, אשר מילא תפקיד חשוב ביותר. הוא שיתף עוד מהנדסים יהודים ויחד התחילו לבנות בסלונים את „פיתום ואת רעמסס". בין היתר נבנה בית גדול למועדון. מאות יהודים היו מובילים עצים מהיער והיו מרוצים שיש להם מקום־עבודה, כי חשבו שע"י כך לא יחטפו אותם מהבתים ולא יטלטלו אותם בכבישים, כדוגמת הנעדרים מאז ה־17 ביולי.

הקיץ קרב לקיצו ובעתונות הביילורוסית הופיע כרוז על הנהגת משטר אזרחי בביילורוסיה, עם מינסק כעיר־הבירה. קרבו ימי החגים שלנו, „הימים הנוראים" היו באופק, והנה התבשרנו, כי עניני היהודים בסלונים עברו לסמכותו של

מפקד גרמני חדש ושמו היק. זהו האיש שהפך שליחו של מלאך־המוות אל יהודי סלונים.

אנשי ה„יודן־ראט" התיצבו בפניו והתחילו לקבל ממנו פקודות. החל גל של גזירות והשפלות, חדשות לבקרים. ראשית כל נאסרה ההליכה על המדרכות. (זכורני, בערב ראש־השנה נפגשתי עם וולף ברמן באמצע הרחוב, שנינו עמדנו בבוץ והחלפנו איחולים לשנה החדשה...) ועוד פקודה: הסרת הכובע — כל יהודי ויהודי חייב להוריד כובעו לפני גרמני. היה מעשה וקצין צבאי נעלב כשראה יהודי מסיר כובעו. „מי נתן לך רשות לכך — צעק הקצין — האם אני חבר שלך שהנך מברך אותי?". מיד בא התיקון: להוריד את הכובע רק בפני אזרחים גרמניים, ולא בפני אנשי־צבא. אחרי זה היו חיילים גרמניים לא פעם מכים יהודי, על שלא הוריד את הכובע. לטענותיו של היהודי המוכה, שהפקודה שונתה ואין להוריד את הכובע בפני חיילים, הוא היה מקבל סטירות נוספות. היינו מבולבלים ולא ידענו איך להתנהג. ובכלל, קשה היה להבחין בגרמנים אלה, שהיו כולם לבושי מדים, השד יודע אם הוא אזרח או צבאי ושמא צבאי־למחצה. לא ידענו מה לעשות עם הכובעים.

עוד לא נגמרה פרשה זו, והנה צרה חדשה. על יהודי העיר הוטלה קונטריבוציה בסך 2 מיליון רובלים. יש להכניס את הסכום במשך יומיים, ולא בשטרי־כסף חלילה, אלא טבין ותקילין, בכסף ממש ובזהב. ישב ועד הקהילה על המדוכה הזאת יום ולילה רצופים, כדי לחלק את המעמסה חלוקה צודקת. התחילו להביא לבית־הועד מנורות של שבת, טבעות קידושין, גביעי כסף של חג הפסח, ומכאן הועבר הכל לידיו של חדל־האישים היק. לא עבר שבוע ושוב קונטריבוציה. יצאה הגזירה מלפני היק להביא את עודף הכסף והזהב הנמצא בבתי היהו־דים, כלומר: כל אשר נמצא בידי היהודים.

ישבו שוב יומם ולילה, ישיבה של צער ועוני, עד אשר הביאו את המנחה לעשיו.

מיד נתקבלה פקודה חדשה. ב־12 בצהריים, היה זה ערב שבת, חייב כל ה„יודנראט" להתיצב בפני היק. התאספו חברי ה„יודנראט", עשרה במניינם, ישבו וחיכו עד שהגיע הזמן ללכת. ואז קם וולף ברמן הזקן ואמר: „נו, רבותי, לאָמיר גיין פּאַמעלאַך, הגיעה שעתנו".

הלב התפלץ למראה ראשי הקהילה ודכאונם הנפשי, והיתה ההרגשה שזוהי תהלוכתם האחרונה. וזה סדר הליכתם: מבית ה„יודנראט" דרך רח' ברנרדינסקה, אחרי כן במורד רח' אולנ־סקה, פניה שמאלה לרח' אופרובה ומשם אחרי חציית רח' מוסטובה, לרח' זמקובה עד לבית השלטון הגרמני (זמקובה 13, בית האחים אביגדור ויוסף רבינוביץ). מבעד לחלון בית־היולדות — מקום עבודתי — ראיתי את טובי העיר בהילוכם האיטי בכביש הצר של רח' אופרובה. בראשם ר' וולף ברמן ור' יעקב גולדפרב, נשענים על מקלותיהם כשראשם מורד, ואחריהם כמעט בשורה עורפית יתר חברי המועצה. פנים מלאי צער ויגון, ובלב מועקה כבדה. האם ידעו לקראת מה הם הול־כים? שעות עברו והם לא חזרו. פשטה שמועה כאילו ראו אותם נוסעים במכונות. והנה פתאום הגיעו מכוניות עם אנשי ס. ס. לכל בתי חברי היודנראט, לקחו את כל בני משפחותיהם והעבירו אותם לבית־הכלא.

התחילו להתעניין, אולי אפשר להמציא להם חבילות מזון, אולם כל האנשים שהביאו אתם דברי אוכל בשביל האסורים נעצרו גם הם ושוחררו רק אחרי תשלום קנס. ואז ידענו, כי כל אנשי היודנראט על משפחותיהם הוצאו להורג, מבלי לדעת מהו הנימוק הרשמי לפחות.

ה„יודן־ראַט" השני והגיטו הראשון

עוד אנו יושבים ומבכים את מותם של חברי ה„יודנראט" הראשון והנה נתקבלה פקודה להכין באופן דחוף רשימה של חברי „יודנראט" חדש.

ישנן דעות שונות על ה„יודנראטים" בפולניה. אשר לעי־רנו, אני יכול להגיד בפה מלא, כי כולם היו יהודים טובים, נאמנים ומסורים לכלל, שידעו להקריב את עצמם. איך יעיז מי שהוא להגיד רעה על אנשים אלה, שלא היססו וקיבלו עליהם ביודעין להיות חברים ב„יודנראט" השני תיכף אחרי הריגת חברי ה„יודנראט" הקודם?

ל„יודנראט" השני נכנסו: חנן שטיינברג, גרשון ברנ־שטיין, יעקב לובושיץ, חיים רוז'נסקי, ד"ר קרמין, ד"ר סמו־לינסקי ופליט אחד מביאליסטוק, שאינני זוכר את שמו. קרמין התפטר ממשרתו והוצא מהרשימה. כל היתר נשארו.

כשהתיצבו בפני המנוול היק שאלו אותו, מה עליהם לעשות, כדי שלא להיכשל ולהימנע מגורלו של הועד הקודם. היק ענה להם: „תעשו מה שאצווה עליכם".

ושוב גזירה: החרמת כל האדרות ובגדי־החורף הנמצאים בידי היהודים, וכמו כן איסור אגירת מלאי של צרכי אוכל. הותרה רק החזקת כמות קטנה, „מתקבלת על הדעת", שתספיק לכמה ימים בלבד.

מילאו היהודים אחרי הפקודה הזאת, מסרו את האדרות ובגדי־החורף שלהם ואספו את כל צרכי המזון למחסן ציבורי אחד. השתדלו לעשות איזה שהוא מחבוא בבית, כדי להחזיק בו מזון ליום צרה.

אז באה הגזירה על הרובע היהודי. לא היה זה עדיין גיטו, אלא מספר רחובות סמוכים, שרק בהם היו רשאים היהודים לגור ולנוע. הרובע הזה כלל את הרחובות: שול־הויף, התחלת רוז'אנסקה, התחלת 3 במאי, פלאץ הנדלובי, ברנרדינסקה, אזור הבארג, מוסטובה ונוסף על כך ה„אי" שאליו השתייכו ז'בינקה והרחובות הסמוכים בין שני הגשרים, שהיוו את גבולות האי משני הצדדים. החלוקה ל„רובע" ול„אי" היתה חשודה בעיני הציבור. חוש ההגנה העצמית הבחין בהבדל וראה בתושבי ה„אי" מעין נבחרים בעלי עמדה מיוחדת. ואכן נתאמתו החש־שות, כפי שיסופר להלן.

למה נועד אותו אי? הסתבר, שהיה מיועד אך ורק בשביל בעלי המלאכה ומשפחותיהם.

הפקודה יצאה במוצאי שבת, לפנות ערב, ותוך רבע שעה החלו היהודים רצים בעיר כמטורפים. כל אחד אץ אל ה„יודנ־ראט" להיוודע, שמא יוכל לתפוס מקום יותר טוב. עד אשר יצאה פקודה: כל מי שייצא את ביתו, אחת דתו למות.

ביום א' התחילו לסדר את ההעברה. טיפלה בזה המשטרה והסידור נעשה לפי משלוח־היד. במשך 3 ימים הועברו כולם, הצטופפו והסתדרו איך שהוא. הרחובות התרוקנו והכל התרכז ברובע ובאי. לא אסרו על המעבר מהאי אל הרובע, אבל לתו־שבי הרובע היה אסור לטייל באי.

בעיר סופר אז על סיכסוך שפרץ בין מפקדת הצבא לבין אנשי ס. ס. היו בתים שבהם שוכנו קציני צבא והם התנגדו

להעברת בעלי הבתים האלה. היק דרש בכל תוקף כי גם אנשים אלה יעברו, אבל מפקדת הצבא העמידה על־יד הבתים חיילים מזויינים והתרתה בהיק, שאם ייגש לגרש את היהודים האלה בכוח, לא יהסס הצבא לירות באנשיו. היק כאילו נסוג, אבל לא עבר שבוע ואנשי הצבא באו בעצמם והוציאו את כל החפצים והרהיטים מהבתים. לא על יהודים, חלילה, הגנו אנשי הצבא. הם רק ניהלו מלחמה בשלטון האזרחי כדי לזכות בחפצים, בירושה של היהודים.

בין מתי המספר שנשארו בבתים הודות להתערבות הקצינים היתה אשתו של העו״ד איצקוביץ. היא נשארה במעונה עד שהגיע תורה להיכנס לרובע. היא לקחה אתה ספה ועברה לגור ברובע, בדירתו של רופא־שיניים זקין ברח׳ אולנסקה. כשנודע הדבר להיק, ביום ששי בערב, הוקף הבית וכל האנשים שנמצאו בו, והם: הגב׳ איצקוביץ, הרופא זקין, אשתו ואביה, מרדכי קוניצה הישיש, — המנהל לשעבר של הגימנסיה בסלונים, — ואף פציינטים ושכנים שהיו שם במקרה, כולם עד אחד הוצאו להורג, והכל בגלל ספה.

לא כל היהודים הועברו לרובע. כמה עשרות משפחות הורשו להישאר בדירותיהם מחוץ לתחום המושב. היו אלה רופאים, כ־12 במספר, שנשארו כדי לשרת את האוכלוסיה הנוצרית. העירונית והכפרית. נשארו גם כמה בעלי־מלאכה. לבתים אלה היו האיכרים מביאים צרכי מזון על בסיס של חליפין, ומכאן היו מועברים לרובע. עשרות המשפחות האלה שהתגוררו מחוץ לתחום שימשו קשר בין אנשי הרובע לבין הסביבה החיצונית, הן במובן השגת צרכי מזון והן לצרכי מסחר חליפין.

ביום בו נסתיימה ההעברה לרובע הקים ה„יודנראט״ בית־חולים באמצעים שלו. כל אחד ואחד נתן מה שהיה בידו. הרופאים מסרו את כלי־הרפואה והמכשירים שהיו ברשותם, הנשים נתנו כרים ושמיכות וגם רהיטים. במשך שבוע אחד הוקם בית־חולים של 35 מיטות, שעמד על רמה מתקבלת על הדעת. מנהל בית־החולים הזה היה ד״ר גבורין ועבדו שם ד״ר פירה קוברסקי, בתו של ד״ר קוברסקי, רופא הילדים הידוע בסלונים, וד״ר ברגר, פליט מלודז׳, שהתגורר בבית־החולים באופן קבוע. כמו־כן מצאו שם את עבודתם אחיות, מילדות וסניטרים, שהיוו צוות מלוכד ושיתפו פעולה בצורה היפה ביותר למען הגשת עזרה לחולים. הוקמה גם מרפאה בבניינו של בית־הספר היהודי העממי ברח׳ אופרובה, בהנהלתו היעילה ומלאת־המרץ של ד״ר בלומוביץ. הרופאים שעבדו בבית־החולים העירוני מחוץ לרובע (ד״ר סמולינסקי, ד״ר פרצקי, ד״ר אורלינסקי, ד״ר הוניגשטיין, ד״ר ויזנפלד וד״ר קפלינסקי) היו בשעות אחרי־הצהריים באים לבית־החולים היהודי לבקר את החולים, לעזור לחבריהם ולבלות זמן־מה במוסד היהודי היחידי.

בית־החולים היה בסימטא, בבית המאפיה של פינצ׳וק, ויום יום היו הרופאים נפגשים שם. צרכי אוכל ויתר האמצעים להחזקת בית־החולים היה מספק ה„יודנראט״, ויש להגיד שהיתה דאגה מלאה לחולים.

היק

אם כי עניין העבודה סודר, עדיין נמשכו הרדיפות. חיפושים היו מעשים בכל יום, ז׳נדרמים בראשותו של היק היו נכנסים לבתים ולוקחים מה שעלה על לבם. ומעשה בחייט שגזלו ממנו את הכל ורצו לקחת ממנו גם את מכונת התפירה. נפל החייט על המכונה, כדי להגן בגופו על מקור הפרנסה היחיד שלו. מיד קיבל כדור בראש והמכונה נלקחה.

כל יום ויום חייב היה ה„יודנראט״ לספק כל מיני דרישות ותביעות משונות של היק והפמלייה שלו. שטיחים, מנורות יקרות ובעיקר דברים שקשה להשיג אותם, היוו את עיקר הדרישות. פעם דרש להמציא לו עשר תמונות של ילדים מסוגים שונים. קראו לצלם, הלכו מבית לבית, עד אשר סידרו תמונות אלו. היק בדק אותן, אבל לא הסתפק בהן. רוצה הוא דווקא בתמונה של ילד עם פיאות ותלתלים. אחרי איפור מתאים הוגשה להיק גם תמונה כזאת. אז דרש היק להביא אליו את הילד, על מנת להשוות אם אמנם ככה הוא נראה בחיים, ואיים להמית את הילד אם ימצא אי־דיוק בין המקור והתמונה. צריך היה לשלם הון תועפות למשרתיו של היק, כדי לבטל גזרה זו. פעם יצא היק לטייל באי וראה אשה יוצאת מהחצר. היק הראה באצבעו עליה, האשה ברחה ומיד ירה בה והרגה.

יום אחד בא למפקדה הצבאית וראה שם את הפנקסן היהודי ליובה וייסנברג, ששלט גם בכמה שפות, כשהוא יושב ענוד טלאי צהוב ועובד. התחיל לצעוק: „אינני רוצה לראותו שם״. המפקד הצבאי טען, כי הוא דרוש לו בתור מתורגמן וכי אין מי שיודע את המלאכה כמוהו. היק נתן מועד אחרון לגירושו עד למחרתו של אותו יום. למחרת שב וראה, כי הפנקסן יושב עדיין ועובד. בא לפנות ערב לביתו והרגו.

אין פלא שהיק הטיל את פחדו על כל היהודים. הוא היה מפלצת בצורת אדם. כשהיו רואים אותו מרחוק, היו מוסרים איש לרעהו: „היק הולך״, ומיד היו נעלמים מהרחוב ומסתתרים.

ה„יודנראט״ היה גובה מסים. כל אחד היה משלם מדי שבוע בשבוע את הסכום המוטל עליו. אבל העובדים לא קיבלו כל תשלום, כי כל השכר הלך לקופתו של היק. רק הודות לרוח ההתנדבות של האוכלוסיה היהודית, לסולידריות המסורתית, וכן למאמציו ופעילותו של ה„יודנראט״ הצלחנו למנוע חרפת רעב.

בא ה־7 בנובמבר, ובלילה שלאחריו פשטו מלאכי־חבלה של היק על כל בתי חברי ה„יודנראט״ השני, אסרו אותם, את משפחותיהם ואת כל דיירי אותם הבתים. מאתיים איש נאסרו באותו לילה, ואין יודע על מה ולמה. למחרת נתקבלה ידיעה שהם נמצאים במאסר. פנו אל היק. „מהו הכופר שהנכם מוכנים לשלם בעד כל אחד ואחד״? — שאל היק. התחילו לשלם וב־12 בנובמבר שוחררו שלושה מהם: לובושיץ, ברנשטיין וד״ר סמולינסקי. היתה זאת קבוצה ראשונה שלאחריה צריכים היו לבוא שחרורים נוספים, אולם הם לא באו...

באותו זמן התחילו לחלק במקומות־העבודה כרטיסים משונים בצבע צהוב. צורת הכרטיס: למעלה בפינה חותמת, באמצע השם והמשפחה, למטה — מספר בני המשפחה. לא לכולם חילקו, אחד מקבל כרטיס והשני לא. מה פשר הדבר הזה? איש לא הבין. התחילה התרוצצות. באו לאי, מסתבר שהאנשים שם בכלל לא קיבלו כרטיסים. לפנות ערב מסרו להיק סכום כסף מתוך הכופר שדרש בעד שחרור אנשי ה„יודנראט״. לא היה זה כל הסכום הנדרש. „מדוע אתם מפגרים הפעם בתשלום״? — התפלא היק. ענו לו, כי מצב־הרוח בעיר אינו

שקט בגלל הכרטיסים, וכי מתפשטות ידיעות שהולכים להקים גיטו, מין עיר יהודית, ואומרים כי קיים כבר דבר כזה, ומשום כך רוגזות הרוחות והיהודים אינם משלמים. היק ענה: „שום דבר לא יקרה, אני מבטיח לכם ואל לכם לפקפק בדברתי".

14 בנובמבר 1941 — הטבח בשדות צ'פלובו

פגישה זו התקיימה ב־13 בנובמבר, יום ה'. יום המחרת, ערב שבת 14 בנובמבר, יום קר היה. אותה שנה הקדים החורף לבוא ומזה שבועות מספר נתן את אותותיו. השלג טרם ירד, אולם הכפור הגיע באותו יום ל־18 מעלות מתחת לאפס. כל הגברים יצאו כדרכם יום יום בבוקר השכם, „בין זאב לכלב", לעבודתם, הן אנשי הרובע, והן אנשי האי, שהיה, כזכור, השטח המיושב על־ידי יהודים „מביאי־תועלת", ע"י בעלי מלאכה. להפתעתם הרבה הוחזרו כולם ממבואות הרובע לבתיהם ע"י משמרות מרובים של ז'נדרמים, שהועמדו בכל פינות היציאה של הרובע. „הויטה ווירד ניכט גיארבייטט" — „אין עובדים היום", — זה היה הנוסח האחיד של כל אנשי המשמרות. כל הגברים, אחוזי פחד ובהלה, חזרו מיד לבתיהם. חיש מהר התפשטה הידיעה מפה לאוזן. בתוך הרובע התרוצצו היהודים בניחושים לפשר הדבר. מהנסיון חשדו, כי „מצור" כזה יביא בעקבותיו חטיפת־גברים. היטב היה חרות בזכרון ה־17 ביולי, יום החמישי השחור, כש־1200 גברים נחטפו תוך שעתיים והיו כלא היו.

אולם לא נשאר הרבה זמן להרהורים. בשעה 7 בבוקר התפרצו הגרמנים בלווית פלוגות ליטאים לבתי היהודים, ציוו להתלבש היטב ויפה, תוך הדגשה על בגדים חמים ויפים... הפזמון היה: „כל היהודים מועברים למקום אחר"... גם אוכל ציוו לקחת לשלושה ימים. רבים נזכרו עכשיו, כי אכן זה שבועות מספר הופצו ידיעות, שאיש לא ידע את מקורן, על העברת היהודים לשטחים אחרים. ורבים, רבים חשבו, כי אין זו אלא עוד אחת הגזירות שכוונתן למרר את החיים. יהודים לבשו בגדים, פי 3 או 4 מהרגיל, ארזו חבילות מזון והלכו בליווי חזק של גרמנים וליטאים למקום הריכוז בפלאץ הנדלובי. מכל פינות הרובע התחילו לזרום המוני יהודים, — גברים, נשים, זקנים, צעירים, ישישים, תינוקות, נוער, עוללים ויונקי שדיים, שאמותיהם חיבקו אותם וחיממום בכפור זה...

בכיכר עמדו שיירות של משאיות עם ז'נדרמים מזויינים. הסדרן הראשי היה היק, שהתרוצץ אנה ואנה ונתן את פקודותיו האחרונות. חיש מהר יצאו המשאיות, אחת אחרי השניה, בכיוון לכביש ברנוביץ כשעליהן ישבו יהודי סלונים דחוקים ודחוסים, מכווצים מקור ומפחד, נאחזים בשריד קלוש של תקווה, שאולי באמת מובילים אותם למקום חדש...

בבתים נשארו רק בעלי אותם הכרטיסים הצהובים, שחולקו לחלק מהתושבים לפני יומיים ושאיש לא ידע את תעודתם. התושבים של שולי־הרובע הוצאו רובם ככולם, אולם כשהעמיקו הגרמנים לתוך הרובע, התחילו היהודים להתחמק מהחוטפים. שוב עלה בזכרונם „היום החמישי" והמשפחות התחילו לדאוג לגברים. הנשים תחבו את בעליהן ובניהן לתוך המרתף, לעליית הגג או לרפת. בינתיים הגיעו הגרמנים, הוציאו את הנשים והילדים, הסתפקו בזה ולא חיפשו אחרי הגברים המסתתרים. גברים רבים היו במחבוא כשבידיהם כרטיסים צהובים, מבלי לדעת שהכרטיסים האלה מקנים זכות חיים לא רק להם, אלא גם לבני משפחתם, שבינתיים הוצאו מהבית. אחרים חיפשו מקלט מחוץ לרובע. וכך יצאו יהודים במספר ניכר מהבית הגדול ב־3 במאי 9, בית גוז'אנסקי (ביניהם היו גוז'אנסקי הזקן ואשתו, מנהל הגימנסיה טלנר עם אשתו) ודרך סימטאות הגיעו לבניין הסטרוסטבו לשעבר והסתתרו במרתף הענקי של הבניין; קבוצה גדולה של יהודים יצאה מצד אחד מרחוב סנקיביץ ומצד שני מצד פודגורנה, וחיפשה מחסה בגן הכנסייה (מול החנויות); קלמן מיליקובסקי עם בני־ביתו פילסו להם מעבר מסימטת בית־הכנסת דפאנסבה (רח' פוניאטובסקי) והגיעו לחצר ביתו בקצה הרחוב, ועוד ועוד. כל הקבוצות האלה נמסרו מהר לידי הגרמנים על־ידי תושבים מקומיים, פולנים ובייילורוסים, שעקבו בשבע עיניים אחרי התנועות החשודות של היהודים ומיד אחרי זה הובלו היהודים האלה בכיוון כביש ברנוביץ. שכנינו דאגו לכך, שציד היהודים יבוצע בשלמות...

שעות ארוכות של אותו יום מר וקצר המתה הכיכר מהפעולה הנמרצת של הגרמנים והליטאים, כשהם נעזרים על־ידי המשטרה המקומית. בשעה 3 אחה"צ הורד המצור מהרובע, המשמרות הסתלקו.

עמד קור גדול, היהודים לא יצאו ממחבואיהם, כי לא ידעו על הנעשה ונשארו כל הלילה קופאים מקור. היהודים שהיו מחוץ לשטח המסוגר הבינו כי נפל איזה דבר נורא, אבל לא ידעו פשרו.

בא ה־15 בנובמבר, ואכן — נודע הדבר, נודע לכל פרטיו. הורם המסך מהמסתורין, ולא רק ממה שהתרחש רק אתמול, אלא הורם גם המסך מהקורות ב־17 ביולי. באו נוצרים, ביניהם פולנים וגרמנים, שהיו עדי־ראיה לטבח, והם סיפרו שכל היהודים הוסעו לשדות צ'פלובו, שם נורו ונקברו בשלושה בורות.

היינו הלומי רעם ולא האמנו למשמע אזנינו, עד שבאו השליחים מתוך הקברים גופא. פצועים ושבורים, כל עוד נפשם בהם, הם הצליחו להימלט משדה ההריגה והגיעו בחזרה לסלונים. הם סיפרו את האמת הנוראה.

הראשונה היתה פוקסמן, אחות מבית החולים. הרופאים, שהיו אותו יום בשירות, לא ידעו כלל על הנעשה, עד אשר באה אותה אחות, התמוטטה ונפלה על המיטה. אחריה באו עוד ועוד, אנשים שהמוות נשקף מעיניהם. הם הגיעו מהקברים, מתים למחצה, ואז הצטיירה לעינינו תמונת הזוועה על כל מוראותיה.

כשהוסעו במכוניות מהעיר עדיין השלו האנשים את עצמם וחשבו, כי מובילים אותם לאיזו מובלעת יהודית, ששם מרכזים את כל היהודים. אבל כבר בקילומטר הרביעי והחמישי ידעו לאן הם מובלים. כשהמכוניות עברו דרך הגשר שעל הנהר שצ'ארה, היו הגרמנים חוטפים את הילדים מזרועות אמותיהם וזורקים אותם אל תוך המים. בין הנוסעים היה וולוול ברמן, וכשראה שהמכוניות סטות מדרך המלך, עמד והתחיל לצעוק: „יהודים, מובילים אותנו למות! תקפצו מן המכוניות, אין לכם מה להפסיד!" הוא קפץ הראשון, ומיד פגע בו כדור.

כשהגיעו לשדות צ'פלובו נתגלו לעיניהם 3 בורות גדולים, 3 חפירות ענקיות בתוך אדמת צ'פלובו, מוכנות לקבל את קרבנות הטבח הגדול. מי הכין את קברות־האחים הללו?

בספטמבר הוזמנו על־ידי היק ששים גברים לעבודה. הדבר לא עורר חשד מיוחד, הואיל והזמנות כאלו היו מעשים של

יום־יום. כאשר לא חזרו האנשים בערב, התחילו המשפחות דואגות לגורלם ולחצו על אנשי היודנראט לקבל ידיעות עליהם. מאז החלו יום־יום להידפק על דלתות היק ולשאול לשלום ששים האנשים האלה. תשובתו של היק היתה: „אל דאגה, אנשים שאני לקחתי לעבודה, אני אחראי להם והם ישובו בשלום". רק עכשיו, לאחר ה־14 בנובמבר, הובררו תפקידם וגורלם של הששים: הם כרו את קברות האחים בצ׳פלובו ובגמר עבודתם נורו והושלכו לתוך הבורות. היו אלה „אנשי החלוץ שעברו לפני המחנה". הם כרו את הקברות בשביל עצמם ובשביל הבאים אחריהם, — והם תשעת אלפים איש, גברים, נשים, זקנים וטף...

במכות רצח בקתות ובכידונים הוצאו האנשים מהמכוניות, בגדיהם הופשטו והם הועמדו ליד הבורות הפתוחים, ערומים כביום היוולדם.

ואז התחיל ההרג. הגרמנים, הליטאים והביילורוסים היו יושבים סביב מדורות־אש כשלפניהם שולחנות ערוכים, שותים לשכרה וזוללים, ובין כוס לכוס היו מוציאים צרור יריות בכיוון הקרבנות שעמדו על הבורות ומפילים אותם לתוך הקברות. ערימות של גופות הצטברו בתוך הבורות, שכבה על גבי שכבה. היו רבים שלא נהרגו מיד והיו מפרפרים שעות ארוכות עד אשר נחנקו. היו גם כאלה שנשארו בחיים ואלה היו מתאמצים לעבור משכבה אחת לשניה.

הרוצחים לא אמרו די. היו נותנים קולם בשירה ומנגנים בכלי־תזמורת, כדי להתגבר על צעקות ההרוגים שעלו עד לשמים. הילולת־שדים כזו עוד לא ברא השטן.

הגרמנים לא פסקו כל הזמן לנגוש בקרבנותיהם ודרשו שישירו פזמונות יהודיים. בעוד הם נותנים בצחוק פיהם, מתלוצצים ולועגים ליהודים, קם השמש דמתא, הלא הוא ר׳ אברהם משה מלמד, שהיה בין הקרבנות. הוא אמר קדיש, כשכל הקהל חוזר אחריו מלה במלה, ואח"כ אמר את תפילת „אל מלא רחמים", תפילת האזכרה האחרונה לעדת יהודי סלונים, שנישאה מפיו של ר׳ אברהם משה לפני שנהרג. השמש דמתא הידוע נשאר נאמן לעדתו ולעצמו עד רגעי חייו האחרונים.

כל היום נמשך ההרג, היריות לא פסקו וזעקות הנקברים הגיעו לכל תושבי הסביבה. לפנות ערב, עם גמר עבודתם, הכריזו הרוצחים, כי כל מי שנשאר בחיים ייצא מהבור ויוכל לחזור הביתה. רבים האמינו ויצאו מהקברים. אז הועמדו שוב בשורה ליד הקברים ונורו. עם רדת היום חזרה כנופיית הרוצחים העירה ולמחרת התחילו להגיע לסלונים משלוחי הבגדים משדה־ההריגה.

הסתבר, שמספר הניצולים הגיע למאות, מהם רבים שלא נפגעו כלל והצליחו להתחמק ישר לבתיהם בתוך הרובע היהודי. רבים היו הפצועים שברחו לבית־החולים העירוני לקבל עזרה ראשונה. סידרנו את הניתוחים הדרושים, אבל אי אפשר היה להשאיר אותם במקום. החזרנו את הפצועים לבית־החולים היהודי ושם המשיכו לטפל בהם. למחרת היום הגיעה הז׳נדרמריה הגרמנית לבית־החולים העירוני והתחילה לחקור היכן נמצאים הפצועים. כשנודע להם שהם הועברו לבית־החולים היהודי, באו לשם וערכו רשימה. עוד באותו לילה הוצאו הפצועים ממיטותיהם בבית־החולים, הוטענו על מכוניות משא, הוסעו לשדות צ׳פלובו ונורו מחדש, — הפעם באופן סופי. איש לא חזר.

האיש שהלשין בז׳נדרמריה על הימלטם של ניצולי הטבח לבית־החולים היה ואניה גאסיוק, בנו הבכור של שמש הגימנסיה לשעבר.

תשעת אלפים איש נהרגו בטבח ההוא ביום החרפי הקצר של ה־14 בנובמבר, ביניהם היו כל תושבי בית־הזקנים, בית היתומים על כל ילדיו ועובדיו. היה זה יום קר ובהיר. השמש זרחה והשוחט שחט...

אלה הם קורות חמשת החדשים הראשונים אחרי פלישת הנאצים לסלונים. ועדיין לא הסיקו יהודי סלונים מכל שפקד אותם, כי הנאצים החליטו להשמיד את כל היהודים לפי שיטה מתוכננת ומעובדת מראש. יש שאמרו, כי הרוצח היק עשה זאת על דעת עצמו ושקיבל נזיפה חמורה על כך מהשלטונות בברלין. ויש שאמרו, שהיתה זו תגובה על שממשלת ארצות־הברית החליטה להיכנס, או כבר נכנסה למלחמה. הסברים שונים ומשונים ביצבצו במוחות הנדהמים. היו היהודים מתהלכים ברחובות אבלים וחפויי ראש. עושים את חשבון הנפש, מי חסר ומי נשאר. שואלים וחוקרים איש את רעהו. ניטל הטעם מהחיים והיאוש הגיע לשיאו.

ובעוד המכוניות של הגרמנים ממשיכות להוביל את הביזה משדה ההריגה, פשטו התושבים הנוצרים על הבתים שהתרוקנו מדייריהם היהודים, כדי ליהנות מן ההפקר. שיירות־שיירות באו האיכרים מהכפרים הסמוכים, כאילו נסעו ליום שוק, ליריד הגדול. הכפריות הביאו שקים למלא בהם את השלל. לראשונה הוציאו את הרהיטים, לאחר מזה לקחו את הבגדים והמטלטלים, ובשלב יותר מאוחר התחילו לפרק את הבתים עצמם. הוציאו את החלונות, המשקופים, הדלתות וכל מה שניתן להזיז.

„יודן־ראַט" של איש אחד ו„פאניקה" מתמדת

הוקם רובע חדש, מקוטע ומקוצר. היק שוב דרש להקים „יודנראט" חדש. מחברי ה„יודנראט" הקודם לא נותר איש בחיים. היק הודיע, כי אין צורך ב„יודנראט" רחב, ואפילו לא בהרכב של 5 אנשים, יספיק לו גם אחד.

היה זה יהודי אחד ושמו ילישביץ, בעל מלון לשעבר ברחוב הגשר, שהתנדב ללכת ל„יודנראט". מעולם לא היה עסקן ציבורי, אבל הפעם הראה נכונות להקרבה עצמית, הוא ביקש לבחור בו, כי אמר שהוא רווק, בודד, ערירי, בלי קרוב וגואל, ומוטב שיסתכן הוא מאשר איש בעל־משפחה. הערכנו ביותר את הצעד הזה, כי ידענו, שעם קבלת התפקיד מפקיר האיש את חייו לטובת הכלל.

ילישביץ לבדו היווה את ה„יודנראט" השלישי, ואע"פ שנעזר ע"י מנגנון עובדים, היה הוא היחידי האחראי כלפי הגרמנים.

בסלונים נשארה אז כמחצית האוכלוסיה היהודית, כעשרת אלפים איש. שיגרת החיים מלאי הצער והסבל נמשכה. עכשיו לא היו כל אשליות, האמת האכזרית נתגלתה בכל מערומיה. בינתיים חויבו כל החייטים לעסוק בתפירה ותיקון הבגדים והמלבושים, שהופשטו מההרוגים בשדות צ׳פלובו. היו החייטים תופרים ומבכים את החללים. לעתים היו גם מכירים את בעלי הבגדים: הנה מעילו של זה והנה שמלתה של זו. מזמן לזמן היו מוצאים בכיסים תמונה, מזכרת וכד׳...

שבוע אחרי ה־14 בנובמבר יצאה פלוגת ס. ס. מסלונים וחיסלה את כל יהודי העיירה הסמוכה קוזלובשצ׳ינה. ניצלו

רק יחידים שהגיעו לרובע היהודי בסלונים. ביניהם היה ד״ר אטלס, שהצטרף אחר־כך לפרטיזנים ונפל מות גיבורים.

אותו זמן נתקבלו ידיעות מפולניה המערבית, כי שם לא היה כל טבח. התחילו הפליטים מערי פולניה המערבית חוזרים לעריהם. בביאליסטוק שרר שקט, לא היתה כל אקציה. כמו כן לא אירעו דברים מיוחדים בערים השכנות וולקוביסק וברנוביץ. היק המנוול עבר בחריצותו על כל חבריו במחוז. התחילו היהודים נמלטים מסלונים, מי לוולקוביסק, מי לביא־ליסטוק, והיו גם פליטים שחזרו לוורשה.

כשניסו היהודים להתחקות אחרי הפרטים בשעת הטבח ב־14 בנובמבר, הגיעו לידי מסקנה, כי מי שהתחבא הציל את חייו. החליטו איפוא לבנות מחבואים מיוחדים, שקראו להם „בונקרים״. דיירי כל בית ובית היו בונים בצוותא בונקר, שהכניסה אליו היתה נסתרת, כדי שאפשר יהיה בשעת צרה להתחבא שם. החלה עבודה רבה ברובע היהודי, ועיקרה נעשה בלילות. בכל מיני דרכים היו מביאים חול ולבנים, חופרים באדמה ומקימים בונקרים.

שמועות משמועות שונות היו הולכות ומתפשטות. היינו קוראים להן במונח מקוצר „פניקה״. מדי יום ביומו, כשרק החשיך והאנשים התכוננו ללכת לישון, היו שואלים וחוקרים, אם יש איזו „פניקה״.

בהתחלת דצמבר יצאה השמועה, כי הגרמנים מכינים שוב אקציה, והפעם להריגת הילדים. התגובה היתה ספונטאנית. כל הנשים שהיו להן ילדים התחילו בבת־אחת לברוח מן העיר, מבלי שיידעו בעצמן לאן פניהן מועדות. לא שמו לב לאיסורים ולמשמרות, וזעקה אחת נשמעה מפי כולן: „עומדים לשחוט את הילדים״. עמד קור גדול והנשים בוססו בשלג, הלוך וצעוד בלי להסתכל אחורנית, — רק לברוח, לברוח לאן שישא הרוח, ובלבד לא להישאר בעיר ההריגה. היה זה מחזה נורא ומזעזע. הנשים החזיקו בזרועותיהן את הפעוטות כשהם מכורבלים בכל מיני שמיכות ועטיפות. הילדים שיכלו ללכת נגררו אחרי אמותיהם, כשהם מחזיקים בכנף השמלה.

כשנודע הדבר לגרמנים הזעיקו מיד את ה„יודנראט״, היינו את ילישביץ, והתמרמרו קשות על שמוציאים עליהם דיבה כזו. הם יהרגו את האיש שהפיץ את השמועה. הגרמנים הצהירו, כי מה שקרה ב־14 בנובמבר לא יחזור עוד, ודרשו להרגיע את הרוחות. ואכן, הפעם באמת לא קרה שום דבר. כעבור יומיים חזרו הנשים לבתיהן.

„פניקות״ מעין אלו היו הולכות ונשנות. לא היה אף יום של שלווה. בערב אמרנו מי יתן בוקר, ובבוקר — מי יתן ערב.

באותו דצמבר היתה לנו ארגעה פורתא. היק יצא לברלין. הוא נסע בראש שיירה של מכוניות משא, מלאות שלל של יהודי סלונים שנרצחו. הוא חזר מיד לאחר חג המולד.

ביום חרפי אחד הגיעו לסלונים כל יהודי יזרניצה. הם נצטוו לצאת משם, פרט לד״ר וולך, שהורשה להישאר שם זמנית בתור רופא. באו גם יהודים מיתר העיירות הסמוכות, כדי למצוא עבודה בבתי־המלאכה בסלונים.

בגיטו סגור ומסוגר

צרות אחרונות משכיחות את הראשונות. שוב התחילו לחלק כרטיסים. הפעם בצבע אחר. נושא זה נהפך לשיחה בפי כל. חושבים שכרטיס בצבע זה מקנה זכות קיום, וכל אחד עושה מאמצים לזכות בכרטיס החדש. הגענו לחודש אפריל 1942, עדיין עמד החורף בתוקפו ושלט הקור, והנה פקודה חדשה: כל אלה שנמצאו עוד מחוץ לרובע חייבים לעבור. הקצו עבורם מחצית סימטה בתוך הרובע. מספר המועברים היה כמאתיים איש. היו אלה כל הרופאים על משפחותיהם, אחיות ואנשי השירות הרפואי, חייטים מומחים שעבדו בשביל הגרמנים, שענים וצורפים.

מיד אחרי זה הוכרז על הקמת הגיטו, היינו: הפיכת הרובע היהודי לאיזור סגור, מוקף גדר תיל. הקמת הגדר התחילה עוד בחורף. היה צורך לחמם את האדמה, כדי שאפשר יהיה לתקוע בה את העמודים. הגדר היתה מחוטי ברזל כפולים ומשולשים גם לרוחב וגם לאורך. היא הקיפה את כל הרובע היהודי והיו בה 2 שערים לכניסה וליציאה.

בניית הגדר בוצעה ע״י המהנדס וולפשטיין, פליט מפולין. היו עובדים מהבוקר עד הערב, עד שהשלימו את המלאכה. ואלה היו גבולות הגיטו: שער ברחוב אולנסקה, בין הגימנסיה לבין בית אייזנשטאט, שער־משנה בכניסה לאופרובה, בצד ימין, ושער־משנה נוסף בכניסה לאופרובה לצד שמאל. שער ליד בית־היולדות ברחוב אופרובה, וגדר תיל שנמתחה בין השערים הנזכרים וכללה את האי ז׳בינקה והרחובות הסמוכים, בז׳גובה, כשסוף הגיטו מגיע עד בית־העם (התיאטרון) והגש־רים האחרונים (לכיוון זמושצ׳ה).

פתאום נודע שפיטרו את היק. היהודים שמחו ושתו „לחיים״. היו שראו בכך מיפנה וסימן לטובה. הסתבר אח״כ, שלא היה לזה כל קשר עם תכנית ההשמדה שנתלתה מעל לראשינו. פיטורים אלה רק גרמו לשיבוש הזמנים, כאילו רצה היק להוכיח שבלעדיו אי־אפשר יהיה לבצע את התכנית.

ומעשה בתוך מעשה: באה פלוגה ממוגיליוב ודרשה, שיותנו לה שמונה מאות גברים לביצוע עבודות שונות בעיר זו. קווינט התנגד. הוא טען, כי לו היה בטוח שהם באמת דרושים לעבודה, היה מסכים, אבל אין לו בטחון בכך. קווינט נאסר, אולם עמידתו היתה איתנה ואמיצה, ללא חת: „בידי לא אתן לכם אנשים ואתם עשו בי כטוב בעיניכם״.

ואז פתחו האוקראינים בציד אנשים ואחרי שלושה ימים אספו מהגיטו שלוש מאות גברים. הם הורשו לקחת אתם בגדים ואוכל והובלו למוגיליוב. התברר אח״כ, כי הפעם לקחו אותם באמת לעבודות כפיה, אם כי סופם היה הרג ואבדון ורק 2—1 מהם נשארו בחיים.

למחרת היום אחה״צ הוקף הגיטו ע״י אנשי ס. ס. והיק הודיע, כי צריך אומנם להעניש קשות את תושבי הגיטו על סירובם ללכת לעבודה, אבל הפעם הוא מבטל את העונש וכהוכחה הוא מוריד את המשמרות ודורש להחזיר את הכרטי־סים. היתה זו אירוניה של הגורל לראות את היק בתור „מגן״ היהודים שלו.

באחד במאי הוזעקו באמצע הלילה כל הרופאים. הושיבו אותם במכוניות מבלי להסביר דבר. גם אני הייתי בתוכם. ישבנו יחד ולא הוצאנו הגה, חשבנו כי זוהי דרכנו האחרונה. הסתבר, כי נקראנו לטפל בפצועים בקשר עם תאונת רכבת. לא סיפרו לנו את הפרטים, אבל היו שם פצועים רבים מאד.

בימי חג השבועות התחילו שוב בחלוקת כרטיסים, הפעם בצבע ירוק. הכרטיסים היו מודפסים בנוסח אחר, עם ציון שבעל הכרטיס מותר לו לשבת בתוך הגיטו. חולקו סך הכל

2500 כרטיסים. השתררה בהלה איומה, ניגשו מיד לבצר את הבונקרים ולהסוות אותם יותר. התחילו גם בהדפסת כרטיסים מזוייפים.

נפוצו שמועות על פעולות הפרטיזנים. נודע על מעשי נקמה רבים מצד פרטיזנים, ונראה היה, כי הם מציקים לגרמנים בצורה מוחשית ביותר. גרמני שיצא מחוץ לעיר העמיד את עצמו בסכנה. הפרטיזנים השתלטו על כל הסביבה והגרמנים היו נמנעים מנסיעות בלילות, היו נוסעים רק ביום ובשיירות גדולות. הפרטיזנים חיבלו במסילת הברזל, הורידו רכבות מהפסים. היו הורגים את חילות המצב ואת אנשי־השלטון הגרמנים בכפרים, מתנפלים על משלוחי מזון שהיו מיועדים לגרמנים ולוקחים אותם לעצמם. ראינו, כי גאוות הגרמנים נשברה. בכל ערב וערב היו הגרמנים הולכים לישון למקלט הגדול שבבנין הדואר, — מפחדים היו בלילות מהתקפות־פתע של הפרטיזנים.

התגברו גם השמועות על החזית השניה העומדת להיפתח במערב אירופה. הגרמנים התהלכו קדורנית וניכרו בהם סימני אדישות. הוסרה השמירה והיהודים היו יוצאים את הגיטו ונכנסים בלי כל פיקוח.

בכל הדברים האלה היה כדי להפיח רוח תקוה ונדמה היה כאילו אנו עומדים בפני מאורעות העלולים לשנות את מצבנו לטובה.

ריטמייר

באמצע חודש יוני הופיע בסלונים המפקד החדש של ה־ס. ס., ושמו ריטמייר. הוא היה מתהלך בעיר חגור אקדח אוטומטי. פרצוף של סאדיסט היה לו והיהודים היו עומדים ותוהים, מה טיבה של חיה זו? ביום השלישי לבואו נכנס לאיזה בית־מלאכה וראה בקבוק של חלב מבצבץ מכיסו של פועל אחד, לייבל ציפין, בנו של הסנדלר ציפין מיורזיקה, שעבד בנגריה ברח' ריבאצקה. נתכרכמו פניו של אותו רשע: איך זה, היהודים עדיין יש להם חלב? הרים את כלי־זינו ובו במקום הרג אותו. פגישה עם חיה זו סכנת־מות היתה כרוכה בה. פעם טייל ברחוב וראה מרחוק קבוצה של יהודים, — מיד ירה בהם. התחילו היהודים להמעיט ביציאות מהגיטו. ניסו למצוא אפשרות של גישה לברנש זה, אבל לשוא. בשום אופן אי אפשר היה להגיע אליו.

אור ליום ה־21 ביוני היו מאסרים בין הפולנים מחוץ לגיטו. מה פשר הדבר? האם הפנו הגרמנים את פעולותיהם כלפי הפולנים? אמרו, שנתגלה בעיר ארגון פולני.

בסוף יוני ניתנה פקודה ל„יודנראט" להמציא כמה עשרות רובלים בזהב. פקידה פולנית שעבדה במשרד־העבודה הודיעה גם, שעומדים להעביר ששה רופאים למינסק. אמנם הצוו טרם פורסם רשמית, אבל מתוך הקשרים שלה עם המנהל הגרמני ידוע לה לבטח, כי יש מקום לחשש. התאספנו מיד להתיעצות, שבה השתתף גם ראש משרד־העבודה גרשון קווינט. תוך התעיצות נכנס אחד והודיע, כי הרבה מכוניות מתרכזות בעיר. קווינט חיווה את דעתו, כי אין ליחס ערך רציני לכך. הפולניה התכוונה בוודאי לסחיטת כספים, ואשר למכוניות, הרי הן מכוונות לפרטיזנים. באותו ערב של ה־28 ביוני גמרנו לאסוף את סכום הזהב שהוטל עלינו והכנסנו אותו ל„יודנראט". המפקד קווינט היה במצב רוח טוב וסיפר כמה הלצות.

ב־9 בערב, כשחזרנו דרך רחובות הגיטו, הבחנו באי־שקט. יהודים עמדו ליד פתחי הבתים, אחוזים „פניקה", מבלי לדעת מה הסיבה לדבר.

בלילה, בשעה שלוש, התעוררתי לקול טירטור מכוניות. מחלונות חדרי אפשר היה להציץ אל מחוץ לגיטו: הסתכלתי וראיתי, כי בעיר ישנה תנועה רבה, מכוניות, מכוניות בלי סוף. מיהרתי וירדתי לגיטו, ראיתי כי כל יושביו ערים, עומדים על רגליהם, מרגישים שמשהו עומד להתרחש.

29 ביוני 1942 — החל הטבח בשדות פטרלוביץ'

בארבע לפנות בוקר הוקף הגיטו על־ידי פלוגות מזויינות שתפסו את כל שטח הגדר. בשעה חמש נשמעה תרועת חצוצרה גדולה. מבעד לחלון ראיתי שיירות שלמות של טנקים ומכוניות־משא מלאות ז'נדרמים הולכות ומתקרבות לשער הראשי של הגיטו. הרגשנו, כי אנו במלכודת, אין למצוא חור או פירצה בתוך הגדר, שדרכם אפשר לברוח ולהימלט. חוטי הברזל היו חזקים. ילד אחד ניסה לחדור דרך רשת החוטים, קיבל כדור ונהרג במקום.

קווינט, ראש משרד־העבודה — כפי שהיה תוארו הרשמי — עמד כרגיל על משמרתו על־יד השער מצד הגיטו. הוא נתן פקודה להיכנס לבונקרים ולהסתתר. בין־רגע התרוקן הגיטו ולא נראה אף איש ברחוב. רק קווינט ועוזריו המשיכו לעמוד על יד השער, ביניהם היו מכס רבינוביץ (בנו של יואל), מישה לוץ, מפקד משטרת הגיטו, והמהנדס וולפשטיין.

פתאום נכנסה מכונית ראשונה ואחריה שניה, שבה ישב הרוצח ריטמייר. הוא ירד מהמכונית, קרב בצעדים מספר בכיוון אל קווינט ושאל בקול רם: „איך העניינים, קווינט?" קווינט יצא לקראתו, כשידו מורמת אל כובעו על מנת להסירו. אך לא הספיק. 3—2 כדורים, שנורו אליו ע"י ריטמייר מאקדחו ממרחק של כמה סנטימטרים, שמו קץ לחייו. הוא נפל מתבוסס בדמו ובמו עיני ראיתיו מיד לאחר־כך שוכב בשער הגיטו וזרועותיו פשוטות, כובעו שמוט מעל ראשו וכולו אומר: „רק על גופתי תיכנסו לתוך הגיטו"... עדי־ראיה מספרים, כי ריטמייר התכופף מעל קווינט המת ושאל: „ומה תגיד עכשיו, קווינט?" — ושלח כדור נוסף אל הגופה, שלא היה בה עוד רוח־חיים...

מאות בריונים התחילו זורמים בהמון לתוך הגיטו, ביניהם גרמנים, לטבים, ליטאים ואוקראינים, מזויינים בגרזינים, קרדומים וכלים שונים; היו ביניהם גם פקידים מכל המשרדים, — כולם הוזעקו לקרב האחרון עם יהודי גיטו סלונים.

משפרצו לתוך הרחובות הצרים של הגיטו, ראו והנה אין איש. נכנסו לבתים, הוציאו אחדים שלא התחבאו. את היתר לא מצאו. היכן היהודים? — שאלו הרוצחים איש את רעהו. התחילו הגרמנים להתרוצץ בתוך הרחובות וצועקים בקולי קולות: „יהודים, צאו מהמחבואים!"

הייתי עד־ראיה ושמיעה לכל הדברים האלה, מאחר שלא התחבאתי. הוציאו אותי מהבית והעמידוני ברחוב יחד עם עוד איזה שלושים־ארבעים איש, שגם הם לא הסתתרו. מסרו אותנו לפלוגה של לטבים, שהעבירה אותנו דרך הסימטה לשער הראשי של הגיטו.

שם, על יד השער, ראינו את גופתו של קווינט והבינונו, כי גורל הגיטו נחתם. הריצו אותנו עד הגשר וכאן סודרנו

בשתי שורות, על־יד תחנת־הסירות לשעבר, שהיתה ידועה בשמו של אברהם׳קה משה׳ס.

בינתיים הובאו אלינו עוד יהודים. עוד עכשיו ניצבת לפני עיני דמותה האצילית של הרבנית, אלמנת הרב פיין, כשהיא נדחפת ביד גסה לעבר הגשר. היריות אינן פוסקות. שומעים גם פיצוצי רימונים. כל הגיטו הפך לשדה־קרב. מהצד השני של נהר שצ׳ארה רצים כמטורפים אוקראינים וליטאים, מחפ־שים יהודים, אבל אינם מוצאים אותם.

הגיטו עולה בלהבות

ואז התחילה הצתת הגיטו בחלקו של בין הגשרים, ה„אי" הידוע. פריצי החיות הלכו מבית לבית, שפכו נפט על הבתים והציתו אותם. הבתים בגיטו היו ברובם בנויים מעץ וכעבור רבע שעה היו כולם אחוזי אש, כשעשן כבד פורץ מתוכם ומיתמר אל על. דם ואש ותמרות עשן! המסתתרים נאלצו לעזוב את מחבואיהם מתחת לבתים הבוערים. ראיתי מרחוק איך הם יוצאים: עשרות, מאות, גברים, נשים, זקנים וטף. היו הגרמנים חוטפים את התינוקות וזורקים אותם ישר לתוך האש, ואילו את הגדולים הריצו הלאה. זה היה מחזה זוועה, שאף תיאורי התופת יחווירו לעומתו.

את קבוצתנו החזיקו כל היום על שפת הנהר. עמדנו ונגד עינינו משתרכת תהלוכת המוות של קהילת סלונים, בקבוצות־קבוצות, לפי קצב הוצאתם ממקום מחבואיהם: כל הגילים, כל המעמדות, בריאים, חולים, נתמכים על־ידי קרוביהם, ישי־שים עם פסוקי־תהלים על שפתותיהם; הנה צוות בית־החולים היהודי — המוסד היהודי האחרון בקורות יהודי סלונים — הולך במלוכד לקראת המוות: רופאים, אחיות, אנשי השירות, וסביבם המון חיילים מזויינים מכף רגל ועד ראש, חיילים מכל צבעי־הקשת של אומות אירופה הנאורה — גרמנים, ליטאים, לטבים, אוקראינים, פולנים, ביילורוסים — כשהם ממלאים באמונה את תפקיד השמדת היהודים. בית החולים על כל חוליו שנמצאו שם באותו יום הופצץ ונשרף כליל.

פה ושם אנו רואים פנים מוכרים וכולם מאובנים, כאילו רוח חייהם ניטל מהם עוד לפני הגיעם למקום הטבח. וכל הזמן — יריות, הפצצות, אש ועשן!

הגיטו עולה בלהבות והיריות מחרישות אזניים. התאריך — 29 ביוני 1942, יום קיץ בהיר וחם, כשמזמן לזמן פוקד אותו גשם קיצי נמרץ וקצר. היה זה יומא דפגרא אצל הקתו־לים, שעמדו בלבוש חג מעבר לגדר התיל וחזו ב„מעמד הגדול" של השמדת היהודים, המבוצעת ממש לנגד עיניהם. הפלוגות מובלות על פני הגשרים, כששמשני הצדדים עמודי אש ועשן של הבתים העולים באש, והכיוון — מזרחה, אל פטרלוביץ׳, הכפר הסמוך לזמושצ׳ה. אדמת פטרלוביץ ספגה באותו יום־טבח דמם של אלפי קרבנות חדשים.

אחרי הצהרים התחילו להריץ גם את קבוצתנו לעבר הגשר. הוכרחנו לרוץ כל הזמן, כשהלטבים ממטירים עלינו מכות מכל צד באלות אשר בידיהם. רצנו על פני הגשרים והחום מהגיטו הבוער כברזל לוהט בבשרנו, — עד אשר הגענו לחצר מול הכנסיה הקאטולית שבזמושצ׳ה. שם היו כ־150 איש, גברים בלבד, שהושארו אחרי סלקציה קפדנית, אשר נועדה להשאיר בחיים רק בעלי־מקצועות ובעלי־מלאכה מומחים. רבים מהגברים ויתרו על זכות החיים והצטרפו לנשיהם ובניהם והלכו מבלי שוב לעבר פטרלוביץ׳. רבים, רבים בחרו במוות ולא נטשו את משפחותיהם האהובות.

לפנות ערב הובילו אותנו לבית־החרושת של גולדנברג. דוויים וסחוטים השתרענו על הרצפה ונשארנו כל הלילה במצב של שכיבה אילמת. לא דיברנו איש עם רעהו. כל אחד עם המועקה הכבדה בלבו. רעב וצמא לא הרגשנו. שנתנו נדדה מעינינו. ומהחלון ראינו את האודים האחרונים של הגיטו הבוער ולבנו לכל אלה, שעוד שכבו בבונקרים וטרם נמצאו ולאלה האלפים שהוצאו בשעות ספורות ונעלמו לנצח בתוך שדות פטרלוביץ׳.

למחרת סידרו אותנו בשורות, חילקו בינינו כרטיסים ממוספרים, שמשמעותם היתה היתר להימצא בין החיים, והעבירו אותנו לתוך הבנין של פ.ק.או. (לשכת הגיוס מימי הפולנים). פעמים רבות עברנו מפקד עם כרטיסי החיים ביד, למען מנוע כל הסתננות שהיא. וכשהעבירו אותנו לגיטו היה מספרנו 180 איש.

הטבח עדיין נמשך, פלוגה אחת של 20 איש עסקה באיסוף הגוויות ובהעברתן, פלוגה אחרת עסקה בהטענת הרכוש. עדיין היו יהודים בבונקרים. פולנים וביילורוסים שוטטו וחיפשו אחריהם. היו משתמשים בכל מיני ערמומיות, קול בכי של ילד או שיעול שימש סימן מובהק. מסביב לגיטו, על־יד הגדר, עמדו המונים מהאוכלוסיה הפולנית המקומית, שבאו לראות במחזה; בשויון נפש הסתכלו, איך מוציאים את היהודים מהבונקרים, בוזזים את רכושם ומובילים אותם לטבח.

רבים היו יוצאים בעצמם מהבונקרים מחוסר מים להרוות צמאונם. היו אנשי המשטרה אוספים את השרידים ומרכזים אותם במקום אחד, הוא בית־האסורים העירוני.

הייתי בעל כרטיס ואחרי מאמצים רבים עלה בידי להשיג ביקור בבית הסוהר, שם נמצאו בני משפחתי יחד עם מאות רבות של תושבי סלונים. נודע לי על מחלתו הקשה של חותני והצלחתי להיכנס פנימה תוך תקווה, שאולי אצליח להגיש לו עזרה רפואית וגם להגניב אוכל כלשהו לרעבים ולצמאים. אין ביכולתי לתאר מה שראו עיני. הממונים על האסורים — פולנים וביילורוסים (אף גרמני אחד לא היה ביניהם) — התרוצצו מיוזעים בכל השטח, בתאים ובחצר, בצעקות וצרי־חות, תוך התעללות ביהודים, דחיפתם והכאתם ללא כל סיבה. יהודים — רעבים ללחם וצמאים למים — היו יוצאים את התאים, תוחבים לידי השומרים שעונים, טבעות ושאר דברי־ערך ומתחננים על פרוסת לחם או קצת מי־שתיה. השומרים היו לוקחים את החפצים ותמורתם היו מכים את קרבנותיהם מכות רצח ומגרשים אותם בחזרה לתוך התאים.

בתא שאליו הוכנסתי היו כמאה איש, צללי אדם, שעיניהם תוהות ובוהות ופניהם מלאי כאב, צער ויגון. זה היום השלישי לא בא אוכל אל פיהם, ושני ככרות הלחם שהצלחתי להכניס חולקו מיד בין הילדים. עמדתי ביניהם שבור ורצוץ, כשהם מחפשים אצלי איזה שביב־תקווה אחרון, ואני, — כשדמעות זלגו מעיני לקול הבכי החרישי שעלה מכל פינות התא, — אין אפילו מילת־עידוד בפי...

15 יום נמשך הצייד. כל יומים־שלושה היו מוציאים את האסורים לרחבת בית הסוהר; שוב סלקציה של מקצועיים, והיתר הובלו לקברות האחים. ב־15 ביולי נסתיימה ה„אקציה". היה זה מיבצעו של ריטמייר, שניצח על כל ה„פעולה".

גבולות הגיטו הצטמקו שוב, נשארו רק 17 בתים, שבהם הצטופפו אלה שנשארו בחיים. היינו 800 איש „חוקיים", בעלי כרטיסים, ועוד כאלף איש בלתי־ליגליים, שוכני הבונקרים שניצלו. במשך 15 ימי הצייד והטבח הצליחו לשמור על מקום מחבואם ועמדו ברעב ובצמא ובסבל למעלה מכוח אנוש. היו אלה שלדי־אדם, ומנות הלחם הזעומות שבעלי הכרטיסים היו מקבלים חולקו בין כולם.

אבל מלאך־המוות בדמותו של ריטמייר טרם אמר די. באחד הלילות של חודש יולי 1942, בארבע לפנות בוקר, הגיעה לאזני נהימה מתוך החצר בה גרתי. היתה זאת פקודה מפי ריטמייר, שעל כל בעלי הכרטיסים לצאת מהבתים ולהתייצב בחצר.

יצאנו, וריטמייר הודיע, כי זהו היום האחרון וההזדמנות האחרונה לקבלת כרטיסים; מי שאין לו כרטיס, ייצא וילך אחריו. לא היו הרבה קופצים על הצעה זו, אולם כמה עשרות נתפסו להבטחה ויצאו. ריטמייר הוביל אותם לתוך הגיטו הראשון ובאמצע הרחוב ירה והרג את כולם. זה היה מעשהו האחרון בסלונים. מיד לאחר זה התיישב ריטמייר במכונית ועזב את סלונים לצמיתות.

האקציה שהתחילה ב־29 ביוני 1942 נגמרה ב־15 ביולי, ולפי חישובים שעשינו הושמדו תוך פרק זמן זה כעשרת אלפים איש.

בגיטו הקטן שנשאר לא חשב אף איש על השלטת סדר. כל המחשבות היו נתונות לאפשרות של בריחה. נעשו נסיונות לבוא בקשרים עם הפרטיזנים. היתה סימטה אחת ברחוב פודגורנה, שדרכה היינו מקבלים ידיעות ומכתבים. בדרך זו קיבלנו ידיעות מד"ר בלומוביץ, שעזב את הגיטו קודם לכן, ובו פרטים עם הוראות. כל אחד התחיל להתכונן לעזיבת גיא ההריגה.

באותו זמן אירע המקרה הבא: פלוגה של פועלים יהודים נשלחה להריק אחד הבתים בתוך הגיטו. באיזו דרך שהיא הצליחו 2 פרטיזנים להתגנב לתוך הפלוגה, כשהם מצויידים בכרטיסי־עבודה ועגודים טלאי צהוב. נכנסו אל הבתים, לקחו ארגז והתכוננו להוציא אותו. בארגז היתה מכונת יריה והפרטיזנים היו מעוניינים בהברחתה. ברגע האחרון נתגלה הדבר לגרמנים. הפרטיזנים הצליחו לברוח, אבל הפועלים היהודים הובאו לבית־האסורים והוצאו להורג.

חוץ מהבריחה ליערות, אל הפרטיזנים, היו בורחים גם אל מחוזות הרייך. נתקבלו ידיעות ששם היהודים מתקיימים איכשהו. נמצאו מבריחים מתוך הנוצרים, שבעד בצע כסף היו מעבירים לעיירות שונות. כשבאו לשם פליטי סלונים וסיפרו על ההשמדה, לא האמינו להם. יהודי מחוז ביאליסטוק, גם בשיחות עם עדי־ראיה, לא האמינו למשמע אזניהם וטענו, כי בוודאי היו סיבות מיוחדות להרג יהודי סלונים...

ביום־הכיפורים תש"ג נסתם הגולל על קהילתנו

בסוף חודש יולי עזבתי גם אני את סלונים ומאז ניתק גורלי מגורל מאות שרידי קהילת סלונים הגדולה, שנשארו בגיטו בן 17 הבתים. דרכינו הלכו בשבילים נפרדים, אם גם אלה ואלה עקובים מדם היו. פרשת נדודי לוולקוביסק וימי שבתי במחנה־ריכוז ע"י וולקוביסק, בריחתי משם ו־18 חדשי חיים בהסתר, בכפר וביער, בעליות גג ובמרתפים, עד הצלתי המופלאה עם שחרור השטח ע"י הצבא הסובייטי — אלה היו מנת חלקי. שרידי גיטו סלונים, שבעי נגישות והתעללויות, נורו ונרצחו בשתי אקציות נוספות: האחת ביום ז' באלול תש"ב (1942), בה נספו כ־400 איש, והשניה ביום־הכיפורים תש"ג. ביום קדוש זה חוסל גיטו סלונים עד היהודי האחרון. אותו יום נסתם הגולל על קהילת סלונים הקדושה.

עם השריד מסלונים

אותו ערב, עם הופעת החרמש הצר של ירח אלול, היינו מכונסים כמניין וחצי בני סלונים בחדרו של אחד מחברינו לשם פגישה עם השריד החי, שהיה בזמן השחיטות בסלונים ושזכה להגיע ארצה לאחר גלגולים רבים במחנות־ההשמדה.

שקט היה בחדר הקטן. כולנו מאובנים ומרותקים היינו לדברי השריד שהעלה בזכרונו את כל מגילת היסורים של אחינו בסלונים. הרעש המונוטוני של המאוורר והדפיקות המוגברות של לבותינו ליוו את דבריו של המספר, שהדליק סיגריה אחרי סיגריה. במשך 4 שעות העלה לפנינו בשרטוטים מקוטעים את התמונה הנוראה של טבח הורינו, אחינו ואחיותינו בסלונים.

וכשהיה מספר על פרשה טרגית זו או אחרת, דמעו עיניו של הפליט ורעד עבר בלבותינו:

— — — רצח גרשון קווינט מהיודנראט ע"י התליין ריטמייר ששימש אות לשחיטה הנוראה;

— — — ה„אל מלא רחמים" של ר' אברהם־משה לנשמות הקדושים והטהורים שעמדו, כשבגדיהם מופשטים, על־יד הבורות וחיכו לגורלם...; ארבעים ה„מתים" שיצאו בזחילה מהבורות כשדמם שותת, והשמונה שנשארו מהם בחיים...; אסתר קפלן, חברתנו האמיצה, שהיתה נאמנה לעוז רוחה עד הרגע האחרון...

ומדי הזכירו שם זה או אחר, קמה תנועה קלה בחדר; עם פלוני הוא עבר ביחד, עם אלמוני היה מתגורר בבית אחד, את זה הוא פגש בוולקוביסק ואת ההוא באושבנצ'ים...

כשיצאנו לרחוב היתה השעה מאוחרת. אנשים ואוטובוסים התרוצצו הנה ושוב, אדישים להמיית לבנו לחוויה שעברה עלינו זה עכשיו. לילה קשה עבר על כל אחד מאתנו, ליל נדודים וחלומות נוראים.

חיים אוורבוך

מרדכי יאנוש

המרטירולוגיה של יהודי סלונים

(עדות שנגבתה ע״י הועדה ההיסטורית בווארשה)

ב־25 ביוני 1941 נכנסו צבאות גרמניה לסלונים. עשרה ימים לאחר מכן הגיעה לסלונים קבוצת ס. ס. והגיסטאפו לשם חטיפת 1200 יהודים צעירים והוצאתם מהעיר.

אנשי הס. ס. והגיסטפו חטפו את היהודים מהרחובות והבתים. נכנסו גם לבנין הקהילה היהודית והוציאו משם חלק מהעובדים, יחד עם כל חברי ההנהלה שנמצאו במקום. הנחטפים נצטוו לקחת אתם קצת מזון, כי אמרו שמעבידים אותם לעבודות בתוך גרמניה. אחרי שהמכסה של 1200 איש נתמלאה, דיכזו אנשי הגיסטפו את כל הנחטפים בכיכר השוק ומשם הובלו במכוניות־משא לכיוון בלתי־ידוע. עם ביצוע הפעולה עזבה קבוצת הס. ס. והגיסטפו את העיר סלונים. בחיפושים שנעשו ע״י נשים ואמהות של הנחטפים נמצאו כעבור 2—3 שבועות במרחק כ־12 קילומטרים מסלונים, בתוך יער שומם, קברות רעננים ועל ידם בגדים וכן תעודות־זהות. כעבור 5 חדשים העבידה הגיסטפו לקהילה היהודית מסלונים מכתבים חתומים ע״י כמה מהחטופים. מכתבים אלה נשלחו כביכול ממחנה־עבודה. היה ברור, כי הגיסטפו אילצה את הקרבנות שלה לכתוב את המכתבים לפני השמדתם ולסמנם בתאריך מאוחר.

לא עברו ימים רבים והקומנדנטודה הטילה קונטריבוציה על היהודים ובמשך ימים ספורים הכניס ה„יודנראט" את הסכום הנדרש. ה„יודנראט" מונה על־ידי השלטונות הגדמנים, בהדכב של 15 איש. ההשתייכות ל„יודנראט" כמוה כפסק־דין מוות, כי חבדי ה„יודנראט" היו מדי פעם בפעם מוצאים להודג.

באותו הזמן גזר השלטון הגרמני שהיה מכונה „גביטס־קומיסאריאט", על הקמת מיליציה יהודית בהרכב של 10 איש, שקראו לה „אורדנונגס־דינסט". במשך הזמן גדל מספר השוטרים היהודים במיליציה עד ל־30 איש. בראש המיליציה עמד אחד לוץ, יהודי סלונימאי שחזר משלזיה. סגנו היה יודקובסקי. כמו כן הוקם ע״י הגרמנים „ארבייטס־אמט", משרד־עבודה, שמתפקידו היה לספק עובדי כפיה לפי דרישת השלטונות הגדמנים. עם הקמת ה„ארבייטס־אמט" פסקו החטיפות ברחובות העיר והאחריות הוטלה על היהודים פקידי ה„ארבייטס־אמט". יהודי שנקרא לעבודה ולא הופיע היה נידון למוות, אבל מותר היה לשלוח ממלא־מקום. יום העבודה נמשך 12 שעות. הפקחים הגרמנים היו מרביצים מכות־רצח לפועלים והיו גם כמה מקדי־מוות. תמודת העבודה היו מקבלים מנות־אוכל. עיקר העבודה היה בסלילת דרכים והעבודות נעשו במסגדת ארגון „טודט". ארגון זה היה מספק את האוכל לפועלים.

בסוף חודש אוגוסט 1941 הוקם הדובע היהודי. השלטונות הגרמנים הכריזו על כך במודעות שהודבקו על קירות הבתים בפיסקא קצרה לאמור: „תוך 4 שעות חייבים כל היהודים לעבור לרובע שהוקצב להם". לרובע השתייכו הרחובות: רוז׳נסקה, ברנרדינסקה, ברעג, הצד הזוגי של רחוב ריבאצקה וכן ז׳בינקה. בז׳בינקה נמצא ה„אי לבעלי־מלאכה". ב„אי" זה רשאים היו לגור לפי רשיונות מיוחדים, שהוצאו דק לבעלי־מלאכה מקצועיים. הכינוי „אי" ניתן לדובע הואיל וז׳בינקה היתה מוקפת ע״י הנהר משני צדדיה.

ב־15 באוקטובר 1941 הועמד בדאש ה„גביטס־קומיסאריאט" גרמני בשם אֶרן. סגנו, שהיה ממונה על עניני היהודים, היה אחד בשם היק, צעיר בן 22, סאדיסט ומנוול.

בנובמבר 1941 פשטו שמועות על כוונות הגדמנים לחסל 10000 יהודים. באותו זמן הטיל ה„גביטס־קומיסאריאט" על יהודי סלונים קונטריבוציה של מיליון רובלים ו־5 ק״ג זהב ויהלומים. באמצעות ה„יודנראט" פורסמה גם פקודה: „כל היהודים חייבים למסור את כל הכסף והזהב וכן חפצי־ערך ופרוות הנמצאים בדשותם". חולקו 500 כדטיסים בצבע צהוב. כרטיסים אלה קיבלו היהודים שעבדו ב„גביטס־קומיסאדיאט" בתור פקידים, חלק מחבדי הנהלת ה„יודנראט", חברי השידות הרפואי שעבדו בצד האָרי וכן כמה מהעובדים המקצועיים בעיריה. עובדה זו הטילה פחדה על האוכלוסיה היהודית. כי בינתיים פשטה שמועה על קברות שנחפרו בפטרליוביצי, במרחק 3 קילומטדים מסלונים.

המשלחת היהודית הכניסה את הקונטריבוציה. קיבלו אותה אֶרן והיק. הסתבר שחסרו עוד 20 גדם זהב. המשלחת הוחזרה בשעה 9 בערב באותו יום, כדי שתאסוף את הכמות החסרה. כעבור שעה, בשעה 10 בעדב, חזרה המשלחת עם 20 גדאם זהב. אדן והיק הבטיחו למשלחת, כי אין כל מקום לחרדה וכי עליה להרגיע את היהודים. המשלחת עשתה כן והודיעה לתושבים על ההבטחה הזאת.

ב־14 בנובמבר 1941, בשעה 5 לפנות בוקר, הקיפה הג׳נדרמריה האוקדאינית והמשטדה הבילורוסית את כל הרחובות שבהם גדו היהודים. האקציה התחילה בשעה 7. הג׳נדרמים נכנסו לבתים וגירשו את כל היושבים בהם. הם לא עשו שום חיפושים ורק אלה שנמצאו בתוך החדרים הוצאו. איש מהתושבים לא הסתתד. המגורשים רוכזו בככר השוק ומשם הריצו אותם בפלוגות של 200—300 איש ברגל והסיעום גם במכוניות־משא בכיוון לפטדלוביץ. בדרך היו מרביצים להם מכות רצח. כשהגיעו לפטרלוביץ נשדדו היהודים מכל דבר בעל ערך, כמו מלבושים, אדדות חורף, נעליים, ואחר כך נדחקו לתוך בורות ונפתחה עליהם אש ממכונות יריה. במלאכת הרציחה עסקו אוקראינים, ליטאים וכן שוטרים בילורוסיים. כולם היו שיכודים. אחרי היריות נזרקו רימונים לתוך הגויות. בראש המבצע הזה עמד היק.

האקציה נמשכה עד שעה 4 אחה״צ. כמה דגעים אחרי שעה זו מותר היה כבד ליהודים ללכת ברחובות בלי כל חשש. מהבתים שהשתייכו ליהודים נשדד כל הדכוש ע״י הפולנים והבילורוסים תושבי סלונים.

כעבור כמה ימים הופיעה בעתונות המקומית ידיעה, שהבילורוסים והליטאים עדכו פוגרום ביהודי סלונים ובקושי רב עלה בידי השלטונות הגרמנים לדכא אותו...

„יודנראט" חדש, מונה אחרי זה, ומתפקידו היה לעדוך מפקד היהודים שנשארו בחיים. שוב התחילו לשלוח לעבודות־כפיה, כרגיל. בזמן האקציה לא נעצר אף יהודי מתושבי ה„אי" וכן מתוך אלה שהיו להם כדטיסים צהובים. יתד על כן, בעלי כרטיסים כאלה שנחטפו, שוחרדו מיד.

באותו זמן יצאה הגזירה שעל היהודים למסור את כל מצרכי המזון שבבתיהם. מותר להשאיר רק 4 ק״ג קמח, 30 גרם דייסות

ותפוחי־אדמה בלי הגבלה. כל מיצרך שיש בו משום שומן אסור ליהודים להחזיק בו. כל העובר על הפקודה יוצא להורג. היהודים התחילו להביא את כל מלאי המזון שלהם למחסני ה„גביטס־קומיסאריאט”.

בדצמבר 1941 הוקם הגיטו. הפקודה על כך הוכרזה ע״י היודנראט. ניתן תאריך של יומיים להשלמת ההעברה. באופן רשמי מותר היה לקחת את כל הרכוש לתוך הגיטו פרט לרהיטים, אבל למעשה היתה המשטרה הבילורוסית שודדת כל מה שניתן. הגיטו היה מורכב מהרחובות: ברנרדינסקה, ברעג, ז'בינקה וחלק מהצד הבלתי־זוגי של הרחובות שלישי למאי וככר השוק. בתוך הגיטו הוכנסו כ־15 אלף יהודי סלונים וכן יהודי העיירות והכפרים הסמוכים. היתה צפיפות נוראה. לכל נפש הוקצה שטח של 1½ ממ״ר שהוקטן אח״כ רק למטר. הגיטו היה מוקף גדר תיל והיו שני שערים שעל ידם עמדה המיליציה היהודית. הגיטו היה מחולק לשנים. באמצע עבר רחוב שלא נכלל בשטח הגיטו, אבל הבתים שלו השתייכו לגיטו. רחוב זה בחר לו היק לטיולים יומיים, בלוית הכלב שלו שהיה מכנה אותו „יודה”. כשהיו רואים אותו מרחוק היו היהודים נמלטים לתוך בתיהם. היהודים יכלו לעבור מצד אחד של הגיטו למשנהו רק פלוגות פלוגות, כשהם מלווים ע״י המיליציה היהודית. גם לאריים אסור היה לעבור ברחוב והוא שימש רק לצרכי תחבורה. פלוגות פלוגות היו היהודים יוצאים מהגיטו לעבודות כפיה לתוך העיר.

מקום העבודה הנוח ביותר היה ב„בויטה־לאגר” (מחסן השלל) שהתנהל ע״י גרמני בשם בראון; סיפרו עליו, שהיה חבר המפלגה הקומוניסטית. מתוך הבויטה־לאגר היה בא הנשק, שהיהודים היו מבריחים לתוך הגיטו.

עם העברת היהודים לגיטו נקראה אסיפה כללית של היהודים, שבה נוכחו מפקד הג'נדרמריה בונקה וסגנו שולץ. הם הבטיחו ליהודים, כי המיבצעים הקודמים היו מעשי פרובוקציה מצד הפולנים וכי מעתה לא יחזרו דברים מעין אלה. היהודים — כך הם אמרו — חייבים לעבוד בחריצות ואז מובטח להם שישארו בחיים עד גמר המלחמה. למרות זה פשטה מיד שמועה על טלגרמה שהגיעה מברלין ובה פקודה לחסל את היהודים בסלונים. היו כאלה שטענו, כי ראו טלגרמה כזאת במו עיניהם.

עד חודש מאי 1942 שרר שקט בתוך הגיטו. בחודש זה הופיעו פתאום אוקראינים ודרשו להמציא להם 800 יהודים לעבודות במוגילוב. קווינט שעמד בראש מחלקת־העבודה ביודנראט סירב למלא דרישה זו. האוקראינים נכנסו לגיטו והתחילו לחטוף יהודים, אבל יותר מ־15 איש לא נפלו לידיהם. כי היתר הסתתרו מיד במחבואים ובבונקרים. ה„ארבייט־אמט” הגרמני, שנוכח לדעת כי בצורה זו לא ישיג את מטרתו, פירסם רשימה של גברים, לפי הכרטיסיה שהיתה בידו, החייבים להופיע, תוך איום שאחרת יגורשו משפחותיהם. למחרת התייצבו 450 איש, שנשלחו מיד לעבודות במוגיליוב. כעבור 6 חדשים חזרו אמנם אנשים אלה, אבל השלטונות הגרמניים ערכו „אקציה” מיוחדת לשם חטיפתם מחדש והוציאו את כולם להורג. אחרי גירוש הגברים לעבודות במוגיליוב פוטר היק, הממונה לענייני היהודים, ובמקומו מונה אחד סטלר. פיטורים אלה באו מתוך נימוק, שהמשלוח למוגיליוב לא בוצע על ידו בהצלחה. עם קבלת תפקידו קרא סטלר לאנשי היודנראט והודיע להם, כי במקרה של סירוב חדש לאיזו פקודה שהיא יושמדו כל היהודים בגיטו. אז התחילו לדבר על אקציה העומדת להתרחש.

ביוני 1942 התחילו לחלק כרטיסים בצבע ירוק. כרטיסים אלה קיבלו היהודים שעבדו ב„גביטס־קומיסאריאט”, בעיריה, וכן חברי השרות הרפואי. בכרטיסים היה כתוב, שמותר לבעלי הכרטיסים ולמשפחותיהם לגור בתחום הגיטו. היק שראה בסטלר מתחרה שלו, מסר לידיעת היהודים על האקציה, שנועדה לביצוע תוך ימים ספורים, ועל דעת עצמו הוציא את העובדים ב„גביטס־קומיסאריאט” למרחק של 40 ק״מ מחוץ לעיר. היהודים ברחו כולם והתחבאו ביערות הסמוכים. כשהופיעה המשטרה הבילורוסית והאוקראינית לביצוע האקציה, מצאה את הגיטו ריק מתושביו. אחרי שהמשטרה עזבה את שטח הגיטו, חזרו היהודים לבתיהם. למחרת בא בונקה, מפקד הג'נדרמריה הגרמנית, לתוך הגיטו ונאם לפני היהודים. שוב הבטיח, כי היהודים יכולים להיות שקטים לחלוטין, שום אקציה לא תהיה, וכי הופעת הבילורוסים והאוקראינים באה רק כתגמול־נקם בעד הסירוב לשלוח פועלים למוגיליוב. היהודים נרגעו קצת, אבל עירנותם לא פגה. ליד כל בית הועמד משמר מורכב מאחד או שני אנשים בהתאם למספר התושבים בתוך הבית. המשמר היה מתחלף מדי לילה ולילה. על הבתים בקירבת שער הכניסה לגיטו הופקד משמר יותר חזק. במקרה של הקפת הגיטו או אותות מבשרי רעות, היה המשמר מזעיק את כולם והיהודים היו מתחבאים בבונקרים.

בשבת, בליל ה־28 ביוני 1942, היו מאסרים בין הפולנים תושבי סלונים. למחרת בלילה שרר שקט, הגיעה רק ידיעה, שה„גביטס־קומיסאריאט” מגייס את כל כלי־הרכב. חשבו, שזה אולי המשך הפעולה נגד הפולנים. ביום שני, בשעה 5 לפנות בוקר, הוקף הגיטו ע״י אוקראינים, בילורוסים, גרמנים ואנשי המשטרה הבילורוסית השחורה. המשמר על־יד הכניסה נתן אות־אזעקה והיהודים נכנסו מיד לבונקרים.

הייתי בעצמי בתוך המשמר וראיתי במו־עיני את מהלך המאורעות. בשעה 7 בבוקר הגיעה מכונית של ה„גביטס־קומיסאריאט” לשער הגיטו. על מדרגת המכונית עמד איש גיסטפו בלתי־מוכר, כנראה חדש שהגיע לא מזמן לסלונים. בקו הנייטרלי עמד קווינט, וולפשטיין ונציגים אחרים של ה„יודנראט” ומחלקת־העבודה. איש הגיסטפו ירה פעמיים בקווינט, אבל רק פצע אותו, ואז ניגש גרמני, שעמד על המשמר, ורצח את קווינט. גרמני זה צריך היה לקבל מקווינט באותו יום בשעה 8 בבוקר מאה רובלי־זהב. אחרי הרצח חיפש איש־הגיסטפו החדש בכיסיו של קווינט והוציא מהם את 100 הרובלים.

איש־הגיסטפו החדש הזה נשלח כנראה במיוחד לביצוע ה„אקציה”. היה זה בחור צעיר בן עשרים וכמה, בעל פנים של סאדיסט מובהק. רציחת יהודים היתה בשבילו מעין ספורט, היה יוצא לרחוב והורג יהודים להנאתו.

רציחת קווינט היתה כעין אות שניתן לאלה שצרו על שער הגיטו. ערב־רב של אוקראינים, גרמנים ובילורוסים פרץ לתוך הגיטו. התחילה האקציה. באותו יום נחטפו רק 800 איש, הואיל והיתר לא יצאו ממחבואיהם. כשנוכחו המנוולים שבאופן זה לא יוכלו לבצע את ה„אקציה” בזמן הקבוע, החלו להצית את הבתים בחלק הגיטו שהיה מרוחק מהצד הארי. הבתים על יושביהם עלו בלהבות. היהודים שברחו מהאש נורו במקום או שנדחפו בחזרה לתוך הלהבות. חיות־האדם היו משסעים את הילדים והתינוקות וזורקים אותם לתוך האש.

במשך ה„אקציה” עמד שטללה באמצע הגיטו והכריז על חלוקת כרטיסים, הוא חשב ע״י כך לרמות את היהודים ולהוציא אותם מהבונקרים, ואמנם נתפסו רבים ויצאו. הם הוקפו מיד ע״י שוטרים בילורוסים, ליטאים, אוקראינים וגרמנים והובלו לבית־הכלא. בשעת חלוקת הכרטיסים היו מכים את היהודים מכות אכזריות. הצטיינה במיוחד באכזריותה המשטרה הבילורוסית. כל זמן היותם בבית הכלא לא קיבלו היהודים אוכל או מים. לאלה שלא קיבלו כרטיסים היו קושרים את ידיהם ורגליהם וזורקים אותם בערימות של 30 איש לתוך מכוניות־משא. כמספר היהודים במכונות היה מספר השוטרים. למרות השמירה הזאת היו כמה מקרים, שיהודים הצליחו לשחרר את ידיהם מהחבלים, חטפו את הנשק מהשוטרים שליוו אותם ואחרי שהרגום ברחו ליערות.

המכוניות הובאו למרחק מה מחוץ לעיר, למקום שהוכנו עוד מקודם בורות. הקרבנות נאלצו להתפשט ערומים, נורו ונזרקו לתוך הבורות. בגדי הקרבנות נאספו ואוחסנו בבית־הכנסת הגדול.

ה„יודנראט” בסלונים לא נהנה מכל זכויות. היחס אליו מצד הגיסטפו והגביטס־קומיסאריאט היה רע מאד. רק וולפשטין וקווינט היו מקובלים על אנשי הגביטס־קומיסאריאט. היהודים אהבו את קווינט, אבל לוולפשטיין התיחסו בקרירות. אחרי ה„אקציה” פסק ה„יודנראט” להתקיים. נציגי הגיטו היו מנהלי־העבודה היהודיים.

הכרטיסים שחולקו בין השרידים שנותרו בחיים היו מ־3 צבעים. כרטיסים מצבע שחור קיבלו בעלי מקצוע חיוני, היו אלה כ־800 איש, רובם בלי משפחות, שוכני רחוב הגשר. רק מעטים מהם נשארו עם בני־ביתם. עובדי ה„גביטס־קומיסאריאט” קיבלו כרטיסים ירוקים „באלונים”, הואיל ובעליהם גרו ברחוב באלונה. מספרם היה כ־500—600 איש. כרטיסים עם פס ירוק קיבלו 500—600 עובדי הכבישים, שגרו בקסרקטין, כולם בלי משפחות.

על היהודים שעבדו ב„בויטה־לאגר" נטוש היה ריב בין הגיסטאפו לבין מפקדת הצבא. הגיע לידי כך, שאחרי שהגיסטפו הוציאה את היהודים משטח ה„בויטה־לאגר", החזיר בראון, מנהל ה„בויטה־לאגר", טרנספורט שלם של כלי נשק בלתי־מתוקנים, בהודיעו כי בלי עזרתם של המומחים היהודים לא יוכל להוציא לפועל את התיקונים הדרושים. ה„גיסטפו" החזירה את היהודים והם נשארו עוד זמן־מה ב„בויטה־לאגר". יחסו של בראון לעובדים היהודים היה טוב מאד. הוא לא היה נותן לפולנים ולבילורוסים לעבוד אצלו, עורך אצלם חיפושים אישיים ומכה אותם, לעומת זה לא נערך על־ידיו אף חיפוש אצל הפועלים היהודים, אם כי ברור היה שידע, כי הם מבריחים נשק לתוך הגיטו. בראון היה ידיד היהודים ועשה למענם כמיטב יכולתו. הוא החביא בביתו יהודי ויהודיה. אני בעצמי קיבלתי ממנו, לפני לכתי ליערות, זוג מגפיים ואקדח. את הנשק מה„בויטה־לאגר" היו היהודים מוציאים בשובם מהעבודה הביתה, כשהוא מוטען על עגלות עם תפוחי־אדמה. בראון היה בתוך הענינים.

פעם נסע בראון, בלווית כמה יהודים וגרמנים, לאסוף תותחים שנשארו אחרי נסיגתו של הצבא האדום. בדרך נתקלו בפלוגה פרטיזנית. הפרטיזנים הרגו את כל הגרמנים. היהודים הפצירו בהם, שישאירו את בראון ואת סגנו בחיים, הואיל והם ידידים שלהם ועוזרים להם בהשגת נשק. הפרטיזנים נענו להם, בראון וסגנו נשארו בחיים וחזרו יחד עם היהודים לסלונים. היהודים פינקלשטיין, ברגנר ופרידמן (כולם אינם כעת בחיים) קיבלו מה„גביטס־קומיסאריאט" מנות נקניק, כפרס על הצלת בראון וסגנו.

בסך הכל נשארו בגיטו אחרי ה„אקציה" כ־3000 איש. היו כאלה שהצליחו להישאר בבונקרים ולא קיבלו כרטיסים, והם נאלצים היו להמשיך לחיות בבונקרים, כי בכל יום, בשעה חמש בבוקר, חייבים היו היהודים להופיע בקסרקטין ולחכות למפקד שהיה נערך ע"י שטללה. שטללה היה מאחר לבוא, מופיע לפעמים רק בשעה 12 ולפעמים לא הופיע לגמרי. היהודים היו עומדים כל הזמן על רגליהם. בשעת המפקד היו נעשים חיפושים בגיטו, — המשטרה חיפשה עדיין את היהודים המתחבאים. עם גמר ה„אקציה" ירדה המתיחות. היו 4 ריכוזים בגיטו: 1) רחוב הגשר; 2) בלונה; 3) מחנה סוללי הכבישים; 4) בויטה־לאגר. לא היה שום קשר בין הריכוזים האלה.

בראשית אוגוסט 1942 פשטו שוב שמועות על מיבצע־חיסול, שאחריו נועדו להישאר בחיים רק 350 איש. כך באמת קרה. ביום אחד הוקפו כל 4 הריכוזים בגיטו ע"י אוקראינים, ליטאים ובייל־רוסים. חוסלו לגמרי מחנה סוללי הכבישים, בלונה, וה„בויטה־לאגר". במחנה האחרון היו רק כ־90 איש, היתר הספיקו כבר לברוח לפרטיזנים. את עובדי ה„בויטה־לאגר" הובילו רגלי, במשמר מוגבר, אחרי שבדקו אותם קודם אם אין להם נשק, למרות זה הצליחו לפרק מהשוטרים את נשקם ולברוח. כמה מהבורחים נעצרו ונורו ע"י חיילים גרמנים. התחילו לחסל גם חלק מהריכוז ברחוב הגשר. נשארו רק 350 יהודים, שהיו מתיצבים לפי רשימה.

האקציה האחרונה נמשכה עד שעה 12 בצהרים. את כל היהודים הוציאו מחוץ לעיר ורצחו אותם. כעבור איזה זמן בא החיסול הסופי. זו היתה ה„אקציה" הרביעית והסופית. פרטים עליה אינני יכול למסור, כי באותו זמן הייתי כבר בין הפרטיזנים.

(ארכיון הועדה ההיסטורית המרכזית, פרטי־כל מס' 147)

צילה סקשיפצ'אק

רצח כפול ומכופל

עדותה של צילה סקשיפצ'אק נמסרה לפי הדברים ששמעה מפי הרש קוניצה־אַלברטינסקי ובעלה של דוסקה צינקין.

ביום ה־13 בנובמבר 1941 היה הרובע היהודי בסלונים אחוז בהלה ופחד: פשטו שמועות שהגרמנים מתכננים ליום המחרת „אַקציה". עדיין לא היה מובן פירושו של מונח נאצי זה, איש לא ידע, מי עלול להיפגע, מה עלול לקרות. אפילו רואי־השחורות המושבעים לא היו מסוגלים לתאר לעצמם, מה עלול היה להתרחש בעוד 24 שעות.

האַקציה החלה עם דמדומי השחר של ה־14 בנובמבר. כל היהודים שנמצאו בבתיהם הוצאו למקום ריכוז, הועלו על משאיות והובלו אל מחוץ לעיר.

לביתנו שבפינת רח' סנקביצ'ה ופוניאטובסקה (פּנסבה) התפרצה בשעה 7 בבוקר כנופיה של ליטאים מזויינים, בצווחות ובדחיפות הוציאו מן הבית את בני־המשפחה שנמצאו במקום: את סבתא רחל קוניצה־אַלברטינסקי (אלמנתו של מקים מפעל־המים בסלונים), את בתה פלטה ואת כלתה, את לובה לבית גובאר, עם ילדתה בת השנתיים ואמה. בעלה הרש קוניצה הסתתר יחד עם אביה בעליית הגג, כי לדעת כולם עמדו הגרמנים לתפוס באקציה זו רק את הגברים.

לובה הצליחה בדרך למקום הריכוז להתחמק מידי הרוצחים ולברוח ככלב נרדף הביתה. היא התחבאה יחד עם ילדתה במרתף. בשעה 2 אחה"צ יצאה ממחבואה, כדי למצוא משהו להאכלת הפעוטה, שבכתה מרעב, לאחר שלא בא אל פיה מאומה משעות הבוקר המוקדמות. משנכנסה לדירתה נתפסה שנית ונשלחה בטרנספורט האחרון למקום ההשמדה. כשהובאה לשם, היו כבר הבורות כמעט מלאים גוויות.

עדי ראיה מסרו, כי האנשים, ואף הילדים, הלכו לקראת מותם הבטוח והאכזרי שקטים ודוממים. רק בודדים פרצו בצעקות והתנגדו להעמדתם על פי הקבר הארוך, ביניהם לובה לבית כצנלבוגן, שקפצה לאחד הגרמנים ותקעה צפרניה בפרצופו.

שם, בגיא ההריגה, הפרידו בין הגברים והנשים, כי הבורות המוכנים היו מיועדים לכל מין לחוד.

בצריחות, מכות ויריות אילצו הליטאים את קרבנותיהם להתפשט במהירות ולהניח בגדיהם המקופלים בערימה גדולה. אחרי זה דחפו אותם לבקעה, אל הקברות. אין בכוח אנוש לתאר מה שעבר על היהודים, שאפילו אל מול פני המוות אולצו לעבור את נתיב היסורים של תעלולי הרוצחים בקרבנותיהם. לאחר ששבעו ממעשי ההתעללות פתחו הרוצחים במטחי־יריות לעבר היהודים שהצטופפו ליד הבורות.

לובה קוניצה נפלה לתוך הבור בלי פגיעת יריה, וילדתה בזרועותיה. מפחד שמא יקברוה חיים התחננה לפני המרצחים שיהרגוה. הם שילחו בה צרור יריות, שהמיתו את הפעוטה ופצעו את לובה בחזה ובלחי. החשיך היום, הלילה ירד, ומתוך הקבר הארוך התרוממו עם חשכה שש נשים שנשארו בחיים וזחלו בכיוון לביקתתו של איכר. הוא הלין אותן בחצרו, נתן להן כסות לגופן הערום והדווי, והנשים הגיעו לאחר שעות רבות לגיטו.

בקרבת בית־החולים הממשלתי פגשה לובה את אֶדזיה גנדלר, שעבדה שם כחובשת. אדזיה הכניסה אותה למרפאת ביה"ח וחבשה את פצעיה. שם היא הצטרפה ליתר החוזרים מגיא ההריגה. בינתיים הרגישו בביה"ח העירוני, כי הפולנים והבילורוסים מהפרסונל מתלחשים ומביטים בעין רעה על הטיפול בפצועים האלה. ובאחד הימים הצליחו הרופאים היהודיים מביה"ח העירוני להעביר את הפצועים לבית החולים היהודי בתחום הגיטו. אולם גם שם השיגה אותם יד המרצחים. כעבור 2—3 ימים לשהותם שם הופיעה פלוגה מהז'נדרמריה והוציאו את כל הפצועים להורג באותו קבר־האחים, שבו היו כבר פעם מוטלים, וביניהם גם את לובה קוניצה, שמעיניה הגדולות שהציצו מתוך הפנים החבושים, זלגו דמעות ללא הפוגה...

דריי קדושים האבן דערציילט פון דער שחיטה־שטאט

יאשקע מיליקאווסקי, ד"ר ישראל שפערלינג און מיכאל עסטרין זיינען געלאפן פון ברענענדיקן סלאנים קיין ביאליסטאק. דארטן האבן זיי דערציילט זייער עדות־זאגן פאר דער חלוצישער אונטערערדישער באוועגונג. אלע דריי זיינען נאכדעם אומגעקומען אין ביאליסטאק. זייער עדות־זאגן איז אויסגעפונען געווארן נאך דער באפרייאונג און אונז צוגעשטעלט געווארן דורך דעם „בית לוחמי הגיטאות למורשת השואה והמרד ע"ש יצחק קצנלסון".

א. די לעצטע שחיטה אין סלאנים

(לויט דער דערציילונג פון יאשקע מיליקאווסקי, 16 יאר אלט, און ד"ר ישראל שפערלינג, ארום 30 יאר)

די לעצטע צייט פאר דער שחיטה איז קיין ספעציעלע פאגראם־אטמאספער אין סלאנים ניט געווען. טראץ דעם האבן זיך די אידן געגרייט צו יעדער עווענטואליטעט. דער געטא איז פארוואנדלט געווארן אין א „פעסטונג": כמעט אומעטום זיינען געווען אונטערערדישע סכראנעס, אמבעסטן האט זיך באוואפנט מיט אזוינע איינריכטונגען דער בעל־מלאכישער קווארטאל, וואס האט זיך אבער, צו זיין טראגישן מזל, געפונען דוקא אין צענטער פון געטא, אן וועלכע עס איז אויסגאנגמעגלעכקייטן צום אויסערן געטא.

דער שבת פאר דער אקציע, 27־סטן יוני, האט די מאכט ארויסגעפירט 400 פאלאקן, וועלכע די היגע מאכט האט באשולדיקט אין קאנטאקט מיט די פארטיזאנער.

און ווען עס זיינען אויף צומארגנס זונטיק אנגעקומען אין שטאט ביי א 2000 באראנאוויטשער ס. ס. לייט און 40 משאויטאס, איז ווייניק וועמען איינגעפאלן, אז דאס ווערט געגרייט א אידן־אקציע. די נעכטיקע געשעענישן האבן איבערצייגט, אז דאס האט מען צו טאן ווייטער מיט דער אקציע קעגן פאלאקן און פארטיזאנער. קווינט, דער אידישער פירער פון געטא, האט אויסגעלאכט אלע די בא וועמען ס'האבן זיך דערוועקט געוויסע ספקות אדער חשדים.

די נאכט אויף מאנטיק, דעם 29־סטן יוני, ארום האלב פינף פארטאג איז דאס געטא פלוצלינג ארומגערינגלט געווארן פון ס. ס.־לייט און פאליציאנטן. יעדע 5 מעטער ארום געטא־פלויט איז געשטאנען א וואך מיט מאשין־געווער.

דער 16 יאריקער יאשקע מיליקאווסקי דערציילט:

„מיר האבן זיך באלד געכאפט וואס עס געשעט. אונזער שטוב האט זיך געפונען לעם שטאטישן מארק, ווו עס איז דורכגעגאנגען דער פארצוימונגס־פלויט. צייט 15 מינוט נאכן ארומרינגלען דעם געטא בין איך שוין מיטן פאטער, מוטער און 2 שוועסטער געזעסן פארבאהאלטן אין „סכראן".

וועגן דער זעלבער צייט דערציילט דער ד"ר שפערלינג:

דער אידישער פירער פון געטא, קווינט (מיין שוואגער), איז צוגעגאנגען צום טויער פון געטא. ס'איז נאך געווען ביים סאמע אנהויב ארומרינגלען. און ער האט נאך אליין געגנוי ניט געוווסט, וואס עס ווארט אונז אפ, אבער אז ס'איז א צרה, האט ער אינסטינקטיוו ארויסגעפילט, און וועלנדיק זי פארהיטן, איז ער אלס פארשטייער פון אידישן ציבור ארויס צום טויער. מען האט אים אינפארמירט, אז עס איז געקומען דער שטאבס־לייטער פון בארנאוויטשער ס. ס., דער איינציקער דייטש פאר וועלכן מיין שוואגער האט, טראץ זיינע גוטע באציאונגען מיט דער ארטיקער מאכט, זיך דערשראקן. ווען ער איז ארויס פון טויער און זיך געוואלט פארשטעלן פארן שטאבס־לייטער, איז יענער פלוצלינג האסטיק ארויס פון טאקסע און מיט גיכע טריט צוגעגאנגען צו אים. און ווען קווינט האט זיך העפלעך פארנויגט און אים געפרעגט:
“Was machen sie Herr Stabsleiter?” האט זיך פלוצלינג דערהערט א רעוואלווער־שאס, און קווינט איז באלד געפאלן אין א קאלוזשע בלוט. ווען קווינטס קערפער האט זיך נאך געצאפלט אין די לעצטע קאנוולסיעס, האט זיך דער מערדער מיטן גוסס א רייץ געטאן: „וואס מאכן זי, מיין שטאבס־לייטער?"

דאס איז געווען 6 אזייגער אינדערפרי.

דער שאס איז געווען דער סיגנאל אנצוהויבן די אקציע. באלד נאכדעם האבן זיך פיל ס. ס., אוקראינער, ליטווינער און פוילישע פאליציי א לאז געטאן אין געטא.

זיי האבן געזוכט און גענישטערט. אויף זשאבינקע, די ערשטע גאס פון ארבעטער־קווארטאל, האבן זיי נאך 5 שעה שווערער מי קוים געפונען 22 מענטשן. זיי האבן פארשטאנען, אז מען באהאלט זיך, און דאן האבן זיי גענומען ווארפן גראנאטן... די גאסן זשאבינקע, מיכאלאווסקע און באלאנע זיינען אוועק מיטן פייער, אונטן אבער זיינען די מענטשן ניט פארברענט געווארן, אבער דער רויך האט זיי אלץ מער און מער

געשטיקט. אַרויסגיין איז שוין געווען אוממעגלעך, ווייל פון אַלע זייטן האָט געלויערט פייער אָדער קוילן. משפחות־ווייז האָבן זיך די אומגליקלעכע צוזאַמענגעדריקט איינער צום אַנדערן, און אַזוי צוזאַמענגעפּרעסטע זיך אָפּגעגעבן דעם טויט.

נאָכן פאַרברענען דעם בעל־מלאכישן קוואַרטאַל האָבן זיך די מערדער גענומען צו די אַנדערע גאַסן. בלויז אַ קליינע צאָל האָבן זיי געפונען. די מערהייט איז געווען פאַרבאַהאַלטן אין די גוטפאַרמאַסקירטע סכראָנעס. פון די סכראָנעס, וועלכע זיי האָבן אַנטדעקט, האָט מען די מענטשן אַוועקגעפירט אין תפיסה, פון תפיסה אין אויטאָס, מיטן שאָסיי עטלעכע ק״מ הינטערן שטאָט, צום גרוב. אין עטלעכע טעג אַרום נאָכן אָנהויב איז אַריינגעטראָטן אַ געוויסע „סטאַבילקייט”. די ווערמאַכט, די זשאַנדאַרמעריע און דער געביטס־קאָמיסאַר האָבן גענומען ראַטעווען געוויסע מענטשן, איבערהויפּט זייערע באַקאַנטע פאַכלייט פון צווישן זייערע אַרבעטער.

די געראַטעוועטע האָט מען אַרויסגעגעבן ספּעציעלע געלע לעבנס־שיינען... אָבער ניט קוקנדיק אויף דעם, איז די אַלגעמיינע שחיטה אינטענסיוו ווייטער דורכגעפירט געוואָרן. די וועלכע זיינען געפונען געוואָרן אין די סכראָנעס, אָדער אין אַנדערע באַהעלטענישן, האָבן נאָך דורכגעמאַכט אַ גרויזאַמען יסורים־וועג אין טורמע: הונגער, קלעפּ, און שטומער וואַרטן אויפן טויט.

דער לייטער פון טורמע, אַ פּאָלאַק, פלעגט זיי וואָרענען ציניש, פאַרן אָפּפירן צום שיסן: „געדענקט אידן, גייט רואיק און געלאַסן. שטעלט ניט קיין ווידערשטאַנד און פּרוווט ניט אַנטלויפן, אויב איר וועט פאָלגן, וועט איר האָבן אַ בכבודיקן טויט. איר וועט באַגראָבן ווערן לייטיש; אָבער אויב ניט, וועלן אייערע קערפּערס געוואָרפן ווערן פאַר די הינט”...

עטלעכע טויזנט אידן האָט מען שוין אויסגעשאָסן, אָבער נאָך פיל האָבן זיך אויסבאַהאַלטן און ס׳איז שווער געווען זיי צו געפינען. דאַן האָבן די מערדערס געמאָלדן די פויערים, אַז פאַר צושטעלן אַן אַנטלאָפענעם אידן באַקומט מען 300 מאַרק. אויך אין די סכראָנעס האָבן די מערדער אָנגעטאַפּט זייערע „פאַרבינדעטע”: צאַרטע שטימעלעך פון קינדער, וועלכע פלעגן וויינען פון דורשט און הונגער...

דער ד״ר שפּערלינג דערציילט:

„כ׳בין אַליין אַן עדות פון אַזאַ פאַל. איך, מיין פרוי און נאָך 30 מענטשן האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ סכראָן, אונטער אַ סטאָדאָלע, — אַ זייער גוט פאַרמאַסקירטער סכראָן. אויפן צווייטן טאָג שחיטה, ווען מען האָט אויבן געזוכט, האָט זיך אַ צוויי־יעריק קינד צעוויינט.

אַלע זיינען געווען פאַרצווייפלט: „מיר זיינען פאַרפאַלן”, איז אַדורך אַ געמורמל. מען האָט אונז באַלד אַנטדעקט און אַלע 30 זיינען אָפּגעפירט געוואָרן אין תפיסה.

אַ דאַנק מיין אַרבעט אין שפּיטאָל אויסערן געטאָ, האָבן די אָרטיקע דייטשן געמאַכט באַמיאונגען און מיר מיט מיין פרוי אַרויסגעלאָזט פון טורמע. די איבעריקע פון אונזער סכראָן האָט מען אַוועקגעפירט שיסן.

די פּאָליציאַנטן זיינען פון טאָג צו טאָג געוואָרן ראַפינירטער, און וויסנדיק, אַז נאָך פיל אידן באַהאַלטן זיך אויס, זיינען זיי איינגעפאַלן אויף אַ נייעם שפּיצל. מען האָט אַרויסגענומען פון תפיסה ביי אַ הונדערט געזונטע, פעסטע מענער, זיי געגעבן געלע לעבנס־שיינען און זיי אַוועקגעשיקט אין געטאָ, אויסרופן צו זייערע פריינט און באַקאַנטע זיי זאָלן אַרויס פון די סכראָנעס, וועלן זיי אויך באַקומען געלע לעבנס־שיינען. די 100 צום־לעבן־צוריק־געקומענע זיינען אַוועק אין געטאָ. זיי האָבן געגלויבט אין צוזאָג און אָנגעזאָגט די פאַרבאַהאַלטענע אידן. זייערע פיס האָבן געטראָטן אויפן דיל און באָדן, אונטער וועלכע ס׳האָבן זיך געפונען אויסגעהונגערטע, געפּייניקטע פון דורשט און שרעק, פאַרבאַהאַלטענע אידן.

ווי אַן עלעקטרישער שטראָם איז אַדורך איבער די סכראָנעס די בשורה: „מען האָט מענער געלאָזט לעבן! קומט, מיר׳ן אַרויסגיין!” עטלעכע הונדערט מענער זיינען דאַן אַרויס פון די באַהעלטענישן.

„צוליב אָט דעם שפּיצל זיינען מיר אויך אַרויס פון סכראָן — דערציילט יאַשקע מיליקאָווסקי. מיר האָבן זיך דאָרטן אויסבאַהאַלטן 9 טעג, און אויפן צענטן טאָג זיינען מיר אַזוי דורכגעפאַלן.

מען האָט אונז פון אָנהויב געגעבן שיינען, אָבער אָנשטאָט צו דער אַרבעט האָט מען אונז אָפּגעפירט אין תפיסה.

דאָס איז געווען פרייטיק, די צווייטע וואָך פון דער שחיטה. מיר זיינען געזעסן אין טורמע און געוואַרט אויפן טויט. עסן האָט מען אינגאַנצן ניט געגעבן, בלויז אַ ביסל וואַסער איין מאָל אין טאָג. אויסגעהונגערטע פון פריער זיינען אונז ביסלעכווייז אויסגעגאַנגען די כוחות. וואָס מיר האָבן ביז איצט דורכגעמאַכט, האָט אונז גלייכגילטיק געמאַכט צום לעבן ווי צום טויט...

פלוצלינג האָט זיך פאַר אַ געוויסער צאָל אַרעסטאַנטן באַוויזן אַן אומדערוואַרטע ישועה, און צווישן די גליקלעכע האָט זיך אויך געפונען מיין פאָטער.

דער רעטער איז געווען אַ געוויסער דייטש, מיטן נאָמען וויטטמאַן, אַן אָפיציר פון סלאָנימער געזונט־אָפּטייל. ער איז פון שטענדיק געווען אַ גוטער מענטש אין זיין באַציאונג צו די אידישע אַרבעטער. און ער טאַקע האָט זיך איינגעשטעלט פאַר אונז, הגם זיין פּאָסטן איז ניט געווען אַזאַ דעצידירנדער. ער האָט ענערגיש אָנגעהויבן אַרויסצוציען איינעם נאָכן אַנדערן דאָקטוירים און דעם גאַנצן מעדיצינישן פּערסאָנאַל. מיין פאָטער, וואָס איז געווען אַן אַפּטייקער, האָט זיך אַריינגערעכנט צום געזונטהייט־פּערסאָנאַל און איז אַזוי אַרום געראַטעוועט געוואָרן.

די געראַטעוועטע האָבן צו זיך געקאָנט נאָך אַרויסנעמען פון תפיסה זייערע פרויען. אַזוי האָט דער פאָטער געקענט אַרויסנעמען מיין מוטער, וועלכע איז אין צווישנצייט אויך אַריינגעפאַלן אין תפיסה, נאָכדעם ווי מען האָט אונזער סכראָן אַנטדעקט (פון סכראָן זיינען אַרויס פרייוויליק נאָר איך און מיין פאָטער). מיר האָט דער פאָטער אָפיציעל ניט געקענט אַרויסנעמען. אָבער פלוצלינג, אין מיין גאַנצער אַפּאַטיע, האָט מיר באַהערשט אַ געוואַלטיקער ווילן צום לעבן, און כ׳האָב גיך באַשלאָסן זיך אַדורכצורייסן צוזאַמען מיטן פאָטער.

מען האָט אַרויסגעפירט אַ גאַנצע גרופּע „אויף לעבן”, צווישן זיי מיין פאָטער, כ׳האָב זיך פלוצלינג ווילד אַ שפּאַר געטאָן פאָרויס, ניט זעענדיק וואָס אַרום מיר טוט זיך, און אין אַ מינוט אַרום בין איך שוין געווען אויף דער אַנדערער זייט. כ׳בין געווען געראַטעוועט.

דערווייל האָט די „אַקציע" אין געטאָ ווייטער געדויערט. און אין איר האָבן די מערדער געפּרוווט אויך איינצושפּאַנען אונז, די לעבן־געבליבענע. אמת, מען האָט אונז איינגעטיילט לעבנשיינען, באַזעצט טיילווייז אין בויטעלאַגער און אין דעם אַ. ג. נייעם געטאָ, וואָס איז באַשטאַנען פון 18—19 חרובע הייזלעך.

געוועזן פאַלן, ווען מען האָט אַ מאַן פון בויטעלאַגער געגעבן אַ לעבנס־שיין, אָבער זיין פרוי ניט, האָט דער מאַן אַ לאַנגע צייט געדאַרפט בעטן דעם דייטש אויף פאַר זיך דעם טויט. ביז דער דייטש האָט רחמנות געקראָגן און מיט גרויס מוט דערשאָסן דעם מאַן מיט דער פרוי.

די שחיטה־כוואַליע האָט זיך ביסלעכווייז גענומען באַרויִקן. עס זיינען לעבן געבליבן אָפיציעל אַריבער 1000 אידן. און ס'האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע לעבנס־פּויזע אין דער טויט־געשיכטע פון סלאָנימער אידן.

(פאַרצייכנט דורך א.)

באַמערקונג פון ביאַליסטאָקער אַרכיוו:

ווי באַוווסט, האָט מען די לעצטע עטלעכע הונדערט אידן פון סלאָנים אויך דערשאָסן. אַ קליינער טייל פון זיי האָט זיך געראַטעוועט דורך אַנטלויפן.

ב. די געשיכטע פון די לעצטע שחיטות אין סלאָנים

(דערציילט פון 21 יאָריקן מיכאל עסטרין)

שבת און זונטיק האָבן מיר שוין געפילט, אַז דאָ וועט עפּעס זיין. די שטאָט איז געווען פול מיט מינסקער ס. ס., וועלכע זיינען כלומרשט געקומען אין שייכות מיט דער אַקציע קעגן פאַרטיזאַנער און פּאָלאַקן. אויסער די ליטווינער, וועלכע זיינען די גאַנצע צייט געווען אין סלאָנים, זיינען נאָך צוגעקומען לאַטישן און אוקראַינער.

אין דער נאַכט פון זונטיק אויף מאָנטיק איז דער געטאָ געוואָרן אַרומגערינגלט מיט אַ דרייפאַכיקער וואַך: דייטשן, ווייסרוסן און ליטווינער. דאָס איז געמאַכט געוואָרן ספּעציעל, כדי איין גרופּע זאָל אָפּהיטן די צווייטע. אַלע צוזאַמען זיינען זיי געווען ביי אַ 700 מאַן: 300 סלאָנימער ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן, 50 היגע ליטווינער און די רעשט לאַטישן, אוקראַינער און דייטשע ס. ס. מיטן שאָס אויף קווינטן, 6.30 אינדערפרי, האָט זיך די אַקציע אָנגעהויבן.

דער עולם איז זיך באַלד צעלאָפן אין די סכראָנעס. דעם ערשטן טאָג האָבן די כאַפּער געפונען זייער ווייניק מענטשן. פון די וועלכע זיינען געכאַפּט און געפירט געוואָרן האָט דער געביטס־קאָמיסאַר אָפּגעשיקט צוריק איינצלנע, גאָר וויכטיקע פאַכלייט. 12 אַזייגער ביינאַכט, ווען זיי האָבן פאַרשטאַנען, אַז מען באַהאַלט זיך אויס, האָבן זיי אונטערגעצונדן דעם בעל־מלאכה'שן קוואַרטאַל. דער דאָזיקער קוואַרטאַל האָט ניט נאָר קיין שום אַרויסגאַנג צום אויסערן געטאָ ניט פאַרמאָגט, נאָר ער איז נאָך געווען אָפּגעטיילט פון אַנדערע גאַסן מיט אַ נאַטירלעכער גרענעץ: וואַסער. די מערדער האָבן אים אַרומגערינגלט מיט צ. ק. מ. און ר. ק. מ. אין אַ זייער געדיכטער נעץ, געגאָסן בענזין און געוואָרפן גראַנאַטן. אַנטלויפן איז געווען אוממעגלעך. אַזוי אַרום זיינען ביז אַ טויזנט אידן, וואָס האָבן געוווינט אין די גאַסן זשאַבינקע, טייל מיכאַלאָווסקע, האַלב באַלאָנע און דרעווניאַני געסל, געוואָרן פאַרברענט און דערשטיקט פון רויך.

במשך פון דער מאָנטיקדיקער אַקציע זיינען די היגע דייטשע זשאַנדאַרמעריע־לייט ניט געווען, מען האָט זיי אַוועקגעשיקט אויף פאַרטיזאַנער. מ אָ נ ט י ק ביינאַכט איז אָנגעקומען צוריק די סלאָנימער זשאַנדאַרמעריע. דאַן זיינען אַלע פרעמדע אָפּגעפאָרן. אויף צו פירן ווייטער די אַקציע איז געבליבן די היגע זשאַנדאַרמעריע און ווייסרוסישע פּאָליציי. ד י נ ס ט י ק האָבן זיי זיך גענומען אויפזוכן די מעלינעס און סכראָנעס. זיי זיינען געגאַנגען פון הויז צו הויז און אויף יעדן מעטער געקלאַפּט די פּאָדלאָגעס און געזוכט. ווען מען זיי האָבן געפונען האָבן זיי צו ערשט מערדערלעך געשלאָגן און נאָכדעם דורכגעפירט אַ סעגרעגירונג. די בעסערע פאַכלייט האָבן זיי אָפּגעשטעלט און די איבעריקע אָפּגעפירט, אַ טייל צום שיסן און די אַנדערע אין טורמע. די פאַכלייט האָבן זיי דערמעגלעכט צו ראַטעווען די פרוי און איין קינד. די טראַגישסטע סצענעס האָבן זיך אָפּגעשפּילט, ווען עלטערן האָבן אין משך פון עטלעכע מינוט געמוזט אויסקלייבן פון צווישן די אייגענע ליבע קינדער וועמען לחיים און וועמען למות.

אַלע געראַטעוועטע האָט מען אָפּגעשיקט אויף אַרבעט אין בויטעלאַגער. דאָרטן האָט גלייכצייטיק געדאַרפט זיין זייער דירה.

מיטוואָך האָט מען פון צווישן די, וועלכע זיינען נאָך געזעסן אין טורמע, אָפּגעקליבן פעסטע, געזונטע מענער און זיי געשיקט אין געטאָ: גייט ברענגט אייערע ברידער און פריינט די מענער, מיר וועלן זיי שענקען דאָס לעבן.

פיל אידישע מענער האָבן אין משך פון מיטוואָך און דאָנערשטיק באַשלאָסן אַרויסגיין. זיי זיינען אַרויס און באַקומען געלע לעבנס־שיינען, אַזוינע ווי די וואָס עס האָבן באַקומען די פריער געראַטעוועטע. אַלע זיינען קאָנצענטרירט געוואָרן אין בויטעלאַגער. פיל פון די פאַרבאַהאַלטענע מענער, וועלכע האָבן פון אָנהויב ניט געטרויט דעם צוזאָג פון די דייטשן, זעענדיק, אַז ס'זיינען שוין פאַרביי צוויי טעג ווי עס זיינען די ערשטע אַרויס און מען לאָזט זיי לעבן און אַרבעטן, האָבן אין משך פון פ ר י י ט י ק, ש ב ת און ז ו נ ט י ק ד י ק ן ט אָ ג זיך אַרויסגעשאָטן פון אַ סך באַהעלטענישן, אָבער זייער וועג איז געווען ניט אין בויטעלאַגער, נאָר אין תפיסה אַריין. אויף אַזאַ אופן איז געלונגען די מערדער אָפּנאַרן די גרעסטע צאָל פאַרבאַהאַלטענע אידישע מענער. אין די טעג איז אויך אונזער סכראָן געוואָרן אַנטדעקט. מיר האָבן געהערט פון אויבן די

שטימען, וואָס האָבן גערופן אונז, מענער, צום לעבן. מיר האָבן געהערט, אַז דאָס זיינען געווען אידן. אָבער אינסטינקטיוו האָט אונז עפּעס צוגעשמידט צום אָרט. מיר זיינען ניט אַרויס.

אָבער אַן אַנדער האַנט האָט אונז אַרויסגעפירט. מיר זיינען געווען צוזאַמען 18 מענטשן. צווישן אונז האָט זיך געפונען איינער אַ בן־ציון, אַן אידיאָט. אין אַ געוויסן מאָמענט, ווען עס האָט זיך געדאַכט, אַז עס ווערט עפּעס שטילער און עס ענדיקט זיך די אַקציע, איז בן־ציון אַרויסגעקראָכן פון סכראָן. ער האָט זיך אומגעקוקט אויף אַלע זייטן, געזען, אַז קיינער איז שוין אַרום ניטאָ, האָט ער געמיינט, אַז עס איז געענדיקט און באַשלאָסן אויפן „נייעם לעבנס עטאַפּ" ווערן אַ גביר... ער האָט גענומען שפּרייזן איבער די דירות און ראַבירן אַלץ וואָס עס איז אים אונטערגעקומען אונטערן האַנט. דאָס אַלץ האָט ער געשלעפּט צו זיך אין שטוב אַריין. אונזער מעלינע האָט זיך געפונען אויבן. ווען ער איז אַרויס, האָט ער געלאָזן אָפן דעם אַרויסגאַנג און פון גאַס האָט מען אונז אַרויסגעזען. ער האָט זיך אַזוי לאַנג געפּאָרעט אַרום די זאַכן, ביז עס זיינען אָנגעקומען ווייסרוסישע. מיינענדיק, אַז דאָס גייען שוין די אידן אהיים צוריק, איז ער זיי אַרויס אַנטקעגן... ווען ער האָט זיי אָבער דערזען, האָט ער זיך גענומען צוריקציען אין דער ריכטונג פון דער מעלינע. אַזוי ווי דער אַריינגאַנג איז געווען אָפן, זיינען מיר אַנטדעקט געוואָרן. אַלע 18 זיינען מיר אָפּגעפירט געוואָרן אין תפיסה. דאָס איז געווען מאָנטיק. אויף צומאָרגנס, 10 אַזייגער אינדערפרי, איז געקומען אין טורמע דער געביטס־קאָמיסאַר און אונז אַלעמען, ד. ה. די געכאַפּטע פון סכראָנעס אויפן „נאַטירלעכן" וועג און די אָפּגענאַרטע מענער, אויסגעשטעלט אויפן טורמע־פּלאַץ און דאַן האָט זיך אָנגעהויבן אַ סאָרטירונג. איך מוז זאָגן, אַז מיר פּערזענלעך האָבן די מאָמענטן מער דערשיטערט, ווי ווען מען האָט פּאַגראָמירט. עס איז ניטאָ קיין שרעקלעכערע זאַך, ווי זיך צוקוקן צו די, וועלכע פרייען זיך מיט די ברעקלעך לעבן וואָס מען שענקט זיי, און צו די איבעריקע, וואָס קוקן אויף זיי מיט אַ מין קנאה און שנאה גלייכצייטיק. די אויגן קריכן פון די לעכער און זוכן ווו ס'איז אַ רעטונג: אפשר וועט פּלוצלינג געשען אַ נס און אויך מיר וועט מען ראַטעווען... אָבער, הגם דאָס מאָל איז אָפּגעקליבן געוואָרן אַ גאַנץ גרויסע צאָל מענשן צום לעבן, איז עס געווען ווייניק לגבי דער פיל גרעסערער צאָל איבערגעבליבענע צום שיסן. אָפּגעקליבן צום לעבן האָט מען דאָקטוירים, אינזשינערן, סאַניטאַרן און ספּעציאַליסטן פאַכלייט. די איבעריקע, צווישן זיי אויך איך, זיינען געבליבן. מען האָט אונז אַלעמען פאַרשפּאַרט הינטער אַן אייזערנעם טויער פון דער טורמע.

יענע האָט מען אָפּגעפירט, אונטער דער לייטונג פון אַ געוויסן אינזשינער, אין א. ג. נייעם געטאָ. באַשטאַנען איז ער פון 19 הייזער. ווען אונזערע אויערן האָבן נאָך אויפגעכאַפּט די לעצטע טריט פון די וועלכע גייען צום לעבן, האָבן מיר דערהערט אַן אומהיימלעכן מאָטאָרן־רויש. דאָס האָבן זיך דערנענטערט צו אונז אויטאָס.

די גאַנצע מאַסע האָט אַרומגעכאַפּט אַן אויסערגעוויינלעכע שרעק. מיר האָבן זיך געטוליעט ווי קליינע קינדער איינער צום אַנדערן און זיך אָפּגערוקט פון טויער אויף הינטן צו דער וואַנט, מיר האָבן זיך אָן איר געקלאַמערט, ווי מיר וואָלטן אין איר געזען די איינציקע רעטונג. יעדער איינער פון אונז האָט געוואָלט זיין ווייטער פון טויט... נאָך אַ רגע לעבן, נאָך אַ סעקונדע, און אַ מאָדנער שטרוי פון גלויבן איז עס געווען, אַן וועלכן יעדער פון אונז האָט זיך אָנגעכאַפּט: אפשר וועט עס ביז אים ניט דערגיין...

אָבער די אויטאָס האָבן זיך אָפּגעשטעלט לעם דעם אייזערנעם טויער, זיי זיינען געווען באַשטימט פאַר אונז... אין דער לעצטער רגע זיינען אָנגעקומען דער זשאַנדאַרמעריע־שעף און דער ווירטשאַפט־לייטער און אָנגעהויבן אויסרופן פון אַ ליסטע געציילטע מענטשן. ניט אַלע פון די אַרויסגערופענע זיינען געווען, און עס האָבן זיך גענומען אָפּרופן אַנדערע אויף פאַלשע פאַמיליעס... אויף אַזאַ אופן האָבן זיך נאָך אַביסל מענטשן געראַטעוועט.

אין עטלעכע מינוט אַרום האָבן זיי אָנגעהויבן פירן צו די אויטאָס. אויף אַן אויטאָ פלעגן זיי אַריינשפּאַרן 20 מענטשן. דער גאַנצער טורמע־הויף איז געוואָרן איין גרויסער יאָמער־געשריי. אויפן וועג צום אויטאָ האָבן די מערדער שרעקלעך געשלאָגן. אין דער לופט האָט זיך אויסגעמישט דער עכאָ פון די קלעפּ פון די ווייסרוסישע פויסטן און דער אַלטער געשריי „שמע ישראל", וואָס האָט זיך אַרויסגעריסן פון הונדערטער העלזער.

די ערשטע אויטאָס זיינען געווען פאַרמאַכטע. דער דריטער, צו וועלכן מען האָט אויך מיר צוגעפירט, איז געווען אַן אָפּענער. מען האָט מיר געפירט צוזאַמען מיט 3 באַקאַנטע חברים, צווישן זיי צוויי ברידער. ווען מיר האָבן דערזען דעם אָפּענעם אויטאָ, האָט דער געדאַנק פון זיך ראַטעווען, וואָס איז נאָך פריער אונז אַלע פיר איינגעפאַלן, באַקומען הויט און ביינער.

מיר האָבן באַקומען וואַסער, וועלכע מען האָט אונז „מיט גרויסמוט און בריטהאַרציקייט" געטיילט פאַרן טויט. מיר האָבן אַראָפּגענומען די בורקעס, ס'זאָל אונז זיין לייכטער, און געגאַנגען צום אויטאָ. מען האָט אונז, אַ 20 מאַן, צווישן זיי אַ העלפט יונגע, נאָך ניט אויסגעשעפּטע מענטשן, אַריינגעשליידערט אין אויטאָ. אינעווייניק, פון אַלע 4 עקן, האָבן געוואַכט 4 פּאָליציאַנטן; אַ פינפטער איז געזעסן אין שאָפער־קע. זיי האָבן אונז ניט געלאָזט שטיין און געצוווּנגען זיצן איינער ביים אַנדערן אויפן פוס, און ווען מיר האָבן געפּרוּווט זיך שטעלן, האָט מען אונז געשלאָגן מיט די קאָלבעס. מיר האָבן געמוזט פאָלגן, אָבער איך מיט מיינע 3 חברים האָבן אויסגעקאָמבינירט אַזוי, אַז אויף איין קני זיינען מיר געזעסן און אויף דער אַנדערער געשטאַנען.

דער אויטאָ איז אַרויסגעפאָרן הינטערן שטאָט און זיך גיך געגליטשט איבערן שאָסיי. פון ביידע זייטן זיינען געווען פעלדער. רעכטס, אין אַ בייט פון קאַרטאָפל, האָב איך געזען אַ דערשאָסענעם אידן. די פעלדער אַרום, שפּעדיקע, גרינע און געלע, האָבן געטראָגן דעם אַלטן צווילינג: ברויט און טויט.

מיר זיינען געפאָרן ווייטער. פון ביידע זייטן שאָסיי האָט זיך צעשטעלט אַ געדיכטער וואַלד. איך מיט מיינע חברים האָבן זיך גענומען קנייפּן איינער דעם אַנדערן; מיר האָבן דערפילט, ס'וועט באַלד ווערן שפּעט און מיר מוזן עפּעס טאָן. אָט זיינען מיר שוין געווען אַ האַלבן ק"מ פון די גריבער. פון איין זייט דער דאָרף טשעפּעלאָווקא און פון דער אַנדערער

צוויי פאַרשאָטענע שוין גריבער און איינע, אַ דריטע, 50 מעטער די לענג, 10 די ברייט און 3 טיף. די דריטע האָבן מיר עס געזאָלט אָנהויבן...

און פלוצלינג, אַזוי ווי אַ בשותפותדיקער כוח וואָלט אונז אַ ריס געטאָן, האָט איינער פון אונז און אין דער זעלבער רגע נאָך צוויי זיך האַסטיק אַ הויב געטאָן — און אין זעלבן אויגנבליק אַ כאַפּ געטאָן אַ פּאָליציאַנט און אים אַראָפּגעשליידערט פון גיך־פאָרנדיקן אויטאָ איבערן באָרט. באַלד האָבן די צוויי ברידער זיך אַ וואָרף געטאָן אויף אַ צווייטן פּאָליציאַנט און כהרף־עין איז שוין אויך דער געלעגן אויפן שאָסיי. די איבעריקע צוויי פּאָליציאַנטן האָבן נאָך ניט באַוויזן זיך אָפּטרייסלען פון דער געוואַלדיקער איבעראַשונג, ווי מיר האָבן פון זייערע פאַרגליווערטע, פאַרגולמטע הענט אַרויסגעריסן דאָס געווער און איינער פון אונז, אַ מולער, האָט געכאַפּט אַ מאַשין־ביקס... אָבער ניט קענענדיק שיסן, איז ער געבליבן אימבאַהאָלפן שטיין, ניט וויסנדיק וואָס ווייטער צו טאָן. דאַן האָבן מיר צעשלאָגן די צוויי פּאָליציאַנטן מיט קאָלבעס אַזוי, אַז זיי זיינען געבליבן ליגן אין אָנמאַכט. דער אויטאָ איז נאָך דערווייל אַלץ געפאָרן. אָבער דער פינפטער פּאָליציאַנט האָט אינסטינקטיוו דערשפּירט אַ צרה, און דער אויטאָ האָט זיך גענומען אָפּשטעלן. דער פּאָליציאַנט האָט פון שאָפערקע אַרויסגערוקט דעם קאָפּ, אָבער ער האָט קיין סך ניט באַוויזן צו זען, ווייל באַלד איז מיין האַנט מיט דער קאָלבע געווען איבער אים. דער שאָפער, דעזאָריענטירט און איבערגעשראָקן פון דעם פּלוצלינגדיקן איבערפאַל, האָט ניט געוווסט וואָס צו טאָן.

דערהערנדיק פון דערווייטן אַ צווייטן אויטאָ, האָבן מיר גענומען רופן די אידן אויף אונזער אויטאָ, וועלכע זיינען אַלץ געזעסן אומבאַהאָלפן, זיי זאָלן גיכער אַנטלויפן, ווייל עס קאָן ווערן שפּעט. מיר זיינען געווען זיכער, אַז אָדער די מערהייט פון אונז וועט זיך ראַטעווען און אַנטלויפן, אָדער אונזערע הענט וועלן אָנהויבן די פאַרצווייפלטע גרויסע אידישע נקמה אויך פון די ווייטערדיקע אויטאָס.

אָבער אונזער האָפענונג איז געווען אַן אומזיסטע. אונזערע ברידער, די געפירטע צו דער שחיטה, זיינען געווען ניט ווייניקער איבעראַשט ווי די שוחטים וואָס האָבן אונז געפירט. די שרעק און אַפּאַטיע האָט זיי צוגעשמידט צום אָרט, כאָטש כוח האָבן זיי געהאַט ניט ווייניקער פון אונז. מען האָט זיך געדאַרפט גיך דעצידירן, דער צווייטער אויטאָ דערנענטערט זיך אַלץ מער און די אידן זיצן פאַרגליווערטע אין אונזער אויטאָ און רירן זיך ניט פון אָרט. דאַן זיינען מיר אַראָפּגעשפּרונגען און גענומען לויפן. מיר זיינען געלאָפן ניט אָרגאַניזירטערהייט, צוויי פון אונז אויף רעכטס און צוויי אויף לינקס. איך בין אַראָפּגעשפּרונגען דער ערשטער, אָבער פאַלנדיק האָב איך זיך שטאַרק צעקלאַפּט און פאַרוווּנדעט אַ פוס. כ׳בין אַ סעקונדע געלעגן און נאָך געהערט פון אויטאָ אַן ענטפער אויף אונזער רוף צו אַנטלויפן: „כ׳בין צו שוואַך”. דאָס איז געווען דער געוו. דירעקטאָר פון אַ שולע און לעצטנס סעקרעטאַר פון דער אידישער פּאָליציי. ער איז געווען אַ קאַליקע... איך האָב געהערט דעם דאָזיקן ענטפער און פילנדיק אַז אָט־אָט בין איך אויך שוין אַ האַלבער קאַליקע, האָב איך מיט איבערמענטשלעכע כוחות גענומען זיך אויפהייבן. פון ווייטאָק האָב איך געקריצט מיט די ציין און אַ פאַרבאַהאַלטענע שטים האָט אין מיר געשריען „כ׳בין שטאַרק!”, און אַזוי קריכנדיק אויף אַלע פיר בין איך אַריינגעלאָפן אין וואַלד, נאָענט פון אויטאָ. לויפנדיק אין וואַלד זיינען מיר די כוחות ביסלעכווייז צוריקגעקומען. אין אַ פאָר מינוט אַרום האָב איך געהערט דעם צווייטן אויטאָ. ער האָט אַרויפגענומען די פאַרחלשטע פּאָליציאַנטן. און די אידן, נאָכדעם ווי מען האָט זיי שרעקלעך צעשלאָגן, האָט מען אָפּגעפירט צו די גריבער.

לויפנדיק אין וואַלד האָב איך דערווייל געטראָפן איינעם פון די צוויי ברידער, און צוזאַמען האָבן מיר זיך פאַמעלעך דערשלייכט ביז אַ בית־עלמין פון אַ דאָרף. אָבער ווען מיר זיינען צו אים צוגעקומען, האָבן מיר דאָרט געטראָפן פיל מענטשן. ניט איבערקלערנדיק קיין מינוט, האָבן מיר זיך געלאָזט מיט די פעלדער ווייטער. מיר האָבן אָנגעטראָפן אַ געדיכטן וועלדל, ניט ווייט פון דער באַן־ליניע באַראַנאָוויטש־סלאָנים. דאָ זיינען מיר געבליבן ליגן אַ גאַנצן טאָג. ביז מיטאָק האָבן מיר נאָך אַלץ געהערט פון דער ווייטנס די שיסערייען און געשרייען. נאָך מיטאָק האָט זיך פלוצלינג אַלץ באַרויִקט. מיר האָבן געמיינט, אַז עס איז שוין אַלץ געענדיקט, אָבער ווי ס׳האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, איז נאָך רויִק ניט געווען. בלויז ביי די גריבער איז געוואָרן שטיל, ווייל זיי זיינען שוין געווען פול. די איבעריקע אידן האָט מען געפירט אין אַן אַנדער ריכטונג, צו פּעטראַלעוויטש אויפן ווילנער טראַקט, אין אַנדערע גריבער.

מיר זיינען אַזוי געלעגן ביז פאַרנאַכט. ביינאַכט האָבן מיר געקלערט גיין צוריק קיין סלאָנים. מיר האָבן גענומען גיין מיטן טראַקט. מיין חבר איז געגאַנגען דער ערשטער, איך בין נאָך אים געבליבן אַ סך הינטערשטעליק צוליב מיין פאַרוווּנדעטער פוס, וועלכע האָט מיר אָנגעהויבן פאַרשאַפן פרישע ווייטאָקן.

אָפּגייענדיק אַ 10 מינוט האָב איך פלוצלינג פון וואַלד דערהערט אַ שאָס און אַ פייערל האָט אין דער נאָענט געטאָן אַ בליץ. כ׳האָב זיך אָריענטירט, אַז מען יאָגט אונז נאָך און פאַרלירנדיק פון אויג מיין חבר, האָב איך זיך אַריינגעקייקלט אין גראָבן ביים טראַקט. כ׳האָב אַרויסגעשטעקט מיין קאָפּ אַ קוק טאָן ווו מיין חבר איז פאַרשוווּנדן, אָבער אָט האָט ווידער אַ פייף געטאָן איבערן קאָפּ אַ קויל. כ׳האָב זיך אויף גיך אַריינגערוקט צוריק אין גראָבן און געבליבן ליגן דאָרטן אַ האַלבע שעה, צוגעטוליעט צו דער ערד. עטלעכע מאָל האָב איך געפּרוּווט רופן אין דער נאַכט מיין חבר, אָבער קיינער האָט ניט געענטפערט. שטיל אַרום. כ׳האָב גענומען קריכן אויף אַלע פיר, ביז כ׳האָב זיך צוגעשאַרט צו אַ וועלדל. דאָ בין איך אָפּגעלעגן אַ גאַנצע נאַכט און אידערפרי האָב איך ווייטער געפּרוּווט זוכן מיין חבר, אָבער כ׳האָב אים ניט געפונען. כ׳בין אַוועק אַלץ טיפער מיטן וואַלד, ביז איך האָב אָנגעטראָפן אַ פאַשע און וואַסער. איך האָב זיך געוואַשן און געווייקט מיין פוס אין קאַלטן וואַסער, נאָכדעם בין איך אַוועק אַליין קיין סלאָנים. כדי ניט אַריינצופאַלן בין איך צוערשט אַריין צו אַ באַקאַנטן פּאָלאַק. ער האָט מיר געגעבן עסן און כ׳האָב זיך אַביסל אָפּגערוט. דערוויסנדיק זיך, אַז ס׳איז דערווייל שטיל, בין איך מיט אַ הינטערוועג דערגאַנגען צו אַ געוועזענער אידישער גאַרבעריי, ווו ס׳האָבן געאַרבעט אידן. איך האָב געקלערט

מיט דער גרופּע אַריינצוגיין אין געטאָ. אָבער אַ צופעליק־פאַרבייגייענדיקער איד, אַ באַקאַנטער פון מיין פריערדיקן אַרבעטס־פּלאַץ, האָט מיר אַן אַ „לעבנס־שיין" אַריינגעפירט אין נייעם געטאָ (דער פּאָליציאַנט, וואָס האָט באַוואַכט דעם געטאָ, האָט געזוכט עפּעס צוצונעמען און ניט געהאַט אין זינען די שיינען).

אין נייעם געטאָ האָב איך זיך דערוווּסט, אַז דערווייל בין איך דער איינציקער פון די 4 אַנטלאָפענע. ערשט אויף צומאָרגנס אינדערפרי האָב איך געטראָפן איינעם פון די ברידער, וואָס איז אַנטלאָפן פון אויטאָ אין אַן אַנדער ריכטונג. ער האָט מיר דערציילט, אַז אַנטלויפנדיק האָט ער מיטגענומען מיט זיך אַ ר.ק.מ. און מיט דעם אין האַנט איז ער אָפּגעלעגן אַ טייל נאַכט. שפּעט ביינאַכט איז ער מיטן ר. ק. מ. געקומען ביז סלאָנים, הינטערן שטאָט אים באַהאַלטן און נאָכדעם אַריין אין נייעם געטאָ.

דער נייער געטאָ

אין נייעם געטאָ האָבן געוווינט די, וועלכע האָבן באַקומען געלע שיינען. זיי זיינען אָפיציעל געווען פאַרזיכערט, אָבער די גאַנצע צייט געלעבט אין שרעק. ספּעציעל האָבן מורא געהאַט די וועלכע האָבן, ווי מיר, קיין שיינען ניט געהאַט, און ניט לעגאַל זיך אַריינבאַקומען אין געטאָ. די דייטשן האָבן דערפון געוווּסט און אין איינעם אַ טאָג האָט אַ דייטש גערופן צו דער אַרבעט 9 מענער אָן שיינען, צוזאָגנדיק זיי צו געבן שיינען. נאָך דער אַרבעט האָבן זיי אָנשטאָט שיינען באַקומען קוילן...

דעמזעלבן טאָג זיינען פיל פון די, וואָס האָבן ביז איצט זיך אויסבאַהאַלטן אין סכראָנעס, אַריין אין נייעם געטאָ. מענער פלעגן עס מאַכן דורך אויסבאָרגן שיינען און פרויען דורך אָנטאָן זיך אין מענערשע קליידער און דאַן מיט פרעמדע שיינען אַריינגיין. די שיינען פלעגן זיי די אידן איבערגעבן אויף פאַרשיידענע אופנים.

אויפן דריטן טאָג פון מיין זיין אין נייעם געטאָ האָב איך געטראָפן דעם דריטן חבר. ער האָט דערציילט:

אַראָפּשפּרינגענדיק פון אויטאָ האָט ער מיטגענומען מיט זיך אַ ביקס. אין וואַלד האָט ער אָנגעטראָפן אויף אַ באַוואָפנטן פּאָליציאַנט, וועלכער האָט אים גענומען נאָכיאָגן. ווען ער האָט דערזען, אַז ס'איז שלעכט, האָט ער זיך אָפּגעשטעלט, אַ כאַפּ געטאָן דעם ביקס און גענומען גראַבלען. דער פּאָליציאַנט, מיינענדיק אַז ער וועט שיסן, איז אַנטלאָפן. דאַן האָט ער צעבראָכן די ביקס און די טיילן באַגראָבן אויפן זעלבן אָרט. ער האָט אויסגעטאָן די היטל און העמד, וועלכע זיינען געווען פאַרבלוטיקט, און אין אַ שעה אַרום איז ער שוין געווען אין אַרישן טייל פון סלאָנים. ער האָט באַשלאָסן צו ראַטעווען זיין מוטער, שוועסטער און נאָך באַקאַנטע, וועלכע זיינען נאָך איבערגעבליבן אין סכראָן. און ער איז אַוועק צום נייעם געטאָ דורך די גאַסן לעם אַלטן געטאָ. אין איינעם פון די חרובע הייזער פון אַרישן טייל האָט ער איבערגעוואַרט ביז ס'איז געוואָרן פינסטער און דאַן זיך געפרווט דורכרייסן צום אַלטן געטאָ, אָבער אַ דייטש האָט אים נאָכגעשאָסן און ער האָט קוים מיטן לעבן זיך באַוויזן אַליין צו פאַרבאַהאַלטן. דערווייל האָט ער זיך דערוווּסט, אַז די מוטער און שוועסטער זיינען שוין פון סכראָן אַריין אין נייעם געטאָ, איז ער אויך אַהער געקומען און מיר האָבן זיך געטראָפן.

דער המשך פון דער שחיטה

אין נייעם געטאָ בין איך באַלד אַוועק צום דאָקטאָר מיט מיין פוס. עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זי איז גאַנץ. ביים זעלבן דאָקטאָר האָב איך זיך אויך דערוווּסט, אַז פון די 5 פּאָליציאַנטן, מיט וועלכע מיר האָבן זיך געשלאָגן אויפן אויטאָ, איז איינער געשטאָרבן און אַ צווייטער איז שווער פאַרוווּנדעט. אַלע איבעריקע זיינען געבליבן גאַנץ. נאָך דעם פאַל פון אונזער ווידערשטאַנד זיינען די מערדער געוואָרן פאָרזיכטיקער. זיי פלעגן שוין אָפּפירן קלענערע גרופּעס אונטער אַ גרעסערן עסקאָרט.

און כאָטש אויבערפלעכלעך האָט זיך אין נייעם געטאָ דאָס לעבן אָנגעהויבן צו נאָרמאַליזירן, האָט מען געפילט, אַז עס גייט אַ צווייטע כוואַליע.

די דערווייל איבערגעבליבענע אידישע באַפעלקערונג איז געווען איינגעטיילט אין צוויי טיילן. איין טייל האָט געלעבט און געאַרבעט אין בויטעלאַגער, דער צווייטער — אין נייעם געטאָ. אין די טעג האָבן גענומען אַריינפליסן זייער אַ סך מענטשן סיי אין נייעם געטאָ און סיי אין בויטעלאַגער. ס'איז קלאָר געווען, אַז דאָס וועט לאַנג ניט דויערן. און באַלד טאַקע האָט די דייטשע מאַכט אונטערגענומען שריט צו אַ נייער שחיטה.

די מאַכט האָט אָנגעהויבן אַלעמען פאַרטיילן שיינען און פירן אויף אַרבעט. יעדער שיין האָט באַקומען אַ לויף־נומער, אַזוי אַז די אַרויסגעבער האָבן געקענט גענוי פעסטשטעלן די צאָל אידן. עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, אַז פיל אידן האָבן זיך שפּעטער גענומען שיינען אויף זאַפּאַס, אַזוי אַז ס'האָט זיך באַקומען אַ צאָל אידן גרעסער ווי אין דער ווירקלעכקייט.

ווען אַלע זיינען שוין געוואָרן אויסגעטיילט, האָט מען באַשלאָסן צו מאַכן אַ נייע סאָרטירונג. מען האָט צונויפגעשטעלט ליסטעס אויף גרינע און אויף רויטע שיינען.

ר ו י ט ע ש י י נ ע ן, אין אַ צאָל פון 850, זיינען באַשטעטיקט געוואָרן פאַר קוואַליפיצירטע פאַכלייט און דאָקטוירים אויף אָפּצושטעלן זיך אין דעם קוואַרטאַל. נאָכדעם ווי ס'זיינען אַרויסגעגעבן געוואָרן די רויטע שיינען, האָט מען פאַראָרדנט די איבעריקע אידן, וועלכע האָבן ביז דאַן געוווינט אין נייעם געטאָ, צו גיין אין בויטעלאַגער, כדי צו באַקומען דאָרטן גרינע שיינען. אָבער נאָך איידער וואָס ווען איז דער געטאָ אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דער פּאָליציי און זשאַנדאַרמעריע, וועלכע האָבן אַרויסגעפירט פאַרן געטאָ אַלע אידן אָן רויטע שיינען.

די קינדער און פרויען פון די אינהאַבער פון רויטע שיינען איז געלונגען אַרויסצונעמען דורך די עלטערן און מענער. פון די איבעריקע האָט מען די מענער אָפּגעשיקט אין בויטעלאַגער און די פרויען אין טורמע.

אויפצומאָרגנס, דאָס איז געווען אויפן 8־טן טאָג זינט דעם אָנהויב פון דער שחיטה, האָבן די איבערגעבליבענע פרויען, מענער און קינדער פון בויטעלאַגער באַקומען 250

גרינע שיינען, — גאַנצע, וואָס האָט געהייסן, אַז זיי קענען בלייבן אין בויטעלאַגער. 150 האָבן באַקומען גרינע שיינען מיט אָפּגעהאַקטע שפּיצן. זיי זיינען געווען באַשטימט צו ווינען אין לאַגער פון דער טאָדט־אָרגאַניזאַציע אין קאָזלאָוושטשיזנע. אַ געוויסער טייל, מערסטנטייל פרויען, האָט באַקומען אויך גרינע אָפּגעהאַקטע שיינען מיט אַ באַפעל זיך צוזאַמלען אין אַן אַרומגעצוימטן מיט דראָט שטח פון פאַרבליבענעם טייל פון דער גאַס באַלאָנע. ס'האָבן זיך דאָרטן, פון דער קאַטעגאָריע, באַזעצט 3000 פּערזאָנען. די איבעריקע אידן מיט אָפּגעהאַקטע גרינע שיינען האָט מען אָפּגעפירט אין טורמע און דעמזעלבן טאָג צעשאָסן.

אַזוי אַרום איז מיט די לעצטע קרבנות פאַרענדיקט געוואָרן אויפן 8־טן און 9־טן טאָג די צווייטע שחיטה. געבליבן ביים לעבן זיינען אַרום 1500 אידן פון 8000, צווישן זיי אויך איך מיט אַ רויטן שיין.

דערווייל איז עס שוין פאַר מיר געווען דער פינפטער טאָג אין נייעם געטאָ. די לאַגע איז אַלץ געווען זייער אָנגעשטרענגט. מען האָט גערעדט, אַז עס דאַרף זיין נאָך אַ שחיטה און עס וועלן פאַרבלייבן בלויז 250 מענטשן. צוליב דעם האָט זיך אָנגעהויבן אַ גרויסע כוואַליע פון אַנטלויפן. זייער פיל מענטשן פלעגן אַוועקגיין צו דער אַרבעט און פון דאָרטן פאַרשווינדן. אויך מיר, אַ גרופּע פון 8 פּערזאָן (6 מענער, 2 פרויען), האָבן באַשלאָסן אַוועקגיין אין „גליקלעכן" דריטן רייך.

מיר האָבן פאַרקויפט צוויי רויטע שיינען פאַר 8000 רובל און אַזוי האָבן מיר שוין געהאַט אויף הוצאות. אָבער דערווייל האָבן מיר נאָך פאַקטיש קיין געלט ניט געדאַרפט.

11 אַזייגער ביינאַכט האָט אונז אַ פּאָלאַק, אַ געוועזענער קאָמוניסט, אַרויסגעפירט פון סלאָנים, אָנווייזנדיק וועלכע הייזער מיר זאָלן אויסמיידן. לויט אַ צעטל פון דערפער, וועלכן ער האָט אונז געגעבן, זיינען מיר געגאַנגען ווייטער אַליין, אָן קיין שום פירער, ביז צוויי ביינאַכט. נאָך צוויי, ווי ס'האָט נאָר געקומען טאָגן, האָבן מיר זיך פאַרבאַהאַלטן און געוואַרט אויף דער קומענדיקער נאַכט. אַזוי זיינען מיר אויף דער פערטער נאַכט פון וואַנדערן אָנגעקומען קיין רוזשנוי. אַריינגייענדיק ביינאַכט אין שטאָט האָבן מיר אָנגעטראָפן אין דער פינסטער אויף אַ וואַך. מיר האָבן זיך צעטיילט אויף צוויי גרופּעס און עס איז אונז געלונגען צו אַנטלויפן. עס איז אונז נאָכגעלאָפן אַ הונט, און ס'וואָלט שלעכט געווען מיט אונז, ווען מיר דערטאַפן ניט אין דער פינסטער אַ בית־מדרש. ביז אינדערפרי זיינען מיר אָפּגעלעגן אין שרעק צווישן זיינע חרובע ווענט. אינדערפרי האָט זיך פאַרביי די פענסטער אַדורכגערוקט עפּעס געלס. לויט דער לאַטע האָבן מיר דערקענט אַ אידן. ער האָט אונז אַריינגעפירט אין אידישן קוואַרטאַל. דאָ האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז די אַנדערע 4 זיינען נאָך ניטאָ. ערשט אַ פּאָר שעה שפּעטער האָבן מיר זיי געטראָפן. זיי האָבן אונז דערציילט, אַז זיי האָבן געטראָפן אַ אידישן שמיד, ער האָט זיי אַריבערגעשיקט אויפן אידישן בית־עלמין און געמאָלדן וועגן זיי דעם אידנראַט. מאַסקירנדיק זיי אַלס חברא־קדישא מיט אַן ארון, איז געלונגען זיי אַריינצופירן אין אידישן קוואַרטאַל.

אין רוזשנוי זיינען מיר געווען 4 טעג. מיר האָבן אָנגעטראָפן אויף אַ שלעכטער באַציאונג אין שטאָט. אַזוי האָט אונז אַ בעל־הבית געדראָט מיט איבערגעבן דער פּאָליציי. די לאַגע איז דאָ אַלץ שווערער געוואָרן פאַר פּליטים פון סלאָנים, ביז דער אידנראַט האָט גענומען פון אונז 200 מאַרק (פון 8 פּערזאָן), כדי איינצושטילן די פּאָליציי. זעענדיק אַז עס איז שלעכט, האָבן מיר אַליין זיך געשאַפן אַן אויטאָ, וועלכער האָט אונז געקאָסט 600 מאַרק פאַרן אַוועקפירן ביז וואָלקאָוויסק. דאָ האָט אונז דער אידנראַט זייער וואַרעם אויפגענומען, געגעבן אונז עסן און געלעגער און אויף זיין חשבון אונז אָפּגעשיקט קיין ביאַליסטאָק. אין ביאַליסטאָק בין איך געקומען צו מיינע פריינט.

די לעצטע שחיטה

נאָך פאַר דער גרויסער שחיטה האָבן זיך געוויסע קרייזן אין סלאָנים גענומען גרייטן צו אַ זעלבשוץ. דער גרעסטער טייל פון דער יוגנט איז געווען דורכגעדרונגען מיטן ווילן צו שטעלן אַ ווידערשטאַנד, אָדער אַוועקגיין אין וואַלד צו די פּאַרטיזאַנער. מען האָט אָנגעקניפּט פאַרבינדונגען מיטן אויסערן געטאָ. ביידע צילן זיינען כמעט ווי ניט דערגרייכט געוואָרן.

בעת דער שחיטה איז אין געטאָ געווען פאַרבאַהאַלטן אַמוניציע מיט אַ 10—15 ביקסן, וועלכע זיינען געשמוגלט געוואָרן פון בויטעלאַגער, אָבער צוליב פאַרשיידענע (מיר ניט אינגאַנצן קלאָרע) סיבות זיינען זיי בעת מעשה גלייך ניט אויסגענוצט געוואָרן. ווען די ערשטע גרויסע שחיטה איז געווען פאַרענדיקט און נאָכן אַרויסגעבן די רויטע שיינען, האָבן געוויסע פּערזאָנען וועלכע האָבן געוווּסט ווו עס ליגט דאָס געווער, געפּרוווּט דאָס מיטנעמען מיט זיך אין וואַלד אַריין. צו דעם צוועק זיינען זיי געקומען אַהין מיט פורן, כלומרשט נאָך שלאָסער־געצייג, און צווישן די געצייג האָבן זיי אַריינגעפּאַקט אַ קעסטל אַמוניציע. ווייזט אויס, אַז צווישן זיי איז געווען אַ פּראָוואָקאַטאָר, אָדער זיי זיינען סתם געווען אַביסל אומפאָרזיכטיק, אָבער די מעשה איז דערגאַנגען צום ווייסרוסישן קאָמיטעט, וואָס האָט עס גלייך געגעבן צו וויסן דער ס. ד., און ווען די פורן זיינען שוין געווען אין וועג, האָט זיי פּלוצלינג פאַרהאַלטן דער שעף פון ס. ד. מיט זיינעם אַ משרת, און נאָך אַ גרינטלעכע רעוויזיע געפונען דאָס קעסטל אַמוניציע.

אין שייכות דערמיט זיינען גלייך אַרעסטירט געוואָרן 12 אידן, וועלכע האָבן דעם טאָג געאַרבעט אין אַלטן געטאָ. אָבער דער פירער פון דער גאַנצער אַקציע מיט דער אַמוניציע איז טראָץ דער פּינקטלעכער מסירה פאַרשוווּנדן זיי פון אונטער די הענט און איז עד היום ניטאָ אין סלאָנים. לויט וואַרשיינלעכע קלאַנגען האָט ער זיך אָפּגעטראָגן אין וואַלד.

דער שעף פון ס. ד., וועלכער איז גלייך נאָך דער געשעעניש געקומען אין געטאָ, האָט געדראָט דערשיסן 500 אידן, אויב מען וועט אים ניט אַרויסגעבן די פּערזאָן.

הערנדיק די דראָאונג איז אינזש. וואָלפשטיין, דער פאַראַנטוואָרטלעכער אידישער פאָרשטייער, אויך נעלם געוואָרן. ווען מען איז אים געקומען זוכן און ניט געפונען, האָט מען אָנשטאָט אים אַרעסטירט זיין פרוי און פאַרזיכערט איר, אַז אויב איר מאַן וועט זיך מעלדן, וועט אים גאָרניט געשען. אָבער אינזש. וואָלפשטיין איז ניט צוריקגעקומען. די אַטמאָספער איז אַלץ געשפאַנטער געוואָרן. יעדן טאָג פלעגן אַנדערע

אַנטלויפן אין „דריטן רייך". פון דער יוגנט איז אַ געוויסע צאָל אַנטלאָפן אין די וועלדער.

פון די אַנטלויפנדיקע פלעגט מען אָפט פיל כאַפן און דערשיסן. אַזוי למשל איז געכאַפּט געוואָרן אויפן וועג אַ גרופּע פון 10 אידן מיטן לעצטן פּרעזעס פון אידנראַט בראש (איינעם פון זיי איז פונדעסטוועגן געלונגען צו אַנטלויפן).

לאַנג איז אין סלאָנים רואיק ניט געווען. מער ווייניקער אַ מאָנאַט צייט נאָך דער לעצטער שחיטה האָט מען גענומען מאַכן אַ ליסטע אויף פרישע שיינען. אין דער ליסטע זיינען אַריין בלויז געקליבענע אומפאַרבייטלעכע פאַכלייט, אין דער צאָל פון 250. דערין אויך דאָקטוירים און עטלעכע פרויען ספּעציאַליסטינס. די אַלע האָבן באַקומען נייע גרינע שיינען. קיין רעכט צוצושרייבן צו די שיינען פרויען אָדער קינדער האָבן זיי ניט געהאַט.

דעם 9־טן אויגוסט 1942, 11 אַזייגער אינאָוונט, איז דער נייער געטאָ געוואָרן אַרומגערינגלט. אויסער דער וואַך אַרום און אַרום, וועלכע איז דאָסמאָל באַשטאַנען פון בלויז אוקראַי־נער, איז דער נייער געטאָ געווען געדיכט אַרומגעצוימט מיט אַ דאָפּלטן דראָטענעם פּלויט. טייל מענטשן האָט זיך ביינאַכט געפּרוווט דורכרייסן, אָבער אָן דערפאָלג. דער פּלויט איז געווען געדיכט און די וואַך האָט געעפנט אַ שיסעריי.

אינדערפרי האָט זיך אָנגעהויבן די אָבלאַווע. איבערלאָזנ־דיק בלויז די 250 מיט די גרינע שיינען, האָט מען די איבע־ריקע אַוועקגעפירט שיסן. אַ געוויסער טייל פון די אַרומגע־רינגלטע האָט זיך געפּרוווט אויסבאַהאַלטן אין די אַלטע סכראָ־נעס פון דער גאָס מאָסטאָווע (די גאַס איז פריער געווען אַ טייל פון אַלטן געטאָ. וואָס איז שפּעטער צוגעטיילט געוואָרן צום נייעם געטאָ). דעם זעלבן גורל האָבן געהאַט די אידן וועלכע האָבן געוווינט אין בויטעלאַגער און אין לאַגר פון אָרג. טאָדט. פון די 300 אידן, וואָס האָבן געוווינט אין דעם אויך אַרומגעצוימטן טייל פון גאַס באַלאָנע, איז דער גרעסטער טייל זיך צעלאָפן. די איבעריקע זיינען אַריינגעפאַלן.

2 פרויען, קיין איין קינד!

דעם 24־טן פעברואַר 1943 זיינען נאָך אַלץ געווען אין סלאָנים 400 אידן, דערין צוויי פרויען. קיין איין קינד. ביז דער פערטער אַקציע זיינען נאָך געווען 6 קינדער.

הגרמנים הטובים משנת 1916

בעלון „הנוער", שיצא בסלונים ב־1916 בעריכת משה אוורבוך וקלמן ליכטנשטין מצאנו כמה דברים על הגרמנים בסלונים:

„... בשבוע הזה התעוררה בינינו שאלה: הדי לכנות את הגרמנים בשם „אינקויזיטורים מודרנים", או גם זה עוד קטן ודל הערך לעומת אכזריותם?

כידוע, מחויבים כל אנשי העיר עד 50 שנה ללכת לעבודה, מבלי הבדל בין חג וחול. יהודי אחד, אחרי עבדו שבוע ימים רצופים, סרב לעבוד ביום השבת, ראשית מפני שחסיד הוא, ושנית עיף מאד היה אחרי שבוע של עבודה. אז בא אליו השוטר הגרמני למען הובילהו ללשכת השוטרים. אך בבית לא מצאוהו וילך לבית מדרש החסידים ששם מצאהו. בדרך, כמובן, לא חס השוטר ולא קמץ במכות אגרוף, עד אשר הביאהו אל הלשכה. בבואו התאספו כל השוטרים החיילים, וכל אחד חשב לו למצוה להכותו, למרטהו ולהתעלל בו. והאחד הפילהו ארצה. וכטוב לב ה„אינקויזיטורים" בהול־לות וברשעות, לקח אחד דלי מלא ושפך עליו. החסיד נתעלף, אך החיילים ה„רחמניים" השיבו את רוחו כדי שיוכלו להכותו הלאה. ממש אינקויזיציה. הוא החריש וסבל בדומיה. והאם יתקומם נגדם, מה? הלא הוא אחד והם רבים. וכה התעללו בו עד אשר בא ה„אונטער אופיציר" גריזנבאך י. ש. ו., ניגש אל היהודי השובת את השבת, החזיק ביד האחת בזקנו ותלש חצי זקן וישלך ארצה. זהו משחק עשה לו. החסיד הרים את חצי הזקן, ובדחיפה מאחור גורש מהלשכה. וילך לו מוכה ומעונה ומלא מכאובים.

עכשיו אנו שואלים את הקוראים הנכבדים שיבארו לנו וישיבו על השאלה: הדי לכנות את האכזרים הגרמנים האלו בשם „אינקויזיטורים" או גם שם זה אינו ראוי להם? הם עוד יותר עריצים, אבירי לב ואכזרים מהאינקויזיטורים בימי הבינים. וכל אלו קרו ויאתיו בשנות המאה העשרים ובידי בני העם הגרמני המקולטר והמנומס".

יעקב זליבאנסקי

אבותיהם של רוצחי ישראל

החיה הנאצית בצורת אדם נתגלתה בפני כל העולם בימי מלחמת־העולם השניה. באכזריות סדיסטית ובשיטתיות גרמנית־מדעית הביאו הנאצים לכליונם של ששת מיליוני יהודים באירופה.

לעומת זוועה זו מה חוורים היו מעשי הגרמנים בימי האוקופציה הגרמנית בסלונים במלחמת־העולם הראשונה. אולם באותה מידה ניתן לומר: מה אופיניים היו לאותה רוח גרמנית, שמצאה ביטויה המושלם בתנועה הנאצית.

בדעתי להעלות כאן פרקים קטנים, בלתי־חשובים לכאורה, מהימים ההם, בהם ניתן לנו, בני הדור הקודם, להציץ פנימה אל מהותם הנפשית של בני האומה הגרמנית. כבר אז, בימי מלחמת־העולם הראשונה, היתה מאיימת עלינו שחצנותם ויהירותם של הגרמנים, שחונכו ברוח „דויטשלאנד, דויטשלאנד איבער אַלס", וכבר אז הרגשנו את משמעות האדנות הגרמנית.

עוד זכורים עמדי ימי פרוץ מלחמת־העולם הראשונה. בתחנת הרכבת של סלונים עברו גדודי צבא רוסיה על תזמורותיהם. ובגדודים בני כל עמי רוסיה הגדולה מתרוננים ועליזים, ובלבם אמונה ובטחון בנצחונם על האויב. קוזקים ובני קאווקאז היו יוצאים בריקודים סוערים ושירה אדירה היתה ממלאה חללו של המרחב הגדול שליד התחנה.

אנו, יהודי סלונים, רצינו להוכיח לשלטונות את נאמנותנו למולדת השרויה בסכנה. הקהילה היהודית ארגנה הפגנות פאטריוטיות ובראשן צעדו נכבדי העיר כשספרי־תורה בידיהם. קריאות הידד לחיי הצאַר ולחיי המולדת הרוסית נישאו ברמה.

אך פינו ולבנו לא היו שווים. בלבנו נשאנו הכאב על ההשפלה שהיתה מנת חלקנו ברוסיה הצארית, בה היינו בנים חורגים. זכרנו את „תחום המושב", את „הנומרוס קלאוזוס" בבתי־הספר הגבוהים, את הפוגרומים בקישינוב וביאליסטוק ואת ההסתה הגלויה מצד העתונות הרוסית. מה הפלא שכירסם בלבנו הספק, אם זו מלחמתנו ואם זו מולדתנו. אף־על־פי־כן התנדבו צעירים רבים לצבא, הצטיינו בקרבות ונפלו מות גבורים. גם בעורף גילו יהודים פעילות רבה, בהתנדבם לצלב האדום ובהגישם עזרה לפצועים שהגיעו מן החזית.

עם כשלונותיהם הראשונים של הרוסים, — במידה רבה בגלל בגידת הגנרלים הגרמנים ששירתו בצבא הרוסי, — נמצא מיד השעיר לעזאזל, היהודי. בעם נפוצה שמועה, כי היהודים עוסקים בריגול לטובת גרמניה ואוספים זהב בשבילה. התוצאות המרות לא איחרו לבוא: יהודים רבים הוצאו להורג. לפקודת ניקולאי ניקולאייביץ, מפקדו העליון של צבא רוסיה, הוצאו כל התושבים היהודים ממאות ערים ועיירות שבקירבת החזית והועברו לפנים רוסיה הרחבה. וכך הפכו יהודים שישבו מאות שנים בבתיהם לפליטים חסרי כל ורכושם נעשה הפקר.

מן הראוי לציין בהזדמנות זו את העזרה שהגשנו אנו, בני סלונים ובני יתר הערים שהיו במצבנו, לפליטים אלו. לכל רכבת עם פליטים יהודים היינו מגישים במסירות נפש ואהבה רבה תה וחלב, לחם ובגדים, ולא היה קץ לדאגת אחים.

כתוצאה מהאכזבה שהשתררה ברחבי הציבור היהודי נוצר הרקע הפסיכולוגי לקראת צפיה לכובש הגרמני כאל גואל ומציל שיבטיחנו מפורענויות.

העיר ביאליסטוק נכבשה על־ידי הגרמנים בסוף הקיץ של שנת 1915. הייתי שם בזמן כיבושה. בעיר גופה לא הורגשה התקרבות החזית. לפנות ערב פרצו בעיר דליקות גדולות ואז נודע, כי אלה הם מעשי הרוסים המתכוננים לעזוב את העיר. את המחסנים הגדולים ואת הקסרקטינים שרפו למען לא יפלו בידי הצבא הגרמני.

מאוחר בערב נשמע הד מטחי תותחים ואח"כ תיקתוק מכונות־היריה. ובהשכמת הבוקר נראו כבר חיילים גרמנים בודדים, סיירים ראשונים, בחוצות העיר. הקרבות התנהלו מסביב לעיר, ואל העיר גופה נכנס הצבא הגרמני רק בשעות הצהרים.

זוכרני את אוירת החג שאפפה את העיר בהיכנס הגדודים הגרמנים על ציודם המלא, מצוחצחים ומקושטים, ובראש כל גדוד תזמורת, כאילו לא מלחמה היא זאת, אלא הצגת חג. בראש החיל הכבד הזה שהצטרף למסע ארוך, רכב על סוס לבן קצין גרמני. בדמיוננו הצטייר המחזה הזה כאילו בא המשיח הגואל, והרגשה כי אמנם נגאלנו מעבדות ודיכוי היתה רווחת בכל הציבור היהודי.

את הדרך מביאליסטוק לסלונים עשינו ברגל. התקדמנו, קבוצה קטנה של תושבי סלונים, עם החזית. את תלאות הדרך קיבלנו כהכרח המציאות של ימי המלחמה והשאיפה העזה להגיע הביתה, אל חיק המשפחה, הפיחה בנו כוחות להתגבר על כל הקשיים שהיו כרוכים בהליכה ביערות בלילות ובימים ובחיפוש מקומות מחבוא. לאחר יגיעה רבה הגענו לסלונים שניים־שלושה ימים לאחר כיבושה. ורק כאן נודעו לנו הפרטים על הקרבות המרים שניטשו על כיבושה של העיר. סלונים לא נכבשה בקלות, לא בתופים ותזמורות. כל רובע העיר שמעבר לנהר שצ'ארה נשרף כליל, בתים רבים נהרסו מפגיעות פגזי התותחים ורבים היו ההרוגים והפצועים. סלונים

העיר נותקה מכפרי הסביבה ללא אפשרות של קיום הספקה סדירה, מפאת העוצר הממושך שהוכרז בעיר. חלק מתושבי העיר, העשירים והמבוססים שבהם, עזבוה ועברו לרוסיה הגדולה והנשארים ממעמד החנוונים ובעלי־המלאכה ויתר דלת־העם נשארו בלי אמצעי מחיה. אנשים רבים היו מתחמקים מעיני הגרמנים על מנת להגיע לשדות ושם ללקט תפוחי־אדמה שהאכרים לא הספיקו להוציאם מן האדמה. היו נושאים את השקים עם תפוחי־אדמה ממרחקים גדולים כדי לשבור רעבונם של גדולים וקטנים.

הצרה הקשה שהתרגשה על ראשינו היתה החטיפה לעבודה. אנשים פחדו לצאת לרחוב, גם בבית לא היה בטחון בפני החטיפה. היו חוטפים כל גבר, צעיר ומבוגר, לעבודה בקסרטינים, לחטיבת עצים, ניקוי חצרות, עבודה במטבחים, ואם לא מצאו לחטופים התעסקות בקסרטינים היו שולחים אותם לניקוי הרחובות.

חטיפת אנשים הפכה אצל הגרמנים למעין ספורט. כשלא היה להם צורך באנשים לעבודה ממש, היו מובילים אותם למקומות רחוקים לאיסוף אבנים ולאחר יום עבודה כזה היו משלחים אותם בחזרה הביתה.

במרוצת הימים התארגנה מיליציה אזרחית, שבראשה התיצב שמואל פולונסקי. גם אני הצטרפתי למיליציה, קיבלתי סרט שענדתי אותו על שרוולי — והריני מיליציונר. התחלנו קודם כל בהכנסת סדר בשליחת אנשים לעבודה. הנהגנו תור והשתדלנו למלא את דרישת הגרמנים לכוח־אדם לעבודה. כוונתנו היתה להוות גוף מקשר בין התושבים היהודים לבין השלטון העירוני הצבאי.

האמת ניתנה להאמר: לא תמיד עלה בידינו לשמור על השקט הנפשי ועל בטחונה של האוכלוסיה, שכן ההתעללות בתושבים היהודים היתה חלק בלתי־נפרד מהתנהגות הגרמנים. המיליציונרים הגרמניים — חיילים שענדו סרט ועליו אותיות בולטות M. P. — היו נוהגים להתפרץ בשבתות לבתי־המדרש ולבתי־הכנסת, ודווקא באמצע התפילה, ולקחת לקסרקטינים יהודים זקנים, עטופים בטליתותיהם. שם היו מכריחים אותם לשטוף רצפות, לאסוף זנבות סיגריות בחצרות או סתם ללקט אבנים ללא כל תכלית מעשית. וכל זה על מנת לבזות את היהודי ולהטיל עליו פחד.

יום אחד ניתנה פקודה לאזרחי העיר בגיל צעיר להתיצב בבית־הכנסת הגדול בשולהויף. שם אספו את כולם והעבירום תחת משמר של חיילים לכנסיה ברחוב פניסבה, בה החזיקו אותם בלי אוכל ואף בלי שתיה במשך יום ולילה. למחרת הובילום לתחנת הרכבת ומשם נשלחו למקום בלתי־ידוע. אין לתאר את צער המשפחות שלא ידעו גורל יקיריהם. החרדה לגורלם היתה כללית והפחד לא סר מלבנו גם בהיוודע מקום היותם — מחנה השבויים „לאנדסדורף”, שהיה נודע לשמצה בכל גרמניה בתנאיו הקשים, בעבודות פרך במכרות הפחם, בתנאי דיור ללא נשוא וביחס מחפיר אל השבויים.

אך כל הסבור, כי שפר בהרבה חלקם של תושבי סלונים אשר נשארו בעיר — אינו אלא טועה. כאן היה משתולל הוואכמייסטר הגרמני, קרמפה, חיה בצורת אדם, סדיסט ממש. למקום המטרה שלו בחר לו בית מבודד בחצר סגורה ברחוב ריבצקה.

תושבי סלונים היו פוחדים להתקרב אל הבית ההוא והשכנים ידעו לספר על צעקות ובכי מר שבקעו מתוכו. מעטים היו שיכלו לצאת מהבית ההוא בשארית כוחותיהם. על גופם היו נראים סימני הכאה, פניהם נפוחות ו„פנסים” כחולים מתחת לעיניהם. הוואכמייסטר היה מתעלל בעצמו בקרבנותיו, אך גם עוזריו לא טמנו ידם בצלחת. לא אחת התרוקנו הרחובות מאדם, כשהסדיסט היה עורך טיולי ביקורת ברחובות העיר. אוי היה לו לאדם, שלא הוריד את כובעו בעוד מועד לפני „האדון הוואכמייסטר”, על מנת שתונחת על ראשו מכת־הלם ממקלו של הגרמני. זה היה לו אמצעי חינוכי כלפי היהודים.

זוכר אני מקרה שזיעזע את כל תושבי העיר. בין הפליטים הרבים שהגיעו לסלונים בימים ההם היה גם רב מעיירה קטנה שבסביבה (נדמה לי מז'טיל). היה זה יהודי גבוה ובעל הדרת פנים, יפה תואר ובעל צורה, מתלבש כדרך הרבנים בימים ההם: מעיל מארג שחור עם צווארון מעור „קוטיק”, ועל ראשו חבש „שטריימל”. פעם אחת, בעוברו ברחוב, נתקל בוואכמייסטר. ממרחק־מה לא הוריד בפניו עדיין את כובעו בברכת „גוטן מורגן”. ומה היה גמולו של הוואכמייסטר? קרא לו לרב אליו והכריהו להחוות לו קידה, ובמקל שבידו הכה על ראשו של הרב, על פניו ועל ידיו לעיני עוברים ושבים. ברור שהעלבון והפגיעה באישיות דתית פגעו בכל יהודי העיר, אך כל זה לא נגע כלל בוואכמייסטר הגרמני ומעשיו שימשו דוגמה לעוזריו ולכל אנשי־השלטון הגרמניים.

מן הראוי לציין עוד אחד מאנשי השלטון בתקופת הכיבוש הגרמני בשנים ההן, את הרופא הראשי של בית־החולים הצבאי. איש זה, שבעיסוקו כרופא צריך היה להיות נכון לעזור לאדם באשר הוא אדם, היה לאחר עבודתו מתעלל באנשים שהיו נקרים לו בדרכו, היה מכה ברחוב אדם שלא הרים בפניו את כובעו או שלא החווה קידה נמוכה בפניו, וצריחותיו הרעידו את כל העומדים מסביב.

לא הזכרתי כאן את ההתעלליות המרובות והנגישות מצד השלטון הצבאי בעיר, את העוצר בלילות בעיר ובדרכים, את הקנסות המרובים שהיו מטילים על התושבים וכיו"ב. לא נגעתי, — שכן כל אלה הם עניינים פעוטים לעומת זוועות הגרמנים בימי השואה. אך בכמה מהשרטוטים לעיל התכוונתי להצביע על הרציפות בהתנהגותם של בני „עם האדונים” כלפי עמים נכבשים וכלפי יהודים בפרט.

בניהם של אותם רופאים ואותם וואכמייסטרים הם הם שביצעו את מעשה־הזוועה האיום והנורא ביותר מאז היות אדם עלי אדמות.

קלמן ליכטנשטיין

כאז כן עתה

מיומן ההתרשמויות של איש סלונים בארץ עם התגלות השואה

תשרי תשכ"א (אוקטובר 1960)

כאז כן עתה...

הנה השנים מתגלגלות במרוצן. 5, 10, 15 שנים — מאז שהפך עלינו עולמנו, מאז שהידיעות הממו ורצצו אותנו.

„אותנו", — כלומר, אלה שהגורל העוור מנע מהם את מוראות התופת ואת ד' אמותיהם שנקצבו להם, כלכל יהודי סלונים, על־ידי היק ומרעיו בבורות המשותפים של צ'פליבו ופטרלייביץ, אך שאותו הגורל לא חסך מהם, מהיושבים לבטח בארצנו בעיצומן של שנות השואה, את כל ההתרשמויות העמוקות, התהומיות, בהתאם לשלבים השונים של התגלות השואה ולאחריה: הצפייה והחרדה עם שחרור העיר; מועקת־הנפש האלמת והמותחת נוכח חוסר הידיעות בחדשים הראשונים; זעקת הנפש עם הגיע הידיעות הראשונות; התדהמה האיומה עם הרמת המסך מעל במת־הגיהינום; הכאב המעמיק תוך המגע עם הפליט הראשון; הכרת היתמות המשוועת עם הגיע המכתבים הראשונים של השרידים; כריעת־הברכיים נוכח הכרת המוסר העילאי והכוח הנפשי העצום של קדושינו וגבורינו; העמידה הנרעשת והנרגשת נוכח הטרגדיות הפרטיות שבתוך הטרגדיה הכללית...

והנה, שנים נקפו ועברו, וכל סולם־החוויות האלה עומד בעינו. מאום לא נגרע מעצמת הכאב; כלום לא נעדר משרשרת התגובות.

כאז כן עתה... חושינו לא קהו, רגשותינו לא החלידו, תגובותינו לא רוככו; כאילו — אך זה תמול היה.

וכך ילוונו כל אלה עד תום, עד יומנו האחרון, — אותנו, את בני הדור הזה, דור החורבן והאבדון, הנידונים לכאב־עולם, אשר לא ירוחם אלא בחידלון האין־סופי, הנצחי.

התזכרו, התזכרו אותן, את שנות תש"ד, תש"ה, תש"ו, תש"ז? —

ב„ידיעות של ארגון יוצאי סלונים בארץ", שהופיעו מפרק לפרק בשנים ההן נתתי בטוי כל־שהוא לתגובותינו המשותפות, בשער כל חוברת. כאז כן עתה, משמשים דברי המבע האלה עדות למה שעבר אז עלינו כאן, במקלט האומה, במולדת, והם מוסיפים להיות הבבואה של השנים ההן בנפשותינו.

ולמען דור אחרון אנו מגוללים כאן גם את סדרת התגובות האלה, את שרשרת ההתרשמויות של דור אומלל ויתום.

אב תש"ד (יולי 1944)

במזל צפייה וחרדה

ביום 10 ביולי 1944 שידר רדיו מוסקבה את פקודת היום הבאה:

„כוחות החזית הבילורוסית הראשונה חצו את הנהר שצ'רה בחזית של 96 ק"מ, וכבשו בהסתערות את העיר סלונים, צומת־מסילות גדול ומעוז גרמני אדיר על הנהר שצ'רה. לאות נצחון זה תשאינה היחידות שהצטיינו בכיבוש סלונים את שם העיר הזאת. — הערב ב־11 תברך מוסקבה הבירה את גיבורי המערכה הזאת ב־20 תרועות ארטילריה מ־224 תותחים". —

שחרור העיר עורר שביב תקווה בלבות כולנו, לבות יוצאי סלונים, שהנה בא היום ואפשר יהיה להתקשר עם אחינו הקרובים־רחוקים.

מיד לאחר פרסום הידיעה הנ"ל התכנס ועד הארגון להתייעצות בדבר חיפוש דרכים על מנת להשיג ידיעות על יהודי העיר. הוחלט לשלוח 2 מברקים למושל הצבאי הסובייטי של העיר ולוועד האנטיפשיסטי היהודי במוסקבה בבקשה להודיענו על גורל יהודי העיר.

בעוד אנו מחכים בלב רועד וחרד לתשובה על המברקים האלה, והנה הממתנו הידיעה הנוראה שהופיעה בכל עתוני הארץ ביום 26 ביולי:

„מוסקבה (סטא.). — כל האוכלוסיה היהודית בעיר סלונים ברצחה ע"י הגרמנים, — מודיע איזבסטייה בשם סופרו מחזית המלחמה". —

ימים איומים, איומים כשאול. כל אחד וכאבו בלבו. ותו לא.

ועוברים ימים, ארוכים כנצח. זה הכל. אין אף ידיעה אחת ישירה מ„שם"; אין אף אות חיים אחד.

תשרי תש"ה (ספטמבר 1944)

ימים נוראים

ימים נוראים תש"ה, ימים נוראים כפולים ומכופלים לנו ולכל בית־ישראל. דומית המות המחרידה, השוררת בגיאיות ההריגה ועל אלפי במות השחיטה, משתיקה את צלצול הפע־

מונים, מבליעה את פעמי הנצחון הנשאים ממזרח וממערב.

עיר עיר ושחרורה, עיר עיר ובורותיה, בהם נשלכו או נשרפו עצמות בית ישראל על זקניו, נשיו וטפו.

כי הנה חדשים עוברים, חדשים ארוכים וקשים, מאז שוחררו ארצות ומדינות, ולשוא תכלינה עינינו לידיעות מנחמות ומשקיטות, לידיעות מעודדות כל־שהן משם.

הנה למעלה מחדשיים עברו מיום שחרורה של סלונים, עיר מוצאנו, בה השארנו אבות ואמהות, אחים ואחיות. עינינו כלות ומיחלות, אך נסתם כל חזון. אלם־צלמות. המסך האיום והנורא החוצץ בינינו וביניהם לא הורם עדיין. תעלומת אימים לוחצת על כולנו, וכמוכי־תמהון מהלכים אנו וצופים: מי יפתור לנו את סוד־התעלומה המעיקה הזאת?

יש וכאילו שביב־תנחומים יבקיע את מפלשי העבים, אך בן־רגע גוברת שוב התעלומה האפלה. מחנק, דומית מות...

ובלילה הקדוש והנורא, עת „יעלה שוועתנו מערב״, הלב המכווץ והאלם ירעד שבעתיים. אי הלב לא יתפלץ להמיה נוקבת כזאת?

אי הלב לא ישבר מצפיה ללא תוחלת, מהמתיחות הטרגית שבאה נוסף לתת־הכרת האסון האיום?

ימים נוראים, ימים נוראים נוסח תש״ה.

טבת תש״ה (דצמבר 1944)

על קהילת סלונים כי איננה

כעת אנו יודעים את הכל. כעת אנו מהלכים עם השרידים המעטים מבור לבור. הנה הם שלוש הפיות, שלושת הלועות שנפתחו באדמה לבלוע את כל קהילת סלונים בבת־אחת. הנה הם: שפאקובו, צ׳פליבו, פטרלייביץ׳, — מול חרבות העיר מזה ומול יערות האורן מזה.

„והשמש זרחה והשטה פרחה״, — וכשלוש רבבות נפש, זקן ונער וטף נקברו חיים והיו כלא היו.

„וכך הוא המצב בכל הערים והעיירות של ארצנו״, — מוסיף בפשטות לאקונית אחד השרידים.

✶

עקור נעקר רוב מנינו ורוב בנינו של העם. הלב היהודי והמוח היהודי גם יחד אבדו את חיותם עם אבדן היהדות הפולנית, הרוסית, הליטאית. אלף שנות היסטוריה ישראלית נחתמו בנהרי־נחלי דם עם חיסול היהדות במזרח ובמרכז אירופה. קהילות עתיקות־יומין ורבות־יוחסין נמחקו כהרף־עין מתחת פני השמים.

קהילת סלונים הקדושה, שמצבות־אבן בבית הקברות העתיק אשר בפרבר זמושצ׳ה מעידות על שרשיה הנעוצים במאה הארבע־עשרה; קהילת סלונים העתיקה, אחת מאבני־הנזר בעטרת יהדות רייסין וליטא, ששמות גדולים בתורה וביראה מבעל ה„חלקת מחוקק״ ועד ר׳ מרדכילה אושמינירזצ״ל, פארו את כסא־רבנותה במשך מאות בשנים; קהילת סלונים — איננה! לא עוד ישמע קול תורה וקול רנה ותפלה בשולהויף... רק חומות בית הכנסת הגדול, המצבה היחידה של יהדות סלונים, שאך לפני שנתים מלאו שלוש מאות שנה להקמתו — מעידות ביתמותן על קול יעקב כי נדם... אולי לא שרד אף מנין מתפללים אחד, בכדי להדליק נר־נשמה לקדושים במקום זה, שבמשך שלוש מאות שנה לא פסקה תפילה שם...

ניתקה השרשרת של יהדות רצופה וצרופה, עילאית ואלהית. נסתמו המעינות, נצחו המצוקים את האראלים.

יערות שפאקובו, שדמות צ׳פלבו, הררי פטרלייביץ׳, — אל טל ואל מטר עליכם!

ודווקא במראות־נוף אלה בחיק הטבע הנצחי, בחורשות מצילות, ששם אלפי משה׳לאך ושלמה׳לאך מסלונים האזינו בקיץ לשיח אילנות, — דווקא שם איווה האשמדאי לערוך את חזיון הדמים, את במת התופת שלו.

ארור אתה, שבעים ושבע, עם מרצחים שפלים, שעוד מתיימר להיות „עם חוזים ומשוררים״, כביכול, — ארור אתה מן האדמה, אשר פצתה את פיה לקחת מידך דמי מיליוני נולדים בצלם!

ארור אתה עד עולם, עד עולם!

איך נחיה, איך נשא את גודל הכאב, את עצמת הכאב, כשהבשר החי נחתך מעצמנו ובשרנו? —

מהרי יהודה נישאות עינינו אל ערבות בילורוסיה, אזנינו קולטות את אנקות הקבורים חיים. מבטינו מלווים את עיני הילדים הרכים, שצפו בתמהון אל פיות הרובים ומכונות הירייה.

מאזלת־הבעה, אלמים ונעלמים, נעלה על דל־שפתנו מלים נצחיות כנצח־ישראל:

יתגדל ויתקדש שמיה רבא...

ניסן תש״ה (מרץ 1945)

עם הרמת המסך

מאז הורם המסך לחצאין מעל במת השחיטה שעל חופי השצ׳רה — מבקיעות ידיעות בודדות, המאשרות בכללן את הידוע כבר. עוד פרט פה, עוד קו שם. עוד שם נוסף לרשימת השרידים. ידיעות ושמועות על 20, 40, 70 ניצולים. מכתבים קצרים ודומים: „נשארתי היחידי מכל המשפחה״. שנים־שלושה מנינים של שרידים־צללים תועים אי־שם בין החורבות, מסתופפים בצל בית־הכנסת הגדול. נשמות ערטילאיות, עלובות, גלמודות, שמוראות המיתות האכזריות חרותים על תווי־פניהן... זה הכל מה שהגיענו במשך החדשים האחרונים.

✶

ובינתים, מערבות סיביר, אוזבקיסטן, קזקסטן אנו קולטים הלכי־רוח של פליטינו שם: „העולם הוא גדול ורחב־ידים, אך בשבילנו צר המקום״. — „אנו שואלים את השאלה הגורלית: להיות או לחדול״. — „אל לנו לחזור לסלונים״. — „אין לנו לאן לשים את פנינו, בלתי אם אליכם״. —

הלכי־רוח שמאחוריהם פוערת פיה הכרת יתמות איומה, הרגשת בדידות ותלישות במדינה הענקית הזרה והקרה. כלו כל הקצין בשביל עשרות פליטינו, שבאורח־פלא ניצלו מצפרני הרוצח: מאחוריהם — בורות צ׳פליבו ופטרלייביץ׳, ומלפניהם — השכול והאבדון של חיים תלושים ועגומים. רק כוכב המזרח עוד ירמוז להם, עוד יחזיקם בעניים על עברי פי תהום הבדידות: „אין לנו לאן ללכת בלתי אם אליכם״... —

ופה — אובדי עצות, המומים אנו צופים מרחוק אל נוכח המשואות. החורבן שלא יאומן, השחיטות שאין בדברי ימי

אדם משלן, הממונו כליל, הדהימונו עד אלם, מחצונו והשתי־קונו. זוועות כאלה הן מחוץ לתפיסה האנושית, מעבר להכרת בן־תמותה.

יש ומעיינות הדמעות מסתתמים, בטרם יפרצו החוצה. נדמה, שבהדהמה פסיכית כזאת אנו שרויים כעת, שמאחוריה — הבשורה האיומה, המוחצת, ומלפניה — התעוררות אטית וחזרה הדרגתית אל הצטללות החושים ואל הרגשה חריפה מאד, — מה חריפה! — של הכאב.

ונדמה לנו, שההתעוררות מתדהמתנו עוד בוא תבוא, במוקדם או במאוחר. אין לתאר את עצמת הכאב, שאז רק אז עוד עלול לנקבנו ולאכל את לשד עצמותינו.

ואז, רק אז נתפוס, אולי, במלואה את כל חובתנו ואחריו־תנו כלפי הנפשות הבודדות שניצלו.

תשרי תש״ו (ספטמבר 1945)

בבוא הפליט הראשון

עד־הראייה הראשון לתעלולי הנאצים בסלונים, שהגיע ארצה, הכניסנו לפני ולפנים של המערכה האחרונה בתולדות יהדות סלונים.

הגורל זיכה אותנו, רושמי הרשומות של הזוועות לדור זה ולדורות הבאים, שהשריד הזה, בחור אמיץ וחזק, שעבר דרך השחיטות בסלונים, הבונקרים בוולקוביסק ומחנות המות באושבינצים ודכאו, — לא נס לחו ולא כהתה עינו, למרות העינויים הבלתי־אנושיים, למרות ההרעבה ופחד המות, למרות אבדן בני־ביתו, למרות התליינים! ולא עוד, אלא ששמר לא רק על ערך כבודו האנושי והיהודי, לא רק על החלטתו הנחושה לחיות, — אלא גם על זכרונו השלם. הוא שמר על כושר זכרונו ועל כל אותם הדברים שראה ושמע, ושנחרתו לכל ימי חייו במוחו ועל לוח לבו. למעננו הוא שמר עליהם, למעננו ולמען הדורות הבאים. הלוא כך היה דברו הראשון אלינו: „ברוך שהחייני והגיעני וקיימני למקום הזה ולמעמד זה, שאוכל לגולל לפני יוצאי סלונים בארץ את פרשת הטבח של הוריהם, אחיהם ואחיותיהם. רק בזכות שאיפה זאת ומטרה זאת הגעתי הנה. אין לי תפקידים אחרים בחיי שבעי־התלאה, רק לשם זה זכיתי להתגבר על הכל”...

ואם גם נכונים לו עוד תפקידים בארץ החיים, הרי את שאיפתו זו, שהיתה המניע היחיד לגלגל ימיו העגומים מסלונים ועד דכאו, הוא קיים כאן במלוא כוחותיו בזכרונו המלא. פעם ופעמיים ושלוש הוא גולל לפנינו את הפרשה, את הפרשיות, החל מיום 22 ביוני וגמור באותם החדשים האחרונים של 1942, שבהם חוסלו היהודים האחרונים בעיר.

הוא דלה מתהומות זכרונותיו, צלל ושוב דלה, צו לצו, קו לקו, — וככה גולל לפנינו את המגילה, מגילת הטבח.

כי זהו השם הראוי לסיפור־אימים זה, נורא ונשגב, איום וקדוש. בשם המסורתי והמקודש „מגילה” יש לקרוא ליריעות אלה המעלות קבל עינינו את קדושתם וגבורתם של יהודי סלונים, את קדושי הבורות בשדות צ׳פליבו, ואת אדירי־הרוח והעוז בגיטו־ז׳בינקה; את הגבורים־הפרטיזנים ביערות וולטשה־נורה ואת המעונים הקדושים בגבעות פטרלייביץ׳...

בדחילו ורחימו, מתוך הכרה עמוקה של חובת קודש זו, סיפר השריד ויספרו השרידים האחרים שיבואו; גולל הוא ויגוללו האחרים את המגילה, בכדי להגיש אותה לעולם כולו ולדורות הבאים אחרינו.

למען יקראו, ידעו ויאמינו, שאכן קרה זה בשנים 1941—1942 למלכות ישו עלי־אדמות — קרה לעין־כל, לעין גלגלי השמים, השמש והמזלות, לעין ילודי־אשה ובאי־עולם!

סיון תש״ו (יוני 1946)

בשולי המכתבים

מכתבים, מכתבים... בניה הנידחים של קהילת סלונים נוד־דים בדרך לא־דרך מגדות הוולגה ועד גדות־הסיינה, וכל דוויים ונכאם יביעו במלים חצובות מהלב רוויי דם ודמע; מכתבים שאין תואר להם ואין כינוי להם באוצר המלים והכינויים; מכ־תבים מכל התחנות והאכסניות, ממקלטי־ארעי וממחנות ריכוז, משאנחיי ופרסנובקה, מביאליסטוק ולודז, מפריז ופלורנץ, מלאנדסברג ומארינה, דילייקא, וגם — מסלונים.

כן, גם מסלונים. עוד אוחזת יד יהודית בעט על גדות השצ׳רה ומעגלת אותיות אשוריות בשפה שצליליה נאלמו, נאלמו לעד תחת שמי רייסין וליטא... קשה לפענח את המכת־בים האלה, כי הטיפות המלוחות שהתגלגלו מהעינים ללא־רחמים על הדפים בעלי המידות היוצאות דופן, אשר שורותיהם סומנו בסרגל ביד רועדת ולא מאומנת, — הטיפות המלוחות הרוו את הדיו הקלושה עד כדי־טשטוש האותיות במקומות רבים. הנה הם מונחים דפים עלובים אלה, ואותיותיהן פורחות, תובעות, דוקרות, אותיות־חניתות, אותיות — מאכלות־אש...

וכתב חרטומים זה, כתב משונה הנכתב מימין לשמאל, נראה מאד „מצחיק” ומאד מוזר בעיני שלושת הילדים מאָטעלע ושמחה׳לע ודבורה׳לע, שלושת הילדים היחידים מזרע יעקב החיים עדנה בסלונים, אשר חמשת אלפים בני־גילם למשחק, לחיוך ולתפנוקי־אם טמונים בעפרות צ׳פליבו ופטרלייביץ׳.

שלושת ילדים נחמדים אלה אינם מבינים פשר האותיות הקופצות, אשר אביה של דבורה׳לע ואמו של מאָטעלע מעלים על הנייר, שכן דבורה׳לע ושמחה׳לע ומאָטעלע לומדים בבית־הספר הבילורוסי בשפת איוואן קופאלא... אכן, יש שויון־עמים ושפות בברית המועצות, להיות כל איש מדבר כלשון עמו. אך אין לאל־ידו של השלטון לפתוח בית־ספר מיוחד בשביל שלושה ילדים ששרדו.

כי — בסלונים המעטירה יש בסך־הכל — שלושה ילדים יהודים! —

הה, קומו התעוררו, חכמי ק״ק סלונים, רבניה ור״מיה, מלמדי הישיבה ומלמדי „חדריה”, מוריה ו„עוזריה”, מכל התקופות וכל „הזמנים”, וגמור במוריה האחרונים מ„תרבות” ומה„פאָלקס־שולע”, — קומו, קומו מקבריכם ומתחת „אהליכם” ומצבותיכם (אשר בינתים נופצו לרסיסים) וראו במראה הזה: 3 (קרי שלושה!) ילדים יהודים בסלונים.

✶

בימים ההם, בימי הילדות הרחוקה, הושר שיר־עם בבתי ישראל בסלונים ובסמטאותיה, שיר מסכן שהוא גם שיר של מסכן, שיר־חלכה, המתנה בדידות, יתמות, ערירות. השיר, שיר המונים ופרברים, נקלט יפה, שיר עם למופת. שרו אותו שפחות וגברות, תינוקות של בית־רבן ואברכי־משי. התזכרוהו? — הריהו מפרפר עוד באויר, כאילו רק זה מחדש שמענוהו, ועוד

נימת הקובלנה שלו משוועת בדמי־עורקינו כולנו. התשמעוהו ?

צו בין איך פון אַ שטיין געבוירן,
צו האָט מיר קיין מוטער געהאַט...

זהו הפזמון ההולך ונשנה מ„בית" ל„בית". הדגמה של עירירות שאין למעלה הימנה: יצור אנושי, כביכול, מעין אדן־השדה האגדי, ללא־אם: אבן סלעית, אבן אדישה ונצחית הרתה וילדה אותו...

צלה ק., נצר ממשפחת ק. המסועפת מסלונים, עלמה עדינה וענוגה, שנשמטה מקן אמה החמים ועברה דרך מיידנק, אושביינצ׳ים וראבנסבריק, שרה עכשיו בביאליסטוק את השיר הזה, שיר קוסס, שיר־יגון, שיר־יתמות, שרק אודי הכבשנים יכולים לתפוס את כל מהותו, את כל עמקו, את כל חזונו...

כערער במדבר, כן היא שתולה, שושנה רכה וענוגה זאת, באדמה התחוחה המעורבת באבק העצמות השחוקות של בני הגיטו... אב ? אם ? אח ? אחות ? — ההיו אי־פעם כאלה בבחינת מחויבי המציאות, או — רק פרי דמיון, פרי הזיה נועזה הם ? — הריהי „כאילו נולדה זה עכשיו מחדש", ותוהה היא סביבה: מרחם מי, בעצם, היא יצאה לאוירו של עולם זה שאין בו אמהות ואבהות ?...

וכאילו מתוך התפרקות של איזו הוויה נסתרת, קודמת להוויה המציאותית הנוכחית, כאילו מתוך לחש־דבוק של איזה גלגול העבר, מתפרץ מתוך חזה של צלה השיר „הקדמון", שפרפר אי־שם בתהום הנפש, שיר ההמנון של יתמות אין־סוף, שיר ילודי האבן...

*

צלה, אחותנו היקרה! אַת אינך בודדה בשירך שיר זה. כולנו, כולנו אכולי היתמות והשכול, כולנו נשיר שיר זה במקהלה רבתי. בכולנו נגעה האש המלחכת של טרבלינקי ואושביץ, וכולנו נמתח יחד את הנעימה המפרקת של שיר, שהמה בנו עוד בימים ההם, בימי הילדות הרחוקה, ושלבש כעת איזו משמעות שקופה...

השומעת אַת, צלה, אחותנו היקרה ? כולנו, כולנו נשיר אתך פה אחד שיר היתמות האינסופית, המנון ילודי האבן, שירקיע שחקים ויבקיע תהומות, ירעיד מוסדות עולם ויזעזע לב כל ילוד־אשה, אם לב־בשר עוד דופק בחזהו:

צו זיינען מיר פון אַ שטיין געבוירן,
צו האָט אונז קיין מוטער געהאַט...

תשרי תש"ז (אוקטובר 1946)

דמויות הסמל של קדושי סלונים

ככל שאנו מרבים לשמוע את ספורי השרידים, כן מסתחרר דמיוננו מעוצם כוחם הנפשי ומשיא רמתם המוסרית של קדושינו וגבורינו.

האפופיאה הזאת — כל סממני הקדושה והגבורה העיל־אית נתונים בה: מזיו השכינה והוד קבלת הדין באהבה של היראים; מרוח האמונה והמסירות עד־אין־קץ של רועי ופרנסי הקהילה; מאש ההקרבה ומלהט הששים אלי־קרב של הפרטי־זנים; ומשלהבת אהבת הזולת, בחינת „הנאהבים והנעימים בחייהם ובמותם לא נפרדו" של המוני העם.

סיפוריהם ותיאוריהם של שרידינו קפלינסקי, יוכבידוביץ, חצקיליביץ ואחרים, המספרים לנו מיניה וביה, בכתב ובעל־פה, כאילו משיחים הם לתומם, — שופעים דמויות, מקרים, מצבים, רגעים כאלה, שאין בכוח המנגנון השכלי לעכלם, ואין לאל־הדמיון לתארם.

וספק גדול הוא, אם דורנו אנו, הקרוב ביותר לאפופיאה זו, יתפוס ביום מן הימים את כל היקף החוויה ההיסטורית הזאת, — המיוחדת בשגבה, בתהומיותה ובממדיה גם יחד.

אך עם כל חוסר ההתאמה בין מדות־ההיקף לעומק ולרוחב של מאורעות התקופה ובין האפשרויות הדלות של תפיסתנו השכלית וההתחושתית, — יש ואפשר לציין בשפה מותנית, שפת סמלים ורמזים, את מה שהדמיון לא יעצור לעת־עתה כוח לתאר ולהביע בשפה ברורה, שפת אנשים מלומדה.

.בעצם, מרבית הערכים והקנינים בתרבות האנושית באים לידי ביטויים — בסמלים. על סמלים אנו חיים ורוחנו ניזון מהם. גם חוויות התקופה הזאת נותנות כבר את אותותיהן בסמלים, שנקבעו ונחרתו ע"י התקופה עצמה.

בדברי ימי הדמים של קהילת סלונים בשנים תש"א—תש"ב מתבלטות דמויות, שבתוקף תגובותיהן האופיניות מצד אחד ולרגלי סמלן חוגים ושכבות שלמים של העדה מאידך גיסא, הן הופכות סמלים ממש. שוב שמותיהם אינם משמשים כינוי פרטי ואינם מסמנים תואר או כהונה עצמית. הם הפכו שמות־תואר, ניבי־שפה, ביטויים ריטוריים...

הפיכת שמות לסמלים אופיינית לכל הקהילה, שכן שמות־קסם אלה משתרעים לחתך כל השכבות: בגלרית שמות זו מתנוססים מהמפורסמים ומהאלמונים, מראשי הקהילה ומהדלים באלפיה, מזקני העדה ומעוללי־ימיה.

על גדולתו של אב"ד הקהל האחרון עמדנו כבר לא־פעם: באי־הירתעותו האחרונה ובסירובו למפצירים בו שיחזור הביתה, הוא הפך לסמל העמידה בשער.

והרי ר׳ אברהם־משה, שמש־דמתא, שבג׳יסטה האחרונה שלו, החד־פעמית, באמירת ה„אל־מלא" על בורות צ׳פליבו, טרם פלח הכדור את לבו, — הגיע לסמל השלימות והנאמנות לעצמו ולאוירה הנפשית העצמית.

והרי, ר׳ משה׳לי החסיד, שבהדביקו את רוחו הסטואית לאנשי העם ובעודדם למות מתוך אהבה, — היה לסמל הצו העליון שבאמונה, סמל המאמין שהתערטל מכל העומס שב„פרוזדור" ונכנס ל„טרקלין" שכולו זיו ותפארת.

והרי אסתר ציטרון, האם השכולה, שהשקיפה בלי־נוע, בעיניה הקפואות לאופק, ורוחה בל עמה, ובהניעה את שפתיה בלחש: „יאנקעלע בני, יאַנקעלע בני" — מסמלת את האם הנצחית, אם כל חי, שאבלה בשכולה הוא מעבר לכל תפיסה ותחומו הוא בגבולות הזעזוע התהומי, האי־שכלי, השגעוני.

והרי הנפח האלמוני, שבדחותו את מתת־החיים מידי החייל הגרמני ובלכתו אחרי אשתו וילדיו לבורות פטרלייביץ׳, — מסמל את איש־העם, איש־המשפחה, בר־הלב ונאמן־הרגש, שאף על עברי־פי־שחת רגשותיו ונאמנותו לא הכזיבו.

והרי אליעזר יוסילביץ, שבהתגברותו הנפלאה ברגע אין־אונים, — הפך לסמל ההבלגה הנפשית וההקרבה על מזבח הכלל.

והרי הבחור הפלאי ווגמן, שבעוז־רוחו ובמעשהו שהוא בחינת לא יאומן, כי יסופר, — משמש סמל הגבורה הטהורה והקדושה, שפורצת כל גדר ומחסום, המשתחררת ומשחררת והפועמת בלב גבורים יהודים מהחשמונאים ועד הנה.

והרי גולדה גרצובסקי וחברותיה האלמוניות שבדריכותן ללא־חת מול אש קטלנית, — מסמלות את בחורותינו האמיצות, בנות הגיטו והמרד, את „דבורה" בת־דורנו, שבמעשיהן האדירים והנואשים אנו שומעים הד שירת דבורה חדשה, וגם היא „בפרוע פרעות בישראל".

והרי... והרי....

דמויות־סמלים, תכונות־סמלים, שפת־סמלים.

שפה כזו נועדה רק לאראלים ולאנשי־הקצוות: לאדירי הדמיון ולענקי הרוח, ששפת רזין וסמלים נאה להם — מכאן; ולקצרי הדמיון וזאטוטי הרוח, שרק שעשועי הסמלים עלולים להפרות את דמיונם — מכאן.

ואיש־הביניים, מה יהא עליו? — שפתו — שפת עלגים; ואוצר מליו שדוף, וגם המראות שיעלה ברוחו, — דלים וקלושים וחוורים, לעומת המטען רב־הכובד שתקופה אפוקאליפסית זאת הטעינה את רוחו, את תחושתו, את מצפונו.

הרפו ממני, הה סמלים, סמלי דורי האיום והנשגב! מי אני ומה אני, כי תתגודדו עלי? — הרפו ממני, כי לא אוכל לכם!

תמוז תש"ז (יולי 1947)

בשולי מספרים ופרשיות

מספרים בדרך־כלל — מחכימים, אבל גם מחייבים. הנה הגיעו אלינו המספרים המעודכנים של כל שרידנו ופליטינו: של פליטי סלונים הרשומים בארגון ניצולי העיר שנוסד בלודז, של השרידים היושבים במחנה אשווגה, במחנה לנדסברג, בקפריסין; של הניצולים שכבר הגיעו לחופי הארץ.

דלים הם המספרים, עגומים עד למאד, מדכאים עד לבלתי־נשוא. אלה הם בערך כל שרידינו שבכל זאת עוד קווינו, שמספרם יגיע לכמה מאות.

אך גם המספרים האכזריים האלה מחייבים! הם מחייבים את כל אחד מאתנו להעלות בדמיונו את אלה המסומנים במספרים, בין בפולין, בין באשווגה, בין בקפריסין, — ולראותם ראייה ממש בעיני חזונו. השמות ברורים, ידועים וגלויים: שמותיהם של תושבי סלונים ותיקים, של ילידי סלונים מהדור הצעיר; גולים, פרטיזנים וקאצטניקים.

הצד השווה שבהם — כולם הפכו להיות שארית הפליטה שנער יספרם, שרידי קהילה עתיקה ומפוארה.

בהזדעזעות נקרא את כרוז פליטינו בפולין המופנה לכל יוצאי סלונים בתפוצות. דברם מזעזע ומחריד. „כיתומים נשארנו". איזו פשטות ואיזו תהומיות בהגדרה אלמנטרית זו!

אכן, מה יש להשיב לדברים אלה, המקפלים בתוכם את כל מערומי המציאות, מציאות חורבננו ואבדננו, שעוד לא היה כמוהו בדברי ימי עם עולם!

אין אומר ואין דברים. האש המלחכת בוערת בעצמותינו; הכאב מחלחל בקרבנו ולא יתם עד יומנו האחרון, עד שנורידהו שאולה.

אך גם לבנינו אחרינו ננחיל את זעם הדור ואת קללתו, שהושאגה על ידי מעונים ושרופים מטרבלינקי ועד צ׳פלובה, ממאידנק ועד פיטרלייביץ׳, מאושביץ ועד פרבר ז׳בינקי בסלונים!

סידרת הזכרונות של ד"ר נח קפלינסקי „בחייהם ובמותם" מגוללת את פרשיות הטרגדיה הפרטית על רקע הטרגדיה הכללית. איש איש וחוויתו הפרטית ושברו המיוחד לו בתוך חורבן הציבור.

אך כל תגובה בטרגדיה הפרטית אופיינית היא לאיש, לתכונותיו, למנהגיו, לגבורתו ולחולשתו.

אנו עומדים נרעשים ונרגשים נוכח הדמויות שמעלה הכותב. איזו ישרות־האופי, איזו יציבות רוחנית, איזה שיעור־קומה מבליטים האנשים האלה אף בשברם!

על עוז־רוחו של הרועה הרוחני של הקהילה כבר דובר לא־פעם.

הנה — הדמות הנאצלה של ר' וולף ברמן!

אכן, ככה ידענוהו מתמול שלשום על נקיונו המשולש: נקי־רוח, נקי־גוף ונקי־כפיים. נאמן ליעודו, מעורב בין הבריות, ועם זה איש „האוהל" השומר על נפשו הטהורה מכל חלאת הדור.

ואציל זה, המעודן והאיסטניס, יהודי גדול ויקר זה הועמד על־ידי הגורל, כיושב־ראש היודנראט, פנים אל פנים מול חלאת האדם, השפל בשפלים, קין בן קין, רוצח יהודי סלונים, היק ימח שמו וזכרו!...

והנה — אסתר קפלן. גם היא לא הושברה. אמנם, קולה הנמך, כנפיה קוצצו, — אך חושה הציבורי לא טושטש, והערנות לכלל־ישראל לא פגה אף בימים האיומים ביותר, — כי הנה היה סיפק בידיה להשתתף בישיבה אף בעצם הימים האחרונים, לפני הטבח של יולי 1942, כשנראה היה כי כלו כבר כל הקצין.

והנה — מרדכי קפלן. אכן הדכאון שבו היה שרוי בימיו האחרונים — איננו ניתן לתיאור. האכזבה הגדולה אחרי חיים מלאי רוממות הרוח והמעש, מורגשת יפה בלכתו דומם ומחריש, בראש מורד, בתחום הגיטו שבין הגשרים, כשבתו השרידה על ידו.

דכאון מבעית זה היה „שירת־הברבור" של נפשו האימפולסיבית ומתגעשת, מתלקחת ודועכת, משתלהבת ומעמעמת של מוניה קפלן.

אך מי אנו ומה אנו, כי ננתח נבכי נפשות קדושות אלה ונחטט בדעיכת שלהבתם ברגעיהם האחרונים?! —

ברם, נכיר תודה לד"ר קפלינסקי על הנציחו לפנינו בשרטוטים כה קולעים, כה אמתיים את דרכם האחרונה של אישי קהילתנו.

אֵיכָה

כעשרת אלפי יהודים מתושבי סלונים הובאו ביום כ״ג מרחשון תש״ב לשדות צ׳פלובה אל מול לועי תותחים ומכונות יריה. טרם יבצע מעשהו קרא הצורר בלעג: „מי מכם איש תפילה ויתפלל לאלהים!״ — יצא ר׳ אברהם משה, ש״ץ ושמש דמתא, עמד על עברי פי הקבר הגדול ונשא „אל מלא רחמים״, עורר את הקהל הקדוש למות בטהרה וגמר ב„קדיש״ וצידוק הדין — על בני עדתו ועליו עצמו.

(מפי הפליט)

אֵיכָה נִשָּׂא, רֵעִים, אִישׁ לְרֵעֵהוּ שָׁלוֹם,
וְהוּא נִרְצָח עִם יְשִׁישִׁים וְעוֹלְלֵי טִפּוּחִים לְאוֹר יוֹם – – –

אֵיכָה נַבִּיט, אַחִים, פָּנִים אֶל פָּנִים,
וְלִבֵּנוּ דוֹמֵעַ: פָּשְׁטוּ חַיּוֹת לְמִשְׁכְּנוֹת שַׁאֲנַנִּים – –

אֵיכָה נָסֹל עוֹד אִישׁ דַּרְכּוֹ בַּחַיִּים,
וּמְקֻדָּשׁ חֻלַּל בִּידֵי טְמֵאִים וְרָעִים – – –

אֵיכָה נִשְׂמְחָה אֱלֵי גִיל בָּעוֹלָם,
וְהוּא נֶאֱסַף בִּידֵי חֶלְאַת אָדָם – – –

אֵיכָה אִישׁ צָרַת נַפְשׁוֹ יִכְאַב,
וּכְאֵבֵנוּ נַעֲלָה עַל כָּל כְּאֵב, וּכְאֵבֵנוּ רַב – –

אֵיכָה נִשְׁקֹט, אֵיכָה נֵרָגַע, אֵיכָה נִנָּחֵם –
הוֹי, אֵיכָה, ר׳ אַבְרָהָם משֶׁה, הוֹי, אֵל מָלֵא רַחֵם – –

חיים אורלן

בגיטו ובבונקר,
במחנות וביער

אין געטא און אין בונקער,
אין לאגערן און אין וואלד

א. אימבר

בגיטו וב„בויטה־לאגר"

לזכר הורי, קרובי וחברי לנשק שנפלו בקרבות

זכרונות אלה אני מעלה על גבי הנייר לאחר שנים שחלפו מאז היותי בסלונים, עם יהודי העיר, בגיטו ולבסוף ביערות. אין ביכולתי, גם לא בדעתי, לספר את שואת יהודי סלונים. שרידי הקהילה שהגיעו ארצה יודעים פרשת הטבח וזוכרים יותר ממני, כי לא בן־סלונים הנני, אלא אחד מפליטי המלחמה שנקלעו לעיר יהודית זו ועשו בה כל שנות המלחמה וההרג.

שניים הם הפרקים שברצוני להעלות בזכרונותי: דרך קליטתם של פליטים לאלפים בתוך קהילת סלונים, שלא תישכח מלבנו. ושנית: ההכנות של המחתרת ב„בויטה־לאגר" ובעיר עצמה, אגירת הנשק והעברתו למקום מבטחים, עד ליום היציאה ליער.

מאוסטרוב מז. — לסלונים

עיר מולדתי אוסטרוב־מזובייצק, שבגליל וארשה, נטרפה בידי גייסות הנאצים יומיים לאחר פרוץ המלחמה. יחד עם נשקם האדיר הביאו אתם הגרמנים מלאי של גזירות קטלניות על האוכלוסיה היהודית. פגיעות והריגות יהודים נעשו דבר של יום־יום, ומי יודע עד היכן היו הדברים מגיעים, אלמלא בא החוזה הגרמני־רוסי, שלפיהו נחלקה פולין בין שתיהן. רצה הגורל והגבול בין שני שטחי הכיבוש עבר בתוך עירנו, ומכיון שהיא שוכנת על אם־הדרך המובילה מוארשה לוילנה, עברו דרכה המוני יהודים, שנמלטו מזרחה כדי להציל נפשם מידי הנאצים.

בהלה זו של נדידה אחזה גם ביהודי עירי. כמעט כולם ארזו מטלטליהם בחפזון והתכוננו לעבור לצד הרוסי. רוב היהודים עבר אמנם, ואלה שלא הספיקו והתעכבו בעיר, נהרגו כולם, ומהם שנקברו חיים בבית־הקברות של אוסטרוב־מזובייצק.

הבריחה הפכה לנדידה קשה ומיגעת. בדרכים נצטרפו אל הנמלטים מאות אלפי פליטים ממקומות אחרים, רובם הגדול יהודים ומיעוטם הזעיר נוצרים, וכולם נעו מזרחה בכבישי פולין, בתקוה להימלט מהנאצים, להגיע למקום מבטחים ולהתחיל בחיים חדשים — ולו גם במשטר הסובייטי.

יהודי אוסטרוב נסחפו עם זרם הבורחים והגיעו בחלקם הגדול לעיר ביאליסטוק. עיר גדולה זו קיבלה בזרועות פתוחות את הפליטים, והיא נתמלאה תוך ימים ספורים רבבות אנשים שמלטו נפשם מהנאצים. לא עבר זמן רב והפליטים נאלצו לקחת שוב בידיהם את מקל הנדודים, כי יצא חוק מאת השלטונות הסובייטיים, שכל מי שהגיע מאיזור הכיבוש הגרמני חייב לעזוב את העיר ביאליסטוק, ולא — יהיה צפוי להגלייה. ברגשי התמרמרות יצאו שוב הפליטים לדרכם, רבים מהם הגיעו לוולקוביסק וסביבותיה ואחרים המשיכו דרכם מזרחה ואף חתרו לפנים רוסיה. אנשי אוסטרוב־מז. הגיעו ברובם בדרך נדודיהם לעיר סלונים ונעצרו בה, מתוך תקוה שכאן יבוא הקץ לתלאותיהם ויוכלו להגיע להסדר כלשהו בחייהם.

סלונים — העיר הקולטת

בימים קשים רב הצמאון לחיים ומרווים אותו בכל הבא ליד. המשטר הקומוניסטי היה זר לנו, ואף הפחיד אותנו, אבל נאחזנו בו, לאחר המנוסה מסכנת הנאצים, קיבלנו עלינו את דין ההיסטוריה, השלמנו עם ירידת ערכו של הפרט במשטר חדש זה והתחלנו להשתלב בחיים החדשים.

הרבה הקלה על קליטתנו העיר סלונים וקהילתה. באנו לעיר יהודית, מכניסת אורחים ופליטים, מסבירה להם פנים, על אף הקשיים המרובים שנתקלה בהם עם חילופי המשטר. השליטים החדשים בעיר התנכלו לרבים מתושביה, שהיו בעבר סוחרים, בעלי בתי־חרושת ואף אנשי־ציבור.

אלפי פליטים הציפו את סלונים באותו זמן, וכולם מצאו להם מקלט בעזרת אנשי העיר. לא היה לנו גואל וקרוב בעיר זו, ועד היום אינני יכול לשכוח את הרגשת המשפחתיות שאפפה אותנו עם בואנו לבין יהודי סלונים. בבניינים ציבוריים נקבעו מגוריהם של פליטים רבים, ואף חנויות ובתי־מסחר הפכו לדירות. רבים מתושבי העיר צימצמו את שטח מגוריהם הם, כדי לתת אפשרות לפליטים רבים לבוא ולגור אתם.

החנות שבה התגוררה משפחתי היתה שייכת לנחמה והירשקה פשקין ז"ל, מרח' סקרובווה. התידדנו עם בעלי דירתנו והם היו לנו כאחים. כעבור זמן קצר ממש שכחנו שפליטים אנחנו. התאקלמנו בסלונים ונקלטנו בתוך חייה.

העיר הפכה בין־לילה לכרך של למעלה משלושים אלף תושבים. לפליטים הוגשה עזרה, אם בעבודה ואם בצרכים אחרים יומיומיים. ומעניין שהכל הסתדר בלי רעש והמולה, בלי שערוריות וצווחות — בשקט ובשיקול־דעת למופת. הבנתם וטוב־לבם של רבים מהסלונימאים נשארו חרותים בלב השרידים המעטים.

סדרי חיים חדשים

משחלפו ימי הסידורים הראשונים התחלנו לחפש לנו עבודה. כעבור זמן־מה הקימונו קואופרטיב למכניקה עדינה,

ומקומי היה בסדנת המכניקה והמסגרות של מלכוביצקי, ברח׳ פודגורנה. בית־המלאכה הפך מרכז לבעלי־מקצוע רבים מבין הפליטים, יוצאי וארשה, לובלין, פולטוסק, צ׳כאנוב ועוד. שם ייצרו כמעט כל מה ששייך לתעשיית־מתכת קלה.

החיים נכנסו למסלולם הרגיל, עד ששכחנו את דבר היותנו עקורים מעיר ומבית. וכך נמשכו הדברים עד ליום פרוץ המלחמה בין גרמניה הנאצית לברית־המועצות.

ראשית הרציחות הנאציות

ימים ספורים אחרי ההתנפלות הזידונית של קלגסי היטלר על גבולות ברית־המועצות ומדינות־הספר שלה נכבשה גם העיר סלונים.

יהודי סלונים, שרק התאוששו במקצת מחילופי־המשטר ומקליטת פליטים לאלפיהם, ראו עצמם ימים מספר אחרי הכי־בוש הנאצי עקורים כפליטים ונרדפים כחיות. החלה העברת יהודים מרחובות מרכזיים אל הסימטאות והרחובות הצדדיים. היו מקרים רבים של הריגת יהודים. לנו, לפליטי אוסטרוב־מז. וערים אחרות שבתחום פולין, לא היו חדשים פניהם האכזריים של הנאצים ומעשי הרצח שלהם. חזינו זאת כבר מבשרינו עוד בשנת 1939. יהודי סלונים עמדו נדהמים מול המציאות החדשה הזו. המעטים, שניסו לברוח מזרחה עם פרוץ מלחמת גרמניה־רוסיה, נספו בדרכים מהרעשות־אוויר או שנפלו בידי צנחנים נאציים שהוצנחו לאורך כל הקוים מאחורי החזית הרחבה והפרוצה.

לא אני אדע לספר את כל פרטי הרציחות של הנאצים בסלונים, שנתלוו לגזירות הקשות מנשוא. בראשית מעשיהם ניסו עדיין לרמות את בני העיר ובהוציאם אלף ומאתיים איש מבחירי הקהילה אל מחוץ לעיר להורג, הפיצו ידיעות שהאנ־שים נלקחו לעבודה במקום אחר. חיש מהר נתגלתה האמת, ומאז היו רבים בעיר שידעו, כי גורל דומה נועד לכל היהודים. רבים הבינו — אבל לא כולם.

מעשי־רצח בודדים אירעו מדי יום ביומו. כך גם נהרג חבר שלי, יוסף גרינברג, צלם, יליד אוסטרוב־מז. פלוגת גרמנים נכנסה לצלמניתו ברח׳ מוסטובה להצטלם, ומשסיים מלאכתו לקחו ממנו את המצלמה וירו בו במקום. בגורלי נפל התפקיד המר להודיע להוריו, שבנם יחידם ומפרנסם איננו עוד בחיים.

שחיטות בהמון

אחרי זה, לאחר מסע של הבטחות־שוא ושמועות מופצות בצינורות שונים על העברת יהודי סלונים לשטח הרייך ועל השארתם בחיים, באה כרעם מן השמים האקציה הראשונה, הגדולה. למעלה מעשרת אלפים נפש, רובם נשים וילדים, הוצאו לשדות צ׳פלובה ונרצחו ליד קברות־אחים שהוכנו מראש.

באישון לילה שרכו דרכם והגיעו בזחילה, שותתים דם ודוויים, אחדים מקרבנות ההרג, שהכדורים רק פצעום ולאחר הטבח הצליחו לצאת מן הקברים ולבוא לגיטו. מפיהם שמעו יהודי סלונים על גורל המובלים יום לפני כן אל מחוץ לעיר. אחת הנשים שחזרו בלילה ביקרתי למחרת היום — לא הכרתיה. שערותיה הלבינו כולן, עיניה ופניה היו לא שלה — היתה זו אשה שבאה מעולם האמת, ולא לזמן רב. הנמלטים נתפסו מחדש ע״י הנאצים והוצאו להורג ביחידות.

בשחיטה זו נהרגו גם אמי היקרה ואחותי היחידה.

עד לשחיטה המונית זו לא נתנו יהודי סלונים אמון בשמועות, כאילו מתכוננים הגרמנים להשמיד את כל יהודי ארצות־כיבושם. סבורים היו, שהגרמנים ינצלו ניצול בלתי־אנושי את כוח־העבודה של היהודים, שיעבידו אותם בפרך, יציקו להם בכל מיני גזירות, ישפילו את כבודם האנושי והיהודי, ירעיבו אותם — אך איש לא פילל, כי הם מתכננים הרג מאורגן של כל היהודים. לאחר השחיטה הגדולה הראשונה נתערער אמון זה ביחס הנאצים לעם היהודי ונשתרשה בקרב רוב האוכלוסיה, הדויה והשכולה, הדעה כי גורל דומה מוכן ליהודי הגיטו כולם.

הרגשת האסון הממשמש ובא על כל יהודי ויהודי גברה בשל יחסם העוין של האוכלוסיה הנוצרית, של שכנים ומכירים מזה שנים ודורות. מחוץ למקרים בודדים של מתן עזרה ליהו־דים, בתמורה וגם בלעדיה, הרי רוב הנוצרים לעדותיהם, אנשי העיר ואכרי הכפרים שבסביבה, התנכרו ליהודים, בזזו ושדדו מכל הבא לידיהם, בעיקר לאחר השחיטה הגדולה, והיו גם שהלשינו על יהודים ומסרום לידי המרצחים. בהרגשה זו, שהנך נתון בידי טמאים ורוצחים ומסביבך ערלים השמחים לאידך, החל היאוש מכרסם לבותיהם של רבים, ואתו באו חוסר־אונים ואזלת־יד.

ובכל זאת היו כאלה, שהגבירו בתקופה זו של בין־השחי־טות, את חפירת הבונקרים והסוואתם. היו שהאמינו, כי ייגתן להם להתחבא ולחמוק מידי המוות, כאשר יפקוד בשנית את הרחוב היהודי.

והיתה גם קבוצת צעירים בעיר, שרקמה מחשבות ראשו־נות על יציאה ליער ועל הצטרפות לפרטיזנים, שהיו כבר פעילים ביערות הסביבה. ליערות עבותים אלה נמלטו, בשעת ההתקפה הגרמנית הראשונה וכיתור רוב הצבא הסובייטי במזרחה של רוסיה, רבים מבין החיילים והקצינים של הצבא האדום, על נשקם וציודם הקרבי. הם שוטטו קבוצות־קבוצות ביערות שונים, לפעמים התנפלו מן המארב על חייל גרמני או על מכונית בודדת של האויב. אוכל קיבלו, או לקחו בכוח, מהאיכרים שבסביבה. ככה נמשכו הדברים, עד שאחדות מן הקבוצות נתארגנו והקימו יחידות פרטיזניות, בעלות משמעת, פיקוד ותכניות־פעולה.

לא קל היה לצעירי סלונים, לאותם העשרות שהחליטו על יציאה אל היער, לעשות מלאכת ההכנה במחתרת. רבים היו שהתנגדו לכל מעשה־אלימות נגד הנאצים, פן יתנקמו ברבים בשל מעשה יחיד. רבים היו גם האנשים הזרים בעיר, שלא הכירום פנים אל פנים וצריך היה להיזהר מפניהם, שמא יגונב הדבר לגרמנים.

בתנאי מחתרת מוחלטת התחילה אגירת הנשק וקשירת הקשר עם יחידות פרטיזניות בסביבה.

ה„בויטה־לאגר" — אוצר הנשק

שלל רב של נשק סובייטי נפל בידי הגרמנים. את כל הציוד המלחמתי הזה ריכזו ב„מחנה שלל", „בויטה־לאגר", במבנים שברחוב זאמושצ׳ה.

למיון הציוד, לתיקונו ואחסנתו חיפשו הגרמנים בעלי מקצוע בענפי המתכת וגם פועלים „שחורים". הרבה צעירים, וביניהם גם אני, ששנו לקראת ההזדמנות הזו של עבודה בנשק

והלכנו בחשק רב לעבוד ב„בויטה־לאגר". אחרי חילוף שאלות ותשובות קיבלו אותנו לעבודה, שהיתה מרובה ושונה. אני נתקבלתי למחסן לניקוי נשק.

מחסני־נשק אלו הפכו במשך הזמן מקום־מקלט ליהודים רבים, ובניקוי הנשק ושימונו עבדו גם בחורות רבות. כמובן, שהעבודה נעשתה למראית־עין, כדי לצאת ידי חובה, ורק משהתקרב אחד הממונים הגרמניים נשמע מפי מישהו, שעמד על המשמר, האות לזירוז העבודה.

מחנה־נשק זה היה מנותק מן הגיטו, שבו המשיכו אלפי יהודים לחיות בתנאי פחד לחייהם. משם נלקחו יום־יום אנשים לעבודות שונות, כדי מעבודת־כפייה זו להביא פת לחם להם ולבני־ביתם. לעומת זאת הוסדרו ב„בויטה־לאגר" חייהם של העובדים בצורה המתקבלת על הדעת, למגוריהם הוקצו שני בתים, למען לא יצטרכו בגמר העבודה לחזור אל הגיטו. מזונם ניתן להם במקום. על כל המחנה וסדריו פקח ה„אונטר־אופיציר" מוץ, שנתמנה אחראי גם לעובדים ודאג לצרכיהם. גרמני זה היה לעתים טוב־לב מאין כמוהו ועשה הכל לבל יחסר לנו דבר, אך לפעמים קרובות נתעוררה בו החיה הסאדיסטית ואז היה ממש מוצץ את דמנו.

העבודה במחסנים אלה שימשה לנו אולפן להכרת הנשק על כל סוגיו וחלקיו ואף ללימוד השימוש בו. היו שרכשו ידיעות יסודיות בתיקון נשק, בתיאומה של תחמושת ובהפעלת מכונות־יריה מכל הסוגים. ומחנה זה שימש לאחר־כך גם מקום־מעבר לאותם מבין עובדיו, שהצליחו בסוף להימלט עם נשקם היערה.

אגירת הנשק ב„סליקים"

קשה לי להיזכר בתאריכים ובפרטי־פרטים של אגירת הנשק והחבאתו, שנעשו בידי חלק קטן של עובדי ה„בויטה־לאגר". כל מה שנעשה צריך היה לעשות בסתר ובהחבא, בזהי־רות יתירה לא רק מפני עין גרמנית, אלא גם מחשש מפני רובם של היהודים שעבדו במקום.

בו בזמן נתארגנה גם בגיטו קבוצת צעירים, שהצליחה להתקשר עם פרטיזנים בסביבה. גרעין זה של המחתרת בגיטו לא יכול היה לפעול מאומה בלי עזרתם של אותם עובדי ה„בויטה־לאגר", אשר תיכננו כבר אגירת־הנשק לשם יציאה ליער. מאידך זקוקים היינו אנו, אוגרי הנשק במחסנים, לצעירי הגיטו שעלה בידיהם למצוא את הקשר עם הפרטיזנים. קשרים ונשק — אלו היו התנאים העיקריים להצטרפות אל קבוצות הלוחמים ביערות.

ביום בהיר אחד הופיעו במחסני־הנשק שני בחורים, ישראל סוקוליק ויוסף טימן, שניהם בני־עירי, וסיפור מאלף בפיהם: הם עומדים כבר מזמן בקשרים עם קבוצת פרטיזנים, ומה שחסר להם זהו — נשק. אפשר להציל הרבה יהודים, אם נצליח לציידם בנשק ולהעבירם ליערות. העיקר הוא — ארגון הוצאתו של הנשק מה„בויטה־לאגר" אל מקום־המחבוא שבגיטו. כן סיפרו לי השניים, שבקרוב מתכונן לצאת היערה המהנדס הסלונימאי אורלינסקי עם אשתו, ורצוי שנעמיד לרשותו נשק. כן הציעו לי להצטרף אליהם, להקים בשטח המחסנים תא מחתרתי לשם אגירת נשק ותחמושת ולדאוג להוצאתם אל מחוץ למחנה. ואשר להמשך העבודה במקום הוצע לנו לחבל בנשק ובציוד, המיועד להישאר בידי הגרמנים.

הסכמתי בלב שלם להצעותיהם והבטחתי למלא כל מה שיוטל עלי. למחר הכינותי תת־מקלע פ.פ.ד. (שנקרא על שם ממציאו דיאכטרוב) ומסרתיו לאותו ישראל סוקוליק (נמצא עכשיו באמריקה). לאחר ימים ספורים השלמתי את ההכנות האחרונות להספקה סדירה של נשק. לשם זה צריך היה למצוא מקום־מחבוא, „סליק", שבו יישמרו הנשק והתחמושת עד לאפשרות של הוצאתם מן המחנה החוצה. המקום הטוב ביותר היה שטח המגורים שלנו, אבל צריך היה לדאוג ש„סליק" כזה לא יסכן את חייהם של כל דרי הבתים, במקרה שהמחבוא יתגלה ע"י הגרמנים. נעזרתי ע"י מתכנני הבניין במקום, שבשעת הקמת המיבנים השאירו חלל ריק במסדרון אחד הבתים, לשם ייבוש עצי־הסקה לחורף. חור אפל זה שימש לנו מחסן־מעבר למשך כל התקופה עד ליציאתנו היערה.

ידענו היטב, כי ככל שנרבה לאגור נשק, כן נצליח להציל יותר ויותר יהודים. בתקופה זו לא היה לפרטיזנים חשק רב לצרף אליהם סתם יהודים, שהגיעו היערה בידיים ריקות. הנשק שעמד לרשות הבאים ליער הוא שנתן להם זכות־כניסה והצ־טרפות ליחידות הפרטיזניות. הגברנו את מאמצינו להוצאת נשק רב מן המחנה החוצה. גם אני עצמי עסקתי בזה, בנצלי את האמון הרב שנתן בי ה„אונטר־אופיציר" מוץ, שלא שאלני אף פעם לאן אני הולך, — כנראה בזכות תיקוני שעונים שעשיתי בשבילו.

רכשתי אמונם של חברים נוספים במחנה, וביניהם המח־סנאי הראשי, שדרכו עברה כל התחמושת. היה זה יהודי מיוצאי גרמניה, אריק שטיין שמו. הוא מילא תפקיד נכבד באגירת הנשק והוצאתו (לאחר מכן הצטרף אתנו לפרטיזנים ונספה בשעת מיקוש רכבת גרמנית). אלמלא עזרתו המסורה לא היינו מצליחים להוציא תחמושת מהמחסנים. הוא כל כך נדבק לרעיון היציאה ליער, שפעולותיו היו ממש עבודת־קודש — בעוד שדרך זו נראתה בעיני רבים וכן טובים כמעשה טירוף והתאבדות. בשל יהודים אלה צריכים היינו לעשות את מלאכתנו בהסתר ובזהירות. מעטים מבין דרי הבתים ועובדי המחנה ידעו על הקונספירציה. והיו גם כאלה שחשדו בנו והקפידו עלינו, שלא נעשה דבר העלול להתגלות ולעורר חמתם של הגרמנים על עובדי המחנה. אלה היו בטוחים, שלעובדי ה„בויטה־לאגר" לא יאונה כל רע. משהתחלנו לגשש פעם על דעתם של אנשים אלה, ברובם קשישים ונשואים, בדבר הצטר־פות לפרטיזנקה, נאלצנו להפסיק מיד דיבורים אלה, כי נוכחנו שאנו עלולים להפיל עצמנו לפח.

נתהדק הקשר עם המחתרת שבגיטו. צעירים אלה להוטים היו למהר ולצאת ליערות, כי חשו יום־יום את עניבת־החנק שהנאצים הידקו על צוארם. כמעט כל יום הכרנו פנים חדשות, שהגיעו אלינו בקשר לרכישת נשק.

ה„סליק" שסידרנו בבית־המגורים הביא לנו תועלת מרובה. אליו היינו מעבירים בחשאי את הנשק ממחנה־השלל וממנו היו חברים מהגיטו נוטלים את הנשק, מסתירים אותו בתוך בגדיהם ותוך סכנת־נפשות מעבירים למקום־מחבוא בגיטו. אני זוכר אותם, את מעבירי הנשק מהמחנה לגיטו: זרח קרמיין, ניוניה ציריניסקי (נשאר בברה"מ, קטוע רגל מימי המלחמות), מניה מישלביץ, לובה וולקוביסקי, הלינקה, זליק מיליקובסקי, יוסף טימן (שני האחרונים נפלו בקרבות). קרמיין וצירינסקי היו הרוח החיה בכל הפעולות המסוכנות הללו.

וככה היו יום־יום, בשעה קבועה, באים אנשים מן הגיטו, הכנסנו אותם למחנה כפועלים, סיפקנו להם את הנשק הדרוש והם היו מעבירים אותו בדרך הארוכה ומלאת־הסכנות מן המחנה אל ה„סליק" בגיטו.

לשם הוצאת נשק אישי נזדקקנו לעזרת המכונאי הראשי של הנשקים, יהודי מקראקוב, יוסף אורנשטיין. ניגשתי אליו פעם ובפי דברי הסברה ארוכים, עם הקדמה, נימוקים לשכנוע ומסקנות: למה לו העבודה הזו במחנה, אם הגרמנים בין כך ובין כך מתכוננים להרוג את כולנו? הרי מוטב לו, שיברח ליער, לפרטיזנים. נשק הוא יכול לקחת אתו ממחלקתו. הוא יכול גם לעזור לאחרים בהשגת נשק... רק הוצאתי מפי מלים אלו, ויהודי זה נתרתח וקפץ ממקומו: „דע לך, זו הפעם הראשונה והאחרונה שאני שומע מלים כאלו. כל עוד חי אני, לא ארשה להוציא נשק מבית־המלאכה שלי..." (זמן־מה לאחר זה נורה אורנשטיין בתוך המחנה בידי הגרמנים). אך מכיון שאריק שטיין היה אתנו, והוא עבד כמחסנאי, הצלחנו להשיג נשק רב.

ועוד דבר: הצלחנו לבצע חבלות בתחמושת שאוחסנה במחנה. פעם שפכנו מים על ערימה גדולה של מיליוני כדורים והם הוצאו לשדה־התעופה הסמוך בדרביאנצ'יץ והושמדו שם, וכן ביצענו מעשי־חבלה אחרים. עבודות אלו היינו עושים בהתלהבות יתירה. תחמושת זו שימשה בעיקר את עוזריהם של הנאצים, השוטרים בני אומות שונות, אשר נתנו ידם להשמידנו.

ההכנות ליציאה ליער זורזו בגיטו מיום ליום. באויר תלויה היתה סכנת שחיטה חדשה. ה„סליק" שלנו נתמלא ונתרוקן כסרט נע. וכל העבודה הזו נעשתה בתנאי מחתרת קשים. אינני יכול לשכוח את שאירע פעם לניוניה צירינסקי. ביום בהיר אחד הגיע אלינו, קיבל רובה עם הקת, שם אותו מתחת לבגדיו ויצא לדרכו, כשהוא צולע, כמובן, ברגלו האחת, בגלל הרובה הצמוד אליה. כשעבר את הגשר על השצ'ארה עצרוהו אנשי ס. ס. וסחבו אותו לעבודה, כשנשמתו מפרפרת בין החיים והמוות. הוא עבד עד שעות הערב, עם הרובה, הטמון בבגדיו וקשור אל גופו. לנו, לאנשי המחנה, הספיקו להודיע, שהוא נעצר ע"י הגרמנים. כהרף עין טיהרנו את מחבוא־הנשק שלנו והעברנו הכל לשדה פתוח — חששנו שמא ייתפס נשקו של ניוניה והוא לא יוכל לעמוד בעינויי החקירה, או אז נשקפת סכנה לכל עובדי ה„בויטה־לאגר".

אימי הטבח הגדול

נראה, כי הגרמנים השלימו בינתיים את כל הכנותיהם לשחיטה נוספת. בשלהי יוני ריכזו בעיר צבא רב, במיוחד מבין גרוריהם הליטאים, האוקראינים והבילורוסים, בין היהודים הם הפיצו שמועות, שכל הכוח הזה רוכז לשם התקפה על יחידות פרטיזניות בסביבת סלונים.

לפתע, ביום אחד, אספו את כל עובדי המחנה שלנו ושילחו אותם בחזרה לגיטו. זה בישר רעות, אבל רבים בגיטו רצו דווקא לראות בצעד זה נחמה: אם אנשי ה„בויטה־לאגר" הובאו לגיטו, סימן שלא יאונה רע לאיש.

ולמחרת, עם עלות השחר, שמענו כבר את היריות הראשונות בירכתי הגיטו. ידענו — זה התחיל. אנשים קפצו ממשכביהם, החלה התרוצצות בחוצות ובחצרות, אנשים נדחפו, כשעיניהם מלאות פחד ופניהם חיוורים כסיד, לתוך המחבואות אשר הוכנו מבעוד זמן כמעט בכל בית ובכל חצר. נקלעתי במקרה לבונקר של הנגר קפלן, ברחוב ברנארדינסקי. מצאתי שם רבים ממכירי.

הגיטו נתרוקן מאדם. אנשים, נשים, זקנים וטף — כולם ישבו במחבואיהם, צפופים ורועדים מפחד. אנשי ס. ס. (אם אפשר לכנותם „אנשים") החלו חיפושיהם מבית לבית, הוציאו את הבודדים שמצאו שם, ירו לכל פינות הבתים, תוך צווחות, איומים והכרזות שונות. אחר־כך גייסו כמה מהיהודים שנתפסו והכריחו אותם ללוותם בחיפושיהם ולקרוא למסתתרים שייצאו ממחבואיהם, כי „לא יאונה להם כל רע". רבים נענו לקריאות אלו מפי אחיהם היהודים. כולם נתפסו והובלו לאן שהובלו.

בצהרי היום הראשון לטבח האיום עברה מכונית־משא של ה„בויטה־לאגר" ברחובות הגיטו ורמקול הכריז, כי עובדי המחנה השומעים קריאה זו נתבעים לצאת ולגשת למכונית, בלי חשש לחייהם. ההכרזה יצאה מפיו של הממונה על המחנה, אונטעראופיציר מוץ, ואתו הרב־טוראי בראון. ממחבואי רחוב ברנארדינסקי, בו הסתתרו רבים מעובדי המחנה, הגיחו בזהירות אנשינו בזה אחר זה, ובהסתכלם לכל הצדדים בעיניים מפוחדות, רצו בברכיים כושלות למשאית של ה„בויטה־לאגר". זרמו לתוכה גם רבים שלא עבדו קודם אתנו — הם ראו באוטו זה מלאך גואל ממוות.

לפי התכונה הרבה במחנה עצמו, שהגענו אליו כעבור שעה קלה, ראינו, כי גם פה לא יקום לנו רווח והצלה. ואמנם, כעבור זמן־מה הופיע שם רב־הטבחים של יהודי סלונים, קומיסאר הס. ס. היק עם פמלייתו. הוא דרש ממפקדי המחנה סלקציה של האנשים. עשו מיסדר וכל מי שלא מצא חן בעיניהם הוצא הצידה — למוות ולא לחיים. בכל אחד שהצורר היק תקע את מבטו הרצחני נדקרה במוח כמחט חדה המחשבה: זהו קצי. היו לנו אלה רגעי פרידה מהעולם היפה והמכוער כאחד. לא אשכח אותו מיסדר־המוות, כאשר עמדנו פנים אל פנים עם מלאכי המוות, ואין גואל ואין מושיע. לו יכולנו אז לאבד עצמנו לדעת — היינו עושים זאת בלי היסוסים, מתוך יאוש מר של מי שגורלו נחרץ. ידענו, כי מידיו של היק אין עוד מנוס. בין אלה שהוציא הצידה היה גם אחד מפועלי המחנה, נגר מוותיקי סלונים. היהודי הכריז, כי יש לו „פתק החיים", אותה תעודה שנמסרה לנו, לעובדי המחנה, ואז ניגש אליו האונטראופיציר מוץ, הוציא אקדוחו וירה בו לעיני כולנו. ראינו אז, מה שווים חיינו.

נגמרה הסלקציה, אנו הנשארים נשמנו מלוא ריאותינו אוויר, לאחר שעות של לחץ בגרון, אך עדיין מלאים היינו פחד־מוות. לא היו עכשיו כל אשליות, כי ידענו שמובילים את כל יהודי סלונים לטבח. וכל עוד נמשכת השחיטה, אין ערך רב לבטיחותנו ב„בויטה־לאגר" ואין גם ערך רב לחיינו.

ואמנם, כעבור שעות ספורות שוב הגיעה פקודה מאת הצורר היק: „חסרים עוד כמה אנשים למילוי המיכסה הקבועה מראש, ועל כן חייב הבויטה־לאגר להמציא מספר יהודים — לעקידה". האונטראופיציר שלנו דאג תיכף לביצוע הפקודה והעמיס מספר אנשים על האוטו. בין אלה היה גם יעקב וואקסמאן. איש זה ידע היטב, לאן הוא מובל, ובהיות האוטו בדרך מהמחנה לחצר בית־הסוהר קפץ מן האוטו ונמלט. רק בהגיע האוטו לבית־הסוהר, ששימש מעין מחנה־מעבר לנתפסי הגיטו בדרכם אל גיא־ההריגה, הרגיש האונטראופיציר בהיעדרו

של וואקסמן, הוא חזר מיד למחנה רוגז ונזעם, ציווה לערוך מיסדר והכריז: מכיון שוואקסמן זה העיז לקפוץ מהאוטו ולהיעלם, נשלם אנו בדמנו כופר ראשו, אלא אם יתנדב אחד למלא מקומו של הבורח. אם לא יתנדב איש, יבחר הוא, מוץ, עשרה מבין עובדי המחנה. הוא נתן לנו חמש דקות למילוי פקודתו.

פתאום נשמע מתוך השורות קולו של אחד העובדים, שהוא מתנדב למלא מקומו של וואקסמן. איש זה, שהציל במחיר חייו עשרה יהודים אחרים, היה מן העיר לודז׳, בשם כץ. במשך חדשים רבים היה נושא־כליו של האונטראופיציר, בעינינו נראה כאיש־אמוניו של מוץ, עד כדי כך שפחדנו בנוכחותו לדבר בענייני המחנה, כי ראינו בו, בכץ זה, מרגל. קשה להבין מה הניעו להתנדב במקום וואקסמן הנעדר. ייתכן שהאמין, כי מוץ יזכור לו חסד שירותו הנאמן ולא יקבל את קרבנו, וייתכן שרצה לטהר את עצמו בעיני כל המחנה ולבקש כפרה על התנכרותו אלינו, ואולי האמין בשתי האפשרויות גם יחד. אבל מוץ חשב אחרת, ללא ניד־עפעף בגד בידידו ומשרתו וציווה עליו לעלות על האוטו, לדרך שממנה לא חזר לעולמים. מכל מקום, נשארה בלבנו הכרת־תודה לכ״ץ, שהציל עשרה יהודים בהקריבו את עצמו.

השחיטה נמשכה ימים רבים, וכל יום היה לנו כשנה. נקלעים היינו בין פחד ותקווה. כל רגע ציפינו למאורע כלשהו.

הגרמנים לא יכלו למצוא עוד יהודים בגיטו, והחלו להצית את הבתים בזה אחר זה. ראינו את הגיטו עולה בלהבות, כאשר הובלנו באחד הימים ההם אל מחוץ לעיר, לשם איסוף חמרי־מלחמה. ראיתי בתים ברח׳ מיכאלובסקי והם אחוזי־אש. באחד הבתים האלה גרה משפחת ויילאך, סוחרים אמידים מאוסטרוב־מז. ידעתי שהם חפרו להם מחבואה מתחת לבית, והנה השגחתי באנשים הקופצים מתוך הבית הבוער, כשהם אחוזים להבות. הגרמנים עמדו מסביב וירו בכל אחד מהאנשים־הלפידים האלה, ירו והתמוגגו מנחת, כציידים בשעת הצלחתם בציד־חיות. ראיתי את הבית של משפחת זקהיים מסלונים, שאצלם התגוררו בני זקהיים מאוסטרוב. כולם נשרפו בתוך הבית. אנשים ניסו לזחול מהשטח הבוער לכיוון השצ׳רה, כדי לחצות אותה בשחייה ולהימלט מן הלהבות וממטר הכדורים, אבל גרוריהם המנובלים של הנאצים הארורים שמו להם מארב וירו בהם כאשר כבר היו במי הנהר. השצ׳ארה היתה אדומה מדם יהודים — סיפרו אחדים שעברו ליד הנהר.

כבר חיסלו הגרמנים את שארית יהודי סלונים, שסומנו קודם־לכן ע״י העריצים כ„יהודים יעילים״, שיש לנצל את כוח־עבודתם.

לברוח, לברוח היערה!

ראינו בעליל מה הגורל הצפוי לנו בקרוב, אולי מחר ואולי היום. רק דרך אחת נשארה לנו: לברוח, ככל המוקדם לצאת מכאן, מתוך מלתעות הנאצים, ולעבור לשטחי היערות, שבתוכם קמו יחידות פרטיזניות לשם נקמה בצורר.

משחזרתי למחנה התחלתי ביתר מרץ לרכז נשק ותחמושת. כעת ראיתי ברובה ממש ידיד, גואל וכלי־נקמה. אנשי הקשר מסרו, שבעוד ימים מספר עלינו להיות מוכנים ליציאה. מיהרתי לקבוע במקומי איש אחר לריכוז נשק ולמסירתו החוצה. תפקיד זה לקח עליו אחד בשם אבא בוזין, איש שלא ידע עד כה מאומה על אגירת הנשק ועל תכניותינו. גם עתה המשכנו לעשות הכל בסודיות מוחלטת, עד כדי כך שגם אבא שלי לא ידע על המתרחש בקרבנו, עד לרגע יציאתנו ליער.

באחד הימים הגיעו אלינו המקשרים והודיעו, שעלינו להתכונן לבריחה. מסרנו את הדבר לאנשי סודנו, ניסינו אפילו לשכנע כמה אנשים נוספים שיצטרפו אלינו — אבל אלה האמינו עדיין בנסים שיתרחשו, קיוו להישאר בחיים כגמול על עבודתם במחנה־הנשק.

אחד, אחד יצאנו את שערי המחנה, לבל ירגישו בנו היהודים הנשארים בו. כשלושים איש היינו. בידינו החזקנו כלי־עבודה שונים, כדי שהשומרים הגרמניים לא יחשדו בנו. בשורה ערפית עברנו כמה מרחובות הגיטו השרוף והמת, וכל המראות שהופיעו לפני עינינו הגבירו בלבנו את השאיפה לנקמת־דם. ככה הגענו למקום הריכוז, לנגריה באחד הרחובות שמחוץ לגיטו. מתחת לנגריה היה טמון מחסן של נשק, שהועבר מה„בויטה־לאגר״.

ירדה החשכה, כל אחד קיבל נשק ותחמושת, בכמויות שבהן יכולנו לצייד עוד פלוגה כמונו. פתחנו בצעידה לעבר העתיד הבלתי־ידוע.

עמוסי כלי־המלחמה צעדנו בחשיכה, והרהורים רבים ושונים מילאו את מוחנו. כל אחד נזכר, כיצד חי במשך שנים, כל שנותיו, עם משפחתו בעיר חרבה זו שהוא עוזבה עכשיו, וכיצד בא מרחוק והקים בעיר זו בית חדש, משפחה חדשה. כל בני־משפחתנו שנטבחו לא מזמן עלו בזכרוננו, מילאו גרוננו דמעות חנוקות וחישלו בנו את הרצון ללחום, ולנקום בגרמנים. שלושים איש היינו בפלוגה, סלונימאים, בני ערים אחרות — וכולנו גוף אחד, מחשבה אחת. כי כולנו השארנו בקברות־האחים המשותפים את יקירינו, שהתקשרו בחבלי־ידידות בהיותם בחיים ושגם במותם לא נפרדו.

נקם ושילם

לא בנקל עלה בידינו להגיע עם כל נשקנו ליער. כשהגענו למשמרות הראשונים של הפרטיזנים, תמהו ושמחו לוחמי־היער על ציודנו הרב והמצויין. המשכנו בהליכה המייגעת, עד שבאנו למקום חנייתה של פלוגה יהודית. בראשה עמד סגן־משנה פיודורוביץ, יהודי רוסי, איש אציל־רוח, חבר ומפקד, בעל כושר תיכנון להתקפות מחץ — חייל שבפיקודו ביצענו פעולות־נקם מוצלחות.

היה זה פיודורוביץ, היהודי מרוסיה הרחוקה, שאמר לנו פעם בשבתנו מסביב למדורה: אם נצליח להישאר בחיים, לא יהיה לנו בית בשום ארץ, אלא בארץ־ישראל.

אנו שזכינו לכך זוכרים אותו ואת יום מותו בקרב, באוגוסט 1942. בהתקפה זו נפל גם אבא שלי, שהיה אתי יחד ביער.

ומאז לא נשאר בי כל רגש, פרט לשאיפת־נקמה. יחד עם חברי ליחידה היהודית, שהשתייכה לחטיבת „שצ׳ורס״, הרבינו בפעולות־חבלה, בהתקפות על האויב, בפשיטות, בפיצוץ גשרים ורכבות.

בדרך זו העקובה מדם באתי הביתה, לארצי, למולדתי. וכאן בניתי את ביתי — ובלבי זכר הקרבנות וזכרם של חברי לנשק, שלא זכו להגיע לביתם.

צעליא (צירל) מאראקא

אַן עדות פון חורבן סלאָנים

(אָפּגענומען און פאַרשריבן דעם 7.12.46 דורך ראָזנבוים צבי, היסטאָרישע קאָמיסיע באַד רייכנהאַל, אָפּטיילונג מינכן).

איך בין געבוירן דעם 1 מאי 1924 אין דער שטאָט פּאַביאַניץ, לאָדזער קרייז. מיין בילדונג — זיבן קלאַסן פאָלקס־שול. מיין פאַמיליע איז באַשטאַנען פון 8 מענטשן. פּאַביאַניץ איז אַן אַלטע היסטאָרישע שטאָט און האָט געציילט 13 טויזנט אידן.

ביים אויסברוך פון קריג צווישן דייטשלאַנד—פּוילן, דעם 1־טן סעפּטעמבער 1939, האָב איך ניט געוואָלט בלייבן ביי די דייטשן און בין מיט אַ ברודער אַנטלאָפן קיין ביאַליסטאָק. אין דערזעלבער צייט איז אַ גרויסער טייל פון די פּאַביאַניצער אידן אַנטלאָפן קיין רוסלאַנד. אין ביאַליסטאָק איז געוואָרן אַן איבערפלוס פון מענטשן, דאַן זיינען מיר (איך מיטן ברודער) אַריבער קיין גראָדנע. אין יוני 1940 איז אַרויס אַ באַפעל פון דער סאָוויעטישער רעגירונג, אַז אַלע בעזשענצעס (פּליטים) טאָרן ניט וווינען אין די גרויסע שטעט. דאַן זיינען מיר ווייטער אַוועקגעפאָרן קיין סלאָנים.

אַ יאָר צייט האָבן מיר געלעבט רואיק און געמיטלעך. די צייט האָט זיך געצויגן און איין טאָג איז געווען ענלעך צום צווייטן. ווען ס'איז אויסגעבראָכן דער קריג צווישן דייטשלאַנד און רוסלאַנד, האָב איך מיטן ברודער געפּרוווט אַנטלויפן, אָבער דער אַריינמאַרש פון די דייטשן איז פאָרגעקומען מיט אַזאַ שנעלן שפּרונג, אַז מיר האָבן געמוזט בלייבן אויף דער דייטשישער זייט, און מיר זיינען פאַרבליבן אין סלאָנים.

גלייך נאָכן אַריינקום פון דער דייטשישער אַרמיי האָבן אין סלאָנים אָנגעהויבן צו באַלעבאַטעווען די ווייסרוסן. אין סלאָנים זיינען געבליבן אַ סך אידישע „בעזשענצעס" און די ווייסרוסישע באַנדיטן האָבן באַלד אָנגעהויבן מיט זייערע רויבערישע מעשים. אין 3 וואָכן אַרום איז אַרויס אַ באַפעל פון דער „ווערמאַכט", אַז אידן ווערן איבערגעזידלט אין ספּעציעלע אָפּגעטיילטע גאַסן. אַ ספּעציעלער קוואַרטאַל איז צוגעטיילט געוואָרן פאַר אַרבעטער, און קעגנאיבער — פאַר ניט פאַכמענער. גלייכצייטיק איז אין באַפעל געווען אָנגעמערקט, אַז אידן מוזן טראָגן געלע לאַטעס, איינע אויף דער רעכטער זייט ברוסט און אַ צווייטע אויף דער לינקער זייט פּלייצע. דאַן האָט מען שוין גענומען אידן אויף די שמוציקסטע אַרבעטן אין שטאָט.

איך פאַרליר מיין ברודער

דעם 17־טן יולי 1941 זיינען פלוצלינג 5 פאַרטאָג אָנגעקומען ס. ס.־מענער און האָבן גלייך אָנגעהויבן מאַכן רעוויזיעס אין אַלע אידישע הייזער. אַלע מענטשן זיינען אַרויסגעטריבן געוואָרן אויף דער גאַס, אַלץ וואָס יעדער האָט געהאַט איז צוגענומען געוואָרן און די הייזער דעמאָלירט. שפּעטער זיינען זיי אַרויס אויף דער גאַס, צוזאַמענגענומען אַן ערך פון 1200 יונגע מענער — אויך מיין ברודער איז אַריינגעפאַלן צווישן זיי. די דייטשן האָבן צוגעזאָגט, אַז ס'וועט זיי גאָרניט געשען, מען נעמט זיי נאָר אויף אַרבעט. אַ גאַנצן טאָג זיינען זיי ניט צוריקגעקומען. אויף צווייטן טאָג האָבן מיר פאַרשטאַנען, אַז עס האָט געמוזט מיט זיי עפּעס געשען, און מיר האָבן זיך צוזאַמענגענומען אַ גרופּע פרויען און זיינען אַוועק געוואָר ווערן וווהין מען האָט זיי געפירט. דאַן האָבן מיר זיך דערוווסט פון די פּויערן, אַז מען האָט די 1200 אידן אַוועקגעפירט מיט אויטאָבוסן אויפן ווילנער טראַקט (אַרום 8 קילאָמעטער פון דער שטאָט). מיר זיינען אַוועק, אַן ערך פון 20 פרויען, מיט פאַרפּאַקטע רוקזעק זוכן לויט די שפּורן וואָס די קריסטן האָבן אונז געוויזן. אָפּגייענדיק 8 קילאָמעטער אין דער ריכטונג, האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַ שוידערלעך בילד: דריי גרויסע פריש פאַרשאָטענע קברים.

דאָס איז געווען דאָס ערשטע טרויריקע בלעטל פון מיינע ווייטאָקדיקע איבערלעבונגען. איך האָב דערשטיקט מיינע טרערן, אַ פינסטערער נעפּל האָט באַדעקט מיינע אויגן און ווי אַ שווערע לאַסט וואָלט צוגעדריקט מיין נשמה, צוקוקנדיק זיך צו די דריי אומשולדיקע קברים, ביים „זוכן די שפּורן פון אונזערע ברידער". מיר האָבן געפונען איינצלנע שיך, די אָראָפּגעריסענע געלע לאַטעס און עסןוואַרג, וואָס זיי האָבן זיך געהאַט מיטגענומען „צו דער אַרבעט". יעדער באַזונדער האָט דערקענט צווישן די איינצלנע געפונענע זאַכן עפּעס וואָס פון זיינע נאָענטסטע, וועלכע מען וועט שוין קיינמאָל ניט זען.

איך בין ניט בכוח איבערצוגעבן, וואָס ס'האָט זיך דאָרטן אָפּגעטאָן, ביים ראַנד פון די דריי „וויינענדיקע קברים". עס איז אויסגעבראָכן אַזאַ ווילדע היסטערישע קלאָגעריי, אַז עס האָט זיך מיר אויסגעוויזן, אָט־אָט דעקט אונז צו דער הימל און מיר מישן זיך אויס מיט דער פאַרבלוטיקטער ערד. אין אַפּאָר שעה אַרום, ווען אַלץ האָט זיך באַרואיקט, זיינען מיר צוריק אַוועק אין שטאָט אַריין. צוקומענדיק נענטער צו דער שטאָט, האָבן מיר געזען אַז הונדערטער אידן וואַרטן אונז אָפּ, כדי צו הערן וואָסערע גוטע נייעס מיר וועלן זיי ברענגען. מיר האָבן ניט געקענט זיך איינהאַלטן און גענומען דערציילן דעם שרעקלעכן אמת. יעדן באַזונדער האָט דאָס געטראָפן ווי אַ קויל אין האַרצן. איינער שרייט: „מיין ברודער!" אַ צווייטער: „מיין מאַן!", אַ דריטער: „מיין טאַטע!"

אַזוי האָבן מיר אויפגעדעקט די ערשטע שחיטה פון סלאָנימער אידן.

אין דער זעלבער צייט האָט זיך אויפן באַפעל פון דער „ווערמאַכט" געשאַפן אַ אידן־ראַט, מיט אַ אידן־עלטעסטן, און דאָ איז שוין געקומען אַ סדרה קאָנטריבוציעס, דאָס ערשטע גאָלד, זילבער, שפּעטער קאַפע, פעטס, האָניק א. אַ. וו. דאָס אַלץ האָט געמוזט געבראַכט ווערן אין יודנראַט, וועלכער האָט דאָס שפּעטער איבערגעגעבן דער „געשטאַפּאָ".

אין פיר מאָנאַטן אַרום, נאָוועמבער 1941, מאָנטיק גאַנץ פרי, ווען ס'איז אין דרויסן געווען אַ שרעקלעכער פראָסט, זיינען פלוצלינג אַריין ס. ס.־מענער אין קוואַרטאַל פון די ניט־באַשעפטיקטע אידן. אויף אַ באַפעל זיינען אַרויס אויפן פּלאַץ מענער, פרויען, קינדער. די דייטשן האָבן צוגעזאָגט, אַז דאָס איז אַן איבערזידלונג אין אַ צווייטע שטאָט. מענטשן האָבן אָנגעטאָן דאָס בעסטע וואָס נאָר איינער האָט געהאַט. עס האָבן זיך פאַרזאַמלט אַן ערך פון 10 טויזנט אידן. דאָס האָט געדויערט פון 5 פרי ביז 12 בייטאָג. מען האָט אַלע אויסגעשטעלט אין רייען, צו 8 מענטשן אין אַ ריי, און אונטער אַ שטרענגער וואַך פון ס. ס.־מענער האָבן זיי אויף אַ באַפעל אָנגעהויבן מאַרשירן. זיי האָבן דורכגעמאַרשירט דעם קוואַרטאַל פון די אַרבעטנדיקע און דאַן האָט מען זיי אַוועקגעפירט הינטער דער שטאָט, וווּ עס זיינען שוין געווען צוגעגרייט פאַרטיקע גריבער.

דאָרטן האָט מען צוגעפירט יעדע גרופּע און אויסגעשאָסן גלייך אין די גריבער אַריין. אין 2 שעה אַרום האָבן מיר דערהערט שרעקלעכע שיסערייען פון מאַשין־געווער. דאַן האָבן מיר באַלד פאַרשטאַנען, וואָס דאָ קומט פאָר. דעם זעלבן טאָג איז יעדער געווען פאַרשטעקט ביי זיך אין שטוב, קיין לעבעדיקער נפש האָט זיך ניט באַוויזן אין גאַס.

אויף צומאָרגנס גאַנץ פרי האָבן זיך אידן אָנגעהויבן באַווייזן איינציקווייז. יעדער באַזונדער וויל זיך עפּעס נייעס דערוויסן, וואָס האָט פּאַסירט מיט די מענטשן, וועלכע מען האָט נעכטן דורכגעפירט דורך די גאַסן. מיר האָבן זיך צוזאַמענגענומען אַ גרופּע פון 50 מאַן און זיינען אַוועק אין די גאַסן ווו עס האָבן געלעבט די אַרויסגעפירטע אידן. טייל הייזער זיינען געשטאַנען אָפן, אַלע זאַכן זיינען געווען אין אָרדענונג, אין איינצלנע הייזער איז געווען שיין צוגערוימט. אַנדערע הייזער זיינען געווען פאַרשלאָסן און די מענטשן האָבן די שליסלען מיטגענומען מיט זיך. מיר זיינען אַרומגעגאַנגען אין אַלע גאַסן און געזוכט אַ אידן, אָבער אַרום האָט געהערשט אַ טויטע שטילקייט. עס האָט אויסגעזען ווי איין גרויסער בית עולם...

דעם זעלבן טאָג זיינען מיר געוואָר געוואָרן דעם ביטערן אמת פון דריי סלאָנימער פרויען, וועלכע זיינען צוריק געקומען פון די גריבער. זיי האָבן דערציילט געגנוי, ווי אַזוי עס זיינען אומגעבראַכט געוואָרן די 10 טויזנט אידן. יעדע גרופּע וואָס איז דערשאָסן געוואָרן איז גלייך אַריינגעפאַלן אין די גריבער אַריין. די גריבער האָט מען ניט פאַרשאָטן. מענער, פרויען און קינדער האָבן זיך געראַנגלט מיטן טויט, ווייל די קוילן האָבן זיי שלעכט געטראָפן. איינער האָט דעם צווייטן געשטויסן מיט פאַרגלאָצטע אויגן. אייניקע האָבן זיך נעגל פון די הענט אָפּגעביסן, די ערד וויגט זיך פון די אומשולדיקע האַלב־לעבעדיקע קרבנות — אַזוי האָבן איבערגעגעבן די דריי פרויען, וועלכע זיינען צוריקגעקומען פון די גריבער, ווייל די קוילן האָבן זיי נאָר פאַרוווּנדעט די פיס און זיי האָבן זיך דערקייקלט מיט דער הילף פון פאַרבייגייענדיקע פויערים, אין שטאָט אַריין. דאַן האָט מען זיי אַריינגעלייגט אין שפּיטאָל. די צערודערונג ביי די איבערגעבליבענע אידן איז געווען שרעקלעך, דער טרויער איז געווען דערשיטערנדיק, און די קלאַנגען וועגן די געראַטעוועטע פרויען זיינען דערגאַנגען צו די ס. ס.־מענער. זיי האָבן זיך דערוווּסט, אַז די פרויען געפינען זיך אין שפּיטאָל. דאַן זיינען די מערדער געקומען אין שפּיטאָל און האָבן די פרויען דערשאָסן.

אַ קליין מיידעלע קומט פון קבר

גראָד האָט דער בלינדער גורל געוואָלט, אַז אַן 8 יעריק מיידעלע (איר נאָמען געדענק איך ניט) איז אויך צוריק געקומען פון די גריבער, האָט אויך דערציילט די זעלבע שוידערלעכע פאַקטן, וואָס האָבן זיך אָפּגעטאָן אין דעם טרויעריקן טאָג. איך אַליין האָב געהערט וואָס דאָס מיידעלע האָט דערציילט: אירע אַ חברטע האָט איר געבעטן, אַז זי זאָל איר העלפן אַרויסקריכן פון גרוב. דאָס איז געווען אַ זעקס יעריק מיידעלע. זי האָט גערופן, געבעטן הילף, זי האָט געיאָמערט: „איך האָב דאָך פיס, פאַר וואָס קען איך ניט גיין?”... אָבער די פיס פון דעם קליינעם מיידעלע זיינען געוואָרן אָפּגעפרוירן, און די געראַטעוועטע האָט איר גאָרניט געקענט העלפן. דאַן דערציילט דאָס מיידעלע, ווי אַזוי זי האָט זיך אַליין אַרויסבאַקומען. זי האָט געשלעפּט די אַלע טויטע וואָס זיינען געלעגן אין דער טיפער גרוב און געמאַכט פון זיי אַ פּיראַמידע, אַרויפגעקראָכן אויפן בערגל טויטע קערפּערס און מיט גרויס מאַטערניש אַרויסגעקראָכן און אַוועק צום נאָנטן דאָרף אַלבערטין. די קריסטן פון דאָרף האָבן רחמנות געקראָגן, איר געגעבן עסן און געוויזן איר דעם וועג אין שטאָט אַריין.

אויף צומאָרגנס נאָך דער שחיטה האָט מען געפירט צענדליקער אויטאָס מיט די זאַכן פון די טויטע, ווייל פאַרן דערשיסן, האָט מען זיי געהייסן אויסגעטאָן נאַקעט. די זאַכן האָט מען געפירט דריי טעג נאָכאַנאַנד אָן אויפהער. די קריסטן, וואָס האָבן געהאַט באַקאַנטע אידן אין שטאָט, האָבן דערציילט, אַז די גריבער מיט די טויטע זיינען דריי טעג שפּעטער, נאָך דער אַקציע, פאַרברענט געוואָרן. אַזוי איז פון די 10 טויזנט אידן קיין סימן ניט געבליבן, נאָר אַש און ביינער אין די פאַרברענטע גריבער...

נאָך די צוויי אַקציעס זיינען אַדורך עטלעכע מאָנאַטן. די אָנגעשטרענגטע אַטמאָספער איז אין אַ געוויסער מאָס געלינדערט געוואָרן. מען האָט אָנגעהויבן ווידער צו פירן אַ „נאָרמאַל לעבן”.

אין פעברואַר 1942 איז אַרויס אַ באַפעל פון דער „ווער־מאַכט”, עס זאָל געשאַפן ווערן אַ געטאָ פאַר אידן. אין 5 גאַסן איז אַנטשטאַנען דאָס געטאָ. עס זיינען געווען 2 טויערן, וואָס האָבן געשלאָסן די גאַסן פון געטאָ.

איך אַליין האָב זיך געפונען אויסער דעם געטאָ. איך האָב געוווינט ביי אַ קריסטין אויף אַ בוידעם. ביי דער זעלבער קריסטין האָט געלעבט אַ אידישע פאַמיליע, יאַקימאָווסקי, וועלכע האָבן געהאַט אַ באַשיינונג פון דער „ווער־מאַכט” צו האַלטן אַ פערד און וואָגן אויסער דעם געטאָ. און דער זעלבער איד האָט מיר אָפט געשטיצט מיט עסן א. אַ. וו. איך אַליין בין יעדן טאָג געגאַנגען אין געטאָ אַריין. קיין אָפּצייכענונג האָב איך ניט געטראָגן. מענטשן פון געטאָ האָבן זיך געוווּנדערט, פאַר וואָס איך טראָג ניט קיין געלע לאַטעס. איך האָב דאָס געטאָן, ווייל אין גאַס אויסער דעם געטאָ האָט מען ניט דערקענט, אַז איך בין אַ אידישע. אַזוי האָב איך געלעבט דריי מאָנאַטן און יעדן טאָג האָב איך געוווּסט און מיטגעלעבט מיט געשעענישן פון געטאָ.

אין יוני 1942, דאָס איז געווען מאָנטיק גאַנץ־פרי, האָב איך דערהערט שרעקלעכע שיסערייען. איך בין צוגעגאַנגען צום קליינעם פענסטערל פון בוידעם, האָב איך געזען ווי אידן לויפן אין שרעקלעכער פּאַניק פון געטאָ. באַלד האָט מיר דער בעל־הבית צוּוויסן געגעבן, אַז דאָס גאַנצע געטאָ איז אַרומגערינגלט פון ליטווינער און אַלע הייזער ברענען. אידן ווערן אַרויסגעטריבן פון געטאָ און גלייך דערשאָסן. די ליטווינער וואַרפן גראַנאַטן אין געטאָ אַריין, כדי די מענטשן וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די בונקערס זאָלן אויך אומקומען. די ערד מיט די מענטשן מיט די הייזער מישן זיך צונויף. און אַ קליינער טייל אידן, וואָס האָבן פּרובירט אַנטלויפן כדי זיך צו ראַטעווען דאָס לעבן, זיינען אַריינגעפאַלן אין דער שטשאַרע אַריין.

חורבן, טויט און שרעק

אין עטלעכע טעג אַרום בין איך מיט אַ גרופּע מענטשן אַריין אין געטאָ אַ קוק טאָן וואָס איז געשען. האָבן מיר דערזען אַ שרעקלעך בילד פון טויט און חורבן. פּלוצלינג זיינען אַרויס איינצלנע אידן פון די בונקערס, נאָך 10 טעג זיך אויסבאַהאַלטן אָן לופט, אָן עסן, אָן האָפענונג. אַ מרה שחורה און שרעק האָט אונז באַהערשט, זעענדיק די האַלב־טויטע מענטשן. אַ טייל פון זיי זיינען געפאַלן אין חלשות, ווען זיי האָבן געזען וואָס עס איז געוואָרן פון געטאָ מיט אַלע מענטשן.

נאָך דער שרעקלעכער אַקציע זיינען פאַרביי צוויי וואָכן, און עס איז געקומען אַ באַפעל פון דער מאַכט, אַז עס ווערט געשאַפן אַ נייער געטאָ פאַר אידן, אויף בריקער גאַס. אַלע אידן וועלכע געפינען זיך אין שטאָט און אומגעגנט דאַרפן זיך מעלדן אין געטאָ. אידן האָבן פון דאָס ניי צוזאַמענגענומען זיך און עס איז אַנטשטאַנען אַ פרישע געטאָ פון 2000 אידן, אַרומגעצוימט מיט אַ דראָט־פּאַרקאַן 10 מעטער די הויך. איך אַליין בין ווייטער ניט געגאַנגען אין געטאָ און פאָרגעזעצט דאָס לעבן אויפן בוידעם אויסער דעם געטאָ. די אידן פון געטאָ זיינען ווייטער געגאַנגען צו פאַרשידענע אַרבעטן אין שטאָט. אַ מאָנאַט צייט איז געווען רואיק. דאָ איז ווידער געקומען אַ באַפעל, אַז מען דאַרף האָבן אידן אויף אַוועקצושיקן. דאַן זיינען געקומען ס. ס.־מענער און האָבן זיך צונויפגעקליבן 300 מענער, ניט קיין ספּעציאַליסטן. פאַכמענער, דאָקטוירים, אינזשיניערן — זיי זיינען אין גאַנצן אָפּגעטיילט געוואָרן, זיי האָט מען ניט גערירט.

קיין דערעטשין און צוריק

אויף צומאָרגנס גאַנץ פרי, איז אַרויפגעקומען די קריסטין, ביי וועלכער מיר האָבן זיך געפונען, און אונז געמאָלדן אַז מיר טאָרן מער ניט בלייבן אויפן בוידעם, מיר מוזן פאַרלאָזן דעם זעלבן טאָג, אויב ניט וועט קומען די ס. ס. און אונז אַרעסטירן. איך מיט דער פאַמיליע יאַקימאָווסקי האָבן באַשלאָסן זיך לאָזן אין וועג אַריין. דעם זעלבן אָוונט איז געקומען דער בעל־הבית און האָט מיר דערקלערט, אַז איך אַליין קען בלייבן, נאָר פאַר דער גאַנצער פאַמיליע

האט ער שטארק מורא. דאן האבן מיר זיך בעראטן און באשלאסן, אז צומארגנס לאזן מיר זיך אין וועג אריין. גאנץ פרי זיינען מיר ארויס, אין דרויסן איז געווען ווארעם, און דא איז געפאלן אויף אונז א פחד, און דאן האבן מיר באשלאסן, אז בייטאג וועט די גאנצע פאמיליע ליגן אויפן פעלד צווישן קארן, און איך אליין וועל גיין שאפן ברויט און וואסער, און ביינאכט וועלן מיר ווייטער גיין אין דער ריכטונג פון נאענטן שטעטל דערעטשין. אין אוונט האבן מיר זיך געלאזט אין וועג און אויף צומארגנס גאנץ פרי זיינען מיר אנגעקומען אין דערעטשין.

איך אליין בין אריין אין שטעטל אויף „ראזוועדקע" (אויסשפיר). אין דערעטשין איז נאך געווען א געטא, בין איך צוריקגעקומען צו דער פאמיליע יאקימאווסקי און מיר זיינען צוזאמען אריין אין דערעטשינער געטא. די אידן פון געטא האבן אונז ניט געוואלט אויפנעמען, צוליב דער פארארדנונג קיין אנטלאפענע אידן זאל מען אין געטא ניט ארייננלאזן. פונדעסטוועגן האט זיך געפונען א פאמיליע וואס האט אונז אריינגענומען. דאן האבן מיר זיי דערציילט אויף וואס פאר אן אכזריותדיקן אופן עס זיינען אומגעקומען די אידן אין סלאנימער געטא, אבער די אידן אין דערעטשין האבן ניט געוואלט גלויבן. זיי האבן דערקלערט, אז די געשטאפא האבן זיי פארזיכערט, אז דאס דערעטשינער געטא וועט ניט אנגערירט ווערן. אבער מיר, די סלאנימער, האבן זיך ניט געוואלט פארלאזן אויף די דייטשישע הבטחות און מיר האבן זיך אויסגעבויט א בונקער אין דעם פאדערהויז. מיר האבן אויסגעגראבן א גרויסן קעלער און דארטן צוגעגרייט אלץ וואס איז נויטיק כדי אויסצובאהאלטן זיך.

אפזייענדיק צוויי וואכן אין דערעטשינער געטא, האב איך נאך א בעראטונג מיט דער פאמיליע יאקימאווסקי באשלאסן צוריק צו גיין קיין סלאנים, כדי אפצונעמען אלע זאכן וואס מיר האבן איבערגעלאזט דארטן ביי דער קריסטין, וואס מיר האבן געלעבט אויף איר בוידעם. אויף צומארגנס בין איך אליין אוועק קיין סלאנים צו דער קריסטין. מיין אריינקומען צו איר האט איר ווי א קויל געטראפן. זי פרעגט מיר פון וואנען איך נעם זיך, זי האט געטראכט אז מיר לעבן שוין פון לאנג ניט. פונדעסטוועגן האט זי מיר געגעבן עסנווארג, מעל און אנדערע פארשיידענע שפייזן, קליידונג א. ד. גל. איך האב באשטעלט א פור און אלץ איבערגעפירט קיין דערעטשין.

אין א צוויי וואכן ארום, סוף זומער 1942, דאס איז געווען א זונטאג גאנץ פרי, האבן מיר דערהערט קלאנגען פון שיסערייען און לויפערייען. דא האבן מיר באלד פארשטאנען וואס עס קומט פאר. אלע 17 נפשות, וואס מיר האבן געוווינט צוזאמען, זיינען אריין אין בונקער, ווו מיר האבן נאך פארדעם אלץ געהאט צוגעגרייט. שוין זייענדיק אין בונקער האבן מיר געהערט געוואלדיקע שיסערייען און געשרייען. אזוי איז א דורך א גאנצער טאג. אויף דער נאכט זיינען מיר ארויס פון בונקער, צוריק אין דער דירה אריין. אריינקומענדיק אין הויז האבן מיר געפונען אלץ דעמאלירט, אזוי ווי נאך אן אמתער שריפה. דאן האבן מיר באשלאסן צו אנטלויפן צוריק קיין סלאנים. אויפן צווייטן טאג האבן מיר זיך אדורכגעריסן די געטא־דראטן און אונז איז געלונגען צו אנטלויפן מיט דער הילף פון איינעם, וואס האט זייער גוט געקענט דעם וועג קיין סלאנים.

אריינקומענדיק קיין סלאנים זיינען מיר אריין צו א סלאנימער איד ליטווין, אבער דארטן האט מען אונז דערקלערט, אז מיר קענען אויף זיי ברענגען דעם טויט און מיר מוזן פארלאזן זייער שטוב. דאן זיינען מיר אוועק צו א קריסטין און פאר גוט געלט האט זי אונז אפגעגעבן א קליין שטיבעלע, וואס איז געשטאנען אויפן פעלד; זי האט אונז דערקלערט, אז אהינצו קומט ניט די פאליציי און מיר קענען זיך רואיק אויסבאהאלטן. אויפן צווייטן טאג האב איך ווידער באשלאסן גיין אין נייעם געטא און פרובירן זען זיך מיט מיין קוזינע וואס געפינט זיך דארטן. איך בין אוועק אין געטא אריין. מיר איז אלעמאל געלונגען אריינצובאקומען זיך אין געטא, ווייל איך האב ניט געטראגן קיין צייכן און לאטע, און בין אנגעגאנגען אלס קריסטין. אין געטא האב איך געהאט א געשפרעך מיט דער קוזינע, האט זי מיר געראטן איך זאל ניט בלייבן אין געטא, ווייל די לאגע איז זייער א שווערע. האב איך באשלאסן ווייטער פארזעצן דאס וואנדערלעבן, ווו געטאגט דארטן ניט גענעכטיקט. דעם זעלבן טאג בין איך צוריק ארויס פון געטא. אויפן וועג האב איך באשלאסן פרובירן אוועקגיין צו דער קריסטין, ביי וועלכער איך האב זיך געהאט אויסבאהאלטן אויפן בוידעם. זי האט מיר ווידער ארויפגעלאזט אויפן בוידעם, און גאנץ פרי האט איך ווי עמעצער קריכט צו מיר ארויף. איך האב זיך זייער דערשראקן, אבער דא איז ארויף צו מיר די קריסטין א דערשראקענע און האט מיר איבערגעגעבן, אז מען פירט די פאמיליע יאקימאווסקי אין טורמע אריין. אויפן צווייטן טאג האב איך זיך דערוווסט, אז יאקימאווסקין אליין איז געלונגען צו אנטלויפן, אבער זיין גאנצע פאמיליע זיצט אין טורמע.

נאכן אפזיין א פאר טעג ביי דער קריסטין האב איך באמערקט, אז איר שמעקט ניט מיין זיין. איך האב באשלאסן אוועק גיין צו א צווייטער קריסטין, אויך א גוטע באקאנטע, אפשר וועל איך קאנען זיך ביי איר אויסבאהאלטן. איך בין אוועק צו איר און נאך דריי טעג האט זי מיר אויך געהייסן פארלאזן, ווייל עס דראט איר צו באצאלן מיטן לעבן.

אין וואלד אריין

דעם 22־טן יולי 1942 בין איך אוועק אין די סלאנימער וועלדער, און דארט האב איך זיך געטראפן מיט עטלעכע סלאנימער אידן, וואס האבן געהאט אנטלאפן פון געטא. צוזאמען האבן מיר געשאפן די ערשטע פארטיזאנער־גרופע. און דאן האט זיך געשאפן שוין א גוט ארגאניזירטע גרופע, אונטערן נאמען „אידישע גרופע" נומער 51. דאס איז געווען א קאמפס־גרופע. אין דער זעלבער צייט האט זיך געשאפן ניט ווייט פון אונז א צווייטע אידישע פארטיזאנער־גרופע. די רוסישע פארטיזאנער זיינען באפאלן די געטאס פון ביטען און קאסאווע, באפרייט די אידן פון דארט און געשאפן א פארטיזאנער־גרופע אין וואלד. די גרופע איז באשטאנען פון 500 אידן, און ביקסן האבן זיי געהאט נאר 15. ביי דער ערשטער אבלאווע, וועלכע איז פארגעקומען אין אויגוסט מאנאט, איז די מערהייט אומגעקומען. געראטעוועט האבן זיך בלויז ארום 200 מענער. די אבלאווע פון אויגוסט איז געווען שרעקלעך. מיר זיינען באפאלען געווארן מיט טאנקען און עראפלאנען דורך פערציק טויזנט דייטשן. אונזער גרופע האט ניט געגעבן אזוי פיל קרבנות, ווייל מיר זיינען געווען א קאמפס־גרופע. מיר האבן געהאט געווער זיך אנטקעגן צו שטעלן. ווען עס איז געווארן שלעכט, זיינען מיר זיך צעלאפן און פארטיידיקט אין די געדיכטע קוסטעס פון וואלד. נאך דער אבלאווע איז געווארן שרעקלעך די לאגע פון די אידישע פארטיזאנער. דער אנטיסעמיטיזם איז פלוצליג אויסגעוואקסן. ווען די רוסן און ווייסרוסן האבן געטראפן א אידישן פארטיזאן, האט מען ביי אים צוגענומען דאס געווער און ווען עס האט זיך זיי געגלוסט האבן זיי אים אויך דערהרגעט.

דאן האבן מיר זיך צוזאמענגענומען 4 מיידלעך און מיר האבן געלעבט ווי א גרופע צוזאמען. א גאנצן טאג זיינען מיר געלעגן אין פעלד, געשלעפט קארטאפל און אנגעגרייט אויף ווינטער. פארנאכט פלעגן מיר אוועק אין וואלד. אין מערץ 1943 איז אנגעקומען א גרופע פארטיזאנער, אין וועלכער עס זיינען געווען אידן. זיי האבן אונז, די 4 מיידלעך, אריינגענומען אין דער גרופע, וואס האט געהייסן „אפטיילונג אויפן נאמען פון פאזשארסקין", אין דער בריגאדע „סאוועטסקאיא בעלארוס", מיטן קאפיטאן ניקאליי וולאדימיראוויטש בארקאוו אין דער אנפירונג. ער האט אנגעהויבן צונויפזאמלען אלע גרופקעס, צוטיילן זיי אין אטריאדן און פירן א רעגולערע פארטיזאנער־ארבעט פון אויפרייסן באנען, בריקן, באן־ליניעס א. א. וו.

סוף 1943 זיינען געקומען די ערשטע רוסישע פאראשוטיסטן, און מיר האבן באקומען א פארבינדונג מיטן פראנט. דא האט זיך שוין אנגעהויבן פאר די אידישע פארטיזאנער א נארמאל לעבן. מיר האבן טיכטיק אנטייל גענומען אין אלע אקציעס. איך האב אפט אנטייל גענומען אין אקציעס, צוזאמען מיט א רוס, פון ברענגען א „לעבעדיקן צונג". מיר זיינען באפאלן פארשידענע דייטשישע פאטרולן, צוגענומען דאס געווער א. א. וו. אזוי האבן מיר פארגעזעצט ביז יוני 1944, ווען עס איז אנגעקומען די רויטע ארמיי און מיר זיינען געווען די וואס האבן פארנומען די שטעט קאברין און בריסק. שפעטער זיינען מיר אוועק אויף דער פריי.

אליהו לובושיץ

ספטמבר 1939 — אוגוסט 1942

אביב 1939, המתיחות ששררה בעולם כולו השתלטה גם על סלונים עירנו. יום־יום פשטו ניחושים מניחושים שונים. לשיאה הגיעה המתיחות ב־23 במארס, כאשר בוצע הגיוס החלקי לצבא הפולני, גיוס שלמעשה היה בלתי־רשמי, ועל כן לא נעשה לו פומבי. לנשק נקראו עשרות אלפי צעירים, ביניהם רבים מבני עירנו.

ובכל זאת היה הקיץ דומה כאילו לקודמיו. העסקים פרחו, אנשים יצאו לקייטנות, תנועות־הנוער — למחנות־קיץ שלהן, אך מורגש היה באווירה השקט לפני הסערה ואנשים עשו הכנות לקראת הבאות. בהלת קניות השתלטה על כולם, הכינו מכל הבא ליד: קמח, סוכר, קטניות, סבון, נפט ועוד.

ובאחד בספטמבר התפוצצה הפצצה. צבאות גרמניה הנא־צית פתחו בהתקפה רבתי על פולין ופרצו את החזית לכל אורכה, לעינינו הובלטה ההתרברבות הריקנית של השלטון הפולני. החזית התמוטטה כבר בימים הראשונים וקלגסי היטלר התקדמו במהירות הבזק מזרחה, בהפיצם סביבם מוות וזוועות.

עוד בימים הראשונים למלחמה הגיעו לסלונים פליטי החרב הראשונים ממערב פולין, רובם ככולם יהודים. מסיפו־ריהם התברר הגורל הצפוי לנו תחת שלטון הנאצים.

יהודי סלונים הסתובבו חסרי אונים, מבלי דעת מאין יבוא עזרם. ישועתם באה דווקא מהצד הבלתי־צפוי ביותר, משהודיע ראדיו מוסקבה על ההסכם עם גרמניה על חלוקת פולין. שיחק לנו מזלנו ועירנו נכללה בחלק הרוסי.

ביום 17 בספטמבר חוסל לחלוטין המשטר הפולני ובעיר השתררה אנדרלמוסיה. איכרי הסביבה נהרו באלפיהם העירה, מי במקל ומי בנשק חם. פחד אחז את היהודים בידעם, כי כאשר משטר הולך ומשטר בא, נשארים הם תמיד הזרים והאשמים בכל תמורה שהיא. למרות החששות עבר היום בשקט. עם רדת החשכה אורגנו יחידות הגנה עצמית, כשנשקם מקלות, גרזינים ופטישים, מכל הבא ליד.

סלונים בעול המשטר הסובייטי

ביום ג׳, 19 בספטמבר, המו רחובות העיר מקהל עצום. יהודי העיר ורבבות האיכרים יצאו יחד להקביל את פני הצבא האדום. היה זה עם רב ומעורב — ובו רבים רבים מאלה שהתכוננו רק אתמול לשדוד רכוש יהודי, אם רק יינתן הדבר בתמורות המשטרים.

בשעות אחר־הצהרים המוקדמות נכנסו לסלונים הטאנקים הרוסיים הראשונים. צעקות „הורה" אדירות ליוו את איתני הפלדה במסעם על־פני רחובות העיר. מכונת־הצבא האדירה זרמה ימים ולילות, מערבה, אל קוי הגבול החדש.

בימים הראשונים הרחיקו יהודי סלונים מלבם כל חשש ופחד, והרגש היחידי שהשתלט עליהם היה — שמחה ללא גבול על ההצלה שעמדה להם מצפרני הנאצים. אט־אט שככה ההתלהבות הראשונה והחיים החלו חוזרים למסלולם הרגיל. עסקים וחנויות נפתחו לפי צו, שהופץ ע״י אנשי המשמר האזרחי.

משונה היה תהליך התהוותו של המשמר האזרחי. היצור הזה צץ בין לילה. בבוקר בהיר אחד ראינו צעירים מסתובבים עם נשק ביד, מצווים לפתוח חנויות ושומרים על הסדר. היה זה ערב רב של אנשים, ביניהם חברי המפלגה הקומוניסטית הפולנית, שרק תמול־שלשום יצאו מבתי־הסוהר ושפכו את מרי נפשם על כל הבא לידם, ואילו השאר היו חברי מפלגות שמא־ליות אחרות, בעיקר אנשי ה„בונד", שלא ידעו אז עדיין, מה מר יהיה גורלם בעתיד הקרוב ביותר.

מלאי דאגה היו בייחוד אנשי המעמד הבינוני, שהשלטון טרם גילה את תכניותיו ביחסו אליהם. כל אחד היה נועץ בשני והועלו הצעות מהצעות שונות: לעבור למקום מגורים חדש ושם להתחיל בחיים חדשים; לעבור לווילנה, הנמצאת תחת שלטון הליטאים, ומשם להמשיך לארץ־ישראל. בודדים העיזו והסתלקו, המהססים נשארו.

עם הזמן הוקם שלטון אזרחי מלא, והוא היה מורכב רובו ככולו מאנשים שבאו מברית־המועצות. אנשי המפלגה הקומו־ניסטית המקומית והשמאליים למיניהם נדחקו בהדרגה הצדה ותפשו עמדות שניות־במעלה. חלק מהם הוכר כאלמנט בלתי־רצוי והורחק לחלוטין מהשלטון. הוכרז על משאל־עם, שבו נשאלו האוכלוסין, אם הם מסכימים לסיפוח העיר סלונים אל ביילורוסיה הסוביטית. כמובן, הראה מניין הקולות במשאל, שכולנו כאחד הצבענו בעד הסיפוח, וככה נכנסנו להלכה ולמעשה למשפחת עמי ברית־המועצות. נבחרה מועצת הרי־פובליקה, נציגתנו היתה פועלת ממנסרת יזרסקי, שלא ידעה אפילו קרוא וכתוב.

בבת אחת הוריד השלטון את מסכתו וגילה את פרצופו האמיתי. בין לילה נאסרו עשרות אנשים, בעלי בתי־חרושת לשעבר, עסקנים ציבוריים וציונים. רכושם של כל הנאסרים הוחרם.

מועקה ירדה על האוכלוסיה היהודית. בין האסירים היו רבים שהיו כל השנים אהודים על כל שכבות האוכלוסיה.

החיים החברתיים והכלכליים נשתנו מן הקצה אל הקצה. רוב העסקים הפרטיים, הן במסחר והן במלאכה, חוסלו. על בעליהם הוטלו מסים כבדים מנשוא שאילצום לחסל עסקיהם בהקדם, לסלק את המסים ולהשתדל לקבל משרה ממשלתית. העבר הסוציאלי היווה אחד המכשולים העיקריים בהשגת עבודה וכתם בל יימחה על האדם. בעלי המלאכה התאגדו בקואופרטי־בים הקרויים „ארטלים" והיו במשכורת ממשלתית. היוזמה הפרטית חוסלה לחלוטין.

במארס 1940 הוגלו משפחות האסירים לערבות סיביר. בזעם אילם ליוו יהודי סלונים את הגולים לדרכם.

בעולם השתוללה המלחמה בכל תוקפה. בבתים רבים האזינו לשידורי ראדיו מחו"ל. אנשים נאחזו בכל תקווה קלושה. היתה זו שנת הנצחונות של גרמניה הנאצית. צרפת מוגרה, בהתקפות־אוויר בלתי־פוסקות הורעשה אנגליה הבו־דדת במלחמתה נגד הרוצחים.

במשך כל הזמן הגיעו אלינו הידיעות על נגישות הנאצים ביהודי פולין הכבושה בידיהם, וכפליאה בעינינו היתה תגובת יהודי פולין, פליטי החרב בעירנו, על הפספורטיזציה (הוצאת תעודות־זיהוי) שהוכרזה על־ידי השלטון הסובייטי. אלפים מהם נרשמו לחזור לשטחי הכיבוש הנאצי. רבים עשו זאת מתוך נימוק של איחוד עם משפחותיהם, אך היו גם רבים שלא יכלו להסתגל לתנאי החיים תחת השלטון הסובייטי והחליטו לחזור „הביתה". התכסיס הסובייטי היה מחוכם למדי. לכל אחד ניתנה האפשרות לבחור בנתינות סובייטית או הברירה לחזור לשטחי הכיבוש הנאצי. אבל כל זה היה רק למראית עין. אלפים „נפלו בפח" הטמון לרגליהם ויתרו על הנתינות הסובייטית („נפלו בפח" — במרכאות, היות והודות לפח זה ניצלו מאות אלפי יהודי פולין מהשמדה). רוב הנרשמים לחזור לשטחי פולין שבכיבוש הנאצי נעצרו ע"י הסובייטים והוגלו למרחבי רוסיה.

בין התושבים המקומיים וכן בין הפליטים שקיבלו את הנתינות הסובייטית היו רבים, שתעודות־הזיהוי שלהם צוידו בסעיפים ותת־סעיפים שונים, אשר פירושם המדויק לא היה ברור, אבל, מכל מקום, לא היה בהם כדי לשמח את בעליהם. נשללו מהם זכויות אזרחיות שונות, כגון זכות מגורים בקירבת הגבול, קבלת משרה ממשלתית וכו'. בתעודת הזיהוי צויין גם המעמד הסוציאלי הקודם, למען ידעו וינהגו בהתאם לכך המוסדות המרובים, שלהם נזקק בעל התעודה.

בקרב הנוער הסלונימאי נמשכה על־אף הכל התסיסה הפעלתנית. בעיקר פעיל היה הנוער הבוגר של „השומר הצעיר". התנהלה עבודה מחתרתית, החברים אורגנו בתאים קטנים, נערכו פגישות ושיחות בקונספירציה מלאה. בכל הדרכים והאמצעים שקדו על שמירת הגחלת. הארכיון הוסתר, כמו כן הוסתרו דגלי היחידות. אבל נמצאו מביניהם גם משתפי פעולה עם השלטון, אם גם לא קשה היה להיזהר מפניהם, כי הם היו ידועים לכל.

בינתיים המשיכו להגיע אלינו ידיעות מחרידות על גורל יהודי פולין המערבית, שנמצאו תחת המגף הנאצי. רבים פקפקו באמיתות הדברים, שלא נתקבלו פשוט על הדעת. אבל המניע העיקרי לאי־האמון בידיעות המחרידות היה — הסירוב להאמין.

בשלהי אביב 1941 השתרר בעיר מצב־רוח מדוכא, מחמת התנועה הבלתי־פוסקת של יחידות־צבא סובייטיות לכיוון הגבול הגרמני והשמועות על ריכוזי צבא עצומים מהצד הגרמני, ההסברים ההדדיים על תמרונים שבשיגרה שימשו נחמה פורתא. רבים מבני המקום, יהודים ולא יהודים, גויסו לעבודות־ביצורים בקוי הגבול.

כיבוש העיר בידי הצורר הנאצי

ביום ה־21 ביוני 1941, עם שחר התקיפו הגרמנים את בריה"מ לכל אורך החזית, בליווי הפצצות כבדות של נקודות רבות בעומק השטח הרוסי.

יהודי סלונים היו אחוזי פחד. בשלטון שררה אנדרלמוסיה מוחלטת. פקידים סובייטיים על משפחותיהם ברחו מזרחה. ואם ביום הראשון של המלחמה אחז את האוכלוסיה בולמוס של הכנות קדחתניות במצרכים חיוניים, הרי למחרת היום שרר מצב־רוח אחר לגמרי. מפלת הצבא הסובייטי בראשית המלחמה נראתה לעין בכל עצמתה.

ביום השני להתקפה הנאצית הוצבו משמרות צבאיים רוסיים ליד המוסדות הציבוריים בעיר, לשמירה מפני חבלה גרמנית, היו שסיפרו אחר כך, כי היו אלה צנחנים גרמניים במדים רוסיים, והם שמרו על המוסדות הנ"ל מפני חבלנים רוסיים, העלולים לחבל בהם לפני נסיגתם.

אור ליום ג' רעמו כבר התותחים בקירבת העיר, ועם הנץ החמה נשמע טירטור כבד של מנועי טאנקים. מאחורי תריסים מוגפים הציצו לרחוב. הטאנקים, עם לועי כלי־המשחית מופנים קדימה, הניפו דגלים אדומים, ובמרכזם, על רקע לבן, התנוסס צלב־קרס שחור. היה זה סימן היכר לאוויריה הנאצית, שלא תפציץ את שריונה היא.

הרחובות היו שוממים מאדם, ובכל זאת כוסו באש ממכו־נות־יריה. הטאנקים עברו את העיר ולא נראו עוד. נמשכו רק מטחי תותחים מעל העיר. הגרמנים השתמשו בכוונה בפגזי תבערה. השריפה הראשונה פרצה ברחוב סטודנצקה, והאש עברה עם הרוח לרחוב פוניאטובסקי (פאנסבה), שגם שם נפלו בינתיים פגזי תבערה. האש אחזה בכל הבתים לאורך הרחוב עד רח' ברייטה.

מכבי־האש היו חסרי אונים. שתי מכוניות־כיבוי נלקחו ע"י אנשים שברחו מזרחה. המכונית השלישית לא הביאה כל תועלת, היות והגרמנים, שהשתלטו על מקורות המים, סגרו את כל הצינורות. אנשים טילטלו את עצמם ואת רכושם הדל על גבם בברחם מפני האש, אבל האחרונה הקבילה פניהם בכל מקום, מפני שהגרמנים הבעירו את העיר במקומות שונים בבת אחת. וכך בערו רח' סטודנצקה, פאנסבה, ברייטה, ההר, רוז־נויאר, סקרובווה. נפגעו אך ורק בתים יהודיים, שהיוו את מרכז העיר. הפרברים לא נפגעו כלל.

עם אור הבוקר ניסו עוד מאות יהודים, מי ברגל ומי ברכב, לנוס מזרחה. רבים מהם עברו מאות קילומטרים, ובכל זאת השיגה את רובם החיה הנאצית. מכוניות צבאיות ואזרחיות לא אספו את האנשים בכבישים, ואפילו לרכבות ריקות למחצה לא הורשו להיכנס.

באותו יום ג', ה־24 ביוני 1941, מתחילה פרשת־הקץ הטראגית בתולדות העיר היהודית סלונים. ביום זה נחרץ למוות גורלם של רבבות יהודי המקום ופליטי החרב, שמצאו בעיר מקלט בימי הכיבוש הסובייטי.

עם כניסת הגרמנים נשארו אלפי יהודים בעיר ללא קורת גג ומחוסרי כל, עקב השריפות המרובות. אנשים אלה מצאו מקלט אצל קרובים ומכרים. הנאצים לא השתדלו בכלל להסוות את פרצופם האמיתי. בימים הראשונים נחטפו כמה יהודים על סף ביתם, הוצאו מחוץ לעיר ונורו. כבר בימים הראשונים סבלה העיר חרפת רעב, המאפיות שותקו, ומעטים היו המאושרים, שהיה להם מלאי לחם או קמח לאפיה. רק כעבור ימים מספר הופעלו מאפיות לצרכי הצבא וגם לאוכלוסיה. אנשים יצאו לחפש מאכל לפיהם ולבני ביתם.

ביום הרביעי לכיבוש הנאצי, עם חצות, הורעדה העיר ממטר יריות כבד ומטירטור מנועי טאנקים. קרב כבד התנהל ברח׳ פאנסבה, בסביבת מכבי־האש. עם אור יום שקט הקרב ולמחרת נצטיירה תמונה ברורה של מאורעות הלילה: יחידת צבא רוסית פרצה העירה בנסיגתה מהחזית ותוך כדי קרב ניסתה לפלס לה את דרכה מזרחה. רוב אנשי היחידה אבדו בקרב. אחד הטאנקים הנסוגים, שמאחוריו הסתתרו חיל רגלים, עלה על הגשר שליד טחנת־הקמח של ישעיה אפשטיין, מוטט אותו ונפל לתוך הנהר. רוב החיילים שהלכו אחריו נפלו המימה ומצאו את מותם מתחת לטאנק במימי הנהר.

למחרת המקרה, מפחד שיתוף פעולה מצד תושבי העיר עם „המסתננים הרוסיים״, רוכזו הגברים מכל העדות, מגיל 16 ומעלה, בשלושה מקומות, ל„לינת לילה״, תחת משמר־צבא כבד. המקומות היו: בית הכנסת הגדול, אולם הקולנוע של יליאן ואולם בית־העם („Dom Ludowy״). עם אור הבוקר שוחררו כולם לבתיהם, בקבלם הוראה מפורטת לחזור בערב ולהתיצב באותו מקום ריכוז. לינה מרוכזת זו נמשכה שלושה לילות. עם תום הימים הללו חזרו החיים „למסלולם הרגיל״, ואז באו תושבי העיר היהודיים במגע ראשון עם השלטון הכובש.

נציג היהודים נקרא להתיצב לפני השלטון. היה זה עורך־הדין איצקוביץ. בין הדרישות המרובות שהוצגו לו, היתה גם פקודה להגשת רשימת האינטליגנציה היהודית, ז. א. אנשי המקצועות החפשיים. בפחדו ממעשה רמיה כלפי השלטון הכניס איצקוביץ את עצמו בראש הרשימה. כל הכלולים ברשימה (אני זוכר, שהיו ביניהם המורה רוטנשטרייך, האפליקנט סמסרנוביץ אברהם, ואם אינני טועה גם המורה לעברית בגמנסיה קוולר) נלקחו ועקבותיהם נעלמו. היתה זו קבוצה שניה של הרוגי הכיבוש הנאצי, כי אחרי ליל הפריצה של הכוח הרוסי הנסוג נחטפו כמה עשרות אנשים, רובם יהודים, שהיו חשודים בעיני הגרמנים, ונורו במגרש ריק ליד בית־הכנסת דפאנסבה, ודומני ששם גם נכרו קברותיהם.

יום ה׳ השחור

ביום ד׳, 16 ביולי, הופיעה בעיר קבוצת S. D. (זיכרהייטס־דינסט) ואנשיה התחילו להתעולל ביהודים שנקלעו בדרכם ברחובות העיר. הם אילצו את קרבנותיהם להתעמל, להתגלגל על הארץ, לקפוץ כצפרדעים וכו׳. כל התעלולים הללו נתלוו במכות נאמנות.

ולמחרת היום, ביום ה׳ ה־17 ביולי, בוצעה הפעולה הראשונה בממדים נרחבים. משעות הבוקר המוקדמות הופיעו ברחובות אנשי ס.ד. מזויינים והתחילו לתפוס יהודים שהיו ברחובות, להוציאם מהבתים ולרכזם בשוק. את זה הנני מוסר מפי עדי־ראיה, הואיל ואני הצלחתי להתחבא לפני שנתפשתי. בשוק רוכזו כאלף ומעלה גברים מכל הגילים. הם הועמסו על מכוניות־משא והוצאו אל מחוץ לעיר. הפעולה הזאת מרמזת על תכנון מדוייק של כל הפעולות שבוצעו ע״י הגרמנים לאחר מכן, ואפילו על הקצבת מספר הקרבנות המדויק למפרע לכל „מיבצע״. באותו יום מר ונמהר מנו הגרמנים 1200 גברים, וכל יתר המרוכזים בכיכר ליד „בית העם״ נשלחו לחפשי, בליווי מכות באלות ובקתות הרובים. זוכרני את מראהו של אחד החוזרים, יוסקה רדונסקי, בנו של רדונסקי מעובדי העיריה, שבא הביתה וגופו מכוסה חבורות כחולות, כתוצאה מהמכות נפל למשכב לזמן רב.

גורל 1200 הגברים לא נודע במשך תקופה ארוכה. בלבות רבים, בעיקר בני משפחותיהם, קננה התקוה, שבכל זאת לא חוסלו ויום יבוא ומישהו יופיע ויבהיר את גורל כולם. שמועות פשטו, שהאנשים נשלחו למחנה־עבודה. כעבור חדשים מספר אחרי ה־17 ביולי, כשהופיע בסלונים מפקד יחידת הס.ד. שביצעה את הפעולה הנ״ל, פנו אליו שתיים מנשי החטופים בהצעה להחליף את בעליהן ש„נשלחו לעבודה״ באחרים, תמורת תשלום גבוה ומתנות יקרות. הקצין קיבל את המתנות והבטיח „לעיין בדבר ולעשות כמיטב יכולתו״. מובן שגורל המסכנים היה אז נהיר לו ביותר.

שוב עברה תקופה מסויימת של שקט יחסי. קשה להסביר מה היה פירושו של „שקט יחסי״ זה, כי הרי כל יום היה בפני עצמו פרק־היסטוריה שלם, שאין לתארו במלים. איך להסביר את הלך הרוחות והמחשבות בכל תקופות השואה? הזמן הרב שעבר מאז השכיח וטישטש דברים רבים, ובעיקר דברים שבמחשבה ובמצב־רוח. הייתי אז צעיר לימים, שאנן לדברים רבים, הנראים לי היום באור אחר לגמרי מאשר אז. הנה כיום, אחרי שנות שהותי בארץ, השתתפותי בקרבות מלחמת השחרור והכרת הטיפוס החדש של האיש העברי אינני מוצא הסבר מניח את הדעת לשאלה, כיצד זה קרה, שהנוער היהודי בסלונים ובערים אחרות, אשר חונך לחלוציות ולהקרבה עצמית, התעורר כל כך מאוחר, וברוב המקרים מאוחר מדי, לפעולה.

אמנם, יצרתי לעצמי מין הסבר, שהנסיבות הטראגיות והיאוש הביאו את האדם לאזלת־יד ולרזיגנציה גמורה. ובכל־זאת ממשיכה להעיק עלי מחשבה זו.

אך על־אף היאוש, ששיתק אף את החלק התוסס בקהלנו, היו גם אז גילויים בודדים של עמידה על הכבוד היהודי ועל גאון־האדם שנרמס בראש חוצות. זוכרני את תגובת משה יקימובסקי, כשקיבל את הוראת הטלאי הצהוב בבניין המועצה העירונית (מגיסטראט) וענה בלי יראה, כי בגאוה ועוז־רוח נישא את סמלנו. ובזה הביע את שאט־נפשנו לגזירה זו, שתהיה לדראון עולם לנותני הפקודה. הצהרה יהודית זו הושמעה בצל הפרגול הנאצי מפי סוחר יהודי, בעל חנות־האריגים משה יקימובסקי, שמילא תפקיד מקשר בין השלטונות לבין העדה היהודית.

„החיים״ מתארגנים

בחדשי יולי־אוגוסט החל גיוס אנשים לעבודות־כפיה. לשם כך הוקם משרד־העבודה (ארבייטסאַמט), שבראשו עמדו גרשון קווינט ויוסקה גורביץ׳. העבודות היו שונות — שחורות, מקצועיות, עבודת־נקיון אצל הגרמנים וכד׳. בין מספר

מקומות העבודה הגדולים ביותר היה ה„בויטה לאגר״. היו אלה מחסני השלל המלחמתי, ששימש כעבור זמן מקור עיקרי להספקת נשק ותחמושת לאלה שעזבו את העיר והצטרפו לפרטיזנים. רוב האנשים השתדלו לקבל מקומות־עבודה קבועים, כדי לא להיות צפויים לחטיפה לעבודות שונות. העבודה היתה בלי שכר לצדה.

היתה זאת תקופת התארגנותם של רוב מקומות־העבודה הגדולים בעיר. את מרכזם היווה, כפי שציינתי לעיל, ה„בויטה־לאגר״, שבו הועסקו מאות עובדים, כן הופעלו בתי־החרושת לעיבוד עורות, הנגריה הגדולה, שהוקמה עוד בימי הסובייטים לצד המנסרה של חיים גולדנברג, „הנגר האדום״ (Красный столяр). כן הועסקו עובדי המנסרות, המתפרות, החייטים, הסנדלרים ושאר בעלי־המקצוע, שעבדו כולם בשירות הגרמנים. בכמה בתים יהודיים מהיפים בעיר הוחרמו חדרים על ריהוטם לאיכסון קצינים גרמניים בדרכם לחזית וממנה. אצל התושבים הנוצרים לא הוחרמו חדרים.

ימים אחדים לפני ראש־השנה הוטלה על אוכלוסית סלונים היהודית הקונטריבוציה הראשונה בגובה של שני מיליון רובלים, בכסף, זהב, עדיים וכד׳. ועדת הכספים שהוקמה לעזרת ה„יודנראט״ נרתמה בכל מרצה לעבודה. פעולת ההערכה היתה קשה, מרובים היו בעיר פליטי־החרב ממערב פולין ואיש לא ידע אל נכון את מצבם הכלכלי. גם רוב תושבי העיר הקבועים, מקור מחייתם נידלדל עוד בזמן הכיבוש הסובייטי וקשה היה לחייב אותם בתשלומים גבוהים מדי.

הקושי העיקרי בביצוע הגזירה הזאת היה לא השגת הסכום עצמו, אלא העובדה, שרוב הכסף שהיה בידי ה„יודנראט״ היה במטבע זר, בעיקר בדולרים. עזרה רבה ומכרעת באה מידי כומר אחד, שאת שמו איני זוכר, אשר סיפק תוך סיכון חייו את כל הכסף הדרוש תמורת הדולרים, ולאו דווקא ברווח מופרז. בסופו של דבר שילם כומר זה בחייו על עזרתו ליהודים. דומני, שאנו רשאים לכללו בין חסידי אומות העולם.

למרות כל הקשיים הוגש הסכום במלואו לגרמנים בתאריך הקבוע. ימים ספורים אחרי זה נאסרו כל חברי ה„יודנראט״ על משפחותיהם והובלו „בכיוון בלתי־ידוע״. היתה זאת מהלומה כבדה ליהודי סלונים, שראו באנשי ה„יודנראט״ עסקני־ציבור נקיי־כפיים וחפים מפשע, אשר קהל היהודים הטיל עליהם את העול הכבד של קשר עם נציגי השלטון הנאצי, והם עשו מלאכתם באמונה וכל מחשבותיהם היו נתונות להקלת סבלה של האוכלוסיה ולמתן עזרה לנצרכים, שהיו אחוז ניכר בין התושבים.

באותה תקופה, בערך, הוכה הישוב הסלונימאי מכה נוספת. ששים איש נלקחו בבוקר בהיר אחד לעבודת־כפייה, וכשלא חזרו עם ערוב היום לבתיהם, אחזה את כולם חרדה לגורלם. כל המאמצים, שנעשו ע״י הגורמים היהודיים לגלות את מקום הימצאם, עלו בתוהו. רק לאחר זמן הוברר לנו מה עלה להם לששים החטופים.

לפי פקודת הגרמנים הוקם „יודנראט״ חדש. ה„יונדראט השני״, כפי שכוּנה בפי יהודי סלונים. את „החלל הריק״ בין חיסול ה„יודנראט״ הראשון והקמת השני מילא גרשון קווינט, שלמעשה הפך לאישיות הקובעת בעיר. גם עם הקמת ה„יודנראט״ השני, היה זה קווינט שהמשיך בתפקיד הקשה ביותר וכפוי־הטובה של מקשר ראשי ישיר בין השלטון הנאצי והאוכלוסייה היהודית, — תפקיד שהיה קשור בפגיעות אישיות, עלבונות והשפלות קשים מנשוא.

בסוף ספטמבר ותחילת אוקטובר 1941 הורגשה תכונה לקראת משהו, העלול להתחולל ביחס לישוב היהודי. השכונות המיושבות ע״י היהודים חולקו לרובעים שונים, לפי מקצועות האנשים שיושבו באותם אזורים. כך הוקם „אי בעלי־המלאכה״ (האנדוורקר אינזל) שבתוכו נכללו הרחובות שעל גדות השצ׳ארה, ז׳אבינקה (ז׳אביה) ובאליונה (אובולון). באיזור זה שוכנו בעלי המקצוע ובני־ביתם, שעבדו בשירות הגרמנים. היות והאיזור היה צר מהכיל את כולם, צורף אליו „רובע העובדים (ארבייטר פירטל), שהיה מרוחק מה„אי״: נכללו בו חלק מרחוב פודגורנה, שני בתים שנותרו לפליטה מרחוב ברייטה, סימטת ברייטה ועוד כמה סימטאות בסביבה. נוסף לכך צוידו דיירי האזורים האלה בתעודות צהובות, שהוצאו ע״י ה„גביטס קומיסאריאט״. התעודות הנ״ל ניתנו גם לחלק מהתושבים, שנכללו אף הם בסוג העובדים, אולם מחוסר מקום־מגורים בשני האזורים דלעיל, נשארו לגור עם „סתם״ יהודים ברחובות הנותרים אשר הועמדו לרשות התושבים היהודיים.

הוראה לאיכלוס האזורים המיוחדים נכנסה לתקפה ביום א׳, ה־12 באוקטובר 1941. משפחות יהודיות בודדות נשארו מחוץ לאזורים היהודיים, בין הגויים. היו אלה הרתוקים למקום עבודתם החיונית, משפחות שבדירותיהם הוחרמו חדרים לאיכסון קצינים וכן רופאים ששירתו רק חולים אריים (מחוסר רופאים לא־יהודים) ושעליהם חל איסור חמור לטפל בחולים יהודיים. מחוץ לאיזור היהודי אוכסנו גם, באותה תקופה, חלק מעובדי ה„בויטה־לאגר״, לפי דרגת חיוניותם בעבודה. מקום איכסונם היה באחד מבנייני ה„בויטה־לאגר״ עצמו, שנמצאו בבניני ה־פ. ק. או. (אלה היו המחסנים ומשרדי־הגיוס של הצבא הפולני ברחוב זאמושצ׳יה). קבוצה זאת מנתה קרוב לשמונים איש.

חלוקת האוכלוסיה לסוגים שונים מבחינת עבודתם ומקום מגוריהם שימשה מקור לניחושים מניחושים שונים. אחד ההסברים שייחסו לתפקיד התעודות הצהובות היה, שאלה ישמשו כרטיסי־מזון לבעליהם ובני־ביתם...

ב־12 לאוקטובר נאסר ד״ר ציריניסקי עם בני־ביתו, חוץ מאשתו שנעדרה באותו רגע מהבית. הם הובאו לבית־הסוהר ואחרי תקופת־מאסר קצרה הוצאו משם לכיוון בלתי־ידוע, כנראה לבית־הקברות היהודי, ששם הוצאו להורג. עוונו היחידי המשוער של ד״ר ציריניסקי היתה זיקתו, כביכול, לקומוניזם בזמן הכיבוש הסובייטי. בחודש אוקטובר חל גם התאריך של חיסול 150 (בקירוב) יהודי ז׳ירובה. היום אני כותב: חיסול, אבל אז, בתקופה הגורלית, סירבנו להאמין, שאמנם חוסלו יהודי ז׳ירובה הסמוכה. האמנו בכל, רק לא באפשרות הזאת.

בתקופה הזאת פעלו כבר רוב מוסדות ה„יודנראט״, ועדת הכספים, ועדת האספקה, שהשתדלה באמצעיה הדלים לספק מעט מזעיר מתצרוכתה של האוכלוסייה והקימה גם מטבח זול לנצרכים. מצבה הכלכלי של האוכלוסייה היה קשה מאד, וכל אחד השתדל, במידת יכולתו, להסתדר איכשהו. הקשרים עם העולם החיצוני, הלא־יהודי, היו בחזקת סכנה, אבל עדיין אפשריים, כל זמן שהאזורים היהודיים היו בלתי־מגודרים.

אלה היו תליייני הורינו ואחינו

ואלה היו מוסדות־השלטון הגרמניים ושליטי העיר, שאתם קשור היה קשר בל־יינתק גורל יהודי סלונים. בתקופה הרא־שונה של הכיבוש הנאצי היה כל השלטון מרוכז בידי הצבא (Wehrmacht). השלטון המקומי היה ה־Ortskommandantur, ששוכנה בבית רוטקובסקי. מאוחר יותר עבר השלטון לידי המוסדות המפלגתיים. את צמרתו היוו אנשי ה־.S. A (־Sturm Abteilung), בבגדיהם החומים־בהירים עם סרט אדום וצלב הקרס במרכזו על אחד השרוולים. לעזרתם עמדו יחידות הז'נ־דרמריה והס.ד. (הגיסטאפו). כמו כן הטילו פחדם על היהודים כל מיני ארחי־פרחי, המיליציה המקומית ופלוגות־המחץ האנטי־יהודיות, שהיו מורכבות מכל הלאומים: אוקראינים, ליטאים, לטבים, אונגרים וכו'.

השלטון המחוזי כונה "Gebiets-Kommissariat„. בראשו עמד הצורר בשם ארן (Ern). ראש המחלקה היהודית, בכינויו "Stadtsleiter der Juden-Frage„ היה הסאדיסט האכזרי, הצעיר בעל פרצוף של מורפיניסט מובהק, היק (Hick). ראש אגף־התעשיה היה מצנר (Maetzner), בעל זקנקן קטן, דובר רוסית צחה (שנתפס בגרמניה אחרי מפלת הנאצים וכעד הראשי במשפטו שימש בן־עירנו גימפל חרלף ז"ל). ראש הז'נדרמריה ("Schutz-Polizei — „Schupo) היה לויטנאנט בונקה (Boncke).

אלה היו התליינים הראשיים של יהודי סלונים, חוץ מדגי הרקק, שצורפו לכל פעולה, וחוץ „מהלויתנים", שהופיעו בשמי סלונים בתקופה יותר מאוחרת. כולם היו מאומנים במלאכת הסחיטה, ההונאה, ההסוואה, הציניות והרציחה.

בזמן הטלת הקונטריבוציה הראשונה הוצא צו האוסר על כל היהודים להחזיק ברשותם כסף (בצורה מתכתית), זהב, עדיים ופרוות. כל אלה אוספו ונמסרו לידי השליט. תקופה קצרה אחרי כניסת ה„יודנראט" השני לתפקידו הוטלה קונ־טריבוציה שניה על יהודי סלונים, ואם זכרוני אינו מטעה אותי, נדרשנו להכניס: חמישה קילו זהב, חמישה־עשר קילו כסף, עדיים, דברי־ערך ופרוות.

אחד הנימוקים העיקריים של נציגי ה„יודנראט" בפני הנאצים היה, שלאחר האיסור על החזקת כל הדברים הנזכרים לעיל, יהיה זה בגדר עבירה אם יומצאו להם ע"י היהודים. בחיוך סרקסטי ענו הגרמנים: „צו לחוד — ומציאות לחוד", והם הבטיחו „חגיגית" לא לנקוט בשום אמצעים נגד ה„יודנ־ראט" ונגד האוכלוסייה היהודית על עקיפת הצו הקודם.

ביום המועד נמסר הסכום במלואו לידי הנאצים. כתגובה על כך, או מאיזו סיבה אחרת, נאסרו באותו ערב הששי בנובמבר, בשעה תשע, כל חברי ה„יודנראט" יחד עם בני־ביתם ועם כל דיירי הבתים שבהם גרו. כל האסורים הורשו להתלבש, הם לא הוכו, פרט לחיים רוז'נסקי, שהוצא מביתו בכותונת־לילה לעורו, הוכה מכות נמרצות בדרך ל„גביטס־קומיסריאט" (דרך אגב, הוא היחידי שהובא לשם), הוכה שוב, ואולי גם נחקר, ורק משם הועבר לבית הסוהר, בו רוכזו כל האסורים. על הפעולה ניצח היק בכבודו ובעצמו. בכלא נדחסו 20—30 איש, גברים וגם נשים, לתא אחד. האסורים הורשו לקבל חבילות מבחוץ, והיתה תקווה קלושה לשיחרורם תמורת כופר.

עילה למאסר שימשה, כביכול, האשמת חיים רוז'נסקי בשיתוף־פעולה עם אלמנטים עויינים לשלטון הגרמני ועם פרטיזנים, ולכן רק הוא נחקר ועונה, אבל מחמת היותו חבר ה„יודנראט", נאסרו גם כל שאר חבריו. לא נאסר באותו לילה המהנדס וולפשטיין מוורשה, שלא היה חבר ביודנראט, בתוקף היותו אחראי לעבודת־בנייה גדולה, שבוצעה עבור הגרמנים. היה זה בנין־עץ בן שלוש או ארבע קומות לאיכסון המשרדים או המשפחות של עובדי ה„גביטס־קומיסאריאט", שהלך והוקם על מגרש ריק ליד בית־המשפט לשעבר ברחוב זאמקובה. בבניין בית־המשפט עצמו שוכנו משרדי ה„גביטס־קומיסאריאט". הז'נדרמריה שכנה באותו רחוב, בבית־המלון לשעבר של רביצקי.

בזמן שהותם בבית־הסוהר לא נחקרו האסירים בכלל, ובחוץ נעשו ע"י גרשון קווינט כל המאמצים להחשת שחרורם. ואכן, מאמץ זה הוכתר בחלקו בהצלחה בעזרת דמי־שוחד רבים. ב־18 בנובמבר שוחררה משפחת גרשון ברנשטיין, ב־12 בו בחודש שוחרר יעקב לובושיץ ומשפחתו וד"ר סמולינסקי עם אמו הישישה, שהיו הרוח החיה בתא בזמן המאסר. שוחררו גם עוד כמה מאסירי ליל־היודנראט. נשארו חבושים בבית הסוהר מאנשי ה„יודנראט" המהנדס שטיינברג וחיים רוז'נסקי ומשפחתו, ועוד אנשים מספר, שנאסרו יחד עם משפחות ה„יודנראט". שיטת המאסרים שבוצעו ע"י הגרמנים היתה מאוד מקורית: הז'נדרמריה הופיעה לביצוע המאסר עם רשימה שמית של המועמדים למאסר, אבל מבלי להתחשב ברשימה שבידם היתה אוסרת את כל דיירי אותו בית. המשוחררים לא חזרו לבתיהם, שרוקנו בזמן היעדרם, נסגרו ונחתמו ע"י השלטונות. החוזרים השתכנו אצל מכרים או קרובים.

היום בו נגוזו כל האשליות

והנה בא היום המר והנמהר, יום ה־14 בחודש נובמבר 1941, בו נתגלתה הזוועה לעינינו במלואה וכל תקוה ואשליה נגוזו. יום שחור זה שימש מפנה טראגי בהלך־הרוח והמחשבה של הקיבוץ היהודי בסלונים, כי בו שוכנענו כולנו, שמעתה ניכחד ונישמד מעל פני־האדמה בקצב שיהיה תלוי ברצונם של מרצחינו. באותו בוקר, כשהכפור כבר שלט בעולמנו הצר, הוקפו מקומות־המגורים של היהודים ע"י משמרות חזקים של אנשי הס.ס., ס.ד., ז'נדרמריה וכל הכוחות השחורים משחור, ששירתו את המרצחים המתועבים (את דברי אלה, הנני מוסר מפי עדי־ראיה, הואיל ובעצמי הייתי שרוי בקסרקטיני ה„בויטה־לאגר", ולא הורשיתי, עם שאר עובדיו, לעזוב את תחומיו; יצאנו רק לעבודה מעבר לרחוב, וגם משם הוחזרנו מיד). המשמרות הוצבו עוד עם חשיכה, ועם האיר השחר התחילו פלוגות מיוחדות משוטטות ברחובות היהודיים, עוברות מבית לבית ובליווי מכות וקללות נמרצות היו מרוקנות אותם מתושביהם, שהובלו למקומות ריכוז. מקומות הריכוז היו ב„כיכר החופש" (Plac Wolności), בכיכר השוק ועוד. הרוצ־חים פסחו על רובעי העובדים שהזכרתים לעיל, ועל אלה מהיהודים, שהיו מצוידים בתעודות צהובות.

ממקומות הריכוז הועברו האנשים, מי ברכב ומי ברגל, לגיא־ההריגה, לבורות שהוכנו מראש ליד הכפר צ'פלובה בדרך לברנוביץ. מסביב לבורות האלה נפוצו כבר מזמן שמועות בעיר, נאמר, שבקירבת העיר מכינים חיילים ליטאים בורות למטרה בלתי־ידועה, ועתה להם בכרייה אותם ששים היהו־דים שנלקחו לעבודה ולא חזרו עוד.

על תמונות הזוועה שהתחוללו ליד בורות־ההריגה אמסור מפי עדי־ראיה, שניצלו מצפרני המוות באותו מיבצע. הקרבנות הובאו לעברי פי הבורות, שהיו מוקפים משמרות כבדים של רוצחים, שיכורי משקאות חריפים ותאוות רצח. נוכחו בשעת מעשה כל „הגדולים" של השלטונות, שבאו להזין את עיניהם ולהרוות צמאונם לדם נשים, גברים, זקנים וטף.

התנהגות הרוצחים על־יד הבורות היתה תלויה במצב־רוחם השגיוני. היו קבוצות שנצטוו להתפשט מכל הבגדים, ולעומתן היו קבוצות שנמנע מהן הסבל והעלבון הזה לפני מותם. הבורות נכרו במקביל אחד לשני. הקרבנות הועמדו לפני הבורות, ובמטח יריות ממכונות־יריה ומקלעים נורתה קבוצה אחר קבוצה.

הודות להמוניות הרצח נצלו קרבנות־מספר ממוות, אלה שהצליחו להתחפש כמתים מבלי שנפגעו, או אלה שהתעלפו ונפלו לבורות מבלי להיפגע. עם רדת החשיכה זחלו ועלו באין רואים מתחת לגופות ההרוגים ומאחר שהבורות לא כוסו מיד, הצליחו להתחמק ולחזור המומים העירה, אל הבלתי־נודע.

התמונה המזעזעת ביותר בגיא־ההריגה, שנחרתה עמוק בזכרון הניצולים ושמסרוה מפה לאוזן בשובם העירה, — וכפי הנראה, היה זה מחזה שהדהים גם את הרוצחים עצמם, — היתה תפילת „אל מלא רחמים" מפי ר' אברהם־משה, השמש מבית־הכנסת הגדול, שנאמרה על־ידו על פי הקבר הפתוח. כשהובא ר' אברהם־משה עם קבוצת האנשים לעבר הקברות, והתמונה האיומה נתגלתה לעיניו, ביקש מאת המרצחים רשות להתפלל תפילה אחרונה לפני מותו, לעילוי נשמתו ונשמת כל הקדושים. בלעג ובצחוק הורשה למלא רצונו האחרון. הוא אסף סביבו מניין, כולם נכנסו לקבר הפתוח ובקולו הצלול והחזק, ספוג הרטט של אימת המקום וכאב הדורות של עם מובל לטבח, פתח ר' אברהם־משה ב„אל מלא רחמים". קולו בקע מן הקבר כמתוך שאול תחתיה, מלווה נהי הבוכים מסביבו. הרוצחים שצבאו מסביב קפאו במקומם, דממת־פחד השתררה בשורותיהם לשמע ההוד שבתפילה. בקול שבור ורצוץ סיים ר' אברהם־משה את התפילה ומסר את נשמתו על קדושת־השם.

מקרה מעניין, שעד היום אינני מבין את מניעיו, אירע באותו יום־הטבח. אחד מהאחראים על ה„בויטה־לאגר", האונטר־אופיציר (סמל) שולץ, שהתגורר כל הזמן אצל החייט פלבסקי, לקח בפרוס הפעולה מכונית צבאית, הושיב ליד ההגה נהג יהודי (אני זוכר רק את כינויו, — היה זה אחד הבנים של „באנדורה", מעובדי תחנת־החשמל בסלונים), ויצא אתו למגרש הריכוז של הקרבנות האומללים. עם נשק ביד ובתוקף דרגתו אילץ את השומרים לשחרר כמה עשרות יהודים, מעובדי ה„בויטה־לאגר", שבגלל אי־חשיבותם, כביכול, בעבודה לא נמנו עם המאושרים שאוכסנו בבנייני מחסני־השלל. שולץ הביאם למקום מבטחים, ל„בויטה־לאגר".

בין הניצולים שחזרו חיים, בדרכים־לא־דרכים, העירה היו גם כמה פצועים, שהוכנסו מיד לבית־החולים היהודי, שהוקם בזמנו בסימטת מיכאלובסקה. הידיעה על הימצאם שם הגיעה למרצחים, שהוציאום משם לבית־הקברות היהודי והמיתו את כולם. היתה זאת עדיין התקופה, כשהמרצחים השתדלו לטשטש עקבות פשעיהם ע"י חיסול כל עד חי. קציר הדמים של אותו יום הסתכם בעשרת אלפים נפש בקירוב.

במהלך הפעולה פרעו הרוצחים גם ברכוש היהודי בבתים העזובים. באוויר ריחפו ענני נוצות מהכסתות והכרים הפרומים. ערימות בגדים התגלגלו ברחובות, ומה שלא עשו הגרמנים, מילאו אחריהם הנוצרים מהסביבה, שעטו כארבה על בתי הקרבנות למחרת הפעולה ועסקו בשוד וביזה.

וכיד הסדר הטובה עליהם, הסירו הגרמנים אחר הצהרים את המשמרות מהרובעים היהודיים, כאילו לא קרה מאומה. אך מאותו יום נעשו לנו נהירים וברורים מעשים, שאירעו עד אז והיו לוטים אי־ודאות ואי־ידיעה. הובהר לנו גורלם של כל אלה, שעקבותיהם נעלמו עד אותו יום, גורל 1200 הגברים מה־17 ביולי, הששים שנלקחו לעבודה מבלי שוב, ה„יודנראט" הראשון וכו' וכו'.

כל היהודים, שהיו מאי־אלו סיבות כלואים בבית הסוהר ביום ה־14 בנובמבר, הוצאו משם וצורפו למסע המוות לצ'פלובה.

אחרי הפעולה הוצא הצו על כינון הגיטו וגבולותיו. מדוכאים, שבורים ורצוצים החלו היהודים להעביר את רכושם הדל ל„דירות" שהוקצבו להם בתחומי הגיטו, כל אחד עם חבילותיו על גבו, כאלו משא של דורות מעיק עליו. ואמנם, דמו האנשים יותר לצללים מאשר ליצורים אנושיים. כלי־רכב כמעט שלא היו בנמצא בידי היהודים, והעגלות המעטות הועברו מאחד למשנהו, לעזרה בהעברת המטלטלים הכבדים. כבהמות־עבודה שימשו האנשים עצמם, מחוסר סוסים.

והרוצחים, עם חיוך השטנים על שפתותיהם, התהלכו בין האנשים העמוסים לעייפה וצילמו את התמונה למזכרת־נצח.

הצפיפות באיזור המגורים החדש היתה ממש איומה. לכתחילה לא הוקף האיזור בגדר, והוא נסגר בתקופה יותר מאוחרת, אם אינני טועה לפני חג הפסח 1942.

הרוצחים מרגיעים אותנו

הגרמנים החלו שוב במשחק־השטנים להרגעת הרוחות, כדי להכין את הקרקע לפעולות הבאות, מבלי שיעלה בדעת היהודים לחשוב ולהתכונן למשהו. הופרחו שמועות משמועות שונות, שכאילו, בלחץ ארצות־חוץ, החליטו הגרמנים להפסיק את רצח־ההמונים. לשם חיזוק האמון בשמועות הראו הגרמנים מה„גביטס־קומיסאריאַט" והז'נדרמריה, שבאו במגע עם יהודים, תעודות חתומות בשם הפיהרר והימלר על הפסקת פעולות ההשמדה. ואנו לתומנו האמנו בהבטחותיהם, כי רצינו להאמין בזה, אך יחד עם זה קינן הספק בלבנו, ובחוגי הנוער (אמנם, בחוג מצומצם למדי) בשלה הדעה שיש להתארגן ולהצטרף לפרטיזנים, אשר הגבירו אז את פעולותיהם בסביבות עירנו. הדבר היה, אמנם, בתחילתו בבחינת גישושים באפלה.

לאיטם חזרו החיים למסלולם. חדשים מספר עברו בשקט יחסי ובלי תקריות רציניות. החורף נתן אותותיו. אנשים השתדלו בכל הדרכים להשיג חמרי הסקה ומזון. הדבר היה כרוך בסכנות מרובות, היות והספקים היחידים היו איכרי הסביבה, שהקשר אתם היה רופף מאד הן בגלל הפחד ההדדי, מפאת האיסורים החמורים מצד השלטונות על הספקת חמרי מזון לאוכלוסייה היהודית, והן מפאת המכסות הכבדות שהיה על האיכרים לספק לשלטון מצד אחד ולפרטיזנים מצד שני.

הגיטו נסגר לפני חג הפסח 1942 והוקף גדר תיל מסביב. עם גידורו בותר הגיטו לארבעה חלקים נפרדים, כשבאמצע מפריד ביניהם רחוב אולנסקה. לכל חלק היה שער־כניסה

משלו, והמעבר בין חלק למשנהו הותר רק בקבוצות משלושים איש ומעלה. בוקר בוקר הסתדרו האנשים על־יד השער לפי קבוצות־העבודה ובמאורגן הלכו לעבודת הפרך. ליד שערי הגיטו שמרו שוטרים יהודיים בלבד, לעומת גיטאות אחרים, ששם שמרו גם שוטרים גרמניים ומקומיים. בדרכים ובתחבו־לות שונות השיגו האנשים מיצרכי־מזון והבריחום ממקום־עבודתם לתוך הגיטו. היו גם איכרים ששמרו אמונים לידידיהם היהודיים ובסכנת נפשות סיפקו להם מזון, מי תמורת תשלום ומי אפילו חינם.

החורף היה קשה. חוסר מזון מספיק, חוסר חמרי־הסקה ובגדי־חורף מתאימים גרמו לסבל בל יתואר ליהודי סלוניים ורבים מהם סבלו חרפת רעב וקור.

חורף עגום זה הצטיין גם במרוץ שמועות. יום־יום צצה שמועה חדשה על מועד סופי לחיסול הגיטו, ולעומתה הופרחה גם שמועת־הרגעה על איסור פעולות־השמדה, כביכול.

עם ריבוי השמועות החלו גם היהודים להתכונן לקראת כל אפשרות. בהסתמכם על פעולת ה־14 בנובמבר, שאז ערכו הגרמנים רק חיפושים שטחיים וכל מי שהסתתר איכשהו הצליח להציל נפשו, החלו האנשים להכין מקומות מחבוא, כדי להסתתר בהם עד יעבור זעם בפקוד אותם גורלם. המחבואים נבנו בצורות שונות, ובעיקר על־פני הקרקע: קירות כפולים במחסני עצים, בעליות גג ואפילו בחדרים, עם כניסות מוסוות היטב. מתחת לפני הקרקע קשתה העבודה ביותר, מפני שאזורי המגו־רים היו ברובם מרוכזים מסביב לנהר ולתעלה, ועם החפירה השטוחה ביותר פרצו המים מבטן האדמה, וחיסלו את כל המאמץ שהושקע.

מחשבה רבה ומאמץ עליון הושקעו בהכנת הבונקרים, ובבוא הזמן הודו הגרמנים שהיו בגיטו בונקרים, אשר מהנדסים גאונים יכלו להתפאר במלאכת המחשבת שבהם.

פרק חשוב בויכוחי הנוער אחרי פעולת ה־14 בנובמבר ובתקופת פריחת השמועות על פעולות ההשמדה החדשות היווה הנושא על התנהגותו במקרה פעולות חוזרות ונשנות. בדרך־כלל שלטה הדעה, שאין על הצעירים להיפרד מהוריהם ולנסות להציל נפשם תוך עזיבת הגיטו. בויכוחים כגון אלה היתה תמיד יד ההורים על העליונה, בשכנעם את ילדיהם שהם מצדם ישקיעו את כל מרצם ואונם במאמץ עליון לדחוף את ילדיהם לחיים ולא למוות.

לאיטו חלף החורף וקרב האביב. השלגים הפשירו. בסביבה גברו פעולות הפרטיזנים. רכבות הורדו מהפסים בקרבת העיר, גרמנים נהרגו, רכוש הושמד ויהודים נשלחו לפינוי הריסות ולהעמסה מחודשת של מה שנותר שלם וראוי לשימוש. ובבעור עליהם חמתם, התנקמו הגרמנים ביהודים והפילו ביניהם חללים רבים.

אחרי ה־14 בנובמבר לא קם יותר לתחיה ה„יודנראט" וכל ה„שלטון" התרכז בידי גרשון קווינט מה„ארבייטסאמט" והמש־טרה היהודית בראשותו של מישה לוץ. עד כמה שאני זוכר, אין לציין לגנאי פעולות שבוצעו על־ידי המשטרה היהודית בסלונים.

ובמזרח התקדמו צבאות היטלר, על אף ההתנגדות הגוברת של הצבא האדום. עם התקדמות הנאצים נגוזה כל תקוה מלבנו.

בתחילת אפריל החל שוב השלטון המקומי לחלק תעודות מיוחדות לחלק מהיהודים. התעודות היו בצבעים שונים, וזה בילבל לגמרי את האנשים, שלא ידעו איזהו הצבע האציל ואיך להפעיל את המאמצים להשגתו. ה„משחק" הזה בצבעים נמשך שבועות רצופים.

כך עבר חג הפסח 1942, ואנו התקרבנו לחג השבועות. פתאום בוטלו כל התעודות הצבעוניות. האנשים נשמו קצת לרווחה, אך יחד עם זה התעורר החשד, שמא פירוש הדבר חיסול מוחלט של הגיטו. הספק הזה נמשך, עד שצצה והופיעה גזירה חדשה, והיא: לספק למחנה־העבודה במוגילוב 800 עובדים. התביעה הוגשה למשרד־העבודה וצורפה אליה רשימת מקומות העבודה החיוניים במקום, עם הערה כמה מותר להקצות מכל מקום־עבודה למשלוח הנ"ל.

בתחילה טיפל ברשימה משרד־העבודה. לבסוף נואש (מחוסר רצון להגלות יהודים במו ידיו) והעביר את הטיפול לידי הגרמנים עצמם, שיקחו להם עצמם את מספר הפועלים הדרוש. ואמנם, ביצעו זאת הגרמנים בכל להט הרציחה שבאופיים. ביום ה־26 במאי הוקף הגיטו יחידות קומנדו, מור־כבות מאוקראינים ושאר חלאת עמי אירופה שבשירות הנאצים. היחידות שנכנסו לגיטו החלו בחטיפת האנשים. הפעולה, כרגיל, לוותה מכות נמרצות, שוד וביזה וגם כמה מקרי רצח של חפים מפשע, שהואשמו בנסיון לברוח מידי החוטפים. ה„צייד" הסתכם ב־408 איש שנשלחו למוגילוב. מפי אחד החטופים שפגשתיו אחרי המלחמה באיטליה, והוא הסנדלר לייזרוביץ מרחוב רוז'נסקה, עמדתי על הסבל הרב של כלואי מחנה מוגילוב, שרבים מהם מתו מרעב, קור, מחלות ותלאות אחרות. שרידי אותו מחנה הובאו בתקופה יותר מאוחרת למחנה־ההשמדה מיידאנק שליד לובלין בפולין.

בתחילת האביב 1942 הופיע בסלונים רוצח נוסף לכנופיית הרוצחים המקומית, והוא ריטמייר, סאדיסט ורוצח מועד. מעשי־רצח היו מנת־יומו הרגילה.

ב„תעלוליו" הטיל ריטמייר פחד ואימה על יהודי סלונים, ובראותם אותו מרחוק היו חומקים לפינות אפלות, כדי לא להיתקל בו.

למרות כל המקרים האלה נחשבת התקופה בין הגירוש למוגילוב עד לפעולת סוף יוני 1942 כאחת „התקופות השק־טות ביותר" בתולדות גיטו סלונים. האביב ותחילת הקיץ היו בכל הדרם. אנשים נשמו לרווחה אחרי סבלות החורף, ואכן המו רחובות הגיטו בשעות בין־הערביים מרוב עם שיצא מצפי־פות החדרים לנשום אוויר צח אחרי יום־עמל קשה בעבודות הכפייה, ועד שעה מאוחרת בערב דמה הגיטו לכוורת. רק משנמסרה הידיעה על היק או ריטמייר, המתקרבים לאיזור הגיטו, התרוקנו הרחובות מאנשים. כסימן מובהק להתקרבות היק למקום שימשו, בדרך כלל, שני כלביו הענקים, שרצו תמיד לפניו.

השמש זרחה, והשוחט שחט

רוגע ושלוו היה נראה בעינינו גם יום א', ה־28 בחודש יוני 1942. היה זה בערוב יום קיץ נהדר. אופרובה, רחובה המרכזי של הגיטו, היה דחוס אנשים. מפה לאוזן נמסרה הידיעה, שליום המחרת גויסו כ־40 ומעלה מכוניות־משא „למטרת ציד פרטיזנים בסביבה", שפעילותם גברה מאד בתקופה האחרונה. אמנם, התגנב ללב גם החשד והחשש, שמא מכוונות המכוניות המרובות האלה להובלת יהודי הגיטו לדרכם האחרונה, אולם

מתוך אי־רצון להעיב על מצב השאננות, שהשתרר לאחרונה בגיטו, לא קיבלו האנשים את הגירסה הזאת והשתדלו להרחיקה מעצמם. כך עבר וחלף הערב ובא הלילה. הרחובות התרוקנו. שקט ודממה השתררו בגיטו.

ועם שחר, עוד לפני צאת החשיכה, נשמעו רעש והמולה מסביב לגיטו. קולות המגפיים המסומרים של הרוצחים הידהדו מסביב. אנשים הציצו בהולים מפתחי הבתים ועולמם חשך עליהם. הגיטו הוקף משמרות כבדים של רוצחים. מטרת המיבצע היתה ברורה. עם האיר היום יצאו מאות סקרנים לשער המרכזי, כדי לברר מה מתרחש. הגרמנים תירצו את הפעולה בצורך בדיקת כרטיסי־העבודה של כל תושבי הגיטו. ליד השער הראשי עמדו גרשון קווינט ויוסקה גורוויטש, ואתם עוד אחדים מראשי ה„ארבייטס־אַמט" ומשטרת הגיטו, וציפו לבאות. קרוב לשעה 7 התקרבה מכונית לשער הגיטו וממנה יצאה כל הכבודה הנאצית, עם ריטמייר בראש. גרשון קווינט ניגש אליהם, הוריד את כובעו והחווה קידה עמוקה באומרו: „גוט מוֹרגן, הר שטאבסלייטר". כהרף־עין שלף הרוצח את אקדחו ורוקן את כל המחסנית לבטנו של קווינט, שנפל מתבוסס בדמו ללא רוח חיים. הרוצח הוסיף עוד: „האָסטו דיין גוט מוֹרגן". גרשון קווינט נחשב כאיש המחוסן ביותר בגיטו מבחינת בטחונו האישי. מותו שימש איפוא אות ומופת ליהודי הגיטו, שהפעם ממשמשת ובאה כלייה חרוצה על כל יהודי סלונים. האנשים שצבאו על גדרות הגיטו התחמקו משם ובין רגע התרוקנו הרחובות לחלוטין. קלגסי הרוצחים נכנסו לתוך הגיטו והחלו בחיפושי היהודים. כל האנשים התחבאו בבונקרים ובמחבואים שונים, שהכינו לעצמם בעוד מועד.

לא קלה היתה עבודת הרוצחים, לעומת מיבצעם ב־14 בנובמבר. רוב דיירי הגיטו התחבאו והרוצחים השתמשו בגר־זינים ובמכושים, כדי להרוס קירות כפולים, שמאחוריהם הסתתרו אנשים, לעקור רצפות וכד'. אבל עד מהרה זנחו את העבודה המייגעת ונקטו ב„שיטה" חדשה: התחילו להצית את הבתים, כדי להבריח את האנשים מהבונקרים.

ההתפוצצויות ומטחי־היריות לא פסקו במשך כל היום, ונדמה היה שקרב עז נטוש מעל העיר. האש הכריחה את האנשים לצאת ממחבואיהם. מעטים העדיפו להישרף חיים מליפול לידי המרצחים, אבל אלה שנמלטו מהבתים הבוערים מצאו את מותם בפתחי בתיהם. הטכניקה של הרצח היתה מושלמת. כל בית שהוצת הוקף ע"י מרצחים, והאנשים שנמלטו מתוכו נורו. היו ששיחק להם מזלם והכדור שפגע בהם המיתם במקום. אחרים, שבגדיהם הוצתו עליהם, נפצעו מהיריות וגוועו לאט־לאט ביסורים איומים.

מפחד שמא תיפגענה מהאש השכונות הסמוכות לגיטו העמידו המרצחים את מכבי־האש במצב הכן לאורך גבול הגיטו...

וכך נמשך הדבר ביום הראשון לפעולה ולמחרתו. נשרפו כליל רח' ז'אביה, בלונה והסביבה. הרחובות היו מכוסים גוויות חרוכות.

האנשים שהוצאו חיים מהבתים רוכזו על ה„דאמבה", לפני המנסרה של יוזרסקי, ומשם הובלו לבורות פטראלוביץ, להרג ולקבורה.

תוך הוצאת האנשים מהבתים למקום הריכוז חטפו הנאצים תינוקות מידי אמהותיהם, הוקיעום על כידוני הרובים, ביתרו אותם לשניים, השליכום לאש או מהגשר לתוך הנהר. באחזם ברגלי התינוקות היו המרצחים מוחצים את ראשיהם בקירות הבתים. צעקות קורעות לב פילחו כל הזמן את האוויר עד לב השמים.

ביום הראשון לטבח היה בדעתם של הגרמנים לחסל את הגיטו חיסול טוטאלי, בלי יוצא מהכלל ורק למחרת היום הוחלט להשאיר עובדים חיוניים ולחסלם בתקופה יותר מאוחרת, ולכן התחילו המרצחים לברר את הנשלחים למוות. היו מקרים רבים, שבני המשפחה סירבו להיפרד מיקיריהם והעדיפו מוות משותף על ניתוק. היו גם כאלה שהופרדו בכוח ולא הועילו כל הבקשות והתחנונים למות ביחד. בימים הבאים הובלו האנשים שנתפסו לבית־הסוהר לבירור (סלקציה).

האנשים שנידונו לחיים הועסקו לראשונה באיסוף חפצי־מתכת מתחת לחורבות הבתים השרופים בראשותו של המהנדס וולפשטיין, ורק אחר כך חזר כל אחד לעבודתו שמלפני הפעולה. במשך הימים הבאים (והפעולה נמשכה שבועות, עד שהגרמנים החליטו שאין עוד מסתתרים בגיטו) הוצאו מאות אנשים, מזי רעב וצמא, ממחבואיהם והובלו לבית־הסוהר לסלקציה, מי לחיים ומי למוות.

הסלקציה בוצעה בדרך כלל ע"י מפקד הז'נדרמריה בסלונים, לויטנאנט בונקה, שהופיע מדי יום ביומו בבית־הסוהר מצויד במגלב, ובתנועת מגלבו זה היה מציין: „אתה הנה, ואתה — שמה", ימינה ושמאלה, ופירוש הדבר לחיים או למוות. הנידונים למוות הובלו לגיא ההריגה במכוניות־משא במצב של כריעת ברכים או ישיבה, פן יקפצו מהמכונית תוך נסיעה. בכל פינה של המשאית עמד שוטר מזויין.

הגוויות שרוכזו במגרשים ריקים בגיטו (הכוונה לאלה שנספו בתוך הגיטו) הועברו יותר מאוחר ע"י עובדי העיריה לקברי־אחים, שנכרו בקרבת מקום בכל פינה מצויה. אחד מקברי־האחים הגדולים נמצא במגרש ריק בשפת ה„דאמבה", מאחורי בניין הסטארוסטבו לשעבר.

וכך נמשך הדבר ימים ושבועות, עד שהגיטו רוקן כמעט כולו מתושביו שהסתתרו בבונקרים. מהם שהוצאו ע"י הגרמ־נים, או שגירשם משם הרעב והצמא, ובראש וראשונה הייאוש וחוסר התכלית בהמשך המאבק על חיים כאלה.

קשה לתאר במלים האכזריות ביותר את צורת האנשים, שיצאו ממחבואיהם לאחר זמן ממושך. מזי רעב, פניהם שחורים ועיניהם מסונוורות בצאתם אל האור מהחושך ששרר בבונ־קרים, כפופי גב ומבע עיניהם מלא יאוש, והמוות נשקף מהן. „המאושרים", שלפי שעה נידונו לחיים, ומניינם מאות אחדות, רוכזו בכמה מקומות בעיר. היו אלה בתים ספורים ליד המנסרה של יוזרסקי ברח' מוסטובה, ב„בויטה־לאגר", שהפעם שוכנו שם לא רק עובדי המקום, וברחוב סקרובובה (רח' ה־3 במאי), בבנין בית החרושת למסמרים ולגפרורים, שנהרס במלחמת־העולם הראשונה ושוקם אחר כך, ששם רוכזו עובדי הכבישים של חברת „טוד", על שם המהנדס הגרמני טוד, שחברתו עסקה בסלילת ותיקון כבישים, בניית גשרים וכו'.

מקום נוסף קם במשך הזמן, היה זה מחנה פּוּביץ, שאליו הועברו עובדי הכבישים. שרידי יהודי סלונים חיו בפחד מתמיד. היו שהעיזו והצליחו להצטרף לפרטיזנים, במידה שניתן להם להצטרף. חלק אחר, מבעלי האמצעים, חלם על יציאה לערים הסמוכות, כגון פרוז'אני, וולקוביסק, ביאליסטוק, ששם

עדיין לא הכביד הצורר את ידו על היהודים, כי מבחינה אדמיניסטרטיבית השתייכו ערים אלו לרייך השלישי, ושם לא ביצעו הגרמנים את מעשי ההשמדה במקום, אלא העבירו את היהודים למחנות ההשמדה, שהוקמו באותה תקופה ונכנסו לפעולה בהיקף מלא רק בשנת 1942. סלונים השתייכה מבחינה אדמיניסטרטיבית ל„שטח המזרחי", שכלל בתוכו את אזורי הכיבוש הרוסיים והארצות הבלטיות.

עם ריבוי מקרי הבריחה מסלונים נקטו הגרמנים בכל האמצעים לסיכול הנסיונות הללו. פרסים גבוהים הובטחו לכל תושב, שימסור לידי השלטון יהודי בורח המנסה לחצות את הגבול לרייך השלישי, שעבר בין סלונים לרוז'נוי ובין סלונים לוולקוביסק. אבל חרף הסכנות המרובות ניסו עשרות יהודי סלונים את מזלם בבריחה וגם הצליחו במשימתם, ובזה יצרו לעצמם את האשליה, שהיתה מנת־חלקם של יהודי העיירות השייכות לרייך השלישי, כי שם כאילו לא יבצעו הגרמנים את מזימתם הנפשעת. באה לאחר־כך המציאות וטפחה על פניהם.

לאחר מכן נודעו כמה מקרים, שאירעו ליהודי סלונים בפרוז'אני, בסתיו 1942. כמה מניצולי סלונים, המורה כהן מהגימנסיה ושני תלמידיה לשעבר, גרישה יבורסקי, בנו החורג של החייל ליכטין, ויוסף וולופיאנסקי מפאנסבה, נתפסו במבראות פרוז'אני בברחם מסלונים. הם נמקו שבועות רבים בכלא של פרוז'אני ולבסוף הוצאו להורג, למרות כל ההשתדלויות של ה„יודנראט" בפרוז'אני.

החשמלאי מירסקי עם בני־ביתו הצליחו לחדור לגיטו פרוז'אני. הדבר נודע לשלטון הגרמני המקומי, שהודיע ל„יודנראט" בצורה אולטימטיבית: הסגרת הבורחים או — חיסול טוטאלי של גיטו פרוז'אני. אינני יודע, אם משפחת מירסקי נמסרה ע"י ה„יודנראט" לידי הנאצים או שמסרה את עצמה, משלא היה ברצונה לגרום לחיסול של גיטו שלם. ידוע רק, כי משפחת מירסקי הוצאה להורג.

בשני לאוגוסט 1942 עזבתי את גיטו סלונים ובזה תמה פרשת זכרונותי מאותה תקופת־הדמים, בה נספתה עירי היהודית סלונים.

ראָטשטיין יצחק

איבערגעלעבט - און נקמה גענומען

9 מאָנאַטן האָב איך געאַרבעט אין געביטס־קאָמיסאַריאַט אַלס אינסטאַלאַטאָר. מיט אַ באַזונדערער געלער לאַטע בין איך פריי אַרומגעגאַנגען איבער גאַנץ סלאָנים אויך נאָך דער שחיטה, ווען מען האָט ליקווידירט דעם געטאָ אויף זשאַבינקע. ביי דער שחיטה האָט מען אַלעמען אַרויסגעשיקט צו דער דאַמבע, פון דאָרטן ביזן קאָסטשיאָל אויף זאַמאָשטשע געטריבן צו פוס. פון די 500 מאַן אין מיין גרופּע האָט מען אַרויסגענומען 120 מענטשן און אונז אַוועקגעפירט צו גאָלדינבערגן אין גאַרבאַרניע.

אויף מאָרגן איז געקומען דער דייטש מעצנער און אונז גענומען צונויפקלייבן די טויטע פון געטאָ און פירן אויפן בית הקברות. איך האָב געאַרבעט ביי גאַזשאַנסקין אין מויער. מיר האָבן געפונען דאָרט אַרום 500 געהרגעטע מענער, פרויען, קינדער און האָבן זיי אַוועקגעפירט צום בית־הקברות. נאָך דעם טאָג אַרבעט האָט מען מיר געבראַכט אין טורמע (זשאַבינקע האָט נאָך געברענט). 6 אַזייגער אין אָוונט האָט מען מיך גענומען אויף נאַכט־אַרבעט. אַ גאַנצע נאַכט האָב איך געפירט טויטע. צומאָרגנס האָט מען מיך געבראַכט אין מיליטעראַמט, געגעבן אַ באַזונדער גרינעם צעטל און געשיקט צוריק צום געביטס־קאָמיסאַריאַט. דאָרט האָב איך געאַרבעט אַ חודש צייט.

עס איז געווען אוממעגלעך בלייבן לענגער אין שטאָט. איך בין אַוועק צו אַ קריסטין אויף פאָנעסווער גאַס, און נאָך 6 מאָנאַטן זיך אויסבאַהאַלטן, נאָכדעם ווי די קריסטין האָט כסדר געפאָדערט מען זאָל איר גוט באַצאָלן און מיר האָבן גאָרניט געהאַט, זיינען מיר אַוועק אין וואַלד. דאָס איז געווען מערץ 1943. מיר זיינען אַוועק אין די וועלדער ביי אזשערניצע.

די ערשטע צייט האָבן מיר, איך מיט מיין פרוי, זיך אויסבאַהאַלטן אין וואַלד. שפּעטער, נאָך 6—7 מאָנאַטן, אָנהויב ווינטער, זיינען מיר אַוועק צו די פּאַרטיזאַנער אין וואָלטשע־נאָרע. איך האָב דורכגעמאַכט פיר שלאַכטן. אונזער קאָמיסאַר איז געווען אַניזשטשיק, — אַ סלאָנימער קריסט, וואָס האָט פאַרנומען ביי די סאָוויעטן אַ הויכן פּאָסטן. ער האָט געהאַט אַ אידישע פרוי, אַ סלאָנימער מיידל פון ריבאַצקער גאַס, און צוויי קינדער. ער האָט מיר אָנגענומען אין דער פּאַרטיזאַנקע, כאָטש ער האָט געהאַט אַ נאָמען פאַר אַן אַנטיסעמיט. ווען ער האָט איינמאָל געפּאַקט 3 פּאַרטיזאַנער וואָס זיינען איינגעשלאָפן אויף שמירה — 1 איד און 2 קריסטן, האָט ער דעם אידן געהייסן דערשיסן, — די קריסטן ניט. ער איז געבליבן קאָמיסאַר פון דער פּאַרטיזאַנקע ביז צו דער באַפרייאונג דורך די סאָוויעטן.

נאָך דער באַפרייאונג פון סלאָנים בין איך געקומען פון דער פּאַרטיזאַנקע צוריק אין שטאָט און געטראָפן דאָרטן 10 אידן. געוווינט אין אַווערבוכ'ס הויז, אין דער הויף. איך בין געווען אַ סך מאָל ביי די גריבער, — די מאַסן־קברים. דאָס זיינען 8—10 גריבער, 5 מעטער די ברייט און 50 מעטער די לענג.

אין סלאָנים בין איך געווען אַ האַלב יאָר, און אַנטלאָפן פונדאָרטן אומלעגאַל, ווייל איך האָב אָנגעוויזן דער מאַכט אויף עטלעכע גויים אידן־רוצחים, און זיי האָבן מיר דערפאַר געוואָלט הרגענען. איך האָב געמוזט אַנטלויפן, בין איך אַוועק קיין ביאַליסטאָק, און פון דאָרטן קיין לאָדזש.

אין לאָדזש האָב איך געלעזן אין אַ פּוילישער צייטונג, אַז מען האָט געכאַפּט מעצנערן און זיגעלן און מען זוכט עדות. חרלף האָט זיי דערקענט אין דייטשלאַנד, נאָכגעיאָגט און געלאָזט אַרעסטירן. איך האָב זיך געמאָלדן אין לאָדזשער געריכט און נאָך 6 מאָנאַטן האָט מען מיך אַרויסגערופן קיין וואַרשע, אויף לעשנע, אין קרייזגעריכט. אַ 30 מענטשן זיינען געקומען אַלס עדות — אידן און אויך קריסטן. אויך ד"ר וואָלקאָוויסקי פון סלאָנים איז געקומען. מיר האָבן אַלע געזאָגט, אַז מיר האָבן געזען, ווי ער האָט אָנגעפירט מיט אַקציעס און אַליין געשאָסן אידן. איך האָב אַליין געזען ווי ער האָט געשאָסן אידן. זיי זיינען ביידע פאַרמשפּט געוואָרן צום טויט. מען האָט זיי געשאָסן.

רבֿקה מאַשקאָווסקי

אַ לאַנגער, בלוטיקער וועג

מײַן פֿאָטער פֿלעגט תּמיד זאָגן: „אוי, קינדערלעך, נאָך אַ קריג וואָלט איך ניט וועלן דורכמאַכן". ער פֿלעגט אונדז שטענדיק דערציילן וועגן די גרוילן פֿון ערשטן וועלט־קריג און אַ שוידער פֿלעגט אונדז אַרומנעמען.

און אָט האָבן מיר דערלעבט דאָס יאָר 1939. די לאַגע איז געווען געשפּאַנט. 4 מאָנאַטן פֿאַרן אויסברוך פֿון פּויליש־דײַטשן קריג בין איך געפֿאָרן אין קיבוץ גראָכאָוו, בײַ וואַרשע. מיטן אָנהייב פֿון קריג האָבן מיר בײַנאַכט, אין אייניצלנע גרופּן פֿאַרלאָזן אונדזער קיבוץ און אויך וואַרשע. איך וויל דאָ ניט באַשרײַבן מײַן גיין פֿון וואַרשע קיין סלאָנים. כ'וויל נאָר בלויז איבערגעבן דעם פֿאַקט, אַז 2 וואָכן זײַנען מיר געגאַנגען אונטער כּסדרדיקער באָמבאַרדירונג. און אָט בין איך און מײַנע אַ חבֿרה, וועלכע איז מיט מיר צוזאַמען געווען אין קיבוץ, אָנגעקומען נאָענט פֿון סלאָנים. זי האָט געהייסן שׂרה מיליקאָווסקי. ניט ווײַט פֿון שאָסיי־בריק האָבן מיר געזען אַ גרויסן טויער. אויפֿן טויער זענען געווען אָנגעשריבן באַגריסונגען פֿאַר דער רויטער אַרמיי. די בריק האָט מען ניט געקענט אַדורכגיין, ווײַל זי איז געווען פֿאַרברענט, זײַנען מיר געגאַנגען דורך אַלבערטין. שוין נאָענט בײַם וואָקזאַל האָבן מיר דערהערט אַ געריוש פֿון אַעראָפּלאַנען און זייענדיק געווינט, אַז ווען עס פֿליט אַן אַעראָפּלאַן דאַרף מען זיך פֿאַרבאַהאַלטן, האָבן מיר זיך ביידע, איך מיט שׂרהן, געגלייגט אויף דער ערד. דאָ זעען מיר מענטשן גייען און זאָגן: „טאָ נאַשע" — „דאָס זײַנען אונדזערע", האָבן מיר זיך אויפֿגעשטעלט און ווײַטער געגאַנגען. אָנקומענדיק צום ראָג פֿון גאָס בּרעג און אולאַנסקע האָבן מיר געזען ווי אַ סך מענטשן שטייען און וואַרטן אָפּ די רויטע אַרמיי. מענטשן זײַנען געווען צופֿרידן, ווײַל מען האָט געטראַכט, אַז דער דײַטש דאַרף פֿאַרנעמען סלאָנים, און דאָ קומט גאָר די רויטע אַרמיי! און אַזוי האָט מען זיך דערוואַרט. ס'האָט זיך דערהערט דאָס רוישן און קלאַפּן פֿון טאַנקען, מיט דער באַגלייטונג פֿון אַעראָפּלאַנען. איך בין שוין דאַן געווען אינדערהיים או זיך אָפּגערוט נאָך מײַן שווערן וועג און כ'האָב ניט געזען די גאַנצע צערעמאָניע פֿון אַרײַנמאַרש אין סלאָנים. כ'בין געווען מיד. ווי גוט עס איז ווען מען קערט זיך אום פֿון לאַנגן וועג, ווען מען טרעפֿט אַהיים! דאָס איז געווען דעם 19־טן סעפּטעמבער 1939 יאָר.

גאָר גיך האָט מען זיך אײַנגעאָרדנט, פֿון קליינע שניידער, שוסטער און סטאָליער־וואַרשטאַטן זײַנען געוואָרן אַרטעלן און דאָס לעבן האָט זיך ביסלעכווײַז אײַנגעשטעלט. ס'זײַנען געווען קינאָ, טעאַטער, ס'פֿלעגן קומען אַרטיסטישע קרײַזן פֿון רוסלאַנד און אַרויסטרעטן פֿאַר דער באַפֿעלקערונג. אין די שולן האָט מען געלערנט. ס'פֿלעגן פֿאָרקומען פֿאַרווײַלונגען אויף דאַמבע, אין „פּוסטן־סאָד", אין שטאָט־טעאַטער וווּ ס'פֿלעגט זיך צוזאַמענקומען די יוגנט טאַנצן. מען פֿלעגט אויך געבן פֿאָרשטעלונגען און געזאַנג־אָוונטן. אַזוי איז געווען ביז דעם 22־טן יוני 1941 יאָר.

די דײַטשן קומען

דינסטיק אינדערפֿרי. מען זעט אַ גרויסע באַוועגונג פֿון מענטשן. מען ווייס ניט וואָס צו טאָן. אָט קערן זיך מענטשן צוריק פֿון שאָסיי, מען זעט דײַטשן. אין שטאָט איז אַ צעמישונג. מענטשן לויפֿן אַוועק, מענטשן קומען צוריק. מען שלעפּט ברויט פֿון בעקערײַען, זאַכן פֿון מאַגאַזינען, מיט איין וואָרט — עס הייבט זיך אָן. אַרום 12 בײַטאָג איז אַ דײַטשער טאַנק צוגעפֿאָרן צו אונדזער שטוב. מענטשן האָבן זיך פֿאַרמאַכט אין די הײַזער. איך זע עס גייען אַרום דײַטשן פֿאַרשמוצטע פֿון וועג. זיי בעטן בײַ מיר וואַסער זיך אַרומצוואַשן. איינער פֿון זיי האָט מיר געוויזן אַ בילד פֿון זײַן כּלה. ער האָט דערציילט, אַז זײַן פֿאָטער, ברודער און שוואָגער זײַנען אין קריג. ס'איז אים שוין אַלץ נמאס, ער וואָלט שוין וועלן ס'זאָל נעמען אַן עק. דאָס זײַנען געווען אײנפֿאַכע פֿראָנט־זעלנער. נאָכן אַרומוואַשן זיך זײַנען זיי אַוועקגעפֿאָרן. אויף מאָרגן האָב איך געזען אין הויף פֿון „פּאַנסטוואָווע" גימנאַזיע, אויף אולאַנסקע גאַס, אַ סך מענטשן, וועלכע מען האָט געהאַלטן אונטער אַ וואַך. דאָס זײַנען מערסטנטייל געווען מענטשן, וועלכע זײַנען געקומען אַרבעטן אין סלאָנים פֿון די מזרח־געביטן. אויף אולאַנסקע איז געשטאַנען אַ דײַטש מיט אַ בערדל (דערנאָך האָב איך זיך דערוווּסט אַז ער הייסט מעצנער) און האָט גערעדט אין רוסיש פֿאַר די מענטשן אין גאַס. צווישן אַנדערע האָט ער געזאָגט: „מיר דאַרפֿן שלאָגן ייִדן און קאָמוניסטן. מיר דאַרפֿן באַפֿרײַען די וועלט פֿון ייִדיש־קאָמוניסטישן יאָך".

די צײַט גייט, מענטשן דאַרפֿן עסן. און יעדער איינער האָט זיך אײַנגעאָרדנט בײַ וואָס ער האָט געקענט. איך האָב זיך אויסגעלערנט באַקן ברויט. בײַ אונדז אין הויז איז געווען אַ גרויסער באַק־אויוון און אַזוי האָבן מיר אַביסל פֿאַרדינט אויף זיך אַדורכצולעבן. אגבֿ דערנאָך האָט אונדז דאָס ברויט אַ סך געהאָלפֿן.

די מאַסן־מאָרדן

די ערשטע אַקציע אין וועלכער די דייטשן האָבן צוזאַמענגענומען צום מאָרדן 1200 מאַן האָב איך צוגעזען ביי אונז נעבן טיר. כ׳האָב געזען ווי מען האָט די מענטשן צוזאַמענגעטריבן, צווישן זיי האָב איך געזען וועלוול ראָמאַנאָווסקי און משה יאַכוועדאָוויטש. די דייטשן זיינען דאַן אויך צוגעגאַנגען צו אונזער טיר. מיין פאָטער איז געווען אין שטוב, געלעגן אין בעט. כ׳בין געווען נאַאיוו און כ׳האָב געגלויבט, אַז אויב כ׳וועל זיי זאָגן מיין פאָטער איז קראַנק, וועלן זיי אים לאָזן ליגן. זיי וואָלטן דאָס ניט געטאָן. ווען זיי האָבן מיר דערזען אין טיר האָבן זיי געטראַכט, אַז כ׳בין ניט קיין אידישע, ווייל כ׳בין בלאָנד און ענלעך צו אַ קריסטין. האָבן זיי מיר בלויז געפרעגט, צי עס זיינען פאַראַן אין הויז מענטשן מיט בערד. כ׳האָב געזאָגט ניין, זיינען זיי אַוועק.

אַ גרויסער טרויער האָט באַהערשט די אידן, כאָטש מען האָט נאָך דאַן ניט געוווסט, אַז די מענטשן זיינען אומגעבראַכט געוואָרן. מען האָט געטראַכט, אַז מען האָט זיי גענומען אויף אַרבעט. ס׳זיינען אַרומגעגאַנגען פאַרשיידענע קלאַנגען, אָבער דעם אמת האָט קיינער ניט געוווסט. דערווייל האָבן די דייטשן געטאָן זייערס, אַרויפגעלייגט גרויסע קאָנטריבוציעס. מען האָט געקליבן גאָלד, מען האָט געטראַכט, אַז מיט דעם וועט מען זיך אויסקויפן. מען פלעגט דאַרפן גיין אַרבעטן פאַר זיי פאַר אַ שטיקל ברויט. אַרבעטן האָט מען געמוזט גיין, ווייל די דייטשן האָבן געפאָדערט ביים „יודנ־ראַט״ די אַרבעטער. דערווייל האָבן זיי אָנגעהויבן מאַכן „אָרדנונג״, מען האָט פאַרבאָטן אידן צו וווינען אין געוויסע גאַסן. מען האָט צוזאַמענגעפרעסט די אידן אין אַן ענגערן קרייז. מיר זיינען געווען פון די גליקלעכע, וואָס זיינען דערווייל געבליבן וווינען אין אונזער אייגענעם הויז. מיין שוועסטער מאַשע איז אַוועקגעפאָרן צו מיין ברודער בן־ציון אין נאָוואָגרודעק, ווייל זיינס אַ קינד איז געווען קראַנק (זיין פרוי חנה־מלכה איז געשטאָרבן פאַרן אָנהויב פון קריג). כ׳בין געבליבן אין דערהיים מיט מיין פאָטער און מיין שוועסטער יוכבד. ס׳האָט זיך דאַן איינקוואַרטירט ביי אונז אַ משפחה פון מאַלקין, וועלכע איז אין 1939 יאָר אַנטלאָפן פון דייטש. די משפחה איז באַשטאַנען פון אַ פאָטער, מוטער, זייער טאָכטער מיטן מאַן און אַן אייניקל. ביי אונז האָט אויך געוווינט יעקב ראָזענבערג מיט זיין פרוי פון מאָסטאָווע גאַס (פון דעם טייל מאָסטאָווע, ווו אידן האָבן שוין ניט געטאָרט וווינען).

ס׳איז געווען פרייטאָג אינדערפרי, דעם 14־טן נאָוועמבער 1941 יאָר. כ׳קוק דורכן טיר אַרויס אין גאַס און כ׳זע ווי פון אפעראָווע געסל, ווו ס׳איז געווען די אידישע פאָלקס־שול, גייען צעשטעלט אין רייען קינדער, פרויען, פרויען מיט קינדער אויף די הענט, מיט פעקלעך, אָנגעטאָן אין וואַרעמע זאַכן. זיי זיינען געגאַנגען פון אפעראָווע צו אולאַנסקי גאַס, צו דער זייט פון בריק. דאַן האָט מיר דערזען דער פאָליציאַנט, וועלכער איז געשטאַנען אין דער מיט פון אולאַנסקע גאַס, און מיר געהייסן מיט אַ האַנט־באַוועגונג פאַרמאַכן די טיר. כ׳האָב פאַרשטאַנען אַז ס׳איז ניט גוט. אונזערע שכנים פון מאַלקין זיינען אַרויס זיך פאַרבאַהאַלטן ביי אונז אין הויף. ס׳זיינען דאָרטן געווען גרויסע שפייכלערס מיט ברעטער. מיין פאָטער איז פונקט אַוועק דאַוונען צו חיים פאָרעצקין, ניט ווייט פון אונז. מיין שוועסטער יוכבד האָט געהאַט פיבער. כ׳האָב ניט געוווסט וואָס צו טאָן.

אין דעם מאָמענט איז אָנגעקומען מיין פאָטער. ער האָט געמוזט דערקריכן אַהיים איבער פאַרקאַנעס און הויפן; ווייל אין גאַס האָט מען ניט געלאָזן גיין. מיין טאַטע איז אַריין אין שפייכלער, ווו ס׳איז געווען אָנגעשטעלט מעבל. כ׳האָב אים פאַרשלאָסן פון דרויסן און בין אַוועק. דאַן בין איך אַרויס מיט מיין שוועסטער, כדי זיך פאַרבאַהאַלטן צווישן ברעטער צוזאַמען מיט די שכנים. ס׳איז געווען קאַלט. דאָס קליינע קינד פון די שכנים האָט געוויינט, איז די באָבע אַוועק דעם קינד אָנוואַרעמען אַ ביסל עסן. דאָס קינד איז דאַן אַלט געווען 2 יאָר. ווען די באָבע מיטן קינד זיינען אַריין אין הויז, זיינען אָנגעקומען דייטשן און זיי אַוועקגענומען. דאַן איז אויך אַרויסגעלאָפן נאָך זיי די מוטער פון קינד.

ביי טאָג זיינען געקומען דייטשן און האָבן געטראָטן אויף די ברעטער איבער אונזערע קעפ. זיי האָבן אונז ניט געפונען.

מיר זיינען געזעסן פאַרבאַהאַלטן ביז שבת אינדערפרי. דורכגעפרוירן פון קעלט זיינען מיר שבת אַרויס פון באַהעלטעניש. אין שטוב זיינען טיר און פענסטער געשטאַנען אָפן. וועש, בעטגעוואַנט און קליידונג האָבן זיך געוואַלגערט אויף דער ערד. כ׳בין אַרויס אין גאַס, — די גאַס איז געווען פוסט און וויסט. ווו ניט ווו פלעגט מען זען אַרויסלויפן אַ מענטשן, וועלכער איז געלאָפן צו מאָסטאָווע גאַס (מאָסטאָווע, זשאַבינקע און באַליאָנע האָבן געהייסן דער „אינדזל״, און דאָרט האָבן געוווינט מענטשן מיט שיינען. בעת דער פאַרניכטונג האָט מען ניט גערירט די מענטשן פון „אינדזל״). אין דרויסן איז געווען פראָסטיק. די זון האָט געקוקט מיט טרויער אויפן חורבן. כ׳בין געשטאַנען אין גאַס ווי פאַרשטיינערט, כ׳האָב ניט געוווסט וואָס צו טאָן. דאָ לויפן פאַרביי מענטשן און זאָגן, אַז דערווייל איז געענדיקט. מען הייסט אַרויסגיין אַלע די וואָס מען האָט ניט געכאַפּט, מען וועט מער ניט טשעפען. זיי האָבן געכאַפט זייער „נאָרמע״, צען טויזנט מענטשן, און איצטער האָבן די דייטשן געזאָגט מען זאָל גיין אַרבעטן, זיי וועלן שוין זיין גוט און פרום און קיינעם ניט אָנרירן.

איך מיט מיין פאָטער און מיין שוועסטער יוכבד זיינען אַוועק אויף מאָסטאָווע גאַס, צו פישל קאָקאָשיצקי. מיר זיינען ביי זיי געווען עטלעכע טעג, מורא האָבנדיק זיך אומצוקערן צוריק צו אונז אין הויז אויף ברעג.

דערווייל האָבן די לעבן־געבליבענע זיך אויסגעניכטערט און דערזען דאָס גרויסע אומגליק. וועמען ס׳האָבן געפעלט די קינדער און וועמען די עלטערן, וועמען ס׳האָט געפעלט זיין פרוי און וועמען איר מאַן. אָבער דאָס לעבן האָט געפאָדערט זיינס. מען האָט געמוזט גיין אַרבעטן. מיר זיינען צוריק אַוועק צו אונז אין הויז, אויף ברעג.

דאַן האָבן די דייטשן געמאַכט אַ געטאָ. זיי האָבן די גאַסן, ווו מען האָט די אידן צוזאַמענגעטריבן, אַרומגעצוימט מיט דראָט. אויף אולאַנסקע גאַס, דאָרט ווו עס שניידט דורך אָפעראָווע, האָבן זיי געמאַכט אַ טויער. אין אַ הויז ביים טויער, ראָג אָפעראָווע און אולאַנסקע, איז געווען די געטאָ־מיליץ.

ס׳האָבן זיך אָנגעהויבן אַקציעס פון פאַרניכטן אידן אין אַ סך שטעט און שטעטלעך אַרום סלאָנים. אין יענער צייט איז אויך געווען די אויסראָטונגס־אַקציע אין נאָוואָגרודעק.

דאָס איז געווען אין חודש דעצעמבער 1941 יאָר. מיר האָבן זיך דערוווּסט, אַז מיין ברודער בן־ציון, מיין שוועסטער מאַשע און מיין ברודערסביידע קינדער מרים און משה׳לע זיינען לעבן געבליבן (זיין עלטערע טאָכטער שאָשקע איז אין צווישנצייט געשטאָרבן נאָך אַ לענגערער קרענק). דאַן האָבן מיר געשיקט אַ פּויער מיט אַ פערד און וואָגן זיי צו ברענגען קיין סלאָנים. מיר האָבן געוואָלט זיין אַלע צוזאַמען. אין אַ פּאָר טעג אַרום זיינען זיי געקומען.

אונטערערדישע אַרבעט

אין געטאָ האָט מען אָנגעהויבן שטאַרק רעדן וועגן פּאַרטיזאַנער, וועלכע געפינען זיך אַרום סלאָנים. דאַן האָב איך זיך באַקאַנט מיט אַ מענטשן, וועלכער האָט געאַרבעט אין דער אונטערערדישער באַוועגונג, — דאָס איז געווען אַנצל דעליאַטיצקי. ער האָט מיר געגעבן אָנווייזונגען וואָס צו טאַן. מען פלעגט דאַרפן שאַפן געלט, וועש און מעדיקאַמענטן פאַרן וואַלד. איך האָב געהאַט אַ „פּינפטל״, אין וועלכער ס׳זיינען אַריין איך, איצל קליבאַנסקי — אומגעקומען אין געטאָ, חייקל קאָקאָשיצקי — אומגעקומען מיט די פאַרשיקטע אויף אַרבעט אין מאָגיליאָוו, יאָסל שעליובסקי — אומגעקומען אין געטאָ, און ישראל ראַבינאָוויטש — אומגעקומען אין וואַלד. אין געטאָ זייענדיק האָבן מיר פיל מיטגעהאָלפן דער אונטערערדישער אָרגאַניזאַציע.

נאָך פּסח האָט מען צעשיקט מעלדונגען פון געביט־קאָמיסאַריאַט צו גרעסטן טייל יונגע מענטשן, אַז זיי מוזן זיך צושטעלן אויף אַרבעט. די מערהייט האָט זיך צוגעשטעלט, ווייל זיי האָבן מורא געהאַט פאַרן לעבן פון זייערע פאַמיליעס. מען האָט אויך געכאַפּט אין גאַס יונגע מענער אויף אַרבעט. מען האָט אַלעמען אַוועקגעשיקט אין אַן אַרבעט־לאַגער ביי מאָגיליאָוו, פון וואַנען ס׳האָט זיך כמעט קיינער ניט צוריקגעקערט. נאָכן קריג, ווען כ׳בין געקומען קיין סלאָנים, האָב איך געטראָפן בלויז איינעם פון די פאַרשיקטע אין מאָגיליאָוו, דאָס איז געווען לייבע מוזשיוויעצקי. ווען איך בין פון סלאָנים אַוועקגעפאָרן, איז ער נאָך דאָרטן געבליבן.

אין די פאַרנאַכטן פלעגן די גאַסן אין געטאָ פול ווערן פון יוגנט. מען האָט ניט געקאָנט זיצן אין די הייזער. נאָך דער אַרבעט פלעגט מען אַרויסגיין זיך אויספרעגן וואָס ס׳הערט זיך, קיינער האָט ניט געוווּסט, וואָס ס׳דערוואַרט אים. מען האָט ניט געוואָלט צולאָזן דעם געדאַנק, אַז מ׳קאָן אַלעמען אויסראָטן.

צו דער אַרבעט אויסערן געטאָ פלעגט מען מוזן גיין צעשטעלט אויפן ברוק. אויפן טראָטואַר האָבן אידן ניט געטאָרט גיין. ביי יעדן האָט געמוזט זיין די געלע לאַטע. ס׳פלעגן זייער אָפט טרעפן פאַלן, אַז פון דער אַרבעט פלעגט מען זיך שוין ניט צוריקקערן. שוואַכערע, וועלכע האָבן קיין כוח ניט געהאַט צו אַרבעטן און אָניאָגן אַלעמען — פלעגט מען שיסן. אין שרעק פלעגן אַדורכגיין די טעג.

און ווידער ציען זיך וואָלקנס אויפן געטאָ. מען שמועסט אַז מען גראָבט ווידער גריבער אויסערן שטאָט. ווידער ווערן אַרויפגעלייגט קאָנטריבוציעס. מענטשן גרייטן צו פאַרבאַהעלטענישן אין די ווענט, אין דער ערד. מען מאַכט שותפותדיקע באַהעלטענישן. די דייטשן באַרויקן, זיי זאָגן אַז ס׳וועט גאָרניט זיין.

צוויי וואָכן אין באַהעלטעניש

דאָס איז געווען דעם 29־טן יוני 1942 יאָר. מאָנטיק גאַנץ פרי קוק איך אַרויס פון טיר און איך זע אין ראָג ברעג־אולאַנסקע, ווו ס׳איז געווען דאָס הויז פון דער מיליץ, אַ געזאַמל פון אַ סך נייגעריקע. און אָט זע איך קומען עטלעכע ס. ס. אָפיצירן אין געטאָ.ביים טויער איז זיי אַנטקעגן געקומען דער ראש פון „אַרבייטס־איינזאַץ״, גרשון קווינט, מיט אַן אויסגעשטרעקטער האַנט צום באַגריסן זיי. דאַן האָט איינער פון די ס. ס. מענער אויסגעשאָסן און גרשון קווינט איז געפאַלן ווי אַן אונטערגעהאַקטער בוים. אין דער מאָנטיקדיקער אויסראָטונג איז ער געפאַלן דער ערשטער. מענטשן זיינען זיך באַלד צעלאָפן, יעדער איז געלאָפן זיך פאַרבאַהאַלטן. מיר זיינען זיך אויך אַוועק פאַרשטעקן אין אונזער באַהעלטעניש. מיר זיינען דאָרט געווען צוזאַמען 23 מאַן. מיין פאָטער, מיין ברודער מיט זיינע צוויי קינדער, מיינע שוועסטער מאַשע און יוכבד, אַ משפחה פרידמאַן פון אָסטראָלענקאָ, דער פאָטער מיטן איידעם פון מאַלקין. מיר האָבן געזען ווי אַרום אונז ברענט. דייטשן האָבן אונטערגעצונדן די הייזער, כדי מענטשן זאָלן אַרויסלויפן. אַרום אונז האָט אַלץ געברענט. דורך שפּאַרעס פון וואַנט האָבן מיר געזען, ווי מענטשן לויפן אַרויס פון זייערע באַהעלטענישן. פון אַלע זייטן האָט מען געהערט האַרצרייסנדע געשרייען פון מאַמעס, ביי וועלכע מען האָט אַרויסגעריסן זייערע קלייניקע קינדערלעך. מען פלעגט אַלע אַרויסגעלאָפענע אוישטעלן און אַוועקפירן. ביי אונז איז די שטימונג געווען זייער אַ דערדריקטע. מיר האָבן געטראַכט, אַז אָט־אָט וועלן מיר אויך שטיין אין פלאַמען. אַלע זיינען אַרויס אין אַ שמאָלן דורכגאַנג ביי דער באַהעלטעניש, וועלכע איז געווען ניט באַמערקזאַם פאַר די דייטשן. איך, מאַשע און יוכבד זיינען געבליבן זיצן. מיר האָבן געטראַכט, אַז ס׳איז בעסער פאַרברענט צו ווערן, איידער אַריינצופאַלן צו די דייטשן לעבעדיקערהייט. יוכבד פלעגט זאָגן: ס׳ווילט זיך מיר אַזוי לעבן, כ׳וויל נאָך זען דעם סוף פון היטלערן. זי איז דאַן אַלט געווען 16 יאָר.

מיר זיינען געזעסן ביז פאַרנאַכט. ס׳האָט ביי אונז ניט געברענט. אַלע זיינען צוריק אַריין אין באַהעלטעניש. ס׳איז אָנגעקומען די נאַכט און אַרום אונז איז געווען רואיק.

מיר זיינען אַזוי געלעגן פאַרשטעקט 2 וואָכן, זיך געשפּייזט מיט סוכאַרעס פונם שפּייכלער, אין וועלכן מיר זיינען געזעסן, מיט ראָשטשינע פון ברויט און מיט וואַסער פון אַ וועשבאַליע, וואָס איז צופעליק געבליבן שטיין אויפן הויף. די סוכאַרעס זיינען ביי אונז געווען פונם איבעריקן, ניט פאַרקויפטן ברויט, וואָס מיר פלעגן באַקן. מיין פאָטער פלעגט זאָגן: „מאַך דערפון סוכאַרעס, ס׳וועט צוניץ קומען״, און אַזוי איז טאַקע געווען. מיר זיינען געזעסן אָן האָפענונג ווען עס איז צו זען די ליכט און זיין פריי.

מיין שוועסטער יוכבד האָט געהאַט אַ באַקאַנטן, ער איז אין 1939 יאָר אַנטלאָפן פון וואַרשע און געוווינט אין סלאָנים, ער האָט געהייסן טאַדעק. ער האָט געאַרבעט אַלס מעכאַניקער. ווען ער האָט זיך דערוווּסט, אַז מיר זיצן פאַרבאַהאַלטן, האָט ער געבראַכט מענער־קליידונג פאַר יוכבדן און איר אַוועקגעפירט פון אונז. מענער האָבן שוין דאַן געמעגט גיין אין גאַס, זיי האָבן שוין באַקומען שיינען.

איינמאָל, זיצנדיק אַזוי אין באַהעלטעניש, האָבן מיר דערהערט ווי מען רייסט דעם שלאָס פון שפייכלער. מיר האָבן געהערט ווי דייטשן רייסן זיך אַריין אינעווייניק. זיי האָבן אָנגעהויבן וואַרפן ברעטער און מעבל, כדי צו צוקומען צו דער וואַנט, הינטער וועלכער מיר זיינען געזעסן. מיר האָבן געטראַכט אַז ס'איז שוין אַלץ פאַרלוירן, אַז נאָך געציילטע מינוטן וועלן זיי צוקומען צו דער וואַנט און אונז געפינען. מיר זיינען געבליבן זיצן מיט איינגעהאַלטענעם אָטעם. צו אונזער גליק האָבן זיי געפונען אַ שאַכטל מיט 2 פאַר הענטשקעס פון לעדער, אינעווייניק אויסגעבעט מיט פוטער. די דייטשן האָבן זיך דערפרייט מיט דער מציאה און זיינען אַוועק.

יעדן טאָג פלעגן מיר הערן ווי מענטשן קומען און נעמען אַרויס דעם טאַטנס געצייג. מיר פלעגן איינהאַלטן דעם אָטעם מען זאָל אונז ניט אַנטדעקן. נאָך צוויי וואָכן האָבן מיר דערהערט, ווי מען שרייט ערגעץ פון נאָענט: „רבקה, קום אַרויס!" כ'בין אַרויס און געטראָפן יעקב גיבור און חנן שולקאָוויטש. ווען כ'בין אַרויס, האָבן זיי זיך ביידע צעוויינט. פון זייערע משפחות האָט מען שוין דאַן אַלעמען אומגעבראַכט. זיי האָבן געהייסן אַלעמען אַרויסגיין און האָבן אונז אַוועקגעפירט אין געטאָ אויף מאָסטאָווע גאַס, כדי צו קריגן שיינען. אַלץ איז געווען צעשטערט. צוריק צו אונז אויף בריג־גאַס האָט מען שוין ניט געטאָרט גיין. דער געטאָ איז געווען אויף מאָסטאָווע, צווישן ביידע בריקן, בלויז אין איין זייט, אונטן. אויבן אויפן ברוק האָבן אידן ניט געטאָרט גיין. דער געטאָ איז געווען אַרומגעצוימט. מיר האָבן דאַן געוווינט אויף אַ בוידעם. אין יענע טעג איז אויך געקומען צוריק אין געטאָ מיין שוועסטער יוכבד, אָן אַ שיין. דאַן איז שוין אַביסל שווערער געווען צו באַקומען אַ שיין. אין איינעם אַ פאַרנאַכט האָט יעקב גיבור גערופן יוכבדן, און ווען דער פירער פון געביט־קאָמיסאַריאַט היק איז געקומען באַזוכן דעם געטאָ, האָט גיבור פאַר איר געבעטן אַ שיין און זי האָט דעם שיין באַקומען.

געווער פאַר פאַרטיזאַנער

דערווייל האָב איך פון מיינע באַקאַנטע, וועלכע זיינען געווען טעטיק אונטערערדיש, קיינעם ניט געטראָפן. כ'האָב ניט געוווסט צו וועמען זיך צו ווענדן. בלייבן אין שטאָט איז געווען שרעקלעך. כ'האָב זיך דערוווסט, אַז דער וואָס פירט אָן מיט דער אונטערערדישער באַוועגונג הייסט וואַצעק ווילטשעווסקי. כ'בין צו אים אַוועק. ניט קענענדיק מיר האָט ער מיט מיר ניט געוואָלט ריידן. דאַן האָט זיין פרוי, שרה רובינאָווסקי, אים געזאָגט, אַז ער קען זיך אויף מיר פאַרלאָזן און האָבן צוטרוי, און ער האָט מיר געשיקט צו פסח אַלפערטן.

פסח אלפערט האָט מיר געשיקט אין „בויטע־לאַגער" (טראָפייען־לאַגער פון געווער) אויף באַן־גאַס, און דאָרט וועט מען מיר שוין זאָגן וואָס צו טאָן. יעדן טאָג 12 אַזייגער פלעג איך קומען אין „בויטע־לאַגער", דאָרטן פלעג איך שוין טרעפן אַ סך פון געטאָ, וועלכע פלעגן אַזוי ווי איך באַקומען טיילן פון געווער און אַמוניציע און מיר פלעגן דאָס דאַרפן איבערטראָגן צו מאַטוס סנאָווסקי, אויף אַנדזשעיעווסקי גאַס. איבערטראָגן דאָס געווער איז געווען זייער ריזיקאַליש, ווייל יעדער פאַליציאַנט האָט געקענט צוגיין צו אונז און באַטראַכטן וואָס מיר טראָגן. מאַטוס סנאָווסקי פלעגט דאָס געווער איבערטראָגן צו זעליק מיליקאָווסקין אויפן באַרג. דאָס איז געווען אויסערן געטאָ. זעליק האָט דאָרט געאַרבעט סטאָלעריי. אין דער ערד איז געווען אויסגעגראָבן אַ גרויסע באַהעלטעניש, ווו מען פלעגט דאָס געווער פאַרשטעקן און דערנאָך איבערשיקן אין וואַלד. אַזוי האָבן זיך געצויגן וואָכן, און כ'געדענק, אַז מאַטוס פלעגט זאָגן: „ווער ווייס פון דעם אַלעמען וויסן? ווער וועט וויסן, אַז מיר האָבן דאָס געטאָן?" מאַטוס סנאָווסקי איז אומגעקומען בשעת אַ קאַמף אין וואַלד.

דערווייל האָט מען געלעבט פון דער צוטיילונג, וואָס מען פלעגט קריגן. ביז מיר האָבן נאָך געוווינט ביי אונז אין הויז און האָבן נאָך געהאַט די זאַכן, פלעג איך אַראָפּנעמען די לאַטע און אַוועקגיין אין דאָרף אויסטוישן זאַכן אויף פּראָדוקטן. אָבער ווען מיר האָבן שוין געוווינט אין געטאָ אויף מאָסטאָווע, פלעגן מיר פאַרמישן מעל מיט וואַסער, דאָס אויפקאָכן און דאָס פלעגט מען עסן. איינמאָל שבת האָבן מיר אויפן גאַס געמאַכט אַ פייער (ווייל אויפן בוידעם איז קיין אויוון ניט געווען), צו קאָכן עסן. מיר האָבן געגעסן. מיין פאָטער איז געווען פרום און ער האָט ניט געוואָלט עסן געקאָכטס פון שבת. ער האָט דעם שבת געפאַסט ביז פאַרנאַכט. ווען יעקב גיבור האָט זיך דערוווסט, האָט ער פאַרן פאָטער געבראַכט ברויט. יעקב גיבור איז געווען פון די וואָס פלעגן אַרויסהעלפן ווו ס'פלעגט נאָר זיין אַ צרה. אַלס גוטער שניידער האָט מען אים געהאַלטן ביז מען האָט פאַרניכטעט אַלע אידן פון געטאָ. ער איז אומגעקומען פון די לעצטע.

אָנהויב אויגוסט 1942 האָט מען גענומען מענטשן אויף אַרבעט אין פוזעוויטש, אין אַ לאַגער ניט ווייט פון קאָזלאָשטשינע. מען האָט דאַן גענומען מיין פאָטער, מיין ברודער און נאָך זיי איז נאָכגעלאָפן מיין ברודערס אינגעלע, משה'לע, וועלכער איז אַלט געווען 10 יאָר. מיר, מאַשען און יוכבדן און מיין ברודערס מיידעלע מרים האָט מען איבערגעשיקט אין געטאָ, אין „בויטע־לאַגער". מרים איז אַלט געווען 13 יאָר, פלעגט זי ניט גיין אַרבעטן. איך מיט מיינע שוועסטער פלעגן גיין צו דער אַרבעט. איינמאָל ווען מיר זיינען געווען ביי דער אַרבעט, איז געקומען אינזש. וואָלפשטיין און גענומען זיך פאַרשרייבן אויף אַרבעט די, וועלכע האָבן נאָך ניט געאַרבעט. דאַן האָט זיך אויך פאַרשריבן מרים. מען האָט איר געזאָגט, אַז זיי אַלע וועלן וווינען אין אַ הויז אויף סקראַבאָווע, ניט ווייט פון שאָסיי. מרים האָט פאַר זיך צוגעגרייט אַ וואַליזקעלע מיט אַ ביסל וועש צום טוישן, אַ האַנטוך, זייף, אַביסעלע זאַלץ און גרויפּן. ווען מיר זיינען דעמזעלבן טאָג געקומען פון דער אַרבעט, האָט מען זיך געגרייט צו אַן אַפּעל, אויף צו באַקומען נייע שיינען. פאַרנאַכט, ווען ס'איז שוין געווען כמעט פינסטער, האָט מען אַלעמען אויסגעשטעלט און געטיילט די שיינען. דער „בויטע־לאַגער" איז אַרומגערינגלט געוואָרן דורך פּאָליציי. איך, מאַשע און יוכבד האָבן באַקומען גרינע שיינען, גאַנצע. מרים האָט באַקומען אַ גרינעם שיין, פון וועלכן איין שפּיץ איז געווען אָפּגעשניטן. די אַלע וואָס האָבן באַקומען די אָפּגעשניטענע שיינען האָט מען אויסגעשטעלט און אַוועקגעפירט. אויך מרים איז געווען צווישן זיי. זי האָט געהאַלטן אין האַנט איר וואַליזקעלע און זיך מיט אונז געזעגנט. אונז האָט מען געהייסן זיך פאַנאַנדערגיין. פלאַץ האָבן מיר געהאַט אויף אַ בוידעם, אין „בויטע־לאַגער". ביינאַכט האָבן

מיר געהערט אַ שאָס. מען האָט דאַן געשאָסן אַ פּרוי, וועלכע האָט מן־הסתם געוואָלט אַריבערגיין פון איין בנין צום צווייטן. אינדערפרי האָבן מיר איר געזען ליגנדיק אויפן הויף, מיט צעשפּרייטע שוואַרצע האָר. מיר האָבן זיך אויך דערוווּסט, אַז די וואָס האָבן געהאַט די אָפּגעהאַקטע שיינען האָט מען ביינאַכט אַוועקגעפירט אין תפיסה און באַלד אינדערפרי זיי אַוועקגעפירט אויסער דער שטאָט און זיי אומגעבראַכט. צווישן זיי איז אויך געווען מרימל.

עטלעכע טעג שפּעטער האָט מען ווידער אָנגעהויבן ריידן, אַז די דייטשן גרייטן עפּעס. די וואָס האָבן געאַרבעט אין פּוזעוויטש האָט מען צוריקגעקערט אין שטאָט. דאַן איז אויך צוריקגעקומען מיין פאָטער, מיין ברודער און משה׳לע. מיין פאָטער האָבן דאַן באַקאַנטע איינגעאָרדנט ביי סטאָלעריי, אין גימנאַזיע אויפן הויף, כדי ער זאָל האָבן אַ שיין.

מיר גייען אין וואַלד אַריין

איך האָב אָנגעהויבן ריידן וועגן אַוועקגיין אין וואַלד. מען האָט מיר געזאָגט, אַז מיר וועט מען נעמען, אָבער מיינע שוועסטער ניט. כ׳האָב געטראַכט, אַז איך מיט די שוועסטער וועלן אַוועקגיין און דערנאָך וועלן מיר קענען איינאָרדענען מיין פאָטער, בן־ציונען און משה׳לען. כ׳האָב זיך איינגעשפּאַרט און אַליין ניט געוואָלט גיין, און אַ דאַנק די באַמיאונגען פון זעליק מיליקאָווסקי האָט מען אונז אַלע דריי באַשטעטיקט אַוועק צוגיין אין וואַלד. מיט אונז האָט אויך געדאַרפט גיין טאַדעק. ס׳איז געווען דער 16־טער אָדער 17־טער אויגוסט 1942, ווען מיר האָבן געדאַרפט פאַרלאָזן די שטאָט. ביי־טאָג האָב איך אַראָפּגענומען די לאַטעס און אַוועק אין גימנאַזיע אויפן הויף זיך געזעגענען מיט מיין פאָטער (די גימנאַזיע איז געווען אויסערן געטאָ). מיין פאָטער האָט דאַן געוויינט. כ׳האָב זיך מיט אים געזעגנט, זיך צעשיידט — אויף אייביק.

פאַרנאַכט, ניט קענענדיק זיך דערוואַרטן אויף טאַדעקן, וועלכער האָט מיט אונז צוזאַמען געדאַרפט גיין, זיינען מיר אַלע דריי, איך, מאַשע און יוכבד, אַוועק צו זעליק מיליקאָווסקין אויפן באַרג, פון וואַנען מיר האָבן געדאַרפט גיין אין וואַלד. זייענדיק דאָרטן האָב איך באַשלאָסן נאָך איין מאָל אַוועקגיין אין געטאָ אין „בויטע־לאַגער״, זעען אפשר איז ער געקומען. כ׳האָב אַראָפּגענומען די לאַטעס און בין אַוועק מיטן טראָטואַר. נעבן טורמע איז מיר אַנטקעגן געלאָפן משה׳לע און געזאָגט אין אידיש, אַז ער גייט אין געטאָ נאָך ברויט. הינטער מיר איז געגאַנגען אַ פּאָליציאַנט. הערנדיק אַז מען רעדט צו מיר אידיש, האָט ער מיר פאַרהאַלטן און געפרעגט ווו כ׳האָב די לאַטעס און גלייך אַריינגעפירט אין טורמע. כ׳האָב געמוזט געפינען אַ תירוץ, פאַרוואָס כ׳בין געגאַנגען אָן לאַטעס און אויפן טראָטואַר. כ׳האָב דאַן געזאָגט, אַז כ׳האָב זיך ביי דער אַרבעט געפילט ניט גוט און כ׳בין אַוועק אַהיים. ניט האָבנדיק קיין גרופּע מיט וועמען צו גיין האָב איך אַראָפּגענומען די לאַטעס און אַזוי געטראַכט אָנצוקומען אויפן פּלאַץ. דער קאָמענדאַנט פון טורמע האָט ביי מיר צוגענומען דאָס געלט, וואָס כ׳האָב ביי זיך געהאַט, און געהייסן אַריינפירן מיר אין צווייטן צימער. דאָרטן זיינען געווען עטלעכע פּאָליציאַנטן, וועלכע האָבן מיר געשלאָגן און געלאַכט. דערנאָך האָבן זיי מיר געהייסן גיין. אין „בויטע־לאַגער״ האָט

מען שוין געוווּסט וואָס מיט מיר איז געשען. אַלע האָבן זיך געוווּנדערט, פאַרוואָס מען האָט מיך גלייך אַרויסגעלאָזן, ווייל פון טורמע פלעגט מען שוין ניט אַרויסלאָזן. כ׳האָב געטראָפן דעם ברודער מיט משה׳לען, זיך מיט זיי געזעגנט. משה׳לע האָט צעשראָקן געקוקט אויף מיר. אים האָט פאַרדראָסן, אַז צוליב אים איז מיר אַזוי געשען. ער איז דאַן אַלט געווען 10 יאָר. מער האָב איך זיי שוין ניט געזען.

טאַדעק האָט געוואַרט, ווייל ער האָט אַליין ניט געוווּסט וווּהין צו גיין. מיר זיינען שנעל אַוועק צו זעליק מיליקאָווסקין. דאָרט האָבן מיר שוין געטראָפן נאָך מענטשן, וועלכע האָבן געדאַרפט גיין אין וואַלד. ביינאַכט זיינען אָנגעקומען אידישע באַוואָפנטע פּאַרטיזאַנער, צווישן וועלכע ס׳זיינען געווען משה יאַנקעלעוויטש און יאַשע קרעמיען. דאַן האָבן מיר פאַרלאָזן די שטאָט. די נאַכט איז געווען אַ פינסטערע. דורך די בערג פאַרביי דעם בית־עולם זיינען מיר געגאַנגען. אינדערפרי זיינען מיר אָנגעקומען אין דאָרף אקינינעווע. דאָס איז געווען אַ דאָרף, אָקופּירט פון פּאַרטיזאַנער. דאָרטן האָבן מיר געגעסן און דערנאָך זיך געלאָזט ווייטער אין וועג. אויפן וועג האָבן מיר געטראָפן נאָך פּאַרטיזאַנער און אַזוי זיינען מיר אָנגעקומען אין וואָלטשע־נאָרע, ווו ס׳האָבן זיך גרופּירט אַ סך פּאַרטיזאַנער. אויף מאָרגן נאָך אונזער קומען אין וואַלד איז זרח קרעמיען געווען אין סלאָנים. ער איז געקומען מיט דער בשורה, אַז מען האָט ווידער אומגעבראַכט אידן אין געטאָ, צווישן זיי אויך מיין פאָטער, מיין ברודער בן־ציון און משה׳לען.

מיין שוועסטער יוכבד איז אומגעקומען 2 חדשים שפּעטער אין וואַלד, בעת אַן אָבלאַווע פון דייטשן. דאָס איז געווען סוף סעפּטעמבער 1942, ס׳זיינען דאַן אומגעקומען זייער אַ סך אידן אין וואַלד.

אין שטשאָרס אָטריאַד

איך בין געווען אין דער אידישער 51־טער גרופּע ביי שטשאָרס אָטריאַד. זי איז געווען גוט באַוואָפנט, ווייל די אידן האָבן געבראַכט אַ סך געווער פון שטאָט. דער קאָמאַנדיר פון דער גרופּע איז געווען אַן אָפיציר פון דער רויטער אַרמיי, אַ איד מיטן נאָמען פיאָדאָראָוויטש. ער איז שפּעטער אומגעקומען אין דער שלאַכט ביים 10־טן שלוז אויפן אגינסקי־קאַנאַל.

אין דער פּאַרטיזאַנקע זיינען געווען פאַרשיידענע צייטן, און ס׳זיינען אויך געווען פאַרשיידענע פּאַרטיזאַנער. די אידישע גרופּע האָט עקזיסטירט ביז דעצעמבער 1942, ווען מען האָט געשאָסן דעם ראַזוועדטשיק בערקאָוויטש, אַ איד פון באַראַנאָוויטש, איז די 51 גרופּע אַוועק צום שטאַב פון אָטריאַד פרעגן פאַרוואָס מ׳האָט אים אומגעבראַכט. אַלס ענטפער אויף דעם האָט מען אויף מאָרגן אינדערפרי געמאַכט אַן אַפּעל און די קאָמאַנדירן פון אָטריאַד האָבן געזאָגט, אַז די אידישע גרופּע האָט געמאַכט אַ באַוואָפנטן אויפשטאַנד (דאָס האָט דאַן געהייסן „דער בונט פון דער אידישער גרופּע״), דעריבער דאַרף מען די פּאַרטיזאַנער פון דער 51־טער גרופּע צעטיילן צווישן אַנדערע גרופּן, ס׳זאָלן ניט עקזיסטירן קיין באַזונדערע נאַציאָנאַלע גרופּן. דאַן האָט מען אונז צעטיילט אַזוי, אַז אין יעדער גרופּע זיינען אויסגעקומען עטלעכע אידן.

די אידישע פּאַרטיזאַנער האָבן זיך אויסגעצייכנט אין שלאַכט, געגאַנגען אויפרייסן באַנען, אויף יעדן פלאַץ געוועןפון די ערשטע. דער שטאַב האָט זיך מיט דעם אויך גערעכנט. ס׳זיינען אָבער געווען איינצלנע פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן אַרויסגעוויזן אַנטיסעמיטיזם. אַזוי האָט מען ריוווטשע קוניצע, דעם לערער משה בערלס טאָכטער, דערשטאָכן, ווייל מען האָט ביי איר געפונען גאָלד. גאָלד האָט מען דאַן געזאַמלט אויף איבערשיקן קיין רוסלאַנד.

אין אָטריאַד איז דאַן געווען אַ קאָמיסאַר, ער האָט געהייסן יעגאָראָוו. מיר האָבן אים גערופן די „ווייסע היטל״, ווייל ער האָט געטראָגן אַ ווייסע פּאַפּאַכע. קיין גרויסער אידן־פריינט איז ער ניט געווען. ער האָט פאַרגעלייגט אין שטאַב, אַז מען דאַרף אַרויסשיקן פון אָטריאַד די פרויען און אויך די מענער וואָס זיינען ווייניקער פּעאיקע צום שלאַכט. דאָס איז געווען סוף מערץ 1943. די לייטונג האָט באַשלאָסן אַרויסצושיקן די פרויען פון אָטריאַד. די רוסישע פרויען האָט מען ניט אַרויסגעשיקט. דער קאָמאַנדיר פון אונזער אָפּטיילונג, אַלעקסיי ניקאַנאָראָוויטש, האָט געבעטן מען זאָל מיר ניט אַרויסשיקן. ער האָט געזאָגט, אַז איך פיל אויס אַלע פליכטן אַלס פּאַרטיזאַנערין, ניט ערגער פון מאַרוסיען; אָבער ס׳האָט גאָרניט געהאָלפן. באַשלאָסן איז באַשלאָסן. מען האָט אונז צעטיילט אויף צוויי גרופּן. איין גרופּע האָט מען געשיקט קיין וואָלטשע נאָרע, צוריק ניט ווייט פון סלאָנים. די גרופּע ווו איך בין געווען האָט מען געשיקט קיין האצק, אין די פּינסקער בלאָטעס. דער אָטריאַד פון וואַנען מען האָט אונז אַרויסגעשיקט האָט זיך געפונען אין די וועלדער צווישן די דערפער סוויעטיצע און נאָוואָסיאלקי.

צווישן די פּינסקער בלאָטעס

אָנהויב אַפּריל זיינען מיר אָנגעקומען קיין האצק. דאָרטן האָבן זיך דאַן געפונען אָטריאַדן פון קאָמאָראָווס פּאַראייניקונג. מיט אונז איז אויך געווען די משפחה אַלפּערט און ד״ר אָרלינסקאַ. מען האָט אונז פון אַן אָרטיקן אָטריאַד געשיקט אַ קאָמאַנדיר. עס זיינען דאַן אַרומגעגאַנגען קלאַנגען, אַז מ׳וויל אונז אַנטוואָפענען.

איינמאָל האָט דער קאָמאַנדיר מיר געבעטן כ׳זאָל באָרגן מיין ביקס אַ צווייטן פּאַרטיזאַן, וועלכער דאַרף גיין אויף אַ געוויסע טעטיקייט. צוליב די קלאַנגען האָב איך מיין ביקס ניט געוואָלט געבן. כ׳האָב אים געענטפערט, אַז מיין ביקס באָרג איך ניט, און אויב מען דאַרף גיין ערגעץ, קען איך אַליין אויך גיין. דאַן פרעגט ער: „צי ווייסטו, וואָס עס קומט פאַר ניט אויספירן אַ באַפעל פון אַ קאָמאַנדיר?״ כ׳האָב געזאָגט: „כ׳ווייס — שיסן, אָבער מיין ביקס באָרג איך ניט!״ און ער האָט מיר צורו געלאָזט.

סוף אַפּריל זיינען צו אונז געקומען שליחים פון שטשאַרס אָטריאַד, וויקטאָר פיאָדאָראָוויטש און ליקער. זיי האָבן אונז געזאָגט, אַז סערגיי איוואַנאָוויטש האָט זיי געשיקט אונז צוריקברענגען אין אָטריאַד.

סערגיי איוואַנאָוויטש איז אין חודש אַפּריל 1943 יאָר אָנגעקומען פון מאָסקווע אין בריסקער געגנט, אַלס באַפעלמעכטיקטער אָנצופירן מיט די אָטריאַדן. ווען ער האָט דערהערט, אַז מען האָט מענטשן פאַרטריבן פון אָטריאַד, האָט ער באַלד געשיקט שליחים אומצוקערן די מענטשן צוריק. ניט אַלע האָבן געוואָלט צוריקגיין. אַ טייל איז געבליבן אין האצק.

דעם 1־טן מאי 1943 יאָר זיינען מיר אָנגעקומען צוריק אין אָטריאַד. דער קאָמיסאַר וועלכער האָט אונז אַרויסגעשיקט איז געוואָרן גאָר העפלעך. איינמאָל, ווען כ׳בין געשטאַנען אויף פּאָסט ביים אַריינגאַנג אין לאַגער, איז ער צו מיר צוגעקומען, זיך געפרעגט וואָס הערט זיך, ווי גייט עס מיר. נאָכן קריג האָב איך געהערט, אַז ער איז אומגעקומען אין אַן אַעראָפּלאַן־קאַטאַסטראָפע.

זייענדיק אין אָטריאַד האָב איך אָנטיילגענומען אין פיל אויפגאַבעס. כ׳בין אויך געווען אין דאָרף סוואַרין, וועלכער איז געלעגן אויף דניעפּראָבוגסקי קאַנאַל. דאָרטן בין איך געווען אַ שטיקל צייט ביי דער באַדינונג פון אַעראָדראָם, וועלכן מען האָט אויסגעבויט כדי ס׳זאָלן קענען לאַנדן אַעראָפּלאַנען פון רוסלאַנד. זיי פלעגן אונז ברענגען געווער און אַמוניציע און פלעגן צונעמען פון אונז די פאַרוווּנדעטע פּאַרטיזאַנער. דאָרטן האָב איך דורכגעלעבט זייער אינטערעסאַנטע מאָמענטן, וועלכע לאָזן זיך ניט פאַרגעסן. זיין אין דער דייטשער אָקופּאַציע און קענען ריידן מיט מענטשן נאָר וואָס געקומענע פון רוסלאַנד, איז פאַר מיר אַן צווייפל געווען אַן איבערלעבעניש. ביים קומען פון די אַעראָפּלאַנען פלעגט די שטימונג ביי אַלעמען זיין זייער אַ געהויבענע, ס׳איז אַלץ געווען ווי אין אַ חלום.

מיין באַפרייונג אין פרילינג 1944

אין חודש אַפּריל 1944 יאָר האָבן זיך אונזערע אָטריאַדן פאַראייניקט מיט טיילן פון דער רויטער אַרמיי. פון דאָרף קאַראַסין, ניט ווייט פון שטעטל האַניעוויטש, האָט מען צעלאָזן אונזערע אָטריאַדן. די מענער האָט מען געשיקט אין אַרמיי. פרויען האָט מען געשיקט אין די געביטן, וועלכע זיינען שוין געווען באַפרייט. סלאָנים איז נאָך דאַן געווען אָקופּירט. מיר האָט מען געשיקט אין נאָוואָ־ביעליצע, ביי האָמעל. דאָרטן האָט מען מיר געשיקט לערנען אויף קורסן.

אין נאָוואָ־ביעליצע בין איך אָנגעקומען דעם 1־טן מאי 1944. אין שטאַב פון די פּאַרטיזאַנער, ווו מען האָט אונז באַדאַרפט באַזאָרגן מיט עסן און שלאָפן, האָב איך געטראָפן אַ מיידל פון בריסק. זי האָט געהייסן ווערא. מיר האָבן באַשלאָסן צוזאַמען דינגען אַ צימער. איך האָב נאָך דאַן געטראָגן גאַליפע־הויזן, מיט גרויסע שטיוול, אַ פעלץ און אַ וואַרעם היטל. ווערא איז געווען אין אַ גרויסן שאַל, אויך אין שטיוול, אָבער אין אַ קלייד. אין מאי איז שוין אין נאָוואָ־ביעליצע געווען גאַנץ וואַרעם, און מענטשן האָבן אונז נאָכגעקוקט אין די גאַסן. מיר האָבן זיך געפרעגט אויף אַ דירה, אָבער קיינער האָט, קוקנדיק אויף אונזער אָנטאָן, אונז ניט געוואָלט צו זיך אַריינלאָזן. ביז איין משפחה האָט פון רחמנות וועגן איינגעשטימט אונז אָפּלאָזן אַ בעט. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָבן מיר אין פּאַרטיזאַנער־שטאַב באַקומען אַנדערע זאַכן און געוואָרן מיט מענטשן גלייך.

אין חודש יולי, ווען כ׳האָב געהערט, אַז סלאָנים איז באַפרייט געוואָרן, האָב איך באַשלאָסן פאָרן „אַהיים״. אָנקומענדיק אין סלאָנים האָב איך די שטאָט ניט דערקענט. די בריקן אויף אולאַנסקע גאַס זיינען געווען צעבראָכן. מען איז

געגאנגען איבערן טייך איבער קליינע בריקלעך. כ'האב געטראכט, — אפשר וועל איך נאך וועמען טרעפן. דער גרעסטער טייל שטאט איז געווען פארברענט. אנקומענדיק אויף ברעג בין איך צוגעגאנגען צום פלאץ ווו ס'איז געשטאנען אונזער הויז. ס'האבן זיך מיר איינגעקריצט אין זכרון די סלאנעטשניקעס (רויזן), וועלכע זיינען ארויסגעוואקסן פון דעם פלאץ ווו דער אויוון איז געשטאנען. זיי זיינען אזוי געוואקסן גרויסע און קלענערע. קוקנדיק אויף זיי האט זיך מיר געדאכט, ווי זיי וואלטן אויסגעוואקסן אויפן ארט פון די מענטשן, וועלכע האבן דא געוווינט. ס'האט געקלעמט ביים הארצן, כ'האב זיך פאנאנדערגעוויינט. א קריסטין, וועלכע האט געוווינט אין א דערבייאיקן הויז, האט מיר צו זיך אריינגענומען, געגעבן עסן און אן ארט צום שלאפן.

איך האב זיך איינגעאָרדנט אויף ארבעט אין א ביורא, אויף א שרייב־מאשין. כ'האב באקומען א צימער. אין סלאנים האט זיך דאן געפונען גאר א קליין הייפעלע אידן. די משפחה אלפערט האט געוווינט אויף דלוגע גאס. ווען ביי זיי אין הויז איז פריי געווארן א צימער, בין איך אריבער ווינען צו זיי. דאס ביסל אידן וואס זיינען געבליבן האבן געוואלט זיין צוזאמען. מיין שוועסטער מאשע האט דאן געארבעט אין קאסעווע אלס קראנקן־שוועסטער, דערנאך איז זי אויך אריבער צו מיר קיין סלאנים און געארבעט אין שפיטאל, וואס מ'האט איינגעאָרדנט אין קלויסטער.

דאס רעשטל לעבנגעבליבענע אידן האט געוויינט אויפן גרויסן חורבן. מיר זיינען געווען אין פעטראלעוויטש, אויפן גרויסן ברודער־קבר — אויפגעקליבן די ביינער, וועלכע האבן זיך ארומגעוואלגערט, זיי באערדיקט. מיר האבן ארומגעצוימט דעם שטח מיט דראט און מיט קליינע סלופעס. די ערד איז דארט געווען געזעצט נידעריקער ווי ארום. מיר זיינען אויך געווען אויפן ברודער־קבר אין טשעפעליאווע, ניט ווייט פון שאסיי סלאנים—באראנאוויטש. דארטן זיינען געלעגן די 10 טויזנט אידן, אומגעבראכט דעם 14־טן נאוועמבער 1941.

אויף ברידער־קברים אין טאג פון נצחון

דעם 9־טן מאי 1945 יאר, ווען ס'איז געווען דער זיג איבער דייטשלאנד, האט זיך די שטאט געפרייט, די ארטעלן און פאבריקן האבן איינגעאָרדנט פייערונגען, מען האט געהאלטן רעדעס אין פוסטן סאד אויף פאנעסווע. פארשטייט זיך, אז מיר זיינען געווען צופרידן פון היטלערס מפלה, אבער גלייכצייטיק האט געשניטן דאס הארץ.

מיר זיינען אוועק צו אונזערע גרויסע ברידער־קברים, זיך אנידער געזעצט און לאנג געוויינט, געוויינט פארוואס זיי האבן דאס ניט דערלעבט.

ס'איז שווער געווען צו זיין אין דער שטאט, ווו מען האט אזויפיל פארלוירן. די גאסן מיט די אפגעברענטע הייזער האבן געשראקן. יעדער שטיינדעלע האט אונז אן עפעס דערמאנט. ווען ניט ווען פלעגט א סלאנימער בחור, וועלכער האט געקריגן אורלויב פון ארמיי, קומען קיין סלאנים זען צי ווער פון זיין משפחה איז געבליבן, — און דאס רוב קיינעם ניט געפינען.

ווען מיין מאן איז געקומען אהיים פון שפיטאל, ווו ער איז געווען נאכן פארוווּנדעט ווערן אויפן פראנט, און ווען מיין שוואגער איז געקומען פון מיליטער, האבן מיר אלע באשלאסן צו פארלאזן די שטאט. מען האט דאן אנגעהויבן רעדן וועגן דער רעפאטריאציע קיין פוילן. מיר האבן זיך פארשריבן אוועקצופארן. אין מאי 1946 האבן מיר פארלאזן סלאנים: איך, מיין מאן שבתאי, מיין שוואגער אשר און שוועסטער מאשע. דעם 20־טן פעברואר 1948 זיינען מיר געקומען אין לאנד נאך לאנגע וואנדערונגען דורך פוילן, דייטשלאנד און פראנקרייך.

גאָלדע דאָקטאָרטשיק

אין געטאָ און אין וואַלד

לאַנגע חדשים זיינען מיר געזעסן פאַרשפאַרט אונטער דראָטן אין געטאָ, צוזאַמענגעקוועטשט אַ סך מענטשן אין איין צימער, באַצירט מיט דער געלער לאַטע. דאָס ברויט וואָס די דייטשן פלעגן געבן האָט מען ניט געקענט עסן. יונגע לייט, וועלכע די דייטשן פלעגן אַרויסנעמען אין די פרימאָרגנס פון געטאָ אַלס נוצלעכע אַרבעטער, האָבן געהאַט די מעגלעכקייטן צו קריגן ביי די גויים פאַר קליידער, זאַכן, גאָלד און צירונג אַ ביסל ברויט און אַנדערע לעבנס־מיטל. און דאַן האָבן זיך אָנגעהויבן די שחיטות.

מיין פאָטער איז געווען דער לעצטער איד, וואָס מיט זיין קערפער האָט מען צוגעדעקט די גריבער אין דעצעמבער 1942. פאַר זיין טויט האָט מען אים געמאַטערט, אויסגעטאָן נאַקעט, געשלאָגן מערדערלעך, אַרומגעטריבן אַרום די גריבער פון די געהרגעטע ברידער און דאַן דערשאָסן — דאָס האָבן מיר דערציילט נאָך דער באַפרייאונג די אַרומיקע גויים, געוויזן מיר אַ קליין בערגעלע, ביי די קלענערע גריבער, און געזאָגט, אַז דאָ ליגט מיין פאָטער. איך האָב זיך פאַרעקשנט צו עפענען דעם קבר, איך מיט חברים וואָס זיינען געווען מיט מיר האָבן אָנגעהויבן גראָבן. מיט דעם ערשטן רידל האָבן מיר געפונען מענטשלעכע קערפערס, — אַ שוואַרצע מאַרינאַרקע מיט ווייסע פאַסן, — מיר האָבן צוגעדעקט די קברים.

נאָכן אָפזיין אַ שטיקל צייט אין סלאָנים בין איך געקומען מיט אַ גרופע סלאָנימער און ניט־סלאָנימער, וואָס האָבן געהאַט אַ חלק אין די גריבער, כדי איינצואָרדנען אַ צוים אַרום די ברידער־קברים. מיר האָבן געפונען קינדערשע פיסעלעך, ביינער פון מענטשן, קעפ — הונגעריקע וועלף האָבן דאָס אַלעס אַרויסגעשלעפט פון דער ערד. מיר האָבן דאָס אַלץ פאַרשאָטן, פאַרגלייכט, אָפגערייניקט, און אַלס דענקמאָל האָבן מיר אַוועקגעשטעלט אַ הויכן סלופ מיט אַן אויפשריפט אויף אַ ברעטל. ווען מיר זיינען געקומען אַ וואָך שפעטער איז דאָס ברעטל געווען צעבראָכן אויף דער העלפט, איין העלפט אַראָפגעשאָסן (אויף דער פאָטאָגראַפיע וואָס איך האָב מיטגעבראַכט זעט מען דעם סלופ מיט אַ האַלבע ברעטל אין דערהויך).

אין טאָג פון דער דריטער שחיטה

דעם פרימאָרגן פון 29־טן יוני 1942, ווען מען האָט דערשאָסן קווינטן, נאָכדעם ווי ער האָט געפאָדערט ביי די דייטשן אַז מען זאָל דערלויבן די אידישע אַרבעטער אַרויסגיין פון געטאָ צו דער אַרבעט ווי יעדן טאָג, — האָבן מיר באַלד פאַרשטאַנען, אַז עס איז געקומען אַ סוף צו אַלעמען אין געטאָ.

איך מיט נאָך אנדערע יונגע מענטשן האָבן אָנגעהויבן זוכן אַן אָרט אין די דראָטן, ווו מען זאָל זיך קענען אַרויסרוקן פון געטאָ, אָבער דאָס איז געווען אוממעגלעך — יעדע פאָר מעטער זיינען געשטאַנען דייטשע פאַטרולן, וואָס האָבן געטויט אויפן אָרט. איך האָב זיך איינגעעקשנט צו בלייבן לעבן.

מיט צוויי וואַנזיניקע אין אַ בונקער

איך האָב זיך פאַרבאַהאַלטן צוזאַמען מיט נאָך 36 אידן אין אַ קליינעם צימערל, פאַרשטעלט מיט אַ שאַנק (אויף ברעגער גאַס). נאָך דעם ווי מען האָט פאַרמאַכט די טיר, האָט אַ פרוי אָנגעהויבן היסטעריש לאַכן, — דאַן האָט מיר עפעס אַוועקגעריסן פון דאָרטן און איך בין אַרויסגעלאָפן פון דעם פלאַץ. אַ קליין אינגעלע, פון אַ יאָר 8, איז מיר געקומען אַנטקעגן און געפרעגט, אויב איך וויל זיך באַהאַלטן מיט אים אין דעם בונקער, וואָס זיין פאָטער האָט צוגעגרייט איידער ער איז אַוועק אין שפיטאָל. דאָס איז געווען אַן אויסגעהוילט לאָך, פאַרשאָטן מיט שטיקלעך האָלץ. מיר זיינען אַריין אין גרוב, עס זיינען געקומען צו אונז נאָך אַ פרוי מיט צוויי זין. גלייך זיינען אָנגעקומען די דייטשע מערדער. זיי זיינען באַפאַלן די שטוב מיט מיין פריערדיקער באַהעלטעניש, געפונען אַלעמען, אַרויסגעשלעפט קליין און גרויס — די געוויינען, די יללות זיינען געווען שרעקלעך, אומבאַשרייבלעך. אויפן בוידעם האָבן זיי געפונען אַ מוטער מיט אַ קליין קינד, זיי האָבן געפאָדערט פון דער מוטער אַז זי זאָל אַראָפוואַרפן אַליין איר קינד, אָבער די מוטער איז אַראָפגעשפרונגען צוזאַמען מיטן קינד. מיר האָבן פון אונזער באַהעלטעניש געהערט, ווי די מוטער בעט רחמים ביי די מערדער פאַר איר קינד, — זיי האָבן זיך אַביסל דערווייטערט און מיר האָבן דערהערט 2 שאָסן. עס איז געוואָרן שטיל אַרום אונז.

נאָך 3 טעג איז צוגעקומען צו אונז נאָך אַ פרוי מיט אַ מאַן. אויף דעם פערטן טאָג זיינען געקומען אידישע בחורים, וואָס זיינען לויטן באַפעל געגאַנגען פון הויז צו הויז אויפצוקלייבן דאָס אידישע איבערגעלאָזענע גוטס. מיר האָבן זיי געלאָזן וויסן אַז מיר זיינען דאָ באַהאַלטן. זיי האָבן געזאָגט, אַז מענער קענען אַרויסגיין צוזאַמען מיט זיי פון געטאָ, אָבער פרויען שיסט מען גלייך אויפן אָרט. די צוויי יונגע ברידער זיינען אַוועק מיט זיי, זייער מוטער האָט גלייך אָנגעהויבן רעדן ניט צו דער זאַך — איר מוטערס האַרץ האָט איר געזאָגט, אַז מען וועט זיי גלייך טויטן. די צווייטע איז אויך געווען געווען גערירט פון זינען, — אַזוי בין איך געזעסן 8 טעג מיט די צוויי וואַנזיניקע פרויען, וואָס פלעגן ריידן און וויינען אין דער צייט ווען די דייטשע וואַך האָט מאַרשירט אַן אויפ־

הער אַרום אונז. די אַלע טעג האָבן מיר ניט געגעסן, ניט געטרונקען. אַן אַרבעטער פֿון מיין פֿאָטער האָט זיך דערוווּסט, אַז איך בין געבליבן לעבן. מיין פֿאָטער האָט צוגעשיקט אַ דייטש, וואָס ער האָט אַ צייט געאַרבעט פֿאַר אים, און ער, צוזאַמען מיט אַ אידישן פּאָליציאַנט, האָבן מיר אַרויסגענומען און געבראַכט אין פֿאָטערס הויז, וואָס איז געווען מחוץ פֿון געטאָ. אין אַ פּאָר וואָכן אַרום בין איך שוין געווען אין וואַלד — אין „וואָלטשע נאָרע”. אַוועק בין איך דורך רוזשנויער גאַס. אין סלאָנים איז שוין פֿון לאַנג געווען אַן אָרגאַניזירטע יוגנט, וואָס פֿלעגט קריגן און צונויפֿשטעלן געווער פֿון טיילן; אין שעליובסקעס הויז פֿלעגט דאָס געמאַכט ווערן און פֿונדאָרטן אַוועקגעשיקט ווערן אין וואַלד. אייניקע פֿון זיי פֿלעגן קומען איבערצונעמען מענטשן אין וואַלד אַריין. צווישן זיי איז אויך געווען דאָקטאָרטשיק.

די סאָלידאַריטעט פֿון אַלע אידן אין סלאָנימער געטאָ איז געווען אַ מוסטערהאַפֿטע. מען איז געווען טריי און איבערגעגעבן איינער דעם צווייטן. שטענדיק האָט מען זיך קעגנזייטיק געשיצט. דער „יודענראַט” איז געשטאַנען אויף דער געהעריקער הויך — טריי, ערלעך ביז צום לעצטן טראָפּן בלוט. איינמאָל ביי אַן אַקציע האָט מען געכאַפּט אין געטאָ דאָקטאָרטשיקן און מען האָט אים געפֿירט. עס איז אָנגעפֿאָרן אים אַנטקעגן ד״ר עפּשטיינס פֿרוי מיט אַ דייטש — זי האָט געקענט דאָקטאָרטשיקן, האָט זי געבעטן דעם דייטש און יענער האָט באַפֿרייט דאָקטאָרטשיקן.

מען פֿלעגט אויך איבערגעבן איינער דעם צווייטן וועגן יעדער שמועה, און חשד אויף דעם קומענדיקן שלעכטן טאָג.

מיט דער פּאַרטיזאַנקע אין וואַלד

ווען איך בין געקומען אין וואַלד אַריין, האָב איך געטראָפֿן די פּאַרטיזאַנער גרייט אָפּצומאַרשירן קיין קאָסאָווע. מיר האָבן געהערט, אַז די דייטשן פֿירן אַרויס די אידן פֿון קאָסאָווע צו די גריבער, וואָס מען האָט צוגעגרייט פֿאַר זיי. מיר האָבן דעם טראַנספּאָרט געטראָפֿן אין וועג, איבערגעפֿאַלן די דייטשן און באַפֿרייט 100 אידן — צווישן זיי קינדער און פֿרויען. פֿון די פּאַרטיזאַנער איז אין דער שלאַכט געפֿאַלן איינער. זיי האָבן מיטגעבראַכט פֿון דער אָפּעראַציע אַ סך געווער און טראָפֿייען. אַלע, צוזאַמען מיט די באַפֿרייטע אידן, זיינען געקומען צוריק אין וואַלד. דאָס איז געווען איינע פֿון די געלונגעסטע אָפּעראַציעס פֿון דער פּאַרטיזאַנקע. נאָך אַ מאָנאַט צייט אין וואַלד האָט דער גרעסטער טייל אַוועקמאַרשירט ווייטער אין אַ צווייטן פּלאַץ. געבליבן אויף דעם פּלאַץ זיינען ווייניקע, צווישן זיי איז געווען דעם סלאָנימער ד״ר קאַוואַרסקעס טאָכטער — אויך אַ דאָקטאָרין. זי האָט זיך שפּעטער גענומען דאָס לעבן.

די איבערגעבליבענע זיינען געווען שוואַך, ניט פֿעיק צום קאַמף (צווישן זיי אַ סך קאָסאָווער אידן). זיי זיינען שפּעטער אַרומגערינגלט געוואָרן דורך די דייטשן און אויסגעשאָכטן געוואָרן. אַ סך פֿון זיי זיינען געפֿאַלן אַ קרבן פֿון די ווייס־רוסישע פּאַרטיזאַנער.

די גרעסערע, שטאַרקערע גרופּע האָט אַוועקגעמאַרשירט ווייטער, צו דער פּינסקער געגנט, נאָכגעיאָגט דורך די דייטשן. אין צוזאַמענשטויסן מיט זיי האָבן מיר זיך דורכגעשלאָגן און אָנגעקומען ביז צו די 10 שלוזן ביי ביטען. די דייטשן האָבן אונז פֿאַרפֿאָלגט, — מיר האָבן געמוזט אַריין אין קאַמף. דער קאַמף איז געווען אַ שווערער, פֿאַרשטייט זיך, אַז געווער האָבן זיי געהאַט מער פֿאַר אונז. דאָקטאָרטשיק האָט געאַרבעט מיט דעם פּולעמיאָט — ער איז פֿאַרווונדעט געוואָרן אין בויך און עס איז אים אָראָפּגעשאָסן געוואָרן אַ פֿינגער. איך האָב געוואָלט איבערנעמען פֿון אים דעם פּולעמיאָט, בין איך גלייך פֿאַרווונדעט געוואָרן אין ביידע פֿיס. געענדיקט האָט זיך די שלאַכט מיט דעם, וואָס די דייטשן זיינען געפֿאַלן אַלע (90 מענטשן), נאָר איינער אַ פֿאַרווונדעטער איז אַנטלאָפֿן.

נאָכן מקבר זיין די טויטע האָט מען די פֿאַרווונדעטע איבערטראַנספּאָרטירט איבער דער שטשאַרע און די שלוזן אַרום ביטען. מיר האָט מען געטראָגן אויף אַ זאַק. מען האָט די פֿאַרווונדעטע געבראַכט אין וואַלד, ווו זיי האָבן באַקומען די ערשטע הילף און שפּעטער אַריבערגעטראָגן געוואָרן אין דאָרף טוראָוויטש, אין פֿעלד־שפּיטאָל, ווו עס האָט זיי באַהאַנדלט פֿרוי ד״ר אָרלינסקי און ד״ר בלומאָוויטש. ד״ר בלומאָוויטש האָט אויפֿן אָרט, אָן אַ נאַרקאָזע אָפּערירט דאָקטאָרטשיקן, וועלכער איז שנעל געזונט געוואָרן.

געראַטעוועט פֿון טויט

נאָך צוויי וואָכן זיינען מיר אַוועק אין אַ צווייטן טייל פֿון וואַלד, ווייט פֿון סלאָנים און נענטער צו פּינסק. די דייטשן האָבן אונז אָן אויפֿהער פֿאַרפֿאָלגט און אין אַ פּאָר וואָכן אַרום זיינען מיר אַרומגערינגלט געוואָרן דורך זיי. דער צוזאַמענשטויס איז דאָסמאָל געווען ערנסט און שווער, מיר האָבן געמוזט אַנטלויפֿן. מיר מיט אַ פֿאַרווונדעטן רוסישן קאָמיסאַר האָט מען אַריינגעטראָגן אין אַ יונג וועלדל, מיט דער כוונה שפּעטער קומען און אונז אַוועקנעמען. מען האָט מיר געלאָזן אַ רעוואָלווער, אויפֿן פֿאַל אויב די דייטשן וועלן זיך דערנענטערן, זאָל איך קענען זיך אַליין שיסן. מיט די לעצטע כוחות האָב איך אונז ביידן פֿאַרמאַסקירט מיט בלעטער און מיר זיינען שטיל געלעגן דאָרטן. די דייטשן זיינען געקומען אין לאַגער, אַוועקגענומען וואָס זיי האָבן געדאַרפֿט — אונז האָבן זיי ניט באַמערקט. צוויי וואָכן זיינען מיר געלעגן אין וועלדל. אַ קוואַל פֿון ריינע וואַסער איז געווען ניט ווייט, האָב איך געהיילט מיטן וואַסער די ווונדן פֿון קאָמיסאַר.

אין צוויי וואָכן אַרום האָבן מיר דערזען אַ ראַזוועדקע — עס איז שווער געווען צו דערקענען, ווער זיי זיינען, ווייל אונזערע פֿלעגן טראָגן פֿאַרשיידענע קליידונג, וועלכע מען האָט נאָר געפֿונען. דער קאָמיסאַר האָט געזאָגט, אַז ער וועט מיר שיסן אויב איך וועל נאָר ווייזן אַ סימן פֿון לעבן, איך האָב אָבער שטאַרק געגלויבט אַז דאָס זיינען אונזערע. איך האָב זיך אַרויסגעגנבעט פֿון אים, געשטעלט זיך ווייט אונטער אַ בוים, און דערשינען פֿאַר דער ראַזוועדקע ווען איך האָב געהערט זיי רעדן. דאָס זיינען טאַקע געווען אונזערע, מיט אַ דאָקטאָר. אייגנטלעך זיינען זיי געקומען אונז באַערדיקן.

מען האָט אונז געבראַכט אין לאַגער און דער קאָמיסאַר האָט געזאָגט, אַז אייגנטלעך, ווען איך וואָלט געווען „אַן אַנדערע” — דאָס הייסט ניט קיין אידישע טאָכטער, — וואָלט איך באַדאַרפֿט באַקומען אַן אויסצייכנונג פֿון דער סאָוויעטישער מאַכט פֿאַר גבורה.

יעקב האַצקעלעוויטש

זכרונות פֿון אַ סלאָנימער פּאַרטיזאַן

געווידמעט דעם אָנדענק פֿון מײַנע ליבע עלטערן, ברודער און משפּחה

מײַנע קורצע זכרונות — זײַנען נאָר ווי אַ טראָפּן אין דעם ים פֿון די העלדישע מעשׂים און גרויסע אויפֿטוען, וואָס זײַנען דורכגעפֿירט געוואָרן דורך סלאָנימער פּאַרטיזאַנער, חברים און חברות. איך דערצייל דאָ נאָר וועגן אַקציעס, אין וועלכע איך האָב אַליין אָנטייל גענומען. איך בין זיכער, אַז מײַנע חברים פֿון פּאַרטיזאַנקע וועלן צוגעבן פֿיל און דערציילן וועגן אַלץ ברייטער.

איך בעט מיר אַנטשולדיקן דעם מאַנגל פֿון גענויע דאַטעס, איך געדענק זיי פּשוט ניט. איך וויל נאָר, אַז מײַנע זכרונות זאָלן דינען ווי אַ שטאָלצע אָנדענקונג פֿאַרן בינטל סלאָנימער, וואָס זײַנען לעבן פֿאַרבליבן.

דער וועג צו די פּאַרטיזאַנער

ווען די ידיעות וועגן דער ערשטער טעטיקייט פֿון איינצלנע קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער זײַנען דערגאַנגען צו אונז, האָבן מיר, אַ גרופּע חברים פֿון סלאָנימער געטאָ, זיך געפֿרעגט: „פֿאַרוואָס זאָלן מיר זיך ניט אַנעם טאָן צו דער אַרבעט, כּדי אַ ביסל נקמה נעמען פֿאַר אונזער בלוט?” אַזוי האָט זיך געשאַפֿן אין סלאָנים אַ גרופּע פֿון יונגע חברה, וועלכע האָבן אָנגעהויבן פּלאַנעווען אַ אידישע פּאַרטיזאַנישע באַוועגונג (צווישן זיי: קרעמיען, דעלאַטיצקי, אַבראַמאָווסקי, בובלאַצקי, פּינקעל און אַ סאַך אַנדערע).

נאָך וואָכן פֿון קלערעניש, זוכנדיק אַלערליי וועגן איז אונז געלונגען זיך פֿאַרבינדן דורך קריסטן מיט צוויי פּאַרטיזאַנער, געוועזענע רוסישע אָפֿיצירן, אַנטלאָפֿענע פֿון געפֿאַנגענשאַפֿט. מיר האָבן זיי פֿאַרגעלייגט ברענגען געווער, מיט דער הילף פֿון חברים וועלכע האָבן געאַרבעט אין דײַטשן „בויטע־לאַגער”, מיטן תּנאַי, אַז מיט דער צייט זאָלן גרופּעס פֿון אונזערע חברים קענען פֿאַרלאָזן די שטאָט און שאַפֿן אין וואַלד אַ אידישן פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד. אונזער תּנאַי האָבן זיי אָנגענומען, נאָר זייער פֿאָרשלאַג איז פֿאַר אונז געווען אַ ביסל אומפֿאַרשטענדלעך: „געווער האָבן מיר פֿאַר אַ גאַנצער דיוויזיע, גיט אונז וואָלעקעס, זייף, פּאַפּיראָסן, קאָסטיומען א. ד. גל.”. — האָבן זיי אונז געזאָגט, — „מיט דער צייט וועלן מיר אײַך איבערנעמען אין וואַלד”. פֿאַרשטייט זיך, אַז מיר האָבן אָנגענומען זייערע פֿאָדערונגען און זיך גענומען באַלד צו „אָרגאַניזירן” די זאַכן. עס איז אויסגעאַרבעט געוואָרן אַ פּלאַן ווי אַזוי אַרויסצושלעפּן וואָלעקעס און זייף פֿון „בויטע־לאַגער”, אין וועלכן ס׳איז געווען זייער פֿיל פֿון דעם מין. די ערשטע צייט פֿלעגט יעדער איינער ברענגען אונטער דער פּאָלע איין וואָלעק, אַמאָל צוויי. יעדער פֿלעגט אויך ברענגען פֿון שטוב וואָס עס האָט נאָר געטויגט. מען פֿלעגט אויך שאַפֿן געלט און קויפֿן די געפֿאָדערטע זאַכן. אַביסל שפּעטער האָט מען אויסגעאַרבעט אַ „הורטאָוון” פּלאַן: אין „בויטע־לאַגער” האָבן זיך געפֿונען פֿיל שעפֿסן, וואָס די דײַטשן האָבן געהאָדעוועט. אַלס פּאַסטוך האָט געאַרבעט אונזערער אַ יונגער חבר, שבתאַי. טאָג־טעגלעך פֿלעגט ער אַרויספֿירן היי פֿאַר די שעפֿסן, און די מאַגאַזינען פֿון די וואָלעקעס, זייף און שטיוול האָבן זיך געפֿונען אין איין הויף מיטן היי, אַזוי אַז מיט יעדער פֿור היי פֿלעגט אונזער 15־יאָריקער פּאַסטוך אַרויספֿירן צענדליקער פֿאָר וואָלעקעס, שטיוול, פֿיל זייף.

אַזוי האָט זיך געפֿירט די אַרבעט, ביז ס׳איז צו אונז דערגאַנגען אַ ביטערע בשׂורה: דורך אונזערע באַקאַנטע קריסטן האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז די צוויי כּלומרשטע פּאַרטיזאַנער, וועלכע מיר פֿלעגן איבערשיקן די זאַכן, פֿאַרקויפֿן אַלץ אין די דערפֿער און פֿאַרן געלט שיכּורן זיי. די ידיעה האָט אונז געטראָפֿן ווי מיט אַ שטיין אין קאָפּ.

נישט פֿאַרלירנדיק קיין צייט האָבן מיר אָנגעהויבן זוכן פֿרישע פֿאַרבינדונגען, גלײַכצײַטיק האָבן מיר פֿאַרלייגט אַן אונטערערדישן לאַגער פֿון געווער. אין אויסערן אידישן קוואַרטאַל האָבן געאַרבעט אין אַ וואַרשטאַט אונזערע חברים שעווטשיק, אַבראַמאָווסקי — דאָס געווער איז געבראַכט געוואָרן דורך חברים און חברות, וועלכע האָבן געאַרבעט אין „בויטע־לאַגער” און פֿאַרנומען דאָרטן ספּעציאַליסטן־פּאָסטנס ביים רוסישן פֿאַרכאַפּטן געווער. איך מוז דאָ דערמאָנען די חברים דעליאַטיצקי, קרעמען, גראַטשוק, מלאך, פּינקעל און די חברטע האַלינקאַ, וועלכע האָט געהאַט אַ גרויסן חלק אין איבערטראָגן געווער. די חברים האָבן געאַרבעט מיטן גאַנצן גוף און נשמה. פֿון קליינע טיילן געווער האָט מען צונויפֿגעשטעלט צענדליקער מאַשינען־געווער, ביקסן, אַמוניציע, האַנטגראַנאַטן. נאָך איין מאַגאַזין האָט זיך געפֿונען אין אַ שמיד־וואַרשטאַט, ווו איך האָב געאַרבעט מיט פּינקעלן.

מיט דער צייט האָט זיך אונז ווידער אײַנגעגעבן פֿאַרבינדן מיט אַ קאָמיסאַר פֿון אַ פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד. פֿון זײַנע רייד האָבן מיר געפֿילט, אַז דאָס איז אַן אמת׳ער פּאַרטיזאַן, וואָס וועט אונז העלפֿן פֿאַרווירקלעכן אונזער שטרעבונג:

„וואָס מער געווער, און וואָס גיכער קומט אין אונזערע רייען!“ — האָט ער געזאָגט. עס איז מיט אים אָפגערעדט געוואָרן, אַז מיטן ערשטן טראַנספּאָרט געווער וועלן גלייך פאַרלאָזן די שטאָט עטלעכע חברים, וועלכע וועלן אויך דינען אַלס פאַר־בינדער און וועגווייזער.

דער אָנהויב אין וואַלד און דער סוף אין שטאָט

אין אַ פּאָר טעג נאָך דער באַגעגעניש האָבן אונזערע ערשטע חברים: דעליאַטיצקי, ד״ר בלומאָוויטש (עצמון), מלאך, קרעמען, מיט געווער אין האַנט פאַרלאָזן די שטאָט און אַריין אין די רייען פון די פּאַרטיזאַנער. די אונטערערדישע באַוועגונג אין שטאָט איז געשטיגן פון טאָג צו טאָג. די רייען האָבן זיך פאַרגרעסערט, אָבער גלייכצייטיק איז די אַרבעט געוואָרן שטאַרק שווער. די חברים האָבן זיך ממש איינגע־שטעלט דאָס לעבן, כדי אַרויסצוקריגן נאָך אַ ביקס, נאָך אַ האַנטגראַנאַט. אַ גרויסן טייל אין איבערטראָגן דאָס געווער האָבן גענומען די מיידלעך, וועלכע פלעגן זיך אַרומלייגן דעם קערפּער מיט געווער־טיילן און ברענגען דאָס אויף די באַ־שטימטע ערטער. עס איז אויך אַלץ אָרגאַניזירט געוואָרן, אַז איז פאַל פון אַן אַקציע זאָל מען שטעלן אַ ווידערשטאַנד און גלייך פאַרלאָזן די שטאָט. צו דעם צוועק איז צעטיילט געוואָרן געווער איבער די הייזער.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן, 29־טן יוני 1942, איז דער געטאָ אַרומגערינגעלט געוואָרן מיט הונדערטער דייטשע זשאַנדאַר־מען־פּאָליציי. פאַרשטייענדיק אַז עס גרייט זיך אַן אַקציע, האָב איך זיך געוואָלט פאַרבינדן מיט די חברים, אָבער די גאַסן זיינען געווען באַזעצט דורך פּאָליציי. נאָך אַ פּאָר שעה זיצן מיט דער משפחה אין „מלינה“ (אַ פאַרבאַהאַלטענער אָרט) האָבן אונז דייטשן אַנטדעקט. נאָך הייסע בקשות פון דער משפחה האָב איך זיך אָפּגעזאָגט צו וואַרפן דעם האַנט־גראַנאַט, וועלכער האָט זיך געפונען ביי מיר, און זייענדיק נאָענט פון דראָטן־צוים פון געטאָ, איז מיר געלונגען צו פאַר־לאָזן דעם געטאָ און אָנקומען בשלום צום שמידער־וואַרשטאַט. ביזן היינטיקן טאָג פאַרשטיי איך ניט, וויאַזוי איך בין דער־גאַנגען לעבעדיקערהייט צום וואַרשטאַט.

ווען די אַקציע האָט זיך געענדיקט, האָבן די איבערגע־בליבענע חברים — דאָס רוב פון זיי איז אומגעקומען ניט באַנוצנדיק זיך מיטן געווער — באַשלאָסן, אַז מער קען מען אין געטאָ קיין אַרבעט ניט פירן און מען מוז וואָס גיכער פאַרלאָזן די שטאָט. דערווייל איז די פאַרבינדונג מיטן וואַלד פאָרגעזעצט געוואָרן. איינמאָל האָבן זרח קרעמען און ניאָניע צירינסקי, גייענדיק פון וואַלד אויף אַ פאַרבינדונג, געטראָפן אויף איינער פון די גאַסן אַ דייטשן פעלדפעבל. ווען יענער האָט אַ געשריי געטאָן: „ווער גייט?!“, האָבן זיי אים אנשטאָט אַן ענטפער דערלאַנגט מיט אַ קויל פון אַ פּיסטאָלעט. אויף מאָרגן האָט די שטאָט געשטורעמט מיט דער ידיעה וועגן אַ טויטן פעלדפעבל, וועלכן מען האָט געפונען אין מיטן דער שטאָט, און מענטשן האָבן ניט געוווסט, אַז דאָס איז די ערשטע אַרבעט פון די סלאָנימער אידישע פּאַרטיזאַנער. אין אַ פּאָר טעג אַרום איז אונטערגעצונדן געוואָרן דורך אונזערע חברים אַ תבואה־שפּייכלער ניט ווייט פון סלאָנים. טויזנטער טאָנען תבואה, וועלכע זיינען באַשטימט געוואָרן פאַר דער דייטשער אַרמיי, זיינען אַוועק מיטן רויך. אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן די אַרבעט פון אונזערע פּאַרטיזאַנער.

איך ווער אַ פּאַרטיזאַן

דעם 29־טן יולי האָט מען, לויט אַ באַפעל פון וואַלד, געדאַרפט צושטעלן 4 פּולעמיאָט־דיסקן, וועלכע מען האָט גע־מוזט באַלד האָבן. צום אַוועקטראָגן די דיסקן זיינען באַשטימט געוואָרן איזיע באָרעצקי, פינקעל און איך. דעם באַפעל האָבן מיר געקראָגן 12 שעה פאַרן אַרויסגיין. אין דער קורצער צייט האָבן מיר געמוזט צוגרייטן אונזער געווער און דעם אַרויס־גאַנג. גאַנצע 10 שעה האָט איזיע מיט פינקעלן געגרייט דאָס געווער אין אונטערערדישן קעלער פון שמידער־וואַרשטאַט, פון וואַנען עס איז באַשטימט געוואָרן דער אַרויסגאַנג־פּלאַץ. איך האָב דערווייל „פּלייסיק“ געאַרבעט אַלס שמיד. אין אָוונט זיינען אָנגעקומען 3 שטאַרק־איינגעריכטע שלאָסערס, מיט פיל כלים אין די הענט. דאָס זיינען געווען: אליהו אַבראַמאָווסקי, וועלכער איז געווען אין יענער צייט פאַראַנטוואָרטלעך פאַר אונזער אַרבעט, אבא, וועלכער האָט געפּרוּווט דאָס געווער, און דער וועג־ווייזער. צווישן די פיל כלים זיינען אויך געווען די באַשטימטע דיסקן. מיר האָבן זיך גענומען פלייסיק אַר־בעטן און קלאַפּן שטאַרק מיט די שמידער־כלים, און אין דער־זעלבער צייט האָט אבא געפּרוּווט דאָס געווער. שפּעט אין אָוונט זיינען אבא מיט אליהו׳ן, פאַרשליסנדיק הינטער זיך דעם וואַרשטאַט, אַוועק אין געטאָ (זיי האָבן געהאַט שיינען אַלס נוצלעכע אידן, וועלכע האָבן געמעגט גיין אין אָוונט). פּונקט 12 אַ זייגער זיינען מיר געווען גרייט.

מיט שטאַרקער האַרץ־קלאַפּעניש האָבן מיר לאַנגזאַם אויפגעמאַכט דעם געהיימען אַרויסגאַנג, און מיט געווער אין די הענט און פיל משא אויף די פּלייצעס, גענומען זיך פאַר־לאָזן די שטאָט. נאָך 4 שעה גיין דורך פעלדער און וועלדער זיינען מיר אָנגעקומען אין אַ דאָרף, ווו עס האָבן שוין אויף אונז געוואַרט פּאַרטיזאַנער מיט געשפּאַנטע פערד. צווישן די פּאַרטיזאַנער האָט זיך געפונען דעלאַטיצקי, וועלכער האָט אונז באַגעגנט אין נאָמען פון אונזער גרופּע. געפאָרן זיינען מיר אַ גאַנצן טאָג. נאָך מיטאָג־צייט זיינען מיר אָנגעקומען צו אַ גרויסן הויז, אויפן ראַנד פון גרויסע וועלדער. „מיר זיינען אין דער היים“ — האָבן די פּאַרטיזאַנער געזאָגט. דאָס איז געווען דער אויפנאַם־פּלאַץ פון אָטריאַד.

אונזערע באַגלייטער האָבן אונז פאַרלאָזן, זאָגנדיק אַז באַלד וועלן קומען אונזערע חברים. נאָך אַ קנאַפּער שעה זיינען פון וואַלד אָנגעקומען אונזערע אַלע חברים, מיט זייער קאָמאַנדיר, אַ איד, אַ רוסישער אָפיציר וועלכער איז אַנטלאָפן פון געפאַנגען־לאַגער. די פרייד איז געווען זייער גרויס. מיר האָבן אַרומגערעדט אַלערליי פראַגן, די הויפּטזאַך ווי אַזוי אַרויסצונעמען וואָס מער חברה פון שטאָט. אַ גאַנצע נאַכט האָט מען געגעסן, געטרונקען, ביז כמעט אַלע זיינען געפאַלן פון מידקייט.

גלייך מיטן פרימאָרגן זיינען מיר אַוועק צום אָרט, ווו עס האָט זיך געפונען דער אָטריאַד. פאַרבייגייענדיק עטלעכע פּאַטרולן, זיינען מיר אָנגעקומען אין אַ געדיכטן וואַלד, ווו מיר האָבן געזען פיל ביידלעך, געמאַכט פון צווייגן: „דאָס איז אונזער שטאָט“ — האָבן געשמייכלט די חברה.

באַלד נאָכן אָנקומען בין איך מיט די אַנדערע צוויי חברים צוגעטיילט געוואָרן צו אַן אָפּטיילונג, און אַזוי בין איך געוואָרן אַ פּאַרטיזאַנער.

אונזער אָטריאַד

אונזער אָטריאַד האָט געטראָגן דעם נאָמען פון שטשאָרסן. עס זיינען געווען אין אים 5 גרופּעס, איינע פון וועלכע האָט געהייסן „די 51", אַדער ווי אַנדערע האָבן זי גערופן: די סלאָנימער גרופּע. אונזער גרופּע האָט געציילט אין יענער צייט אַרום 100 מענטשן. געווער איז ביי אונז געווען בעסערע ווי אין אַלע איבעריקע גרופּעס: 25 מאַשין־געווער, אַ סך אויטאָמאַטן, האַלב־אויטאָמאַטן און ביקסן. די גרופּע איז געווען געטיילט אויף 4 ווזוואָדן (מחלקות) און יעדער ווזוואָד — אויף 2 „כיתות".

אַלע קאָמאַנדירן זיינען געווען אונזערע חברים. די באַפעלן זיינען געגעבן געוואָרן אין דער רוסישער שפּראַך, צווישן זיך האָט מען גערעדט אידיש. אין אונזער גרופּע האָבן מיר געהאַט דאָקטאָר אָרלינסקא, ד"ר בלומאָוויטש האָט זיך גע־פונען אין שטאַב פון אָטריאַד. מיר האָבן אויך געהאַט אַ געווער־וואַרשטאַט, וועלכער האָט געבראַכט פיל נוצן. אַזוי האָט זיך אָנגעהויבן אונזער פּאַרטיזאַניש לעבן.

די באַפרייאונג פון קאָסעווער געטאָ

דעם 4־טן אויגוסט 1942, גאַנץ פרי, איז אויסגעשטעלט געוואָרן אונזער אָטריאַד און ס'איז געלייענט געוואָרן אַ באַפעל, לויט וועלכן עס איז געווען באַשלאָסן אויף פאַרטאָג צו צעקלאַפּן דעם קאָסעווער גאַרניזאָן און באַפרייען דעם געטאָ. דאָס געווער דאַרף ביז פאַרנאַכט גרייט זיין צום קאַמף.

אין דער גרופּע האָט זיך אָנגעהויבן אַ לויפעריי און קלאַפּעריי. יעדערער האָט גערייניקט און געפּרוווט זיין געווער. מען איז געווען גליקלעך, ווויסנדיק אויף וואָס פאַר אַן אַר־בעט מען גייט, און מ'האָט ניט געקלערט אפילו וועגן טויט, כאָטש מ'האָט גוט געוווסט, אַז קאָסעווע איז שטאַרק באַוואַכט דורך אַ סאַך דייטשן און פּאָליציי.

פונקט 6 אָוונט האָבן זיך צונויפגעקליבן אַלע גרופּעס צוזאַמען. דער נאַטשאַלניק פון שטאַב האָט גענוי דערקלערט די גאַנצע אַרבעט און די אויפגאַבע פון יעדער גרופּע באַזונ־דער. אונזער גרופּע איז באַשטימט געוואָרן צו שטורמען דעם געטאָ. מען האָט אונז אויך איבערגעגעבן, אַז צו הילף קומט די „טשאַפּאַיעווער" בריגאַדע, וועלכע וועט אָנגרייפן פון לינקן פליגל באַוואָפנט מיט אירע 2 האַרמאַטן.

נאָך די לעצטע צוגרייטונגען, האָבן מיר זיך גערירט אין וועג אַריין. נאָך אַ גאַנצע נאַכט גיין דורך בלאָטעס, פעלדער און וועלדער, האָבן מיר דערגרייכט דעם באַשטימטן פּלאַץ. אַלע גרופּעס האָבן פאַרנומען זייערע פּאָזיציעס און געוואַרט אויף דער רויטער ראַקעטע וועלכע האָט געדאַרפט אָנזאָגן דעם אָנהויב פון קאַמף.

נאָך אַ שיין שטיקל צייט זיינען מיר געלעגן מיטן געווער אין די הענט, ביז עס האָט זיך אין דער לופט אַ ריס געטאָן אַ רויטע ראַקעטע. הונדערטער מאַשין־געווער און ביקסן האָבן אָנגעהויבן אַרבעטן, באַגלייט מיט האַרמאַטן־שאָסן פון לינקן פליגל. די פּאָליציי האָט גלייך געענטפערט מיט אַ שטאַרקער שיסעריי. עס האָט זיך צעפלאַקערט אַ שטאַרקער קאַמף.

לויט אַ באַפעל פון אונזער גרופּע־קאָמאַנדיר האָבן מיר מיט שטאַרקע אויסגעשרייען „הוראַ!" זיך אַריינגעריסן אין די ערשטע הייזער פון שטעטל און לאַנגזאַם זיך גערוקט צום געטאָ. דער קאַמף אין לינקן און רעכטן פליגל האָט זיך גע־צויגן און דער „הוראַ!" האָט זיך געפילט אין שטעטל. ניט געקוקט אויף די לעצטע כוחות און אויף אונזערע פאַרווונ־דעטע חברים, האָבן מיר זיך אַריינגעריסן אין געטאָ. מיט גרויס פרייד און וויינעריי האָבן אונז די קאָסעווער אידן באַ־געגנט. ניט פאַרלירנדיק קיין איין סעקונדע האָבן מיר זיי געהייסן גיין מיט אונז. אונזערע איבעריקע גרופּעס האָבן דערווייל צעטריבן די פּאָליציי און פולשטענדיק פאַרנומען דאָס שטעטל.

נאָך אַ פּאָר שעה האָבן מיר פאַרלאָזן קאָסעווע. דאָס איז געווען אונזער ערשטער אָפענער קאַמף קעגן די פאַשיסטישע מענטשן־פרעסער.

דער סוף פון דער אונטערערדישער אַרבעט אין שטאָט

אין דער זעלבער צייט ווען אין די וועלדער האָבן זיך אָנגעהויבן די ערשטע קאַמפן מיט די דייטשע כוחות און אונזע־רע חברים און חברטעס האָבן מיט נקמה־געפיל אַוועקגעלייגט טאָג־טעגלעך נאָך און נאָך דייטשן, — האָט זיך אין שטאָט פאָרגעזעצט די אונטערערדישע אַרבעט. לויט די באַפעלן פון וואַלד איז די הויפּט־אַרבעט אין שטאָט באַשטאַנען אין צושטעלן געווער. די דייטשן האָבן שוין דאַן דערשפּירט, אַז די שטאָט שמעקט מיט פּאַרטיזאַנער־אַרבעט און זיי האָבן זיך געהיט גאָר שטאַרק. צענדליקער דייטשן האָבן געהיט די וועגן וואָס פירן אין שטאָט. דער „בויטע־לאַגער" איז באַ־וואַכט געוואָרן דורך זשאַנדאַרמען. פונדעסטוועגן זיינען טאָג־טעגלעך אַרויסגעטראָגן געוואָרן פיל טיילן פון ביקסן, מאַשין־געווער, גראַנאַטן און אַמוניציע דורך העלדישע בחורים און מיידלעך. אין אַ שיינעם פרימאָרגן איז געכאַפּט געוואָרן אונ־זערע אַן אַקטיווע חברטע, לאה שטיינדאם, ביי איינעם פון די טויערן פון „בויטע־לאַגער", מיט אַ 300 קוילן, וועלכע זיינען געווען אַרומגעלייגט אַרום איר קערפּער. געשמידט די הענט אין קייטן האָט מען זי אָפּגעפירט אין טורמע. לאה איז שטאַרק געפייניקט געוואָרן, געפּאָרשט געוואָרן אויך מיט גוטן, כדי זי זאָל אויסגעבן דעם וועג צו די פּאַרטיזאַנער, אָבער זי איז אויסגעשטאַנען אַלע איינריידענישן און פייניקונגען און איז געשטאָרבן ווי אַ העלד.

אין יענע טעג איז ביים זעלבן טויער פאַרהאַלטן געוואָרן אונזער חבר גראַטשוק, ביי וועלכן דער נאַצישער וואַך־זעל־נער האָט גערעכנט געפינען אַביסל קאַרטאָפל. ביים זוכן האָט ער זיך אָנגעשטויסן אויף 12 האַנט־גראַנאַטן. ניט קלערנדיק קיין סאַך האָט גראַטשוק זיך פאַרענטפערט, אַז ער האָט אַ טעות געהאַט און פאַרביטן דעם רוק־זאַק, גלייכצייטיק האָט ער אַריינגערוקט דעם דייטש אין האַנט אַ גאָלדענעם זייגער, און אַזוי, איבערלאָזנדיק דעם דייטש מיטן זייגער, איז אים געלונגען זיך אַרויסצודרייען. די זעלבע נאַכט האָט גראַטשוק פאַרלאָזן די שטאָט.

אין יענער צייט האָט מען אָנגעהויבן אַרויסצופירן פון „בויטע־לאַגער" די שמוץ און מיסט מיט פורן אויפן אידישן

בית־עולם. צווישן די צענדליקער פֿורמאַנעס האָט זיך אויך געפֿונען אונזערער אַ חבר, בובלאַצקי, וועלכער האָט אָנגעהויבן אויסנוצן דעם עסק און אַרויסגעפֿירט פֿיל אַמוניציע. אין אַ שיינעם פֿרימאָרגן איז בובלאַצקי פֿאַרהאַלטן געוואָרן אויפֿן מאַרק דורך אַ זשאַנדאַרם, וועלכער האָט געזוכט פֿאַרבאָהאַלטענע פּראָדוקטן. אָנשטאָט עסנוואַרג האָט ער געפֿונען אַ קעסטל מיט 5000 קוילן. מאַכנדיק זיך תמעוואַטע האָט בובלאַצקי אַרויפֿגעוואָרפֿן די שולד אויפֿן אינזשיניער מאַריאַנפּאָל, וועלכער האָט אָנגעפֿירט מיט דער מיסט־קאָמפּאַניע. ער איז געשיקט געוואָרן ברענגען מאַריאַנפּאָלן, אָבער זיין וועג איז געווען באַלד אין וואַלד אַריין. ווי איצטער געדענק איך, ווי בובלאַצקי איז מיט זיינע לעצטע כוחות דערגאַנגען צו דער קאָמענדאַנטור פֿון אונזער אָטריאַד.

אַ פּאָר טעג נאָך בובלאַצקיס אָנקום זיינען אומגעריכט אָנגעקומען אין וואַלד אליהו אַבראַמאָווסקי און זעליג מיליקאָווסקי, וועלכע האָבן לויטן באַפֿעל געדאַרפֿט וואַרטן ביז די לעצטע חברים וועלן פֿאַרלאָזן די שטאָט. זיי זיינען אַרומגערינגלט געוואָרן דורכן גאַנצן לאַגער, ווייל אַלע האָבן גוט געוווּסט, אַז זיי זיינען געווען די פֿאַראַנטוואָרטלעכע פֿאַרן אונטערערדישן הויפּט־מאַגאַזין און טרעף־פּונקט... זיי האָבן דערציילט, אַז מיט אַן אָוונט פֿריער, זיצנדיק פֿאַרמאַכט אין געווער־מאַגאַזין, האָבן זיי פּלוצלינג דערהערט אַ קלאַפּעריי און געשרייען אויף רוסיש: „עפּן שנעל". צום אָנפֿאַנג זיינען זיי אויפֿגעשפּרונגען ווילנדיק עפֿענען, אָבער אַ פּאַרדעכטיקע שושקעריי איז צו זייערע אויערן דערגאַנגען פֿון דרויסן. נאָך אַ שנעלער באַראַטונג האָבן זיי באַשלאָסן זיך דורכצורייסן דורכן הינטערשטן אַרויסגאַנג. נעמענדיק זייער פּערזענלעך געווער, האָבן זיי פֿלינק אַרויסגעשפּרונגען פֿון הינטן. די שיסעריי פֿון דער פּאָליציי האָט זיי שוין געפֿונען ווייט פֿונעם הויז.

ווי אַזוי די פּאָליציי האָט זיך דערוווּסט דעם אַדרעס פֿון געהיימען געווער־לאַגער, איז פֿאַר אונדז אַ רעטעניש ביז היינט. שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז זיי האָבן אַרויסגענומען די איבערגעבליבענע געווער פֿון דאָרטן און דאָס הויז פֿאַרברענט. די ווייסרוסישע צייטונג האָט געבראַכט אַ ידיעה וועגן אַ „גרויסן נצחון פֿון דער פּאָליציי, וועלכע האָט פֿאַרניכטעט דעם פּאַרטיזאַנישן שטאַב", צוגעבנדיק בלאָפֿן וועגן פֿיל געהרגעטע און געפֿאַנגענע. נאָך דעם פֿאַל האָבן זיך אָנגעהויבן פֿיל אַרעסטן צווישן די וואַרשטאַטן און „בויטע־לאַגער" אַרבעטער, איינער פֿון די אַרעסטירטע, וועלכע איז ברוטאַל געמוטשעט געוואָרן, איז געווען מאיר חאַראַשטשאַנסקי, אָבער עס האָט זיך זיי גאָרניט איינגעגעבן אַרויסצובאַקומען פֿון אים. ער איז דערשאָסן געוואָרן אויפֿן אידישן בית־עולם שרייענדיק: „ברידער, נקמה". אויף דעם זעלבן אָרט און אויפֿן זעלבן אופֿן איז אויך אומגעקומען אונזער חברטע שיינדל וואָלפֿין און נאָך צענדליקער חברים.

די שטראָף פֿון אַ פֿאַרעטער

אַ גרויסע שולד אין די אַרעסטן און אין אַנטי־פּאַרטיזאַנישער טעטיקייט האָט געטראָגן אויף זיך דער אינזשיניער מאַריאַנפּאָל, וועלכער האָט אָנגעפֿירט מיט אַלע אַרבעטן פֿון געביטסקאָמיסאַריאַט. ער פֿלעגט שטאַרק שלאָגן די אַרבעטער און אַלע פּאַרדעכטיקע אָדער שוואַכערע איבערגעבן אין די הענט פֿון די נאַצישע מערדער.

אויף אַ פֿאַרזאַמלונג פֿון שטאַב איז באַשלאָסן געוואָרן אים ברענגען אין וואַלד און שטעלן צו אַ פּאַרטיזאַנישן געריכט. עטלעכע חברים זיינען אַרויס אין שטאָט און זיי האָט זיך איינגעגעבן, אים צוזאָגנדיק פֿיל גליקן, פֿאַרנאַרן אין וואַלד. ער איז גלייך געשטעלט געוואָרן פֿאַר אַן עפֿנטלעכן געריכט פֿון דער גאַנצער גרופּע. נאָך לאַנגע באַשולדיקונגען און אַרויסטרעטונגען פֿון חברים איז מאַריאַנפּאָל פֿאַרמשפּט געוואָרן צום טויט דורך שיסן, און דער אורטייל איז אויסגעפֿירט געוואָרן.

מיט דעם האָט זיך כמעט געענדיקט די פֿאַרבינדונג מיט אונזער שטאָט. אין יענער צייט איז אויך געגרייט געוואָרן אַ גרויסער פּלאַן אויפֿצורייסן די גאַנצע געווער־מאַגאַזינען פֿון די דייטשן אין סלאָנים, אָבער די גרויסע שחיטה האָט אונזער פּלאַן צונישטגעמאַכט.

דאָס לעבן אין וואַלד

דערווייל איז דאָס לעבן אין דער „51 גרופּע" געגאַנגען פֿאָרויס. עס זיינען שוין געווען אויסגעבויט שיינע וווינונגען פֿון ברעזענטן און צווייגן. אין מיטן לאַגער איז געשטאַנען אַ גרויסע בויד, וועלכע האָט געדינט אַלס שפּיטאָל. אינווייניק האָט אַלץ געבלאַנקט פֿון ווייסקייט, און עס איז ניט געווען צו דערקענען, אַז מען געפֿינט זיך אין וואַלד. מיטן שפּיטאָל האָט אָנגעפֿירט ד"ר אָרלינסקאַ. אין איין זייט פֿון לאַגער האָט זיך געפֿונען די קיך, אונטער דער אָנפֿירונג פֿון אַמאָליקן זייגערמייסטער און אין וואַלד אונזער ליבן קיכער אימבער. אין צווייטן עק האָט זיך געפֿונען דער געווער־וואַרשטאַט, וווּ עס זיינען אויפֿגעשטעלט געוואָרן 2 האַרמאַטן פֿון 45 מ"מ, פֿון אַלטע טיילן וועלכע זיינען אויפֿגעקליבן געוואָרן אויף די וועגן נאָך אַלטע, איבערגעלאָזענע האַרמאַטן. דער וואַרשטאַט איז אָנגעפֿירט געוואָרן דורך די ספּעציאַליסטן שטיין און אימבער (דער זון פֿון קיכער).

אין לאַגער איז שטענדיק געווען פֿריילעך, פּאַטעפֿאָנען פֿלעגן שפּילן אידישע און רוסישע לידער. עס איז אויך געווען אַ ראַדיאָ אויף אַ באַטעריע, וווּ מען פֿלעגט הערן די נייעס און איבערגעבן אין אַלע אָטריאַדן. גרופּעס חברים פֿלעגן זיך שטענדיק געפֿינען אין די אַרומיקע געגנטן נאָך פּראָדוקטן.

זייער אָפֿט פֿלעגט אויסקומען אַריינגיין אין שווערע קאַמפֿן מיט פּאָליציי און דייטשן, כדי צו קענען דערפֿירן די פּראָדוקטן. געוויסע גרופּעס פֿלעגן אויספֿירן דיווערסיעס און עס איז אויך טעטיק געווען אַ גרופּע אויסשפּירער, וועלכע האָט געהאַט פֿאַרבינדונגען מיט פֿיל אונזערע אַקטיוויסטן, וואָס פֿלעגן אונדז איבערגעבן וועגן אַלע באַוועגונגען פֿון די דייטשן.

דער געפּאַנצערטער אויטאָ מיט די 15 באַגראָבער

די אויסשפּיר־גרופּע האָט איינמאָל איבערגעגעבן, אַז אַ גרופּע פֿון 15 דייטשן מיט אַ געפּאַנצערטער מאַשין קלייבן אויף די טויטע קערפּערס פֿון געפֿאַלענע דייטשן, וועלכע זיינען פֿאַרבליבן פֿון די פֿראָנט־קאַמפֿן, און זיי באַזוכן אין גאָר נאָענטע דערפֿער פֿון אונזער געגנט. נאָך אַ קליינער באַראַטונג פֿון שטאַב איז באַשלאָסן געוואָרן מאַכן אַן אַמבוש אויף דער מאַשין.

דער באַפעל איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף דער צווייטער אָפּטיילונג פון אָטריאַד. נעמענדיק אין חשבון ווו די דייטשן דאַרפן אָנקומען אַרויסנעמען קערפּערס, האָט די אָפּטיילונג פאַרנומען קאַמפּס־פּאָזיציעס. די צייט האָט זיך געצויגן זייער לאַנג און מען האָט שוין כמעט געהאַלטן ביי פאַרלאָזן דעם אָרט, חושד זייענדיק, אַז פּויערים האָבן אונז באַמערקט און איבערגעגעבן די דייטשן. אין דער מינוט האָבן מיר דערזען דעם שטויב פון דער מאַשין, וועלכע האָט זיך מיט אַ שנעלקייט דערנענטערט צו אונז, ניט חלומ׳דיק אפילו וועגן פּאַרטיזאַנער. אויפן אָפּגערעדטן אָרט איז די מאַשין באַגעגנט געוואָרן מיט אַ האָגל פון קוילן. די מאַשין איז גלייך שטיין געבליבן און געענטפערט מיט אַ פייער. די דייטשן, זעענדיק אַז אונזערע קוילן טרעפן גענוי און די גומענע רעדער פון פּאַנצער־אויטאָ זיינען שוין געווען צעשמעטערטע, האָבן אָנגעהויבן איינציקווייז אַרויסשפּרינגען פון דער מאַשין און לויפן אין נאָענטן דאָרף, אָבער אונזערע קוילן האָבן שנעל פאַרענדיקט דעם קאַמף, טרעפנדיק יעדן דייטש באַזונדער. 2 דייטשן האָבן אויפגעהויבן זייערע הענט און זיינען גענומען געוואָרן אין געפאַנגענשאַפט.

דער קורצער קאַמף האָט זיך געענדיקט מיט אונזער פולשטענדיקן נצחון, אָן קיינע פאַרלוסטן. די מאַשין איז פאַרברענט געוואָרן. פון די טויטע דייטשן זיינען אַראָפּגעצויגן געוואָרן די זאַכן און מיר האָבן שנעל פאַרלאָזן דעם אָרט. לויט אַ באַפעל פון שטאַב, איז איינער פון די געפאַנגענע געפירט געוואָרן אין אַלע אָטריאַדן, כדי אים צו ווייזן אונזער כוח, דערביי האָט מען אים געזאָגט, אַז דאָס איז נאָר איין פּראָצענט פון די פּאַרטיזאַנער־כוחות. מען האָט אים אויסגעטאָן כמעט נאַקעט און געלאָזט גיין אין שטאָט, כדי ער זאָל איבערגעבן די דייטשן אַ גרוס פון די פּאַרטיזאַנער, און ספּעציעל פון די אידישע.

די קאָסעווער גרופּע

נאָכן באַפרייען דעם קאָסעווער געטאָ, זיינען אין וואַלד צוגעקומען פיל אידן, וועלכע האָבן ניט געהאַט קיין געווער. פאַרשטייט זיך אַז מיר האָבן זיי געוואָלט אַריינעמען אין אונזער גרופּע, אָבער עס האָט זיך אַריינגעמישט דער הויפּט־שטאַב, וועלכער האָט פאַרבאָטן אַריינצונעמען מענטשן אָן געווער, טענה׳נדיק אַז מיר זיינען מיליטער. דאָס וואָלט שוין אויך ניט געווען קיין צרה, ווען ניט די משפּחות, פרויען און פיל קינדער.

מיר האָבן געמוזט שאַפן אַ נייע גרופּע אונטערן נאָמען „די קאָסעווער גרופּע”, וועלכע האָט געטראָגן אַ כאַראַקטער פון אַ בעל־מלאכה־צענטר אין וואַלד. דאָרט האָבן זיך געשאַפן פיל וואַרשטאַטן פאַר שניידעריי, שוסטעריי, היטל־מאַכעריי, שערעריי. זיי פלעגן אויספירן פיל אַרבעט פאַר די פּאַרטיזאַנער, קריגנדיק באַצאָלט מיט עסן. מיר האָבן זיי געגעבן מאַקסימום הילף, געשאַפן אַ ביסל ביקסן און גראַנאַטן, מיט וועלכע זיי האָבן געקאָנט שאַפן זיך פּראָדוקטן אין די דערפער. פילמאָל האָבן מיר געפאָדערט פון הויפּט־שטאַב, מען זאָל זיי אַריינלאָזן צו אונז אין גרופּע, נאָר דער ענטפער איז שטענדיק געווען דער זעלבער. דער שטאַב האָט צגעזאָגט זיי העלפן און היטן, אָבער דאָס איז נאָר געווען אַ צוזאָג.

דער גרויסער זיג אין האַווינאָוויטש

ניט ווייט פון סלאָנים האָט זיך געפונען אַ שטעטל האַווינאָוויטש, וווּ עס האָט זיך געפונען אַ שולע פון ווייסרוסישע פּאָליציאַנטן, וועלכע מען האָט געלערנט זיך באַנוצן מיט מאַשין־געווער און די הויפּט־זאַך — געהעצט זיי קעגן אידן. די אידן האָבן זיי געהאַט גוט אין זינען און דעם 13־טן אויגוסט 1942 איז דער פּלאַן פאַרטיק געוואָרן, אויסגעלייענט געוואָרן פאַרן אָטריאַד און מען האָט זיך גענומען גרייטן.

די גרעסטע באַליידיקונג האָט געטראָפן די אָפּטיילונג, וועלכע איז באַשטימט געוואָרן צו בלייבן היטן דעם לאַגער.

אין לאַגער איז געווען אַ הייסע שטימונג, יעדערער איז געווען צעטראָגן און גליקלעך, וויסנדיק אַז ער גייט פאַרניכטן די, וועלכע האָבן ערשט נעכטן געמאָרדעט זיינע עלטערן, ברידער און שוועסטער. איך געדענק די רייד פון גראַטשוקן, וועלכער איז געווען אַ „פּולעמיאָטשיק”: „איך מוז היינט אַוועקלייגן אַלע חזירים, וועלכע רעכענען מאָרגן גיין שעכטן אונזערע ברידער”. — ער האָט שטאַרק געריי‌ניקט זיין מאַשין־געווער, עס זאָל אים חס־ושלום ניט אָפּזאָגן אין מיטן קאַמף.

די לעצטע באַפעלן זיינען אָפּגעגעבן געוואָרן די קאָמאַנדירן, און דער אָטריאַד איז געווען גרייט צום אַרויסגיין. נאָך אַ קורצער ברכה פון אָטריאַד־קאָמאַנדיר, האָט מען גערירט אין וועג. דער וועג איז געווען זייער אַ שווערער און לאַנגער, מען האָט געמוזט אויסמיידן אַלע דערפער, עס זאָל ניט דערגיין צו די דייטשן, אַז עס גייט אַ כוח פּאַרטיזאַנער אין יענער ריכטונג. נאָך האַלבער נאַכט האָבן מיר דערגרייכט דעם ציל. אַ געבילעריי פון הינט האָט אונז אָנגעזאָגט, אַז מיר געפינען זיך ניט ווייט פון שטעטל.

לויט אַ סיגנאַל פון אַ רויטע ראַקעטע האָט איין גרופּע געדאַרפט עפענען אָן אָפּנאַר־פייער פון איין זייט, אין דער זעלבער צייט וועט אַ צווייטע גרופּע אַטאַקירן די שולע, וועלכע האָט זיך געפונען אין סוף פון שטעטל. ווען דער מזרח האָט אָנגעהויבן ליכטיק ווערן, האָט אַ רויטע ראַקעטע דורכגעריסן די לופט, און גלייך האָבן צענדליקער מאַשין־געווער און ביקסן געעפנט אַ שטאַרקע שיסעריי. די ערשטע מינוטן איז מצד די באַלאַגערטע געווען שטיל, אָבער גלייך האָבן זיך דערטראָגן איינציקע שאָסן פון שטעטל. באַלד נאָכדעם האָבן שטאַרקע אָפּטיילונגען זיך אַריינגעריסן אין שטעטל און גענומען שטאַרק באַשיסן די פּאָליציי־שולע. דער ווידערשטאַנד איז געווען אַ שוואַכער.

ווי עס ווייזט אויס, האָבן זיך די מערדער ניט גערעכט אויף אַזאַ „חוצפּה” פון פּאַרטיזאַנער. די מערהייט פּאָליציאַנטן זיינען טאַקע געלעגן אין די בעטן, זייענדיק זיכער, אַז דאָס מאַכן די דייטשן מאַנעוורעס. מיט די הענט אין דער הויך זיינען די פאַרשאָלטענע פּאָליציסטן אַרויס פון זייערע נאָרעס. דער פירער פון שולע איז דערשאָסן געוואָרן אויפן אָרט, 40 ווייסרוסן זיינען געגאַנגען אין געפאַנגענשאַפט. 21 מאַשין־געווער, פיל ביקסן און אַמוניציע זיינען גענומען געוואָרן. אָן אָפּטיילונג האָט גלייך געשפּאַנט פערד, אָנגעלאָדן אַלע טראָפייען און בינדנדיק די געפאַנגענע, האָבן מיר נאָך אַזאַ גרויסן נצחון זיך אומגעקערט דורך צענדליקער דערפער אין לאַגער.

מיר פֿאַרלאָזן סלאָנימער געגנט

נאָך דער שלאַכט אין האַווינאָוויטש, איז צום שטאַב דערגאַנגען אַ ידיעה, אַז אין אונזערע געגנטן קומען אָן פֿיל דייטשן און זייער צאָל שטייגט איבער אַ דעוויזיע. די דייטשן האָבן באַשלאָסן איינמאָל און אויף שטענדיק פֿאַרענדיקן מיט די פּאַרטיזאַנער.

אונזער שטאַב האָט ניט געזען קיין מעגלעכקייט זיך קעגנצושטעלן עטלעכע דייטשע דיוויזיעס און האָט באַשלאָסן פֿאַרלאָזן דעם ראַיאָן און איבערגיין מער אויף מזרח.

פֿאַרויסזעענדיק דעם גורל פֿון דער קאָסעווער גרופּע, האָבן מיר זיך גלייך געווענדעט צום שטאַב, און דער ענטפֿער איז געווען, אַז זיי קענען אויך פֿאַרלאָזן דעם ראַיאָן אויף אייגענער האַנט.

אין לאַגער איז געוואָרן אַ חורבן. יעדערער האָט נאָר גענומען די נויטיקסטע זאַכן מיט זיין געווער. דאָס איבעריקע איז איבערגעלאָזן געוואָרן און לויט אַ ספּעציעלער מיליטערישער אָרדנונג האָט דער אָטריאַד געריכט. עטלעכע קילאָמעטער פֿאָרויס איז געגאַנגען אַן אויסשפּיר־גרופּע, דערנאָך די גרופּעס. אין די דערפֿער האָט מען אויף אונדז געוואָרפֿן בלומען, מיינענדיק אַז די רויטע אַרמיי איז געקומען.

דער „אָבאָז" האָט זיך געצויגן אויף אַ שיינע פּאָר קילאָמעטער. נאָך אַ פּאָר טעג זיינען מיר צוגעקומען נאָענט צום דאָרף טשעמעלי, וווּ עס האָט זיך געפֿונען אַ פּאָליציי־אָפּטיילונג און אויך אַ בריק איבער דער שטשאַרע. אין איינעם פֿון די וועלדער איז באַשטימט געוואָרן אַ צייטווייליקער אָפּרולאַגער. פֿיל גרופּעס זיינען גלייך אַרויסגעפֿאָרן נאָך פּראָדוקטן. זיי האָבן באַהערשט אָן קאַמף אַ מיל, צוגעגרייט מעל און זיך גענומען פֿילן ווי אין דערהיים. דערווייל האָט דער אָטריאַד זיך אָפּגערוט. אַלע טאָג פֿלעגט מען זיך באָדן אין דער שטשאַרע, פֿאָרן איבער די דערפֿער, מאַכן הוליאַנקעס און זאַבאַוועס. אָבער אונזער קאַמפּס־שטאַב איז אויך ניט געשלאָפֿן.

טשעמעלי

אין אַ שיינעם פֿרימאָרגן איז בעתן אויסשטעלן דעם גאַנצן אָטריאַד דערקלערט געוואָרן קאַמף־צושטאַנד, און אויסגעלייענט געוואָרן דער פּלאַן צו דער אָפּעראַציע, לויט וועלכן איין גרופּע האָט געדאַרפֿט אויפֿרייסן די בריק וואָס פֿירט צו דער קאָמענדאַנטור פֿון טשעמעלי, די צווייטע גרופּע — אָפּשניידן די טעלעפֿאָן־פֿאַרבינדונג מיט די איבעריקע דייטשע קאָמענדאַנטורן. אויף אונזער גרופּע איז, ווי שטענדיק, אַרויפֿגעלייגט געוואָרן די שטורעם־ און פֿאַרניכטונגס־אויפֿגאַבע. אונזער גרופּע־קאָמאַנדיר האָט באַשלאָסן, אַז מיר וועלן דעם מאָל ניט איינגעמען די פּאָליציי מיט שטורם, נאָר שטילערהייט וועט איין אָפּטיילונג דערגיין צום בנין, אַראָפּנעמען די וואַך, פֿאַרוואַרפֿן די פֿענסטער מיט גראַנאַטן און אונטערצינדן דעם בנין. איך האָב זיך געפֿונען אין דער אָפּטיילונג, וואָס איז באַשטימט געוואָרן אויסצופֿירן די אַרבעט, אַלס נומער צוויי פֿון אַ מאַשין־געווער־מאַנשאַפֿט.

פֿאַרנאַכט זיינען אַלע גרופּעס אַרויס לויט די אָנווייזונגען. מיט אונזער אָפּטיילונג האָט אָנגעפֿירט דער פֿאַרטרעטער פֿון גרופּע־קאָמאַנדיר. ווען דער פֿרימאָרגן האָט אויפֿגעשיינט אין מזרח, האָט זיך אונזער אָפּטיילונג אויף די שפּיץ פֿינגער דערנענטערט צום בנין. דער פּאַטרול איז דערשאָסן געוואָרן דורך אַ „בעזשומקע" (אַ ביקס וואָס מען הערט ניט איר שאָס). נאָר דאָ איז געשען דער דורכפֿאַל. ווען מיר זיינען שוין געווען די לעצטע פּאָר מעטער פֿון בנין, זיינען פּלוצלינג אויף אונדז געוואָרפֿן געוואָרן פֿיל גראַנאַטן. מיין נומער איינס פֿון מאַשין־געווער (זיין נאָמען געדענק איך ניט) איז צעריסן געוואָרן אויף שטיקער, און פֿיל פֿון אונדז זיינען גלייך פֿאַרווונדעט געוואָרן. נאָר אַ דאַנק דעם קאַלט־בלוטיקייט פֿון קאָמאַנדיר, וואָס האָט גלייך געגעבן אָנווייזונגען אָפּצוטרעטן הינטער די נאָענטע הייזער, זיינען מיר אַרויס מיט חסד. ניט קלערנדיק קיין סאַך האָבן מיר זיך פֿאַרפֿעסטיקט אַ 300 מעטער פֿון בנין, אויף אַ בערגל צווישן סטאָגעס היי. דאָ האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז איין מאַשין־געווער איז איבערגעלאָזן געוואָרן נעבן הויז, ווייל איר נומער איינס, שעפּעטינסקי, איז פֿאַרווונדעט געוואָרן. דאָס מאַשין־געווער וואָס איך האָב געבראַכט האָט ניט געאַרבעט. דער קאַמף האָט זיך שטאַרק צעפֿלאַקערט, אַ סך סטאָגעס היי האָבן שוין געברענט, און אויך הייזער. אין מיטן קאַמף זיינען געקומען צום קאָמאַנדיר אונזערע 2 מיידלעך, וועלכע האָבן געגעבן הילף די פֿאַרווונדעטע, העלפֿנדיק דער ד"ר אָרלינסקאַ וואָס האָט אַליין אָנטייל גענומען אין קאַמף, און זיי האָבן פֿאָרגעלייגט ברענגען דאָס מאַשין־געווער, וועלכע איז געבליבן ביים בנין און גלייכצייטיק אונטערצינדן דעם היי פֿון צווייטן זייט בנין, כדי דאָס פֿייער זאָל דערגיין ביז צום בנין. דער קאָמאַנדיר האָט אָפּגעוואָרפֿן זייער בקשה און געשיקט 2 אַנדערע חברים. דערווייל האָט דאָס פֿייער פֿון ברענענדיקן היי זיך צעשפּרייט אויך אויף די הייזער. דער רויך איז געווען געדיכט, די שיסעריי שטאַרק און די 2 חברים האָבן זיך דערנענטערט כמעט צום בנין און אונטערגעצונדן דעם היי, אַזוי אַז די געביידע איז געבליבן אַרומגערינגלט אין פֿלאַמען. די פּאָליציי־לייט, זעענדיק אַז זייער סוף דערנענטערט זיך, האָבן גענומען פֿאַרלאָזן דעם בנין. נאָכן יאָגן זיי אַ שיינע פּאָר קילאָמעטער, האָבן מיר זיך אומגעקערט צום לאַגער.

די קאַמפֿן אויפֿן וועג

נאָך אַ פּאָר טעג אין טשעמעליער געגנט האָט אונזער אויסשפּיר־גרופּע איבערגעגעבן, אַז פֿון אַלע וועגן דערנענטערן זיך צו אונדז גרויסע כוחות פֿון דייטשן. דער איינציקער וועג, וואָס איז נאָך געווען אָפֿן, פֿירט איבער דער שטשאַרע. ניט פֿאַרלירנדיק קיין צייט האָט מען זיך געלאָזן אין וועג. עס זיינען פֿאַרלאָזן געוואָרן פֿיל זאַכן, צווישן זיי איז פֿאַרגראָבן געוואָרן אַן האַרמאַט און אויך דער טאַנק פֿון אויטאָ. אַ טייל פֿערד מיטן אויטאָ זיינען מיטגענומען געוואָרן. נאָך אַ פּאָר שעה האָט די אויסשפּיר־גרופּע איבערגעגעבן, אַז דייטשן געפֿינען זיך אויף אונזערע טריט און אויך פֿון דער צווייטער זייט קומען אָן דייטשן. ניט קוקנדיק אויף דער שווערער מידקייט, האָבן מיר פֿאַרנומען קאַמף־פּאָזיציעס און די ערשטע דייטשע גרופּן זיינען באַגעגנט געוואָרן מיט אַ שטאַרקן פֿייער. די דייטשן זיינען אָפּגעטראָטן, אָבער גלייך באַנייט דעם אָנגריף.

די לאַגע איז געווען אַ שווערע, פֿיל פֿערד זיינען זיך צעלאָפֿן, די מענטשן האָבן צעוואָרפֿן די לעצטע זאַכן. דער־

ווייל זיינען דערגאַנגען די דייטשן אויך פון דער צווייטער זייט, איינער פון אונזער פּאַטרול איז דערהארגעט געוואָרן און דער צווייטער האָט מצליח געווען אונז אָנזאָגן. מיר האָבן געהאַט נאָר איין ברירה: זיך לאָזן אין די טיפע בלאָטעס, וועלכע האָבן אַרומגערינגלט די געגנט ניט ווייט פון דער שטשאַרע. אַ גאַנצע נאַכט האָט געררויכערט דער וואַלד, וועלכן די דייטשן האָבן פאַרנומען נאָך אונזער אָפּטריט.

דער שווערער קאַמף ביי די שלוזן

אונזער לאַגע איז דערווייל געוואָרן ערגער און שווערער. וואַסער, בלאָטעס און הימל — מער האָט מען ניט געזען. די איינציקע האָפענונג איז געווען איבערצוגיין די שטשארע, אָבער דאָס איז געווען אוממעגלעך, ווייל זי איז געווען ברייט און טיף. די מוט אין שטאַב איז ניט געפאַלן, און מיר האָבן פאָרגעזעצט גיין לענגאויס דער שטשארע. נאָך עטלעכע טעג שווערן גיין האָט זיך איינמאָל ביינאַכט באַוויזן אַ שטאַרקער פלעק אויפן טייך און פיל וועלדער אויפן האָריזאָנט. עס איז באַשלאָסן געוואָרן צוגיין נענטער צום טייך אין זען וואָס ס'טוט זיך דאָרטן. קיין אַנדער אויסוועג איז ניט געווען.

אויפן פאַרטאָג האָבן זיך פאַר אונזערע אויגן אַנטפּלעקט צוויי הייזער. דער טייך האָט זיך אין יענעם אָרט צעטיילט אויף 3 טיילן און איבער יעדן טייל איז געווען אַן אייזערנע געדרייטע בריק, באַהעפט מיט אייזערנע פּלאַטעס. דאָס זיינען געווען די שלוזן, וועלכע פאַרהאַלטן דאָס וואַסער. עס זיינען אַרויסגעשיקט געוואָרן 3 מענטשן אויסצושפּירן וואָס דאָס איז און צו קען מען איבערגיין דעם שלוז.

מיר האָבן זיך דערווייל דערנעענטערט. די 3 האָבן זיך שנעל אומגעקערט, איבערגעבנדיק אַז זיי האָבן געטראָפן אין איין הויז אַ 20 שלאָפנדיקע דייטשן. אַרויסגייענדיק פונם הויז האָבן זיי געטראָפן אַן אַלטן גוי, וועלכער האָט זיי געזאָגט, אַז דאָס זיינען ס.ס.־לייט, וואָס זיינען אַהער געקומען אויף רו. וועגן זייער צאָל האָבן זיי ניט געפרעגט.

דער גרעסטער טעות פון די אויסשפּירער איז געווען, וואָס זיי האָבן דעם אַלטן גוי ניט מיטגענומען מיט זיך. ווען די ערשטע גרופּע האָט זיך דערנעענטערט צום בנין, האָט זיך פאַר זייערע אויגן אַנטדעקט אַ גרופּע פון אַ 150 ס.ס. דייטשן, מיט די קאַסקעס אויף די קעפּ און געווער אין האַנט. מען האָט געהערט די באַפעלן און געזען די דייטשן פאַרנעמען פּאָזיציעס אין די בעטאָנענע ווענט פון די שלוזן. מאָמענטאַל איז אויף אונז געעפנט געוואָרן אַ שרעקלעכער פייער פון כמעט אַלע מינים אויטאָמאַטישן געווער.

דער קאַמף האָט זיך אָנגעהויבן. פון איין זייט איבער 150 ס.ס., מיט די בעסטע דייטשע מאַשין־געווער און אויטאָמאַטן, אויסגערוטע, פאַרפּעסטיקטע צווישן צוויי טייכן, הינטער בעטאָנענע ווענט. פון דער צווייטער זייט אַן אויסגעהונגערטער אָטריאַד, דורכגענעצט, מיט אַ סך פאַרוווּנדעטע, כמעט אָן כוח צו האַלטן זיך אויף די פיס. עס האָבן זיך געהערט די באַפעלן פון אונזער שטאַב־פירער: די „51 גרופּע" גייט איבער אויפן רעכטן פליגל, צום ברעג פון טייך, און מיטן ברעג אַטאַקירט זי דעם שלוז; די צווייטע גרופּע גרייפט אָן פון לינקן פליגל און די איבעריקע — אויף אַ פראָנט־אַטאַקע. שנעל האָבן די גרופּעס פאַרנומען די נייע פּאָזיציעס. איך בין געווען מיטן מאַשין־געווער. מיט די הויכע ברעגעס פון טייך האָבן מיר זיך דערנעענטערט צום שלוז, און דאָ האָט זיך צעפלאַקערט דער קאַמף. פון אַלע זייטן האָבן זיך געהערט געשרייען: „דאָקטאָר", — באַלד פון די ערשטע מינוטן זיינען געווען צענדליקער פאַרוווּנדעטע. אויך אונזער קאָמיסאַר, וואָס האָט זיך אויפהויבנדיק געוואָלט איבערגיין אויף אַן אָנגריף, איז שווער געטראָפן געוואָרן. אויך דער העלדישער גרופּע־פירער, שרייענדיק: „חברים, פאָרויס צו דער בריק, צוריק איז ניטאָ קיין וועג!", האָט געקריגן אַ דומדום־קויל אין בויך. ד"ר בלומאָוויטש האָט אים אַריינגעלייגט צוריק די קישקעס און געגעבן פיל הילף. ד"ר בלומאָוויטש האָט שווער געאַרבעט, לויפנדיק איבערן גאַנצן פראָנט.

דערווייל זיינען אונזערע גרופּעס דערגאַנגען נאָנט צו דער בריק. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ גראַנאַטן־קאַמף, פיל דייטשע גראַנאַטן זיינען נאָכן פאַלן נעבן אונז צוריק געוואָרפן געוואָרן. אונזער העלדישער חבר מלאך האָט געפּרוּווט דורכרייסן דאָס ערשטע בריקל און איז געפאַלן טויט. איין גרופּע איז דערווייל איבערגעגאַנגען איין טייכל אין וואַסער, און נאָך אַ שווערן גראַנאַטן־קאַמף איז דאָס ערשטע בריקל אַריינגעפאַלן אין אונזערע הענט. גלייך נאָך דעם איז אויך דער בנין געפאַלן. מען האָט אים אונטערגעצונדן. צענדליקער דייטשע קערפּערס האָבן זיך געוואַלגערט צוזאַמען מיט מאַשין־געווער און ביקסן.

די דייטשע פאַרביסנקייט איז געווען ניט צו באַשרייבן. איבערלאָזנדיק דאָס ערשטע בריקל, האָבן זיי פאָרטגעזעצט דעם קאַמף אויפן צווייטן און דריטן.

איבערלאָזנדיק אונזערע בעסטע געפאַלענע חברים און 150 פאַשיסטישע הינט, האָבן מיר שנעל, שווער אָנגעלאָדן, זיך געלאָזט אין דער ריכטונג פון וואַלד.

די אַרבעט פון ד"ר בלומאָוויטש און ד"ר אָרלינסקא איז געווען ניט אָפּצושאַצן. אָן רו האָבן זיי געגעבן הילף אונזערע פיל שווער געטראָפענע חברים. דערווייל איז דער צושטאַנד פון אונזער גרופּע־קאָמאַנדיר געוואָרן געפערלעך. די גאַנצע וועג האָט ער געשריען, ווו איז דער וואַלד. איבערגייענדיק פיל בלאָטעס זיינען מיר אָנגעקומען אין אַ גרויסן וואַלד. אַזוי זיינען מיר אַרויס פון דער גרויסער אָבלאַווע. אַן אויסשפּיר־גרופּע איז אַוועקגעשיקט געוואָרן פאָרויס, כדי זיך צו באַקענען מיטן נייעם ראַיאָן, און דער אָטריאַד האָט לאַנגזאַם פאָרטגעזעצט זיין וועג. דער מצב פון קאָמאַנדיר איז ערגער געוואָרן פון מינוט צו מינוט, די דאָקטוירים האָבן באַשלאָסן, אַז זיין טויט איז אומפאַרמיידלעך, עס איז באַשלאָסן געוואָרן צו פאַרגרינגערן זיינע געפערלעכע ליידן און ענדיקן זיין לעבן אויפן אָרט. אַזוי איז פאַרבאַהאַלטן געוואָרן אין וויסטן וואַלד אונזער באַליבטער קאָמאַנדיר, וועלכער האָט ניט דערלעבט צו פאַרווירקלעכן זיין חלום און אויפשטעלן אַ אידישע פּאַרטיזאַנישע בריגאַדע.

די נייע געגנט

צווישן בלאָטעס, אויף אַן אינזל ניט ווייט פון צוויי גרויסע דערפער, נאָוואָסיאָלקי און שוויעטיצע, איז אויפגעשטעלט געוואָרן אונזער לאַגער. מען האָט זיך פאַרבונדן מיט דעם פאַר־

טיזאַנער אָטריאַד „זשאַרקינצי” וועלכער האָט זיך געפֿונען אין יענער געגנט.

דערווייל האָט זיך דער אָטריאַד אָנגעהויבן גרייטן צום ווינטער, עס זײַנען געגראָבן געוואָרן גרויסע גריבער אין געהיימע ערטער, ווו מען האָט אַראָפּגעלאָזן פּעסער מיט תבואה און פֿלייש. די גריבער זײַנען פֿאַרמאַסקירט געוואָרן און ס'זײַנען געמאַכט געוואָרן ספּעציעלע סימנים צו געפֿינען זיי. אין דער נייער געגנט האָבן מיר דורכגעפֿירט אייניקע נקמה־אַקציעס קעגן די אָרטיקע ווייסרוסישע דערפֿער, וואָס האָבן מיטגעהאָלפֿן די דייטשן.

דער פּלוצלינגער אָנפֿאַל

דאָס לעבן אין לאַגער האָט זיך געפֿירט גאַנץ נאָרמאַל. אַלע טאָג פֿלעגט זיך בײַטן אַן אַנדער אָפּטיילונג אויף דינסט, היטן און קיך־אַרבעט. דער לאַגער איז באַוואַכט געווען פֿון בײדע זײַטן וועג צווישן די דערפֿער טוכאַוויטשי און נאָוואָסיאַלקי, אויסער דער אויסשפּיר־גרופּע, וואָס האָט זיך שטענדיק געפֿונען אין געגנט. די קיך־אַרבעטער פֿלעגן אויפֿשטיין זייער פֿרי, אָנצוגרייטן דעם פֿרישטיק צו דער צײַט. אַלע טאָג פֿלעגט געלייענט ווערן אַ טאָג־פֿאַראָרדענונג פֿאַר דער גאַנצער גרופּע. אַלע פֿאַרנאַכט פֿלעגט מען זיך אויפֿקלײַבן אַרום גרויסע פֿײַערן און זינגען פֿאַרשיידענע רוסישע לידער, בראָטנדיק קאַרטאָפֿל אין די קוילן, און בײַ האַלבע נאַכט פֿלעגט מען זיך צעגיין איבער די בײדלעך. אַ ספּעציעלע אַרבעט האָט זיך געפֿירט מיט די שווער־פֿאַרווּנדעטע, וועלכע האָבן נאָך ניט געקענט גיין. צײַטנווײַז פֿלעגן מיר אויך הערן לעקציעס אויף פֿאַרשיידענע מיליטערישע טעמעס, און אַזוי האָט מען געשטופּט די טעג איינעם נאָכן צווייטן.

אין יענער צײַט זײַנען געכאַפּט געוואָרן צוויי פֿאַרדעכטיקטע פּויערים אין דער געגנט פֿון אונדזער לאַגער. נאָך פֿילע פֿאַרשונגען און קלעפּ האָבן זיי זיך מודה געווען, אַז זיי זײַנען געשיקט געוואָרן דורך די דײַטשן כדי זיך צו דערוויסן וועגן אונדזער לאַגער. פֿאַרשטייט זיך, אַז זיי זײַנען דערשאָסן געוואָרן דעם זעלבן טאָג. אין עטלעכע טעג אַרום נאָך דעם פֿאָרפֿאַל, ווען דער גאַנצער לאַגער איז נאָך געשלאָפֿן און נאָר די קיכער האָבן געגרייט דעם פֿרישטיק, איז דער לאַגער אָן קיין שום טרעוואָגע פּלוצלונג באַשאָסן געוואָרן מיט אַ פֿײַער פֿון ביקסן און מאַשין־געווער. אין איינציקע מינוטן איז דער גאַנצער לאַגער געווען גרייט צום קאַמף. דאָס פֿײַער איז געוואָרן שטאַרקער און נענטער, און איז געקומען פֿון אַלע זײַטן. דער קאָמאַנדיר פֿון אָטריאַד האָט געהייסן גלייך זיך אָפּטראָגן. די צוויי פֿאַרווּנדעטע וועלכע האָבן ניט געקענט גיין, דעם קאָמיסאַר פֿון אָטריאַד און גאָלדע גערצאַווסקי, האָבן מיר אַוועקגעטראָגן אַ הונדערט מעטער ווײַט, אין דעם הויכן מויער, וועלכער האָט אַרומגערינגלט דעם האַלב־אינזל פֿון אונדזער לאַגער. דער קאָמאַנדיר האָט דאַן גענומען דעם קאָמפּאַס אין האַנט און אַ געשריי געטאָן: „נאָך מיר!”, די פּאַניק אין לאַגער איז געווען ניט צו באַשרײַבן. די שיסערײַ אויף אונדז האָט זיך פֿאַרשטאַרקט. יעדערער רײַסט זיך וואָס גיכער אַרײַנצוגיין אין בלאָטע. קיינער ווייס ניט וואָס צוטאָן מיט די פֿאַרווּנדעטע. דערווייל הערט מען זיך דערנענטערן מאַשינען, און בײַ אַלעמען אין קאָפּ עגבערט

די פֿראַגע, ווי אַזוי איז עס געשען, ווו זײַנען געווען די היט־פּאָסטנס. נאָך עטלעכע מינוטן שטופּעניש איז דער גאַנצער אָטריאַד איינער נאָכן צווייטן, אַרײַן אין טיפֿער בלאָטע ביז צו די קני, ניט ווויסנדיק וווהין מען גייט.

די שיסערײַ פֿון לאַגער איז שוואַכער געוואָרן. שטיקער רויך ווײַזן זיך פֿון דער לאַגער־ריכטונג. אַ שווערע מידקייט פֿאַלט אַרויף אויפֿן אָטריאַד, ספּעציעל שלעכט פֿילן זיך די פֿאַרווּנדעטע, וועלכע גייען נאָך זייער שוואַך. אָבער דער אימפּעט יאָגט אַלעמען פֿאָרויס.

דער קאָמאַנדיר האָט געפֿרעגט, ווער איז גרייט גיין אויסשפּירן די געגנט פֿון געוועזענעם לאַגער און זיך דערוויסן וועגן גורל פֿון די צוויי איבערגעלאָזענע. ער האָט אויך געגעבן צו פֿאַרשטיין, אַז מ'האָט געמוזט זיי איבערלאָזן, כדי ניט איינצושטעלן דעם גאַנצן אָטריאַד. 3 חברים האָבן זיך געלאָזן אין וועג צוריק צום אָרט. זיי זײַנען צוריקגעקומען און איבערגעגעבן, אַז אין לאַגער געפֿינען זיך דײַטשן און זיי האָבן געהערט 2 פּיסטאָל־שאָסן פֿון זײַט ווו עס האָבן זיך געפֿונען די צוויי פֿאַרווּנדעטע, לויט זייער מיינונג הייסט עס, אַז דער קאָמיסאַר האָט געשאָסן פֿריער גאָלדען און דערנאָך זיך מיט זײַן אייגענעם פּיסטאָלעט. אַראָפּגעלאָזן די קעפּ האָט דער אָטריאַד געצירט אין די טיפֿע בלאָטעס אויף מזרח־דרום ריכטונג.

נאָך אַ גאַנצן טאָג גיין אין די בלאָטעס, זײַנען מיר דערגאַנגען צו אַ גרויסן טרוקענעם וואַלד. טיפֿער אין וואַלד איז דערקלערט געוואָרן נאַכט־רו. אויסשטעלנדיק שטאַרקע פּאָסטנס זײַנען אַלע שווער פֿאַרמאַטערטע געפֿאַלן ווי פֿליגן, פֿאַרגעסנדיק וועגן אַלץ. גאַנץ פֿרי האָט דער אָטריאַד געצירט אויף דרום־מערב מיטן ציל אַרויסצוגיין וואָס שנעלער פֿון דער געגנט. נאָך אַ גאַנצן טאָג גיין זײַנען מיר אָוונט־צײַט צוגעקומען צום טײַך לאַן, ווו עס איז באַשטימט געוואָרן אונדזער לאַגער. אין יענער צײַט איז דערגאַנגען צו אונדז אַ ידיעה, אַז דער קאָמיסאַר און גאָלדע גערצאַווסקי זײַנען געפֿונען און גערעטעוועט געוואָרן אין דעם אָרט, ווו מיר האָבן זיי געלאָזן.

עס איז אַרויפֿגעלייגט געוואָרן אויף אונדזער אָפּטיילונג, וועלכע האָט געציילט 12 מענטשן, שנעל זיך אומקערן אין נאָוואָסיאַלקער געגנט און פֿאַר יעדן פּרײַז זיי ברענגען אין לאַגער. אין דער גרופּע האָבן זיך געפֿונען איזיע באַרעצקי, משה סופר, ניאַניע צירינסקי און איך. די זעלבע נאַכט האָבן מיר געצירט אין וועג. דער וועג פֿון 150 קילאָמעטער איז געווען גאַנץ שווער. מיר האָבן געמוזט בײַטן דעם גאַנצן מאַרשרוט, ווײַל אויף אונדזערע פֿריערדיקע וועגן זײַנען געווען דײַטשע „זאַסאַדעס”. נאָך 2 טעג און 2 נעכט גיין אין בלאָטעס זײַנען מיר אָנגעקומען אין דער אַלטער געגנט. דער קאָמיסאַר מיט גאָלדען האָבן זיך געפֿונען בײַ אַ צווייטער פּאַרטיזאַנער־גרופּע („זשאַרקינצי”), וועלכע האָט זיך געפֿונען אין יענער געגנט. גאָלדע האָט דערציילט, אַז ווען עס איז שטיל געוואָרן אין לאַגער, האָט זי קריכנדיק אויפֿן בויך געבראַכט צושלעפּן שטיקלעך קאַרטאָפֿל, אָפּפֿאַל פֿון עסן, און אַזוי האָבן זיי געלעבט 8 טעג, ביז וואַנען די פּאַרטיזאַנער האָבן זיי געפֿונען.

מיר זײַנען געווען אין זייער אַ שלעכטן מצב: 12 מענטשן מיט 2 שווער פֿאַרווּנדעטע דאַרפֿן דורכמאַכן 150 קילאָמעטער דורך טיפֿע בלאָטעס, טײַכלעך און אויך שנײַדן אַ באַן־ליניע.

גאָלדע האָט שוין דערווייל געקענט זיך שלעפּן אַ ביסל אויף די פיס. פאַרן קאָמיסאַר האָבן מיר איינגעאָרדנט אַ נאָסילקע און זיך געלאָזן אין וועג. איך האָב קיין ווערטער ניט צו באַשרייבן דעם וועג. דער קאָמיסאַר, האַלטנדיק דעם פּיסטאָלעט אין האַנט, איז כּסדר געווען געפּערלעך אויפגערעגט און מיר האָבן, כּמעט ניט רוענדיק געשפּאַנט פאָרויס. איך מוז אונטערשטרייכן גאָלדעס שטאַרקייט, זי האָט אָנגעהאַלטענדיק זיך אַ ביסל אין אונז דורך דעם גאַנצן וועג מיט אָפענע ווונדן, נישט וועלנדיק אונז פאַרשווערן דעם וועג.

אַ ווינטער מיט וואַנדערונגען

נאָך 3 טעג און 3 נעכט זיינען מיר אָנגעקומען אין אונזער נייעם לאַגער. נאָך אַ צוזאַמענשטויס מיט לאַטישן, וועלכע זיינען אויף אונז געשיקט געוואָרן, האָט דער אָטריאַד זיך ווידער געלאָזן אין וועג, מיטן ציל בכלל צו פאַרלאָזן די געגנט און זיך גרייטן צום ווינטער. אונזער נייע געגנט איז געווען אין אַ פאַרוואָרפענעם ווינקל, צווישן בלאָטעס, נעבן אַ גרויסן דאָרף האַצק, ווו דייטשן זיינען כּמעט קיינמאָל נישט דערגאַנגען. די באַפעלקערונג איז געווען זייער אַן אָרעמע. אַ 6 קילאָמעטער פון דאָרף האָבן מיר אָנגעהויבן בויען אונזער לאַגער. אונזער גרופּע האָט געקריגן איר צוגעטיילטן פּלאַץ. די אַרבעט איז געווען אַ שווערע, ווייל מיר האָבן געבויט טיפע „זעמלאַנקעס". מיט מיר צוזאַמען אין איין זעמלאַנקע האָט זיך געפונען איזיע באַרעצקי, משה סופר און אַ קריסט פון טשעמערוי, ניט ווייט פון סלאָנים. מיר האָבן געגראָבן אַ אַנדערהאַלבן מעטער די טיף, געהאַקט גרויסע קלעצער, געבויט פון זיי ווענט און פאַרשאָטן מיט אַ מעטער ערד אין דער הויך. אונזער „סטאַרשינאַ" איז געווען אַלפּערט. ער האָט באַלד געדאגה'ט וועגן אַ קיך און פּראָדוקטן. גלייכצייטיק איז אויך ניט אָפּגעשטעלט געוואָרן די קאַמפּס־אַרבעט. עטלעכע גרופּן זיינען אַרויס אויף אויפרייס־אויפגאַבן, וועגן וועלכע עס קען פיל דערציילן אונזער זרח קרעמען, וואָס איז געווען דער אָנפירער פון דער גרופּע ביים אויספירן די אויפגאַבן.

דער ווינטער איז געווען אַ גאַנץ שווערער, גרויסע שנייען האָבן פאַרדעקט די וועלדער און די דערפער. מען האָט אָנגעהויבן פאָרן מיט שליטנס. דאָס לעבן האָט זיך ביי אונז אַ ביסל געביטן. די חברה האָבן זיך באַזאָרגט מיט גרויסע פּעלצן און שטיוול, מען פלעגט זיצן מער ביי די פייערן.

אין אָנפאַנג פעברואַר איז אין אונזער דאָרף דורכגעגאַנגען די פּאַרטיזאַנער־פאַראייניקונג „קאָווּפּאַק". מיר האָבן זיך געטראָפן מיט געציילטע אידן (אין יענער צייט איז געווען אַ גרויסע זאַך זיך טרעפן מיט אידן פון צווייטע פּאַרטיזאַנער־אָפּטיילונגען). קאָווּפּאַקס באַזוך האָט אונז קיין נחת ניט געבראַכט. צו אונז זיינען דערגאַנגען קלאַנגען, אַז גרויסע דייטשע אָפּטיילונגען גייען אין קאָווּפּאַקס טריט. טאָג־טעגלעך פלעגן מיר אַרויסגיין אויף אַמבושן. אין אַ שיינעם מיטן טאָג זיינען די דייטשן דערגאַנגען ניט ווייט פון האַצק. עס זיינען אויסגעקליבן געוואָרן פון אַלע גרופּן צו 3 מאַשין־געווער. פון אונזער גרופּע בין איך אַרויס מיט אַ טאַנקאָווון מאַשין־געווער, און 24 מענטשן מיט 12 מאַשין־געווער האָבן פאַרנומען פּאָזיציעס ביים אַריינגאַנג פון דאָרף. צולאָזנדיק די דייטשן נאָענט, האָבן מיר אויף זיי געעפנט אַ שטאַרקן פייער. די דייטשן האָבן געענטפערט מיט אַ שרעקלעכן פייער, מינענוואַרפער האָבן פאַרשאָטן דעם דאָרף מיט הונדערטער מינען, קנוילן פון שוואַרצן רויך האָבן פאַרדעקט אַלץ אַרום. זעענדיק אַז מיר וועלן ניט קענען אויסהאַלטן דעם דרוק פון די דייטשן, האָבן מיר זיך געלאָזן צום לאַגער. דער אָטריאַד איז שוין געווען גרייט זיך צום רירן. די צייט איז געווען קורץ, ווייל די גאַנצע געגנט איז געווען פאַרלייגט מיט דייטשן. מיט עטלעכע שליטנס און פערד האָט זיך דער אָטריאַד געלאָזן אין וועג אַריין. דאָס איז געווען די שווערסטע צייט פאַרן אָטריאַד, קיין פּראָדוקטן, אַ חוץ מעל, האָבן מיר ניט פאַרמאָגט. און דאַן האָבן מיר געמוזט עסן פערדן־פלייש, צעלאָזענעם שניי מיט מעל. נאָך עטלעכע טעג גייען זיינען מיר אַריין אין אַ נייער געגנט. אונזער גרופּע האָט פאַרנומען אַ נאַכט־געלעגער און אַ ראַזוועדקע איז אַרויס אויסצוקוקן די דערפער וועלכע זיינען געלעגן אויף אונזער ווייטערדיקן וועג. איינע פון אונזערע פּאַטרולן איז אַרויף אויף אַ „זאַסאַדע" אין מיטן אַ קליינעם דערפל, און קומענדיק צוריק האָט געפעלט איינער פון אונזערע חברה, שמעון מיליקאָווסקי. ביינאַכט איז אַרויפגעלייגט געוואָרן אויף מיר און נאָך 4 מענטשן צו זוכן שמעונען. אין דערפל האָבן מיר אים געפונען, ער איז געלעגן טויט אויפן ביקס געגנוי אויפן פּלאַץ ווו מען האָט געעפנט אויף זיי אַ פייער. 6 קילאָמעטער האָבן מיר אים געטראָגן אויף די פּלייצעס און נאָך אין דער זעלבער נאַכט האָבן מיר אים פאַרבאַהאַלטן ביי איינעם פון די כוטאָרן פון יענעם געגנט. אַזוי האָבן מיר פאַרלוירן נאָך אַ גוטן חבר פון אונזער גרופּע.

די סלאָנימער צעשיידן זיך

פרילינג 1943 האָט געטראָפן די אידישע גרופּע אין אַ מצב פון פאַרמאַטערטקייט, נאָך דער גרויסער ווינטער־אָבלאַווע און די פאַרלוסטן פון גוטע חברים, און אין אַ גרויסן טייל אויך צוליב אַנטיסעמיטישע האַנדלונגען פון דעם שטאַב.

אין יענער צייט זיינען צו אונז דערגאַנגען די ערשטע דעסאַנטן פון רוסלאַנד. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ נייע צייט. אַ פרייד וואָס איז שווער צו באַשרייבן האָט אונז באַהערשט, ווען דער ערשטער אַעראָפּלאַן האָט אונז אַראָפּגעוואָרפן געווער, מעדיקאַמענטן, זאַלץ און אַ סאַך אַנדערע נוצלעכע זאַכן. דאַן איז געקומען דער גרויסער באַשלוס פון דער נייער שטאַבלייטונג מיט די דעסאַנטן וועגן צעטיילן אונזער אָטריאַד אין 3 אָטריאַדן און צעוואַרפן די סלאָנימער גרופּע צווישן זיי. שטעלט זיך פאָר ווי שווער ס'איז אונז געווען, נאָכן דורכמאַכן אַזוי פיל אין סלאָנים און דערנאָך אין וואַלד, זיך ווידער צעשיידן, און ווער ווייס אויף ווי לאַנג. נאָר באַפעל איז באַפעל, און דאַן פאַל איך, ניאַניע צירינסקי, אָרלינסקי מיט זיין פרוי, שעווטשיק אין נאָך עטלעכע אַריין אין אָטריאַד אויפן נאָמען פון בודיאָני.

נישט געקוקט וואָס די סלאָנימער זיינען שוין אַ קליינע מינדערהייט, פונדעסטוועגן זיינען נאָך אונזערע עטלעכע חברים איינער פון די הויפּט־כּוחות אין אָטריאַד און פירן אויס וויכטיקע אויפגאַבן אין קאַמף קעגן די נאַציס. אין אַ דיווערסיע־גרופּע, וואָס ווערט געשאַפן אין אָטריאַד און ציילט 8 מענטשן, גיי איך אַריין צוזאַמען מיט ניאַניע צירינסקין.

אונזער אָטריאַד פאַרלאָזט די סוויעטיצער געגנט און באַ־

זעצט זיך אין בריסקער געגנט נעבן אַ גרויסן דאָרף ספּאַראווו. עס ווערט אויפגעשטעלט אַ גרויסער לאַגער און דאָס פּאַרטיזאַנישע לעבן ווערט פאַרגעזעצט. אונזער דיווערסיע־גרופּע קריגט דאַן ספּעציעלע אויפגאַבן צו צעשטערן די באַן־ און שאָסיי־פאַרבינדונג אויף די הויפּט־ליניעס בריסק־מינסק. אונזער הויפּט־פּונקט באַשטימען מיר אין דאָרף ניאמערזע, ניט ווייט פון די אַמאָליקע אידישע שטעטלעך דראָהיטשין און אַנטאָפּאָל.

מיר ראַטעווען אידן

איך און ניאַניע צירניסקי האָבן קיינמאָל ניט געלייקנט אונזער אידישקייט. פאַרקערט, מיר זיינען געווען שטאָלץ מיט דעם און דערפאַר האָבן מיר אויך געראַטעוועט עטלעכע אידן. אָנקומענדיק איינמאָל אויף איינע פון די כוטאָרן ניט ווייט פון דראָהיטשין, האָט זיך ביים זיצן און עסן מיטן פויער פאַרוואַנדלט אַ שמועס וועגן אידן. פאַרשטייט זיך, אַז איך האָב גלייך געזאָגט אַז מיר זיינען דאָ 2 אידן. דער גוי איז געבליבן ווי אָן לופט, ניט גלויבנדיק אונז, און ער האָט צוגעגעבן אַז ער קען אידיש. הערנדיק אונזער אידיש איז ער שוין זיכער געווען אין אונזער אידישקייט און דאַן האָט ער אונז אַרויסגערופן און פאַרטרויט אַ גרויסן סוד, וועגן אַ אידישער משפחה וועלכע געפינט זיך מיט אַ קליינעם קינד אין וואַלד שוין כמעט 2 יאָר און האָט מורא סיי פאַר דייטשן און סיי פאַר פאַרטיזאַנער. נישט קלערנדיק קיין סאַך האָב איך מיט ניאַניען גענומען 2 פערד און זיך געלאָזט אין וועג אַריין. די באַגעגעניש מיט די אידן אין וואַלד איז געווען פרייד געמישט מיט טרערן. עס זיינען פאַר אונז דערשינען נאָר שאָטנס פון אַ משפחה: אַ מאַן, פרוי, שוועסטער און קינד פון אַ יאָר 2—3 (אויף זיין בר־מצוה בין איך געווען ניט לאַנג איינגעלאַדן אין חיפה). די משפחה האָט געלעבט פון רויע קאַרטאָפל מיט וואַסער פון שניי. אַ צווייטע משפחה איז דאָרטן געשטאָרבן פון הונגער. מיר האָבן זיי גלייך איינגעאָרדנט אין דאָרף ניאמערזע, זיי געגעבן אַ קו. דער מאַן האָט אָנגעהויבן אַרבעטן אַלס שניידער פאַר אונז, די פרויען האָבן געשטריקט. מיט דער צייט זיינען זיי אַריבער אין אַ ציווילן לאַגער, און היינט געפינען זיי זיך אין ישראל.

דערווייל זעצן מיר פאָר מיט דיווערסיע־אַרבעטן. אין משך פון 4 נעכט, איינע נאָך דער צווייטער, האָבן מיר אַראָפּגעלאָזט 4 צוגן צווישן קאַרטוז־בערעזע און בריסק. די הויפּט־אַרבעט פון צוגרייטן די מינען און זיי אַרויפלייגן אויף די רעלסן פירן אויס ניאַניע, איך און אַ ווייסרוסישער קריסט. די ראַזוועדקע האָט אונז איבערגעגעבן נאָך די אויפרייסן, אַז די פאַרלוסטן פון די 4 עשאַלאָנען זיינען געווען זייער גרויסע סיי אין מענטשן סיי אין געווער און אַמוניציע, און טאַקע אין דער „סוואָדקע" פון פאַרטיזאַנישן שטאַב ווערן מיר באַדאַנקט און צוגעשטעלט צו אויסצייכנונג.

אין יענער צייט (זומער 1943) האָבן די דייטשן אָנגעהויבן באָמבאַרדירן די וועלדער, וווּ ס'האָבן זיך לויט זייער פאַרשטאַנד געדאַרפט געפינען פאַרטיזאַנער. אין דער שטיקל צייט, ווען אונזער דיווערסיע־גרופּע האָט זיך געפונען אין לאַגער, זיינען באָמבאַרדירט געוואָרן די וועלדער פון אונזער געגנט און אין איינע פון די באָמבאַרדירונגען האָבן די דייטשן געטראָפן גענוי אין אונזער לאַגער. אַ ברען באָמבע איז געבליבן הענגען אויף אַ בוים איבער דער מעדיצין־אָפּטיילונג, וועלכע איז געפירט געוואָרן דורך ד"ר אָרלינסקאַ, אברהם אָרלינסקיס פרוי. מאָמענטאַל איז דער גאַנצער געצעלט אַרומגענומען געוואָרן מיט פלאַמען. ד"ר אָרלינסקאַ האָט ממש פון די פלאַמען אַרויסגענומען די מעדיקאַמענטן און די מעדיצינישע אינסטרומענטן, נישט געקוקט אויף דעם וואָס אין דער זעלבער צייט איז זייער געצעלט מיט זייערע פריוואַטע זאַכן אַוועק אין פלאַמען. איך געדענק נאָך, אַז געננוי אין יענעם טאָג האָבן זיי אויסגעוואַשן זייערע זאַכן, און אַזוי ווי יעצט שטייט פאַר מיינע אויגן די ברענענדיקע שטריק מיט די וועש. געבליבן זיינען זיי כמעט אָן קליידונג, אָבער די מעדיקאַמענטן זיינען געראַטעוועט געוואָרן.

מיר האָבן באַקומען אַ באַפעל איבערצוגיין דעם „קרולעווסקן קאַנאַל" און זיך דערוויסן וועגן די גרופּירונגען פון די דייטשן, ווייל דער פראָנט איז שוין געווען אין די געגנטן פון קאָוועל. איבערגייענדיק דעם קאַנאַל זיינען מיר אַריין אין דאָרף נאָוואָסיאָלקי. און דאָרטן האָט זיך איבערגעחזרט דער פאַל פון ניאמערזע. די לערערקע פון דאָרף, זיך דערוויסנדיק אַז מיר זיינען אידן, האָט אונז פאַרטרויט אַ סוד, אַז צווישן די בלאָטעס געפינט זיך אַ כוטאָר וווּ עס לעבט אַ אידיש מיידל. נישט געקוקט אויף דעם, וואָס דער מצב איז געווען אָנגעשטרענגט און דער וועג פול מיט סכנות האָבן מיר זיך, איך און ניאַניע, געלאָזט אין וועג. נאָכן זינקען אין טיפע בלאָטעס זיינען מיר דערגאַנגען צו אַן אינזל. אַ פויער האָט אונז אויפגענומען און האָט געלייקנט די געשיכטע מיטן מיידל, מורא האָבנדיק אַז מיר זיינען ניט קיין אידן. נאָך לאַנגע וויכוחים און אויפווייזונגען האָט ער זיך איבערצייגט און אונז דערציילט, אַז ווינטער האָט ער געפונען אין אַ סטאָג היי אויף דער בלאָטע אַ כמעט פאַרפרוירענע מיידל, וועלכע האָט זיך דערנאָך אַרויסגעוויזן ווי לידא פון אנטאפאל (היינט אין אַרגענטינע). ער האָט אונז געבראַכט אויפן פעלד און אונז געוויזן, אַז צווישן זיינע טעכטער, כמעט נישט צו דערקענען דעם אונטערשייד, האָט אויך געאַרבעט די לידא. די באַגעגעניש איז געווען אָן צוטרוי פון איר זייט, אָבער שנעל איז זי צו זיך געקומען און מסכים געווען גיין מיט אונז. ווען מיר האָבן פאַרלאָזן דעם קאַנאַל, איז צופעליק אונז אַנטקעגן אָנגעקומען זרח קרעמען, וועלכער האָט זיך געפונען אין אַ צווייטן אָטריאַד. מיר זיינען ניט געווען זיכער, צי וועט מען לידען צונעמען צו אונז אין אָטריאַד, האָט זרח מסכים געווען זי נעמען צו זיך און אַזוי קען מען צושרייבן אויף אונזער חשבון לידען אויכעט.

דער יאָר 1943 האָט זיך דערנענטערט צום סוף און די שנייען האָבן פאַרדעקט אונזערע לאַגערן. דער פראָנט האָט זיך אָפּגעשטעלט נעבן קאָוועל און די געגנטן זיינען געווען פאַרלייגט מיט דייטשן, וועלכע האָבן געפרווּט פאַרהאַלטן די רוסישע אַרמיי. אונזער טעטיקייט איז געוואָרן שווערער פון טאָג צו טאָג, נאָר די דיווערסיע־אַרבעט איז פאָרגעזעצט געוואָרן, און אין די ערשטע 3 מאָנאַטן פון 1944 האָבן מיר אַראָפּגעלאָזן 11 עשאַלאָנען פון די רעלסן, אויפגעריסן די טאָרף־מאַשינען וועלכע האָבן געגראָבן טאָרף 8 קילאָמעטער פון בריסק און געשיקט קיין דייטשלאַנד. ענדע מערץ האָבן

מיר זיך אומגעקערט פון אַ באַך־אויפרייס און זיך געלייגט אָפּרוען. איידער מיר זיינען איינגעשלאָפן האָט מען אונז איבערגעגעבן אַז מאַדיאַרן, וועלכע האָבן געקעמפט צוזאַמען מיט די דייטשן, זיינען אַריין אין דאָרף וועלכער געפינט זיך 100 מעטער פון אונז, איבער אַ טייכל. שנעל האָבן מיר פאַרנומען פּאָזיציעס פון צווייטן זייט טייכל. אַ ראַזוועדקע איז געפאָרן אָנזאָגן גרעסערע כוחות פּאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן זיך געפונען אַ 15 קילאָמעטער פון אונז. איינציקע שאָסן האָבן נאָר געשטערט די רו פון פרימאָרגן. די מאַדיאַרן האָבן דערפילט, אַז מיר געפינען זיך ביים טייך הינטער די לעצטע הייזער פון דאָרף, און זיי האָבן באַשלאָסן, ווי עס ווייזט אויס, אונז אָנגרייפן. אין אַ געוויסן מאָמענט, ווען איך האָב זיך אַרויסגערוקט פון הינטער אַ הויז, האָט אַן איינצלנער גוט געצילטער שאָס מיר געטראָפן אין פוס. איך בין געפאַלן אָן באַוווסטזיין, אין די זעלבע מינוטן זיינען די מאַדיאַרן איבערגעגאַנגען צום אָנגריף און די חברה האָבן, מיר שלעפנדיק דורכן שניי, פאַרלאָזן דעם דאָרף.

אַזוי האָב איך פאַרענדיקט מיין קאַריערע אויף 4 מאָנאַטן, זיך געוואַלגערט אין שווערע אָבלאַוועס פאַרווונדעטערהייט. די מאַדיאַרן האָבן גאַנץ טייער באַצאָלט פאַר מיין וווּנד, זיך אומקערנדיק צוריק האָבן זיי אָנגעטראָפן אויף אונזער אַ „זאַסאַדע” און איבערגעלאָזן אַ 30 פגרים אויפן שאָסיי. איך מוז דערמאַנען די איבערגעגעבנקייט פון ד״ר בלומאָוויטש און ד״ר אָרלינסקא, וועלכע האָבן מיר געהיילט די גאַנצע צייט.

די באַפרייאונג

נאָך 3 מאָנאַטן היילן זיך אויף אַן אינזל צווישן די ספּאַראָווער בלאָטעס, בין איך אומגעקערט געוואָרן צו דער דיוויזיע־גרופּע אין חודש יולי 1944. די וועגן זיינען געווען פאַרלייגט מיט דייטשן, מאַדיאַרן, און נישט נאָר די הויפּטוועגן. די רויטע אַרמיי איז איבערגעגאַנגען צו אַן אָפענסיווע. אונזערע אויפגאַבן זיינען געווען שטערן די וועגן, נאָר דעם אמת זאָגנדיק, איז דאָס געווען כמעט אַן אוממעגלעכע זאַך. דעם גרעסטן טייל פון אונזער צייט האָבן מיר פאַרבראַכט אין בלאָטעס, כמעט אין וואַסער, מיר זיינען אָפּגעריסן געוואָרן פון אונזער שטאַב, בלייבנדיק אַרומגערינגלט אויף אַ גרויסער בלאָטע ניט ווייט פון קאָברין.

אין אַ שיינעם פרימאָרגן זיינען צו אונז דערגאַנגען האַרמאַטן־שאָסן. די פרייד איז געווען ניט צו באַשרייבן, אונזער באַפרייאונג דערנענטערט זיך! די האַרמאַטן־קוילן האָבן זיך לאַנגזאַם דערנענטערט צו אונז און אויך אונז איבערגעגאַנגען. אויף די לאַנגע קוילן־פייפן, וועלכע האָבן דורכגעריסן די לופט און געפאַלן ווייט הינטער אונז, האָבן מיר געוואַרט כמעט 3 יאָר. די נאַכט איז אונז דורך ווי אַ גאַנץ יאָר און אויפן פאַרטאָג האָבן מיר געשיקט אַ ראַזוועדקע, אין וועלכער איך בין אויך געווען. אַ לאַנגער אָבאָז מיט גרויסע רעדער, באַגלייט מיט זעלנער פון ביידע זייטן וועג, האָט זיך אַנטדעקט פאַר אונזערע אויגן. — „אונזערע!” — האָבן מיר אויסגעשריען. די גרויסע מינוט איז אָנגעקומען.

קורץ און שנעל זיך אַרומגענומען, — שטאַרק געקושט זיך, ניט אָפּהאַלטנדיק די אַרמיי, וואָס איז געגאַנגען פאָרויס. אונז האָט מען געהייסן גיין צוריק אין קאָברין, וועלכע איז באַפרייט געוואָרן אַ טאָג פריער. מיט דער גאַנצער חברה האָבן מיר זיך געלאָזן קיין קאָברין. אַזוי האָט זיך געענדיקט איינע פון די גרעסטע און שוידערלעכסטע תקופות פון אונזער לעבן.

מיט אַ גרויסן טייל פון סלאָנימער חברים האָב איך זיך געטראָפן אין מינסק, ביים צוזאַמענפאָר פון די ווייסרוסישע פּאַרטיזאַנער. דער גרעסטער טייל פון אונזערע זיינען געשיקט געוואָרן אויפן פראָנט און צום גרויסן צער אומגעקומען. שווער איז פאַרווונדעט געוואָרן ניאַניע צירינסקי, וועלכער איז געבליבן ביז היינט אין רוסלאַנד אָן אַ פוס. אַ קליינער טייל האָט זיך איינגעאָרדנט אין הינטער־פראָנט. אָרלינסקא אין דער בריסקער עלעקטראָסטאַנציע, קרעמען אַלס לערער אין בריסק. איך בין אַוועק זיך לערנען אין בריסקער טעכניקום.

אויף די חורבות פון סלאָנים האָב איך באַזוכט 2 מאָל צו עטלעכע שעה. דעם 14־טן אויגוסט בין איך אַריבערגעגאַנגען די רוסיש־פּוילישע גרענעץ אויפן וועג קיין ישראל.

שמעיה ברקוביץ

נדודי־אימים בין הגיטו ליער

ביום 17 ביולי 1941 הוציאו אותי ואת אחי מהבית בשעה 9 בבוקר, באמתלה של עבודת־כפייה. ציוו עלינו אז לעמוד בידיים מורמות ופנינו אל הקיר. עמדנו ככה עד שנאספו 20 איש, ואז ציוו עלינו לרוץ דרך רחוב אופרובה עד ברנרדינסקה, בכיוון ל„דום לודובי”. ירד גשם קל. בפנים היה מחנק, — הביאו לשם כ־1500 איש. אח״כ העמידו אותנו בשורות לפני השער ודרשו מכל אחד שיוציא מהכיס את כל מה שהיה לו, — תעודות, כסף וחפצים אחרים, ולשים אותם על האדמה.

ראיתי בין יתר החטופים את הרב פיין, את החזן, את שמואל אוורבוך, את גבוריק השען, ועוד אנשים שאינני זוכר את שמותיהם. כל אחד זרק על הארץ את כל מה שהיה לו. את הפספורטים הרוסיים קרעו הגרמנים מיד לפיסות קטנות. בשעה 1 בערך התחילו להטעין 40—50 איש על מכונית־משא והובילו אותם למקום בלתי־ידוע לנו. בערך בשעה 4 אחה״צ אמרתי לאחי: „בוא ונעלה על המכונית”, — כי היינו כבר רעבים וחשבנו שבמקום העבודה יתנו לנו אוכל, אולם אחי אמר לי שכדאי להיות מהאחרונים.

לאחר ששלחו כבר 1200 איש באה פקודה שיתר 300 איש ילכו הביתה. שמחנו מאד והתחלנו לצאת מהבניין. משני צדי הפתח עמדו גרמנים והכו את כל אלה שיצאו. שבועיים לא היה ידוע לאן נשלחו החטופים, אולם לאחר שכמה נשים יצאו לחפשם, נודע שכולם נהרגו.

עבדתי אצל תפר בביתי, מוסטובה 30. לעתים קרובות היה מופיע אצלנו גרמני „מקומי” אחד, משאיר הזמנות ומקבל אותן כעבור זמן־מה. — יום לפני ה־14 בנובמבר 1941 בא הגרמני הזה וביקש להחזיר לו את העור, שהביא אותו בוקר. הוא רמז, שכדאי לנו להתחבא.

למחרת היום, ב־4 לפנות בוקר כבר ראינו ז׳נדרמים ניצבים ברחובות. מצאנו מחבוא בבית שימוש שבנינו בו קיר כפול וישבנו בו כל היום; גרמנים היו נכנסים לתוכו לצרכיהם, בנו הם לא הרגישו. באותו יום נהרגו בסלונים 10.000 יהודים. בערב הבחנו שיהודים מהלכים ברחובות, עזבנו את המחבוא ויצאנו החוצה.

משנודע לנו על האקציה, שנועדה להיות השחיטה הגדולה לחיסול יהודי סלונים, ביוני 1942, מצאה לה המשפחה שלנו מחבוא אצל בטלן, ברחוב ברנרדינר, במרתף. ישבנו במחבוא 6 ימים. כשראינו יהודים ברחובות החלטנו שהאקציה כבר נגמרה. במיוחד רצתה אמא לעלות הביתה עם הילד. היא יצאה ואנחנו באנו אחריה, — כעבור זמן־מה נכנסו שוטרים ולקחו את כולנו אתם. הם הובילו אותנו לחצר בית־הספר. חילקו אותנו לשתי קבוצות, — באחת היו הגברים, בשניה — הנשים והילדים. נשארנו שם יומיים, ביום השלישי בא המהנדס וולפשטיין עם אנשי ס. ס. והוציא את הגברים. שאלו כל אחד על מקצועו. אותי לקחו יחד עם 150 איש הצידה, הביאו אותנו לגיטו. את השאר הרגו. באותו יום נהרגו כל בני משפחתי. נשארנו בחיים רק אני ואחי עם אשתו. הגיטו היה כבר מצומק — מוסטובה בין שני הגשרים. המשכתי לעבוד במכבסה שלנו, במוסטובה 30.

חשבתי על היער, אך ידעתי שבלי נשק אין תקוה להגיע לפרטיזנים. היה לי חבר טוב, איצל מולצ׳אדסקי, שהיה גר ליד טחנת־הקמח של צלקה קוניצה, לא רחוק מתחנת החשמל. יחד עם איצל חיפשנו דרכים לרכישת נשק והנה החליט איצל לפנות בענין זה לסנדלר דנילוק, שהיה בעבר קומוניסט. הלה הסכים למכור לו 4 רובים, בסכום הכולל של 600 מרק. כשבועיים ימים היה דנילוק דוחה את הענין, עד שיום אחד בא איצל וקרא לי ללכת אתו מחר בבוקר לדנילוק כדי לקבל ממנו את הרובים. הוא קרא גם לדודו, שעבד אצל הגרמנים כאחראי על עבודת ה„ניצליכה יודן”. התקרבנו לבית דנילוק, שעמד מאחורי הגיטו. אני נשארתי עומד בפינה מוסתרת, נכנסו אליו איצל עם הדוד. כעבור רבע שעה יצאו מהבית אנשי ס. ס., דנילוק, איצל ודודו. כעבור יומיים הוצאו איצל ודודו להורג, אך דנילוק שוחרר (כאשר חזרתי לסלונים בשנת 1946 סיפרתי לשלטון הקומוניסטי על המקרה עם דנילוק, אולם נראה, שלא אונה לו כל רע והוא נשאר במקומו).

המשכתי לעבוד, וגם אחי עבד אצל הגרמנים. לא שמנו לב לכך, שכדאי להצטייד בתעודות־העבודה הצבעוניות, שיכולנו אז להשיגן בקלות. והנה ביום אחד, כשלושה חדשים אחרי השחיטה הגדולה, באו ז׳נדרמים והתחילו להוציא את כל היהודים מבתיהם. הוציאו גם אותי ואת אחי. בא מצנר, העמידו שולחן אחרי הגשר הראשון ליד ביתו של וולף מרמינסקי, והגברים צריכים היו לעבור על ידו. לרובם היו „שיינים”, היתה בידו רשימה והוא היה מכריז על השמות ושולח לכיוון הדמבה. הבחנו שבין השמות אחדים לא הופיעו, — החלטתי שעם הכרזת שמו של נעדר ארוץ לכיוון הדמבה. כך עשיתי, וגם אחי רץ אחר־כך אלינו. מצנר גמר להקריא את הרשימה, נגש אלינו והתחיל בבדיקה נוספת. מצא יהודי שלא היה לו „שיין” — הוציא אותו מהשורה, אמר לו ללכת למים ובדרך ירה בו. בשחיטה הזאת נהרגו כ־800 איש.

נשארו בסלונים כ־800—1000 יהודים, פועלים „ניצליכה יודן”. חזרנו למכבסה, קיבלנו כרטיסים והמשכנו לעבוד.

התחלתי לחשוב על היער, לחפש דרך אליו. הקשר שלי עם הפרטיזנים נחלש בינתיים. המכבסה עמדה מחוץ לגיטו. מצאתי נוצרי אחד, שהייתי מוכר לו בגדים, והוא הבטיח להביא אותי לפרטיזנים. אחי לא רצה ללכת ואני החלטתי ללכת לבדי. לשם זה צריך הייתי קודם־כל לצאת את הגיטו; הוסכם שהנוצרי הזה יבוא בעגלה למוסטובה, שלא היתה בתחום הגיטו, ואני אלך אחריו. הוא בא ב־4 אחה״צ, פחד להכניס אותי תיכף לעגלה מתחת לתבן, נסע קדימה ואני הלכתי בעקבותיו. עברתי את פרדנה, אפטצ׳ני זאולק. הגעתי עד פינת רח׳ ה־3 במאי (סקרובובה). שם עמד קליבנסקי ושאל אותי לאן אני הולך; נכנסתי אתו לחצר, סיפרתי לו, הורדתי את הטלאי הצהוב מעל בגדי ונכנסתי לרח׳ זירוביצקי, בו המשכתי עד האיצטדיון שמאחורי הקסרקטין. עברתי עוד כחצי קילומטר, עד שמצאתי את העגלה. האכר הכניס אותי לתוכה, כיסה אותי בתבן והביא אותי הביתה אליו — לדוויאטקוביצ׳י; כעבור יומיים שלחתי על־ידו מכתב לאחי, שיתן לו פיצוי הגון. האיכר יעץ לי ללכת לאוקונינובה, כי שם אפשר למצוא את הפרטיזנים. הלכתי ואמנם מצאתי שם פרטיזנים, אך הם שלחו אותי הלאה לועד המלחמתי שלהם, שנמצא ב„וולצ׳ה נורה”, בבית בלתי־גמור. פגשתי שם את התפר שרמן, אשר היה אז בשמירה. הוא נתן לי להיכנס, ונתקבלתי לפרטיזנקה. הייתי אז בן 18.

נכנסתי לקבוצה יהודית, שבה היתה גם מאשה מושקובסקי. ביום השני לבואי הטילו עלי להיות הקשר עם המטה שהיה באוקונינובה. הקומנדיר הראשי היה ניקולאי ניקולייביץ׳, אנטישמי מובהק (סיפרו לי אחר כך, שהפרטיזנים עצמם ירו בו). נתנו לי סוס רזה וחלש וצריך הייתי ברכיבה עליו להעביר את הידיעות למטה וחזרה. לרכב

לא ידעתי, הייתי מוביל את הסוס ברסן. הייתי לכן קם עם חשכה, כדי להספיק להעביר ברגל (עם הסוס) את הידיעות.

כעבור זמן־מה הותקפנו ע״י הגרמנים, נלחמנו, נפלו בקרב הרבה מהפרטיזנים והרוסים התחילו להאשים בכשלון את היהודים. הייתי שם יחד עם זיאמה אוסטרובסקי — לא ידענו מה לעשות. הרוסים לקחו מאתנו את הנשק. היתה בינינו אשה אחת עם ילד, — והם הכריחו את האם לחנוק את ילדה. נשארנו חבורה בת 7 אנשים, כשפרשנו מהיחידה. התחבאנו זמן־מה ביער, אך לא יכולנו להמשיך ואני החלטתי לחזור לסלונים. היה אתי משה׳לה קרוליצקי.

התחלנו ללכת חזרה לסלונים, אולם לא מצאנו את הדרך. פתאום הופיע לפנינו שוטר בילורוסי, שכיוון את הרובה שלו אלינו, — ברחנו כל אחד לצד אחר; אני הגעתי לחורשה קרובה והייתי שם יומיים. משה׳לה ניצל גם הוא הפעם. נפגשתי אתו עוד פעם אחת, אחר כך הוא נעלם ממני וכנראה נהרג. סוף סוף הגעתי לסלונים, מצאתי שם בית הרוס בז׳בינקה, עשיתי לי מחבוא והודעתי לאחי על בואי. הוא היה מביא לי אוכל ובגדים להחלפה. סבלתי מכינים ולא עזרה לי החלפת הבגדים והלבנים. התגעגעתי לאמבטיה. מרחוק ראיתי שמסיקים את בית־המרחץ של שעיה אפשטין, והחלטתי להיכנס. המרחץ היה מיועד רק לגרמנים ולנוצרים. עבד שם בתור מפקח ד״ר יעקב רביצקי. נגשתי אליו, קיבלתי כרטיס והלכתי להתרחץ. התרחצתי היטב, החלפתי את בגדי וחזרתי לחורי בבית ההרוס. אחי דאג לי מאד, היתה סכנה להישאר זמן רב באותו מקום. הוא מצא בבית יזרסקי איזו גויה זקנה, עשירה וטובת־לב, שהסכימה בעד תשלום מסויים להחזיק אותי אצלה. ישבתי שם כשבועיים. ושוב היתה אקציה, האקציה האחרונה; נהרג גם אחי, נהרגו כל היהודים, — אני נשארתי יחידי. ביקשתי את המארחת שלי שתלך לחפש את אחי. היא חזרה וסיפרה שמצאה אותו מוטל מת ברחוב, בלי נעליים. ועוד סיפרה שהודבקו מודעות ברחובות, כי כל נוצרי שיחביא אצלו יהודי אחת דינו למות, וביקשה ממני להסתלק מביתה. לא היתה לי ברירה, החלטתי לחזור ליער. בדרך פגשתי יהודי אחד, פרטיזן בודד כמוני, והמשכנו שנינו ללכת אל הפרטיזנים. יום אחד נתגלתה לפנינו דרך, שבה הלכו הרבה אנשים — השלג גילה את עקבותיהם. אמרתי לחברי שפה בוודאי נמצאים פרטיזנים ושעלינו ללכת בעקבותיהם. באנו בסוף לרחבה, העקבות נעלמו ואי־אפשר היה לגלות משהו. התחלנו לצעוק ברוסית, לשיר שירים רוסיים. לאט לאט יצאו אלינו אנשים מהפרטיזנים ובסוף הם קיבלו אותנו אליהם. כשנשלחתי לחפש נשק, נזכרתי כי הסנדלר סיפר לנו איך קבר אצל הגרמנים 4 חיילים רוסיים עם רוביהם. יצאתי עם עוד פרטיזנים למצוא את הקברים וכעבור כמה ימים מצאנו את הבורות והוצאנו את הרובים. היה זה על־יד הלינקה. בשובנו נפגשנו עם פרטיזנים אחרים, ה„אנדרייבצים״, פלוגה שהיתה חלק מגדוד שצ׳ורס. אלה קיבלו אותנו יפה, חילקו אותנו בין 2 מחלקות שלהם ולחמנו אתם יחד. עברתי אתם דרך ארוכה עד שהגענו עד הויסלה. כבר כחייל בצבא האדום נפצעתי קשה, טיפלו בי היטב והבראתי. חזרתי לצבא ועם החיל של גנרל רוקוסובסקי נכנסתי בשנת 1945 לברלין. חצי שנה נשארתי בגרמניה, עבדתי בקומנדנטורה בווימאר. לסלונים הגעתי בשנת 1946. הייתי שם כ־5 חדשים, אחד מבין כ־30 יהודים. גרתי אצל יוסף אברמובסקי, ברחוב דלוגה.

לא יכולתי ולא רציתי להישאר שם יותר. יצאתי את עיר מולדתי בדרך הנדודים לארץ מכורתנו.

צבי לחױזבינסקי

וואַגלעניש איבער וועלדער

אין דער ערשטער צייט פֿון דער היטלעריסטישער אָקופּאַציע האָב איך זיך געפֿונען מיט מיין פֿאַמיליע אויף צוואַנגס־אַרבעט אין מיין געוועזענער טערפּענטין־פֿאַבריק (סמאָלאַרניע) אין פֿאָלאַנקע — אַ שטעטל און אַ באַן־סטאַנציע צווישן סלאָנים און באַראַנאָוויטש. ווען עס איז אין פֿאָלאַנקע פֿאָרגעקומען די שחיטה, דעם 12־טן אויגוסט 1942, זיינען מיר אַנטלאָפֿן פֿון סמאָלאַרניע אין דערבייאיקן וואַלד אַריין. די וועלדער זיינען מיר געווען גוט באַקאַנט אין דער גאַנצער געגנט ביז סלאָנים. די ערשטע צייט אין וואַלד איז אונז געווען שווער און ביטער, אָן געווער זיך צו באַזאָרגן מיט שפּייז, אָבער שפּעטער האָבן מיר זיך געטראָפֿן אין וואַלד מיט נאָך עטלעכע אידן פֿון פֿאָלאָנקע, אויך מיט אייניקע קריסטן פּאַרטיזאַנער, „וואָסטאָטשני־קעס״ (פֿון מזרח געקומענע), וועלכע האָבן אונז אָרגאַניזירט און באַזאָרגט מיט אַביסל געווער.

מיר זיינען געווען אַ שטיק צייט אין די וועלדער נעבן איוונאיע און הוטקע, אין מאַגיסטראַצקן און קאַזיאָנעם וואַלד. שפּעטער זיינען מיר איבערגעגאַנגען אין אַ צווייטן אָרט, אין יעזיאַנער וואַלד, נעבן דאָרף באָסין, ווו מיר האָבן זיך צונויפגעטראָפֿן מיט אַ גרופּע געראַטעוועטע אידן פֿון לעסנאָיע.

פֿרילינג 1943 איז אַרויס אַ באַפֿעל פֿון הויפּט־פּאַרטיזאַנער־שטאַב, אַז אַלע קליינע גרופּעס מוזן צושטיין צו די גרעסערע פּאַרטיזאַנער אָטריאַדן, זיי טאָרן זיך אַליין ניט אַרומשלעפּן אין די וועלדער — אַניט וועלן זיי צעשאָסן ווערן. עס איז צו אונזער גרופּע דאַן צוגעשטאַנען דער סלאָנימער איסר טשערניכאָווסקי. מען האָט אונז אַלעמען אַריבערגעפֿירט אין דאָרף איוואַנאָוויטש און פֿון דאָרטן, דורכן דאָרף דאָברי־באָר, זיינען מיר אַריבער די שטשאַרע און מיט גרויסער געפֿאַר דורכגעשניטן דאָס דאָרף מוראַמין. מיר זיינען געבליבן רוען אייניקע טעג אין אַ וואַלד ניט ווייט פֿון דאָרף.

אין דעם זעלבן וואַלד, אומגעפֿער 2 קילאָמעטער פֿון דאָרף מוראָמין, האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף אַ גרויסער גוט־איינגע־אָרדנטער זעמליאַנקע. מען האָט אונז איבערגעגעבן, אַז אין איר זיינען געווען 18 מאַן פֿון סלאָנים, וועלכע פּאָליציי און דייטשע מערדער האָבן ערשט ניט לאַנג אַרומגערינגלט און אַלעמען אומ־געבראַכט. איך בין אַריין אין דער זעמליאַנקע און געזען מיט טרויער, אַז עס איז נאָך אַלעס פֿריש, עס האָבן זיך נאָך געוואַלגערט צעריסענע זאַכן, געצייג, און אפילו אַ טאָרבע זאַלץ האָבן מיר דאָרטן געפֿונען. די נעמען פֿון די אומגעקומענע 18 יונגע לעבנס פֿון סלאָנים איז מיר ניט געלונגען זיך צו דערוויסן.

אין אייניקע טעג אַרום האָט מען אונז איבערגעפֿירט אין גרויסן וואַלד „וואָלטשאַ־נאָראַ״ און אונז אָנגעשלאָסן צו אַ אידישער פֿאַ־מיליען־גרופּע. די „סעמיינע״ גרופּע איז באַשטאַנען מערסטנטייל פֿון ביטענער אידן און אַ קליינעם טייל קאָסאָווער. מיר זיינען געווען ניט ווייט פֿון איוואַצעוויטש און פֿלעגן אַרויספֿאָרן אויף פֿאַרשיידענע אָפּעראַציעס אין דערפֿער ניט ווייט פֿון סלאָנים, זשיראָווע, אין דאָרף דערעוויאַנטשיץ און אַנדערע. אין דאָרף אָקונינאָווע האָבן מיר פּויערים דערציילט, אַז אַ געוויסע צייט האָט זיך אַרומגעשלעפּט איבער דער געגנט מיין קוזין נחום לאָחאָזוויאַנסקי, פֿון סטודענטסקע גאָס 4. דאָס איז שוין, ווייזט אויס, געווען נאָך דעם ווי עס איז אין סלאָנים אומגעקומען זיין פֿרוי מיטן זון. מעגלעך אַז ער האָט נאָך דאַן ניט געטראָפֿן אין געגנט קיין אידישע פּאַרטיזאַנער און אַ פֿאַר־ביטערטער און דערשלאָגענער האָט ער זיך אוממוטיק אומגעקערט צוריק קיין סלאָנים, אין געטאָ.

דעם 18־טן יולי 1944, נאָך פֿילע איבערלעבונגען און געפֿאָרן, זיינען מיר ענדלעך באַפֿרייט געוואָרן דורך דער רויטער אַרמיי. נאָך דעם באַפֿרייאונג בין איך געווען אין סלאָנים נאָר אייניקע שעה. דעם חורבן איז שווער צו באַשרייבן. איך בין שנעל געלאָפֿן איבער די גאַסן, מיר האָט געצויגן צו דער גרויסער שול, וועלכע איז געבליבן גאַנץ. נאָר אין דער הויך איז געווען אַ לאָך פֿון אַ האַרמאַטן קויל. די שול איז געשטאַנען פֿאַרשלאָסן, — אין איר האָט זיך געפֿונען אַ תבואה־שפּייכלער.

חביבה פאַקטער

מיט סלאָנימער אין די וועלדער

געבוירן בין איך אין מעלניק נאָד בוגיעם. קיין סלאָנים בין איך געקומען אין 1935. איך האָב געאַרבעט אין אַ רעסטאָראַן אַלס קעלנערשע. אין 1939, ביי די באָלשעוויקעס, האָב איך געאַרבעט אַלס דערציערין פון די שילער אין דער פאָלקס־שולע אויף רוזשנויער גאַס. אַמאָל איז דאָרטן געווען די תלמוד־תורה, האָבן די באָלשעוויקעס געהייסן זי פאַרמאַכן און האָבן דאָרטן געגרינדעט אַ פאָלקס־שולע אין דער אידישער שפּראַך. אין דער פאָלקס־שולע האָב איך געאַרבעט ביז 1941, ביז די דייטשן זיינען אַריין. דאַן האָב איך זיך אַרומגעוואַלגערט אין געטאָ, געקראָגן אַ האַלבן פונט ברויט אַ טאָג מיט אַביסל זופּ פון פערדן־פלייש. אין געטאָ האָבן זיך געפונען מיין מוטער, צוויי ברידער מיט זייערע פרויען און קינדער. נאָך דער ערשטער שחיטה, דעם 14 נאָוועמבער 1941, בין איך אַריבער אַרבעטן אין „בויטע־לאַגער". פון דער ערשטער שחיטה איז מיין גאַנצע משפחה אַרויס גאַנץ, ווייל די דייטשן האָבן באַשטימט, אַז מען נעמט אַרויס פון די הייזער די אידן וואָס געפינען זיך פון איין זייט גאַס, די אַנדערע רירט מען דערווייל ניט אָן. עס איז געווען אַ פאַל, אַז די מערדער זיינען אריין אין איין הויז פון דער צווייטער זייט און פון דאָרט אַרויסגענומען קוניצען (דעם לערער פון דער אידישער פאָלקס־שולע) מיט זיין פאַמיליע, אין דעם מאָמענט איז גראַדע פאַרבייגעגאַנגען היק, האָט ער געהייסן מען זאָל זיי אַלעמען צוריקקערן אַהיים. שפּעטער איז אויך די פאַמיליע אומגעקומען. אויך מיין מוטער, מיינע ביידע ברידער מיט זייערע פאַמיליעס זיינען נאָכדעם אומגעקומען אין געטאָ.

זיך צו שפּעט געכאַפּט

ווי האָבן די אידן געלעבט ביי די באָלשעוויקעס? — שווער, זייער שווער, אָבער צום לעבן האָט מען ווי ס'איז געהאַט. די רייכערע און פאַרשיידענע כלל־טוער האָבן זיי אַרויסגעשיקט קיין רוסלאַנד, פאַרשיקט ווייט אין סיביר, אויך אַנגעזעענע ציוניסטן האָט מען אַרויסגעשיקט ווייט אין אַזיאַטישן רוסלאַנד. די געשעפטן האָבן זיי צוגענומען, פאַרמאַכט, געטיילט ברויט לויט קאַרטן — אָבער דאָך געגעבן אַלעמען אַרבעט, געמאַכט אַלעמען פאַר באַאַמטע. עס איז געווען שווער צו לעבן, אָבער דאָך האָט מען עקזיסטירט.

ביי די דייטשן איז ניט געווען קיין שום האָפענונג לעבן צו בלייבן. צו דעם געדאַנק זיינען אידן געקומען צו שפּעט. גלייך נאָך דער ערשטער שחיטה האָבן אידן אָנגעהויבן צו טראַכטן וועגן אַוועקלויפן אין וואַלד, — דאָרטן אין די וועלדער זיינען שוין געווען פאַרטיזאַנער, דאָס זיינען געווען די סאָוויעטישע סאָלדאַטן, וואָס זיינען גענומען געוואָרן דורך די דייטשן אין געפאַנגענשאַפט און האָבן געווּסט, אַז ביים שונא דערוואַרטעט זיי דער טויט. זיינען זיי אַנטלאָפן אין וועלדער. אין דער ערשטער שחיטה אין סלאָנים זיינען ס'רוב געהרגעט געוואָרן ווייבער און קינדער, די מענער האָבן זיך באַהאַלטן, גלויבנדיק, אַז זייערע ווייבער און קינדער וועט מען ניט אָנרירן.

ערשט נאָך דער צווייטער שחיטה האָבן סלאָנימער אָנגעהויבן גיין אין וואַלד אַריין. ווי מען שאַצט אָפּ, זיינען פון סלאָנים אַוועק צו די פאַרטיזאַנער פון 200 ביז 300 מענטשן, — סלאָנימער און גוט־סלאָנימער. צוריקגעקומען און געבליבן ביים לעבן זיינען זייער ווייניקע.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט, בין איך נאָך דער ערשטער שחיטה אָנגענומען געוואָרן אויף אַרבעט אין „בויטע־לאַגער". — דאָרטן האָב איך געאַרבעט ביזן 10 יולי 1942. פון „בויטע־לאַגער" האָבן מיר געשלעפּט ברויט, מאַכאָרקע, געווער — לייכטע און שווערע, קוילן — דאָס אַלץ איז אַוועק צו די פאַרטיזאַנער. מיר האָבן געמאַכט אין לאַגער אַ פאַר „סליקן", דאָרט פלעגן מיר אַלץ אָפּלייגן און שפּעטער פלעגן קומען יונגעלייט, מערסטן־טייל פרויען, און דאָס אַריבער טראַנספּאָרטירן צו די פאַרטיזאַנער, אָדער הינטערן שטאָט, אין זיכערע פלעצער. אַזוי אַרום האָבן מיר באַזאָרגט געווער אויך פאַר זיך אַליין, ווען מיר וועלן מוזן אַנטלויפן.

איך בין אַנטלאָפן פון בויטע־לאַגער אין אַ גרופּע פון 10 מענטשן, — 9 מענער און איין מיידל, איך. אין מיין גרופּע זיינען געווען: שבתי מאַשקאָווסקי (יעצט אין ישראל); יאַשע קרעמען (ער מיט זיין פרוי זיינען אומגעקומען שפּעטער בעת אַן אָבלאַווע אין וואַלד); וואַקסמאַן, (געקומען קיין סלאָנים אין 1939); מלך מאַיאָרעק, אויך ניט קיין סלאָנימער (איז אומגעקומען אין וואַלד); סערוויאַנסקי (אַ געקומענער קיין סלאָנים, — געבליבן אין רוסלאַנד); פינקל (געקומען פון סוואַלק, איצטער אין ישראל); יצחק קוניצע פון סלאָנים (אומגעקומען אין וואַלד); בורשטיין פון סלאָנים, (געווען אַ פאָליציאַנט ביי די דייטשן, — די פאַרטיזאַנער האָבן אים איינגערעדט צו קומען אין וואַלד און דאָרטן האָבן זיי אים געשאָסן); און איך, געוועזענע לובאַ זאַגעל, איצטער חביבה פאַקטער, אין קרית־חיים.

ווען איך דערצייל וועגן „בויטע־לאַגער", מוז איך דערמאָנען דעם דייטשן אָפּיציר מוץ, וואָס איז געווען אַן איינציקער מענטש צווישן אַלע טויזנטער מערדער. זיין באַציאונג צו אונז איז געווען אַ מענטשלעכע, מעגלעך אַז ער האָט אפילו געווּסט, אַז מיר באַהאַלטן געווער, נאָר ער האָט זיך געמאַכט ניט ווויסנדיק. 3 מאָנאַטן האָבן מיר געגעכטיקט אין „בויטע־לאַגער". ער האָט מורא געהאַט, אַז אויב ער וועט אונז אַרויסשיקן פון לאַגער וועט מען אונז כאַפּן און הרגענען. אין לאַגער פלעגט מען ניט קענען אַריינגיין אָן אַן ערלויבעניש, און ער איז געווען זיכער אַז דאָ וועט מען ניט זוכן. ווען עס איז געוואָרן שווער אונז צו האַלטן דאָרטן אויך ביי נאַכט און מען האָט זיך געריכט אויף נייע שחיטות, האָט ער אונז געהייסן זיך באַהאַלטן אין די בונקערס און אין די אַרומיקע פעלדער, זיצן דאָרטן גאַנץ שטיל, ניט אַריבערגיין אפילו פון איין בונקער אין צווייטן. איין מיידל איז אַרויס ביינאַכט פון בונקער מיט אַ סיגאַר אין מויל, די דייטשע וואַך האָט דאָס גלייך באַמערקט און צו וויסן געגעבן מוץ'ן. ער איז געקומען און אונז פאַנאַדערגעטריבן פון דאָרטן. מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין שטאָט, אין געטאָ. שפּעטער האָט ער אונז געגעבן אַ באַזונדער בלאָק אויף בערנאַרדינער גאַס. מען דערציילט, אַז ביי דער פאָלשטענדיקער ליקווידאַציע פון די אידן, אויך פון בעלי־מלאכות, אין דעצעמבער 1942, זיינען די מערדערס געקומען אויך אין „בויטע־לאַגער" און האָבן פון דאָרטן אַרויסגענומען די אידן צו דער שחיטה. די אַרבעטער וואָס האָבן געקענט גוט מוצן האָבן זיך צו אים געווענדעט נאָך הילף, האָט ער דאַן אויסגעשריען: „איך קען נאָר גיין צוזאַמען מיט אייך, מער קען איך פאַר אייך גאָר ניט טאָן".

פון איין אָטריאַד אין צווייטן

אין וואַלד בין איך געווען זייער טעטיק, אַנטיילגענומען אין אַקציעס און געווען פאַררעכנט פאַר אַ „מיליטערישע קראַפט".

אין וואַלד בין איך געווען צוזאַמען מיט דער משפחה פון פסח אַלפערט, מיט זיאַמע אָסטראָווסקי, אַרטשיק באַנדט, הלל מאַשקאָווסקי, זעליג מיליקאָווסקי (פון רוזשנויער גאַס, אומגעקומען אין קריג אין רוסלאַנד). גאָלדע גערצאָווסקי און איר מאַן דאָקטאָרטשיק, ריטע

מוקאָסיי, ד״ר פּירע קאַוואַרסקי, די טאָכטער פון באַקאַנטן סלאָנימער ד״ר קאַוואַרסקי (זי האָט זיך גענומען דאָס לעבן אין וואַלד), חאַצ־קעלעוויטש, ניאַניע צירינסקי — (אין רוסלאַנד). אויך איז געווען צווישן אונז ד״ר פאַרעצקי (פון מעבל־געשעפט אין סלאָנים, גע־שטאָרבן אין וואַלד פון אַ שווערער קראַנקהייט).

מיר האָבן זיך אָרגאַניזירט אין וואַלטשע נאָרע און שפּעטער אויך אין די פּינסקער בלאָטעס. נאָך אַ לאַנגער טעטיקייט איז אונזער גרופּע אַריינגעפאַלן צום ק[illegible]יסאַר יעגאָראָוו. ער האָט עס אונזער גרופּע „אַוועקגעשיקט אין שאָלמאַן״, אַן אָנגענומענער טערמין ביי די פּאַרטיזאַנער, ווען מען האָט געוואָלט פּטור ווערן פון מענטשן, אידן, פון אומגויטיקע עלעמענטן, האָט מען זיי „געשיקט קיין שאָל־מאַן״. דאָס איז געווען מערץ 1943. מיר האָבן זיך צוריקגעקערט קיין וואָלטשע נאָרע, שפּעטער אין די האַווינאַוויטשער וועלדער, ביז מען האָט אונז אָנגענומען אין „סאָוויעטסקי בעלאָרוסקי אָטריאַד״ פון די פּאַרטיזאַנער. אין וואַלד זיינען מיט אונז געווען אויך: אברהמ׳ל בובלאצקי (די רוסן האָבן אים דערשאָסן), מיכעלע קאָסאָווסקי, סנאָווסקי (אומגעקומען אין וואַלד), יצחק מישעלאָוויטש, ניאַניע צירינסקי און משה סופר, וואָס זיינען געווען צוזאַמען מיט אונז ביי די פּאַרטיזאַנער. אַ טייל פון זיי איז שפּעטער אויך אַוועק אין דער רוסישער אַרמיי. אויפן פראָנט איז משה סופר געפאַלן, צירינסקי איז שווער פאַרווונדעט געוואָרן און געבליבן מיט אַ האַלבן פוס. משה סופר האָט מיר פון פראָנט געשריבן אַ קאַרטל, אָבער ער האָט ניט באַוויזן דאָס אַוועקשיקן, און איז געפאַלן. צירינסקי האָט גענומען דאָס פאַרבלוטיקטע קאַרטל און מיר אַוועקגעשיקט, מיט אַ צושריפט: „פון משה׳ס טויט זאָג איך דיר אָן, ווער וועט דיר אָנזאָגן פון מיין טויט?״ — לאַנג, לאַנג האָב איך מיטגעטראָגן דאָס פאַרבלוטיקטע קאַרטל, ביז איך בין געקומען צום גרענעץ, ווו מען האָט אונז גע־הייסן אַלץ איבערלאָזן.

אַ סך שפּעטער, אין 1945, בין איך מיט מיין מאַן פאַקטער געווען 2 טעג אין סלאָנים. מיר זיינען געווען ביי פסח אַלפּערטן אין הויז, — אין סלאָנים איז דאָס צו יענער צייט געווען אַן אָפענע הויז פאַר יעדן אידן. איך בין געווען ביי די גריבער אין פּעטראָלעוויטש; די גריבער זיינען ניט געווען אַרומגעצאַמט, נאָר פאַרדעקט מיט ערד. איך בין אַוועק אויף ריבאַצקער גאַס, ווו עס איז געשטאַנען מיין ברודערס הויז — אַלץ איז געווען צעשטערט, קיין סימן ניט געבליבן פון שיינעם הויז; איך בין אין יענעם מאָמענט געווען צופרידן, וואָס דאָס הויז איז, צוזאַמען מיט די טייערע נפשות, אַוועק מיטן פייער — אַבי מערדער זיצן ניט אין הויז.

שבתאי מושקובסקי

דרך מדורי הגיהינום - ליער

לסלונים הגעתי בסוף יולי 1941, בדיוק ביום בו אסרו על היהו־דים ללכת על המדרכות. גרנו בשוק, על־יד בית בטלן. ב־14 בנובמבר 1941, יום השחיטה הראשונה, התחבאנו בבית. תפסו את אמא, את אחותי עם הילד שלה, וכשהילד פרץ בבכי יצא גם אבא מהמחבוא. תפסו את כולם והרגו אותם.

התחלתי לחפש מקצוע מועיל והלכתי לנפח בתור עוזר. עבדתי זמן־מה עד אשר התחילו לחטוף ולשלוח מחוץ לסלונים, — בין השאר גם לעבודה למוגילוב. כנראה שבמוגילוב היה מחנה־עבודה ואחדים שנשלחו לשם נשארו בחיים וחזרו אחרי זמן־מה לסלונים, — כך חזר לייבה מדז׳בצקי, חזר ויינשטין, בנו של צייר השלטים (פגשתיו בלנדסברג, כעת הוא באמריקה). בהיותי בגיטו התקשרתי עם המח־תרת, שבאנדט עמד בראשה. השגנו אז והחבאנו לא מעט נשק. בימי השחיטה של יולי 1942 הייתי במחבוא אחד עם אחי. האח השני שלנו היה במחבוא אחר. את המחבוא של אחינו מצאו תיכף, כאשר גילו את המחבוא שלנו, תפסו אותנו והובילונו לאורך הדמבה, בין הגשר ומסילת־הברזל של הרכבת. עמדו שם גרמנים שהיו מסדרים קבוצות בנות 100 איש ושולחים חלק מהן אל הגשר, לאוטו שעמד שם. רובם אולצו להמשיך ברגל בכיוון צ׳פלובה. הגיטו בער, אך היהודים שהסתתרו במחבואיהם חיכו עד הרגע האחרון, עד אשר הלהבה הגיעה אליהם, ואז רק אז פרצו החוצה. ראיתי אנשים בוערים רצים ברחוב, ראיתי ילד אחד שהתפרץ מבית בוער ומגבו עלה עשן, — בחוץ הוא התלקח, ואז ירה בו גרמני. השתדלתי להיות בין האחרונים למשלוח לצ׳פלובה, — ידענו ברורות לאן ולשם מה שולחים אותנו. השתדלתי שישלחוני עם הקבוצה שהלכה ברגל, כי התכוונתי לברוח ליער. בא תורי ללכת, הגענו עד הכנסיה בזמוסטיה. עמדו שם גרמנים מקומיים שבחרו להם יהודים יעילים לעבודה. עברתי על ידם ושמעתי אחד מהם קורא: „מי כאן מבית־ההרושת לרהיטים?״ פרצתי את התור ורצתי אליהם, ניגשתי לגרמני ואמרתי לו שאני נפח. הוא דחף אותי לתוך החצר. ככה אספו במשך היום כ־200 יהודים בחצר הזאת.

לפנות ערב באו הגרמנים שניצחו על האקציה לבדוק את הנשא־רים בחיים. כ־10 איש הוציאו מהחצר, בודאי להורג. כאשר הגיעה הבדיקה אלי ולא היה איש מהגרמנים שיגן עלי, אמרתי שאני נפח והראיתי את ה„שיין״. הגרמני שדחף אותי לחצר צעק: „זהו נפח יחידי שנשאר לנו״. השאירו אותי במקום (נשארה בינינו אף אשה אחת). כאשר החשיך היום הובילו אותנו לבית־החרושת לרהיטים במקום שהיתה פעם המנסרה של פיין. למחרת היום הובילו אותנו לרחוב ברנרדינר ופקדו עלינו להיכנס לבתים, להוציא את הרהיטים ולהביא אותם לבית־הכנסת הציוני. נתנו לנו גם „שיינען״. לפנות ערב הביאו אותנו למחנה השלל. לנתי שם לילה אחד. בבוקר התחילו הגרמנים לארגן מהנשארים ארטלים — קבוצות־עבודה — וחילקו אותנו לפי המקצועות. חששתי מאד שלא אוכל לעבוד בתור נפח. היה בינינו אחד רצען. הוא הבטיח ללמד אותי את המקצוע ויעץ לי ללכת אליו לעבוד. לכל קבוצה נתנו בית ברח׳ מוסטובה, — וככה נוצר שוב גיטו חדש, — הפעם ברחוב מוסטובה. לפי הסדר היו כולם יוצאים לעבודה ובבית היו משאירים אחד.

החלטתי להצטרף לפרטיזנים. הכרתי קודם היטב את זרח קרמיין, שהיה פעיל במחתרת. כעת נשאר בינינו בן־דודו ישה קרמיין. הבי־נותי שגם לו יש שייכות למחתרת, ולא טעיתי. באמצעותו התקשרתי שוב עם המחתרת. קיבלנו פקודה לרכז נשק בבונקר על „ההר״ (אויפן בארג). החלטנו לרכז קבוצה בת 10 איש ולצאת יחד את הגיטו. בבוקר השכם, ב־6, התאספה הקבוצה שלנו ואחרי שכבר חילקנו בינינו את החלקים השונים של הנשק, התעכבנו כ־10 רגעים בגיטו, כדי לתת קודם לכל הקבוצות לצאת לעבודה, ועשינו את דרכנו לגשר. והנה אנחנו רואים שעל הגשר עומד שולץ, ה„שטאַבס־לייטר״. שינינו תיכף את הכיוון והתחלנו ללכת לאורך הדמבה ליורזיקה. מהגשר הגיעה לאזנינו הצעקה: „האלט״, (עמוד), ולקראתנו באה המשטרה שהראתה לנו, כי השטאבסלייטר קורא לנו. לא היתה לנו ברירה, חזרנו ועלינו על הגשר. נגשנו שנים־שנים אליו והוא שאל: מי אתם? — ענינו לו שאנחנו קבוצת פועלים מיוחדת, ההולכת לאסוף דברי חשמל בעיר. בידי אחדים מאתנו היו פטיש, צבת ועוד כלים. הוא היה כחצי מטר מאתנו והתבונן בנו. הופיע פתאום המהנדס וולפשטין, שולץ קרא לו וצעק שיצאנו במאוחר לעבודה — ובעד דבר כזה צריך היה להרוג את כולנו. וולפשטין התחנן לפניו שיסלח לנו והבטיח שהוא עצמו יעניש את „הפושעים״ הללו. שולץ הסכים לבסוף ואמר, שרק הפעם הוא משחרר אותנו, אך אם יקרה עוד פעם דבר כזה, הוא יהרוג את כולנו. — הלכנו ממנו, המשכנו בדרכנו. הגענו עד הבונקר. שמנו את הנשק בתוכו. התחבאנו כל היום ובלילה המשכנו את דרכנו ליער, לפרטיזנים.

זעלדה סאבאל

פון געטא אין וואלד אריין

אין אנהויב פון דער נאצישער אקופאציע בין איך געווען אין א הויף ניט ווייט פון סלאנים, ביז מען האט פארנומען דעם הויף. דאן איז געקומען א באפעל פון דער דייטשער מאכט, אז מען זאל ריין מאכן דעם פאלווארק פון אידן. אין א פאר שעה האבן מיר געמוזט אריבערגיין אין געטא. די מענער זיינען אוועק אין וואלד און די פרויען מיט די קינדער זיינען אוועק אין געטא. דאס איז געווען צום 2־טן סדר פסח, 1941 יאר. אין א באשטימטער שעה פלעגט מען פארמאכן דעם געטא, ווער עס האט פארשפעטיקט אריינצוגיין אין געטא איז געווארן דערשאסן. מיט אונזערע פעקלעך און קינדער זיינען מיר אנגעקומען צו שפעט אויף די פורן וואס מען האט אונז געגעבן, די סכנה איז געווען גרויס, יעדע מינוט האט מען אונז געקענט אויסהרגענען. איך האב זיך דאן אריינגעגנבעט אין געטא דורך די אייזערנע דראטן, בין געלאפן צום קאמענדאנט לאץ. ער האט זיך גענומען סטארען צו באקומען פאר אונז א באזונדער דערלויבעניש ביי דער דייטשער מאכט, ווייל מיר האבן פארשפעטיקט ניט צוליב אונזער שולד, מען האט אונז ארויסגעשיקט שפעט. סוף־סוף האט מען אונז דערלויבט און לאץ האט געשיקט א אידישן פאליציאנט, וואס האט אונז אריינגעפירט אויף זיין וואגן אין געטא.

דריי משפחות זיינען מיר אריין אין געטא, ווי געזאגט, נאר די פרויען און קינדער, ווייל די מענער זיינען אוועק אין וואלד: מיר, די משפחה פון משה נאוויצקי און פון משה קרופעניע. די מענער זיינען אוועק צו די פארטיזאנער.

אין געטא איז דאן ארויס א קלאנג, אז אין גיכן וועט זיין אן אקציע און מען וועט אומברענגען אלע עלטערע און אויך אלע קינדער. איך האב זיך איבערגעטאן אלס קריסטין, גענומען דאס קינד און זיך ארויסגעגנבעט פון געטא צו דער קריסטלעכער זייט. דארט האב איך איבערגעלאזן דאס קינד ביי א באקאנטער קריסטין. זי האט באהאנדלט דאס קינד זייער גוט, אזוי ווי איר אייגנס. גע־הייסן האט זי סטאסיא פאוולאוויטש, פון דארף פלאווסקי. די אידן האבן זי גערופן „דרוגי נומער געטא״ — זי האט געראטעוועט א סך אידן, ממש זיך געאפפערט פאר אונז. דאס האבן געוווסט די דייטשן און האבן געהרגעט איר מאן קורץ פאר דער באפרייאונג.

פאר דער לעצטער שחיטה, אין זומער 1942, בין איך אוועק אין וואלד. אונזערע דריי משפחות האט מען אנגענומען אין דער פארטי־זאנקע, אויסער אונז איז קיין איד דאן ניט אנגענומען געווארן. אונזער קאמיסאר האט געהייסן מאקסים, ער איז טאקע געווען אן אנטיסעמיט, אבער צו אונז, צו די מענער ווי צו די פרויען, האט ער געהאט א באזונדער באציאונג. די סיבה דערצו איז געווען אזא: אין אונזער פאלווארק האבן די דייטשן געכאפט א סך רוסישע סאלדאטן און זייער א סך געווער. די סאלדאטן האבן זיי א טייל געהרגעט, א טייל אוועקגעפירט אין לאגער, ווו זיי זיינען אויסגע־שטארבן, אויסגעשאסן געווארן אדער אנטלאפן אין די וועלדער, — און דאס זיינען געווען די ערשטע פארטיזאנער אין די ארומיקע וועלדער. דאס געווער, וואס איז געבליבן — ביקסן, גראנאטן, קוילן — האבן די דייטשן אונז געהייסן אריבערפירן צו זיי, אין געביידע פון גמינע. מיר פלעגן פירן דאס געווער, אבער א גרויסן טייל פארבאהאלטן און פארגראבן. ווען די פארטיזאנער זיינען גע־קומען צו אונז נאך הילף, האבן זיי באקומען געווער. צווישן זיי איז געווען אויך דער קאמיסאר מאקסים. שפעטער, ווען אונזערע מענער זיינען אנטלאפן אין וואלד, האט ער זיי גלייך אנגענומען צו זיך. אויך די פאמיליעס זייערע האט ער צוגענומען.

פון צייט צו צייט פלעגן מיר זיך אריינגנבענען ביינאכט אין אונזער פאלווארק, אויסגראבן גראנאטן, קוילן און ברענגען אין וואלד. די מענער זיינען געווען זייער דרייסט, דאס האט דער קאמי־סאר געוווסט און ניט איינמאל האט ער זיי געגעבן מעדאלן. מיר האט מען פארשריבן אלס אויסצייכנונג אין בוך פון די פארטיזאנער. אויפן וועג פון פוילן קיין דייטשלאנד האבן די גרענעץ־באאמטע ביי אונז צוגענומען צוזאמען מיט נאך פיל זאכן, ווי פאטאגראפיעס, דאקומענטן, אויך די מעדאלן. זיי האבן צוגעזאגט אומקערן דאס אלץ, אבער זיי האבן קיין זאך ניט צוריקגעגעבן. דארט זיינען אויך געווען אויפנאמעס פון געטא, אויך פון די גריבער און פון סלאנים נאך דער באפרייאונג.

סוף זומער 1944 האבן מיר זיך צוריקגעקערט פון וואלד קיין סלאנים. מיר האבן דארטן געפונען עטלעכע אידן, מערסטן טייל ניט סלאנימער — דערעטשינער, האלינקער, זעלווער, און אויך רו־סישע אידן וואס זיינען געווען באאמטע ביי דער סאוויעטישער מאכט. מיר זיינען געווען אויף גאליאנע (פאדגורנע) גאס, אין דער שוועס־טערס הויז. דארטן זיינען נאך געשטאנען אירע מעבל, די פאטא־גראפיעס אויף די ווענט, אין קיך די זעלבע געפעס, טעפלעך, געשיר — אלץ ווי זי האט איבערגעלאזן. דארט האט געוווינט מיט זיין פאמיליע א קריסט, וואס האט געהאלפן די דייטשן שעכטן אידן — אונז איז זייער שווער געווען צו פארנעמען די דירה פון מיין שוועס־טער, דער קריסט האט אונז ניט אריינגעלאזן און זיין פרוי האט מיר געיאגט, געזידלט. מיט געוואלד האבן מיר זיך אריינגעריסן אין שטוב, נאכדעם ווי איך האב זיי געזאגט, אז מיר וועלן זיי ארויסגעבן דער סאוויעטישער מאכט אלס מיטהעלפער פון די דייטשע מערדער, וואס האבן געהרגעט דער שוועסטערס משפחה. דארפישע גויים האבן אפילו געוואלט עדות זאגן, אז דער זעלבער קריסט האט ארויסגעגעבן די דייטשן א גרופע פארטיזאנער, און א סך פון זיי זיינען אומגעקומען בעת דער אבלאווע. דאס הויז האט געהערט צו מיין שוואגער, לייבע לובאווסקי. אין סלאנים האט מיין מאן גע־ארבעט ביי די סאוויעטן אין „זאגאטזערנא״. איך האב געבאקן ברויט און געטראגן אויפן מארק פארקויפן. אפן האט מען ניט געטארט פארקויפן אויפן מארק. מיר זיינען געווען א יאר אין סלאנים. ווען מיר זיינען אוועק, זיינען דארטן געבליבן איינצלנע אידן.

זייענדיק אין סלאנים נאך דער באפרייאונג זיינען מיר געגאנגען צו די פעטראלעווישער בערג — צו די גריבער. מיר האבן צונויפ־געקליבן די ביינער וואס האבן זיך געוואלגערט ארום זיי, פאר־גלייכט, אויסגעריסן די תבואה, וואס די ארומיקע גויים האבן שוין פארזייט אויף די גריבער, פארצוימט, געשטעלט א ברעטל. — אין א וואך ארום, אז מיר זיינען ווידער געקומען, איז אלץ געווען צעשטערט. מיר האבן עס ווידער געבראכט אין ארדנונג. דאס לעצטע מאל איז מיט אונז געווען א גרופע פון 15 מענטשן.

משה קרופעני

אומעטום האט געלויערט דער טויט

דעם 22־טן יוני 1941, ווען די דייטשן האבן געעפנט זייער אפענסיווע קעגן רוסלאנד, בין איך געווען אין די קאזארמעס אין סלאנים מאביליזירט אלס רוסישער סאלדאט. די דייטשן האבן באמ־בארדירט די קאזארמעס, א סך אויפגעריסן און צעשטערט. ווען די רוסן זיינען אפגעטרעטן, בין איך געבליבן אין סלאנים. די דייטשן האבן געברענט די שטאט, און מיר זיינען אלע געזעסן פארבאהאלטן אין די קעלערן.

געראטעוועט דורך א נס

דעם 25־טן האבן די דייטשן פארנומען די שטאט.

דעם 26־טן האט מען געמעלדעט, אז מענער ביז 50 יאר אלט דארפן זיך צונויפזאמלען אין גימנאזיע. מען האט אונז געהאלטן 2 טעג פארשפארט אן עסן. עס איז געקומען א פולקאווניק, צעשטעלט אונז אין רייען און געמאכט א ציילונג: 9 פריי, דעם 10־טן — שיסן. אונז האט מען צוערשט באפרייט, שפעטער האט מען געהייסן אלעמען, ביי 500 מענער, גיין צום באראנאוויטשער שאסיי, עק שטאט — צו די גריבער ווו מען האט געמאכט צעמענט. מיט די ערשטע 10 האט מען מיר אוועקגעשטעלט צום שיסן — מען האט צעשטעלט די מאשינען־געווער. פלוצלינג איז אנגעפארן א דייטשער גענעראל. פון זייערע תשובות איז קלאר געווען, אז זיי באשולדיקן אונז אין מאכן אן אויפשטאנד. דער גענעראל האט געהייסן מאכן א נייע ציילונג: 9 באפרייען, דעם 10־טן שיסן. זיי האבן אונז אפ־געציילט, יעדן צענטן דערשאסן פאר אונז אין די אויגן, און אונז, א פאר הונדערט מענטשן, געהייסן גיין אהיים. אויפן וועג אהיים האבן אונז די דייטשן ווידער פארהאלטן און געהייסן צונויפטראגן אין איין פלאץ אלע רוסישע פארוואונדעטע, וואס זיינען געבליבן נאך דער שלאכט אין סלאנים. א פאר טעג האבן מיר געארבעט און דאן האט מען אונז געלאזן גיין אהיים. איך האב זיך ניט צוריק־געקערט קיין סלאנים, נאר אוועק צו אונז אין פאלווארק. דארט זיינען נאך געווען רוסישע סאלדאטן, אפילו א קיך פאר מיליטער האט נאך געארבעט. די דייטשן זיינען אנגעקומען, גענומען אין געפאנגענשאפט זייער א סך סאלדאטן און געפונען א סך געווער. איך בין געבליבן אין הויף ביז סוף 1941.

געווער פאר פארטיזאנער

פון וואנען זיינען געקומען און ווער זיינען די ערשטע פארטי־זאנער, וואס האבן געקעמפט קעגן די דייטשן? דאס זיינען געווען רוסישע סאלדאטן, וועלכע זיינען אין די טויזנטער אריינגעפאלן אין געפאנגענשאפט צו די דייטשן. די דייטשן פלעגן זיי פארשפארן אין די לאגערן, אויסהונגערן און ביסלעכווייז אויסהרגענען. זעענדיק דאס, זיינען א סך פון זיי אנטלאפן אין די וועלדער. אין סלאנים און אומגעגנט זיינען ארום 50.000 רוסישע סאלדאטן אריינגעפאלן אין געפאנגענשאפט. די דייטשן האבן זיי אינטערנירט אין א גרויסן לאגער, געלאזט זיי הונגערן, אזוי אז ארום טויזנט געפאנגענע פלעגן שטארבן יעדן טאג. דאן האבן זיי געהייסן אלע געוועזענע אפיצירן זיך מעלדן (ארויסגעבן פלעגן זיי רוסישע איבערגעקויפטע סאלדאטן), זיי האבן צונויפגעקליבן א גרויסע גרופע און ארויסגענומען זיי פון לאגער, זאגנדיק אז מ׳שיקט זיי קיין דייטשלאנד, אויף א באקוועמערן פלאץ. זיי אלעמען האט מען דערשאסן. דאס איז באוווסט געווארן צווישן די רוסישע אפיצירן און סאלדאטן און זיי האבן אנגעהויבן צו אנטלויפן אין די וועלדער און זוכן געווער.

איך און די אנדערע אידישע פאמיליעס זיינען געבליבן אין פאל־ווארק און געארבעט ביי די דייטשן. אין הויף איז געבליבן א סך פארשיידענע געווער. די דייטשן האבן געהייסן די אידן איבערפירן דאס געווער צו זיי אין גמינע, האבן מיר דאס געפירט, אבער דערביי א סך פארגראבן און פארבאהאלטן, דער עיקר ביקסן, גראנאטן און קוילן. דערווייל זיינען צו מיר געקומען אנטלאפענע רוסישע סאל־דאטן, וואס זיינען שוין געווען פארטיזאנער, און געבעטן געווער. איך האב זיי געגעבן. צווישן זיי איז אויך געווען דער, וואס איז שפעטער געווארן דער הויפט־קאמיסאר פון די פארטיזאנער.

איך מיט נוסעוויצקין און סאבאלן האבן געארבעט ביי א לעש־ניטשי (א וואלד אויפזעער) פאר די דייטשן. עס איז אריבער א האלב יאר, און דער לעשניטשי האט געוואלט פון אונז פטור ווערן, האט ער געמסרט, אז מיר שטייען אין פארבינדונג מיט פארטיזאנער, און מיר האבן געמוזט אנטלויפן.

געיאגט און געטריבן

מיר האבן זיך דאן דערוווסט, אז אין 2 טעג ארום ליקווידירט מען דעם געטא אין סלאנים. מיר האבן ארויסגעגנבעט אונזערע פרויען און קינדער פון געטא און צוזאמען מיט זיי אנטלאפן אין סינקע־וויטשער וואלד, נאענט פון הויף. מיר זיינען געווען נאר 3 משפחות און האבן זיך פארבונדן מיט די פארטיזאנער. אין שפיץ פון אטריאד איז געשטאנען בולאק פון האלינקע. ער האט מיר געקענט, ווייל ער האט ניט איינמאל געקריגן געווער דורך מיר. די פרויען און די קינדער האבן מיר דערווייל געלאזן אויפן פלאץ, און מיר, די מענער, זיינען אוועק מיט די פארטיזאנער אויף פארשיידענע אקציעס. איך פלעג זיך נאך אפט צוגנבענען צום הויף, ארויסנעמען געווער און ברענגען דער פארטיזאנקע. כ׳געדענק נאך, ווי איך האב געגעבן א זעקעלע קוילן א אידישן אפיצער, א פארטיזאן, וואס איז געגאנגען אויפרייסן א באן. א קליינער פאסטעכל האט אונז געמסרט, דער אפיצער איז געהרגעט געווארן און מיר האט מען אנגעהויבן זוכן. מיר האבן געמוזט אנטלויפן ווייטער אין וואלד. מיר זיינען געגאנגען נעמען אונזערע משפחות, האט מען אונז באפאלן, געווארפן אויף אונז גראנאטן און געשאסן, אבער מיר האבן זיך געראטעוועט און זיינען אוועק אין אסטראווער וואלד, נעבן דערעטשין. איך האב אנגעפירט 6 מאנאטן מיט די „סעמייניקעס״, ביז די דייטשן האבן געמאכט אן אבלאווע אויף אונז און מיר האבן געמוזט אוועקגיין. מיר האבן זיך צוריק פארזאמלט אין דובראווישטשינער פושטשעס, נאך דער שטשארע. דא איז פארגעקומען א שווערער קאמף מיט די דייטשן, וואס האבן אנטקעגן אונז געשטעלט 15.000 סאלדאטן, זיי צעטיילט אין 3 גרופן און נאכגעיאגט די פארטיזאנער. ביי זיי אליין איז אבער געווען א מהומה און זיי האבן געשאסן איינער אויפן צווייטן. אין דער שלאכט זיינען געפאלן ארום 500 דייטשן, פון די „סעמייניקעס״ זיינען דערהרגעט געווארן ארום 100 מענטשן. די דייטשן זיינען אוועק, זיינען מיר דארטן געבליבן נאך א האלב יאר.

איך פלעג פֿאָרן אין מיל מאַכן אַ באַשטעלונג פֿון אַ טאָן מעל, און געבן דאָס די פּויערים באַקן. זיי פֿלעגן באַקומען דעם „פּריפּיאַק" און אויך מתנות — ווער אַ בהמה, ווער אַ חזיר, און דערפֿאַר פֿלעגן זיי אונדז באַקן ברויט.

פּלוצלונג האָט זיך אויף אונדז געעפֿנט אַן אַבלאַווע פֿון אַ 50.000 דייטשן. זיי זיינען געקומען ריין מאַכן דעם וואַלד פֿון פּאַרטיזאַנער. די שלאַכט האָט געדויערט 3 טעג. מיר זיינען אַוועק איבער די זומפּן אין גראַבסקעס וועלדער. דאָרטן זיינען מיר ווידער געווען אַרומגערינגלט און זיינען געלעגן 5 טעג אין וואַסער, מיט די פֿרויען און קינדער. מיר האָבן זיך גערירט ווייטער און אָנגעטראָפֿן אויף אַ „זאַסאַדע". אַ פּאָר צענדליק מאַן פֿון מיין אָטריאַד זיינען געפֿאַלן, די איבעריקע זיינען זיך צעלאָפֿן. מיר האָבן זיך פֿאַרבאַהאַלטן אונטער די גרויסע אַלטע בוימער, וואָס זיינען געלעגן אַראָפּגעזעגן אויף דער ערד. דאָס איז געווען אָנהויב 1943.

אין דער געגנט איז געווען אוממעגלעך צו בלייבן, די דייטשן האָבן פֿאַרברענט די אַרומיקע דערפֿער, דערהרגעט פֿיל פּויערים, — זיי האָבן געמיינט אַז די דאָרפֿישע העלפֿן די פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן זיך אומגעקערט אין דובראָווישטשינע, אויסגעמאַטערטע און אויסגעהונגערטע אָנגעקלאַפּט אין אַ גוייִשע שטוב. די פֿויערטע איז אַליין געווען אָרעם, און ווען מיר האָבן דערזען אַן עמער צוגעגרייט פֿאַר חזירים, זיינען די קינדער אָנגעפֿאַלן אויף דעם און עס אויפֿגעגעסן. די פּויערטע, זעענדיק אונדזער שרעקלעכן הונגער, האָט אַרויסגענומען אַ פּעקעלע אַרבעס, — איר לעצטע ביסל צוגעגרייטע שפּייז, — און האָט צעטיילט צווישן אונדז. מיר זיינען אַוועק דורך די זומפּן, דורכגעגאַנגען די קרופּאַטשער בריק, וווּ די דייטשן זיינען געשטאַנען, און אַריין אין וואַלד. אין די דערפֿער אַרום און אַרום האָבן זיך געפֿונען דייטשן. אין וואַלד האָבן מיר געפֿונען אַלע אונדזערע פּאָזיציעס צעשטערט, פֿאַרברענט. אַרום זיינען געלעגן פֿיל פּאַרטיזאַנער געשטאָכענע און געהרגעטע.

מען האָט געמוזט גיין זוכן עסן, דערצו דאַרף מען אָבער פֿריער קריגן אַ פֿערד און וואָגן. אַ פֿערד האָב איך גלייך געפֿונען, שווערער איז געווען מיט אַ וואָגן. ביז איך האָב געזען פֿון ווייטן אַן איבערגעקערטן וואָגן אין וואַסער, האַלב פֿאַרזונקען און איינגעפֿרוירן. איך האָב אָנגעהויבן אַרבעטן, זיך אויסגעטאָן נאַקעט אין גרויסן פֿראָסט, אַריין אין וואַסער, צעקלאַפּט דעם אייז מיט דער ביקס און נאָך אַ פּאָר שעה שווערער אַרבעט אַרויסגעקריגן דעם וואָגן. איך בין טאַקע געקומען אין וואַלד מיט אַ פֿערד און וואָגן, אָבער אַ שטאַרק פֿאַרקילטער, ניט געקענט ריידן, ממש געשוואָלן געוואָרן. מען האָט געבראַכט צו מיר דעם פּיעסקער דאָקטאָר, וועלכן איך האָב אַמאָל געראַטעוועט און געבראַכט אין מיין אָטריאַד. ער האָט געזאָגט, אַז נאָר אַ וואַרעמע שטוב קען מיך ראַטעווען. מען האָט מיך געבראַכט אין אַ דאָרף, וווּ דייטשן זיינען געווען, אָנגעטאָן אַלס אַ פּויערטע און אַריינגעפֿירט צו אַ קריסט אין שטוב, זאָגנדיק דעם הויזווירט, אַז ער מוז מיר אויסהיילן. צוויי וואָכן בין איך געווען ביים פּויער אין כאַטע, ער האָט מיר געהיילט מיט וואַרעמע פּריפּאַרקעס. אַז איך בין געזונט געוואָרן, האָב איך אים געבראַכט אַלס מתנה אַ חזיר און בין אַוועק צוריק אין וואַלד.

געקעמפֿט און איבערגעלעבט

אונדזער קאָמיסאַר, קאָמענדאַנט בולאַק, האָט באַשלאָסן פּטור צו ווערן פֿון די אידן און די „סעמייניקעס". ער האָט געהייסן אַוועקפֿירן אַלע סעמייניקעס צו די פּינסקער בלאָטעס, איבער בריקן, אַריבער 180 ק"מ ווייט. מיר האָט ער געגעבן דעם באַפֿעל און האָט געזאָגט, אַז אויב ניט ווער איך דערשאָסן. דערפֿילן אַזאַ באַפֿעל איז געווען אוממעגלעך, בין איך אַנטלאָפֿן. מיר זיינען אָנגעקומען אין האַלער וואַלד, פֿאַרביי דזערזשינסקי־אָטריאַד מיט דער אָפּטיילונג פֿון מאַקסימאָווצעס — די ווילדסטע פּאַרטיזאַנער. מיר זיינען געגאַנגען ווייטער, אַריבער די שטשאַרע, וואָס איז געווען האַלב פֿאַרפֿרוירן. שטיקער אייז זיינען געשווּמען איבערן טייך, און מיר זיינען ביזן האַלז אַריין אין וואַסער, מיט די קינדער אויף די קעפּ. דאַן זיינען מיר אַריין אין וואַלד, געמאַכט אַ פֿייער, זיך דערוואַרעמט אַ ביסל און געלייגט זיך שלאָפֿן אויפֿן אַש. עס איז אַראָפּ אַ שניי און אונדז אַלעמען צוגעדעקט. ווי לאַנג מיר זיינען אַזוי געשלאָפֿן ווייסן מיר ניט, — ביז עס זיינען אָנגעקומען פּאַרטיזאַנער, דערזען בערגלעך שניי, אונדז אויפֿגעהויבן, אויפֿגעוועקט, געריבן יעדן מיט שניי, געגעבן טרינקען וואָדקע.

געווען זיינען דאָס פּונקט יענע פּאַרטיזאַנער, וועלכע איך האָב געזוכט, — איך האָב זיי געגעבן געווער אין 1941.

אין דעם אָטריאַד זיינען מיר געבליבן ביז צום סוף פֿון דער מלחמה. מיר האָבן אָנטייל גענומען אין דרייסטע אַקציעס. איינמאָל זיינען מיר 10 מאַן געשיקט געוואָרן אויפֿצורייסן אַ באַן. מען האָט אונדז געמסרט און די דייטשן האָבן אונדז באַגעגנט מיט אַ שיסעריי און מיט גראַנאַטן. מיין פֿרוי (חיה קרופּעני־סאָבאָל), וואָס איז געווען אין אויסשפּיר, איז געגאַנגען פֿאָרויס. זי איז געפֿאַלן די ערשטע. איך בין שווער פֿאַרוווּנדעט געוואָרן אין האַנט, צעבראָכן 3 פֿינגער. מיר זיינען אַנטלאָפֿן. דאָס איז געווען סוף 1943.

קורץ פֿאַר דער באַפֿרייאונג בין איך ווידעראַמאָל מיט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער געגאַנגען אויפֿרייסן אַ באַן מיט דייטשן. מיר זיינען אַריין צום לעסניק, וואָס האָט אַ צייט ביי מיר געאַרבעט, כדי זיך צו באַראַטן מיט וועלכן וועג איז בעסער צו גיין. איך האָב ניט געוווּסט, אַז זיין טאָכטער איז געווען פֿאַרבונדן מיטן דייטשישן קאָמענדאַנט. דער לעסניק האָט אונדז געוויזן אַ וועג. דערווייל איז געלאָפֿן זיין זון און דערציילט די דייטשן וועגן אונדז. זיי האָבן אונדז שוין אָפּגעוואַרט מיט אַ שיסעריי, געהרגעט פֿון אונדז 2 און מיר זיינען אַנטלאָפֿן. אויפֿן וועג צוריק זיינען מיר אַריין צום לעסניק, אים געשאָסן, דעם זון זיינעם האָט אַן אוקראַינער פּאַרטיזאַן אויסגעשטאָכן די אויגן, געהרגעט די פֿרוי און פֿאַרברענט די כאַטע.

אַזוי בין איך געבליבן אין דער פּאַרטיזאַנקע, געקעמפֿט ביז יולי 1944. איינמאָל האָבן די דייטשן אַראָפּגעשאָסן אַ רוסישן אַעראָפּלאַן, די פּליערס האָבן זיך פֿאַרבאַהאַלטן אין וואַלד, שפּעטער זיינען זיי געקומען צו אונדז און דערציילט, אַז די רוסן שטייען ביי באַראַנאָוויטש און מאָרגן באַפֿרייען זיי סלאָנים.

מיר זיינען געקומען קיין סלאָנים. איך בין דאָרט געבליבן ביז סוף 1945, געווען אַן אויפֿזעער ביי דער באַן.

יעקב סאבאל

אַ פּאַרטיזאַן צו בר־מצוה

איך בין געבוירן אין יאָר 1930, געוווינט אין סלאָנים אויף פּאָדגורנע גאַס. אין יאָר 1941, אַז די דייטשן זיינען אַריין, האָט מען מיין פאָטער צוגענומען אויף אַרבעט אין באַדראָוויטש, 15 ק״מ פון סלאָנים, און איך מיט מיין מוטער און צוויי שוועסטער זיינען געבליבן אין סלאָנים, ווייל די דייטשן האָבן אונז ניט געלאָזן צוזאַמען מיטן פאָטער זיין אין הויף. אַ פּאָר טעג פאַר דער שחיטה האָב איך זיך אַרויסגעגנבעט פון דער מוטער און, קענענדיק דעם וועג צום הויף ווו מיין פאָטער אַרבעט, בין איך אַנטלאָפן צו אים. דער פאָטער האָט שוין מיר מער ניט געלאָזן גיין צוריק אין שטאָט, און 2 טעג אַרום איז פאָרגעקומען אין סלאָנים די שחיטה. דאַן איז אומגעקומען מיין מוטער מיט די 2 שוועסטער.

אַ אידיש קינד צווישן גויים

איך בין געווען אין הויף מיטן פאָטער. איך האָב שוין אויך געאַרבעט. שפּעטער האָט מען דעם פאָטער ניט געלאָזן זיין מער אין הויף און געהייסן אים אַרויסשיקן אין סלאָנים, אין געטאָ אַריין. פון מיר האָבן די דייטשן ניט געוווּסט. דעם 10 מערץ איז מיין פאָטער אַוועק אין די וועלדער. מיר האָט די פּריצטע פון הויף ניט געלאָזן גיין אין וואַלד. זי האָט געזאָגט: „זיי ביי מיר, אַז די דייטשן וועלן פרעגן וועד דו ביזט, וועל איך זאָגן אַז דו ביסט מיין זון״. און איך בין געבליבן ביי דער פּריצטע. איך בין געווען ביי איר ביזן 10 יוני 1941.

עס איז געשען אַזוי, אַז עס האָט זיך צעקריגט אַ פאַראָבעק מיט דער פּריצטע. מיר האָבן געהאַט ביי דער פּריצטע אונזערע זאַכן און בעטגעוואַנט, און ווען דער פאָטער איז שוין ניט געווען אין הויף, האָט דער פאַראָבעק, אַ פּאָליאַק, צוגענומען אונזערע בעטגעוואַנט און אַנדערע קליידער. די פּריצטע האָט אים גערופן און געפרעגט, פאַרוואָס ער נעמט צו די זאַכן, האָט ער איר געענטפערט, אַז אויב זי וועט ניט שווייגן וועט ער פאַרמסרן, אַז זי האַלט ביי זיך אַ אידיש קינד. די פּריצטע האָט שוין מער ניט געוואָלט האָבן קיין עסק מיט אים און אין 2 וואָכן אַרום, ווען ס׳איז געקומען מיין פאָטער אין הויף אַריין, האָט ער מיר צוגענומען פון דאָרטן און אָפּגעגעבן צו אַ קריסט אין כוטאָר קאָזלאָוויטש פּאַשען בהמות, און איך בין געווען ביי דעם קריסט, יעפים אוטליך האָט ער געהייסן, 6 מאָנאַטן צייט. קיינער פון די קריסטן האָט ניט געוווּסט, אַז איך בין אַ איד, נאָר אַזוי ווי מיין זיידע אייזיק האָט זיך געראַטעוועט פון סלאָנימער געטאָ, פון דער שחיטה אין 1942, און דער זעלבער קריסט האָט געקענט גוט דעם זיידן, איז ער אויך געקומען צו לויפן צום זעלבן יעפימען ער זאָל אים באַהאַלטן. קומענדיק צום קריסט האָט ער מיר דערזען און האָט אָנגעהויבן שרייען: „יאַנקעלע, קום צו מיר!״ איך האָב מיט אים ניט געוואָלט ריידן און בין אַנטלאָפן פון אים, ווייל איך האָב געוואָלט אַז די קריסטן זאָלן ניט וויסן אַז איך בין אַ איד. דער קריסט אַליין האָט זיך צעוויינט און האָט געזאָגט צום זיידן: „אייזיטשעק, דו האָסט אָפּגעמסרט דיין אייניקל! קיינער פון די שכנים האָט ניט געוווּסט, אַז ער איז אַ איד, פון איצטער אָן וויסן שוין דאָס אַלע שכנים אַרום מיר און איך האָב שוין מורא צו האַלטן אים״. ער האָט געגעבן דעם זיידן אַ לעבל ברויט און געשיקט אים אין די וועלדער. דאַן בין איך אָנגעקומען פון פעלד מיט די בהמות, יעפים האָט מיר געגעבן עסן און מיר געהייסן אַז איך זאָל אַוועק גיין פון אים. איך בין אַוועק. איך האָב ניט געוווּסט ווו מיין פאָטער איז.

איך אַנטלויף אין די אָרעמס פון טויט

איך בין אַוועק צוריק אין סלאָנים, אין געטאָ. עס זיינען נאָך געווען אַביסל מענטשן אין געטאָ. זיי האָבן אָנגעהויבן שרייען אויף מיר: „אינגעלע, וואָס ביסטו געקומען אַהער? זאָלסט גיין אין די וועלדער אָדער דערפער, וועסטו אפשר בלייבן לעבן, און דאָ אין געטאָ וועסטו היינט אָדער מאָרגן גיין מיט אונז צוזאַמען אין די גריבער!״ איך האָב געטראָפן נאָך אַ אינגל, וואָס האָט שוין ניט געהאַט זיינע עלטערן. ער איז געווען אין מיינע יאָרן. איך האָב אים געקענט און מיר זיינען ביידע ביינאַכט אַרויס פון געטאָ. מען האָט אונז געזאָגט, אַז זעלווע געהערט צום רייך און דאָרטן האָט מען נאָך קיין אידן ניט געהרגעט. מיר זיינען ביידע אַוועק אויפן וועג קיין זעלווע. אויפן וועג האָבן מיר געטראָפן אַ באַקאַנטן קריסט וואָס האָט אונז אַוועקגעגעבן זיין טאָרבע מיט אַ שטיקל ברויט און פּעטס.

אָפּגייענדיק אַ 10 ק״מ פון סלאָנים, ביי סינקעוויץ, זיינען מיר אַריינגעפאַלן אין די הענט פון די דייטשן. פריער האָבן זיי מיר געפרעגט פון וואַנען איך בין. האָב איך געזאָגט אַז איך בין פון דאָרף לאַמאשי, מיין פאָטער האָט געפירט אָפּגעבן קאָרן פּאַסטאָווקע פאַר דער רעגירונג, נאָר אַזוי ווי די ריי איז זייער גרויס, איז ער געבליבן נעכטיקן און מיר האָט ער אַהיים געשיקט איך זאָל געבן עסן די בהמות און חזירים. דאַן האָבן זיי צוגערופן דעם צווייטן און געפרעגט אים ווער ער איז, אָבער ער האָט ניט געקענט ריידן רוסיש און זיי האָבן באַלד געזען אַז ער איז אַ איד. מען האָט אים אַוועקגעשטעלט צו אַ בוים, מיר געגעבן אַ ביקס, אַז איך זאָל אים שיסן. האָב איך גענומען דעם ביקס און האָב עס געדרייט און געזאָגט דעם דייטש, אַז איך קען ניט שיסן. דער דייטש איז אַוועק צום עלטערן דייטש און ער האָט אים געזאָגט: אַזוי ווי ער האָט פאַרהאַלטן איין פויער מיט איין יודע, וואָס זאָל ער מאַכן מיט זיי? האָט דער עלטערער דייטש געזאָגט אים, אַז ער דאַרף גלייך דעם פויער לאָזן גיין אַהיים און דעם יודע מיטנעמען נאָך סלאָנים. דער דייטש האָט צום סוף באַקומען אַ באַפעל מיר פריי צו לאָזן און פאַרהאַלטן דעם צווייטן אינגל. איך בין אָפּגעלאָפן אַ 200 מעטער פון זיי און אַריין טיף אין וואַלד. שפּעטער האָט מיר אַ באַקאַנטער קריסט דערציילט, אַז די דייטשן האָבן אַרויסבאַקומען פון מיין חבר, אַז איך בין אויך אַ איד, און אַלע דייטשן וואָס זיינען געווען ביי דער אַרבעט האָבן זיך געלאָזן לויפן און יאָגן מיך, נאָר זיי האָבן מיר שוין ניט געפונען.

איך זוך מיין פאָטער אין די וועלדער

אַז עס איז געוואָרן גוט פינסטער, בין איך אַרויס פון וואַלד און צוגעקומען צו אַ כוטאָר פון אַ קריסט. איך האָב שוין מורא געהאַט צו גיין אַליין קיין זעלווע, בין איך אַריין צום קריסט און אים געבעטן ער זאָל מיר צונעמען אויף אַרבעט. איך האָב אים געזאָגט,

אז איך בין פון דארף פאוולאוויטש, די דייטשן האבן אלעמען פון אונזער דארף אויסגעהרגעט, אויך מיין פאטער און מיין מוטער, איך אליין בין געבליבן. דער קריסט האט מיך צוגענומען צו דער ארבעט. מיין פאטער האט זיך דערוווסט ווו איך בין און, ניט קענענדיק אליין קומען, האט ער געשיקט א קריסט ער זאל מיר ברענגען אין וואלד צום פאטער. ער האט מיר געזאגט, איך זאל זיך ארויסגנבענען פון מיין ארבעטס־פלאץ און קומען אין דארף ניז, צו יאנושן, און ער וועט מיר אוועקפירן אין וואלד אריין צום פאטער. איך האב געבראכט די בהמות פון פאשע, האב זיך אפגעטראגן און אוועק אין דארף ניז. א גאנצע נאכט בין איך געגאנגען ביז איך בין געקומען אויפן פרימארגן ניט ווייט פון דארף. פלוצלונג זע איך אז דער גאנצער דארף ניז איז ארומגערינגלט פון דייטשן מיט פולע־מיאטן און טאנקען. די וועלכע זיינען געגאנגען אין דארף אריין האט מען אריינגעלאזט, אבער פון דארף האט מען ניט געלאזט ארויסגיין. איך האב דאס ניט געוווסט און בין אריין אין דארף. ערשט דאן האב איך זיך ארומגעזען, אז איך האב שלעכט געטאן. די דייטשן האבן אינדערפרי געלאזט די פאסטוכער ארויסטרייבן פון דארף די בהמות, פערד, שאף און חזירים, האב איך גענומען א שטעקן און האב גענומען טרייבן בהמות פון דארף. אזוי בין איך ארויס פון דארטן.

נאכדעם האבן די דייטשן גענומען אויסמארדן אלע פויערים און פארברענען אלע הייזער, אלס נקמה פאר זייערע פארבינדונגען מיט די פארטיזאנער. איך בין גלייך אוועק אין וואלד, וועלכער איז געווען א 2 ק״מ פון דארף. איך האב ניט געוווסט וואס צו טאן און וווהין צו גיין. איך בין געזעסן 2 טעג און 2 נעכט אין וואלד, אן עסן און טרינקען, ביז איך האב דערזען איינעם רייטנדיק אויף א פערד, בין איך ארויס צו אים. דאס איז געווען א פארטיזאן, וועלכן איך האב געקענט נאך פון די צייטן פון מיין זיין ביים ערשטן פויער, — געהייסן האט ער יעפים, א „וואסטאטשניק" (געקומען פון מזרח). ער האט מיר געזאגט, אז מיין פאטער איז אין די וועלדער, א פארטיזאן, און אז ער זוכט מיר ארום. ער אליין איז געווען פון דזערזשינסקי אטריאד און ער האט מיך צוגענומען צו אים. מיין פאטער האב איך ניט געפונען און ער האט ניט געוווסט פון מיר, נאר ארום 5 חדשים שפעטער, ווען מען האט מיר מיט נאך פארטי־זאנער אוועקגעשיקט אין דארף סינקעוויטש ברענגען עסן פארן אטריאד, האב איך זיך געטראפן ביינאכט מיט מיין פאטער, וואס איז אויך געקומען נעמען עסנווארג. ער האט אנגעהויבן בעטן מיין קאמאנדיר, ער זאל מיר דערלויבן אריינגיין אין לענינסקין אטריאד, צו וועלכן ער האט געהערט. דער קאמאנדיר האט ניט ערלויבט; מיין פאטער האט דאן געבעטן דעם עלטסטן פון אטריאד מען זאל מיר דערלויבן זיין מיט אים צוזאמען, אבער עס האט גארניט געהאלפן, ביז עס זיינען ביי אונז אין אטריאד 20 פארטיזאנער קראנק געווארן אויף קרעץ, און איך אויך צווישן זיי. מען האט אונז געשיקט אויף א גרויסער בלאטע זיך היילן, מיין פאטער האט זיך דערוווסט פון דעם, האט ער געבעטן נאך אמאל דעם קאמאנדיר און סוף־סוף בין איך אוועק צום פאטער, אין אטריאד לענינסקי.

איך פלעג גיין צומערסטן אויף ראזוועדקעס אין די דערפער, ווו עס פלעגן אנקומען א סך דייטשן. דער קאמאנדיר פלעגט מיר שיקן אויסשפירן, וויפל דייטשן זיינען דא אין דארף און וועלכע געווער האבן זיי. איך פלעג אויסטאן די שיך, נעמען מיט זיך א בייטש און א שטיקל ברויט, ווי די פאסטעכער, און נאכן דערוויסן זיך וועגן אלע פרטים, פלעג איך קומען צוריק אין וואלד און אלץ איבערגעבן דעם קאמאנדיר.

פון פארטיזאנקע — אין מלחמת השחרור

פלוצלונג האבן די דייטשן געמאכט אויף אונז אן אבלאווע, מען האט אונז צעטריבן און איך בין אוועק מיטן פאטער אין די וועלדער, צו די „סעמיינע". מיר זיינען געווען אין דער משפחות־גרופע אין פארשיידענע וועלדער, ביז די רוסן האבן אונז באפרייט. דאן בין איך מיטן פאטער געקומען קיין סלאנים, און אין יאר 1946, אין חודש מאי, ארויסגעפארן קיין לאדז. דארטן האב איך איבערגעלאזן דעם פאטער און בין אוועק אין קיבוץ „דרור" ווו איך בין געווען א קורצע צייט און נאכדעם געפארן קיין דייטשלאנד. אין חודש מערץ 1948 בין איך ארויסגעפארן קיין ארץ־ישראל און בין אנגעקומען דעם ערשטן מאי 1948. אראפגייענדיק פון שיף בין איך גלייך אוועק מיטן ביקס אין מלחמת השחרור.

גרשון זאבעלסקי

מיטן ביקס קעגן די רוצחים

אין 39־טן יאר בין איך אוועק קיין בריסק און נאך 2 מאנאטן בין איך געקומען נאך מיין פרוי און קינדער. אין 1940 האט מען אונז איבערגעזידלט פון בריסק קיין דזיאטלאווע (אידיש: זשעטל) אין ווייסרוסלאנד, ווו מיר זיינען פארבליבן אונטער די רוסן. נאך 6 מאנאטן זיינען מיר אוועק קיין סלאנים.

אין 1941 זיינען די דייטשן אריין קיין סלאנים. אין 6 מאנאטן נאך זייער אריינקומען זיינען געעפנט געווארן די געטאס, פאר אר־בעטער און ניט־ארבעטער. איך האב געארבעט אין פארפלעגונגס־אמט אויסערן געטא, ביים ארויסגעבן פראדוקטן פאר די דייטשן.

ארום 3 מאנאטן נאכן שאפן דעם געטא איז פארגעקומען די ערשטע שחיטה פון סלאנימער אידן, געכאפט אין די גאסן און ארויסגעפירט צו די גרייטע גריבער אריינצונעמען די קרבנות.

די צווייטע שחיטה איז פארגעקומען עטלעכע מאנאטן שפעטער. מ׳האט די קרבנות אומגעבראכט דורך שיסן און 10.000 אידן זיינען באגראבן געווארן ביים באראנאוויטשער שאסיי.

די 3־טע שחיטה האט געדויערט פון מאנטיק ביז מיטוואך, אין דער צייט זיינען אומגעבראכט געווארן 15.000 מאן. פון די לעבנ־געבליבענע מענטשן זיינען פיל צוזאמענגערופן און אפגעפירט געווארן אין טורמע אריין, פון וועלכער מ׳האט נאכדעם ארויסגעפירט די קרבנות אויף אויטאס.

מיר האט מען ארויסגעלאזט פריי און איך בין געזעסן מיט אנדערע ארבעטער אין מאגאזין פון פארפלעגונגס־אמט און צוגעזען דורכן פענסטער דעם פארלויף פון דער 3־טער שחיטה: די גרייטע גריבער זיינען געווען אדורכגעלייגט אין דערמיט מיט א ברעט און דערנעבן זיינען געווען מאשין־געווער. די אידן, אין גרופעס פון 4—5 הונדערט מאן, האבן געווארט, דאן זיינען זיי צוגעפירט גע־ווארן צום גרוב און נאך זיי זיינען נאכגעפארן 2 אויטאס. די שיסערס אליין האבן זיך באהאלטן, כדי די אידן זאלן זיי ניט זען פון דער־ווייטנס. ווען זיי זיינען נענטער צוגעקומען, האבן זיך די מערדער אויפגעהויבן און איינער פון זיי האט געהאלטן א „רעדע": „דא

האָט איר אַמעריקע, איר ווערט פטור פון אַלע צרות...״ מ׳האָט געגעבן אַ באַפעל אויסצוטאָן די קליידונג און אַרויפלייגן אויף די אויטאָס (פאַרשידענע פאָטאָגראַפיעס זיינען נאָכדעם געפונען געוואָרן דערנעבן). אַ 20 מאַן זיינען אַרויף לויט אַ באַפעל אויפן ברעט, אַריינ־געפרעסט איינער אין צווייטנס קני. אַזוי האָט מען זיי גרופנווייז אויסגעשאָסן מיט מאַשין־געווער און זייערע וואַרעמע קערפערס זיינען גלייך אַריינגעפאַלן אין גרוב אַריין.

אַ קילאָמעטער פון דערווייטנס האָב איך געהערט די שרעקלעכע קולות פון מיינע געמאָרדעטע ברידער. דער אינספעקטאָר האָט דורך אַ לאָרנעטע אַרויסגעקוקט אויף דעם שרעקלעכן בילד.

אַ פרוי איז צו אונז פון דער שחיטה צוריקגעקומען. עס איז שוין געווען טונקל ווען זי איז געווען אין דער רייע צום שיסן, און זי איז ניט ווערנדיק געטראָפן אַריינגעפאַלן אין גרוב. ביינאַכט איז זי געקומען צו אונז אין פאַרפלעגונגס־אַמט אַריין, ווו מיר האָבן זי אַ פאָר טעג אויסבאַהאַלטן (זי האָט אונז אַלץ דערציילט).

דער שעף־אינספעקטאָר פון פאַרפלעגונגס־אַמט האָט אונז איבער־געגעבן וואָס עס דאַרף פאָרקומען, און פאַלן פון סכנה געהייסן אונז זיך באַהאַלטן. ער האָט אויך אַרויסגענומען מענטשן פון דער אַרמיי און זיי באַהאַלטן ביי זיך אויפן בוידעם.

זומער 1942 איז פאָרגעקומען די לעצטע אַקציע. אַ זעלנער האָט אונז, 11 מאַן גערופן אין פאַרפלעגונגס־אַמט אַריין אַרויסצוגעבן פאַרשיידענע זאַכן פאַר 156 לאַטישן. כ׳האָב אָפּגעבראָכן אַ שטיקל ברויט און דערמיט אַרויס פון שטוב צו דער אַרבעט, זאָגנדיק צו מיין פרוי, אַז אויב ס׳וועט עפּעס געשען, זאָל זי זיך באַהאַלטן אין בונקער.

אויפן וועג האָב איך שוין דערהערט אַ שיסעריי פון אַלע זייטן, דער געטאָ האָט געברענט מיט די אין בונקערס באַהאַלטענע מענטשן. די מיטגלידער פון אַרבעטסאַמט און אידישער פאָליציי זיינען דער־שאָסן געוואָרן, צווישן זיי דער „יודנעלטעסטער״ קווינט. פאַרוווּנדעטע האָט מען געוואָרפן אין פייער אַריין. די דייטשן האָבן געזאָגט, אַז זיי האָבן אונטערגעצונדן דעם געטאָ, ווייל אידן האָבן אויף זיי אַרויס־געשאָסן.

מיין פרוי מיט די קינדער זיינען אומגעקומען אין אַ בונקער.

נקמה פון אַ פאָטער

2 דייטשן זיינען אַריין אין אַ שטוב און געטראָפן אַ שמייכלענדיק קינד אין אַ וועגעלע. איינער פון זיי האָט דאָס קינד דערשאָסן. דער פאָטער פון קינד, וואָס האָט זיך באַהאַלטן אויפן בוידעם, איז אויפן הילך פון שאָס אַרויס דורך אַ באַהאַלטענער טיר און מיט אַ האַק געהרגעט דעם מערדערישן דייטש. אים איז געלונגען צו אַנטלויפן, ער איז אַוועק אין קאָסאָווער פאַרטיזאַנען־אָטריאַד. דערציילט האָט עס מיר שפּעטער אין וואַלד אוטקין, אַ סלאָנימער איד.

נאָך דער לעצטער אַקציע זיינען מיר, די 11 מאַן, פאַרבליבן אין פאַרפלעגונגס־אַמט, עס האָבן נאָך געאַרבעט אין געביטס־קאָמיסאַר־יאַט אַ 15 מאַן, ביי ספּעציעלער טישלעריי אַ 10 מאַן. אַלע האָבן מיר געוווינט אין דער געביידע פון בויטע־לאַגער.

אין 3 וואָכן אַרום איז געקומען צו אונז דער סעקרעטאַר פון שטאַבס־לייטער מיט 2 רעוואָלווערן און באַפוילן זיין גרייט. מיר האָבן געהאַט צווישן אונז אַ באַהאַלטענעם איד, וועלכער איז צו־ריקגעקומען פון דער 3־טער שחיטה. דער אינספעקטאָר האָט גע־וווּסט וועגן אים און געהייסן אים שפּייזן. אַ פאָר וואָכן האָבן מיר אים אויסבאַהאַלטן צווישן די זעק. יעצט זיינען מיר אַרויס 12 מאַן. מען האָט אונז געזאָגט, אַז מ׳פירט אונז אין טורמע אַריין, קאָנטראָ־לירן די שיינען. מיר האָבן אָבער פאַרשטאַנען, זעענדיק די אוק־ראַינער־וואַך, וואָס ס׳וועט מיט אונז זיין. איך האָב באַשלאָסן ניט צו גיין מיט זיי, נאָר אַנטלויפן, און האָב דאָס געזאָגט די חברים. שטעלנדיק דעם ערשטן טראָט זיינען מיר לויטן באַפעל „רעכטס״ געלאָפן אויף לינקס. 7 מאַן זיינען געלאָפן אין דער ריכטונג צו די אוקראַינער, האָט מען זיי געכאַפּט און 4 אַנדערע זיינען געוואָרן דערשאָסן. איך בין אַריבער די רעלסן און געבליבן ליגן 15 מינוט מיטן קאָפּ אין זאַמד. פון אַן אַדורכפאָרנדיקן באַן זיינען מענטשן

אַראָפּ און מיר געטרייסלט, אָבער זיי האָבן געגלויבט אַז איך בין טויט. מיין היטל איז געווען דורכגעשאָסן.

ליגנדיק האָב איך געהערט, ווי צוויי מאַן גייען נעבן די שינעס און ריידן אידיש (די צוויי ברידער קורץ, טרעגער וואָס האָבן געאַרבעט אין טאַרטאַק). איך האָב זיי געפרעגט, צי מ׳קען זיך אויפהויבן, און בין אַריין אין קעלער פון מאַגאַזין, ווו כ׳בין געשטאַנען צווישן צוויי ווענט 3 שעה און געטראַכט וואָס צו טאָן. איך האָב באַשלאָסן פאַרברענען דעם מאַגאַזין און אַרויס צו די פאַרטיזאַנער אין וואַלד, אויפווייזנדיק זיי וואָס כ׳האָב געטאָן.

דער וועג אין וואַלד אַריין

צום גליק זיינען די 7 אידן געכאַפּטע דורך די אוקראַינער אומ־געריכט צוריקגעקומען פון טורמע און דערציילט, אַז דער שטאַבס־סעקרעטאַר האָט דאָס אויסגעפירט אויף זיין אייגענער האַנט, און דעריבער זיינען זיי באַפרייט געוואָרן. נאָך 3 טעג האָבן מיר 3 מאַן (די רעשט האָט נאָך געוואַרט) באַשלאָסן, אַז שבת גייען מיר אַוועק אין וואַלד אַריין, דער אינספעקטאָר האָט אונז צוגעשטעלט אַ פאָר קריסטלעכע פרויען, וועלכע האָבן געגייט זעק אין פאַרפלעגונגס־אַמט, אונז דורכצופירן אין וואַלד.

זייט 1941 האָבן 2 ברידער, שלאָסערס, געהאַט אַ פאַרבינדונג מיט די פאַרטיזאַנער. זיי האָבן צוגעאַרבעט אין בויטע־לאַגער צום געווער פאַרשידענע טיילן און פלעגן זיך פריי באַוועגן אין שטאָט. אינזשיניער קאַדישעוויטש, אַן עלעקטראָמאָנטער, האָט זיך אויך באַטייליקט אין דער פאַרטיזאַנער־אַרבעט, שיקנדיק מענטשן מיט געווער צום קאָ־סאָווער אָטריאַד. דאָס געווער האָט מען געשאַפן אין בויטע־לאַגער. אין פּעסער פלעגט מען פון בויטע־לאַגער אַרויספירן דאָס מיסט, האָט מען דאָס צוגעגרייטע געווער אַריינגעוואָרפן אין די פּעסער אַריין, הינטער דער שטאָט האָבן שוין געוואַרט פאַרטיזאַנער, וועלכע האָבן איבערגענומען ס׳געווער.

שבת 12 אַ זייגער, נאָך דער אַרבעט, האָט דער אינספעקטאָר אָנגעזאָגט די קריסטינס, אַז מיר גייען אין וואַלד אַריין. מיר זיינען אַדורכגעגאַנגען דעם טאַרטאַק און אַ טייכל, און עס האָט געהייסן, אַז מ׳גייט זיך באָדן. יעדער באַזונדער האָט געהאַט געווער. איך האָב געטראָגן אַ דיסק מיט צוויי און זיבעציק קוילן, דער צווייטער אַ ביקס, איינער אַ גראַנאַט.

די דייטשן ביי דער וואַך אויפן באַן האָבן אונז געפרעגט וווּהין מ׳גייט, מיר האָבן געזאָגט, אַז מ׳גייט זיך באָדן, זיי האָבן אָבער ניט געגלויבט: „איר גייט אין וואַלד״.

און ווען די דייטשן האָבן געזען, אַז מיר זיינען אַריבער די טייך, האָבן זיי אָנגעהויבן אונז באַשיסן. מיר זיינען אַריין אין די הויכע גראָזן און געקראָכן אַ 500 מעטער אויפן בויך. קוילן זיינען געפלויגן איבער אונזערע קעפּ פון אַלע זייטן, ביז מיר זיינען אַריין אין קוסטעס און צוגעצויגן ביז צום דאָרף פּעטראָלעוויטש, ווו איך האָב געהאַט באַקאַנטע פויערן, מיט וועלכע כ׳האָב ביי די סאָוויעטן געאַרבעט אין טאַרטאַק (די צוויי אַנדערע אידן וואָס זיינען געווען מיט מיר האָבן געהייסן באַגדוש און קאַרפּאָווסקי). דער פויער איגנאַץ בעגעט האָט אונז געגעבן אַ ברויט מיט האָניג און מיר זיינען אַוועק, באַגלייט פון די שיקסעס וועלכע ער האָט מיטגעשיקט, קיין פוזעוויטש, ווו עס איז פריער געווען אַ אידישער לאַגער, פונוואַנען די פאַרטי־זאַנער פלעגן אַרויסנעמען מענטשן אין וואַלד אַריין. דער לאַגער איז ליקווידירט געוואָרן, ווייל די דייטשן האָבן מורא באַקומען פאַר דער נאָענטקייט פון די פאַרטיזאַנער.

אויפן וועג האָבן מיר דערזען פונדערווייטנס אַ מחנה אוקראַינער, פאַר וועלכע מיר האָבן זיך באַהאַלטן. זיי האָבן אונז באַמערקט און געעפנט אַ שיסעריי. ווען זיי זיינען אַוועק, האָבן מיר זיך ווייטער געלאָזט אין וועג אַריין. אַזוי זיינען מיר געגאַנגען צוויי וואָכן צייט. געווען איז דאָס אין אָקטאָבער 1942.

מיר האָבן באַגעגנט אויפן וועג קריסטן, וועלכע זיינען פאַר אונז אַנטלאָפן. גייענדיק אַזוי האָבן מיר אויפן וועג צוגעקויפט געווער, ביקסן, רעוואָלווערן און מיר זיינען געווען גוט באַוואָפנט.

איין מאָל האָבן מיר באַגעגנט אַ שיקסל, וועלכע איז פון אונז ניט אַנטלאָפן. מיר פרעגן זי ווו עס זיינען פאַרטיזאַנער. זי איז אַריין

אין כאַטע און געבראַכט מיט זיך איר 68־יאָריקן פאָטער, צו וועלכן די פּאַרטיזאַנער, די „מאַקסימאָווצעס" פלעגן קומען. ער האָט אונז גוט אויפגענומען און געהייסן וואַרטן אין וואַלד, ביז די פּאַרטיזאַנער וועלן קומען. ברענגנדיק אונז עסן, האָט ער אונז געזאָגט, אַז די פּאַרטיזאַנער שיסן קומענדיק אין דאָרף אַריין. נאָך 11 טאָג וואַרטן האָבן מיר געהערט פון דאָרף אַ שיסעריי, איך האָב געענטפערט מיט אַ שאָס. צומאָרגנס אינדערפרי זיינען 2 פּאַרטיזאַנער רוסן, מיטן פויער, געקומען צו אונז אין וואַלד אַריין.

מיט אַ פייפעריי, אַ נאַגאַן אין דער האַנט, אַן אויטאָמאַט אויף די פּלייצעס און מיט בינאָקלעס, זיינען זיי פונדערווייטנס געבליבן שטיין און געפרעגט ווער מיר זיינען. זאָגנדיק זיי, אַז מיר זיינען אידן און ווילן קעמפן, האָבן זיי אונז געהייסן צוגיין, געגעבן די הענט און געוואָרנט ניט אַרומצוקריכן אין די וועלדער, ווייל די דייטשן זיינען נאָענט און זיי קענען אונז כאַפּן לעבעדיקערהייט.

אין אָטריאַד פון ד״ר אַטלאַס

זיי האָבן אונז געגעבן אַן אָנווייז צום אידישן אָטריאַד פון קאָמאַנדיר ד״ר אַטלאַס, עטלעכע און פופציק ק״מ פון דאָרטן. נאָכן געזעגענען זיך, האָט אונז דער אַלטער קריסט אַריבערגעפירט 10 ק״מ איבער אַ טייך מיט זיין לאָדקע, בעטנדיק אונז, אַז אויב מיר וועלן געכאַפּט ווערן לעבעדיקע, זאָלן מיר פון אים ניט דערציילן.

אויפן וועג צום אָטריאַד פון ד״ר אַטלאַס האָבן מיר באַגעגנט פיר מאַשינען מיט דייטשן. מיר האָבן זיך באַהאַלטן אין וואַלד און איבערגעוואַרט ביז די מאַשינען זיינען אַדורך. די מערדער זיינען געפאָרן פון אַן אַקציע, אין וועלכער זיי האָבן אויסגעהרגעט 150 אידן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין אַ וועלדל. ווען מיר זיינען צוגעקומען נאָענט צום אָרט, האָבן מיר געטראָפן 2 פרויען מיט אַ מאַן, אַלע פון מאלטשאדז (אידיש: מייטשעט), וועלכע האָבן אונז מיט געוויין דערציילט וועגן דער שחיטה אין וואַלד.

נאָך לאַנגע וואַנדערונגען און סכנות, בעת באַגעגענישן מיט פאַרשיידענע פּאַרטיזאַנער, האָבן מיר געהערט ווי אידישע פּאַרטיזאַנער, פרויען און מענער מיט געווער, פירן אַדורך אויף אַ פּאַראָם דורכן וואַסער פּראָוויאַנט מיט בהמות און ריידן צווישן זיך אידיש. דאָס דאָרף האָבן די דייטשן גערופן „מאָסקווע". מיר האָבן דאָ באַגעגנט דערעטשינער אידן, וועלכע מיר האָבן געפרעגט, ווי מ׳קען אַריין אין זייער אָטריאַד. זיי האָבן אונז געראָטן גיין צום קאָמאַנדיר אַטלאַס, וועלכער וועט אונז זיכער צונעמען.

ווען ד״ר אַטלאַס איז אָנגעקומען, זיינען מיר צוגעגאַנגען צו אים מיט טרערן אין די אויגן. ער האָט אונז געהייסן קומען אין וואַלד אַריין. דאָרטן האָבן מיר געטראָפן אַ קאָמאַנדיר באָריס, אַ רוס אָן אַ האַנט, וועלכער האָט אונז געענטפערט: „קיין אידן נעמען מיר מער ניט צו, מיר האָבן שוין גענוג, איר ווילט ניט קעמפן — גייט אין אַ סעמיינעם לאַגער". מיר זיינען געבליבן שטיין פאַרצווייפלטע ביי דעם פּאָסטן.

אַ אידיש מיידל האָט אונז געגעבן עסן און אַרויסגעשיקט דעם גלאַוונעם קאָמאַנדיר, קאָליע, אַ פיינער מענטש. ער פרעגט אונז צי מיר וועלן גיין אויפרייסן באַנען, מיר האָבן צוגעזאָגט, אַז ווו מ׳וועט אונז שיקן וועלן מיר גיין. קוקנדיק אויף אונז מיט רחמנות האָט ער אונז צוגענומען אין וואַלד אַריין צו די פּאַרטיזאַנער.

מיר זיינען געווען גליקלעך צו זיין צווישן אַלע חברים. געווען זיינען דאָרטן 41 אידן. מען האָט צונויפגערופן אַלע פּאַרטיזאַנער, אונז געהייסן איבערגעגעבן די ביאָגראַפיע אויף רוסיש, געשטעלט צום אָפּשטימונג און מיר זיינען אַדורך. די פרייד איז געווען גרויס.

אין אַ פּאָר טעג אַרום איז געקומען דער קאָמאַנדיר באָריס און געפרעגט וואָס מיר טוען דאָ. קאָליע ענטפערט אים, אַז מיר זיינען פעאיקע אידן און וועלן אויספירן וואָס מ׳וועט אונז באַפעלן. דעם 4־טן טאָג פון אונזער זיין אין וואַלד האָט מען אונז געשיקט פאַרברענען די ביעליצער בריק איבערן ניעמען, וואָס איז געווען 200 מעטער לאַנג. נאָכן גיין אַרום 40 ק״מ, זיינען מיר אָנגעקומען צו דער בריק, פון וועלכער מיר האָבן דעם זאַמד אַראָפּגעקראַצט, באַגאָסן מיט טערפּענטין און די בריק האָט אָנגעהויבן ברענען. צוריקקומענדיק האָבן מיר באַקומען אַ „פּאַכוואַלע" און 8 טעג אָפּרו.

נאָכדעם האָט מען געשיקט אַ פּאָר הונדערט מאַן אויף קאָזלאָווטשטשיזנע, אויפצורייסן דייטשישע פּאָסטנס. מיר זיינען אַהין אַוועק מיט האַרמאַטן און זיך דערנענטערט צו די דייטשישע בעטאָנענע בונקערס. 7 אינדערפרי האָבן מיר געעפנט אַ הורא־אַטאַק אויפן מויער, ווו די דייטשן זיינען געזעסן. מיר האָבן אָפּגעהאַקט אַ האַלבע מויער. זיי האָבן געשטעלט אַ שטאַרקן ווידערשטאַנד. אַ 19־יעריק אידיש אינגל, אַ „ראַזוועדטשיק", האָט אַריינגעוואָרפן אַ גראַנאַט אין אַ בונקער און דערהרגעט 6 דייטשן. ער אַליין איז אויך אומגעקומען.

דער אָנפירער פון דער שלאַכט, וואָס האָט געדויערט 2½ שעה, איז געווען ד״ר אַטלאַס.

אין יוני 1943 האָבן מיר אַטאַקירט דערעטשין און עס איז פאָרגעקומען אַ פאַרביסענער קאַמף. געגאַנגען אַהין זיינען עטלעכע אָטריאַדן, צווישן זיי דערעטשינער אידן, וואָס האָבן געברענט ממש פון הייסן באַגער צו נעמען נקמה פאַר זייערע דערהרגעטע ברידער און שוועסטער.

מיר זיינען אַוועק 4 פאַרטאָג און די שלאַכט האָט געדויערט 3 שעה. מ׳האָט אויפגעריסן בריקן, צעשניטן די טעלעפאָנען־ליניעס סלאָנים—דערעטשין. אַריינקומענדיק אין שטעטל האָבן מיר אויפגעריסן דעם שטאַב מיט אַ מינע (די מינע האָט אונטערגעלייגט גדליה באָסאַק, אַ דערעטשינער). מ׳האָט אָנגעהויבן פאַרברענען די שטאָט. די פּאָליציייאישע פאַמיליעס האָבן מיר אויסגעהרגעט. די דייטשן זיינען זיך צעלאָפן, אַ פּאָר מאַן פון זיי האָט מען דערשאָסן. די פויערים האָבן געמוזט געבן שטרוי און ברען־האָלץ צום אונטערצינדן זייערע אייגענע הייזער.

קיין הילף פון דער דייטשער זייט איז ניט געקומען, אונז איז אָבער צו הילף געקומען בולאַקס אָטריאַד מיט אויטאָמאָבילן, אויף וועלכע מ׳האָט אָנגעלאָדן קאַסטנס אייער, פוטער, מעל און פאַרשיידענע אַנדערע פּראָדוקטן און קליידונג. נאָך אַ פּאָר שעה האָבן מיר זיך צוריקגעצויגן אין וואַלד אַריין.

מיר האָבן נאָך אויסגעפירט אַנדערע גרויסע אַטאַקעס אויף דייטשע, אוקראַינישע און ווייסרוסישע פּאָסטנס, ביז די דייטשן האָבן געבראַכט 40.000 מיליטער־לייט, מיט טאַנקן און געפּאַנצערטע מאַשינען, כדי צו גרייטן אויף אונז אַ בלאָקאַדע.

דערוויסנדיק זיך וועגן דעם פון אַ פויער, האָבן מיר אָנגעהויבן טאָג־טעגלעך זיי צו אַטאַקירן, ניט וועלנדיק צולאָזן אַז דער שונא זאָל זיך דערנענטערן צו אונז.

אין אַ קאַמף ביים דאָרף גרויס וואָלע איז געפאַלן דער קאָמאַנדיר ד״ר אַטלאַס. דער טרויער נאָכן באַליבטן קאָמאַנדיר איז געווען גרויס. ביינאַכט האָט מען אים איינגעוויקלט אין אַ מאַפּע און באַגראָבן אין אַ גרוב פון אַ מינענוואַרפער.

עס האָבן זיך אָנגעהויבן אָבלאַוועס פון די דייטשן, זיינען מיר, אַפּאָר טויזנט מענטשן „קאָננע" און „פיעכאָטע", געגאַנגען טיפער אין די וועלדער.

אין פעברואַר 1944 האָבן אַ סך אידן פאַרלאָזן דעם אָטריאַד, ווייל ער איז נאָכן טויט פון ד״ר אַטלאַס געוואָרן אַן אַנטיסעמיטישער נעסט. איך בין אַוועק צו די „מאָסקוויטשן" ווו עס זיינען געווען ווייניק אידן און מער רוסן פון מאָסקווע און דעסאַנטן.

אין נייעם אָטריאַד האָבן מיר אָן אויפהער אויפגעריסן די באַן־שינעס און אַראָפּגעלאָזן גאַנצע באַנען מיט פּראָוויאַנטן און געווער, אָפט מיט פיל קרבנות צווישן די נאַצישע מערדער.

דאַן האָבן די דייטשן באַשלאָסן אונז צו פאַרניכטן פאַר יעדן פּרייז, אָבער צו הילף זיינען אונז געקומען דעסאַנטן מיט עראָפּלאַנען און געווער. די דייטשן האָבן אין אַלע דערפער נעבן די וועלדער באַזעצט שטאַרקע פּאָסטערונקעס, אַריינגעשאָסן מיט האַרמאַטן אין די וועלדער און באָמבאַרדירט די דערפער. דער פראָנט האָט זיך דערווייל דערנענטערט און 12.000 מאַן פון קאַפּוסטעס אָטריאַד איז געגאַנגען אונז צו הילף. 2 וואָכן זיינען מיר געזעסן באַלאַגערט דורך די דייטשן, כמעט אָן אַ ביסן עסן. ביז די רוסן האָבן אין יולי 1944 פאַרנומען דעם שטח, פאַרטריבן די דייטשן און אונז באַפרייט.

(גביית־עדות אויפגענומען אין דער היסטאָרישער קאָמיסיע אין לאַנדסבערג, דייטשלאַנד)

ד״ר שלמה וואָלקאָוויסקי

וואַלד־איין, וואַלד אויס

(צווישן טויט־געפאַר אין געטאָ און אידן־האַס אין וואַלד)

דעם טאָג ווען ס׳איז אויסגעבראָכן די סאָוועטיש־היטלערישע מלחמה בין איך געווען אין גוט „ליטוואַ״, ניט ווייט פון זשירעוועס, ווו איך האָב אַלס דאָקטאָר געלייטעט די אַמבולאַטאָריע און שפּיטאָל. אויפן פערטן טאָג פון דער מלחמה בין איך אַוועק פון מיין אַרבעט קיין סלאָנים, צו מיין פרוי און אירע עלטערן. די שטאָט איז שוין צוויי טעג געווען אין די הענט פון די דייטשן.

אייניקע וואָכן שפּעטער, דעם טאָג ווען ס׳איז אויסגעפירט געוואָרן די ערשטע מאַסן־שחיטה פון קרוב צו 1200 אידן, צווישן זיי אויך הרב פיין, בין איך אויך געווען אויפן זאַמלפּונקט אין „דאָם לודאָווי״, אָבער אַלס דאָקטאָר בין איך באַפרייט געוואָרן.

ביז אויגוסט 1942 בין איך פאַרבליבן אין סלאָנים. אין משך פון דעם שווערן, טרויעריקן יאָר האָב איך דורכגעמאַכט און דורכגעלעבט אַלע שיקאַנעס, גזירות, רדיפות און פּיין צוזאַמען מיט אַלע אידן אין שטאָט, און אויב כ׳האָב זיך געראַטעוועט פון טויט, איז דאָס געווען אַ דאַנק מיין דאָקטאָרשיין אָדער אַ דאַנק דעם, וואָס איך האָב באַצייטנס זיך אויסבאַהאַלטן.

עם ציט אין וואַלד אַריין

זומער 1942 האָב איך זיך דערוווּסט, אַז אין די סלאָנימער וועלדער זיינען טעטיק פּאַרטיזאַנער־גרופּן, צווישן זיי יונגעלייט פון סלאָנים און אומגעגנט. ס׳איז אויך צו מיר דערגאַנגען אַ ידיעה וועגן אַ גוט־קאָנספּירירטער אָרגאַניזאַציע אין סלאָנים, וואָס שטייט אין פאַרבינדונגען מיט פּאַרטיזאַנער און שיקט אין וואַלד אַריין געווער און מענטשן. קיין גענויע פּרטים און נעמען האָב איך ניט געוווּסט, אָבער נאָך אַ געוויסער צייט האָט אונזער פריינט ד״ר סמאָלינסקי קאָנטאַקטירט מיר און מיין פרוי מיט פאָרשטייער פון דער אָרגאַניזאַציע, וועלכע האָבן אונז צוגעזאָגט אַרויסצופירן אין וואַלד. די זאַך האָט זיך פאַרשלעפּט פון טאָג צו טאָג, ביז איך האָב באַשלאָסן צו האַנדלען אויף אייגענער האַנט, אַבי אַוועקצוגיין פון געטאָ צו דער פּאַרטיזאַנקע. ראשית־כל האָב איך צוגעגרייט אַ רוקזאַק פול מיט קליידונג און אַנדערע נויטיקע זאַכן און דאָס געלאָזן ליגן ביי אַ באַקאַנטן קריסט, וואָס האָט געוווינט הינטער דער שטאָט, ביים קאָסעווער טראַקט.

אַ קריסטלעכער פעלדשער, וועלכער האָט מיט מיר צוזאַמען געאַרבעט אין שפּיטאָל, האָט צוגעזאָגט איינצואָרדנען אונז אַן אויטאָ (פאַרשטייט זיך, פאַר גוט געלט), וואָס זאָל אונז אַרויספירן פון שטאָט. איך האָב זיך שנעל דעצידירט, ניט געוואָלט מער אָפּשלעפּן די זאַך, און אָרגאַניזירט אַ גרופּע פון 9 מאַן (פון צווישן דעם שפּיטאָל־פּערסאָנאַל) און איינמאָל אין מיטן העלן טאָג זיינען מיר אַרויסגעפאָרן פון סלאָנים, זיך פאַרבאַהאַלטן אין וואַלד אַ פינף קילאָמעטער ווייט פון שטאָט און זיך געזעצט וואַרטן אויף אַ פויער, וועלכער האָט אונז געדאַרפט ווייטער פירן. דער פויער איז ניט געקומען, אָבער איך האָב גוט געקענט די געגנט און געוווּסט ווו צו זוכן די פּאַרטיזאַנער־גרופּן, ווייל איך האָב דאָרטן געאַרבעט בעת דער סאָוועטישער אָקופּאַציע. באַלד ווי ס׳איז אַראָפּ די נאַכט האָבן מיר זיך געלאָזן אין וועג אַריין און ביז פאַרטאָג זיינען מיר דערגאַנגען צו די אַנדזשעיעווער וועלדער. אַ 20 קילאָמעטער פון סלאָנים.

די גאַנצע גרופּע איז געבליבן אין וואַלד און איך בין, מיט אַ צווייטן סלאָנימער, אַוועק אין דער ריכטונג צום גוט ליטוואַ, ווו כ׳האָב, ווי געזאָגט, געאַרבעט אַלס דאָקטאָר. איך האָב דאָרטן אָנגעטראָפן פויערים, וואָס האָבן מיר גוט געקענט און זיי האָבן אונז פאַרבונדן מיט פּאַרטיזאַנער. צומאָרגנס האָבן אונז עטלעכע פּאַרטיזאַנער אָפּגעזוכט אין וואַלד — דאָס זיינען געווען באַקאַנטע קריסטן, וועלכע האָבן מיר און מיין פרוי אַריינגענומען אין זייער אָטריאַד א. נ. פון טשאַפּאַיעוו, די איבעריקע זיינען אָפּגעשיקט געוואָרן אין אַנדערע טיילן פון וואַלד, צו פאַרשיידענע פּאַרטיזאַנישע גרופּעס, אין וועלכע ס׳האָבן זיך געפונען אויך אידן פון די אַרומיקע שטעטלעך. אין מיין טשאַפּאַיעוו־אָטריאַד האָב איך שוין געטראָפן ד״ר קרעמיען און זיין פרוי.

דייטשע אָבלאַוועס

אין יענע טעג איז נאָך די לאַגע פון די פּאַרטיזאַנער געווען אַ גאַנץ גינסטיקע. די דייטשן האָבן נאָך ניט שטאַרק אָפּגעפילט אונזערע דיווערסיע־מעשים און זיי האָבן זיך ניט געאיילט צו אַטאַקירן און פאַרניכטן אונז.

לאַנג האָט עס ניט געדויערט. אין סעפּטעמבער 1942 האָבן די דייטשן אָנגעהויבן קאָנצענטרירן גרויסע מיליטערישע

אָפּטיילונגען אין די דערפער אַרום אונזערע וועלדער. מיר האָבן נאָך אַלץ ניט פאַרשטאַנען די כוונה פון זייער קאָנצענטראַציע, אָבער גאַנץ שנעל האָבן מיר זיך אַרומגעזען, אַז די דייטשן רינגלען אונז אַרום. אין אַ געוויסן טאָג, שפּעט אָוונט, האָבן זיי געעפנט אַן אַטאַק אויף אונז. זייער אָבלאַווע האָט זיך אָנגעהויבן אין מזרח־ווייסרוסלאַנד און איז אַריבער צו אונז, אין די מערב־געגענטן.

מיר האָבן אין אָנהויב געשטעלט אַ ווידערשטאַנד, אָבער מיר האָבן זיך באַלד איבערצייגט אַז דאָס איז צוועקלאָז, ווייל די דייטשן האָבן קעגן אונז אַרויסגעשטעלט אַ רעגולערע אַרמיי, שווער־באַוואָפנטע טיילן, מיט רעזערוון א. ד. גל. מיר האָבן באַשלאָסן אויסצומיידן שטאַרקערע צוזאַמענשטויסן מיט אַזאַ שונא, כדי אָפּצוהיטן די פאַרטיזאַנישע כוחות פון פאַרניכטונג, און לויט אַ באַפעל פון אויבן האָבן מיר אונזערע מענטשן צעטיילט אויף קליינע גרופּן, פון 3 ביז 5 מאַן, כדי אויף דעם אופן אַרויסשמוגלען זיך פון אַרומגערינגלטן וואַלד.

מיין פרוי איז איינגעטיילט געוואָרן אין אַן אַנדער גרופּע. איך בין געווען אין אַ קליינער גרופּע, מיט נאָך צוויי אומבאַקאַנטע סאָוועטישע פאַרטיזאַנער. זיי זיינען ביידע געווען באַוואָפנט, איך בין געווען מיט ליידיקע הענט. נאָך דעמזעלבן טאָג פון דער צעטיילונג איז אונז דרייען געלונגען אַרויסצוגיין פון וואַלד.

מיר האָבן באַשלאָסן גיין אויף מזרח, אין דער ריכטונג פון די פּינסקער בלאָטעס, האָפנדיק אַז דאָרטן איז שוין נאָך דער אָבלאַווע און מיר וועלן אָנטרעפן אויף געוויסע פאַרטיזאַנישע טיילן. ניט איינמאָל האָבן מיר זיך אָנגעשטויסן אויף דייטשע פּאַטרולן און גרעסערע באַוואָפנטע כוחות, ניט איינמאָל האָבן זיי אונז נאָכגעשאָסן, אָבער ס׳איז אונז געלונגען פון זיי צו אַנטלויפן. כאָטש מיינע ביידע חברים זיינען געווען באַוואָפנט, פלעגן זיי שטענדיק שיקן מיר, אַן אומבאַוואָפנטן, אויף ראַזוועדקע אין די אָנגעטראָפענע דערפער, אין וועלכע מיר האָבן זיך געשאַפן אַביסל פּראָדוקטן.

איינמאָל זיינען מיר אַזוי אַלע דריי אַרויס פון אַ דאָרף, מיט עסנוואַרג, און זיך געלאָזט אין דער ריכטונג צום וואַלד, כדי אויסצומיידן די אָפּגעהיטע שאָסייען. מיר זיינען ממש אָנגעשפּרונגען אויף אַ דייטשע „זאַסאַדקע״, אויף אַ פּאַטרול וואָס האָט געלויערט אויף פאַרטיזאַנער. נאָר אַ דאַנק דער פינסטערניש איז אונז געלונגען צו אַנטלויפן אין וואַלד אַריין.

אַזוי זיינען מיר דערגאַנגען ביז די פּינסקער בלאָטעס, אָבער מיר האָבן ניט געטראָפן דאָרטן קיין פאַרטיזאַנער. מיינע צוויי מיטקעמפער האָבן באַשלאָסן צו גיין אין אַ צווייטן טייל פון די פּינסקער וועלדער, און אויב זיי וועלן אויך דאָרטן ניט געפינען קיין פאַרטיזאַנער, וועלן זיי זיך באַמיען שניידן די וועלדער ביז צו בריאַנסק, אין מזרח־ווייסרוסלאַנד, פון וואַנען זיי האָבן געשטאַמט.

איך האָב באַשלאָסן זיך מיט זיי שיידן און באַמיען זיך אומקערן אין די סלאָנימער וועלדער, האָפנדיק אָפּצוזוכן מיין פרוי און פאַרטיזאַנישע טיילן. איך האָב דערביי געטראַכט, אַז אויב ס׳איז די דייטשן געלונגען אין זייער אָבלאַווע צו פאַרניכטן די פאַרטיזאַנישע כוחות אין יענע וועלדער, וועל איך זיך אפשר קענען אויסבאַהאַלטן ביי באַקאַנטע פּויערים.

קיין אַנדער אויסוועג האָב איך ניט געהאַט. ס׳איז שוין געווען סוף האַרבסט, נאָנט צום ווינטער און צו די פרעסט.

אַזוי האָב איך זיך איינער אַליין, אָן געווער און אָן אָריענטאַציע, געלאָזן אין וועג אַריין. איך האָב ניט געקענט מאַכן דעם וועג דורך די וועלדער, ווייל איך וואָלט לייכט פאַרבלאָנדזשעט דאָרטן, און בין געווען געצוווּנגען צו וואַנדערן לענג־אויס די שאָסייען און זאַמד־וועגן, זיך האַלטן נאָנט צו די דערפער. ס׳איז געווען אַ סכנותדיקער וועג, ווייל די דייטשן האָבן נאָך דער אָבלאַווע פריי גראַסירט אויף אַלע וועגן און אין אַלע דערפער.

נאָך מער ווי די אַלע סכנות האָט מיר געדריקט מיין איינזאַמקייט. טעג און נעכט אַליין אין די פּאָלעסיער און ווייסרוסישע וועלדער און פעלדער, געלאָפן פון איין געפאַר און זיך אָנגעשטויסן אָן אַ צווייטער. ניט איינמאָל האָט מיר באַהערשט אַ פינסטערער יאוש.

כ׳געדענק אַן עפּיזאָד, איינעם פון אַ סך: איינמאָל האָב איך געוואָלט זיך נאָכפרעגן, ווי אַזוי איך דאַרף ווייטער גיין. האָב איך זיך דערנענטערט צו געביידעס, וועלכע האָבן מיר אויסגעזען ווי פּויערישע כאַטקעס. דערצו בין איך נאָך קורצזיכטיק און מיינע ברילן האָב איך שוין פון לאַנג פאַרלאָרן אין וועג. ווען איך בין דערגאַנגען אַ ביסל נענטער, האָב איך דערזען פאַר זיך אַ באַן־סטאַנציע מיט אַ סך וואַגאָנען, וואָס האָבן מיר אויסגעזען ווי הייזלעך. אויף דער סטאַנציע זיינען געווען פילע דייטשע סאָלדאַטן. איך בין קוים מיטן לעבן אַנטלאָפן פון דאָרטן.

אַ צווייטן מאָל האָב איך, גייענדיק אין מיטן העלן טאָג מיטן וועג, דערהערט דעם גערויש פון פורן וואָס דערנענטערן זיך. איך בין געווען זיכער, אַז דאָס פאָרן פּויערים, פונדעסטוועגן האָב איך זיך פאַרשטעקט הינטער אַ בוים. עס האָט זיך שנעל אַרויסגעוויזן, אַז עס זיינען געפאָרן ליטווישע אָדער לעטישע זעלנער. צום גליק האָבן זיי מיר ניט באַמערקט.

איך מוז אונטערשטרייכן, אַז אין אַלע מיינע וואָגלענישן איבער די וועלדער פון ווייסרוסלאַנד האָבן זיך צו מיר די פּויערים באַצויגן פריינטלעך, זיי פלעגן מיר געבן צו עסן און פּראָדוקטן מיט זיך, ווייזן מיר דעם וועג און אינפאָרמירן אין וועלכע ערטער עס געפינען זיך דייטשן.

אַזוי וואַנדערנדיק וואַלד־איין וואַלד־אויס בין איך אַ געוויסן פאַרנאַכט דערגאַנגען נאָנט צו אַ דאָרף און געזען ווי די דייטשן פאָרן פונדאָרטן אַרויס. דער דאָרף איז געלעגן נאָנט צו דער שטשאַרע, ביים ברעג פון די סלאָנימער וועלדער. איך בין אַריין אין דאָרף זוכן עסנוואַרג. מיטאַמאָל האָב איך דערזען עטלעכע באַוואָפנטע מענטשן. אויך זיי האָבן מיר דערזען און מיר גערופן זיך צו זיי דערנענטערן. איך האָב נאָך אַלץ ניט געוווּסט, ווער זיי זיינען, אָבער איך בין צו זיי צוגעגאַנגען און זיך, צו מיין גרויסער פרייד, איבערצייגט, אַז דאָס זיינען קעמפער פון מיין געוועזענעם אָטריאַד, דערצו נאָך גוט־באַקאַנטע היגע פּויערים.

נאָך עטלעכע וואָכן וואַנדערן האָב איך זיך, סוף־סוף, געפונען אין אַ גרעסערער גרופּע פון עטלעכע צענדליק באַקאַנטע פאַרטיזאַנער. ס׳איז פאַר מיר געווען אַן אומגעהויערער גליק און איך בין שוין געווען זיכער, אַז איך וועל אָפּגעפינען מיין פרוי און ווידער אָנהויבן אַ נאָרמאַלן פאַרטיזאַנישן לעבן.

אידן־שנאה אין טיפן וואַלד

איך האָב באַלד באַמערקט, ווי ס׳האָט זיך געענדערט אין וואַלד די באַציאונג צו אידן, אויך צו חברים־פּאַרטיזאַנער. די לאַגע האָט אויסגעזען גאָר ניט פריגלדיק.

מיין גרופּע האָט באַשלאָסן אַריבערגיין די שטשאַרע, צוריק אין די פריערדיקע וועלדער. ס׳רוב פּאַרטיזאַנער האָבן געשטאַמט פון יענע געגנטן. מיר זיינען אַריבער די טייך און אָנגעטראָפן זיך אויף אַ פּאָליט־קאָמיסאַר פון אַ צווייטער גרופּע. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט געטראָפן מיין פרוי אין דיזעלבע וועלדער, אָבער אין אַן אַנדער געגנט. וועגן דער לאַגע פון אידן אין וואַלד נאָך דער אָבלאַווע האָט ער מיר קיין וואָרט ניט דערמאָנט.

איך האָב צייטווייליק פאַרלאָזן מיין גרופּע און אַוועק זוכן מיין פרוי. אויפן וועג איז מיר קלאָר געוואָרן, ווי שטאַרק עס איז די שנאה צו אידן מצד די פּאַרטיזאַנער. די אַנטיסעמיטישע נאַגאַנקע האָט זיך צעבושעוועט באַלד נאָך דער אָבלאַווע. מ׳האָט אַנטוואָפנט אידישע פּאַרטיזאַנער, זיי באַראַבעוועט, פאַרפאָלגט אויף טריט און שריט. אידן האָבן מורא געהאַט אַרויסצוגיין אין פעלד נאָך קאַרטאָפל. זייער פיל אידן זיינען דאַן אויסגעמאָרדעט געוואָרן אין די וועלדער. מ׳האָט זיי געגעבן אָנצוהערן, אַז זייער אָרט איז ביי די דייטשן אין געטאָ, און ניט אין וואַלד.

אויפן וועג האָב איך געטראָפן באַקאַנטע סלאָנימער אידן אָפּגעריסענע, הונגעריקע און פאַרפאָלגטע, ווי זיי וואָלטן געווען די ערגסטע שונאים.

ווען איך האָב געפונען מיין פרוי, האָב איך פון איר געהערט דיזעלבע שוידערלעכע געשיכטעס. זי אַליין האָט עס איבערגעלעבט, געווען אַפילו פאַראורטיילט צום טויט דורך פּאַרטיזאַנער, וואָס האָבן זיך דערוווּסט, אַז זי איז אַ אידישקע. נאָר אַ דאַנק אַ צופאַל איז דער אורטייל ניט אויסגעפירט געוואָרן. פון מיין פרוי האָב איך זיך דערוווּסט, אַז בעת דער דייטשער אָבלאַווע איז ד״ר קרעמיען מיט זיין פרוי אַריינגעפאַלן אין די הענט פון שונא און זיי ביידע זיינען אומגעקומען.

צוזאַמען מיט מיין פרוי בין איך צוריקגעגאַנגען צו מיין גרופּע, אָבער זיי האָבן אונז ניט געוואָלט אויפנעמען. אין צווישנצייט האָט מען אַפילו מיינע בעסטע פריינט, די ווייסרוסן פון אונזער געגנט, „באַוווסטזיניק״ געמאַכט, אַז אידן זיינען ניט געווונטשן אין זייערע גרופּן. אַלס מיינע באַקאַנטע האָבן זיי מיר צוגעזאָגט שטיין מיט מיר אין קאָנטאַקט, געבן מיר הילף — אָבער צוזאַמען מיט זיי קען איך ניט זיין. זיי וועלן וויסן ווו איך בין, אָבער איך טאָר ניט וויסן זייער גענויעם אָרט. אפשר בין איך אַ שפּיאָן?

אַזוי בין איך אין קאַלטן נאָוועמבער 1942 געבליבן אַליין מיט מיין פרוי אין וואַלד. דער ווינטער האָט זיך שנעל דערנענטערט. עס האָבן זיך אָנגעהויבן די פרעסט — און מ׳האָט קיין אויסזיכטן ניט געהאַט. פון צייט צו צייט פלעג איך אָנטרעפן פּאַרטיזאַנער פון מיין געוועזענער גרופּע, און זיי פלעגן מיר אַ ביסל העלפן ביים שאַפן פּראָדוקטן, אָבער מיר זיינען געווען ממש אַן נויטיקער קליידונג.

אַזוי ווי ביים פאַרלאָזן סלאָנים האָב איך איבערלאָזן אין אַ הויז הינטער דער שטאָט אַ פּעקל מיט וואַרימע זאַכן, האָב איך איצטער באַשלאָסן דאָס אָפּנעמען. איינמאָל ביינאַכט בין איך מיט מיין פרוי אַוועק צום קריסט. פאַרטאָג בין איך צו אים אָנגעקומען. געקלערט האָב איך ביי אים איבערטאָגן און פאַרנאַכט זיך אומקערן אין וואַלד אַריין. דער קריסט האָט בשום אופן ניט געוואָלט אונז לאָזן ביי אים אין הויף, אָבער מיר האָבן ניט געוואַגט ביי טאָג, ביי דער ליכטיקער שיין זיך באַווייזן אויפן טראַקט, און באַשלאָסן גיין איבערוואַרטן דעם טאָג ביי אַ באַקאַנטן שכן פון מיין פרויס עלטערן, אויף שאָסאָווע.

צו אונזער איבעראַשונג האָבן מיר געפונען דאָס הויז פּוסט, אינמיטן אַ רעמאָנט. עס איז שוין געווען 8 פרי, בין איך אַוועק צו אַ באַקאַנטער קריסטין, וואָס האָט געוווינט ניט ווייט פון דאָרטן, אויף סקראָבאָווע. די פרוי איז געבליבן פאַרשטעקט אין אַ שטאַל אויפן הויף און איך בין אַוועק. די קריסטין האָט מיר זייער וואַרעם אויפגענומען, פאַרשלאָסן מיר ביי איר אין דירה און איז אַליין אַוועק ברענגען מיין פרוי פון איר באַהעלטעניש. אַ קורצע צייט נאָך דעם איז מיין פרוי אַליין אָנגעקומען, זי איז אַנטלאָפן פון שטאַל, ווייל ס׳זיינען אָנגעקומען אַרבעטער צו די רעמאָנט־אַרבעטן אין דעם באַקאַנטן־שכנס דירה. מיט דער קריסטין האָט זי זיך אויסגעמיטן. איך בין געווען פאַרשלאָסן אינעווייניק און ניט געקענט זי אַריינלאָזן, איז זי אַוועק אין סלאָנימער באָד, וואָס האָט זיך געפונען אויסערן געטאָ און ס׳האָט דאָרטן געאַרבעט אירע אַ חברטע. נעכטיקן ביי מיין באַקאַנטער קריסטין האָב איך ניט געקענט, ווייל זי האָט מורא געהאַט פאַר אירע שכנים, וועלכע זיינען שוין איר לאַנג חושד אין קאָנטאַקט מיט אידן. בין איך אַוועק צו אַ באַקאַנטער דאָקטאָרשע, אַ סאָוועטישע בירגערין, אויף ברייטע גאַס, אָבער זי איז פונקט געווען אַוועקגעגאַנגען, און איר מיטוווינערין האָט מיר ניט געוואָלט אַריינלאָזן. ס׳איז דערווייל פינסטער געוואָרן, צוליב דער „פּאָליציישטונדע״ האָב איך שוין פון דאָרטן ניט געקענט אַוועקגיין. כ׳האָב זיך פאַרבאַהאַלטן אין הויף און געוואַרט. שפּעט אין אָוונט איז זי צוריקגעקומען און מיר דערלויבט איבערנעכטיקן אין איר וווינונג.

צומאָרגנס האָבן זיך מיינע באַקאַנטע פאַרשטענדיקט מיט מיין פרוי, וואָס האָט איבערגענעכטיקט אין באָד. מיר האָבן באַשלאָסן זיך טרעפן ביינאַכט און אַרויסגיין צוריק אין וואַלד. אַזוי האָבן מיר אויך געטאָן, גענומען די וואַרעמע זאַכן ביים קריסט און גליקלעך אָנגעקומען צוריק אין וואַלד אַריין.

די לאַגע פון אידן אין וואַלד איז נאָך אַלץ געווען זייער ביטער. האָבן מיר זיך געטראָפן מיט די צוויי ברידער שעפּעטינסקי און זייערע פאַמיליעס, און אויך מיט יונה יאָסעלעוויטשן און באַשלאָסן צוזאַמען בויען אַ „זעמלאַנקע״, פאַרשאַפן זיך פּראָדוקטן און ווי ס׳איז איבערווינטערן. אויך די פּאַרטיזאַנער האָבן יענעם ווינטער באַקומען אַ באַפעל זיך איינצוטיילן אין קליינע גרופּקעס און איבערווינטערן אין זעמלאַנקעס.

צוריק אין אָטריאַד

ס׳איז ניט אַזוי לייכט געווען פאַר אונז צו רעאַליזירן דעם פּלאַן. דערצו האָט קיינער פון אונז קיין געווער ניט געהאַט. דאָך האָבן מיר זיך געהאַלטן צוזאַמען.

אַ געוויסן טאָג אין דעצעמבער 1942 זיינען צו אונז געקומען צוויי פּאַרטיזאַנער און מיר געגעבן אַ באַפעל צו פאָרן מיט זיי אין אַ דאָרף אַ פּאָר צענדליק קילאָמעטער פון אונזער פּונקט, צו אַ שווער־פאַרוואונדעטן פּאַרטיזאַן. איך בין אין יענער גרופּע געבליבן עטלעכע וואָכן. דערווייל איז אָנגעקומען אַ פאַרקערטער באַפעל און די פּאַרטיזאַנער זיינען אויפגעפאָדערט געוואָרן זיך ווידער צו אָרגאַניזירן אין גרעסערע אָטריאַדן, כדי לייכטער און זיכערער איבערצולעבן דעם ווינטער. איך האָב זיך ווידער געפונען אין אַן אָרגאַניזירטן און באַוואָפנטן אָטריאַד.

אַ ביסל שפּעטער האָב איך זיך דערוווּסט, אַז די גרופּע סלאָנימער אידן, מיט וועלכע כ'האָב זיך געקליבן איבערווינטערן צוזאַמען, איז באַפאַלן געוואָרן דורך פּאָליציסטן און אַלע אירע מענטשן זיינען אומגעקומען.

נאָך אייניקע וואָכן האָבן מיר באַקומען אַ ידיעה פון סלאָנים, אַז די דייטשן גרייטן אַ נייעם איבערפאַל אויף אונז. מיר האָבן געוווּסט גענוי דעם טאָג און זיינען אַריבער אין אַ צווייטן וואַלד. דעם אידישן פאַמיליען־אָטריאַד, וואָס איז אין צווישנצייט געשאַפן געוואָרן נאָכדעם ווי די באַציאונג צו אידן האָט זיך, לויט אַן אָנווייז פון אויבן, אַ ביסל געענדערט צום בעסערן, — האָט מען די ידיעה וועגן דייטשן פּלאַנירטן איבערפאַל ניט איבערגעגעבן, און ס'זיינען פון פאַמיליען־לאַגער געפאַלן זייער פיל קרבנות. ביי די ווייטערדיקע דייטשן אָבלאַוועס זיינען שוין אויך די אידן קאָמוניקירט געוואָרן, און זייערע פאַרלוסטן זיינען געווען פיל קלענערע.

אויסער די גרויסע אַטאַקן פון רעגולערן דייטשן מיליטער אויף די פּאַרטיזאַנען־קאָנצענטראַציעס, פלעגן דייטשע סאָלדאַטן און זייערע מיטהעלפער פון פאַרשיידענע נאַציעס אָפט באַפאַלן דערפער, ווו פּאַרטיזאַנער פלעגן זיך פאַרהאַלטן, און וועגן מיט וועלכע זיי פלעגן זיך אומקערן אין וואַלד אַריין. איינמאָל בין איך געבליבן נעכטיקן אין אַ דאָרף ביי אַ טיפוס־קראַנקן פּאַרטיזאַן, האָבן די דייטשן ביינאַכט אַרומגערינגלט דאָס דאָרף און מיט מאַטערנישן און טויט־שרעק איז מיר געלונגען זיך פון דאָרטן אַרויסרייסן.

סוף זומער 1943 זיינען מיר אַוועק אין די פּינסקער בלאָטעס. דערווייל האָבן זיך די גרופּעס שטאַרק צעוואַקסן און ס'איז פון זיי אָרגאַניזירט געוואָרן אַ גאַנצע בריגאַדע, מיטן נאָמען „סאָוועטסקאַיאַ בעלאָרוס". איך בין נאָמינירט געוואָרן אַלס הויפּט־דאָקטאָר פון דער בריגאַדע. מ'האָט אונז באַפוילן באַזעצן אייניקע דערפער ניט ווייט פון די פּינסקער בלאָטעס און ניט דערלאָזן אַהין די דייטשן, וועלכע האָבן כסדר געהאַלטן אין באַפאַלן אונז, באָמבאַרדירן פון אַעראָפּלאַנען און ניט לאָזן אונז זיך באַפעסטיקן אין איין אָרט. אָבער סוף ווינטער האָבן אונזערע כוחות צוריקגעשטויסן אַ גרויסע דייטשע אָבלאַווע און אונזער לאַגע הינטער די גרויסע וואַסערן און בלאָטעס איז געוואָרן פיל זיכערער.

דערווייל האָט זיך אָנגעהויבן די גרויסע סאָוועטישע אָפענסיווע. די דייטשן האָבן געוואָלט פאַרזיכערן אַלע שאָסייען און טראַקטן און זיי האָבן אונז אַטאַקירט, כדי אַרויסצוטרייבן אונז פון די דערפער אין וואַלד אַריין. 6 טעג האָט געדויערט די דייטשע אַטאַקע, אונזער אַמוניציע האָט זיך אויסגעשעפּט און מיר זיינען געצוווּנגען געווען אָפּצוטרעטן אין וואַלד.

אָבער דער דייטשער פראָנט האָט געפּלאַצט אונטערן דרוק פון די סאָוועטישע כוחות, און אין יוני 1944 זיינען מיר באַפרייט געוואָרן פון די דייטשע נעגל און אַרויס פון וואַלד.

און איך מוז צוגעבן: ווען די אידן וואָלטן ניט אַזוי פאַרפאָלגט און געטריבן געוואָרן דורך די פּאַרטיזאַנער; ווען מ'וואָלט זיי אַזוי ניט שיקאַנירט און ניט געשאָסן אַ סך פון זיי לויט אורטיילן פאַר מכלומרשטע פאַרברעכנס; ווען די סאָוועטישע פּאַרטיזאַנער, אויסגעהאָדעוועטע אין די סטאַלינישע יאָרן, וואָלטן ניט אַזוי צעפלאַקערט דעם אידן־האַס אין די וועלדער — דאַן וואָלטן טויזנטער מער אידן אַרויס פון וואַלד און געראַטעוועט געוואָרן פון טויט.

ישראל יודעלעוויטש

פון סלאנימער געטא—אין מאגילעוו

איך בין איינער פון די דריי לעבן־געבליבענע פון די 403 סלאָנימער אידן, וועלכע זיינען פאַרשיקט געוואָרן דורך די דייטשן קיין מאָגילעוו, ווייסרוסלאַנד, אויף צוואַנגס־אַרבעט, אין מאַי 1942.

איידער איך וועל איבערגעבן די פּרטים וועגן אונזער פאַרשיקונג און איבערלעבענישן פון מאָגילעוו ביז אונזער באַפרייאונג דורך די אַמעריקאַנער אין טויטן־לאַגער עבענזע, — וויל איך נאָך דערציילן אַן עפּיזאָד פון דער אַקציע פון 14־טן נאָוועמבער 1941.

מיין טאָכטער'ל האָט געהאַט אַ חבר'טע, אַ קליין, קלוג מיידעלע, אַ טאָכטער פון שלמה'קע דעם שערער די פרוי פון שלמה'קען מיט אירע 2 קינדער, אַ אינגעלע מיט אַ מיידעלע, זיינען געווען צווישן די פאַרשלעפּטע אין טשעפּעלעוואָ, דעם 14־טן נאָוועמבער.

15־טן נאָוועמבער אינדערפרי איז דאָס מיידעלע געקומען צו מיר אין הויז. עס איז געווען אָנגעטאָן אין אַ מאַנטעלע דורכגעווייקט אין בלוט. דאָס מיידעלע האָט דערציילט: ווען מען האָט צוגעפירט איר מאַמען, איר ברודערל און איר אַליין צו די גריבער און מען האָט געשאָסן אויף זיי, — זיינען איר מוטער און ברודערל געפאַלן גלייך אין קאַלוזשעס בלוט. דאָס מיידעלע איז אויך אומגעפאַלן אָבער ס'האָט איר גאָרניט פּאַסירט. זי איז געבליבן ליגן אין גרוב אויף

דער אויבערשטער שיכט, און זי האָט געהערט וואָס עס טוט זיך אויפֿן פֿעלד. בײַנאַכט איז געוואָרן שטילער. די מערדער זײַנען אַוועק, און פֿון די גריבער זײַנען אַרויסגעקראָכן אײנצלנע מענטשן, כּמעט אַלע פֿאַרוווּנדעטע און פֿאַרגאָסענע מיט בלוט. זיי אַלע זײַנען געגאַנגען מיט הינטער־וועגן און אַרײַנגעגנבֿעט זיך אין שטאָט. דאָס מיידעלע איז געקומען צו אונדז.

דאָס קינד איז געבליבן בײַ אונדז, און איז אומגעקומען צוזאַמען מיט מײַן פֿאַמיליע אין דער שחיטה פֿון יוני־יולי 1942.

איך האָב געאַרבעט אַלס שוסטער אין געביטסקאָמיסאַריאַט, און געוווינט אין אַרבעטער־געטאָ. אין פֿרילינג 1942 האָט מען זיך אין געטאָ כּסדר געריכט אויף נײַע אַקציעס. דערווײַל האָט זיך שוין אָנגעהויבן אָרגאַניזירן די אונטערגרונט־באַוועגונג. מיר האָבן אָנגעהויבן זאַמלען געווער.

אין מאַי 1942 האָט דער יודנראַט באַקומען אַן אויפֿפֿאָדערונג צוצושטעלן בײַ 500 אַרבעטער, וועלכע האָבן געדאַרפֿט אַרויסגעשיקט ווערן אויף מזרח, נענטער צום פֿראָנט, אויף געוויסע אַרבעטן. אין געטאָ האָבן אַלע געמיינט אַז עס איז זיכער אַ נײַע אַקציע. איך האָב באַקומען אַן אויפֿפֿאָדערונג זיך צוצושטעלן דעם 26־טן מאַי 1942 צום באַן. מיר האָבן באַקומען אַ פֿאַרזיכערונג, אַז מיר פֿאָרן נאָר אויף 3 מאָנאַטן. נאָר קיינער האָט אין דעם ניט געגלייבט. מיר זײַנען אַלע געווען זיכער, אַז מען פֿירט אונדז צום טויט.

וואַרטנדיק אַזוי אין פֿעלד ניט ווײַט פֿון דער באַן־סטאַציע מיט מײַנע נאָענטע חברים אין איין גרופּע, האָבן מיר אָפּגערעדט, אַז אויב מען וועט אונדז אַוועקפֿירן פֿונדאַנען אין דער ריכטונג צו די פֿעלדער, — זאָלן מיר זיך אַלע צוזאַמען אַ וואָרף־טאָן מיט איין מאָל אויף די סאָלדאַטן מיט פֿלעשער אויף די קעפּ; אין דעם טומל וועלן זיך אפשר אייניקע פֿון אונדז קענען ראַטעווען און אַנטלויפֿן אין די נאָענטע וועלדער. אונדזער באַשלוס וועגן דעם איז געווען אַ פֿעסטער.

נאָר אויסגעלאָזן האָט זיך אַנדערש. נאָכן אָפּליגן אַ גאַנצן טאָג נעבן ליניע, האָט מען צוגעפֿירט צו אונדז אַ באַן מיט פֿראַכט־וואַגאָנען. מען האָט אַרײַנגעטריבן צו 40 מענטשן אין אַ וואַגאָן, — און דער באַן מיט זײַנע 10 וואַגאָנען מענטשן־פֿראַכט האָט זיך גערירט אין דער ריכטונג צו באַראַנאָוויטש. איבער באַראַנאָוויטש און מינסק האָט מען אונדז אַזוי דערפֿירט צו דער שטאָט מאָגילעוו אין ווײַסרוסלאַנד.

ס'האָט ניט לאַנג געדויערט און מען האָט אונדז לאָקירט אין אַן אַרבעטס־לאַגער, ווי ס'זײַנען געווען פֿיל אידן פֿון אונדזערע ערטער פֿון ווײַסרוסלאַנד, אויך פֿיל פֿון דער שטאָט מאָגילעוו. אין לאַגער האָט מען סאָרטירט די מענטשן אויף פֿאַך־לײַט און שוואַרצע אַרבעטער. די פֿאַכלײַט האָבן געאַרבעט אין וואַרשטאַטן. די סלאָנימער 403 פֿאַרשיקטע זײַנען, אַלזאָ, פֿאַרטיילט געוואָרן אויך צווישן בײדע קאַטעגאָריעס. אין די וואַרשטאַטן זײַנען די באַדינגונגען געווען בעסערע. מען האָט ניט געשלאָגן דאָרטן; און די שפּײַז איז געווען מער־ווייניקער צו פֿאַרלײַדן. דאַקעגן בײַ די שוואַרצע אַרבעטער איז געווען ממש הונגער. מען האָט באַקומען 8 דעקאָ ברויט, און אַ זופּ פֿון... גראָז. אויך האָט מען בײַ די שוואַרצע אַרבעט געשלאָגן אומרחמנותדיק און טאָג־טעגלעך געמאָרדעט. פֿון הונגער און פֿון די קלעפּ זײַנען מענטשן געפֿאַלן ווי די פֿליגן.

יעדן זונטיק פֿלעגט קומען אַ געזונטהייטס־קאָנטראָלע און דורכקוקן אַלע לאַגער־מענטשן. ווער ס'האָט געהאַט אַ מער־ווייניקער שלעכטן אויסזען, — פֿלעגט ווערן אַרויסגענומען פֿון לאַגער. אין גרופּעס פֿון 30—40 מענטשן פֿלעגט מען אַרויספֿירן די מענטשן. די לאַגער־מאַכט פֿלעגט זאָגן, אַז מען פֿירט זיי אין אַן אַנדער לאַגער. אָבער מיר האָבן געוווּסט דעם אמת, אַז די גרופּעס פֿלעגן ווערן גלײַך דערשאָסן. און אַזוי איז, פֿון זונטיק צו זונטיק, אונדזער צאָל אַלץ געוואָרן מער און מער אײַנגעשרומפּן.

אַזוי שנעל און אַזוי פֿאָלקאָם איז געווען די אויסשעפּונג פֿון די שוואַרצע אַרבעטער, אַז במשך פֿון 7 חדשים, ביז יאַנואַר 1943, — איז קיין איין סלאָנימער צווישן די שוואַרצע אַרבעטער, ניט געבליבן לעבן. די סלאָנימער אין די וואַרשטאַטן האָבן זיי גאָרניט געקענט, לײַדער העלפֿן.

אָנהויב 1943, זײַנען פֿון די 403 סלאָנימער געבליבן נאָר 29, וואָס האָבן געאַרבעט אין די וואַרשטאַטן אַלס שוסטער, שנײַדער, סטאָלאַרן און שלאָסער. וואָס עס האָט פּאַסירט אין סלאָנים פֿאַר דער צײַט האָבן מיר אַבסאָלוט ניט געוווּסט.

'מיר, די רעשטלעך פֿון די סלאָנימער, האָבן פֿאַרבראַכט אין מאָגילעוו 18 מאָנאַטן. מיר האָבן דאָרטן געלעבט ווי די חיות. גערעדט האָבן מיר נאָר וועגן עסן און די היים איז אונדז אויסגעקומען אַזוי ווי אַ ווײַטער חלום.

אין נאָוועמבער־דעצעמבער 1943 האָט מען אונדז, די וואַרשטאַט אַרבעטער, אַריבערגעפֿירט קיין מינסק, אין אַן אַרבעטס־לאַגער. אין מינסקער לאַגער האָבן מיר געטראָפֿן אַ סלאָנימער בחור, מנחם מענדעלעוויטש, אַ זון פֿון אַ סלאָנימער מעלער. ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז אין לאַגער דערגאַנגען צו אַ געוויסע מדרגה פֿון אַן אויפֿזעער, אָדער אַן עלטעסטן. ווען ער האָט דערזען אונדזער סלאָנימער גרופּע, האָט ער זיך זייער דערפֿרייט, און האָט זיך באַמיט צו פֿאַרבעסערן אונדזער מצב.

אונטערן דרוק פֿון פֿראָנט האָבן די דײַטשן אָנגעהויבן אָפּראַמען דעם מינסקער געגנט. מיר האָבן אין מינסק געווײַלט נאָר 13 טעג. פֿון מינסק האָט זיך אָנגעהויבן אַ וואַלגערן זיך פֿון לאַגער צו לאַגער, ביז מיר זײַנען מגולגל געוואָרן אין אַ לאַגער בײַ קראָקאָ, ווען די רוסן האָבן זיך שוין דערנענטערט 60 קילאָמעטער פֿון קראָקאָ, האָבן מיר געמיינט, אַז אָט־אָט ווערן מיר באַפֿרײַט. אָבער, ניין! אין דער לעצטער מינוט האָט מען אונדז ווידער אַרויסגעפֿירט און אָפּטראַנספּאָרטירט אין לאַגער מאַטהאַוזן. מיר זײַנען דאָרטן אַרײַנגעפֿאַלן, ווי אין אַ משוגעים־הויז. דאָרט האָט מען אונדז אויך אָנגעטאָן אין די אַרבעט־קליידער, וואָס האָבן אויסגעזען ווי אונטער־וועש. אין מאַטהאַוזן זײַנען געווען פֿיל פֿאַרשיקטע פֿון פֿראַנקרײַך, דײַטשלאַנד. צווישן אַנדערע, האָבן מיר דאָרטן געזען דעם אידיש־פֿראַנצויזישן געוו. פּרעמיער־מיניסטער לעאָן בלום. ווען מען האָט באַהאַנדלט פּונקט ווי אַלעמען. די באַדינגונגען אין מאַטהאַוזן זײַנען געווען אַזוי שלעכט, אַז מען האָט געדאַרפֿט שלאָפֿן זיצנדיק.

אין מאַטהאַוזן זײַנען מיר געווען 9 טעג, און פֿון דאָרטן האָט מען אונדז געשיקט אין עבענזע, ווו ס'איז געווען, ווי אַ טויטן־לאַגער, און מענטשן פֿלעגן פֿאַלן יעדן טאָג אין הונדערטער פֿון הונגער. אין עבענזע זײַנען אויך געפֿאַלן פֿון הונגער און שווערער אַרבעט די רעשט־ביסל סלאָנימער, אַזוי אַז ווען די אַמעריקאַנער האָבן באַפֿרײַט דעם לאַגער, זײַנען מיר, פֿון אַלע סלאָנימער, געבליבן נאָר 3 מענטשן.

נאָך דער באַפֿרײַאונג האָבן מיר זיך געלאָזט צו דער ריכטונג פֿון ארץ־ישׂראל. איך בין אַרײַנגעפֿאַלן קיין קפּריסין, און פֿון דאָרטן בין איך אָנגעקומען אין לאַנד.

חוה פעלדמאַן

ווי אַזוי מיר האָבן זיך געראַטעוועט

קיין שרייבערקע בין איך ניט, און ביז היינט האָב איך ניט געפירט קיין טאָג־בוך, אָבער איך וועל פּרובירן געבן אַן איבערבליק פון דעם אַלעם וואָס מיר קומט אויפן זכרון. אפשר וועלן די אַנדערע געראַטעוועטע געדענקען מערער איינצלהייטן.

פון יאָר 1940 געדענק איך, ווי מען האָט אַרעסטירט ציוניסטן און סוחרים און שפּעטער זיי פאַרשיקט אין גרויסע עשאַלאָנען. דאַן האָט מען אויך פון אונזער הויז אין מיטן דער נאַכט צוגענומען אונזער קוזינע פערל זילבערגלייט מיט איר מאַן (פון דערהיים מאָוושאָווסקי). אויף דער ליסטע זיינען געווען נאָך מערערע מענטשן, אויך מיין אייגענע פאַמיליע, אָבער צוליב דער מלחמה מיט די דייטשן וואָס איז אויסגעבראָכן אין 1941, האָבן שוין די רוסן ניט באַוויזן אַלעמען אַרעסטירן. אַלנפאַלס ווייס מען, אַז ווען די רוסן זיינען אָפּגעטראָטן פון סלאָנים האָט מען געפונען אַ באַזונדערע ליסטע מיט די נעמען פון סלאָנימער איינוווינער, אויך אַזעלכע וואָס האָבן געהאַט קליינע געשעפטן, און ס'איז קלאָר אַז אַ סך פון זיי וואָלטן נאָך געווען פאַרשיקט געוואָרן.

ווען די מלחמה דייטשלאַנד—רוסלאַנד איז אויסגעבראָכן, האָט מען זייער פיל גענומען אין דער סאָוויעטישער אַרמיי. פיל האָבן געוואָלט זיך ראַטעווען און מיטלויפן מיט די סאָוועטן, אָבער ווייט איז מען ניט געלאָפן, ווייל זייער שנעל זיינען שוין די אַנטלויפנדיקע געווען אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן דורך די נאַצישע מערדער. דאַן זיינען צוריקגעקומען פיל פון די מאָביליזירטע, צווישן זיי געדענק איך מיראַן ראָזענבלום, אָבער זיין פרוי און קינד איז שוין געווען אַוועק מיט איר פאַמיליע קיין רוסלאַנד. עס זיינען געווען נאָך פיל צוריקגעקומענע. ווען די דייטשישע מערדער זיינען אַריין אין שטאָט, האָבן זיי געצונדן און געוואָרפן האַנט־גראַנאַטן אין די הייזער.

ביי אונז אין הויז האָט זיך געפונען אַ גרויסער זאַפּאַס פוטער, וואָס האָט געהערט צו די סאָוויעטן. מענטשן, ניט קוקנדיק וואָס עס קומט פאָר, האָבן געוואָלט ראַבעווען, מיין פאָטער ז״ל האָט זיך געבעטן ביי זיי, מ'זאָל ניט אויפרייסן די שלעסער, ווייל מיר וועלן זיין פאַראַנטוואָרטלעך פאַר דעם. מיין פאָטער איז דאַן געוואָרן שווער פאַרוואונדעט אין האַנט פון די דייטשן.

אין די שרעקלעכע טעג, געדענק איך, האָט זיך פונקט געפונען אין סלאָנים שרה'קע סידעלניצקי, וואָס האָט זיך אויסבאַהאַלטן פריער ביי איר טאָכטער געניע אין ביאַליסטאָק, כדי ניט פאַרשיקט צו ווערן קיין רוסלאַנד. זי האָט געוואָלט זיך וואָס שנעלער אומקערן צו איר טאָכטער קיין ביאַליסטאָק, איז זי דערפאָרן נאָר ביז וואָלקאָוויסק און דאָרטן האָט איר אַ באָמבע געטראָפן. מיט איר צוזאַמען האָט זיך דאַן געפונען אָלע ריף, חיים ריפס ווייב, וועלכע איז שפּעטער צוריקגעקומען קיין סלאָנים און האָט דאָס איבערגעגעבן. די טאָכטער פון זיאַמע סידעלניצקי איז נאָכדעם געקומען מיט פיל אַנדערע קיין סלאָנים, ווו זי איז דערמאָרדעט געוואָרן דורך די נאַציס אין די אַקציעס.

די דריי גרויסע שחיטות

ווען די דייטשן זיינען אַריין אין סלאָנים, האָבן זיי געמאַכט זייער גענעראַל־שטאַב ביי די שערעשעווסקיס אויף פּאָניסווע, ווו עס האָט געוווינט אין דעם גרויסן הויז ד״ר אפרת. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָבן זיך אַריינגעריסן די רוסן, וועלכע האָבן זיך נאָך געפונען אין גרויסע מאַסן אין די אַרומיקע וועלדער, און אונטערגעצונדן דאָס הויז. עס האָט זיך יענע נאַכט צעפלאַקערט אַ שרעקלעכע שלאַכט אין די גאַסן. די גאַס איז געווען צומאָרגנס באַדעקט מיט בלוט, הענט און פיס האָבן זיך געוואַלגערט אין אַלע זייטן, די געפאַנגענע האָט מען לעבעדיקערהייט געשלעפּט צוגעבונדענע מיט פּאַסן אויף די העלזער און אַז מען האָט ביי עמעצן אין הויז געפונען אַ פאַרבאַהאַלטענעם רוס, האָט מען אַלע איינוווינער געשאָסן. מיר דאַכט זיך, אַז דאַן האָט מען געשאָסן דעם לערער פודלעסעס פרוי. די דייטשן האָבן דאַן באַשולדיקט שערעשעווסקין דעם אַדוואָקאַט, אַז ער האָט זיי פאַרראַטן, ווייל ער איז געווען ביי זיי אַ דאָלמעטשער. זיי האָבן גענומען נאָך דעם פיל זאַקלאַדניקעס און אַלעמען אויסגעשאָסן. אין אַ קורצער צייט שפּעטער האָבן זיך אָנגעהויבן די שרעקלעכע גזרות, ווי: ניט גיין אויף די טראָטואַרן, טראָגן די געלע לאַטעס און פאַרשלאָסן ווערן אין געטאָ, און דערביי טאָג־טעגלעכע מאָרדן און רויבערייען.

נאָך דער ערשטער אַקציע פון 1200 מענער האָבן די דייטשן געזאָגט, אַז מען האָט זיי גענומען אויף אַרבעט. מען האָט זיי צונויפגעקליבן אין דאָם־לודאָווי און פאַרשלעפּט ערגיץ, אָבער די גוים וואָס האָבן דאָס צוגעזען, האָבן ווידער דערציילט די אידן, אַז מען זאָל ניט גלייבן די דייטשן, ווייל זיי ווייסן גענוי, אַז די דייטשן האָבן פאַרפּייניקט די מענטשן הינטער דער רויטער קרעטשמע. פיל פון די פאַמיליעס האָבן

זיך אַרויסגעלאָזט זוכן דעם פּלאַץ, צוערשט האָט מען געזאָגט אַז אין די גריבער זיינען פערד באַגראָבן, אָבער שפּעטער האָט מען געפונען זאַכן פון די מענטשן און מען האָט שוין געוווּסט זייער גורל. נאָך דער שחיטה האָט מען געמאַכט עטלעכע געטאָס, פון דעם איינס אויף זשאַבינקע־מאָסטאָווע, און אַ צווייטס פון פּאָניאַטאָווסקי־געסל און פּאָדגורנע פאַר די מענטשן מיט די געלע שיינען, — דאָס האָבן געזאָלט זיין „די מזל׳דיקע". די איבעריקע האָט מען אַריינגעזעצט אין אַלגעמיינעם גרויסן געטאָ.

אין דער צווייטער שחיטה זיינען אומגעקומען מייסטנס פרויען און קינדער, ווייל די מענער האָבן זיך אויסבאַהאַלטן.

דער רב ווערט פאַרפייניקט

אין דער ערשטער שחיטה איז אומגעקומען דער סלאָנימער רב, הרב פיין, נאָך מיין געדענקן איז דאָס געווען מיט די ערשטע 1200 מענער. הרב פיין ז״ל האָט געהאַט אַ שרעקלעכן טויט. ווען ער האָט פאַרלאָזן זיין הויז אויף ברייטער גאַס, איז שוין די שטאָט געווען אַרומגערינגלט פון די נאַציס און נאָענט ביי זיין הויז איז געשטאַנען אַ וואַך. די אַקציע איז שוין געווען אין גאַנג, האָט אים אַ דייטש געוואָרנט אַז ער זאָל ניט גיין ווייטער, ווייל זיין הויז האָט באַלאַנגט צו די „בעסערע" הייזער, די אויסגעקליבענע, און ער האָט אים אפילו געזאָגט, אַז עס איז אַ שלעכטער טאָג פאַר די אידן. אָבער דער רב האָט זיך געאיילט צו אַ וויכטיקער זיצונג אין „יודענראַט", וועלכער האָט זיך דאַן געפונען ביי יעזערסקין אין הויז, אויף בערנאַרדינער גאַס. מען האָט דעם רב אויסגעריסן די באָרד, געשטויסן, געשלאָגן און געפייניקט. ביים רב האָט זיך דאַן געפונען אַ טאָכטער און אַן אייניקל, וואָס זיינען געקומען נאָך פריער צו גאַסט פון מאָסקווע און זיינען שפּעטער אומגעקומען.

מיר דוכט זיך, אַז אַ מיידל מיטן נאָמען דערעטשינסקי, דעם פאָטאָגראַפס, וועלכע האָט געהערט אַז ס׳הויבט זיך אָן די צווייטע שחיטה, איז געקומען אָנזאָגן משה׳לען דעם חסיד ער זאָל זיך פאַרבאַהאַלטן, האָט ער דאַן אָנגעטאָן דעם טלית און תפילין און זיך געזעצט זאָגן תהילים. אין דער צווייטער שחיטה איז אויך אומגעקומען ר׳ אברהם־משה, דער שמש פון דער גרויסער שול. מען האָט דערציילט, אַז ער האָט געמאַכט „אל מלא רחמים" ביי די אָפענע קברים. מען האָט אויך דערציילט, אַז ליובע קאַצענעלענבאָגען, פאַרהייראַט מיט אַדוו. ראובן וויגדעראָוויטש, אַ שוואָגער פון אַדוו. איצקאָוויטש, האָט זיך ביי די גריבער אָנגענומען מיט מוט, געשטעלט אַ ווידערשטאַנד און מיט די הוילע הענט צעשלאָגן אַ דייטש.

אַזוי זיינען זיי אומגעקומען

עטלעכע מענטשן זיינען געקומען צוריק פון די גריבער, אײדער די מערדער האָבן נאָך באַוויזן אונטערצוצינדן די קדושים. צווישן זיי געדענק איך די פאָלגנדע: ליובע גובארקוניצע (פון די וואַסער), וואָלאָפּיאַנסקי אסיע, אַ פלימיעניק פון די גלושעוויצקעס, וועלכע געפינען זיך יעצט אין ישראל, אַ קראַנקן־שוועסטער — פוקסמאַן — פון באַראַנאָוויטש, געלמאַן דעם מעכאַניקעס ווייב פון סקראָבעווע, עטלעכע קינדער און אַן עלטערע פרוי קוניצע, די מוטער פון פאַמיליע מיליקאָווסקי. עטלעכע פון זיי זיינען געווען שווער פאַרוווּנדעט, דורכגעשאָסן און האָבן געמוזט אָנקומען צו מעדיצינישער הילף. מען האָט זיי סוף־סוף אויסגעגעבן די דייטשן און די מערדער האָבן זיי באַלד ווידער צוגענומען און געשאָסן. דעם אינגל וואָלאָפּיאַנסקין האָט מען אויסבאַהאַלטן, אָבער שפּעטער איז ער אומגעקומען. די עלטערע פרוי קוניצע, איז געגאַנגען זיך אויסבאַהאַלטן צו אַ געוועזענער דינסט פון איר טאָכטער, אויף די רעזקעס. דער מאַן פון דער דינסט, יאַנעק האָט ער געהייסן, האָט זי פאַרברענט כדי צונעמען אירע זאַכן, וואָס ער האָט ביי זיך געהאַט. דאָס האָבן שפּעטער די קריסטן דערציילט, ווייל ער האָט ניט געוואָלט מיט זיי זיך טיילן מיט די זאַכן.

דאַן זיינען פאָרגעקומען פיל קלענערע שחיטות פון איינצלנע פערזאָנען. פאַר וואָס? פאַר אַ פלעשל מילך, וואָס מען האָט געפונען ביי עמעצן, אָדער אַ שטיקל פלייש. מיר האָבן ניט געטאָרט האָבן אָפיציעל מער ווי ברויט, קאַרטאָפל, גרויפּן. דער ערשטער „יודענראַט" איז געוואָרן אויסגעהרגעט צוליב וואַלוטע. מען האָט אַרויפגעלייגט אויף אונז אַ גרויסע קאָנטריבוציע, און אַזויווי מען האָט ניט געהאַט קיין געלט, האָט מען באַשטייערט די געוועזענע געשעפטס־לייט, וואָס האָבן געמאַכט געלט פאַר די רוסן. זיי האָבן דאָס געגעבן אין דאָלאַרן און גאָלד, און דאָס האָט מען פאַרביטן אויף דייטשע מאַרקן און רובלס. די מוסרים האָבן דאָס איבערגעגעבן די דייטשן, ווייל גלייך ווי די דייטשן זיינען אַריין האָבן זיי אַרויסגעגעבן אַ באַפעל, אַז די אידן מוזן אָפּגעבן וואַלוטע, גאָלד, ווערט־פּאַפּירן, ראַדיאָס און פוטערס. מען האָט אומגעבראַכט דעם ערשטן „יודענראַט" מיט זיינע פאַמיליעס: וואָלף בערמאַן, יעקב גאָלדפאַרב, יאַקימאָווסקי, און אַנדערע. מען האָט אויך אומגעבראַכט אַלעמען וואָס האָבן געוווינט מיט זיי צוזאַמען אונטער איין דאַך.

אין דער צייט האָבן מיר אַלע געלעבט אין ענגשאַפט. דער געטאָ האָט געציילט ביי 45.000, אַריינגענומען בעזשענצעס (פליטים) און די אידן פון אַרום סלאָנים. אין די גרויסע פרעסט פון ווינטער 1942 האָט מען צוזאַמען געטריבן אַלע אידן פון אַרום סלאָנים, פיל פון זיי האָבן אָפּגעפרוירן דאַן די הענט און פיס, פיל האָט מען דערמאָרדעט בעתן טרייבן זיי פון האנצעוויטשע, דאָמאנאָווא און פון נאָך ווייטער.

אין דער זעלבער צייט, אומגעפער אין יאַנואַר 1942, ווען מיין פאָטער האָט געאַרבעט ביי די דייטשן אין „געביטסקאָמיסאַריאַט", האָט ער זיך געוואָלט אָנוואַרעמען ביי אַ פייער די הענט. דאָס האָט באַמערקט דער דייטש שולץ, ער האָט באַשטראָפט דעם פאָטער מיט 25 שמיץ, מען האָט אים גלייך אַריינגעפירט אין דער געביידע, צוויי פּאָליציאַנטן האָבן זיך אַרויפגעזעצט איינער אויפן קאַרק און אַ צווייטער אויף די פיס, און מען האָט אים אַזוי לאַנג געשלאָגן, ביז ער האָט געחלשט. אַ דריטער האָט אים געגאָסן וואַסער אין מויל. מען האָט אים אַזוי געשמיסן ביז עס איז שוואַרץ געוואָרן זיין לייב. ער האָט דאַן אַ פּאָר מאָנאַטן ניט געקענט זיצן, נאָר ליגן אויפן בויך, אַזוי האָט מען אים צעקאַלעטשעט אַלע אברים.

טיף פֿאַרשטעקט אין די בונקערס

נאָכדעם איז געקומען די דריטע, גרויסע שחיטה, וועלכע האָט אָנגעהאַלטן צוויי וואָכן. מענטשן האָבן געבויט בונקערס, פֿון וועלכע אפילו די מיטוווינער אין דעם זעלבן הויז האָבן ניט געוווּסט, ווייל פיל אידן האָבן גדינט די דייטשן און פלעגן מסר'ן. אין סטאַראָביניעצעס הויז האָט מען אויסגעבויט אַ בונקער מיט אַלע איינריכטונגען, אָבער צוויי ברידער בעזשענצעס האָבן דאָס אויסגעגעבן. מיין משפחה האָט דאַן געוווינט אויף מאָסטאָווע גאַס, ביי סוועטיצקען. אין דעם קליינעם הויז זיינען מיר געווען 60—70 פערזאָן, איינע אויף די אַנדערע. אין דעם הויף האָבן מיר געהאַט צוויי בונקערס, אויסערן הויז, כדי צו קענען באַאָבאַכטן און לאָזן וויסן די אַנדערע. איין בונקער איז געווען אין שטאַל פון די האָלץ, און דאָרטן איז די באַהעלטעניש געווען איינגעריכטעט פון עטלעכע שטאָק. צווישן די האָלץ האָט מיין ברודער חיים חרלף ז"ל געזען, בעת דער אַקציע, ווי מען פלעגט פייניקן די מענטשן און ווי מען פלעגט אַריינוואַרפן די קינדער אין טייך, צעשפּאָלטן די קעפּ אין אָנלען פון דער בריק וואָס נעבן שעיה „דעם בעדער", עפּשטיין. מיר ווידער זיינען געלעגן אין אַ בונקער הינטער אַ וואַנע, ווייל אַנדערע אַריינגענג זיינען שוין געווען באַקאַנט די מערדער. ווען מיר זיינען געלעגן אין בונקער האָבן די מערדער געפונען אַ לאָך, אַזאַ טירעלע אויסערן הויז (דאָס טירעלע האָט גדינט דעם הויז עס זאָל ניט זיין קיין וויל־גאָטש). די דייטשן האָבן אַריינגעשאָסן אינעווייניק, אָבער קיינער האָט ניט געשריען און ס'האָט קיינעם ניט געטראָפן.

אין בונקער זיינען געווען: מאַניע סוועטיצקי (וועלכע האָט נאָכדעם חתונה געהאַט אין געטאָ מיטן מיטאַרבעטער פון דעם לעצטן „יודענראַט", אַלפערשטיין פון דער בעקעריי ביי רוטקאָווסקען אין מויער), איר פאָטער, איך, מיין פאָטער, מיין מומע פריידל מאָווּשאָווסקי, חייקין און זיין פרוי (דאָס זיינען געווען די עלטערן פון פאַליע, די פרוי פון ראַבינאָ־וויטש פון „ראַבמיל"), עטלעכע בעזשענצעס פון סוואַלק, ריפּס אַ טאָכטער (מיר דוכט זיך וואַסער) מיט איר פאַ־מיליע, מירסקי דער עלעקטראָ־טעכניקער מיט זיין פאַמיליע, און נאָך אַנדערע. מיר זיינען געווען געפּאַקט ווי הערינג, יעדערער האָט געהאַט עפּעס צו פאַרשטאָפּן זיך דאָס מויל, כדי ניט צו הוסטן אָדער שרייען. עס זיינען אויסגעאַרבעט געוואָרן געזעצן ווי אַזוי זיך צו פאַרהאַלטן אין בונקער. אויב מען איז געקומען מיט קינדער, האָט מען גלייך געוואָרנט אַז טאָמער וויינט דאָס קינד מוז מען טאָן עפּעס, און אפילו עס דערשטיקן, ווייל פיל לעבנס זיינען געווען אָפּהענגיק פון דעם. און אַזוי האָט איינער פון זשאַבינקע, איטשע (דעם צווייטן נאָמען געדענק איך ניט, זיין פאָטער איז געווען אַ שניידער, איין זון האָט געהערט צו מכבי אין סלאָנים) דער־שטיקט זיין קינד און שפּעטער עס אַליין מקבר געווען. אַזוי איז אויך אומגעקומען אַ פרוי מיט איר קינד, — איר פריער־דיקער נאָמען איז געווען פרידמאַן, דאָס איז געווען מירסקעס אַ שוועגערין. איר פאָטער האָט געוווינט ביי יעזערסקי אין טאַרטאַק, מיר דוכט זיך, אַז אירע עלטערן זיינען געווען אין ישראל און איר שוועסטער הייסט ציפּקע. מען האָט איר ניט אַריינגעלאָזן אין בונקער, ווייל דאָס קינד האָט שטענדיק געוויינט, האָבן איר די מערדער אַרונטער גענומען פון בוידעם.

בעת דער דריטער אַקציע האָט מען געברענט דאָס געטאָ צוזאַמען מיט די מענטשן. מען האָט שפּעטער געזען די מענטשן פאַרברענטע אין די קעלערס, געשוואָלענע, איינ־געפּרעסטע איינע אין די אַנדערע. דאָס איז געווען אויף זשאַ־בינקע. די גאַסן זיינען געווען פול מיט בלוט. נאָך דער אַקציע האָט מען זיך גענומען אַרויספירן די זאַכן. צו דעם האָט מען גענוצט די אידישע אַרבעטער, און אַזוי האָט מען גלייכצייטיק איבערגעפירט די געראַטעוועטע אידן. די פרויען פלעגט מען איבערטאָן אין מענערישע קליידער, זייערע האָר אונטער־דריקן הינטער די היטלען און מען פלעגט זיי ברענגען אין אונזער געטאָ אויף מאָסטאָווע. איין פרוי איז געווען אין גאַנצן נישט ביי די געדאַנקען, ניט דערקענט אירע אייגענע קינדערלעך און האָט געגעסן פון אונטער זיך פון הונגער און שרעק. מען האָט אויך געבראַכט פרומע אידן מיט בערד, האָט מען זיי פאַרבונדן דאָס געזיכט מיט טיכלעך, כלומערשט זיי האָבן געהאַט ציינווייטאָג. צווישן זיי איז געווען אויך אברהם סוועטיצקי, אַ שוואָגער פון הרב בעניסאָווסקי וועלכער געפינט זיך אין ירושלים, זיין זון און העניע יאַכוועדאָוויטש־זאַבלאַצקי מיט אירע אַ שוועגערין.

אין יענער צייט, זיינען אַריין אין געטאָ אויך מענטשן פון די פאַרטיזאַנער־גרופּן און געוואָלט אַרויספירן אין וואַלד אַריין דעם זאַפּאַס געווער, וואָס מ'האָט אויסבאַהאַלטן אין געטאָ, נאָכן אַרויסשמוגלען עס פון דעם „בויטע־לאַגער". די נאַציס האָבן געכאַפּט דאָס געווער, אָבער די מענטשן האָבן באַוויזן צו אַנטלויפן. די מערדער האָבן געזוכט דעם הויפּט־אָנפירער פון אַלע אַרבעטן, אינזשיניער וואָלפשטיין. וועגן זיין גורל געדענק איך ניט.

ווען מען האָט אַרויסגעפירט די ערשטע מאַשינען מיט מענטשן צו דער פאַרניכטונג, נאָך דער סעגרעגאַציע אין טורמע, האָבן אייניקע געשטעלט אַ ווידערשטאַנד און גע־שפּרונגען פון דער מאַשין (צווישן זיי געדענק איך פויטשע וואָלקאָמירסקין, פון רוזשנויער גאַס). ביים נאָענטסטן טראַנס־פּאָרט האָט מען שוין געפּאַקט אויף די מאַשינען ווייניקער מענער און מער פרויען און קינדער, און די מענער האָט מען געשמידט האַנט צו האַנט, און אפילו די פיס.

דעם שפּיטאָל האָבן זיי אונטערגעצונדן, ער איז געווען אין הויז פון פינטשוק דעם בעקער, אין אַ געסל ביי סקראַ־בעווע גאַס. קריסטן האָבן דערציילט, אַז איין איד איז געשטאַנען איינגעוויקלט אין טלית און אַזוי איז ער פאַר־ברענט געוואָרן.

מעצנער מאָרדעט מיין ברודער

נאָך דער גרויסער שחיטה איז געווען נאָך איינע, אין אויגוסט. דאָס האָבן אויסגעפירט די אוקראַאינער, לאַטישן און ליטווינער. די דייטשן פון אונזער שטאָט האָט מען גענומען אין אַ צווייטן פּלאַץ, כדי זיי זאָלן ניט קענען וואָרענען וועגן דער קומענדיקער שחיטה זייערע באַקאַנטע אידישע פרויען, וועל־כע פלעגן פון זייער זייט לאָזן וויסן וועגן דעם די מענטשן אין געטאָ. אַזויוויי מען האָט געוווּסט, אז די דייטשן זיינען נישטאָ אין שטאָט, האָט מען זיך ניט געהיט אַזויפיל.

אין דער שחיטה איז דאַן אומגעקומען מיין ברודער חיים ז"ל. אים האָט מען דאַן דערהרגעט מיט אַן אייזן נעבן אונזער

פּאָטער. מ׳האָט זיי דאַן אַרויסגעפירט כלומרשט צום איבערציילן, געהייסן זיי זיך לייגן אויף די בייכער. מיין ברודער האָט באַמערקט אונזערע אַ קוזינע, גיטל באַרעצקי, מיט איר טאָכטער חייקע (יצחק טאַלאַטשינסקיס דעם סופרס טאָכטער), וועלכע מען האָט געכאַפּט און אַרויפגעשטופּט אויף אַ מאַשין פון די טראַנספּאָרטן. און אַזויווי מיין ברודער און פּאָטער האָבן געוווּסט, אַז זיי ביידע זיינען געוועזן צוזאַמען מיט מיר, האָט דער ברודער געזאָגט צום פּאָטער, אַז איך בין שוין אויך מסתמא געכאַפּט געוואָרן. ער האָט זיך געגעבן אַ שטעל אויף, איז צוגעגאַנגען צו אים דער דייטש מעצנער און אים גלייך דערהרגעט. דאָס איז דער דייטש, וועלכן מיר האָבן געכאַפּט אין אויגסבורג, אין 1947.

איך האָב זיך דאַן געראַטעוועט מיט נסים. איך בין טאַקע געווען צוזאַמען מיט גיטלען און חייקען דאָרטן ווו מיר האָבן געאַרבעט, — דאָס איז געווען אין הויז ווו ס׳האָט געוווינט עפּשטיין, אַנטקעגן דעם מאַגיסטראַט. די באַאַמטע פון מאַגיסטראַט האָבן אונז געלאָזט וויסן, אַז עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ שחיטה, בין איך גלייך אַרויס פון דעם הויז, געלאָפן דורך די גערטנער פון סטודענטסקע גאַס. גיטל און חייקע האָבן געוואָלט אָנטאָן אויף זיך נאָך זאַכן, אָבער איך האָב זיי געזאָגט: „אַז מען וועט האָבן דעם קאָפּ, וועט מען האָבן צום קאָפּ". אַזוי האָב איך זיך פון זיי אָפּגעטיילט.

דער אידן־פריינט גלח שטאַרק

נאָך דער שחיטה האָט מען אָפּגעשאָרן די קעפּ פון די איבערגעבליבענע פרויען, כדי זיי זאָלן זיך ניט קענען ראַטעווען. פיל פרויען האָט זיך איינגעגעבן צו באַקומען אַרישע פּאַפּירן און פאַרלאָזן סלאָנים. ווי מען האָט איבערגעגעבן, האָט זיי געהאָלפן אַ גלח מיטן נאָמען גראָכאָווסקי. אַ צווייטער גלח מיטן נאָמען שטאַרק האָט געהאָלפן פיל אידן אַנטלויפן און האָט זיי אפילו געגעבן זיין אייגענע גלחישע סולטאַנע. שטאַרק האָט געראַטעוועט אַ אידיש אינגעלע, ניט קיין געמלטן, פון איינעם אַ ד״ר גליקסאָן. דאָס קינד איז געבוירן געוואָרן אין געטאָ, נאָך 11 יאָר פאַרהייראַטן לעבן (ווי מיר איז באַוווּסט, איז נאָך דער באַפרייאונג געקומען אַ ברודער פון ד״ר גליקסאָן און אָפּגענומען דאָס קינד פון אַ קריסטין מיקיטשיאַק). אַ פּאָלאַק, דער פּרעזעס פון די איינוואַלידן, וועלכער האָט געוווינט ביי מילערן אויף קאָשטשושקאָ, האָט דעם גלח אָפּגעמסרט און מען האָט אים געשאָסן צוזאַמען מיט אַ גרופּע אידן. שטאַרק האָט געוווּסט אַז איך באַהאַלט זיך אויס, אָבער ער האָט געהייסן די קריסטן ניט אַרויסטרייבן אונז. איך האָב געהאַט אונזערע זאַכן ביי אַ קריסטין ביעלעצקאַ. אַזויווי מיר האָבן ניט געהאַט פון וואָס צו לעבן, ווייל די קריסטן, די נאָוואַצקיס, ביי וועלכע מיר האָבן זיך פאַרבאַהאַלטן זיינען געווען אָרעמע, האָב איך געשיקט צו דער ביעלעצקאַ אַ קראַנקן־שוועסטער, אַז זי זאָל מיר שיקן עפּעס פון די זאַכן. די זעלבע ביעלעצקאַ האָט אָנגעשראָקן די קריסטין וואָס האָט אונז אויסבאַהאַלטן און געפאָדערט פון איר זי זאָל אונז אַרויסטרייבן. די קריסטין נאָוואַצקאַ איז געווען זייער אַ קלוגע פרוי און האָט איר געזאָגט, אַז זי איז טאַקע גערעכט און אַז זי וועט קומען אַהיים און אונז אַרויסטרייבן. פון דאַן אָן האָבן מיר שוין מער ניט געוואָלט אָפּנעמען די זאַכן, און אַז די פרוי נאָוואַצקאַ האָט זיך געטראָפן שפּעטער מיט דער ביעלעצקאַ, האָט זי איר דערציילט אַז זי האָט אונז אַרויסגעטריבן. זאַכן און געלט פאַרבאַהאַלטענע ביי קריסטן האָבן פיל מאָל פאַרורזאַכט אַ שנעלערן טויט.

נאָך עפּעס וועגן דעם גלח שטאַרק: ער האָט אונז צוגעשיקט אַ חומש, און חוץ דעם האָבן מיר געהאַט אַ סידור, און אַזוי האָבן מיר געקענט מתפּלל זיין.

מיין פּאָטער רייסט זיך אַרויס פון געטאָ

אין דעם זעלבן הויז פון סוועטיצקין האָט מען געבויט זייער געהיים נאָך אַ בונקער. די ערד וואָס מען האָט אויסגעגראָבן האָט מען פאָרזיכטיק אַרויסגעטראָגן אין אַלערליי ערטער, דאָס רוב פלעגט מען עס אויסשיטן אויף די בוידעמער, כדי ניט לאָזן קיין שפּורן. ברעטלעך פלעגט מען ברענגען פאַרשטעקט אין די הויזן, גייענדיק פון דער אַרבעט. די מערדער האָבן אויפגעדעקט פיל פון די בונקערס, דורך קלאַפּן אין די פּאָדלאָגעס אָדער שטעכן מיט באַגנעטן. אַנדערע האָבן ווידער געבויט בונקערס אונטער די אויוונס, מיט אַן אַריינגאַנג דורך די קורניקעס, אָבער אין הויז פון סוועטיצקין האָט מען געהאַט שוועריקייטן ביים בויען, ווייל עס איז געשטאַנען נאָענט פון וואַסער. דאָס הויז האָט געהאַט אַ הויכן פונדאַמענט, אָנגעשאָטן מיט צעריבענע קוילן. דעם בונקער האָט מען טאַקע געמאַכט אונטער דעם אויוון. דער אַריינגאַנג איז געווען הינטער די שטיקלעך בלעך ביים טירל פון אייוועלע, וואָס מען פלעגט אָנקלאַפּן כדי די פּאָדלאָגע זאָל זיך ניט פאַרברענען. אין דעם בונקער האָט זיך אויך אַריינגעכאַפּט מיין פּאָטער ז״ל. דאָרטן איז געווען פול געפּאַקט מיט שכנים: אבראַמטשיק יאָסעלעוויטש מיט זיין פרוי, ווילענטשיק דעם בעקערס טאָכטער, איינער אַ טשעסלער, אַ שוואָגער פון משה „טייגאַכטס", מיט דער פרוי און קינד (איך ווייס ניט זייערע נעמען) און אויך בעזשענצעס. די אינגערע און שטאַרקערע פלעגן אַרויסגיין און באַזאָרגן זיך מיט עפּעס צום עסן, אָבער מיין פּאָטער האָט מען מורא געהאַט אַרויסצולאָזן. מיין פּאָטער ז״ל האָט זיך געבעטן, אַז ער וויל אַרויסגיין כדי צו פאַרענדיקן מיט אַזאַ לעבן. ער איז אַרויפגעגאַנגען אויפן בוידעם און געוואָלט זיך אויפהענגען, אָבער די דינע שטריק האָט זיך איבערגעריסן. ער האָט דאָס אָנגענומען אַלס צייכן, אַז ער דאַרף נאָך לעבן. ער האָט זיך געלאָזן אין וועג, דורכגעגאַנגען דורך די שטעכעדיקע דראָטן. דעם פּלאַץ האָט ער געדענקט, ווייל ער האָט ביי דער צוואַנגס־אַרבעט אַליין פאַרצויגן די דראָטן. ער האָט געוווּסט וועגן מיר, אָבער גענוי ווו איך בין האָט ער ניט געוווּסט. אָבער גאָט איז געווען גוט צו אים און געפירט אים צום ריכטיקן פּלאַץ.

דאַן זיינען שוין מער אָפיציעל קיין אידן אין סלאָנים ניט געווען, נאָר איינצלנע פאַרבאַהאַלטענע. ער איז אָנגעקומען צו מיר דעם 24־טן דעצעמבער 1942. דער קריסט האָט ניט געוווּסט, אַז איך בין שוין אין זיין הויז פון פריער, נאָר די פרוי זיינע האָט מיר אויסבאַהאַלטן אין שרעקלעכע באַדינגונגען אין שטאַל. צוערשט האָט דער קריסט נאָוואַצקי ניט געוואָלט אַריינלאָזן מיין פּאָטער, כאָטש מיר האָבן זיך זייער גוט געקענט זינט 17 יאָר. מיר האָבן אים אַרויסגעהאָלפן פאַר

די רוסישע צייטן, 1939—1941, און ער האָט געהאַט אַביסל פון אונזערע זאַכן. דאָ איז געקומען די פרוי זיינע און האָט אים געזאָגט, אַז עס איז דאָך „ווינגיליע״ און יעזוס האָט איר צוגעשיקט די מצווה צו ראַטעווען אַ מענטשן. זי איז געווען אַן איידעלע און פרומע קריסטין. זי האָט גלייך מיין פאָטער אַריינגענומען אין הויז, אויסגעטאָן אים ווי אַ קליין קינד, די זאַכן זיינע האָט זי גלייך פאַרברענט אין אויוון, אים אַרומגעוואַשן אין אַ באַליע וואַסער און אָנגעטאָן אים פרישע זאַכן, ווייל ער איז געווען זייער שמוציק, ווי איינער וואָס גייט אַרויס פון אַ קוילן־גרוב, און דערצו נאָך ערשעפּט פון שרעק און הונגער. דאַן האָט זי אים אַראָפּגעבראַכט צו מיר אין „פּאַלאַץ״. דער „פּאַלאַץ״ איז געמאַכט געוואָרן אונטער אַ טואַלעט. אַזאַ באַהעלטעניש איז מיר איינגעפאַלן ליגנדיק נאָך אין שטאַל, ביי די חזירים, אונטער אַ זשלאָב, פאַרגראָבן אין מיסט אָדער אַ מאָל אין הויכע קראָפּעווע.

מיר האָבן נאָך פיל מיטגעמאַכט זייענדיק דאָרטן און געמוזט בויען נאָך בונקערס, ווייל אין דעם „פּאַלאַץ״ אונטערן טואַלעט פלעגט אַריינדרינגען וואַסער. פון מיר האָט דער קריסט אַליין, דער בעל־הבית ניט געוווסט ביז אַ וואָך פאַר דער באַפרייאונג. ערשט דאַן האָט מען גענומען מיר אַרויספירן פון דעם גרוב, כדי מיר צו לערנען פונדאָסניי גיין. איך בין געווען זייער געשוואָלן, ניט געקענט שטעלן אַ פוס.

די לעצטע סלאָנימער אידן

אַ יאָר נאָך דער ליקווידאַציע פון געטאָ, זייענדיק אין גרוב, האָבן מיר געהאַט פון צייט צו צייט נאַכריכטן פון שטאָט, אַז מען האָט געכאַפּט עטלעכע אידן, וועלכע האָבן געהאַט אַ בונקער אויסער דעם געטאָ, אין אַ בעקעריי, מיר דוכט זיך ביי זעליקן. די מענטשן פלעגן אַרויסגיין ביינאַכט און נעמען ברויט און וואַסער פון דער בעקעריי. אַזוי האָבן זיי דאָרטן געלעבט אַ גאַנץ יאָר, ביז מען האָט זיך געכאַפּט, אַז עס פעלט ברויט אין מאַגאַזין. דאַן האָט מען געלאָזן עמעצן אָפּוואַרטן די גנבים און מען האָט זיי געכאַפּט און אויסגעשאָכטן. קיין נעמען פון די קרבנות געדענק איך ניט. אין דער זעלבער צייט האָט מען געכאַפּט אַ בונקער מיט מענטשן אונטער אַ פאַרברענטן הויז. דאָרטן איז געבוירן געוואָרן אַ קינד, זיינען זיי געגאַנגען זוכן אַ ביסל מילך. אַ טויטער קערפּער איז שוין ביי זיי געלעגן פון פריער, ווייל זיי האָבן עס ניט געקענט ברענגען צו קבורה. אַזעלכע ידיעות פלעגן האָבן אַ שרעקלעכע ווירקונג ניט אַזוי אויף אונז, ווי אויף אונזערע רעטער, ווייל זיי פלעגן ניט האָבן קיין רו ניט ביי טאָג און ניט ביינאַכט. אַז מען האָט געכאַפּט אַ אידן ביי אַ קריסט אין אַ הויז, האָט מען זיי געטאָן דאָס זעלבע ווי אונז.

וועגן די לעצטע שחיטות פון סלאָנימער אידן, אויגוסט און סעפּטעמבער 1942, האָב איך זיך דערוווסט שפּעטער פאַרשיידענע פּרטים. ווער ס'איז האָט געמסרט די נאַציס, אַז פיל האָבן זיך פאַרבאַהאַלטן אין דאָרף גזשיבאָווא נעבן סלאָנים, ווייל דאָרטן האָט זיך נאָך געפונען אַ גרופּע אידן, וואָס האָט געאַרבעט אונטער דער אויפזיכט פון איינעם אַ מילער. דער שערער „פאַנדע״, וואָס האָט געמיינט אַז מען גייט זיי שוין אויך נעמען, האָט געוואָלט אַנטלויפן דורך אַ פענסטער און איז גלייך דערשאָסן געוואָרן. י. ליכטענשטיין פון דער מאַנופאַקטור קראָם איז דערהרגעט געוואָרן אין אַלבערטין, ווו ער האָט געאַרבעט. זאַקהיימס טעכטער פון אַראָפּ פּאַנעסווע זיינען געשפּרונגען אין טייך. די באַיאַרסקיס האָבן אָנגעפירט אַ ספּעקט, האָבן זיי געהאַט אַ בונקער הינטערן גלאָז, אויסערן געטאָ, האָט אַ פּאָליציאַנט זאָנענבערג־דאָמבראָווסקי זיי געכאַפּט און דערשאָסן; זייערע פרויען און קינדער האָבן נאָך געלעבט אַ שטיקל צייט. ריפס אַן איינקל, ליפשיץ, איז שוין געווען אין די גריבער, אָבער אַ דייטש האָט איר אַוועקגענומען פון אַלעמען, און דאַן איז זי אַנטלאָפן. זי לעבט, דוכט מיר, אין אַמעריקע.

זייענדיק שפּעטער אין ביאַליסטאָק און לאָדז, האָב איך געטראָפן אַ חזן, אַ געוויסן מאַזור פון בריאַנסק, וועלכער האָט זיך באַהאַלטן צוזאַמען מיט חיים גאָלדפאַרבן און מאַנוסעוויטשן. דיביידע האָבן געצאָלט פאַרן אויסבאַהאַלטן און מאַזור האָט געגעבן דעם קריסט, שפּעטער האָט דער קריסט אַרויסגעטריבן מאַזורן און דערהרגעט די צוויי סלאָנימער. ער האָט זיך געראַטעוועט. עפּשטיין דעם דאָקטאָרס ווייב האָט זיך אָנגעגעבן אַז זי איז פון אַ רוסישן אָפּשטאַם. זי האָט געלעבט מיטן קינד אויסערן געטאָ, ביי פּיאַסעצקין אין הויז, געגאַנגען אין צערקאָוו, אָבער דאָס אַלץ האָט איר ניט געהאָלפן און זי האָט געהאַט דעמזעלבן סוף ווי אַלע. ווידער ראָזע שבתאי, דעם מוזיקאַנטס טאָכטער, וואָס האָט זיך וואַרשיינלעך געשמדט נאָך פאַר דער מלחמה, האָט אויך געלעבט אויסערן געטאָ אַ שטיק צייט, דאַן האָט מען זי אַריינגעזעצט אין טורמע, דאָרטן האָט זי אויפגעגעבן אַז זי איז געווען אַ ממזר, און אַזוי ווי די שבתאיס האָבן ניט געהאַט קיין טעכטער, האָבן זיי זי אויפגעהאָדעוועט. זי האָט געהאַט גוטע פּאַפּירן, פון אַ גלאַטער שטיקל אַרבעט. מען האָט געבראַכט עקספּערטן צו פעסטשטעלן אויב זי האָט אַ סעמיטישן אויסזען, עס האָט גענומען מאָנאַטן ביז מען האָט זי באַפרייט. איך האָב זי געטראָפן אין סלאָנים נאָך דער באַפרייאונג. אַלע משומדים האָט מען געבראַכט אין געטאָ, און זיי האָבן געהאַט דעם זעלבן סוף, צווישן זיי אפילו אַן אַלטע מאָנאַשקע און אַ גלאָקן־קלינגער פון זשיראָוויצע, אַ מענטש אין די זעכציקער, פון אַלבערטין...

נאָר מיט מאַצקאָוויאַקן איז געווען אַביסל אַנדערש. אים האָט מען געוואָלט שיקן קיין דייטשלאַנד אַלס אמת'ן אַריער, אָבער ער האָט זיך אַנטזאַגט צום אָנפאַנג, געווען אין געטאָ אַ שטיק צייט, און ערשט דאַן אַרויס פון געטאָ, איך געדענק ניט יעצט געוויי ווהין.

מען האָט פיל מאָל געוואָלט באַפרייען נאָר די מענער, אָפּטיילן זיי פון די פרויען און קינדער, אָבער מענטשן האָבן זיך אַנטזאַגט: אַזוי איז געווען מיט משה פּאָרעצקי פון די מעבל, מיט פּאַיוסן און פּאַיעווסקין, דער איינגסטן פון די ברידער פּאַיעווסקי.

פיל הייזער פלעגן די דייטשן פאַרקויפן פאַר קלייניגקייט די גויים, וועלכע פלעגן צענעמען שיינע הייזער און איבערפירן אין דאָרף.

איך האָב געטראָפן איינעם אַ ד״ר וויזענפעלד־שטשעסנאָווסקי, זיין פרוי איז פון די אָסטרינסקיס. ער האָט מיר דערציילט, אַז אין ביאַליסטאָק האָבן זיך געפונען די ברידער יודקאָווסקי, „די דאָמאַניעס״, וואָס האָבן פאַרמסרט פיל מענטשן וועלכע פלעגן אַרויסגיין אויף אַרישע פּאַפּירן.

מײַן ברודער נעמט אונדז אַרויס פֿון פּױלן

און יעצט וועגן מײַן באַגעגעניש מיטן ברודער. נאָך דער באַפרײַאונג האָב איך געמוזט שנעל פֿאַרלאָזן סלאָנים. מען האָט מיר געוואָלט שיקן אין די שאַכטן קיין סיביר, נאָר צוליב מײַן שווערער קראַנקהייט האָט מען עס אָפּגעלייגט. קיין אַנטיסעמיטן און מוסרים האָבן ניט געפֿעלט אויך נאָך דער באַפרײַאונג, זיי האָבן געוואָלט פֿאַרענדיקן דאָס וואָס די דײַטשן האָבן ניט באַוויזן. דאַן איז מײַן מאַן, וועלכן איך האָב געטראָפֿן בײַ די קריסטן און זיך מיט אים די גאַנצע צײַט אויסבאַהאַלטן, געפֿאָרן אויף שוואַרץ קיין ביאַליסטאָק און אויסגעפֿונען אַז דאָס לעבן איז דאָרטן אַביסל פֿרײַער און בעסער ווי אין סלאָנים. ווען ער איז צוריק געקומען קיין סלאָנים, האָבן זיך צונויפֿגעקליבן בײַ אונדז די רעשטלעך לעבנגעבליבענע און מײַן מאַן האָט זיי דערקלערט ווי די זאַך שטעלט זיך פֿאָר אין ביאַליסטאָק. און וואָס מיינט איר האָט פּאַסירט? מען האָט דערטראָגן דעם נ.ק.וו.ד., אַז ער פֿירט אַן אַגיטאַציע צו פֿאָרן קיין פּױלן. מען איז געקומען אים נעמען, אָבער ער איז פּונקט ניט געווען אין דערהיים. דאַן איז מיר געקומען צו הילף יאַנקל לאַנצעוויצקי. שטילערהייט האָט ער אונדז געוואָרנט, אַז מיר מוזן זיך שנעל אָפּטראָגן פֿון סלאָנים. צו דערזעלבער צײַט איז אונטערגעקומען די קאָמיסיע פֿון דער לובלינער־פּױלישער רעגירונג, און מיר האָבן זיך פֿאַרשריבן צו פֿאָרן קיין ביאַליסטאָק. אין דעצעמבער 1944 זײַנען מיר אָפּגעפֿאָרן קיין ביאַליסטאָק. 12 טעג האָט גענומען די רייזע. מײַן מאַן האָט נאָך פֿריער פֿאַרלאָזן סלאָנים, ער האָט זיך אויפֿגעהאַלטן אַ פּאָר טעג בײַם ד״ר קאַפּלינסקי אין וואָלקאָוויסק, און אַזוי האָט ער זיך אַרויסגעדרייט פֿון זייער פּאַסטקע. מיר האָבן געמוזט אויך ביאַליסטאָק שנעל פֿאַרלאָזן. מיר האָבן זיך גערוקט מיטן פֿראָנט ביז לאָדז, און דאַן קיין וראַצלאַוו.

קיין קאָנטאַקט האָבן מיר ניט געהאַט מיט קיינעם, אויסער מיט מײַנער אַ קוזינע, פּערל זילבערגלייט, פֿון דערהיים מאָוושאָווסקי. זי האָט מיר געשריבן קיין וראַצלאַוו, אַז זי האָט געהאַט אַ ידיעה וועגן מײַן ברודער, וואָס איז אויפֿן פֿראָנט. אין צוויי טעג שפּעטער האָט עמעצער אָנגעקלאַפּט צו אונדז אין געשעפֿט (וואָס איז געווען געשלאָסן מיטאָג־צײַט). מען האָט זיך געפֿרעגט אויף אַ פֿאַמיליע פֿעלדמאַן. איך האָב דעם גאַסט געבעטן אַרײַנגיין און צו זיך אַליין געזאָגט: — „אוי, איך וואָלט געשוואָרן אַז דאָס זײַנען מײַן ברודער בערטשיקס אויגן". ער האָט מיר געפֿרעגט: „אפשר ביסטו חוה?" איך האָב אים געלאָזן שטיין אויפֿן שוועל פֿון אונדזער געשעפֿט, געלאָפֿן צום פֿאָטער ז״ל און געשריען: „אפשר ווילסטו זען דײַן זון בערטשיק?". מײַן מאַן האָט זיך אפֿילו אָפּגערופֿן, איך זאָל ניט מאַכן אַזעלכע שפּאַסן מיטן פֿאָטער. ווידער מײַן ברודער, זעענדיק אַז איך האָב אים געלאָזן שטיין אויפֿן שוועל, איז אַרײַן אין הויז, און אַז איך בין צו אים צו, זײַנען מיר געפֿאַלן אין חלשות. איך האָב דעם ברודער ניט געזען פֿון 1933, אַרום 13 יאָר. מײַן האַנט קען ניט באַשרײַבן וואָס עס האָט זיך אָפּגעשפּילט אין די געציילטע מינוטן. עס האָט לאַנג גענומען ביז מיר זײַנען צו זיך געקומען, באַוויינט אַלעמען...

אָבער מײַן ברודער האָט אונדז ניט לאַנג געלאָזט בלײַבן אין פּױלן, ווײַל ער האָט ריזיקירט מיט זײַן אייגענעם קאָפּ. מיר פֿלעגן אים האַלטן מער אין הויז, ניט געלאָזט אים זיך אַרומדרייען, אָבער טראָץ דעם איז ער געווען אַ גרויסער ריזיקאַנט, מיט פֿאַלשע פּאַפּירן געשוואַרצט גרענעצן, אַרויסגעקריגן זיך פֿון די נ.ק.וו.ד., געפֿאָרן אין ענגלישן קאָנסולאַט קיין וואַרשע, אויסגעפֿונען וועגן דער בריחה, און מיר האָבן ווידער געוואַנדערט מיטן זעקעלע אויפֿן פּלייצע ווי די ציגיינער. מיט גרויסע שוועריקייטן זײַנען מיר אָנגעקומען אין שטשעטשין און דאָרטן זײַנען מיר אַרײַנגעפֿאַלן אין אַ פּאַסטקע, ווידער צוליב אַ מסירה. מיר האָבן אין געציילטע מינוטן פֿאַרלאָזן אַ האָטעל, אין וועלכן נ.ק.וו.ד. האָט שפּעטער אַלעמען אַרעסטירט, און מיר האָבן דאַן זיך אָפּגעזונדערט, און אויף אייגענער האַנט געפֿאָרן קיין דײַטשלאַנד. מיט גרויסע שוועריקייטן און שרעק אָנגעקומען קיין בערלין.

זרח קרמיז

חדירות פרטיזניות לסלונים

בפרוץ מלחמת פולין־גרמניה (1 בספטמבר 1939) לא הייתי בסלונים. כידוע, נכנסו הסובייטים לשטחי פולין המזר־חית ב־17 בספטמבר 1939.

באתי לסלונים בחודש אוקטובר, כדי להמשיך בלימודי. העיר שינתה את פניה מבחינה חיצונית. כל החנויות היו סגו־רות, ורק מסעדות ומשרדים ממשלתיים חדשים הופיעו. הרחו־בות המו מבני אדם, רובם לא מתושבי סלונים.

לא הכרתי את העיר

סלונים היתה אחת מערי הסביבה, שבה הותרו המגורים לאלפי הפליטים (יהודים וקצת לא יהודים) משטחי הכיבוש הגרמני, מכיון שלפי פקודת הסובייטים היה מותר לפליטים לגור במרחק של 100 ק״מ לפחות מגבול המדינה. על כן התקבצו בסלונים אלפי פליטים, או כמו שהיו קוראים להם „ביז׳נצס״, והטביעו את חותמם על כל החיים בעיר.

מספר התושבים בסלונים גדל עוד יותר ע״י תוספת מאות פקידים מרוסיה הסובייטית (ביניהם הרבה יהודים) ואנשי צבא־קבע עם משפחותיהם. עם גידול האוכלוסיה הופיעו ה„תורים״ לכל דבר.

הגימנסיה הפולנית ברחוב אולנסקה, בה למדתי, הפכה להיות בית־ספר תיכון בילורוסי, ומכיון שהיתה זו שנת־הלימודים האחרונה שלי, צריך הייתי במשך כמחצית השנה להתכונן לתעודת־בגרות ב־2 שפות חדשות, רוסית ובילורו־סית, וכן לשנן מקצועות חדשים, כגון היסטוריה רוסית. זה גזל ממני את מרבית הזמן, עד שלא יכולתי לעקוב כמעט לגמרי אחרי החיים בעיר.

בקיץ 1940, אחרי גמר הלימודים, עזבתי את סלונים ונסעתי כל הלילה בעגלה עד ז׳טיל, בכיוון לעיר מולדתי ביליצה. בדרך נסע אתנו עד קוזלובשצ׳ינה גם „מוישלה״ שומר־השבת הידוע מסלונים. כל הזמן היתה טענה אחת בפיו נגד יהודי סלונים על שאינם שומרים על המסורת, ונגד השל־טונות הסובייטיים על שאין נותנים לו לעזור לאסירים. הוא סיפר לי, איך היה עוזר לאסירים הקומוניסטיים בפולין, ועכשיו אין לו דריסת־רגל בבית־הסוהר. בקוזלוש׳צינה ירד ר׳ משה׳לה ויותר לא ראיתיו. סיפרו שבגיטו הוא מת מות־קדושים.

חזרתי לסלונים לביקור של שבוע לפני פרוץ מלחמת רוסיה־גרמניה, בחודש יוני 1941. העיר שוב לבשה צורה חדשה. החיים הסתדרו, התורים נתמעטו והצעירים בילו לרוב את ימי חופשת הקיץ במעגן הסירות ע״י ה„דמבה״. חלק מחברי לא מצאתי, כי הם התפזרו, ואת רוב אוכלוסית העיר כמעט שלא הכרתי.

ובמצוקתה הכרתיה

אחרת לחלוטין היתה סלונים מן היום הראשון לכיבוש הנאצי. אוכלוסיתה היהודית נתכנסה בתוך עצמה — היסורים והדווי ליכדוה.

חוגים מסויימים של הנוער נתלכדו כאילו ביד הגורל, כמקבלי צו עליון מגבוה — ממעמקי המצפון. היו בהם צעירים בעלי השקפות שונות, ששאיפה אחת קבעה את צעדיהם: יציאה מהרצועות הגיטו, מן האזיקים שהנאצים שמו על גופם ונפשם, מלחמת־נקם באוייב, מלחמה עם נשק ביד.

רבים היו שפעלו להשגת נשק, להכנות ליציאה היערה, לגיוס צעירים נוספים, לארגונם וציודם — בתנאי מחתרת שלא היו כדוגמתם. לא כולם הצליחו להגיע לשורות הלוחמים, רבים נספו באקציות. ומעטים נשארו בחיים לאחר שנות פרטיזנקה ולחימה בשורות הצבא האדום.

כולם נחרתו בזכרוני, עם כולם הייתי קשור בעבותות אחוה, בקשרי חיים ומוות. נתתי את חלקי בארגון בני סלונים בשורות הפרטיזנים־הנוקמים, ובאותן השנים למדתי לדעת את סלונים — את זו שהובלה לטבח ואת זו שיצאה לנקום בצורר.

רבות נכתב ע״י חברים־לנשק על הפרטיזנים בני־עירנו, אסתפק, איפוא, רק בזכרונות על מיבצעים שהתחוללו בחוצות סלונים ושבהם השתתפתי גם אני, כפרטיזן שבא מן היער אל עירו החרבה.

נשק ולוחמים מהגיטו ליער

בסוף יולי או בהתחלת אוגוסט 1942 הלכתי מ„וולצ׳י נורי״ לסלונים עם כמה פרטיזנים יהודים (אינני זוכר את שמם). אספקת הנשק היה לה סידור קבוע: בבית אחד ברח׳ פודגורנה (לא רחוק מבית־הקברות הנוצרי) היתה נגריה. עבדו בה החברים שלנו שמעון מיליקובסקי ז״ל (נפל בצבא האדום אחרי שיחרור העיר) וייבדלו לחיים — אברמוביץ ורבינוביץ. בבית הזה היה בונקר, שהכניסה אליו היתה דרך מזנון שעמד בחדר. היו פותחים את דלת המזנון, מורידים אצטבה ודרך מכסה ברצפה היו יורדים לבונקר. בבונקר היו כמה מיטות ואפילו חשמל הותקן שם.

היינו מגיעים שמה בלילה, ולמחרת בבוקר, כשהנגרים היו באים לעבודה (הם גרו בגיטו, כי כל הסביבה היתה כבר אז

„יודנריין"), היו מביאים לנו אוכל ומקבלים מאתנו הוראות לחברה שלנו בגיטו.

הפעם היתה משימתנו להוציא אנשים ונשק מהעיר ליער. במשך היום התחילו להגיע אנשים ונשק לבית. את האנשים סידרנו בחלקם בבונקר ובחלקם בעליית־הגג. במשך היום נודע לנו, כי קבוצה של 4 אנשים, ובתוכם משה „טייגאכץ", שעבדו בקסרקטיני הצבא, מוכנים להצטרף אלינו ולקחת עמהם מהמשמר הגרמני רובים ותחמושת. הסכמנו להצעתם ונדברנו בינינו להיפגש בלילה על יד סקולדיץ, וכן קבענו בינינו סיסמה.

לפנות ערב, לכשהחשיך, יצאנו מהבונקר והתאספנו בתוך הבית. מסרתי את ההוראות האחרונות, חילקתי את הנשק והתחמושת בין הצעירים (היו שם כ־30 איש ואשה). היו בידינו מכונות־יריה וכ־10 אלפים כדורים, חוץ מזה כמה תת־מקלעים ואקדחים.

יצאנו בשורה ערפית לאורך בית־הקברות הנוצרי עד הכביש לרוז'נוי. שם הבטחנו את המעבר, חצינו את הכביש בסדר צבאי והמשכנו לאורך בית־העלמין ומשמה דרך השדות — לכיוון הכביש לז'ירובה. לא רחוק מהמטווח של סקולדיץ עצרתי את הקבוצה ויצאתי עם כמה חברים לפגישה עם קבוצתו של „משה טייגאכץ".

כשהתקרבנו למקום המיפגש ראינו מרחוק כמה דמויות ושאלנום את הסיסמה. פתאום הם פתחו עלינו באש. השת־טחנו והתחלנו לסגת, ורק אז הם צעקו את הסיסמה. קמנו והתקרבנו אליהם, ובו ברגע נפלט שוב כדור מכלי־נשקם וחלף ליד אזני. תפסתי את הבחור היורה (זה היה צעיר מאוסטרולנקה, שנפל אחר כך בקרב על הסכר ה־10), הפלתיו על האדמה והוצאתי ממנו את הרובה. כל ה־4 היו מבוסמים כהוגן ולפי סיפורם הם שתו לשכרה עם השומרים הגרמניים, עד שהללו השתכרו ונרדמו, ואז הם הוציאו מחדר המשמר את הרובים ו־2 תיבות עם כדורים ודרך פירצה בגדר יצאו אלינו. נתברר כי יריותיהם באו מרובה חצי־אוטומטי, אשר הצעיר מאוסטרולנקה לא ידע להשתמש בו וללא כוונה הוא לחץ על ההדק.

בחפזון (כדי שהגרמנים לא ירגישו בנו אחרי היריות) הלכנו לכיוון סקולדיץ. גייסנו שם עגלות ויצאנו בכיוון יערות רפלובקה, ומשם המשכנו ל„וולצ'יה נורי".

בבואנו שמה פגשנו כבר את כל קבוצתנו בדרכה למיבצע קוסובה ומסרנו להם תיכף את הנשק, שבו השתמשו בקרב על שיחרור הגיטו בקוסובה.

מיבצע באישון לילה

בערב אחד, באוקטובר או ספטמבר 1942, יצאתי עם קבוצה קטנה של פרטיזנים יהודים מהקבוצה ה־51, של יהודי סלונים, מהפלוגה ע"ש שצ'ורס, לביצוע כמה פעולות בתוך סלונים.

היה זה כבר אחרי השחיטה הגדולה של יוני־יולי 1942, וממערב לשצ'ארה לא היו יהודים. בין ההולכים היו: דוק־טורצ'יק, מידלביץ, גיוניה צירינסקי ועוד כמה בחורים ששכחתי את שמם. כשהגענו לבית־הקברות היהודי, בסוף רח' רוז'נסקה, השארנו אחד עם מכונת־יריה לחיפוי במקרה של תקרית בלתי־צפויה והתחלקנו ל־2 קבוצות: האחת, בראשותו של דוקטורצ'יק, צריכה היתה להחרים עבור הפלוגה עורות וסבון מבתי־החרושת שנמצאו ברח' פודגורנה, ואילו אני עם צי־רינסקי צריכים היינו לחדור למרכז העיר, עד למושבו של קצין־העיר (Ortskommandantur), שהיה בבית־השעון (של רוטקובסקי), ולהדביק עליו במקום המודעה של ה־ Wehrmacht את המודעה של הצבא האדום. בדרך חזרה צריכים היינו להצית את ערמות־הקש הענקיות, שהגרמנים ריכזו בשטח בית־הקברות הישן ברח' אנדז'יבסקה, וגם את „בית־הכנסת של הקצבים", שהיה עוד משנת 1940 מוסך לתיקון טרקטורים והגרמנים תיקנו בו 2 טנקים קלים, כדי להכשירם למלחמה בפרטיזנים.

עברנו את הכביש לרוז'אנה והתחלנו להתקדם לאורך הגדר של בית־הקברות הנוצרי, לכיוון רח' פודגורנה. ב„סימטת דרצ'ינסקי" הופיעה פתאום מולנו דמות של בן־אדם לבוש לבן. היה חושך וראינו בבירור את הדמות במרחק של כ־20 מטרים. צמודים אל הקיר נעצרנו, ופתאום שמענו „האלט!".

הרמתי בשקט את תת־מקלעי ויריתי בכיוון הדמות. אך התת־מקלע נעצר. ניסיתי עוד פעם ויריתי צרור. הקול נעשה יותר חלש, אבל שמעתי בבהירות את ה„האלט!". ואז ירה גיוניה עוד צרור מאחורי גבי, והדמות נפלה. הסתובבנו חיש מהר וברחנו לכיוון בית־הקברות. ליד בית־הקברות היהודי פגשנו את יתר „החברה" וחזרנו ליער, ל„וולצ'יה־נורי".

כפי שנתברר אחר־כך, היה זה גרמני שיכור, שיצא מביתו ובחשבו שפגש ביהודים הנמלטים מהגיטו, רצה לעצרם.

בלילה ההוא ובלילות שלאחריו התחבאו הגרמנים ולא יצאו מבתיהם, בחושש כי הפרטיזנים מתכוננים להתקיף את העיר.

אחרי המקרה הזה הגדילו הגרמנים את השמירה, ולמרות כמה נסיונות לא הצלחתי יותר לחדור לסלונים.

יצחק מישעלעוויטש

ווען די זכרונות שווימען אויף

יענע יאָרן פון בלוט און טרערן פאַרגעסן זיך ניט, אָבער דאָס לעבן פאָדערט זיינס, מ׳מוז זאָרגן פאַר אַ משפחה, מ׳מוז בויען אַ נייע היים, נאָכדעם ווי די אַלטע איז חרוב געוואָרן. מ׳מוז וואַנדערן איבער מדינות. ווייטע און פרעמדע ביז מ׳קומט צו אַן אייגענעם ברעג.

ס׳זיינען דאָך פאַראַן מאָמענטן, ווען אַלץ שווימט אויף פון דאָסניי אין זכרון, מאַטערט און לאָזט ניט צורו. אַזוי איז עס ביי מיר געווען אין יענעם ווינטערדיקן אָוונט פון דעצעמבער 1957, ווען איך בין געשטאַנען אינמיטן אונזער חרובער היים־שטאָט סלאָנים, און אַרום מיר האָט געהערשט אַ טויטע, קאַלטע שטילקייט, אַזיוווי טויזנטער קברים וואָלטן מיר אַרומגע־רינגלט. און אַזוי, להבדיל, זיינען אויפגעשווומען די זכרונות מיט אַ חודש־צוויי שפּעטער, ווען איך האָב זיך געפונען אויפן 17־טן כינוס פון סלאָנימער עולים, אַרומגערינגלט דורך פריינט, חברים, ליכטיקייט און וואַרעמקייט.

אָט איז מיין מלחמה־געשיכטע, אין קורצן.

נאַצישע מערדער באַהערשן די שטאָט

מיין פאָטער איז געווען אַ בעל־עגלה, געהייסן האָט ער משה, מיטן צונאָמען „משה דער רב״. געוווינט האָבן מיר אַ פאָר הייזער הינטער דער טורמע, אויף זאַמאָשטשע.

ביז 1939 האָב איך געאַרבעט שוסטעריי ביי הענזל דעם שוסטער. ווען ס׳זיינען געקומען די סאָוועטן, האָב איך געעפנט אַ וואַרשטאַט פאַר זיך, נאָכדעם בין איך אַוועק אין שוסטער־אַרטעל. דאָרטן האָבן מיר געאַרבעט ביז די נאַציס האָבן פאַר־טריבן די סאָוועטן, אין 1941.

פאַרן אָפּטרעטן האָבן די סאָוועטן מאָביליזירט די גאַנצע יוגנט פון שטאָט, מ׳האָט אונז געהאַלטן אין דער גרויסער שול, אין קוניצעס גימנאַזיע און אין אַנדערע פלעצער און געזאָלט אונז געבן מונדירן און געווער און מאַכן פאַר סאָלדאַטן. אָבער די סאָוועטן האָבן דאָס ניט באַוויזן צו טאָן, אין אַ צוויי טעג אַרום האָבן זיך שוין געהערט די שיסערייען פון די אָנגרייפנדע דייטשן.

וואָס קען איך נאָך צוגעבן צו אַלע דערציילונגען וועגן דער נאַצישער הערשאַפט אין סלאָנים? פון ערשטן טאָג אָן איז אונזער לעבן פאַרוואַנדלט געוואָרן אין אַ קאָשמאַר. צוואַנגס־אַרבעט, פון וועלכער מ׳פלעגט אָפט ניט צוריקקומען; כאַפּערייען צו דער אַרבעט פון גאַס און פון באַהעלטענישן; שיקאַנעס, גזירות און דערנידעריקונגען; אַ טרויעריקער לעבן, אָן ליכט און אָן האָפענונג.

געציילטע נאַצישע מיליטער־לייט האָבן מיט דער הילף פון תליה און טעראָר געהערשט איבער עטלעכע צענדליק טויזנטער און געטאָן מיט זיי וואָס זייערע מערדערישע קעפ האָבן אויסגעטראַכט.

אַזוי האָט מען טויזנטער סלאָנימער געהאַלטן פיר טעג אויפן פוטבאָל־פּלאַץ הינטער די קאָשאַרן און ערשט אויפן פערטן טאָג געבראַכט אַביסל שיטערע זופּ — אַלס שטראָף פאַר „געבן הילף״ די סאָוועטישע זעלנער, וואָס האָבן אין אַ געוויסער נאַכט פּרובירט זיך דורכרייסן דורך סלאָנים מיט זייערע טאַנקען. און אַז מ׳האָט שוין די טויזנטער אידן צוריק־געשיקט אין זייערע הייזער, איז מען באַלד ווידער געקומען און אויסגעקליבן 1200 אידן, פון די טעטיקסטע אין אידישן לעבן, און זיי אַוועקגעפירט הינטער דער שטאָט, כדי זיי דאָרטן אויסצומאָרדן און באַגראָבן.

איינגעפּרעסט אויפן הויף פון „דאָם לודאָווי״

איך בין אויך געווען צווישן די 1400 אידן, וועלכע מ׳האָט אויפגעקליבן אויפן הויף פון „דאָם לודאָווי״. דער הויף איז געווען צו קליין פאַר אַזאַ עולם מענטשן, האָבן די לעצטע ניט געקענט אַריינגיין. מ׳האָט יעדן איינעם געשלאָגן, געשטויסן און צום סוף זיינען געשטאַנען דייטשן און מיט באַגנעטן גע־שטאָכן די לעצט־געבראַכטע, כדי זיי אַריינפּרעסן אין פול־געפּאַקטן הויף.

ס׳איז געוואָרן אַ שטיקעניש, איינער איז געקראָכן אויפן צווייטן, די הינטערשטע האָבן ממש געקלעטערט אויף די פּלייצעס פון די ערשטע, און נאָך אַלעמען זיינען אייניקע דער־שטיקט געוואָרן. אַזוי איז עס געווען מיטן שטעפּער יאשקע אורינאָווסקי, וועלכער איז געבליבן שטיין דערשטיקטערהייט צווישן עולם און ערשט שפּעטער, ווען ס׳איז געוואָרן פרייער, איז ער אַנידערגעפאַלן אַ טויטער.

אַזוי האָט מען אונז געהאַלטן פון פרי ביז 4 ביי טאָג, אונז געשלאָגן, געשליידערט אין עולם אַריין ברענענדיקע פּאַפּירן און שאַכטלעך שוועבעלעך, אָפּגעטאָן מיט אונז פאַרשיידענע סאַדיסטישע שמד־שטיק. עסן און טרינקען האָט מען אונז ניט געגעבן, און אין דערזעלבער צייט האָט מען פאַר די דייטשן געבראַכט עסנוואַרג און געטראַנקען און די רוצחים האָבן זיך פריילעך געמאַכט.

אַרום 4 אַזייגער זיינען אָנגעקומען אויטאָ־מאַשינען און מ׳האָט גענומען אָנלאָדן צו 20—30 מאַן אין אַן אויטאָ. געזאָגט האָט מען, אַז מ׳נעמט אַלעמען צו אַרבעט. די וועלכע האָבן מער ניט געקענט אויסהאַלטן די שטיקעניש, האָבן זיך פריי־וויליק געמאָלדן צו די אויטאָס,

איך ווייס ניט פאַרוואָס, אָבער איך האָב זיך ניט געאײַלט צו מעלדן, און נאָכן אַרויספירן 1200 אידן פון צווישן די 1400 צונויפגעטריבענע האָט מען אָפּגעשטעלט דעם טראַנספּאָרט. די איבעריקע, וועלכע מ׳האָט בעתן גרוזעווען די לאַסט־אויטאָס געצוווּנגען צו זינגען אידישע לידער (באַזונדערס איז זיי געפעלן געווען „מיין שטעטעלע בעלז״), האָט מען מיט קלעפּ צעטריבן דורך אַ שמאָלן דורכגאַנג פון הויף אין גאַס אַריין. מיר זיינען געלאָפן, געפאַלן איינער אויפן צווייטן, געשפּרונגען איבער די קערפּערס פון חברים און פאַרבלוטיקטע אָנגעקומען צו זיך אַהיים, ווי אַ געטריבענע חיה פאַלט אַריין אין איר נאָרע.

וואָס מיט די 1200 אַרויסגעפירטע איז געשען, ווייסן שוין אַלע גענוי. ניטאָ וואָס צוצוגעבן.

מעצנערס בלוטיקע הענט

אין יענער צייט האָב איך שוין געאַרבעט אַלס שוסטער אין דער זשאַנדאַרמעריע. אויך מיין צוקונפטיקע פרוי האָט דאָרטן געאַרבעט. דער „פאָלקסדויטשע״ אָפיציר מעצנער איז געווען דאַן אויפזעער אויף די אידישע בעלי־מלאכות, ער איז אויך געווען דער דאָלמעטשער פון רוסיש אויף דייטש. הונדערטער מענטשן, בירגער און קריגס־געפאַנגענע, זיינען דערשאָסן געוואָרן צוליב זיינע פאַלשע איבערזעצונגען און אויסטייטשונגען פון די באַשולדיקטע און זייערע דערקלערונגען פאַר דער זשאַנדאַרמעריע. ניט איינעם האָט ער אַליין, מיט זיינע אייגענע הענט, דערשאָסן.

מעצנער האָט זיך אויך באַטייליקט אין טראַנספּאָרט און עקזעקוציע פון די 1200 אידן. שפּעט אין אָוונט האָט ער זיך צוריקגעקערט אין זשאַנדאַרמעריע אַ שיכורער, מיט רויט־פאַרבלוטיקטע הענט. „איר זעט די הענט?״ — האָט ער זיך אָפּגערופן צו אָנוועזנדע אידן, — „דאָס איז בלוט פון אייערע ברידער״. דאָס האָט אויך געהערט מיין צוקונפטיקע פרוי, וועלכע האָט געהאַט אַ ברודער צווישן די 1200 אַרויסגעפירטע. זי איז, מיט נאָך סלאָנימער פרויען, געווען צווישן די וואָס זיינען אַוועק זוכן די מענער און ברידער — און געפונען זייערע קברים הינטער דער שטאָט.

נאָכדעם איז שוין קיין ברירה ניט געווען, און קוואַליפיצירטע אַרבעטער האָבן זיך געמאָלדן צו דער אַרבעט, ווייל ס׳איז שוין ניט געווען וואָס צו עסן. די וואָס האָבן געאַרבעט פאַר די דייטשן, האָבן באַקומען אַ פערטל קילאָ ברויט אַ טאָג. די בעלי־מלאכות האָט מען קאָנצענטרירט אין אַ ספּעציעלן געטאָ. מיין געטאָ איז געווען אויף באַליאָנע, און מעצנער איז ווידער געווען דער אויפזעער איבער אונז.

שלאָסער און מעכאַניקער האָט מען גענומען אין „בויטעלאַגער״, צום סאָרטירן און פאַרריכטן געווער. דאָקטוירים האָבן זיך געפונען אין אַן אַנדער פלאַץ. די פאַכלאָזע האָט מען פאַרשפּאַרט אין אַ באַזונדער געטאָ, און זיי זיינען עס געווען די ערשטע צו די אַקציעס.

לעבעדיקערהייט פון די פלאַמען

און די אַקציעס זיינען דורכגעפירט געוואָרן מיט דייטשער פּינקטלעכקייט און נאַצישער אכזריות. וואָס זאָל איך נאָך דערציילן וועגן יענע בלוטיקע טעג און נעכט?

ס׳איז געקומען די לעצטע, די גרויסע אַקציע. מיר האָבן פון פרי געזען אונזער געטאָ אַרומגערינגלט דורך מיליטער. זיינען מיר שוין צו דער אַרבעט ניט אַרויס און געלאָפן זיך פאַרשטעקן אין די באַהעלטענישן. די דייטשן זיינען געגאַנגען פון הויז צו הויז, שפּעטער אונטערגעצונדן דעם געטאָ, פאַרברענט טויזנטער לעבעדיקערהייט, געוואָרפן קינדער אין שטשאַרע אַריין. ס׳זיינען אינגאַנצן פאַרברענט געוואָרן באַליאָנע, זשאַבינקע און בריקער. אַ טייל געכאַפּטע אידן האָט מען באַפוילן זאַמלען די קערפּערס פון פאַרברענטע און דערשאָסענע. אַלע לעבנסגעבליבענע האָט מען קאָנצענטרירט — כדי זיי אַרויסצופירן צום שיסן.

איך בין געלעגן 4 טעג אין באַהעלטעניש, אונטער אונזער שטוב, וואָס איז געווען ניט ווייט פון פיינס טאַרטאַק. די שריפה פון זשאַבינקע און באַליאָנע איז ביז אונז ניט דערגאַנגען, און אַזוי זיינען מיר לעבן געבליבן. צוזאַמען זיינען מיר געווען אַרום 30 מאַן אין יענער באַהעלטעניש. מיר האָבן בכלל ניט געוווּסט, וואָס ס׳איז אַרום פאָרגעקומען, און נאָר דער שטיקנדיקער רויך פון דער שריפה און די הילכיקע קנאַלן פון דער שיסעריי האָבן אונז דערציילט, אַז אַרום הערשט פייער און מאָרד.

אויפן פינפטן טאָג האָב איך דערהערט אַ קול: „יצחק, גיי אַרויס, ס׳וועט דיר גאָרניט געשען!״ — און איך האָב דערקענט די שטימע פון הענזל דעם שוסטער. איך האָב זיך אַרויסגעשאַרט אומבאַמערקט און דערזען הענזלען שטיין מיטן לויטנאַנט ריינערדט פון דער זשאַנדאַרמעריע. דער לויטנאַנט האָט מיר אַ פרעג געטאָן, ווו איך האָב זיך פאַרשטעקט, און איך האָב אים געוויזן אויף אַ קעלער פון קאַרטאָפל, כדי ניט אַרויסצוגעבן די איבעריקע.

אין דעם מאָמענט זיינען אַרויסגעקראָכן אברהמ׳קע דער גאַרבער מיט זיין זון, צוגעגאַנגען צו ריינערדטן און אים געבעטן ער זאָל אויך זיי ביידן מיטנעמען מיט מיר. ריינערדט האָט אונז אַלעמען אַוועקגעפירט ביז צו דער בריק, דאָרטן איז געווען אַ סאָרטיר־פלאַץ. אברהמ׳קען מיטן זון האָט ער דאָרטן איבערגעלאָזן, און מיר מיט הענזלען אַוועקגעפירט צום שעף פון דער זשאַנדאַרמעריע.

אויפן וועג האָבן מיר אָנגעטראָפן שילאָוויצקי דעם לערערס אַ זון, וואָס איז געשטאַנען און אָנגעלאָדן פאַרברענטע קערפּערס אויף אַ לאַסט־אויטאָ, צום אַוועקפירן אויפן רוזשנויער בית־עולם. ער רופט זיך אָפּ צו מיר: „איך האָב נאָרוואָס פאַרלאָדן דיין פאָטער און דיין מוטער, וועלכע זיינען דערשאָסן געוואָרן אין זייער שטוב. און דאָ ליגט מיין שוועסטער ראָזע...״ — און מיר געוויזן אויף אַ האַלבפאַרברענטן קערפּער.

מיין פאָטער און מוטער זיינען דערשאָסן געוואָרן דורך דעם זון פון אונזער בעל־בית, וואָס איז געווען אַ פוילישער פּאָליציאַנט און האָט געדינט אין דער זשאַנדאַרמעריע. ווען מיין מוטער איז אַרויס אויפן דריטן טאָג מיר זוכן, האָט דער פּאָליציאַנט זי באַמערקט, אַריין נאָך איר אין הויז און דערשאָסן מיינע אָרעמע עלטערן. שפּעטער, ווען ער האָט מיר געטראָפן אין זשאַנדאַרמעריע, האָט ער זיך אפילו באַרימט פאַר מיר מיט זיין מערדערישן טאַט.

דער זשאַנדאַרמעריע־שעף האָט זיך ממש דערפֿרייט מיט אונז, אַזוי נויטיק האָט ער געדאַרפֿט בעלי־מלאכות, נאָכדעם ווי דער גרעסטער טייל פֿון זיי איז אומגעקומען אין דער אַקציע. „דו ביסט פֿון מיינע בעסטע אַרבעטער און דיר וועל איך ניט לאָזן אומברענגען" — האָט ער צו מיר געזאָגט.

אַ פֿינף־זעקס טעג האָט ער אונז געלאָזן נעכטיקן אין זשאַנדאַרמעריע. מיט מיר און מיט העלזלען זיינען אויך געווען שמואל שפּיטאַלניק, אברהמ'טשע דער שוסטער, די שטעפּערס שמואל און אָרע פּרימאַק און נאָך אייניקע. מיר אַלע זיינען געווען עלנטע, געראַטעוועטע פֿון די פֿלאַמען, אָבער איינזאַמע, אָן טאַטע־מאַמע, אָן שוועסטער־ברידער, אָן פֿרוי און קינדער. אַלע זיינען אומגעקומען אין דער אַקציע.

איך גיי מיט מיין פֿרוי אין וואַלד אַריין

מ'האָט אונז אַריינגעזעצט אין אייניקע גאַנץ־געבליבענע הייזער, אויף בריקער גאַס, אַנטקעגן שייעס באָד. דאָרטן האָבן „געלעבט" די לעצטע פּאָר הונדערט סלאָנימער אידן, פֿאַכמענער וועלכע די דייטשן האָבן נאָך נויטיק געהאַט.

מיר זיינען מיט קיינעם שוין ניט געווען פֿאַרבונדן, יעדער איינער איז געווען אַליין, פֿאַר קיינעם קיין אחריות ניט געהאַט. אונזער סוף איז אונז קלאָר געווען, און מיר האָבן גענומען פּלאַנעווען וויאַזוי זיך אָנצושליסן צו די פּאַרטיזאַנער.

מיר, די שוסטערס, האָבן אין געהיים אָנגעהויבן ליפֿערן שטיוול פֿאַר די פּאַרטיזאַנער און געשאַפֿן מיט זיי גוטע פֿאַרבינדונגען. איינער אַ גאַרבער, משה טשאָפּ, פֿלעגט מיר ליווערן לעדער און איך פֿלעג מאַכן די שוסטעריי־אַרבעט. די ברידער פּרימאַק האָבן דאַקעגן געהאַלטן, אַז מ'דאַרף ניט גיין צו די פּאַרטיזאַנער, נאָר פֿאַרקויפֿן וואָס מ'קען און זיך אַריבערפּעקלען אין „דריטן רייך", קיין לאָדזש, וווּ מ'לאָזט די אידן לעבן... זיי זיינען געווען גוטע, האַרציקע אידן, די פּרימאַקס, אָבער מיר האָבן געמוזט זיך אויסבאַהאַלטן פֿאַר זיי מיט דער אַרבעט פֿאַר פּאַרטיזאַנער.

מיין צווייטע פֿרוי, מרים אַקערמאַן, אַן אַנטלאָפֿענע פֿון לאָדזש, האָט שוין דאַן געאַרבעט אין „בויטע־לאַגער". בעת די סאָוועטן האָט זי געאַרבעט אין אַ רעסטאָראַן אויף ניעוווסק. דער קיכער פֿון דעם רעסטאָראַן איז געווען אַ רוס, מיטן נאָמען קודריאַשאָוו. ער איז צוזאַמען מיט זיינעם אַ חבר, אַ פּוילישן, געווען אין די סלאָנימער וועלדער מיט די פּאַרטיזאַנער. זיי האָבן זיך פֿאַרבונדן מיט מרים'ען, וועלכע האָט געאַרבעט ביים מאַנטירן געווער. אַזוי האָט זי, מיט דער הילף פֿון אַנדערע אין „בויטע־לאַגער" אָנגעהויבן אַרויספֿירן געווער, צעגומען אויף טיילן.

איינער פֿון די אַרבעטער פֿלעגט אָנטאָן אויפֿן אָרעם אַ פּאַסעק פֿון אַ פֿאָראַרבעטער און אַרויספֿירן אַ גרופּע צו כלומרשטער אַרבעט הינטער דער שטאָט. אונטער זייערע בגדים האָבן זיי באַהאַלטן טיילן געווער. אַזוי זיינען זיי דורכגעגאַנגען דעם אַרישן קוואַרטאַל. אַזעלכע „שפּאַצירן" האָבן אויך געגעבן אַ מעגלעכקייט צו לויפֿן פֿון שטאָט אין וואַלד אַריין. אין אַ געוויסן טאָג האָבן טאַקע דעזערטירט צו די פּאַרטיזאַנער 31 מענער און פֿרויען, צווישן זיי אויך איך און מרים. מיר זיינען שוין פֿאַרבליבן אין וואַלד אַלס מאַן און ווייב.

אָנגעקומען אין וואַלד, מיט אונזער געווער־באַגאַזש, זיינען מיר פּונקט דעם טאָג ווען די 51־טע גרופּע, וואָס איז באַשטאַנען פֿון 120 אידן, מיט אַ אידישן קאָמאַנדיר בראש, האָט זיך געקליבן אַטאַקירן דעם דייטשן גאַרניזאָן אין קאָסאָווע. אונזער געווער איז זיי טאַקע גוט צונוץ געקומען. זיי האָבן צעקלאַפּט די דייטשן, מיטגעבראַכט מיט זיך פֿיל אידן אין וואַלד, פֿון וועלכע די קרעפֿטיקע זיינען מאָביליזירט געוואָרן אין די קאַמפֿס־גרופּן און די איבעריקע האָבן זיך גרופּירט אין פֿאַמיליען־לאַגער.

דער קאָמאַנדיר חלומט וועגן אַ אידישער מדינה און פֿאַלט אין שלאַכט

אונזער אידישער קאָמאַנדיר פֿעדאָראָוויטש, אַן אָפֿיציר פֿון דער רויטער אַרמיי, איז געווען אַזוי באַליבט, אַז פֿאַר אים זיינען מיר גרייט געווען צו גיין אין פֿייער און וואַסער. ער פֿלעגט אונז אָפֿט צונויפֿקליבן, שמועסן, זינגען אַרום אַ פֿייער. און געטרייסט האָט ער אונז, אַז די מלחמה וועט זיך ענדיקן און מיר וועלן אַלע גיין דורך פּערסיע און איראַק קיין ארץ־ישראל, כדי דאָרטן אויפֿצושטעלן אַן אייגענע אידישע מדינה.

נאָכדעם איז געקומען דער דייטשער אָנגריף אויף אונז, דער צוריקטריט צו די שלוזן, דער פֿאַרלוסט פֿון פֿילע גוטע חברים פּאַרטיזאַנער. דאָרטן, ביי די וואַסערן, האָט געדויערט די שלאַכט אַרום 7 שעה, און צווישן די שווער־פֿאַרוווּנדעטע איז אויך געווען אונזער באַליבטער קאָמאַנדיר פֿעדאָראָוויטש. אַ קלאַנג איז אַרומגעגאַנגען, אַז ער איז געטראָפֿן געוואָרן דורך אַ קויל פֿון שטאַב־נאַטשאַלניק מערזשלאַקאָוו, וועלכער איז באַקאַנט געווען אַלס אַנטיסעמיט און האָט שטאַרק מקנא געווען פֿעדאָראָוויטשן פֿאַר זיין פּאָפּולאַריטעט צווישן די קעמפֿער. פֿעדאָראָוויטש האָט פֿאַרשטאַנען, אַז זיין לאַגע איז שווער, און ער האָט געפֿאָדערט מ'זאָל זיינע ליידן פֿאַרענדיקן מיט אַ קויל. די דאָקטוירים־קאָמיסיע האָט באַשטעטיקט, אַז ער וועט ביים לעבן ניט קענען בלייבן פֿון אַזאַ וווּנד. די גרופּע האָט באַשלאָסן אויסצופֿאָלגן דעם באַליבטן קאָמאַנדיר פֿון זיינע ווייטאָקן און ס'איז געפֿאָדערט געוואָרן אַ פֿרייוויליקער, וואָס זאָל מסכים זיין דערשיסן דעם באַליבטן קאָמאַנדיר. קיינער האָט זיך ניט געמאָלדן, מ'האָט געוואָרפֿן גורל און דער גורל איז געפֿאַלן אויף יומעק ראָזמאַרין, אַ לאָדזשער שניידער. ער האָט זיך אָפּגעזאָגט אויסצופֿילן דעם באַשלוס, אפֿילו אויב מ'וועט אים דערפֿאַר פֿאַראורטיילן צום טויט. דאַן האָט זיך געפֿונען איינער פֿון אונזערע סלאָנימער דרייסטע און טרייע קעמפֿער, וואָס האָט אויף זיך גענומען די שווערע זאַך צו שיסן אַ קויל אין קאָפּ פֿון ליידנדיקן קאָמאַנדיר.

צוזאַמען מיט אברהמ'ל באַנד, דעמזעלבן ראָזמאַרין און נאָך אַ פּאַרטיזאַן, האָבן מיר אַוועקגעטראָגן פֿעדאָראָוויטשן הינטער אַ סטאָג היי. דאָרטן זיינען דורך צוויי קוילן פֿאַרענדיקט געוואָרן זיינע ליידן, און דאָרטן האָבן מיר אים טאַקע באַגראָבן.

ווען מיר האָבן פֿיל שפּעטער זיך אומגעקערט אין יענער געגנט, האָבן אונז די פּויערים דערציילט, אַז די דייטשן האָבן אויסגעגראָבן דעם קערפּער פֿון אונזער קאָמאַנדיר, פֿאַרדאָרבן זיין אויסזען, אַרומגעפֿירט אין די אַרומיקע דערפֿער און זיך באַרימט, אַז זיי האָבן עס אים געכאַפּט און דערשאָסן.

געטריבן דורך אידן־האַס פון וואַלד צו וואַלד

אונזער אָטריאַד האָט באַקומען אַ נייעם קאָמאַנדיר, אַ רוס. מיט אים זיינען מיר געווען אַרום אַ יאָר, ביז ס׳איז אויסגעבראָכן אַ סקאַנדאַל. דער שטאַבס־קאָמאַנדיר מערזשלאַקאָוו האָט באַפוילן צו דערשיסן אַ אידישן פּאַרטיזאַן, בערקאָוויטש, וואָס האָט פריער, לויט אַ באַפעל פון קאָמאַנדיר אויסגעפירט דעם טויט־אורטייל אויף אַ פויער וועלכן מ׳האָט באַשולדיקט אין שפּיאָנאַזש. ווען ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן שפּעטער, אַז דאָ איז געווען אַ טעות, האָט דער נאַטשאַלניק פון שטאַב ניט געמשפּט דעם לייטער פון אָטריאַד, נאָר דעם אידישן קעמפער, וואָס איז בכלל ניט שולדיק געווען.

מיר אַלע, די אידישע פּאַרטיזאַנער פון דער 51־טער גרופּע, זיינען אַזוי דורך דעם אַנטיסעמיטישן מאָרד־טאַט אויפגעבראַכט געוואָרן, אַז מיר האָבן אָן דעם וויסן פון אונזער קאָמאַנדיר באַלאַגערט מיט געווער דעם גענעראַל־שטאַב און געפאָדערט אַן אויפקלערונג, פאַרוואָס בערקאָוויטש איז דערשאָסן געוואָרן. מ׳האָט אונז צוגעזאָגט, אַז ס׳וועט דורכגעפירט ווערן אַן אויספאָרשונג און די שולדיקע וועלן באַשטראָפט ווערן. אָבער גלייכצייטיק איז, נאָכן ספּאָנטאַנישן בונט פון אונזער גרופּע, באַשלאָסן געוואָרן צו ליקווידירן דעם 51־טן אָטריאַד און צעשיקן די קעמפער אין פאַרשיידענע גרופּעס.

צוזאַמען מיט מיין פרוי בין איך צוגעטיילט געוואָרן צו דער 56־טער גרופּע, מיטן קאָמאַנדיר קוזמיטש, — אויך ניט קיין קליינער אנטיסעמיט, — אין שפּיץ. ער האָט פון די אידישע פּאַרטיזאַנער צונויפגעשטעלט אַ ספּעציעלן „וזוואָד" און איבער אים באַשטימט אַ סאָוועטישן אָפיציר, אַ איד מיטן נאָמען פימאַ פּאָדאָלסקי. אויף דעם אידישן „וזוואָד" זיינען אַרויפגעלייגט געוואָרן די שווערסטע אויפגאַבן, צוליב וואָס אַ סך פון אונזערע זיינען שנעל אומגעקומען.

אין יענער צייט האָט געבליט דער אַנטיסעמיטיזם אין וואַלד, און ס׳האָט אָפּט געמאַכט דעם איינדרוק, אַז ער האָט פאַרענדיקט זיין בלוטיקע אַרבעט אין די שטעט און שטעטלעך און זוכנדיק נייע בלוט־פאַרגיסונגען זיך אַריינגעכאַפּט אין וואַלד. אַ פּאָליט־קאָמיסאַר מיטן נאָמען יעגאָראָוו האָט אָנגעפירט אַ שטאַרקע אַנטיסעמיטישע העצע. לויט זיין באַפעל זיינען פון די קאַמפּס־גרופּן באַזייטיקט געוואָרן אַלע אידישע פרויען, פאַרוונדעטע און עלטערע אידישע קעמפער. ער האָט די אַלע מאָביליזירט צום צוגרייטן באַזעס אין די וועלדער, ווייט פון די קעמפער. צו אַזאַ גרופּע זיינען אויך באַשטימט געוואָרן מיינע און קאָמאַנדיר פּאָדאָלסקיס פרוי. מיר האָבן ביידע געמאָלדן, אַז אויב אונזערע פרויען בלייבן ניט אין אונזער קאַמפּס־גרופּע, גייען מיר מיט זיי. עס האָט אונז דערפאַר געדראָט אַ משפּט, אָבער יעגאָראָוו האָט שוין ניט געוואָלט נאָך מער כעס אַרויסרופן ביי די אידישע קעמפער, און ער האָט אונז דערלויבט מיטצוגיין מיט אונזערע פרויען.

אַ קאָמאַנדיר האָט אונז באַגלייט ביז דער בריסק־מאָסקווער באַן־ליניע און האָט אַליין געמאַכט אַ ויברח, וויל די ליניע איז געווען מינירט אַרום און באַוואַכט דורך אַ סך דייטשן. ווי ס׳איז זיינען מיר איבערגעגאַנגען די רעלסן און אַוועק בלאָנדזשען אין די דובראָווער וועלדער, צו האַווינאָוויטש, — עלנטע, אָפּגענאַרטע און אַרויסגעשליידערטע אידישע קעמפער.

אַזוי האָבן מיר געוואַנדערט, ביז מיר האָבן זיך אָנגעטראָפן אויף אַ ראַזוועדקע פון אונזער אַלטן אָטריאַד פון וואָלטשע נאָרי. נאָך לאַנגע מאַטערנישן, נאָכדעם ווי ס׳האָט אונז איינמאָל שיעור ניט געשאָסן דווקא אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער, מיטן שיכורן קאָמאַנדיר סענקינען בראש, נאָכן אָפּוואָרטן און אָפּוואַנדערן ווייטערדיקע טעג און נעכט, זיינען מיר סוף־סוף אָנגענומען געוואָרן אין דער 53־טער גרופּע. איך האָב זיך געריסן צו יעדער קאַמפּס־אויפגאַבע, מיין פרוי האָט געאַרבעט אַלס קעכין, און מיר האָבן ביידע, אַלס איינציקע אידן אין דער גרופּע, געוואָלט דערווייזן אונזער פּאַרטיזאַנישע טרייהייט.

אין דער גרופּע בין איך שוין פאַרבליבן ביז די וועלדער זיינען באַפרייט געוואָרן דורכן סאָוועטישן מיליטער.

און ווען די באַפרייאונג איז געקומען, זיינען מיר געשיקט געוואָרן קיין קאַמעניעץ־ליטאָווסק, צו ליקווידירן רעשטלעך פון דער דייטשער אַרמיי, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין די וועלדער. נאָך אייניקע חדשים האָב איך זיך פרייוויליק מאָביליזירט אין דער רויטער אַרמיי. צוזאַמען מיט אירע גרופּן האָב איך מאַרשירט קיין ליטע און פּרייסן, געווען ביים פאַרנעמען קעניגסבערג און בערלין.

ווען איך בין געווען אויפן פראָנט, איז געבוירן געוואָרן אונזער ערשטע קינד. ערשט סוף 1945 בין איך באַפרייט געוואָרן פון מיליטער און אַוועקגעפאָרן צו מיין משפּחה. מיר זיינען געווען אַ יאָר צייט אויך אין סלאָנים, אויף די חורבות און קברים. שפּעטער זיינען מיר אַריבער קיין לאָדזש, געלעבט דאָרטן אַרום 10 יאָר און פונדאָרטן אַוועק קיין ישראל.

פאַרן פאַרלאָזן פּוילן האָט מען אונז דערלויבט צו מאַכן אַ באַזוך אין סלאָנים, כדי זיך צו זעגענען פון דער פאַמיליע.

אהרן יוסלביץ

קטעי זכרונות מאותן השנים

בן 17 הייתי, כשפרצה מלחמת־העולם השניה ובעקבותיה נפלה סלונים עירנו בידי השלטון הסובייטי.

הייתי אז תלמיד הגימנסיה היהודית בסלונים, ומימי השלטון הרוסי של השנים ההן נשארו בזכרוני המאסרים והגירושים, שנפלו בחלקם של בני משפחתי הענפה. אבי ז״ל, חיים יוסלביץ, היה שותף במנסרה „אראביוס״. רוב קרובי מצד אבי ומצד אמי, בתו של סוחר־העצים ישראל אָסטרינסקי, נאסרו בידי הנ.ק.ו.ד. והוגלו בתאריכים שונים למרחקי סיביר. בהמשך שלטונם הספיקו הרוסים לגרש לפנים רוסיה גם את משפחות האסירים, כדי לעקור מן השורש את שרידי המשפחות, שהקימו והרחיבו את חרושת העצים בעירנו והיו פעילים בציבוריות היהודית ובמוסדותיה. אבי ישב בכלא סלונים עד יום פרוץ המלחמה בין גרמניה ורוסיה. משנשארה העיר באותם הימים בלי שלטון, פתחה העיריה את שערי בית־הסוהר ושיחררה רבים מהאסירים, ביניהם גם את אבי.

חיי גיהינום התחילו ליהודי סלונים ולפליטים המרובים שנקבצו בה מן היום הראשון לשלטון הנאצי. גזירה רדפה גזירה ולחיינו לא היה כל ערך. עם קביעת תחומי הגיטו, לחלקיו השונים, הועברה משפחתי — אבי חיים יוסלביץ, אמי חיה לבית אסטרינסקי, שני אחי שמאי ונח, וגם אני — לביתו של סטרוביניץ, מיד לאחר הגשר הראשון שעל־יד הדאמבה.

אחרי הגזירות והעינויים, עבודת־הכפיה וחיי הרעב, באו בזו אחר זו אקציות־הטבח. לא פעם דיברתי על לבם של בני־משפחתי, שנעקור מן הגיטו, נברח ליערות הידועים לנו היטב ונצטרף לפרטיזנים. הורי לא רצו לשמוע לדברי, ואני החלטתי לצאת לבדי היערה ואח״כ להביא אלי את בני משפחתי.

ואז באה האקציה הגדולה ושריפת הגיטו. אלפים־אלפים נספו באש ומכדורי הרוצחים. שורת הבתים שלנו היתה מהבודדות שלא הוצתו בידי הנאצים. הם חששו, שמא תגיע האש עד המנסרה הגדולה של יזירסקי, שבה ריכזו חמרי־עץ לצרכי המלחמה שלהם. ישבנו איפוא במחבואי הבתים, כשריחות הדלקה והגופות השרופות ממלאות כל פינה בצחנה איומה, עד להיחנק. ידענו, שלחיינו אין עוד כל ערך. ידענו, כי הנאצים ישמידו אותנו ברגע שיתפסונו. כל שורת הבתים שלנו היתה מוקפת משמרות של הרוצחים.

נשארתי אחד מכל משפחתי

בבוקר אחד נכנסו הנאצים ועוזריהם לכל הבתים של השורה, מביתו של לייב־וולף מרמינסקי ז״ל ועד למנסרת יזירסקי, הוציאו את כל היהודים שמצאו בבתים ובמרתפים והציבו אותם בשורה ארוכה. כל אחד ידע כבר אז את גורלו. אמי הספיקה לברוח מהבית ולהסתתר בעלית־הגג של משרד מנסרת יזירסקי. את אבי ושני אחי רצחו הגרמנים בו ביום. אני הצלחתי להתחמק מאחורי הבתים ולברוח בכיוון השצ׳ארה. הגרמנים ירו אחרי, אך לא פגעו בי. עברתי את הנהר בשחיה, עד שהגעתי לחלק הארי של זאמושצ׳ה, לדרך המובילה לאלברטין, לאורך מיכלי הנפט והבנזין.

נכנסתי לביתו של פולני אחד. הוא קיבל אותי בסבר־פנים יפות, האכילני והשכיב אותי ללינת־לילה בביתו. למחרת היום הודיע לי מצילי, כי הגרמנים מתכוננים לערוך חיפושים בבתי הנוצרים אחרי יהודים מסתתרים. מאחר שהוא חשוד בעיני הגרמנים, מוטב לו להסתלק מן הבית. הוא ישאיר דלת פתוחה, כדי לא להרגיז את עורכי החיפושים. אותי הסתיר במיטה, מתחת לכסת גדולה, וציווני לא לזוז מן המקום, ואם אשמע קולות מן החצר — לעצור ממש את נשימתי.

קל לתאר את הרגשתי ברגע היכנסי אל מתחת לכסת העבה, אך קשה לי לתאר לכם, מה עבר עלי, על לבי ומחשבותי, בשלושת הימים הרצופים בהם התחבאתי בתוך המיטה הזרה, כשכל רחש ולחש מבחוץ מקפיא את דמי, עוצר דפיקות לבי ומעלה מיד את המחשבה: „זהו הסוף!...״

אבל עם הפחד שאפף אותי במקום מחבואי, הגבירו בי אותם שלושת ימי המחבוא את שנאתי העמוקה לרוצחים ואת הרצון העז לנקום את נקמת יקירי. עתה, כששכבתי ללא תנועה את רוב שעות היום והלילה, עלתה לנגד עיני תמונת הרצח שמסביב. שוב נזכרתי במותם של אבי ושני אחי, אבל יותר מהכל שרוי הייתי בלי הרף בקדחת של שנאה לאיש מסויים — לשומר חצר המנסרה של יזירסקי. כאשר ברחתי כל עוד נפשי בקרבי מכדורי הגרמנים, לאחר שחציתי את השצ׳ארה „הישנה״, התחבאתי בדרך בין ערימות הקרשים של המנסרה. שם ראני אחד מעובדי המפעל, איש פטראלביץ, וסיפר לי, כי באותו יום הלך שומר החצר והלשין לגרמנים, ש„ז׳ידובקה״ אחת מסתתרת בעלית־הגג של המשרד. הנאצים באו, הורידו את אמי מהעליה והרגו אותה בו במקום.

„נקמה, נקמה!״ — מלים אלו בערו בקרבי ואכלו את מוחי. חשבתי, כי אחרי שאגיע ליער, אבוא פעם למנסרה ואתנקם באותו שומר־מלשין. קרה הדבר לאחר מכן, שהיער בו לחמתי היה מרוחק מסלונים, אבל את נקמת דם אמי נקמתי לאחר השחרור.

רק פעם ביממה, בשעת אחרי חצות, הייתי מגיח ממחבואי ופורס לעצמי לחם ושותה מים. כל יתר השעות עברו עלי מתחת לכסת בפחד ובמחשבות נקמה.

מקץ שלושת ימים ארוכים אלה חזר הפולני מצילי. מדבריו נוכחתי, שהוא באמת חיפש למעני קשר לפרטיזנקה. היה זה בן־אדם בודד ואומלל, גיבן מלפנים ומאחור, נמוך־קומה, שקט ונבון. לאחר שאכלנו את כל מה שהכין לארוחה, אמר לי, שהוא יוצא לדרך רכוב על סוסתו ועלי לרוץ בעקבותיו, אבל במרחק

של כחצי קילומטר, לבל יפול עליו שום חשד של קשר כלשהו אתי, אם אתפס אני או הוא ע״י הגרמנים.

עם הלוחמים ביער

שעות ארוכות רצתי אחרי מצילי, עד שהגענו ליערות דוברי־בור. הוא הראה לי על נקודה מסויימת ביער ואמר לי, ששם מתחבאים כ־50 יהודים, אולי אני רוצה להצטרף אליהם. נגשתי לבונקר — אבל היהודים סירבו לקבלני, מבלי להגיד לי למה ומדוע. המשכתי בדרכי עם הפולני, שהביאני לביתה של אשה בילורוסית משותקת, אלמנה ואם לנער בן 12—13, שגרה בביקתה ביער והיו לה קשרים עם פרטיזנים.

לא ידעתי כיצד להודות למיטיבי ומצילי הגיבן. הצעתי לו את שעון־הזהב של אבי, אבל הוא סירב לקבל פרס על כל הטוב שעשה לי. הוא אמר לי, שהוא מאושר בהצילו בן־אדם מידי הנאצים צמאי־הדם.

האלמנה הבילורוסית התיחסה אלי תחילה בחוסר אמון, אבל לאחר שסיפרתי לה כל מה שעוללו הנאצים ליהודי סלונים ולבני משפחתי, נתרכך לבה והיא הבטיחה לי לקשרני עם הפרטיזנים. ואמנם, לאחר יומיים בביקתה, שבהם האכילני בנה הצעיר ודאג לי ולחיי, הגיעו ארבעה חיילים פרטיזנים, רכובים על סוסים וחמושים מכף רגל ועד ראש. הם שאלו את האלמנה, מי אני ומה מעשי כאן, והיא הסבירה להם את רצוני להצטרף לפרטיזנקה. הם הציגו לי כמה שאלות, וכשאמרתי להם, בשיניים נוקשות מפחד, שאני מוכן ומזומן בכל לבי להיות פרטיזן, כדי לנקום נקמת משפחתי ויהודי עירי, הבטיחו לי הארבעה, שלמחרת היום יבואו עם עגלה ויקחוני אתם אל המחנה שלהם.

הם באו ביום המחרת, הביאו אתם עגלה וגם ידיעה, כי הגרמנים גילו את הבונקר עם 50 היהודים ורצחו את כולם. שוב קרני נס, שלא נתקבלתי לבונקר היהודי ונשארתי בחיים. נפרדנו בידידות מהאלמנה המשותקת ומבנה הצעיר. בעגלה הובאתי ליערות וולצ׳ה נורי שבסביבות קוסובה, לא הרחק ממסילת הרכבת בריסק־ברנוביץ. המפקד שקיבלני אמר לי, שאהיה חבלן ואעסוק בפיצוץ רכבות של הצבא הגרמני ובהת־קפת מכוניות עם קצינים גרמניים, המהלכות בכביש בריסק־ברנוביץ.

צורפתי למחלקה, התחלתי באימונים קדחתניים, של 6 שעות ביום, ברובה, מקלע, חמרי־נפץ, כידון וכד׳. לימדוני גם לרכוב על גבי סוס. מקץ שבועיים למדתי את כל התורה הזאת והתחלתי במילוי התפקידים שהוטלו עלי.

רכבות עם גרמנים מידרדרות לתהום

בשבוע השלישי נשלחתי עם עוד 4 פרטיזנים, חבלנים בעלי ותק, להורדת רכבת גרמנית מן הפסים. עמוסי נשק ותחמושת ומכשירים שונים יצאנו לדרך. הגענו עד קצה היער, עברנו את המשמרות שלנו ופתחנו בזחילה ממושכת של שעות רבות, כדי לעבור בזהירות את 12—13 הקילומטרים מן היער ועד פסי־הרכבת. משהגענו עד לקילומטר מן המסילה, נתנו לי החבלנים הוראות אחרונות כיצד להניח את חמרי־הנפץ ולחבר אותם אל הסוללות, ומהן להוליך חוט באורך של 150 מטר אל המארב שלנו. פעולה חבלנית זו היתה הכרחית, מאחר שהגר־מנים חששו למיקוש המסילה והיו מריצים לפני הקטר שני קרונות־משא עמוסות אבנים וחול, כדי שאלה הקרונות יפוצצו את המוקש והקטר עם 30—40 הקרונות, העמוסים חיילים ותח־מושת, לא ייפגעו ולכל היותר יישארו תקועים במקום. בסופו של החוט הארוך היה מפסיק, שבעזרתו הופעלו הסוללות ובא פיצוץ המוקש רק ברגע שהקטר הגיע למקום הנחתו.

בלילה ההוא, הראשון להשתתפותי במלחמה עם הנאצים, הצלחנו להפעיל את המוקש בזמן הנכון והקטר עם כל הרכבת הארוכה נידרדרו מהמסילה הגבוהה למטה, ברעש עצום ובצע־קות איומות של החיילים הגרמניים. לא יכולתי לתאר לעצמי הרגשה יותר טובה, רגש נקמה יותר נעים וערב לאוזן וללב, מאשר צווחותיהם של נאצים הנשארים מתחת לקרונות ההפו־כים. באותו חודש הוספנו למקש רכבות ובדרך־כלל הצלחנו בפעולותינו.

הגרמנים הציבו משמרות לאורך מסילת־הברזל, אבל גם על קושי זה התגברנו בדרכים שונות. אחרי זה המציא האויב „פטנט״ חדש: על גבי 4 קרוניות קלות, שהורצו לפני הקטר, הונחו 2 קורות ארוכות, ואל קצה הקורה הראשונה הוצמד מכשיר מגנטי המגלה מוקשים. ליד נהג הקטר יושב היה חייל מצוייד במשקפת, ומשהיה רואה את מחוג המכשיר, יוצא ממצב תנוחתו ומתחיל לנוע ימינה ושמאלה, היה מצווה על הנהג לעצור את הרכבת, כדי לפנות את המוקש מן המסילה.

במשך זמן ממושך לא יכולנו להתגבר על אמצעי־הזהירות הללו והנאצים היו מעבירים שיירות רבות על פני המסילה. לעומת זאת גרמנו להם צרות צרורות על הכביש הנמשך מבריסק לברנוביץ. בכביש זה המתה תנועה רבה של מכוניות עם קצינים גבוהים, ואת אלה היינו מפוצצים ברימונים ומנקבים ברובים ובמקלעים. אני עצמי התקפתי כ־20 מכוניות גרמניות בשנות שרותי בפרטיזנקה.

משנפסק מיקוש הרכבות, נוכח אמצאות הזהירות של הגר־מנים, קיבלנו פקודה להצטייד ברובים ותת־מקלעים מיוחדים, שהוצנחו אלינו, לתוך עבי היער, באישון לילה מתוך אווירוני הצבא הסובייטי, ולירות מהם בקטרי הרכבות הנאציות. היו אלה „רובי־סנייפרים״ מיוחדים, וממרחק של קילומטר ויותר הצלחנו לא פעם לעשות את הקטרים ככברה, לפגוע במכונות, לרוקן את הדוודים מהמים הרותחים, לעצור את הרכבות לשעות רבות ולרתקן במקום. פעולות אלו הפריעו לגרמנים באספקת נשק ותחמושת לחזית המזרחית.

הצבא הגרמני סבל כל כך מידי הפרטיזנים, עד שהחליט לערוך מלחמה בלוחמי היערות. כ־40 אלף חיילים גרמניים הקיפו את יערותינו ופתחו באש מתותחים כבדים. בו בזמן הופגז היער ממאות מטוסים, שהיו יחד עם פצצותיהם קוצרים ממש במכונות־היריה את דרי היער.

שלושה ימים ארכה הרעשת היערות שלנו בידי הגרמנים. היתה זו פעולת הריכוך שלהם, שאחריה החלו לנוע לתוך עבי היער טורי הרגלים שלהם. אבל כל אימת שחייליהם ניגשו לעמדות הבונקרים המבוצרים שלנו, היינו פותחים עליהם באש קטלנית שעשתה בהם שמות. מדי פעם היו מתקיפים ומיד נסו־גים ובורחים לכל עבר. התנגשויות אלו נמשכו כשלושה שבו־עות, עד שהגרמנים נוכחו לדעת, כי לא ישמידו את עמדות הפרטיזנים. והם נסוגו, בהשאירם אחריהם אלפי הרוגים.

גם קרבנותינו היו מרובים, בעיקר מהפגזת מטוסיהם, שפגעו בשני בונקרים גדולים והפילו בשניהם כ־800 לוחמים. אבל הם לא הצליחו לעקור אותנו מתוך היערות.

לא שבעתי עדיין נקם

החלה הנסיגה הגדולה של הצבא הגרמני מעומקי רוסיה. קיבלנו פקודה לעקוב אחרי דרכי נסיגתם של האויבים, לחבל בהם ולרדפם. מילאנו פקודה זו בשמחה, על אף העייפות של שלוש שנות מלחמה בכוחות העולים עלינו בציוד ובתנאי החיים.

יום אחד נשלחתי לכיוון הכביש, למטרות עיקוב. עליתי על צמרת עץ גבוה והנה רואות עיני כוח צבאי עצום נע מצד ברנוביץ. לבי רעד משמחה: הנה־הנה יעלה צבא האויב על שדה־המוקשים הנרחב שזרענו למענו בהמשך הכביש. אך ככל שהמשכתי להסתכל במשקפת־השדה שלי, גברה תדהמתי: זה היה הצבא האדום, שנע בכוח גדול קדימה. בקפיצה גלשתי מהעץ, עליתי על הסוס ומיהרתי לקראת חיל החלוץ של הצבא המשחרר. בלי נשימה הגעתי לשורות הראשונות והודעתי לקצינים על המוקשים המחכים להם בדרך. הכוח הסובייטי נעצר, נשלחו מיד חבלנים לכיוון השטח הממוקש ואני מיהרתי על סוסי למחנה, אל המפקד העליון של הכוח הפרטיזני, כדי להודיעו על בואו של הצבא האדום, עם המארשל ז'וקוב בראש.

במשך שעה הוכנה יציאת הפרטיזנים מן היער לקבלת פני המשחררים. פגישת הגנראל שלנו עם המארשל ז'וקוב היתה מלאה התרגשות ומרנינה לב. מפקדנו מסר לו דו"ח על פעולות הפרטיזנקה, ובין היתר סיפר גם עלי ועל מעשי גבורתי כחבלן בכבישים ובמסילת הברזל. נקראתי אחרי זה אל המארשל, וכשנשאלתי, מה רצוני עכשיו, אחרי השחרור, עניתי: „רק דבר אחד רוצה אני, — נקמה באויב הנאצי". הובטח לי, לפי בקשתי, שיעמידוני בראש מחנה קצינים גרמניים שבויים.

חזרתי לעירי החרבה, לסלונים. בדרך מתחנת הרכבת מיהרתי אל ביקתת מצילי הפולני, אך מצאתיה ריקה. שכנים סיפרו לי, כי צעירה פולנית הלשינה לגרמנים על הפולני, שהסתירני והביאני לפרטיזנים. הנאצים תפסו אותו ותלוהו בככר העיר. חיפשתי את המלשינה המתועבת, אך לא מצאתיה. שם רצתי לחצר מנסרת יזירסקי, הוצאתי מביתו את השומר ועל מסרו את אמי לידי הגרמנים תקעתי בו כמה כדורים.

שהיתי כמה ימים בסלונים, עד שנקראתי לקמיניץ־ליטובסק, לפקד על מחנה השבויים של הקצינים הנאציים. לא אספר, כיצד נקמתי בהם, בשחצנים הללו, את נקמת הורי וכל עמי. השפלתי אותם עד עפר. כשהעבירו אותם לפנים רוסיה, עזבתי את בילורוסיה החרבה והגעתי ללודז. עד 1949 עבדתי בשירותי הבטחון, אחרי זה הייתי 8 שנים צלם־עתונאי. באוגוסט 1957 הגעתי ארצה.

ישראל טשערניכאָווסקי

אונזער בריגאַדע האָט באַפרייט די טויטע שטאָט סלאָנים

איך אַליין בין געווען אַ פּאָלאַנקער תושב, אָבער כ'קען גוט סלאָנים — געהאַט דאָרטן פיר ברידער, די שחיטות האָב איך דורכגעלעבט אין פּאָלאַנקע, דאָרטן האָב איך פאַרלוירן מיין גאַנצע משפחה — מיין פרוי און פינף קינדער. דאַן בין איך אַוועק אין וואַלד.

אין דער פאַרטיזאַנקע בין איך געווען אין דער בריגאַדע פון ראָקאָסאָווסקי, אין דעם אָטריאַד „דזערזשינסקי". אונזער בריגאַדע האָט פאַרנומען סלאָנים און מיר זיינען די ערשטע אַריין אין שטאָט. די שטאָט איז געווען גאַנץ ליידיק — אַלע גויים זיינען זיך צעלאָפן, און קיין אידן זיינען ניט געווען. אונזערע פאַרטיזאַנער האָבן אָנגעהויבן זוכן דייטשן און געפונען זייער אַ סך, געהרגעט פון זיי צענדליקער, אויפגעוואָרפן אַ הויכן בערגל פון דייטשע טויטע. אויפן צווייטן טאָג האָבן די פאַרטיזאַנער געכאַפּט 3 דייטשע אָפיצירן, האָט מען זיי אויפגעהאָנגען אויפן מאַרק — זיי זיינען געהאָנגען אַ פּאָר טעג, ביז זיי זיינען געשוואָלן געוואָרן.

די שטאָט האָט נאָך אַלץ געברענט. די דייטשן זיינען אַנטלאָפן דורך רוזשנויער גאַס, און אַנטלויפנדיק האָבן זיי געוואָרפן צינדבאָמבעס אויף דער שטאָט און זי אָנגעצונדן. מיר, די פאַרטיזאַנער, זיינען געקומען פון דערעוויאַנטשיצער געגנט.

מיר האָבן געוווינט אין סלאָנים אויפן שולהויף, אין אַווערבוך'ס הויז, אין דער הויך. אין אונטערשטן שטאָק האָבן דאַן געוווינט באַאַמטע פון „זאַגאָט־זיערנא". אין דער גרויסער שול און אין דער ציוניסטישער שול זיינען געווען תבואה־שפייכלערס. שפּעטער זיינען מיר אַריבער אין אַן אַנדער וווינונג — אין מויער, פאַר יעזערסקעס שטוב. פּוסטע הייזער זיינען געווען אין סלאָנים אַ סך. מיר האָבן געקענט פאַרנעמען, וואָס מיר האָבן געוואָלט. אויף בריקער גאַס איז געבליבן עפּשטיינס באָד און אויך די מיל און ס'זיינען נאָך געווען גאַנץ אייניקע הייזער העכער אויף בריקער גאַס.

ראש השנה 1944 האָבן מיר געדאַוונט ביי זיאַמע אָסטראָווסקין אין שטוב, אויף זשאַבינקע. פסח 1945 האָבן מיר געבאַקט מצות אין דעם זעלבן הויז, געבאַקט פאַר אַלעמען. פאַר די קינדער האָט מען געבאַקט אייער־מצות. אַ רוסישער איד איז געווען דער לייטער פון אַלע טאַרטאַקן, ער האָט יום־טוב געדאַוונט ביים עמוד אין שול.

ווייזט אויס אַז ביז איצטער געפינען זיך נאָך אין סלאָנים: חאָמסקי, אַ לינקער סאָציאַליסט, וואָס איז יאָרן־לאַנג געזעסן אין טורמע; זניידין — געווען אַמאָל אַ סטאָליאַר, קלעצקי מאָטל — אַ שניידער. צוזאַמען זיינען דאַן געווען ביז 30 אידן, אָבער געבליבן זיינען פיל וויניקער. אַ הייסע פריינטשאַפט האָט געהערשט צווישן דעם ביסל לעבנגעבליבענע סלאָנימער אידן.

טשערניכאָווסקיס פרוי גיט צו:

ענדע זומער 1944 זיינען מיר אָנגעקומען קיין סלאָנים און ניט געטראָפן דאָרטן קיין איינציקן אידן. שפּעטער, אין אַ פּאָר וואָכן אַרום, האָבן זיך צונויפגעקליבן אַ ביסל אידן: קלעצקין מאָטל (געבליבן אין סלאָנים), מאָשקאָווסקי שבתאי מיט דער פרוי, אַרטשיק באַנדט, אַלפּערט מיט דער פרוי און קינדער, די פרוי פּעשקין (איר מאַן משה פּעשקין איז געקומען שפּעטער, ווייל ער איז געווען מאָבילזירט ביי די רוסן), דאָקטאָרטשיק מיט זיין פרוי גאָלדע, משה באַלאַבאַן, אהרן יאָסילעוויטש. מיר האָבן געוווינט אויף שולהויף, אין אַווערבוך'ס הויז. מיר זיינען געבליבן אין סלאָנים ביז 1946, ניט געליטן ניט פון די אַרומיקע גויים, ניט פון דער מאַכט, געלעבט רואיק אין דער אויסגעשטאָרבענער שטאָט, ביז מיר האָבן באַשלאָסן צו פאַרלאָזן און קומען אַהער, אין אידישן לאַנד.

קלמן ליכטנשטיין

פון סלאנימער געטא - קיין ביאליסטאק

סלאָנים און סלאָנימער אין דער ביאַליסטאָקער אויפשטאַנד־ און אומקום־ליטעראַטור

איינער פון די הויפט־מיטלען, מיט וועלכע די נאַציס האָבן זיך באַנוצט ביים אויספירן זייערע טייוולאָנישע פלענער פון אידן־פאַרניכטונג, איז געווען די איזאָלירונג פון די אידישע ישובים איינער פון אַנדערן. אָפשניידן איין קהילה פון דער צווייטער; אַרומרינגלען די געטאָס ניט נאָר מיט דראָטן, נאָר אויך מיט אַ מין כינעזישע וואַנט, וואָס דערלאָזט ניט קיין קאָנטאַקט צווישן זיי; האַלטן זיי אין כסדר׳דיקער פול־שטענדיקער אונוויסנהייט פון דעם, וואָס עס טוט זיך אין דער נאָנטער אידישער שטאָט, — אָט דאָס איז געווען איינער פון די „סטראַטעגישע" מאַנעוורען אויפן וועג צו דער פול־קאָמענער אויסראָטונג.

אויך סלאָנים איז פון ערשטן טאָג אָן פון דער אָקופּאַציע געוואָרן אָפּגעשניטן פון אַלע גרעסערע און קלענערע, נענ־טערע און ווייטערע ישובים. וועגן קאָנטאַקטן מיט וואַרשע, לאָדז און אַנדערע פויליש־אידישע שטעט, מיט וועלכע סלאָנים איז אַזוי געווען פאַרבונדן פאַר דער מלחמה, — האָט מען ניט געקענט טראַכטן. נאָר דורך אַ צופאַל פלעגט מען אַמאָל באַקומען פון דאָרטן אַ ידיעה. נאָר אפילו מיט אַזעלכע נאָנטע און אייגענע שטעט, ווי ווילנע, ביאַליסטאָק, בריסק, גראָדנע, איז ניט געווען קיין פאַרבינדונג. די איינצלנע מענטשן, וואָס פלעגן זיך דורכרייסן מיט סכנת־נפשות פון געטאָ אַהין, — זיינען געווען די איינציקע פאַרבינדונג־פאַקטאָרן. אפילו קאָנ־טאַקטן מיט די גאָר־נאָנטע באַראַנאָוויטש, וואָלקאָוויסק, לידע, נאָוואָגרודעק, — זיינען געווען אָפגעריסענע, אָפגעהאַקטע. יעדער געטאָ איז געווען אַזוי ווי אַ באַלאַגערטע פעסטונג, און יעדער יודנראַט האָט געווירקט, אַזוי ווי אויף אַ אינזל, אויף זיין אייגענעם געוויסן און אחריות, אָן קיין שום אַלגעמיינער ליניע און ריכטונג.

סלאָנים איז נאָך בולט׳ער געוואָרן אָפגעשניטן צוליב דער נאָנטקייט פון „גרענעץ". ווי באַקאַנט, איז סלאָנים געוואָרן דורכן אָקופאַנט איינגעגלידערט אין דער „ווייסרוטענישער" רעפובליק, ווען מערב־גרעניץ איז געגאַנגען אויך פאַרביי דעם טייכל זעלוויאַנקע, ביי זעלווע. זעלווע און רוזשנוי זיינען שוין געווען אויף יענער זייט „גרענעץ". וואָלקאָוויסק און גראָדנע מיט זייערע געביטן האָבן געהערט צו דעם אַזוי־גערופענעם „ביאַליסטאָקער באַצירק", וועלכער איז געווען פאַרבונדן מיט מזרח־פרייסן, און האָט געהערט פאָרמעל צום רייך. סלאָנים איז אַלזאָ געוואָרן גאָר־נאָנט צו דער „דייטשער גרעניץ". גענוג צו זאָגן, אַז בראש פון „ביאַליסטאָקער באַ־צירק" איז פון יולי 1941 אָן, ד. ה. גלייך פון אָנהויב פון דער אָקופאַציע, געווען דער „גאַולייטער" (נאַצישער גובערנאַטאָר) פון אָסט־פרייסן עריך קאָך, וועמענס געביט האָט אַלזאָ דער־גרייכט אַזש ביז זעלווע און רוזשנוי צו מזרח, אין דער צייט, ווען דער סלאָנימער „געביטסקאָמיסאַר" איז געווען אָפּהענגיק פון מינסקער לאַנדעס־קאָמיסאַר פאַר ווייס־רוסלאַנד קאָבע. אָט די צעשניידונג פון אומגעגנט האָט נאָך מערער איזאָלירט די סלאָנימער אידן פון די אַרומיקע ישובים, בפרט אַז צו די אידן פון „ביאַליסטאָקער באַצירק" איז, לויט אַ באַשלוס פון דעם „רייכסזיכערהייטסהויפטאַמט", געווען צוגעפאַסט אַן אַנ־דער פאָליטיק, ווי צו די אידן פון ווייסרוסלאַנד און מיט דעם דערקלערט זיך אויך, וואָס אין זעלווע און רוזשנוי זיינען ניט פאָרגעקומען קיין שחיטות אויפן אָרט. נאָר ענדע 1942 איז גע־קומען דער גירוש אין די וואָלקאָווסקער בונקערס, און פון דאָרטן, אָנהויב 1943, — קיין טרעבלינקע און אוישוויץ.

ניט געקוקט אויף די לעבנסגעפערלעכע שוועריקייטן, האָבן דאָך די געטאָס אָדער איינצלנע אידן געפרוווט אָנהאַלטן ידיעות און אָנקניפן קאָנטאַקטן מיט די נאָנטע געטאָס. איבער־הויפט איז דאָס חל אויף די אונטערגרונט־באַוועגונגען. אויך סלאָנימער געטאָ און סלאָנימער אונטערגרונט זיינען ניט אָפ־געשטאַנען אין דער הינזיכט. די ידיעות־און מענטשן־באַוועגונג פלעגט זיך נאָך פאַרשטאַרקן ערב־ און נאָך־„אַקציעס". איבער־הויפט האָט מען בעת די אַקציעס געפרוווט זיך ראַטעווען דורך לויפן קיין מערב, אין ביאַליסטאָקער באַצירק, ווו קיין שחיטות זיינען נאָך ניט פאָרגעקומען.

די ליטעראַטור וועגן ביאַליסטאָקער געטאָ און אויפשטאַנד פאַרמאָגט פיל ידיעות וועגן סלאָנים און סלאָנימער. די ידיעות וועלכע מיר ברענגען דאָ זיינען גענומען פון די ווערק פון בערל מאַרק: „דער אויפשטאַנד פון ביאַליסטאָקער געטאָ" און פון רפאל רייזנער: „דער אומקום פון ביאַליסטאָקער אידנטום".

אַ סעריע ידיעות דערציילן וועגן דער קאָלאָסאַלער וויר־קונג פון די סלאָנימער שחיטות אויף דער שטימונג און האַל־טונג פון די ביאַליסטאָקער אידן. דער ערשטער און וויכ־טיקסטער ווידערשטאַנד־אַקט אין ביאַליסטאָק איז פאָרגעקומען אונטער דעם דירעקטן אימפולס פון אַ סלאָנימער אַקציע. ס׳איז אויך אינטערעסאַנט נאָכצופאָלגן, ווי אַזוי ס׳זיינען דערגאַנגען

אין ביאַליסטאָק די ידיעות וועגן סלאָנים. אַ באַזונדערן אינטערעס האָבן די געהיימע פאַרבינדונגען צווישן די סלאָנימער און ביאַליסטאָקער אונטערגרונט־באַוועגונגען, ווי אויך דאָס אָנקומען פון סלאָנים פון געוויסע מיטגלידער פון „השומר הצעיר". דאָס באַווייזן זיך פון סלאָנימער פליטים אין ביאַליסטאָקער געטאָ, נאָך דער אַקציע פון יוני־יולי 1942, געפינט אויך זיינע אָפּקלאַנגען אין די ביכער. און פון אַ גאָר באַזונדערן אינטערעס איז דער אָנטייל פון סלאָנימער יוגנט אין ביאַליסטאָקער אויפשטאַנד און אין די פּאַרטיזאַנער־גרופּן אין די ביאַליסטאָקער וועלדער.

יצחק מאלמעד: „פאַר מיינע אויגן האָט איר אין סלאָנים דערמאָרדעט 10 טויזנט אידן"

ווי באַקאַנט, זיינען אין סלאָנים אומגעקומען טויזנטער פליטים פון ווייט און פון נאָנט. אין דער אַקציע פון 14־טן נאָוועמבער איז אומגעקומען אַ פליטים־פאַמיליע מאַלמעד, אָפּשטאַמיקע פון בריסק און געקומען קיין סלאָנים פון ביאַליסטאָק. אַ זון פון דער פאַמיליע, יצחק, וועלכער איז דאָרטן געווען מיט זיינע עלטערן און מיט זיין פרוי און 2 קינדער, איז, ווייזט־אויס, געווען אין טשעפּעלעווע און האָט זיך געראַטעוועט פון די גריבער. און אָט אויף וואָס פאַר אַן אופן עס האָט זיך אָפּגעשפּיגלט די סלאָנימער טראַגעדיע אין ביאַליסטאָק. וועגן דעם דערציילט מאַרק:

„דער ערשטער שטאַרקער העלדישער אַקט פון ווידערשטאַנד איז געווען דער גבורה־אויפטו פון אידישן פאָלקסמענטש יצחק מאַלמעד. יצחק מאַלמעד, אַ געבוירענער אין יאָר 1903 אין בריסק. פאַר דער מלחמה אַ פאַרבער־אַרבעטער אין ביאַליסטאָק, איז די ערשטע מלחמה־צייט פאַרוואָגלט געוואָרן קיין סלאָנים און האָט דאָרטן איבערגעלעבט צוויי שוידערלעכע שחיטות. פאַר זיינע אויגן דערמאָרדעט געוואָרן זיינע עלטערן און די פרוי מיט 2 קינדער. אין ביאַליסטאָק, נאָכן אַנטלויפן אַהין, האָט ער געאַרבעט אין דער פאַבריק פון דייטש מילער, אין דער סעקציע פון קאַמען־פּראָדוקציע. אויף מילערס פאַבריק איז געווען טעטיק אַ שטאַרקער קרייז פון דער אַנטיפאַשיסטישער אָרגאַניזאַציע... אין מאַלמעדס באַנעמונג האָט מען געפילט, ווי עס ווערט רייף ביי אים אַ דעציזיע פון מעשים... און פון ווערטער איז מען טאָקע אַריבער צו מעשים. די אַרבעטער האָבן גענומען זאַמלען זאַלץ־זויער. דאָס לעצטע מאָל ערב די פעברואַר־געשעענישן (געמיינט דעם גירוש־ביאַליסטאָק אין פעברואַר 1943. — ק. ל.) האָט מאַלמעד גענומען זאַלץ־זויער אין פאַרבערס סמאַרע־פאַבריק אויף יוראָווצער גאַס, אינאיינעם מיט נאָך אידן, וועלכע האָבן ניט געוואָלט גיין ווי שאָף צו דער שחיטה... געשען איז דאָס באַלד דעם 1־טן טאָג פון דער אַקציע (5־טן פעברואַר 1943). מאַלמעד האָט געהערט צו דער גרופּע, וואָס האָט געשיצט דאָס הויז אויף קופּעצקאַ 29. ווען די ס. ס. לייט און די אידישע פּאָליציאַנטן זיינען אַריין אין די קאָרידאָרן, האָבן זיך די אידן אַקעגנגעשטעלט. אין דער ערשטער ריי איז געשטאַנען מאַלמעד. ער האָט אויסגעצויגן די הענט מיט דער פלאַש און באַגאָסן דעם נאָנטסטן דייטש מיט וויטריאָל. יענער האָט אַרויסגעכאַפּט דעם רעוואָלווער. אָבער, משוגע פון ווייטאָק און בלינד, האָט ער, אויסשיסנדיק, געטראָפן אַן אייגענעם דייטשן פּאָליציי־באַאַמטן, וועלכער איז געפאַלן אַ דערשאָסענער... ווי עס גיבן איבער אַנדערע, זאָל מאַלמעד האָבן אַרויסגעריסן ביים באַגאָסענעם דייטש דעם שפּייער און אַליין געשאָסן צום אָפיציר און אים אַוועקגעלייגט. מאַלמעד איז אין דער מהומה אַנטלאָפן... אין געסטאַפּאָ איז גלייך אָפּגעהאַלטן געוואָרן אַ באַראַטונג, און נאַכהער האָט מען געמאָלדן דעם יודנראַט, אַז אויב ער וועט אין משך פון 8 ביז 10 שעה ניט צושטעלן דעם אַטענטאַט־אויספירער, וועלן הונדערט ערוב'ניקעס ווערן דערשאָסן. צוויי אַ זייגער בייטאָג האָבן די נאַצישע רוצחים געכאַפּט אָן אַ חקירה ודרישה צופעליקע הונדערט אידן און זיי אויסגעמאָרדעט. שבת, 6־טן פעברואַר, איז אויסגעהאָנגען געוואָרן אַ מעלדונג, אַז פאַר מאַלמעדס קאָפּ ווערט געגעבן דער פרייז פון 10 טויזנט מאַרק. דאָס געטאָ האָט פאַרביסן געשוויגן, קיינער האָט דעם נקמה־נעמער ניט אַרויסגעגעבן. די געסטאַפּאָ האָט אַריינגעשיקט איר אידישן שפּיאָן, יודקאָווסקי'ן, אַ סלאָנימער פליט, כדי צו זוכן מאַלמעדס שפּורן. די געסטאַפּאָ האָט געדראָט מיט אַ פיל־פאַכיקער גרעסערער שחיטה ווי דאָס אויסשיסן די 100 ערוב'ניקעס. זי האָט דערקלערט, אַז 5000 אידן וועלן מיט זייער קאָפּ באַצאָלן פאַרן אַקט פון יחיד. אידישע לעבן־געבליבענע עדי־ראיה דערציילן, אַז דעמאָלט האָט זיך מאַלמעד דעצידירט און זיך איבערגעגעבן אין די הענט פון די רוצחים. אָבער דייטשע עדות (פריץ פרידל, דער געסטאַפּאָ־שעף פון געטאָ) דערציילן, אַז מאַלמעדן האָט אַרויסגעגעבן דער אידישער מסור, וועמען מען האָט נאַכהער אַרויסגעצאָלט די פּרעמיע.

„אויף צומאָרגנס, זונטיק 7־טן פעברואַר, האָט דער געסטאַפּאָ שטאַנד־געריכט געמשפּט מאַלמעדן. די געסטאַפּאָ־גדולים האָבן געווידמעט דעם טאָג אויף אויסצופאָרשן דעם געפאַנגענעם העלד.

— „פאַרוואָס האָסטו געהרג'עט אַ דייטש? — האָבן זיי געפרעגט.

מאַלמעד האָט געגעבן אַ פעסטן און שטאָלצן ענטפער:

— „איך האָב אייך פיינט! איך באַדויער, וואָס איך האָב דערהרג'עט בלויז איינעם, פאַר מיינע אויגן זיינען געפאַלן מיינע עלטערן פאַר מיינע אויגן האָט איר אין סלאָנים דערמאָרדעט 10 טויזנט אידן. איך האָב ניט קיין חרטה". —

דער שטאַנד־געריכט האָט אַרויסגעגעבן דעם אורטייל: טויט דורך הענגען.

אויף צומאָרגנס, מאָנטיק, 8־טן פעברואַר, 8 אינדערפרי, איז שוין געשטאַנען די תליה, גרייט פאַר דעם הויז קופּיעצקי 28. אין געטאָ האָבן אַריינמאַרשירט דייטשע זשאַנדאַרן, שוץ־פּאָליציאַנטן, געסטאַפּאָ־לייט, קריפּא (קרימינאַל־פּאָליציי). אַ האַלבע שעה צייט האָט דער פאַרמשפּט'ער געמוזט שטיין פאַר דער תליה און וואַרטן אויפן אָנקום פון די געסטאַפּאָ־גדולים. די דייטשן האָבן דערווייל געשלאָגן מאַלמעדן מכות־רצח, ער האָט זיך אָבער געהאַלטן ווירדיק. רואיק איז ער געגאַנגען צום טויט. 2 מאָל האָט מען אים געהאַנגען. דעם 1־טן מאָל האָט זיך דאָס שטריקל אָפּגעריסן. ער האָט נאָך באַוויזן אויסצורופן: „איר, דייטשע מערדער! איר וועט דעם קריג פאַרלירן! נידער מיט היטלערן!" — אין דער לעצטער מינוט האָט ער אָנגעשפּיגן דעם תליין אין פּנים. ווען דער שלייף איז שוין

אַרויפגעוואָרפן געוואָרן אויפן האַלז, האָט מאַלמעד אויסגע־רופן מיטן לעצטן כוח אויפן קול, אַז די גאַנצע גאַס האָט געהערט: „באַנדיטן! איר וועט באַצאָלן פאַר דעם. אייער סוף איז שוין נאָנט!״ —

דער אַקט פון מאַלמעד האָט געמאַכט אַזאַ רושם, אַז „פון די פעברואַר 1943 געשעענישן אין ביאַליסטאָק איז באַוווּסט בעיקר דער העלדישער אַקט פון יצחק מאַלמעד״. און מאַרק גיט־צו: „דער איינדרוק איז געווען אַ קאָלאָסאַלער. אין משך פון 3 טעג האָבן זיך איבערגעחזרט געהיימע מאַניפעסטאַציעס אין שכנות פון דער תליה... דער העלדישער אַקט פון יצחק מאַלמעד האָט געהאַט אַ שטאַרקן אָפּקלאַנג צווישן די ווידער־שפעניקע עלעמענטן פון געטאָ. דער ביישפּיל פון יצחק מאַלמעד האָט מיטגעריסן נאָך אַנדערע און געשטויסן צו אַ ריי ווידערשטאַנד־אַקטן. דעם מסור יודקאָווסקי האָט ניט אויסגע־מיטן דער מדת־הדין פון דער אידישער נקמה. אין אַ צייט שפּעטער האָבן די אידישע נקמה־נעמער אויסגעפירט אַ טויט־אורטייל איבערן העסלעכן מנוול״.

אויך רייזנער דערציילט וועגן מאַלמעד־אַקט, און זייערע ווערסיעס שטימען אין אַלע הינזיכטן.

פון דעם זעען מיר, ווי די סלאָנימער אַקציע האָט אַרויס־גערופן דירעקט צו העלדישע מעשים, און לויט די עדות, האָט דער אַקט פון מאַלמעד געדינט אויך אַלס סטימול פאַר ווייטערדיקע העלדישקייטן און אפילו פאַרן ביאַליסטאָקער אויפשטאַנד.

פרעגט זיך, ווען איז מאַלמעד אַנטלאָפן פון סלאָנים? — פון זיינע ווערטער ביי דער אויספאָרשונג איז קלאָר, אַז ער איז ביי געווען די אַקציע פון טשעפּעלעווע („פאַר מיינע אויגן האָט איר אין סלאָנים דערמאָרדעט 10 טויזנט אידן!״). — אמת, פון סלאָנימער געראַטעוועטע האָבן מיר ניט געהערט, אַז צווישן די אַנטרונענע פון די טשעפּעלעווער גריבער איז אויך געווען אַ געוויסער פּליט מאַלמעד. אָבער, ווי ס׳ווייזט־אויס, איז מאַלמעד, אַלס פּליט פון ביאַליסטאָק און נאָכדעם ווי ער האָט אַלעמען פאַרלאָרן, געלאָפן ביינאַכט פון טשעפּעלעווע אויף מערב, קיין ביאַליסטאָק, און דעריבער האָט מען אין סלאָנים ניט געוווּסט פון אים.

קאָנטאַקטן צווישן דער סלאָנימער און ביאַליסטאָקער אונטערגרונט־באַוועגונג

פון די סלאָנימער לעבן־געבליבענע פאַרטיזאַנער איז אונז ווייניק־וואָס באַקאַנט וועגן קאָנטאַקטן צווישן דער סלאָנימער געהיימער באַוועגונג מיט די פירער פון ביאַליסטאָקער אונ־טערגרונט. וועגן אַזעלכע באַציאונגען דערוויסן מיר זיך איצט פון מאַרקס בוך:

„צוגלייך מיט די פאַרטיזאַנער־מחנות אין די וועלדער אין 1941, זיינען געשאַפן געוואָרן אַנטיפאַשיסטישע אָרגאַניזאַציעס אין די שטעט. אַזאַ אָרגאַניזאַציע איז אַנטשטאַנען, צ.וו.א.נד. אויך אין סלאָנים. די צילן זיינען געווען: אָרגאַניזירן פאָלקס־מאַסן; זאַמלען געווער און מעדיקאַמענטן; העלפן דער פאַר־טיזאַנער־באַוועגונג״. —

און ווייטער לייענען מיר: „אויף קופּעצקאַ גאַס אין ביאַליסטאָק, אין וווינונג פון יוסף דרייער, איז געווען דער טרעף־פונקט פאַר די אָנפירער פון דער אונטערערדישער באַוועגונג פון דער אַרומיקער פּראָווינץ. יוסף דרייער איז געווען דער, וואָס האָט געהאַלטן דעם קאָנטאַקט מיט די חברים פון גראָדנע, און אפילו פון ווייטן סלאָנים...״ —

אויף אַזוי־פיל איז געווען די פאַרבינדונג אַ שנעלע, אַז פון סלאָנים האָט מען באַוויזן צו מעלדן קיין ביאַליסטאָק, אַז ס׳גרייט זיך אַ נייע שחיטה. „די אָרגאַניזאַציע אין ביאַליסטאָק האָט זיך באַמיט צו געפינען אַן עצה. אַן אויסוועג פאַר באַ־דראָטע אידן פון אַנדערע שטעט. פון סלאָנים, ערב דער שוידערלעכער שחיטה (אין זומער 1942. — ק. ל.) האָט דער אַנטיפאַשיסטישער קאָמיטעט באַקומען אַ ידיעה פון דעם חבר סאַנע ראָזענבלום, אַז עס איז שלעכט. דער קאָמיטעט האָט תיכף־געשיקט צו די סלאָנימער חברים אַ בריוו מיט אַן אָנווײַ־זונג: „רייסט זיך אַדורך קיין ביאַליסטאָק. נעמט מיט זיך וואָס מער אידן״. — אָבער עס איז שוין געווען צו שפּעט.

וועגן די ערשטע פאַרטיזאַנער־קאַמפן אַרום סלאָנים האָט מען זיך דערוווּסט אין דער וועלט גאַנץ פרי. „דעם 9־טן סעפּ־טעמבער 1941 האָט מיטגעטיילט די סאָוועטישע „אינפאָרמ־ביוראָ״ וועגן שטאַרקע קאַמפן פון די פאַרטיזאַנער אין באַראַ־נאָוויטשער־סלאָנימער געגנט״. —

פון סלאָנימער „השומר הצעיר״ — אין ביאַליסטאָקער זעלבסטשוץ

נאָך דער נאָוועמבער־שחיטה זיינען אָנגעקומען אין ביאַ־ליסטאָק איינציקע מיטגלידער פון סלאָנימער „השומר הצעיר״, וועלכע זיינען צוגעשטאַנען צו דער ביאַליסטאָקער אונטער־גרונט: „שומרים״ האָבן זיך געיאַוועט אין ביאַליסטאָקער געטאָ סוף 1941. דאַן קומט אָן קיין ביאַליסטאָק די ערשטע גרופּע שומרים פון ווילנע, גראָדנע און סלאָנים, ווו די לאַגע פאַר די אידן איז שוין דאַמאָלט געווען סכנת־נפשות׳דיק.

איינער פון זיי, זרח זיסקינד־זילבערבערג. אַ פּליט פון קאַליש אין סלאָנים, האָט איבערגעלעבט דעם 14־טן נאָוועמ־בער. נאָכהער איז ער אַריבער קיין ווילנע און ענדע 1941 אָנגעקומען קיין ביאַליסטאָק. ער איז, אַזוי ווי יצחק מאַלמעד, געווען אונטערן גוואַלדיקן רושם פון דער סלאָנימער שחיטה. און האָט זיך זייער אויסגעצייכנט אין דער ביאַליסטאָקער זעלבסטשוץ, לויט ווי ס׳ווערט דערציילט ביי מאַרקן, די גביית־עדות פון חיה גראָסמאַן:

„זרח זיסקינד־זילבערבערג, מיטגליד פון „השומר הצעיר״, אַ געבוירענער אין קאַליש, אין 1916. אַ מענטש מיט אַ שפּרודל־דיקער ענערגיע, איז ער געווען איינער פון די קעמפער פאַרן ווידערשטאַנד־געדאַנק. קיין ביאַליסטאָק איז ער אָנגעקומען אַ דורכגענומענער מיט גרויל און מיט נקמה־לעכצונג, נאָך דעם ווי ער איז געווען אַ דירעקטער עדות פון די שוידערלעכע שחיטות אין סלאָנים און אין ווילנע. ער איז געקומען אין ביאַליסטאָק פון ווילנע ענדע 1941... ער איז געווען איינער פון די דריי קאָמענדאַנטן פון שטאַב פון זעלבסט־שוץ... האָט געהאָלפן ביים באַאַרבעטן די פּלענער פון קאַמף אַרויסטריטן. אין פאַראייניקטן זעלבסטשוץ האָט ער פאַרטראָטן דעם „השומר הצעיר״ צוזאַמען מיט חיה גראָסמאַן... אין טאָג פון אויפ־שטאַנד, 16 אויגוסט 1943 איז ער געווען אין טייל פון שטאַב, וואָס איז געבליבן אין עוואַקואירטן געטאָ; ער איז געווען

בײַ דער שלאַכט אויף סמאָלנע גאַס; אין דער שלאַכט אינם יודנראַט־גאָרטן... ער האָט אָנגעפירט מיט אַ גרופּע, װעלכע האָט זיך אַרײַנגעריסן אין דער דײַטשער מעטאַל־פאַבריק האַנס אָטאָ באַלט, און זיך דאָרט פאַרבאַריקאַדירט... נאָכהער געװען צװישן די 70, װאָס האָבן זיך צוריקגעצויגן אין בונקער אויף כמעלניע־געסל. און דאָרטן אומגעקומען דעם 19־טן אויגוסט...״

די סלאָנימער מיידל סאָניאַ שמידט — קאָמאַנדיר פון געטאָ זעלבסטשוץ

אַ חוץ מאַלמעדן און זיסקינד־זילבערבערג, װעלכע זײַנען נאָר געװען פּליטים אין סלאָנים און זײַנען געװען אַזוי באַהערשט פון די גרויל־איבערלעבעניש פון סלאָנימער 14־טן נאָװעמבער, — האָבן זיך אויסגעצייכנט אַ רייע סלאָנימער יוגנטלעכע מיט העלדישע מעשים אין ביאַליסטאָקער אויפשטאַנד און אין די פּאַרטיזאַנער. בערל מאַרק דערציילט:

„די סלאָנימער מיידל סאָניע שמידט (טאָכטער פון אַפּטייק־סקלאַד־אינהאַבער) איז אין די לעצטע קאַמפן פון אויפשטאַנד געװען קאָמאַנדיר פון געטאָ־זעלבסטשוץ און דאָרטן געפאַלן: „אין קליינעם געטאָ״ (נאָכן ליקװידירן דעם געטאָ אין אויגוסט 1943) זײַנען אַריין די לעצט־געבליבענע פון דער זעלבסטשוץ־אָרגאַניזאַציע, די נשמה פון דעם טליענדן װידערשטאַנד זײַנען דאָ געװען... די שומרת סאָניע שמידט פון סלאָנים (און אַנדערע). אינאיינעם מיט זיי האָט זיך אויך געפונען... מרדכי יאַניש, אַן אַלטער פּאַרטיזאַן פון סלאָנים... דער קאָמאַנדיר סאָניע שמידט איז בראש פון אַ גרופּע אַרויס פון געטאָ, זיך דערקליבן צום װאַלד. אָבער אויפן װעג אַהין זײַנען די שרידים פון זעלבסטשוץ דערװישט געװאָרן פלוצים דורך אַ דײַטשער אָפּטיילונג. עס האָט זיך פאַרקניפּט אַ קורצע שלאַכט. בלויז 2 פון דער אידישער גרופּע זײַנען אַרויס גאַנץ. די לעצטע קאָמענדאַנטין פון ביאַליסטאָקער געטאָ־זעלבסטשוץ סאָניע שמידט איז געפאַלן מיט אַ העלדן־טויט״ —

סלאָנימער יוגנט אין ביאַליסטאָקער פּאַרטיזאַנקע

װעגן זעלבן מרדכי יאַניש װערט דאָרטן דערציילט:

„מרדכי יאַניש („מיעטעק״) איז געװען פון די אָנפירער פון אַ אונטערגרונט־קעמערל, װאָס האָט שוין עקזיסטירט אין די ערשטע חדשים פון 1942... גענומען אַן אָנטייל אין קאַמף אין יודנראַט־גאָרטן, דעם 16־טן אויגוסט 1943... געװען מיט סאָניע שמידט אין „קליינעם געטאָ״... גענומען אַן אָנטייל אין פּאַרטיזאַנער־שלאַכט בײַם טייך סופּראַסל״. —

װעגן די סלאָנימער פּאַרטיזאַנער יאַנקל גראַיעװער און גאָלדע קאַמענעצקי װערט דערמאָנט אין שייכות מיט אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע: „אין דער פּאַרטיזאַנישער גרופּע פון אליהו בוימאַץ, װאָס האָט זיך אויסגעצייכנט אין ביאַליסטאָקער געגנט און אויך מיטן אָרגאַניזירן דעם בונט פון די אידן אין שטעטל סופּראַסל, זײַנען געװען, צװ. אַנד... גאָלדע קאַמענעצקי פון סלאָנים... און יאַנקל גראַיעװער (פּסעװדאָנים „יאַנעק״) פון סלאָנים, װעלכער איז געפאַלן אין קאַמף... אין יוני 1944 איז געקומען צו אַן ערנסטן צוזאַמענשטויס מיט אַ װלאַסאָװ־אָפּטיילונג אין דער ליפּיטשאַנער פּושטשע. דאָרטן איז געפאַלן מיט אַ העלדן טויט דער פּאַרטיזאַנער יאַנקל גראַיעװער״.

ליפּע מאָרדוכאָװיטש, װעלכער איז אַנטלאָפן נאָך יולי 1942 אין ביאַליסטאָק, האָט אויך גענומען אַן אָנטייל אין די פּאַרטיזאַנקע: „בײַ דער געטאָ־ליקװידאַציע זײַנען דורך אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע די „ביאַלע קאָזשוכי״ („די װײַסע פּעלצן״) אַרויסגעראַטעװעט געװאָרן פון ביאַליסטאָקער געטאָ פיל אידן. צװישן זיי ליפּע מאָרדוכאָװיטש (נאָכהער צוגעשטאַנען צו די פּאַרטיזאַנער), װעלכע זײַנען געלאָפן פון ברענענדיקן געטאָ, אָדער געשפּרונגען פון די צוגן״. —

און װי ס׳װײַזט זיך אַרויס, איז אַ סלאָנימער בחור געװען אויך צװישן די „ביאַלע קאָזשוכי״: „באָריס עפּשטיין פון סלאָנים איז געװען איינער פון 9 פערזאָן פון אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע א. נ. „ביאַלע קאָזשוכי״. דאָס זײַנען געװען מענטשן, װאָס זײַנען אַרויס דורך אייגענע װעגן פון ביאַליסטאָק און אַנדערע געטאָס און זיך אָרגאַניזירט אין אַ פּאַרטיזאַנער־אָפּטייל. בעת דער געטאָ־ביאַליסטאָק־ליקװידאַציע האָבן זיי אויפגעשטעלט שטאַפּעטן לענג־אויס דעם שליאַך פון שטאָט אין װאַלד און געראַטעװעט אַ ביסל אידן (צװישן זיי אויך ליפּע מאָרדוכאָװיטש)״. —

װעגן העניעק װײַסענבערג (זון פון סלאָנימער בוכהאַלטער ליאָװע װײַסענבערג), װעלכער איז מיט זײַן מוטער אַנטלאָפן אין זומער 1942 קיין ביאַליסטאָק דערװיסן מיר זיך: דער 19־יאָריקער העניעק װײַסענבערג פון סלאָנים האָט אין די גרויליקע אויגוסט־טעג שוין געהאַט הינטער זיך אַ היבשע שלאַכט־דערפאַרונג פון װאַלד. װי אַ פּאַרטיזאַן האָט ער איינמאָל פאַרטריבן אַ גרופּע דײַטשן. אין די אויגוסט־טעג 1943, בעת דער געטאָ־ליקװידאַציע אין ביאַליסטאָק, האָט ער זיך געפונען אין געטאָ. ער האָט זיך געשטעלט צום קאַמף און זיך אויסגעצייכנט באַלד אין די ערשטע צוזאַמענשטויסן״. —

װעגן אַ געװיסן אַבראַמאָװיטש פון סלאָנים (זײַן פאָרנאָמען און אַנדערע פּרטים װעגן זײַן פּערזאָן פעלן אונז), װעלכער איז געפאַלן אין ביאַליסטאָקער תפיסה, דערציילט אונז רייזנער: „אין ביאַליסטאָקער תפיסה זײַנען געװען אַ גרופּע פון 40 אידן, װעלכע האָבן נאָך ביז יולי 1944 געאַרבעט בײַם אויסגראָבן און פאַרברענען הרוגים אַרום ביאַליסטאָק. 15־טן יולי 1944 האָט מען אויך זיי געװאָלט ליקװידירן, זײַנען זיי אַנטלאָפן. די דײַטשן האָבן געשאָסן, און נאָר 9 זײַנען געראַטעװעט געװאָרן. צװישן די געהרג׳עטע פון די 40, איז געװען אויך אַבראַמאָװיטש פון סלאָנים״ (פאָרנאָמען ניט אָנגעגעבן. — ק. ל.).

דער שענדלעכער קאַפּיטל פון די מוסרים, די 3 ברידער יודקאָװסקי („דימאַניעס״)

אויב די געשיכטע־שרײַבער פון ביאַליסטאָקער געטאָ װייסן צו דערציילן פיל גוטס װעגן סלאָנימער אידן, און בפרט װעגן העלדנטום פון סלאָנימער יוגנט, װאָס האָבן צוגלייך מיט דער ביאַליסטאָקער אידישער יוגנט געקעמפט מיט װירדע און קידוש־השם פאַרן אידישן כבוד, — קענען זיי אָבער אויך ניט אויסמיידן דעם שאַנד־פלעק פון די פאַררעטער, די דריי ברידער יודקאָװסקי פון סלאָנים, — די קינדער פון דער טרויעריק־באַרימטער, נאָך פון פאַר דער מלחמה, פאַמיליע יודקאָװסקי (באַקאַנט אין סלאָנים אונטערן נאָמען: „דימאַניעס״). מיר סלאָנימער, דאַרפן זיך ניט איבערנעמען פון זייער

געשיכטע. קיינמאָל האָט די משפּחה ניט געהאַט צו טאָן מיט דער אידישער געזעלשאַפט.

פון ריין־געשיכטלעכן שטאַנדפּונקט איז אָבער כדאי צו ברענגען דאָ, וואָס ס׳ווערט דערציילט אין מאַרקס בוך וועגן זייערע „מעשים" אין ביאַליסטאָקער געטאָ:

„די געסטאַפּאָ אין ביאַליסטאָק האָט פאַרשטאַרקט דורך שפּיאָנען איר עקספּאָזיטור אינם אידן־ראַיאָן. אירע געשפּענסטער אין געטאָ זיינען געווען, צוו. אַנד. אויך: דער געלער יודקאָווסקי און זיין ברודערל, ביידע פּליטים פון סלאָנים, ווו זיי האָבן דורכגעמאַכט אַ היבשע שול פון מסירה... אַ געוויסער קעניגסבערגער דייטש האָט געהאַט אויף ליפּאָווע גאַס 84 אַן אונטערנעמונג פון וואַסער־לייטונג און קאַנאַליזאַציע־אינסטאַלאַציעס. ער האָט באַשעפטיקט ביי זיך 55 אידן. דער דאָזיקער דייטשער אונטערנעמער האָט זיך אַרויסגעוויזן פאַר אַ זעלטענעם אויסנאַם. ער האָט געוואָרנט זיינע אידישע מיטאַרבעטער, אַז עס גרייט זיך אַ ליקווידאַציע־אַקציע פון ברייטן פאַרנעם. זיין פאַרטרוילעכע אינפאָרמאַציע איז אַריינגעדרונגען אין געטאָ, אָבער זי איז אויך דערגאַנגען צום אידישן געסטאַפּאָ־שפּיאָן יודקאָווסקי, וועלכער האָט עס תיכף איבערגעגעבן ווו מען דאַרף. ביים דייטש איז פאָרגעקומען אַ רעוויזיע, דורכגעפירט דורך געסטאַפּאָ. פיר אידן און אַ פּאָלאַק זיינען אַרעסטירט געוואָרן. ניט געקוקט דערויף, וואָס מען האָט זיי אָנגעטאָן געברענטע צרות, האָבן זיי ניט פאַרראַטן זייער בעל־טובה. נאָך שווערע עינויים זיינען זיי אומגעבראַכט געוואָרן. אין שייכות מיט יצחק מאַלמעדן, האָט די געסטאַפּאָ געשיקט איר אידישן שפּיאָן יודקאָווסקי, כדי צו זוכן מאַלמעדס שפּורן. די גרעסטע צרות האָט דאָס געטאָ און בפרט די אונטערערד געהאַט אויסצושטיין פון די חברה־לייט, די ברידער יודקאָווסקי... זיי זיינען עס געווען די אויגן און די אויערן פון געסטאַפּאָ אין דעם אידן־ראַיאָן. אין מאַי 1943 האָט די אונטערגרונט אין ביאַליסטאָק אַרויסגעגעבן אַ טויט־אורטייל אויף די אויסוווּרפן. מען האָט גענומען נאָכשפּיאָנירן די געסטאַפּאָ־שפּיאָנען און צוגרייטן דאָס אויספירן דעם משפּט. אין יוני איז דאָס (טיילווייז) מקוים געוואָרן. דער ערשטער איז דערליידיקט געוואָרן דער עלטערער יודקאָווסקי. דער דאָזיקער פאַרשוין האָט באַזוכט פון צייט צו צייט אַ זונה, וואָס אין איר שכנות האָט געוווינט אַ חבר׳טע פון דער אָרגאַניזאַציע. מען האָט דעם מנוול אויסגעשפּירט. אָבער בעלבים אויף נקמה־נעמען זיינען געווען אַ סך. אויך די פורמאַנעס האָבן געהאַט זייער חשבון מיט יודקאָווסקי׳ן, וועלכער האָט געהאַט געמסר׳ט אַ שמוגלער. אויף לוצקער גאַס האָבן די פורמאַנעס אָפּגעלייגט מיט מעסערס דעם עלטערן יודקאָווסקי. דער מסור איז נאָר שווער פאַרוווּנדעט געוואָרן און געבליבן ליגן אין שפּיטאָל אויף פאַבריק־גאַס. זיינע 2 ברידער (און נאָך אַ מסור. — ק.ל.), וועלכע האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אויסער דעם געטאָ, זיינען איינמאָל אים געקומען מבקר חולה זיין. אָבער דאָ האָבן שוין געלויערט אויף זיי די נקמה־נעמער (אויסגערעכנט די נעמען. — ק. ל.). די נקמה־נעמער האָבן זיך פאַרטאַיעט אויף עק אָגראָדאָווע און פאַבריק־גאַס. ווען די שפּיקעס זיינען דורכגעגאַנגען, זיינען געפאַלן עטלעכע שאָסן... איינער פון די יודקאָווסקיס איז אָפּגעקומען מיט אַ וווּנד... (דער מסור צוויקליטש וואָס האָט זיי באַגלייט, איז געפאַלן טויט. — ק. ל.). ווען אידן האָבן זיך פון דעם דערוווּסט, האָט מען געזאָגט: אַ שיינע ריינע כפּרה!... די יודקאָווסקיס, וואָס האָבן זיך אַרויסגעדרייט פון דעם גערעכטיקן מדת־הדין, זיינען אין אַ צייט שפּעטער אומגעבראַכט געוואָרן דורך זייערע אייגענע אַפּוטרופּסים: דורך דער געסטאַפּאָ". —

אויך רייזנער ווייס צו דערציילן טשעקאַווע פּרטים וועגן די „שיינע" אויפטוען פון די „דימאַניעס" אויפן גרונט פון ביאַליסטאָקער געטאָ: „די נייע אַרויפגעשווומענע מוסרים, די ברידער יודקאָווסקי פון סלאָנים, האָבן פאַרשאַפט די ביאַליסטאָקער אידן פיל צרות. האָבן קצבים געקוילעט אַ קו, וועלכע מ׳האָט מיט טויט־געפאַר אַריינגעבראַכט אין געטאָ און פאַר וועלכן ס׳האָט געדראָט טויט־שטראָף, זיינען זיי שוין געגאַנגען אַרויסקוועטשן די נשמה. צוליב זייערע נידערטרעכטיקע מסירות האָבן אין פאַרלויף פון אַ גאַנץ קורצער צייט ביי 15 קצבים געפונען זייער פריצייטיקן טויט. זייער חוצפּה און פאַרברעכערישע מעשים זיינען דערגאַנגען אַזוי ווייט, אַז זיי האָבן פּשוט טעראָריזירט דעם יודנראַט און אַרויפגעוואָרפן אַ פּחד אויף די געטאָ־איינוווינער. אין אַ געוויסן טאָג כאַפּט זיי די געסטאַפּאָ ביי אַ שווינדל, און זיי ווערן צוזאַמען מיט זייערע פאַמיליעס אַריינגעוואָרפן אין די געסטאַפּאָ־אינקוויזיציע־קעלערן. פון דאָרטן פירט מען זיי אין תּפיסה, און אין אַ קורצער צייט אַרום גייען זיי זייער לעצטן וועג קיין נאָוואָשיאַלקי, אַן עגזעקוציע־פּלאַץ ביי דער שטאָט. און מיט דעם האָט זיך פאַרענדיקט דאָס טרויעריקע בלעטל פון די ברידער יודקאָווסקי". —

ערשטע ידיעות אין א"י וועגן סלאָנים — דורך אַ ביאַליסטאָקער פרוי

צום סוף איז כדאי צו דערמאָנען, אַז די ערשטע ידיעות וועגן אומקום פון סלאָנימער אידן, וואָס זיינען אָנגעקומען אין ארץ־ישראל אַזוי פרי ווי דעצעמבער 1942, זיינען צו אונז דערגאַנגען דורך אַ ביאַליסטאָקער פרוי. רייזנער דערציילט, אַז די פרוי יענטע לייזערסאָן מיט אירע קינדער האָט באַקומען אַן ערלויבניש צו פאָרן צו איר מאַן קיין ארץ־ישראל, זי איז אַרויסגעפאָרן פון ביאַליסטאָקער געטאָ ענדע זומער 1942, און איבער טערקיי און סוריע אָנגעקומען קיין תל־אביב אין הערבסט 1942.

די פרוי האָט, אויף אַן עפנטלעכער פאַרזאַמלונג פון ביאַליסטאָקער לאַנדסלייט אין תל־אביב, אין נאָוועמבער־דעצעמבער 1942, דערציילט וועגן דער לאַגע אין איר היים־שטאָט און אויך וועגן די שחיטות אין ווייסרוסלאַנד. איך האָב געפרעגט די פרוי לייזערסאָן, וואָס ווייס זי וועגן סלאָנים. — האָט זי מיר דאַן שוין דערציילט וועגן די שחיטות, אויף וויפל מען האָט געהערט וועגן זיי אין ביאַליסטאָק ביז איר אַרויספאָרן. פון דאַן־אָן האָבן מיר זיך שוין ניט געשאַפן קיין אילוזיעס וועגן דער ווירקלעכקייט, וואָס וועט זיך אַנטפּלעקן נאָך דער מלחמה.

אברהם סאבאל

נקמה אין די מערדער, א מצבה די ברידער

איך בין ניט געווען אין געטא. כמעט גלייך פון אנהויב האט קווינט אוועקגעשיקט מיך מיט נאך 10 אידן אין א הויף בארדאוויטש אויף ארבעט. די 10 אידן האבן זיך אומגעקערט קיין סלאנים, נאך א קורצער צייט, איך בין געבליבן דארטן און געארבעט אין הויף 9 מאנאטן. דאן איז אנגעקומען א באפעל צום פריץ, אז ער זאל מיך אפשיקן קיין סלאנים צוריק. די פריצטע האט מיר געוואלט ראטעווען. איר מאן איז געווען א דייטש. מיר האבן דערלאנגט א ביטע אין סלאנים צו פראלאנגירן מיין ארבעט ביי זיי אונטער פארשיידענע מאטיוון — מען האט אונז אפגעזאגט. זי אליין איז געגאנגען בעטן היקן וועגן מיר. זי איז צוריקגעקומען א פארוויינטע און דערציילט מיט טרערן, אז זי מוז מיר אוועקשיקן. דאס איז געווען 10 מערץ 1942. איך האב געמוזט פארלאזן דעם הויף. עס איז געווען זייער קאלט, 15 גראד פראסט.

אין וואלד מיט מיין קליינעם זון און אלטן פאטער

מיין פרוי און די קינדער זיינען געווען אין סלאנים, אויף פאדגורנע. מיין זון — א 10 יעריקער אינגל — איז געקומען צו מיר איין טאג פאר דער שחיטה. צוערשט האב איך זיך אויסבאהאלטן אין הויף, אין א גרוב, צוזאמען מיטן זון. ביינאכט פלעגן מיר אריינגיין אין שטוב, קריגן עסן, טרינקען, אביסל זיך אויסווארעמען, נעמען מיט זיך עסן אויפן גאנצן טאג. דאס האט געדויערט צוויי וואכן, מער האב איך ניט געקענט פארזעצן. דעם אינגל האב איך איבערגעלאזן ביי דער פריצטע און אליין בין איך אוועק אין וואלד. די פריצטע האט באהאנדלט דאס קינד זייער גוט. ער האט זיך באפריינדעט מיט דעם פריצ׳ס אינגל, געארבעט אין הויף און געווען גוט באזארגט די ערשטע צייט.

שפעטער, אז עס איז געפאלן אויף אים א חשד אז ער איז א אידיש קינד און איז נאר דורך א נס ניצול געווארן פון טויט, האב איך — נאכדעם ווי איך פלעג קומען פון צייט צו צייט ביינאכט פון וואלד זען דאס קינד, — מיטגענומען אים אין וואלד. דאס קינד פלעג איך אויסבאהאלטן אין א גרוב, אונטער בלעטער, אונטערן שניי — מיט אפגעפרארענע פיסעלעך פלעג איך אים שלעפן ווייטער. יעצט איז ער אין ישראל — א שיינער, קרעפטיקער בחור.

צוערשט בין איך געזעסן ביי טאג אין וואלד און ביינאכט פלעג איך אריין אין א שטוב פון א באקאנטן גוי זיך דערווארעמען, קריגן עסן און אוועקגיין פארטאג צוריק אין וואלד. איינמאל בין איך געקומען צום גוי בייטאג. עס זיינען געקומען אהין דריי קאמיסארן — פארטיזאנער — זיי האבן מיך חושד געווען, אז איך בין א שפיאן, איך האב געוויזן מיין פאספארט אלס איד, דאך האבן זיי מיר ניט געוואלט אננעמען אין דער פארטיזאנקע. אויף מארגן בין איך אוועק כאפן פיש, איך האב זיך געטראפן מיט א גרופע פארטיזאנער, מיט שוועריקייטן בין איך אנגענומען געווארן, — דארטן איז געווען אן אנדער קאמיסאר — און בין אוועק מיט די פארטיזאנער אין וואלד. דארטן איז געווען נאך איינער פון סלאנים — חיים גראטשוק, א שניידער.

אויף מארגן איז געווען אן אבלאווע אויף אונז. מיר האבן זיך צעגעגרייט, אוועק אויף א זאסאדע, געווארט אויף זיי, נאר זיי זיינען ניט געקומען — מיר זיינען געקומען צוריק אין וואלד, אין א האלבע שעה ארום איז געקומען א רייטער און דערציילט, אז מיר זיינען ארומגערינגלט. איין וועג איז נאך געבליבן אפן און די גאנצע גרופע איז מיטן געווער אוועק. איך בין ניט מיטגעגאנגען מיט זיי, ווייל מיין פאטער איז געזעסן ניט ווייט פון דעם פלאץ אין א בלאטע. איך בין אוועק צום פאטער. אויף צומארגנס בין איך געקומען צוריק אין וואלד אויף דעם זעלבן פלאץ. די גויים האבן דערווייל צעראבירט פון דעם לאגער אלץ וואס עס איז נאר איבערגעבליבן.

קאמיסארן אנטיסעמיטן

עס איז אנגעקומען אן אנדער אטריאד פון פארטיזאנער. דערווייל האבן זיך צוזאמען געקליבן אויפן פלאץ פון 15 ביז 20 אידן. דער קאמיסאר פון דער פארטיזאנקע איז געווען אן אנטיסעמיט, ער האט איבערגעלאזן די אידן אליין, נאר דריי פון זיי זיינען מיטגעגאנגען. דער ערשטער קאמף איז געווען נעבן קאזלובשטשינע. א צווייטער קאמיסאר, באריסטשיק, האט די אידן אנגענומען אין זיין אטריאד. ער איז געווען זייער שטרענג, געפאדערט דיסציפלין, זיך אויפגעפירט מערדערלעך, הויפטזעכלעך צו אידן. אין 2 טעג ארום נאכן אנגענומען ווערן אין דעם אטריאד זיינען מיר אוועק אויף א שלאכט — מיר זיינען געווען צוזאמען ביי 300 מאן און פון דער דייטשער זייט — ביי 280 דייטשן און 100 ווייסרוסן. דער שונא האט זיך פארפעסטיקט אין א בונקער אין קאזלובשטשינע, מיר האבן געעפנט א שטארקן אטאק, אריין אין קאזלובשטשינע. מיר האט דער קאמיסאר געשיקט אריין צו גיין אין ערשטן הויז פון שטעטל. נאך מיר איז געקומען א צווייטער איד. מיר האבן פארברענט דאס שטעטל, אבער מען האט געמוזט אויך איינגעמען דעם בונקער. די דייטשן האבן אונז פארשאטן מיט פייער אן אויפהער און עס איז געווען אוממעגלעך צוצוגיין צום בונקער. מיר זיינען אפגעטראטן צוריק. איך בין דערקראכן צום טייך, ווו עס איז געזעסן דער הויפטקאמאנדיר באריסטשיק, אויף דער צווייטער זייט טייך איז געשטאנען אונזער שווער געווער. ער האט מיר געגעבן א באפעל צו דערקריכן ביז צום טאנק. איך בין אריינגעפאלן אין קרייצפייער פון די דייטשן, געבליבן ליגן אויף דער ערד, דערביי איז מיין ביקס פון אויבן אפגעבראכן געווארן דורך די געדיכטע קוילן, די וואסער־פלאש אויפן רוקן איז דורכגעלעכערט געווארן (ליגנדיק האב איך גערעכנט, אז בלוט רינט מיר איבערן קערפער) — אזוי בין איך געלעגן ביז עס איז אביסל שטילער געווארן. אונזערע האבן געמוזט אפטרעטן, מיר זיינען אוועק צוריק, איבערלאזנדיק א סך קרבנות. שפעטער האב איך זיך דערוווסט, אז באריסטשיק האט געשיקט צום זעלבן טאנק 6 מענטשן. ווען זיי זיינען געפאלן, האט ער געשיקט אנדערע 6 — די זיינען אויך געפאלן, און דאן האט ער מיר געשיקט. מען האט איבערגעגעבן דעם קאמאנדיר, אז איך בין געבליבן אונטער די קוילן. צומארגנס בין איך אנגעקומען צוריק אין וואלד. איך בין גערופן געווארן צום קאמאנדיר, און יענער האט מיט כעס מיר פארגעווארפן, אז איך האב ניט אויסגעפילט זיין באפעל. מיך האט דערווארט טויט־שטראף. איך האב זיך אנגעהויבן בעטן ביים קאמאנדיר, און יענער, קענענדיק מיר אלס בראוון קעמפער, האט מיר דאס מאל געשענקט. די אידן פארטיזאנער האבן געהאלטן באריסטשיקן פאר אן אנטיסעמיט.

דערפאר וואס ער האט מיך געלאזן ביים לעבן, האט ער מיר געגעבן אן אנדער אויפגאבע: — איך זאל אנפירן די גרופע אין וועלכער ס׳זיינען געווען לאזער ראזנבערג און נאך איניקע פארטיזאנער,

ווייזן זיי ווו עס שטייט דער טאַנק, אַרויסנעמען פונם טאַנק די גראַנאַטן און ברענגען אין וואַלד. דערביי האָט ער אונז געמאָלדן, אַז אויב מיר פילן ניט אויס דעם באַפעל, וועלן מיר דערשאָסן. עס איז דערווייל אַדורכגעגאַנגען אַ היפּשע שטיקל צייט זינט דער ערשטער אָפּעראַציע, דער טאַנק איז מער ווי ביז העלפט פאַרזונקען געוואָרן אין דער נאַסער ערד, און עס איז געווען אוממעגלעך אַרויסצונעמען די גראַנאַטן. לאַזער ראָזנבערג איז געווען אַזוי פאַרצווייפלט, אַז ער האָט געוואָלט גלייך דאָרטן זיך נעמען דאָס לעבן. ער האָט אָנגעהויבן זוכן אַרום מענטשן, כדי זיך באַראָטן וואָס צו טאָן. ער האָט געפונען אַ פויער, וואָס האָט דערציילט אַז דאָ ניט ווייט ליגן גראַנאַטן־סנאַריאַדן, גרויסע, ניי־פאַבריצירטע. מיר האָבן גענומען 6 פויערים מיט פורן און איבערגעפירט אויפן צווייטן ברעג 13 פורן, צו 3 סנאַריאַדן אויף אַ פור, און געבראַכט אין וואַלד. מען האָט געמעלדעט אַז איך האָב אויסגעפילט דעם באַפעל. דער קאָמיסאַר האָט אויסגעהערט די געשיכטע און אַ קוועטש געבנדיק מיט די פּלייצעס האָט ער מיר אָפּגעלאָזן.

איך האָב געבעטן דעם קאָמענדאַנט ער זאָל מיר שיקן אין דער סעמיינער־פּאַרטיזאַנקע (משפחה גרופּן אין וואַלד), ווייל דאָרטן איז געווען מיין פאָטער און מיין קינד. ער האָט ניט איינגעשטימט, נאָר דערלויבט מיר אַריבערצוגיין אַהין אויף אַ קורצע צייט כדי זיך אָפּצורוהען. מען האָט מיך אָבער גלייך אומגעקערט צוריק, איך זאָל מאַכן וורשט פאַרן גאַנצן אָטריאַד.

2 וואָכן האָב איך געאַרבעט אין לאַגער, ביז עס איז געקומען אַ ראַזוועדקע און דערציילט, אַז מיר זיינען אַרומגערינגלט דורך אַ גרויסן דייטשן כוח. עס איז אויסגעבראָכן אַ שלאַכט, וואָס האָט געדויערט 3 טעג. די פּאַרטיזאַנער האָבן געמוזט אָפּטרעטן און זיך צעלאָפן איינציקווייז. דאָס איז געווען אָנהויב 1943. איך האָב זיך דערשלאָגן צום סעמיינער אָטריאַד, ווו ס'זיינען געווען מיין פאָטער און מיין זון. מען האָט געמוזט אַנטלויפן, ווייל די דייטשן האָבן אונז נאָכגעפאָלגט. איך האָב געטראָגן דעם פאָטער אויף זיך. מיר זיינען געקומען ביז 7 קילאָמעטער פאַר דער ליפּטשאַנסקער פּושטשע, צוזאַמען אַרום 40—50 מענטשן, סעמייניקעס. מיר האָבן געמוזט ווייטער לויפן, ווייל די דייטשן האָבן געשיקט ראַקעטעס און געשיסטערט אין וואַלד. 5 טעג האָבן מיר זיך באַהאַלטן אָן עסן. פאַר די קינדער האָבן מיר פאַרמישט אַביסל מעל מיט וואַסער. אָנקומענדיק אין נייעם וואַלד האָבן מיר דערזען אַ פייערל פונדערווייטנס און צוגעקומען צו אַ פויעריש הייזל. אין הייזל זיינען געזעסן 2 אידישע פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן געפונען אַ פאַרמישטן צובער פאַר חזירים, און האָבן פון אים אַלע געגעסן און געגעבן אויך די קינדער. דער פויער האָט רחמנות געהאַט אויף אונז. אַליין איז ער געווען אָרעם, פונדעסטוועגן האָט ער געפונען ביי זיך אַ זעקעלע אַרבעס און דאָס צעטיילט צווישן אונז.

שפּעטער בין איך ווידער צוגעשטאַנען צו די אַלגעמיינע פּאַרטיזאַנער, געגאַנגען אויף ראַזוועדקעס, ביז עס האָט זיך ביי אונז צוזאַמענגעקליבן אַ געוויסע צאָל אידישע פּאַרטיזאַנער. דער נייער קאָמאַנדיר האָט צעטריבן די אידישע פּאַרטיזאַנער און צוגענומען ביי אונז דאָס געווער. מיר האָבן זיך צעזייט איבערן וואַלד.

איך האָב געפונען אין וואַלד מיין פאָטער, שוועסטער און קינד. מיר האָבן אויסגעגראָבן אַ טיפע גרויסע גרוב, געמאַכט אַ זעמליאַנקע. ביינאַכט איז אָנגעפאַלן אַ סך שניי און האָט אַלץ צוגעדעקט. 8 וואָכן זיינען מיר געזעסן אין דער זעמליאַנקע.

ווען מיר האָבן געבראַכט אין זעמליאַנקע דעם אַלטן פאָטער, האָט ער מיר געבעטן נאָך לאַנגע וואָכן אַראָפּציען אים די שטיוול. מיר האָבן אים אַראָפּגעצויגן די שטיוול צוזאַמען מיט די פינגער פון די פיס (די פיס זיינען געווען אָפּגעפרוירענע). ער האָט פון דעם ניט געוווּסט, ניט געפילט, ער האָט זיך געזעגנט מיט אונז און געזאָגט, אַז ער גייט שטאַרבן. ביינאַכט האָב איך געזאָגט דער שוועסטער, זי זאָל צוגיין צום פאָטער, אָבער דער פאָטער איז שוין געווען טויט. אויף מאָרגן האָבן מיר מקבר געווען דעם פאָטער, זיין קבר איז ערגעץ אין די וועלדער צווישן אזערניצע און סלאָנים.

ניט לאַנג האָט עס שוין געדויערט, און מיר זיינען באַפרייט געוואָרן דורך די סאָוויעטן.

אין דער באַפרייטער היימשטאָט

אין יוני 1944 האָב איך זיך באַפרייט פון וואַלד און בין געקומען אין סלאָנים צוזאַמען מיט נאָך פיל אַנדערע פּאַרטיזאַנער פון פאַרשיידענע אָטריאַדן.

די סאָוועטישע אַרמיי, וועלכע האָט געיאָגט די דייטשן, האָט אויסגעמיטן סלאָנים און איז אַוועק אויף וואָלקאָוויסק. דאָן בין איך אַוועק אין דאָרף קאַסטראָוויץ אויף אַרבעט ביי קריסטן, ווייל אין סלאָנים איז געווען הונגער. אין דאָרף בין איך געווען 6 וואָכן, האָב פאַרדינט און צוגעגרייט עסנוואַרג. ווען איך בין געקומען צוריק קיין סלאָנים האָב איך שוין געטראָפן מערער אידן, וועלכע זיינען געקומען פון די וועלדער און פון רוסלאַנד. מיר זיינען שוין געווען 33 אידן אין סלאָנים און איך האָב געקריגן אַ וווינונג אויף זשיראָוויצקע גאַס. איך בין אַוועק אַרבעטן אין „זאַגאָט זערנאָ", אַלס זאַווכאָז. די סקלאַדן פון תבואה זיינען געווען אין דער שטאָט־שול, אין מויערדיקן בית־המדרש און אין דער ציוניסטישער שול. זיי זיינען געבליבן גאַנץ און ניט רואינירט. דער קאַנטאָר פון „זאַגאָט־זיערנאָ" איז געווען אין אַווערבוך'ס הויז. אין שטאָט־שול אין געווען דער סקלאַד פון פאַרשיידענע תבואה, מעל א. א. וו., אין דער עזרת נשים זיינען געשטאַנען 14 פערד פון „זאַגאָט זיערנאָ".

אַ מצבה אויף די קברים

יעדער איינער פון די אידן האָט געהאַט אַ פּאָסטן. מיר האָבן זיך אַלע אויפגערעדט און זיינען אַוועק צום דירעקטאָר פון די וועלדער, אַ איד פון רוסלאַנד, און אים געבעטן מען זאָל אונז דערלויבן און געבן הילף אַרומצוצוימען די קברים פון אונזערע געפאַלענע אידן. מיר האָבן אים געבעטן אַן אויטאָ צו ברענגען קלעצער אויף אַ מצבה און ער זאָל אונז דערלויבן נעמען פון די וועלדער דראָט און טשוועקעס. ער האָט אונז אַלץ געגעבן. מיר, אַלע 33 אידן, זיינען אַוועקגעפאָרן צו ערשט קיין טשעפּעלאָווע. אַ קריסט האָט אונז געוויזן די גריבער. דאָרטן זיינען געווען 11 גריבער, צו 100 מעטער די לענג און 2 מעטער די ברייט. און מיר האָבן זיך אָנגעטראָפן אויף פיל פאַרברענטע ביינער. מיר האָבן אויסגעגראָבן גריבער און די ביינער פאַרשאָטן אין די גריבער. מיר האָבן דאָרט געפונען 3 גאָלדענע פינגערלעך און פיל פאַרברענטע זייגערלעך. מיר האָבן געשניטן אין וואַלד ביימער און מיטן אויטאָ אַלץ אַרויסגעפירט און פאַרצוימט די קברים מיט 5 שורות שטעכעדיקע דראָט. אויפן אָרט האָבן מיר אויפגעשטעלט אַ מצבה אויף אַ גרויסן סלופּ, 6 מעטער די הויך. אויף דער מצבה האָבן מיר געשריבן אין רוסיש, אַז דאָ זיינען געפאַלן 11.500 אידן דערמאָרדעטע דורך די דייטשן.

אויף צומאָרגנס זיינען מיר אַוועקגעפאָרן צום פּעטראַלעוויטשער באַרג, ווו עס זיינען אומגעקומען 12000 אידן. דאָרטן האָבן מיר אויך אַרומגעצוימט די קברים און געשטעלט אַ מצבה. דאָרטן האָבן זיך געוואַלגערט זייער פיל ביינער פון קעפּ און פיס און הענט פון מענטשן. מיר האָבן דאָס אַלעס אויפגעקליבן.

אויפן דריטן טאָג זיינען מיר געפאָרן 7 ק"מ נאָך פּעטראַלעוויטש, ווו עס זיינען געפאַלן די ערשטע 1200 מענטשן, צווישן זיי אויך דער סלאָנימער רב. אַז מיר זיינען געקומען זוכן די גריבער, האָבן מיר זיי ניט געקענט געפינען. מיר האָבן געטראָפן אַ קריסט און אים געבעטן ער זאָל אונז ווייזן ווו זיינען די גריבער. ער האָט אונז געוויזן אויף אַ פלאַץ פאַרזייט מיט קאָרן, וואָס איז געוואַקסן הויך און שיין. מיר האָבן אָנגעהויבן גראָבן און געפונען דעם אָרט, אַרויסגעריסן די קאָרן, אַרומגעצוימט, געשטעלט אַ מצבה, און אָנגעשריבן אויף אַ ברעטל, אַז אויב עמעצער וועט דאָ עפּעס רירן, וועט ער שטרענג באַשטראָפט ווערן. געשריבן האָבן מיר דאָס אין רוסיש.

אין אונזער גרופּע זיינען געווען: יצחק ראַבינאָוויטש, יעקב אַבראַמאָווסקי, בערל (די פאַמיליע געדענק איך ניט), זשאַמע אָסטראָווסקי, פּסח אלפּערט, אייזל וואַלקאָוו, מאָטל ביטענסקי, ישראל טשערניכאָווסקי, ישראל אַגושעוויטש, ראובן אַגושעוויטש, און נאָך אַנדערע, וועמענס נעמען איך האָב שוין פאַרגעסן. מיר געפינען זיך אַלע אויף די בילדער, וועלכע מיר האָבן געמאַכט ביים אַרומצוימען די קברים. דעם 6־טן מאַי 1946 זיינען מיר אַרויסגעפאָרן קיין פּוילן. ס'זיינען דאָן פאַרבליבן 10 אידן אין סלאָנים.

זהבה שפיר־ריביצקי

בסלונים באותם הימים

לזכרו של משה יוכבדוביץ הי״ד

לביתו של משה יוכבדוביץ הגעתי בימים הראשונים למלחמת הנאצים ברוסיה הסובייטית. נפצעתי מרסיסי־פצצה בדרך־נדודי מזרחה, ובעזרת אנשים טובים הצלחתי להגיע לסלונים.

סלונים! בשמחה ובצער נזכרת אני בעיר זו. סלונים, כמשפחת יוכבדוביץ, קיבלו אותי בזרועות פתוחות. כבת הייתי להן. בתקופת הזעם, כשבן־אדם עמד במבחנים הקשים של חיי מלחמה ושל מלחמה על החיים, לא זו בלבד שכילכלוני בלב שלם, אלא גם היו סעד ללבי השבור והרצוץ מהאסונות שפקדוני.

כל ימי הגיטו הטראגיים היינו ביחד, כמשפחה גדולה, והמוות ריחף מעל לראשינו. המסירות והעזרה ההדדית הן שעזרו לי ולכולנו לעמוד במבחן הטראגי שהועמדנו בפניו יום־יום ושעה־שעה.

*

באותו יום ג׳, האחד ביולי 1941, הגעתי פצועה ורצוצה מדרך תלאותי לסלונים. משה היה אז בצבא האדום ולא ידע על כל מה שהתרחש אתי, לאחר שהעיר בה השאירני הופצצה קשה. בדרך נדודי מזרחה ראיתי המוני חיילים ואזרחים, שהופגזו ע״י הנאצים ונפלו בצדי דרכים. פחדתי לגשת לחיילים ההרוגים, שמא אמצא ביניהם את משה, אם גם מיאנתי להאמין שיכול לקרות לנו אסון כזה.

והנה — נס שלא יאומן! רצה הגורל והגענו שנינו לסלונים באותו יום ובאותה שעה ממש. משה הגיע לאיצטדיון ה־3 במאי כשבוי־מלחמה, אך הגרמנים סירבו לשחררו בשל היעדרה של תעודת הזהות שלו, אשר היתה בידי יחד עם כל המיסמכים שמשה השאיר לי ביום גיוסו לצבא.

כשרק הגעתי, רצו לקראתי בני־משפחתו. הניה אחותו מיהרה לאיצטדיון עם תעודתו ובעזרתה השתחרר ובא לבית אבא. רבה היתה אז השמחה במעונם של היוכבדוביצ׳ים. שמחו אתנו גם שכנים, מכרים וידידים. בדמעות־אושר סיפר לי אז משה, כי בדרכו לסלונים לא העיז לגשת קרוב לגופות ההרוגים, שהיו זרועות על־פני כל הדרכים — שמא ימצא אותי ביניהם...

אשרנו נמשך ימים ספורים, עד אותו יום מר ונמהר, בו הוצאו להורג 1200 גברים מבין יהודי סלונים, ובתוכם גם משה.

חיכינו להם, הלב מיאן להאמין כי אינם עוד בחיים.

הנאצים הפיצו שמועות, שכולם נמצאים במחנה־עבודה, ואנו רצינו להאמין בזה. הלכתי עם קבוצת הנשים, עמוסות סלי אוכל, כדי להחיות את לבם של בעלינו ויקירינו. הלכנו קילומטרים רבים אחרי ה„רויטע קרעטשמע" — עד שהגענו אל תלי קבריהם...

מפינו נעתק הדיבור, מעינינו — הדמעה. הלב נתאבן וכל חושינו שותקו למראה הקברות.

לעולם לא אשכח את היום ההוא. העצים עמדו דוממים, היער היה שקוע בשתיקתו מסביב לקבר הגדול, בו נטמנו החיים הצעירים שנגדעו ביד מרצחים. כיום מוריק שם, בוודאי, היער והעצים נדים בצמרתם מעל הקברים.

לא זעקנו, הלב נצבט, האפילה אפפתנו מסביב והרגשנו כי שוקעות אנו אלי תהום שחורה משחור.

*

דוד יוכבדוביץ, האב השכול. היה כאב רחום ואוהב גם לי, המיותמת מכל משפחתי. מניין שאב אבא יוכבדוביץ כוח־חיים כזה? היה זה הוא שעודד אותנו, את הצעירים, בערבי החורף הארוכים שנמשכו בלי תקווה לחיים. מרצו עמד לנו בכל התלאות והאסונות שהתרחשו עלינו ובחיפושי הדרכים להצלת חיינו.

בביתו של יוכבדוביץ התרכזו כדיירים רבים ממורי סלונים. טוב היה להם לגור בצוותא בבית הזה. עד שעות־לילה מאוחרות היה מי מהם קורא לפנינו מתוך איזה ספר וכתום הקריאה היינו דנים ומתווכחים בנושאים שונים — כאילו מתוך רצון לפזר ולהדוף את נשימתו של המוות שריחף סביבנו. לא פעם היה בלילות כאלה מהדהד מאחורי חלונינו המגף הנאצי, פורץ לתוך הדירה, מתעלל בנו ומלעיטנו תחושת רגעי חיינו האחרונים.

הצפיפות גדלה אמנם גם בדירתו המרווחת של יוכבדוביץ, אך האווירה היתה טובה, ביתית, משפחתית. היינו כולנו יחד משפחה אחת גדולה.

זכורה לי היטב אמה של אשת המורה קמניצקי, חוה קרוליצקי. היא היתה לנו כאם דואגת. אשה צנועה, טובת־לב, שעיניה היו אדומות מרוב בכי וידיה מגוידות מרוב עמל. היא לא נשברה ברוחה, מעודדת אותנו. מבשלת לנו, דואגת להאכילנו, וכאשר מישהו נפל למשכב היתה ניצבת כמלאך טוב למראשותיו. האם הטובה לא בכתה אף פעם בנוכחותנו. היא היתה בוכה בלילות...

*

ואז באה האַקציה הראשונה. העירונו השכם בבוקר והודיעו לנו, כי הגיטו מוקף. ברעד ובבהלה התלבשנו ורצנו למחבוא, אשר הוכן בעליית־הגג של בתי־השימוש שבחצר. כחמישים איש הצטופפנו שם, בלי אוויר לנשימה. אסור היה להשתעל, אסור היה להוציא הגה, מפחד הנאצים שנברו ביסודיות בכל חדר ובכל פינה.

דרך הסדקים חדר אלינו עשן דליקות בסביבה ומלמטה עלה ריח הצחנה. חששנו ממיתת־חנק, אך החלטנו להחזיק מעמד. האמהות החזיקו כמעט כל הזמן את ידיהן על פי ילדיהן, פן יבכו או יוציאו הגה. מבית־הכנסת השכן הגיענו קולו של ילד: א־מ־א! את אמו לקחו הגרמנים, ובילד לא השגיחו.

בלילה ירדנו לחצר לשתות קצת מים מגיגית של כביסה שהופסקה באמצע האקציה. מה טובים המים! אנו שותים אותם בצמאון.

הפעם ניצלנו. שוב חיינו את החיים האומללים בגיטו, עד יוני 1942, עד פתיחת האקציה הגדולה. 9 ימים רצופים שכובים היינו על רצפת עליית־הגג ונאבקנו על החיים. כלביו הנאמנים של היטלר חיפשו ומצאו אותנו ביום העשירי לטבח.

הועמדנו אל הקיר — ומדוע לא נורינו, אינני מסוגלת להבין עד היום הזה. הועברנו למקום עינויים, ובו ביקשנו אלף פעמים ביום את המוות וקינאנו באלה שנגאלו מן הייסורים וההשפלות.

יוסף קוטלרסקי

הטבח בעיירה האלינקה

מתוך 150 יהודי העיירה האלינקה שבמחוז סלונים, — יהודים בעלי־מלאכה, חייטים, סנדלרים ומקצתם בעלי־מסחר, — נשארו בחיים שני אנשים: ש. לוסקי ונכדה של קלימוביצקי.

ביום ה׳ בשבת, 25 ביוני 1941, ארבעה ימים אחרי פרוץ מלחמת רוסיה גרמניה, שמענו בשעה 11 בלילה מכיכר השוק של העיירה את שעטות מגפי הקלגסים, שהגיעו באופנועיהם להאלינקה. כעבור דקות מספר נשמעו דפיקות רגליהם בדלת, ושני גרמנים ניצבו מולנו, כשסילוני פנסיהם ולועי אקדחיהם מופנים אל פנינו. מסונוורים היינו, והם פתחו בצעקות:

— „ידיים למעלה! האם ישנם כאן בולשביקים?!"

לאחר בדיקה מדוקדקת, משלא מצאו את מבוקשם, שאלו אותנו: „אתם יהודים?" — ענינו להם: „כן". ואז פרצו בשאגות: — „ראוס, ראוס, צאו!"

יוצאים אנו החוצה, והם מעמידים אותנו ליד צריף מכבי־האש, באמצע השוק, כשפנינו אל הקיר. אנו שומעים מאחורי גבינו את טרטור בריחי הרובים הנפתחים, — הכל מוכן לירייה...

דוד פולונסקי שואל: מה יעשו אתנו? י. ק. עונה לו: „זהו הסוף, בזה ייגמר הכל". ודוד שואל בעקשנות: „אז מה לעשות?", והוא נענה: „יש לומר וידוי..." נשמע קולו של דוד: שמע ישראל, ה׳ אלוקינו ה׳ אחד". רגעים של המתנה לסוף, למוות, והנה שומעים אנו צעקה: „ניכט שיסן! לא לירות!". הרובים הורדו, ואנו מחכים.

באה פקודה: „על כל הגברים להשתטח על־יד הכנסיה, פניהם למטה, ולא לזוז". השתטחנו, ומעל לראשינו עפים בלי הרף כדורי מקלעים. פתאום קרה משהו, היריות פסקו. אמרו לנו לקום, וכל הגברים הוכנסו לכנסיה. ראינו בשעת הכניסה 5 חיילים רוסיים שקועים בשנתם. קצין גרמני ניגש אליהם, הפטיר לכל אחד: „אתה ישן? נו, כבר תישן לעולמים" — וחיסל באקדוחו את כל החמשה בזה אחר זה. דמם מילא את מדרגות הכנסיה. קיבלנו פקודה לנקות במים וסחבה את הרצפות. הייתי מזועזע — זו הפעם הראשונה בחיי ראיתי כיצד קוטלים אנשים בקלות כזו, בלי שאלות וספקות.

אחרי שהוכנסו לכנסיה, הועמדו היהודים בצד שמאל (הגרמנים טענו: „כולכם קומוניסטים...") והנוצרים בצד ימין. נכנס חובש גרמני ושאל אם מישהו זקוק לתחבושת. היו פצועים גם בין היהודים, והוא חבש אותם. האופטימיסטים שבינינו ראו בזה סימן טוב.

היו אתנו באותו מעמד כל יהודי האלינקה ורק נחום איינשטיין החנווני נעדר. מפה לאוזן מסרו, שבלילה, כשגירשו אותנו מהבתים אל כיכר השוק, לקח נחום מנעול והלך לסגור את חנותו. הגרמנים ירו בו, הציתו את ביתו והוא נספה בתוך הלהבות. בו בלילה עלו באש עוד בתים מספר, ביניהם גם בית־המדרש.

הנוצרים החלו לצאת מהכנסיה, נשארנו לבדנו. אחד מאתנו ניסה לפתוח את הדלת, יצא — ולא חזר. סוף־סוף באו והודיעו לנו, שהגרמנים ברחו והרוסים חוזרים אלינו.

הרוסים חזרו אמנם, אבל כנסוגים, כבורחים מן החזית חזרה לרוסיה, בלי קציניהם, בלי הנהגה, מבולבלים, נמלטים לאלפים ולרבבות מזרחה. רובם ככולם לא הצליחו להגיע לגבולות מולדתם ונפלו בשבי הנאצים.

בערב שוב חזר ה„דסאנט" הגרמני. היו אלה צנחנים. הם טענו, שרוסים ירו בהם. שוב הוציאו את כל הגברים החוצה, הפרידו בין היהודים לנוצרים והתחילו להובילנו ברביעיות לעבודה. אני שומע את המתרגם אומר: „לעבודה קלה, קלה מאד"..., — אבל חשוד היה בעיני, שאין רואים את המובלים בחזרה, משום מה הם משתהים שם יותר מדי. שוב נדרשו ארבעה אנשים, שהובלו ולא חזרו עד שעת הצהריים.

אנו יושבים בצריף מכבי־האש. י. ק. יושב שם וחובק ילדה קטנה בזרועותיו, והגרמנים סברו משום־מה שהוא נוצרי. גויה אחת מלשינה עליו, צועקת לגרמנים: „הנה, זה ז׳יד!", אבל אלה טרודים בעבודתם, אינם שועים לדבריה בחשבם שהיא רוצה משהו מהם. ציוו עליה לשבת בשקט. י. ק. ניצל מ„הליכה לעבודה"...

בצהריים עזבו הגרמנים את העיירה. יצאנו לראות מה אירע לכל האנשים, ומה שראינו לא ימוש מזכרוננו לעולמים. ברחוב הסלונימאי נכרה קבר־אחים גדול ורחב, וכל האנשים, שהובלו כאילו לעבודה, נרצחו והוטלו לבור זה, שכוסה אחרי־זה בשכבת־עפר דקה. דומה היה, שהאדמה נבקעת ומתרוממת, כאילו היו מתחתה אנשים שנקברו זה עתה חיים. סיפרו לנו השכנות הנוצריות, שאת אידל הנפח לא הרגו ביריה, אלא הלמו בראשו בקת של רובה וזרקוהו חי לקבר־האחים.

אנו, קומץ הנשארים, חזרנו לבתינו המומים ואבלים. לא העזנו להסתכל איש בפני רעהו, ואפילו שכנינו הנוצרים, שונאי ישראל ברובם, היו המומים ממעשה זה. מדוכאים חלצנו נעלינו והתישבנו על שרפרפי־אבל. בין הנרצחים היו גם שני אנשי סלונים, מיכאל או משה וולוטין והבן של לוניאנסקי, תלמיד ישיבת מיר.

לפנות ערב ראיתי אשה פרועת־שער ויחפה מהלכת בין הבתים וממלמלת: „היודעים אתם איפה נחום? והילדים? הילדים שלי איפה הם?"... ידענו שנחום בעלה נורה ונשרף, ושלושת בניה, בני 14, 16 ו־18, נורו בזה הבוקר והם קבורים בתוך הבור הגדול. שתקתי, לא עניתי לה דבר, והיא בשלה, מפצירה ושואלת: „אָבּער זאָג מיר, ליבּער יוסף, דו ווייסט דאָך ווּ זיינען מיינע קינדער? איפה הפרחים שלי?" — ואני עומד מולה כמאובן ואיני פוצה פי.

ככה התהלכה בין האבלים שעות רבות, ממלמלת ושואלת, ובמו עינינו ראינו כיצד שערה מלבין מרגע לרגע וכולה מזדקנת. היא הפסיקה לדבר, כאשר ראינו לפנינו זקנה לבנת־שיער.

היא קמה והלכה לפיאסק עיר מולדתה, — ערירה וגלמודה כנעמי ממגילת רות. חזרה לבדה אחרי תשע־עשרה שנות אושר עם בעלה וילדיה. שם, בפיאסק, נספתה עם כל יהודי עיירתה.

ד״ר נ. קמלינסקי

טיפות מתוך ים הדם והדמע

(תמונות מתקופת השואה בסלונים)

א. „אי־אפשר בלעדינו״

יומיים־שלושה אחרי כניסת הגרמנים לסלונים. הפחד מפני הבלתי־נודע שורר בכל. הרחובות ריקים מאדם. יהודי סלונים מכונסים וסגורים. רק עובדי הרפואה — רופאים, חובשים, אחיות — מתנועעים בחוצות כשעל שרוול בגדיהם סרט לבן עם צלב אדום (סגולה נגד עינא־בישא...). בימים ההם היה עדיין קיים בית־החולים העירוני „מספר אחד״ (לפי תוארו מימי הבולשביקים) בבנין המנזר הגדול שברחוב סינקביטש. מבעוד בוקר היו מופיעים שם רוב אנשי הרפואה בעיר. בחדרו של הרופא הראשי התאספו למעלה מעשרה רופאים, כשבראש השולחן יושב זקן רופאי סלונים, רופא הילדים הידוע, ד״ר קוברסקי.

פתאום נפרצה הדלת לרווחה ובפתח הופיע קצין גרמני גבוה ומאחריו חייל עם אקדח ביד, שלועו מופנה באיום כלפי כל הנמצאים בחדר. כל הרופאים קמו על רגליהם והקצין עבר מאיש לאיש, כשמאחוריו החייל ולוע האקדח המחייג בחדר, כאילו היה צמוד לקצין ומתעכב מול כל אחד ואחד שנשאל ע״י הקצין: „יודה ?״ בתמיהה קבע הקצין כי אמנם כולם יהודים הם. ציווה לד״ר קוברסקי ללכת אחריו ולהראות לו את כל הבניין. אחרי האינספקציה, כשלוע האקדח של החייל במצב הכן מתמיד, פקד הקצין לפנות את הבניין תוך 24 שעות ותוך חבטה בדלת עזב את הבית.

מיד החלו, כמובן, שיחות ורשמים על הביקור של הרופא־הקצין (הקצין היה רופא ביחידה צבאית), על היחס העוין אפילו כלפי רופאים, על המבטים מלאי השנאה, על האקדח הטעון בתוך כתלי בית־החולים וכו׳. זה בכה וזה בכה.

„ואני אומר לכם, חברי״ — טען ד״ר קוברסקי בשבתו בכורסה הרחבה והעמוקה בראש השולחן — „אין השד נורא כל כך. בעל־כרחם ייאלצו הגרמנים להשלים עם קיום היהודים בעירנו. אין קיום בסלונים בלעדי היהודים. הנה הרפואה — כולה בידי יהודים, אבל גם במלאכה ובכל השטחים האחרים. לא, לא תהייה להם ברירה. אי־אפשר בלעדינו בסלונים...״

ד״ר קוברסקי הרופא הותיק והאיש התמים הוצא להורג כעבור ימים מספר בלבד, כאיש החשוד בהשתייכות לקומוניזם. אגב, בימי הבולשביקים היה ד״ר קוברסקי (איש ה„בונד״ מלפני המלחמה) חשוד בסטיות ימניות. תהפוכות הגורל!

ב. צביון ציוני ליודנראט...

עם התבסס השלטון הצבאי בעיר באה לוועד הקהילה („יודנראט״ עוד טרם בא לעולם) שבבית יזרסקי פקודה מטעם המפקד הצבאי של העיר על התיצבותם של חמשה־עשר נציגי העדה היהודית למחרת היום בפני המפקד לשם קביעת יודנראט. בצהרי אותו היום פגשתי בגרשון ברנשטיין, העסקן הציוני הידוע, בעל העט המהיר ובעל הלשון השנונה. הוא שמסר לי בשיחת־רחוב על ההזמנה למפקד העיר והוא שמנה בפני גם את האנשים שנקבעו בועד הקהילה למטרה זו, שגם הוא — ברנשטיין — בתוכם. היו ביניהם וולף ברמן וגולדפרב, ר׳ זלמן איבינסקי, משה ואברהם יקימובסקי, חומק וטרכטנברג, יוסף מרדכי ריף ועוד ועוד.

במקום אחר (במדור „בחייהם ובמותם״) מסופר על גרשון ברנשטיין באריכות־יתר. וכחוט השני בכל דבריו בזמן הכיבוש הסובייטי והגרמני היתה מופיעה אופטימיותו הנצחית והבלתי־מעורערת. וכשם שלא הופיעו סדקים בחומת הבטחון שלו בימי הבולשביקים, למרות היותו נתון בכל יום ובכל שעה בסכנת מאסר והגלייה כעסקן ציוני מובהק ובעל־וותק, כן גם היה איתן ברוחו בתחילת הכיבוש הגרמני.

בשיחה מקרית זו המובאת כאן, שבה סיפר לי ברנשטיין על הזמנת 15 נציגי יהודי סלונים למפקד העיר, פנה פתאום אלי ואמר: „אתה יודע, תבוא גם אתה מחר למפקד וביחד אתי ועם טרכטנברג נוכל לתת צביון ציוני ברור לנציגות, ובמיוחד ששלושתנו יוצאי „על־המשמר״ של גרינבוים אנחנו״...

על סלונים ותושביה היהודים מרחפת החרב המתהפכת של השמדה ולברנשטיין הציוני העסקן מלידה, איש הויכוח השנון והחריף והאדם התמים — דאגה לציוניות היודנראט העתיד לקום, וזאת מהגוון של „על־המשמר״ דווקא...

ג. החטא וענשו

הקיץ בעיצומו. יולי 1941. השעה היא שעת בין הערביים. המולה ברחובות. אנשים נחפזים להגיע לבתיהם מבעוד יום. קיים איסור חמור על עזיבת הבתים משקיעת החמה עד זריחתה. חיש מתרוקנים הרחובות. פה ושם ממהרים המאחרים. ומכיוון השוק נוסעת לאיטה עגלה רתומה לסוס, ובה עגלון המוביל שני אנשים, כנראה פושטי־יד ל„שעבר״, שניהם בעלי־מום, מעין גלגול מחבריא של „פישקה החיגר״.

העגלה מגיעה לרחבה שעל־יד בית רוטקובסקי ומתכוונת לרדת במורד הרחוב, בכיוון הגשר. כנראה שהשעה היתה כבר די „מסוכנת״, השמש כמעט ששקעה כבר — כשפתאום הגיחו מרחוב צדדי שני ז׳נדרמים, עיכבו את העגלה והתחילו לבדוק את הנוסעים.

העגלון — שאיכר נוצרי היה — הסביר שהוא מוביל את שני הקבצנים למקום לינה מעיירה סמוכה.

— „יודה ?״ — צרחו הז׳נדרמים, וכשהעינים המבוהלות של שני הנוסעים העידו שאמנם יהודים הם, צרחו הגרמנים בשנית: „והיכן הטלאי הצהוב ?!״

והימים ראשונים לענידת הטלאי, והשניים — או שטרם ידעו על הגזירה, או אולי גם הסתכנו לעבור בדרכים בלי טלאי — כך או אחרת, טלאי לא היה להם.

מיד ניתך מטר של מהלומות על שניהם; הם הופלו מהעגלה, וכאן נתגלה שאחד מהם, גיבן וצולע, בורח כשהוא סופג מכות למכביר, והשני — רק חצי אדם היה: קיטע שתי רגליו, היה נעזר בשתי ידיות־עץ שהחזיק בידיו והיה מעביר את מחצית גופו כשהוא נשען על הידיות. בצחוק פרוע זרקו הפורעים את הידיות וגלגלו את מחצית האדם במורד המדרכה, כשמוכה־הגורל מיילל מתוך כאב, פחד, יאוש ואבדן־עצות.

העבריין בא על ענשו...

ד. פליטת־פה

בתחילת ימי האביב 1942 אפשר היה יום־יום לראות בשוק הישן, ב„שול־הויף", וממנו ומעלה, דרך רחבת בית־הכנסת, עד פסגת „ההר" — את המראה המוזר והמשונה הזה: כל האיזור הנזכר הומה ממאות נשים וילדים (ילדי ישראל מ־10 עד 15 שנה), החוצים את הרחובות הנה והנה, מי עם סל של קש בידו, ומי עם סל של בד; מהם אחד־אחד לסל קטן, ומהם שניים־שניים לסל גדול; ובכל סל כמה לבנים, או אבנים, או סתם חול — ופני כולם מועדות לראש ההר; שם צריכים היו להגיע ה„פועלים" האלה ולהעביר את עיי־המפולת מסביבות מלון „ויקטוריה". היה זה אחד מרעיונות־השטן של היק לגיוס כוח־האדם הזה לעבודות־פינוי. היה בזה משהו מן האגדה הידועה, שבה נצטוותה ילדה מסכנה להריק אגם ממימיו על־ידי כפית של תה...

באחד הימים האלה, בשעות הצהריים, בא היק להסתכל במחזה וליהנות מהמצאתו על ניצול כל כוח יהודי לעבודה. בראותו את המון הנשים והילדים המבוהלים, שעייפו מרוב עבודה וטלטול רגליהם במעלה ובמורד ההר, עיקם את חטמו וזרק טענה כלפי אנשי המשטרה היהודית שהיו במקום. „בכל זאת — אין כאן סדר".

בין הנוכחים היה גם השוטר יצחק שפילקובסקי, שמרוב תמימות, ואולי מתוך שיכחה לפני מי הוא עומד, הפליט, כמסיח לפי תומו: „וכי מה אפשר לדרוש מהפעוטות האלה?"...

לשמע המלים הנועזות האלה ניתר היק ממקומו והתחיל בכוח רב ובשצף־קצף להעניק סטירות־לחי לשפילקובסקי, לכל צד. בשביל השוטר המסכן הסתכם העניין במה־בכך: שטף־דם מהאף, שבירת כמה שיניים ופנים מלאי מכות וחבורות...

ה. מלחמה באלוהי ישראל

על כל הקצינים והפקידים הגרמניים למיניהם, על היק, שטללה, אראן וכו׳, נתווסף בתחילת 1942 עוד אחד, ממונה על עבודת־הבנייה, ושמו קריגר. ככל חבריו — צעיר לימים, פנים של מפונק, כולו מגוהץ ומצוחצח במדים החומים של אנשי המפלגה, ואקדחו על מתניו במצב הכן תמידי. היה מסתובב ומתרוצץ ברחובות, כשעיניו עיני חיית־טרף, משוטטות לכל הצדדים בחיפוש אחרי מטרה כל שהיא. ואוי ואבוי היה ל„מציאה" שנפלה לידיו. בעיקר סבלו ממנו הפועלים, הוא היה חולק ממהלומותיו, מהלומות־רצח, לכל אחד שהיה אף במקצת חשוד בעיניו כרשלן, כעצלן, כנרפה...

בבוקר אחד, בסוף החורף — ואני הולך כדרכי יום־יום לבית־החולים העירוני. הדרך מלאה בוץ־שלג, שזה עכשיו התחיל להפשיר. ואני מחפש לי שביל בכביש היורד מבניין ה„מגיסטרט", בכיוון לבית־החולים. והנה בפינה הופיעה נגדי במלוא גודלה דמותו של קריגר. עמדתי במקומי עד שנוכחתי לדעת, שפניו מועדות לאותו כיוון במורד ההר, כשהוא הולך לפני, לאט, לאט, במתינות. הלכתי אחריו ומחשבתי — רק לא להדביק אותו.

אותה שעה עבר על־יד בית־הכנסת הציוני, התעכב והתחיל להסתכל בכניסה, בחלונות, בכל חזית הבית. ולפתע, כאילו החליט איזו החלטה, קפץ כחתול על המדרגות ונבלע בפנים בית־הכנסת. ניצלתי את היעלמו ונכנסתי למקום עבודתי (בבניין ביה"ס „תרבות" לשעבר). נשארתי על־יד החלון ועיני מול פתח בית־הכנסת (שכבר אז היה ריק, ורק ארון־הקודש והכתובות העידו שבית־תפילה הוא).

עברו כמה רגעים ופתאום התמלא כל החלל הדי־יריות מבית־הכנסת, ואחר־כך — קול נפץ שמשות, ואחרי הפסקה קלה — שוב יריות ועוד קולות־נפץ ושוב יריות — ואחרי הרעש — קול דממה דקה... ותיכף אחרי־כן נפרצה הדלת בהמולה ובפסיעות גסות, כמעט בריצה, יוצא קריגר מבית־הכנסת, ידיו עדיין מתעסקות, תוך תנועות עצבניות ומהירות, בהידוק הכפתורים של נרתיק האקדח; פניו אדומים ועליהם תרועת נצחון וגאווה, ועיניו המטורפות עומדות לצאת מחוריהן תוך חדוה וצהלה...

כי הלא עם אלהי ישראל נלחם — ויוכל...

ו. טעמה של חבלגה

גיסי, אליעזר יוסלביץ, שהיה באותם הימים בן 18 — בחור כארז היה: בעל קומה, בעל מרץ ובעל כוח. בזמן המדובר היה עובד במסגריה הידועה של פסח מלכוביצקי. בתקופה זו — באביב 1942 — יצאה פקודת היק, המחייבת את היהודים לעבוד במשך כל השבוע, בלי הפוגה, בלי יום־מנוחה — והיק או מישהו מכנופיתו היה מבקר ביום א׳ בבתי־המלאכה כדי לראות, אם אין היהודים „הנרפים והעצ־לים" מתחמקים מעבודתם.

באחד מימי א׳ אלה הופיעו פתאום על סף בית־המלאכה של מלכוביצקי — היק וקריגר (הממונה על עבודות הבנייה). ההפתעה היתה מבהילה עד כדי־כך, שכל הפועלים כאילו קפאו באותו מעמד, ששני הרוצחים מצאו אותם.

בִמהירות הבזק סקר היק את כל הפועלים ומבטו נתקל באליעזר יוסלביץ, שמשכמו ומעלה היה גבוה מכל העובדים ועמד אותו רגע בלי נוע ומכשירי־העבודה בידיו.

— „דו פאולר הונד!" — נשמעה צריחת היק ובין־רגע הפילוהו שני הרוצחים ארצה ובאלות־הגומי שבידיהם המטירו מהלומות על הבחור הצעיר, על ערפו, על ראשו, על גבו... דומיה שררה בחדר ובין מכה למכה שמעו הפועלים, איך המוכה מחטט באצבעותיו בין כלי־העבודה על הרצפה, כאילו ביקש שם עזרה, אך הגה לא הוציא מפיו...

— „לא הרגשתי שום כאב, לא בעורף, לא בגב ולא בראש — סיים אליעזר את סיפורו, ודבריו נחנקים בגרונו — אלא פה, פה בלב עמד דבר־מה להתפוצץ... עוד רגע קט והייתי מניף את פטיש הברזל הענק שהיה תחת ידי ומוחץ בו את גולגלותיהם של שתי חיות־טרף אלה... אך בכל שארית כוחותי התאמצתי לא לחדול אף לרגע מלחשוב על אבא, על אמא, על בני־הבית, על כל יהודי הגיטו... וכי מי אני ומה אני, שאביא שואה על המשפחה, על הגיטו כולו... וכך הייתי מוטל כבהמה עקודה, ספגתי מהלומה אחרי מהלומה, ואני, הבחור הצעיר, הבריא והחזק — החרשתי... וזהו המכאיב עד לטירוף־הדעת..." — סיים, ועיניו זלגו דמעות...

ז. ה„גויה"

יום ה־29 ביוני 1942. כל הגיטו הפך חזית... בתי „ז׳אבינקה" ו„ברג", „באליונה" ו„דמבה" — אחוזי־אש. יריות רובים ומכונות־יריה, התתפוצצויות רימונים ופצצות־תבערה משמשות בערבוביה. מאות, מאות גרמנים, לטבים ואוקראינים מסתערים על הבתים ביום הציד הגדול, הציד על אנשים, נשים וטף...

ואני עומד בתוך קבוצה של תריסר אנשים, בערך, ברחוב אופרובה, קבוצת אנשים שגורלם טרם נחתך, ומשמר חיילים עם תת־מקלעים עומד עלינו לשמרנו.

והנה מופיעה לעינינו מאחת הסימטאות איזו דמות משונה, שהיתה מיוחדת במינה גם באותו יום־הבלהות: אשה דלה וצמוקה, יחפה, עם שמלת־קיץ בלה לגופה, שערותיה עטופות מטפחת כפרית, רצה במהירות מפליאה לאורך הכביש ואחריה חייל גרמני, רוכב על אופניים, ובהגיעם אלינו עצרו השניים. רק עכשיו הבינונו מניין אזרה המסכנה כוח לריצה שכזאת: הכוח הדוחף היה לוע האקדח של החייל, שנח כל הזמן על שכמה של האשה.

מהסיפור שמסר החייל לקצין־המשמר התברר, כי החייל פגש את האשה בקצה הגיטו, כשהיא עושה מאמצים לפרוץ את גדר־התיל. וכשתפשוה טענה, שהיא נקלעה לתוך הגיטו במקרה, שהיא פולניה, שהיא רק מתוך סקרנות נכנסה לגיטו וברצונה לחזור לביתה, הנמצא מחוץ לגיטו. הואיל ולחייל לא היו הוראות כיצד לטפל במקרה כזה, הביאה אל הקצין לשם קבלת הוראות. האשה היהודיה, כל עוד רוחה בקרבה מהריצה הפראית, הביטה בעיניים תועות חליפות על החייל, על הקצין, אלינו... לא העיזה לדבר פולנית, רק מלים בודדות גמגמה, מתוך תנועות־ידיים, שפחד המוות בלט מהן...

הקצין פסק את דינו, כשהוא מפליט קצרות: פולניה שיש לה יחסים עם הגיטו — דינה כדין יהודיה.

לא שיחק לה מזלה, האומללה! אם כבר נתנו אימון בדבריה

שאיננה יהודיה, מצאו בה המרצחים חטא מספיק כדי להוציאה לשדות פטרלוביץ.

ח. אותה ואת בנה

כעבור מחצית השעה הריצו אותנו אנשי־המשמר לחוף השצ׳ארה ושם נמסרנו לידי הרוצח הנודע, ריטמייר. הוא שמר עלינו על־יד הגשר עד שיצורפו לקבוצתנו נתפסים נוספים, לפחות עד מאה איש, כפי שגונב לנו.

ריטמייר סימן בקנה־הרובה שבידו קו על החול סביבנו והוסיף: „מי שיעבור את הקו הזה — יירה במקום!"

בין החדשים, שזה עכשיו הגיעו והוכנסו לתוך המעגל שנתחם על החול, היתה אשה דלת־בשר, יחפה, עולל יונק־שדיים בזרועותיה. בלי שים לב לאזהרות ריטמייר, צעדה מספר צעדים קדימה, מעבר לקו המסומן ופנתה לריטמייר בלשון של בקשה:

— „ליבר הרלה! אני אשה בודדה וגלמודה... אין לי אלא הילד הזה, אנא, הרשיני לצאת מכאן..."

ריטמייר הופתע מ„חוצפת" האשה והרעים עליה: „צורריק!" — אך האשה כאילו לא הרגישה בו כלל וכלל המשיכה בדברי תחנוניה, כשעיניה בוערות כגחלים:

— „מה בצע לך באשה מסכנה כמוני... רק אני עם הילד..."

ריטמייר הפנה כבר אליה את קנה תת־המקלע, והאשה בשלה:

— זה לפני שבועיים לקחתם את בעלי למוגילוב, ואתי רק הילד הזה... מה איכפת לך... אני אשה דלה והילד כה קטן..."

קול יריות פלח את האוויר. ריטמייר לא החטיא. האשה וילדה כרער־נפלו מתבוססים בדמם...

ועיני כל העם רואות...

ט. בחייהם ובמותם לא נפרדו

יום הקיץ של ה־29 ביוני פנה לערוב. החמה כבר מתקרבת לרצועת היערות שבאופק רחוב פנסבה. יהודים לאלפים הוצאו כבר להורג בשדות פטרלוביץ ומאות נשרפו חיים, או נהרגו תחת עיי המפולת של בתי־ז׳אבינקה. תמרות־עשן מתנשאות באוויר. אנחנו רצים, כשהחיילים מאיצים בנו באלות־גומי, דרך הגשר הארוך. החום משריפת הבתים מסביב הוא ללא נשוא. במחבואים עדיין מפרפרים בין החיים והמוות אלפים, שיד הצורר טרם הגיעה אליהם. ובחצר הכנסיה הקתולית שבזמושצ׳ה, מעבר לשני הגשרים אנחנו מצטופפים לקבוצה של כ־150 גברים יהודים, שנותקו ממשפחותיהם ועומדים שבורים ורצוצים, כשפסק־דינם נחרץ... לחיים.

פתאום נקלעה לחצר חבורה קטנה, משפחה שלמה: הבעל — איש צעיר, נמוך, רזה, זקנו מגודל ופניו — מלאי יאוש; האשה חיוורת, כולה נתונה לתינוק, כבן 4—5 חדשים, שראשו צנח בין שדיה. — וחייל ס. ס. נוהג בהם.

מפקד הפעולה, מזיע כולו מרוב „עבודה" של יום־הדמים הזה, קורא אל החייל מרחוק: „למה הבאת לי את הטינופת הזאת?"

החייל ענה בכל הרצינות שבתפקידו: „זהו — נפח!"

הניף המפקד את ידו בטובו הגדול לאות הסכמה ופנה לענייניו. החייל תפש את הנפח בצווארונו ודחפו אל הנבחרים להישאר בחיים. הצעיר הפנה את ראשו כלפי בני־משפחתו וגמגם: „אשתי... ילדי...", אבל החייל השתיק את הצעיר וצרח: „ילכו להם".

בין־רגע הבין אבי המשפחה את הכל. בתנועות ידיו, בהעוויות פניו המעוקמים מצער וכאב ניסה להציל את שתי הנשמות הקרובות לו ביותר בעולם, אך החייל שוב דחף אותו ושיסע את המשפחה לשניים.

לפתע נשתנו פני הצעיר והחלטה נחושה השתפכה עליהם. ראשו התרומם, וכולו כאילו גדל לפתע ובפנותו אל החייל סינן כמעט בלחש, לאט־לאט, אך במנוחה עילאית: „אם כן — אלך אליהם"...

— „בבקשה" — פרץ החייל בצחוק פראי, הרים את רגלו עם המגף המסומר ובעט בכוח באיש הצעיר, שנפל מכוח ההדף לרגלי אשתו...

לא מיד הועברה המשפחה לבורות פטרלוביץ. באותו שעה לא נראתה מבחוץ שיירה של מובלים למוות, שאפשר יהיה לצרף אליה את משפחת הנפח.

בינתים ישבו הבעל ואשתו על הדשא. התינוק פרץ בבכי. האם מיהרה להגיש לו את השד ובתנועות אמהיות הרגיעה את התינוק בשעתם האחרונה של חייו הקצרים.

האיש ואשתו החליפו אי־אלה דברים ביניהם. על מה שוחחו השניים? על מה שוחחו אב ואם, כשתינוקם אתם, ופניהם — אל המוות? מי יפענח את השפה הזאת. רק שפתותיהם נעו וקולם לא יישמע.

ממרחק של מספר צעדים הסתכלתי בפניהם ורציתי לצוד את הבעת התהום: פניהם הביעו שקט, שקט שלא מן העולם הזה...

י. ה„מטורפת"...

הימים ימי השחיטה הגדולה. בין ה־29 ביוני לבין ה־15 ביולי שנת 1942. יום־יום מתרוקנים מחבואים, מתגלים בונקרים, מובלים אנשים למקום הריכוז בבית־הסוהר. רובם מוצאים בקבוצות גדולות לשדות פטרלוביץ׳, בודדים זוכים לשחרור. באחד הימים הללו נתקלתי פתאום באחת הסימטאות בסביבות ה„ברעג" הסלונימאי בשכני מלפנים בשם ב. ובאמת — נתקלתי, כי האיש רץ מולו בעינים בוהות וכמעט לא הרגיש בנעשה סביבו. הוא נעצר פתאום, תלה בי את עיניו המתרוצצות ואחרי שהכירני נתקשרה בינינו אותה שיחה חטופה שהתקיימה כרגיל בין שני אנשים שנפגשו בעת או אחרי ההרג. שאלות ותשובות קטועות ומגולגלות, ידיעות על קרובים ומכירים, מי לחיים ומי למוות, הכל בחפזון, בעצבנות, ללא סדר וללא מנוחה.

האיש פנה לדרכו, ופתאום הסב שוב את פניו אלי כאילו נזכר במשהו ומיהר למסור זאת לי, כשהחפזון והעצבנות נסוכים על כל מלה ומלה:

„אהה, דרישת־שלום לך מהקרובה שלך, זאת שפעם גרה אתכם, ליזה ב., היינו במחבוא ביחד 10 ימים. למעלה מעשרים איש הסתתרנו בבונקר. היא היתה שם עם ילדתה הקטנה, בת 3 או בערך כך... אתמול גילו אותנו והיום היתה הסגרגציה... 3 גברים שוחררו והיתר הלכו... ביניהם גם ליזה זאת עם הילדה... היתה אשה שקטה, אך ממש מטורפת... פשוט אין להבין... באחד הימים פרצה הילדה בבכי... כל מאמציה להרגיע את הילדה לא הצליחו... היא ניסתה בטוב, בתחנונים, ניסתה גם לגעור... והילדה בשלה, בוכה ובוכה... פחד תקף אותנו... והפחד הפך לכעס ולזעם על הילדה... כולנו דרשנו בתוקף שהאם תהיה אקטיבית יותר... נשמעו דרישות שאסור, אסור בשל ילדה אחת לסכן את חייהם של עשרים איש... הדרישות תכפו והילדה הוסיפה לבכות... אז תבעו כולם מהאם להשתיק את הילדה בכוח ואפילו ב ח נ י ק ה... והאם לא הסכימה בשום פנים... כולם בצעקות מאופקות, לחנוק את הילדה, לחנוק את הילדה... והיא כיסתה את הילדה כולה בגופה ותשובה אחת בפיה: לא... לא... מטורפת כזאת... לא להאמין..."

נשארתי מסומר למקומי כשאיש שיחי המשיך בריצתו המבוהלת ובאזני עוד הדהדו כפטישים המלים: מטורפת כזאת, מטורפת כזאת...

יא. הסוואה שלא הצליחה

מזה עשרה ימים נמשך כבר הטבח. רובם של יהודי סלונים הוציאו כבר את נשמותיהם בקדושה. כמה מאות גברים זכו במספרים המקנים להם זכות חיים וכמה מאות עדיין נתונים באימת־מוות במרתפים ובמחבואים, ללא לחם, ללא מים, ללא אוויר לנשימה...

בעלי המספרים מצטופפים בגיטו החדש הקטנטן, ואילו הגיטו הישן מוקף שמירה מעולה של שוטרים מאנשי המקום. הבתים נתרוקנו בפקודת המרצחים, ואחרי שהוצא מהם השלל, קיבלו קבוצות יחידות של יהודי הגיטו החדש רשות להיכנס אל הבתים האלה בלווית ז׳נדרמים, כדי לאסוף דבר־מה, מעין שכחה ולקט...

למעלה מעשרים גברים היינו מהלכים בדירות בתי ברנרדינסקה, כשהז׳נדרמים מחכים לנו בחוץ. על רצפות הבתים התגוללו שברי־כלים של זכוכית, ספרים, תמונות, תפילין...

אחדים מאתנו התקשרו עם מחבואי הבתים הידועים להם, ששם עוד היו יהודים מסתתרים, הכניסו להם לחם ומים. מאחד המקלטים האלה יצאו שתי בחורות לבושות בגדי גברים, כששערותיהן מכונפות וצרורות מתחת לכובעים גדולים. כשעמדנו לעזוב את הבתים, נכנסו הבחורות לתוך שורותינו מתוך תקווה, ששני הז׳נדרמים לא ירגישו בדבר, ובינתיים יעלה בידן להיכנס לתוך הגיטו החדש.

אכן, הז׳נדרמים לא השגיחו ב„תוספת", ואנו התחלנו את תהלוכתנו בשלשות אל הגיטו החדש. עמדנו לעבור את שער הגיטו הישן, שבו עמד על משמרתו שוטר מקומי, טוליק סוקולובסקי. ככלב נאמן התחיל לבחון בשבע עיניים כל אחד ואחד מהבאים, וכאילו הריח מרחוק עצם שמנה, קפץ לתוך השורות, תלש באכזריות את הכובעים מעל ראשי הבחורות ולקול צחוקם הפרוע של יתר השוטרים (כולם גויים מקומיים) שעמדו בשער, סחב את שתי הבחורות בשערותיהן והעמידן אל מול פני הז׳נדרמים הגרמניים.

מעתה שוב לא גולה כבר „התקרית" זמן רב: הבחורות הוכנסו אל בית הסוהר, אל אותה תחנה אחרונה שלפני קברות האחים בפטרלוביץ ובצ׳פילובה...

יב. גבורתו של ילד

בעלה של גולדה פסחוביץ, ספרית מרחוב ברייטה בסלונים, נלקח ל„עבודה" מבלי לשוב עוד, עם יתר 1200 הגברים שנלקחו באותו יום ה׳, 17 ביולי 1941. מקרה „רגיל", כביכול. זמן רב לא נודע גורלם של קרבנות יום זה. יום־יום היו נשיהם ובני משפחותיהם מסתערים על היודנראט בדרישה נמרצת לפעול אצל השלטונות למען החלפת ה„עובדים" באחרים.

רק בודדים ידעו, כי אדמת דרוונה ספגה זה מזמן את דמם. ה„סוד" נודע רק אחרי הטבח הגלוי של ה־14 בנובמבר 1941.

בטבח זה שיכלה גולדה פסחוביץ את יתר בני־משפחתה, ורק בנה, ילד בן שש, נשאר לה לפליטה. גם זה מקרה „רגיל" הוא, כביכול. ביום בו נספו במשך שעות ספורות למעלה מ־9000 אנשים, נשים וטף.

בימי הטבח של יוני־יולי 1942 ניצלו האם והילד בנס, ואחרי שהצליחו להתחמק מסלונים הריקה כמעט מיהודיה, מצאו בסתיו 1942 מקלט בוולקוביסק, כמוהם כעשרות יהודים אחרים מסלונים. ב־2 בנובמבר שוכנו ביחד עם 20 אלף יהודי וולקוביסק ועיירות המחוז במחנה ריכוז, בבונקרים הוולקוביסקאיים המפורסמים.

עד כאן סיפור המעשה „רגיל" הוא, שיגרתי, פשוט בתכלית הפשטות של סגנון הדם והאש של הימים ההם.

מכאן ואילך מתחיל העניין להסתבך: האשה הצעירה החליטה להילחם על חייה ועל חיי בנה, ויהי מה!

באחד הימים הראשונים ברחה משורות היוצאים לעבודה ולא חזרה עוד אל הבונקרים. כעבור ימים מספר התחילה מבחוץ לתבוע מאנשי סלונים שבמחנה, בבקשות ותחנונים, שיבריחו אליה את הילד. ואם גם נראה היה הדבר לכתחילה בלתי־אפשרי, לא ארך הזמן והבן הועבר לידי אמו אל מחוץ למחנה: הוא הוצא בשק, בעגלה שהיתה מביאה מזון לאנשי המחנה. כולנו, בני סלונים שהיינו במחנה, טיפלנו במצווה זו. ובמיוחד התמסר לה נח בסקיר. שמועה הגיעה אלינו אחר כך למחנה, שהאשה עם בנה נמצאים בוולקוביסק ותעודות אריות בידיהם.

*

עברו 3 חדשים. המחנה „חוסל": רוב הכלואים הועברו לטרבלינקה והמשלוח האחרון — לאושוויץ. אי־שם, במחבואים, ביערות, בכפרים, פרפרו עוד שרידים בודדים בין החיים והמוות במשך 18 חודש, עד שתבוסת הגרמנים אפשרה לאלה שהחזיקו מעמד לצאת לאור, לאוויר, לחיים...

כמחצית השנה אחרי השחרור, בתחילת 1945, נפגשתי עם האשה פסחוביץ ובנה. אך לא! זה לא היה בן! — בת! בת בגיל 9, בערך, עם שערות ארוכות קלועות בסרט, לבושה כילדה, כדת וכדין. והלשון — לשון נקבה בין האם והבת. האם הטעה אותי זכרוני? האם אז, לפני שנתיים, הברחנו מהמחנה ילדה ולא ילד?

האם הבינה למבוכתי — והרי קיצורו של סיפור המעשה, לפי תמצית דבריה.

האשה נמלטה מהמחנה, הצטיידה בתעודות אריות, צבעה את שערותיה בצבע בהיר כשמראה־פניה וחיתוך־לשונה בפולנית היו לה לעזר. למען התרחק מסלונים עברה לביאליסטוק, התיישבה בין גויים ומיד עם בואה למקום החדש הפכה את הילד — לילדה... ימים ולילות עברו תוך „תרגילים" ו„חזרות", והילד הנבון והפיקח קלט יפה את תורתה של אמא, הבין יפה את מצבו ותפס היטב, שעל אף גילו הרך עומד הוא במאבק קשה ומר על חייו והוא נדרש יום־יום, רגע־רגע לעשות מאמץ על־טבעי ולא לשכוח שהוא — ילדה...

כעבור כמה שבועות התהלכה האם בחוצות ביאליסטוק כשלידה ילדה, שאיננה נבדלת מיתר ה„שיקסות" בנות־גילה: השם, הלשון, התלבושת — וגם כל המנהגים.

ה„משחק" נכנס לפני ולפנים של חיי הילד. גם על משכבם בלילות דיברו ביניהם בלשון „את". וגם כשעשה הילד את צרכיו באין רואה, היה נוהג מנהג ילדה.

אחרי חדשים של „תרגילים" מאומצים, העיזה האם לצאת לעסקיה (היא עסקה במניקור) ולהשאיר את ה„ילדה" לבדה, בלי השגחתה. ה„ילדה" היתה משחקת עם חברותיה, מבלי שמי שהוא יטיל שמץ של ספק בכך.

ידוע ידעה האם, כי קשה, כמעט בלתי־אפשרי להעלים במשך זמן רב את יהדותו של ילד. אולם ילדה? מי ישים לה לב?

עשרים חדשים רצופים עמד הילד במבחן — והצליח.

אך למראה ה„ילדה" לא פגה מבוכתי: מדוע עכשיו, 6 חדשים אחרי השחרור, הילד — עודנו ילדה?

והאם נתנה הסבר מתקבל על הדעת: לא עכשיו, והעיקר לא כאן. להפוך בן־לילה את הילדה לילד בין „חברותיו" — בזה אין היא רוצה. היא מפחדת מתסבוכת נפשית של הילד. היא הכירה כאן קצין יהודי מהצבא האדום. הם עומדים להינשא והוא יעביר אותם מזרחה, ואז, בדרך, היא תבצע את ה„ניתוח" ההפוך, ותשחרר אחת ולתמיד את הילד מהמעמסה הכבדה הזאת.

הילדה, זאת אומרת, הילד הקשיב רב קשב לשיחתנו, כשעיניו לוהטות. וכשנפרדנו, קפץ אלי ובחפזון לחש אלי בהתרגשות, ברטט ובשמחה גם יחד: „אני ילד, אני ילד, אני ילד!"...

אַברהם ראָקטאַרטשיק

צומאָרגנס

סלאָנים. דער פֿאַרטאָגס אין לעצטן יוני־טאָג פֿון יאָר 1942 איז געווען אַ טריבער. פֿון מערבֿ־זייט איז איבערן געטאָ גע־האָנגען אַ געדיכטער שוואַרצער רויך־וואָלקן און דאָ און דאָרט האָבן זיך נאָך געזען פֿלאַמען פֿון די נעכטיקע שׂרפֿות. פֿרי, איידער די זון איז געהאַט אויפֿגעגאַנגען, האָבן זיך הונדערט ניין און פֿופֿציק אַבֿלים אויפֿגעכאַפּט פֿון קורצן דרעמל, וואָס איז זיי געהאַט באַפֿאַלן נאָכן באַוויינען אַ גאַנצע נאַכט זייער חורבן. איינציקווייז, מיט פֿאַרגליווערטן אַבֿלות אויף די פֿאַר־חושכטע פּנימער, זײַנען זיי אַרויס אויפֿן הויף באַגעגענען דעם המשך פֿון זייער לעבן.

אין דרויסן האָבן זיך די ניצול־געוואָרענע איינאַנדער דערקענט און אויסגעבראָכן אין אַ יללה׳דיקן געוויין, פֿון וועלכן ס׳האָבן זיך נאָר געהערט שטאַמלדיקע ווערטער: דו אוי־אוי־ך, אַ־אַ־ליין, אַ־אַ־ליין... ראָז־זעלע...

אין אַ ווינקל, אויף אַ קאַסטן מיט זעגעכץ און הובלעכץ, זײַנען געזעסן עטלעכע איובֿ׳ס מיט צעקנייטשטע פּנימער און ביטער געקלאָגט אויף זייער גורל.

— „צו וואָס האָב איך געהאָרעוועט מײַן גאַנץ לעבן? פֿאַר וועמען?״ — האָט כליפּענדיק מהרהר געווען דער אַלטער מאַריין, — „אַ ווייב... אַ טאָכטער... אַ הון... אַן אוצר... שטי־קער צירונג... דרייסיק יאָר נאָכאַנאַנד געהאָרעוועט... געקויפֿט און געזאַמלט... געוואָלט פֿאַרזיכערן זיך אַ רויִקע עלטער... געציטערט שטענדיק איבער אַ פּרוטה אפֿילו... און יעצט וואָס? עלנט... אַליין... מיט אַ פֿאַרדאַרט שטיקל ברויט אין דער האַנט... יעצט אויף דײַטשער קיצבֿה...״

— „צו וואָס זײַנען מיר לעבן געבליבן? פֿאַרוואָס זײַנען מיר נעכטן ניט אַוועק צוזאַמען מיט זיי?״ — האָט יאָשקע לעמקין אים איבערגעריסן, האָבנדיק תּרעומות צו זיך גופֿא. — „אַנשטאָט צו גיין מיט מײַנע, האָב איך גאָר פּחדנותדיק מײַן זישענקען אַראָפּגעלאָזט פֿון מײַנע הענט און געשיקט אים צו דער מאַמען. העלדיש האָט געטאָן מאַקס זילבערמאַן. בשעת דער שטאַבֿ־לייטער נוידאָרף האָט אים אַוועקגעשטעלט בײַ דער גרופּע „לחיים״, איז ער ריטעריש צוריק אַוועק צו זײַן ווייב און צוזאַמען מיט איר אַוועק אין קבֿר...״

— „דאָס איז ניט קיין העלדישקייט — האָט אים איבער־געשלאָגן אַ יונגערמאַן — דאָס איז יאוש, און ניט מער. העל־דיש איז געווען מײַן דינה־לע. זי האָט זיך געזעגנט מיט מיר פֿונדערווייטנס און געזאָגט: „זיי געזונט, ניסן, פֿאַרגעס ניט אין אונזער ציל!״ און וואָס דער ציל איז, האָב איך אַרויס־געלייענט פֿון אירע צוויי ברענענדיקע קויל־שוואַרצע אויגן, בשעת זי האָט זיך, צווישן דער מאַסע „למות״ פֿאַרמשפּטע, געשטעלט אויף די שפּיץ פֿינגער, כּדי מיך צו זען דאָס לעצטע מאָל. אירע אויגן האָבן געפֿלאַקערט מיט נקמה־דורשט!״

„אונזער ציל איז נקמה! בלוטיקע נקמה פֿאַר איר און פֿאַר אַלע אכזריותדיק אומגעקומענע!״

דעם שמועס האָט איבערגעריסן אַ לאַנגער פֿייף פֿון אַן אַרײַנפֿאָרנדיקן אין הויף לאַסט־אויטאָ און דעם שטאַבֿס־לייטער מעצנערס באַפֿעלעריש געשריי: „יודען, אַללע היער הער!״

אַלע זײַנען שנעל אַוועק צו אים. ער האָט האַריש דערקלערט: „יודען, אויך פּאַססירט ניכטס מעהר! איר בלייבט אַרבעטן. איר ווערט „דען דרעק״ פֿון געטאָ „וועגשאַפֿען״, דאָס געטאָ מוז זויבער געמאַכט ווערן! „פֿערשטאַנדען?! אַללע אויף דען וואַגען!״

אַלע האָבן הכנעה־דיק אַראָפּגעלאָזט די קעפּ און גענומען קלעטערן אויף דעם לאַסט־אויטאָ, מעצנער האָט געשריִען אומ־פֿאַרשטענדלעך און פֿון צײַט צו צײַט דערלאַנגט מיט דער נאַהייקע, וועמען איבערן קאָפּ, וועמען איבער די פּלייצעס, ביז דער אויטאָ איז פֿול געוואָרן און פֿאַרלאָזט דעם הויף פֿון געוועזענעם מעבל־אַרטעל „קראַסני סטאָליאַר״.

דער לאַסט־אויטאָ האָט אויפֿגעוועקט דעם „אַרישן״ קוואַר־טאַל. פֿאַרשלאָפֿענע פּנימער האָבן אַרויסגעקוקט פֿאַרחידושטע דורך די פֿענסטער. זייער בליק האָט מסתּמא געפֿרעגט, צי גייט מען טאַקע די לעצטע „ניצלעכע יודען״ אויך פּטרן.

בײַם עק בערנאַרדינער גאַס, פֿאַרן טויער פֿון געטאָ, האָט זיך דער אויטאָ פֿאַרהאַלטן. אַלע זײַנען אַראָפּ און זיך אויס־געשטעלט צו דרײַ אין אַ ריי. אין דער זײַט, אָפּגעזונדערט פֿון אַלעמען, איז געשטאַנען דער אָסטראָור־מאַזאָוויעצקער רבֿ מיט זײַנע בני־בית. דער ערשטער איז געשטאַנען הרבֿ זינגער, די רביצין מיט אַן עופּעלע אויף דער האַנט, זייער עלטסטער זון, אַ שוואַרץ־חנעוודיקער בחור מיט געפֿלעשלטע פּאות הינ־טער די אויערן, זייער עלטסטע טאָכטער, אַ כּלה־מיידל, און צוויי אינגערע מיידלעך.

אין איין שורה זײַנען געשטאַנען זיבן נפֿשות און גע־וואַרט אויף אַ נס.

דער רבֿ איז געשטאַנען אַ פֿאַרמוטשטער, אין די אויגן־ווינקלען זײַנען אים געהאָנגען צוויי טרערן, די הענט אין די אַרבל פֿון אויבערשטן בגד, און שטילערהייט מתפּלל געווען. פֿון צײַט צו צײַט האָט ער געטרייסט די רביצין און די קינדער:

— „מע טאָר זיך נישט מיאש זיין... מע מוז האָבן אמונה... אין דער לעצטער רגע נאָך קאָן געשען אַ נס... און אויב חלילה, ניט, איז כל מה דעביד רחמנא לטב עביד. מ׳מוז אַלץ אין זיך גובר זיין און ביישטיין דעם נסיון פון דער עקידה...״

אַ פּאָליציאַנט האָט מיט רוגזה געהייסן זיי גיין פאָרויס. דער רב איז געבליבן שטיין אַ פאַרטומטער, די רעכטע האַנט אין דער געדיכטער שוואַרצער באָרד, ווי ער וואָלט געפירט מיט זיך אַ ויכוח. פּלוצלינג האָט זיך אַ געשריי אַרויסגעריסן פון זיין ברוסט:

— „קינדער, ראַטעוועט אייך!״

און ווי איבערגעשראָקענע פייגעלעך זיינען זיי זיך צעלאָפן.

אַ לאַנגע סעריע פון קוילנוואַרפער, וואָס איז געשטאַנען ביים עק גאַס, האָט זיי אַלעמען דעריאָגט און אַוועקגעלייגט מיטן די פנימער צו דער ערד.

מיט גרויל אין די אויגן האָבן די הונדערט ניינאונפופציק ניצול־געוואָרענע צוגעקוקט זיך צו דעם, און אַ טייל פון זיי האָט, אָפּקערנדיק מיט שוידער די קעפּ פון דעם אכזריותדיקן בילד, מיט שנאה־פונקען אין די אויגן געשטאָכן די אויסגעפרעסטע קאַרקעס פון די דייטשן.

דער געביטס־קאָמיסאַר ערען האָט זיי אַלעמען מיט אַ בלאָער קרייד געצייכנט, צו עטלעכע צייכנט אויף דער ברוסט און אויף די פּלייצעס. דאָס האָט געזאָלט זיין אַ צייכן פאַר די מערדער, אַז די־אָ זענען „נוצלעכע״ אידן, וועלכע מען דאַרף נאָך דערווייל האָבן.

אַ טייל איז אַוועק אין געטאָ אויפצוקלויבן דאָס גוטס, וואָס איז געבליבן נאָך די דערמאָרדעטע, און אַ טייל איז אַוועק מיט אַ פּאָליציייאישן קאָנוואָי אויף דער אַנדערער זייט דאַמבע — אויפן ברעג, צונויפנעמען די הרוגים און פאַרברענטע אויף איין אָרט און דאָרטן זיי באַגראָבן. אויפן וועג צום ברעג האָבן זיי באַגעגנט אַ מחנה פּאָליציאַנטן אין שוואַרצע, ווי קראָען, מונדירן. זיי האָבן געפירט אין תפיסה אַריין אידן, וואָס האָבן זיך בעת דער נעכטיקער שחיטה געהאַט אויסבאַהאַלטן און היינט האָט מען זיי אַרויסגעצויגן פון זייערע אַנטפּלעקטע באַהעלטענישן.

אויף דער בריק האָט דער זשאַנדאַר, אַ ווינער דייטש, צוגעטיילט יעדן פּאָליציאַנט צו צוויי אידן און באַפוילן אַדורכצושטערן יעטוועדער ווינקעלע אין די זייטיקע געסלעך, אַז ס׳זאָל ניט בלייבן קיין שפּור פון דער „יודען־שייסע״. אַראָפּלאָזנדיק זיך מיט די טרעפּלעך אונטן, זיינען זיי פאַרגליווערט געוואָרן — אַ מינוט צו חלשות. לענגאויס דעם ברעג, ביז צו גאַזשאַנסקיס געסל, זיינען געלעגן הרוגים: פרויען מיט פאַרקוילטע שאַרבנס, קינדער פאַרשרפעטע, עופעלעך מיט צעריסענע שאַרבנס, מענער מיט צעפּלעטע קעפּ, אויסגערונענע געהירן און לוזשעס פאַרגליווערט בלוט.

דאָס פּאָליציייאישע געשריי האָט זיי אַלעמען אָפּגעמינטערט. וואַקלענדיק זיך אויף די פיס, האָבן זיי גענומען איבערטראָגן די פּגרים, שטיקער שאַרבן, מאַרך און פאַרגליווערט בלוט, אין אַ גאָרטן ביים עק פון גאָזשאַנסקיס געסל. פון דאָרט זיינען זיי אַוועק איבער די הייזער אין געסל. די פּאָליציאַנטן האָבן, היטנדיק זיך פאַרן זשאַנדאַר, געשטופּט אין די טאַשן אַריין אַלץ וואָס ס׳האָט זיך נאָר געלאָזט. דער זשאַנדאַר האָט געפּאַקט פולע וואַליזעס און געזויפט פון די געפונענע פלעשלעך משקה; און די אידן האָבן האַלבפאַרחלשטע געשלעפּט די געהרגעטע פון די הייזער און הייף. אין איין הויף האָבן זיי געפונען נאָר איין פּגר — אַ הונט. פעלהענדלער האָט אים אויפן באַפעל פון זשאַנדאַר אַוועקגעלייגט אויפן באַרג דערמאָרדעטע און גאַליק צוגעגעבן:

— „האָסט, ווייזט אויס, געבילט אויף אידיש״.

אין „מושב־זקנים״, ביי גאָזשאַנסקין אין מויער, האָבן זיי געפונען צוויי צענדליק זקנים דערשאָסענע אויף די געלעגרס. פון אונטער דער ערד האָט זיך דערהערט אַ שטים:

— „אידן, ס׳איז קיינער נישטאָ? מע קאָן זיך באַווייזן?״

אונטער אַ בעט האָט זיך אויפגעהויבן אַ ברעט. ס׳איז אַרויסגעקראָכן אַ קאָפּ מיט אַ גרויער צעשויבערטער באָרד און אַ ווילדן פינקל אין די אויגן.

— „ס׳זיינען נאָך געבליבן — האָט דער קאָפּ געפרעגט — עפּעס אידן אין שטאָט?״

דער קאָפּ איז ווי אַ מויז, צוריק פאַרשוווּנדן בשעת ס׳האָבן זיך שווערע טריט דערנענטערט צו דער טיר.

זיי זיינען אַוועק אויף מיכאַלאָווסקי געסל. דאָרט האָט די פּאָליציי פאַר זיי אין די אויגן דערשאָסן אַ מאַן און אַ פרוי, וואָס זיי האָבן אַרויסגעשלעפּט פון אַן אַנטפּלעקט אונטערערדיש באַהעלטעניש אין אַ גאָרטן. די קברנים האָבן די נאָך וואַרימע קערפּערס אָפּגעטראָגן אין אַ זייט, מקנא זייענדיק דערביי די דערהרגעטע, אַז זיי וועלן מער ניט צוזען די ווילדע אכזריותן. דער טישלער סלאָנימסקי האָט, טראָגנדיק איינעם פון די הרוגים, געפּרעפּלט:

— „מת טהור, מיר ברענגען דיך צו קבר־ישראל, אָבער מיר, ווער ווייסט, ווו אונזער געביין וועט אַהינקומען!״

אין עק מיכאַלאָווסקי געסל זיינען זיי אַריין אין פּינטשוק, דעם בעקערס מויער, ווו ס׳האָט זיך נאָך נעכטן געפונען דאָס אידישע געטאָ־שפּיטאָל. דאָס הויז אָן דאַך, מיט אויסגעברענטע פענסטער און פאַרויכערטע ווענט, איז געשטאַנען צווישן די נאָך רויכערנדיקע זיך בערג אַש, ווי אַ בכיון אָפּגעדעקטער חורבה־דענקמאָל. די לופט האָט געאָוועט מיט פאַרשרפעט מענטשלעך לייב. אויף דער גאָס נעבן אַ פענסטער איז געלעגן אין אַן אַרומגעסמאַלעט נאַכט־העמד, מיט אַן אַראָפּגעזונקענעם קאָפּ מיט צעשויבערטע האָר און אַ דורכגעלעכערטער לינקער ברוסט, אַ יונגע פרוי. אונטער איר איז געלעגן דערשטיקט אַן עטלעך־טעגיק עופה׳לע. בשעת די דייטשע רוצחים האָבן אונטערגעצונדן דאָס שפּיטאָל, האָט, ווייזט אויס, די יונגע געווינערין געוואָלט, אַרויסשפּרינגנדיק דורכן פענצטער ראַטעווען איר עופע׳לע, נאָר די גזלנישע קויל האָט זי אינדרויסן געטראָפן.

די קברנים האָבן אַרויסגעטראָגן פון פאַרברענטן שפּיטאָל די אַש, די ביינער מיט רעשטלעך פאַרברענט לייב אויף זיי, און מיט יראת־הכבוד זיי פאַמעלעך אַראָפּגעלאָזט אין קבר, אינאיינעם מיט דער יונגער מאַמען און איר קינד.

יעקב מאַריין, אַן אַלטער גאַרבערײ־אייגנטימער פון די ביאַליסטאָקער פּיאַסקעס, איז אַריין אין אַ פאַררוקט קליין הייזל. דער עיפּוש פון אַ בר־מינן האָט אים פאַרהאַקט דעם אָטעם. אין אַ ווינקל פון צימער איז געשטאַנען אַ ליידיק

צעקנוידערט ניקל־בעט. אויפֿן בעט — אַ גרויסע לוזשע פֿאַרגליווערט בלוט און אַן אייזערן געוויכט. אַ ווײַלע איז ער געבליבן שטיין אַן אויפגעשוידערטער לעבן דער טיר. דערנאָך האָבן זיך אים די אויגן צעפלאַקערט מיט עפּעס אַ מין פֿײַערל, און ער האָט, ווי אַמאָל אין דער יוגנט אַ ווערטפֿול שטיקל צירונג, להוט אַ כאַפּגעטאָן דאָס געוויכט און געוואָלט עס באַהאַלטן, נאָר באַמערקנדיק דערויף פֿאַרגליווערט בלוט, איז ער מיטן געוויכט אין דער האַנט שטיין געבליבן אַ פֿאַרטראַכטער.

— „דו ביסט יעצט מײַן צירונג" — האָט ער נאָך אַ רגע שווײַגן, דרײַענדיק דאָס געוויכט אין דער האַנט, גאַליק געזאָגט. — „דו וועסט דאָס פֿאַרזיכערן מיר מײַן עלטער"...

אַ טיפֿער זיפֿץ האָט זיך אַרויסגעריסן פֿון זײַן ברוסט. מיט דער לינקער האַנט האָט ער אויסגעריבן דעם שטערן און די אויגן. פּלוצלינג האָבן זיך אים די אויגן טראַציק צעבערענט, ער האָט זיך אויסגעגלײַכט, פֿעסט פֿאַרקרעמפּט דאָס געוויכט און מיט שטאָלץ צוגעגעבן:

— „טאַקע דו, און נאָר דו וועסט מיר פֿאַרזיכערן אַ בכבודיקן טויט!"

האַלטנדיק באַהאַלטן דאָס שווערע געוויכט טיף אין דער טאַש, האָט זיך דער אַלטער מאַריין, אַן אויפגעמונטערטער ווי נאָך אַ דערקוויקנדיקער טבילה, צוריק גענומען צו זײַן קברנישער אַרבעט.

דער גאַנצער געביטס־קאָמיסאַריאַט איז אַרומגעקראָכן איבער די חורבות און גענישטערט. דער שטאַבס־לײַטער היק מיטן רעוואָלווער אין דער האַנט פֿלעגט זיך שטילינקערהייט, מיט אָנגעשפּיצטע אויערן ווי אַ רויב־חיה אַרײַנגנבֿענען אין די הײַזער און אײַנהערן זיך אין יעטוועדער שאָרך, וואָס קומט פֿון אונטער דער ערד אָדער וואַנט. אויף אַזאַ אופֿן האָט ער בײַ גאָזשאַנסקין אין מויער געפֿונען אַ „סכראָן", אין וועלכן ס'איז אַ חוץ דערוואַקסענע, אויך געווען אַ קינד. די דערוואַקסענע האָט היק אַליין אויפֿן אָרט געפּטרט און דאָס קינד האָט ער אָפּגעשיקט דורך אַ פּאָליציאַנט צום זשאַנדאַר. צוקומענדיק צום קבר צווישן גאָזשאַנסקיס און מיכאַלאָווסקער געסל, האָט דער פּאָליציאַנט דאָס וויינענדיקע קינד איבערגעגעבן אַ באַגרעבער. דאָס קינד האָט אויפגעהערט צו וויינען און דער פּחד איז פֿאַרשוווּנדן פֿון זײַנע אייגעלעך. משמעות אַז די געלע לאַטע אויפֿן אידנס ברוסט, האָט דעם אַנדערהאַלבנּיעריקן געטאָ־קינד אונטערגעזאָגט, אַז ס'געפֿינט זיך ניט אין די רוצחישע הענט. דער וואַכמייסטער רענאָ האָט דעם איד באַגעגנט מיט דער פֿראַגע:

— „וואָסער קינד איז דאָס?"

— „דער הער שטאַבס־לײַטער היק — האָט דער פּאָליציאַנט אָפּגעענטפֿערט — האָט עס צו אײַך אַהערגעשיקט, הער וואַכמייסטער!"

— „וואָס זאָל איך דערמיט מאַכן? — האָט, רענאָ, קוועטשנדיק מיט די פּלייצעס, פֿאַרטראַכט זיך אויפֿן קול — יאַ, דאָס קינד מוז דערשאָסן ווערן".

דער איד איז בלייך געוואָרן און דאָס פּנים האָט אים קראַמפּהאַפֿטיק אַ צוק געגעבן. דער זשאַנדאַר האָט עס באַמערקט און אים געפֿרעגט:

— „ווי האַלסטו, וואָס זאָל איך מיט דעם קינד מאַכן?"

— „מען קען דאָס קינד אַרײַנגעבן אין אַ קינדער־גאָרטן, — האָט דער איד מיט שרעק שטיל געענטפֿערט, — עס וועט אַן אַריער ווערן".

דער וואַכמייסטער האָט זיך מיט שכרות און כּעס צעגאָרגלט:

— „וויזאָ קאָנען דען איין יודע אַריער ווערדען?! דאַס איסט דאָך לאָגיש, דאַס קינד מוסס ערשאָססען ווערדען!!!"

מיט אַ ווונק האָט ער צוגערופֿן אַ פּאָליציאַנט און אים באַפֿוילן צונעמען דאָס קינד. דער ווײַסרוסישער פּאָליציאַנט האָט מיט פֿלײַס אַ כאַפּגעטאָן דאָס קינד פֿאַר די פּיסלעך און עס אַ שליידער געטאָן, ווי ער וואָלט אָפּגעטרייסלט פֿון זיך אַן עקלדיקן שרץ, אויף דער קופּע הרוגים בײַם פֿריש אויסגעגראָבענעם קבר. ער האָט צוגעשטעלט די ביקס צום קינדס קעפּל און מיט אַ קויל אַדורכגעלעכערט זײַנע שלייפֿן.

דאָס קינד האָט צעשפּרייט די פּיסלעך, ברייט צעעפֿנט די אייגעלעך און אַ מחנה נידעריק־פֿליענדיקע קראָען זײַנען זיך מיט אַ פֿאַרציקונג־גלוסטיק קראַקעניש צעפֿלויגן.

די קברנים, באַטויבט פֿון שאָס, האָבן אויף אַן אויגנבליק אויפֿגעהערט גראָבן און דערמיט באַערט דעם אינגסטן קדוש טויט.

אַ פּאָליציאַנט האָט אַוועקגעפֿירט איין באַגרעבער צו גאָזשאַנסקין אויפֿן הויף. דאָרט איז געווען אויספּיק, אַ ווײַסרוס, מיט עטלעכע פּאָליציאַנטן, זיי האָבן דעם איד צוגעפֿירט צו אַ גרוב — אַן אומפֿאַרענדיקטער קלאָזעט. אונטן אין דער צואָה איז געלעגן אַ טויטע פֿרוי. זי האָט זיך, ווײַזט אויס, געוואָלט דאָרט באַהאַלטן און די קויל האָט זי אין דעם אומווערדיקן אָרט געטראָפֿן.

— „נו, יידלאַק, נעם זיך צו דער אַרבעט. פֿאַרשיט דאָס, איינס און צוויי!" — האָט אים אַ פּאָליציאַנט שטרענג באַפֿוילן.

— „וואַרט — האָט אויספּיק אַ געשריי געטאָן און ווילד זיך צעלאַכט — קריך אַראָפּ און נעם פֿריער אַרויס דאָס גאָלד, וואָס זי האָט מיט זיך מיטגענומען".

דער איד איז שטילשווײַגנדיק אַראָפּ אין גרוב און אַדורכגעזוכט דער געהרגעטערס טאַשן; און די פּאָליציאַנטן, גיריקע נאָך רויב, האָבן אין דער הויך איבערן גרוב נאָכגעשפּירט יעטוועדער באַוועגונג זײַנע.

— „נו, גענוג, דיר, יידלאַק געשפּילט זיך מיט דײַן אידישער נקבה" — האָט אַ פּאָליציאַנט, שכור פֿון אידיש בלוט און אידישע אָנגעשטעלטע ווײַנען אַ געשריי געטאָן.

דער איד, אין טינוף אַן אויסגעשמירטער, איז שנעל אַרויס פֿון גרוב און גענומען עס פֿאַרשיטן. נאָכן פֿאַרשיטן איז ער צוריק אַוועק צו זײַנע חברים העלפֿן פֿאַרמאַכן דעם אָפּגעבליבענעם קבר.

די זון איז שוין געווען אַוועק ווײַט אויפֿן ביאַליסטאָקער שאָסיי. אין איר רויטער שקיעה האָט זיך געביטן דער קאָנוואָי און די קברנים האָבן מיט די לעצטע רידלען ערד באַגראָבן דעם לעצטן יוני־טאָג.

דער טישלער סלאָנימסקי האָט אינדערשטיל געזאָגט קדיש, און די רעשט האָט פֿרום נאָכגעזאָגט. נאָר איינער פֿון זיי האָט אָנשטאָט „אָמן", געזאָגט „נקמה, בלוטיקע נקמה!"

קדושים
וטהורים

הייליקע געשטאלטן

ד"ר נח קפלינסקי

בחייהם ובמותם

דמויות ראשי קהילת סלונים

א.' הרב הגאון ר' יהודה־לייב פיין זצ"ל

לא היה איש בעיר, אשר נכנס אי־פעם לשיחה עם האב"ד דסלונים ולא התרשם מחכמתו, מפקחותו, מהבנתו לדעת הזולת. במשך תקופה ארוכה, בין שתי מלחמות־העולם, ישב הרב פיין זצ"ל על כסא הרבנות של סלונים והתחבב על הקהל, על כל שכבותיו וזרמיו. יהודים נהנו מהדרת־פניו, שעוררה הוד וכבוד, ושבעתיים נהנו והתרשמו מדרשותיו למופת בשבתות, במועדים ובמיוחד בימים הנוראים — ובליל „כל־נדרי" על כולם.

יהודי סלונים גאים היו על רבם ומורם — ולא בכדי, כי שמו הלך לפניו הרחק מגבולות סלונים. כמופלג בתורה ובלמדנות ידוע היה הרב בכל רחבי המדינה והופעותיו בכינוסי מרנן ורבנן לכבוד היו לו ולעדתו.

עם השתלט הסובייטים בשנת 1939 על סלונים לבש ה„שול־הויף" מעטה־חול: בתי־המדרש הפכו מעונות פליטים וחילוניות מגושמת פשטה בכל העיר. אולם בביתו של הרב מתקיים היה „מניין" קבוע. דירת הרב ברחוב ברייטה היתה משמשת מקום מקלט לשרידי הדור הישן, שנועדו שם יום־יום לתפילה, לעיון בדף גמרא, תוך מאמצים להמשיך בחייהם הרוחניים של אתמול גם במערבולת החומרנית הזורה של היום. השלטון אינו פוגע בכבוד הרב. השלטון הסובייטי אינו מתערב בעניני־דת של איזו עדה שהיא. ומדי יום ביומו אפשר היה לראות את הרב דמתא מטייל מביתו עד קרן הרחובות ברייטה ופאניסבה ובחזרה, כשצעדיו מתונים וקומתו זקופה, והעובר מקרוב יבחין בניגון־חרש מסורתי שהרב מפזם במנוחה ובנחת תוך כדי טיול. בגאווה ובשקט קיבל עליו הרב את פורענות המשטר החדש.

האוכלוסיה היהודית בעיר גדלה ורבתה עם זרם הפליטים שהגיע ממערב. צעירי ישראל מתחתנים ואחרי טכס־הנשואין הרשמי במשרד האזרחי, נכנסים הזוגות בלוית הוריהם ובני־משפחתם הקרובים ביותר בצנעה ובלאט לדירת הרב, כדי לבוא בברית־הנשואין כדת משה וישראל, ויוצאים אחרי הטכס (בערב ובאין רואים) את ביתו תוך הרגשה, שזמן־מה שהו בשריד היכל־הרוח של היהדות, כשהעולם מבחוץ שטוף כולו חול ועבדות...

מול בית הרב, בדירתו הקודמת (בית גבורין), קבע אז את מושבו מנהל המחלקה להסברה ותעמולה של המפלגה הקומוניסטית בסלונים, לזר מויסייביץ גנקין, יהודי, איש מינסק. אינני יודע, כיצד ומתי קרה הדבר: ה„יבסק" הכיר אישית את שכנו הרב ומאז היו מזדמנים שניהם לעתים תכופות לשיחות ארוכות ולויכוחים על ענייני דת וסוציאליזם. תעמולן קומוניסטי זה, שהיה ראשו ורובו שקוע בהפצתה ברבים של תורת לנין וסטאלין, היה מבקש תמיד הזדמנויות להיפגש עם הרב והיה מדבר עליו מתוך הערצה וכבוד.

*

משפרצו הגרמנים לעיר, התנער הרב כארי ובכל נפשו ומאודו ניגש לעבודת־הקודש שהזמן גרמה: יהודים רעבים ללחם — והרב דמתא הוא הראשון בין הראשונים לארגון ולהגשת עזרה. מדי בוקר הוא ממהר — קל כצבי — לועד הקהילה, מנצח על העבודה ואינו יודע ליאות. יהודי סלונים נוכחו לדעת, כי אכן אתם הוא בצרה וביראת־כבוד הקשיבו לכל מוצא פיו.

זה רק השבוע השלישי שנפלה המהלומה על יהודי סלונים עם כיבוש הגרמנים, והנה —

בבוקר יום ה', כ"ב תמוז תש"א, 17 ביולי 1941, הוקפו כמה רחובות ע"י פריצי ה־ס. ס., מבלי שידע איש את פשר הדבר (ואנחנו טרם היינו מלומדי נסיון). בית הרב היה מחוץ לתחום המוקף, וכמנהגו בכל בוקר יצא הרב מביתו, כשפניו מועדות לועד הקהילה. ליד בית המדרש דז"ץ עמד משמר של שני חיילי ס. ס. החיילים לא נתנו לרב להיכנס לתוך התחום המוקף ופקדו עליו לחזור לביתו. הרב עמד בכל תוקף על בקשתו להיכנס לתוך הרחובות המוקפים, אולם המשמר סירב להיענות לו ואמרו לו שיבוא כעבור שעה. קשה לדעת מה ראו אנשי המשמר להזהיר את הרב. אין זאת, כי דמותו השופעת הוד ואצילות והמעוררת כבוד בעיני כל רואיה, השפיעה גם על החיילים הגרמנים שרצו למנוע את „חטיפת" הרב. חזר הרב לביתו ולא מצא לו מנוח: העבודה מרובה, ומי יודע מה נעשה כרגע בשטח המוקף — והוא, הרב ומנהיג העדה ישב לעת כזאת בחדרו בחיבוק ידים? ואולי דווקא עת לעשות

עכשיו, כדי שלא לאחר את המועד? אולי שם, ברחובות המוקפים, נחוצה עזרה דחופה מצדו?...

*

לא עברה שעה קלה ושוב עמד הרב על־יד אנשי המשמר והפציר בהם שיתנו לו להיכנס לתחום המוקף — וסוף־סוף נתנו לו לעבור. כעבור רגעים מספר נתקל הרב בפלוגת ס. ס. שהתנפלה עליו — וכאן התחילה פרשת עינוייו של הזקן הקדוש, עינויים מסוג אלה שהתנסו בהם עשרת הרוגי מלכות. הרוצחים הפשיטו מעל הרב את בגדיו העליונים, השמיטו את כובעו, הכריחוהו לרוץ בשוק בין שתי שורות חיילים, שעשו בו שפטים כטוב בעיניהם, היכוהו, קיצצו את זקנו ופיאותיו, עד שהגיע פצוע וזב דם לחצר התיאטרון בכיכר, כל עוד נשמתו בו. עירום למחצה, מוכה ומעונה, מושפל ומחולל עמד הרב עם אלף ומאתיים איש מבני־עדתו, שהוצאו כולם באותו בוקר במכוניות־משא לשדות דרוונה, בקבוצות של שלושים איש למכונית — הראשונים לטבח מבין יהודי סלונים.

והרב — ראשון לראשונים בשנים כתיקונן, וראשון לראשונים במותו על קידוש השם והעם.

ב. ר' וולף ברמן ז"ל

מי בין יוצאי סלונים איננו זוכר את דמותו האצילה של עסקן ציבורי זה? כולו היה אומר כבוד. היתה בו התמזגות נפלאה של עדינות הנפש עם קלסתר־פנים נהדר. מתוך בהלי־כותיו, בתנועותיו ובדבריו — עסק בצרכי ציבור באמונה, ייסד ותרם לצרכי התנועה הציונית בעיר את „בית־העם" (בביתו ברחוב הסטודנטים), וזכורה עוד יפה פתיחתו החגיגית של מוסד עממי זה, שנתקיימה ברוב־פאר וברוב־עם בהשתתפותם של האורחים מוילנה ומוורשה, ד"ר יעקב ויגודסקי וד"ר יהושע גוטליב ז"ל. „מושב־זקנים", „בית־יתומים", אגודת הסוחרים, בנק הסוחרים, בית־הכנסת הציוני ועוד ועוד, — בכל המוסדות האלה לא נעדר מקומו של ר' וולף ברמן, בכל מקום השקיע את מיטב כוחותיו ויושר לבו, נערץ ואהוב על הכל, עד — עד פרוץ המלחמה ב־1939.

הסובייטים השתלטו על סלונים והמוסדות היהודיים בעלי המסורת המפוארת כרעו ונפלו אחד אחד, כעלים רדופי סערה. מהם שנמחקו כליל ועברו מן העולם, מהם שעברו לידי השלטון החדש (כגון „מושב הזקנים" ו„בית היתומים"). ועולמו ותוכן חייו של העסקן הישיש (והוא אז לגבורות הגיע) התרוקן והלך מיום ליום.

כן, עוד מקום אחד נשאר לו לפליטה: בית־הכנסת הציוני. מאז פרוץ המלחמה עמד בית־כנסת זה ריק מאדם בכל ימות השבוע, אולם מדי שבת בשבת היו עוד מתאספים בו עשרות יהודים לתפילה, ור' וולף, כדרכו זה עשרות בשנים, עומד על־יד ה„דגל" ועודנו מחלק „עליות".

אמנם, בימים הראשונים של השלטון הסובייטי התימרו „גבורים" יהודים להפקיע מידי המתפללים את בית־הכנסת הציוני: באחת השבתות, לפני קריאת התורה, הופיע על הבימה בחור צעיר, ששכרון הגאולה הסובייטית העביר אותו על דעתו, ופנה בקריאה למתפללים שיוותרו מרצונם הטוב על בית־הכנסת וימסרו אותו לציבור הפועלים לשם הפיכתו למועדון וקולנוע. כשהבחור ירד מהבימה אחרי דרשתו הנל־הבה וחיכה לתשובת הקהל, נשארו המתפללים מופתעים והמומים. בבית־הכנסת הושלך הס — אולם רק לרגע קט: ר' וולף התנער והתרומם ממקומו, עלה בצעדים מהירים — שלא כדרכו — אל ארון הקודש, כשכל מראהו שופע הדרת־כבוד, והתחיל ב„הוצאה" — כאילו לא קרה דבר. היתה זאת תשובה אילמת, גאה ואמיצה...

במאי 1940 התמוטטה גם מצודתו האחרונה הזאת. רבבות פליטי פולין, שברחו מזרחה עם פרוץ המלחמה ונתקעו במקר־מות הסמוכים לגבול הסובייטי־הגרמני החדש, הוכרחו לעזוב את מקומות מגוריהם הארעיים במחוזות הספר. במשך שבועות מספר הגיעו לסלונים אלפי פליטים חדשים ותוך זמן קצר עלה מספרם על עשרת אלפים. כל הבתים הציבוריים שעוד היו פנויים הוחרמו, ואז הגיע גם תורו של בית־הכנסת הציוני, שהפך מקום מקלט בשביל פליטים. אז ראיתי את ר' וולף רץ כצבי במשך שעות רצופות על־מנת להשכין את ספרי־התורה המרובים, אחד־אחד, אצל מתפללים ותיקים.

אחרי־כן עזב ר' וולף את שאון הרחוב והמולתו, הסתגר בד' אמות מעונו וכמעט שאיש לא הוסיף לראותו עוד.

*

בתחילת 1941 נזדמנתי לביתו — ונדהמתי ממראה עיני: בחדר ספרייתו, שהיתה מלאה וגדושה מאות כרכים ממיטב היצירות של הספרות העברית והיהודית, ישב הזקן על־יד שולחנו, כשהוא לבוש כמאז ומתמיד בקפדנות, נקיון וטוב־טעם (גם צווארונו הלבן והנוקשה הבריק כבשנים הטובות), ולפניו פתוח ספר שירה של יהואש! איזו התעלות רוחנית מזהירה ואיזה ניגוד גמור לחיי הניוון מבחוץ!

ר' וולף גמר אומר לסיים את פרשת חייו תוך הסתלקות מוחלטת מכל אשר נעשה מחוצה לו והריהו מרחיק את ספינתו מגלי־התקופה הזידונים ומקצף הזמן ומחליקה בשקט על הגלים האיתנים של יהדות ושירה...

כל חישוביו עלו בתוהו. סוף יוני 1941 — הנה רק יומיים שלושה שהגרמנים משתוללים בעיר — וכבר נמצא ר' וולף בתוך המערכה. מי אם לא הוא יהיה בין ראשונים להחיש עזרה לנצרכים, להמציא לחם לרעבים? ומאז הוא טורח יום־יום, מבוקר עד ערב, בועד הקהילה; מארגן הספקה, חלוקת לחם, מטבח לנצרכים, כשעל ידו טובי העיר (ר' זלמן איביאנ־סקי, ר' יעקב גולדפרב, מרדכי קפלן, גרשון ברנשטיין, זכר כולם לברכה, ועוד). הדר מראהו החיצוני עוד טרם לקה; צווארונו עוד מלבין מרחוק, אך מדי התחילו לדבר, מתפרצת מפעם לפעם אנחה חרישית מפיו, כלומר: אויה מה היה לנו...

המאורעות מתפתחים במהירות הבזק. טלאי צהוב (מה „מסודרים" הם הטלאים על גבי מעילו החלק והמגוהץ של ר' וולף); גזירת ההעברה מבתים מעורבים; גזירת האזורים;

ביקורי ה„קומנדנטים" למיניהם; דרישות... דרישות... והנה הזמנה אל ה„קומנדנט" החדש: 15 יהודים, שמהם ייבחר ה„יודנראט", נתבעים להתייצב לפניו מחר.

בחצי־עיגול עומדים החמשה־עשר בפני המפקד החדש. לאט־לאט עובר הקומנדנט לפני כל אחד ואחד, בעיניו, עיני חית־טרף, בודק הוא את הניצבים לפניו ומנפנף במקל־שוט שבידו. כשנתקל בר' וולף, נעמד לפתע, בועט במקלו בחזהו של הזקן וקורא: „אתה תהיה לראש!" — ובזה נחתם גורלו של ר' וולף ברמן. מאז הוא מושך בעול הכבד מנשוא, כראש ה„יודנראט".

תכיפות המאורעות לא פגה. גזירת המדרכות... יום־יום מפלס ר' וולף את דרכו בצדי הכבישים, בתעלת הביב, מדירתו לבית ה„יודנראט" ואינו יודע עייפות מהי.

והנה גזירת הקונטריבוציה. צבירה מאומצת של זהב, כסף, דולרים, רובלים, אבני־יקר ומרגליות... כל הדבר הקשה מביאים לר' וולף. הוא הקופאי, כי הוא נאמן על הכל. הוא הפוסק האחרון בכל חילוקי־דיעות ותלונות על גובה המס, שה„יודנראט" הטיל על כל אחד. החלטותיו מתקבלות ללא כל התנגדות, ללא כל רינון. צדקתו ויושרו של ר' וולף — לית מאן דפליג.

*

ובצהרי יום בהיר בספטמבר 1941, יום שערב־שבת היה, הזמין הרוצח היק את כל 12 חברי ה„יודנראט" אליו. מבוכה, בהלה. איש אינו יודע על מה ולמה.

עוד כל אנשי ה„יודנראט" עומדים מכונסים בתוך עצמם ומחטטים בהשערות מהשערות שונות, והנה קם ראש ה„יודנראט" ממקומו, לבש את מעילו, לקח את מקלו ואמר בשקט ובמתינות: „נו, נלך לאט, לאט"... ולא הלכו זקני העיר דרך רחוב נייווסק (יהודים היו נמנעים מלעבור דרך הרחובות הראשיים, מחשש „עינא בישא ופגע־רע"...), אלא עשו קפנדריה וירדו מהרחוב הברנרדיני במורד אולנסקה. נכנסו ל„סימטת האופרה", ומשם, בחצותם את רחוב הגשר — למאורת הרוצחים של ה„גביטס־קומיסאריאַט" (בבית האחים רבינוביץ שברח' זמקובה).

מבעד לחלון בית־היולדות ראיתי את התהלוכה העגומה הזאת... בעוד שהאחרונים בחבורה, הצעירים שבה (משה יקימובסקי, סייקה רבינוביץ, חומק החייט ועוד) שוחחו ביניהם חרישית ובעצבנות — צעד ר' וולף בראש, כשלידו ר' יעקב גולדפרב, צעד איטית תוך שתיקה אילמת ואבלה, כשראשו מורד, כצעוד אדם בהלוית המת, כאילו הרגיש, שהוא מלווה את עצמו ואת חבריו בדרכם האחרונה...

זו היתה שליחותו הציבורית האחרונה של ר' וולף ברמן, שליח־הציבור הנאמן ואיש־האשכולות הישיש. ובו ביום הוצאו להורג כל חברי ה„יודנראט", הם, נשיהם ובני־משפחותיהם וכל אשר להם.

ג. אסתר ומרדכי (מוניה) קפלן ז"ל

עוד מראשית ימי הכרתי הציונית והלאומית — ואני עודני נער עם נערי ה„חדר", שכניסתם לתנועה התחילה בטיולי ל"ג בעומר תוך התקשטות בחגורות וכתפיות עשויות נייר תכלת־לבן — היה כבר מוניה קפלן בעינינו, בעיני הנוער הסלונימאי, סמל התתעוררות לגאולה, סמל שחרית של גאולה.

אחרי־כן, כשהגיעו ימי חג והתלהבות, ימי בלפור, סן־רימו, המסע הגדול של לייב יפה והופעותיו בסלונים — היה תמיד למוניה קפלן החלק החשוב ביותר בכל חגיגה, בכל תהלוכה, בכל אספה ציונית ובכל הופעה לאומית בעיר. אחרי זה באו 20 שנות פעילות ו„עבודה שחורה" יום־יומית, ובלעדיו, בלעדי מוניה, לא יתואר שום מפעל גדול או קטן בחיים היהודיים בעיר. יושב ראש ועד הקהילה (כשיושב ראש המועצה משמש שנים רבות העסקן הידוע ר' זלמן איביאנסקי ז"ל) וישיבתו — ישיבת־קבע של „לאוניק" (חבר הנהלה) בעיריה ועל דלתו צובאים המוני יורדזיקה ובאליונה, זמושצ'ה וסקרובווה, כל אחד עם צרכיו וטרדותיו, דאגותיו וטענותיו, וכל אחד מוצא אצל מוניה שפה משותפת ואוזן קשבת. וכל יתר זמנו וכוחו — קודש לציונות. קרן־היסוד, קק"ל, „תרבות", מפעל השקל, בחירות לקונגרס, בחירות למוסדות ממשלתיים ועירוניים — מי ימנה ומי יספור את כל שטחי פעולתו, בהם השקיע את מרצו והתלהבותו!

ועזר כנגדו — אשתו אסתר לבית יורש, עסקנית ציונית מובהקת. בשנים האחרונות שלפני 1939 עמד לה כשרונה כנגד אמת בחסד עליון ומטעם הקהק"ל היא עברה את פולין לארכה ולרחבה וביקרה גם בארצות חוץ (רומניה, צ'כוסלובקיה ועוד), ובאספות־עם המוניות הלהיבה מאות אלפי מאזינים לרעיון גאולת הארץ.

*

עם כיבוש סלונים ע"י הסובייטים חרב בבת־אחת עולמה של משפחת קפלן. בדד ישבו להם בביתם הקטן ברחוב סטודנטסקה, כשפחד גלות סיביר לא סר מעליהם אף לרגע קט. אכן, מסכנת סיביר נחלצו במקרה: אחרי מאסרו של ד"ר י. אפרת, יבדל לחיים, נקרא קפלן פעמים מספר למשרדי נ. ק. ו. ד. ובזמן חקירתו זקף על חשבונו הוא את כל הפעולות הציוניות בסלונים, אך מכיוון שלא היה אף פעם יושב־ראש רשמי של ההסתדרות הציונית בעיר, עזבוהו חוקריו לנפשו (הלואי ולא היו עושים כך...).

כשהייתי נפגש עם קפלן בימים ההם פגישה חטופה ומחליף אתו דברים בשיחה בלחש על העבר, על ההווה, ובמיוחד על העתיד, התרשמתי קשות מהשינוי העמוק שחל בכל מהותו: אכזבה ויאוש השתלטו עליו ללא מצרים, קומתו הכפופה בלאו־הכי התכופפה עוד יותר וכולו רטן: זה חלקי מכל עמלי...

עם הכיבוש הגרמני נכנס מוניה מיד לתוך המעגל של ועד הקהילה. אבל מה שונה היה מאותו נשיא ועד הקהילה שמלפני הרעש! שום עמדה רשמית לא תפס עכשיו לא בקהי־

לה ולא אחרי־כן ב„יודנראטים". עשה ופעל בלב ונפש את המוטל עליו למען הקל על סבלם של המוני היהודים במצוקתם הנוראה. אך היאוש כירסמו בכל פה. אף פעם לא השמיע את קולו, אף פעם לא השתתף בויכוחים. עמד כאילו מן הצד, משקיף ומסתכל, מיואש ומדוכא. מוניה קפלן, איש הויכוח והדיונים, הנואם הנלהב והמלהיב — נשתתק, ושתיקתו זעקה השמימה וקרעה לבבות...

ואסתר? באביב 1942 השתתפנו יחד באספת באי־כוח כל החוגים של תושבי הגיטו. אי־שם עוד ניקרה המחשבה, תקווה קלושה, חיפוש נואש לדרך הצלת הנותרים שלאחרי הטבח הגדול של 14 בנובמבר 1941. את הדיונים סיכמה אסתר קפלן במלים קצרות ונרגשות, כדרכה תמיד. כדרכה תמיד? לא ולא! „הזאת אסתר?" — חשבתי. קלטתי רק איזה הד חלש מימיה הטובים. יצאו מפיה מלים בלי אמונה, דברים שלמרות רצונה היו חדורי יאוש, יאוש אין סופי. פנה זיוה, פנה הודה, פנה הדרה של אסתר קפלן מבלי שוב עוד...

*

ביולי 1942 אחרי טבח השבועיים הייתי רואה יום־יום את מוניה קפלן עם אחת מבנותיו מהלך בשטח המצומצם של הגיטו החדש (בין שני הגשרים). אסתר עם הבת השניה לא היו עוד בחיים. אי־אפשר היה להוציא פרטים מפיו של מוניה על אבדן אשתו ובתו. אי־אפשר היה לדובב אותו. שתיקתו היתה עכשיו מוחלטת. נודע רק, כי כל משפחת קפלן נתפשה במחבוא באחד מימי הטבח האחרון והובלה לבית־הסוהר, ובעת הסגרגציה לחיים או למוות הפרידו בין הדבקים ואסתר עם בת אחת הובלו לבורות פטרלביץ.

ימים ולילות היה מוניה מהלך בחצר, כשבתו לצדו. כולו כפוף ומרוכז בתוכו, רק עיניו התועות להטו, מי־שהוא דאג להמציא לו פת לחם וקצת מרק. הוא לא התעניין בנעשה סביבו, לא חיפש מוצא, — אפשרות בריחה לרוז'נוי, וולקוביסק, ביאליסטוק (הדבר שהיה משאת נפשו של כל אחד מהניצר־לים), — כל זה לא נגע ללבו. הוא התהלך בין החיים, והכל סביבו ממנו והלאה. כצל שלא מעלמא הדין.

ובטבח הבא — ז' באלול תש"ג, הקיץ הקץ גם עליו.

ד. ר' זיידל ווייצל ז"ל

„הרב ר' שמואל־יהושע בה"ר ר' מרדכי" — זה היה תוארו הרשמי, שאזני היו קולטות לתוכן שנים על שנים בבית המדרש דחברה־קדישא בסלונים, כשהיו קוראים לו לעליית „שלישי" כמעט כל שבת שניה („חלק כחלק" עם הרב ר' יצחק ליפשיץ, מורה־הוראה בסלונים, מתפלל ותיק בחברה־קדישא). „זיידל דעם רב'ס" — זה היה כינויו הפופולרי בפי כל. „דעם רב'ס געסעלע" היה כידוע שם הסימטה, שבה גר ופעל הרב הגאון מאושמינה ואח"כ בסלונים, ר' מרדכי'לה.

אכן, זכות אבות עמדה לו לר' זיידל, אך גם יחוס עצמו לא מעט היה לו. וכך גר לו בשם טוב במקומו הקבוע, גידל בנות ובנים, ואשתו, כשהפנתה מצער גידול בנים, התמסרה לעבודה ציבורית ובשנים האחרונות שלפני המלחמה היתה עסוקה בניהול בית־היולדות למחוסרי אמצעים (ביחד עם אמי מורתי, שרה, ז"ל, הגב' גרודזנסקי ועוד).

עשרות בשנים עברו בלי שינוי יסודי כל שהוא בחייו של ר' זיידל ווייצל. אותה הסימטה, אותו השול־הויף, אותה הפינה הנכבדה ליד ארון־הקודש בבית־המדרש, כשבכל חג של שמיני־עצרת היה עובר לפני התיבה — דרך „חזקה" — לתפי־לת „גשם", עד שפרצה המלחמה והפכה את קערת החיים על פיה.

*

במחי־יד חוסלה הצורה החברתית של סלונים היהודית עם הכיבוש הסובייטי. כל המוסדות והחברות נעלמו ואינם. יחד עם זה פרשו מדרך־המלך אנשי הדור הישן, הסתגרו בחדריהם, התרכזו בד' האמות שלהם ולא היו ניראים לעין. כזה היה גם גורלו של ר' זיידל. אין קיים עוד בית־המדרש דחברה־קדישא (ובודאי נזכר אז ר' זיידל, שאכן היו כבר דברים כגון אלה: גם במלחמה הקודמת לא היה קיים בית־המדרש במעונו בגלל ריבוי הפליטים בעיר. אולי, אולי גם הפעם ההופעה הזאת זמנית היא בלבד?...) יושב ר' זיידל בביתו, בסימטת הרב — אך לא בטל. עברו חדשים ובימים ההם אין לוח בישראל וכל יהודי משתוקק לראות שחור על גבי לבן את לוח הזמנים היהודי, ראשי החדשים והמועדים, זמן הדלקת הנרות וימי „יאר־צייטן", והנה צצים ועולים לוחות „מקוריים" בכל בית יהודי: דף־מחברת מלא וגדוש אותיות ומספרים — כתב רש"י וכתב מזוזות, ספרות עבריות וספרות רומיות וכל מיני ראשי תיבות משמשים שם בערבוביה. בדף הזה ימצא המבקש כל שתתאוה נפשו, החל מזריחת החמה ומולד הירח ועד מנהגי התפילות לכל ימי השנה. הלוח הזה פרי עבודתו הוא של ר' זיידל, ובמחיר השווה לכל נפש נחטף הוא ממש ע"י יהודי סלונים. ת"ש, תש"א — חולפות השנים ור' זיידל „מדפיס" את לוחותיו ומחכה — עד יעבור זעם...

אך לא עבר הזעם. הוא גבר והלך. עם הכיבוש הגרמני רואים את ר' זיידל בשטח ועד הקהילה. אין הוא ממנהיגי העדה, אין הוא מהמנצחים על פעולת העזרה — אך יום־יום הוא בין הפעילים בהתיעצויות ודיונים, בהשגת מזון לנצרכים ובהגשת עזרה לנזקקים.

וראה זה פלא: פעמיים פסח המלאך המשחית על ביתו. הן בראשון לטבחים, ב־17 ביולי 1941, והן ביום המר והנמהר, ב־14 בנובמבר. ובאותו זמן היה ביתו ב„סימטת הרב" בתחום פעולת הרצח, וכאילו איזה כוח נעלם שמר על בני־הבית שלא תגע בהם יד הרוצח. עוד זמן רב היה הדבר נושא לשיחות משיחות שונות ולחש עבר בין העם: „ר' מרדכי'לה זצ"ל שומר על יוצאי חלציו"...

אחרי ה־14 בנובמבר הוכנסו אנשי בית הרב לגיטו המצומצם שעל שתי גדות השצ'ארה, ומשעזב ר' זיידל ובני־ביתו את הבית, פנה כנראה הכוח הנסתר מהם...

*

הגיעו ימי הסבה הגדול, יוני—יולי 1942. שבועיים ימים ישבו השניים, ר' זיידל ואשתו, במחבוא, רעבים ללחם וצמאים למים, בלי אור, בלי אויר. סוף־סוף „הצליחו": מקום מחבואם לא נתגלה וכששקטה לרגע קט החרב המתהפכת, התגנבו בסתר לתוך הגיטו החדש, האחרון, נכנסו לתוכו כ„בלתי־ליגליים", בלי מספר, בלי תעודת־חיים, עם מחשבה אחת ויחידה: להחזיק מעמד, להרויח זמן.

קשה, מאד קשה היה אז להכיר את ר' זיידל. קומתו כאילו גבהה, הילוכו נעשה מהיר ופזיז ופניו — פניו היו בלי חתימת זקן! „לפי החוק" יכלו להישאר בחיים רק יהודים צעירים, מסוגלים לעבודה. והמבוגרים שהצליחו להישאר בחיים — הורידו את זקנם ופאותיהם ונחשבו כצעירים למראית־עין מרחוק. מי שלא ראה את היהודים האלה, שבמשך כל ימי חייך ראית אותם עטורי זקן עד שנדמה היה לך, כי האנשים האלה ממש נולדו כשזקנם מגודל — לא יכול לתאר לעצמו, עד כמה נשתנו זקני ישראל... ומי־שהוא נזכר בפזמון העממי: „בעסער א ייד אן א בארד, איידער א בארד אן א ייד"...

והימים ימי בריחה וחיפושים של דרכי בריחה. וגם ר' זיידל ואשתו חיפשו, יגעו ומצאו. יחד עם עוד 7—8 יהודים (ביניהם יושב־ראש ה„יודנראט" האחרון, ילישביץ, ובעל המנסרה לשעבר, אליעזר קנצפולסקי) עזבו בערוב יום קיץ אחד את סלונים העיר ופניהם מערבה. הם לא הרחיקו לכת. באחד השבילים בדרך לזולבה הותקפו לפתע ע"י פלוגת עובדי־יער („פורסט־ארבייטר") גרמניים, שנזדמנו במקרה למקום. ה„קרב" היה קרב־בזק. הקרבנות נשדדו ונרצחו באכזריות וגופותיהם הושלכו לבור.

אי־שם, בין סלונים וזלבה, מצאו את סופם המר ר' זיידל ואשתו עם כל המלווים עליהם ואיש לא ידע עד היום ולא יידע לעולם את מקום קבורתם.

ה. גרשון ברנשטיין ז"ל

מזיגה יפה של שתי תקופות, של דור עובר ונעלם ושל דור חדש ממלא מקומו — היה גרשון ברנשטיין ז"ל. יודע ספר ובר־אוריין, ציוני נלהב, נואם סוער ומושך בעט — עמד בתקופה שבין מלחמת העולם הראשונה והשניה בתוך ובפנים החיים הציבוריים בסלונים וזכה לפופולריות רבה. בירושה קיבל מקומו („א שטאט") בבית־המדרש דחומא, אולם ברוחו היה ממנו והלאה, ואל — בית־הכנסת הציוני הגיע. ולא רק זאת, אלא מלחמה קשה היתה לו בחייו עם ראשי ה„אגודה", ראשוני בעלי־הבתים בבית־המדרש דחומא, ורק מתוך עקשנות לא נטש את מקום תפילתו ולא החליפו באחר. אם־כי לעתים קרובות — בהיותו מחונן בקול ערב ונוסח־תפילה יפה להפליא — היה עוזב את ביה"מ דחומא לימים הנוראים והיה עובר לפני התיבה בבית־הכנסת הציוני וגורם נחת־רוח למתפללים בתפילותיו הערבות והלבביות. אף פעם לא היה שליח־הציבור של מתפללי בית־המדרש דחומא, ולא רק מחמת „אין נביא בעירו", אלא שבעיני ראשי מבצר ה„אגודה" היה אפיקורס שאינו ראוי לאיצטלא של ש"ץ.

השתתף באופן קבוע במשך שנים רבות ב„סלאנימער ווארט" ומדי שבוע בשבוע הגיב בבקיאות וחריפות על עניינים מעניינים שונים, רובם ענייני המקום והיאבקות קשה ומרה עם כל מתנגדי הציונות למיניהם. וכחריפות עטו כן גם שנינות לשונו. במערכות הבחירות לכל סוגיהן היה תמיד מראשי הנואמים ודבריו היו תמיד מסעירים את שומעיו.

כשנתיים לפני הרעש עזב את סלונים ועבר לגור לרגל עבודתו לוורשה (מנהל־חשבונות ראשי — אגב: מומחה בחסד — בפירמה „רבמיל", האחים רבינוביץ ומר מיליקובסקי). במסיבה רבת־משתתפים נפרדו ממנו העסקנים הציוניים והציבוריים בסלונים. „קשה עלי פרידתכם" — במלים אלה פתח ברנשטיין את נאומו האחרון בעירו.

*

איש לא פילל, כי רק לשנתיים יצא ברנשטיין את סלונים. אך הנה בא ספטמבר 1939 ואתו התקפת היטלר והפצצת וורשה. וביחד עם כל יתר הפליטים חזר לסלונים בימים הראשונים של המלחמה גם גרשון ברנשטיין, כשתוך שבועיים נכנסה סלונים למעגל השלטון הסובייטי.

אך שונה לגמרי היתה תגובתו של גרשון ברנשטיין על הנעשה סביבו מתגובתם של רוב חבריו. על מצב־רוחו המדוכא של מוניה קפלן כבר סופר באחד הפרקים הקודמים. עוד שמורות בזכרוני שיחותי עם הד"ר שמואל וייס ז"ל, שבהן בלט היאוש של העסקן הציוני הותיק הזה („היינו עבד לעבדים" — היה אומר).

מצב־רוחו של ברנשטיין לא דוכדך אז כמעט כליל. אם זה תוך עקשנות ואם תוך אמונה — היה מלא בטחון בעתיד, מלא תקווה, כי עוד יבוא היום ונצא שוב לעולם החפשי הגדול. היה מקשיב לשידורי רדיו לונדון ומשם היה שואב עידוד ובטחון. „אמר רוזבלט, אמר צ'רצ'יל" — כל מילה, כל צליל מעולם המערב היה קולט בחיבה, באמונה ובתקווה. די היה להיכנס אתו לשיחה חטופה בפגישה ברחוב, כדי להתרשם מכוח החיים הגנוז בו. גם חוש ההומור לא ניטל ממנו; פעם אמר בשיחה: סוף־סוף מה יש לי לפחד מהסובייטים? יפחדו השמאליים, הקומוניסטים, שאפשר לחשדם בטרוצקיזם. אני? בשבילי סטאלין וטרוצקי הם היינו־הך...

עמד לו כשרונו המיוחד וגם בימי הסובייטים תפס משרה חשובה: היה מנהל חשבונות ראשי ב־„רייפוטרבסויוז" (הקואופרטיב המחוזי למצרכים חיוניים). תקיף בדעתו — כדרכו תמיד — לא כתב בשבתות והסתמך דווקא על החוקה הסובייטית, המבטיחה חופש־דעות. והממונים עליו רק חייכו בסלחנות.

פעם נחקר בדבר „חטאיו" הציוניים, אך הוא ענה מניה־וביה: כמובן היה ציוני בימי הפשיזם הפולני על משטר־הדיכוי שבו. אולם עכשיו? עכשיו, כשלכל תושב יש חופש מלא ושיווי־זכויות מלא מכל הבחינות — הרי הציונות מתבטלת מעצמה... ותשובתו הניחה את דעת השואל.

נכנסו הגרמנים, מטר של גזירות ניתך על ראשי היהודים. יום־יום ודאגותיו, יום־יום וצרותיו. ומובן מאליו שגרשון ברנשטיין נמצא בין הפעילים בועד הקהל. במקרה איננו משתייך ל„יודנראט" הראשון (הוא לא מצא חן בעיני המפקד הצבאי, שפסל אותו ביחד עם ר' זלמן איביאנסקי ואברהם פאיוס). אך מדי יום ביומו הוא בבנין ה„יודנראט" ועושה את עבודתו. הנשברה כבר רוחו? לא ולא! „עוד נתגבר עליהם" — היתה אימרתו האהובה. עוד היה קולט ידיעות מהעולם הגדול. „אמר רחבלט, אמר צ'רצ'יל" — המקורות האלה היו עדיין בעיניו מטה־הקסם להצלתנו.

עם חיסול ה„יודנראט" הראשון נבחר לשני ובליל שבת (7.11.1941) נאסר יחד עם כל חברי ה„יודנראט" וכל בני משפחותיהם ושכניהם שגרו אתם ביחד.

עוד רוחו איתנה גם בבית־הסוהר. כפי שסיפר לי באריכות הד"ר ליאון סמולינסקי (פליט מסובלק, גם הוא חבר ה„יודנ־ראט" השני), שישב אז אתו בתא אחד, היה גרשון ברנשטיין היחידי, שעודד את כולם. יתר על כן: שעות על שעות היה מזמר להם פרקי חזנות בצל המוות שארב להם בכל רגע ומכל פינה שבבית־הסוהר.

ביום ד', ה־12 בנובמבר, שוחרר מבית־הסוהר, אחרי ששולם להיק הכופר הדרוש בעדו, ביחד עם מר לובושיץ וד"ר סמו־לינסקי. היתה זאת התחלת שחרור העצורים — אולם ההמשך לא בא לעולם. גרשון ברנשטיין חזר לביתו וכפי הנראה איבד אז את אופטימיותו העקשת, את שיווי־משקלו ואת רוחו האיתנה. השחרור כשלעצמו היה חשוד מאוד בעיניו. אמנם, איש לא ידע אל נכון מה עלול לבוא, אך חלוקת הכרטיסים ב־13 בנובמבר עוד הגבירה את ההשערה, כי דבר־מה עומד להתרחש, אסון קרב ובא.

באותו היום, ה־13 בנובמבר, לפנות ערב עוזב ברנשטיין את ביתו ופונה לפרברי העיר בחיפושים אחרי מקום מקלט לימים מספר. היום פנה לערוב והוא עומד כעני בפתח לפני ביתו של ראש־העיר דאז, קיסלי, בשכונה „רזקי" המרוחקת (קיסלי — מנהל מס־ההכנסה בסלונים הפולנית, שלכיסו שילשל בשעתו גרשון ברנשטיין לא מעט אלפים מסוג „לא יחרץ" ובתמימותו שיער בנפשו כי קיסלי בודאי יזכור את הקשרים האלה שמלפני המלחמה). עומד ברנשטיין ומפיל תחנונים לפניו, שיקבלוהו ללילה אחד בלבד. בחוש האינטואיציה הרגיש ברנשטיין שהלילה יהיה רב־מאורעות. אך קיסלי נועל את דלתו בפני ברנשטיין ועוזב אותו לנפשו. עם רדת הלילה אין לברנשטיין האפשרות לחזור העירה בגלל שעות העוצר.

*

אובד־עצות מתחמק ברנשטיין מ„רזקי" ומגיע לרחוב פנסבה, ופה מנצנצת מחשבה במוחו: הנה בית־היתומים היהודי עם 30 הילדים והפרסונל. כאן יסור ללון ולמחרת יראה מה עליו לעשות.

ולא ידע גרשון ברנשטיין, כי עם כניסתו בין ילדי־ישראל אלה הוציא על עצמו משפט־מוות...

לפנות בוקר התחיל הטבח. בית־היתומים נמצא אמנם מחוץ לתחום של הרובע היהודי, אולם המנצח על השחיטה, רב־הטבחים היק, שלח מבעוד בוקר פלוגה מיוחדת של חיות ס.ס., שהעמיסה את היתומים ומדריכיהם, ואתם גם את גרשון ברנשטיין, על משאיות והובילה אותם לבורות פטרלוביץ, שם מצאו כולם את מותם האכזרי בין הקרבנות הראשונים של אותו ערב־שבת שחור, 14 בנובמבר 1941.

ו. גרשון קוינט ז"ל

אחד מסימני ההיכר הבולטים של תקופת השואה הוא — ערבוב המושגים, היפוך הערכים, ובהתאם לכך — היעלמות מהאופק של אישים בעלי־שם ובעלי ותק ציבורי מהשנים כתיקונן והופעתם על הזירה הציבורית של אנשים, אשר לא ידענום מתמול־שלשום, או שידענו עליהם והכרנו אותם, אלא שאף אחד מאתנו לא יכול היה להעלות על הדעת, שצפון בהם איזה כוח טמיר ונעלם, העשוי בבוא היום, יום־הנסיון, להתפתח ולגדול לעצמה של גאווה לאומית ואנושית, בחינת „לאו כל אדם זוכה".

מי מאנשי סלונים לא הכיר את שני האחים קוינט, יוסף הבכור וגרשון הצעיר ממנו? כולם ראו בהם את הטיפוס המובהק של האיש הבינוני, הבלתי־מבוסס, העושה עסקיו פעם פה, פעם שם, תמיד באופן ארעי, זמני, — כמעט באי־כוח קלסיים של ה„לופט־מענטש". רוב עסקיהם היו בקבלנות, פעם בהספקה בשביל הצבא, פעם בסלילת כבישים. ידועים היו האחים כאנשים הגונים, עממיים, מעורבים בין הבריות, נוחים ובעלי סבר פנים יפות. מעולם לא עסקו בצרכי ציבור, אולי פרט לעובדה, שגרשון קוינט היה כל ימיו קצין פעיל ב„מכבי־אש־מתנדבים". בימים כתיקונם היתה דרך חייהם בודאי עוברת ללא זעזועים, כדרך כל משפחה „בעל־ביתית" בסלונים, היו מגדלים בנים ובנות וזוכים לקצת נחת והיו נאספים אל אבו־תיהם כיד השיגרה והבינוניות של אלפי משפחות בישראל.

*

אך לא כן גזר הגורל. לפתע החזיק בציציות ראשו של גרשון קוינט, הוציאו מתוך אפרוריותו היום־יומית והעמידו מול זרקור ההיסטוריה העקובה מדם של יהודי סלונים. כשבא הכובש הגרמני ולפי פקודתו התארגנו היודנראט על כל שלו־חותיו, נתמנה גרשון קוינט לראש ה„ארבייטס־איינזץ" (מעין לשכת־עבודה) ומיד נוכחו הכל לדעת, כי אכן היתה זאת בחירה טובה (אחיו הבכור, יוסף, נספה בין הראשונים, ב־17 ביולי 1941). גרשון קוינט השליך את עצמו לגוב האריות ועבד במסירת־נפש יוצאת מן הכלל וללא ליאות. הוא לא רק דאג — כפי שהוטל עליו — להספקת כוח־עבודה לגרמנים, אולם לא

שכח אף פעם, כי הוא עצם מעצמיו ובשר מבשרו של ציבור יהודי סלונים המעונים והנרדפים. יודנרט הלך ויודנרט בא וקוינט עומד על משמרתו יום־יום. עם חיסולי היודנרטים וחילופיהם פוחתת השפעתם והולכת, עד שהיודנרט השלישי, שהפך למוסד של איש אחד — ילישביץ ז״ל — לא היה ניכר כלל וכלל בחיי הגיטו. לעומת זאת גדל כוח השפעתו של קוינט מיום ליום, עד שבתקופה האחרונה של גיטו־סלונים היה קוינט הראש הבלתי־מוכתר של הגיטו. לא רק שהגרמנים היו פונים אליו בלבד עם כל דרישותיהם ותביעותיהם החדשות לבקרים, אלא שאליו היה פונה כל תושב סלונים והסביבה עם צרותיו וטענותיו. והוא היה מקשיב לכל אחד הקשבה מלאה והיה מיעץ לו כמיטב יכולתו, ולא פעם היו עצותיו נכונות ויעילות. מעולם לא שיחק משחק־שררה, אף פעם לא ישב ליד שולחן ישיבה של ממש, אף פעם לא עסק במה שקוראים „קבלת־קהל״; תמיד בתנועה, בחפזון, תמיד בין הציבור, תמיד בשיחה עם מישהו, שיחה חטופה, אך עניינית, בסימטה, בחצר, בפרוזדור היודנרט, לכאורה כלאחר־יד ולמעשה בכל לב. בעיני הציבור הוא גדל והגיע למדרגה של „כל־יכול״, היו פונים אליו בכל דבר, קטן וגדול, והוא תמיד מוכן לשמוע, לייעץ, להסביר. וכך גם בעיני הגרמנים היה קוינט האיש בה״א הידיעה, שייצג בפניהם את הגיטו, קודם הגדול ואחרי־כן המוקטן. קוינט לא השלה את עצמו אף פעם, שעמדתו זאת תעמוד לו ביום מן הימים. „אני רואה בעיני רוחי״ — כך אמר לי באביב 1942 — את סופו של איזקסון *) מברנוביץ ואני מוכן לכך, אין ברירה!״ והדברים נאמרו בפשטות גמורה, ללא פחד וללא יהירות, בפשטות שגאווה וגבורה קרנו ממנה למרחקים.

נזדמנתי בבוקר אחד למשרדי היודנרט שהמו כמרקחה, מחמת צמצום שטח הגיטו וההכרח לאכסן בכל חדר יותר ממשפחה אחת, ולפעמים גם יותר משתיים. על העבודה ניצח קוינט, כשהוא מתהלך אנה ואנה ומכניס מדי פעם בפעם את ידו לכיס מעילו, מוציא משם פת לחם שחור ונוגס ממנו. „זאת ארוחת־הבוקר שלי״ — אמר, אם כי השעה התקרבה לצהרי היום. והנה התפרצה אשה צעירה, תוך צעקות וגידופים, ובפנותה ישר אל קוינט, צעקה: „אתם הכנסתם לחדרי אשה זרה, אני אלמד אתכם, אני אראה לכם. אני אתלונן עליכם בפני היק!...״ קוינט שעמד כל הזמן באמצע החדר ונגס מלחמו בשקט כמעט פילוסופי, קפץ — לשמע התלונה בפני היק! — כאילו נשכו נחש, סטר על לחייה של האשה ואמר: „תוסיפי אצל היק גם על מה שעוללתי לך עכשיו״. האשה, כנראה, תפסה רק עתה את משמעות דבריה, פרצה בבכי מר ובקול שבור ביקשה סליחה מאת קוינט על אשר עלה בלבה להוציא דברים אלה מפיה. לא רגזה, לא רטנה, רק סליחה ביקשה. וכל קהל הנאספים הבין את הפגיעה הקשה שנפגע קוינט.

בימי חג השבועות, 1942, הופיעה קבוצת גרמנים בדרישה נמרצת לספק תוך יומיים 800 פועלים יהודיים, על מנת לשלחם למוגילוב — לעבודה. יהודי סלונים, למודי־הנסיון, לא האמינו אף רגע קט, כי אכן הכוונה היא לעבודה, וירדו למחבואים. אז נקרא קוינט למפקדה הגרמנית וקיבל „אולטימטום״: להמציא את מספר היהודים הדרוש, ואם לאו — לא יצא קוינט מכאן. וקוינט, היהודי העממי הזה, שליח־הציבור של יהודי עירו, ענה ללא היסוס: „אתי אתם רשאים לעשות כטוב בעיניכם; אנשים לא אמציא לכם!״ מה גאה התשובה הזאת! כמה אנשים היו מסוגלים בימים ההם כך לעמוד וכך לענות? אמנם, הוצאו אז למוגילוב כ־400 איש, אך רק אלה שנחטפו על־ידי הגרמנים עצמם. ידו של קוינט לא היתה במעל!

*

וכחייו כן מותו. עוד ב־28 ביוני 1942 לא ידע קוינט מאומה מהעתיד להתרחש למחרת היום, לפנות בוקר. כששאלתיו באותו ערב לפשר התנועה המוגברת מחוץ לגיטו, ענה, שהפעם זה כנראה לא מכוון אלינו; ישנה איזו פעולה של טיהור בין הפולנים; אם כי — הוסיף בחיוך מר — בין כך אין לנו מנוס מגורלנו (כהרגלו לדבר יום־יום).

בבוקר השכם התפשטה במהירות הבזק הידיעה על תפיסת עמדות ע״י הגיסטפו סביב כל הגיטו. כל אחד שיצא בשעות־הבוקר המוקדמות של ה־29 ביוני, יכול היה לראות את קוינט, נרגש ונסער, כשהוא מתרוצץ במבואות הגיטו וצועק: „להסתתר! להסתתר!״ את כל מי שפגש בדרכו דחף במו ידיו הביתה. הוא נחפז מאד, כאילו היה ברצונו לדחוף לתוך המחבואים מספר יהודים גדול ככל האפשר. כשנתרוקנו הרחובות וכל תושבי הגיטו נכנסו מי לעליות המוסתרות ומי למרתפים הסמויים, חזר קוינט לשער הגיטו, התייצב בשקט, כהתייצב שומר על משמרתו — וחיכה. בכל השטח אין נפש חיה, ומאחוריו שניים מעוזריו: מכס רבינוביץ ומישה לוץ. חדור רוח פטליסטית ראה אז בודאי קוינט שוב את איזקסון מברנוביץ והלך לקראת גורלו בשקט המופלא, שרק בודדים זוכים לו. לשוא עמלו אשתו ובתו להכניסו הביתה, לתוך המחבוא שהיה מוכן לו; הוא רק דחף אותן פנימה ובעצמו המשיך לחכות. דומית מוות השתררה בגיטו. ובשער עומד קוינט. אילו מחשבות עברו אז במוחו, כשכל הגיטו שרוי בפחד ובאימה ותושביו הכלואים רועדים במעמקים, והוא, ראש הגיטו, ה„כל־יכול״ עומד בשער ומחכה לסוף הבלתי־נמנע, העומד כל רגע לגול על ראשו — זאת לא ידע איש לעולם.

אך הנה נשמע טרטור מכוניות. השיירה מתקרבת לגיטו. שיירה של מכוניות־משא כבדות, עמוסות חיילים חמושים מכף רגל ועד ראש, שבראשה שתי מכוניות קטנות. השיירה נעה לאט לאט, כאילו היתה רוצה לבחון את הגיטו בזהירות־יתר. הנה נכנסה המכונית הראשונה ואחריה השניה, שהתעכבה על־יד קוינט. ממנה קופץ ריטמייר, הרוצח הנודע. קוינט — כמצווה — מסיר את כובעו וריטמייר פונה אליו: „ומה תגיד עכשיו, קוינט?״ המלים נבלעות בצרור היריות מהרובה האוטומטי שבידו. השנים, העומדים מאחורי קוינט, מספיקים להסתלק ולהימלט על נפשם, קוינט נופל על־יד פתח השער, כובעו השמוט נופל מרוחק קימעה מראשו, ידיו ורגליו פשוקות — והוא כולו אומר: רק על גופי המת תעברו...

כמחצית השעה אחרי־כן ראיתיו כך, כשהועברתי בקבוצה הראשונה למקום האיסוף, וכך ראוהו במשך היום אלפי יהודים. והתהלוכה הזאת של אלפים, שפרט למעטים היתה זאת להם דרכם האחרונה, — היתה מעין מצעד של יהודי סלונים, אשר קוינט כרע־נפל לפניהם...

*) איזקסון תפס בברנוביץ עמדה דומה לזו של קוינט והיה מראשוני הקרבנות בזמן חיסול יהודי ברנוביץ.

ד. יובבדוביץ

ציון לשתי נפשות יקרות

משה׳לה החסיד

הוא היה מוכר בעיר בשם: „משה׳לה החסיד בעל הפאות הארוכות״, בנו של ר׳ יודל השוחט.

אביו היה יהודי תלמיד חכם, בר אוריין וירא שמים, חסיד מובהק של הרביים הסלונימאים ר׳ אברהם׳לה ור׳ שמואל׳קה, זצ״ל. מדי יום ביומו היה מכתת את רגליו הכאובות אל ה„סלונימער שטיבל״ לשם תפילה בציבור, בצוותא חדא עם אנשי שלומנו. לאחר התפילה היו מובילים אותו הקצבים בעגלתם אל בית־המטבחיים, שעמד בריחוק מקום מן העיר. היה ידוע כמקיל גדול בהלכות־שחיטה והיה סומך על למדנותו ועל בקיאותו היתרה בענייני השחיטה. חס היה על ממונם של ישראל והתאמץ תמיד להכשיר את הבהמה. בשעותיו הפנויות, לאחר גמר עבודתו בבית־המטבחיים, היה עוסק בתורה ובמעשים טובים. במסלול זה הדריך ר׳ יודל את משה׳לה בנו.

מנעוריו הקדיש משה׳לה את עצמו לעבודת הבורא ולעבודת ההמון הפשוט והמדוכא. שתי התכונות האלו התמזגו בתוך נפשו לאחת, והן שיצרו את תוכן חייו. לאחר שסיים את ישיבת סלונים, התחיל מהרהר על דבר תכלית בחיים, נתעוררה אצלו שאיפה להתפרנס מיגיע כפיו, שלא יהא מוטל על אחרים. פעם בא בתביעה אל אביו שימסרהו לבעל־מלאכה ללמדו אומנות, כמאמר החכמים, מי שאינו מלמד את בנו אומנות, כאילו מלמדו לסטות. כשסירב אביו למלא את רצונו, הלך ומסר את עצמו לסנדלר שילמדו את מלאכתו, אולם הוא שהה שם רק ימים מספר, כי בשמעו דברי ניבול־פה שנפלטו מפי השוליות, עמד וברח משם. אחר כך נתקבל לבית־מלאכה של חייט, אבל גם משם יצא בפחי־נפש. למורת רוח היתה לו חברת עוזרי החייט, הצעירים, העליזים, שהיו מלגלגים על אדיקותו היתרה. לבסוף נטפל אל חבורת רצפים, שעשו בריצוף רחובות העיר, אלה היו אנשים ישרים מסוג החרדים, ומשה׳לה עבד עמהם זמן רב.

בכל ערב היו באים אליו אל בית־המדרש, והוא היה מלמדם תורה ומשנה. את היממה היה מחלק לשנים: היום לעבודה והלילה לתורה ולעבודת הבורא. מימרא היתה תמיד שגורה בפיו: העולם הזה דומה לפרוזדור, התקן את עצמך במצוות ובמעשים טובים, שתזכה להיכנס לטרקלין של העולם הבא. ואף כשנתבגר והתחתן עם אשתו, לא היתה בו כוונה זרה, חס ושלום, ליהנות ממנה, אלא לשם קיום מצוות פרו ורבו, ומשום הכי הזיר את עצמו ממנה מיד לאחר חתונתו, נעשה פרוש והלך לישון בשטיבל של „חסידי ליבאביץ״.

ואם קא סלקא דעתך: לישון ממש, שהגוף ינוח ויהנה מעולם הזה? — לא מיניה ולא מקצתיה! בהגיע חצות־הלילה ושאון החיים נדם בקריה ומחצר בית־הכנסת כלתה רגל בן־אדם, חולץ משה׳לה את מנעליו, יושב על שרפרף ועורך, לאור זנב־נר התקוע בין אצבעותיו, תיקון חצות. בקול בכייני ולבבי הוא טוען כלפי הקב״ה: זכור ד׳ מה היה לנו, הביטה וראה חרפתנו, נחלתנו נהפכה לזרים, בתינו לנכרים, עבדים משלו בנו, פורק אין מידם. כך הוא יושב ובוכה, מקונן על חורבן ירושלים ועל שכינתא בגלותא. לאחר עריכת תיקון חצות מדליק משה׳לה את הנר הגדול, יושב בפינה על־יד ארון־הקודש לפני הגמרא הפתוחה לפניו, לומד מתוך דבקות והתפשטות הגשמיות בנעימה חרישית וערבה, עד שמפציע השחר במזרח. אז הוא מנמנם שעה קלה על הספסל הנוקשה בבית־המדרש, ולמראשותיו אלונטית מקופלת, עד שבא השמש לפתוח את „השטיבל״ למניין הראשון.

עם שחר הוא רץ לקצה הדאמבה וטובל את בשרו במימי נהר שצ׳ארה השקטים, ואפילו בימות החורף, כשפני הנהר נתכסו בקרום של קרח, לא הדיר עצמו מטבילה במים הקרים והיה חוזר מתוך ריצה אל השטיבל להתפלל עם המניין הראשון.

לאחר התפילה וקינוחה בפרק משניות מתחיל יום־העבודה הארוך של ר׳ משה׳לה. ועבודה יש לו למכביר: הוא רץ אל מעונות העניים של השכונות הדלות ברעג, באליונה וז׳אבינקה, אל הבתים ששם מסתופפים בני דלת העם, יתומים, אלמנות ונכים. פה הוא מטיל ככר לחם על השולחן, כאן הוא מניח שני זהובים, לילדים הוא זורק עוגה, כעכים, ולחולה — לחם לבן, ורץ הלאה לדרכו. וכך הוא עובר בחפזון על פתחי בתי העוני, שוהה שם רק שני רגעים, שותק לרוב, לפעמים מפליט שתיים־שלוש מלים. עם אשה בכלל אינו מסיח ומתירא אפילו לעמוד במחיצתה, ומה גם להסתכל בפניה. על כן מדדה הוא בחפזון על־פני רחובות העיר בפסיעות דקות, על פני המדרכות אינו מהלך, שמא ייתקל באשה, ומשום זה הוא מהלך באמצע הרחוב.

בעל קומה נמוכה, גופו צנום ורזה, לבוש קפוטה ארוכה ודהה מצבע שחרחר, המהודקת אל גופו ע״י חגורה, ואלונטית כרוכה תמיד על צווארו, משום שהוא רוחץ את ידיו לפרקים שלא תשלט בהן רוח טומאה. פניו המאורכים והחוורים, בלי טיפת דם, צחים ונקיים: הם מוכתרים בזקנקן דליל וארוך, פאות ארוכות ומסולסלות משתלשלות עד כתפיו. עיניו העמוקות והחולמות מורדות תמיד. איזו רוח אצילית וחן מיוחד נסוך על פניו, הדומים לפני אחד מנביאי ישראל.

בהיפחזו לעבור ברחוב, או על־פני טור החנויות, מטילים היהודים אל תוך כיסיו איזו מטבעות מתוך בקשה להאציל להם ברכה; אצל נשים הוא מקבל צדקה כשהוא מושיט להן את ידו אחורנית, מבלי להסתכל בפניהן. כשהוא נתקל ברחוב

בנער שידיו תחובות לו אל כיסי מכנסיו, הוא פונה אליו בקול רך: „נער, אסוף את ידיך, זה אסור!"

3 פעמים בשבוע הוא נושא חבילות צרכי מזון עבור האסירים היהודים החבושים בבית־הכלא. בערבי שבתות הוא מביא להם כל צרכי שבת: בשר, דגים וכל מטעמים, כשהוא נגש אל שער בית הכלא, הוא דופק וקורא: „רשע, רשע, פתח את הדלת!" השוער, שמכירו כבר על־פי קולו, סובר שהוא צועק: פראַשע, פראַשע! ומרשה לו להיכנס אל היהודים שלו.

בערב שבת יש למשה עבודה יתרה משאר ימות השבוע: ראשית, צריך הוא לעבור על פתחי העניים ולספק להם צרכי שבת, לזה — שתי חלות, לזה — ככר לחם, לזה — סכום כסף; שנית, צריך הוא למצוא עבור בחורי הישיבה מקומות, שם יוזמנו לאכול ביום השבת; שלישית, עליו להכין עבור החיילים היהודים „שלוש סעודות" בבית־הכנסת של הכובענים; ורביעית, עליו לעבור ברחובות הראשיים, ששם מרוכזים בתי־המסחר והחנויות, ולהכריז בקול רם פעמיים ביום, בשתים ולפני שקיעת החמה: „שבת, שבת!", וכוונתו: סגרו, יהודים, את החנויות, הכונו לקראת השבת!

על מצווה זו של שמירת השבת היה מוכן תמיד להקריב את נפשו; בשנים האחרונות של שלטון הפולנים, אסרה עליו המשטרה האנטישמית הפולנית להכריז ברחובות „שבת", אולם כשנתברר לה, כי יש לה עסק עם איש קדוש, נרתעה ממנו, ושוב היה קולו מצלצל ברחובות: „שבת, שבת!"

משהגיע ערב שבת בין השמשות, והחמה כבר עמדה על הגג הגבוה של ביהכ"נ הגדול, נשתנה לחלוטין פרצופו של משה'לה עד לבלי הכירו, כאילו נשמה חדשה נפחה בו. בפניו הלבנבנים־חוורים, עם שתי פאותיו הרטובות, כאילו אך זה יצא מן הטבילה, בקפוטת האטלס הארוכה שלו, בכתונת הבד שלו עם הצוארון המפולש, בכובע־הקטיפה שלו, בזוג עיניו הקורנות, המפיקות התרוממות־רוח וחדווה עילאית, היה דומה למלאך אלקים. לאחר הדלקת הנרות, לפני קבלת־שבת, כשבא אליו מישהו והודיעו, כי אצל שמעון הספר, שגר לא רחוק מן השטיבל, המספרה עודנה פתוחה ועובדים שם, עזב מיד את הכל, הזדרז לבוא שמה ובדברי פיוס ביקש את הספר להפסיק את עבודתו וללכת הביתה. וכשסרב שמעון לציית לו, עמד משה'לה וסגר עליו את תריסי הדלתות והחלונות מסביב, אגב אורחא, היה מכריז לתוך המספרה בקול: „יהודים, כבר הגיעה השבת, חוסו על הזקן והפאות שלכם!" ומיד נסתלק משם ונכנס אל השטיבל להתכונן לקבלת השבת, והיה מתפלל מתוך דבקות, כולו חדור התלהבות וחדוות הנפש.

כשהבחין שאנשי השטיבל נעשים עגומים במקצת ומרה שחורה תוקפת אותם, היה מתחיל לשיר. ידע נגונים רבים, שהועברו מרביים שונים לכאן ע"י משולחים ו„חוזרים". בייחוד חביבים היו עליו ניגוני הרבי ממודז'יץ. וקולו היה צלול ומצלצל וספוג מתיקות ונעימות רבה; ומזמר היה מתוך דבקות וחמימות, כשעיניו החולמות מורמות למעלה כלפי שמיא.

במיוחד היה מיטיב לשיר בשעת שלוש־סעודות, שכל החסידים המסובים לשולחן מראים סימני עייפות וגרונם נחר מלשיר, ואפלולית של דמדומי ערב חודרת בעד החלונות אל השטיבל, ומסביב מתפשטים צללי שחור ועצבות צובתת את הלב, שהשבת־מלכתא מסתלקת מאתנו ובן־המלך אנוס שוב להתהפך לכלב, להריח ולתור לו מקום של פרנסה. ואז היה משה'לה פותח את אוצרות שירתו. בבית כבר השתלט החושך, המסובים רוצים כבר לברך ברכת המזון ולהתפלל ערבית, אולם משה'לה אינו מפסיק את שירתו. צלילי קולו מתגברים, כאילו רצה לעכב את שבת־מלכתא עוד לשעה אחת.

הנשים שבעיר, וכן רבים מן הגברים, ואפילו בין הכפריים הנוצרים, חשבוהו לאחד מלמד־וו הצדיקים, ורבים מהם היו פונים אליו לבקש ברכה מפיו. בשעה שמלאך־המוות עמד כבר למראשותי החולה, או בשעה שהיולדת היתה מקשה ללדת, היו באים אליו הקרובים לבקשו שיתפלל עבור החולה ויידפק בשערי הרחמים.

כשבאו הגרמנים אל העיר והתחילו השחיטות היו הנשים באות אליו בתביעות: משה'לה, למה אתה שותק, הלא הרוצח הגרמני ישחט את כולנו! ואז ענה משה'לה ואמר: „אם גזירה היא מן השמים, נקבלנה ברצוננו הטוב ועלינו ללכת לעקדה מתוך שמחה, כי כך רצונו של הקדוש ברוך הוא, ואסור לנו להרהר אחרי מעשיו".

ואמנם, הוא נספה על קידוש השם בטבח הראשון.

אברהם־משה השמש דמתא

זכורני, כשנכנסתי אל הישיבה הסלונימאית ללמוד אצל ר' זרח המלמד, למד כבר אברהם־משה אצל ראש מתיבתא, ר' יודל ז"ל — בשם זה קראו הבחורים לראש הישיבה שלהם.

אברהם־משה, יליד העיר זלבה, היה מן המעולים שבבחורי הישיבה, שמחוץ ללימוד גמרא חשקה נפשו לעיין בתנ"ך, להסתכל בספר עברי וללמוד גם דקדוק. בהיותו מחונן בקול יפה ונעים, ניסה לפעמים את כוחו בחזנות, בעברו לפעמים בשבתות לפני התיבה בבית־הכנסת של בעלי־העגלות ובבית־המדרש שעל שם „מירקה".

בסיימו את הישיבה התחיל ללמוד בעצמו בבתי־מדרש שונים, וכדי להתפרנס התחיל עוסק בהוראה והיה נותן שעורים פרטיים לעברית. הוא היה המורה הראשון שלי לעברית. פיו היה מפיק מרגליות, הסברתו היתה ברורה ויוצאת מן הכלל. עוד היום זכור לי הטעם, כיצד היה מיישב ומסביר את הפסוקים הקשים של ישעיהו הנביא ובאיזו קלות היה מבהיר לפני את כללי הדקדוק של „מורה הלשון". היתה זאת הסברה אמנותית בלתי־מצויה.

לאחר שהתחתן עם בת בעל־בית חשוב, עבר אל בית חותנו להיות סמוך על שולחנו. בזמן הזה נפטר סגן החזן דמתא, ר' ירוחם הקטן, המלמד דרדקי, ששימש שנים רבות בתור חזן־משנה עוד בזמנו של החזן המפורסם ר' יאָשע סלאָנימער. שנתיים לפני כן הלך לעולמו השמש הראשי של בית־הכנסת הגדול, הזכור בכינויו ר' חיים גלאָצער, על שום שתי עיניו הבולטות מחוריהן, שבהן היה מציץ על־פני הקהל. פסח־יאָשע, סגן השמש השתקן והנכנע, היה אנוס אז לעבוד בשתיים. על־כן, כשנתפנו שתי המשרות החשובות של סגן החזן ושל השמש דמתא, היו גבאי ביהכ"נ מרוצים מאד כשאיקלע לידם אברהם־משה, שהיה בכוחו למלא את שני התפקידים ביחד. ואמנם, הוא לא הכזיב את תקוות הגבאים וגילה את כשרונותיו בשני השטחים גם יחד.

בהיותו איש פיקח ושנון ובעל כשרון מיוחד ביחסים עם

הבריות, רכש לו מיד את אהדתם ואמונם של הגבאים שיצגל, מיכה מילר וקסטליאנסקי, שהעריכוהו מאד.

בתקופת המעבר בין שני החזנים מנדלביץ ורויטמן היה קשה מאד לאנשי סלונים לעמוד על אחד מן החזנים המועמ־דים, שהיו באים להתפלל בכל שבת בביהכ״נ הגדול לשם נסיון, משום שאנשי סלונים, שהיו מבינים גדולים בחזנות, היו מגלים כלפי חזן תביעות גדולות. בתקופה זו, וגם לאחר החזן רויטמן, היה אברהם־משה המולך בכפה. הוא היה ממלא מקומו של החזן דמתא. קולו היה אז חזק למדי, חוץ מזה הספיק כבר לרכוש מאת החזנים ניגונים וסלסולים, והיה בכוחו להתפלל בעצמו את כל התפילות בימים הנוראים, החל מתפילת כל נדרי וגומר בנעילה, וקולו לא נפגם ולא נצרד וכל הקהל היה נהנה מתפילתו. את „כל נדרי" היה מזמר על־פי הנוסח העתיק, שבו הורגשה האנחה היהודית מדור דורות. אגב, המציא לו ניגונים חדשים לתפילות „וכל מאמינים", „ועל כולם", שהניחו את דעת הקהל וכל המתפללים היו מלווים אותו בזמרתם החשאית.

גם בשטח השמשות היה מצליח עד להפליא: הוא היה מעורב עם הבריות, ידע כל אחד מתושבי העיר בשמו ובשם משפחתו. כשאיקלע יהודי מבית־כנסת אחר להתפלל בבית־הכנסת הגדול, מיד כיבדהו בעליה לתורה. בהקפות לשמחת־תורה היה מכבד כל יהודי שסר לביהכ״נ. על־ידי זה נשא חן אצל כל אחד, ובצאתו בחול־המועד לקבץ כסף לרגל החג, היה כל אחד נותן את המגיע לו בעין יפה.

אברהם־משה הצטיין כנושא ומפיץ התרבות העתיקה שלנו, בתור פרשן של החומש. בערבי־שבתות החרפיים הארוכים, בשעה שהשלג הלבן כיסה את רחובות העיר סלונים ובחוץ עמד כפור גדול, היה ההמון הפשוט, איש העמל, — „עמך", — רץ ונחפז אל „שבעה הקרואים", — חדר שנמצא בקצה המסדרון של ביהכ״נ, — ששם, על־יד התנור המוסק, ישב אברהם־משה, כשמסביבו מסובים אל השולחנות הארוכים אנשי העמל, המק־שיבים בפה פעור לסיפוריו מן החומש. סיפוריו היו מתובלים במעשיות, אגדות, סיפורי נפלאות ומשלים מ„אלשיך הקדוש" ומ„קול יהודה" וממפרשים אחרים. נעים היה לשמוע את אגדו־תיו על יעקב ועשיו, על יוסף ואחיו, על מלחמותיהם עם העמים שמסביב לעיר שכם; כמעין נובע היו סיפוריו על פרעה וחלומותיו, על עשר המכות ויציאת מצרים. בלשונו השנונה היה מתאר כל דבר תיאור אמנותי, כאילו היו כל הדברים המתוארים מתרחשים עכשיו לנגד עינינו. הוא כל כך הקסים את שומעיו בסיפורי החומש שלו, עד שאיש לא הרגיש כי השעה כבר מאוחרת, בשובו הביתה היה איש־העמל מספר לאשתו עד שעה מאוחרת בלילה את מעשיותיו ומשליו של אברהם משה.

החזן־השמש היה גם ידוע כמוהל מצטיין. כשהמוהלים הזקנים של העיר סלונים, כגון ר' שמואל'קה הרבי של החסי־דים, ר' חיים הירשל בעל הזקן הארוך, ר' אבא לאסקעס, ר' אייזין הסרסור, התחילו להסתלק מן העולם זה אחרי זה, החל אברהם־משה עוסק גם במצוות־מילה והצטיין בה, עד שקם עליו מתחרה חמור בדמותו של ר' משה'לה החסיד. תחילה לא השלים עם המתחרה שלו, אולם בראותו שהקהל נוהה אחרי ר' משה'לה, הפסיק ריבו עמו, מפני דרכי־שלום והיו גומרים את הדבר בהטלת גורל.

שום חתונה ושמחת־מצוה לא נתקיימה בלי השתתפותו של אברהם־משה. היה מעדיף להשתתף בחתונותיהם של בני דלת־העם ועורך את כל טכס החתונה: מושיב את הכלה על הכורסה, ממלא את הכתובה, מקבל קניין אצל החתן, אחר כך היה מלווה אותו בלכתו לחפות בצעיף את הכלה, היה מוליך את הזוג החדש אל תחת החופה, מסדר את הקדושין, קורא את הברכות, משבר את כלי־הזכוכית ומכריז: מזל־טוב! בכל משתה של חתונה היה מסב עד שעה מאוחרת על־יד השולחן, משמח חתן וכלה ושאר הקרואים בזמירותיו, בסיפוריו ובבדיחותיו המוצלחות.

בתור שמש דמתא היו לו מהלכים בחוגי הציונים, הרבנות ובועד הקהילה. החלטות ועד־הקהילה פורסמו על ידו באמצ־עות „קול־קורא", שהוא היה מחברו ומכריז אותו בכל בתי־הכנסיות בימות החול, ואפילו בימי שבתות בזמן קריאת התורה. בהקשבה רבה היה הקהל מטה אוזן לשמוע את כרוזו של אברהם־משה, שהיה תמיד מסיימו בפזמון אחד: ולהשומע יונעם ותבוא עליו ברכת כל טוב ויזכה לגאולה שלמה, אמן!

בכל ראש־חודש אלול היה נמצא מבוקר עד ערב, ביחד עם החזן דמתא, בבית־הקברות, מראה למבקרים את קברות הוריהם ובני משפחתם, ומיד היה הוא או החזן מסיים ב„אל מלא רחמים". זה היה גם כן אחד ממקורות פרנסתו.

היו בבית־הקברות מצבות עתיקות, ששקעו כבר יותר ממחציתן באדמה והאותיות שעליהן נטשטשו. לזה מצא אברהם משה תרופה. הוא גילה פנקס־קדומים ישן נושן, חטט ומצא בו את שמות הקבורים מתחת מצבות שנטשטשו, הוציא את המצבות מתוך האדמה וחידש את כתובתן, חיבר פנקס חדש על־פי שורות המצבות וכל שורה ציין במספר. הוא עבד על הפנקס שנים אחדות, עד שהחיה את זכר המתים על־גבי המצבות. היה כבר בקי בבית־הקברות כבביתו הפרטי, זכר אפילו על־פה את מקומות הקברים.

אברהם־משה הכיר את כל האוכלוסיה היהודית, מן השדרות העשירות ועד לעניות שבעיר, ידע את דברי ימי חייו של כל אחד מהם, את מספר ילדיו, זכר אפילו את אבותיהם הזקנים, את שמותיהם ועיסוקם של כל אחד מהם; ידע היטב את מצבו הכלכלי של כל אחד מיהודי העיר. הוא היה בעיר אישיות מרכזית, מקורבת לעומדים על ההגה של החיים הציבוריים, בן־אדם עממי, חבר טוב, בעל נפש יפה, דברן ומסביר מצוין ולזה בר אוריין ומשכיל.

מראה פניו, זקיפות קומתו וכל דמותו לא גילו מעולם את מספר שנות חייו. לפני פרוץ המלחמה היה כבר כבן שבעים, אולם זקנו ושערותיו היו עדיין שחורים, פניו בלי קמטים, תמיד היה לבוש מעיל ארוך ושחור, נעליו היו מצוחצחות, ונראה היה כבן ארבעים וחמש. הזמן לא הספיק להטביע בו את חותמו הלבן, ועד ימיו האחרונים לא נס ליחו ולא פג כוחו.

הוא נפל בטבח הראשון, לאחר שקיבל רשות מאת הגרמנים בגיא ההריגה לערוך תפילת אשכבה לנרצחים על־יד בורות המוות שבשדות צ'פליובה. את כל נפשו שפך בתפילת „אל מלא רחמים" האחרונה שלו. הוא נורה האחרון על־יד קברות האחים ושירת חייו נפסקה.

יעקב האצקעלעוויטש

די לעצטע מאנאטן פון אברהם משה׳ס משפחה

דעם טעם פון נאַצישער הערשאַפט אין סלאָנים האָט אונזער משפחה דערפילט באַלד דעם ערשטן טאָג, ווען איינער פון מיינע קוזינען, זלמן מאַראַטשניק, פון דעם זיידנס אייניקלעך, איז דערשאָסן געוואָרן ניט ווייט פון האַלינקע אויף זיין וועג צוריק קיין סלאָנים.

3 טעג נאָך דעם, ווען אַ גרויסער טייל פון דער שטאָט איז פאַרברענט געוואָרן, אין דעם רוזשנויער גאַס און געסל, אַ שטיק פון סקראַבעווע און זשיראַוויצקע, זיינען אַוועק מיטן פייער אויך די הייזער פון אונזער משפחה, מאַראַטשניק און דוביאַנסקי. כמעט אָן גאָרניט זיינען מיר אַלע אַריבער צום זיידן אויף זשיראַוויצקי 27, און איידער מען האָט זיך אַרומגעקוקט ווי מען האַלט אין דער וועלט, איידער מ׳האָט אַריינגעקלערט אין געפערלעכן מצב, איז אָנגעקומען דער 17־טער יולי 1941. די גאַסן זיינען פאַרמאַכט געוואָרן דורך דייטשן און אַלע מענער זיינען געטריבן געוואָרן אויפן מאַרק. די געשרייען זיינען געווען אומגעהויער. ווו ניט ווו האָט מען געהערט אַ שיסעריי, נאָר וואָס עס קומט פאָר האָט קיינער ניט געוווסט גענוי. דער טאַטע און דער פעטער אליהו מאַראַטשניק און אַ גרויסער טייל פון טאַטנס משפחה (די „הייפּלדיקע") זיינען צוגענומען געוואָרן.

און איצטער טאַקע האָבן זיך אָנגעהויבן די אמת שווערע צייטן ביים זיידן אין שטוב. מיט פאַרוויינטע אויגן און קרעכצענישן, און צו דעם — אַלערליי פּלאָטקעס וועגן די צוגענומענע, פלעגט מען דורכשטופן יעדן טאָג, ניט ווויסנדיק וואָס די קומענדיקע שעה קען ברענגען. אַלע טאָג פלעגט מען כלומרשט איבערגעבן גרוסן פון אַן אַנדער פּלאַץ, ווו מען האָט געזאָלט זען די אַרויסגעשיקטע אַרבעטער, אָבער דאָס זיינען געווען קלאַנגען, אַרויסגעלאָזן דורך די דייטשן.

דער זיידע אַליין פלעגט זיך אַרומדרייען אין שטוב ווי אַ שאָטן. נאָר זיינע גרויסע בלויע אויגן פאַרטראַכטע ערגעץ ווייט, האָט מען אַרויסגעזען. ספּעציעל האָט אים דאַן וויי געטאָן, וואָס די מצבות אויפן בית־הקברות ווערן צעראַבירט דורך קריסטן. גאַנצע שעהן פלעגט ער זיצן איבער די גרויסע ביכער פון חתונות, בריתן און בית־הקברות, וואָס זיינען געפירט געוואָרן דורך אים אין משך פון אַ סך צענדליקער יאָרן. מען פלעגט אים כמעט ניט הערן ריידן, נאָר פון צייט צו צייט פלעגט ער טרייסטן די מאַמע און די טעכטער. איך געדענק אויך אַ ברית־מילה וואָס איז דורכגעפירט געוואָרן אין דער שטיל. עס זיינען ניטאָ קיין ווערטער צו באַשרייבן דעם גרויסן צער פון זיידן און באָבען, צוליב די אומגליקן אין דער משפחה.

שווערע מאָנאַטן זיינען אַריבער אויף די סלאָנימער אידן. דער פחד איז געווען געפערלעך, מען האָט בעיקר געציטערט פאַר די מענער, ווייל קיינעם איז דאַן ניט איינגעפאַלן, אַז די דייטשן זיינען פעאיק הרגענען פרויען און קינדער. מען האָט אָנגעהויבן גרייטן פאַרבאַהעלטענישן („סכראָנעס") פאַר מענער. מיר האָבן געמאַכט אַ פּוסטן פּלאַץ צווישן האָלץ, וואָס איז צוגעגרייט געוואָרן אויף ווינטער. דער פעטער אברהמ׳ל דוביאַנסקי האָט צוזאַמען מיט מיר אָנגעהויבן אָפּראַמען די גרוזן פון זייער קוזניע אויף סקראָבעווער גאָס און איר פאַרריכטן. מיר האָבן אויך צוגעגרייט אַ גרויסן קעלער מיט אַ געהיימען אַריינגאַנג, כדי זיך צו באַהאַלטן, און דער קעלער האָט שפּעטער געדינט די פּאַרטיזאַנער. קריסטן פלעגן קומען אין קוזניע מאַכן אַרבעט און באַצאָלן מיט עסן. אַ סך מאָל פלעגט דער פעטער אפילו בלייבן נעכטיקן אין קוזניע. מיר האָבן געמאַכט אַ שלאָס, צום פאַרשליסן פון אינעווייניק און גלייכצייטיק איז פון דרויסן געהאַנגען אַ שלאָס, מ׳זאָל מיינען אַז דער וואַרשטאַט איז פאַרמאַכט. איך פלעג זיך יעדער אָוונט שנעל אומקערן אַהיים, ניט וועלנדיק איבערלאָזן די מאַמען אַליין.

אַזוי האָט מען איבערגעשטופּט די עטלעכע מאָנאַטן פון זומער 1941. מען האָט אָנגעהויבן זאָרגן וועגן ווינטער, ווייל מיר זיינען געבליבן כמעט אָן זאַכן, אָן גענוג האָלץ צום הייצן און מיט אַסך צרות. אַזוי האָט מען זיך אויפגעכאַפּט דעם 14 נאָוועמבער 1941 אין דער פרי. לויט די פאַרפראָרענע פענסטער האָט מען געזען, אַז אין דרויסן איז אַ שטאַרקער פראָסט. אַ ציטער איז דורך צווישן אַלעמען, ווען מען האָט דערזען, אַז ס. ס. און ליטווינער שטייען אין די ראָגן פון זשיראַוויצקי און שקאָלנע גאַס. „מען נעמט מענער" — איז אַדורך אַ קלאַנג. גיט קלערנדיק קיין סך האָט די מאַמע מיר אַ כאַפּ געטאָן, צוזאַמען מיטן קוזין שלום, שרה־רייזלס זון. דער זיידע איז געבליבן, ווייזט אויס זיך פאַרלאָזנדיק אויף דעם אַז ער איז אַלט, מענדל איז געווען אַ הינקעדיקער און ער איז אויך געבליבן.

פאַר מיינע אויגן שטייען נאָך ביז היינט די רויטע פאַרוויינטע אויגן פון דער מאַמען און איך פיל נאָך איצטער איר הייסן קוש אויפן שטערן איידער זי האָט פאַרמאַכט דעם אַריינגאַנג צום באַהעלטעניש צווישן האָלץ. אין עטלעכע מינוטן אַרום האָט מען געהערט שטאַרקע קלעפּ אין דער הילצערנער טיר פון הויף, באַגלייט מיט ווילדע קולות. די טיר האָט זיך געעפנט, מען האָט געהערט קלאַפּערייען פון פאַלנדיקע זאַכן, עטלעכע קוויטשן — און עס איז שטיל געוואָרן. ביז היינט קען איך ניט פאַרשטיין, ווי אַזוי זיינען מיר, צוויי אינגלעך וויינענדיקע צווישן האָלץ, ניט אויפגעדעקט געוואָרן דורך די מערדער. צוויי מאָל זיינען דורך ליטווינער נעבן אונז און אונז ניט געזען.

פיס און הענט זיינען שוין געווען ביי אונז געפרוירן. ווען אין דרויסן איז געוואָרן שטיל און ס׳האָט זיך אונז אויסגעוויזן אַז מיר זיינען שוין געזעסן פיל שעהן, האָבן מיר לאַנגזאַם אָנגעהויבן אַרויסקריכן פון אונזער באַהעלטעניש.

ווען מיר זיינען שטילערהייט אַריין אין שטוב, האָט זיך פאַר אונזערע אויגן אַנטדעקט אַ בילד, וואָס וועט אייביק בלייבן אין זכרון: אַ טויטע שטילקייט האָט געהערשט אין די צימערן. די קישנס, פערענעס און קאָלדרעס צעריסן, פוך איז געלעגן אומעטום פול. הונדערטער פאָטאָגראַפיעס האָבן זיך געוואַלגערט. די גרויסע ביכער פון זיידן, זיין אַרבעט פון צענדליקער יאָרן, זיינען געווען צעריסן. די געלע ביינערנע פּושקע פון מוהל־מעסער איז געווען אָן מעסער, די בילדער פון סלאָנימער רבנים צעטראָטן, טעלער, גלעזער, עסן־וואַרג אַלץ צעבראָכן און צעשעדיקט. נאָר געציילטע סעקונדן זיינען מיר געווען אין שטוב, און מיט גרויסן געוויין גערופן עמיצן, אָבער אַ טרויעריקע שטילקייט האָט אונז געענטפערט.

ניט קלערנדיק קיין סך זיינען מיר אַרויס אויפן גאָס און זיך געלאָזן לויפן צו דער קוזניע, וויסנדיק אַז חנה מיט אברהמ׳לען זיינען דאָרטן פאַרבליבן נעכטיקן. זיי האָבן אונז דערזען פון דער ווייטן און געעפנט די טיר. הערנדיק אַז מיר זיינען פאַרבליבן די איינציקע פון דער גאַנצער משפחה, האָט חנה געחלשט. דער פעטער האָט נאָכדעם אונז דערציילט, אַז דורך די שפּאַרן האָבן זיי געזען ווי מען האָט געטריבן מענער, פרויען און קינדער דורך סקראָבעווער גאָס. דאַן האָבן מיר נאָך ניט געוווסט גענוי און ניט פאַרשטאַנען, אַז דאָס איז געווען דער סוף פון אברהם־משה׳ס משפחה, וועלכע האָט געציילט אַרום 100 מענטשן.

אין קוזניע זיינען מיר געזעסן עטלעכע טעג, ביז מיר האָבן געזען דורכגיין אַ פּאָר אידן מיט לאַטעס פריי אין גאָס. אַרויסגייענדיק פון קוזניע האָבן מיר זיך ערשט דערוווסט דעם גרויסן אומגליק. עטלעכע אידן האָבן זיך אומגעקערט לעבעדיק פון די גריבער, צווישן זיי איזיע באַרעצקי (זאַקלאַדס, דעם מנהל פון תלמוד־תורה, אַן אייניקל). ער האָט מיר דערציילט, אַז ווען מען האָט צוגעפירט דעם זיידן צו די אָפענע גריבער, האָט ער אויפגעהויבן די הענט און מיט אַ שטאַרקער, ריינער שטימע אָנגעהויבן מאַכן אַ „אל מלא רחמים" פאַר אַלע געפאַלענע און אַלע וועלכע וועלן פאַלן. די געשרייען פון טויזנטער מענטשן זיינען איבערגעריסן געוואָרן, די דייטשן האָבן אויפגעהערט די שיסעריי די גאַנצע צייט פון „אל מלא רחמים". ענדיקנדיק די תפילה איז דער זיידע אַליין אַריין אין גרוב און אַזוי אומגעקומען צוזאַמען מיט זיין קהילה, וועלכער ער האָט געווידמעט זיין גאַנץ לעבן.

מרדכי־וועלוול בערנשטיין

דער לעצטער סלאָנימער רבי אויף קידוש השם

סלאָנימער חסידות, סלאָנימער דרך אין חסידות — איז אַן ענין פאַר זיך; זיכער וועט דער סלאָנימער חסידישער „הויף” פאַרנעמען אַ חשובן אָרט אין דעם פנקס־סלאָנים. אין דעם ספר איז ניט דער פלאַץ צו דערציילן וועגן דער דאָזיקער חסידישער שלשלת. פאַרשטיין „סלאָנים” קאָן נאָר אַזעלכער, וואָס האָט אַמאָל אָנגערירט די קליאַמקע אין סלאָנים... פאַרשטיין „סלאָנים” קאָן נאָר יענער וואָס האָט אַ געוויסע צייט געלעבט אין דער אַטמאָספער פון „יאָסל מלאך”, פון „נפתלי מיט דער קאַפּאָטע” אין סלאָנים גופא, אָדער זיך געפונען אין דער סביבה פון משה מידנער און פישל קאַלושינער אין באַראַנאָוויטש.

„סלאָנים” האָט דעם פאַרדינסט, וואָס איך בין קיינמאָל ניט געוואָרן קיין מ ת נ ג ד... און איך ווייס אויך וויפיל איך האָב צו פאַרדאַנקן „סלאָנים” אין מיין געזעלשאַפטלעכער, אין מיין בונדישער טעטיקייט.

דערמאַן איך סלאָנימער „הויף”, איז עס אַ קאַליידאָסקאָפּ מיט געשיכטעס, מיט וואָרע פאַקטן און מיראַזשן־לעגענדעס, וואָס זיינען אין אונזער חסידישן רעיון געוואָרן פאַקטן...

ניט וועגן דעם „הויף”, ניט וועגן דעם „דרך” וויל איך דאָ שרייבן. איך וויל נאָר, אין דעם טייל פון חורבן, פון אומקום, דערמאָנען דעם ל ע צ ט ן סלאָנימער רבי, וואָס איז אומגעקומען על־קידוש־השם.

ווער פון אונז האָט דען געוווסט, אַז דער צעשטיפטער, האַלב־קונדס ש ל מ ה ק ע טראָגט גאָר אַ דריי־גאָרנדיקן יחוס־נאָמען ש ל מ ה ד ו ד י ה ו ש ע? און ווער האָט עס גאָר געטראַכט, אַז דער דאָזיקער צעשטיפטער, צעשפּרונגענער יאָסל וועט עס אַמאָל ווערן דער א ד מ ו ר — דער ר ב י פון אַ כולל? און, אַז ער וועט אָנהייבן די רביסטווע צו 20 יאָר?

אָבער אַזוי איז עס געווען.

געווען איז ער דער פערטער רבי פון סלאָנימער חסידישן „הויף” — דער ערשטער רבי אברהם — דער גרינדער פון דער גזע, איז באַקאַנט מיט זיינע ספרים: „חסד לאברהם”, „יסוד העבודה” און „באר אברהם”. אין דער סלאָנימער חסידישער וועלט איז ער טאַקע געווען באַקאַנט אויפן נאָמען פון זיין ספר, מ'האָט אים גערופן דער „חסד לאברהם”. נאָך אים האָט איבערגענומען די פירונג פון דעם כולל זיין אייניקל — רב שמואלקע. נאָכן לעצטנס פטירה, האָבן זיך צעטיילט מיטן „הויף” זיינע זין ר' אברהמעלע און ר' יששכר־לייב.

עולם חסידים האָט, צוליב אַ סך סיבות, מער געהאַלטן מיטן אינגערן רב אברהמעלע. ער האָט געהאַט זיין „רעזידענץ” אין ביאַליסטאָק. אין סלאָנים גופא האָט געקיניגט דער עלטערער ברודער ר' יששכר־לייב. שפּעטער איז ר' אברהמעלע אַריבער קיין באַראַנאָוויטש.

זייער יונג זיינען ביידע ברידער נפטר געוואָרן — צו קאַרגע 50 יאָר יעדער איינער. ר' אברהמעלע האָט זיך טאַקע פאַרקילט בעת ער איז געקומען אויף קבר־אבות קיין סלאָנים.

ער איז פלוצים נפטר געוואָרן דעם צווייטן טאָג פון ראש־חודש אייר תרצ"ג (1933).

גלייך נאָך זיין פטירה, האָט עולם חסידים פּראָקלאַמירט דעם גאָר יונגן שלמהקע פאַר זייער מנהיג. ער האָט געבעטן אָפּצוואַרטן. ער איז געוואָרן אַן איידעם פון דעם אַלעקסאַנדרער רבי און צוויי יאָר שפּעטער האָט ער איבערגענומען דעם סלאָנימער רבי־שטול. ער האָט זיך אַריינגעצויגן אין באַראַנאָוויטש, ווו זיין פאָטער האָט שוין פריער געוווינט. דאָרטן האָט „סלאָנים” געהאַט אַ פעסטונג — הונדערטער חסידים, און דער עיקר, די איינציקע חסידישע ישיבה אין ליטע־ווייסרוסלאַנד — די באַרימטע „תורת חסד”.

נאָכן אויסברוך פון דער דייטש־פּוילישער מלחמה, אין יאָר 1939, ווען די רוסישע אַרמיי האָט, לויטן אָפּמאַך צווישן רוסלאַנד און דייטשלאַנד, פאַרנומען דעם טייל פּוילן ביז דעם בוג, האָבן זיך קיין ליטע אַריבערגעטראָגן כמעט אַלע ישיבות פון יענעם געגנט. עס זיינען געקומען די ישיבות פון קלעצק, פון מיר, פון קאַמיענעץ־ליטאָווסק, פון סלאָנים, פון ראַדון — לרוב מיט זייערע מנהיגים. איך ווייס גענוי, אַז מען האָט דאַן (אין חודש דעצעמבער 1939) געשיקט אַ שליח פון ווילנע קיין באַראַנאָוויטש, אַריבערצושמוגלען דעם סלאָנימער רבי קיין ווילנע. איך בין געזעסן צוזאַמען מיט ד ו ד ש ט י נ ב ע ר ג (דוד דעם דיינס) אין דעם לאָקאַל, ווו מען האָט דעם „שמוקלער” געגעבן די נויטיקע אָנווייזונגען און אפילו אַ געהעריקן „דאָקומענט”. דער שליח איז געקומען צוריק און דערציילט, אַז דער רבי האָט געענטפערט, אַז ער וויל ניט אַוועקגיין פון זיין עדה. — — —

ער איז געבליבן אין באַראַנאָוויטש און געטיילט דעם גורל פון אַלע אידן בעת דער סאָוועטישער אָקופּאַציע, און שפּעטער ביי די נאַציס אומגעקומען צוזאַמען מיט אַלע זיינע חסידים.

אין דער אַרבעט פון ד"ר זעליק לעווינבוק „אומקום פון באַראַנאָוויטשער יידנטום”, וואָס געפינט זיך אין דעם יזכור־פנקס: „ברנוביץ, ספר זכרון” (דערשינען אין תל־אביב, ישראל, אין יאָר תשי"ד—1953) געפינען מיר אַ באַזונדער קאַפּיטל מיטן נאָמען:

„דער סלאָנימער רבי”

מיר ווילן געבן דאָס וואָרט דעם מחבר, אַן עד־ראיה פון דעם אומקום פון באַראַנאָוויטשער קהילה. ער דערציילט:

„דאָס לעבן און אומקום פון „סלאָנימער” איז אַ קאַפּיטל פאַר זיך.

שטענדיק מיט אַ שמייכל אויפן פנים און אין די אויגן, רואיק און געלאַסן, ליבלעך צו יעדן און באַשיידן.

ביי זיין אַרבעט אַלס סטאָלער, העלפן אים אַרויס די איבעריקע חברים פון אומגליק. ווען עס גייט אַריין אַ קאָנטראָל, נעמט ער דעם הובל אין האַנט און פירט איבער די ברעטער. רוקט זיך קיינמאָל ניט פאָרויס. ווען ער דערמאָנט זיך, אָדער רעדט וועגן זיין אומגעבראַכטער פאַמיליע, הויבט ער אָן שטיל אונטערצוזינגען אַ חסידישן זמרל. נאָך דער אַרבעט, אין די באַראַקן, האָט ער אַרום זיך אַ

גרופּע פון זיינע חסידים און פאַרערער. זיי לעבן זיך אויס אַלע, אויף וויפל מעגלעך, אין חסידישן גייסט.

אין די צייטן פון מיין זיין אין לאַגער, אַרבעט ער קיינמאָל ניט אום שבת און יום־טוב: ער ווערט באַפרייט פון דעם אַלס קראַנקער. עס קומען צו מיר אידן און בעטן, אַז איך זאָל אים ניט באַפרייען יעדן שבת, ווייל די מאַכט האָט זיך אַרומגעזען, און אַלע קענען נאָך באַשטראָפט ווערן. איך באַרואיק זיי, אַז דער איינציקער פאַראַנטוואָרטלעכער פאַר דעם בין איך און זיי דאַרפן ניט מורא האָבן.

קיין טריפה קומט ניט אַריין אין זיין מויל במשך פון דער גאַנצער צייט. צום ערשט ליידט ער הונגער, אָבער שפּעטער ווערט איינגעאָרדנט, לויט מיין איניציאַטיוו, אַ דיעטישע קיך פאַר „מאָגן־קראַנקע", פאַרשטענדלעך, פאַר קריסטן אין דער ערשטער ריי.

אויסער די ברויט־פּאַרציעס באַקומען די „דיעטיקער" צוויי מאָל אין טאָג טיי אָדער קאַווע און קאַרטאָפל־פּיורע.

פּסח־צייט עסט ער ניט קיין חמץ. זיינע ברויט־פּאַרציעס ווערן אָפּגענומען און אַוועקגעלייגט אין אַ זייט. ווער עס וויל, נעמט זיי צו. ער גיט עס קיינעם ניט, כדי ניט מאכיל־חמץ זיין. זיין גאַנצע דערנערונג אין דער פּסח־וואָך באַשטייט פון געבאַקטע קאַרטאָפל און געבאַקטע בוריקעס. וועלכע ווערן אים צוגעשטעלט דורך זיינע חסידים.

מען באַקומט אַ ביסל מעל און דערפון ווערן אויסגעבאַקן אייניקע קליינע מצה׳לעך.

און פּורים... וויל „ער" גיין אַ טענצל. איז ווי מאַכט מען דאָס?

די קריסטלעכע קאַצעטניקעס געפינען זיך אין שכנות: זייער טיר גייט אַרויס אין אידישן באַראַק, פאַלט ער אויף אַן אָריגינעלער המצאה: אין אָוונט, פאַרן גיין שלאָפן, לאַדט מען איין די קריסטן אין אידישן באַראַק און מען פאַרפירט אַ שמועס וועגן טענץ.

— ווער טאַנצט בעסער? איר, אָדער מיר? — זאָגט מען צו זיי.

— באַווייזט, וואָס איר קענט!

די קריסטן הייבן אָן צו טאַנצן. זיי באַמיען זיך צו באַווייזן זייער קונסט. נאָכדעם זאָגן זיי צו די אידן:

— און איצט, באַווייזט איר וואָס איר קענט.

אויף דעם טאַקע האָט מען געוואָרט. איצט טאַנצט דער רבי מיט זיינע חסידים. זיין ציל איז דערגרייכט.

און גרויס איז ער אויך אין די לעצטע מאָמענטן.

בעת דער „אַקציע" פון 4־טן נאָוועמבער 1943 (ו׳ אָדער ז׳ חשוון תש״ד) ווערט ער אין דער צייט פון דער „סעלעקציע" אַוועקגעשטעלט צווישן די פאַראורטיילטע צום טויט. ער איז רואיק. גייט אין דער ערשטער ריי שטאָלץ, מיט אַ פאַריסענעם קאָפּ. גייט דערפילן די גרעסטע מצווה אין זיין לעבן — די מצווה פון „קידוש־השם".

אין סלאָנימער חסידישן דרך האָט קידוש־השם פאַרנומען אַ גאָר גרויסן אָרט. אין די הונדערטער מעשיות, וואָס מען פלעגט זיך אָנהערן פון משה מירנערן און אברהם־יאָסלען בעת די מלוה־מלכה׳ס, פלעגט זיך אין די פאַרשיידנסטע ניואַנסן דורכפלעכטן איין איינציקער מאָטיוו — קידוש השם.

„סלאָנים" האָט אויך געלערנט די מידה פון אחדות, פון אייניקייט, פון ניט אַנטלויפן פון כלל בעת געפאַרן.

די דאָזיקע מידות פון „סלאָנים": קידוש השם, זיין מיטן כלל, טיילן מיטן כלל זיינע פיינען — דאָס זיינען געווען די וועגן פון די „סלאָנימער", און אַ פשיטא שוין פון זייער רבין.

זאָלן די דאָזיקע שורות זיין אַ באַשיידענער יזכור אויפן אומבאַקאַנטן קבר פון דעם לעצטן פון יענער גזע, וואָס האָט אין אונזערע היימישע שטעטלעך, אין אונזערע פשוטע דערפער, ביי די הונדערטער עמך־אידן, האָרעפּאַשניקעס, אַרויסגערופן דעם הויכן געפיל פון אחדות און קידוש השם.

יחזקאל רבינוביץ

שבי לוחמי גיטאות

סבך של נסיבות אובייקטיביות שם לאל את ההחלטה הנחושה של המחתרת הסלונימאית להתנגד עוד בין גדרות הגיטו בכוח הנשק להובלה לטבח. רבים ממאות חברי הארגון הלוחם נספו בטרם הספיקו לצאת היערה — ובידי חלק מהם היה נשק, אשר לא הופעל ביום הגזירה. מחוץ לתופעות בודדות של התנגדות אין בידינו כל עדות על הפעלת נשק המגן, למרות העובדה שההגנה על חיי היהודים בגיטו היתה אחת ממטרותיו של הארגון.

דומה, שצבת חיצונית — הסביבה, המשפחה, ההפתעה, המחבואות, להבות הדליקה וחגורת החנק ההדוקה — כל אלה שיתקו את ידי הלוחמים שנשארו בגיטו ונספו בלהבותיו או בקברי־האחים.

זכרונותיהם של הפרטיזנים מעידים עדות נאמנה, כי כל חברי הארגון היו לוחמי גיטאות בכוח, אם גם לא ניתן להם להוכיח זאת בפועל.

ורק שניים מבני עירנו לחמו בגיטאות שבפולין: ברל ברוידא בגיטו וורשה וסוניה שמידט בגיטו ביאליסטוק. שניהם היו ילידי עירנו, חניכי הציבור היהודי שלה, ואם גם דרכיהם שונות היו בחיים, אחת היתה לחימתם להצלת הכבוד והגאון היהודי.

מבית יהודי — לשורת הלוחמים

ברל ברוידא היה בן למשפחה יהודית אדוקה, נצר לדורות של חסידים. מאביו נתיתם בעודו צעיר ואמו האלמנה הקדישה כל חייה לחינוכו.

וחינוכו היה יהודי מובהק, בעל שרשים מסורתיים עמוקים. הוא למד בחדר, הצטיין בלימודיו, היה צמא דעת והלך ללמוד בגימנסיה היהודית שבעירנו. גם בגימנסיה זו, שהיתה יהודית באופיה ולא היו בה כל נטיות של טמיעה בתרבות פולין, היה ברל ברוידא יהודי בכל רמ״ח אבריו. בתנועותיו, בדיבורו, בדרך הניתוח שלו ובכל מחשבותיו.

הוא היה להוט לקנות דעת, אך לא רצה לשעבד עצמו

לתרבות זרה של העם בתוכו ישבנו. אולי מבלי דעת היה כה מושרש במסורת ובהיסטוריה של עמו, עד שההשכלה אשר קנה בשקידה בכתלי הגימנסיה לא שינתה ולו במעט את אורח חייו ומחשבתו.

וזה היה, כנראה, הגורם העיקרי שהביאו בגיל צעיר להסתדרות הנוער הציונית־סוציאליסטית, החלוצית — לשורות „פרייהייט" („דרור"). את המשכה של המסורת וההיסטוריה של עמו ראה בציונות, בהליכה לעבודה, בהכשרה, בעליה.

הפסיק את לימודיו ויצא לקיבוץ־ההכשרה בלודז'. על אף ביישנותו וצניעותו בלט כאחד החברים המוכשרים של המשמרת הצעירה. בלודז' היה פעיל בסניף „פרייהייט", ולאחר האיחוד עם „החלוץ הצעיר" — בשורות „דרור". היה חבר במזכירות הגלילית וב־1938 השתתף בסמינר הארצי של החלוץ.

צנום וכחוש, בעל פנים מארכים ונפולים, ידע בעקשנותו להתגבר על קשיי העבודה הפיסית ועבד בכל עבודה שנזדמנה לקיבוצו בלודז'. יכולתו הרבה בתחום פעולת התרבות העלתה אותו עד מהרה למוסדות המנהלים של הקיבוץ.

משפרצה מלחמת־העולם השניה נשאר עם קבוצה קטנה של חברים בלודז', על מנת לשמור על קיבוץ־ההכשרה. כאשר אזלה כל אפשרות לקיים את הקיבוץ, עבר לוורשה, לקומונה של החלוץ ברחוב דז'ילנה 34.

לא מצא סיפוק בעבודה מרכזית בלבד והיה פעיל בארגון פלוגות ההכשרה בסטרדין שליד סוקולוב, בקיץ 1940; בסתיו 1941 היה מזכיר הקיבוץ באוסטרוביץ, ואז הקים גם את תא־ההתגוננות הראשון. לאחר כשלון העביר לוורשה פלוגה לוחמת מאורגנת של „דרור", והיא שהיתה לאחת הפלוגות האמיצות של הארגון היהודי הלוחם בגיטו וורשה.

היה בין מקימי תנועת הנוער במחתרת היהודית האנטי־נאצית, בין מארגני בתי־הספר לילדים בחצרות גיטו וורשה, משתתף בקיום סמינרים של התנועה ובהוצאת עתונות המחתרת, ומראשית הקמתו של הארגון היהודי הלוחם היה מפעיליו הנאמנים.

באקציה של ה־17 בינואר 1943 נתפס עם קבוצת חברי „דרור" והוטל לרכבת שהובילה יהודים לטראבלינקה. סמוך למחנה המוות קפץ מהרכבת וחזר לוורשה. בריחתו ושובו לגיטו היו כתמיהה בעיני החברים והוכיחו פעם נוספת שאומץ־הלב הפך להיות אופיים השני של חניכי התנועה החלוצית.

לא פעם הוטלו עליו תפקידים מטעם הארגון היהודי הלוחם, והוא מילאם בקפדנות. ברל זה, שידענוהו כצנוע בין צנועים וכשקט בין שקטים, הוא שעזר לחבר הארגון דוד שולמן בחיסולו של הבוגד ישראל פירשט. וכאשר ברח מרכבת המוות ובא לגיטו, נתמנה כמפקד פלוגה לוחמת של „דרור", אחת מחמש הקבוצות של תנועה זו במרד גיטו וורשה.

בזמן ההתקוממות הוטל עליו להגן על פינת מילא־זאמנהוף שבגיטו המרכזי. שם נלחם בעוז ובאומץ לב עם קבוצת חבריו.

עם דעוך המרד בין כתלי הגיטו העולה באש היה עם אלה שהתרכזו בבונקר המרכזי של הארגון היהודי הלוחם ברחוב מילא 18. בדיונים המשיך לקרוא את שרידי הלוחמים להתקיף את המשמר הנאצי ולפרוץ דרך אל היער.

ב־8 במאי הוקף הבונקר המרכזי ע"י הגרמנים. אחרוני הלוחמים שלחו יד בנפשם ובנפש קרוביהם, כדי לא ליפול חיים בידי האויב. ידו של ברל היתה אז פצועה, לא יכלה לשלוט באקדח, והוא ביקש מחבריו שיירו בו. לא נמצא אף אחד שיעשה זאת לברל ברוידא, עד שעלה בידו הפצועה ללחוץ על ההדק. כבן 28 היה במותו.

גופתו נשארה מתחת לחורבות, זכרו יישאר בין גבורי סלונים וקדושיה.

משדות נכר — למורדי הגיטאות

ביתה של סוניה שמידט לא הכה שרשים בתרבות היהודית. היה זה בית יהודי זעיר־בורגני, של אבא הטרוד בבית־המרקחת שלו, אינו משקיע מזמנו בחינוך ילדיו, אלא מבטיח להם לימוד חילוני „לשם תכלית".

ולשם תכלית הועברה סוניה לגימנסיה הממשלתית, הפולנית, בעלת הזכויות, המבטיחה תעודת־בגרות ללא מאמץ־יתר, המנסה לתלוש את תלמידיה היהודים מתוך סביבתם ולהטמיעם בתרבות פולנית דלילה של חבל־הספר המזרחי.

סוניה גדלה ביום „בין הגויים", אך את ערביה בילתה בסביבה יהודית. לא הצטרפה, כמרבית חברותיה וחבריה היהודים, לשום תנועת נוער — ואף לא התעניינה בתנועות אלו. היתה צמאת חיים, אהבה לצחוק, והיו בה ובהליכותיה טבעיות ופשטות כלפי הזולת. לא התגנדרה בהיותה תלמידת הגימנסיה הממשלתית, חיפשה תמיד את חברתן של ידידותיה מהגימנסיה היהודית.

ודיברה אידיש בפרהסיה, בתאבון, בלהיטות, בביטויים עממיים, דיברה אידיש כמעט להכעיס — להכעיס את הנוטים להיטמע, ואת הרוצים להטמיע.

ובכל זאת ראוה בסלונים כ„מתבוללת", וזה בגלל ידידותה הממושכת עם צעיר פולני, נער חביב ונעים, שאהב אף הוא לבלות עתותיו בחברת יהודים דוקא.

היא היתה יותר יהודיה מאשר רבות מחברותיה. היא לא התביישה ביהדותה ובשפת הוריה. דומה, שהצעיר הפולני, אשר ראינוהו בחברתה במשך שנים רבות, עבר בהדרכתה הכשרה טובה של סובלנות לאומית, דתית, גזעית.

היתה נערה עליזה, תמיד עליזה. והיו לה כל כך הרבה סיבות לעצבון! לא יכלה להמשיך בלימודיה, הלכה ולמדה מלאכה. מצאה עניין בזה, הצטיינה, עבדה ושכרה בידה. בית אבא לא היה עשיר, ודווקא בגלל זה לא הצליחה להשתחרר מד' אמותיו המדכאות.

אין בידינו ידיעות מדוייקות, מתי ברחה מסלונים לביאליסטוק. רבים היו אז המנסים להציל נפשם בחיק ה„רייך".

ומי פילל, שסוניה זאת, סונ'קה שמידט, הרחוקה מאירגון יהודי, מחיי הציבור היהודי, תעמוד — ונשק יהודי בידיה — בשורות הראשונות של צעירי ביאליסטוק ביום התקוממם נגד הצורר הנאצי?

סוניה — לוחמת הגיטו! סוניה עם היהודים נגד הגויים האכזריים!

מופלאות דרכי הגורל, אך כנראה רב ההגיון שבהם. מכל שבילי הנכר הובילוה חייה אל מלחמת היהודים, ושמה יתקדש בקרבנו.

עדותם של
הרוצחים

די מערדער אליין זאגן עדות

המסמכים הגרמניים מסלונים – משמעותם וערכם הדוקומנטרי

דברי מבוא מאת קלמן ליכטנשטיין

בתוך העדויות המרובות על גיטו סלונים וכן בשאר החומר הרב והמגוון, שצברנו הודות לשרידים הניצולים, בולט היעדרם המוחלט של מיסמכים רשמיים (מטעם רשות הכיבוש), של תעודות אישיות משנות־הכיבוש, כגון: תעודות זיהוי, רשיונות עבודה, תעודות־מעבר וכו׳, של אישורים וכד׳ מטעם ה„גביטס־קומיסאַריאט", ה„גיסטאפו", ה„אַרבייטס־אַמט" או כל רשות גרמנית אחרת שבעיר.

במאספי־הזכרון של גיטאות רבים ובתערוכות השואה של „יד ושם" ו„בית לוחמי הגיטאות" ישנם צילומים רבים מחיי היהודים בגיטאות, ואף תמונות של מותם בידי הרוצחים, — צילומים אלה נעשו רובם ככולם בידי חיילים גרמניים או אנשי ה„גיסטאפו" מקבוצות היורים, והם נתגלו בכיסיהם של גרמנים שנפלו אחר־כך בחזית, אצל שבויים ובבתים גרמניים לאחר המלחמה. על צילומים שנעשו בידי יהודים בסלונים ממראות הגיטו, — לית מאן דפליג שכאלה לא ייתכנו, כיון שהחזקת מצלמה בידי יהודים היתה אסורה וכרוכה בסכנת נפשות. אך בלי ספק נעשו בסלונים צילומים ע"י גרמנים, וייתכן גם שצולמו שלבי־ביצוע של „אַקציות", — אלא שעד עכשיו לא הגיע אלינו אף צילום אחד.

נוכח הטוטליות של ההשמדה אפשר בנקל להבין, מדוע לא הגיעו לידינו תעודות אישיות ומיסמכים, שבוודאי צוידו בהם יהודי גיטו סלונים. חובת הרישום, שגם ה„יודנראט" הקפיד עליו תחת לחץ הגזירות, הפתקאות הצבעוניות הרבות שחולקו בין אקציה לאקציה לתושבי הגיטו, כרטיסי המזון ותעודות שונות מטעם היודנראַט — כל אלה הוצאו ברבבות טפסים בניסוחים שונים, שנשאו עליהם את חותמות מוסדות־הכיבוש, אך לידינו לא הגיעו: הם הושמדו יחד עם בעליהם, עם אחינו מעוני גיטו סלונים וקדושיו.

גם השרידים־הפרטיזנים לא יכלו לשמור על תעודותיהם הרשמיות. בבריחתם אל היער בלילות אפלים ובשנות המאבק המר בצורר נבצר מהם להחזיק בתעודותיהם האישיות מן הגיטו ואז גם לא ראו בכך כל תועלת.

ורק תעודת־הזיהוי, רשיון־העבודה וכרטיס־הלחם של אחד הניצולים, של גימפל חרלף המנוח, הגיעו לידינו. אלא ששלוש תעודות אלו אין בידן להוסיף משהו לידיעותינו על חיי הגיטו.

גורל הארכיונים הנאציים מסלונים

כמובן, שרק לפי מיסמכים גרמנים מסלונים ניתן היה לחשוף את הרקע בכל הנוגע להכשרת ה„אקציות" וביצוען. כי הרי כל מוסד גרמני וגם העיריה הבילורוסית, ששיתפה פעולה עם הכובש הנאצי, היו בלי ספק מכינים דוח"ות, תכניות וכו׳, מעבירים אותם בחלקם לתעודתם ובחלקם גונזים באר־כיונים. רובם נשרף, כנראה, בעת הצתת העיר ע"י הגרמנים לפני נסיגתם, ויש לשער, שהגרמנים השמידו בעצמם את גנזי־מוסדותיהם.

משהוחל אחרי השחרור בפירסום מיסמכים נאציים מאר־כיונים שנפלו לידי בנות־הברית, ניסיתי לעיין בפירסומים שהיו לפני עיני, חיפשתי בין העתקי המיסמכים שהגיעו ל„יד ושם" ול„בית לוחמי הגיטאות", אך בכל אלה לא מצאתי שום דבר, פרט למיסמך שיצא ממשרד קובה, הקומיסאר הראשי לרוסיה הלבנה, ובו דין־וחשבון, שאינו מרבה בפרטים, על כל מה שנעשה כבר ושיש עוד לעשות לשם חיסול מושלם של היהו־דים בחבל שעליו היה ממונה. בדו"ח זה הוא מונה את סלונים בין יתר ערי בילורוסיה המערבית ואת מספר היהודים שנשארו בה בעת עריכת המיסמך.

היה ברור, כי בין האוספים והארכיונים, שלא פורסמו עדיין, שמורים גם דוקומנטים שבאו במישרין מסלונים. שכן התברר, כי המושלים האזוריים ברוסיה הלבנה היו מעבירים את דו"חותיהם וחומר דוקומנטארי אחר למינסק, ומשם היה קובה מעבירם לריגה, לידיו של לוזה, מיופה־הכוח הראשי מטעם רוזנברג, המיניסטר לכל שטחי־הכיבוש. הואיל ופינוי לטביה ע"י הגרמנים ב־1944 התחיל בעוד מועד, היה יסוד להשערה, כי אי־שם גנוזים גם דוח"ות הנוגעים לסלונים.

התגלית ב„מכון לדוקומנטציה"

כשנזדמנתי ב־1952 לפאריז ושמעתי על האוסף העצום של מיסמכים גרמניים, הנמצא ב„מכון לדוקומנטציה יהודית בת־זמננו", שהוקם ע"י העסקן המסור מר שניאורסון, מיהרתי לשם בתקווה למצוא שם „שלל" רב.

היה זה בשנים בהן עבד המוסד בתנאי צפיפות ולפני שהוחל במיון החומר הרב וקיטלוגו. התחלתי בחיפושים אחרי

מיסמכים שבהם מופיעה התיבה האחת, המלה שסביבה מרוכזים היו כל מעייני — שם עירנו „סלונים". „הפכתי" מאות תעודות, סיננתי אותן, בלשתי אחרי שם עירנו, ולאחר טורח של עשרה ימים העליתי בחכתי את שני המיסמכים שאנו מפרסמים בספר זה:

א. הדין־וחשבון המלא של ה„גביטס־קומיסאַר" עהרען על ארבעת החדשים הראשונים של השלטון האזרחי בסלונים (המקיפים גם את ה„אקציה" של ה־14 בנובמבר בצ׳פלובה), שהועבר למינסק, אל קובה.

ב. עדות־ההודאה הסטינוגרפית של אדולף מצנר, הנאצי שנתפס באוגסבורג, אשר השתתף אישית בשחיטות סלונים. את העדות השמיע באזני החוקר האמריקני.

ואכן, השערתי היתה נכונה: ה„לאגה־בריכט" (דו"ח על המצב) של עהרען עשה את דרכו ממינסק, דרך ריגה, לגנזי המיניסטריון לשטחי־הכיבוש בברלין ומשם הגיע לשלטונות האמריקניים, שמסרוהו לטיפולו של מר שניאורסון.

מה מגלים המיסמכים?

עיון — ולוּ אף שטחי — בשני המיסמכים מספיק כדי לעמוד על חשיבותם הדוקומנטארית לחקר השואה בעיר ובמחוז.

ה„לאַגע־בעריכט" של עהרען, שהוא הראשון במינו משורת הדו"חות, שהקומיסאַר המציא לממונה עליו מאז שנקרא בספטמבר 1941 לעמוד בראש המחוז, — חשיבותו כמיסמך רשמי היא קודם־כל בכך, שהוא מתאר את המבנה הכללי של משרדו, את מחלקותיו ואת כל האנשים שמהם היה מורכב תא־השלטון המקומי הזה.

בכתיבתו התמה ובכל־זאת המתפארת של עהרען (הריהו עומד בפני ה„גנרל־קומיסר", בעל התואר הגבוה בהיירככיה הנאצית...) באה לידי ביטוי היסודיות הגרמנית הטיפוסית בכל הנושאים שהוא מטפל בהם, אך בעיקר היא מתבלטת בכל מה שנוגע ליהודים. ניכרת כל זדוניות ההכנה בשלבי ההכשרה והביצוע של האקציה של 14 בנובמבר; בולטת משמעת הברזל בהוצאה לפועל של הוראות הבאות מלמעלה, אך בעיקר מזדקרת הנכונות הנפשית העצמית, ללא כל „נקיפת־מצפון", ללא כל „חולשה" ומעצור פנימיים, — לקראת ההוצאה להורג, תוך שעות ספורות ובבת־אחת, של למעלה מתשעת אלפים איש ואשה וטף!

עהרען, שבוודאי ערך את הדו"ח שלו בעזרת עובדיו המומחים לשטחים שונים, עומד באריכות על ניתוח המצב הכללי שבעיר ובמחוז, ניצול ענפי המשק למיניהם וכו׳. לא מן הנמנע, שבחיים האזרחיים לפני המלחמה היה כלכלן או טיפל בשאלות כלכליות. בכל־אופן, אופיינית מאוד היא הערת־האגב שלו על מבצע־צ׳פלובה: בספרו על האקציה, הוא מעיר, תוך קביעת עובדה כלכלית חשובה, שעל־ידי המבצע הזה „התפטרנו מתשעת אלפים זוללים בלתי־נחוצים..."

הסטאטיסטיקה הנאצית וקביעת מספר הקדושים

הדייקנות של עורכי הדו"ח בעריכת טבלאותיהם ומספריהם משמשת לנו כעת להערכה מדויקת של האוכלוסיה היהודית בפרוס השלטון הנאצי ואחרי ה־14 בנובמבר, כיון שהדו"ח נוקב במספרים השונים של הישוב היהודי והכללי בעיר ובמחוז גם יחד. ממנו גם נוכל לחשב מספרים יותר נכונים של קרבנות כל אקציה. על־ידי השוואת נתוני הדו"ח וכן הנתונים שקיבלנו מהשרידים, נוכל לעמוד על הערכות המתקרבות ביותר למציאות. בלי־ספק, דו"חות אחרים שנשלחו מקומיסריון־המחוז הסלונימאי למינסק (ושעדיין לא נתגלו), כוללים מספרים גם על האקציה של יוני־יולי 1942 ועל שלבי ההשמדה הסופיים.

דברים חשובים משתמעים בדו"ח גם ביחס למחתרת ולראשוני הפרטיזנים. למרות היותו ערוך בשלב כה מוקדם מבחינת ההתארגנות הפרטיזנית. הוא כבר מתאונן על ההפרעות הבאות מצד הלוחמים ביערות. איננו יודעים, אם ומי מהנוער היהודי הסלונימאי היו בשלב זה בין „אנשי־היער". מאידך, אנו יודעים גם ממקור סובייטי (ידיעות ה„אינפורמביורו" מספטמבר 1941) וממקור יהודי (ספרו של ב. מרק על המרד בגיטו ביאליסטוק) על קיום מחתרת בסלונים כבר בסוף 1941 ובהתחלת 1942.

העדות־הודאה של אדולף מטצנר

לבסוף, גם עדותו של אדולף מטצנר חשובה כשלעצמה, כיון שהיא מאשרת כמה וכמה נתונים מהדו"ח של עהרען. אמנם, אחרי 4—5 שנים (כיון שהוא נתפס ב־1946 או 1947) שכח הבר־נש ה„משכיל" הזה (מומחה לרוסית, מתורגמן ו...נהג בשרות של אדונו הקומיסר), כמה מספרים ותאריכים. לכן, הוא טועה ביחס לשנות האקציות ולמספרי הקרבנות. לעומת זה הוא מאַשר ומוסיף פרטים לשמות המשתתפים בשחיטות, צוות השלטון, וגם מעיד על שיתוף הפעולה שבין מרצחי סלונים ומרצחי ברנוביץ ומקומות אחרים הקרובים לסלונים, שכן מטצנר וחבר מרעיו השתתפו, לפי עדות עצמו, גם בשחיטות ברנוביץ ויישובים יהודים אחרים שבסביבה.

מושל מחוז סלונים מדווח לממונים עליו בינואר 1942

סלאנימער געביטס־קאמיסאר באריכטעט אין יאנואר 1942

DER GEBIETSKOMMISSAR
SLONIM

GEBIET No. 40

Document CXLVa-o

Slonim, den 25. Januar 1942.

Am 1. September 1941 traf ich mit meinem Stabsleiter Stähle zur Übernahme der deutschen Zivilverwaltung in Slonim ein, nachdem kurz vorher der Herr Generalkommissar in Minsk uns persönlich in unseren Dienst eingewiesen hatte. Da ich meine beiden Beamten in Kauen hatte zurücklassen müssen und ohne Wagen, ohne irgendwelches Büromaterial oder sonstiges Hilfsmittel keine Arbeit beginnen konnte, liess ich Stähle als Quartiermacher zurück und fuhr mit Einverständnis des Herrn Generalkommissars ins Reich, um alles Nötige zu besorgen. Ich kam zurück mit zwei stark strapazierten, klapprigen Wagen, von denen einer nach 7 Pannen weidwund in Brest liegen blieb, um nach 14 Tagen notdürftig geflickt nachzukommen. Meine beiden Beamten trafen trotz Telegramm, Fernschreiben, Fernsprüchen und Mahnbriefen erst nach vier Wochen von Kauen über Minsk in Slonim ein. Einer war bereits krank und musste nach zwei Tagen zum Burgarzt nach Krössinsee zurückgeschickt werden; der andere folgte nach weiteren vier Wochen aus Krankheitsgründen nach, nachdem er trotz seiner 58 Jahre tapfer versucht hatte, mit den Ortsverhältnissen fertig zu werden. Mein Mitarbeiterstab bestand also anfangs nur aus Stabsleiter Stähle (jetzt persönlicher Referent genannt) Ordensjunker Hick und Dolmetscher Metzner.

Als Dienstgebäude bezog ich das ehemalige Haus der GPU, ein leidlich erhaltener Steinbau, jedoch total verwahrlost — müsste erst völlig hergerichtet werden. Die ersten vierzehn Tage waren voll ausgefüllt mit der Einrichtung von Dienst- und Wohnräumen, Garage und Wirtschaftsräumen, Pflasterung der Zufahrtstrassen, Sicherung der Ernährung, Aussuchen von geeignetem Hilfspersonal usw.

An Stelle der beiden ausgefallenen Beamten Kukuruz und Bölig erhielt ich als vorübergehenden Ersatz die für Mosyz vorgesehenen Beamten Hilger und Immertreu, die ich jedoch auf Weisung der Personalabteilung des Herrn Generalkommissars wiederum nach einigen Wochen an ihr bestimmtes Gebiet abgeben musste.

Inzwischen trafen vom Ostministerium Kraftfahrer Klein und Stenotypistin Fräulein Schulze und Fräulein Rogowsky ein. Sowohl das häufige Wechseln wie auch noch mehr das völlige Fehlen von Mitarbeitern erschwerte die Arbeit in den ersten Monaten ungeheuer; der Papierkrieg häufte sich von Woche zu Woche und nur durch die Zuweisung des Stabs Newel zur Einarbeitung konnten die grössten Lücken vertretungsweise ausgefüllt werden. Endlish am 20. 12. trafen Inspektor Kohler und Neuendorff, am 23. 12. Dolmetscher Osiander und am 10. I. 42 Inspektor Sender ein. Ein Sachbearbeiter für Steuerwesen fehlt immer noch, da der mir zugesagte Inspektor Kotsch aus Minsk nicht hergesandt wurde. Dadurch können weiterhin die gerade im ehemals polnischen Gebiet so schwierigen Steuersachen nur lückenhaft durch Nichtfachleute bearbeitet werden. *Ich bite deshalb nochmals dringend um einen Steuerfachmann.* Sehr willkommen war die mir am 27. 12. erfolgte Ankunft von zwei deutschen Revierförstern, die in Slonim und Jwacewice Dienstort nahmen.

Der Kraftfahrer Klein laboriert seit Jahren an einem alten Magen-Leber- und Nierenleiden, kann die nötige Diätkost bei unseren unzulänglichen Mitteln nicht erhalten, ist auch sonst sowohl fachlich wie charakterlich für den Osteinsatz derartig ungeeignet, dass ich seinem Antrag auf Rückversetzung nach Berlin gern nachgebe und ihn ab 1. 2. an die Personalstelle in Berlin zurückgehen lasse. Fräulein Schulze

will Klein heiraten (sie ist mit ihm verlobt und erwartet ein Kind von ihm) und geht gleichzeitig nach Berlin zurück.

Ab 1. 2. setzt sich mein Stab wie folgt zusammen:

Günther Stähle (Ordensjunker) persönl. Refer. u. ständ. Vertreter.

Dietrich Hick (Ordensjunker) Abteilungsleiter, vorübergehend zugeteilt.

H. J. Neuendorff (Buchhalter), Abteilungsleiter.

Ewald Kohler (Kreisinspektor), Abteilungsleiter.

E. G. Sender (Sparkass. Inspek.), Abteilungsleiter.

Alfred Metzner, Dolmetscher.

Withold Oslander, Dolmetscher.

Gerda Rogowsky, Stenotypistin.

Die Abteilungen Landwirtschaft, Sozialamt und Stralo sind durch Wehrmachts-Sonderführer besetzt. Ihr völliger Einbau in meine Dienststelle hat sich glatt und reibungslos vollzogen.

Ich muss noch erwähnen, dass ich die Abschaffung der Bezeichnung Stabsleiter sehr bedauere. Es ist doch selbstverständlich, dass ich einen ständigen Vertreter haben muss, der nicht nur ein Sachgebiet bearbeitet, sondern die Gesamtübersicht haben muss, um sowohl mich in der Dienststelle zu vertreten, wenn ich mein Gebiet bereise, wie auch im Aussendienst sämtliche Belange in Rayonstädten und Gemeinden überprüfen und beurteilen können muss. Dazu sind die charakterlich sorgfältig ausgesuchten, politisch weitgehend geschulten und mit höchstem Idealismus arbeitenden Ordensjunker mit ganz wenigen Ausnahmen besonders geeignet. Ich habe jedenfalls in dieser Beziehung die besten Erfahrungen gemacht. Die Bezeichnung Stabsleiter hat sich bei der Bevölkerung derartig fest verankert, dass sie nicht mehr auszumerzen ist, wenn sie auch befehlsgemäss im Dienstbereich nicht mehr angewendet wird. So überaus knapp und unzureichend auch die Zahl meiner Mitarbeiter ist, so haben doch freudigster Arbeitseinsatz und völlige Hingabe an die Aufgabe des Ostens in den wenigen Monaten Erfolge gezeitigt, die man dankbar anerkennen muss.

Das einheimische Hilfspersonal bleibt weiterhin ein wunder Punkt im Arbeitseinsatz. Nach vielen Fehlschlägen ist es mir gelungen, einigermassen brauchbare Hilfskräfte heranzuziehen, die, politisch überprüft, durch einen Dolmetscher-Lehrgang geschult und unter ständiger Aufsicht gehalten, nun schon als Hilfe zu werten sind. Die ausserhalb von Volkstums und Konfessionskämpfen stehenden mohammedanischen Tataren bewährten sich am zuverlässigsten.

Unterbringung.

Die Stadt Slonim stellt ein wahlloses Durcheinander von einigen guten Steinbauten, vielen brauchbaren Holzhäusern und einer Menge von abbruchreifen windschiefen Blockhütten dar. Einheitlich gut erhaltene geschlossene Stadtteile, die sich als Wohnviertel für Deutsche eignen würden, gibt es nicht. Ein Drittel der Stadt ist völlig zerstört. Dadurch, sowie durch starken Flüchtlingszustrom war Slonim bei meiner Ankunft stark übervölkert, die Wohnverhältnisse teilweise katastrophal. Die Judenaktion vom 13. 11. schaffte fühlbare Abhilfe; es wurde möglich, eine Strasse völlig zu räumen und für Deutsche Dienststellen und Wohnungen herzurichten. Diese Strasse mit dem umliegenden Viertel wird weiterhin gesäubert und für den zukünftigen SS-Stützpunkt vorbereitet. Unter der Voraussetzung, dass dauernde höchste Einsatzfähigkeit meiner Mitarbeiter nur durch sorgfältigste Betreuung in der Gestaltung der gesamten Lebenshaltung erfolgen kann, habe ich vom ersten Tage an dafür gesorgt, dass jedes Gefolgschaftsmitglied nicht nur ordentlich wohnt und ausreichend ernährt wird, sondern auch der ganze Lebensstil deutsche Kultur und repräsentaives Ansehen verkörpert. Unser Gefolgschaftsheim vereinigt in getrennten Räumen bei gemeinsamen Mahlzeiten alle Gefolgschaftsmitglieder der deutschen Dienststellen einschl. Sonderführer und Polizei. Der äussere Zuschnitt ist so gehalten, dass auch Leute mit weniger Kinderstube bald zu Formen erzogen werden, die schon durch ihre äussere Haltung dem bedienenden einheimischen Personal Achtung vor deutschen Herrenmenschen aufzwingt. Nachlässigkeiten in Haltung, Anzug und Benehmen untereinander werden nicht geduldet. Gemütliche Aufenthaltsräume ermöglichen nach getaner Tagesarbeit gemeinsame Abendstunden bei Radiomusik, Schach- und Kartenspiel, auch ausgedehnte Dispute über brennende Tagesfragen. Eine ansehnliche Bibliothek (dank der Mithilfe des Herren Generalkommissars und einiger Freunde aus dem Reich) schafft Ausgleich und Erholung für Bücherfreunde.

Die Sicherheit der Ernährung für den Winter ist gewährleistet. Schwierigkeiten macht nur die nötigste Herbeischaffung einer Mindestrate von Vitaminkost an Obst und Gemüse.

Zur Herstellung und Instandhaltung aller nötigen Bekleidung- und Ausrüstungsgegenstände für meine Dienststelle und die Polizei habe ich eine gemeinnützige Bekleidungskammer eingerichtet, die aus Schneiderei, Schuhmacherei und Sattlerei besteht.

Politik.

Das Gebiet Slonim ist wie der ganze ehemals polnische Teil von Weissruthenen, politisch besonders schwierig gelagert. Die nahen Grenzen zum Reichsgebiet und zur Ukraine und die mangelhafte Überwachung ermöglichen ein unkontrollierbares Hinüber- und Herüberwechseln von allerhand Gesindel, Partisanen, Agenten und polnischen Geheimbündlern. Infolge leichtsinniger Verantwortungslosigkeit und mangelnder politischer Aufklärung nehmen Landser immer wieder gegen Entgelt Eingeborene, sogar Juden, auf den Rollbahnen über die Grenze mit. Die Zahl der von der Polizei aufgegriffenen Leute ohne Ausweis, die sich häufig als entlaufene Kriegsgefangene oder Partisanen herausstellen, und die je nach Zuständigkeit von der Wehrmacht oder uns erledigt werden, ist beträchtlich. Durch enges Zusammenarbeiten mit der Wehrmacht konnte ich durch häufige Razzien und unermüdliche Kontrollen meiner Gendarmeriebeamten bereits eine stattliche Anzahl solcher Strolche aus meinem Gebiet entfernen. Die politische Propaganda von sowjetischer und polnischer Seite ist stark. Es bedarf aller Aufmerksamkeit und ständiger Beobachtung, um die immer wieder sich bildenden Zellen und Versammlungsorte aufzustöbern und auszuheben. Die Bevölkerung meines Gebietes setzt sich wie folgt zusammen:

Weissruthenen	165.128	
Russen	1.704	
Ukrainer	501	
Polen	12.988	
Tataren	327	
Juden	14.461	(früher ca. 25.000)
Andere	257	

Die meiste Intelligenz ist bei den Polen zu finden, weil sie zum grossen Teil während der Sowjetherrschaft in das nahe Generalgouvernement flüchten konnten und nach dem Einmarsch der deutschen Truppen wieder zurückkehrten. Als ich das Gebiet übernahm, waren fast alle Verwaltungsstellen von Polen besetzt, weil sie es verstanden hatten, sich auf Grund ihrer geistigen Überlegenheit gegenüber den Weissruthenen bei den Ortskommandanturen beliebt zu machen und sich den Anschein der Zuverlässigkeit zu geben, während sie alle Weissruthenen als Bolschewiken bezeichneten. Früher vorhandene weissruthenische Intelligenz wurde von den Sowjets liquidiert oder verschleppt, wenigen gelang die Flucht ins Gouvernement. Diese Wenigen sind jetzt nach ihrer Rückkehr die einzigen brauchbaren Mitarbeiter für Verwaltungszwecke. Die Masse der Weissruthenen ist faul, verlogen und verstohlen, dem Bolschewismus zugeneigt, häufig partisanenhörig und nur zum ganz geringen Teil für eine selbständige Aufbauarbeit zu gebrauchen. Unter hartem Zwang und ständiger Aufsicht gehalten ducken sie sich unter der Faust und arbeiten, wo man sie hinstellt, aber nur solange sie unter Aufsicht sind. Es wird jahrelang mühsame Arbeit kosten, diese Sklavenseelen zu fleissigen Bauern und Handwerkern zu erziehen. Man kann hier nur bei der Jugend anfangen. Nachdem ich in der gesamten Dorf- Gemeinde- und Rayonverwaltung die Polen aus führenden Stellungen entfernt und durch Weissruthenen ersetzt hatte, liess ich alle brauchbaren Jugendlichen (Weissruth.) erfassen und als Lehrlinge in Betrieben, Handwerk und Verwaltung einstellen. Sie sind politisch noch unbeschrieben, lernen in Sprachkursen deutsch und wissen, dass sie bei Bewährung bei den deutschen Herren ihr auskömmliches Brot haben werden. Polen und Weissruthenen hassen sich bis aufs Blut. Trotz der starken zahlenmässigen Unterlegenheit der Polen in meinem Gebiet bilden sie politisch einen stark beachtlichen Faktor. Sie sind verhältnismässig intelligent, halten stark zusammen, wohnen fast durchwegs in den Städten, sind als Arbeitskräfte in der Verwaltung zunächst nicht zu entbehren und durch ihre Neigung zur Geheimbündelei und ihren fanatischen Nationalismus äusserst gefährlich. Politische Hauptfunktionäre sind die Pfaffen, die alle reif für den Galgen sind. Ich bin gezwungen, dauernd Polen und Weissruthenen gegeneinander auszuspielen, da ich zuverlässige Meldungen über Partisanen nur durch Polen, andererseits Hilfe beim Ausspüren polnischer Aufstandsfunktionäre nur durch Weissruthenen oder Tataren erhalte. Die Russen sind politisch zu werten wie die Weissruthenen. Als einzig brauchbar und zuverlässig in jeder Beziehung haben sich die politisch uninteressierten, ausserhalb von Volkstum und Konfessionskämpfen stehenden mohammedanischen Tataren bewiesen, die ich auch weitgehendst zur Mitarbeit heranziehe.

Judentum.

Bei meiner Ankunft zählte das Gebiet Slonim ca. 25,000 Juden, davon allein in der Stadt Slonim ca. 16,000, also über zwei Drittel der gesamten Stadtbevölkerung. Ein Ghetto einzurichten war unmöglich, da weder Stacheldraht noch Bewachungsmöglichkeiten vorhanden waren. Daher traf ich von vornherein

Vorbereitungen für eine künftige grössere Aktion. Zunächst wurde die Enteignung durchgeführt und mit dem anfallenden Mobiliar und Gerät sämtliche deutsche Dienststellen einschl. Wehrmachtsquartiere ausgestatet und soweit grosszügig Hilfeleistung bei anderen Gebieten gestellt, dass jetzt beim Anwachsen aller Dienststellen bei mir selbst Mangel herrscht. Für Deutsche unbrauchbares Zeug wurde der Stadt zum Verkauf an die Bevölkerung freigegeben und der Erlös der Amtskasse zugeführt. Dann folgte eine genaue Erfassung der Juden nach Zahl, Alter und Beruf, eine Heranziehung aller Handwerker und Facharbeiter, ihre Kenntlichmachung durch Ausweise und gesonderte Unterbringung. Die vom S.D. am 13. 11. durchgeführte Aktion befreite mich von unnötigen Fressern, und die jetzt vorhandenen ca. 7000 Juden in der Stadt Slonim sind sämtlich in den Arbeitsprozess eingespannt, arbeiten willig auf Grund ständiger Todesangst und werden im Frühjahr genauestens für eine weitere Verminderung überprüft und aussortiert. Das flache Land wurde eine zeitlang grosszügig von der Wehrmacht gesäubert, leider nur in Orten unter 1000 Einwohnern. In den Rayonstädten wird nach der Durchführung der Hilfsarbeiten für die West-Ostbewegung das Judentum bis auf die notwendigsten Handwerker und Facharbeiter ausgemerzt werden. Da die Wehrmacht nicht mehr bereit ist, Aktionen auf dem flachen Lande durchzuführen, werde ich die gesamten Juden des Gebiets in zwei oder drei Rayonstädten zusammenfassen, nur in geschlossenen Arbeitskolonnen einsetzen, um damit endgültig Schleichhandel und Partisanenunterstützung durch Juden auszurotten. Die besten Fachkräfte unter den Juden müssen unter Afusicht in meinen Handwerkerschulen ihre Kunst intelligenten Lehrlingen weitergeben um einmal den Juden auch im Handwerk entbehrlich zu machen und auszuschalten.

Deutschtum.

Die sogenannten Volksdeutschen sind mit allergrösster Vorsicht zu behandeln. In den meisten Fällen sind es Polen, die in Posen oder Westpreussen geboren sind, häufig sehr gut deutsch sprechen und es jetzt für opportun halten, als solche zu gelten, in Wirklichkeit aber fanatischere Polen sind als die hiesigen. Abgesehen davon stehe ich auf dem Standpunkt, dass die wirklich Deutschen dem Aufruf des Führers im Jahre 1939 Folge geleistet hätten und ins Reich zurückgekehrt wären. Ich behandle nur denjenigen als Volksdeutschen, der sich als solcher ausdrücklich bewährt hat.

Konfessionelle Verbände.

In der Öffentlichkeit dulde ich solche überhaupt nicht. Dass sie im Geheimen bestehen, bin ich überzeugt. Wo ich welche feststelle, werden sie als politisch gewertet und dementsprechend behandelt.

Propaganda.

Von weissruthenischer Seite wird häufig darüber geklagt, dass wir Deutsche ihnen zu wenig gedrucktes Papier in die Hand geben. Sie waren es von den Sowjets gewöhnt, mit einer Flut von Bild- und Schrifttum überschüttet zu werden. Das von Minsk angesagte Material trifft entweder erst nach vielen Wochen oder überhaupt nicht ein. Es fehlen Zeitungen, illustrierte Familienblätter und vor allem stark ins Auge fallende Plakate mit geschickt gesetztem Text. Die uns von Minsk gelieferten drei Lautsprecheranlagen, die in drei Rayonstädten aufgestellt sind, bedeuten uns eine wesentliche Hilfe. Die starken Menschenansammlungen bei Nachrichten sind ein Beweis für ihre Beliebtheit bei der Bevölkerung. Das Soldatenkino in Slonim ist aus Seuchenschutzgründen für die Bevölkerung gesperrt. Um die eindringliche Filmpropagandawirkung auszunutzen, liess ich ein ehemalig sowjetisches Kino wieder herrichten. Die notwendigen Apparaturen wurden mir von Dr. Kurtz, Minsk, in Aussicht gestellt, sind aber bisher nicht eingetroffen.

Für jeden Rayon habe ich einige weissruthenische Propagandisten eingesetzt, die bei mir geschult und in die Gemeinden hinausgeschickt werden, dort Diskussionsabende halten und über die Stimmung dei Bevölkerung Bericht erstatten.

Stimmung der Bevölkerung.

Da durch mein Gebiet zwei Rollbahnen und zwei Eisenbahnlinien gehen, der Durchgangsverkehr also ungeheuer stark ist, ausserdem das Gebiet ans Reich und die Ukraine grenzt, wird die Bevölkerung über die pflichtmässigen Abgaben hinaus durch organisierende Landser und Grenzübergriffe ungeheuer stark belastet. Dazu kommen jetzt noch die Leistungen für West-Ost-Bewegung, welche das Gebiet bis zum Weissbluten aussaugen werden.

Es ist selbstverständlich, dass die Erfordernisse der Truppe als vordringlich bedingungslos erfüllt werden, aber die Rückwirkungen auf die Stimmung der Bevölkerung bleiben nicht aus. Es ist schon so weit, dass man alle Abgaben mit Gewalt erzwingen muss, und die Propaganda der Polen und Bolschewiken findet williges Gehör. Ich versuche immer wieder mit allen Mitteln den Leuten klarzumachen, dass alle diese

Opfer auch in ihrem ureigensten Interesse notwendig sind zur möglicht schnellen siegreichen Beendigung des Krieges, um ihnen nachher um so wirksamer und grosszügiger einen wirtschaftlichen Aufbau und geordnete Lebensverhältnisse schaffen zu können.

Arbeits- und Sozialpolitik.

Das Gebiet Slonim ist vorwiegend Agrarland. Land- und Forstwirtschaft bilden die Haupterwerbszweige. Ausser kleinen recht primitiven industriellen Stadtbetrieben kann nur die Holzindustrie als recht beachtlich gewertet werden. In 17 Sägewerken wird das Holz verarbeitet. Die Inanspruchnahme der Gatter ist so stark, dass trotz stärkster Ausntzung des Materials die grossen Bestellungen der Wehrmacht, der O.T., der Reichsbahn usw. kaum erledigt werden können. In der Landwirtschaft liegen die Verhältnisse hier wesentlich anders als in ehemals sowjetischem Gebiet. Hier haben die Sowjets in den 1½ Jahren ihrer Herrschaft die ehemals polnischen Güter nur teilweise und unvollständig in Sowchosen, die Gemeinden in Kolchosen umwandeln können. Beim Einzug der deutschen Truppen fielen diese Sowjetgebilde auseinander, und die Bauern raubten die Güter vollständig aus, sodass heute nur noch die leeren Gebäude dastehen und die von den Ortskommandanturen eingesetzten kommissarischen Verwalter ihren Aufbauverpflichtungen ohne Hilfe der Abteilung Landwirtschaft nicht nachkommen können. Die Weissruthenen sind fast durchwegs Bauern, nur ein kleiner Prozentsatz hat Mittelschulen besucht und ist in den Verwaltungen und Betrieben tätig. Ein weissruthenischer Handwerkerstand existiert überhaupt nicht. Handwerk, Facharbeitertum und Handel lagen völlig in jüdischen Händen. Eine Umschulung Erwachsener würde bei dem primitven Geisteszustand der Menschen zu lange Zeit in Anspruch nehmen. Ich fange hier von Grund an aufzubauen. Eine Auslese geeigneter Jugendlicher sind in der Slonimer Handwerkerschule zusammengefasst und sollen zunächst die Lücken ausfüllen und den Stamm eines künftigen einheimischen Handwerkerstandes bilden. Ähnliche Lehrwerkstätten wie in Gebietsstadt werden im Frühjahr auch in den Rayonstädten und Gemeinden eingerichtet. An eine soziale Betreuung kann zunächst nur sehr mangelhaft herangegangen werden, weil einerseits die nötigen Mittel fehlen, andererseits das Gebiet erst vollständig erfasst und erschlossen werden kann, wenn wenigstens die Verbindungsstrassen zu den Rayonstädten einigermassen in Ordnung gebracht worden sind. Die kleinen Dörfer sind beinahe übervölkert, da bei der jetztigen Bodenkultur die Ackernahrung zu kümmerlich ist. Was zur Feldbestellung nicht gebraucht wird, werde ich in Strassenbau und im Forst beschäftigen; geeignete Kräfte für Handwerk und Facharbeit erfassen und schliesslich die Intelligenz auslesen und für führende Stellungen in der einheimischen Verwaltung verwenden.

Allgemeine Verwaltung.

Ebenso schwierig wie die politischen Verhältnisse ist auch der Aufbau einer Verwaltung im Westen Weissrutheniens. Dieses zum ehemaligen polnischen Staate gehörige Gebiet wurde von diesem vernachlässigt, da man in den Weissruthenen einen fremdvölkischen Volksteil sah. Die Sowjets beseitigten dessen Einrichtungen und vernichteten Unterlagen, die für eine Verwaltung unentbehrlich sind, restlos. Jede Spur der polnischen Verwaltung war also völlig ausgelöscht. Mit aller Macht wurde nun das sowjetische System eingeführt, das bei dem Einmarsch unserer Truppen im Entstehen war, bei der Bevölkerung noch keinen festen Boden gefunden hatte und auch sofort zerfiel, sodass nun eine völlige Leere eintrat. Die Grundlagen des sowjetischen Rechtes und Staatsorganisation, auf denen viele Anordnungen des Herrn Generalkommissars basieren, sind hier nicht vorhanden. So muss ich mich jetzt mit provisorischen Massnahmen behelfen und den Boden für eine völlige Neuorganisation vorbereiten. Andererseits werden hier durch die Verordnungen in den Verkündungs- und Amtsblättern nicht, wie in den altrussischen Gebieten, sowjetische Gesetze ausser Kraft gesetzt oder umgeändert, sondern überhaupt erst die notwendige Grundlage geschaffen. Eine Feststellung von Besitzverhältnissen ist bei der gründlichen Arbeit, die die Sowjets auf diesem Gebiet geleistet haben, meistens unmöglich. Die Kolchosen haben sich von selbst aufgelöst. Ihre Wiedereinrichtung hätte die Bauern verbittert, sodass ich gezwungen worden wäre, sie mit Gewalt zur Arbeit anzuhalten. Abgesehen davon, dass die Überwachungskräfte fehlen, hätte das Gebiet niemals die jetzigen Ablieferungen tätigen können. Bei der Schaffelaktion ist es vorgekommen, dass Bauern freiwillig Felle als Geschenk für die deutsche Wehrmacht brachten und jede Bezahlung ablehnten. Bei meiner Ankunft in Slonim begann ich zunächst einmal die vorhandenen Verhältnisse des Gebietes und vor allem den Charakter, sowie die Einsatzmöglichkeit seiner Bewohner zu beobachten und zu erfassen. So bediente ich mich zunächst der von der Ortskommandantur eingesetzten kümmerlichen einheimischen Ver-

waltung. Sie entsprach auch in etwa den an sie gestellten Anforderungen, da ich es ihr nur zur Aufgabe machte, die anfallenden Dinge so gut als möglich zu erledigen, während ich selbst an den Vormittagen endlose Reihen von Bittstellern persönlich abfertigte, um die Mentalität der Menschen kennen zu lernen, und an den Nachmittagen durch Kontrollgänge und Fahrten Land und Leute von aussen zu beobachten und mich so ins Bild setzte. Ich habe nun in der Zwischenzeit ein klares psychologisches, politisches und wirtschaftliches Bild erhalten. Meine Mitarbeiter, soweit sie seit der Übernahme des Gebiets bei mir sind, haben eine eingehende Schulung hinter sich und sind mit der Wesensart des Ortes vertraut. Durch ständige Beobachtung des einheimischen Verwaltungspersonals habe ich mir nun diejenigen Arbeitskräfte herausgesucht, die mir als geeignet erschienen.

Verhältnis zur Wehrmacht.

Nach anfänglichen Kompetenzstreitigkeiten und Auseinandersetzungen, die aber weniger Schuld des hiesigen Ortskommandanten als der Bereichskommandantur in Baranowitschi zuzuschreiben waren, wurde das Verhältnis zur Wehrmacht nach ganz kurzer Zeit nicht nur erträglich, sondern führte im Laufe weniger Wochen zu einer ausgezeichneten engen und gedeihlichen Zusamenarbeit. Heute ist es so, dass alle Wehrmachtdienststellen, die in meinem Gebiet irgendwelche Belange zu vertreten haben, zu mir kommen, um nach gemeinsamer Planung gemeinsam zu arbeiten. Dieses Verhältnis wirkte sich in den gegenwärtigen Arbeiten für die West-Ostbewegung besonders vorteilhaft aus und ich kann nur wünschen, dass es weiterhin so bleibt.

Sozialamt.

Das Sozialamt in Slonim wurde als damalige Arbeitseinsatz-Dienststelle am 4.8.41 vom K.V.J. Schenk im Auftrage des Rüstungskommandos Minsk gegründet. Durch den Umstand, dass K.V.J. Schenk ausser dem sogenannten Hauptamt in Baranowitschi noch die Nebenstellen Slonim, Nowogrodek und Lieda zu errichten und zu betreuen hatte, war es Schenk nur einige Male möglich, selbst nach Slonim zu kommen, um dem Amt seine fachlichen Weisungen zu erteilen. Somit war die Arbeitseinsatz-Dienststelle praktisch auf sich selbst angewiesen und dem polnischen Vertreter überlassen. Erst mit Eintreffen des K.V.S. Seegel am 3. 10. 41 welcher vom Ru Kdo Minsk für die Arbeitsvermittlungsstelle Slonim abgestellt wurde, erfuhr das Amt seinen gründlichen Aufbau, sodass es heute den mannigfaltigen Anforderungen von Heer und Zivilverwaltung einigermassen Genüge leistet. Die Besetzung des Amtes mit einheimischen Personal bot bei der gänzlich fehlenden Intelligenz in der weissrussischen Bevölkerung erhebliche Schwierigkeiten, sodass das Sozialamt zum grössten Teil mit Polen besetzt werden musste, trotz politischer Bedenklichkeit. Bei der übermässigen Belastung der Sozialämter durch die Abteilung II des Generalkommissariats mit Berichten, Statistiken und Terminen, welche zumeist infolge des mangelhaften Kurierdienstes einige Tage nach Fälligkeit des Termins hier eintreffen, und des Vermehrten Arbeitsanfalles anlässlich der West-Ost-Bewegung, musste der Leiter des Sozialamts fast ausschliesslich am Schreibtisch sitzen und konnte erst vor kurzem in drei Rayonstädten, Byten, Kossow und Deretschin Nebenstellen errichten. Bis jetzt wurden vom Sozialamt ca. 4000 Personen kartenmässig und ca. 3500 Juden listenmässig erfasst. Durch Entfernung sämtlicher Juden aus den Betrieben und städtischen Verwaltungen konnte die grosse Zahl der arbeitslosen Arier auf einen nunmehrigen Stand von 11 Männern und 60 Frauen, welche teils nicht voll einsatzfähig sind, herabgedrückt werden. Weiterhin ist das Sozialamt um die Berufsnachwuchslenkung eifrigst bemüht, um die zu 80% in jüdischen Händen liegenden Handwerksberufe mit weissrussischen Kräften aufzufüllen. Ein bestens organisierter Prüfdienst in den einzelnen Betrieben bietet Gewähr, dass dieselben nicht wahllos ohne Genehmigung des Sozialamts Personen einstellen und beschäftigen. Zugleich wurden vom Sozialamt Arbeitsvorschriften und Verhaltungsmassregeln für die Arbeiterschaft an sämtliche Betriebe verteilt. Eine gut ausgerichtete Betriebskartei gibt ein klares Bild über Zahl und Ansatz der Belegschaft, sowie Fertigungsarten der jeweiligen Betriebe. Durch eine den kriegswichtigen Zielen Rechnung tragende sorgfältige Auswahl der, den einzelnen Betrieben vermittelten Arbeitskräfte konnte die Produktion der Betriebe um ein Wesentliches gesteigert werden. Weiter wurde vom Sozialamt die Entlohnung der Juden festgelegt.

Medizinalwesen.

In meinem Gebiet sind nur 4 polnische Ärzte vorhanden (überaltert, wenig Vertrauen erweckend), von denen ich einen zum Gebietsarzt bestimmt habe. Die übrigen drei habe ich so verteilt, dass in je 2 Rayons einer als Rayonarzt tätig ist. Diese beaufsichtigen ihre jüdischen Berufskollegen, die ich praktizieren lassen muss, um der Bevölkerung nicht jede gesund-

heitliche Betreuung zu entziehen. Das auch in meinem Gebiet vereinzelt auftretende Fleckfieber erforderte weitgehende Massnahmen zu seiner Bekämpfung. Ich habe deshalb neben den arischen auch alle jüdischen Ärzte eingespannt. Bei jedem der vier in meinem Gebiet stationierten Polizeiposten wurde ein Desinfektionskommando mit einem Desinfektionsapparat zusammengestellt. Ich habe sie mit Benzin versorgt, sodass sie mit einem Beutewagen zum Krankheitsherd fahren können. Das betreffende Dorf wird mit Schildern gekennzeichnet. Niemand darf es betreten oder verlassen. Jeder Einwohner bekommt in seinem Ausweis mit roter Tinte den Vermerk "Fleckfieberverdächtig". Wer mit diesem Vermerk ausserhalb des Dorfes angetroffen wird, wird erschossen. Eine Entlausungsanstalt ist nur in Slonim selbst vorhanden. Die Bevölkerung wird planmässig nach Weisung eines damit beauftragten deutschen Polizeibeamten entlaust und gebadet. Auf einer Karte wird jedem seine Entlausung laufend bestätigt. Meine Suche nach russischer K-Seife war bisher erfolglos. Das Serum zur Impfung gegen Fleckfieber ist eingetroffen. Die im Aussendienst tätigen Mitarbeiter, sowie die Ärzte und Pflegerinnen des Seuchenkrankenhauses werden damit geimpft. Der dringendste Seifenbedarf für die Seuchenbekämpfung wird durch eine kleine primitive Seifensiederei gedeckt, die als Rohstoff Abdeckereifette benutzt.

Das weissruthenische Selbsthilfswerk.

Wurde gemäss Weisung des Herrn Generalkommissars auch hier ins Leben gerufen. Der von Minsk aus eingesetzte Gebietsbeauftragte beschränkte allerdings seine Tätigkeit bis jetzt nur auf die Einrichtung eines ausgedehnten Büroapparates und veranstaltete eine gross aufgezogene Gründungsfeier. Praktische Arbeit wurde bisher noch nicht geleistet. Man tritt lediglich an mich mit Geld- und Materialanforderungen heran, anstatt wie in Deutschland bei der NSV die gesamte Bevölkerung zur Hilfeleistung heranzuziehen. Auch hier fehlt es den Weissruthenen an eigener Initiative und ich bin bei der starken Arbeitsüberlastung meiner wenigen Mitarbeiter vorerst nicht in der Lage, die Sache selbst in die Hand zu nehmen.

Veterinärwesen.

Mit dem von mir eingesetzten polnischen Gebietsveterinär bin ich recht zufrieden. Er ist eifrig und tüchtig. Wegen der knappen Benzinzuteilung kann ich ihm nur selten einen Wagen zur Fahrt ins Gebiet zur Verfügung stellen. Es ist mir nicht möglich, in jedem Rayon einen Rayontierarzt einzusetzen, da nicht genügend zur Verfügung stehen. Die angekündigten Impfspritzen sind inzwischen eingetroffen. Ich warte nun auf den fehlenden Impfstoff gegen Tierseuchen. Grossen Wert lege ich auf eine sorgfältige Fleischbeschau. Alle Schlachtungen für die Stadtbevölkerung werden in den Schlachthöfen des Gebiets vorgenommen. Trotz strenger Überwachung und harten Strafen sind Schwarzschlachtungen an der Tagesordnung.

Justizverwaltung — Gerichtsbarkeit.

Da nach der Verstaatlichung des gesamten Privatbesitzes durch die Sowjets und Beibehaltung dieses Zustandes nach der Besetzung der Ostgebiete zunächst nur Reichseigentum zu verwalten ist, brauchte eine Justizverwaltung in deutschem Sinne nicht aufgebaut zu werden, sondern deckt sich mit der allgemeinen Verwaltung. Die Gerichtsbarkeit wird praktisch in der Form durchgeführt, dass kleine Streitfälle von den Dorfschulen und Bürgermeistern bezw. durch den von Herrn Generalkommissar eingesetzten Friedensrichter geschlichtet werden, bei Straftaten die Polizei auf meine Anweisung die Ermittlungen durchführt und ich als Gerichtsherr an besonders angesetzten Gerichtstagen die Entscheidungen fälle und wiederum der Polizei zum Strafvollzug übertrage. Bei der Spannung zwischen Weissruthenen und Polen, der Neigung beider Teile zu Lüge und Verstellung unter völliger Verständnislosigkeit gegenüber der Bedeutung des Eides kann auf Zeugenaussagen nur sehr bedingt Wert gelegt werden, Straftaten gegen die Hoheit des Reiches werden gemäss den Bestimmungen hart und unnachsichtig geahndet und bei Streitfragen und Straftaten der einheimischen Bevölkerung untereinander das Vertrauen auf deutsche Gerechtigkeit in den getroffenen Entscheidungen gefestigt.

Ein besonders schwieriges Kapitel sind die dauernden unberechtigten Eingriffe von Wehrmachtangehörigen durch Requirieren ohne Bezahlung und Misshandlung der sich Sträubenden. Stösse von Beschwerden habe ich bereits der Ortskommandantur übergeben, die aber trotz bestem Willen nicht durchgreifen kann, da die durchziehenden Landser entweder keine Quittungen oder solche ohne Feldpostnummer dalassen und keine Ermittlungen nach den Tätern angestellt werden können.

Steuerhaushalt und Kassenwesen.

Steuerwesen: Das sowjetische Steuersystem wird im Gebiet im Sinne der Verfügung des Generalkommissars Abt. IIh vom 2. 10. 41 durchgeführt. Es werden folgende Steuerarten erhoben:

A. Staatsteuern.
   1. Einkommensteuer.
   2. Umsatzsteuer.

B. Gemeindesteuern.
   1. Gebäudesteuer.
   2. Grundsteuer.
   3. Gewerbeerlaubnissteuer.

Zu A 1). Die Einkommensteuer wird zum grössten Teil als Lohnsteuer erhoben. Die Abzüge aus dem Bruttolohn wurden anfangs nach den von der Wirtschafts-Inspektion Mitte unterm 7. 8. 41 herausgegebenen Richtlinien ermittelt. Danach betrugen die Abzüge bei einem Bruttolohn von:

150—300 Rubel	— — —	6%
301—600 Rubel	— — —	8%
über 600 Rubel	— — —	10%

Mit Wirkung vom 1. 12. 41 wurden dann die Abzüge nach dem sowjetischen Steuerrecht erhoben. Dabei bedarf es noch der Klarstellung, ob die Kultursteuer, wie sie in der Tabelle über die Abzüge vom Arbeitslohn vorgesehen ist, mit erhoben werden soll. M. E. ist diese Kultursteuer als ein Teil der Lohnsteuer mit zu erheben, da die Lohnsteuer allein nur etwa 3—4% beträgt, während man bei der Hinzurechnung der Kultursteuer auf den ungefähren Satz von 6—8% kommt.

Zu A 2). Die Umsatzsteuer wird auf Grund vorheriger V2 jährlicher Voranmeldung in Höhe von 5% des Umsatzes erhoben. Abrechnung erfolgt jährlich nach Vorlage der Bilanz.

B. Gemeindesteuern.

Zu B 1). Die Gemeinden, insbesondere die Stadt Slonim erheben eine Gebäudesteuer. Die Steuer betrug unter der sowjetischen Herrschaft je nach Einstellung des Steuerpflichtigen zum Staatsregime 1—2%. So wurde z. B. bei einem sowjetischen Funktionär 1%, bei Kirchenvereinigungen u. dgl. 2% erhoben. Bis jetzt wurde diese Steuer nicht erhoben, da sie von der Sowjetunion bereits für das Rechnungsjahr 1941 eingetrieben wurde.

Zu B2). Die Grundsteuer betrug innerhalb der Stadt Slonim für bebaute Flächen 1—3 Kop. pro qm. Für Garten und Hofräume wurden 10 Kop. pro qu. jährlich erhoben. Auch diese Steuer wurde von den Steuerpflichtigen für das Rechnungsjahr 1941 an die Finanzabteilungen der Sowjetunion bezahlt.

Zu B3). Die Städte erheben für die Erteilung der Gewerbeerlaubnis eine sogenante Patentsteuer. Der Steuersatz richtet sich je nach Art und Gewerbe und wird vom Bürgermeister festgestellt.

Er betrug 400—1000 Rubel jährlich.

Infolge ungenügenden Personals in der Finanzabteilung konnte eine Reorganisation des gesamten Steuerwesens nur unzureichend durchgeführt werden. Nach Eintreffen des angeforderten Fachpersonals und Einarbeitung einheimischer Kräfte wird diesem Verwaltungszweig die grösste Aufmerksamkeit geschenkt werden.

Schulwesen.

Im Gebiet Slonim sind bis jetzt 218 Schulen eröffnet. Für den dringenden Bedarf wäre eine wesentliche Erhöhung notwendig, kann aber zunächst nicht vorgenommen werden, da die noch vorhandenen Schulgebäuden entweder von der Wehrmacht für Quartierzwecke beschlagnahmt oder aber der Zustand so schlecht ist, dass die Instandsetzung wegen Mangel an Material auf längere Zeit hinausgeschoben werden muss. Alle im Gebiet vorhandenen und einigermassen brauchbaren Lehrpersonen sind erfasst, politisch und fachlich überprüft und unter Leitung von einem Gebiets- und fünf Rayonschulinspektoren, in den Schulbetrieb eingebaut worden. Die Anfänge der Lehrtätigkeit waren durch das Fehlen geeigneter Lehrbücher besonders erschwert, da weder sowjetisches noch polnisches Material verwendet werden konnte. Erst die aus Wilna eingetroffenen weissruthenischen Schulbücher brachten Abhilfe. Nach Weisung des Herrn Generalkommissars sind bisher nur Grundschulen eingerichtet worden. Der Schulbesuch ist für Weissruthenen Pflicht, für Polen freiwillig, und für Juden verboten. Soweit möglich wird täglich eine Stunde deutscher Sprachunterricht erteilt. Die zahlreiche Beteiligung von Lehrpersonen an Dolmetscherkursen steigert hier die Möglichkeiten. Über den Schulbetrieb hinaus werden die Lehrpersonen weitgehend in den deutschen Propagandaapparat eingebaut, da auf dem Wege über die Kinder in den Familien eine nachhaltige Aufklärungsarbeit geleistet werden kann. Die Besoldung der Lehrkräfte müsste noch einheitlich geregelt werden. Die von Minsk festgesetzte Höchstgrenze von monatlich 500 Rubel liegt weit unter dem Existenzminimum und ist bei den hiesigen Lebensverhältnissen nicht zu halten; umsoweniger als die Wehrmacht ganz untergeordneten

Hilfskräften weit höhere Lohnsätze zahlt. Zur fachlichen Schulung der Lehrpersonen werde ich im Frühjahr bei besseren Verkehrsverhältnissen laufend Wochenkurse einrichten.

Gewerbliche Wirtschaft.

Da 85% aller Handwerker im Gebiet Slonim Juden sind, kann von einem gesunden bodenständigen Handwerk keine Rede sein, ob und bis wann der Weissruthene und der Pole den jüdischen Handwerker voll ersetzen kann. Sollte ich mit dem Ergebnis nicht zufrieden sein, so werde ich, wenn der zivile Bedarf einmal mehr in den Vordergrund treten sollte, jüdische Handwerkerstätten unter arischer Geschäftsaufsicht einrichten, ähnlich den sowjetischen Artellen, bis geeignete Arier zur Verfügung stehen. Ein für die Bedürfnisse der Bevölkerung arbeitendes Handwerk gibt es nicht, da keine Rohstoffe zur Verarbeitung vorhanden sind. Die einzigen Geschäftsbetriebe sind Lebensmittel- und Gaststätten, von denen eine der Wehrmacht und eine nur deutschen Gefolgschaftsmitgliedern zur Verfügung stehen. Sie werden von der Abteilung Landwirtschaft mit Naturalien beliefert. Die eingesetzten Verwalter erhalten festes Monatsgehalt und die Geschäftsführung wird von mir laufend überwacht.

Die Lebensmittelgeschäfte wie Metzger- und Bäckerläden befinden sich in privaten Händen. Nach einer bei der Abteilung Landwirtschaft eingereichten Kundenliste wird ihnen ihr Kontingent zugewiesen. Die Bevölkerung kauft dort auf Marken ihre Wochenration ein. Wegen der starken Viehablieferungen, die das Gebiet Slonim tätigen musste, liegt die Fleischzuteilung häufig weit unter der festgesetzten Menge. Die einzige Industrie von einiger Bedeutung in meinem Gebiet sind die hiesigen Sägewerke, sie sind noch recht ausbaufähig, wenn nach Regulierung der Szczara Holz auf flachen Prahmen aus den südlichen Gebieten herangeführt werden könnte. Leider finden die Werke keine Unterstützung in Form von Zylinderöl, Werkzeug, Maschinenersatzteilen und Sägen. Ihre Lebensdauer ist daher recht begrenzt, sodass mit einem baldigen Stillstand gerechnet werden muss. Bei den grossen Wehrmachtsaufträgen, die erfüllt werden sollen, dürfte das einen beträchtlichen Ausfall bedeuten.

Bei allen Förstereien des Gebiets wird aus Baumstümpfen und vor allem aus deren Wurzeln Rohterpentin hergestellt, und in der Raffinerie in Slonim zu Reinterpentin verarbeitet. Diesen Betrieb bearbeitet die Abteilung Forst und Holz. In einigen kleinen Gerbereien wird ein einigermassen brauchbares Leder hergestellt. Chromgerbstoffe sind kaum mehr vorhanden, sodass sich die Betriebe auf Gerbung mit Fichtenrinde umstellen mussten. Ich bin gezwungen, bis auf einen kleinen Prozentsatz, das ganze Leder an die Wehrmacht abzugeben. Das habe ich auch bisher für meine selbstverständliche Pflicht gehalten, doch lässt sich auf die Dauer die geradezu katastrophale Notlage der Zivilbevölkerung in Bezug auf Versorgung mit Leder nicht übersehen. Die Schutzmanschaften benötigen dringend Stiefel und vor allem Sohlenleder. Bei meinen jetzigen Verpflichtungen bin ich nicht in der Lage, auch nur die kleinste Menge der Bevölkerung zur Verfügung zu stellen. Es wäre wünschenswert, einen kleinen Prozentsatz minderwertigen Leders, den die Wehrmacht entbehren könnte, für die Bevölkerung freizugeben. In erster Linie wäre der Bevölkerungsteil zu berücksichtigen, der unmittelbar für die deutsche Zivilverwaltung oder Wehrmacht arbeitet. Mein Bestreben geht dahin, jeden, wenn auch noch so kleinen Betrieb anlaufen zu lassen. Ist die Herstellungsart auch noch so primitiv, so wird doch durch diese Produktion der Warenhunger der Bevölkerung zu einem kleinen Teil befriedigt.

Landwirtschaft.

Land- und Forstwirtschaft bilden die Grundlage des gesamten wirtschaftlichen Lebens im Gebiet Slonim. Deshalb hatte ich von vornherein das Bestreben, die landwirtschaftliche Abteilung völlig in meinen Stab einzugliedern. Ich stiess dabei zunächst auf eine gewisse Zurückhaltung der betreffenden Sonderführer. Die Ursache war deren unklare Stellung zwischen Zivilverwaltung und Wehrmacht. Es gelang mir jedoch bald, dieses Missverständnis restlos zu beseitigen Ich versuche jetzt auch die Abteilung Landwirtschaft in meinem Dienstgebäude unterzubringen.

Es stehen mir dreissig Sonderführer zur Verfügung, von denen nach Aussagen des stellv. Gebietslandwirts nur ¼ wirklich brauchbar ist. Der überwiegende Teil mag wohl in der Lage sein, einen kleinen Bauernhof zu leiten, nicht aber die Landwirtschaft eines Rayons oder gar eines Gebietes zu organisieren. Schon die Dienststelle in Slonim ist nicht so durchgegliedert, wie ich es auf Grund der ausschlaggebenden Bedeutung dieser Abteilung verlangen muss. Der Grund ist wohl der, dass nicht ein einziger Sonderführer von Verwaltungsarbeit eine Ahnung hat. Ich bin mir darüber klar, dass solche Männer nur vereinzelt zur Verfügung stehen, halte es aber doch für notwendig, wenigstens in jedem Gebiet *einen* einzusetzen. Da die Abteilung schon in Slonim nicht klar durch-

organisiert ist, findet man in den Rayons den gleichen Missstand. Deshalb ist auch im Gebiet noch keine klare Erfassung durchgeführt. Der vorige Kreislandwirt hatte sie noch nicht einmal in Angriff genommen, die jetzigen können kaum einen brauchbaren Bericht schreiben, der eine klare Übersicht ermöglicht. Kleinliche Eifersüchteleien und Angebereien untereinander erschweren weiterhin die Arbeit und gefährden das Ansehen deutscher Dienststellen. Von mir aus sollte man lieber 20 davon an die Front schicken, anstatt sie hier Unfug treiben zu lassen. Meine einzigen tatkräftigen Mitarbeiter bei der Abteilung Landwirtschaft sind z. Zt. der stellv. Geb. Landwirt Sonderführer Escher und die Sonderführer Kögler und Graf Dohna.

So konnte es geschehen, dass die Viehablieferungen bereits das Höchstmass überschritten haben und der Wiederaufbau der Landwirtschaft auf das stärkste gefährdet ist. Die Lieferung von Naturalien für die West-Ost-Bewegung lässt mich das Schlimmste befürchten. Da bei den kümmerlichen Restbeständen an Vieh und Futter leicht die Grenze überschritten werden kann, in der ein Aufbau später ohne Hilfe nicht mehr zu schaffen ist. Der neue Gebietslandwirt, Herr Eckert, hate bei seiner Ankunft diese Probleme erfasst, doch war es ihm nicht möglich, in der kurzen Zeit bis zu seinem Urlaub, das Versäumte nachzuholen. Es ist mir mit Mühe und Not zwar gelungen, die Ernährung der Stadt Slonim und der übrigen Rayonstädte für diesen Winter sicherzustellen. Die Güter, die diese Aufgaben evtl. erfüllen hätten können, haben jedoch weder Vieh noch Butter noch Saatgut noch Geräte. Um die notwendigen Wagen und Geschirre für die Frühjahrsbestellung bereitzustellen, hat mein Gebietslandwirt die Einrichtung einer Sattlerei und Stellmacherei vorbereitet. Der Lederbestand ist äusserst knapp, da ich gezwungen bin, den grössten Teil der Produktion an die Wehrmacht abzugeben.

Einer allgemeinen Hebung der Landwirtschaft muss eine erhebliche Steigerung des Viehbestands vorausgehen. Der Boden im Gebiet Slonim ist ungepflegt und teilweise steril. Die Ackerkruhme ist äusserst kümmerlich, sandig oder sumpfig. Ohne diese ist auch das Streuen von Kunstdünger zwecklos. Sie kann sich nur durch das Auftragen von natürlichem Dung entwickeln. Für einen erhöhten Viehbestand müsste die Futtergrundlage durch grosszügige Entwässerung von Sumpfwiesen geschaffen werden. Die südlichen Teile meines Gebietes bestehen zum grössten Teil aus solchen Sumpfflächen. Die Anlage von Vorflutern ist bei dem geringen Gefälle schwierig, jedoch in den meisten Fällen möglich. Durch eingehende Erhebungen schaffe ich die Unterlagen für eine umfassende Flurbereinigung bezw. Landumlegung. Sind doch Felder von 5 m. Breite und 1 km. Länge keine Seltenheit. Landzuweisung wird nach Massgabe der Bewährung in diesem Jahre erfolgen.

Forst- und Holzwirtschaft.

Mit dem Eintreffen der Revierförster Schmitz und Betke steht nunmehr die Forstverwaltung im Gebiet unter deutscher Aufsicht. Ich begrüsse das ganz besonders, da das Försterpersonal überwiegend polnischer Nationalität ist. Trotz aller Bemühungen waren geeignete Weissruthenen nicht aufzufinden. Bei der allgemeinen Preissteigerung um etwa 60%, die durch die Festpreise der Z.O. hervorgerufen wurde, sind die Gehälter der Forstbeamten zu niedrig. Wenn bei den Sowjets ein dz. Roggen 90 Rubel kostete, so werden jetzt 145 Rubel dafür verlangt. Die Folge davon war, dass ein Teil der Forstbeamten Holz nur an denjenigen abgab, der Naturalien als Bestechungsgeld mitbrachte. Durch scharfes Zugreifen ist es mir teilweise gelungen, diesen Zustand zu beseitigen, jedoch die Notlage der Förster besteht weiter. Die Holzzuteilung für mein Gebiet beträgt vorläufig 4000 Baummeter Brenn- und 8000 m^3 Nutzholz. Die Brennholzmenge, die ich für die Betriebe wie Elektrizitäts- Wasserwerk, Gerbereien usw. benötige, beläuft sich auf etwa 46.000 Baummeter. Der Bedarf der Zivilbevölkerung ist in dieser Zahl nicht einbegriffen und wird häufig durch Holz von Abbruchbauten versorgt.

Ich bitte deshalb den Herrn Generalkommissar um eine Holzzuteilung, die es mir ermöglicht, wenigstens die Betriebe in Gang zu halten. Neben der Bereitstellung von Arbeitskräften zur Durchführung der notwendigen Forstarbeiten, war es mein Bestreben, einen Stamm von Holzarbeitern heranzubilden. Als Anreiz und Belohnung wurde den Bauern, die sich freiwillig meldeten, Abfallholz zugeteilt.

Mineralöl.

Unmittelbar bei Slonim befindet sich ein von den Sowjets erbautes Tanklager mit drei Behältern. Ich würde es sehr begrüssen, wenn diese Anlage bald in Betrieb genommen werden könnte, um die zivilen Dienststellen im Inspektionsbereich des Hauptkommissars Baranowitschi von hier aus mit Treibstoff zu versorgen, da das dortige Tanklager nur noch der Wehrmacht zur Verfügung steht. Im Augenblick bin

ich gezwungen, das mir zugeteilte Benzin aus dem etwa 100 km. entfernten Bereza-Kartusca abzuholen. Der Abtransport mit einem LKW von dort würde mich zuviel Kraftstoff kosten, sodass ich auf die Bahn angewiesen bin. Bis die betreffenden Wagen bei mir einlaufen, können bei den jetzigen Verkehrsverhältnissen Wochen vergehen.

Die mir zugeteilten Tankmarken für Dezember sind bis heute noch nicht eingetroffen. Die Mineralölgesellschaft versprach, über ihren Verbleib Nachforschungen anzustellen. Da mir bis jetzt noch nichts über das Ergebnis mitgeteilt wurde, nehme ich an, dass sie erfolglos waren. Ich bitte deshalb den Herrn Generalkommissar veranlassen zu wollen, dass meine Zuteilung für Februar entsprechend erhöht wird, um den Dezemberausfall auszugleichen.

Preisbildung und Überwachung.

Die mir von der Z.O. mitgeteilten Preise für landwirtschaftliche Produkte führen einfach zur Katastrophe und verurteilen die Bevölkerung zum Hungertode. Ein kg. Butter kostet z.B. 3,20 RM, also 32 Rubel. Das sind Reichspreise, die bei einem durchschnittlichen Monatsgehalt der hiesigen Angestellten von etwa drei- bis vierhundert Rubel völlig unhaltbar sind. Wenn die Sowjetlöhne gehalten werden müssen, dann zumindest auch annähernd die Sowjetpreise wenigstens für den der Bevölkerung zugestandenen Lebensmittelsatz. Die Z.O. zahlt dem Bauern z.B. für Getreide 2,50, über der nahen Grenze erhält er leider das fünffache. Erfolg: Schmuggel und Schleichhandel. Da nützt keine Knute und kein Totschiessen. Bauernparole ist in diesem Falle, lieber gleich tot, als langsam von Hunger verrecken.

Da nun einmal die feste Basis der sowjetischen Preise verlassen wurde, ist eine Neufestsetzung der Gehälter und Löhne unbedingt notwendig und unvermeidlich. Ich würde es sehr begrüssen, wenn recht bald auf dem Gebiete der Preisgestaltung eine endgültige Konsolidierung eintreten und die unhaltbaren Preise der Z.O. korrigiert würden.

Kreditwesen.

Infolge Fehlens von jedem Privatbesitz kann von einem Kreditwesen im Gebiet noch nicht gesprochen werden.

Allgemeines: (Bericht über die Slonimer Gebietsbank — Sachbearbeiter Neuendorff).

Die Gebietsbank Slonim ist am 1.10.1941 auf Anordnung des Gebietskommissars eröffnet worden. An Betriebsmitteln wurden der Bank vom Gebietskommissar 3.083.489.50 Rubel zur Verfügung gestellt, ein Betrag, den die Ortskommandantur aus den Barbeständen der Filiale der ehemaligen sowj. russ. Staatsbank sichergestellt hatte. Beschäftigt werden: Der Leiter, 1 Buchhalter, 1 Kassierer, eine Hilfskraft und die Putzfrau.

Geschäft: Die Tätigkeit der Gebietsbank Slonim beschränkte sich bisher lediglich auf die Aufbewahrung von Bargeld, das von Behörden und Betrieben ohne Zinsanspruch eingeliefert wird.

Rentabilität: Da bisher keine Aktivgeschäfte vorgenommen wurden, gingen die gesamten Unkosten bisher von den Betriebsmitteln ab. Die Unkosten (persönliche und sachliche) belaufen sich auf monatlich etwa 3000 Rubel.

Sicherheit: Am 31. Dezember 1941 waren 6.264.031,95 Rubel Bargeld vorhanden, die im Tresorraum der Bank lagern. Die Sicherheitsvorrichtungen sind ungenügend; ihre Verstärkung ist bereits in Angriff genommen.

Planung zum Ausbau der Bank:

A. Zur Erleichterung des Geld- und Zahlungsverkehrs innerhalb des Gebietes sind alle Behörden und Betriebe, Dienststellen und Niederlasungen reichsdeutscher Unternehmen zur Kontenerrichtung zu veranlassen. Die Errichtung eines regionalen Überweisungs- und Scheckverkehrs ist sofort in Angriff zu nehmen. Bei Bankinstituten in Minsk und in den Nachbarstädten, die mit Slonim dienstlich oder geschäftlich verbunden sind, müssten Verrechnungskonten eingerichtet werden. Zur Erreichung der Rentabilität sind vorerst im Rahmen der eigenen Betriebsmittel an Behörden und öffentliche Betriebe für Auf- und Ausbauzwecke Darlehen zu gewähren.

B. Vom Generalkommissar in Minsk könnte eine Zentralbank gegründet werden, die mit Hilfe der Gebietsbanken eine Giroorganisation nach dem Muster der deutschen Reichsbank oder der deutschen Sparkassen ins Leben ruft. Der Generalkommissar hätte damit auch die Möglichkeit, das Bankwesen in Weissruthenien beizeiten dem Zugriff der reichsdeutschen Privatinitiative zu entziehen und das gesamte Geld- und Kreditwesen des Generalkommissariats dem System der deutschen öffentlichen Banken und Sparkassen anzugleichen. Eine spätere Einflussnahme der Privatbanken ist damit nicht in Frage gestellt. Gewährträger der Gebietsbanken sollten in Anbetracht der riesigen Entfernungen und der damit verbundenen

schwereren Überwachungsmöglichkeiten die Gebiete bleiben. Die Gründung von Nebenstellen in gebietsangehörigen Orten ist in Erwägung zu ziehen.

Zusammenfassung:

Die bisherigen Erfahrungen mit der Gebietsbank Slonim haben ergeben, dass ein starkes Bedürfnis für die Reorganisation des Geld- und Zahlungsverkehrs und für die Möglichkeit der Kreditbeschaffung vorhanden ist. Wenn es sich bei der hiesigen Gebietsbank auch vorerst noch um schüchterne Versuche handelt, so haben diese doch erbracht, dass der Aufbau eines geordneten Bankwesens mit eine Vorbedingung für den engeren Zusammenschluss aller Teile des Generalkommissariats sein dürfte.

Die Gebietsbank Slonim hat erstmals der Stadtverwaltung Slonim einen Kredit von 500.000 Rubeln zur Verfügung gestellt, dessen Sicherheit auf der Hand liegt. Die Zinsen betragen 5%, der Kredit ist bis zum 31. 12. 42 rückzahlbar. Ähnliche Anlagen dürften binnen kurzer Zeit die Rentabilität erreichen lassen. Einrichtung und Arbeitsweise der Bank sind primitiv, jedoch zweckmässig und zuverlässig. Besondere Beanstandungen waren, nach der am 31. 12. 1941 stattgefundenen Revision durch einen Beauftragten nicht zu machen.

Technik.

Die einzigen Strassen, die in meinem Gebiet bei jedem Wetter befahren werden können, sind die Rollbahnen VII und VIII. Alle anderen Wege, selbst die Verbindungsstrassen zu den Rayonstädten, können nur bei günstiger Witterung benutzt werden. Ich treffe deshalb jetzt schon alle Vorbereitungen, im Frühjahr mit ihrem Ausbau beginnen zu können. So lasse ich bereits Steine an den Strassenrändern anfahren, stelle listenmässig Arbeitskolonnen zusammen und erkunde im Gebiet hierfür Unterkunftsmöglichkeiten. Vor allem denke ich dabei an den Einsatz von Juden. Der Mangel an Facharbeitern veranlasste mich, mit der Schulung ungelernter Kräfte zu beginnen. Da für die Abteilung Strassenbau kein deutscher Beamter zur Verfügung steht, muss ich die Ausführung dieser Arbeiten laufend selbst überwachen lassen.

Etwa ein Drittel der Stadt Slonim ist durch die Kampfhandlungen zerstört worden. In den anderen Rayonstädten liegen die Verhältnisse ähnlich. Zunächst habe ich alle verfügbaren Juden zu Aufräumungsarbeiten angesetzt, die ausgebrannten Häuser einreissen und die Baustellen planieren lassen. Alle noch brauchbaren Materialien wie Bausteine und Eisenteile werden sorgfältig gesammelt und aufgestapelt. Die letzte grosse Judenaktion und Bildung eines Ghettos schaffte in dem vorher übervölkerten Slonim soviel Platz, dass ich jetzt in der Lage bin, Arier aus menschenunwürdigen Wohnungen in bessere umzusiedeln. Mit dem Abbruch der alten baufälligen Häuser auf dem SS-Stützpunkt vorgesehenen Gelände wurde ebenfalls begonnen. Ich will so das Stadtbild von Slonim verschönern und gesunde Wohnverhältnisse schaffen.

Alle von Zerstörung verschont gebliebenen Betriebe des Gebietes haben ihre Produktion wieder aufgenommen und arbeiten seit Monaten an grossen Wehrmachtsaufträgen. Mein Bestreben geht dahin, die mehr oder weniger zerstörten Anlagen wieder anlaufen zu lassen. Darüber hinaus habe ich aus weit im Gebiet verstreuten Maschinen eine Textilfabrik aufgebaut, die in den nächsten Tagen die Arbeit aufnimmt. Die Ingangsetzung von fünf weiteren Gerbereien hängt von der Zuteilung der benötigten Gerbstoffe ab, um die ich mich seit Monaten bemühe. Die Arbeiten zur Wiederherstellung einer Ziegelei und einer Kachelfabrik sind im Gange. Im Gebiet Slonim befinden sich vier Elektrizitätswerke mit einer Maschinenkraft von 70—350 PS. Es handelt sich dabei um ältere Anlagen, die zum Teil schon von den deutschen Truppen während des Weltkrieges errichtet wurden. Von diesen Werken ist allein das in Slonim in Betrieb. Alle anderen mussten aus Mangel an Kraftstoff und Schmieröl stillgelegt werden. In einem Schreiben an den Herrn Generalkommissar bat ich um Zuteilung von Dieselöl, da sonst in etwa 14 Tagen auch das Werk in Slonim seinen Betrieb einstellen muss. In diesem Schreiben habe ich auch die benötigten Ölsorten genannt.

Von den Sowjets wurde die Schiffbarmachung des Pripet, der Szczara und des Njemen als Verbindungsweg zwischen Schwarzmeer und Ostsee bereits begonnen, aber wieder eingestellt. Für die Versorgung der Motorschiffe mit Öl erbauten sie unweit des Flusslaufes ein Tanklager mit drei grossen Behältern. Die Vollendung dieses Projektes würde den Antransport von Holz zu den hiesigen Sägewerken auf flachgehenden Prahmen ermöglichen und den Holzreichtum meiner Südlichen Rayons erst voll erschliessen.

Verkehr:

Die Beschilderung der Strassen im Gebiet Slonim ist durchgeführt. Um eine Beschlagnahme von Kraftfahrzeugen durch Wehrmachtsreifen auszuschalten,

habe ich alle in meinem Dienst fahrenden PKW und LKW mit einem von mir entworfenem Nummernschild gekennzeichnet. Das Schild wurde bei der letzten Tagung der Gebietskommissare in Baranowitschi gebilligt und auch in anderen Gebieten im Bereich des Hauptkommissars eingeführt.

Am 22. 12. traf der Sonderführer Kuron von der "STRALO" ein, der über seine Aufgaben völlig im unklaren war. Ich habe ihm zunächst das Referat Verkehr übergeben. Irgendwelche praktische Arbeit hat er in den vier Wochen seines Hierseins nicht geleistet, während sein Kollege im Nachbargebiet das Verkehrswesen tadellos organisiert hat. Ich bat den völlig untätigen Herrn Kuron durch einen geiegneten Nachfolger ablösen zu lassen. Seit einer Woche sitzt Herr Karrasch an seiner Stelle und macht den Eindruck als ob er seine Aufgabe meistern würde.

Der Gebietskommissar
(—) Er.

עדות הנאשם אלפרד מצנר בפני חוקר צבאי אמריקני

עדות־זאגן פון באשולדיקטן אלפרעד מעצנער פארן אמעריקאנער מיליטערישן אויספארשונגס־ריכטער

Office of Chief of Council

Copy of document No. NO—5558

LEBENSLAUF.

Vernehmungsprotokoll.

Augsburg den 10. 3. 1947.

Ich, Alfred Metzner, geboren am 26. II. 1895 in Kiew, von Beruf Dolmetscher, bestätige hiermit an Eidesstatt, dass die folgenden Angaben der Wahrheit entsprechen und ohne Trug, Zwang oder Versprechen gemacht worden sind.

Von 1895—1914 war ich in Kiew und wohnte dort Kritschetzki Pereuleg No. 3.

a) Schulung:

Von 1901—05 besuchte ich die Volksschule in Kiew;
„ 1905—1911 die Realschule;
1911 kam ich zu der Firma Wurgler als Lehrling und später war ich dort als Buchhalter tätig und zwar bis 1914,
1914—1918 war ich Zivilinternierter bei den Russen Markarjew.

b) Militärdienst:

Am 4/VI. 1919 ging ich zur Marine und kam dann nach der Entlassung aus der Marine zur Dolmetscherschule in der Reichswehr.

c) Anstellungen:

Von 1919—1941 war ich in Berlin;
„ 1919—1923 führte ich verschiedene Arbeiten aus;
„ 1923—1925 war ich als Gärtner bei der Stadtverwaltung Berlin-Charlottenburg;
„ 1925—1927 war ich bei der Firma "Krequiesalla" und zwar erst als Arbeiter und später als Werkmeister;
„ 1927—1933 war ich dann als Taxichauffeur bei dem Juden Kronthal, Berlin;
„ 1933 wurde ich beim Arbeitsamt Berlin Alexanderplatz umgeschult und war dann als Fräser tätig.
„ 1933—1934 war ich dann bei den National-Registrier-Kassen in Berlin-Charlottenburg tätig;
„ 1935 arbeitete ich bei der Firma Borsig;
„ 1935—36 bei der Zahnräderfabrik Berlin-Wittenau(?);
„ 1936—1941 war ich bei der Firma Pirron & ...... Berlin-Reinickendorf-West. Dort war ich Vorarbeiter und hatte 3 französische Zivilarbeiter unter mir.

d) Heirat:

Im Jahre 1923 heiratete ich Fräulein Guske, Wilhelmine. Von ihr bekam ich im Jahre 1924 ein Kind, meine Tocher Nelly. Meine Frau Wilhelmine Metzner starb 1925.

Im Jahre 1927 heiratete ich die Halbjüdin Margit Sonnenfeld. Im Jahre ... musste ich mich auf Grund dessen, dass meine Frau Halbjüdin war, scheiden. Von Margit Sonnenfeld bekam ich einen Sohn, und zwar Wolf Metzner.

e) Parteizugehörigkeit:

Ich war Mitglied der Partei (NS V SA?) von 1933—1935. Ausserdem gehörte ich der DAF von 1933 bis 1935 an. Im Jahre 1935 musste ich aus der Partei ausscheiden, da meine Frau Halbjüdin war.

f) 1941 wurde ich dienstverpflichtet zum Einsatzstab Rosenberg und kam dadurch zum Gebietskommissar Slonim als Dolmetscher. Ich war auch Fahrer. In Slonim war ich von 1941 Juli bis 15/XII. 1943.

I. Ich war zuerst bei dem Gebietskommissar Gert Erren als Fahrer tätig. Gleichzeitig war ich als Dolmetscher und Begleiter bei dem Gebietskommissar Erren. Ich wurde später bei dieser Dienststelle als Verwaltungsführer eingestellt im Einsatzstab und verdiente RM. 400 brutto im Monat und zwar kam ich 1942 zu dem Einsatzstab. Mir waren in Slonim die Werkstätten unterstellt. Ich war zuerst Arbeitseinsatzleiter und später stellvertretender Arbeitseinsatzleiter. Dabei unterstanden mir 120 Arbeiter aller Berufe, darunter 20 Frauen, welche Aufraumungsarbeiten, Schneiderarbeiten usw. durchführten. Später übernahm Neuendorf die Leitung als Arbeitseinsatzleiter und ich war dessen Stellvertreter. Dieses war meine hauptsächliche Tätigkeit von 1942—43. Bei diesem Einsatz hatten wir eine Werkstätte, in der Kisten, Ausbesserungsarbeiten für den Einsatzstab ausgeführt wurden.

II. Im Jahr 1942 begann dann bei unserem Einsatzstab die Judenvernichtung. Der Befehl dazu kam von Berlin und die Durchführung wurde den Gebietskommissaren nach Belieben überlassen.

1) Vernichtung von Juden in Slonim.

Im Juli oder August 1942 war die erste Massenvernichtung von Juden in Slonim. Die Zahl dieser Massenvernichtung betrug etwa 4000 Juden. Die Vernichtungs- und Transportkommandos waren aus einheimischer Polizei, d. h. je einer Wache, zusammengestellt. Es wurden Gruppen von 30 bis 40 Personen auf Lastwagen verladen und durch die einheimische Polizei an den Massenvernichtungsort gebracht. Die Verladung erfolgte mit Kolben- und Stockschlägen, weil die Exekution an einem Tag erledigt werden musste. Die erste Vernichtung der Juden fand ausserhalb Slonim in einem Wäldchen statt. Dort wurden Gruben von 4 m. Breite, 5 m. Tiefe und 150 m. Länge ausgehoben. Ich bin als Dritter oder Vierter mit meinem Wagen zu dem Vernichtungsort gekommen. Bei der Ankunft wurden die Juden von der einheimischen Polizei von den Wagen heruntergeschlagen und zu den Gruben getrieben. Die Exekutionen fanden nicht durch mich statt, sondern waren dazu eigene Exekutionskommandos von freiwilligen Letten und SS-Leuten bestimmt. Der Führer des Vernichtungstrupps war SS-Untersturmführer Amelung. Die Truppen waren gut mit Schnaps und Zigaretten versorgt, damit sie den Auftrag ordnungsgemäss ausführten. Ich selbst war bei der ersten Exekution nicht beteiligt, sondern fuhr dabei nur ca. 10—20 mal mit meinem LKW, auf dem jedesmal ca. 30—40 Juden waren, zum Exekutionsort. Es kümmerte sich nach der Exekution niemand, ob alle tot oder ob noch lebendige Juden in den Gruben waren. Frauen und Männer mussten sich vor der Exekution entkleiden, Wertgegenstände, Kleider etc. abgeben. Die Kleider und Wertgegenstände wurden gesammelt und sollten nach Auslieferung an den Gebietskommissar von ihm an den Generalkommissar nach Minsk ausgeliefert werden. Nach der Exekution mussten Juden die Gruben zuschaufeln, welche dafür extra aus dem Ghetto geholt wurden. Durch die Trunkenheit des Vernichtungskommandos wurden viele Juden nur angeschossen und nicht getötet. Diese schleppten sich sowohl am gleichen wie am nächsten Tag angeschossen und blutüberströmt nackt durch die Gegend und wurden, nachdem Panik unter der Bevölkerung auszubrechen drohte, sofort von der einheimischen Polizei erschossen. Manche gelangten bis nach Baranowitschi, wo sie die Kunde von der ersten Massenvernichtung verbreiteten. In Baranowitschi wurden diese ebenfalls aufgegriffen und vernichtet. Der Gebietskommissar und Chef Gert Erren erhielt auf Grund der mörderischen Vorfälle den Namen “blutiger Gebietskommissar”. Ich habe bei dieser ersten Exekution niemanden erschossen.

Ich selbst war lediglich Begleitkommando bei einem LKW und habe mich dabei bei dem Auf- und Abladen beteiligt. Ich hatte dabei eine Peitsche oder Pistole in der Hand und war bei dem Auf- und Ab-

laden beteiligt. Die Männer, Mütter und Kinder wurden in die Gruben gestossen. Dabei wurden Kinder erst erschlagen und dann mit Füssen in die Gruben geworfen. Als die nächsten Wagen kamen, sahen die Juden in den Gruben die blutüberströmten Körper und wichen von den Gruben zurück. Der Einsatzkommissar schoss auf die zurückweichenden Juden und wurden die restlichen mit Schlägen in die Gruben zurückgetrieben. Die übriggebliebenen Juden, die angeschossen waren oder ausserhalb der Gruben lagen, wurden von anderen Juden in die Gruben geschleift. Bei dem Vernichtungskommando waren mehrere gemeine Sadisten, so wurden z.B. schwangere Frauen zum Vergnügen in die Bäuche geschossen und anschliessend in die Gruben geworfen. Nachdem das Vernichtungskommando ziemlich betrunken war und dadurch kein genaues Ziel mehr hatte wurden z.T. 4—5 Schuss auf eine Person abgefeuert. Vor der Exekution mussten sich die Juden einer Leibesvisitation unterziehen, dabei Rücken und After und Geschlechtsteile nach Wert und Schmucksachen untersucht. Ich habe bei dieser Exekution nicht mitgeschossen. Bei den Abladungen von den LKW's wurden die Juden, die nicht von den Wagen wollten, mit Schlägen von den LKW's heruntergetrieben. Um 8 Uhr kehrten alle in ihre Heimatsortschaft zurück. Anschliessend war Besprechung beim Gebietskommissar Gert Erren, wo über die gesamten Tagesvorgänge gesprochen wurde. Dabei wurden viele gelobt und die Schwachen gemassregelt und ihnen empfohlen, sich in Zukunft zu bessern. Bei dieser Besprechung waren folgende Personen anwesend: Herr Rithmeyer, Stehle, Hick (Stabsleiter beim Gebietskommissariat), Bonke, Offizier der Polizei, als dessen Assistenten Schulz, Meyer. Weiter waren Herr Herz, Dolmetscher, Eckert, Gebietslandwirt, Neuendorf, Wirtschaftsleiter des Gebietskommissariats, Schoeps, Fahrer des Chefs, und sämtliche Gebietskommissariatsangestellte, weiter Herr Amelung, SS-Untersturmführer im SD mit seinen 3 Stabsangehörigen. Die Namen von zweien sind mir nicht mehr bekannt, der dritte heisst Hörner. Ausserdem war der Stadtkommandant, ein Oberleutnant, dessen Name mir nicht mehr bekannt ist, anwesend. Herr Rithmeyer, Hick und Stehle waren Ordensjunker und kamen von der Ordensburg Krösensee in Pommern. Herr Bonke stammte, nach seinem Dialekt zu sclhiessen, aus Schlesien. Herr Schulz und Meyer waren aus Ostpreussen, Herr Herz, meiner Ansicht nach, aus Sachsen. Herr Neuendorf stammt aus Pommern, Herr Eckert aus Ostpreussen, Kohler aus Lothringen, Schöps aus Berlin. Die übrigen Personen kann ich, nach dem Dialekt zu schliessen, nicht beurteilen und weiss nicht, aus welchen Gegenden diese kamen. Anschliessend an diese Besprechung wurde getrunken und gefeiert. Die Gesamttodeszahl an diesem Tag betrug ca. 4000—8000 Juden und zwar Männer, Frauen und Kinder.

...... (ist ein Vorort von Slonim und ca. 7—9 Km. entfernt). Bei dieser Exekution wurden ca. 1200—1400 Juden aus dem Ghetto vernichtet. Es wurden bei dieser Aktion Gruppen von 500 Personen zu Fuss an den Vernichtungsort geführt und von den eingeteilten Vernichtungskommandos vernichtet. Bei dieser Exekution war ich selbst dabei und habe selbst mitgeschossen. Die Anlagen der Gruben waren diesmal 4 m. breit, 5 m. tief und ca. 60—800 m. lang. Der Exekutionsort war ausserhalb der Ortschaft hinter einem Wäldchen. Einige Tage vor der Exekution wurden Schiessproben an dem Exekutionsort durchgeführt um festzustellen, ob die Bevölkerung von Schirowitze den Schall der Exekution hören könne.

Diese Exekution verlief ungefähr folgendermassen: Die Wachleute gingen mit den Juden in die Gruben. Dabei wurde das hintere Ende der Gruben verschlossen und die Juden gezwungen, sich am Rand auszuziehen und sich sofort ohne eine Untersuchung in die Gruben hineinzulegen. Als die erste Schicht drinnen lag, gingen die Wachleute aus den Gruben hinaus, unter gleichzeitigem Einsetzen von beiderseitigem Feuer. Durch diese Art der Aufstellung wurde es ermöglicht, ein Kreuzfeuer auf die Juden zu eröffnen. Die erste Schicht betrug etwa 100—120 Mann in der Grube. Nach der ersten Exekution musste sich die zweite Schicht der Juden so auf die toten Körper legen, dass der Kopf auf den Füssen der unteren Leichen zu liegen kam. In einer Grube wurden ca. 5—6 Schichten aufeinandergeworfen und betrug die Anzahl der Juden in einer Grube ca. 400—500 Personen. Die Exekutionen wurden mit Schnellfeuergewehren, Karabinern, Maschinenpistolen ganz nach Belieben durchgeführt. Vorher wurden viele zu Tode geschlagen. Es war erstaunlich, wie die Juden in die Gruben hineingingen, nur mit gegenseitigen Tröstungen, um sich dadurch gegenseitig zu ermuntern und den Exekutionskommandos die Arbeit zu erleichtern. Die Exekution selbst dauerte 3—4 Stunden. Ich war die ganze Zeit an der Exekution beteiligt. Die einzigen Pausen, die ich machte, war wie mein Karabiner leer geschossen war und ich neu laden musste. Es ist mir dadurch nicht möglich zu sagen, wieviele Juden ich selbst während dieser 3—4 Stunden umgebracht habe, da während dieser Zeit ein anderer

für mich weiterschoss. Wir haben während dieser Zeit ziemlich viel Schnaps getrunken, um unseren Arbeitseifer anzuregen. Die noch in den unteren Schichten lebenden bezw. nur angeschossenen Juden wurden durch die oberen Schichten erstickt oder durch das Blut der oberen Schichten erträn kt. Dieses Mal kamen keine angeschossenen Leute lebend davon. Die Gräben wurden anschliessend durch die einheimische Bevölkerung zugeschaufelt. Nach dieser Massenvernichtung wurde wiederum eine Besprechung bei dem Gebietskommissar durchgeführt. Der Gebietskommissar lobte bei dieser Gelegenheit meinen Fleiss und war mit der ganzen Aktion zufrieden. Bei dieser Besprechung war ausser den bereits Erwähnten der Stabsleiter Wolter aus Hannover beteiligt.

III. In dieser Art und Weise wurden weitere Exekutionen in anderen Ortschaften durchgeführt, so in Koslowtschisna ca. 7—800 Juden. In Deretschin ca. 2000—3000 Personen, in Holinka 400—500 Juden, in Bytin ca. 3000—4000. Bei diesen Exekutionen mussten alle, die bei der vorhergehenden Exekution anwesend waren, wieder teilnehmen. Wir benutzten dabei die gleichen Waffen. Ausserdem haben sich der Herr Muck, Unteroffizier, sowie freiwillige Soldaten und Eisenbahner vom Bahnhof Slonim beteiligt, als die merkten, dass bei diesen Exekutionen etwas zu gewinnen war. Bei dieser Exekution wurden Kleider und Schmuckstücke vor der Exekution abgelegt. Körperliche Untersuchungen fanden aus Mangel an Zeit nicht statt.

IV. In einer von diesen Ortschaften war eine Widerstandsbewegung, die vom SD aufgedeckt wurde. Die Leute wurden besonders scharf beim SD vernommen und misshandelt und anschliessend mit den Juden erschossen. Es handelt sich dabei um 80 Polen vom nationalen Kongress. Der Führer dieser SD-Truppe war SS-Untersturmführer Amelung. Auch an dieser Exekution habe ich mich beteiligt. Diese Polen wurden durch deutsche Schutzpolizei unter Leitung von Oberwachtmeister zusammen mit einheimischer Polizei zusammengetrieben, zum Exekutionsplatz gebracht und dort sofort erschossen.

V. Die zweite Vernichtung in Slonim war im Herbst 1943 und sollte die endgültige Lösung des Judenproblems in dieser Ortschaft sein. Diese Erledigung war für sämtliche Kommissariate angeordnet und sollte der Gebietskommissar, der am ersten das Judenproblem erledigt hatte, anschliessend sofort befördert werden. Ich möchte hierzu bemerken, dass 85% der Bevölkerung Juden waren. In 1½ Jahren wurden in diesem Distrikt 24,000 Juden vernichtet. Nun zum Ghettobrand in Slonim im Spätherbst des Jahres 1943. Bei dieser Vernichtungsaktion wurden ca. 10,0000 Juden umgelegt. Vor der Aktion war schon in der vorhergehenden Nacht die Sicherung und Absperrung des Ghettos befohlen. Von dem Stadtkommandanten wurde nach aussen hin die Sicherung gegen Partisanen unternommen. Um 4 Uhr morgens wurde das Ghetto von Letten und einheimischer Polizei umzingelt. Alle Juden, die aus dem Ghetto zu fliehen versuchten, wurden sofort erschossen. Die Juden hatten vorher von der Exekution erfahren und sich deshalb vereinzelt unterirdische Gräben ausgehoben, um aus der Umzingelung zu entkommen. Die dadurch aus der Umzingelung Entkommenen wurden von der einheimischen Bevölkerung verraten und kurzerhand erschossen. Die Vernichtung der Juden spielte sich wie folgt ab: Wenn die Juden den Aufforderungen, aus den Häusern zu kommen, nicht Folge leisteten, wurden die Juden entweder aus den Häusern getrieben und dann erschossen oder innerhalb der Häuser vernichtet. Bei diesen Aktionen [er]schossen besonders sadistische Leute Leuchtpatronen in lebende Juden. Dadurch wurden kolossale Verwundungen hervorgerufen. Zur Sicherung dieser Aktion wurden Mg's ausserhalb des Ghettos aufgestellt. Die Juden wurden nicht in Gruben geführt, sondern an Ort und Stelle erschossen. In der vorhergehenden Nacht wurden Frauen von der Polizei missbraucht und dann ebenfalls erschossen. Die Polizei prahlte darüber, wie viele Frauen sie auf diese Art und Weise benutzt haben und suchten sich zu übertreiben. Später als niemand mehr aus dem Ghetto kam, wurden Trupps zusammengestellt, die in das Ghetto hineingingen. Ich ging dabei mit Muck und einheimischer Polizei als Führer eines solchen Trupps ins Ghetto. Bei dieser Aktion versuchte man die Juden mit Gewehrkolben und Feuerstochern aus den Kellern zu treiben. Wenn diese keinen Erfolg erzielte, wurden Handgranaten in die Keller geworfen, die diese zum Zusammensturz brachten. Dabei wurden weitere Brandpatronen in die Häuser geworfen, sodass nach kurzem ganze Stadtteile brannten. Juden, die sich in unterirdischen Gängen oder Kellern befanden, wurden unter den zusammenbrechenden Häusern erstickt. Leichen und angeschossene Körper, die auf den Strassen lagen, wurden anschliessend mit Benzin und Petroleum übergossen und sofort verbrannt. Durch laufende Schnapszuteilungen wurde der Angriffsmut dauernd gesteigert. Ich selbst habe ebenfalls Handgranaten in Häuser geworfen, sonst lediglich Schusswaffen benutzt. Von Seiten der Juden war kein Widerstand. Ich selbst war von 7—10 Uhr

im Ghetto. Um 10 Uhr war die ganze Aktion erledigt. In den meisten Häusern waren ca. 60—70 Personen, die durch Hangdranaten in den Häusern vernichtet wurden. Ich habe festgestellt, dass die Juden mit Gebeten und sich gegenseitig tröstend in den Tod gingen. Bei dieser Aktion wollten 2 Juden entweichen, gingen in einen Teich. Ich habe mit Muck zusammen auf diese beiden geschossen, die dann nicht mehr auf der Wasseroberfläche erschienen. Ich war nach dieser Aktion voller Blutspritzer. Abends war wieder die übliche Besprechung beim Gebietskommissar. Dabei wurde die Vernichtung wieder mit Schnaps begossen und dabei wurde ich belobigt.

VI. In Slonim hatte Wachtmeister Schulz' eine jüdische Geliebte. Dieses rief die Missbilligung des Gebietskommissars hervor. Wachtmeister Schulz wurde zu Strafe versetzt und das Mädchen während seiner Abwesenheit erschossen.

Allgemein haben sich schöne Judenmädchen angeboten, um sich der Vernichtung zu entziehen. Ich hatte eine russische Geliebte. Diese wurde bei mir als Hausmädchen beschäftigt. Ein besonderer Zwischenfall ereignete sich in meiner Werkstätte. Der Stabsleiter und Oberjunker Rithmeyer hatte in meinem Beisein einen Juden in meiner Werkstätte erschossen. Die Ordensjunker Rithmeyer, Hick und Stehle erfreuten sich laufend der besonderen Anerkennung durch den Gebietskommissar Erren. Der Gebietskommissar war bei keiner Exekution selbst anwesend. Er hatte aber vor den jeweiligen Vernichtungen angeordnet, dass Wertgegenstände durch den Judenrat an ihn abzuliefern waren. Diese Gegenstände sollten zur NSV in deutsche Städte kommen. Vorher fand meistens eine Verteilung an die Exekutionsbeteiligten von diesen Gegenständen statt. Schmuck sollte an den Generalkommissar in Minsk abgegeben werden. Der Gebietskommissar erliess zwar den Befehl, wer sich bereichert, wird erschossen, jedoch hat er sich laufend bereichert. Ich habe nach Anforderung vom Gebietskommissar ca. 20 g. Gold zur Anfertigung meines Gebisses erhalten.

VII. *Baranowitze.* In dem Ghetto von Baranowitze waren ca. 12,0000 Juden. Die Vernichtung von diesen Juden fand ebenfalls im Morgengrauen ihren Anfang. Die Ghettos wurden wie üblich, vorher gesichert und umzingelt. Anfangs wurden ca. 100 Juden per Grupp in Gruben gebracht und dort nach altem Stil vernichtet. Nachdem keine Juden mehr freiwillig aus den Häusern kamen, gingen wieder Vernichtungstrupps ins Ghetto und wurden die Juden in der bereits geschilderten Art und Weise vernichtet. Mir selbst war dabei ein Trupp von 3 Deutschen und ca. 17—20 Einheimischen unterstellt. Die Vernichtung erfolgte entlang der Strassenzüge. Nachdem die meisten sehr viel Schnaps getrunken hatten, wurden sogar eigene Leute durch Querschläger angeschossen. Kinder wurden vor den Augen der Eltern an den Wänden zerschlagen. Durch Einheimische wurden die verkohlten Reste der Leichen ausserhalb der Ortschaft verscharrt und zwar so, dass später Hunde diese Reste wieder ausgruben. Kalk wurde gestreut wegen der dringenden Seuchengefahr. Gegen Mittag war diese Aktion zu Ende. Zum Räubern waren die üblichen Eisenbahner, Soldaten, Polizei und Letten erschienen. Mein Trupp hat an diesem Tage ca. 1200—1500 Juden vernichtet. Viele ungezählte blieben unter den zusammengestürzten Häusern liegen.

VIII. In Nowogrodek wurde im Herbst 1943 durch den SS-Gebietskommissar ebenfalls eine grosse Vernichtungsaktion durchgeführt, die zur vollständigen Vernichtung der dortigen Juden führte. Diese Aktion wurde von SS-Sonderkommandos durchgeführt, die aus Idealismus ohne Schnaps die Vernichtungen durchführten. Ich war bei diesen Aktionen nicht zugezogen.

IX. Laut Ausspruch des Gebietskommissars Erren war es besser, 100 Juden zu töten, als einen lebend davonkommen zu lassen. Im Ghetto in Baranowitze habe ich bei der Vernichtungsaktion ca. 100—150 Mann umgelegt. Die genauen Zahlen sind aus Grund der Massenvernichtung nicht mehr festzustellen. Allgemein wurde es so in Slonim gehandhabt, dass bei der kleinsten Weigerung geprügelt und in stärkeren Verstössen sofort geschossen wurde. Diese Art war die allgemeine Arbeitsantriebsart. Ich könnte nicht sagen, dass wir in Saus und Braus gelebt haben. Die Bauern von der Umgebung brachten uns Lebensmittel freiwillig und wir hatten sonst alles, was wir für unser Leben brauchten.

X. Es war die Gewohnheit des Gebietskommissars, Judenräte ernennen zu lassen, die ihm Ablieferungen von Schmuck und Wertgegenständen machen mussten. Pelze waren unter diesen Werten. Nachdem die 3 Leute des Judenrates eine Ablieferung gemacht hatten, wurden sie erschossen durch Vertrauensleute des Gebietskommissars, um seine Unterschlagungen zu decken. Auch beteiligte er sich an Geldwechselgeschäften, bei denen ich ihm auf die Spur gekommen war. Da ich zuviel wusste, wurde ich im Dezember 1943 nach Berlin abgeschoben. Ich sass untätig im Ostministerium bis Juni 1944 und wurde dann entlassen. Zur Entlassung und zur Überführung meiner Geliebten nach Deutschland hat

לפי רשימת הקיבוצים, לעלות אל תא המפקדה, ושמה נתנו לכל אחד תעודת־עליה.

אחר כך הוזמנו 32 האיש שנדבו את מקומותיהם לטובת הנכים, הובטחה להם מאת המפקדה עליה עם הספינה הבאה, הם הושבו במכונית ונשלחו אל הקיבוץ הסמוך. מיד הוכרז ברמקול מתא המפקדה, כי מחר בארבע אחה"צ אנו יוצאים לדרך.

לשמחתנו לא היה גבול. רבים מן הפליטים היו מזועזעים כל כך, שלא יכלו לעצום את עיניהם כל הלילה.

למחרת, בשלוש אחה"צ, כשהתכוננו להפלגה, הופיעו לפני הספינות משלחות שונות עם דגלים מן העיר, ביניהם ראש העיר בלוית באי־כוח המוסדות הממשלתיים. באי־כוח הקומו־ניסטים על דגליהם האדומים, נציגי אונרר"א והג'וינט, נציג המוסדות של יהודי רומא, — הם באו לברכנו בברכת־הדרך. ראש העיר לה ספציה אמר דברים חמים ומעודדים: הוא איחל לנו לבנות מהר את ארצנו ולהקים שם מדינה יהודית עצמאית. ד"ר נכון, מנהל הסוכנות ברומא, ענה איטלקית. הוא סיפר על הלבטים והקשיים שאנו פוגשים בדרך בניין ארצנו ולבסוף הודה לראש העיר ולכל האוכלוסיה האיטלקית על יחסם הטוב לפליטים ועל הכנסת האורחים הלבבית של מוסדות העיר. נאומים יפים הושמעו מפי בא־כוח המוסדות היהודיים וגם מפי נציגי הפליטים, שהביעו את תודתם לעם איטליה, במיוחד לתושבי לה־ספציה, על השתתפותם בצערנו בשעה הגורלית של הצום ההיסטורי. לבסוף הושרה „התקוה" וההמנון האי־טלקי, מנועי הספינות התחילו לטרטר, האניות זזו ממקומן וה„צי" שלנו הסתובב ויצא למרחבי הים, לקול תשואות הקרואים שעמדו בנמל ולקול שירת העולים. „אנו עולים ארצה בשירה ובזמרה!"

הלב מתרונן בלב ים

„הצי" שלנו בעל שתי הספינות, המלא חברה עליזה ומתרוננת, חוצה את המים הכחולים של הים הטירני. מרחוק נשקפים האיים קורסיקה וסרדיניה. אנו עוברים לפני האי סיציליה עם ערי־הנמל שלו, פלרמו ומסינה, ונכנסים אל הים השקט והכחול — ים התיכון.

החמה האביבית שופעת זרמי אור וחום על הים המנצנץ בקשקשי גליו ועל הספינות שלנו. רוח צוננת קלה משיבת־נפש נושבת מתוך הים ומפיגה את החום. לפרקים נראית מרחוק אניה גדולה של נוסעים, החשה לדרכה במלוא הקיטור. עדת שחפים לבנים, שהתנדנדה על־פני גלי העם, הופחדה ע"י ספינותינו, התרוממה למעלה ותיעלם באוויר הזך.

ספינתנו „דב הוז" המצויידת בדיזל משובח, חוצה לבטח ובלי שום הפרעה את המים הכחולים, בעשותה 18 ק"מ לשעה. הספינה השניה „אליהו גולומב" נגררת מרחוק אחרי ספינתנו בעשותה רק 12 ק"מ לשעה. בכל שעה מוכרחה ספינתנו להאיט את מהלכה, שלא להתרחק מחברתה המפגרת מאחור. עז בנו הרצון לבוא יחד אל חופי המולדת.

למעלה, בסוכה על־יד ההגה, עומד הקברניט שלנו, ימאי מומחה ובקי בנתיבות הים. בקצה השני של הספינה, על החרטום הגבוה, נופשים להם על מזרונים יפים, תחת מכסה של יריעות־בד הנכים שלנו והנשים ההרות. בנכים הללו משתקפת הטרגדיה של עמנו: אחד מהם גידם, השני קיטע, השלישי נשען בלכתו על קביים, הרביעי נתעוור בעינו האחת, החמישי פצוע בגופו — זהו התגמול שקיבלו על הקרבתם לנצחון מעצמות־הברית. הם אומרים: „לא כדאי היה לתרום כל כך הרבה דם לנצחון העמים „הדמוקרטיים", המתיחסים בקשיחות־לב איומה ליהודים ונועלים את שערי הבית הלאומי אשר הובטח להם". תחת היריעות שוכבות כשתי עשרות נשים הרות, הנושאות בחובן מתנות לישוב הארצישראלי בהגיען ארצה.

למטה, תחת חרטום הספינה, נמצאים שלושה חדרים: אחד משמש חדר־שינה למלחי הספינה, השני — בית מרקחת שבו עובדים רופא ושתי אחיות, והשלישי — חדר חולים, שבו שוכבות עכשיו 3 נשים שחלו במחלת־הים. לאחיות יש עבודה מרובה כל היום: אחד בא לחבוש פצע שטרם הגליד מזמן המלחמה, השני מבקש טיפות לעיניו, השלישי — לחבוש את רגלו, הרביעי בא בשיניו. הצד השווה שבין כל הפליטים — אומר הרופא — שכולם חולים בגופם ובנשמתם ומזועזעים עד היסוד. על הספינה נמצא גם רופא־שינים מן הפליטים, המרפא את השיניים חינם. למטה בספינה נמצא מחסן מצויד במקרר, ובו מלאי המזון.

למעלה מותקן דוד גדול של מים מתוקים, שיש בו כדי להספיק לעשרה ימים. במים עושים קימוצים: מחלקים מים במימיות לשתיה רק פעמיים ביום; מים לכביסה ולרחיצה היו מספקים ברזים אחדים מעל גבי שוקת עשויה פח לאורך משני צדי הספינה. בפינה על הסיפון הוקם תנור, שעליו מבש־לים מרק לארוחת צהרים. בפינה השניה הותקנו חדרי שימוש, באחד מהם מקלחת שאינה פנויה אף לרגע. למספר כזה של אנשים אינה מספיקה מקלחת אחת בימים החמים. על ספינתנו נמצאים 600 איש, הצפיפות מרובה, למטה במדור התחתון חסר ממש אוויר לנשימה. בצהרים עולים האנשים על הסיפון לשאוף רוח צח ולהתענג על תכלת מי הים, אולם ישנם כאלו המעדיפים לשכב על־גבי המיטה ולחטוף שיחה לבבית עם השכנים. אוכלים על הסיפון שלוש פעמים ביום: בבוקר ובערב אוכלים אכילה קלה, בצהריים ממלאים מה שהחסירו בבוקר. תזונת החולים, הנכים והנשים ההרות היתה יותר טובה: מוסי־פים להם קופסאות חלב מתוק, חמאה, שתי ביצים, נקניק ופירות. בכלל לא רעבנו באניה ואיש לא התאונן על התזונה הרזה: היה זה עניין בלתי־חשוב ליהודים הנוסעים לארץ ישראל.

על אף שראשי הקיבוצים ועוזריהם היו מקבלים את האוכל ומחלקים בין חבריהם, היתה הצפיפות מרובה במיוחד בשעות חלוקת האוכל. איני מבין באמת, כיצד היו מסתדרים העניינים, אילו נמצאו על־גבי האניה הזאת למעלה מאלף איש, ודאי היתה הנסיעה עולה בקרבנות.

על הסדר והנקיון באניה היו מפקחים חברי „פרטיזאן־חלוץ". בכל יום, בחמש בבוקר, כשהשמש עוד לא נראתה באופק, וכל האנשים היו עוד שקועים בתרדמה, ניגשים התור־נים לרחיצת סיפון הספינה במי הים. שנים־שלושה ימים עוס־קים בזה כל הקיבוצים חליפות, לפי התור שנקבע ע"י המפקדה. כל הפקודות ניתנות מתוך תא המפקדה ברמקול בעברית פעמיים ביום, ב־8 בבוקר וב־8 בערב. הונהג עוד מן הימים שעמדנו בנמל לה־ספציה, שכל החברים מסתדרים בשורות

יומנים
וזכרונות

טאג־ביכער און מעמוארן

דוד יוכבדוביץ

גלגולי נדודים
ממלתעות הרוצחים אל חוף המולדת

השנים האחרונות של תקופת שלטון הפולנים בסלונים

בשנים האחרונות של תקופת שלטון הפולנים גברה האנטישמיות ותכפו מעשי האכזריות מצד ההמון הפולני וגם השלטונות כלפי האוכלוסיה היהודית. השלטון הפולני דיכא ביד חזקה את מפלגות הפועלים למיניהן ומאת שאר המעמדות של הציבור היהודי תבע כניעה מוחלטת והכריחם לשיר לו „מה יפית" בהרכנת ראש.

בעירנו סלונים הטיל משרד־ההשכלה חובה על כל המורים היהודים לבוא בימי־הגנוסיה הרשמיים, הם ותלמידיהם, לערוך תפילה לכבוד נשיא הריפובליקה ושריו וגם לקיים עצרות־עם בימי החגיגות הלאומיות. בלשים פולניים היו משגיחים על המורים המתכנסים עם תלמידיהם בביהכ"נ ורושמים את הנעדרים. במיוחד נתחייבו המורים היהודים להשתתף עם בתי־ספריהם בתהלוכת־הכבוד ולצעוד עם הדגל הפולני בידיהם מקסרקטיני הצבא שבקצה העיר דרך כל רחובותיה — ביום חגה של פולין, ביום השלישי לחודש מאי.

החיה האנטישמית, שרוסנה ונרדמה במקצת בימי שלטונו של פילסודסקי, נעורה שוב ונגלתה בכל כיעורה אף בקרב בני־העליה של הנוער הפולני; סטודנטים יהודים הושלכו בידי חבריהם הפולנים מבניני האוניברסיטאות, כשהם מוכים ופצועים ושותתי־דם. בבתי־ספר גבוהים הונהגו עבור הסטודנטים היהודים ספסלים מיוחדים — מעין גיטו — וגם זה לא הועיל להשקטת הרוחות הרעות. גם בגימנסיות הפולניות נקבעו לקבלת תלמידים אחוזים מסויימים בשביל ילדי היהודים.

לא רק בשטח הרוח וההשכלה קופחו זכויותינו, אלא גם בשדה הכלכלה הוצרו צעדי אחינו בני ישראל ונגרמו להם כל מיני מעשי־עוול ונגישות. בעירנו סלונים הוצבו משמרות של „שקצים" במרכז המסחרי של העיר, בין בתי־המסחר של יקימובסקי, ליכטנשטיין ורוטקובסקי, להשגיח שמא יבוא לקוח פולני לקנות בחנות יהודית. מול טור החנויות של היהודים, בחומת הכנסיה הקתולית, נפתח בימ"ס פולני למנופקטורה וברחוב „הכבוד" (נייבסק) נפתחה חנות־מכולת גדולה, וכל אלה לשם חתירה תחת המסחר היהודי ולהתחרות בו. אולם על אף האשראי הגדול, שהממשלה היתה מעניקה לחנויות הפולניות, ולמרות משמרות־החרם שלהם לא יכלו מפעלי־ההתחרות הללו להחזיק מעמד נוכח הנסיון והכשרונות המסחריים של היהודים, ולאחר היאבקות מרה במשך שנתיים הוכרחו כמה מחנויות הפולנים לחסל את עסקיהן ולהיסגר בזו אחר זו.

הנוער הפולני בעירנו נקט לא פעם גם באמצעי אלימות כלפי היהודים. בערבים, וביחוד בלילות־שבת, כשרחוב „הכבוד" היה מתמלא עד כדי צפיפות ע"י צעירים וצעירות שלנו, שיצאו לטייל אחרי הסעודה, היו בריונים פולנים מבין תלמידי הגימנסיה הממשלתית נדחקים לבין הבחורות וגוזרים בסכיני־גילוח את מעיליהן. לא פעם הותקפו בני הנוער היהודי ע"י אנטישמים מתפרעים, ואירע אז, שבנשף למוסיקה, אשר נערך ב„בית העם" לתלמידי הגימנסיות היהודית והפולנית־ממשלתית, נדקר בסכין התלמיד היהודי מאצקוביאק על־ידי תלמיד פולני מכיתה ו'. מאצקוביאק זה עורר במיוחד את חמתם של בני־הנוער הפולני המוסת, משום שאביו, בשרתו בדרגת קצין בצבא הפולני, התגייר מתוך אהבה לעלמה יהודית, הפך יהודי לאומי וגם את בנו חינך בדרך זו.

בחודש האחרון לפני פרוץ המלחמה, משהתמוטט השלטון האזרחי ובסלונים, כבכל פולין, נערך גיוס לצבא הפולני ונתרבו החיילים בעיר, גאתה מאד האנטישמיות ותכפו מעשי התנפלות על יהודים. לעתים קרובות נזרקו אז אבנים לתוך חלונות היהודים. רבים הוכו ברחובות העיר מכות רצח ע"י כנופיות פולנים. גם בני ניצל פעם בדרך נס מידי הרוצחים, שהתנפלו עליו בלכתו ברחוב. פצוע ושותת דם הובא אחר כך הביתה.

באותם ימים החמיר המצב עד כדי כך, שבעיר הופצו שמועות, כי הפולנים המקומיים מתכוננים לערוך פוגרום ביהודים. על כן אין תימה, שאחרי יחס כזה מצד הפולנים פגשה האוכלוסיה היהודית, לאחר תבוסתה של פולין, בלחם ויין, בפרחים ובתופים ובמחולות את הצבא הסובייטי שנכנס אל העיר.

השלטון הסובייטי בעירנו

זכורני, כי הטנקיסט הראשון שנתגלגל לתוך העיר בראש שיירה שלמה של טנקים התעכב לשעה קלה ליד בית־המלון „ויקטוריה", הזדקף על הטנק שלו והכריז בחגיגיות: „הצבא הסובייטי נושא על דגלו שויון, אחוה וחרות לכל האוכלוסיה, בלי הבדל דת ולאום".

יהודי סלונים פתחו זרועותיהם לחיילים הרוסים, התחבקו

והתנשקו אתם. שלושה ימים נמשכו החגיגות. משקאות חריפים ונאומים קומוניסטיים זרמו כמי נחל. הפועלים היהודים בעיר שיתפו פעולה עם השלטונות החדשים בהשלטת סדר בחיי העיר. אף הנוער הציוני לארגוניו העלים את צביונו ונסחף עם נחשולי השמחה, שאפפה כמעט את כל שדרות העם. רבים סברו אז, כי הנה באה גאולתנו והשלטון הסובייטי הוא ה„משיח" שלנו. ה„גויים" התלחשו ואמרו: „ממשלת היהודים הגיעה".

אך חיש מהר נתבדו תקוותינו, אשליותינו נשא הרוח ואכזבה מרה תקפה את כולנו. לאחר החגיגות, הנשפים והנאומים היפים הגיעה שעת ההתפכחות. עם כינון השלטון הסובייטי בעיר הוציא ראש־העיר, שהיה דווקא יהודי רוסי, פקודה, שבמשך שלושת החדשים הבאים יחוסלו כל החנויות, בתי־המסחר, בתי־החרושת ושאר המפעלים והמוסדות המסחריים שבעיר, ויחד אתם גם בתי־הספר היהודיים. יהודי סלונים הבינו מיד, שהם צפויים לניוון כלכלי וגם לאומי, אבל כלום היתה להם ברירה?

בימים הראשונים נשאלו לא פעם החיילים הרוסיים, אם יש בארצם מצרכים וסחורות וכמה עולה כל דבר, והם היו עונים בפזמון שגור ואחיד: „אצלנו יש הכל, ובזול". לאמיתו של דבר הם רימו אותנו והסתירו מפנינו דברים רבים. שם, בברית־המועצות היה רעב גדול לכל הסחורות והמצרכים החיוניים. במיוחד סבלו שם ממחסור במוצרי אריג ועור. משראתה האוכלוסיה היהודית, שהמסחר עומד בפני חיסול ובתי־מסחר מטעם השלטון הסובייטי אינם נפתחים, התחילה לקנות מצרכים שונים ולהכין מהם מלאי לעת מחסור. אבל הקונים העיקריים היו הסובייטים עצמם. הקצינים והפקידים למיניהם, שבאו בעקבות הצבא, עטו על החנויות וקנו מכל הבא לידיהם, מבלי להתחשב בגובה המחירים שהאמירו מיום ליום. הם שילמו לבעלי החנויות את המחירים הנדרשים לפי השער שנקבע: רובל רוסי בעד זהוב פולני. שטרות־כסף סובייטי היו אצלם למכביר, חבילות שלמות. ידוע היה ברבים, שקצינים ופקידים עסקו בספסרות נפרזה על אף האיסור החמור. את הסחורה שקנו בסלונים הם הובילו לערים הגדולות, למינסק ואף למוסקבה, — למקומות שאיש פרטי לא היה רשאי לנסוע, — ושם מכרו אותה ברווח גדול מאד, של מאות אחוזים, מפאת המחסור הגדול בסחורות ובמצרכים אלה ששרר בערי ברית־המועצות. קיצורו של דבר, במשך שלושת החדשים הראשונים רוקנו אנשי הסובייטים את כל הסחורה שהיתה אגורה על אצטבאות „טור החנויות", ואפילו האריגים הדהים, שהתגלגלו שם משנים, נמכרו במלואם, והתוצאות היו — שהחנוונים היהודיים נשארו עומדים על־יד חנויותיהם המרוקנות ובכיסם צרורות הכסף הסובייטי, שערכו ירד מיום ליום. כאשר ראו בעלי החנויות, ששער הדולר האמריקאי עולה למעלה ממאתיים רובל, החלו להחליף את הכסף הסובייטי בדולרים ובמטבעות־זהב. אז הוצאה פקודה מטעם השלטון המקומי, שאסור להחזיק כסף בשטרות חוץ־לארץ, או במטבעות־זהב, ויש להחליפם בכסף סובייטי לפי השער הקיים, וכן שאסור לסחור ולספסר בסחורות שונות. מיד פתחה המשטרה בחיפושים בבתי החנוונים. היהודים הטמינו את כספם וזהבם עמוק באדמה, אולם הסחורות שנמצאו אצלם הוחרמו ופקחי נ.ק.ו.ד. עשו בהן עסקים טובים.

כעבור זמן־מה התחיל הנ.ק.ו.ד. (הועד המהפכני) לטהר את העיר מ„מתנגדי המהפכה", כלומר: מבעלי התעשיה והחרושת, מבעלי בתי־המסחר הגדולים וסתם רכושנים, וגם מעסקני המפלגות הציוניות וה„בונד", שנחשבו לאויבי המשטר הסובייטי. בין המשפחות ששולחו מן העיר ע"י נ.ק.ו.ד. והוגלו לסיביר, למחוזות ארכנגלסק ולקזכסטאן, היו: משפחת ד"ר יצחק אפרת (יו"ר הקהילה וההסתדרות הציונית), ד"ר שמואל וייס ז"ל, המכונן וולקוביסקי, משה בורצקי, חיים ריף, קויפמן, אפרים גולדנברג, ניסן יזרסקי, ז. גורביץ, משה זלביאנסקי ואמו דבורה, בוריס פיאסצקי (ראש הכבאים), חיים רבינוביץ ועוד.

אימה ופחד תקפו כל יהודי שהיה בעברו „חטא" כלשהו, ומי מהיהודים נקי היה מחטאים כאלה, שעליהם מעניש קשה המשטר הסובייטי? הלא רוב מנינו ובנינו של עמנו הם אנשי מסחר וחנוונים, השנואים על הסובייטים, ולפיכך מובן שכל אחד חרד לנפשו ולנפשות בני ביתו. יש ובאמצע הלילה, בשעה שהרחוב שקוע היה בתרדמה, נעצרה על־יד ביתו של אזרח סלונימאי ותיק מכונית־משא גדולה, בלשי נ.ק.ו.ד. העירו את גרי הבית משנתם, ציוו עליהם מיד להתלבש ולקחת אתם מצרכים הכרחיים ביותר, הושיבו את כל בני הבית במכונית — וחסל!

במשך זמן קצר חוסלו כל בתי־הספר הציבוריים והפרטיים, וגם הישיבה והתלמוד־תורה בכללם, ובמקומם נתארגנו 4 בתי־ספר סובייטיים לילדי יהודים, עם שפת־הוראה יהודית ורוסית. על־פי תכנית הלימודים החדשה הורחקו מבית־הספר היהודי ההיסטוריה היהודית, השפה העברית וכל הלימודים הדתיים. המורים היהודים נתחייבו לרשום ביומני הכיתות, שהם מקדישים שיעורים מיוחדים, בעיקר בימים שלפני חגי היהודים, לניהול שיחות נגד הדת: נגד מועדי ישראל, נגד ימי־צום ונגד שאר מנהגי הדת. בשבתות התקיימו לימודים ואילו כיום־המנוחה נקבע יום א' בשבוע. אפילו בימי ראש־השנה ויום הכיפורים חייבים היו המורים לבוא אל בית־הספר, אם כי מהתלמידים באו בימי מועד אלה רק 4—5 מכל כיתה. הועד העירוני לענייני השכלה נזף במורים היהודים על שילדי היהודים נמנעים מלבקר בבית־הספר בימי השבתות והחגים. הוא האשים את המורים ברשלנות בניהול תעמולה אנטי־דתית בקרב חוגי היהודים.

זכורני, פעם בליל יום הכיפורים, בשעה שלבו של כל יהודי נאמן עורג אל הקב"ה ומתגעגע על בית־הכנסת, הלכתי בצנעה סחור־סחור לבית־הכנסת הגדול ובדקתי היטב אם מישהו מן הבלשים אינו עומד שם, ובזקפי את צווארון מעילי למען הסתר את פני, התגנבתי דרך מבוא עזרת־הנשים ונצבתי בפינת בית־הכנסת, שהיה מלא מפה אל פה יהודים נאנחים ונאנקים. קירות בית־הכנסת הגבוהים היו מלמעלה עטופי חושך, כי אור חשמל לא ניתן לביהכ"נ, נרות גדולים תקועים בתבות־חול האירו את הקירות עד מחציתם. החזן התפלל בקול חנוק מבכי ויהודים רבים, עטופי טליתות מעל לראשם, שפכו במסתרים את לבם לפני אביהם שבשמיים. גם אני כיסיתי פני בידי ואבך על גורל עמנו האומלל, המתלבט ביסוריו תחת עול עמים זרים.

המורים היהודים משועבדים היו לסובייטים בשביל פת לחם והיו אנוסים למלא את מוצא פיהם של השלטונות. הותיקים שבהם היו ציונים, ניהלו בתי־ספר פרטיים, שבהם חינכו

את הילדים על־פי מסורת הדת. עתה נסגרו בתי־ספריהם, רכושם, שהיה שקוע במערכת־הכלים של בית הספר, נגזל מהם והם נעשו על כרחם למורים סובייטיים ואף אולצו לנהל תעמולה נגד הדת ונגד הרוח הלאומית ולהתבזות בעיני תלמידיהם הקודמים. כלום יש בעולם עינויים נפשיים גדולים מאלה?

בית־הספר היהודי שלנו היה הגדול בעיר, למעלה מעשרים מורים עבדו בו בשתי משמרות, עם אלף תלמיד. תפסנו את הבנינים הארוכים של התלמוד־תורה וגם את בנין הישיבה הסלונימאית אשר ברחוב „רוז׳נויאר״. החצר רחבת־הידים היתה מלאה ילדי ישראל, שקיבלו עכשיו חינוך אחר לגמרי — חינוך סובייטי.

כשהגיעו ימי החגאות של הנוצרים, בראשית השנה האזרחית, עבר רוח שגעון על הדירקטור הצעיר, הלא־יוצלח שלנו, ובהתכוונו למצוא חן בעיני מנהל משרד ההשכלה, השליך מן הישיבה הקדושה את ארון־הקודש (ספרי התורה הוצאו משם קודם ע״י מתפללי הבית הזה), גם הוציא משם את הבימה, שעמדה באמצע הבית, ובמקומה העמיד את „האילן הקדוש״ — עץ אשוח ירוק, שעל כפותיו תלה כל מיני צעצועים כמנהג הגויים. הכותל המזרחי של הישיבה היה מקושט בתמונות חברי „המועצה העליונה״ של הממשלה הסובייטית, ובישיבה הקדושה נערך בליל הולדת הנוצרי נשף־חגיגה עבור תלמידי בית־הספר והוריהם, עם תזמורת ומזנון. הילדים שרו שירים מהפכניים ויצאו במחולות, — וישמח ישראל אל גיל כעמים.

בישיבה הסלונימאית עבד בתור שמש מקדמת דנא יהודי כשר ותמים — ר׳ משה. הוא סחב על שכמו למעלה מעשרים שנה שקים מלאים לחם, שהיה מקבץ בעיר עבור חניכי הישיבה. היה יהודי בר־אוריין, ענוותן וגם עני מדוכא. דירתו היתה מאחורי הישיבה, שבה היה גר עם משפחתו בת שש הנפשות, והוא נשאר לעבוד בתור שומר בבית־הספר הסובייטי שלנו. כשראה ר׳ משה את „האילן הנוצרי״ המקושט עומד באמצע הישיבה והילדים מרקדים סביבו, ניגש אלי ובדמעות בעיניו פנה ואמר: „אדוני המורה, בפניך אני יכול לדבר, כי הלא מאנשי שלומנו אתה, הבט וראה: אני קורע קריעה ובוכה יומם ולילה על חורבן הישיבה הסלונימאית, שעבדתי בה כל כך הרבה שנים. הכופרים שלנו הכניסו צלם בהיכל ד׳, אוי ואבוי לנו! כלום יראה ד׳ ויחריש?״ הפניתי אותו הצדה ואמרתי לו: „ר׳ משה, שמור את פיך, אל תדבר מזה לאיש דבר, כי את חייך וחיי משפחתך אתה מסכן. הלא רואה אתה, כי כל היהודים החרדים, וגם הרב בתוכם, התכנסו אל תוך פינתם, בתי־כנסיות רבים נסגרו או נהפכו לבתי־מלאכה והיהודים מפחדים להתפלל בפרהסיה, ואם כן למה אתה מדבר? עכשיו כל המשכיל ידום, כי עת רעה היא״. ושנינו נאלמנו דום מתוך צער עמוק.

אולם עם כל הסבל שסבלנו בימי השלטון הסובייטי, מבחינה רוחנית וכלכלית, היינו, לכל הפחות, בטוחים בחיינו. החיה האנטישמית נבלמה על־פי החוק הסובייטי, שתבע את עלבונו של היהודי ולא הפלה הפליה גזעית. לפני הנוער היהודי נפתחו שערי ההשכלה לרווחה. יהודים רבים הסתגלו אל תנאי המשטר החדש, גם עלו בסולם החברתי והגיעו למשרות חשובות במנגנון הממשלתי. מצב כזה נמשך עד פרוץ מלחמת היטלר.

האנדרלמוסיה בסלונים עם פרוץ מלחמת אשכנז־רוסיה

אור ליום 22 ביוני שנת 1941, בחצות הלילה נזדעזעה פתאום כל רצועת הגבול בין גרמניה וברית־המועצות, לקול ההפצצה האדירה של להקות המטוסים הגרמניים ולקול רעמם של התותחים הכבדים. היתה זאת ההתקפה הזדונית של גרמניה על גבולות ססס״ר. למחרת בבוקר, ב־22 ביוני, פנה שר־החוץ של סססר, מולוטוב, בקול קורא ברדיו אל כל העם והודיע על דבר ההתנפלות הפתאומית של גרמניה על גבולות בריה״מ, הנאלצת משום זה להכריז מלחמה על גרמניה, ועכשיו חייבים הכל לצאת לקרב כאיש אחד להגנה על ארץ המולדת.

בהלה תקפה מיד את האוכלוסיה, בשמעה את הקריאה הזו. כל אחד נחפז הביתה, אחוז פחד טמיר. גם אני מיהרתי הביתה. ילדי החביבים התפנקו עדיין על מטותיהם בדמדומי הבוקר. בתי הצעירה, זהבה, קראה לפני הילדים את תעודת־הבגרות שלה, שקיבלה אמש בחגיגה, אשר נערכה באולם בית־הספר לתלמידים הבוגרים, גומרי המחלקה העשירית. הייתי מוכרח לספר להם על קריאתו של מולוטוב ולהפריע, כמובן, את מנוחת נפשם. לא יכולנו אז לשער מראש את האסון הגדול הצפון לנו, היהודים, במלחמה זו.

ילדי התלבשו מיד ויצאו החוצה לראות ולשמוע מה עושים אנשים אחרים ולהיוועץ עם קרובינו ומיודעינו מה עלינו לעשות. הרחוב לבש צורה אחרת: בכל פינה מהומה ומבוכה ועקבות פחדים ניכרים על כל פנים. המוסדות הממשלתיים צוררים את צרורותיהם ומטעינים אותם על מכוניות. קשה היה כבר להשיג מכונית. בני הנוער שלנו תופרים תרמילי־שכם בזריזות קדחתנית ומתכוננים לצאת לדרך. רבים מן התושבים מזדרזים אל המאפיות, כדי להכין להם לחם לימים אחדים. המאפיות, המחסנים, המסעדות והחנויות הציבוריים הופקרו ללא שום פיקוח, דלתותיהם פתוחות לרווחה ואנשים סוחבים משם מכל הבא לידם: ככרות לחם, סוכר, דגים, מלח, נפט, קמח, אריגים וכל מיני סדקית.

דוחק רב ומריבות בין אנשים שלטו על־יד מחסני המזון. שנים או שלושה אנשים היו אוחזים ביחד בשק קמח ומטלטלים אותו הביתה; אנשים אחדים נראו מגלגלים חביות מליחים ודגים לבתיהם. כל דאלים נדחק לתוך ההמון וחוטף איזה דבר. איכרי הכפר, שנזדמנו עם סוסיהם ביום זה בעיר, וסתם נוצרים בעלי סוסים פושטים על החנויות, צוררים את הסחורות בשקים ושמים על עגלותיהם. פוגרום ממש התחולל במחסני המזון.

המשטרה כבר נסתלקה. מגייסים את האוכלוסיה העירונית ומזמינים את הצעירים להתכנס בבית־העם. צעירים רבים, עמוסים תרמילי־שכם, נמלטים מן העיר. הקסרקטינים נתרוקנו מן הצבא: שני הגדודים ששכנו בהם יצאו כבר לכיוון בלתי־ידוע. שליטי העיר עם נשיהם וילדיהם יושבים כבר על מטלטליהם במכוניות ומתכוננים לעזוב את העיר. בשמים הבהירים, המתוחים מעל לעיר, הופיעו מטוסים גרמניים, שהתחילו מפציצים את שדה־התעופה, המצוי לא הרחק מעירנו, את בית־הנתיבות ואת בניני הקסרקטין.

פלצות תקפה את כל האוכלוסיה: אנשיה התרוצצו ברחובות כמו משוגעים, כל אחד הזדרז להגיע הביתה ולהסתתר באיזו פינה. הרחובות נתרוקנו מיד מאנשים. המטוסים הרעימו מלמעלה והגדילו את המהומה בעיר. היהודים התחילו להטמין באדמה את החפצים יקרי־הערך: כסבורים היו שבזה הם יצילו

את רכושם וכספם, ואיש מהם לא הרהר על הצלת חייו. אלמלי חזו היהודים מראש את האסון הצפון להם בחיק העתיד, לא היה אף אחד מהם נשאר כאן. הם לא ידעו כלל על דבר השינוי הכביר, שחל בחינוכו של העם הגרמני תחת השפעתו המורעלת של מנהיגו היטלר. היהודים לא עקבו אחרי התמורה הרבה שחלה בתכונותיו של הנוער הגרמני, אשר הורעל בתורת מחנכו, החדורה ברעיון השמדת כל העם היהודי מעל פני האדמה. הם הרהרו, כי זה אותו הגרמני, שהכירוהו היטב משנות מלחמת־העולם הראשונה, ושכל כוונתו עכשיו, במלחמה זו, ללחום במשטר הקומוניסטי ולבערו מן העולם, אבל באוכלוסיה השקטה לא יגע לרעה. היהודים קיוו, שבעזרת כסף ועבודה מסורה לטובת הגרמנים הם ישחדו אותם, ירככו את לבם האכזרי וירכשו את אמונם. ולאמיתו של דבר, מי זה רוצה לעזוב את ביתו המלא כל טוב, שזהו פרי יגיעו ועמלו של כמה משנות חייו, לקחת רק תרמיל קטן על שכמו ולנוע ברגל, הוא עם אשתו וילדיו, יום ולילה על־פני ערים וכפרים, מבלי מצוא מרגוע לנפשו העיפה? חוץ מזה, הרכבות האחרונות שיצאו מן העיר היו גדושות פקידי השלטונות ומשפחותיהם. לאנשים פרטיים לא ניתנה רשות כניסה אל הקרונות, שהיו מלאים עד אפס מקום. מכוניות לא נראו כבר בעיר. מוסדות ציבוריים אחדים לא הספיקו כבר לצאת מן העיר מחוסר אמצעי תעבורה; עליהם נמנה הבאנק הממלכתי, שלא הספיק לצאת ונשאר בתוך העיר על כל צרורות כספו וזהבו שנפלו לידי הגרמנים. הנוער המגויס של האוכלוסיה העירונית, שנכלא בתוך כתלי הקסרקטין, נמלט הביתה. מסביבות העיר הגיעו אלינו הדי יריות רובים וטרטור מקלעים.

כניסת הגרמנים אל העיר ורציחותיהם הראשונות

מתחילה נכנסה העירה פלוגת סיירים גרמניים, כשהם רכובים על אופנועים; אחר כך נתגלגלו ברעש ובצוחה אל רחובותיה של העיר מכוניות רבות, עמוסות צבא ממינים שונים: רגלים, תותחנים, טנקיסטים, מקלענים מצויידים במקלעים ובמכונות־יריה, וכל אלה מילאו את הרחובות והסמטאות. כל התחמושת שלהם וציודם היו מן הסוג החדיש, הכל אצלם מנוקה, מצוחצח ומבריק. החיילים לבשו מדים חדשים ונקיים, פניהם מפוטמים ואדומים, מבטם מפיק רצח וצמאון לדם, והם נעלו נעליים ומגפיים מצוחצחים, על ראשם קסדות נחושת, — מזויינים בכל מיני כלי זיין, בריאים, זקופים, גמישים, עליזים, כולם נראים כגבורים שחדוות הנצחון נסוכה על פניהם. מעל לעיר נשאים מטוסים רבים, הממטירים אש אחרי האנשים שנמלטו בכבישים המובילים מתוך העיר. בדרך כניסתם העירה הם המיתו יהודים אחדים; אחד מהקרבנות הציץ בחלון, ומיד ירו בו. משה, שמש הישיבה, שסיפרתי עליו לעיל, — איש עני, צדיק ותמים, נתפס ע״י הגרמנים כשסחב על שכמו צרור גדול של מצעות, שהוציא מתוך ביתו הבוער באש; קרא אליו גרמני אחד: „הַאלט!״, היהודי התמים לא הבין את פירושה של קריאה זו ומתוך בהלה התחיל בורח, מיד נורה על־ידי הגרמני ויפול שדוד על־יד בית־הקברות היהודי. יהודי שלישי, שגר מחוץ לעיר, יצא מביתו בשעת כניסת הצבא, ונורה על מפתן ביתו. באותו היום נורו: אשת המורה פודלס, גם בעל־הבית שלהם עם אמו, שנרצחו על שהתפרצו אל תוך ביתם שלושה חיילים רוסיים, בבקשם להם מפלט מפני הגרמנים שירו אחריהם. האנשים הירויים היו מוטלים בחצר שני ימים, וכשלא מצא המורה פודלס אנשים שירצו לטפל בקבורת הנרצחים, נאלץ הוא לבדו, בסיוע בנו הקטן בן העשר, לטלטל את גופת רעיתו, הצעירה והיפה, בת 34 השנים, אל בית־הקברות העתיק ולהטמינה בקבר במו ידיו.

מיד לאחר כניסת הגרמנים העירה, התחילו מוציאים את היהודים מבתיהם וכופים עליהם לשפשף את מכוניותיהם במים ולצחצח אותן וגם לשמש בעבודות שונות. בחצות הלילה הראשון התפרצו הגרמנים אל תוך בתי היהודים, ובאמתלה שבאו לשם חיפוש נשק, שדדו מתוך הארונות שנפתחו לפניהם חפצים יקרי־ערך: כסף, זהב, תכשיטים, שעונים, גרביים, לבנים משובחים וחליפות בגדים. כל דבר יקר־ערך נקנה על ידם במשיכה. את ראשית שללם היו הגרמנים רגילים לשלוח לארץ גרמניה, לבתיהם, בתור מתנה לנשיהם ולבניהם. בשלושת הלילות הראשונים נצטוו כל הגברים עד גיל 50 ללון בבתים ציבוריים מסוימים, משום שימים אחדים אחרי כניסת הגרמנים התפרצו בלילה אל תוך העיר מצד אחד שלושה טאנקים רוסים ומצד שני פלוגת רוסים לרחוב פאנעסווע, מאחורי הבית ששם הושכן המטה הראשי של הגרמנים, והמטירו עליו אש וגפרית. כל הלילה נמשך קרב־דמים, ועם דמדומי הבוקר, כראות הרוסים שהם מוקפים מכל צד, פוצצו במו ידיהם את הטאנקים שלהם; אחד מהם הרס גשר גדול, שהיה נטוי על נהר שצ׳ארה, ויפול עם הטאנק שלו אל תוך הנהר. ומשום זה יצאה פקודה, שכל הגברים מחוייבים ללון שלושה לילות רצופים בבתי ציבור אלה: באולם הקולנוע, בבית־העם ובאולמי שתי הגימנסיות. זה נעשה מתוך חשש, שמא יכבשו הרוסים שוב את העיר, או אז יוכלו הגרמנים להוביל אתם את כל הגברים המוכשרים לשאת נשק. כעבור שבוע, בהיותם כבר בטוחים שהעיר נשארה בידם, משום שחזית־המלחמה רחקה מכאן מרחק רב, התחילו הכובשים להסתדר בעיר ולפרוש עליה את ממשלתם.

השתלטות הגרמנים ותעלוליהם בתוך העיר

קודם כל הקימו הכובשים „מועצה יהודית״, כנציגת האוכלוסיה היהודית שבעיר. היא היתה מורכבת מחברי הקהילה הקודמת, שנתקיימה בשנות שלטון הפולנים; נוצרה גם משטרה יהודית, עם מפקד בראשה, שעמדה לשרותה של המועצה. פתחו שוב מחדש את כל בתי־החרושת ומפעלי־התעשיה ואת כל הסדנאות שהיו קיימים בעיר בזמן שלטון הרוסים. ככה נפתחה מחדש הנגריה השיתופית, בשם „הנגר האדום״, שבראשה נתמנה גרמני קפדן, אשר היה חובט במקל את הפועלים שעמדו לנוח לרגע קט מעבודתם. חידשה את עבודתה גם המתפרה השיתופית לתפירת בגדי גברים ונשים. הוחל בייצור נעלי־לבד חמות עבור הצבא הגרמני לעונת החורף. חידשו את פעולתן ארבע המשוריות וכל הטחנות שהיו קיימות בעיר מקודם. בכל בתי־החרושת והמלאכה הנזכרים, שעבדו לטובת הגרמנים, עבדו אך ורק יהודים. בנאים וגודרים יהודים בנו עבור הכובשים בנינים חדשים, ברובם בתי־מידות. כעבור חודש לבוא הגרמנים העירה גורשו היהודים מרחובות אחדים ונאסרו עליהם המגורים שם. המשטרה היהודית, לפי צו המועצה, פשטה על בתי היהודים בלוות גרמנים והחרימה כלי־מטבח ורהיטים שונים, הכול מהמין המשובח. הרהיטים המוחרמים נשלחו ע״י הכובשים לגרמניה. כעבור שבועיים גורשו שוב היהודים מרחו־

בות אחדים. הכובשים הצרו וצמצמו קמעה־קמעה את תחום המושב של היהודים, לשם יצירת גיטו יהודי. כעבור 6 שבועות הוצאה פקודה, שכל היהודים מחוייבים לשאת על בגדיהם, לאות קלון, שני טלאים כתומים, בתבנית מטלית מעוגלת מלפנים ומאחור, כנגד הלב מצד שמאל. שוב חודש בהיסטוריה של עמנו הטלאי הצהוב, זה אות הקלון שהיהודים היו נושאים על בגדיהם בימי־הביניים, בשבתם כלואים בגיטאות בארצות שונות, ביחוד במדינת גרמניה. כל יהודי שנתפס בלי טלאי על בגדו נענש בחביטות מגלב צמיג או במלקות על אחוריו. היהודים היו תופרים את הטלאים על גבי בגדיהם מתוך גדלות וגאון לאומי והיו אומרים: „יתביישו המה, הכובשים התרבותיים, שבשנות המאה העשרים, שנות גאות התרבות וההמצאות הטכניות החדישות, הם מחייבים אנשים כמותם לשאת אות־קלון על בגדיהם כבימי הביניים". בנות ישראל העדינות נלקחו לרחוץ את רצפות בתי הגרמנים; כן שולחו לעבודת־השדה באחוזות הגדולות, שנשללו ע"י הרוסים מידי ה„פריצים" ונהפכו למשקים שיתופיים. הוצאה גם פקודה, האוסרת על היהודים לפסוע על גבי המדרכות החלקות שבצדי הרחוב, אלא ללכת דוקא באמצע הרחוב, על גבי האבנים. ואף־על־פי שמתחילה היה קשה ללכת על גבי האבנים המחודדות, שהיו מעקמות ומכאיבות את הרגליים, התרגלנו לאט־לאט גם לזה וצפצפנו על כל ההגבלות של הכובשים, שהיו מכוונות למרר את חיינו ולהשפיל את ערכנו. כל אחד התאמץ לבצע את פקודות הגרמנים בדיקנות גמורה, וכן התאמצו המועצה והמשטרה היהודית לבצע מיד ובמדויק את כל דרישות הכובשים ותביעותיהם מאת היהודים. כעבור זמן־מה שוב גורשו היהודים מן הרחובות המרכזיים, וע"י כך נצטמצם עוד יותר תחום המושב של היהודים ונוצרו שלושה גיטאות, שלא היו עדיין מוקפים תיל דוקרני, אולם כבר נאסר לצאת משם אל מרכז העיר בלי רשיון מיוחד, ומי שעבר על זה נענש עונש חמור.

הרציחות ההמוניות הראשונות

הגיע היום המר, יום ה־17 ביולי 1941. בבוקר השכם הקיפו הגרמנים במשמרות חזקים את הגיטאות של היהודים בעיר סלונים. הם אסרו אפילו על הפועלים היהודים לצאת לעבודתם, ובחזרם על פתחי הבתים הוציאו מכל אחד מהם מספר גברים והובילום אל הבנין הגדול של בית־העם, שעמד על־יד ככר השוק. מי שהיה לו מוח בקדקדו וראה את הנולד, התחבא במקום־סתר ובזה הציל את נפשו. בינתיים נכלאו בבית־העם 1500 יהודים. סבורים היו כולם, שנחטפו לעבודה, ולכשיסיימו את עבודתם יוחזרו לבתיהם. הגרמנים ערכו חיפוש בכיסי כל חבוש, שללו מהם את הכול, אפילו את דרכיותיהם ותעודותיהם קרעו לגזרים, ובהפרישם מהם מספר של 1255 איש, הכניסו את אלה לתוך מכוניות, שעמדו הכן על־יד פתח בית־העם, 40—50 איש בכל מכונית, וכך הם הועברו אל היער הסמוך לכפר דרבנה, במרחק 7 קילומטר מן העיר. שם, ברדתם מן המכוניות, נצטוו לרוץ אל מקום מסוים, אל בורות־המוות, שהיו כבר חפורים, ובהגיעם לשם נורו כולם במכונות־יריה. בין האנשים הירויים נמצאו: הרב דמתא, יהודי בעל צורה נאה, קלסתר פני נביא, בעל דרשן נפלא, שהיה מצודד נפשות בדברו, — הגאון מר פיין; החזן דמתא, מר פנחס אוסקובסקי, עם מקהלת משורריו; בני היפה, הצעיר והרענן, בן 25, המהנדס משה, שהיה לפנים ראש הקן של „השומר הצעיר" בעירנו. הוא נמלט עם רעיתו הצעירה מביאליסטוק, ששם עבד בבית־חרושת לתעשית מכונות־טכסטיל; הוא בא אל ביתי למצוא מחסה מפני הצר וימצא כאן את מותו. גם חתני, מר יוסף זבלוצקי, מצא שם את קברו. בין המומתים היו הרבה אזרחים חשובים, לומדי־תורה מתוך העיר. מספרים, כי בראות הגרמנים את קלסתר פניו האצילים של הרב, המוארים באור השכינה, ביקשוהו שישאר בביתו ויתחבא באיזו פינה עד יעבור זעם, אולם הרב ענה להם בצאתו מן הבית: „למקום שבני עמי הולכים, גם אני אלך". סבור היה, שיעלה בידו לעורר את רגש הרחמים בלב האכזרים, שיחוסו על קהילתו. אלה היהודים, שנשתיירו בבית־העם, במספר 245, הורשו ללכת הביתה, אולם בצאתם מהבנין היו נאלצים לעבור דרך שדרות אנשי ס"ס, שהלקו כל יהודי עובר במקלות, הצליפו על כל פנים בשבטי ברזל ובמגלבים עד שפך דם. היהודים המשוחררים שבו אל ביתם מוכים ופצועים, פניהם זבים דם וצלקות כחולות על גוום, ורבים מהם נזדקקו לעזרת הרופאים. „המבצע ההומני" הזה בוצע ע"י פלוגה מיוחדת של „הגסטפו" הגרמנית, חברי ס"ס, שהיו מיועדים למבצעי־דמים בין התושבים בארצות הנכבשות; בגמרם את עבודת ההשמדה בעיר אחת, היו עוברים לעיר אחרת להרוות את אדמתה בדם האזרחים.

בתוך העיר הפיצו הגרמנים שמועות־שוא, כי הגברים שהובלו במכוניות מבית־העם נשלחו לעבוד בכביש במרחק 15 ק"מ מן העיר, אולם חיש מהר נתגלה הסוד והרצח ההמוני נודע לכל.

מאסר מועצת־היהודים בקשר עם הקנס שהוטל על האוכלוסיה היהודית

כשבועיים אחרי הרצח ההמוני גורשו שוב יהודים רבים מרחובות מרכזיים אחדים ותחום מושבם הוצר עוד יותר, אולם הגיטו שנוצר קמעה־קמעה לא הוקף עדיין בתיל דוקרני, אלא היה פתוח. בזמן ההוא הודיעה מועצת היהודים לכל האוכלוסיה היהודית, שמטעם שלטון העיר הוטלה עליה קונטריבוציה בסכום של עשרת אלפים דולר, מאתים אלף רובל רוסי ושלושה קילו שברי־זהב. בתחנונים נוקבים את הלב פנה ועד המועצה אל היהודים, שכל אחד יתרום מכספו יותר מכפי כוחו ואפשרותו, כי בזה תלוי קיומו של כל הצבור היהודי שבעיר ובזה הוא יציל גם את נפשו ונפשות אנשי ביתו. היהודים הרהרו בדבר והסיקו בחריפות שכלם: מכיון שהגרמני מטיל עלינו כסף־עונשים, יש יסוד ללמוד, שכל יהודי יכול לפדות את נפשו בכסף, ואם יתן סכום ידוע כופר־נפשו, יירשם שמו בספר הזכרונות והצל יציל את חייו ממוות. ומשום זה התחילו היהודים מביאים כסף, זהב ותכשיטים, כמו שכתוב: „ויתפרקו כל העם את עדים מעליהם", ויביאו אל בית המועצה עגילים, טבעות, צמידים ושרשרות־זהב, להעביר את רוע הגזרה מעל עדת היהודים. ועדה מיוחדת נתמנתה לשם זה, שרשמה בפנקס את שם התורם ואת סכום הכסף שתרם, וכל יהודי סבר, לאחר הביאו את תרומתו, כי בזה לא רק שהציל את נפשו הוא, כי אם מילא את חובתו כלפי כל עדת ישראל דפה.

כשבועיים אחרי המפעל הכספי, שבו השקיע הועד היהודי מאמצים מרובים כדי להעשיר את קופת הגרמנים, בבוקר לא־עבות אחד, בקום היהודים משנתם, פשטה השמועה בכל פינות

הגיטו, כי כל חברי המועצה היהודית, עם נשיהם, בניהם ובנותיהם, נאסרו יחד עם שכניהם והובאו אל בית־הכלא העירוני. כשהתחילו לחטט ולבקש פרושים ונימוקים למאסר זה, שמעו מאחורי הפרגוד, כי המועצה היהודית נאשמת במעילה בכסף־הקדשים, כלומר, שחלק הגון מכספי הקנס הוטמן ע״י חברי המועצה. זאת היתה אשמת שוא: איש לא תפס, כי לגרמנים תכנית מעובדת מראש, כיצד להשמיד בשיטתיות ובהדרגה את האוכלוסיה היהודית. קודם כל הם השתמשו במועצת היהודים כדי לסחוט בעזרתה מאת הציבור היהודי את כל אמצעיו הכספיים, ולאחר שהמועצה נוצלה לשם זה, הוציאוה להורג. כדי למחות את עקבות פשעם, הם ניסו בכל אמצעי תרמית לסמא את העיניים ולהצדיק את מעשיהם בקרב הקהל, בהטילם אשמת־שוא על הקרבנות האומללים שלא חטאו ולא פשעו.

מיד לאחר זה הוצאה פקודה לבחור בועד חדש שיעמוד בראש הקהילה. בחירת ועד חדש לא עלתה כל כך בנקל, כי כל אחד היה חושש להימנות כחבר הועד, פן ישיגהו גורל הועד הקודם, ולפיכך נתמנה תיכף ועד חדש לפי פקודתו של שליט העיר. בשיטתיות חוסלה כל האינטליגנציה היהודית — אנשים מלומדים, בעלי השכלה גבוהה; ביניהם היו רופאים אחדים, מהנדסים, פרקליטים ומורים, — כולם מוגרו בבית־הכלא העירוני. לאחר שהועד החדש לקח את רסן ההנהגה בידו, הוצאה שוב מטעם השלטון הגרמני פקודה, המטילה על האוכלוסיה היהודית קונטריבוציה שניה. שוב פנה הועד החדש ברוב תחנונים אל השיות הנפחדים בכרוז, שכל אחד יתרום מכספו למעלה מאפשרותו למען הצלת נפשו ונפש עדת היהודים. ושוב עלה בידי הועד לדלות מאת האוכלוסיה היהודית סכום כסף הגון בשטרות, זהב ותכשיטים. לאחר שבועיים נאסר גם הועד השני, בלי שום נימוקים, והובל לבית־הכלא. איש לא רצה להימנות עוד עם חברי המועצה, אבל הגרמנים היו זקוקים לנציגות של הקהילה היהודית והוצרכו ליצור איזה מנגנון יהודי שיסייע להם לבצע את תכניתם, ואז התנדב ילישביץ להיות „יודנראט״.

בזמן חילוף המועצות לא פסקו היהודים למשוך בעול העבודה; בתי החרושת ובתי־המלאכה פיתחו פעולה מאומצת לטובת הגרמנים. בוקר־בוקר היו יוצאים הפועלים לעבודתם. באמצע היתה הפסקה לשעה אחת לארוחת־צהרים, בשש בערב היו חוזרים הביתה. נוצרה לשכה מיוחדת לעבודה, ששם היו נרשמים כל חברי פלוגות־העבודה. הלשכה היתה ממונה לפקח על הפועלים שיבואו בדיוק לעבודה, ומי שלא בא היה נענש עונש חמור.

הטבח הראשון בעיר סלונים

בראשון לחודש נובמבר קיבלו בעלי־מקצוע „היעילים״ פקודה להתישב בשני הרובעים שמעבר לנהר שצ׳ארה, הקרויים באליונה וז׳אבינקה. בהתאם לזה הם קיבלו פתקאות צהובות, שבהן היה רשום, כי לבעליהן ניתנת הזכות לגור בגיטו. הדבר הזה זעזע והפחיד את לבות שאר היהודים, שאינם בעלי־מקצוע. מאי־משמע, שרק לבעלי־מקצוע נתונה זכות־ישיבה בגיטו? ולאן ילכו האנשים שאינם בעלי־מקצוע?... אולם לאחר זה עברו 10 ימים שקטים והיהודים נרגעו. והנה הגיע היום המר והשחור, 14 בנובמבר 1941 (כ״ד מרחשון תש״ב). עוד עם דמדומי הבוקר הוקפו הגיטאות במשמרות חזקים של אנשי ס״ס. שני הרובעים, באליונה וז׳אבינקה, שנשתכנו בהם בעלי המקצוע, נותקו והובדלו משאר הגיטאות; הופסקה התנועה בעיר; נאסר על הנוצרים לגשת אל רובעי היהודים; אסרו על הפועלים היהודים לצאת לעבודתם. אל הגיטאות התפרצו עשרות מכוניות טעונות אנשי ס״ס מזוינים, שמילאו את כל הרחובות והסמטאות. זוועה השתלטה בכל הגיטו, אימה חשכה תקפה את כולם. היהודים שהכינו מקודם איזו מחתרת או מחבוא נמלטו לשם עם בני־ביתם. הגרמנים התרוצצו כזאבי טרף וכפריצי חיות, מבית לבית, בצוותם על יהודים להתלבש מהר בבגדי יום־טוב, לקחת צרור מיצרכים הנחוצים להם ביותר ותיכף להיכנס אל המכוניות שברחוב, כדי לנסוע לעבודה לעיר אחרת. יהודים רבים האמינו בתמימותם לדברי הגרמנים. הם התקשטו בבגדי שבת ועלו על המכוניות. בבעלי־המקצוע, שדרו מעבר לנהר, ובשאר האנשים בעלי הפתקאות הצהובות לא נגעו הגרמנים לרעה. שאר היהודים, שנשארו מאפס מקום במכוניות הגדושות אנשים, הוזעקו והובלו אל ככר השוק לחכות שם עד שתחזורנה המכוניות. מסביב לככר השוק הועמד משמר של חיילים ליטאים ושוטרים מזוינים, ששמרו שמירה מעולה על היהודים, ומי שרצה לצאת מחוץ לגדר, אפילו לעשות את צרכיו, הוכה מכות אכזריות. כעבור שעה חזרו כל המכוניות ריקם. הרוצחים הגרמנים ניתקו את התינוקות מעל זרועות אמותיהם ובאחזם ברגליהם הקטנות, זרקו אותם לתוך מכוניות מיוחדות, שנתמלאו פעוטים משוועים לעזרה. שוועת הילדים התלכדה עם צעקות אמותיהם לקול אחד מחריד ומזעזע את הלב, אבל לא את לבות האבן של אנשי ס״ס. הם הזדרזו לבצע את מפעלם האכזרי בהקדם, ולפיכך דחפו, הדפו והכו את היהודים לזרזם שייכנסו למכוניות. בסיוע המגלבים, שהרביצו מלקות על כל צד, ובעזרת השוטרים הרוסיים והחיילים הליטאים, הוכנסו היהודים בעל כרחם אל המכוניות, שהובילום אל שדות הכפר צ׳פליובה. הסמוך אל הכביש המוביל לעיר ברנוביץ. משם הובלו אל בורות־המוות, שהוכנו שם מקודם לכן. פלוגות פלוגות, במספר 30 איש, נצטוו מיד להתפשט, נורו באש רובים ומקלעים והושלכו הבורה. אחדים מן היהודים נפצעו פצעים קלים, אולם מתוך פחד, לבלתי ראות בעיניהם את המוות ואת מחזות־הזוועה ולבלתי שמוע את צעקת המעונים, קפצו בעצמם אל הבור ונתחבאו תחת גופות המתים. נשים רבות הותקפו היסטריה נוראה והתעלפו בטרם שנורו. ילדים פעוטים נחטפו מתוך זרועות אמותיהם והושלכו בעודם חיים אל הבור. נשים עם בעליהן, אבות ובנים חבוקים, שלובים איש בזרועות אחיו ברגע הפרידה האחרונה, נורו והושלכו בצוותא חדא הבורה. יהודים באלפיהם עמדו בתור והמתינו למלאך־המוות ובעיניהם חזו כיצד נרצחו הוריהם, אחיהם ואחיותיהם, ולא יכלו לבוא לעזרתם, משום שכל מי שזז מן השורה הוכה מכות אכזריות. מכוניות מלאות אנשים עמדו זו אחרי זו וחיכו לתור, — כשמכונית אחת נתרוקנה מאנשיה, באה במקומה המכונית השניה. מחזות־הזוועה על־יד הבורות אין לתארם במלים. אנשים התרוצצו כמשוגעים, תלשו את שערות ראשם. היו כאלה שיצאו מדעתם. אלה שניסו לברוח, עונו באכזריות ואחר כך נורו. מלבד זאת היתה כל הככר מוגדרת בתיל דוקרני. אמהות התחננו לפני הרוצחים לרצוח אותן תחילה, שלא תחזינה עיניהן במיתת ילדיהן.

מדוע לא חשכה השמש בשמים, בראותה את הרצח ההמוני של ילדינו היפים והתמימים, החפים מכל פשע? מדוע לא פתחה האדמה את פיה לבלוע את כנופית רוצחי הנוער הזקוף שלנו? כיצד יכול היה רבון העולמים לשקוט במכונו ולהשקיף בשויון־נפש ממרום, בשעה שאברהם־משה, שמש בית־הכנסת הגדול, לאחר שקיבל רשיון לערוך תפילת אזכרה לנשמות הנרצחים, נשא בקולו המצלצל, ספוג יגון עמו, את תפילת „אל מלא רחמים" ולאחר זה הוא נורה האחרון? ואף־על־פי־כן, ולמרות הכול, עמד בחוץ יום יפה: השמש הפיצה אור־יקרות, השמים הכחילו, היער הכחיל מרחוק והסביבה היתה מקסימה. והאל בשמים שתק ונסים לא נתרחשו.

בארבע שעות אחרי הצהריים נסתיים מבצע־הדמים, המשמרות שבעיר הוסרו והתנועה ברחובות הותרה. היהודים יצאו אחד־אחד מן החורים והסדקים שנתחבאו שמה, מתוך פחד הציצו מסביב, אם אין נראים גרמנים, אולם מסביב היה שקט והחיים חזרו למסלולם הרגיל. גם מסביב לבורות־המוות השתלטה דומיה, רק גרמנים מספר נשארו לשבת על־יד הבורות ולפקח שאיש מן הנרצחים לא יעלה, חס ושלום, מקברו.

בחצות הלילה, לאחר שנתרוקנה כל הככר מחיל המשמר, הורגשה תנועה בשטח הבורות: שכבת העפר התחוה, שכיסתה מלמעלה את הקברים, התחילה תוססת, ומתוכה התחילו מבצבצים ראשי אנשים. היו אלה האנשים שנפצעו פצעים קלים והתחבאו תחת גופות המתים. בהרגישם שיש בהם רוח חיים, נערו מעליהם את גופות המתים ובזחלם מתוך יראה על גחונם, נשתרכו עד הכפר איסייביץ'. ביחד הם היו 16 איש. איכר ריחם עליהם והכניסם אליו הביתה, להשיב את נפשם. עם דמדומי הבוקר הם התגנבו אל תוך העיר. שמונה מן הנפצעים נתקבלו אל בית־החולים היהודי, ביניהם היתה האחות פוקסמן מברנוביץ, ששימשה מקודם בבית־החולים. אולם כעבור ימים אחדים נודע הדבר לגרמנים, הם הקיפו מיד את בית־החולים היהודי והניצולים הוצאו שוב להורג על־יד אותם בורות־המוות. בסך הכול הושמדו ע"י הרוצחים בטבת ה־14 בנובמבר 1941 למעלה מעשרת אלפים איש. המפעל הרצחני הזה נמשך מהבוקר עד 4 אחה"צ, והיוזם של מבצע השחיטה הזו בעיר סלונים היה מפקד המחוז, הרוצח הגרמני היק.

התקופה שבין השחיטה הראשונה והשניה

התקופה שבין השחיטות נמשכה שבעה חדשים ויותר. בתקופה זו לא נתרחשו מאורעות־דמים בעירנו, אלא שבתחילתה נשדד כל הרכוש מבתי היהודים הנרצחים ובסופה נסתיימה הקמת גדר־התיל מסביב לגיטו היהודי, שקיבל צורה מסוימת.

למחרת השחיטה הראשונה השכימו, עם דמדומי הבוקר, קרובי היהודים המומתים ובסיוע השכנים התחילו להוציא מבתיהם את כל רכושם שנשאר בבית. מן הרחובות הרחוקים, שהיו מנותקים מן הגיטו הראשי, היה קשה להציל את רכוש הנרצחים. כשנודע למשטרה שהיהודים מטלטלים את רכושם, מיד העמידה שם שוטרים, שאסרו על האנשים להיכנס לרחובות הללו. בשתים־עשרה בצהרים יצאו השוטרים עם עגלונים נוצרים לפנות את בתי היהודים שנספו. המפעל הזה נמשך כשבועיים, עד שהעבירו את כל הרהיטים, המצעות, הבגדים וכלי־המטבח אל מקום מיועד לזה. השוטרים הרוסים וסתם תושבים מן האוכלוסיה הנוצרית השתמשו בשעת־כושר זו ושדדו את רכוש היהודים שנרצחו. ביום, וביחוד בלילה, היו מתגנבים אל הבתים הללו, ומוציאים משם חבילות בגדים וחפצים אחרים והיו מטמינים את כל זה בביתם. שאר החפצים הועברו אל מקום מסוים ושם נמכרו לאוכלוסיה הנוצרית במחירים זולים. הנה כך עבר רכושם של היהודים הנרצחים לידי האזרחים הנוצרים, שגם התישבו בבתי היהודים הפנויים.

לאחר שנתרוקנו בתים ורחובות שלמים מיושביהם, ניתן צו שכל היהודים חייבים לעזוב את בתיהם ולעבור אל הגיטו שבשכונת חוף־הנהר או לעבור אל הגיטו שמעבר לנהר, והגיטאות באליונה, ז'אבינקה ושכונת חוף־הנהר הוקפו מכל צד בתיל דוקרני ונסגרו ע"י שערים מיוחדים. להעברת מטלטלי הבית אל הגיטאות הנזכרים ניתן זמן מעשר בבוקר עד 6 לפנות ערב, ומי שיעבור את המועד יוחרם רכושו והוא עצמו ייענש במאסר. בעקב זה שוב נתחוללה מהומה ברחוב היהודים. אולם היות ופקודה זאת יצאה ביום ראשון בשבוע, בהיות ככר השוק מלאה עגלות איכרים, שכרו היהודים את העגלות מבלי להתחשב בסכומים שתבעו מהם האיכרים, אשר השתמשו בהזדמנות הבהלה וגרפו מהיהודים הון לכיסם. היהודי חס להשאיר שמה אפילו זוטות, כגון פכים קטנים, בקבוקים, גזרי עצים וכל מיני סמרטוטים. גברים, נשים וילדים, שטופי זעה, סחבו וטלטלו על גבם הכפוף צרורות גדולים של בגדים ומצעות. כל החצרות, הרחובות והסמטאות של הגיטו נתמלאו מטלטלים, שברי רהיטים וגזרי עצים, שהיו מוטלים ערימות, זו על גבי זו, עד אפס מקום. אנשים חזרו על פתחי הבתים לתור להם איזו פינה, להידחק שמה ולהניח את ראשם. בתי הגיטו נתמלאו אנשים, בכל חדר 15—20 איש.

אני ובני ביתי ושאר דיירי הבית, במספר 50 איש, ניצלנו בשעת השחיטה הודות לשני מחבואים שהכינונו מראש; אחד סידרתי בחצר, בעליה צרה שעל־גבי בית־שימוש בעל 4 מדורים. הכניסה אל העליה סודרה דרך פשפש קטן וצר, שהותקן והוסוה בסיפון בית־השימוש. היתה זאת „אמצאה מחוכמת של המאה העשרים". מחבוא זה מיועד היה עבור בני ביתי, במספר 8 אנשים, אולם בשעת השחיטה, כשמלאך־המוות היה פוסע ברחובות הגיטו וגוזר על ימין ושמאל, נדחקו אל מאורה צרה זו 20 איש. כולנו היינו מוטלים שם כבושים ודחוקים אחד על גבי השני והיינו נזהרים אפילו בנשימתנו. זכורני, בשעת השחיטה נכנס אל בית־הכסא גרמני אחד לעשות שם את צרכיו, ואז עצרנו כולנו את נשימתנו עד שיצא משם. אלה היו הרגעים המסוכנים והקשים ביותר בחיינו, אבל הגרמני לא הרגיש בנו ואנחנו ניצלנו. השכיבה על גבי המחראה, שהיתה נודפת מלמטה ריחות מעופשים, כשלמעלה הוחנקנו על־ידי הגג הנמוך והמשופע ונכבשנו זה לזה כמליחים בחבית, עד כדי חוסר אויר לנשימה, במשך 12 שעות רצופות, — היתה למעלה מכוח אנוש. אולם ענויינו לא היו לשוא, נשארנו כולנו בחיים. עוד מחבואה אחת סידרתי על גבי העליה השניה של ביתי, עבור הדיירים שישבו בקומה השניה. הסתתרו שם 25 איש, אולם בעטיה של נערה בלתי־סבלנית, שקפצה מלמעלה למטה לאחר 2 שעות של ישיבה והציצה החוצה בעד החלון הפתוח, התפרצו למעלה שני גרמנים והורידו משם 6 אנשים, בעוד שהשאר הספיקו לברוח.

עכשיו, בשעת הבהלה, קפצו אל ביתי חברי המורים, שעבדו אתי ביחד בבית־הספר המועצתי, ויבקשוני לתת להם

מקום בביתי, שעמד במרכז הגיטו שעל חוף הנהר. כמובן, פתחתי לפניהם את ביתי והשכנתי אותם ואת בני־ביתם בחדרי המרווחים. ואעפ״י שדרו שם מקודם דיירים, ביקשתים להצטמצם קצת ולתת מקום לחברי המורים; כך נשתכנו בכל חדרי ביתי כמאה איש. לא בנקל עלה בידינו להביא סדר בחצר, שהיתה מלאה קורות, קרשים, עצים, רהיטים ומטלטלים שונים, שנערמו שמה ע״י הדיירים החדשים. לאחר גיוס כל דיירי הבית, עלה בידינו להכניס את הרהיטים הנחוצים לתוך החדרים, ואילו את העצמים הטפלים, וכן את העצים והקרשים, הכנסנו למחסנים, וכך פונתה החצר. הצרה הכללית ליכדה את כולם וקירבה את הלבבות, עד שכל אחד היה מוכן לסייע לשני וגם לצמצם את מקום מגוריו כדי לתת לחברו איזה מקום. כשכולם השתכנו כבר בקושי בתוך הגיטאות, נשלחה מטעם המועצה היהודית פלוגת פועלים לגדור את הגיטאות של החוף ולהקיפם ברשת תיל דוקרני. במשך חודש ימים גודר הגיטו מסביב והועמדו שני שערים משני קצותיו, ונוטרים יהודים שמרו חליפות לידם.

כן סוגרו גם הגיטאות שמעבר לנהר, וגם הסכר המגובש מחול וחצץ, שנמשך כאן כעין כביש לאורך הנהר, שהיה משמש למקום טיול ונופש ליהודים, נותק מעל הגיטו החופי ונחסם גם הוא ע״י תיל דוקרני, לבלתי תת ליהודים ליהנות ממימי הנהר ולטמא אותם ברחיצה. לשכת־העבודה היהודית הקימה, על־פי פקודה ממעל, פלוגות שלמות של פועלים עם מנהלים בראשן, שהיו מועסקות בעבודה שחורה זו — להרוס, לנפץ ולקרקר את בתי היהודים המומתים ולמחותם מעל פני האדמה. רבים מן הבנינים החדשים נמכרו ע״י הגרמנים לאיכרי הכפר, שהיו קונים בית בעד 300—500 מארק והיו מעבירים את חלקיו אל הכפר. הנה כי כן הועבר רכוש היהודים הנרצחים לידי שכנינו הנוצרים.

גדודי הפועלים היהודים בזמן שלטון הגרמנים. מקומות עבודתם ובתי החרושת שעבדו בהם

ברחוב הגשר, שנחשב מחוץ לתחום הגיטו, בביתו של סגן ראש העיריה לשעבר, מר משה זבלוצקי ז״ל, נפתח משרד־עבודה לפועלים היהודים, בו עבדו חמשה פקידים. הם ערכו רשימה של כל היהודים, לרבות הנשים, מגיל 15 עד 45 שנה, המחויבים לצאת בכל יום לעבודת־כפיה. הפועלים נחלקו לשני סוגים: לבעלי־מקצוע „תועלתיים״ ולפועלים פשוטים שעסקו בעבודה שחורה. בעלי המקצוע עבדו בבתי־מלאכה השיתופיים, שנוסדו בזמן שלטון הסובייטים ועכשיו נתחדשה פעולתם תחת השגחת הגרמנים. מבתי־המלאכה הקודמים חידשו את פעולתם: בתי־המלאכה לחייטים, ששם תפרו מדי־צבא ולבנים עבור הגרמנים; בית־מלאכה לסנדלרות, ששם הכינו נעליים ומגפיים עבור הצבא; בית־מלאכה לנגרים השתכן בביתו של גולדנברג, ברחוב דלוגה, ושם הכינו דלתות וכל מיני רהיטים עבור הגרמנים. באותו רחוב דלוגה היו שלושה בתי־מלאכה לעיבוד שלחים, ששם יוצרו מינים שונים של עור רך ועור לסוליות. הבורסקאים, על אף שעבדו תחת השגחת הגרמנים, עשו מן הצד עסקים טובים: היו לוקחים במשיכה חתיכות עור סוליות ומוכרים אותן בגיטו במחיר יקר, והעור הקשה היה יקר מאוד בימים ההם, כי הגרמנים החרימו לעצמם את כל מוצרי העור שנמצאו בשוק ובבתים פרטיים. הבורסקאים התירו לעצמם למעול מעט בעבודתם, כי הלא עבדו עבודת־חינם מתוך כפיה. הסוחר היהודי פיוס פתח בית־חרושת לטקסטיל, ששם נארגו מיני אריג שונים בשביל הגרמנים. פועלים יהודים רבים עבדו גם בחמש המשוריות שהיו קיימות בעיר. כן נפתח בית־חרושת ליצור נעלי־לבד עבור הגרמנים לימי החורף. במכון החשמל ברחוב זאמוסטיה עבדו חשמלאים יהודים מומחים. במכון המים עבדו יהודים שרברבנים. היו בתי־מלאכה שעבדו בהם נפחים ומסגרים. יהודים רבים עבדו במוסכים ששירתו את מכוניות הגרמנים. יהודים מומחים במקצוע הבנין בנו לגרמנים בתים ובתי מטבח. בראש כל מפעל עמד גרמני, שהיה משגיח על הפועלים ומזרזם למלא את העבודה כתיקונה. על אף שעמדו ברחובות רבים בתים ריקים, שמהם גורשו התושבים היהודים אל הגיטאות, תקף פתאום רוח שגעון את ה„גביטס קומיסאר״, הרוצח היק, שהחליט לבנות מועדון גדול לקצינים הגרמנים. הוא כינס מיד מאה בנאים יהודים אל המגרש הריק, שהשתרע על־יד בתי האחים רבינוביץ, ברחוב זמקובה, ויצוום להביא מן היער אל המגרש הזה עצים גדולים ועבים, מן המין המשובח, וכאן הקציעו, עיגלו והחליקו אותם ומן הסדים המעוגלים הללו בנו בנין־עץ בעל ממדים רחבים מאוד: 50 מטר רחבו ו־70 מטר ארכו. את הבנין הגדול הזה בנו במשך שנה תמימה מאה איש, תחת השגחת האדריכל היהודי מר וולפשטין, ועד חיסול הגיטאות הספיקו להקים רק את הכתלים בלבד. גם מול בנין העיריה נבנתה מאבנים ולבנים אורוה גדולה לסוסים גרמנים. מנהל עבודת הבנין היה התנר הזקן, מר שילם, שהיה מחבב מאוד את הטיפה המרה והיה אומר שהודות לזה, שהוא מדיח קצת את גרונו בכל יום בבוקר, בצהריים ובערב ב„מים המאררים״, יכול הוא בשנת השבעים ושמונה לימי חייו להחזיק מעמד. כל אלה בעלי־המקצוע הנזכרים לעיל נקראו „אומנים תועלתיים״. בשנת 1942, כשנקבעו הגיטאות בסלונים, הועברו כל בעלי־המקצוע אל גיטו ז׳אבינקה וגם קיבלו תעודות צהובות מאת השלטונות, שהקנו להם רשות לגור בגיטו. ואמנם, אלה האומנים ניצלו מן הטבח הראשון, שנערך על עשרת אלפים יהודים, שישבו בשאר הגיטאות, ומשום זה עברו כמה עשרות יהודים בעוד מועד, כמובן בחשאי, משאר הגיטאות אל הגיטו ז׳אבינקה, וגם הם ניצלו מהטבח הראשון.

מלבד האומנים בעלי־ המקצוע נוסדה בריגדה שלמה של פועלים שחורים, שחולקו לפלוגות שונות, לפי סוגי העבודה, שבראשן עמדו מנהלי־עבודה יהודים. פלוגת מנקי הרחובות היתה מחויבת לבוא בהשכמה ולהסתדר לפני חלונות משרד־העבודה ומטאטאים על שכמם.

הפלוגה השניה, שמנתה למעלה משש מאות בחורים צעירים, נקראה בשם „מפוצצי בתים״. תפקידם היה לקרקר ולהרוס את בתי־העץ, שסומנו מטעם השלטון בצלב אדום, בגיר אדום על גבי כותל החזית. הפועלים הללו היו מחויבים להניח בסדר את כל חמרי הבנין ההרוס באותה החצר. העבודה הזאת, שכשלעצמה היתה קשה, היתה כרוכה בקשיים אחרים: מפאת טיפוס על הגגות וטלטול העצים העקורים נקרעו הבגדים והנעלים, שהיו יקרים מאוד בימים ההם. ביחוד קשה היה להרוס את הגגות. מטעם הרשות היה אסור לקרוע מעל הגג שחיפים בודדים, אלא את כל הגג עם הטפחות בפעם אחת. התמחו בעבודה זאת צעירים אחדים אמיצי גוף, שהיו גוזרים

במשור את קצות המעזובות שעליהן נשען הגג, ובמוטות ארו־כים מצוידים בקרס ברזל היו קורעים וסוחבים את הגג למטה. הגגות עם הטפחות הועברו אל חצר משרד־העבודה ושם הם הוכנסו אל האולם הגדול, שבו היה לפנים בית־המרזח של מר גלוצר, ונמסרו לידי פועלים שהוציאו בצבתות את המסמרים ואת השחיפים סדרו לחוד. המסמרים העקומים שהוצאו נמסרו לחדר שני סמוך, ששם ישבו כעשרים נערות צעירות, מבנות האינטליגנציה שבעיר, לרוב מבוגרות הגימנסיה, בגיל 17—18, מסביב לשולחן ארוך ובפטישים קטנים היו מישרות את המסמ־רים המעוקמים, שהונחו בסדר על פי גדלם בתיבות מיוחדות לזה. בין הנערות מצאתי את בנותיהם של גרשון ברנשטין ומוני קפלן. לא כל הנערות זכו להיכנס למחלקה זו, והיתה זו באמת זכות מיוחדת, כי כאן ישבו בחדר חם, תחת קורת גג, והעבודה כשלעצמה לא היתה קשה. הנערות היו יושבות ומשוחחות ביניהן, לפעמים מתוך שעמום פתחו בשיר, אולם כשהודיעו בבית, כי הגרמני סטלה מתקרב, התחילה מיד העבודה בפטישים ושאון מחריש־אזניים היה עומד בבית. כן היתה קיימת פלוגה של פועלים שחורים, שהיו עוקרים את אבני היסוד של הבתים ההרוסים. האבנים הובלו אל מקום מיוחד ואת המגרש היו מישרים עם אדמת הסביבה, לבלתי הכיר, כי כאן עמד בית. רעפי התנורים ההרוסים הובלו גם הם אל ביתו של גלוצר ושם ישבו בחדר מיוחד פועלים, רובם נשים, שהיו מנקות את הרעפים מן הלבנים ומסדרות אותן נדבכות. פלוגת „מפוצצי הבתים" גדלה במנינה עם בואם של בחורים צעירים, שהובאו לעבודה בסלונים מן העיירות הסמוכות ביטן, דרצ׳ין, קוסובה ואיבצביץ. הם צורפו כולם אל הפלוגה הנ״ל.

נזדמן לי פעם לעבוד בצותא חדא עם הנוער שלנו, והוא עשה עלי רושם טוב מבחינת בריאותו וזריזותו בעבודה: במשך שעתים היו מהרסים ומפוצצים בנין גדול, כאילו לא היה קיים מעולם, אולם כולם כאחד היו עגומים ועבדו מתוך מרירות בלב: רגש קשה העיק על לבם, שנפל בגורלם תחת שבט הנוגש להרוס בתי יהודים, שעל בניתם ותיקונם עבדו דורות שלמים, אבות, בנים ונכדים, אשר היו מקפחים משנתם, מקמ־צים באכילתם ומקימוצי הקיבה בנו קורת־גג לראשם, ועכשיו הבנינים האלו הולכים ונהרסים בידי יהודים. כלום יש עלבון צורב מזה? באופן כזה נהרסו כל הבתים שעמדו על ההר, ברחוב פודגורני, ברחוב רוז׳נויאר, ברחוב הקדרים וברחוב הרחב. ולא רק בניני־עץ, אלא גם בניני לבנים נהרסו, ולבני הקירות, ביחד עם רעפי התנורים, נמכרו לאכרי הסביבה.

פועלים יהודים רבים עבדו במחסני הצבא, ששוכנו בבני־נים ארוכים ברחוב הרכבת. מחסנים אלה נקראו „בויטע־לאַגער". הם היו מלאים תחמושת מכל הסוגים. משם היו הפועלים היהודים שלנו גונבים בלילות נשק ומעבירים אל הפרטיזנים היהודים שביערות. ואף על פי שאחדים מהם קיפחו את חייהם בדרכם זו, נמצאו אחרים שהמשיכו את עבודתם.

עד הטבח הראשון שנערך ב־14 בנובמבר 1941, היו הפו־עלים היהודים נוהרים למקומות עבודתם משבע עד שמונה באופן חפשי, כל אחד לבדו. אולם לאחר הטבח הראשון, כשהחל הגרוש מן הרחובות המרכזיים ונקבעו הגיטאות המגודרים בגדרות־תיל, בשכונת החוף ובשכונות באליונה וז׳אבינקה, נגזר על הפועלים להתאסף יחד לאורך רחוב החוף ולהסתדר בשורה ארוכה פלוגות־פלוגות, לפי סוגי העבודה. מפינת ביתי עד ביתה של ד״ר יקימובסקי, ששם היה השער אל הגיטו. בחצי שמונה נפתח השער. משני צדיו עמדו גרמנים שהיו מונים את הפועלים היוצאים בסך אל מקומות עבודתם. כל הפועלים היו מחויבים לבוא בדיוק בכל בוקר, בשעה הקבועה, אל מקום כינוס הפועלים ולצאת לעבודתם, ומי שהחסיר יום־עבודה חייב היה להביא פתקה מאת הרופאים, שיש לו חום למעלה משלושים ושבע מעלות. מי שלא בא לעבודה בלי סיבה חשובה, נמסר שמו ע״י מנהל העבודה ללשכה ומשם נמסר הדבר למשטרה היהודית, שדנה אותו ליומיים מאסר.

מרפאה היתה קיימת ברחוב אופרובה, בבנין ביה״ס העממי, ששם ישבו בקביעות שני הרופאים הצעירים מר רבינוביץ ומר ברסקין. הראשון נספה בטבח השני והשני נרצח ביער, בשעה שהדפו הפרטיזנים היהודים התנפלות הפרטיזנים הגנוצרים עליהם. המשטרה היהודית שיכנה את מפקדתה בבית האחורי של מר זאקהיים, רופא השיניים. לשכת־העבודה והמש־טרה נמצאו תחת פיקוחם של הגרמנים, ואי אפשר היה לעשות זיוף כלשהו או להתנהג לא לפי רצונם. הפועלים יצאו לעבו־דתם לפני שמונה. עבדו 4 שעות עד 12, שעה אחת ניתנה להם לארוחת הצהריים ומאחת עד 5 עבדו שוב 4 שעות.

בכל שלושת הגיטאות היתה חנות, שבה היו מחלקים לחם וגריסים למשפחות הפועלים, 200 גרם לכל נפש חנם. גם בביתי היתה חנות כזאת, לשרות יושבי הגיטו של „החוף", שבה נתחלק הלחם ע״י העסקנית הידועה של הקק״ל, אסתר קפלן, והמורה שרה בורצקי ז״ל.

הפועלים היו מקבלים את מנותיהם חנם, ואלה שלא עבדו נאלצו לשלם מחיר הלחם. חלק מן הקמח עבור הפועלים נתנו השלטונות הגרמנים והיתר הוסיפה המועצה היהודית, ששוכנה בביתו של ניסן יזרסקי.

חיי היהודים בגיטו המסוגר

אחד מפלאי תקופת השואה היתה העובדה, שיהודים הצליחו ליצור תנאי חיים גם בגיטו המסוגר מכל עבריו. הודות לזה, שלא ניתנה רשות הכניסה אל הגיטו ללא־יהודי, לרבות הגר־מנים, הרגישו היהודים עצמם בסביבה חפשית ושקטה, כמו בביתם הפרטי. השלטון על הגיטו והפיקוח עליו נמסר לידי הנוטרים היהודים. ואעפ״י שלפעמים הם הקשיחו את לבם מאחיהם, ברצותם לבצע את פקודת השליטים האכזרים, מכל מקום ראו בהם היהודים אחים לצרה. הזיק היהודי היה מתלקח ומתלהב בתוך הגיטו, שרר נקיון גמור בכל חצר, בכל תיבת אשפה ובכל בית־שימוש. כל אחד השגיח בהקפדה יתרה על הנקיון של חדרו ועל הנקיון הגופני של בני משפחתו. והודות לאמצעי זהירות אלה לא פרצו מחלות מדבקות בתוך הגיטו היהודי.

לא הורגש גם במיוחד מחסור במיצרכי מזון ומי שהיה לו כסף יכול היה להשיג מכל טוב: בשר, דגים, שומן, שמן, חלב, חמאה, ירקות, דבש. גם המחירים לא היו ממולחים ביותר. אצל רבים בגיטו לא הורגש מחסור בשטרי כסף, ואפילו במט־בעות זהב ודולרים. הרבה כספים של האנשים שהושמדו בשחיטה הראשונה נתגלגלו לידי קרוביהם, או לידי אנשים זרים לגמרי, שהתגוררו עמהם בבית אחד ועל פי נס ניצלו ממוות. הדיירים האלו ידעו איפה טמונים כספי האבודים וזכו

בהם. הפועלים היהודים, שעבדו מחוץ לגיטו, היו מחליפים ליד מקום עבודתם אצל האיכרים, חליפות בגדים במיצרכי מזון, והיו שקנו דברי אוכל מאת האיכרים בכסף, לשם מכירה. בערב כשחזרו הביתה, היו מבריחים בתרמיליהם את מיצרכי המזון אל הגיטו ושם גם נמכרו ברווח. כן היו מצויים בגיטו יהודים, ביחוד מפליטי לודז, ורשה וערים פולניות אחרות, בעלי כשרונות מסחריים, והם התודעו אל גרמנים, שהיו סוח־רים לשעבר, בעלי מכוניות, שעבדו עכשיו בתור נהגים בצבא, עשו שותפות אתם והיו נוסעים 2—3 פעמים בשבוע לביאליס־טוק ומשם היו מביאים אל הגיטו שלנו בחשאי סחורות שונות: צרורות טבק, שמרים, סאכרין, סוכר, סיגריות, גפרורים וכדומה. בלילה, כשהיו חוזרים, היו נפתחים לפניהם ע״י הנוטרים היהודים שערי הגיטו, היו פורקים ליד איזה בית את הסחורה המובאת ומיד נעלמים לחוץ משערי הגיטו. כמובן, שסכנה היתה כרוכה בזה. היהודי המכניס את הסחורה היה מסכן בזה את נפשו, ומשום זה היה הרווח שלו מן הסחורה מופרז מאוד, 10 מונים מכפי שויו. עד 8 בבוקר נמכרה הסחורה לסוחרים זעירים. את הרווח שלו היה היהודי מחלק חצי־חצי בינו ובין החייל הגרמני, שהיה אף הוא שבע רצון מעסק זה ועושה אותו מתוך אמון גמור ביהודי. היו גם קיימות נקודות בתך הגיטו, שאכרי הכפר היו באים לשם, ומאחורי גדר־התיל היו עושים חליפין בסחורות שונות.

נוצר בגיטו גם טפוס של „מסובבי מקלות״, בעלי תעודות משוחדות הקובעות שנושאיהן אינם מוכשרים מחמת מחלתם לשום עבודה, ואלה היו סוחרים בכסף שונה, ביחוד בדולרים ובמטבעות זהב, וגם בשברי זהב ובאבנים יקרות. לאלה הספ־סרים היה רכוש עצום. הכסף הזר, הזהב והאבנים היקרות הועבר ע״י יהודים לעיר ביאליסטוק. המסחר היה בדרך כלל מתנהל ביושר ובצדק, בלי שום רמאות וגזלת הון זר. יהודי הגיטו גילו כאן את כשרונותיהם המצוינים במקצוע המסחר, ניהלו עסקים גדולים והרויחו הרבה כספים, ומשום זה היה המצב הכלכלי של הגיטו מבוסס די יפה. אמנם, גם לסוחרים האלו אירעו תקלות, גם מהם נפלו קרבנות אחדים בידי הגר־מנים, ששללו מהם את כל כספם ביחד עם נשמתם, אולם משום שהכשלונות נמנו על המאורעות היוצאים מגדר הרגיל, לא התחשבו בהם הצעירים הנועזים והמשיכו להשתמש בכל אמצעי התחבורה עם ביאליסטוק העיר, על אף הקשיים והסכנות שהיו כרוכים בדרך זו, כפי המימרה שהיתה שגורה בפיהם: „מה לא יעשה היהודי בשביל הפרנסה הבזויה״.

המעבירים היו מספרים, כי בגיטו ביאליסטוק חיים היהו־דים „כמו בגן־עדן ממש״. שם הם התקינו מעין ממשלה עצמאית יהודית בתוך הסביבה הזרה, שהיתה מורעלת בשנאת היהודים. המשטרה היהודית שקדה על שערי הגיטו המסוגר, לבלתי תת לגרמני דריסת רגל על אדמת הגיטו בלי רשיון מיוחד. המועצה היהודית פתחה מוסדות־סעד רבים לעזרת האוכלוסיה היהו־דית, כגון: בתי־תמחוי זולים עבור העניים, ששם ניתנו גם ארוחות־חינם לנצרכים ביותר, בתי־ספר ובתי תלמוד תורה לילדי עניים. מטעם המועצה נפתחו חנויות מזון במחיר קבוע, כדי למנוע הפקעת השער על המצרכים החיוניים בשוק השחור. כן היו קיימים בגיטו ביאליסטוק מוסדות־תרבות, גימנסיות, ספריות, בתי־ספר ותיאטרון יהודי. בכלל, כל הגיטאות שהיו קיימים בתחום „הרייך השלישי״ נמצאו בכל המובנים במצב יותר מבוסס, הן מבחינת בטחון החיים והן מבחינה כלכלית, מאשר שאר הגיטאות שנמצאו מחוץ לתחום. 40 ק״מ מערבה מסלונים עבר הגבול של „הרייך השלישי״. העיירה רוז׳נוי, במרחק 37 ק״מ מעירנו, נכללה גם היא בתחום הרייך.

בסלונים הושמדו בשחיטה הראשונה 50% של הילדים בגיל בית־הספר, ואעפ״י שבתי־ספר לא היו קיימים בגיטו המסוגר, מחמת הצפיפות המרובה בבתי המגורים וחוסר מקום, היו בכל זאת ילדי היהודים לומדים באופן פרטי אצל מורים, כי כיצד יתן היהודי לילדיו להתרוצץ ברחובות בטלים, בלי תורה וחכמה?

כך היו זורמים חיי היהודים בגיטו המסוגר בשקט ובמנוחה בארבעת החדשים הראשונים לאחר השחיטה הראשונה. אולם בחודש מרץ 1942 התחילו מגיעים לכאן מחנות של יהודים מגורשים מן העירות הסמוכות, שהגרמנים החריבו שם את נויהם והחרימו את רכושם. כך הגיעו לכאן יהודים יחפים, קפואים מקור, מן העיירות איבצביץ, קוסובה ודרצ׳ין. שמענו גם שהגרמנים ערכו שחיטות ביהודי הערים הסמוכות ברנוביץ, נובוגרודק, נובויילנה וז׳טל, ובשאר העיירות שבסביבה.

השמועות האלו העכירו את מצב־הרוח של יהודי הגיטו והשרו עליהם מרה שחורה. שוב נמסרו מפה לאוזן שמועות קלוטות מן האוויר, שעוד תיערך בסלונים שחיטה שניה. השמועות הללו שיתקו את חיי הגיטו והטילו על כולם חרדה ואימה. בבתים רבים הנהיגו שוב הדיירים משמר לילי, שהיה מתחלף כל 2 שעות, כדי לעקוב אחרי תנועת הגרמנים מחוץ לשערי הגיטו המסוגר ולהתחקות אם הם אינם עושים הכנות להתנפלות על הגיטו. היהודים שלנו התחילו שוב לבנות מקו־מות־סתר תת־קרקעיים ומחבואות ולהתכונן למבצע־שחיטה שני.

הטבח השני בעיר סלונים

היה זה בעיצומו של אביב, במחצית חודש מאי. השמש האירה באור יקרות את העולם המוריק מסביב. מרחוק, בקצה האופק, השחיר היער הסמיך. השדות הקסימו את העין בירק־רקותם. שמים בהירים, כמו קטיפת תכלת, פרושים היו על פני הגיטו. נהר השצ׳ארה הזרים אט אט, במתינות את מימיו הזכים אל הניימן. צפורי־קיץ השמיעו את זמרתן, בהסתובבן באויר הצח. זבובי־קיץ וחיפושיות־זיו התעופפו בזמזום. עולם נאה והדור מסביב!

אולם לב יהודי הגיטו לא היה פנוי לשטויות כאלו, להס־תכלות בעולם יפה זה. לא ליהודי זרח השמש, לא בשבילו צייצו הצפרים. הרהורים נוגים ניקרו כיתושים את מוחו. הנה נשלחו אל מועצת היהודים מטעם שליט המחוז כאלפיים תעו־דות ירוקות, שבהן היו נקובים שמות היהודים, שיש להם זכות־ישיבה בגיטו. מזה הסיקו מסקנה, כי שאר היהודים, נטולי התעודות, אין להם זכות ישיבה בגיטו, אלא בעולם האמת. לחרפתנו אנו צריכים לציין שבשעה חמורה, כשסכין חדה היתה מונחת על כל צואר, לא נמנעו ספסרים ממין ידוע לעשות מסחר בחיי אנשים ולעשות מן האסון הכללי מקור לרווחים. עובדה מרה היא, שבעד מטבע זהוב בת 10 רובלים היו מקבלים תעודה ירוקה מזויפת, מודפסת כדת ודין. או שהיה שמו של הנותן נרשם בתוך תעודה ירוקה אמיתית. בזה התעסקו ספסרים ידועים, שגרפו בדרך זו ממון רב.

בעת ההיא באו לסלונים גרמנים מעיר מוגילוב בתביעה למסור לידם למעלה מאלף פועלים, הנדרשים לעבודה בעירם. הגרמנים המקומיים, מנהלי בתי המלאכה, התנגדו להעברת פועליהם למוגילוב ואף החביאו מחציתם של הפועלים מעיני הגרמנים הבאים. הפועלים השחורים הסתתרו גם הם במחבואות. לאחר עמל רב, עלה בידי המשטרה היהודית לכנס כארבע מאות פועלים ולשלחם לעבודה לעיר מוגילוב. לאחר זה שוב נרגע הגיטו לחודש ימים, כלומר מ־25 במאי עד 25 ביוני.

הרגשת מרגוע ומצב־רוח מרומם כאלה, כפי שהשתררו בחודש זה בתוך הגיטו, לא היו כמותם מיום קיומו. הגרמנים נתנו חופש גמור ומנוחה שלמה ליהודים ולא נגעו בהם לרעה. איש לא פילל, שזוהי דממה לפני סער גדול. והנה הגיע יום ה־25 ביוני 1942, ובעיר הופיע שליט גרמני חדש. איש לא ידע מנין הוא בא, כמו מן השמים נפל, בעל לחיים אדמדמות ועינו כעין נשר, בשם ריטמייאר. הוא נשלח הנה לבצע טבח נוסף בתוך הגיטו. היה זה פריץ־חיות בצורת אדם, שהמבצע הרשע של השחיטה הקודמת, הרוצח היק, היה כאין וכאפס לעומתו. ביום הראשון לבואו, כשאך יצא לטייל ברחובות העיר ונזדמן לו מחוץ לגיטו יהודי המזדרז ללכת באיזו שליחות, עצרו והרג אותו ביריה בלי כל דין ודברים. פעם הוא נקלע אל בית־החרושת „הנגר האדום”, ששם היו מועסקים 50 נגרים יהודים, ובמצאו בקבוק חלב תחוב באיזה כיס של מעיל תלוי על גבי הקולב, הוציא מתוך חבורת הפועלים את בעל הבקבוק ויפילהו ארצה בירית אקדחו בלי שום טענה ומענה. הוא נכנס לסייר את בית־החרושת לטכסטיל, שהוקם ע״י היהודי פיוס, ובפגשו בחצר את שומר־הלילה של הבית, יהודי בעל זקן מגודל, שאלהו מי הוא, וכשענהו הזקן שהוא יהודי, שומר בית החרושת, נפל מיד שדוד מכדור מידי ריטמייאר. המאורעות הללו העכירו את מצב־הרוח הטוב ששרר בגיטו והשרה במקומו אימה ופחד. שוב עמדו יהודי הגיטו על המשמר בלילות ועקבו אחרי תנועת הגרמנים מחוץ לגיטו, כשהלב מלא חרדה.

ב־28 ביוני, בלילה, נשמעה תנועה וטרטור של מכוניות מחוץ לשערי הגיטו. לימים נודע, כי אז שולחה מכאן בכוונה הז׳נדרמריה המקומית מתוך העיר כאילו לשם תקיפת הפרטי־זנים שבסביבה, כדי שלא תשתתף במפעל הדמים, שנועד להיערך בתוך הגיטו, משום שנודע לריטמייאר, כי לז׳נדרמריה המקומית יש מכרים רבים בין העלמות היהודיות ובין יהודי הגיטו, ובלי ספק הם ינסו להצילם בשעת השחיטה, ולפיכך החליט להרחיקם לגמרי מתוך העיר. לשם ביצוע השחיטה הוזמנו אנשי ס״ס, חיילים לטביים, שוטרים אוקראינים ורוסים לבנים מקומיים.

אור ליום ה־29 ביוני הם כבר שמו מצור על הגיטאות. בבוקר השכם עמדו כבר מחוץ לשערי הגיטו על המשמר מנהל לשכת העבודה, גרשון קוינט, שהיתה לו השפעה רבה בחוגי הגרמנים. ביחד עמו עמדו על המשמר על־יד השער עוזריו: מפקד המשטרה היהודית לוץ, הפנקסן מקס רבינוביץ והמהנדס וולפשטיין, שהיו כולם מקובלים על הגרמנים כנציגי הגיטו. הם כולם חשבו שיעלה בידם להגן על הגיטו ולמנוע את האסון הגדול הצפוי ליהודים. והנה ניגש לפתע פתאום אל יוסף קוינט הרוצח ריטמייאר ובאקדח שבידו ירה בו פעמיים וירצחו נפש. קוינט נפל באמצע הרחוב, בין שערי הגיטאות, והיה מוטל שם כל אותו היום. שאר אנשי הגיטו שעמדו עמו נתפזרו לקול היריות. רציחת קוינט שימשה לגרמנים כעין אות להתחלת מבצע־הדמים בתוך הגיטו. דרך שערי הגיטו הפתוחים התפרץ מחנה גדול של פריצי־חיות, במכוניות וגם ברגל, וימלאו את כל הרחובות והסמטאות. הם פשטו על בתי היהודים והתחילו להוציא משם זקנים וזקנות, כי רוב היהודים התחבאו במקומות־סתר מוכנים מראש. הם התנפלו על היהודים הבודדים בקולות ובצווחות־זעם, שיראו להם את המחבואות של היהודים. אולם איש מהם לא בגד באחיו. רק מאורע קלון אחד אירע אז, שאיש צעיר אחד בוגד בעמו, בדמותו שבזה יציל את חייו הוא, גילה לגרמנים מחבואה אחת, שמשם הוצאו כארבעים יהודים. והנה מובילים הגרמנים אל בית־הכלא קבוצות קטנות של יהודים חוורי־פנים וכפופי־ראש מסמטאות שונות. הנה מובלת קבוצה של יהודים, שביניהם בולטת דמותה הזקופה של אשה נאה, עטופה שחורים, — הרבנית, אלמנת הרב פיין. ביחד עמה פוסעת בת הרב עם ילדה, שבאה אל בית אביה ממוסקבה, להתארח כאן איזה ימים, והנה השיגתה המלחמה ולא הספיקה לשוב הביתה. ביחד עם הנשים צועד, כולו עטוף לבנים, לבוש כותונת ותחתונים לבנים, בן הרב, אברך אשר למד במכללה של העיר גנט, במדינת בלגיה ומרוב לימוד נטרפה עליו דעתו. פניו החוורים והחננניים, עם שתי עיניו השחורות והבולטות, מחייכים: הוא צוחק, מסתמא, על כל חיי ההבל של העולם המכוער הזה. כל אלה מובלים אל בית־הכלא הגדול שברחוב תחנת הרכבת.

כראות הגרמנים שהיהודים התחבאו בבונקרים ובמחילות־עפר, החליטו להצית את הגיטו מכל עבריו. והנה בוער הגיטו ז׳אבינקה, נדלק הגיטו באליונה, המשתרעים סמוך לנהר. הבנינים הם כולם מעץ, מיובשים מחום השמש. עמודי עשן שחור עם לשונות־אש אדומות מיתמרים למעלה ובוקעים את השמים. מעבר לנהר, מעל מחצית העיר השניה, נישאים למעלה ניצוצות, זיקי־אש, אודים בוערים ועשן שחור. השמים התעטפו במעטה אדום, כשטופי דם. כל הסביבה נהפכה לים של אש ועשן שחור. מתפקעות הזגוגיות, מתנפצים הגגות, מתרסקים הבנינים, להבות אש לוחשת מתפתלות למעלה כמו נחשים ומלחכות את גגות הבתים החדשים הנאחזים באש. המקלעים מטרטרים, הרובים מרעימים, הרימונים מתפוצצים ומתוך הבתים נישאות צעקות־פרא של אנשים הנאבקים עם מר המות. מסביב רעש, רעם והתפוצציות עד להחריש אזנים, והעשן השחור מתאבך, מתפשט, מחניק בגרון, והאש צורבת את שער הראש וברחוב, בין הלהבות, מתרוצצים יהודים כמו משוגעים. הגרמ־נים מובילים קבוצות יהודים אל בית־הכלא. כמה אמהות חנקו את תינוקותיהן במו ידיהן, מיראתן שמא יישמע קול בכים ויגלה מקום מחבואן. אנשים צעירים, שקפצו מתוך הבתים הבוערים אל תוך הנהר, בחשבם לעבור את הנהר בשחיה ולהינצל ממוות, נורו באמצע הנהר, ומימי השצ׳ארה השקטים האדימו מדמם. בין אלה נורה באמצע הנהר הרופא הצעיר ד״ר יוסף גבורין. רבים מבעלי־המקצוע המומחים הוצאו מבתי־מגוריהם אל חוף הנהר. הגרמנים רצו להשאירם בחיים, בתנאי שבניהם ונשיהם ישולחו אל בית־הכלא, אולם הם ענו: אם נגזרה כליה על בני ביתם, אז הם ישתו ביחד את כוס היגונים ובצוותא חדא עם בני־ביתם החביבים הלכו לקראת המות. ביניהם היה פלבסקי, חיט לבגדי נשים, ישראל וולקומירסקי, חיט לגברים, יואל הבורסקאי עם בנו הגיבור, ראש הקן של

„השומר הצעיר" בסלונים, אבא יודלביץ, יוזם קבוצת פרטיזנים מבין חברי „השומר" והתותחן המצוין בצבא הסובייטי. הוא לא ברח היערה, משום שנשאר לשמור על הוריו החולים, וכך הוא נפל לידי הגרמנים. מבעוד יום עברה האש אל מעבר לנהר, אל הגיטו שברחוב החוף, ובבתי־עץ רבים אחזה האש. בלילה, אור ליום השלושים ביוני, אדמו השמים המתוחים מעל לגיטאות כדם מן הדליקה האיומה שהתפשטה על פני כל הסביבה והקיפה שטח של קילומטרים, והאדמה החוטאת מלמטה האדימה גם היא מדם היהודים השפוך. מבית־הכלא היו מובילים קבוצות יהודים אל בורות המוות, שבין הגבעות הסמוכות לכפר פטראַ־לביץ, שם הם נורו והושלכו הבורה.

שחיטה זו נמשכה כשבועיים, עד ה־14 בחודש יולי, כי בכל יום נתגלו מחבואות חדשות, שאנשיהן הובלו אל בית־הכלא ומשם אל בורות המוות. בימי השחיטה הראשונים היה קשה להיפדות מידי המרצחים בכסף, אולם בימים האחרונים, כשכולם היו כבר רוויי דם היהודים והשלטון על הגיטו נמסר לידי השוטרים הפולנים והרוסים המקומיים, אפשר היה, עם התגלות מחבואה עם יהודים, בסכום־כסף הגון להיפדות ממוות. באופן כזה נפדו כל הדיירים, שמצאו מחסה במחבואה שלי שמעל בית־השימוש, לאחר ששכבו שם עשרה ימים. ביניהם היו גם בתי הבכירה וכלתי. עוד מחבואה אחת היתה בחצרי, היה זה מרתף מתחת לבית. המבוא שלו מצד החצר היה מוסוה בגזרי עצים, שכיסו את הדלת עד הגג. הכניסה היתה דרך פשפש צר, שנעשה בפינת הפרוזדור, אולם השוטרים שלנו המקומיים, שידעו שלבית יש מרתף, גילו את המבוא שבחצר, הסירו את העצים והוציאו משם את כל משפחות המורים, שהסתתרו במרתף ביתי עם תינוקותיהם. הם הובלו אל בית־הכלא עוד בימים הראשונים וכולם מצאו את קברם בבורות־המוות. ביניהם היו משפחת המורה יוסף קמניצקי, משפחת המורה משה־דוב קוניצא, משפחת המורה פירר, משפחת קני־שינסקי, מן החרשתנים הגדולים לשעבר בעיר ביאליסטוק, וגם משפחת אברמובסקי. גם מבין היהודים, שהובאו בימים האח־רונים לבית־הכלא, ניצלו אחדים ע"י פדיון־נפש, שניתנו לגר־מנים באמצעות מתווך יהודי. בימים האחרונים חוסלו כל המחבואות ע"י השוטרים. היהודים העניים, שלא השיגה ידם להיפדות בכסף, נפלו לבית־הכלא, וכך כונסו שם כ־500 יהודים ; מהם נשתחררו כמאה איש בתור בעלי־מקצוע מומחים, שהיו נחוצים לגרמנים, וארבע מאות הנשארים נורו כולם ב־13 בחודש אוגוסט על־יד בורות המוות. עמהם נסתיימה השחיטה השלישית בסלונים, שהחלה ביום ה־29 ביוני ונמשכה עד 13 באוגוסט, ששה שבועות רצופים.

לאחר השחיטות עוד נשתיירו בעיר 800 יהודים, שכל אחד מהם קיבל מספר מסויים והיה חייב לשאתו על פתיל קשור אל צוארו, וגם את תעודת הזהות המסומנת באותו המספר — בתוך כיסו. היהודים הנשארים השתכנו בבתים אחדים שעל־יד הגשר הראשון, מעבר לנהר. הגברים היו יוצאים בכל יום לעבודתם והנשים נשארו בבתים לבשל ולכבס עבור הפועלים. היהודים הנשארים ידעו היטב, כי גם ימי חייהם ספורים, ולפיכך נמלטו יום־יום אנשים מתוך הגיטו החדש. חלקם ברחו אל היער, אל הפרטיזנים, וחלקם הסתננו אל תחום „הרייך השלישי" ששם עדיין ישבו היהודים שקטים ושלווים. באופן כזה נמלטו מסלונים כ־500 יהודים ושלוש מאות היהודים האחרונים, שנשתיירו מהקהלה הסלונימאית בת 22 אלף איש, נורו ונרצחו בחורף, בחודש דצמבר שנת 1942.

יציאתי מסלונים אל העיר פרוז'אנה

בתי זהבה יצאה לאחר השחיטה הראשונה, בחודש דצמבר 1941, מסלונים אל העיר פרוז'נה, שנשתייכה אל תחום ה„רייך השלישי", וששם התגוררה דודתה, אחות אמה המנוחה, שרה סגל עם כל משפחתה. יום אחד נזדמנה לה עגלה, שבאה לכאן מהעיירה ברזה הסמוכה לפרוז'אנה, והיא נסעה לשם בעגלה. הייתי מרוצה מאד שהיא יצאה את העיר, משום שאצל כולם היו לאחר חוויות השחיטה הראשונה העצבים מזועזעים לחלו־טין והמתיחות בעיר הלכה וגברה לרגל השמועות שהופצו, כי הגרמנים מתכוננים לערוך כאן שחיטה שניה. הגורמים הללו השפיעו לרעה על מצב בריאותה, ולפיכך הייתי שמח מאד שיצאה מתוך אוירה מחרידה זו שנוצרה בעירנו. הדוד, חיים זאב בורדא, סוחר עשיר מברזה, קיבל אותה בזרועות פתוחות והציע לפניה להישאר בביתו, אולם הגעגועים החזקים אל דודתה, שמילאה אצלה את מקום אמה המנוחה, גברו על הפצרות הדוד, וכעבור שבוע לשהותה בברזה יצאה משם לפרוז'אנה. הדודה שרה פגשה אותה בדמעות ובבכיות, כנהוג אצל הנשים, ותהי לה לאם שניה.

בעיר פרוז'אנה לא הוקם עדיין גיטו. היהודים היו חפשים כמו „בזמנים הטובים" ולא הורגש שם כלל, שקיימת מלחמה בעולם. והנה הגיע האביב, הכול פורח וצומח ובתי אינה מוצאת מרגוע בפרוז'אנה: הא כיצד? כאן כל כך טוב ואביה צריך לשבת בין עקרבים! היא אינה מהרהרת הרבה, נוסעת מיד לעיירה רוז'אני, הסמוכה לסלונים, משתכנת בבית חברתה מן הגימנסיה, מכירה כמה מן הנהגים הגרמנים הנוסעים לפרקים לסלונים, שולחת לי מכתבי־בקשה ותחנונים שאחיש בואי אליה ושהיא ממתינה לי ברוז'אני. המכתבים האלו נמסרו לי ע"י יהודי אחד זריז, שהיה משמש במכונית אחת המהלכת מרוז'אני לסלונים.

זמן רב הייתי שוקל בדעתי על דבר נסיעתי ולא יכולתי לבוא לידי החלטה גמורה, כי לאמיתו של דבר, קשה היה לי מאוד לעזוב את כל רכושי בבית, להיפרד מכל היקר לי ולקחת רק תרמיל קטן ולסכן את נפשי בעברי את הגבול של „הרייך השלישי" באופן בלתי־חוקי. אולם בהתחלת חודש מאי, כשהמצב בעיר הורע וחרדה גדולה תקפה את יושבי הגיטו מפחד האסון המתעתד לבוא, כשכולם דיברו בגלוי על דבר השחיטה השניה הבלתי־נמנעת ובאוירה של העיר הורגשו כבר פעמי־הסכנה — החלטתי בנפשי לנסוע. למחרת, בקבלי שוב מבתי מכתב מלא תחנונים, לא הרהרתי הרבה, לקחתי לי צקלון קטן, בו שמתי רק איזו כותנות, בחשאי נפרדתי בנשיקות מעל שכני המורים, נשקתי לבתי ולכלתי, לשתי האלמנות הצעירות, שאיבדו את בעליהן בשנה הראשונה לאחר חתונתן והיו קשורות אלי בכל לבן ונפשן. נוטר יהודי, אחד ממכרי, שעמד בשעה זו על המשמר, פתח לפני את שער הגיטו, ומהצד השני עמד מוכן הנהג הגרמני עם שמשו היהודי. הם הביאוני אל חצר בית־הכנסת, ששם עמדה המכונית שלהם, שינו את שמי ונתנו לי תעודה, שגם אני משמש על המכונית בתור פועל, והושיבוני בתוכה. הנהג נכנס אל התא שלו, והנה אני שומע קול בתי: „אבא! אתה כאן?" אני מרים את ראשי ורואה את בתי וכלתי

עומדות לפני: שתי בנותי החביבות לא יכלו לשבת בבית במנוחה, בשעה שאביהן יוצא מכאן ומי יודע מתי נתראה שוב, הזדרזו לבוא הנה ולהיפרד ממני פעם שניה. אני חיבקתין ובירכתי אותן ובלב נשבר ופצוע נותקתי מהן ואסע לרוז'אני. בדרך לא אירע שום עיכוב, עברתי בשלום את הגבול ולפנות ערב באתי למחוז חפצי. את בתי לא מצאתי ברוז'אני, כי היא יצאה כבר לפרוז'אנה. לנתי בבית קרובי שגרו בעיירה ולמחרת בבוקר השכם יצאתי עם חבורה שלמה של נשים וטף במכונית גרמנית מרוז'אני וכעבור שעה באתי בשלום לפרוז'אנה. קבלת־הפנים שלי בבית גיסתי היתה מזעזעת ונוגעת עד הנפש: חיבוקים, ליטופים, נשיקות ובכיות מצד הנשים, עד שבקושי רב נחלצתי מזרועותיהן. בתי זהבה רקדה משמחה, שעלה בידה להביא הנה את אבא שלה.

נתכנסו מיד אל ביתי רבים מיהודי פרוז'אנה, שיש להם קרובים בסלונים, לשאול עצה מפי כיצד להציל את קרוביהם משם. נתתי לכל אחד מהם עצתי וזירזתים לפעולה דחופה. יהודי פרוז'אנה היו טוענים, כי האשמים בשחיטות הם היהודים בעצמם, שאינם מבינים כיצד להסתגל אל הגרמנים, כדי להפיק רצונם ולהטות את לבם אלינו. הנה, הם אומרים, כאן בפרוז'אנה עומד בראש האוכלוסיה ועד פיקח ופעיל, המשתמש בהשפעתו על הגרמנים ומגן על היהודים לבל יאונה להם כל רע. יהודי פרוז'אנה לא הבינו, שקיימת אצל הגרמנים תכנית מעובדת מראש לגבי היהודים, ותוכנה הוא — השמדה גמורה של היהודים בכל אתר ואתר, שלא יישאר אף אחד מהם, אלא שברוסיה הם מגשימים אותה במוקדם ובתחום „הרייך השלישי" הם דוחים את ביצועה, אבל היא בוא תבוא ולא תועלנה הפקחות וההתחכמויות של ועד הקהילה והגרמני רק מסמא את עיני היהודים ומכסה במסווה של רמאות את תוכניותיו לגביהם. יהודי פרוז'אנה ושאר היהודים בתחום „הרייך השלישי" סברו בשכלם האנושי הישר והתמים, שאם ישתמשו בכל מאמציהם להפיק רצון מאת הגרמנים, למלא את כל משאלותיהם ולהוראות להם אמון גמור ומסירות מרובה לממשלתם, לא תהיה לגרמנים שום עילה להשמידם. ואם תשאל: הרי סלונים ושאר הערים הנכחדות תוכחנה? וענו לך: שבאסונם אשמים ועדי הקהילות, אשר לא הבינו את תפקידם ולא ידעו כיצד להפיק רצון מאת הגרמנים.

גם חכמת מועצת־היהודים לא הצילה את יהודי פרוז'אנה מכלייה

כעין גן־עדן היתה העיר פרוז'אנה בשביל היהודים. בבואי להתם בחודש מאי עוד לא היה הגיטו אפילו גדור. כולם התהלכו, כמו בני־חורין, חפשים מכל הגבלה, ברחובות העיר על המדרכות, גם היו מבקרים את השוק פעמיים בשבוע וקונים מה שלבם השתוקק.

רק בחודש יולי 1942 התחילו לגדור את הגיטו וזה נמשך למעלה מחדשיים. הוא כלל בתוך תחומו את כל הרחובות, שבהם היו בתי־מגורים של היהודים, וגם את הפרבר „פוט־פובקה", שהיה מקודם מאוכלס אכרים נוצרים. הפרבר הזה כלל בתוכו מספר של סמטאות ארוכות, שמשני צדיהן עמדו בתי אכרים קטנים מסוידים לבן, אחדים מהן היו מכוסים אפילו בגגות־תבן. כולם היו מוקפים גנות ירק וגני עצי־פרי. מאחורי הבתים השתרעו שדות דגן ותפוחי־אדמה. בימי הקיץ היה כל הפרבר טבוע בים של ירק, בצל עצים עבותים. והנה נשתגעו הגרמנים לפתע פתאום, נישלו את האיכרים הנוצרים מעל אדמתם, גרשום מבתי־מגוריהם וישכנום בבתי היהודים שנתרוקנו בעיר ובמקומם הושיבו בפרבר את בני העניים, את דלת־העם היהודית, שהובאה לכאן מן העיירות הסמוכות. היהודים עיבדו את השדות והגנים ויחיו שם חיים שקטים.

לאחר גידור הגיטו, הוצאה ככר השוק מחוץ לתחומו, מכל מקום נפתח השוק עבור היהודים פעמיים בשבוע, ביום שני וחמישי, מעשר בבוקר עד 2 בצהרים. היהודים הספיקו בשעות אלו לקנות בשוק אצל האכרים את מיצרכי המזון הנחוצים להם ולמכור לאכרים את תוצרת העיר הנצרכת להם. האכרים היו מביאים השוקה עגלות מלאות עצים להסקה, שקים מלאים בולבוסין וכל מיני ירקות וגם עופות, חמאה וביצים. שלושת המצרכים האחרונים הובאו אל השוק בגנבה, כשהם חבויים למטה בעגלה ומכוסים בירקות, כי מצד הגרמנים היתה דרישה גדולה על המינים הללו והיו מחפשים אותם בנרות. ובכל זאת, כשהיו הגרמנים מוצאים את המיצרכים האלו בסלי הנשים החוזרות מן השוק, לא גזלו מהן כלום. המועצה היהודית פתחה בתוך רחובות הגיטו חנויות אחדות לממכר מזון ומצרכים אחרים במחיר קבוע, כדי למנוע האמרת מחירים וספסרות במיצרכי מזון בשוק השחור. בכל יום עמדו הרבה אנשים בתור על־יד חנויות הקהילה, ששם נמכרו ירקות, קופסאות סכרין, מלח, גפרורים, סבון, סכיני־גלוח, מברשות, כל מיני גריסין, שומן, שמן וגם קמח סולת על פי רשיון מאת ועד הקהילה. לפועלים שהיו רשומים בלשכת העבודה נפתחו חנויות מיוחדות, לממכר צרכי אוכל במחירים מוזלים. הפדיון מחנויות הועד הובא בכל יום אל קופת הקהילה. חברי „המועצה היהודית" השתתפו בהנהלת המחלקות האלו, שהיו קיימות בבית־הועד ובבנינים הסמוכים אליו, ואלו היו: מחלקת התזונה, מחלקת הכספים, מחלקה למסחר ותעשיה, מחלקה לעזרה סוציאלית, מחלקה לסיפוק דרישות הגרמנים, מחלקת המשפטים ומשרד המשטרה. בראש כל מחלקה עמד מנהל ולעזרתו צוות של פקידים, בראש כל המחלקות עמד ראש הועד, הסוחר מר ינוביץ. כל המחלקות היו פעילות למדי. במיוחד היתה עמוסה עבודה מרובה מחלקת התזונה. מחלקת המסחר והתעשיה עמדה בראש הנהלת בתי־חרושת וסדנאות: נגריה, סנדלריה, מתפרה, מסגריה, בית־מלאכה לתיקון שעונים וצורפי זהב, שהיו מכינים עבור הגרמנים טבעות זהב וכסף, שעליהן היו חקוקים ציורים שונים וראשי תיבות שם המזמין, מעשי אומנות נפלאה. ע"י המחלקה למסחר ותעשיה נפתחו גם בתי־חרושת לתוצרת נעלי־לבד עבור הצבא הגרמני לעונת החורף, לתוצרת סבון ומשחה לנעליים, לתוצרת מברשות קטנות לבגדים וגדולות לניקוי רצפות, למשקאות שונים וגם בית הבד לתעשיית שמנים. המחלקה לעזרה סוציאלית היתה מספקת מזון לבית החולים, למושב זקנים, לבית היתומים וגם פתחה בית־תמחוי זול לעניים, ששם נתנו ארוחות־חנם לבני דלת־העם וגם חולקו תפוחי־אדמה חינם לבני ביתם. כן ניתנה עזרה מדיצינית חינם לחולים עניים. המחלקה לסיפוק דרישות הגרמנים שמה לה למטרה למלא תיכף ומיד את כל התביעות של שלטונות העיר. צריך כאן לציין, כי קשה מאוד היה לשבור את רעבונם ולהרוות את צמאונם של הגרמנים לרכוש היהודים. בכל יום ויום היו באים בתביעות חדשות אל המועצה. רשמתי לי רשימת התביעות

שלהם במשך שבוע אחד: יום ראשון — תביעה ל־15 זוגות מגפיים חדשים; יום שני — תביעה ל־10 סדינים חדשים וחמש שמיכות; יום שלישי — 8 מזרנים ו־4 ספות חדשות; יום רביעי — 5 מברשות־רצפה ועשר צלחות עם כפות כסף; יום חמישי — מעיל־עור חום למפקד של ס"ס; יום ששי — 5 זוגות לבנים. בכל זאת בוצעו כל התביעות הללו בדיוק, נארזו יפה ונקי והיו מן המין המשובח. לשכת־העבודה היתה מפקחת על כל כוחות־העבודה שבגיטו. בכל יום נתקבלה מאת משרד־העבודה הגרמני תביעה למספר מסויים של פועלים לעבודה באחוזות הסמוכות ובבניני הקסרקטין של הצבא. פלוגות שלמות של פועלים נשלחו לעבוד ביער לכרות עצים, לעקור את גזעי העצים, לעבוד בביצות לכריית כבול להסקת התנורים, לעבוד בתיקון הכבישים, לחפור חפירות עבור הצבא הגרמני. בכל יום בשש בבוקר היו מתכנסים לפני לשכת־העבודה פועלים ופועלות למאות, מסתדרים בשורה ארוכה לפלוגותיהם, עם מנהליהן בראש, מוכנים למפקד, ובשבע היו כולם יוצאים למקומות־עבודתם. מקום עבודתם היה תמיד מחוץ לעיר, סמוך לכפרים, ובשעת ארוחת הצהרים היו קונים בכפר מיצרכי מזון בזול ובערב, בחזרם הביתה, היו מכניסים העירה בילקוטיהם את צרכי האוכל ומוכרים אותם ברווח. מחלקת המשפטים והמשטרה עמדו תמיד לשירות המועצה: הכריחו את היהודים לציית ולבצע את פקודותיה וגם תיווכו וישרו את הסכסוכים הפרטיים שבין היריבים. במחלקת המשפטים עסקו עורכי־דין מומחים.

יהודי פרוז'אנה התיחסו אל ועד הקהילה שלהם באמון רב, האמינו בחכמתו וסמכו על פקחותו, התגאו בכשרון הנהלתו ואמרו בפה מלא, כי כל זמן שיעמוד על־יד ההגה ועד פיקח וזריז שכזה, תעבור ספינת היהודים בשקט דרך הגלים הסוערים השואפים לבלעה ולטרפה ותגיע סוף סוף אל חוף מבטחים. כך זרמו בשקט ובמנוחה חיי היהודים בתוך הגיטו הפרוז'אנאי.

בסוף חודש יולי, כשניצלו בתי וכלתי מן השחיטה השניה בעיר סלונים, לאחר שעלה בידן להיפדות בכסף מיד השוטרים, הן הגיעו אחרי שלושה ימים ולילות של נדודים וטלטולי־הדרך אל העיר פרוז'אנה. הן נמלטו מן העיר בעזרת אשתו של נוטר אחד, משוחדת בכסף, שהוציאה אותן מן העיר עד בואן ברגל דרך שדות ויערים אל העירה רוז'אני, ומשם הן באו בשלום במכונית לפרוז'אנה. אני הייתי עכשיו מאושר, שמצויים אתי לפחות 3 ילדים מכל בני־ביתי.

אשרנו לא נמשך חדשים רבים. היה זה בתחילת דצמבר שנת 1942. החורף דפק על דלתנו. ירד השלג הראשון. בחוץ כבר עמד הקור שהקפיא את הביבים והשלוליות. מצפון הגיחו רוחות קרות. מסיקים את התנורים לחמם את הבית. שער העצים עלה, אולם יהודי פרוז'אנה היו מצויידים בעצי־הסקה עד חצי החורף. אני וגיסי הכינונו מלאי מועט לימות החורף: קצת עצים, שתי עגלות כבול, מעט שרשי־עץ, 50 פוד בולבוסים, הכנסנו כסף לקופת הקהילה לקנית 50 פוד נוספים, קנינו איזה פודים של כרוב, סלק, גזר ולפת, כבשנו בחבית מלפפונים וכרוב. תנר יהודי בנה מחדש את התנור שלנו, שיחמם יותר את הבית, קבענו את החלונות הכפולים והיינו מוכנים לקבל את החורף הבא.

פעם חזר גיסי מן הרחוב, — הוא היה מנהל אחד המחסנים לאספקה מטעם הקהילה, — וסיפר לנו, כי הגרמנים הטילו על האוכלוסיה היהודית קונטריבוציה שניה. את הראשונה שלמו היהודים מקץ חודש ימים לכניסת הגרמנים העירה. ועוד סיפר, כי הגרמנים הטילו איסור על היהודים להיכנס אל השוק המגודר, ורק לחמישה אנשים מנציגי הקהילה ניתן רשיון לבוא השוקה ולקנות עבור כולם את מיצרכי המזון מאת האכרים. יהודי פרוז'אנה, ברצותם למצוא חן וחסד בעיני הגרמנים, פתחו את ארנקיהם ויתרמו מכספם כמה שביקשו מהם. אולם מצב־הרוח הטוב ששרר עד עכשיו בעיר הועב והופרע.

עבר שבוע נוסף ובבוקר לא־עבות אחד הקיפו הגרמנים את הגיטו במשמרת צבאית, הפסיקו את התנועה ברחוב, לא הרשו לפועלים לצאת לעבודתם, לא הרשו לפתוח את החנויות, והתחילו בעריכת חיפושים בבתי היהודים. העוצר הזה נמשך שעות אחדות. בבתי העשירים הם מצאו סחורות שונות: מנו־פקטורה, עור מעובד, סבון ועוד מצרכים יקרי־ערך, שהוחרמו ע"י הגרמנים. המועצה היהודית ידעה על כך יום לפני החיפוש והזהירה את האוכלוסיה. החיפושים לא היו יסודיים, אלא שטחיים, כאילו רק כדי לצאת ידי חובת חיפוש, ולא נגעו באיש לרעה, אולם הלב היהודי כאב ונזדעזע. כעבור ימים אחדים נתקבלו ידיעות מחרידות מן העיירות הסמוכות, שהיו אף הן כלולות בתחום „הרייך השלישי", כי כל האוכלוסיה היהודית שולחה משם והובלה בכיוון בלתי־ידוע. ידיעות מחרי־דות כאלו נתקבלו מרוז'אני, וולקוביסק וביילסק, שהיו סמוכות לפרוז'אנה.

עכשיו הבינו היהודים, כי גם פרוז'אנה עירם תשתה מכוס היגונים, כי גם עליה יעבור גלגל הגורל המר. מיד פסקו להאמין בהבטחות המועצה היהודית, נתרופפה האמונה בפק־חותו של קברניט העדה היהודית מר ינוביץ. הנוער התחיל מארגן קבוצות, כמובן בחשאי, ורוכש נשק, כדי ללכת היערה ולהצטרף אל גדודי הפרטיזנים. היו גם שאמרו: „חייבים אנו להזדיין ולעמוד על נפשנו כנגד המרצחים, להראות להם התנג־דות נמרצה מצדנו, שלא יהינו להרים עלינו יד". אולם המועצה היהודית התנגדה לזה בכל תוקף. היא לא פסקה מלהבטיח ליהודים, שלא תאונה להם רעה: „היחס של הגרמנים לגבי האוכלוסיה הפרוז'אנאית הוא שונה לגמרי מבשאר הערים, משום שהועד היהודי מסור כאן לגרמנים בכל לבו ונפשו והיהודים שבכאן הם כולם בנים נאמנים לממשלת גרמניה, וחוץ מזה הבטיח שליט המחוז בכבודו ובעצמו לועד היהודי, שהוא יהיה מגן ליהודים כקיר ברזל, ומה להם עוד?"

כעבור ימים אחדים נתקבלה פקודה לערוך מפקד־עם, כלומר, להעמיד למנין את כל יהודי הגיטו. איש לא הבין את כוונתה של הפקודה. למחרת שוב הושם מצור על הגיטו, הופסקה התנועה ברחובותיו, הפועלים לא יצאו לעבודתם, החנויות לא נפתחו. מפקד גרמני חדש, שבא במיוחד לשם זה, ציווה על כל היהודים להסתדר בשורה ארוכה ולעמוד ברביעיות לכל אורך הרחוב דומברובסקי, והוא בלוית ז'נדרמים ושוטרים יהודיים התחיל למנות בדיקנות את כל היהודים, שעמדו חוורי־פנים ונפחדים ברחוב. קר היה והאמהות לחצו אל לבם את תינוקותיהן, אחדים נקשו ברגליהם לחממן, והמפקד היה מהלך לו במתינות לאורך השורה הארוכה של היהודים, מונה אותם פעם ושתים ושלוש, שלא יטעה, חס ושלום, במנינם, כמו שמונים צאן בשעת הגז. הלב פעם בחזקה, כל אחד היה מהרהר: מי יודע, אם לא צפון כאן אסון גדול במשחק זה, מי יודע, אפשר

וייפתחו פתאום שערי הגיטו, וכולם יצטוו לצאת אל מחוץ לעיר ושם יבוא הקץ ליהודי פרוז'אנה. אולם הגרמני אינו עושה דבר מתוך פזיזות, בלי חשבון תחילה, בלי תכנית מעובדת מראש. לאחר שכאבו הרגלים מעמידה במקום אחד במשך שש שעות רצופות, נשמע פתאום קול המפקד: „כולם הביתה!", והיהודים חזרו בשמחה לבתיהם. כל חדר בבית נתחבב עליהם, כל פינה היתה מחייכת להם, כל דבר שמצאו על מקומו היה יקר וחביב להם. בפה רוחש תודה לגרמנים ולד', הם השתטחו עכשיו על גבי מטותיהם להנפש מעמל היום.

אולם, לאסונם הגדול, לא לימים רבים ניתן ליהודי פרוז'אנה להינפש בבתי־מגוריהם. הגיע היום המר והשחור גם ליהודי עיר זו. לא הועיל היחס הטוב, ששרר בין המועצה היהודית ובין שליט העיר, לא הועילה חכמתו ופקחותו של ראש המועצה, לא הועילה התרפסות היהודים לפני הגרמנים ומסירותם המרובה אל „הרייך השלישי". כלום לא הועיל להם. הגיע יום ה־28 בינואר 1943, ועל כתלי הגיטו הודבקו מודעות גדולות, שבהן נצטוו היהודים לעזוב את עיר מגורם במשך שלושה ימים, לעבור מכאן אל תחנת ליניובה הסמוכה ומשם הם ישולחו ברכבת אל איזה מקום. לאן? אם לעולם הזה או לעולם הבא — אין איש יודע. הגרמנים מנחמים, כביכול, את היהודים, שהם ישולחו למחנות־עבודה. רבים מן היהודים האמינו לתנחומי השקר של הגרמנים. איש לא פילל, שהגרמנים יהיו מוכשרים למפעל אכזרי שכזה: לכנס למקום אחד אנשים, שעבדו כל הזמן לטובתם, שהיו מסורים בכל לבם ונפשם לממשלתם, שהיו מבצעים מיד את כל תביעותיהם, ולקפח את חייהם בחדא מחתא! לפיכך התלבשו היהודים בבגדי שבת ומועד, ועם תרמיל־צידה בידם עלו לעגלות האיכרים, שעמדו מוכנות למאות על־יד בית המועצה היהודית, להובילם אל תחנת ליניובה, הרחוקה כששה ק"מ מן העיר. 3 ימים הלכו מאות עגלות אל התחנה עד שהעבירו את כל היהודים מן העיר. בתחנה נדחסו היהודים לקרונות של רכבת־משא, מאה איש בקרון אחד, ונשלחו אל עולם־האמת, עולם שאין בו קנאה ושנאה, שאנשיו מסתפקים בארבע אמות אדמה, שאין שם פריצי־חיות וכולם שרויים בו בשקט, במנוחה ובשלום מוחלט.

היהודים, לאחר שהודחקו אל הקרונות, הרגישו מיד להיכן הם מובלים, אבל הם היו אדישים לגמרי לגבי המתרחש, הם הרגישו שגמרו את חשבונם עם החיים ואין להם להצטער הרבה, כי אין בעולם מי שיעמוד להם, ובמה הם טובים משאר היהודים שהושמדו? הם ביקשו רק מיתה יפה, שלא יצטרכו לסבול יסורים זמן רב.

אולם לא כל יהודי הגיטו באו לידי יאוש שכזה. היו ביניהם יהודים צעירים וגם מבוגרים, שלא רצו כלל להיפרד מהחיים ולרדת שאולה, שלא רצו בשום אופן להירצח ככלבים שוטים בידי המרצחים הגרמנים. האנשים האלו לא הלכו אל התחנה, אלא עברו בלילה הראשון דרך גדר התיל וילכו ישר היערה. ביניהם היו כאלה, שלקחו אתם כלי־זין וגם מכשירי עבודה: גרזינים, משורים, מעדרים וכילפות, כדי לבנות ביער מגורים תת־קרקעיים. היו גם יהודים, שהתחבאו בעיר במחבואות מוכנות עוד קודם לכן. אלה האנשים סברו: כשישהו במחתרת חודש או חדשיים, ודאי כבר יבוא הצבא האדום וישחרר אותם.

גם חלקי היה בין אלה שהסתתרו במחבואה. בענין זה אירע אצלי מאורע טרגי, שלא אשכחהו כל ימי חיי. בימים האחרונים הזמנתי אצל אדם אחד מקום במחבואה שלו עבורי ועבור בנותי. אדם זה היה בן עירנו, שהגיע לכאן מסלונים אחרי השחיטה השניה. שם היה גר בביתי עם כל בני משפחתו, במספר 15 איש, בשני חדרים שנה שלמה בלי שכר־דירה. בימי השחיטות הסתרתי אותם במחבואה שלי. מכל המשפחה הזאת נשארו רק שני אחים וגיסם, שניצלו מן השחיטות והגיעו בשלום לפרוז'אנה. כאן ארש לו האח הבכור, יאנקלה אברמובסקי, עלמה פרוז'נאית, וביום האחרון לפני חיסול הגיטו בא עמה בברית־הנישואין. הורי העלמה, שהיה להם בית בקצה העיר ובחצרם היו קרשים למכביר, בנו מתחת לביתם מחבואה ל־15 איש. בבואי ביום האחרון אל אברמובסקי זה, אמר לי שהוא יכול להכניס אל המחבואה רק אותי ואת בתי הצעירה, זהבה, אבל בתי הקשישה וכלתי חייבות לבקש להן מחבואה אחרת, מפני שהמקום צר מהכיל את כולנו. לא הועילו שום טענות, בקשות ותחנונים מצדי, ואני נאלצתי להיפרד משתי בנותי החביבות, שנואשו כבר מן החיים. בדמעות שליש ומתוך אנחות ונשיקות רבות הן נפרדו מאביהן שישב באותם רגעים כולו מאובן, מבלי יכולת להוציא אף הגה ואנחה מפיו. הייתי סבור בשעת מעשה, שבחורה פקחית, כמו בתי המסכנה, תמצא לה דרך הצלה; אולם טעיתי בחשבוני. שתי האלמנות הצעירות הללו, לאחר אבדן בעליהן, לא ביקשו להן דרכי הצלה. הן היו מיואשות לגמרי מן החיים והצטרפו אל כל יהודי פרוז'אנה, ששולחו למקום שאין חוזרים משם. שמעתי אחר כך, שהמשלוחים הראשונים נספו בדרך ומן המשלוח האחרון בוררו את הצעירים וישלחום אל מחנות־הריכוז בגרמניה.

החיים במחבואה הפרוז'נאית

אני ובתי זהבה נדחקנו בקושי אל מחבוא־הסתר. המבוא אליה היה מוסווה באופן נפלא: על־יד תנור גדול, בבית קטן, נמוך וצר, עומד במטבח, מחובר ומרותק אל הרצפה, ארון נמוך, רעוע וישן, שדלתותיו הפתוחות תלויות רק על ציר אחד למעלה; בתוך הארון אתה רואה שתי אצטבאות עשויות לוחות־עץ, על האצטבה העליונה מוצגים: ספל־פח, כוס בתוך קערית, צלחת פגומה עם כף בתוכה, ועל התחתונה — קדרה ישנה, פומפיה ואלפס־נחושת מוחלד. תחתית הארון נפתחת מלמטה למעלה, ואז מתגלה לפניך חור. כשאתה נדחק אל תוך החור ומשתלשל למטה, אתה נתקל ברגליך בתפוחי־אדמה. תחתית הארון נסגרת אחריך ואתה מצוי בבור צר וחשוך, ששטחו עד כדי מטר מרובע, מלא כולו בולבוסים, סלק וגזר. מרחוק מנצנץ לפניך שביב אור. אתה זוחל על ארבע לקראת השביב ועובר נקבה צרה, שארכה 2 מטר ודרכה אתה נדחק אל המחבואה עצמה. היא עשויה כעין מרתף שארכו 3,5 מטר, רחבו 2 מטרים וגבהו 2 מטרים. הכתלים והסיפון עשויים קורות וקרשים. לאורך המרתף באמצע מוטלים שני קרשים רחבים, המשמשים לרצפה. לאורך הקיר מימין עשויים 3 מדורים, עם אצטבאות של לוחות בתוכם, המספיקים רק לשני אנשים לשכב עליהן. לאורך הכותל משמאל מותקן קרש צר, המשמש לישיבה ולשכיבה. ביום ובלילה היה המרתף מואר בעששית קטנה ועשנה, שבערה באור כהה. בפינת המחתרת נצברו מיצרכי התזונה: קצת בולבוסין,

לחם, גריסין, קמח, בקבוק שמן וכלי מטבח שונים. אל המחבואה הזאת נדחקו 13 איש, 5 נשים ו־8 גברים.

כמו שנהוג בעולם העליון, כך היו אצלנו, „בעולם התחתון”, אנשים בעלי זכויות, שאכלו ממיטב המזון, ישנו על אצטבאות, חיוו את דעתם בקול רם ונהגו כאדם השולט בתוך ביתו, וגם היו מצויים כאן אנשים נטולי זכויות, נכנעים ומדוכאים, שישנו על גבי הספסל הצר או על גבי קרשי הרצפה הלחה והמזוהמת ואכלו מה שנשתייר מבעלי הזכויות. השליט העליון במחבואה, שכולם היו מחוייבים לציית לו, היה יאנקלה אברמובסקי מסלונים. עוד לא עברה מחצית השנה מיום שנרצחו הוריו וכל בני משפחתו, וכבר הזדרז ויקח לו אשה מפרוז׳אנה ויבוא עמה בברית־הנשואין שלושה ימים לפני רדתנו אל המחתרת. עכשיו חגג את שבעת ימי־המשתה עם אשתו החדשה על האצטבה האמצעית, שהיתה מרופדת במצעות, בשמיכות קטיפה ומשי צבעוני. על האצטבאה הראשונה, ששם היו מוטלים צרורות של בגדים, הצטמצמו הוריה של אשת יאנקלה החדשה, עם שני בניהם ובתם הצעירים. על האצטבה השלישית, על־יד הפתח, השתכנו אחיו הצעיר של יאנקלה, שמעיה אברמובסקי, עם אהובתו העלמה טייבלה. היא היתה גרה בבית קטן ונקי, בן שני חדרים, ביחד עם אמה הזקנה, וכשבא אליה שמעיהו לבקש לו מעון בביתה, קיבלתו בחבה ובתור עלמה מבוגרת, שנכשלה בצעירותה, התקשרה אליו בכל חום לבה. שמעיה זה, כמו יאנקלה אחיו, מיהר לשכוח את אשתו ובנו הקטן, שנרצחו בידי הגרמנים, ובילה בנעימים עם טייבלה על האצטבה ב„עולם התחתון” שלנו. המהבואה הזאת נבנתה תחת הבית הקטן שלה. את אמה הזקנה שלחה עם כל יהודי פרוז׳אנה אל התחנה, והיא הסתתרה כאן ביחד עם שמעיה שלה. מלבד אלה הזוגות הנזכרים היו מצויים במחתרת: גיסו של יאנקלה, יוסף החיט, שאיבד גם הוא את אשתו וילדיו. עוד אברך סלונימאי, שנשאר גלמוד ובודד, ואני ובתי. ביחד היינו 13 איש. מלבד שלושת הזוגות „בני העליה”, ישבנו ביום ושכבנו בלילה על הספסל הארוך וגם על הרצפה בצפיפות רבה, דחוקים וכבושים איש באחיו.

בחצות הלילה היו מתעוררים משנתם יאנקלה עם שני גיסיו הצעירים, אברהמל וזליג, גם שמעיה וגיסו עם האברך הסלונימאי וכולם היו יוצאים לצוד ציד. היו פושטים על בתי העשירים, הסמוכים אל מחבואנו ומביאים משם כל טוב: מיצרכי מזון מכל המינים, לבנים משובחים, חליפות גברים ונשים, גם תכשיטי זהב וכסף. במקצוע זה היה יאנקלה מצטיין מכולם: הוא מצא לו דרך גם באפלת הלילה אל כל הארונות, המגרות, הארגזים והמזוודות, שבהם היו טמונים חפצים יקרי־ערך, כגון: שעונים, טבעות זהב, צמידים, שרשרות זהב, כפות כסף ושאר תכשיטים. המנעולים היו נפתחים כמו מאליהם, כשהוא רק ניגש אליהם עם צרור המפתחות שלו, ואפילו באישון לילה, והיה מביא בכל לילה לבת־זוגו החדשה מתנות, שהיא היתה מקבלת אותם מתוך ידו בחיוך של תודה וחבה.

אני לא הייתי מוכשר למעשים כאלה, ולפיכך ראוני כולם כראות איש לא יוצלח, האוכל ואינו מכניס כלום. כשכל החבריה היתה יוצאת לעבודת הלילה, הייתי זוחל מתוך המאורה לחצי שעה אל החדר העליון של בית טייבלה. שם הייתי חולץ את עצמותי השבורות, מאורר את הריאות ושואף לתוכי הרבה אויר זך לנשימה. אחר כך הייתי יוצא קצת אל הפרוזדור. הדלת נותקה מעל ציריה ובעד הפתח הייתי משקיף החוצה. הרחוב היה מכוסה שלג דק ולבן, בשמיים העמוקים ניצנצו כוכבים זעירים ודומית־מוות שלטה מסביב. ברדתי שוב אל מאורתי ראיתי והנה בתי נעורה משנתה ומטפלת כבר בעניני מטבח, שאר הנשים קמו גם הן, הדליקו שני פרימוסים, שפתו עליהם את הסירים ובישלו אוכל לכל היום. כעלות השחר היינו אוכלים וכל היום עד בוא הערב היינו ישנים. בשבע בערב היו מחממים את התבשיל על הפרימוס לארוחת־הערב ושוב ישנים עד חצות הלילה. מחצות והלאה היינו ערים.

באוירה מחניקה זאת ביליתי ארבעה שבועות, שנמשכו אצלי כמו ארבע שנים. כשמזג האויר בחוץ נתחמם והשלג מלמעלה הפשיר, היו המים מחלחלים דרך הסיפון אל מקום המחבוא ומטפטפים על ראשינו. אי אפשר היה להירדם מפאת הטיפות שחדרו לכל מקום גלוי ומכוסה, ישבנו איפוא ערים כל היום וכל הלילה ובסחבות היינו מנגבים מעל הסיפון את טיפות המים. הבגדים והלבנים, שהיו מוטלים לידינו נרטבו ופלטו ריח מחניק. חסר היה אויר לנשימה. אויר נקי מן החוץ היה חודר דרך צינור ברזל, שקצהו העליון היה יוצא אל החצר. קשים ומרים היו חיינו מתחת לפני האדמה.

יום אחד החלטנו לצאת בלילה ממחבואנו ולעבור ליער, אל הפרטיזנים. אי־אפשר היה להישאר עוד במחתרת, הגרמנים ארגנו מן האזרחים הנוצרים פלוגות שלמות, שבאו עם עגלותיהם, בלוית שוטרים, לפנות את הגיטו היהודי, כלומר, להעביר את רכוש היהודים ולכנסו אל מקום אחד, אל מחסן עירוני. בקשר עם זה בוצעו גם מעשי־שוד רבים. המעבירים וגם השוטרים עשו קנוניה ביניהם, צררו בצרורות את הבגדים והלבנים המשובחים והטמינום באיזו פינה בבית, ובלילה היו באות נשיהם ומטלטלות את הצרורות אליהן הביתה. ביחד עם זה אורגנו ע״י הגרמנים קבוצות של „שקצים” קטנים, שתפקידם היה לחפש ולמצוא את המחבואות של היהודים. הבריונים הצעירים הללו בדקו בחצרנו ונתקלו בקצה־הצינור, שבלט מן המחבואה שלנו. הם התחילו להקיש על גבי הצינור והתאמצו להוציאו. אימת מוות נפלה עלינו, סבורים היינו, שהגיע כבר קצנו, אולם להצלחתנו היו כבר השקצים עייפים מעבודת היום ולפיכך דחו את עבודתם ליום המחרת, כדי לבוא עם מכשירים ולנפץ את מחבוא־הסתר.

המחבואה השניה

בלילה יצאנו כולנו, שנים־שנים, וכל אחד נשא בידו מן הדברים החיוניים לנו. בזהירות עברנו דרך חצר אחת, נכנסנו אל שניה ומשם עלינו דרך מדרגות, סולמות ומבואות אפלים אל העליה הגבוהה מתחת לגג הבית, שהיה סמוך למחבואה הקודמת. בעליה זו היה מסודר מקום־סתר מוסווה היטב, שבה ישבו לפני שבוע שני יהודים עשירים ולבסוף עלה בידם לשחד את אחד הנוטרים הפולנים, והלז החביאם בביתו בעד סכום כסף הגון. העליה שלנו היתה מוסתרת היטב, כשנכנסנו לשם נפתח לפנינו פשפש בגג, שדרכו נכנסנו אל המחבואה. שם היו מוטלים זה על גב זה: צרורות של בגדים, נעליים, לבנים משובחים, מזוודות חדשות ונוצצות מלאות חליפות גברים ונשים מן המין המובחר. היו שם כרים, כסתות ושמיכות במספר רב. ניכר היה, שבבית זה גרו אנשים עשירים, שהשאירו בעליה את כל רכושם. בשארית כוחי ובעזרת בתי טיפסתי ועליתי על

גבי העליה, — כל כך נחלשתי מישיבתי במקום הקודם וכל כך נתרופפה בריאותי, שלא יכולתי להניע את רגלי. כאן בעליה המרווחת היה די אויר לנשימה ואעפ״י שהיה קר למדי, לא חשנו בקור לאחר שהתעטפנו בכסתות והתכסינו בשמיכות. לאחר 4 שבועות של ישיבה בצפיפות, כשהיינו שוכבים כבושים כמליחים בחבית, לבושי בגדים ונעולי נעלים, ברגלים מכווצות, טוב היה עכשיו להתפשט, להחליף את הלבנים, לחלץ את העצמות ולפשוט את הרגלים. כאן היה גן־עדן ממש לעומת המחבוא התת־קרקעי, כאן היה די מקום לכולנו. רק דבר אחד הפריע את מנוחתנו: חוששים היינו שמא יגולה מקום מחבואנו. מלמטה, מן הרחוב, היו מגיעים אלינו קולות ה„שקצים״, המבשרים זה לזה בשמחה על גילוי מחבואה, ראינו אותם מקרקרים את סיפון המחבואה הקודמת ומוציאים משם בקול שמחה כלים שונים. למעלה הקשבנו בחרדה לקול חריקת העגלות וצווחות האכרים, המטלטלים מתוך בתי היהודים רהיטים ומטעינים את הרכוש על עגלותיהם. ברעדה שמענו את שריקות השקצים הקטנים, כשהם מחפשים ובודקים את העליה שמתחת למחבואה שלנו. בקוצר־רוח ציפינו לערב הבא. כשכלתה מן הרחוב העגלה האחרונה, וביחד עמה נעלמו השקצים הקטנים, שאון הרחוב פסק ומסביב השתלטה הדממה. נרגעו לבותינו ונגשנו לבשל איזה תבשיל על הפרימוסים.

כעבור ימים מספר באנו לידי מסקנה, שאי אפשר כאן להתעכב זמן רב: לחיות בפחד תמידי, שמא תגולה המחבואה שלנו, זה לא מן הדברים הקלים, ולפיכך, שוב עמדה לפנינו השאלה, כיצד לצאת מכאן ולהגיע היערה. אצל החבריא של יאנקלה גמל רעיון חדש: לבקש להם מוצא לחוד ולהיפטר מן „הזקנים״, ולכן, בלילה אחד, הם לקחו מן העליה שתי מזוודות מלאות בגדים ויביאום אל נוטר פולני לשחדהו שיסתירם בביתו. אולם, למזלנו, קיבל הנוטר את המזוודות והודיע להם, שאין באפשרותו להטמין יהודים בביתו, מכיון שאין הוא רוצה לסכן את חייו.

אז נצנץ רעיון במוחו של יאנקלה לעזוב את „הזקנים״ במחבואה שבעליה וללכת עם הצעירים היערה, בהבטחה, כי „כאשר יסתדרו שמה, יבואו להעביר גם אותנו אל היער״. אולם הוריה של אשת יאנקלה התנגדו לזה בכל תוקף והחליטו: אם לצאת מכאן, נצא כולנו יחד. וכך היה.

יום אחד החמיר מצבנו עד מאוד: השקצים הקטנים גילו בעיר מחבואה מלאה יהודים. לאחר הצלחתם זו התחילו מחפשים ובודקים בכל החורים והסדקים בכוונה למצוא יהודים, ואז החלטנו לצאת בו בלילה מן העיר. בחצות יצאו 8 אנשים עם יאנקלה בראש, עברו בשלום את חוטי־הברזל הדוקרים ובקצה העיר הם נכנסו אל גורן של אכר אחד ממכריהם, שהטמינם למעלה על ערמת שחת. בארבע שעות, בטרם עלה השחר, יצאה החבורה השניה, שבתוכה היינו אני ובתי, והגענו בשלום אל חצר אותו האכר, ששיחדוהו מקודם. הוא הטמין אותנו במרתף, שהיו שמורים בו תפוחי־אדמה, סלק וגזר. ישבנו שם כל היום. האכר הביא לנו אל המרתף לחם, חלב ובולבוסים, אכלנו לשובע ותרדמה נפלה עלינו.

יריות וקרבנות בצאתנו מן העיר

לפתע־פתאום נשמע רעם של יריות חזקות מסביבנו. פלצות אחזתנו, דימינו שהגיע כבר קצנו. השטתחנו במקומות הנמוכים במרתף, נלחצנו אל הבולבוסים הקרים, כבשנו את ראשנו בערמת התבן שהיתה מוטלת שם ולא ידענו איפה למצוא מפלט מן המוות. כעבור 5 דקות נפסקו היריות ומסביב שוב השתלטה דממה. כעבור שעה נדחף אל המרתף יאנקלה ואחריו אחיו שמעיה וטייבלה ויספרו בקול בוכים, כי בשעה שהם שכבו בגורן, שמעו שקצים קטנים את קול דיבורם, והם הלכו העירה והביאו משם שוטרים וגרמנים, שהקיפו את הגורן והתחילו לירות. בהימלטם מן הגורן נפלו מן היריות אשת יאנקלה החדשה, שני אחיה, אברמל וזליג והאברך הסלונימאי, ארבעה קרבנות. ארבעת הנשארים יצאו שלמים והסתתרו בין השיחים. כעבור חצי שעה. כשבחוץ החשיך כבר, הופיע אצלנו האכר וביקשנו לעזוב מיד את החצר, כי אנחנו והוא צפויים אלי סכנה גדולה. קמנו מיד ויצאנו בזהירות, שנים־שנים, מן המרתף. היו אתנו יאנקלה האלמן החדש והורי אשתו הבוכים, שהשאירו כאן שלושה קרבנות צעירים בחדא מחתא, שמעיה וטייבלה ועוד שנים, שהסתתרו בין השיחים וכולנו, במספר 9 אנשים, יצאנו בלב נשבר וחרד מפרוז׳אנה בדרך המובילה אל היער. כל הלילה צעדנו מבלי להינפש אף רגע, עברנו 15 ק״מ ולפנות לתוך היער.

חיינו ביער

יאנקלה עם אחיו שמעיה וגיסם, יוסל החייט, נעשו המנהיגים של קבוצתנו, אולם המנהיגות הראשית נשארה כמקודם בידי יאנקלה. שלושתם ילידי הכפר חרשביץ, הסמוך לעיר סלונים, גדלו בין יערות, אפרים וביצות וידעו היטב להתמצא, או כמו שאומרים, למצוא את ידם ורגלם אפילו ביערות הסבוכים ביותר. ביחוד הצטיין בזה יאנקלה: הוא היה מחונן מהטבע בחושי ריח ושמיעה מפותחים, ממש כחית־יער. בכניסתו אל יער עבות, מיד הוא תופס את כל שביליו המעוקלים, יודע את מבואיו ותוצאותיו ומעולם לא יסתבך ולא יתעה בהם. אני, שגודלתי בעיר, לא חוננתי בכשרונות כאלה: כשנטיתי ביער הצדה, מיד נסתבכתי בו ולא ידעתי כיצד לצאת ממנו. עלי להדגיש, כי הודות לשלושת בני־חברה כאלו היתה לנו אפשרות להתקיים 2 חדשים ביער. בהיכנסם אל היער, למדו מיד את כל הסביבה, ולאחר הליכה ותעיה של שעה אחת נתעכבנו לבסוף ביער צעיר, במרחק של 5 ק״מ מן הכפר השרוף זלסיה ו־15 ק״מ מפרוז׳נה. מצאנו שם עמק צר, חבוי בין גבעות, ושם קבענו את מקום חנייתנו. באנו אל היער בשלהי חודש מארס.

החורף בשנה ההיא לא היה כל כך קר: בסוף חודש זה הפשיר כבר השלג והשמש חיממה את האדמה במידה מספקת. הגבעות התחילו עוטפות ירק־דשא, קרח דק וכתמי שלג לבנים נשתיירו אי־שם רק בשפלות, חבויים בין עצים. תור האביב הגיע וקול צפור מזמרת נשמע ביער. מתוך הקרקע התחילו מבצבצים עשבי־ירק חדשים, אולם עצי־האשוח הרכים הוריקו מכבר בירקרקותם האביבית, הפקעים שלהם התנפחו ונתמלאו מיצי זפת.

אספנו ביער שרשי עצים ושיחים והעלינו מדורה, שלאורה התחממנו ובישלנו את ארוחתנו. מיצרכי מזון, ביחד עם הסירים הגדולים וגם משור, גרזן ומעדר, הבאנו אתנו מפרוז׳נה. יום־יום היינו יוצאים היערה, מקוששים שרשי עצים, ענפים יבשים ומכינים חומר להסקה. בלילה בערה מדורת־אש וחיממה

את האנשים, שישנו מסביב על מצעים של ענפי אשוח. כל שלוש שעות התחלפו השומרים, שהשגיחו על המדורה פן תכבה.

כעבור שבוע החליט יאנקלה ללכת, בלוית 5 חברים שבתוכם היתה גם בתי זהבה, לפרוז'נה, כדי להוציא מתוך מחבואתנו את מצרכי המזון שנשתיירו שם. הם יצאו לפנות ערב וחזרו משם בשלום בשש בבוקר עם לחם, טבק, קטניות ומיני גריסין שונים. אמנם, הדרך היתה בחזקת סכנה, אולם ההכרח מדרבן את האדם למעשי־גבורה.

בתחילת חודש מארס מצא יאנקלה עם גיסו, בסיירם את הסביבה, מרתף מלא תפוחי־אדמה גדולים וטובים במרחק 3 ק"מ ממקום חנייתנו. שמחנו מאד על המציאה החשובה שהזמין לנו ד': עכשיו לא נהיה צפויים אלי רעב, מאחר שיהיו לנו תפוחי־אדמה. כמעט מדי יום ביומו, כשהגיעה שעת חצות־לילה, היינו הולכים אל המרתף, ממלאים לכל אחד שק עם שני פודים, בערך, של בולבוסים וחוזרים בשמחה אל היער.

יאנקלה היה הולך תמיד בראש, חודר את היער העבות אפילו באישון לילה, ואנחנו הולכים בעקבותיו, ומעולם לא תעינו בדרכנו. תמיד היינו משאירים לשמירה על המדורה את חותנו וחותנתו של יאנקלה. הזקנים היו שוכבים על־יד המדורה, מתאנחים ומבכים את שלושת בניהם הצעירים, שנרצחו בבת אחת. יאנקלה, רך־הלבב, היה גוער בהם ושופך עליהם קיתון של שופכין, שהם ממררים את חייו בבכיותיהם ובאנחותיהם. הוא היה אומר להם, שמעכשיו הם לגמרי זרים לו ואין הוא רוצה לשמוע את קול בכים.

קרבן חדש מקבוצתנו

פעם, כשאזל המלח מכלינו, התחיל יאנקלה תובע מחותנו לשעבר, שהיה כבר בן ששים, שילך עם 5 מבני־החבורה לפרוז'נה להביא משם מלח ועוד מיצרכי־מזון אחדים, משום שקשה היה לאכול את תפוחי־האדמה בלי מלח. הזקן התאונן תחילה שרגלו פצועה והוא מפקפק אם יוכל ללכת, אולם בשמעו את קול נהמו של יאנקלה, שאין הוא מחוייב לעבוד בשבילם ולהזין אוכלי־חנם כאלה, קם על רגליו והלך עמהם לפרוז'נה. גם בתי, זהבה, נלוותה אל החבורה. אני, הזקנה ובתה סימה נשארנו לשמור על הכלים. הם קנו שם אצל אכר אחד, שגר מחוץ לעיר, מלח, לחם, גפרורים, סכרין, סכיני־גלוח וטבק, ומצויידים ברכוש כזה חזרו אל היער. אולם בעברם 7 ק"מ מפרוז'נה. עמד הזקן באמצע הדרך ולא יכול היה בשום אופן להמשיך בדרכו. כאב רגלו גבר עליו כל כך, שלא יכול היה להזיז אותה. החבורה המשיכה בדרכה הלאה, זהבה שלי התחננה לפניהם, שלא יעזבוהו באמצע הדרך יחידי, אלא ישאוהו על כתפיהם לאט לאט, עד שיעברו את 8 הק"מ הנשא־רים, אולם הם גערו בה והתנפלו עליה בחרפות וגידופים, באמרם, שהדרך היא ישרה וכאשר ינוח שעה קלה, ישתרך לאט אל היער.

הם השאירו את הזקן באמצע הדרך וחזרו בלעדיו. בבוקר חזרו אכרים באותה דרך אל כפרם, הם הושיבו את הזקן בעגלה, הביאוהו אל כפרם ושם מסרוהו לידי הגרמנים, שרצחוהו תוך עינויים קשים. יאנקלה אמר לזקנה בשובו, שבעלה נשאר במרחק איזה ק"מ מכאן לנוח בדרך מחמת כאב רגלו ובקרוב הוא ישוב. עבר היום והלילה, והוא עדיין לא חזר. ביום השני, בערב, יצאו אנשים יחד עם בתו של הזקן לחפשו, עברו כעשרה ק"מ, חיפשוהו בכל מקום ועקבותיו לא נודעו. נעניתי לבקשת הזקנה ולתחנוני בתה והייתי יוצא עמהן לדרך המובילה לפרוז'נה, לראות אולי הוא יזדמן לפנינו, אולי הוא מוטל באחת הפחתים, אבל עמלנו היה לשוא. האלמנה ובתה היתומה בכו וספדו על קרבנן, באו בטענות כלפי כל אחד מהחבורה שעזבוהו על אם הדרך, אבל יאנקלה התנפל עליהן בקולי קולות והן בעל־כרחן נשתתקו.

עכשיו נשתיירנו רק 8 אנשים מהקבוצה בת 13 איש. כעבור שבועיים עברנו ליער אחר, משום שמקום חנייתנו היה על־יד דרך כבושה, שעברה בתוך היער, ובקירבת כפר שאנשיו התחילו כבר לבוא היערה לחטוב עצים. בהיותנו שרויים בפחד תמידי, פן יתגלה מקום שבתנו לאכרי הכפר, התרחקנו אל מעבה יער צעיר, שלא דרכה שם רגל אדם, ושם ישבנו עד חודש מאי. במקום החדש הרגשנו עצמנו במצב יותר בטוח. 3 פעמ'ם בשבוע היינו מביאים בלילה תפוחי אדמה מן המרתף, ביום היינו חופרים שרשי עצים להסקה ומקוששים זרדים לבעירה, בלילה היינו ישנים על ענפי אשוח מסביב למדורה, תחת כפת השמים. וכך זרמו החיים שלנו ביער.

תכניותיו של יאנקלה לעזבנו ביער

פעם החליט יאנקלה עם החבריא שלו לבקש לו דרך אל הכביש הסלונימאי, כדי לעבור דרך היערות לעיר סלונים, להגיע לכפרים של מקום הולדתם ושם להתחבא ביער אצל מכריהם האכרים. כשנודעה תכניתם לזהבה בתי, התחילה לבקשם, שיקחו גם אותנו אתם, אולם הם ענו לה, שהם יכולים לקחת אותה, בתנאי שתעזוב אותי ביער, משום שאינם רוצים לקחת אתם אנשים זקנים ולטפל בהם בדרך. כשמוע בתי את התנאי הזה, נפלה על האדמה ומיררה בבכי: את אבא שלה היא בשום אופן לא תעזוב ביער, אבל כיצד נישאר כאן ארבעתנו ביער, בסביבה זרה לנו לגמרי, מוקפים גרמנים, בה בשעה שאין אנו יודעים אפילו את הדרך המובילה אל מרתף תפוחי־האדמה? האלמנה הזקנה ובתה בכו גם הן, כי חשבו שאותנו הם יקחו תמורת כסף והן תישארנה גלמודות ועזובות כאן ביער. אני מצדי ניחמתי את הנשים בכל לשון של תנחומים וסמכתי את לבן בתשועת ד', שהאל הרחמן לא יעזבנו בעת צרה.

יאנקלה ואחיו טענו אלינו בכל יום: „כבר די לכם לחיות! במה אתם טובים מאבותי שמתו כבר?" פני בתי השחירו כשולי קדרה מצער בלתי־מובע, היא אמרה אלי, שאם תישאר כאן יחידה, תקפח את חייה. לבי התכווץ מצער עמוק למראה פני בתי החביבה.

פעם יצאו יאנקלה עם אחיו וגיסו לבקש להם דרך אל הכביש. נזדמן להם אכר צעיר בדרך. הוא אמר להם, שהדרך אל הכביש כרוכה בקשיים גדולים, משום שצריך לעבור נהרות, ביצות ואגמים, והם לבדם, בלי מורה־דרך, לא ימצאו את הדרך הנכונה. הוא לא רצה להראות להם את הדרך, ולפיכך הם חזרו אלינו אבלים וחפויי־ראש. למחרת שוב איימו עלינו, שהם עוזבים אותנו. שוב בכתה בתי ואני עמדתי כל הלילה בין עצי היער בתפילה לד' שלא יעזבנו בעת צרה וישלח לנו את עזרתו התכופה.

שלושה קרבנות חדשים

כעבור שבוע לקחו ארבעת יריבינו את צרורותיהם, הטמינו אותם בבור חפור בעבי היער והלכו שוב לבקש להם דרך אל הכביש. את ארבעתנו הם עזבו לאנחות ביער. היה זה בתחילת חודש מאי, כבר נטו צללי ערב והיום החשיך; כוכבים בודדים נדלקו ברקיע. זהבה שלי, וגם האלמנה ובתה, שפכו דמעות והתיפחו בלי הפוגות. מצבנו היה באמת איום. עמדתי בין עצי האשוח הרכים והריחניים והתפללתי בכונה ובלב שבור תפילת מעריב. התחננתי בדמעות אל ד׳ שירחם עלינו ולא יעזבנו בשעת צרה.

הסהר עלה והאיר באורו החיור את העולם הירוק מסביב. אי־שם ביער השתפכה בקול ערב צפור בודדת. יפה ומקסים היה העולם מסביב!

פתאום פרצו מרחוק יריות חזקות של רובים וטרטור מקלעים, שהתגברו מרגע לרגע. לבי ניבא לי, כי יורים על אלה שהלכו מאתנו. כעבור 10 רגעים נשתלטה שוב דממה והסביבה נשתתקה.

כעבור שעה אחת, בשבתנו כך עגומים ואבלים, נפתחו פתאום השיחים ויאנקלה בא בריצה נפחד ונרעש, חיור כמת, בלי מעיל ובלי נעלים, ראשו פרוע; בקול נפסק מבכי סיפר לנו, כי בלכתם ביער, במרחק 6 ק״מ מכאן, נתקלו ב„מארב גרמני״ שפתח עליהם אש. טייבלה נפלה שדודה הראשונה, אחריה נפל בחיר־לבה שמעיה ואחריהם גיסם יוסל. יאנקלה שלף את מגפיו, השליך מעליו את מעילו והתחיל לרוץ כחץ מקשת על פני שדות ויערים, נישא כמו רוח, עד שלא הרגיש את הקרקע מתחת רגליו. מסביבו צפצפו כדורים, כברד הברידו הקלעים, והוא רץ עד שיצא מתחום האש וניצל ממוות.

הוא התנפל לפנינו ארצה, התפתל במכאוביו, כמו נחש, ויבך בדמעות שליש על אבדן אחיו היחידי.

מאותו לילה נשתנה יאנקלה לגמרי; הוא היה שבור ורצוץ לחלוטין והבטיח לנו, שלא יעזבנו עוד ולא ייפרד מאתנו. הוא נוכח, שזהו עונש מן השמים. 13 איש יצאנו מפרוז׳נה, ועכשיו נשארנו רק חמשה.

פגישתנו הראשונה עם הפרטיזנים

היה זה בשביעי לחודש מאי. הנשים שלנו היו עומדות בבוקר בין השיחים ומקלפות תפוחי־אדמה לארוחת־הצהרים. לפתע כאילו נפל מן השמים, הופיע לפניהן איכר בלתי־ידוע. בברכו את הנשים בברכת־הבוקר, הציג עצמו לפניהן כאחד מן „הפעילים״ של הכפר הסמוך, והוא בא הנה להיפגש עם פרטיזנים, שעמדו להתעכב כאן ביער. תפקידו לסייע ליהודים ולפרטיזנים בעת הצורך ולספק להם מצרכי־מזון.

קבלנו אותו בשמחה, כמלאך טוב שנשלח אלינו מן השמים לעזור לנו בשעת דחקנו. למחרת הביא לנו קמח־דגן, שומן, מלח, גפרורים וטבק. לא התחשבנו במחירים היקרים שלקח אצלנו בעד כל דבר, ובלבד שיביא לנו מה לאכול. כעבור יומיים הוא הביא לנו כרוך בשר של עגל שלם. היינו מאושרים, כי זה מכבר לא טעמנו טעם בשר. תמיד, כשהיה בא לבקרנו ביער, היה מביא לנו משהו. חשדנו שזה מלאך־אלקים, שנגלה לנו בדמות אכר כפרי. כעבור יומיים באו אלינו הפרטיזנים הראשונים.

פגישתנו היתה לבבית. הם סיפרו לנו, שלא רחוק מכאן, בין תעלות וביצות, קיימת קבוצה יהודית של פרטיזנים, אך הם לא ידעו בדיוק את מקום שבתם. כן סיפרו לנו, שביערות רוז׳אני, 50 ק״מ מכאן, חונים גדודים מאורגנים של פרטיזנים, המצוידים בנשק טוב ומנהלים קרבות נגד הגרמנים; בראש כל גדוד עומד „מטה הגדוד״, המורכב משלושה מפקדים: מפקד הגדוד, המנהל הפוליטי וראש המטה. 4 גדודים מהווים, בריגדה אחת, ובראשה „מטה עליון״ עם מפקד בריגדה וחבר גדול של קצינים, שבאו מעבר לחזית לנהל את ענייני הפרטיזנקה ולארגן את הגדודים. כשביקשנו את הפרטיזנים להעבירנו אל אחד מן הגדודים, ענו לנו, שהם נשלחו עכשיו מטעם מטה הגדוד בשליחות ועליהם לבצע איזו משימה חשובה נגד הגרמנים, ובשובם אל הגדוד, יביאו את בקשתנו לפני המטה, כי בלי אישורו אין הם רשאים להעבירנו אל הגדוד. בישלנו וטיגנו עבורם כל מיני מאכלים טובים ועשינו הכל לסיפוק צרכיהם. לאחר שנחו אצלנו 3 ימים, יצאו לדרכם. כעבור 3 ימים באה אלינו קבוצה חדשה של פרטיזנים, בת 15 איש, ובראשה קצין חשאי, שבא הנה ממוסקבה. שוב טרחנו עבורם, בישלנו, טיגנו, הכינונו מצעות לישון. ביקשנום לקחת אותנו אל הגדוד, משום שכאן נשקפת לנו סכנה מצד רועי הכפר, המביאים עדריהם למרעה סמוך ליער, וגם מצד האכרות, הבאות אל היער ללקוט פטריות, שמא יספר מישהו מאלה את הדבר לגרמנים. הפרטיזנים יעצו לנו לעבור לזמן־מה אל הביצות הקרובות. שם ישנם שיחים סבוכים ובין השיחים אפשר למצוא מקום יבש, גבשושית, שנוכל לשבת שם עד שיקבלו תשובה מהמטה ואז יבואו ויעבירונו אל הגדוד.

מיוון הביצות אל הפדות

3 ק״מ מן היער שלנו, בין ביצות ואגמים, מצויה היתה גבעה קטנה, נטועה שיחים ועצי־לבנה רכים. שמה שמנו פעמינו ללכת, בנשאנו על שכמנו מטען כבד ורגלינו טובעות עד הברכים במי־הביצה, שהיתה מכוסה מלמעלה עשב ירוק. בין השיחים מצאנו גבשושית והתישבנו שם, אולם שוב הגיע לאזנינו קול הרועים, שנהגו את העדר לרעות בביצה. הסתתרנו בין השיחים וכל היום שכבנו שם. רק עם שקיעת החמה, כשהרועים שבו עם עדריהם הביתה, קמנו, בישלנו את ארוחתנו ואכלנו.

חיינו שוב נעשו קשים ומרים: דווקא בימים אלו ירדו גשמים במשך 4 ימים רצופים. כיצד לבנות סוכה לא ידענו עדיין, שום סככה לא היתה על ראשנו, הגשם הרטיב אותנו עד הכותנת, הקור חדר אל אברינו, שינינו נקשו דא לדא מטחב ומצינה. להעלות מדורה ולחמם את גופינו אי־אפשר היה, שמא יראו הרועים את העשן מרחוק. הענפים היבשים נרטבו מן הגשם ולא רצו בלילה לבעור. רגלינו בצקו מטחב, הגשם טיפטף בלי הפסק והלב נלחץ כמו בצבת.

בתי לא ידעה מנוח: היא יצאה עם יאנקלה לבקש בסביבה את הקבוצה היהודית. אני, כמנהגי ברגעים המרים שבחיי, עמדתי בין השיחים והתפללתי לאלקים שישלח לנו את עזרתו, כי כבר באו מים עד נפש, אין בנו כוח לסבול עוד.

לפתע־פתאום נבקעו השיחים הסבוכים ובתי קפצה אלי בקול שמחה, ואחריה 3 פרטיזנים מזויינים, יהודים, יחד עם יאנקלה: לקבוצה היהודית נודע מצבנו, והיא שלחה אלינו 3 פרטיזנים להעבירנו אליה. זהבה בתי ויאנקלה פגשום בדרך.

לשמחתנו לא היה גבול. נפלנו איש על צואר רעהו ובכינו מרוב שמחה. הבחורים הדליקו מדורה והתישבנו כולנו מסביב, התחממנו קצת, בישלנו תפוחי־אדמה. לאשרנו פסק הגשם לרדת. ישבנו ושוחחנו כשעה. אחר כך לקחנו שוב את ילקוטינו על שכמנו ובלווית 3 הפרטיזנים הגענו, אחרי הליכה של שעתים, אל הקבוצה היהודית.

קבוצת הפרטיזנים היהודים

בין תעלות וביצות, אגמים ויערות, בחורשת־לבנה צעירה וסמיכה, בין שיחים עבותים, על־יד תעלת־מים, חנתה קבוצת פרטיזנים יהודית בת 18 איש. רובם היו מבני פרוז׳נה. ביניהם היה גם בחור צעיר מהעיירה קוסובה ואורג אחד מביאליסטוק. בתוך הקבוצה נמצאו גם שתי בחורות מפרוז׳נה. אחת מהן צעירה ויפה, דבורה׳לה, והשנית — חובשת שחרחורת וחיננית, חייקה, שהתקשרה עם בחור פרוז׳נאי צעיר. שתי הבחורות עסקו בבישול אוכל לכל הקבוצה.

בראש הקבוצה עמד מפקד צעיר לימים, בעל השכלה תיכונית, שידע היטב עברית והיה אמן בציור. הנשק של הקבוצה הכיל עשרה רובים ואקדחים ומספר מספיק של כדורים.

על כל אחד מהם עברה סידרה שלמה של מאורעות טרגיים מאז פרוץ המלחמה. כל אחד מהם נתיתם או נתאלמן מאשתו, ילדיו, הוריו, אחיו ואחיותיו, שנרצחו בידי הגרמנים. בלב כל אחד מהם בערה אש הנקמה כלפי המרצחים. כל אחד מהם ראה את המוות פעמים רבות לנגד עיניו, עבר תחת ברד של יריות וניצל ממות.

מיצרכי מזון היו להם למכביר: לפרקים היו יוצאים, מזויינים בנשק, פושטים על הכפרים הסמוכים ומביאים משם כל טוב. הם היו כולם מלובשים היטב, שבעים תמיד ומאום לא חסר להם. חוץ מזה נמצאה במרחק של 3 ק״מ ממקום חנייתם אחוזה, שבעליה הפולנים היו ביחסים טובים עם הפרטיזנים היהודים והיו מספקים להם מן העיר את כל המיצרכים הנחו־צים, וגם לחם במחיר לא יקר.

משני קצות התעלה היו עומדים תמיד על משמר הקבוצה שני זקיפים, מוכנים להגן עליה ולהזהירה מפני התנפלות הגרמנים. כל החברים חיו ביניהם בשלום, כחטיבה אחת, והיו ממלאים בדיוק אחרי כל פקודותיו של המפקד.

בין השיחים העבותים פונה מגרש נקי, שעליו הוקמו שני אוהלים ארוכים מקורים גגות מעוגלים, קלועים מעצי־לבנה רכים, משוזרים בקנים דקים ומכוסים מלמעלה ומלמטה בשכבת־קש עבה. חם ורך היה לכולנו בתוך האוהלים האלו, שהיו מוגנים היטב מפני גשמים ורוחות קרות. הגורל המשותף ליכד אותם למשפחה אחת. מעולם לא פרצו סכסוכים ומריבות בין החברים.

עבודה רבה לא היתה להם, היא נסתיימה תמיד לפני ארוחת־הצהרים, לאחר הארוחה השתטחו כולם באוהלים לשנת־הצהריים. כשהקיצו משנתם, סיפר כל אחד מן ההרפתקאות שעברו עליו מיום עזבו את פרוז׳נה עד בואו הנה. כל אחד היה מסיח מעל לבו את הזכרונות הנעימים מימים עברו: כמה יפים ומעניינים היו חייו בבית, עם אשתו החביבה, כמה היה מחבב את פעוטו, שאהב תמיד לטפס על ברכי אבא ולאכול יחד עמו את ארוחת הצהרים. כמה יפים, ערבים ועשירי תוכן היו ערבי השבתות והמועדים שלו, כשהיה חוזר מבית־הכנסת והשולחן היה מכוסה מפה לבנה על־פני החלות הבולטות בקצהו. ארבעה נרות, תחובים במנורות־כסף, היו דולקים ומפי־צים אור־יקרות בבית, בכל פינה שרר נקיון וסדר. עקרת הבית, שחן של חג נסוך על פניה, עם התינוק היפה, שניהם מקושטים בבגדי־חג, היו מקבלים את פניו בשמחה רבה. כמה חביב היה החיוך הנעים, שרחף על שפתיה! כמה אהבה הפיקו אז עיניה הקורנות משמחה פנימית! אל אלקים, מדוע ייסרתנו כל כך ולקחת מאתנו את כל אלה?

ואנחה מרה היתה פורצת מתוך הלב ודמעות היו נושרות מתוך העיניים.

לפעמים היו צפים ועולים במסיבה זו ויכוחים ודיונים סוערים בנוגע לפתרון שאלת־היהודים בקשר עם האנטישמיות. רובם הביעו את חות־דעתם, כי הפתרון היחידי לשאלת־היהודים יביא הקומוניזם, שיבער את נגע האנטישמיות מן העולם. אך היו ביניהם גם כאלה, והמפקד בראשם, שאמרו, כי רק מדינה יהודית עצמאית בארץ־ישראל תביא את הפתרון הנכון לשאלת היהודים. הדיונים הללו היו התענוג הרוחני שלהם.

אותנו, את החברים החדשים, הם קיבלו בשמחה ובחיבת־אחים. הרגשנו עצמנו כאילו נתגלגלנו אל תוך גן־העדן. הקבוצה גדלה אמנם בחמשה אנשים, אולם היה די מקום לכולנו. אני, בתי, שבע ובתה רקדנו משמחה, שאנו נמצאים בין יהודים, ונוסף לזה מכרים, ילידי העיר פרוז׳נה. 3 הנשים שהגיעו אתנו עזרו בעבודות המטבח, וכמו אחיות עזרו אחת לשניה. בתי זהבה היתה מזמרת להם בערב, ביחוד בערבי שבתות, שירים שונים, וכולם חיבבו אותה כאחות טובה. לי לא נתנו לנגוע בשום עבודה.

באנו שמה בשלהי חודש מאי, מסביב עמד עולם ירוק מלא זיו וזוהר וצפרים מכל המינים והגוונים השתפכו בסל־סוליהן בין השיחים העבותים. בימים אלה אהבתי לקום בהש־כמה, עם עלות־השחר, להתבודד בעבי השיחים ולשאת רינה ותפילה לבורא עולם, ביחד עם מקהלת צפרי הזמרה, ביחד עם הטבע המוריק והמקסים, ולתת לו שבח והודיה על החסד הגדול שעשה עמדי, שהוציאני מן הביצות והכניסני אל גן־העדן, אל הקבוצה היהודית.

החלטנו להצטרף לגדוד פרטיזנים

בשלהי חודש מאי התחילו לבקר אותנו פלוגות שונות של פרטיזנים, שנשלחו למשימות שונות נגד הגרמנים. מהם שהלכו אל הכפרים לפוצץ ולפזר את חיל־המצב המועט של הגרמנים, ומהם שיצאו להפציץ את מסילת הברזל, להטיל פצצה תחת רכבת נוסעת; היו גם שהלכו אל איזה כפר, להביא משם מצרכי מזון.

בין הפרטיזנים שפקדו את קבוצתנו נזדמן לי בחור סלו־נימאי, שמעיה ברקוביץ, תלמידי לשעבר. הוא סיפר לי חדשות מסלונים ומסר על נקמת הפרטיזנים הסלונימאים: לאחר כל השחיטות, בחורף שנת 1943, פרצו לילה אחד המון פרטיזנים אל תוך העיר ובקרב אכזרי עם הגרמנים הפילו מהם חללים רבים, אולם לפנות בוקר, כשהגיעה מברנוביץ תגבורת של צבא, נסוגו הפרטיזנים אל היער. ברקוביץ זה יעץ לנו להצ־טרף אל גדודו המכונה „הגדוד הסובורובי״. אצלנו נתפלגו הדעות: היו שאמרו, כי אנו חייבים להצטרף אל איזה גדוד,

קיומנו כאן אינו בטוח, צפויים אנו לסכנת התנפלות מצד הגרמנים, ושם בין הגדודים חיינו יותר בטוחים. הפרטיזנים שבאו אלינו מן הגדודים אמרו, כי הגרמנים יראים יראת־מוות לחדור אל היערות מפני פחד הפרטיזנים. אולם היו בינינו כאלה, שלא רצו לעזוב את חיי הקבוצה השקטים והחפשיים ולהשתעבד לשלטון הגדוד, המטיל עליך עול כבד מנשוא ומשמעת־ברזל כובלת. המקום שלנו נתחבב על פלוגות הפרטיזנים, שהיו מזדמנים הנה לפרקים, למנוחה של יום או יומיים ולחילוץ עצמותיהם, משום שאנו היינו מבשלים עבורם ומטגנים להם כל מיני מאכלים טובים ומשמשים אותם כעבד המשמש את רבו. לאחר שאכלו לשובע והתרחצו בתעלה היו משתטחים על פני העשב, בחום השמש הלוהטת, ותרדמה חזקה היתה תוקפת את כולם. גם הם יעצו לנו לשם בטחון חיינו להצטרף אל איזה גדוד. היינו שוקלים וטרים בשאלה הזאת ולא יכולנו לבוא לידי איזו החלטה. והנה הגיע החודש יוני.

מן הכפרים הסמוכים באו האכרים אל הביצות לקציר השחת. חששנו מאד מפני האכרים הקוצרים, פן יתגלה להם מקום מחבואנו ויביאו הנה גרמנים. לאחר התיעצות קצרה באנו לידי החלטה: לעבור מיד אל מקום אחר, ששם עדיין לא התחיל קציר השחת, ומשם לשגר משלחת של 3 אנשים אל „הגדוד הסובורובי" למשא ומתן עם מטה הגדוד, שיקבל את כולנו לתוכו. אומר ועושה: קמנו לפני עלות השחר, עמסנו את צרורותינו על שכמנו, לקחנו את כלי־המטבח אתנו, עברנו במשעול צר בין כרי דשא ושיחים, עד שבאנו אל מקום אחד, מוקף שיחים עבותים. שם פרקנו מעלינו את משאנו, הקימונו אוהלים, סידרנו את המטבח, העמדנו בין השיחים משמר, וחסל.

כעבור שלושה ימים חזרה המשלחת שלנו והביאה תשובה חיובית מהגדוד, עם פתקה מאת מפקדו, שכולנו נתקבלנו אל „הגדוד הסובורובי". יחד עם חברי המשלחת באו עוד שני פרטיזנים יהודים, פרוז'נאים, מן „הגדוד הקירובי", שנשלחו הנה לקבץ תרומות־כסף להגנת המולדת. ברצותם לנשוא חן לפני שלטון הבריגדה, סחטו מקבוצתנו סכום הגון של דולרים ורשמו את הכול בכתב, ערכו פרטיכול, שאנחנו, אנשי הקבוצה היהודית, מנדבים ברצוננו הטוב סכום כזה לקרן הגנת המולדת. הבחורים האלו ניהלו תעמולה חזקה, שכולנו נצטרף אל הגדוד שלהם, „הקירובי".

כעבור יומיים, בעשרה לחודש יוני, העמסנו שוב את צרורותינו על שכמנו ונצא לדרך בלווית הבחורים הפרטיזנים, שהיו לנו למורי־דרך ולאחר שני ימי הליכה ברגל על־פני ביצות, נהרות, שדות ויערות, הגענו לבסוף עייפים ויגעים אל היער, ששם חנה „הגדוד הקירובי". היה אמנם בדעתנו ללכת אל ה„גדוד הסובורובי", אולם מכיון שהיינו עייפים ויגיעים מטלטולי הדרך ורעבים כמו זאבים, נתפתינו לדברי הפרטיזנים היהודים מן הגדוד הזה, שהתאמצו לעכבנו כאן, ונשארנו ב„גדוד הקירובי".

רשמים ראשונים מ„הגדוד הקירובי"

בכניסתנו אל „הגדוד הקירובי" סבור הייתי, שנתגלגלתי אל גן־העדן. המקום ביער, שבו חנה הגדוד, היה מקסים. מסביב הזדקפו אילנות גבוהים, ארנים, אשוחים ועצי־לבנה, וקרני השמש הבקיעו בקושי את עלוותם וצמרותיהם הסבוכות. ביער שררה אפלולית מסתורית. בדשא הירוק, שכיסה את קרקע היער, הבהיקו שבילים ומשעולים צרים, מכוסים חול צהוב. על המדשאה הרחבה שבין האילנות התהלכו בחורים צעירים חסרנים, שזופי־פנים, במדי־צבא נקיים ובמגפיים מצוחצחים, כולם מזויינים ברובים, אקדחים ואבטומטים, כולם נושאי בלורית, עליזים ומתרוננים. מרחוק, בין קבוצת פרטיזנים, נשען בחור אחד אל עץ וניגן במפוחית, בעוד זוגות אחדים יוצאים במחול. במקום סמוי, שקוע בין שיחים עבותים, נשקף איזה בית קטן. שם שכן מטה הגדוד, המורכב מארבעה אנשים: המפקד, המנהל התרבותי, שליט הגדוד ובא כוח של נ. ק. וו. ד. לא רחוק משם מצוי היה מטבח הגדוד ובסמוך לו חדר־האוכל, שבו ערוכים שולחנות וספסלים תחת כיפת השמים. במטבח מועסקות גם בחורות.

בראותי את החיים השלווים של הגדוד ואת פלוגת הרוכבים קלי־המרוץ, הרגשתי בכל חושי, שכאן, בין גבורים נועזים כאלו, אפשר להיות בטוח כי נגיע בשלום עד גמר המלחמה, משום שהגרמנים היו חוששים לבוא אל איזור הפרטיזנים. נזדמנתי עם בחורים יהודים אחדים של הגדוד, שבירכוני בברכת „שלום עליכם". הם סיפרו לי, שכאן, ביערות רוז'ני, קיימת בריגדה שלמה, הכוללת ארבעה גדודים במספר אלף איש. הבריגדה נושאת את שמו של פונומרנקו. הגדוד הקירובי שלנו קרוי „גדוד קרבי", מיועד לנהל קרבות בגרמנים, אולם לא רחוק מכאן קיים „גדוד משפחתי", המכונה גם כן „הגדוד הקירובי המשפחתי", המצוי תחת חסותו והנהלתו של הגדוד הראשון. בגדוד המשפחתי הושכנו משפחות הפרטיזנים, שלא יכלו להישאר בכפר מפני רדיפות הגרמנים. גם בגדוד המשפחתי היתה קיימת פלוגה מזויינת, של אנשים מבוגרים ועלמות כפריות, בת 60 איש, ששימשה חיל־עזר לגדוד הראשון בשעת ההגנה.

המפקד של „הגדוד הקירובי" דיבר לפנינו במיסדר קבלתנו לגדוד על חובותיו של הפרטיזן ועל בעיותיו של הגדוד. „מטרתנו ושאיפתנו — הוא אמר — לנהל קרבות בעורף האויב: לפוצץ את חיל־המצב הגרמני שבכפרים, להפציץ את מסילת הברזל ביחד עם הרכבות, להפסיק את דרכי־התחבורה של האויב, והעיקר להשמיד במספר רב את הגרמנים". אחר כך הוסיף, שכל האנשים הצעירים של הקבוצה היהודית יתקבלו לגדוד הקרבי, חוץ מן האנשים הזקנים, שיישלחו מיד אל הגדוד המשפחתי, הנמצא במרחק 2 ק"מ מכאן.

אף־על־פי שקשה היה לי להיפרד מבתי החביבה, ידעתי שנהיה מרוחקים זה מזו רק 2 ק"מ ואפשר יהיה להיפגש לפרקים, והסכמתי לזה. לפני צאתי מן הגדוד מסרתי את כל כספי שלקחתי מן הבית, סכום של אלף דולר, לקופת הגדוד, למען „קרן הגנת המולדת", ובקבלי על זה שטר־קבלה מאת מפקד הגדוד, נפרדתי מאת בתי ומכל החברים היהודים, והלכנו, אני, שבע ובתה, בלווית חיל אחד אל „הגדוד המשפחתי".

קבלת־הפנים בגדוד המשפחתי

„הגדוד הקירובי הקרבי" הוקם ב־23 בחודש פברואר 1942 ואילו „הגדוד המשפחתי" נוסד כעבור שלושה חדשים, כלומר, בשנים־עשר בחודש יוני של אותה שנה.

בבואי אל הגדוד המשפחתי ובראותי לפני ביער שבילי חול צהוב, אכרים ואכרות זקנים עם בני משפחתם, בחורות

אדמוניות חבושות מטפחות צבעוניות, — סבור הייתי, שנקלעתי לאיזה גן־טיול נחמד. ממוחי פרחה לה המלחמה ומוראותיה, שכחתי לגמרי על דבר הגרמנים ועל שחיטות היהודים, כסבור הייתי, שנתגלגלתי לקייטנה מהודרת.

מיד הכרתי את יהודי הגדוד, שהשתכנו באותו היער כקבוצה מיוחדת עוד בטרם שנתארגן כאן הגדוד המשפחתי. רובם היו מיהודי פרוז'נה, וגם מן העיירה ליסקובה, שבאו להשתקע ביער הזה תיכף לאחר חיסולו של הגיטו הפרוז'נאי.

היהודים בנו להם סוכות בפינה מיוחדת, אחת על־יד השניה, מאחורי סוכות האכרים. בין יהודי היער מצאתי את מאיר קרשינסקי, סוחר טרפנטין לשעבר, שגר קודם בסלונים והיו לו שם משרפות של טרפנטין בסביבות העיר, שבה חי חיים טובים עם אשתו ועם שני בניו, תלמידי בית־הספר שלי בילדותם. עכשיו מצאתיו יושב בסוכה קטנה, מכורבל בסחבות, פניו המקומטים שחורים כשולי קדרה, רגלו האחת מחותלת בחיתולים ועטופה בגל של סמרטוטים. כמעט שלא הכרתיו, כל כך נשתנו פניו. הוא סיפר לי מקצת מקורות־חייו המרים. אשתו ובניו נספו עם כל בני פרוז'נה, הוא עם גיסו, בלווית כמה צעירים, נמלטו בלילה מהעיר וחפרו להם מערה ביער. הגרמנים גילו את מקום מחבואם, פתחו עליהם יריות חזקות. בחורי פרוז'נה אחדים, ביניהם גם שני האחים רביצקי, בני השען דוד רביצקי, נפלו שדודים, אולם הוא וגיסו, נמלטו וקפצו אל תוך נחל, שהיה אז מכוסה קרום דק של קרח, אשר נבקע תחת רגליהם ושניהם נפלו עד הצואר למים, תחת מטר של יריות. הוא זחל מתוך הנחל, התחבא תחת שיחים ושכב כל הלילה בשלג, כשכולו רטוב ממי הנחל. אז נקפאו אצבעות רגלו הימנית, הן נשרו ועכשיו, על אף הרפואות, אין רגלו רוצה להירפא והיא כולה מוגלה.

ישבתי עם היהודים עד שעה מאוחרת, והם גוללו לפני פרשה שלמה של עינויים ויסורים שעברו על נפשם. עייף ויגע מרשמי היום ומעמל הדרך נרדמתי תרדמה עזה באחת מסוכות היהודים. למחרת בבוקר, השכם, לאחר שהעירה אותי משנתי צעקת המעורר: „פאדיום" (לקום!), היתה ראשית עבודתי לבנות עבורי סוכה. שני נערים עזרו לי בעבודתי, משום שלא הייתי עדיין בקי בבניין הסוכות, ולאחר שתי שעות־עבודה עמדה לפני סוכה מהודרת.

בלילה השני ישנתי כבר בסוכתי כמלך בארמונו, ונדמה היה לי, שאני המאושר בין המאושרים.

אולם, כנראה, אין אושר מתמיד בעולם. למחרת היום הלכתי להתיצב לפני מפקד הגדוד. שמו היה קונדרטייב, יליד המקומות האלו, בן רוסיה הלבנה, קצת יודע־ספר, אולם איש רע ואכזר מטבעו, בעל עיניים אפורות כעיני חתול, אשר קרום של שכרות מתוח עליהם, ופנים אדמוניים המפיקים עריצות. התיצבתי לפניו, סיפרתי לו קצת על עצמי וביקשתיו להמציא לי עבודה נאותה. מיד העמיד עלי את שתי עיניו האפורות הטבולות ביי"ש וענה לי ברוגז: „אתה, יהודי, להווי ידוע לך, שאצלנו בגדוד קיימת גם פלוגת־קרב, המספקת לנו מיצרכי מזון ומחיה, ואתה לא תהיה יוצא מן הכלל, גם אתה תשתתף בהבאת צידה, גם אתה תעמוד בלילות על המשמר עם הרובה ביד ותבצע את שאר העבודות שיטילו עליך. בעד אי־מלוי פקודתי תיענש בעונש חמור, עד מיתת־יריה. ועתה כלך לך למקומך!"

לאחר קבלת־פנים לבבית כזו חשכו עיני ובקושי מצאתי את הדרך חזרה אל סוכתי. התכנסתי אל תוך הסוכה, התעטפתי באדרתי ואישן שנת־נדודים.

ענשי הראשון

בבוקר ציוו עלי ללכת עם קבוצת בנות הכפר להביא מיצרכי־מזון מאיזה מקום. לא הוסבר לי, מתי עלי ללכת ולאן. הכול דיברו ברמיזה, בחצאי־מלים. חוץ מזה, כאיש חדש שבא רק אתמול אל הגדוד, לא ידעתי עוד את מנהגי המקום, ולפיכך, כשפניתי אל התורן שיגיד לי מתי עלי ללכת להביא את המזון, ראיתי מרחוק קבוצה של נערים ונערות, כשהיא נחפזת היערה. כשפניתי ללכת אחריהם הם נעלמו בין שיחי היער, ולא ידעתי לאן לפנות. ביקשתים ולא מצאתים. חזרתי אל התורן ומסרתי לו, שהקבוצה ברחה לה ואיני יודע את הדרך. אז התנפל עלי המפקד בחרפות וצעק: „מה?! אין אתה מבצע את פקודותי? בפעם הראשונה תיענש במאסר של יממה אחת, בפעם השניה תיענש במאסר של שתי יממות ובפעם השלישית ירה תירה!" ראיתי בעליל שנפלתי לידי גזלן, אנטישמי, שונא יהודים וחייב אני להיזהר ממנו.

מיד הובילוני לפי פקודתו ליער, הושיבוני תחת עץ אשוח והעמידו עלי שומר מזויין. כל הלילה לא עצמתי עין, נדדה שנתי מעיני, ישבתי שקוע בהרהורים נוגים. גן־העדן שלי נחרב והגיהינום נפתח לפני בכל ענוייו. מכל מקום, לא באתי לידי יאוש. ידעתי שזוהי תקופת־מעבר, הרת ייסורים לכל אדם, אבל גם היא עבור תעבור. ביקשתי רק מאת אלקים, שיתן לי כוח וסבלנות לשאת את היסורים החולפים עלי. ביום השני, כאשר שוחררתי מן המאסר, ניחמוני היהודים, שעם כל יהודי חדש הנופל לתוך ידיו של המפקד הוא נוהג ככה, משחק עמו ימים אחדים כחתול עם עכבר. ואחר כך הוא נותן לו מנוחה.

למחרת היום לימדונו את תורת היריה ברובה. למדתי כיצד לפרק את הרובה לחלקיו ושמו של כל חלק.

כעבור ימים שלח אותי המפקד לעמוד על המשמר, אבל לא על משמר סמוך למחנה, אלא ישר ל„משמר הסודי", במרחק 3 ק"מ מן המחנה, במקום מסוכן, סמוך לכפר שבו חנה חיל־מצב גרמני. להתנגד אי־אפשר היה. כשהמפקד שולח, חייב אתה לציית לו. תליתי את הרובה על שכמי, לקחתי צידה לדרך ליממה שלמה, כי המשמר הזה מתחלף לאחר 24 שעות. התפללתי תפילת־הדרך ויחד עם שני פרטיזנים נוצרים הלכנו אל המקום המיועד. תודה לאל, חזרתי משם בריא ושלם. לאחר נוחי יום אחד, התחילו לשלחני אל המשמרות הקרובים, במרחק של ק"מ אחד מן המחנה, כמעט בכל יום. לא ידעתי מרגוע לא ביום ולא בלילה. נתעייפתי מאד, כוחותי נתרופפו ולא ידעתי מה לעשות לרווחתי. פעם באה אלי בתי זהבה לבקרני, — נודע לה דבר מאסרי ועבודתי הקשה. שפכתי את מרי־שיחי לפני בתי, לפני ידידי היחיד המשתתף בצערי. מיד הלכה אל המפקד ותתאונן לפניו, שהוא נתאכזר כל כך לאביה, לאיש זקן כמוני, ומטיל עלי עבודה שאינה לפי כוחי, בה בשעה שכמה עלמות צעירות כפריות יושבות בטל. המפקד ידע שבתי מכובדת מאד בחוגי מטה־הגדוד ויש לה השפעה על מפקד הגדוד, ולפיכך הבטיח לה לתת לי עבודה יותר נוחה.

למחרת מינה אותי להיות עוזר לסייס. לדאבוני היה הסייס מטבעו איש רע ואכזר, והוא היה מטיל עלי את כל העבודה

הכרוכה בטיפול הסוסים. ארבעה סוסים היו לנו, ואני הוצרכתי להאכילם, להשקותם, לנקותם, לרתום אותם ולפרק אותם מתוך העגלה, וגם להוליכם אל המרעה. ביחוד היה לי קשה לקשור את רגלי הסוסים לפני צאתם אל המרעה. אולם גם את התורה הזאת למדתי. פעם הביאו מאיזה כפר מיצרכי־מזון בעשר עגלות שלקחו מן הכפר. הסוסים נשארו באורוותנו יומיים, עד החזרתם לכפר. המפקד ציווה להוליך את עשרת הסוסים אל המרעה. יחד עם סוסינו היה עלי לרעות 14 סוסים. לא הספיק לכולם מספר מוסרות־הרגליים שהיה בידינו, ולפיכך ברחו מן המרעה שלושה סוסים, שרגליהם לא היו כבולות. רצתי אחריהם, אבל לא יכולתי להשיגם. כל היום, וגם בלילה, התרוצצתי בשדות וביערות הסמוכים לבקש את הסוסים, עברתי עשרות קילומטרים, תעיתי בדרך, וכמעט שנפלתי לידי הגרמנים. נשארתי בלי כוח ורגלי עייפות. מן הגדוד שלחו רוכבי סוסים לחפש אותי ואת הסוסים. אותי מצאו, אבל הסוסים לא נמצאו: הם חזרו בודאי אל כפרם ואל אורוותם. בשארית כוח נשתרכתי אל המחנה שלנו.

כעונש על פשעי הטיל עלי המפקד להצטרף למחרת היום אל הקבוצה הקרבית בת 30 איש וללכת עמהם אל כפר רחוק „לצוד ציד", כלומר להחרים שם צרכי־מזון ולהביאם בעגלות אל המחנה. כל היום הלכנו ברגל דרך שדות ויערים. בלילה לנו באיזה יער, כי הכפר ההוא נמצא במרחק 30 ק"מ מן המחנה.

למחרת בלילה הגענו אל הכפר. כשהוברר שאין גרמנים בכפר, העמדנו משמר משני קצותיו וניגשנו אל העבודה. הבחורים שלנו פשטו על בתי הכפר, הקישו על החלונות ועל הדלתות, התפרצו אל הבתים ואל הרפתות, אסרו סוסים בעגלות, שחטו חזירים, עגלים, כבשים. הוציאו ככרות־לחם, שקי קמח, מלח, גריסין וקטניות. העבודה נעשתה בזריזות, מתוך חפזון. מיד העמיסו את כל הכבודה על 12 עגלות והתכוננו לצאת מן הכפר. אכרי הכפר, ביראם מפני הפרטיזנים המזויינים, נתנו להם כל מה שדרשו בלי שום התנגדות. מיד הוסר המשמר מעל הכפר וכולנו יצאנו לדרך. הציד הזה נמשך כשתי שעות. בשתים־עשרה עגלות, עמוסות כל־טוב, חזרנו עם דמדומי בוקר אל המחנה שלנו, עליזים ומתרוננים על הציד המוצלח ועל השלל הרב שהבאנו.

ענשי השני

פעם הוצבתי כזקיף מזויין לשמור על אכר אסיר, שעבד תמיד בתור חוטב עצים על־יד המטבח. הוא גנב איזה דבר מתוך המטבח, ומשום זה נענש למאסר של 2 יממות תחת האשוח. כל שעתיים צריך הייתי להתחלף עם זקיף שני. כשעמדתי במשמרת האחרונה, הגישה נערה אחת ספל מים לאסיר, שהיה אביה. מבלי דעת את התקנה האוסרת להגיש משהו לאסיר ומתוך חמלה על המתענה בצמא וברעב, הרשיתי לבתו לגשת אליו. המפקד ראה זאת מרחוק וקרא אלי: „על הפשע הזה הנך אסור לשלוש יממות!" מיד הושיבוני יחד עם חוטב־העצים תחת האשוח. הלילה היה צונן, ביקשתי את הזקיף להביא לי את אדרתי כדי להתעטף בה בלילה, אולם כשהלה פנה למפקד וביקש ממנו רשיון להביא לי את אדרתי, גער בו המפקד וצעק: „השד לא יקחהו, יקפא הלילה בלי אדרת!" כל הלילה רעדתי מקור, לא יכולתי לעצום עין ושיני דא לדא נקשו. ישבתי ואתפלל לד' שיתן לי כוח לשאת הכול בדומיה. למחרת בבוקר צריך היה לחפור באר חדשה בגדוד, משום שהמים בבאר הקודמת פסקו. מכיון שהיה אז מחסור בפועלים, לקחו אותי, את האסיר לחפירת הבאר. הייתי מרוצה מזה: מוטב לעבוד ולהסיח את הדעת מכל מיני דאגות, מלשבת כל היום בטל ולשקוע בהרהורי־הבל. ואף־על־פי שהייתי רעב, ניגשתי בזריזות לעבודה. לאחר שעתיים היתה הבאר חפורה בעומק של שני מטרים ומים נראו בה. אחר כך ניסרתי כלונסאות לבנים של עצי־לבנה, בניתי מהם שלוש דפנות. מהצד הרביעי עשיתי מדרגות לרדת אל הבאר, ומשני צדיהן התקנתי משענות, ולפנות ערב היתה הבאר מוכנה. אמנם, עבדתי בשארית כוחי, בזיעת אפי, הכתונת היתה רטובה על בשרי, אולם הבאר יצאה כמו בצעצוע יפה. שלטונות הגדוד, בראותם את הבאר היפה, המליצו עלי לפני המפקד האכזר וביקשוהו לשחרר אותי מן המאסר בזכות הבאר שעשיתי.

נענה האכזר לבקשתם ואני שוחררתי מן המאסר. מן היום הזה חל שינוי לטובה ביחסו של המפקד אלי: הוא לא התעלל בי עוד ולא נגע בי לרעה.

בזמן ההוא פשטו שמועות במחנה, שהגרמנים מתכוננים לערוך „מצוד" על היער שלנו, ולפיכך עברנו ליער אחר, יותר עבות מן הראשון. במשך 3 חדשים העתקנו 6 פעמים את מקום חנייתנו. נדדנו על פני יערות רוז'ני הרחבים והעבותים, ובכל יער שבו תקענו את אהלינו, כרתנו תחילה את העצים, סללנו מסילות, העברנו שבילים, פיזרנו עליהם חול צהוב, בנינו שורות של סוכות, הקימונו מטבח ואוהל יפה עבור המטה, חפרנו בארות, תקענו ספסלים והקימונו מחנה מתוקן.

הגדוד המשפחתי מתפרק לקבוצותיו

הגיע אוקטובר של 1943. בחוץ עמד סתיו יבש, הצהיבו העלים על העצים והתחילו נושרים.

החששות מפני מצוד גרמני על היערות שלנו נתגברו. המטה הראשי של הבריגדה קיבל ידיעות מוסמכות, שהגרמנים מתעתדים להקיף את היערות ולחסום את כל הדרכים המובילות אל הכפרים, כלומר, לנתק אותנו ממקורות־המזון שלנו למען נגווע ברעב. לפיכך עיבד המטה הראשי תכנית של פיזור זמני של הגדוד המשפחתי תוך חלוקתו ל־8 קבוצות. מ־35 היהודים, שנמצאו בגדוד המשפחתי, נצטרפו לכל קבוצה מ־4 עד 5 יהודים. על כל קבוצת אכרים הטילו להתישב ביערות הסמוכים אל כפרם, כדי שיוכלו להתפרנס מכפרם בשעת הדחק. לכתחילה התנגדו האכרים לצרף אל קבוצתם את 4 היהודים שניתנו להם. היו בין האכרים, ובמיוחד בין האכרות, שגילו לעין־כול את פרצופם האנטישמי בהכריזם: „אין לנו צורך ביהודים אלו, אוכלי לחם חינם". אולם שלטון הגדוד גזר עליהם והם היו חייבים להיכנע ולקיים את פקודת המטה הראשי של הבריגדה.

הנה כי כן נתפזרו שוב היהודים המועטים, שהיו בגדוד המשפחתי, לבין הנכרים. גדודי־הקרב, יחד עם הבריגדה, עברו ליערות העבותים של הכפר הוטא.

זהבה בתי לא רצתה להיפרד ממני ושנינו נצטרפנו אל קבוצת וולוסוב, שנקראה על שם מנהיגה ואסיל וולוסוב. אדם זה, שקראנוהו „הדוד ואסיה", היה אכר מהכפר סובולקי, במרחק 5 ק"מ מהעיירה ליסקובה. בצעירותו היה ואסיה רועה

בכפר, לכשנתבגר נעשה גונב־סוסים. הוא היה עבריין מובהק, לא ידע קרוא וכתוב, אדם רע, קפדן ורתחן. בכל יום היה רגיל לקחת מישהו מקבוצתו ולשפוך עליו קיתון של שופכין. לא חס אפילו על אשת בריתו וילדיו. גם עם שכניו האכרים, בני כפרו, היה מתקוטט ובא לידי סכסוכים, ושנאה עמוקה היתה שוררת ביניהם. ואמנם, הם נפרדו ממנו ואירגנו להם קבוצה נפרדת שחנתה בסמוך אלינו. אולם למרות כל מגרעותיו ומומיו של „הדוד ואסיה" כדאי לציין גם את מעלותיו. הוא היה „בעל־בית" מצויין: איש לא יכול היה לגנוב ממנו משהו, הוא השגיח על כל דבר בשבע עינים והכול היה מונח אצלו בסדר. בכל הקבוצות אירעו גנבות, גנבו אחד אצל שני וגם מקבוצות זרות, אבל אצלו היו כולם אנשים כנים וישרים. מלבד זאת היה פעיל, זריז ואוהב עבודה: מעלות השחר עד דמדומי ערב לא נחו ידיו מעבודה. היה חוטב בגרזן ומקציע משהו, עודר במעדר, מנסר במשור, תוקע מסמרים בפטיש, מתקן את העגלה, מכין עצים להסקה או מתקן את מגפיו. הוא היה מוכשר לכל מלאכה והעבודה „רתחה" תחת ידו, והוא דרש גם מבני קבוצתו זריזות ומסירות לעבודה.

הקבוצה שלנו נטתה את אהליה ביער הסמוך לכפר סובולקי. השתדלתי בעבודה מזורזת להפיק רצונו של הדוד ואסיה. כל היום הייתי סוחב עצים מן היער, מנסר אותם בעצמי במשור־יד קצר, בוקע אותם לגזרים ומכין עצי־הסקה עבור המטבח. מחסור בצרכי־מזון לא היה. בלילות הייתי עומד על־יד המחנה ביער על המשמר 3—4 שעות, בחליפות עם אשה יהודית ילידת קוסובה, שנתגלגלה תחילה אל הקבוצה שלנו ואחר כך נתקבלה לקבוצה השניה שחנתה על־ידנו ביער.

לפרקים היו באים אלינו פרטיזאנים עוברים מגדודי־הקרב והיו מביאים אתם עתון או ידיעות הרדיו מחזית המלחמה. הייתי קורא לפני אנשי הקבוצה את העתון ואת „הידיעות" ומסביר להם את חזית המלחמה והליכות הצבא האדום. בכלל הייתי נמנע מסכסוך כלשהו עם הדוד ואסיה והתאמצתי להפיק ממנו רצון.

זהבה שלי אובדת ביער

היה זה ב־24 לחודש אוקטובר, באמצע הסתיו, שהיה בהיר, יבש וחם. קבוצת־הקרב שלנו, בת 15 איש, לקחה נשקה ויצאה לכפר קרוב לצוד „ציד" — להביא משם מזונות. גם זהבה השתתפה בקבוצה זו. בשובם הביתה בעגלות טעונות כל טוב, הם נתקלו בפלוגת גרמנים, שפתחה עליהם אש חזקה. הפרטיזאנים שלנו התפזרו מיד ביער, וזהבה, שעמדה על־יד עגלה, קפצה לתוך היער עם האחרונים. היה חושך, היא לא ראתה לאן נמלטו בני הקבוצה ומפחד ברחה לעבי היער יחידה ובודדת ולא ידעה לאן לפנות. עם שחר חזרו בני הקבוצה אל המחנה בריאים ושלמים, נעדרו רק זהבה ועוד בחורה כפרית. כולם אמרו: בודאי נמלטה זהבה יחד עם הבחורה השניה והיום הן תבואנה. אולם עבר היום, הכפרית חזרה — וזהבה איננה. היא אמרה שלא ראתה כלל את זהבה שלי. נבהלתי מאד, ידי ורגלי וכל גופי רעדו. מי יודע, — הרהרתי, — אולי היא נפלה חיה בידי הגרמנים. התרוצצתי כמטורף מכאב־לב, התחננתי לפני כולם שילכו לחפש את האובדת. הם יצאו אמנם, אבל חזרו ריקם. והנה כבר עברו היום השני, השלישי והרביעי, וזהבה איננה. שנתי נדדה מעיני, שכבתי בסוכתי ובכיתי בכי תמרורים, התפללתי לאלקים שלא יגזול ממני את בתי יחידתי, את נחמתי היחידה, ששרדה לי מכל מחמדי נפשי לעת זקנתי.

אני מביט על מצעה הריק בסוכה: אני בודד וגלמוד. מצאתי את מטפחת הראש שלה, את שמלתה, שהיתה מוטלת בסוכה, נשקתי והרוויתי אותן בדמעותי, קראתי לד' בחזקה שירחם עלי. פתאום אני שומע אשה על־יד סוכתי וקול מוכר, קול חביב קורא אלי: „אבא!" וזהבה, עטופה בפרוות אכרים, נכנסה לתוך הסוכה. חיבקתיה, לחצתיה אל לבי, נשקתיה זמן רב ואודה ליושב מרום, שהחזיר לי את אבידתי. היא ספרה לי, ששהתה ביער 4 ימים, היא תעתה ולא ידעה לאן לפנות. היא פחדה לצאת מן היער לאור השמש. ביום הרביעי כעלות השחר נזדמן לה אכר זקן, שהורה לה את הדרך. כשהאיר הבוקר הסתתרה שוב ביער, ולבסוף פגשה פלוגת פרטיזנים, שכבר חיפשוה, משום שפורסם בכל הגדודים דבר היעדרה של זהבה, והפרטיזנים הביאוה אל הקבוצה שלנו.

עכשיו, מי ידמה לי ומי ישווה לי! אני האב המאושר בין המאושרים! האכרים שלנו שמחו גם הם שזהבה חזרה בשלום. באותם ימים האמנתי באמונה שלמה, שנחיה ונגיע בשלום לגמר המלחמה וניגאל מכל צרותינו.

כמעט שנפלנו לידי הגרמנים

הגיע נובמבר. כשהקיצונו פעם בבוקר, ראינו והנה קרקע היער מסביב וכל האילנות ודליותיהם עטופים שלג לבן ועדת עורבים על העצים מקרקרת: קרע! קרע! בסוכות כבר אי־אפשר היה לישון מפני הקור, ומשום כך עברה הקבוצה שלנו ליער צעיר עבות, במרחק 2 ק"מ מן המחנה שלנו, ששם עמדה כבר מוכנה מקודם ביקתת־המחבוא שלנו. אור היום חדר לתוכה מחלון אחד שנקרע בכותל המזרחי ומחלון שני בגג. באמצע עבר מסדרון ארוך, שרחבו 2 מטרים, משני צדיו התנשאו לאורך הכתלים אצטבאות־עפר, בגובה כחצי מטר מקרקע המסדרון. הכתלים וגם האצטבאות היו עטופים לבן. באמצע המסדרון עמד תנור ברזל קטן, ששימש לחימום החדר וגם לבישול. כל הבית הזה היה בארכו 7 מ' וברחבו 5 מ'. בצד הפרוזדור העשוי מדרגות, שהובילו החוצה, היתה חפורה באר עמוקה, שסיפקה לנו מים לבישול ולשתיה. במרתף, שהיה חפור סמוך לבית, הוכן מלאי של מיצרכי־מזון לימות החורף: בולבוסים, שקי קמח, קטניות וכל מיני גריסין, בשר מלוח, שומן, כרוב, סלק ומלח.

במחתרת הזאת היה חם ורך לישון, גם במזון היינו מצויידים לשלושה חדשים, עד בוא האביב. ואם כן, מה חסר לנו עוד? ישבנו בבית שלווים ומאושרים. למעלה בין השיחים הוצב זקיף מזוין משלנו, שהיה מתחלף אחת לשלוש שעות. בקבוצתנו היו שלושה בני אכרים בעלי כשרונות, בגיל 12. לימדתים על־פי בקשת הוריהם בכל יום 2 שעות רוסית וחשבון. הנערים הללו, אמנם, הספיקו כבר לספוג לתוכם את רוח האנטישמיות, מחונכים היו על־פי תורת היטלר ממש ובכל הזדמנות שהיא, כשרצו לבדח את חברת האכרים המבוגרים ולבדר את השעמום, היו מספרים מעשיות מגוחכות על דבר יהודונים טפשים או ערמומיים, שהציגו אותם לצחוק בפני השומעים, בחקותם את קול דיבורם ומעשיהם בהעויות משונות, אולם בכל הנוגע ללימודים היתה להם תשוקה עזה, ובמיוחד לחשבון.

פעם, בשעה אחת־עשרה לפני הצהרים, כאשר כל החבריה,

שמנתה לערך 40 איש, היתה יושבת במחתרת החמה בלי מעילים, שטוחים על־גבי האצטבאות, מהם שמנמנמים, ומהם משחקים בקלפים, ואני יושב לי ומלמד את הנערים חשבון, התפרץ לפתע־פתאום אל הבית, חיוור כמת, הדוד ואסיה וזעק: הימלטו חיש, הגרמנים כאן! אחדים הספיקו לחטוף את צרורותיהם, אחרים חטפו רק מקצת רכושם, ואולם היו גם כאלה, שקפצו החוצה כמעט ערומים, בלי מעיל ובלי פרווה. בין האחרונים הייתי אני ובתי: אני עוד הספקתי לחטוף את אדרתי, אולם בתי השאירה שם הכל: את פרוותה מן הבית, את הפרווה האכרית, את שמלותיה והלבנים שלנו. בקפצנו מן המחתרת, שמענו מרחוק את יריות הגרמנים ואת קולותיהם הפראיים, אך מכיון שקיר גדול של עצים ושיחים עבותים הבדיל בינינו, הם לא יכלו לראותנו, ואנחנו התחמקנו משם ועברנו אל יער שני, שם השתטחנו בין שיחים עבותים להינפש שם ולשאוף רוח.

כעבור ימים מספר נודע לנו, כי אכר מאיזה כפר קרוב הלשין עלינו והביא 50 גרמנים, שהגיעו קרוב למחתרת שלנו, ואלמלא הזקיף, שהריח מרחוק את האויב והזהיר אותנו רגעים ספורים לפני בואו, היינו נופלים כולנו לידי הרוצחים.

כל היום העבירו הגרמנים בעגלות את הרכוש שמצאו במחתרת, את המלאי הגדול של מיצרכי־המזון ואת הבגדים שלנו. כשהחשיך היום, עברנו אל יער אחר, שבו נדדנו חודש שלם, ישנו על השלג נרטבנו בגשם ואכלנו מכל הבא לידינו. במשך כל חודש נובמבר סבלנו ענויים הרבה, עד שעלה בידינו לבנות לנו בית־מחבוא שני.

המחבואה השניה שלנו

במאמצים גדולים עלה בידינו לבנות את בית־המחתרת השני. 5 ימים נמשכה הבניה. אולם הבניין עלה יפה, טוב ונוח יותר מן הראשון. העמדנו בית מרווח, מואר מלמעלה ומהצדדים עם תנור־חם ובאר מים חיים בפרוזדור. אבל דא עקא, תמיד חיינו בו במורא ופחד, שמא יביא איזה מרגל גם לכאן את הגרמנים, ולפיכך העמדנו מתחילה שני זקיפים, שישגיחו אל כל רוחות היער.

התזונה היתה זעומה, מפני שכל מלאי המזון שהכינונו לימות־החורף נפל לידי הגרמנים. וידוע הדבר, כשהשכנים שלנו אינם מרוצים בחייהם, ובפרט כשהם רעבים, הם שופכים את כל חמתם על היהודים. בחודש דצמבר סבלנו הרבה משכנינו הגויים. אני, למשל, עבדתי כל היום כסוס: כרתי עצים ביער, הכינותי עצי־הסקה עבור המטבח, בלילות עמדתי על־יד המחתרת כזקיף על המשמר, ועדיין לא יצאתי ידי חובתי, כי הכפריים המשיכו להסתכל בי בעיני זעם. כעבור שבוע באה אלינו הקבוצה השניה, שחנתה על־יד הכפר סובולקי. גם היא ניצלה בנס מידי הגרמנים, שמצאו את עקבות המחתרת שלהם, ואחרי נדודים רבים הם באו אלינו. הם ישבו כשבוע אתנו יחד, עד שבנו גם להם בית־מחתרת לא רחוק ממחבואנו.

אז הגיעתנו שמועה מחרידה, כי משפחה שלמה של יהודים, בת 5 נפשות, ילידי העירה ליסקובה, שחיו אתנו יחד בגדוד המשפחתי הקירובי ואחר כך נצטרפו אל אחת משמונה הקבוצות, נרצחו כולם במחבואת הקבוצה. כפי שסיפרו לנו, קרה הדבר באיזה יום ראשון בשבוע, כאשר כל הפרטיזנים הנוצרים מן המחתרת הלכו עם נשיהם אל הכפר הסמוך ליהנות מן החיים, ובמחתרת נשארה רק המשפחה היהודית. מישהו הודיע אז לגרמנים על דבר המחתרת, — והיו שסיפרו, כי מפקד הקבוצה בעצמו הודיע חרש לגרמנים — והם באו ורצחו את היהודים. בשאר הקבוצות נרצחו גם מן הנוצרים משפחות אחדות. הפחד מפני מצוד גרמני על הקבוצות הבודדות, המנותקות מגדודי הקרב, גבר מיום ליום. ואז נתקבלה פקודה מאת המטה הראשי של הבריגדה: לקומם שוב את הגדוד המשפחתי הקירובי ולכנס את כל הקבוצות אל יערות הוטה, מקום שם נתבצרה כל הבריגדה שלנו. בשמחה רבה הטעינו כולם את מטלטליהם על 2 עגלות־חורף, משם הלכנו ברגל אחרי העגלות כחמישה ק"מ, עד בואנו אל הכפר סובולקי. שם נצטרפה אלינו גם הקבוצה השניה מאותו הכפר, ועל שמונה עגלות־חורף, שניתנו לנו כאן, התישבנו כולנו, ואחרי נסיעה של שמונה שעות באנו אל יערות הוטה, ששם הוקצב מקום לגדוד המשפחתי.

ניגשנו מיד לבנות למען הקבוצה שלנו בית־מחתרת שלישי, ולאחר עבודה מאומצת של שלושה ימים הקימונו לנו שוב ביקתת־אדמה עוד יותר יפה משתי הראשונות: מוארת יפה, חמה ומרווחת, „עם כל הנוחיות". קונדרטייב האכזר כבר לא היה כאן. שמענו, כי העבירוהו לגדוד אחר. הודינו לד' שנפטרנו מרשע אכזרי זה. המפקד החדש של הגדוד היה איש נוח לבריות וידיד ליהודים.

בית האדמה היהודי

קבוצת יהודים בת 15 איש, שבאו הראשונים אל היער עוד בטרם בוא „הגדוד הקירובי" לשם, בנתה עבורה בית תת־קרקעי קטן, שבגדוד המשפחתי כינוהו, „בית־האדמה היהודי". היו עוד יהודים בגדוד הזה, אולם הם היו מפוזרים בין הגויים במאורות האחרות, וה„זמליאנקה" היהודית היתה מוקדשת ומיוחדת רק ליהודים.

כל יום עד דמדומי־ערב, כשנגמרה עבודת־היום והחמה הסתתרה בשיפולי הרקיע שמאחורי היער, היו הפרטיזנים היהודים מכל הגדוד רגילים להתכנס בבית־האדמה היהודי. לפרקים נקלעו לשם פרטיזנים יהודים אורחים, שבאו בשליחות אל גדודנו מגדודים אחרים, ובמיוחד מאת מטה הבריגדה. החדר היה קטן, בעל חלון אחד. משני צדיו לאורך הכתלים נמתחו אצטבאות של קרשים, ששימשו לדיירים ביום לאכילה ולמלאכה ובלילה לשינה. על־יד הדלת בפינה היה תקוע תנור־פח קטן; רצפתו של החדר עשויה היתה חימר נוקשה, קירותיו ותקרתו מפוחמים. בכללו היה החדר במראהו הפנימי סמל החיים החשוכים של היהודים. מכל מקום, נמשכו היהודים לשם: הוא שימש להם מעין מועדון יהודי, שלא התערב בו זר. שם היה הפרטיזן היהודי מסיח מעל לבו לפני חבריו את צרותיו ועלבונותיו, שסבל במשך היום מחבריו הערלים. שם עובדה תכנית, כיצד להגיב על כל עוול ועלבון שנעשה לפרטיזנים היהודים. שם נקראו הידיעות האחרונות, שנתקבלו ע"י הרדיו מחזית המלחמה. שם הותוותה לפי המפה הדרך היותר נוחה ויעילה לתנועת הצבא האדום באזורי הכיבוש של הגרמנים. ושם נרקמו תקוות טובות לעתיד בדבר יסוד מדינה יהודית בא"י.

בערבי־השבתות החרפיים, בשעת דמדומי ערב, כשהצטופפו כל היהודים הפרטיזנים בחדר הצר וחמימות נעימה

משפחתית התפשטה בכל אברי הגוף והלב נצבט כמו בצבת מתוך געגועים תוקפניים לערבי השבתות של העיירה היהו־דית, היה מוציא חברנו הכנר, מאיר ליפשיץ, את כנורו מתוך נרתיקו והיה מנגן ניגונים עממיים מהצגות התיאטרון היהודים וגם שירים ארצישראליים, בלווית מקהלת פרטיזאנים, שעודדו ואימצו את הלב היהודי בתקוה, כי עוד ניגאל מן היער ומשכ־נינו המורעלים ברעל האנטישמיות, ונשוב לחיות חיים חפשיים ועצמאיים בארצנו.

אולם מדי יום ביומו, כשהאיר הבוקר, נהפך המועדון היהודי לבית־מלאכה. בפינה על־יד החלון יושב היה ר׳ יואל החייט, איש למעלה מבן ששים, יליד העיירה ליסקובה, שנשאר בחיים מכל בני ביתו יחד עם בנו הקטן. יושב היה כל היום כפוף מבוקר עד ערב על־גבי מכונת־התפירה ותופר חינם חליפות־בגדים למפקדי הגדוד ומשפחותיהם. בצד השני, על־יד החלון, הצטופפו שני נערים בני שלוש־עשרה, יונה׳לה היתום וישראל׳קה, בנו היחיד של ר׳ יואל, — שני סנדלרים קטנים, שהיו עוסקים בתיקון נעליים עבור כל פרטיזני הגדוד. על האצטבה היתה יושבה שבע האלמנה, כשהיא תופרת כות־נות עבור הפרטיזנים. על־יד התנור ישבה עוד אשה אחת זקנה, שקלפה לתוך קערה גדולה תפוחי־אדמה עבור המטבח הכללי של הגדוד. על האצטבה האחרונה, סמוך לדלת, היתה שכובה סוניה היפה, עם שערותיה המתולתלות והדקות כחוטי משי, המפוזרות כמניפה על גבי כר לבן, ומיניקה את תינוקה, שנולד לה לפני זמן קצר, ממפקד הגדוד הקירובי, אשר כפה עליה לחיות עמו. כזו היתה דמותו של בית־האדמה היהודי.

כשלון המצוד הגרמני על הגדודים

מחזית־המלחמה התחילו באות ידיעות משמחות, שהצבא האדום מכה את הגרמנים בכל הגזרות. ידיעות אלו עודדו את רוחנו ואימצונו בתקוה לשחרורנו. מדי יום ביומו, לרוב בשעה ארבע אחה״צ, הייתי מקבל מאת מטה הגדוד את „ידיעות הרדיו״, שנשלחו אלינו ממטה הבריגדה מודפסות במכונת־יד, והייתי חוזר עם הידיעות הללו על כל הקבוצות, מקריא לפניהן ומסביר להן את הליכות הצבא ונצחונותיו על־פי המפה, מעודד את רוח האנשים ומאמץ אותם בסיכויים המשתפרים לגאולתנו ולפדות נפשנו.

מצד אחד נתקבלו ידיעות משמחות ברדיו, שהצבא האדום כבש את אוקראינה, עבר את נהר פרוט, חדר מבוקובינה לרו־מניה והוא הודף את הגרמנים מערבה, ומאידך גיסא, קיבל מטה הבריגדה שלנו ידיעות מוסמכות, שהגרמנים מתכוננים לערוך מצוד גדול על הגדודים שלנו. מיד הוצאה פקודה, שהגדוד המשפחתי יכין בעוד מועד עבור הנשים, הילדים והזק־נים מחתרות ביער, כדי שיוכלו להתחבא שמה במקרה של התקפת האויב על היער שלנו. פעמיים נערכו גם תמרונים למקרה של מצוד. כל הנשים והילדים עזבו תיכף את מגוריהם והתחבאו במחתרות. לכל קבוצה היו שתי מחתרות לנשים ולטף ועוד מחבואה אחת, להטמין שמה את המטלטלים וכלי־המטבח. אולם התמרון הראשון הוכיח, שהמחבואות צרות מדי, ואם ייסגר המכסה המוסוה מלמעלה, עלולים כולם להיחנק שם מחוסר אוויר לנשימה, ולפיכך צריך להתקין בכל מחתרת צינור־אוויר. ואמנם, אחרי התמרון הראשון הורחבו המחתרות והותקנו צינורות־אוויר מעץ, והתמרון הצליח על כל פרטיו.

יום אחד, בעשר בבוקר, נשמע פתאום מרחוק קול יריות חזקות של רובים, מקלעים ומכונות־יריה. הבינונו שהמצוד התחיל, מיד נתפנה כל היער: הנשים והטף התחבאו במחתרות, כל הכלים הוטמנו. הגברים המוכשרים לשאת נשק נשלחו לעזרת הגדודים, שישבו כבר בחפירות והמתינו עד שיתקרבו אליהם הגרמנים. כשהגיע הרגע הנכון, ניתן אות ומטר של יריות ניתך על ראש הגרמנים; המוקשים שהיו מוטלים בדרך נתפוצצו ומכל צד הבריזו עליהם ברובים מתוך מקלעים, אבטומטים ומכונות־יריה. רימונים רבים, שנזרקו על ראש הגר־מנים, נתפוצצו ועשו בהם שמות. הגרמנים מיהרו לסגת ממצודם הכושל הזה באבדות מרובות, ומהיום ההוא לא נועזו לחדש את התקפותיהם על הבריגדה.

הנצחון הזה הוחג בכל הגדודים במשתה ושיר, וגם בגדוד המשפחתי שררו ששון ושמחה על מפלתו של האויב.

אנחנו עוברים למחנה האחרון

למרות הידיעות המשמחות ברדיו על נצחונות הצבא האדום, המתקרב אל העיר פינסק ומתכנן התקפה גדולה על רוסיה הלבנה, ועל־אף פלוגות־הריגול, שהיו באות אלינו מעבר לחזית ועוברות דרך היער שלנו, היינו חוששים, שמא בשעת נסיגתם יעברו הגרמנים על פני הדרכים הצדדיות של יערות הוטה ויתנפלו עלינו. הוחלט לפיכך במטה הבריגדה לאחוז מיד באמצעי זהירות ולהעביר את הגדוד המשפחתי למקום יותר בטוח, מרוחק מהכבישים והדרכים הרחבות.

אומר ועושה! בבוקר בהיר אחד, בשלהי חודש מאי, בעצם פריחת הטבע, כשהיער מסביב היה זולף ריחות חריפים של זפת וצפרי־רון פצחו לפנינו בשיר לבשר לנו את בשורת הגאולה הקרובה, עזב הגדוד המשפחתי את מאורותיו, נפרד מהיער החביב, שבו שהה כחמישה חדשים, ויצא עם כל הכבודה שלו, שהיתה טעונה על העגלות יחד עם הנשים הזקנות והטף, למקום חדש שנועד למחנה. הנסיעה ארכה 4 שעות. העגלות והסוסים שקעו כל רגע בבוץ, בעברם על פני ביצות, תעלות ושבילים נידחים, שלא דרכה בהם מזה שנים רגל אדם. בימות הגשמים הופכת כל הסביבה לאגם־מים גדול וכל הסביבה ההיא היתה נידחת, מרוחקת מכפרים וממקומות־ישוב. הגענו בסופו של המסע לאיזה יער על גבעות־חול, שעל אחת מהן תקע הגדוד המשפחתי את אוהליו.

הקימונו מיד את סוכותינו שורות־שורות, וחיינו התחילו זורמים מתוך שמחה וציפיה לגאולה קרובה. כאן הרגשנו את עצמנו יותר בטוחים וכולנו היינו חדורים במחשבה המעודדת, שהשחרור עומד כבר על פתחנו, ששחר חדש בוקע ועולה לאחר ליל אפל של טלטולים ונדודים על־פני שדות ויערים, לאחר שנות פחד תמידי וסכנת־מוות.

בחודש יוני נפתחה ההתקפה הגדולה של הצבא האדום על רוסיה הלבנה. בשמחה רבה הקשבנו להד העמום של התות־חים הכבדים, שהרעידו את האוויר ממרחקים. כתזמורת־לילה נעימה הדהד באזנינו שאון המטוסים הסובייטיים, שעברו בלי־לות מעל ראשינו גלים גלים על־פני השמים המכוכבים. הם בישרו לנו, שזמן שחרורנו הולך וקרב.

ביום 23 ביוני התחילו ה„קטיושות״ להרעים מעל לראשינו, כמגלגלים אלפי לבנים. לא פחדנו מהן כלל, הרגשנו שהכוח הזה הולך ובא לשחרר אותנו מיד הרוצחים.

לבסוף בא היום המאושר. ב־25 ביוני שנת 1944 הופיעה במחנה שלנו חבורה של קציני הצבא האדום, שבישרו לנו, כי אנחנו כבר משוחררים.

הרהורים ראשונים לאחר השחרור

אני שוכב בלילה בסוכתי ומהרהר: טוב, אנו משוחררים כבר, בני חורין, שיש להם הזכות לחיות, ליהנות מן החיים, אולם לאן נוסעים עכשיו? איפה עלי לחיות את שארית שנותי?

האכרים חזרו אל שדותיהם ואדמתם; הממשלה תסייע להם לבנות מחדש את בתיהם השרופים ולהקים מחדש את המשק ההרוס שלהם, והם ישובו להיות בעלי אדמתם ואזרחים טובים בארץ מולדתם, ואילו אנחנו, היהודים, מה נשאר לנו מכל עמלנו כאן בארץ? בתינו שרופי־אש, כל מחמדינו, הילדים ובני משפחותינו החביבים והיקרים, נורו ונרצחו על־פני שדות ויערות. כל האוכלוסיה היהודית, על כל מוסדותיה הכלכליים, התרבותיים והחברתיים, קבורה בבורות־המוות מחוץ לעיר והושמדה לנצח נצחים. בכל מקום שאתה פונה הנך צופה רק קברות אחיך היהודים. האוכלוסיה הנוצרית מסתכלת בך בעיני זעם, בחימה ובאיבה. השכנים הנכרים אומרים בגלוי: „למה השאירו בכל עיר עשרות מספר של יהודים, למה לא נשחטו גם אלה השרידים?״ הייתכן לחיות באווירה שכזו, בסביבה המורעלת באיבת היהודים, ולהתקיים כמיעוט זעום, האנוס להיטמע בתוך הרוב ולהיות מושפע מתרבות זרה? בתור יהודי אין אתה יכול להתקיים כאן ולהתבולל עמהם גם כן לא ייתכן: יען כי תמיד תרגיש את עצמך כאדם אומלל, חבוש, המשועבד לאלילים זרים.

חוץ מזה, היוכל יהודי להלך על־פני האדמה הטמאה, הרוויה בדם ילדינו, אחינו ואחיותינו, בדם כל אחינו היהודים? הייתכן לחיות בשלום עם שכנינו הנכרים, שהשתתפו בשחיטות היהודים, ששללו את רכושם והטמינו בבתיהם, שעמדו על פרשת־הדרכים והסגירו את פליטינו לידי המרצחים? איך אפשר ללחוץ יד המלוכלכת בדם היהודים?!

לפנינו שוב הקושיה הנושנה בת שנות אלפיים: לאן? לאן חייב יהודי לנסוע, כדי לחיות את שנות חייו כיהודי עצמאי ובן־חורין? סובר אני, וכך סוברים שאר פליטי החרב, שריד הגיהינום הנאצי, שהמקום היחידי, בו אפשר לחיות כיהודי בן־חורין, הוא — ארץ ישראל.

מן היער — לסלונים שלי

אני נישא חיש מהר, כעל כנפי רוח, במכונית צבאית על־פני הכביש העובר מרוז׳אני לסלונים. השמים מעוננים, מסתנן גשם דקיק, נושבת רוח קרירה, המצליפה רטיבות על פני, אולם אין אני שם לב לזה: אני מחומם משמחה פנימית, מלהבת אהבה וגעגועים אל עיר מולדתי, שבה בילתי 60 שנה משנות חיי, את שנות ילדותי ובגרותי, שנים רוויות עונג וחדווה וגם שנים ספוגות צער, עינויים ויסורים.

המכונית נעצרה פתאום על־יד תחנת הבקורת, ששם מבקרים את תעודות העוברים. לא רחוק מן העיר. ניגשתי אל ועדת־הבקורת, שואל אותי קפיטן אחד, לאיזה לאום אני שייך. ובשמעו שאני יהודי, לחץ את ידי בחמימות רבה ואמר אל חבריו: „אין מה לבקר את תעודותיו, הוא בן עמי״. בפנותו אלי, שוב לחץ את ידי ואמר: „לך לך לשלום! הדרך פתוחה!״ המשכתי ברגל בדרך העולה העירה. בכביש אי־אפשר לעבור מפאת תנועת מכוניות הצבא. התנועה אינה פוסקת אף לרגע. מתרוצצות מכוניות טעונות חפצים וצרכי־צבא, תחמושת שונה, אספקה צבאית, דודים וחביות בנזין; מכוניות מלאות צבא עליז, מתרונן; מתגלגלים ועוברים ברעש שלשלאות־הברזל שלהם טאנקים גדולים, נישאת בחפזון פלוגת תותחנים, מתרוצצת פלוגת קוזקים בעלי בלורית. כשהם רוכבים על סוסים אבירים. הכול מתנועע, מתרוצץ, מתעופף, חורק, שורק, צופר, נוהם ומצפצף ברעם וברעש עד להחריש אזניים, הכל נישא אל החזית המערבית.

משני צדי הדרך תלויות טבלאות, שעליהן מתנוססות סיסמאות וכרוזים שונים, כגון: „הכו את האויב!״ „נקמו את דם הוריכם, אחיותיכם, נשיכם וילדיכם המעונים והשחוטים!״ „נקמו חורבן עריכם וכפריכם השרופים!״ „המיתו את החיה במאורתה!״ ועוד כתובות כאלו. בלכתי בצדי הכביש, סרתי להשקיף על בית־הקברות היהודי, שהשתרע סמוך לכביש. איזה חורבן איום שרר שם! איזה עלבון צורב עד עמקי הנפש! הרוצחים הפראים הרסו את גדר האבנים, שהקיפה את המקום הקדוש, עקרו את כל המצבות, שהתנוססו על גבי הקברים וסיתתו אותן לחצץ לתיקון הכבישים. פוצצו את הבטון, שכיסה את הקברים, הרסו את החומות הקטנות, שבהן נחו העצמות הקדושות של צדיקים וחסידים, של רבנים וגאונים מלפני 3—4 מאות שנים. הכול כאן מפוצץ, הרוס, שבור ועקור עם השורש, אפילו האדמה חפורה והפוכה, עד שאי־אפשר להכיר את מקום הקברים. חיפשתי את קברות אבותי, את קבר רעיתי המנוחה, ולא מצאתים. כך חיללו פראי־אדם אלו את המקום המונה כמה מאות שנים. בלב נשבר אני עוזב את המקום הקדוש ועולה העירה. מרחוק מבצבצים הבתים הראשונים של העיר.

נכנס אני אל רחוב רוז׳אני. בתחילת הרחוב נראים עוד שלדי בתי־אבן אחדים שרופי־אש, בתי העץ נשרפו כליל ואין זכר למו. תנורים בעלי רעפים מבוקעים עומדים כמצבות־זכרון על גבי קברים, ארובות־עשן בולטות מתוך המפולת, ערמות אבנים ולבנים מרוסקות, שברי מטות־ברזל, שלדי מכונות־תפירה שרופות, דפי ספרים מחורכים, מסמרים חלודים, המתגוללים על־יד עיי המפולת, — כל אלה מעידים שכאן עמדו בתי־מגורים ואנשים חיו בהם. הלאה ברחוב אין סימן לבתים: נעקרו אפילו אבני היסוד שלהם, האדמה כולה נחרשה ונהפכה לשדה ירוק זרוע תפוחי־אדמה ומגוון באמצע ברצועות קמה מצהיבה, המשתרע על שטח רחב־ידים עד מעבר להרים, ששם נמשכו מקודם סמטאות ובתי־מגורים עמדו שם למאות.

במגרשים אחדים, שהספיקו כבר להצמיח עשבים וצמחי בר, רועים פרות, סוסים ועזים. אני פוסע הלאה לאורך הרחוב השומם. אנשים בודדים עוברים לידי, אבל פניהם זרים לי לגמרי. אחדים מהם מתעכבים ברחוב ומביטים בי מתוך תמיהה. כנראה הכירו בי יהודי, שריד החוזר עם תרמילו, אפשר מעולם־האמת. להלן ברחוב מזדמנים לפני רוסים המכירים אותי ומקדמים את פני בחיוך ידידותי, כשמחים, כביכול, שנשתיירתי בחיים. בכלל קשה להכיר את הנוצרים המקומיים. כולם לובשים בגדי יהודים שנפשטו מעליהם לאחר מותם או נשדדו מבתיהם בשעת השחיטות.

אני הולך ומתקרב אל ככר השוק, מקום הצטלבות רחובות

שונים, שפעם היו הומים בשעה זו תושבים ובני־נוער, אשר יצאו לטייל וליהנות מן החיים, הצטופפו על־יד קופת הקולנוע והתיאטרון. עכשיו הנך רואה אנשים בודדים עוברים אי־שם בחפזון את הרחוב, ושוב משתלטת דומיה מסביב. כל רחוב משקיפים עליך שלדי חומות שרופות, בעיניהן המנקרות — חלונותיהן המפוחמים והמעושנים. לא יותר מעשרה בתי־לבנים שלמים נשתיירו מסביב לכיכר השוק, וכל השאר מפוצצים לעיי מפולת.

אני הולך ומתקרב אל רחוב החוף, ששם עמד ביתי. אני בטוח שהוא נשרף, אולם כשאני יורד ברחוב זה, אני רואה שכל הבתים מסביב אינם, עשב צמח במקומם, ורק הבית שלי, העומד בפינת שני רחובות, עומד בעינו, כמו שהיה, רק שלושה מחלונותיו אטומים בלוחות־עץ ובקומה העליונה קרוע תריס אחד. אני עומד בפינת הרחוב ותוהה: מסביב חורבן ושממה, בתי השכנים אינם, נמחו מעל פני האדמה. ודומה, שכך צריך להיות: מכיון שבעליהם ניספו, ייספו גם בתי מגוריהם. רק ביתי, לדאבוני, נשתייר. למה לי עכשיו הבית הזה? מדוע לא נשרף יחד עם כל הבתים?

אני מעיף עין על כל הרחוב, איני רואה שום פרצוף יהודי. איה הם שכני, מיודעי, קרובי החביבים, שדרו ברחוב זה? כנראה שאיש מהם לא חזר מבורות־המוות. אני נכנס לחצר שלי, מסתכל סביבי, נכנס אל בית־הכסא, שבעליה מעליו היתה המחבואה שלי, בה ניצלתי אני ועוד יהודים ממות. הכול שלם, כמו שהיה. אין איש בחצר. מתישב אני על אבן מוכרת לי המוטלת בחצר ולבי מתכווץ בקרבי מכאב. זכרונות מימים עברו חולפים לפני. זכורני, כשהייתי חוזר לפנים מאיזו־נסיעה לביתי, היו יוצאים לקראתי לקבל את פני בני־ביתי האהובים. הם היו מקדמים פני בקריאות של שמחה, בליטופים ונשיקות, ואני הייתי מחבק את פרחי היפים ומנשקם והייתי מרגיש את עצמי כאב מאושר. ועכשיו, איה הם מחמדי? נשתיירתי יחידי וגלמוד, כערער בערבה. אני עומד בחצרי, שבה ביליתי את שנות ילדותי, שבה כל אבן ספוגה זכרונות מימי ילדותי ומשנות בגרותי. אני עומד לפני ביתי, שבו השקעתי אני ואבותי כל כך הרבה כוחות וכסף, והלב פועם בי בחזקה. דמעות עולות בעיני, בזכרי שמן הבית הזה ומן המרתף שבחצר הובילו הרוצחים האכזרים את בני ואת חתני הנחמדים וגם את שאר דיירי, חברי המורים עם כל בני משפחתם, אל מחוץ לעיר, אל בורות־המוות לשחיטה.

ידי רועדות, בפתחי את הדלת ובראותי את הכירה הגדולה, העומדת בעינה במטבח, שבו הצטופפו כל נשי המורים והדיירים, בבשלן משהו לבעליהן לפני צאתם לעבודה בגיטו המסוגר. והנה עומדת הכירה שלמה כמו שהיתה, רק התנור הוזז קצת ממקומו לפנים החדר שלי והונמך קמעה.

אני פוגש בבית פנים זרים: כל החדרים תפוסים ע"י פליטים נוצרים, שהובאו לכאן ע"י הגרמנים מסביבות סמורלנסק. הם שואלים אותי: מי אני? ובשמעם שאני בעל הבית הזה, הם לוטשים עלי עיניהם מתוך היסוס ותמהון. אחד מהם פונה אלי ומתריס: „אתה בוודאי מחפש כאן חדר לדור בו. דע לך, כי כל החדרים תפוסים ועמלך לשוא, עכשיו הוסרה הבעלות מן הבתים". אני מבקש מהם לתת לי מקום רק ללון כאן הלילה. — „גם זה לא ייתכן" — ענה לי קאצאפ עבדקן — „איננו יודעים ומכירים אותך".

יצאתי מביתי בפחי־נפש ובלב נשבר ומצאתי לי חייט יהודי סלונימאי, שקיבלני לחדרו בשמחה רבה וביקשני לדור בביתו. נשארתי לגור שם עד צאתי את העיר.

בעירי החרבה והמיותמת

מקום מגורי נמצא במרכז העיר, בכיכר השוק, שהיתה כזכור צומת רחובות רבים. בכל יום עוברים לפני בית־מגורי דרך רחוב השלישי במאי יהודים צעירים, פרטיזנים משוחררים בודדים, החוזרים מן היער הביתה. הם מגיעים ועל שכמם תרמילים קטנים. אבל בתוך לבם — צרורות גדולים של צרות. הם מתעכבים ללינה במעוננו, עד שימצאו בעיר חדר לדור בו. כל אחד מהם מספר את הרפתקאות שנותיו האחרונות: כיצד ניצל מן השחיטות בעירנו, וגם על חייו בפרטיזנקה עד ימי שחרורו. זוהי שלשלת ארוכה של צרות צרורות, שכל חוליה בה שזורה בנסים ובנפלאות, שאירעו להם, בלכתם הראשונים לקראת אש האויב. זוהי הטרגדיה של הגבורה היהודית הבלתי־מפורסמת, שלא הוכתרה אפילו באות כבוד מפאת יהדותה. אתה שומע מפי הפרטיזניות היהודיות את הסיפורים הטרגיים על אודות בנות ישראל שחיו בין הגדודים ביער. כמה צרות, יסורים ועינויים הן סבלו מאת מפקדי הגדודים; וכמה בנות ישראל תמימות וישרות היו אנוסות לשעבד את גופן לתאוות המפקדים בגלל זוג נעלים, כותונת ושמלה, כדי לכסות את מערומיהן. אתה מקשיב למעשיות האלו ושערות ראשך תסמרנה!

אני שוהה כאן כשבועיים, חזרו העירה רק כארבעים יהודים. עוד כמספר זה של פרטיזנים גויסו לצבא הסובייטי ונשלחו אל החזית. זהו סיכום קהילת סלונים, שהיתה בת 20 אלף איש.

רובם של השרידים חדורים רעיון אחד: לעקור מכאן בזמן הכי קרוב. הם טוענים, שאי־אפשר להם להשתקע בעיר ולהלך על אדמתה הרוויה דם היהודים, אין הם יכולים לגור בכפיפה אחת עם אזרחים, שהשתתפו בשחיטות היהודים ובביזת רכושם. אולם לפי שעה, כל זמן שהמלחמה עוד לא נסתיימה וגבולות הארצות סגורים עדיין, אין הם יכולים לשבת בחיבוק ידיים, ועל כן מסייעים הם לקומם את המשק ההרוס של עירם. חזר מן היער יהודי סנדלר ופתח את הסנדלריה השיתופית; הופיע יהודי חייט ופתח את המתפרה; בא יהודי נגר, ומיד נפתחה הנגריה השיתופית „הנגר האדום". שב יהודי שרשרב וכעבור שבועיים התחילו הצינורות לספק מים לאנשי העיר; חזרה מן הגדוד יהודיה רופאה, עם חובשת, ומיד נפתחה מרפאה עירונית ובית־חולים.

שלטון העיר מקבל את היהודים בסבר פנים יפות, מסייע להם להוציא מידי הנוצרים את רהיטיהם ובגדיהם, שהטמינו אצלם לפני השחיטות, עוזר להם למצוא דירה. השלטון עדיין ארעי, בלתי מבוסס, המלחמה נמשכת, מגייסים כל שבוע אנשים חדשים אל החזית. הפרטיזנים הצעירים שנשתחררו זה לא כבר מן היער, מתגייסים. מורגש מחסור גדול בבעלי מקצוע מומחים, גם בכוחות תרבותיים, שהושמדו בשנות המלחמה עם כל האוכלוסיה היהודית. מפאת זה נתקל קימום המשק העירוני ושאר מוסדות־הציבור בקשיים מרובים.

מול בית־מגורי מסתדר בכל יום השוק, אולם אין זה אותו

השוק שמלפנים, שהיה שוקק מאנשים רבים, מאכרים שהיו מביאים בעגלותיהם את פרי אדמתם השוקה ומאנשים שבאו לקנות את מיצרכי המזון הנחוצים להם. עכשיו תמצא כאן 20—30 נוצריות, המוציאות השוקה למכירה חפצים שונים מרכוש היהודים, שהיה טמון בבתיהם: זוג גרביים, חתיכות סבון, מיני סידקית שונים. אחדות מהן מביאות השוקה ירקות, אולם המחירים מפולפלים מאד. למשל: בעד קופסת סכארין — 80 רובל, קילו חמאה — 500 רובל, ליטר חלב — 30 רובל, מלפפון — 10 רובל, קילו תפוחי־אדמה — 25 רובל. ואין מי שיגיב על היוקר הזה ואין אחד שיגיד על התגרניות שהן ספסרות, מפקיעות־שער, — כי הלא הן אריות טהורות! האוכלוסיה הנכרית המקומית, שהשתתפה עם הגרמנים בפעולה נגד היהודים, מלובשת עכשיו יפה במלבושי היהודים, שנשדדו מבתיהם לאחר השחיטות. הייתי טועה לפעמים, בפנותי אל אשה נוצרית, מלובשת בגדי יהודים, בשפה היהודית. עכשיו הם העשירים: יושבים ברחבות בבתי היהודים שלא שלטה בהם האש, על שולחן מלא כל טוב, ואנחנו היהודים השרידים — קבצנים. היהודים הפרטיזנים לבושים סחבות, נעולים נעליים קרועות, בלי כתונת על בשרם, ישנים על הרצפה ורעבים ללחם. המשרות במשרדי הציבור הנפתחים נתפסות על־ידי הפולניות, אף־על־פי שאינן מוכשרות כלל לתפקידי המשרד.

ב„ועד הפועל המחוזי" ובמשרד הדואר מתקבלים בכל יום מכתבים מאת היהודים מכל קצות ברית־המועצות, המבקשים לדעת על גורל קרוביהם היהודים, ואלה קבורים זה מכבר בבורות המוות מחוץ לעיר. קשר מכתבים עם מדינות חוץ־לארץ עדיין לא הותקן. אפשר לשער את גודל היגון שיתקוף את יהודי אמריקה וארץ־ישראל, בהיוודע להם דבר הרציחות ההמוניות של יהודי אירופה. אם בעירנו בלבד נספו 22 אלף יהודים, אפשר להסיק מזה מה גדול מספר קרבנותינו ברחבי אירופה. זכורני, כיצד בין שחיטה לשחיטה בעירנו עברה בתחנת־הרכבת שלנו רכבת ארוכה מלאה יהודי הולנד. כולם היו מלובשים בגדי פאר, הגברים חבשו מגבעות והנשים התקשטו בתכשיטים. כשנתעכבה הרכבת על־יד התחנה שלנו לשעה קלה, יעצו להם הפועלים היהודים שעבדו בתחנה להימלט מתוך הקרונות הפתוחים כדי להינצל ממוות ואז ענו להם היהודים ההולנדיים, שהגרמנים, ובפרט היטלר, אינם מסוגלים למעשה־חזירות כזה... והסוף היה שכולם נרצחו בתחנה השניה, על יד העירה פולונקה.

אני מתהלך יחידי ברחובות השוממים, מסייר בבתי קרובי ומיודעי ומוצא שם רק חורבות שרופות ועיי מפולת. רבים מהם נשרפו ונקברו עם כל בני־ביתם תחת חורבות בתיהם ההרוסים. אני מתהלך גלמוד, בודד, ברחובות היהודים, שהיו מאוכלסים בצפיפות רבה והחיים היו תוססים ושוקקים בהם לפני השואה. עכשיו אני משרך בקושי את רגלי ומתהלך יחידי בלב נשבר ופצוע בין חורבות אחי היהודים, שנספו בלא עת, ומקונן על חורבנם. אני רואה לפני רק שלדי בתים שרופי־אש, המשקיפים עלי בחוריהם־חלונותיהם המחורכים בתמיהה, שאני, יהודי יחידי, עוד מתלבט בין חורבותיהם.

בחצר בית־הכנסת

בחצר בית־הכנסת היו מרוכזים שמונה בתי־כנסת, ביניהם התנשא הבנין הענקי של בית־הכנסת הגדול. היה זה בנין מהודר, למעלה משש קומות גבהו, שהוקם כאן לפני כחמש־מאות שנה. כל קיר מגיע בעביו לאיזה מטרים, כעין מבצר איתן ממש. הכותל המזרחי מצוייר היה בציורים יפים מעשי אמנות, למעלה מארון־הקודש מפוסלים שני אריות גדולים מוזהבים, המחזיקים בכפותיהם שני לוחות־הברית, שעליהם כתובים באותיות זהב עשרת הדברות. בפנים הבית משני צדיו מצויה היתה עזרת הנשים, ולאורך הכותל המערבי התנשאה על עמודי־ברזל גבוהים עזרת־נשים שניה. בימי שבת ומועד, כשהחזן דמתא היה מתפלל, היה הבנין מלא גברים, נשים וטף. החזן עם מקהלת משורריו, שעמדו מסביב עטופי טליתות עם כיפות שחורות על ראשם, היו מזמרים בנעימות את ניגוני התפילות. היהודי היה שוכח אז את העולם החיצון עם צרותיו המרובות, מתערטל מכל דאגותיו החילוניות ומרחף בעולמות העליונים, בעולם שכולו רוחניות, בעולם של תענוג עילאי. המסדרון של בית־הכנסת היה גם כן מלא אנשים וילדים משחקים. דרך החלונות הפתוחים של בתי־הכנסת מסביב נישאו קולות בעלי התפילות והמתפללים, השופכים את לבם לפני אביהם שבשמים. על הרחבה שלפני בית־הכנסת הצטופף תמיד קהל אנשים, שהיו יוצאים מן הבית בשעת קריאת־התורה לשאוף רוח ולשוחח קצת. עדת ילדים, שהיו משחקים ומתרוצצים בחצר בית־הכנסת, היתה מחרישה את האויר בקול צחוקה העליז והמצלצל.

עכשיו שלטת דומית מוות מסביב. אין נפש חיה ברחוב. חמשת בתי־הכנסת באותו הרחוב הרוסים ומנופצים. מסדרון בית־הכנסת הגדול מלא חביות זפת, בקבוקי בנזין; חדר „שבעה קרואים" שבאותו המסדרון רצוץ ושבור. הדלת החזקה והעבה של בית־הכנסת נעולה. ברצותי לראות את פנים בית־הכנסת, עליתי מהצד השני במדרגות אל עזרת הנשים שהיתה פתוחה והשקפתי למטה. רעד עבר בעצמותי, פלצות אחזתני למראה עיני: הבית ריק, פנוי, הרצפה מכובדת, הרהיטים אינם, הנברשות עם נרות החשמל הלבנים גם כן נעלמו; הדלתים המוזהבות של ארון הקודש נקרעו, הוא פתוח כולו, אבל ריק הוא, בלי ספרי־תורה. בארון היו מצויים לפנים למעלה מעשרים ספרים. הציורים הנפלאים עם שני האריות המוזהבים מעל לארון־הקודש לא נפגמו כלל. בהשקיפי למטה נדמה היה לי, כי בחללו של ביהכ"נ מרחפים אלפי נשמות של היהודים הקדושים, שנרצחו על קידוש השם. כיסיתי פני בשתי ידי, התפללתי תפילת „יזכור" ואבך בדמעות שליש על חורבן עמי ועל חורבן בתי־כנסיותיו ובתי־מדרשיו.

ירדתי בפיק ברכים מעל עזרת־הנשים וסרתי אל בית־המדרש הישן, הקרוי „בית־המדרש חומה", שרק הוא לבדו נשתייר מכל בתי־המדרש. בהיכנסי אל הבית קמו והתיצבו לפני שנות ילדותי. זכורני: כשהייתי חוזר בכל יום בשעה זו, בצהריים, מן הישיבה עם חבורה שלמה של ילדים, היינו מתפרצים אל הבית ברעש ובהמולה, מתישבים מסביב לשולחנות הארוכים וחוזרים על השיעור של היום, גם מכינים שעור חדש למחרת, וקולותינו הדקים והמצלצלים היו ממלאים את כל חללו של הבית. העיפותי מבט אל האשנבים הפתוחים של עזרת הנשים בקומה העליונה, ששם ישבתי שנתיים ימים ולילות על לימוד התנ"ך ועל קריאת ספרי השכלה והייתי בולע ספר אחר ספר מן הספרות העברית. בבית המדרש הזה

לא פסק אף לרגע קול הלומדים בו. היתה אז חבורה של עשרה פרושים, אברכים מצויינים, שישבו כל הלילה עד למנין הראשון והשקיעו את כל נשמתם בתלמוד. אחרי תפילת־שחרית, נתמלא הבית בחורי ישיבה שעסקו בתורה. בבית־המדרש הזה התפללו ולמדו בעלי הבתים החשובים והלומדים המופלגים שבעיר, ביחד עם הרב דמתא. בין השמשות, בין מנחה למעריב וגם בערבי־השבתות הארוכים של החורף, היו מתישבים מסביב לשולחנות הלומדים מחברה ש״ס, עם הגמרות העבות של ש״ס וילנא, ועוברים על שעור בתלמוד. כשנזדמנה להם איזו סוגיה חמורה בתלמוד, היו מזמינים אליה את הרב, והוא קרא לפניהם את השיעור ויישר את ההדורים ותרץ את כל הקושיות, עד שהביאם אל חוף מבטחים.

הנה כי כן, במקום ללכת ליהנות מתענוגי העולם הזה היו אבותינו מעדיפים להתעסק ולשחות בים התלמוד, לחטוף „קדושה" או „ברכו" ולהתפלל תפילת מנחה ומעריב. זה היה התענוג הרוחני שלהם, זהו המקור שממנו שאבו אבותינו כוח ועצמה לחיות ולהתקיים בעולם. ריק ושומם עומד עכשיו בית־המדרש הזה. כל היהודים הטובים והמצויינים בתורה קבורים בין הגבעות מחוץ לעיר, רק אני לבדי מתהלך בודד בין חורבותיה של העיר ומצווה עלי להספיד ולקונן על קדושינו. לצעוק אני רוצה, להרעים בקול אדיר שכזה, שייבקעו השמים לקול שוועתי והאדמה תקיא את מתינו מתוכה, — שכולם יקומו מקבריהם ויחיו והשאול תפתח את פיה לבלוע את התליינים והמרצחים שלנו.

אולם קולי נחנק בגרוני, נאלמתי ולא יכולתי לפתוח את פי.

בצאתי מבית המדרש „חומה", נשארתי עומד מרותק על־יד הדלתיים העבות והחביבות שבלו מזוקן למול ביהכ״נ הגדול. חביב היה עלי המקום הזה וקשה היה לי להינתק ממנו. אני מעיף עין על כל חצר ביהכ״נ, על כל בתי־כנסיותיה שמסביב. הנה ה„חברה שטיבל" עם ארון המתים שבחצרה, שהיה מטיל אימה על כל הילדים באי־ביתה. הנה ביהכ״נ לחייטים ו„בית־המדרש של־עץ", אעפ״י שהיה בנוי כולו לבנים, הנה ביהכ״נ לסנדלרים, ביהכ״נ לכובענים וה„שטיבל" של החסידים. ומכל אלה נשארו רק שלדי קירות, עם חורים־חלונות מחורכים.

אני מסתכל בחצר ביהכ״נ ובזכרוני קמות ועולות תמונות מחיי הילדות שלי. אנוכי עוד בן שבע ולומד כבר אצל המלמד ר' שלמה „לאָקש" הגבוה. אבי ז״ל מוליכני בידי לפני ראש־השנה אל חצר ביהכ״נ, בחמש לפנות בוקר לסליחות. הרחובות עודם לוטים בחושך, הכוכבים האחרונים דועכים ברקיע, אולם חצר ביהכ״נ מוצפת אור: מכל חלונות בתי־הכנסת נזרקים פסי־אור אל תוך החשכה; צללים כהים של גברים ונשים נחפזים אל בתי־התפילה לסליחות. מן הבית נשמע קול החזן המתחיל ואומר: „מלאכי רחמים, משרתי עליון". בית המדרש „חומה" מלא יהודים גונחים ונאנקים. זכורני, כיצד היה מואר ביהכ״נ הגדול, שהיה מלא יהודים בחצות הלילה הראשון לסליחות, כיצד החזנים המפורסמים: מנדלביץ, רויטמאן והחזן האחרון מר פנחס אוסקובסקי, היו מזמרים בלווית המקהלה קומפוזיציות שלמות מן הסליחות, והקהל היה נהנה וחוזר בשלוש הביתה, כשניגוני הסליחות על לשונם.

זכורני, מה מהודר היה מראה ביהכ״נ בליל שמחת תורה, בשעה שמכל חלונות בתי־הכנסת שמסביב, וגם מהחלונות הגוטיים של ביהכ״נ הגדול, היו קורצים נרות למאות, שהיו מפזרים את החשכה מסביב, וכל חצר ביהכ״נ הרחבה היתה מלאה גברים, נשים וטף עליזים, שבאו להתענג על המחזה, כיצד מוליכים את הרב אל בית־הכנסת להקפות. הפעוטים היו נושאים בגאון את דגלי הנייר המצויר, עם הנר הדולק, עומדים ומצפים לבואו של הרב. מרחוק, מקצה הרחוב נשמע קול זמירות: הרב הגאון ר' יוסלה שליופר נישא על כפיים בתוך המון חוגג של יהודים מזמרים לביהכ״נ. שני הרבנים האחרונים, ר' מרדכי׳לה והרב הגאון האחרון מר פיין, התנגדו להיות נישאים על כפיים והקהל היה מלווה אותם בלכתם ברגל אל בית־הכנסת.

ועוד זוכר אני, כיצד היו יהודים רבים מכל בתי־הכנסת מתקבצים קבוצות קבוצות בחצר ביהכ״נ לאחר תפילת מעריב לשם קידוש לבנה, ולאור חתיכות נרות שהחזיקו בין אצבעותיהם היו מקדשים את החודש בקול רם, רוקדים כנגד הירח ומברכים איש את אחיו שלוש פעמים: שלום עליכם! — עליכם שלום!

לפרקים היו נערכות בחצר ביהכ״נ, בלילות השקטים, חופות תחת כיפת השמים, שאליהן היו מובלים חתן וכלה בתזמורת של כלי־זמר יהודים. בחורים ובתולות, בשמעם את קולות המנגנים, היו רצים מכל הרחובות ומקיפים את החופה מכל צד, בשעה שהחזן עם המשוררים היו שרים „על הכל".

תמונות מחיי הישיבה מתיצבות לפני, ואני אז נער בן שתים־עשרה. היה נהוג אצלנו לשבת בבית־המדרש בכל יום חמישי בשבוע עד מאוחר בלילה, לשם חזרה על כל דפי הגמרא שלמדנו במשך השבוע. בצאתי בשתים בלילה מבית־המדרש הביתה ובהעיפי עין למולי על הבנין הגדול של ביהכ״נ, שהזדקר כענק לבנבן בדמי הלילה, היתה תוקפת אותי חרדה גדולה, שמא יקראוני המתים המתפללים בלילה בביהכ״נ לעלות לתורה. משום שבין נערי הישיבות היו מתהלכות אגדות שונות על דבר בית הכנסת הגדול. וכך סופר, כי פעם אחת, בעבור ר' אברהם שואב המים עם האסל והדליים שלו בלילה לפני ביהכ״נ לשאוב מים מתוך הבאר שהיתה מאחורי הבית, שמע את קול המתים שקוראים אותו לעלות לתורה, והוא הלך — כלום היתה לו ברירה אחרת? — ובבוקר מצאהו השמש שטוח על גבי מדרגות ביהכ״נ ורוח חיים אין בקרבו.

עלו בזכרוני ההספדים שנערכו בחצר ביהכ״נ על מות בעלי־בתים חשובים, רבנים וגאונים. כשהספידו את הרבנים ר' יוסלי חריף ור' מרדכי׳לה הצדיק, בטלו כל אנשי העיר ממלאכתם, החנוונים סגרו את חנויותיהם והמון אנשים זרם אל חצר ביהכ״נ ללוות את רבני העיר אל מעון הנצח.

זכורים לי היטב המאורעות של שנת 1905, בשעה שמפלגות הפועלים השתלטו על הרחוב היהודי ורבים מהם חזרו על פתחי בתי העשירים עם אקדח בידם ודרשו כסף לטובת המהפכה. חצר ביהכ״נ הפכה אז לזירה של דרשות נלהבות ושל פולמוס מפלגתי, אז עלה זלמן הסופר סת״ם, הטנור של החזן, על הבימה ויעמוד על השולחן הקדוש, ובמעמד קהל גדול שמילא את ביהכ״נ דרש נאום מהפכני נגד הממשלה ויסיים את דבריו בקריאה: „רדי, ממשלת הצאר!"

נזכרתי באספה ההמונית שנתקיימה בבית־הכנסת הגדול

אחרי הפוגרום הביאליסטוקאי, בהשתתפות בן־עירנו, ציר ה„דומה" הצארית, עורך־הדין מר יעקובסון, שנשלח בתור חבר ועדת־החקירה לחקור במקום את סיבות הפוגרום. הוא עמד אז על הבימה, ובקולו קול־הארי תיאר את זוועות הפרעות ביהודי ביאליסטוק ובלי פחד האשים את ממשלת הצאַר בעריכת הפוגרום.

זכורני, כיצד בתקופת שלטון הפולנים, בשנות פריחת הציונות ושגשוגה, נועדה חצר ביהכ"נ וגם שני בתי־התפילה הגדולים למקומות תעמולה לרעיון הציוני. היו באים אז לעירנו מטיפים מפורסמים של הקק"ל ושל קרן־היסוד, ובמעמד קהל רב היו מעוררים את העם לרעיון תחיית העם בארצו. הרבה נאומים השמיעו שם הנואמים החביבים בני־עירנו, המורשה של הקק"ל מר גרשון ברנשטין ז"ל, מוניה (מרדכי) קפלן ורעיתו אסתר ז"ל, ויושב־ראש הקהילה ד"ר אפרת, ייבדל לחיים.

בשנים הללו, במשך שלטונו של פילסודסקי בפולין, נתקיימו בחגיגיות מרובה חגיגות ל"ג בעומר בחצר ביהכ"נ. מה רחב הלב לראות את כל תלמידי בתי־הספר, לרבות ילדי הת"ת, עומדים מסודרים בשורות על דגליהם, בהשתתפות תזמורת הכבאים. ארגון „השומר הצעיר" על כל גדודיו וחברי „המכבי". למעלה מאלף ילדי יהודים היו עוברים בסך, במצעד צבאי על־פני רחובות העיר, לקול נגינות התזמורת ושירי הילדים!

חצר ביהכ"נ בעיר סלונים היתה כעין מבצר לתורה, ליהדות, לאמונה ובטחון, המקום בו חושל הרעיון הלאומי, בו חונכו גבורי הרוח שיוכלו לעמוד איתן במאבקנו למען העם, בו נתרכזו שמחות העם וגם יגונו ועצבונו.

אני נפרד ממך, חצר בית־הכנסת שלי. לא אשכחך לעולם, לכל מקומות נדודי אקחך אתי בזכרוני! את מוטלת לפני עכשיו בדמות גלי מפולת, רק שתי מצבות זכרון נשארו בך: בית־הכנסת הגדול ובית־מדרש „חומה", והם נפלו לידי זרים ובוודאי יהפכו לאורוות לסוסים או למועדוני נכרים, אולם לנצח תישארי כמצבת־זכרון יקרה וחביבה בזכרוני!

על קברות האחים בין גבעות פטראלביץ

אני ובת המורה רקוביצקי, שבאה במיוחד מברנוביץ לבקר את קברות אבותיה ואחיה שנרצחו בשחיטה השניה, השכמנו בבוקר בהיר אחד, ב־4 לחודש אוגוסט שנת 1944, ויצאנו אל קברות־האחים שעל־יד הכפר פטראלביץ. השעה היתה עוד מוקדמת, השמש לא עלתה עדיין. פני המזרח האדימו ובערו כאש. על העשב ועל עלי האילנות עוד נוצצו רסיסי טל. ככר־השוק היתה דוממה, איש לא נראה, רק המטוסים, כעדת צפרי־עשת, נישאו ברעש על־פני השמים הבהירים מערבה אל החזית. עדת עורבים שחורים פרחה בבהלה אל על.

ברחובות המובילים אל הכביש הביאליסטוקאי רבתה תנועת הצבא. עוברות ביעף מכוניות עם חיילים מכורבלים בסגיניהם מפני צינת הבוקר; נישאים בחפזון, בדפקם בשלשלאותיהם, הטנקים הגדולים; עוברים ברעש גדול טרקטורים, במשכם אחריהם מיכלי בנזין, — הכול אץ־רץ אל החזית המערבית. אנחנו עוברים ליד טור החנויות, שמנה לפנים כמאתיים חנויות של יהודים, ועכשיו הן כולן מפוצצות ומעורערות ורק הקירות מסביב נשארו לזכרון. הרחוב הראשי, „רחוב הכבוד", עם חומותיו היפות נחרב ונשרף, נשתיירו רק שלדי החומות על חלונותיהן המחורכים. ממשיכים אנו דרך רחוב הגשר, שנשרף ונחרב כמעט לגמרי, חוצים את מסילת־הברזל ואנו עומדים כבר מחוץ לעיר. שם בפרבר נראים בתים קטנים שלמים, מוקפים גנות־ירק ועצי־פרי, — אלה הם בתי נוצרים שלא חלה בהם יד המשחית. „הפונדק האדום" (די רויטע קרעטשמע) נשתייר שלם, אבל משפחת ליפשיץ, שדרה שם למעלה ממאה שנה, כבר איננה, גרים שם נוצרים. מרחוק נשקפות גבעות הכפר פטראלביץ.

אנו עולים על הדרך הסלולה, המובילה אל הגבעות ואל הכפר. מזדמנים לנו בדרך אכרים מן הכפר, המסיחים לנו, על פי בקשותינו, על המחזות הטרגיים לפני בורות־המוות בשעת השחיטה, ואנו מאזינים כמאובנים מצער. מתקרבים אנו אל הגבעות, המכוסות עכשיו במעטה ירק. בין גבעות אלו היו לפנים בורות עמוקים, שנחפרו כדי ליטול מהם חול וחימר לצרכי העיר. על ראש הגבעות ושיפוליהן עמדו בשעת השחיטה גרמנים מזויינים במקלעים ובמכונות־יריה. המכוניות עמוסות היהודים נעצרו ליד מורדות הגבעות, הגרמנים היו מוציאים מתוך כל מכונה 30 יהודים, מוליכים אותם אל בורות־המוות, מצווים עליהם להתפשט. מיד אחרי זה נורו כולם והושלכו הבורה. שאר היהודים ראו בעיניהם את המחזה הזה ולא יכלו לבוא לעזרת הנרצחים. כל מי שיצא מן המכונית או מן השיירה הוכה מכות אכזריות. הירויים הושכבו בבורות שכבות־שכבות וכוסו מלמעלה בחול ובאבנים. עוד היום מתגוללים שם נעלים בלות, סנדלי נשים וכובעים. ראינו שם תיבות של סיד, שבו היו הגרמנים מסתייעים כדי לשרוף את גופות המתים. הרוצחים התכוונו בזה למחות את עקבות פשעם, כדי שאיש לא יכיר לעולם, כי כאן נרצחו כל כך הרבה אנשים. יהודים אחרים נורו על יד הגבעות בבורות חדשים, שנחפרו במיוחד לשם זה, ואחר כך נחרש המקום וביום ביקורנו גדלו שם תפוחי־אדמה.

קברות האחים לא גודרו, לא היה מי שיגדור אותם. על קברות 500 הנוצרים, שנורו ע"י הגרמנים בימים האחרונים לפני עזבם את העיר, מתנוססת מצבת־זכרון גדולה, על־יד כל קבר ניצב צלב והמקום הוקף בגדר יפה. על קברות האחים שלנו אין שום סימן, ורק הצחנה הנודפת מן הבורות ושיירי הנעלים והכובעים המתגוללים שם מעידים על קברות האחים שלנו.

לא רחוק מן הגבעות נשקף היער הפטראלוביצ'י, שבו נורו 1255 הקרבנות הראשונים בחודש הראשון לכניסת הגרמנים העירה.

אני עומד על הגבעה ומשקיף על הסביבה. היא כולה טובלת בירק. התבואה הקצורה עומדת זה כבר על גדישיה. עוד מוריקים שדות תפוחי־אדמה; מרחוק מוריק היער הפטראלוביצ'י. הוא יכול לספר לך על הדי קולות הנרצחים וצווחות המומתים, שמילאו את מעבי היער. הוא יכול להעיד על היאבקותם של הבחורים נטולי הנשק עם רוצחיהם; הוא ראה את המחזות הטרגיים לפני בורות המוות; היאך התחננו האמהות לפני מרצחיהן שיהרגו אותן תחילה, לבל תראינה במות ילדיהן; הוא ראה, כיצד השליכו המרצחים הבורה את התינוקות בעודם חיים, כיצד נתעלפו האמהות מכאב לב. היער שמע את אנחות הנרצחים הגוססים מתוך הבורות. הגבעות

הירוקות ראו את מדורות־האש, שהגרמנים העלו בלילה בשבתם לשמור על ההרוגים שלא יצא, חס ושלום, מישהו מתוך הבורות.

מי יגלה עפר מעיני הנביא המקונן ירמיהו, שיקום ויספיד בשפתו העשירה את מתי עמו! מי יקומם מקברו את גדול משוררינו, את ביאליק, מקונן הרוגי קישינוב בפואמה שלו „על השחיטה", שיבקיע במלתו החדה את השמיים וירעיד את האדמה, שבלעה לתוכה אלפי הרוגים, מבלי להשאיר אף סימן אחריהם!

אחרי שהותנו במקום הקדוש הזה שעה אחת ולאחר שהספדנו את ההרוגים החביבים שלנו, חזרנו בלב נשבר הביתה.

מפי שרידי העיירות הסמוכות לסלונים

נשתעממה עלי שהותי בעיר סלונים וישיבתי כאן היתה עלי כנטל כבד ומכאיב. בימים הראשונים עוד באו אלינו אורחים: אלה היו מן הנוער, שנשתייר במספר מועט בעיירות הקטנות הסמוכות לעירנו, השרידים שחזרו מן היער, מן הפרטיזאנקה. הם באו לבקר בעיר, בתקוה קלושה למצוא כאן את קרוביהם ומיודעיהם. הם סחו, שכל העיירות בסביבה, כגון: ז'טיל, דרצ'ין, פולונקה, קוסובה, איוואצביץ', ליסקובה היו למאכולת אש. בתי הנוצרים שבפרברי העיירות נשתיירו שלמים, האוכלוסיה היהודית נקברה בבורות־המוות מחוץ לעיר. שרדו רק אלה שנמלטו אל היער ומצאו מחסה בגדודי הפרטיזנים. לכל היותר נשתיירו מכל עיירה עד 50 יהודים. כיוצאת מכלל הערים הנכחדות היא העיר לידה, שלשם חזרו מגדודי הפרטיזנים לערך אלף איש, הודות לעובדה שהם נתארגנו בגדוד יהודי בהנהלתו של מפקד נועז ובעל מרץ, בילסקי.

האורחים סיפרו לנו, כי לכתחילה, בשובם מן היער, קיבלום התושבים הנוצרים בידידות, אולם לאחר שהם התחילו תובעים מאת שכניהם החזרת הרהיטים והחפצים שהכירו בבתיהם, הרימו הללו קול צעקה ויגלו את פרצופם האנטישמי. אז הרגישו השרידים את עצמם גלמודים, בלי יד מושטת לעזרה, כעדר כבשים בין זאבים. הם באו אלינו, אל העיר „הגדולה" סלונים, לחפש מישהו מקרוביהם ובני משפחתם, כדי להשיג אצלם מחסה ועזרה בעת צרה, אבל קרוביהם ישנים כבר שקטים ושלווים בבורות־המוות מחוץ לעיר, ואילו הפרטיזנים הללו מתלבטים בין חורבותיה של העיר ולבם נמס מצער, מיגון ומרעב. אמנם, נפתחו כאן בעיר שתי מסעדות, אולם אלו מיוחדות לשלטונות העיר, לפקידי נ. ק. וו. ד., לפקידי המשטרה ושאר המשרדים הממשלתיים, אבל לא לפרטיזנים יהודים רעבים, שחזרו זה עכשיו מן היער.

האורחים מן העיירות באים לידי אותה מסקנה שאנו הסקנו מכבר: להשתקע כאן ולשבת בין זאבים, בין שונאים, אי אפשר, ולפיכך עלינו לפלס דרך לא"י, אל המולדת שלנו.

לאחר שחזרו האורחים אל עיירותיהם, השתלט כאן שוב השעמום במלוא תקפו. מבין 40 היהודים, שחזרו לסלונים מן היער, יצאו כבר אחדים לכרכים הגדולים, ששם נתקבצו יהו־דים במספר יותר גדול.

פעם, בשובי לעת ערב מן הרחיצה בנהר שצ'ארה שלנו, הייתי אחוז זכרונות כיצד היו לפנים בשעה זו מתרחצים בנהר מאות יהודים ובאוויר היה מצלצל קול צחוקם העליז של הפעוטים, השוחים בנהר, המכשכשים בידיהם או מתיזים מים זה על גב זה. עכשיו עמד החוף ריק ושמם, ובעברי ברחוב החוף לפני הבית שלי, שבו גרים עתה שונאי היהודים, הרגשתי כאב בלב ודקירה בנשמתי, ואז גמלה בלבי ההחלטה הנמרצת לא להשתקע כאן, אלא לצאת אל כרך גדול, ששם מתרכז רות לעלות עם שאר היהודים לארץ ישראל.
קיבוץ יהודי, ולהישאר שם, גם כן ארעית, עד שתזדמן אפש־

אומר ועושה. בתי זהבה יצאה במכונית צבאית לביא־ליסטוק ולגרודנה, להתבונן, באיזה מקום יותר טוב להסתדר. ואני יצאתי לזמן קצר להינפש בעיירה ליסקובה, שלשם הזמינו אותי חברי הטובים מן הפרטיזנקה, אשר אתם היינו יחד בגדוד אחד.

העיירה ליסקובה, בין רוז'אני וקוסובה, מוקפת שדות ויערים. לפני מלחמת־העולם השניה היא מנתה למעלה משש מאות יהודים, שחיו שם מדורי־דורות והתפרנסו כולם בכבוד, החנוונים ואנשי המסחר מחנויותיהם ומסחר־ידם, בעלי המקצוע — מאומנותם, הגננים והאכרים — מגניהם ושדותיהם. כמו בכל יישוב יהודי היו קיימים גם כאן מוסדות חברה, סעד ותרבות, כגון: בתי־מדרש, תלמוד־תורה, בית־ספר „תרבות", בית חולים „טוז", אגודה ציונית, חברה ש"ס, רב, חזן, שוחט, בית־מרחץ וגם מקוה לנשים. תחילה, עם פרוץ המלחמה, התיחסו הגרמנים אל האוכלוסיה היהודית בידידות ותמורת כסף אפשר היה לעשות עמהם עסקים שונים. משום זה סמכו היהודים על „טוב־לבם" של הגרמנים ולא הלכו היערה אל הפרטיזנים, על אף שהיער היה סמוך לעיירתם. והנה בא היום המר ופלוגה שלמה של אנשי ס. ס. הופיעה בעיירה והחריבה אותה לחלוטין: האוכלוסיה היהודית, מנער ועד זקן, הושמדה, ורכושה נשדד על ידי האזרחים הנוצרים, בתי מגוריהם היו למאכולת־אש, נשתיירו רק 12 איש, שנמלטו בדרך נס אל היער והצטרפו אל הפרטיזנים.

עוד משפחה יהודית אחת, בת 5 נפשות, מליסקובה, נמלטה אל היער וביחד אתי היתה בגדוד המשפחתי, אולם לאחר שנתפלג הגדוד לקבוצות הלכו אל הכפר הסמוך. מן המשפחה הזאת נשארה לפליטה עלמה צעירה ויפה, הניה מזריצקי, שעל־פי נס ניצלה מידי הרוצחים, אבל גם היא נספתה לבסוף באורח טרגי מאד. מפקד הקבוצה שאליה הצטרפה הניה היה בריון צעיר, שהיה מכונה בפי כל בשם „קוזק". תחילה שיתף פעולה עם הגרמנים ורצח בליסקובה יהודים רבים, וכדי למרק את עוונו הצטרף אל הפרטיזנים והיה לראש הקבוצה. הפרא הזה חמד את הניה היפה משכבר הימים. ועכשיו מצא שעת כושר לסיפוק תאוותו. הוא שלח אותה פעם לקושש עצים, ובהיותה יחידה ביער התנפל עליה ואנס אותה. מפחד פן יתגלה הפשע רצח אותה והטמינה ביער. לבסוף נתגלה הדבר לשלטון הבריגדה, ושליחים באו משם והמיתוהו ביריה.

בבואי אל העיירה, קיבלוני כולם בשמחה רבה. כל החבורה, בת 12 איש, מהם 7 גברים וארבע נשים עם ילדה קטנה בת חמש, התרכזו בבית אחד והחליטו לחיות חיי־שיתוף. ראש הקבוצה ומנהלה היה ר' יואל החייט, יהודי כבן ששים שמבנה גוו היה עדיין איתן. הוא היה יושב כפוף על גבי מכונת התפירה מהשכמת הבוקר עד מאוחר בערב ותופר בגדים לאכרי הסביבה, שהיו משלמים לו תמורת עבודתו במצרכי

מזון וגם בעופות, כי לכסף הסובייטי לא היה עדיין שום ערך בכפרים ובעיירות ומחירי צרכי המזון האמירו. הם היו מביאים לחייט גם שמן, ביצים, דבש, קמח. הקבוצה קיבלה פרה אחת ממאות הפרות שנשדדו ע״י האזרחים מאת האוכלוסיה היהו־דית, וכן עז חולבת אחת. כל חברי הקבוצה עבדו בשקידה למען השיתוף, אפילו צייטל הפעוטה, בת החמש, היתה רועה כל יום את העז וחולבת אותה. אסתר, בת שמונה־עשרה, חלבה את הפרה ועבדה כל היום כפקידה במזכירות „מועצת הכפר״, שלושת הצעירים, שהקשיש מהם, פסח, היה בן 16, עשו את כל העבודות השחורות: היו מתקנים את נעלי החברים, סוח־בים עצים וגוזרים אותם לגזרים לצרכי המטבח, שואבים מים מן הבאר, חופרים תפוחי־אדמה בשדה, שתרמה להם „מועצת הכפר״, ומטלטלים על שכמם הביתה, מביאים מן הגנים המוזנ־חים סלקים להאכלת הפרה. אחד הגברים המבוגרים עבד כטוחן בטחנה המקומית והיה ממציא לקבוצה קמח. שני היה ספק של ירקות, פירות, ביצים, ועופות, שהיה אוסף מכל הסביבה ושולח אותם לעיר רוז׳ני, אל משרד האספקה הממ־שלתי, גם הוא היה מכניס משהו לאספקת הקבוצה. הנשים היו מכבסות את הלבנים ומבשלות פעמיים ביום אוכל לכולם.

בקבוצה הזאת היה הטוחן היחידי, שהיתה לו אשה ובת. שאר החברים היו כולם שכולים ויתומים, והיתמות המשותפת היא שליכדה את כולם למשפחה אחת. ר׳ יואל היה יהודי מסורתי, מתפלל 3 פעמים ביום וגם תבע מאת הבחורים שיתפללו עמו. היה נזהר אף מחילול שבת. בערבי שבתות, לאחר שסיים תפילתו יחד עם הבחורים, היה מזמר „שלום עליכם״; מקדש על ככרות־לחם ושר עם החברה זמירות לליל־השבת. למחרת אחרי התפילה, היו כולם אוכלים את ה„טשולנט״ המסורתי, שהנשים היו מוציאות מתוך התנור החם. פעם שמע ר׳ יואל שבכפר אחד נתגלגל אצל ערל ספר־תורה, מיד בא אצלו ואמר לו: „אם חפץ חיים אתה, החזר לנו את הספר הקדוש, ולא — מות תמות!״ נבהל הערל והחזיר מיד את הספר, אולם הוא היה קרוע במקומות רבים.

השבועיים שבילית עם אחי הפרטיזנים בליסקובה לא יישכחו ממני לעולם. עד כמה שהיה באפשרותי עוררתי בלבם תקוות טובות, עודדתי אותם וניחמתים, שעוד נזכה להתראות בארצנו. בברכות רבות ובאיחולים לבביים נפרדתי מהם ויצאתי משם לוולקוביסק, בדרכי אל העיר גרודנה.

פגישות בוולקוביסק

מכונה צבאית הביאתני אל העיר וולקוביסק. בשמעי, כי כאן מתגורר בן עירי ד״ר נח קפלינסקי, שמתי את פעמי אליו. מעונו היה בקצה העיר, על־יד בית־החולים הסובייטי הראשון, ולפיכך היה עלי לעבור את הרחובות המרכזיים של העיר. לא הכרתי את רחובות היהודים, הכול נשרף ונחרב. האוכלוסיה היהודית, שמנתה כחמשה־עשר אלף איש, נורתה ונקברה בבורות המוות מחוץ לעיר. מכל היישוב היהודי של העיר שרדו רק כ־50 איש, שחזרו מן הפרטיזנקה.

ד״ר קפלינסקי קיבלני בשמחה, מצאתי אצלו גם את ד״ר רזניק. שניהם היו בילדותם תלמידי גן־הילדים של רעייתי המנוחה. שני החברים, רופאים יהודים צעירים, עברו כבר דרך שבעה מדורי הגיהינום במחנה הריכוז, שהיה קיים בוולקו־ביסק ושבו נכלאו כמה אלפי יהודים. הם מספרים, שעשרות יהודים היו מתים שם בכל יום מקור, מרעב ומכל מיני מחלות. התמותה ביניהם רבתה בעיקר בימות החורף. בין העצורים במחנה היו גם נועזים, שעלה בידם להימלט היערה, אולם רבים מהם נורו מיד כשניסו להציג את כף רגלם מחוץ לגדר התיל.

אז סיפר לי ד״ר קפלינסקי בסוד, שקיבל מכתב מאשתו בארץ, ושבנם הקטן כבר לומד בכיתה ב׳ של הגימנסיה בתל־אביב. מעשה כזה אסור היה לספר ברבים בברית־המועצות, כי בארץ זו נחשב כל מי שעמד אפילו בקשר מכתבים עם א״י לאנטי־מהפכני ולציוני ועמד להישלח אל ארץ גזירה, ב„מקום מרבץ הדובים הלבנים״. על־כן היו מתיראים הציונים להעלות על שפתם את שם ארץ־ישראל והיו נזהרים אפילו לדבר עליה. ואף־על־פי־כן, כל היהודים ששרדו ברוסיה הלבנה היו חדורים ברעיון אחד: כאשר רק ייקבעו הגבולות בין רוסיה לבין פולין, יהגרו כולם למדינת פולין ומשם יצליחו לעלות ארצה.

שני הרופאים בני סלונים עמדו בראש בית־החולים הגדול, שהיו בו למעלה ממאה חולים והובאו לשם גם פצועים מן הצבא. הנהלת המוסד היתה מוטלת על שכם הד״ר קפלינסקי, ואף־על־פי שמצבם החמרי לא היה רע, הם הרגישו את עצמם מדוכאים: יושבים בקצה העיר, החרבה, ללא כל קשר עם ציבור יהודי, שרויים באווירה של רופאים, אחיות ומשרתים פולניים, הספוגים רוח אנטישמיות והיו מהם שאף סייעו לגרמנים בהשמדת היהודים ובבתיהם נמצא גם עתה רכוש היהודים המומתים. באוירה מחניקה שכזו קשה היה להם לחיות והם צפו לרגע המאושר שיוכלו להתחמק ולעלות ארצה.

בחדר קטן וצר באחד משרידי הבתים בוולקוביסק מצאתי את גולדה קמניצקי הצעירה, כשאך פתחתי את דלת חדרה, קפצה לקראתי, נפלה על צוארי ופרצה בקול בכי: „נדמה לי, שאני רואה את אבי החביב!״

ואלה הם דברי ימי חייה: לאחר השחיטה הראשונה בסלונים, ב־14 לחודש נובמבר 1941, בשעה שביתי, שעמד במרכז הגיטו, היה מיושב בעשרות אנשים, ובפרט במשפחות המורים של העיר, שביניהן היתה גם משפחת המורה של „תרבות״ יוסף קמניצקי, סר באחד הימים אל ביתי בחור צעיר ויפה־תואר, ורשאי, וביקשני למצוא בשבילו בביתי איזו פינה להעמיד את מטתו, שיישן בה רק בלילה, ובעד זה הוא ישלם לי במיטב כספו או במצרכי מזון. אף אחד מדיירי הבית לא שילם לי, כמובן, שכר־דירה. מצבי החמרי לא היה מזהיר והיוקר האמיר, על כן הסכמתי והכנסתי את הבחור אל ביתי. הוא היה איש תרבותי וחינני, ומיד משך אליו את לב דיירי הבית. כעבור ימים אחדים גילה לי הבחור בסוד, שהוא נוסע פעמיים בשבוע במכונית עם איזה גרמני לביאליסטוק ומביא משם סחורות שונות למכירה ולפיכך הוא מבקשני שארשה לו לאחסן את סחורתו לשעתיים בביתי. הסכמתי גם לזה, על אף שהבאת סחורה אל הגיטו המגודר היתה כרוכה אז בסכנה מרובה. מן היום הזה, פעמיים או שלוש פעמים בשבוע, בשתים בלילה, היתה מופיעה מכונית טעונה סחורה לפני ביתי. אנוכי הייתי פותח את השער, נחמיה (זה היה שם הבחור) היה קופץ מעל המכונית, פורק את תיבות הסחורה ומכניסן לביתי, סוגר את השער — ומיד נעלמה המכונית דרך שער הגיטו, שהיה נפתח ונסגר ע״י שוטר יהודי. הסחורה היתה: צרורות שמרים, טבק, סוכר, סיגריות וסכרין. כל הסחורה היתה נמכרת עד

שעה שבע בבוקר לסוחרים הזעירים, שהרוויחו ממכירתה כהוגן. נשי המורים, בראותן שאפשר להשתכר מזה, היו עצמן קונות את הסחורה ומוכרות ליד שלישית, ומזה הן התפרנסו ברווח. נחמיה סלמונוביץ, הבחור הוורשאי, היה מקבל אף הוא מן הסחורה שלו רווחים גדולים, מ־200 עד 300 אחוז, וברווח זה היה מתחלק חצי־חצי עם הגרמני, שנתן בו אמון גמור.

באלו החדשים שנחמיה שהה בביתי היו כל דיירי הבית מרוצים ממנו מאד, משום שנתן לכל אחד כמעט להשתכר יפה. הבחור שלנו התאהב בבת המורה קמניצקי, גולדה, היתה אז בת 16 בלבד, אבל כולה שופעת חיים, בעלת עיניים מחיכות תמיד חיוך מצודד נפשות. הם היו יושבים יחד ומבלים את ערבי החורף הארוכים עד מאוחר בלילה. כעבור שבועיים ביקש נחמיה מאת הוריה של גולדה את בתם לאשה. הוריה פקפקו, שקלו וטרו, ולא ידעו מה להחליט. ראשית, היא עדיין צעירה לימים, ושנית, עכשיו כשאיש אינו בטוח בחייו, מה טעם להשיא את הבת? מאידך גיסא, איפה אפשר להשיג בחור יפה, בריא, זריז, אמיד ותרבותי כמותו, המבטיח להעביר תחילה את בתם לביאליסטוק ואחר כך גם את הוריה, ומשם הם יוכלו, בודאי ובודאי, לעבור לשווייץ. ומי יכול לעמוד בנסיון כזה ולדחות הצעה כזו? אחרי שקלא וטריא ארוכה בצוותא חדא עם משפחות המורים, נתקבלה החלטה, שאסור להחמיץ הזדמנות חשובה כזאת, והוריה הסכימו לחתונה.

כעבור יומיים הוחגה החופה בביתי. הרב מעיר אוסטרובה, שנתגלגל לסלונים, סידר את הקידושין בנוכחות כל המורים. היתה חופה כזאת, שדמעות שמחה, יגון ופחד היו מעורבות בה יחד. בילינו עד שעה מאוחרת בלילה, המורה פירר דיקלם לפנינו ממיטב השירים, בידר אותנו בבדיחותיו, וכעלות השחר יצא הזוג המאושר במכונית לביאליסטוק, מלווה בברכות ובנשיקות מכל אחד. נחמיה שכר עבורם חדר אצל חברו וכעבור שלושה ימים חזר לסלונים על מנת לחסל כאן את עסקיו: רבים מלקוחותיו היו חייבים לו כסף. גולדה נשארה בביאליסטוק. לרוע המזל הכיר הגרמני של נחמיה איזו בחורה נוצרית בברנוביץ ונשאר אצלה לבלות איזה זמן. נחמיה, לאחר שחיסל את חשבונותיו, רצה לחזור לביאליסטוק אל אשתו הצעירה שלא סיים אתה עדיין את שבעת ימי־המשתה, ומכונית אין. הוא מחכה שבוע, 10 ימים, והגרמני כאילו בים טבע. נחמיה קופץ מעורו, מבקש מכונית אחרת ואינו יכול להשיג. המורה פירר עבד בימים ההם במוסך והיה מחלק בנזין למכוניות היוצאות לדרך. הוא היה מיודד עם נהגים גרמנים רבים, אולם, מעשה שטן, הוחלפה אז בדיוק הפלוגה שלהם ונהגים חדשים באו שלא ידעם מתמול־שלשום. נחמיה בא בתביעה נמרצת אל פירר, שישיג עבורו מכונית להוליכו לביאליסטוק, ובעד זה הוא נתן לו אלף רובל. פירר דחה את הדבר מיום ליום, משום שלא הכיר היטב את הנהגים, אולם כשהתחיל תובע ממנו במפגיע, הזדרז פירר ומצא נהג שהסכים בעד שכר הגון להעביר את נחמיה וחברו, שהצטרף אליו, לביאליסטוק. בבוקר אחד הופיע פירר והודיע לנחמיה, שהשיג עבורו נהג שהמכונית שלו עומדת לא רחוק מכאן והוא צריך מיד ללכת שמה. נחמיה התלבש, קרא לחברו, פירר עזר לו לשאת את חפציו ושניהם נכנסו אל המכונית. אז ביקש הנהג גם את פירר להיכנס אל המכונית וללוות אותו דרך קצרה. כשנכנס פירר אל המכונית, נעל אותה הנהג והביא את שלושתם אל המפקדה הראשית של העיר. על פי צפירות שהותנו מתחילה התפרצו מן המפקדה ז'נדרמים מזויינים, הקיפו את המכונית ושלושת היהודים הוכנסו אל המפקדה. לאחר בדיקה קפדנית מצאו אצלם סכום עצום של כסף בשטרות, בדולרים ובמטבעות זהב. את פירר צירפו הגרמנים כשותף שלישי לשני הבחורים, ובידיים כבולות הם הובלו לבית־הכלא. בבוקר יום המחרת הודיעו הגרמנים ל„מועצה היהודית", שישלחו אל בית־הקברות היהודי פועלים לחפור שם קבר עבור שלושה אנשים. הגרמנים הביאו אל בית־הקברות את שלושת האסירים ועל־יד הקבר החדש, שזה עכשיו נחפר, נורו שלושתם. נחמיה עוד הספיק לקרוא: „שמע ישראל!", וגם פירר צעק ממקום הירצחו אל בנו הקטן: „איזנקה, נקמה ברוצחים!".

בביתנו היה אבל גדול, כמו בתשעה באב. 3 ימים לא היינו בבית: חששנו שמא יאסרו גם אותנו. כשחזרנו הביתה התחילו המשפחות להספיד את הרוגיהן, וכל יהודי הגיטו בכו עמהן.

גולדה, האלמנה הצעירה, בהיוודע לה דבר אסונה, ישבה באלמנותה חדשיים ואחר כך, בלית ברירה, נאלצה להינשא לחברו של נחמיה, שישב אתה בבית אחד. כעבור זמן־מה נהרג גם הוא בגיטו הביאליסטוקאי, בשעת המרד נגד הגרמנים. גולדה הצליחה להימלט מן הגיטו אל היער ושם הצטרפה אל גדוד פרטיזני. בגדוד זה נזדמן לה חבר אחד, איש הגון, שהחליטה להינשא לו. לאחר השחרור באו שניהם להשתקע בוולקוביסק. הוריה של גולדה עם בני ביתם, וגם אשת פירר ובנה הקטן, נספו בשחיטה השניה בעיר סלונים.

חיי בגרודנה

נפרדתי מעל ידידי ד"ר קפלינסקי ובמכונית צבאית הגעתי מוולקוביסק לגרודנה.

הנה אני רואה שוב לפני את העיר העתיקה והיפה גרודנה, המשתרעת על שתי גדות הנהר נימן. היא חביבה עלי, גרודנה, כי בה ביליתי שלוש שנים ממיטב ימי בחרותי על ספסל הקורסים הפדגוגיים למורים עברים, שנפתחו בגרודנה ע"י חברת „מפיצי השכלה בישראל" בשנת 1907, בהנהלתו של הפדגוג המצויין מר כהנשטם. גרודנה היתה השניה אחרי וילנא, „ירושלים דליטא", מפורסמת כמרכז לתורה ולהשכלה. היתה זו עיר של רבנים, סופרים, לומדי־תורה והשכלה, מוסדות סעד ותרבות רבים. לשיא פריחתה והתפתחותה הגיעה בשנות שלטון הפולנים. היו בה גימנסיה עברית, סמינריון עברי למורים ולמורות, רשת מסועפת של בתי־ספר עבריים.

מכל האוכלוסיה היהודית שרדו רק מאתיים איש. מחצית היהודים הושמדה בבורות־המוות מחוץ לעיר, ושאריתם אבדה במחנות־הריכוז הגרמניים. רק החלק הרביעי של העיר הופצץ, ובעיקר רובעי היהודים, ואילו שאר הרחובות שרדו שלמים, לא הספיקה יד המשחית לגעת בהם עד שהתפרץ לכאן הצבא האדום.

באתי לגרודנה כשבועיים לפני ראש השנה, שנת 1944. בין היהודים השרידים נזדמנה לנו משפחה בשם ו י נ י צ ק י, מקרובי חתני שבארץ. כל המשפחה, בת 5 נפשות, הסתתרה אצל מכריהם הפולנים באחוזתם. ואחר כך לא רחוק מהם באיזו

מחתרת ביער. עכשיו חזרו לביתם והתחילו לעבוד במשרדים שונים אצל הסובייטים.

למשפחה הזאת היו מכרים רבים בין הקצינים היהודים, שעבדו בצבא האדום ותפסו משרות אחראיות וחשובות. הקצינים האלו, רובם מתושבי העיר מוסקבה, נתקרבו קירבה לבבית אל שרידי היהודים: נתלהט בלבם הזיק היהודי העמום למראה החורבן והטבח הנורא שנערך בין יהודי אירופה. הם אהבו להיכנס לפרקים לביתה של משפחת ויניצקי, לבלות שם כל שעה פנויה על כוס תה. בתי זהבה, שהקדימה לבוא לגרודנה, הכירה בביתו של ויניצקי לייטננט יהודי ממוסקבה, איש באמצע שנותיו, בעל משפחה, מחונן בלב טוב ובנשמה יהודית, והוא קיבלה לעבודה כפקידה בלשכת המזכירות שלהם. לפי הכתובת, שקיבלתי בעיירה ליסקובה, מצאתי את חברי מן הגדוד הפרטיזני, הפרקליט יוסף מזריצקי, שעבד כאן באיזה משרד ממשלתי בתור פנקסן. הוא קיבלני בחיבה והוליכני אל חבריו, שהשתכנו בדירה מרווחת ונאה ברחוב קרל מרקס. באותו בית דרו שלוש משפחות, שקיבלוני בידידות והראו לי את החדר שהקצו לבתי ולי, וכך נשארתי עמהם עד יציאתי מגרודנה. הם התיחסו אלי כמו אל אביהם. במשך ימי החגים הייתי סמוך על שולחנם המשותף, עד שהחלותי לעבוד ולהשתכר.

בכניסתי לבית לא מצאתי את בתי, היא היתה עדיין עסוקה במשרד הצבאי. אנשי הבית שלחו להודיע לה על בואי. בשש בערב, לאחר שסיימה את עבודתה, באה ומצאתני בחדרה ותשמח מאד שנהיה ביחד.

לאחר יומיים נזדמנתי בבית ויניצקי עם אותו לייטננט יהודי וגם עם סגן שר־הגדוד היהודי, מר שור, שניהם ממוסקבה. האחרון היה איש יפה ועדין, ופניו פני יהודי פיקח ומלומד. הוא היה המנהל הראשי של המשרד הצבאי, ששם עבדה בתי. על שאלתו איפה הייתי בשנות המלחמה, סיפרתי להם מקצת מדברי ימי חיי: חוויותי בשעת שחיטות היהודים בסלונים, קרבנות ילדי שנפלו מידי הנאצים, חיי ביער ובפרטיזנקה ועד לביקורי בקברות־האחים. הרגשתי, על פי שרטוטי פניהם, שלבם היהודי, אף־על־פי שהיה עטוף במדי־צבא יפים, מפרכס וכואב ביחד עם לבי ובעיניהם ניצבה דמעה, שגם היא נפלה אל תוך כוס הדמעות של עמנו. לבקשתי שיקבלוני לעבודה במשרדם הצבאי, הוציא מר שור את פנקסו וירשום שם על פתקה מלים אחדות לקצין אייזנברג, שהיה ממונה על לשכת המזכירות, לקבלני מיום המחרת לעבודה. ומן היום הזה החלותי לעבוד במזכירות, בתור מתכנן תכניות, בחדר הסמוך לחדר בתי, תחת הנהלת המהנדס הצבאי ניקולאי אליקסייביטש. נוצרי אינטליגנטי ובעל לב טוב, שהתיחס אלי בידידות והיה לפעמים נותן לי הוראות כיצד לבצע תכניות ועבודות משרדיות שונות.

בכל יום הייתי מתחיל את עבודתי בשמונה בבוקר, מ־12 עד 1 הייתי אוכל ארוחת־צהריים ביחד עם בתי בחדר־האוכל הכללי, ומ־1 עד 6 בערב היינו ממשיכים בעבודה. ללון היינו הולכים אל היהודים שלנו, אשר שם אפשר לשמוע שיחה יהודית וגם את החדשות שנתחדשו במשך היממה בחזית־המלחמה ובעיר.

הגיעו הימים הנוראים, ראש השנה תש״ה ויום הכפורים. בשנה זו הרגיש במיוחד היהודי צורך לשפוך את מרי שיחו לפני אביו שבשמים, להסיח לפניו את מרירות נפשו, להזיל דמעה על אבדן הנפשות היקרות לו ולקונן על שבר עמו. בימים אלו הרגשנו כולנו משיכה סתומה לבית־כנסת, שנוכל לכנס שמה את שרידי היהודים בעיר, שנשארו לפליטה לאחר 4 שנות מלחמה רבת־דמים כזו. לפיכך החליטו הציונים שלנו לבקש את המאיור היהודי, שפלוגתו המכנית נשתכנה בבית־הכנסת הגדול, לפנות את הבניין הזה לימים הנוראים, על מנת לערוך שם תפילות החג. את הרשיון המבוקש קיבלנו מיד והמאיור ציווה על חייליו להוציא מן הבית את כל המכונות והמכוניות שעמדו שם לתיקון.

כשפונה הבית, התנדבו עשרה צעירים וערכו נקיון גמור בבית־הכנסת, כראוי למקום קדוש. יומיים טרחו בניקוי הבית מן האבק והזוהמה, שנצטברו בו במשך ארבע השנים. שפשפו את הקירות, רחצו את הרצפה, תיקנו מה שדרוש לתקן, עד שהכשירו את הבית למקום תפילה. הביאו מאיזו נגריה ספסלים לבנים, הביאו מבתי היהודים כסאות ישנים, הוציאו מאיזו מחתרת, שהיתה מתחת לבימה, שני ספרי־תורה, שעוד הספיקו להצילם מידי המרצחים ולהטמינם שם באיזה חור. חיפשו ומצאו בעליות הבתים מחזורים וסידורי־תפילה אחדים, שהביאו אותם בשמחה אל הבית. התקינו פרוכת ישנה על ארון־הקודש, תחבו נרות גדולים בשתי מנורות־כסף, שנשתיירו אצל יהודי באורח פלא, — והבית היה מוכן לתפילה.

בערב ראש־השנה השתתפו בתפילת ערבית 50 גברים ועשרים נשים. בין הגברים היו קצינים אחדים ממוסקבה. מפאת המחסור במחזורים הצטופפו אחדים על מחזור אחד. בין הגברים היו שהתפללו בקול רם, בהתלהבות, אבל היו כאלה שלא יכלו לפתוח את פיהם ועמדו על מקום אחד כמאובנים לחלוטין. על העמוד דלקו שני נרות גדולים שהיו תקועים בשני פמוטי־כסף. לפני התיבה עמד יהודי בעל־תפילה עטוף בטלית, איש בא בשנים, בעל זקן, שנשתרך לכאן מן העיירה סופוטקין, כדי למצוא כאן בית־תפילה להתפלל בציבור בימים הנוראים. הוא לא היה בעל־תפילה מומחה. לפעמים היה שוכח את ניגוני התפילות והיה תועה בדרכו, אולם היה מתפלל בהתלהבות, בקול בכי, שהיה נובע מלב קרוע, ועשה רושם עמוק על המתפללים. כבר עברה שעה לאחר השקיעה. בבית שררה אפלולית. שני הנרות, שדלקו על העמוד, האירו באור כהה רק את הכותל המזרחי. קומץ היהודים, שעמדו צפופים בארבעה או בחמישה על מחזור אחד, הצטופף לאור הנרות על־יד העמוד, כעדר כבשים בשעת סערה. הבניין הגבוה ורחב־הידיים, עם קירותיו המפוחמים, שהיה כולו שקוע בחשכה, האפלולית ששררה בחלק המזרחי בצדי ארון־הקודש, הנשים הבוכיות שעמדו לצד שמאל על־יד העמוד, הקול הבכייני של החזן, — כל זה עשה רושם מזעזע על המתפללים. דומה היה, שבחלל הריק של הבניין, האפוף צללים שחורים, מרחפות אלפי נשמות של היהודים המעונים והנרצחים, שהיו מתפללים כאן בבית־הכנסת. מתוך דמעות ובכיות שפכו היהודים שלנו את צרות לבם השבור לפני אביהם שבשמים. הם באו בטענות אליו: למה הוא שלל מהם את היקר והחביב שבחייהם: את הוריהם, נשיהם וילדיהם, והשאיר אותם לאנחות? למה הטביע בים של דם 6 מיליונים יהודים והשמיד את החלק השלישי של עם סגולתו? לפיכך, הוא מחויב עכשיו, לכל הפחות, להביאם אל חוף מבטחים, אל חוף הארץ המקווה, לפתוח לפניהם את

שערי הארץ הנעולים, שיוכלו שם לבנות להם ולשארית הפליטה מקלט בטוח.

אני ובתי זהבה שוחררנו לשני ימי ראש־השנה מעבודתנו והיינו בין באי בית־הכנסת. חזרנו לאחר התפילה בלב רצוץ ושבור הביתה: נזכרתי בשמחה ששררה בביתנו לפנים לאחר התפילה, כשהייתי חוזר מבית־הכנסת הגדול הביתה ומתוך ברכת: „לשנה טובה תכתבו!” היינו כולנו מתנשקים ומאחלים זה לזה שנה טובה. 9 נפשות היינו בביתנו, וכולנו התישבנו מסביב לשולחן מלא כל טוב, ולאחר הסעודה היינו כולנו פות־חים במקהלה ומזמרים ממיטב השירים הארצישראליים. ועכשיו נשתיירנו רק שניים מכל בני ביתנו, אני ובתי, ואנו נמצאים בנכר, בבית זר, סמוכים על שולחן זר. הלב כמעט שנתפקע מרגשות מרים כאלו. ניחמתי את בתי, שאולי עוד יימצא מישהו מילדינו האבודים, ובשנה הבאה ודאי נחוג את חג ראש־השנה ביחד עם שאר ילדינו בתל־אביב.

בליל יום־הכפורים הופיעו לתפילת „כל נדרי” כמעט כל שרידי היהודים שבעיר גרודנה, יחד עם היהודים מהצבא הסובייטי נתכנסו לערך 80 איש. שוב עמד על־יד התיבה אותו בעל־התפילה מסופוטקין, שוב השתררה בבית־הכנסת אותה האפלולית ששררה בליל ראש־השנה, שוב רחפו צללי היהודים הנשחטים בחלל הבניין הגדול, אלא שבליל זה הרבו הנשים לבכות, מעין הדמעות נבקע אצלן והן בכו בלי הפוגות. אצלנו הגברים כבר יבש מקור הדמעות, ועמדנו כולנו כבושי צער וקפואי לב ודמומי־קול. למחרת ירד מספר המתפללים: רבים מן הצעירים היו מחוייבים ללכת לעבודתם. בעת תפילת מנחה כינסנו בקושי עשרה אנשים, אולם לתפילת־נעילה שוב נתכנס הנוער, שחזר מעבודת־יומו ישר אל בית־הכנסת. התפללו כולם בהתלהבות ובכוונה את התפילה האחרונה: „פתח לפנינו את שערי הארץ בעת נעילת שער!”

כאשר שקעה השמש וכוכבים נראו ברקיע, סיימנו את התפילה בשירת „התקוה”, באיחולים לבביים ובברכות הדדיות: „לשנה הבאה בתל־אביב”!

אחרי החגים הגדולים באו ונתחדשו ימים אפורים ומשוע־ממים של חיים חדגוניים, בלי שום סיכויים לעתיד טוב יותר. קומץ היהודים המשיך בעבודתו במשרדים ממשלתיים שונים. המומחים עבדו כל אחד במקצועו. בעלי אומנויות חפשיות הועסקו כמורים, פנקסנים, מתכנני תכניות, רופאים, מהנדסים, מנהלי חשבון ומנהלי משרדים. מחסור בעבודה לא היה אמנם, ובכל־זאת לא היה אף אחד ביניהם שיהיה מרוצה מחייו. ראשית כל, המשכורת, שהיה כל אחד מקבל תמורת עבודתו, לא הספיקה למחיתו, מחירי כל המצרכים החיוניים הלך והאמיר. במחסנים הממשלתיים אין עדיין סחורה למכירה במחירים הרשמיים, על כן צריך אתה להסתובב כל היום בשוק השחור ולצפות, אפשר יביא מישהו אל השוק את סחורתו. אפילו הדברים הפחותים בערכם, כגון: מחט, חוטים, כפתורים, מסמרים, גם אלה קשה להשיגם. על־פי כרטיסי המזון אתה יכול לקנות 500 גראם לחם, קומץ של גריסין ומעט מלח ליום. כדי להתקיים ישנן לפניך שתי ברירות: לגנוב סחורה מבית־החרושת, מבית־המלאכה או מן המחסן שאתה עובד בהם ולמכור „מן הצד”, או לעשות סחר־מכר בסחורות גנובות. כשאתה נכשל ונתפס ביד, עתיד אתה להיענש על גנבה ומעילה ברכוש ממשלתי לחמש־שבע שנות־מאסר, ועל מכירת סחורות אסורות ל־3—5 שנים של מאסר. ואי־אפשר שלא תיתפס בשתי הדרכים הללו, כי עין הנ. ק. וו. ד. צופיה על כל צעדיך. ושנית יש לציין, כי הזרע שזרע היטלר מצא קרקע דשנה בין האוכלוסיה הנוצרית המקומית: הוא נקלט בדמם ובמוחם והצמיח מאה שערים. על אף שהאנטישמיות אסורה על־פי חוק הממשלה הסובייטית, היו מזכירים לך בהזדמנות כלשהי את מוצאך היהודי. כשרוצה יהודי, שחזר מן היער, להוציא את ביתו מידי דיירים נוצרים שתפסוהו, או כאשר היהודי מתחיל תובע את חפציו שהטמין אצל נוצרים, אזי לא די שהוא נתקל בקיר אטום ואין מי שיטה אוזן לדבריו, אלא הוא מגיע לידי התנגשויות לא נעימות עם הנוצרים, הוא מרגיש עצמו מוקף שונאים בדם, המתריסים נגדו לפעמים בגלוי את המימרה המפורסמת, שהיתה מהלכת בקרב ההמון החשוך: „חבל שהיטלר עוד השאיר קומץ יהודים ולא השמידם לגמרי!”

לפיכך, יושב כאן כל יהודי ישיבה ארעית, עד שיסתמנו הגבולות של ארץ פולין ואז יוכל כנתין פולני לעבור שמה. היו גם כאלה, שניחמו את עצמם בתקווה, אולי אחרי קביעת הגבולין תיספח גרודנה לפולין. מכל מקום יושבים היו אז יהודי גרודנה וממתינים לשעת כושר להתחמק מגן־העדן הסו־בייטי ולעבור לפולין, שמשם יקל להם לעלות לא״י.

אולם לפי שעה טרם נסתיימה המלחמה. הצבא האדום פרץ זה עכשיו לתוך גבולות מזרח פרוסיה, מן הצד השני הוא פלש לתוך ארצות רומניה, בולגריה והונגריה, בכל יום מגוייסים כוחות חדשים ונשלחים אל החזית. גרמניה סופגת מצפון, מערב ודרום מהלומות מידי צבאות אמריקה, אנגליה ובנות בריתן, וכולם מצפים לסיום מהיר ומוצלח של המלחמה.

מגרודנה לצ׳רנוביץ

היה זה בשלהי ספטמבר. הסתיו פרש את ממשלתו על הארץ. התחילו ימי סגריר. רוחות קרות נושבות מצפון. השמים קודרים. לפרקים מסתנן גשם דקיק. בחוץ כבר מורגש הקור.

לבתי אין מעיל, לי אין סוודר חם. קר לנו לעבוד בצריף הקר של המשרד הצבאי. נעלי נקרעו, הצטננתי והחילותי להשתעל. התזונה שלנו היתה גרועה וזעומה. בחדר־האוכל של עובדי המשרד נתנו לנו מדי יום ביומו רק תבשיל של כרוב מימי, תפוחי־אדמה אחדים עם דג מלוח מיובש, והמש־כורת שלנו לא הספיקה אפילו להזנתנו הדלה. צר ומר היה לשנינו וחיפשנו עצה כיצד לצאת מן המיצר.

בבוקר אחד, לאחר ליל נדודים, קמתי ואמרתי לבתי: שמעי־נא, מה שעלה במחשבתי. למה לנו לשבת כאן ולסבול ולהמתין עד שתזדמן לנו אפשרות לעבור לפולין, ושם להמתין שוב עד שנוכל לעבור לרומניה, כלומר, לעבור שני גבולות? האם לא טוב לנו לנסוע מכאן ישר לעיר צ׳רנוביץ, העומדת על גבול רומניה, ומשם נוכל בודאי, בטרם שנקבעו הגבולות, לחדור לרומניה ולהגיע לעיר החוף קונסטנצה. משם אפשר דרך הים לעלות במשך 4—5 ימים לא״י, בדרך שהיו נוסעים לפנים לארץ. שמענו גם שבעיר צ׳רנוביץ נשתיירו 40 אלף יהודים, וכידוע, אין אובדים בין יהודים. נוכל לקבל גם שם עבודה כלשהי אצל הסובייטים. כמה מאות רובל יש לנו להוצ־אות הדרך, אם כן נקום ונסע. בדרכנו נסור שוב לסלונים

ונחפור מחדש בדיר העצים שלנו, אולי יתרחש לנו נס ונמצא את הכסף הטמון, ואז נהיה הלא אנשים מאושרים.

בתי זהבה לא התנגדה לתכניתי, אף־על־פי שהיה ברצונה לחכות בגרודנה עד הסוף, כתכניתם של כל היהודים במקום. בקיצור, החלטנו להגשים את תכניתנו.

ביום א׳ בשבוע, כשהיינו חפשים מעבודתנו, שמנו פעמינו אל המטה הראשי של משרדנו, שנמצא בקייטנה לסוסנה, במרחק 3 ק״מ מן העיר. בתי נפגשה שם עם הלייטננט היהודי וסיפרה לו שקיבלנו מכתב מאחי, הגר בצ׳רנוביץ, ובו הוא מבקשנו לבוא אליו והוא יסדר אותנו שם וידאג למחסורנו. על־כן היא מבקשת ממנו תעודת־פיטורין מעבודתנו וגם תעודת־נסיעה, ויסייע לנו לצאת מכאן. לכתחילה ניסה הקצין להשפיע עליה שתישאר כאן והבטיח לה שלאחר המלחמה יקח אותה למוסקבה. שם ישיא אותה לבחור הגון וידאג למחסורה. אולם בראותו שהיא עומדת בהחלטתה לנסוע יחד עם אביה לצ׳רנוביץ, נתן הוראה, לאחר התיעצות עם הפול־קובניק מר שור, לתת לנו ממחסן הבגדים תלבושת חורף ונעליים, צרכי מזון לשבועיים, ונוסף לזה הם נתנו לנו מכיסם אלף רובל להוצאות הדרך. לאחר שקיבלנו את התעודות הדרו־שות נפרדנו מהם בתודות וברכות על כל הטוב שעשו למעננו וחזרנו הביתה. הרגשנו שגם לאחינו אנשי רוסיה, התופסים בממשלה הסובייטית משרות חשובות, יש לב יהודי חם המש־תתף בצרת אחיו.

למחרת היום קיבלנו ממחסן הבגדים של משרדנו לבנים ונעליים. בתי קיבלה זוג מגפיים יפים לפי מידתה ומעיל חם צבאי וגם מצרכי־מזון לשבועיים: 8 קילו צנימים, לחם, סוכר, שתי פחיות שימורים וגם קופסת שומן. נפרדנו מכל חבר העובדים במשרד ומכל המכרים שלנו בגרודנה, אשר היו מקנאים בנו.

ב־18 באוקטובר קנינו כרטיסי־נסיעה מגרודנה ישר לצ׳ר־נוביץ. סבורים היינו, שבמשך 3—4 ימים נגיע למחוז חפצנו, אולם טעינו בחשבוננו. בבואנו לוולקוביסק הקרובה נאלצנו להמתין יומיים לרכבת, משום שכל הקרונות והרכבות העבירו ציוד מלחמתי וחיילים אל החזית, ורכבת־נוסעים היתה עוברת אחת לשלושה ימים. לפי שעה סרנו אל ידידנו ד״ר קפלינסקי. כעבור יומיים באנו לסלונים. סרנו, אני ובתי, אל החצר שלנו. לשכנינו הנוצרים אמרנו, שאנו צריכים להוציא מתוך אדמת הדיר את החפצים שהטמנו כאן, ובמעדר ביד התחלנו לחפור באדמה. עבדנו כשעתיים, הפכנו את כל האדמה ולא מצאנו מאומה. רציתי כבר לעזוב את המקום ולצאת ריקם, והנה נתקלה בתי, שהתחילה לפורר באצבעותיה כל פירור אדמה, בקופסת פח עטופה בסמרטוטים. הכרתי מיד את הקופסה, שבני הנרצח משה הטמינה כאן לפני 4 שנים, וגל של שמחה הציף אותי. אמרתי לבתי, שעכשיו נתעשרנו ובודאי יעלה בידינו לעלות ארצה. סרנו אל חוף הנהר, שהיה ריק מאדם, והתרנו את הצרור. בקופסה מצאנו 15 מטבעות זהב טהור בנות 20 דולר כל אחת, זה היה סכום של 300 דולר זהב. בכסף רוסי הגיע סכום זה לכדי רבע מיליון רובל. מטבעות אחדות כוסו בסימני חלודה מלמעלה, משום שהיו מונחות ארבע שנים בתוך האדמה הלחה בקופסת פח.

מאותו רגע הרגשנו את עצמנו מבוססים די צרכנו, בלי שנזדקק לעזרת אחרים. למחרת בבוקר יצאנו מסלונים והגענו לברנוביץ, ששם נאלצנו שוב לחכות שלושה ימים רצופים לרכבת אחרת.

הכרתי היטב את ברנוביץ, העיר הצעירה, המתפתחת והשוקקת חיים יהודיים. כעת עמד מרכז העיר, על כל רחובותיו היפים והרחבים, ריק ושומם, ממש שדה רחב־ידיים מכוסה עשבים, כמו לפני ששים שנה, לפני שקמה ברנוביץ. ברחובות אחדים עוד נשתיירו סימני בתים, אבל היו רחובות שנמחקו כליל מעל פני האדמה.

האוכלוסיה היהודית של העיר, שמנתה כחמישה־עשר אלף נפש, ברובם צעירים, נורתה ונרצחה ע״י הגרמנים ונקברה בבורות־המוות מחוץ לעיר. מהם שרדו בחיים רק כחמישים־ששים איש, שחזרו מן היער, מגדודי הפרטיזנים. בין הנספים בעיר זו היתה גם אחותי היקרה והעדינה עם בעלה החביב על כל איש, עם שלושת בניה הצעירים ועם בתה היחידה, מרים היפה. כולם נורו ע״י הגרמנים. סיפרו לי, כי יאנקלה בנם, בחור תמיר ויפה־תואר, בן 17, מצא חן בעיני כמה גרמנים, שמינוהו כמפקח על הפועלים, בו בזמן הוא הקים פלוגה חשאית, שהעבירה אל היער נשק, במטרה ליסד שם גדוד של פרטיזנים יהודים. בלילה אחד הוא נתפש יחד עם חבריו ע״י הגרמנים, בזמן העברת שקי כלי־הזין אל היער, ואז הוציאו את כל משפחותיהם, שנורו עם בניהן מחוץ לעיר.

מדי שנה בשנה, בימי קיץ, כשהגיעו ימי־החופש לבתי־הספר, הייתי נוהג לבוא אל אחותי לברנוביץ ולהינפש בביתה כעשרה ימים, וכן לבקר בבית מחותני הנכבדים. בכאב נזכרתי עתה, כמה שמחה ועונג הרגשתי אז, בשבתי בבית אחותי היקרה ובחוג בני ביתה. עכשיו הם כולם קבורים באדמה ואיני יודע אפילו את מקום קבורתם. נגשתי אל הרחוב שבו עמד ביתם, ולא מצאתי אפילו את מקום הבית.

בלב נשבר עזבנו את ברנוביץ, שבה קשורים היו כל כך הרבה זכרונות מימי חיי, והגענו אל התחנה לונינייץ. גם שם חיכינו יומיים לרכבת, בתי העיר עמדו שרופים ומנופצים, ואין בית ללון בו. התחנה גם היא הופצצה והיינו אנוסים ללון ליד איזו גדר, תחת כיפת השמים. יהודי לונינייץ הושמדו, שרדו רק אחדים מהם. רכבת לנסוע משם לרובנה לא נזדמנה, ובכן יעצונו לנסוע דרך קלינקוביצי־קורוסטן־למברג. יצאנו בדרך זו, אך סבלנו הרבה צרות וטלטולי דרך קשים. הרכבות היו מהלכות פעם בשלושה ימים. קרונות של נוסעים לא היו, אלא קרונות־משא, שהיו גדושים אנשים בצפיפות. לא אחת נאלצנו להידחק אל תוך הקרונות בכוח ולהשתמש באלימות, אחרת צפויים היינו להישאר באיזו תחנה נידחת לשלושת ימים נוס־פים וללון תחת כיפת השמים. המשגיחות על הקרונות, בנות־כפר פשוטות, הרימו צעקות ולא נתנו להיכנס אל הקרון, אבל הן נהדפו ע״י גל האנשים שהסתער על הקרון. מסביב נישאו צעקות, קולות וצווחות, המון סוער היה נדחק אל תוך הקרו־נות ברעש והמולה עד להחריש אזנים. ואלה שלא היה בכוחם להידחק אל הקרון, נשארו להמתין בחוץ עוד שלושה ימים והיו נאלצים להתגולל בלי קורת גג ולישון על הרצפה המזוהמת של בתי־הנתיבות השבורים והמנופצים, שהיו נצורים מהמון אנשים, ישובים על הרצפה, ישנים עטופים ומכורבלים בסחבות. כך היתה בכל תחנה מרכזית. אמרו אז בלשון בדיחה, ששליש אחד מכל האוכלוסיה של ברית־המועצות נלחם בחזית, שליש שני עסוק בסחר־מכר וממלא את בתי־הכלא ועוד שליש

מתגולל בבתי־הנתיבות ונודד ממקום למקום בקרונות הרכבת. לאמיתו של דבר, לא היה בבדיחה זו משום הפרזה: כדי להשתמט מגיוס ולהתחמק משילוח אל החזית, היו המוני אנשים נודדים ממקום למקום, ולפיכך היתה הבולשת עורכת לפרקים מצוד על בתי־הנתיבות המרכזיים והרבה אנשים נשלחו משם אל המפקדות ונשלחים ישר אל החזית.

רוצצנו ונשברנו כל כך בדרך, בקרונות ובבתי־הנתיבות, שקיללנו את היום בו יצאנו לדרך. עלתה כבר מחשבה בלבנו לשוב לגרודנה, אלא שנתביישנו בפני יהודי גרודנה, ובעיקר בפני הלייטננט הנדיב שלנו, ולפיכך סבלנו הכול בדומיה.

בבואנו ללמברג, היא לבוב, הייתי כל כך מיוגע ועייף, שלא יכולתי בשום אופן להמשיך בדרכי הלאה, ולכן סרנו אל העיר לנוח שם 3 ימים. לאחר שחילצנו כאן עצמותינו במיטה ונפשנו שלושה ימים, יצאנו ברכבת־משא לצ׳רנוביץ. גם בדרך קצרה זו נסענו בקרונות־משא. במשך 8 ימים היו לנו חמש תחנות־מעבר.

עייפים ויגעים, שבורי־לב ורצוצי־גוף, הגענו לאחר 20 ימים של טלטולי־דרך קשים ביום העשירי בנובמבר למחוז חפצנו, לעיר צ׳רנוביץ.

במרתף המבריחים

בבואי לצ׳רנוביץ, 7 חדשים לאחר שחרורה ע״י הצבא האדום, הגיע מספר היהודים בעיר, ביחד עם אלה שחזרו מגלותם, לערך 15 אלף איש ולא יותר, משום שבחודש הראשון לכניסת הסובייטים, כשהגבולות היו עדיין פתוחים, יצאו את העיר ועברו לרומניה כעשרת אלפים יהודים, מאלה שידעו היטב להעריך את המשטר הסובייטי. הם עזבו את בתיהם והעבירו בעגלות את רכושם ואת מטלטליהם, וכנתינים רומניים התישבו ברומניה. בעיר נשארו בעיקר בני דלת העם והמעמד הבינוני, שחסו על בתיהם ורכושם ושלא הספיקו לצאת לפני שננעלו הגבולות.

בנייני העיר יצאו שלמים מן המלחמה, ניזוקו רק כמה עשרות בתים. העיר עצמה יפה מאד, מרכזה חדיש ופרבריה מפוזרים על שיפולי גבעות יפות ובעמקים ירוקים הטבועים בירק עצים. האוכלוסיה העירונית, בלי הבדל לאום, לבושה היתה אז די יפה וגם האוכלוסיה הכפרית לבשה בגדי־בד נאים תוצרת אכרים־אורגים. כשנכנסו הסובייטים לצ׳רנוביץ וראו את היהודים בבגדיהם היפים ערכו מצוד על היהודים ורבים מהם נותקו מבתיהם ומבני משפחתם ונשלחו אל דונבס לעבודה במכרות הפחם. האוכלוסיה היהודית הסתגלה מיד אל המשטר הסובייטי. רבים מהם התחילו לעבוד במשרדים ממשלתיים. נמצאו גם כאלה, ביחוד מבין היהודים הפולנים, שפתחו חנויות קטנות של מיצרכי־מזון ומזונונים שונים. בעד הזכיון להחזקת חנות מכולת או מזנון היו משלמים מדי חודש בחדשו לשלטון הסובייטי מחמשת עד עשרת אלפים רובל. כל אלה היהודים היו ממתינים, כי השלטון הסובייטי ירשה להם לצאת על־פי רשיון מיוחד לרומניה ומשם הם יסעו מי לארץ־ישראל ומי לעבר האוקינוס האטלנטי, לאמריקה. זאת היתה כל תקוותם לעתיד.

כשבאנו השארנו את חבילותינו, בחדר השמירה שבתחנה ובצאתנו אל הרחובות השוקקים מאדם וממכוניות טסות, ראינו לפנינו עולם חדש לגמרי: עיר שלמה, עומדת על תלה, רחו־בות אספלט רחבי־ידים, בתים יפים בעלי 4—5 קומות, חנויות רבות של צרכי אוכל, ביניהם מזנונים רבים פתוחים לרווחה, המוכרים בפומבי בירה, יין, יי״ש, פירות, סיגריות ומיצרכים שונים המוטלים על האצטבאות למכביר. ככרות לחם לבן, נקניקים שמנים, מליחים, סולתניות, חמאה, בשר חזיר, ביצים — כל אלה מוצגים לפניך בחלונות־הראווה של המזנונים, מושכים את עיניך, מצודדים את נפשך, מרתקים אותך אל החלון, מגרים את התאבון, והנך נכנס לחנות וקונה כמה שאתה רוצה בלי שום הגבלות, בלי שום תור, כמו לפנים בימים הטובים. והנך עומד ותוהה, אם בהקיץ או בחלום הנך רואה זאת. הנך עובר לפני חלונות־ראווה ורואה בהם סיגריות וגפ־רורים, חתיכות סבון־כביסה וסבון טואלטי, בקבוקי מי־בושם ושאר מיני בשמים. זרם של חיילים וקצינים הנוסעים אל החזית מתפרץ מתוך בית־הנתיבות, מציף את הרחוב, מצטופף בחנויות של היהודים; כולם אוכלים ושותים, קונים מה שהעין חומדת, מהללים את צ׳רנוביץ ומשקאותיה הטובים וסחים: עיר עשירה במזונות ובכל מיני משקאות כעיר זאת אין למצוא בין ערי ברית־המועצות.

ברחוב אנו נתקלים בנשים יהודיות לבושות היטב, המדב־רות יהודית במבטא גרמני. מזדמנים לפנינו יהודים ישישים בעלי זקן לבן מבודר, לבושים הדר ומגבעות על ראשם. נפג־שים אנו בחבורה שלמה של ילדים יפים, החוזרים מבית־ספרם עם תיקי ספרים ומחברות הביתה, וקול צחוקם העליז מצלצל ברחוב. נתעורר בי רצון לגשת אליהם, ללחצם אל לבי ולנשק את כל אבריהם. הלא בעירנו לא תראה מחזה כזה, כל ילדינו וזקנינו נרצחו ולא תראה עכשיו בין השרידים אף ילד יהודי אחד.

נתעכבנו ברחוב ועקבנו בעינים צמאות אחרי חבורת הילדים, עד אשר נעלמה מן העין היינו מלאי שמחה שבאנו אל עיר, שיש בה קיבוץ של יהודים.

לפי הכתובת שנתן לנו צעיר אחד בלמברג, באנו אל רחוב „שטיינגאַסע" ונכנסנו אל בית אחד. מצאנו שם פרטיזנים יהודים אחדים מווילנה ורובנה, שקיבלונו בידידות רבה. כפי שהוברר לנו אחר כך, היו אלה חברים פרטיזנים, צירי „האיחוד הוילנאי", שנשלחו הנה לחפש ולמצוא דרך מעבר מכאן לרו־מניה. השלטון הסובייטי התיחס מאז אל הציונים כאל „מתנגדי המהפכה" ורבים מהם שולחו לסיביריה, והעברת אנשים מכאן דרך הגבולות לא״י היה עוון פלילי, לפי השקפות הסובייטים. לפיכך דרש העניין זהירות מרובה וסודיות גמורה. גם לנו הם לא גילו את זהותם ומטרת בואם הנה, אלא הזהירו אותנו, שלא נספר לשום איש על רצוננו לעלות ארצה, שלא נבוא במגע ובמשא עם ספסרים בנוגע להעברת הגבול, יען כי בין יהודי העיר ישנם בלשים רבים העובדים במשרד נ. ק. ו. ד. ונקל לנפול בידיהם. הם גילו לנו לבסוף, כי גם הם מבקשים להם דרך לעבור את גבול רומניה, ולכשייוודע להם דבר ממשי הם יודיעו גם לנו.

ביקשנו את בעלת־הבית, יהודיה מפולין שבישלה עבור הפרטיזנים והחזיקתם בחדרה, אולי יש אפשרות ללון אצלה, אבל היא ענתה לנו בשלילה, הוליכה אותנו אל הרחוב הסמוך והכניסה אותנו אל איזה מרתף, שבו גרה אשה יהודיה, אלמנה, עם בתה הנשואה מפולין, וזו הסכימה לתת לנו מקום ללון בדירתה.

המרתף שהשתכנו בו היה בן שני חדרים. בחדר הראשון עמדה כירה מצופה רעפים לבנים, שאש תמיד בערה בה, על יד הכירה עמדו ספסל קטן, שעליהם היו מוטלים כלי הבישול והאוכל. סמוך לחלון היחידי, עמדו שולחן, ספה רעועה, מיטת ילדים וארון־בגדים. בחדר השני, שהיה קצת יותר מרווח מהראשון ומואר בשני חלונות, עמדו ליד הקירות שתי מיטות, שני ארונות ושולחן באמצע.

במרתף הזה היו מתאכסנים בחורים ובחורות, שעסקו בהעברת סחורות שונות, בעזרת מכוניות צבא, מן הערים סטניסלבוב וקולומיה, ששם היו המחירים יותר נמוכים, לצ'ר־נוביץ, אשר בה נמכרה הסחורה ברווח יפה. חזרה מצ'רנוביץ היו מעבירים שמרים, סוכר, אבני מציתים וכדומה. מן המסחר הזה היו מרוויחים יפה, אך השלטון הסובייטי, שהתיר לבעלי החנויות הרשמיות לנהל מסחר חפשי, רדף באף ובחימה את אלה הבחורים מבריחי הסחורות, וכשהיו נופלים לידי שוטרי הנ. ק. ו. ד. הוחרמה סחורתם, נלקח מהם כספם והם הושבו במאסר ואחר כך נדונו בבית־המשפט לשלוש ויותר שנות מאסר בעוון הפקעת השער וספסרות. על־אף העונשין החמו־רים שהוטלו על המבריחים, לא פסק המסחר החשאי הזה והבחורים היו ממשיכים בעבודתם. הם היו מצטיידים במיס־מכי־משלוח מזוייפים, כלומר, שאיזה משרד שולח אותם עד תאריך ידוע לקנות עבורו סחורות שונות וגם אם נכשלו, תקעו לתוך ידו של השוטר מטבע הגונה והדבר נתכשר. משום שהמסחר הזה היה כרוך בקשיים רבים והדרך היתה בחזקת סכנה, החזיקו בו רק בחורים נועזים ונשים בריוניות, שידעו היטב להתחמק מעין השוטרים ולהשתמט מידם.

המרתף שאני ובתי השתכנו בו היה תמיד מלא אנשים, שעמדו בקשר מסחרי עם מעבירי הסחורות. האשה הזקנה בעלת הדירה, היתה מבשלת ארוחות לצעירים הללו, ודרך אגב היתה מקבלת גם דמי סרסרות מן הסחורות שנמכרו או שנקנו בדירתה, ומזה היתה מתפרנסת. כשנשארו שמה הבחו־רים ללון, היתה בעלת הבית מכניסה מן הדיר אל החדר מיטות מתקפלות, שהועמדו בשני החדרים ללינת הלילה. כמעט בכל לילה היו לנים שם לערך 8—10 אורחים.

הכרנו כמה מן הבחורים, שביניהם היו אנשים הגונים, בעלי השכלה תיכונית. בדברינו נגענו גם בשאלת המעבר לרומניה, והם ענו לנו, שעניין הברחת הגבול נעשה חמור בימים האחרונים, הגבול סגור ומסוגר ונשמר שמירה מעולה, ורשיון־יציאה מכאן אי־אפשר להשיג.

היינו מזדמנים עם החברים הוילנאים והם סיפרו לנו, שהם עדיין מחפשים את הדרך, יש אפילו אדם אחד המציע לפניהם להעבירם במכונית־צבא, המבקש בעד זה 20 אלף רובל מכל אחד, אולם הם אינם נותנים בו אמון ואי־אפשר לסמוך על הבטחותיו.

ביקרתי אצל הרב הסקלוני, איש צדיק תמים שהחזיק בביתו למעלה מארבעים יתומים, ניצולי הגיהינום הנאצי, והיה מזין ומלמד אותם. הוא היה ראש משרד הרבנים ונציג הקהילה היהודית כלפי השלטון הסובייטי, כאיש היודע גם רוסית. הוא קיבלני בידידות. במשך שיחתנו שארכה כחצי שעה נגעתי בשאלת המעבר לרומניה ושאלתי לעצתו. הוא ענה לי, שזה לא כבר הגיש בקשה לשלטון המקומי, בשם אלפי יהודים פליטים, נתיני רומניה, שרידי מחנות־הריכוז הגרמניים, תושבי דרום בוקובינה, שיש להם מעבר לגבול משקים חקלאיים, והם מבקשים רשות לשוב למקומות מגוריהם לשם שיקום נחלתם. השלטון המקומי שלח את הבקשה לקיוב, עיר הבירה של או.ס.ס.ר., ששם מרוכזים השלטונות הראשיים של בוקובינה, ואלה הבטיחו לפתור את השאלה בחיוב, לאחר שיקבלו תשובה ממוסקבה. על־כן עצתו היא, שנישאר כאן להמתין עד שיורשה ליהודים הללו לצאת מכאן לרומניה, והוא סבור שבהזדמנות זו תהיה גם אפשרות להעביר אותנו, בעוד שבועיים יתברר העניין.

עברו השבועיים, והתשובה ממוסקבה עדיין לא הגיעה. מעון יותר נוח היה קשה לנו למצוא, משום שהיהודים המקו־מיים היו חוששים להכניס אנשים זרים לבתיהם ובמרתף קשה היה לנו לגור, ראשית מפני הצפיפות והרעש התמידי ששרר בחדרים, ושנית משום שנאלצתי לישון במיטת הילדים הקצרה. גם הכנת האוכל שלנו היתה כרוכה בקשיים מרובים. הכירה היתה תמיד תפוסה בסירים, שבהם בישלה הזקנה עבור האור־חים, ולאכול אצלה או במסעדה עלה ביוקר גדול. כל יום היינו הולכים אל החברים הוילנאים להיוודע, אם הם מצאו איזו דרך. רציתי כבר לתת 50—60 אלף רובל בעד שנינו ובלבד שנעבור את הגבול, אבל איני יודע למי לפנות. וחוץ מזה חושש אני שמא יתגלה הדבר.

נחפזתי לבוא לצ'רנוביץ, מפני שסבור הייתי, כי בעברי מכאן לרומניה אוכל מיד לעלות ארצה אל ילדי ונכדי, המצפים לבואי בעיניים כלות. ועכשיו באתי הנה ומצאתי קיר אטום לפני.

מחוסר סבלנות החלטנו לנסוע לקולומיה, להשיג שם תעודה של אזרחות פולנית ומשם לעבור לפולין, היה ידוע, כי דרך פולין אפשר להגיע לרומניה. במצבי זה נדמיתי למעפילים הידועים שבתורה, שעל אף אזהרותיו הרבות של משה רבנו, רצו לסכן את נפשם ולהתפרץ בכוח אל ארץ ישראל.

מאיגרא רמה לבירא עמיקתא

יצאנו אל מחוץ לעיר למצוא מכונית צבאית ההולכת לקולומיה. עם עוד יהודים עמדנו על הכביש כל היום, וכמו להכעיס, ולאסוני הגדול, לא נזדמנה לנו מכונית. היה יום סגריר, יום של סתיו מעונן וקר. עייפים ויגעים חזרנו אל המרתף שלנו. עליתי במוקדם על יצועי במחשבה, שמחר בבוקר נקום בהשכמה ונלך שוב אל הכביש, להמתין למכונית שתשא אותנו לעיר קולומיה. למזלנו, עלתה בתי לקומה שמעלינו, לישון בדירתה של איזו משפחה, שהכרנוה רק לפני ימים אחדים. אני ישנתי למטה, במרתף.

והנה לפתע, בשעה אחת אחרי חצות, נשמעו דפיקות של המשטרה בדלת המרתף. כשנפתחה הדלת, נכנס בלש מזויין, בלוויית שוטרים אחדים, והכריז: „נשלחתי לעשות כאן חיפוש בבית, איש אל יזוז ממקומו. אני מחפש כאן איש ששם מש־פחתו שוורץ".

שעתיים נמשכו החיפושים. הם הפכו את כל מה שהיה במרתף, בדקו כל איש שהיה שם, הפשיטוהו ערום כביום היוולדו, בדקו בחורים ובסדקים. לבסוף מצאו אצלי 14 מטבעות זהב בעלות 20 דולר כל אחת ועוד 13 אלף רובל כסף סובייטי בשטרות. לאחר זה אמר לי הבלש, שהכסף הרוסי יוחזר לי ואת דולרי הזהב לא אראה כבר בעיני. אצל היהודי שוורץ,

שאותו חיפשו, מצאו מאתיים דולר אמריקאיים בשטרות וגם 30 רובל זהב רוסי. גם אצל שאר הצעירים החרימו כסף סובייטי. חוץ מזה מצאו שם כמה חבילות של סחורה, כגון: שק מלח, גפרורים, קמח, מגפיים, אבני מציתים. הבלש של נ. ק. ו. ד. לקח מאתנו את כל התעודות, ערך פרטי־כול, רשם שם את סכום הכסף שמצאו אצל כל אחד ואת שאר החפצים שלקח, ציוה להתלבש ואמר: רק בעלת־הבית הזקנה נשארת בבית, והשאר, במספר 6 אנשים, יישלחו לחקירה אל בית נ. ק. ו. ד. בין האסירים היו שני בחורים צעירים מעיר סטניס־לבוב, שתי בחורות ואני עם שוורץ. אחד מן הבחורים ביקש לצאת לבית־הכסא ומשם הצליח להימלט בלי מקטורן, ושאר החמישה, וגם אני בתוכם, הובלנו בשלוש בלילה, בלווית שוטרים שהמתינו לנו ברחוב, אל בית נ. ק. ו. ד. בכניסתנו לבית, בדקו אותנו שוב בדיקה מעולה, לקחו מאתנו כל מה שהיה בכיסנו, למשל: אצלי לקחו, חוץ מהכסף, זוג משקפיים, כתונת חדשה של בתי, מכונת־גילוח עם סכיני גילוח, זוג כתפיות, חגורת עור למכנסים. — ואחרי כל זה סגרו אותי ביחידות בחדר קטן ואפל, שלא היה בו שום דבר לשבת עליו.

נרעש ונפחד, רצוץ ושבור מכל החוויות שעברו עלי בלילה זה, צנחתי על רצפת־הבטון הקרה, כבשתי את ראשי, שהיה כבד עלי כעופרת, באדרתי ונרדמתי תרדמת־נדודים.

כשהקיצותי, הרגשתי שהיה כבר מאוחר ביום, שמעתי כיצד דופקים בדלתיים, אנשים מתהלכים. אולם חדרי נשאר סגור ומסוגר. ישבתי כל היום כלוא, רעב וצמא. בחצות לילה פתחו את דלתות חדרי והעלוני לקומה השלישית, לשם חקירה. על־יד השולחן ישבו שלושה קצינים, לבושים מדי־צבא יפים, שהתחילו להמטיר עלי בשאלות. סיפרתי להם מקצת מדברי ימי חיי בשנות המלחמה, שהייתי במשך שנתיים בגדוד פרטי־זני, ועל זה היה בין חפצי מיסמך מאת מטה „הגדוד הקירובי״; שעבדתי במשרד צבאי בגרודנה — גם על זה יש לי מיסמך; כן נמצא בידיהם מיסמך, שנדבתי, בהיותי בגדוד, לטובת „הקרן להגנת המולדת״ לערך אלף דולרים. סיפרתי להם, שבעקבות מכתב מקרובי באתי לכאן לעבוד בתור מורה באיזה בית־ספר ולהסתדר כאן, אולם בבואי הנה לא מצאתי את קרובי, כי הוא נסע לרומניה. סיפרתי להם על הכסף שהוצא מן האדמה. כאשר סיימתי את דברי, ענו לי בחיוך של לגלוג: כל מה שאמרת הוא שקר מוחלט, אינך אלא אחד הספסרים הגדולים, וכל המיסמכים שלך קנויים בכסף. על כל פנים, הם רשמו את דברי, הקריאו לפני את הכתוב ואני אישרתי את עדותי בחתימת ידי. לאחר גמר החקירה, הובילוני דרך החצר לבית שני. במסדרון של הקומה השניה שוב בדקוני, הוציאו אפילו את שרוכי הנעלים, כי הם חששו שמא אתלה עצמי עליהם, אחר כך דחפוני לחדר צר, שהיה מלא אסירים רדומים מפה לפה.

כשצנחתי על הרצפה ליד מפתן הדלת, הספיק מישהו מיד להוציא מכיסי זוג כסיות וממחטה. לאחר 5 דקות נכנס התורן הממונה על החדרים, הוציאני מחדר זה והכניסני לחדר גדול ומרווח מן הראשון, שגם בו היה מספר הגון של אסירים, ושם נשארתי לשבת 50 יום.

בחצר בית של נ. ק. ו. ד. עמד בניין בן שלוש קומות, המכונה ק. פ. ז., כלומר: כלא להסגר מוקדם. באותו הבניין, למטה, היה גם מוסף למכוניות, בית־מרחץ לאסירים וחדר דזינפקציה לבגדי האסירים. בקומה השניה והשלישית נועדו במיוחד חדרים לעצורים כאן עד בירור משפטם בבית־הדין. חוץ מחדרי האסירים הוקצה בכל קומה חדר מיוחד לפקידי המשמר והשוטרים התורנים, המתחלפים כל יממה.

כשנדחפתי לתוך החדר הגדול, היתה כבר השעה שתיים בלילה. לאורך הקירות ועל הרצפה שכבו 25 אסירים, ביניהם 2 יהודים, פולני אחד, 2 גרמנים, צ׳כי אחד, 7 רוסים, מהם אחד נכה, ושנים־עשר אוקראינים.

כשחרקה הדלת ואני הוכנסתי אל החדר, התרוממו מיד שבעת הרוסים, כמו זאבים רעבים בהריחם טרף באפם, סבוני כדבורים וימששו את כיסי, אולי יש לי לחם, טבק או כסף. בראותם שאני קבצן כמותם, הקיפוני בשאלות: מה פשעי ומה חטאי. במלים קצרות סיפרתי להם על דבר מאסרי. בתור פושעים מומחים הם אמרו לי מיד, שיאשימוני בספסרות וגם בעד החזקת כסף חוץ־לארץ, ובעד שני הפשעים הללו אני צפוי לעונש מאסר לחמש שנים. הם הראו לי מקום לישון, שמתי את מעילי למראשותי, השתטחתי על גבי הרצפה ואישן שנת נדודים. ידעתי אמנם היטב, שכנות דברי יתגלה סוף סוף וישחררוני, אולם מי יודע כמה זמן אצטרך לשבת כאן. לבי כאב לי, ראשית, על כספי שנלקח ממני ובטוח הייתי, שאת דולרי הזהב לא יחזירו לי. בטחתי בסכום־כסף זה, שיהיה לי למשען לימי זקנתי, ועכשיו נשארתי שוב קבצן מדוכא. כיצד אבוא בשערי הארץ כעני ואביון, בלי פרוטה בכיס, בבגדים קרועים ומטולאים ואהיה זקוק למתנת ילדי שהם ילבישוני. הריהם כבר בעלי משפחה, ואין עם עשירים חלקם. לפנים, כשהיו עודם קטנים, היה תענוגי הגדול ביותר לתת תמיד לילדי. עכשיו אהיה זקוק לתמיכתם, ומה קשה הדבר! שנית, היה עלי לבי דוי, בזכרי באיזה מצב נשארה בתי החביבה, גלמודה, עזובה, בעיר נכריה, בלי קרובים ומכרים, בלי פרוטה בכיס, גם בלי תעודות, כי תעודותיה היו אצלי ונפלו לידי נ. ק. ו. ד. ודאי, גם היא נפול תפול ביד הבלשים, ואז נאבד שנינו.

לבי נלחץ כמו בצבת, מקור דמעותי נפתח ואבך בדומיה. באתי בטענות לפני רבון העולם: למה ייסרני כל כך, לאחר שהצילני מן השחיטות? הוא נתן בי כוח ואומץ לשאת כל כך הרבה עינויים וצרות בפרטיזנקה, וכשעמדתי כבר כמעט על סף שערי הארץ, נעל לפני את השערים והשליכני אל בית־הסוהר.

בין פושעים ופראי אדם

שאגת־פרא: „לקום!״ הבהילתני משנתי. השואג היה פרא־אדם, רוסי, ברנש מהעולם התחתון, יאנקו גבוזדיקוב, תושב ותיק בבתי־הכלא הסובייטיים, שבעצם ידיו, כפי שהת־פאר לפני חבריו, דקר כבר יהודים רבים ושדד את רכושם, אנס כמה נשים ולבסוף נתקבל לשרות במשטרה העירונית, עד ששוב אנס איזו בת־כפר ונכלא בבית הסוהר. היה זה פריץ־חיות בצורת אדם, בן 30, רחב גרם, בעל קומה בינונית, בעל שפמפם שחרחר וזוג עיניים אפורות של נמר. גופו מכוסה היה חבורות כתוצאה ממחלת הזיבה. משבעת הרוסים בתא שלי היו שלושה נגועים במחלת הסיפיליס וארבעה במחלת הזיבה.

יאנקו הפראי מינה את עצמו למפקד החדר. כשרק הפליט

שאגה מתוך פיו: „לקום!", היו כולם חייבים לקום, פרט לחבריו היחסנים הרוסים, שלא היו משועבדים אליו. מי שלא הזדרז לקום, נתפס ע"י יאנקו ברגליו ונסחב 5 פעמים לאורך החדר, כשראשו למטה ורגליו למעלה. בכל בוקר היה הוא קובע, מי צריך להוציא מן החדר את דלי־השופכין ועל מי לשטוף את הרצפה במים ולנגבה בסמרטוט. מי שיאנקו היה עוין אותו, נתכבד למשך שבוע שלם בעבודה נקיה זו. כלי־השופכין היה קנקן של פח בלי מכסה, רחב מלמטה וצר מלמעלה ושפתו העליונה היתה פגומה ומחודדת בקצה. מאחר שהשוטר התורני לא נתן לצאת לבית־הכסא אלא פעם אחת ביום, בבוקר, היה כל מי שקיבתו נתקלקלה אנוס לשבת על הקנקן ולעשות את צרכיו בתוך החדר. רע ומר היה לו לאיש שעמד במכנסים משולשים על גבי הקנקן היפה, כי לשבת על פיו המחודד אי אפשר היה, ואם לא הצליח לשלשל אל תוך הפה הצר, אלא מחוצה לו, היה אנוס על־פי פקודתו של יאנקו ובנוכחותו לנקות בידיו את הצואה ולשטוף את הרצפה מסביב. חוץ מזה, היה הקנקן הזה דולף מלמטה ובמשך הלילה, כאשר נתמלא על גדותיו, נתהוותה סביבו שלולית מים סרוחים, שאי־אפשר היה לעמוד במחיצתם. לאשרנו היו שני אשנבי החלונות פתוחים כל הלילה, כי אלמלא זאת, אפשר היה להיחנק מהסרחון.

לא פעם, בבוא הרופא לבקרנו ולשיר לפנינו את פזמונו השגור: „מי מכם חולה?", היינו מעוררים את תשומת־לבו לקנקן השבור והזב, אולם הוא היה עובר על זה בשתיקה.

כל שבוע חלו שינויים בהרכב אסירי החדר: אחדים מהם הועברו אל בית־הכלא הגדול ואחרים זוכו בבית־הדין והוצאו לחפשי. אולם השחרור מבית־הכלא היה מאורע נדיר; לרוב שולחו מכאן אל בית־הכלא הגדול או ישר אל החזית. במקום היוצאים הובאו „אורחים" חדשים, מעולם לא נתרוקן, חס ושלום, התא הזה מאסירים. בין תושביו היו כאלה, שישבו כאן למעלה משלושה חדשים.

אורח חדש שבא אל התא הותקף מיד ע"י חבר הבריונים הרוסים, שבדקו את כל כיסיו ואת תרמילו, גזלו ממנו את לחמו ואת לבניו הנקיים, ולפעמים אף היו מטילים אותו על הרצפה, חולצים מרגליו את מגפיו החדשים ומחליפים אותם בישנים. האסירים הכפריים היו מביאים אתם חבילות גדולות של אוכל ובגדים אבל כל זה נגזל מיד ע"י שבעת הרוסים, ומי שהתנגד למעשי האלימות הוכה מכות נאמנות, ואם רץ אל הדלת וניסה להזעיק את התורן לעזרה, כיבדו אותו מאחוריו בבעיטות ובמהלומות כאלה, עד שנפל על גבי הרצפה בלי הכרה.

הבריון הראשי והמלקה המצטיין היה יאנקו. כחתול המשחק עם עכבר, כן היה מענה את הצעירים. לא היה מסוגל לעמוד רגע אחד במנוחה ובאפס מעשה, בלי לנגוע ולהעליב בגסות כל מי שנזדמן לו בדרכו. את זה היה מכבד בבעיטה עצומה, עד שהיה נדחף ונתקל בדלת או בקיר, לשני טפח כדבעי על ראשו, לשלישי סטר על לחיו, ברביעי בעט ברגלו בעיטה חזקה עד שהתגלגל פעמיים על הרצפה, את החמישי הטיל לשם תענוג על הרצפה וסחבו ברגליו לאורך החדר, לששי טפח סנוקרת עזה על קצה חטמו, עד שהלז היה מתעטש מתוך דמעות שלוש פעמים. האסירים היו נמלטים ממנו, מת־כווצים כל אחד בפינתו ובוכים בדמעות שליש על עלבונותיהם והשפלת ערכם וכבודם, והאכזר היה מביט ונהנה מזה הנאה משונה. כשהיה מתעייף מן המכות, היה בוחר במין ספורט אחר: חוטף מראש איזה אוקראיני את כובעו החרפי, כובע של עור כבש מתולתל, הזקוף על ראשו כעין משולש, מטילו על גבי הרצפה, בועט בו ברגלו ומעיפו למעלה עד התקרה ;משחק עמו ביחד עם חבריו כמו בכדור רגל; או שהיו חוטפים מראש יהודי את מגבעתו, חובטים בה ברגלים למעלה וזורקים מאחד אל השני. ביחוד גילה הגזלן הזה את אכזריותו, בעזרת חבריו, בשעה שהאסירים התפשטו פעם בשבוע ערומים למען מסור את בגדיהם אל חדר הדזינפקציה. קודם כל הם היו פותחים אז את החלונות, — ובחוץ עמד החורף במלוא תקפו, — האסירים היו רועדים מקור, מצטופפים כעדר כבשים בכנופיה אחת בפינה המרוחקת מן החלון כדי להתחמם קצת, והרוסים היו מלגלגים עליהם ואומרים: „מתיראים אתם, פחד־נים, מפני האויר, כלום אינכם יודעים שהאויר הזך יפה לברי־אות? אם כן, — היו מוסיפים להתעלל — נעשה קצת ספורט לחמם אתכם". מיד היו אוחזים ביהודי אחד, לרוב אותו אדם שעבד כאן בטחנה הראשית בתור פנקסן, — איש בעל תרבות שגמר לפנים אקדמיה למסחר בפראג וגם מכללה פילולוגית, וידע הרבה שפות לועזיות, — היו אוחזים בו בשתי ידיו ומרי־צים אותו לאורך החדר מקיר אחד אל משנהו, כשבריון אחד סוטר ומצליף על גבי אחוריו ומלפניו היה שני מתגנב ומושכו בערוותו. וזה היה קרוי אצלם: „ספורט לחימום האברים". באותו תא ישב אתנו עוד יהודי אחד, בעל־בית נכבד בעיר צ'רנוביץ, שעבד בתור מחסנאי בטחנה הראשית יחד עם חברו הפנקסן. נקלע לאותה הטחנה דירקטור חדש, ששני היהודים היו מפריעים לו ב„לקחנות", עמד והעליל על היהודים עלילות־שוא ושניהם הובאו לכאן. אחד מן הרוסים, ולדימיר קריביצקי, גבה־קומה ורחב־גרם, עריק מן החזית שאנס בת־כפר ביחד עם יאנקו, חטף את היהודי הקטן והרזה, הניפו למעלה והתחיל מסובבו מעל לראשו כטחנת־רוח, ומתוך אי־זהירות הפילו ארצה והטיח ראשו ברצפה, עד שהמסכן נשאר שכוב כמעט בלי רוח־חיים. שלושה ימים רצופים שכב היהודי ולא יכול היה להזיז ראשו. וכשהחזירו לתא את צרורות הבגדים המאו־דים, היו הבריונים הרוסים מחליפים כותנותיהם המזוהמות בכותנות חדשות, או שהיו מטמינים בתרמיליהם לבנים, כדי למכרם אחר כך.

כל יום היו נוהגים לשטוף את הרצפה. לפני שטיפה זו היו הבריונים מתרחצים בעצמם באמצע החדר, והמים היו ניגרים על הרצפה. אחר כך היו חוטפים אצל מישהו מגבת והיו מתנגבים. כשגמרו להתרחץ, הכניסו אל החדר שלושה דליים מים ושפכו אותם על הרצפה, כדי להכביד את העבודה על העובדים בנקיון.

פעמיים ביום היו מכניסים אוכל לאסירים. בשעה אחת אחה"צ היו מביאים פרוסות־לחם, בנות 300 גרם כל אחת; ב־4 לפנות ערב היו מכניסים דלי עם נזיד של כרוב או סלק דליל; פעמיים בשבוע נתנו מרק של גריסין. יחד עם זה היו מביאים, לפי מספר האסירים, כפות־עץ וקערות עשויות חימר. קריביצקי, חולה הזיבה, היה מחלק את מנות הלחם לכל אחד, בשעת החלוקה היה בוחר את המנות הגדולות עבורו ועבור חבריו, וכן בשעות חלוקת המרק: את התבשיל הדליל מלמעלה היה מחלק לכל האסירים במנות מקופחות, ואת המרק הסמיך,

יחד עם תפוחי־האדמה, היה משאיר עבורו ועבור חבר מרעיו. כמובן, ששאר האסירים נשארו רעבים לאחר אכילה זעומה כזו ובאוכל מקופח כזה אי אפשר להתקיים, אולם להצלחת האסירים ניתנה רשות לבעלי־המשפחה שלהם להביא פעם ביום חבילות־מזון ולבנים מכובסים, שנמסרו לאסירים משעה 4 עד 5, וזה היה מחזק את קיומם. האכרות האוקראיניות היו מביאות חבילות־מזון לבעליהן ממרחק למעלה מ־20 ק״מ מן העיר.

לא נמאס להם, לרוסים, לצבוט, לחבוט, להכות ולהעליב את האסירים שאינם רוסים. הם היו טוענים, שכל בני העמים הזרים שיתפו פעולה עם הגרמנים והם שונאים את ארץ מולדתם, על כן מותר להלקות אותם. מכל מקום, היו שתי „שעות־רצון״, שבהן לא נגעו בנו לרעה: בזמן שהיו משחקים בקלפים ובשעה שהתחילו למסור לנו את חבילות המזון.

משחק הקלפים היה אסור על־פי החוק, ואף נערכו חיפו־שים בתאים והוחרמו הקלפים שנמצאו, ובכל־זאת היו מצויים אצלם תמיד קלפים והם היו משחקים בהם במיוחד בערבי החורף הארוכים. הנמושות שבין הרוסים, שלושה כייסים צעי־רים, היו כמעט תמיד מפסידים במשחק הקלפים אצל חבריהם המבוגרים, בעלי האגרוף, את מנות הלחם שלהם, אחר כך את בגדיהם עד הכותונת האחרונה שלהם. הגברתנים היו מאלצים את הצעירים הערומים לטפס על התנור החלק והרם, לקול צחוקם של המסובים, ושם הם ישבו כשעתיים עד שקיבלו בחזרה את בגדיהם.

לאחר הסעודה השניה, עם דמדומי הערב, כשהודלק החשמל והשומר התחיל להכניס מן החוץ את חבילות־המזון, שקיבל מידי הנשים הצובאות על שערי בית־הסוהר, נתעוררה בלב הרוסים „מידת הרחמים״ והם התחילו להתידד ולהמתיק שפתיים אל בעלי החבילות, מתוך צפייה לקבל מהם חלק הגון. שבעת הבריונים הרוסים, שהיו מחוסרי קרובים וחבילות מזון, כפו על יושבי התא הסדר משלהם בנוגע לחבילות המזון המובאות מן החוץ, היינו: שמכל חבילת מזון מגיע להם חמשים אחוז, ונוסף לזה מהמין המשובח והטוב ביותר שבמיצ־רכים. מי שלא תרם להם מרצונו הטוב, הוכרח למלא את תביעתם ומי שהתעקש ולא רצה לכבד אותם, נלקח ממנו הכל והוא עוד נתכבד במהלומות. מחמש עשרה החבילות, שהוכנסו אל החדר, היו מקבצים הבריונים שק מלא לחם, שממנו נזונו כל היום, לרבות הלילה, כי לאחר שסיימו בשעה האחת־עשרה את משחק הקלפים, ערכו בחבורה סעודה גדולה והשאירו עוד מזון לארוחת־הבוקר. כל יום כמעט היו כמה מן האסירים שלא קיבלו חבילות־מזון, ורק בעלי החבילות הרחמנים נתנו בהשאי מחלקם פרוסת לחם או מעט תבשיל לרעבים. בחמשת הימים הראשונים הרגשתי גם אני את הרעב כהלכה, וכשהבחינו בזה שני היהודים, היו מגישים לי חתיכת לחם, לפעמים גם מעט תפוחי אדמה מאוכלם. ידעתי היטב, כי לבתי אין אף פרוטה בכיסה, והיא עצמה צפויה אלי רעב, ומכל שכן לא פיללתי לקבל ממנה חבילת מזון. מתוך רעב הייתי מחפש ומחטט בכיסי אולי אמצא פרור לחם. הרגשתי שכוחותי הולכים וכלים. ברגעים קשים כאלו, הייתי פונה אל ד׳ בתפילה שיתן לי כוח לשאת את מצוקת הרעב ושלא יעזבני בעת צרה שכזו.

פעם, בשעת דמדומי ערב, ואני שקוע ביגוני באיזו פינה, כולי מכווץ מצער, שומע אני שהתורן פותח את הדלת, מכריז את שמי ומוסר לי חבילת־מזון הגונה, בצרוף פתקה כתובה ביד בתי זהבה. לא יכולתי לעצור את דמעותי ואבך כתינוק משמחה. בתי הודיעה לי, שהיא בריאה וחפשיה. החבריא הרו־סית הקיפה אותי מכל צד והוכרחתי למסור להם את החצי, אולם החצי השני הספיק להשביע את רעבוני, וגם נשתייר ממנו ליום המחרת. מרוב שמחה פרסתי מלחמי לרעבים וגם חילקתי להם בולבוסים ותפוחים. האסיר הצ׳כי קפץ אלי לנשקני על טוב לבי.

מן היום הזה הייתי מקבל בכל יום בין השמשות חבילת־מזון מבתי, ונחשבתי כחבר חשוב אפילו בעיני הבריונים. הם לא שלחוני יותר לשפשף את הרצפה ולא נגעו בי לרעה: ראשית, משום שהיו מקבלים ממני כל יום חלק מחבילתי, ושנית, הם הפלוני לטובה משאר האסירים, משום שדיברתי אתם רוסית ויכולתי להתווכח אתם. בין הבריונים היו שלושה: קריביצקי, הנכה סוקולוב וגבוזדיקוב קוליה, שגמרו בית־ספר בן 10 כיתות וידעו יפה את הספרות הרוסית. הם ידעו שירים, פואמות והרבה סיפורים על־פה. הנכה סוקולוב ידע על־פה כמעט מחציתה של הפואמה „יבגני אונייגין״ של פושקין והיה מדקלם אותה בהטעמה יפה. קריביצקי, מהבריונים הראשיים, ידע, כמו עורך־דין אמיתי, כמעט כל ספר חוקים של הסוביי־טים, על כל סעיפי־סעיפיהם על־פי חטאם וענשם. ולמרות כל זאת הם היו מושחתים עד שורש נשמתם. הם דברו בסגנון מיוחד, מלקסיקון של זנות, שלא שמעתיו אפילו בפרטיזנקה. פניתי אליהם פעם בשאלה ותמיהה: כיצד נתרחש דבר כזה, שאנשים צעירים כמותם, שנתחנכו על עקרונות הקומוניזם, הפכו לחלאת מין האדם, נידרדרו למדרגה שפלה של אכזריות וסדיזם, שקעו ביוון־מצולה של זנות ודיברו בסגנון נבזה כזה? הם הסבירו לי, כי ארבע שנות המלחמה והחיים המסוכנים של החזית הביאו אותם לידי מסקנה, שהאדם, אפילו בעל התרבות, הוא לא פחות ולא יותר בלתי אם חיה פקחית מהלכת על שתיים, שכל כוונתה רק להשתלט על אחרים ולבלוע את החלש ממנה, ולפיכך, כל זמן שהנשמה בקרבך חטוף ואכול, זלול וסבוא כאוות נפשך, ראה חיים טובים ושמח בחייך, כי מי יודע אם מחר לא ימצאוך מוטל תחת גדר נידחת „עם הקורקבן למעלה״.

תנאי הנקיון והבריאות בבית ההסגר המוקדם של נ.ק.ו.ד. היו גרועים מאד. הבריונים, שהיו חולים במחלות מין, היו מתחננים לפני הרופא שישלחם אל בית־החולים או שיעשה להם זריקות. במשך החדשים שהם יושבים כאן נתנו להם רק שתי זריקות, והם יושבים יחד עם אנשים בריאים ובידיהם המזוהמות הם מחלקים את הלחם ושאר המזונות לכל האסירים. בכל חודש חלה מישהו מן האסירים במחלת הטיפוס או בדיזנטריה, ואז שלחו את החולה לבית־החולים ועל התא הטילו הסגר ל־22 יום. חובשת היתה באה בכל יום למדוד את חומו של כל אחד בתא ורושמת את התוצאות על דף מיוחד. דומה היה, ששלטון הבית מתעניין במצב הבריאות של האסירים, אבל, מאידך גיסא, איש לא התעניין שקנקן השופכין מנוקב וזב ואינו מכוסה, והוא אינו מספיק למספר האסירים שבתא. התורן אינו מרשה לצאת לבית־הכסא יותר מפעם אחת ביום, ואפילו תתפקע בטנך, ואינו מרשה לצאת אל הברז שבמסדרון להתרחץ בבוקר.

לבריונים היה כלא זה כעין מסעדה מלאה כל טוב, ולמה

להם לצאת מכאן וללכת אל החזית? שלטונות בית־הסוהר ידעו היטב שהבריונים הובלים ומכים עד מוות את שאר האסירים, אך הם עשו עצמם כאילו אינם יודעים ואינם שומעים דבר.

חוקרים אותי

כעבור 4 ימים לאחר כליאתי בק. פ. ז. קראוני אל המשטרה, שנמצאה באותו הבית, לשם חקירה. זהו המקום שמשם יוצאים כולם מוכים ופצועים. המזכיר עם ראש המשטרה נגשו לחקרני. סיפרתי להם את אותם הדברים, שכבר מסרתי לחוקרי הראשונים. המזכיר רשם הכל מה שסיפרתי. כאשר סיימתי את דברי, קם ראש המשטרה ממקומו והתריס כנגדי: „אתה שקרן!" והוסיף: — „אני יודע ממקור נאמן, שהיית יחד עם שוורץ 4 פעמים בלמברג ושם קניתם זהב ודולרים, וגם נסעתם יחד לקולומיה וסטניסלבוב". כמובן, הכחשתי את כל דבריו הבדויים ואמרתי, שאיני מכיר את שוורץ ולא ידעתיו, וגם עכשיו איני יודע אפילו את שמו הפרטי ומעולם לא נסעתי לערים הנזכרות. המזכיר שאלני על המרתף שבו התגוררתי, מי הם האנשים הבאים שמה ולשם מה הם באים ואיזה סחורות הם מביאים. סיפרתי בקצרה על המרתף, אולם נזהרתי מהאשים את מישהו. כשסיימתי את דברי, התנפל עלי ראש המשטרה בחרפות וגידופים, הניף למול עיני את שני אגרופיו, טפח על מצחי טפיחה קלה, קיללני באמי, אחר כך הניף עלי אלה ושאג: „הגד את האמת, ואם לאו, אכה אותך עד מוות". נוכחתי שזה עסק ביש והוא מתכוון באמת להכותני, ואז קמתי ממקומי ובקול אמיץ אמרתי: „להוי ידוע לך, שאני פרטיזן מכובד, שתרמתי הרבה כסף להגנת המולדת, איש בעל השכלה ותרבות, ואם תניף עלי יד, אתלונן עליך לפני הקטיגור הראשי, לפני השלטונות בקיוב, אכתוב עליך קובלנא אל מנהיגנו סטלין, אספר לו כיצד אתה מתנהג עם האסירים". ראש המשטרה אסף את ידיו והתחמק מן החדר. המזכיר הרגיע אותי, הוא הקריא לפני את הפרטי־כל, אני חתמתי עליו ובזה נסתיימה חקירתי.

לאחר 10 ימים הוזמנתי שוב לחקירה. עכשיו עמדתי לפני חוקר חדש, ששמו היה יורסוב. הוא שמע בהקשבה את סיפורי, התיחס אלי באדיבות, לא שאל הרבה ולא איים עלי, רק רשם את דברי, הקריא אותם לפני שחתמתי למטה ונפטרתי ממנו. עבר חודש אחד ושוב הובאתי לפני חוקר חדש, בשם מרקוב. גם הוא התיחס אלי בצורה תרבותית, ביקשני לשבת, דיבר אלי בידידות. גם לפניו סיפרתי את אותם הדברים, שמסרתי לחוקרי הראשונים. הוא רשם את דברי, אבל פתאום הפסיקני בשאלה: איפה נמצאת בתי? עניתיו, שאין אני יודע את מקום דירתה, אולם סבור אני, שהיא עצמה תבוא באלה הימים אל החוקר. לבי פירפר בקרבי: אם הוא שואל, ודאי מחפשים אותה. הוא שאלני שוב על המרתף ועל היחס שלי לשוורץ. סיפרתי לו הכל, לא גרעתי ולא הוספתי על דברי. גם שאלני, אם היה ברצוני לנסוע לא"י דרך רומניה. הבנתי מדבריו שמישהו גילה לו את סודי, ואז אמרתי לו שבאתי להשתקע כאן ולעבוד כמורה בבית־ספר סובייטי, כמו שעבדתי לפנים, ואיני חושב להגר מכאן. בזה נסתיימה החקירה הרביעית.

כעבור 4 ימים הוזמנתי שוב אל אותו מרקוב. הוא הוציא לפני נייר והקריא לפני את כתב־האשמה שלי. מאשימים אותי, ראשית, בספסרות, שאני ביחד עם שוורץ היינו נוסעים על פני אוקראינה לשם קניית זהב ומטבע חוץ, ושנית נאשמתי, שהיה בכוונתי לעלות לא"י דרך רומניה. חשתי מאוד מפני כתב־האשמה, שאיים עלי בחמש שנות מאסר. מרקוב ראה את מבוכתי והסביר לי, שיש לי הרשות להכחיש ולסתור את כתב־האשמה בראיות ברורות ואמיתיות. כמובן שהוכחתי לו בראיות חותכות, שכתב האשמה מחוסר יסוד משפטי, סתרתי אותו מתחילתו ועד סופו. הוא רשם את דברי ואני חתמתי עליהם, ובזה נסתיים הענין. לפני צאתי מן החדר, קמתי והתאוננתי לפניו על שבעת הרוסים. תיארתי לפניו את הענויים והצרות, שהם גורמים לכל האסירים. על זה ענה החבר מרקוב החביב בחיוך של לגלוג: זמן רב כבר לא נשאר לכם לסבול מהם.

למחר בבוקר הוזמן אל מרקוב לחקירה היהודי נמוך־הקומה מר טל, שעבד בתור מחסנאי בטחנה הממשלתית שבפרבר „רושה". באותה הטחנה עבד גם היהודי השני, מר טייטלר, בתור פנקסן. מכיון שמר טל לא ידע לפרט את טענותיו בשפה הרוסית, ביקש את החוקר להזמין אותי בתור מתורגמן. מרקוב הזמין גם אותי לבוא אליו בקשר עם עניינו של טל. דיברתי כחצי שעה, הבהרתי לפניו את כל הענין, שמתי לאל את עלילותיו של הדירקטור של הטחנה, שרצה להיפטר משני היהודים, הראיתי לו, כי כל חשבונותיו שהגיש לחוקר הם מזוייפים ואין להם כל יסוד משפטי וכי כל כוונותיו האמיתיות אינן אלא לגנוב ולבזבז את רכוש הממשלה.

לאחר שגמרתי את דברי חייך מרקוב ואמר: „חבל שאינך פרקליט בבית המשפט!" שהיתי בחדרו של מרקוב 4 שעות רצופות. כשחזרתי אל התא, מצאתי כי חולצתי הטובה והחמה, שהנחתיה תמיד למראשותי בתור כר, נגנבה ממני בשעת היעדרי. האוקראינים סיפרו לי בחשאי, כי הרוסי הגבוה והחסון קנה את חולצתי במשיכה ותקעה בין חפציו. עקבתי אחריו ובשעה שקריביצקי סר הצדה לשוחח עם חבריו, נגשתי אל בגדיו לחפש שם את חולצתי, אבל מיד הרגשתי בערפי בעיטה כל כך עצומה ברגלו, שהתהפכתי שלוש פעמים ולקינוח הרביץ בי 2 מהלומות בראשי, שראיתי ניצוצות בעיני. 2 ימים לא יכולתי לזוז ממקומי מכאב הראש.

למחרת נקרא הנכה סוקולוב לבית המשפט, שהיה מרוחק מהכלא, ועליו היה לעבור דרך השוק. האוקראינים התבוננו מרחוק וראו, שלפני צאתו מן החדר תחב תחת מעילו את חולצתי, באמרו לשומר, שהוא לוקח את חולצתו למכרה בשוק. בשובו מבית־המשפט, מכרה בשוק והביא לחדר 2 ככרות־לחם, נקניק, שומן של חזיר, בקבוק י"ש ותפוחים. הם התישבו לאכול ואני הייתי אנוס להסתכל בעיני ולשתוק.

הבריון החסון קריביצקי שימש לפנים בקרקס מהולל כמאלף חיות והיה גם מתאגרף מקצועי. משקלו הגיע למאה קילו. היה רחב כתפיים, ידיו כשני מטילי ברזל, רגליו עבות וחזקות כרגלי הפיל, מבטו כעין הנשר. הוא היה בן 35, דיבר רוסית יפה, אבל סגנונו היה מתובל בביטויים גסים ונבזים. הוא היה אומר, שכל הפקידים הגבוהים בברה"מ מדברים עתה בסגנון כזה, וזהו „הסגנון החדש", סגנון החזית. כנוח עליו הרוח היה מספר לחבריו על הרפתקאות חייו ההוללים, והנושא החביב עליו היה, כמובן, — י"ש וזונות. בהתלהבות היה מספר לחבריו, כיצד היה בקו החזית, בהיכנסו אל איזו עיר, אונס נשים יהודיות. כשרצה לבדח את הקהל בערבי החורף המשעמ־

מים, היה עורך נשפי ספורט לפני קהל האסירים. היה מזמין זוג אוקראינים לתחרות איגרוף ומלמד אותם את תכסיסי הבוקס. קריביצקי זה ידע בדיוק, מה שיש לכל אחד בתרמילו. כשהוכנסו אל החדר אסירים חדשים, שהגיעו עייפים, עגומים ורצוצים מן הדרך, היה קריביצקי הראשון שבדק בכיסיהם ובתרמיליהם.

במשך 50 הימים שישבתי בתא התחלפו שם כעשרה יהודים. כפי שסיפרו לי היהודים האסירים, העלילה עליהם המשטרה עלילות־שוא לשם סחיטת כספים מהם. לאחר שאשתו או בתו של העציר תקעו לידי ראש־המשטרה או לידי רעיתו איזה אלפים רובל, מיד נתכשר הדבר. הפרטיכול שלו שונה לנוסחא אחרת וכעבור ימים מספר הוצא לחפשי. צריך היה רק למצוא את הגישה הנכונה אל ראש המשטרה או אל החוקר. מכיון שחוקרי־הדין היו חוששים לקבל את הכסף ישר מבני־ביתו של הנאסר, שמא יתפרסם הדבר, היו מקבלים שוחד באמצעות מתווכים, שהכירו אותם היטב. משום זה היו כל המשרדים, שדרכם עוברים הניירות של האסירים, מעכבים זמן מיותר את הפרטיכולים, בתקוה שאחד מבני־ביתם של האסירים יבוא לפדות אותם בכסף. העני שידו לא השיגה לתת סכום כסף הגון כופר נפשו ישב איזה חדשים מספר בבית־הכלא ואחר כך נידון בבית־המשפט כפושע לכמה שנות מאסר. מתוך אחד לא התבייש לבקש מבתי 15 אלף רובל בעד שחרורי, ומכיון שלא היה לה כסף לתת כופר נפשי, נשארתי חבוש בק. פ. ז. חמשים יום. קויתי שסוף־סוף ישחררוני מהבית הזה, אולם טעיתי בחשבוני. בבוקר עבות אחד נכנס אל חדרנו פקיד השמירה וקרא לפנינו רשימה של 20 איש, אשר ישולחו מכאן בשעה חמש בערב אל בית־הכלא הגדול מס׳ 1. ברשימה הזאת היה גם שמי ושמות שני היהודים שישבו עמי. להלן הודיע הכרוז, שהפרא יאנקו גבוזדיקוב והנכה סוקולוב, משוחררים לגמרי...

20 האיש שהיו ברשימה הובלו למטה לבית־המרחץ, שבו נעשה חיטוי בגדיהם, ובחמש בדיוק עברנו דרך החצר. ברדתי מן המדרגות נתקלתי בעיני בתי, שעמדה בין חבורת בנות־הכפר וחבילת־מזון בידה. בראותה אותי בין האסירים פלטה בקול צעקה: „אבא, אל תפחד, בקרוב תשתחרר!” היא רצה לצדנו כל הדרך עד בית־הכלא, רצתה למסור לי את חבילת־המזון, אולם החיילים לא נתנו לה לגשת אלי. היא כבשה את פניה בידיה ובכתה בכי תמרורים, ואני הובלתי יחד עם שאר האסירים אל בית־הכלא הגדול מס׳ 1. בית זה נמצא תחת חסותה של הקטיגוריה הגלילית שבעיר צ׳רנוביץ. הנה כי כן, יצאתי מרשות שלטונה של נ. ק. ו. ד. ועברתי לידי שלטון אחר.

בבית-הכלא הגדול

„בית־הכלא הגדול מס׳ 1”, שנבנה עוד במלוך פרנץ יוסף כאשר בוקובינה היתה שייכת למדינת אוסטריה, היה בניין בעל ממדים ארבע קומות גבהו, בנוי בצורת חית סגורה. חלונותיו המשורגים בשריגי ברזל נשקפים אל חצר, שבאמצעה כנסיה קטנה עם מגדל מחודד וצלב בראשו. לפנים היו מובילים גם את האסירים בכל יום ראשון אל הכנסיה להתפלל. בימי המשטר החדש, כשגורש רבון העולם מחיי המלוכה, עמדה לה הכנסיה הזאת גלמודה ומסוגרת ועשבים צמחו מסביבה.

כשעלינו אל הקומה השלישית, עברנו מסדרון ארוך, שמימינו מצויים היו תאי האסירים, מוגפים בדלתות כבדות מצופות פחי־ברזל. באמצע כל דלת יש אשנב קטנטן עגול, המכוסה בפחית מבחוץ, והוא משמש את השומר הרוצה לדעת מה שנעשה בפנים התא, על כל דלת רשום מספר התא ומלמטה עוד מספר, המציין כמה מטרים מעוקבים מכיל החדר. מספרים כאלו ראיתי ששים. התא שאליו הובאנו היה מס׳ 47. הוא היה מרווח, בעל שלושה חלונות גדולים מסורגים, הפונים אל החצר עם הכנסיה הקטנה. רצפת החדר היתה עשויה בטון, התקרה היתה מקומרת. הקירות מסויידים לבן. משני צדי החדר עמדו מיטות ברזל מוצעות קרשים. מזרני־קש ושמיכות לא היו. ישנו על הקרשים הנוקשים והתכסו בבגדים, מכל מקום, מוטב היה לשכב על הקרשים מאשר על הרצפה הלחה, כי זה יצר את האשליה כאילו שוכב אתה במיטה הגונה. שולחן וספסל לישיבה לא היו בתא. כשנכנסנו לתא המיועד לנו, לא היה שם איש. היינו 30 אסירים, מקובצים מתאים שונים של הק. פ. ז., ביניהם היו 5 יהודים, כלומר, לשלושת היהודים של חדרנו הקודם נוספו עוד שנים חדשים: אחד מכירנו מר שוורץ, יהודי גוץ, בן 40, ספסר מלדה ומבטן, בעל שתי עינים שחורות וערמומיות, שהתרוצצו בחוריהן כשני עכברים קטנים. את היהודי קטן־הקומה הזה, שלא ידעתיו ולא ראיתיו מעולם, „שידך” לי החוקר מרקוב, ועשאני שותף לדברי עברותיו. אותו חיפשה המשטרה זה מכבר ולא יכלה לתפסו, ובגללו בא עלי אסוני הגדול. היהודי השני היה מצ׳ורטקוב.

חיברנו שתי מיטות וחמשת יהודינו הצטמצמו ביחד לרוחב המיטות, ואף־על־פי שהמקום היה קצת צר עבורנו, מוטב היה לנו להצטמצם קצת ולשכב ביחד, מלהתפזר בין הגויים. למחרת הכניסו אל החדר עוד 20 אוקראינים, ביניהם היה יהודי אחד, שמו מאירסון. שדיבר רק רוסית והתכחש ליהדותו, אף־על־פי שחטמו המעוגל, עיניו הבוערות ושמו העידו עליו שהוא יהודי. שוורץ הכירו במקצת, לאחר שישב עמו כחדשיים בתא אחד בק. פ. ז., והוא הזהירנו שלא לבוא עמו במגע ולהיזהר מפניו בדיבורינו. כי הוא שימש מקודם במשרד נ. ק. ו. ד., בתור בלש ומן הסתם חטא והושב במאסר. נוסף לזה, יש לו איזו בחורה נוצרית, שהיתה מביאה לו חבילות־מזון, והלה טען שהיא אשתו והיא עובדת עוד היום בנ. ק. ו. ד. לאסירים החדשים שבאו אחרינו לא הספיק מספר המיטות ורבים מהם נאלצו להשתטח על גבי הרצפה, אולם היהודי המשומד, כפי שכינינו את מאירסון, השליך בעזות־מצח אוקראיני אחד מעל משכבו ותפס את המיטה.

לתא שלנו הועבר מבין הבריונים הרוסים הגברתן קריביצקי. האוכל בבית־כלא זה היה יותר טוב, ונוסף לזה המשכנו ברובנו לקבל חבילות־מזון מבני המשפחה. בימים הראשונים היה כל אחד מקבל את חבילתו בשלמות, בלי כל מפריע, אולם השועל הערום, קריביצקי לא יכול היה להשלים עם רעיון זה, הוא נדבר עם הפסולת שבין האסירים הרוסים והם שוב נטלו את רסן הממשלה לידם ודרשו מכל חבילה כארבעים אחוז, ומי שלא נענה לדרישתם הראו לו את נחת זרועם. מחוץ לבריונות זו שרר בחדר שלום בין האסירים. „יאנקו הנמר” לא היה כאן, איש לא הרים יד על חברו ואפילו לא העליבו במלה גסה; רק פעם אחת אירע שקריביצקי הרביץ לאוקראיני אחד מהלומות על שהלה לא הסכים לתרום לו מחבילתו את

האחוזים „המגיעים" לו. בנו הוא לא נגע לרעה, אדרבה, היה מחניף ליהודים ומחלק להם מחמאות. הוא היה אומר, שעם תרבותי, כשרוני ופיקח כעם היהודים אין בעולם.

בעשר בלילה, כשכולם היו שכובים כבר על מיטתם, היה אחד מן הרוסים מספר איזה סיפור או אגדה שקרא פעם באיזה ספר, וכולם היו מקשיבים. החדר היה תמיד נקי. שטפו את הרצפה שלוש פעמים בשבוע. על הנקיון היה ממונה אוקראיני מיוחד, שהיה מקבל תמורת שטיפת הרצפה מנה כפולה.

בתא היה תלוי במסגרת עץ תקנון מטעם שלטון בית־הכלא, ושם היה כתוב מפורש, שיש רשות לכל אסיר לקחת ספרים לקריאה מספרית בית־הכלא. והנה לא מיניה ולא מקצתיה, אין נותנים שום ספר. אם אפילו שלחו למישהו בתוך חבילת המזון קטע של עתון, היו מחרימים אותו ולא ידענו אפילו מהנעשה בחזית. כן היה כתוב בתקנון, שכל אסיר רשאי לכתוב בקשות או קובלנות אל משרד הקטיגוריה הגלילית. אולם עברו שבועות עד שהמציא לנו התורן פיסות נייר ועפרון למשך שעתיים בלבד לכתיבת הבקשה, כי גם עפרון אסור היה להחזיק בכיס. משנמסרו הבקשות לתורן, לא הועברו מעולם לידי הקטיגור. בהיותי לאחר מכן במשרדי הקטיגוריה, התברר שלא קיבלו ממני שום בקשה, על אף שכתבתי פעמים רבות. הקטיגור לא היה מבקר בתאי בית־הכלא, אם כי היה כתוב במפורש בתקנון, שהוא חייב לבקרם בכל שבוע. פעם בשבוע היתה מבקרת אותנו רופאה, שחילקה לנזקקים רק גלולות לקיבה ובקבוק נוזלים או משחה נגד צרעת וגרדת. פעם בשבוע היו אסירי החדר חייבים לרדת לבית־המרחץ, שהיו בו כל המיתקנים הטובים עוד מימים קדמונים: ברזים של מים חמים וצוננים, עם שש מקלחות וחדר אמבטיה לחולים ונגועי הצרעת, שהיה תמיד סגור ומסוגר; גם חתיכות קטנ־טנות של סבון חולקו לכל האסירים. בשעת הרחיצה היו מאדים במכונה מיוחדת את הבגדים שלנו. דומה, שהכול כאן ערוך כתיקונו, אבל דא עקא, התורן הממונה על הברז היה מתיז עלינו מעט מים, רק כדי רחיצת מחצית גופנו; פרור הסבון שניתן לנו נתמזמז ואיננו ואנחנו היינו יוצאים בגוף מזוהם ומלוכלך. את הבגדים היו משליכים לאחר החיטוי על הרצפה ודורסים אותם ברגלים. צרורות הבגדים הותרו והכל נערם בערבוביה בערמה גדולה, ומשום כך היה כל אחד עומד בחדר הקר ערום כחצי שעה, עד שהיה מוצא את מלבושיו. בשארית כוחך אתה מתלבש במסדרון והנך נותן תודה לאל, שהביאך שוב אל החדר והנך יכול להשתטח על גבי מטתך ולהינפש אחרי רחיצה מיגעת כזו.

לחדרנו הכניסו עוד שני יהודים, אחד בשם ריבניק, שנאסר על־יד הגבול עם עוד 4 יהודים מצ׳רנוביץ. בעמדם לעבור את הגבול לשם הבאת ציוד למוסד צבאי, מצאו נציגי נ. ק. ו. ד. איזו סירכה בתעודותיהם והובאו אל בית־הכלא. השני היה פרופיסור רייכר, מרצה לפיזיקה־מתמטיקה במכללה העירונית. בשנת 1943 נתמנה נציג איזו קהילה כפרית מטעם השלטון הרומני, ובאותו זמן אירע, ששני אנשים מן הכפר נורו אז ע״י שלטונות הרומנים. לאחר השחרור העליל עליו אוקראיני אחד, שגם הוא אשם בזה, על כן הורידוהו מן הקתדרה, והביאוהו לכאן. רייכר היה מומחה במקצועו וכל הפרופיסורים מן המכללה ביקשו את השלטונות לשחרר אותו, אולם עמלם היה לשוא. פנינו לו מקום בינינו ואני והוא היינו שוכבים כל היום איש על־יד רעהו ונהגים משיחת רעים. היינו אוכלים בשותפות מן החבילות שלנו, כי שנינו היינו מקבלים רק שתי חבילות־מזון בשבוע. לאחר ימים מספר נודע לנו, כי גם רעיתו, הגברת רייכר, שעבדה כמנהלת המשרד לחלוקת כרטיסי־מזון, נאסרה והובאה הנה אל תא הנשים הסמוך לתאנו. היא היתה מבקשת כל בוקר שיתנו לה לשטוף את רצפת המסדרון, כדי שתוכל דרך האשנב שבדלת להחליף מלים מספר עם בעלה. כעבור שבועיים, נודע לנו, שהיא נידונה לעשר שנות מאסר. כשנודע לרייכר פסק־הדין של רעיתו, התרוצץ יום שלם על פני התא כמשוגע. לאחר 20 ימי שבתו עמנו, נקרא פעם מן החדר ומן היום ההוא נעלם ועקבותיו לא נודעו. בצאתי מבית־הכלא נזדמנתי פעם עם אחותה של הגברת רייכר, והיא סיפרה לי בדמעות, שהוא שולח לאיזה מקום בלתי־ידוע גם לה.

נשארנו בתא 6 יהודים. הכרתי היטב את האסיר מנדל, איש צ׳ורטקוב, והנה את אשר לא פיללתי ולא חלמתי מצאתי באיש הזה: הוא היה בשנות המאורעות בארץ, מדבר יפה עברית. יש לו כאן אשה ושני ילדים. הוא עמד כבר לצאת עם רעיתו לפולין ומשם לארץ, והנה העלילו עליו עלילה של ספסרות: במכונית שהוא נסע מצאו סחורה אסורה, בעל הסחורה התחמק מידי השוטרים ונמלט ואותו מאשימים שהוא הוא בעל הסחורה, וכך הוא יושב כבר ארבעה חדשים. הוא קיווה שרעיתו תפדה אותו בכסף ותוציאהו מבית הכלא. רבה היתה שמחתי כשמצאתי עם מי לדבר עברית ולשוחח על החיים בארצנו.

כאשר נתעייפו רגלינו מרוב הליכה על־פני רצפת החדר, מקיר אחד אל משנהו, והמוח גם כאן נתיגע מרוב הרהורים נוגים, היו פונים אלי היהודים שאספר להם משהו מדברי ימינו, וגם מחיי ארץ ישראל, אולי בזה הם ימצאו נחמה בחיי הכלא הקשים. ואני עם יהודי החביבים היינו מתישבים על לוחות מיטתנו ומספר להם כמעט בכל ערב, במשך שעתיים, פרקים שלמים מדברי ימינו העתיקים, מן החומש והתנ״ך על כל שעבר עלינו בימי הביניים ובימי תקופת ספרד. סיפרתי להם גם אגדות מן התלמוד והמדרש. שוחחנו הרבה על תקוותינו וסיכויינו לבנות בארץ־ישראל מקלט ובית לשרידי עמנו, שניצלו מן הגיהינום הנאצי. הרגשתי שהם שכחו את החיים הקודרים של בית הכלא ונישאו על כנפי התקוה, שגם הם ייגאלו מכאן ויעלו יחד עם שאר הפליטים לארצנו.

שחרורי מבית הכלא

הוכנסתי לבית הכלא הגדול ב־4 בינואר 1945, ישבתי שם כל החודש, הגיע כבר העשירי בפברואר, ושום קו של תקוה להשתחרר מכאן אינו נראה. סבור הייתי, שלא אזכה כבר לצאת מכאן. והנה נפתחה ביום אחד דלת תאנו, ואני, יחד עם שוורץ ועוד שלושה אוקראינים צעירים, נקראנו לבית הקטיגוריה הגלילית.

תחילה חשבתי, שאנחנו מובלים אל בית־המשפט. 3 חיילים מזויינים הובילו אותנו דרך הרחובות היפים של העיר, השוק־קים מהמון עוברים ושבים. אנשים מתעכבים ברחוב, מסתכ־לים בנו ומנידים בראשם, כמשתתפים בגורלנו המר. והנה אני רואה את בתי זהבה רצה לקראתי ומבשרת לי מתוך שמחה: „אבא! הנך מובל אל בית הקטיגוריה, אל תפחד, בקרוב

תשתחרר, הבאתי לך שם אוכל, כבר הכול מוכן לגאולתך". והיא נזדרזה לבוא לפני אל בית־הקטיגוריה.

הכניסו אותנו ללשכת החוקר הראשי. על־יד השולחן ישבה אשה כבת 35 שנים, בלבוש פשוט, בעלת שתי עינים גדולות, חודרניות עד עמקי הנשמה. בתי, כנראה, הכירה אותה היטב. מיד היא הציגה אותי לפניה: „זהו האבא שלי" — אמרה. האשה הושיטה את ידה ואמרה: „תחילה אכול ארוחת הצהרים שהביאה לך בתך. ואחר כך יהיה לך כוח לדבר אתי". בינתיים היא התחילה לחקור את שוורץ, ואני ישבתי ליד אדן החלון ואכלתי. בתי עמדה לידי ואני אכלתי מתוך התרגשות ולא ראיתי אפילו מה שאני אוכל. עיני מלאו דמעות שמחה, שזכיתי לראות שוב את ילדתי החביבה, את נחמתי בעניי עומדת על־ידי. היא ביקשה אותי לאכול ולא לבכות, ודרך אגב בישרה לי, שכבר סידרה את הכול ובימים הכי־קרובים אשתחרר. לשוחח אתי הרבה לא הותר לה, משום שבתוך החדר עמדו באותה שעה השומרים שלנו ואסרו על בתי לדבר אלי הרבה.

לאחר האוכל, הזמינה אותי חוקרת־הדין, קריצ'בסקי שמה, לשבת מולה על־יד השולחן. היא שאלתני בעיקר על דבר כספי. סיפרתי לה הכל והיא רשמה זאת. אחר כך, שאלתני על חיי בפרטיזנקה. כשגמרה את חקירתי אמרה אלי בחיוך נעים, שבעוד 3 ימים אצא לחפשי מבית־הכלא, משום שהוברר שאני אדם חף מכל פשע. קמתי ולחצתי את ידה מתוך תודה עמוקה. לפני צאתי את הבית ביקשתני שאבוא אליה לאחר השחרור. לחצתי עוד פעם את ידה, נפרדתי בנשיקות מעל בתי וחזרתי שוב אל בית־הכלא מלווה באותה השמירה. בדרך אמר אלי אחד מן הנוטרים, שיש לו פתקה לראש בית הכלא עם הוראה לשחרר אותי בעוד 3 ימים. לא פקפקתי יותר ודעו נאמנה, שיום שחרורי קרב לבוא. זקפתי את ראשי וארא את השמים הבהירים המתוחים ממעל לראשי ואת השמש הקורנת, ודימיתי שהם צוהלים לקראתי ומבשרים לי את בשורת השחרור.

בשמחה רבה ובמצב־רוח מרומם נכנסתי אל תא כלאי ואבשר לחברי את הבשורה, שבעוד 3 ימים אצא לחפשי מן הבית הזה. כולם שמחו אתי וביקשוני, שלאחר שחרורי אכנס לביתם למסור לנשיהם דרישת־שלום חיה ולהורות להן את הדרך המובילה לשחרורם. הבטחתי להם לעשות למענם כל אשר ביכולתי. כתבתי להם בקשות אל הקטיגוריה, התיעצנו באיזה אמצעים לנקוט כדי להחיש את זמן שחרורם. הבטחתי אפילו לפולני אחד, שנתגלגל לכאן עם בני משפחתו, הגרים כאן מזה הרבה שנים, שאכנס אל ביתם ואכתוב להם בקשה אל הקטיגוריה בדבר שחרורו.

כל יום מהימים האחרונים נמשך אצלי כשנה תמימה, אולם הייתי מאושר מאוד. כלום יש דבר יותר יקר בעולם מן החופש? ללכת ברחוב כאדם חפשי לכל מקום שאתה רוצה, לשאוף אל קרבך אויר צח ולהסתכל בעולם היפה שברא הא־ל, והעיקר להיות ביחד עם בתי החביבה! כלום יש בעולם תענוג גדול מזה? לא הרהרתי כלל בדבר כספי. הכסף היה לעומת החופש דבר טפל, שלא כדאי להצטער עליו.

אולם עברו כבר ארבעה ימים, ואני עדיין יושב כאן. הספק התחיל לכרסם את לבי, אולי חלו איזה שינויים במהלך שחרורי. זכורני, בערב האחרון ישבתי יחד עם חברי לתא ואספר להם את כל הספר „אהבת ציון" של מאפו, כמעט כולו בעל פה, כפי שנחרת בזכרוני עוד מימי ילדותי. עד שעה מאוחרת לאחר חצות ישבנו, עד שסיימתי את סיפורי. תרדמה עזה נפלה עלי ואישן שינה ערבה.

בארבע לפנות בוקר, כשעוד הלילה האפל משקיף אלינו בעד החלון, שומע אני מתוך שינה חריקת המפתח בחור המנעול. הדלת הכבדה נפתחת ברעש והתורן קורא אלי בקול: „התלבש, אסוף את כל חפציך וצא!" קפצתי מעל משכבי, התלבשתי בחפזון, לקחתי את צרור הסחבות שלי, נפרדתי בנשיקות מעל חברי, שוב חיזקתי אותם בהבטחות שאעשה למען שחרורם כל מה שיש באפשרותי, וארד עם צקלוני למטה, אל לשכת המזכירות. שם הגישו לי נייר ששוחררתי ביום הקודם ואני מתחייב בחתימת ידי, שלא אגלה לאיש מה שנעשה כאן בתוך הכלא, כדי שלא אגרום רעה ולא אביא נזק, חס ושלום, למשטר בית־הכלא. חתמתי על נייר זה. ישבתי קצת במזכירות, המתנתי עד חמש. לאחר זה נפתחה לפני הדלת האחרונה של בית־הכלא, ובעשרים ושנים לחודש פברואר, שנת 1945, יצאתי לחפשי מן המאסר, שישבתי בו חנם חמישים יום.

בצאתי משער בית־הכלא עוד עטף החושך את העולם, בשמים הגבוהים עוד ניצנצו הכוכבים. החשמל לא האיר את הרחובות, מחשש מפני המטוסים הגרמנים. מרחוק הבהב ברחוב באור כהה איזה פנס בודד. בחוץ עמד כפור קל, האדמה היתה קפואה, על גבי השלוליות נמתח קרום של קרח, על המדרכות היה קשה ללכת, ולפיכך פסעתי באמצע הרחוב. פתחתי את פי ואשאף לתוכי את האויר הזך והצונן, שהשיב את נפשי.

הנני הולך ברחוב, מגשש באפלה ואיני יודע לאן ללכת. כלום יש לי בית? איני יודע איפה גרה בתי ואיפה אמצאנה. סרתי לרחוב צדדי, לאיזה גן ציבורי, ואשב על ספסל להמתין עד שיאור הבוקר. כעבור שעה, כאשר נראו האנשים הראשונים ברחוב המקדימים לעבודתם, קמתי ואלך אל הרחוב „שטיינגסה". עברתי על־פני המדרכה. אנשים בודדים יוצאים משערי הבתים, אולם הדלתות והתריסים עודם מוגפים. ואז סרתי אל בית־המדרש בו הייתי מתפלל בכל יום. דלתותיו רק עכשיו נפתחו והמניין הראשון עמד להתפלל. התפללתי עם המניין הראשון, נתתי שבח והודיה לרבון העולם, ששחרר אותי מבית־הכלא, ואצא לבקש את בתי.

בצאתי מבית התפילה ראיתי והנה בתי כבר רצה לקראתי בזרועות פשוטות: אשה אחת, שראתה אותי בבוקר בעברי על המדרכה, בישרה לבתי, שנכנסתי אל בית־הכנסת. היא ספרה לי, שבלילה העבר עמדה עד שעה מאוחרת וחיכתה לצאתי מבית־הכלא, אולם חזרה הביתה ריקם. כן סיפרה לי בשמחה, שיש לה כבר חדר יפה, עם מיטה ושולחן, יש שם גם תנור, ומעכשיו יהיה טוב לנו. היא הביאה אותי אל חדרה, סעדתי את לבי, עליתי על מיטתי, קיבלתי שתי נשיקות מבתי, אמרתי בלבי שאני עכשיו האדם הכי־מאושר בעולם, ואישן שינה ערבה.

כשקמתי משנתי, חשתי חובה להיכנס, ראשית כל, לבתי משפחות האסירים. הנשים שלהם קיבלוני בשמחה רבה, ישבתי אצלן שעה ארוכה ואספר להן על חיינו בבית־הכלא. הן הבטיחו לי בהן שלהן, שלא יספרו ולא יגלו לאחרים מה ששמעו מפי. כתבתי להן בקשות לקטיגוריה והדרכתי אותן מה לעשות לשחרור בעליהן. כעבור חודש נשתחררו גם שאר האסירים.

כמובן וכמקובל שם, עלה השחרור לנשיהם בדמים מרובים, אולם מי מתחשב בכסף בשעת צרה.

בערבים שקטים סיפרה לי בתי על סבלה לאחר מאסרי, בלי פרוטה בכיס ובלי תעודות, בלי קורת־גג לראשה, ואיש מתושבי צ׳רנוביץ לא רצה להכניס אותה אל ביתו. אחר כך נזדמנה לה משפחת פליטים, שנתגלגלה לכאן מפולין, הם המלו עליה והכניסוה למעונם, גם הלוו לה כסף לשלוח לי חבילות־מזון לבית־הכלא. ברוכים יהיו האנשים האלו, לעולם לא אשכח את חסדם! אחר כך הכירה פרקליט יהודי סובייטי, שעזר לה הרבה בעניין שחרורי. אמנם, בעד טרחתו נתנה לו שעון זהב שעבר לה בירושה מאמה המנוחה, אך זה אינו מן העניין. הפרקליט הזה שחרר קודם־כל את בתי מבית־הכלא, לאחר שישבה שמה כארבעה ימים בעטיו של החוקר מרקוב, שבאה אליו לבקש את תעודותיה והוא ציוה לאסור אותה. כן שחרר אותה הפרקליט מעבודת־כפיה שהוטלה עליה לאחר שחרורה מטעם הנ. ק. ו. ד. לאחר שחרורה התחילה לרוץ כל יום אל בית הקטיגוריה ולטפל בענייני. היא תבעה צדק ומשפט מאת הקטיגור הראשי, ביקשה רחמים משאר חברי הקטיגוריה, עד שנפגשה עם האשה טובת־הלב, החוקרת קריצ׳בסקי. היא שפכה לפניה את מרי לבה ותספר לה את כל מה שעבר עלינו בסלונים, בפרוז׳אנה ובפרטיזנקה. דברי בתי שכנעו את חוקרת הדין בצדקתי והודות להשתדלותה אצל הקטיגור הראשי נשתחררתי לאחר שישבתי 48 ימים בבית הסוהר של ק. פ. ז. ו־55 ימים בבית הכלא הגדול מספר 1.

שבוע לאחר שחרורי החזירה לי החוקרת את כל תעודותי ותבקשני לבוא אליה כעבור שלושה ימים ואז תכתוב לי נייר על החזרת כספי שנלקח ממני. בבואי אל המשרד לאחר שלושה ימים אמרו לי, שהיא נסעה לשם חקירה לאיזו עיירה ותשהה שמה כעשרה ימים, אולם היא שהתה שם למעלה מעשרים יום ואיש מן הקטיגוריה לא רצה להענות לי: הם טענו, שכל הניירות והמיסמכים נמצאים בידי החוקרת ובלעדיה אין איש יכול לעשות כלום. עבר כמעט כל החודש מרץ, ולאחר שובה של החוקרת היא כתבה הוראה למשרד נ. ק. ו. ד. להשיב לי את כל כספי, את 280 דולרי הזהב וגם את 13 אלף הרובלים הסובייטיים. כעבור שלושה ימים שלחתני אל „המדור המיוחד" של נ. ק. ו. ד. לקבל את כספי. בבואי שמה ציוו עלי לבוא בעוד שבוע, אבל גם אז ענו לי, כי נ. ק. ו. ד. אינו יכול להסכים להחלטת הקטיגוריה, הניירות נשלחו אליה בחזרה והם ממתינים להחלטה שניה. בעשרים באפריל, לאחר התרוצצויות מרובות, קיבלתי לבסוף את הכסף הסובייטי. בדבר הדולרים פנה המדור הפיננסי של נ. ק. ו. ד. אל שלטונות העיר קיוב ומשם, כנראה, פנו בשאלה למוסקבה שיודיעו להם, כמה כסף סובייטי אני צריך לקבל בעד הדולרים שנגזלו מידי. פעמים אחדות פניתי אל המדור הפיננסי בעניין זה, ושם ענו לי, כי אין עדיין תשובה מקיוב או ממוסקבה. התיאשתי לגמרי מכספי ואחדל לטפל בענין זה, משום ששמעתי שלפי השער יתנו לי סכום מצער שאינו כדאי להתעניין בו.

משפט אסירי ציון

לאחר שקיבלתי את כספי, התחלתי שוב להרהר בעלייתי לארץ ישראל.

בתי סיפרה לי על סופם המר של הגברת ברון, בעלת־הבית שהחזיקה אצלה את החברים הוילנאים, ושל שאר החברים מן „האיחוד הוילנאי", שרצינו להצטרף אליהם בנסיעתם. לאחר מאסרי באו לצ׳רנוביץ עוד 12 חברים מן האיחוד, ובראותם שאין דרך לעבור את הגבול בהיתר, החליטו לעברו בחשאי בלווית שני מורי־דרך אוקראיניים. יצאה חבורה גדולה, בת 20 איש, עם צרורות גדולים על שכמם, ביניהם היתה גם מרת ברון עם בנה הצעיר, בן 17, ובתה בת 22. החבורה היתה גדולה, ונוסף לזה הם הקימו רעש גדול ונתפסו כולם על־ידי שומרי הגבול. התוצאות היו מרות מאוד. 2 אנשים צעירים, שניסו לברוח ולהתחמק מעיני שומרי הגבול, נורו בו במקום, שנים נפצעו פצעים קלים ונתפסו, רק ששה מהם הצליחו להימלט ולעבור את הגבול בשלום בשעת המהומה. שאר בני החבורה ברחו חזרה לעיר צ׳רנוביץ, ולאחר ימים אחדים נאסרו גם הם בשבתם בבית בחדרם. בשעת היאסרם נלקח מהם הרבה כסף וזהב.

חשכו עיני למשמע הסוף המר, שהגיע לאנשים אשר חטאם היחידי היה, — רצונם לעבור את הגבול על מנת לעלות לארץ ישראל.

מזמן היאסרם עברו כבר כשלושה חדשים. בתי אמרה לי: „ראה, אבא, אילו היית חפשי, ודאי היינו גם אנו מצטרפים אל אותה החבורה, ואז היה אחד מאתנו, בלי ספק, נורה או נאסר. כלום לא מוטב, שישבת כל אותו הזמן אסור בכלא ועכשיו הנך חי וקיים ונהנה מן החופש וגם אני בת חורין? הנך רואה, כי לפעמים גם מרעה תצמח טובה ומעז יוצא מתוק". לבות שנינו כאבו על גורל חברינו האסירים. כלום מלתא זוטרתא היא! שמונה אנשים יושבים כלואים בבית־הכלא, רעבים, וגם מי יודע אם אינם מוכים שם.

לאחר ימים מספר הופיע בחדרנו בחור צעיר לימים, כבן 17, מי שהיה פרטיזן בסביבות וילנה, ואמר לנו שהוא אחיו של אחד האסירים מן „האיחוד הוילנאי" והוא הגיע עם כסף ומבקש מאתנו סיוע ועזרה להצלת אחיו ושאר האסירים. בתה של מרת ברון שלחה אותו אלינו. הבחור הצנוע הזה עשה עלינו רושם טוב ואנו החלטנו לתת לו מקום בחדרנו. מיד השגנו אצל היהודים השכנים ספה רכה, שהעמדנוה בחדרנו עבורו. ומן היום הזה חיינו ביחד כמשפחה אחת. בתי בישלה גם בשבילו. אכלנו יחד ויחד חיפשנו דרכים, כיצד לשחרר את האסירים. יחד התחלנו גם להמציא לאסירים חבילות־מזון לבית־הכלא שלהם.

לבתי זהבה היו מכרים רבים בין הפקידים וחוקרי־הדין של הקטיגוריה הגלילית, ששם נתקבלו הניירות והמיסמכים של האסירים הציונים. הוברר, שאחד מציוני צ׳רנוביץ, שעבד במשרד נ. ק. ו. ד. וידע את כל סודות האיחוד, בלש אחריהם ומסר אותם ליד הבולשת.

בתי לחצה כפתור אחד במשרד הקטיגוריה ובזמן קצר הובאו כולם, תחת שמירה מעולה, ל„בית־המשפט הצבאי" לבירור משפטם. המשפט הזה היה מעניין מאד ונמשך 4 ימים. על־פי כתב האשמה של הקטיגור דוצ׳נקה, נתפסו כאן חברי „ארגון ציוני בלתי־חוקי", ממתנגדי המהפכה, אשר שם לו למטרה ע"י אמצעי כסף גדולים, שנמצאו אצל החברים, להעביר יהודים את הגבול באופן חשאי ולהעלותם לארץ־ישראל. הוא הזכיר גם את התאריכים ואת המקומות בהם נתקיימו ישיבותיהם החשאיות. את הפרטיזן המכונה בשם „אליאשה" הוא

הציג כמארגן ומבצע את משלוח החברים, ועל כן תבע עבורו עונש יותר חמור מכולם. כן הזכיר, כי בשעות החקירה הודה אליאשה באשמתו. הקטיגור דורש מאת השופטים להטיל על כולם עונש חמור, כעל חברי ארגון המזיק למשטר שבארץ.

בנאום־הגנה קלוש יצא הפרקליט הממשלתי ק. הוא הפריך את דעת הקטיגור, שהציג את הנאשמים כחברי ארגון פוליטי המתנגד למשטר הקיים. „לא דובים ולא יער — אמר. אם אנשים מתקבצים יחד לשם נסיעה לכיוון ידוע, אי־אפשר לכנותם ארגון פוליטי". ואם יהודים פליטים רוצים לעלות לבני משפחתם שבארץ־ישראל, אין הוא רואה בזה שום ניגוד ונזק לענייני הממשלה.

בנאום חזק ורב־רושם יצא אחד מן האסירים, הדירקטור של הסמינריון למורים עברים בוילנא, מר אמרנץ, שנתפס ביחד עם רעיתו. הוא אמר: „רובם של האסירים הם פרטיזנים, שקיבלו אותות הצטיינות על לחימתם למען המולדת. הם השתתפו בקרבות רבים נגד הנאצים, רובם פצועים, אולם בשובם מן היער הביתה, ובראותם שבתי־מגוריהם נשרפו, הור־ריהם, נשיהם וילדיהם ושאר בני משפחתם הושמדו בכל מיני מיתות משונות ומסביב מדבר שממה, אין איש ראשי להאשימם, אם הם רוצים לנסוע לקרוביהם שבארץ ישראל". בהמשך דבריו הוא הוכיח להם, שגם השכנים שלנו, הרוסים, הליטאים והפולנים, השתתפו יחד עם הגרמנים בשחיטות היהודים ובביזת רכושם, ואם כן, כיצד אפשר לחיות באווירה שכזו, הספוגה שנאה עזה ליהודים, וכיצד ייתכן לחיות על אדמה זו הרוויה בדם אחינו היהודים?

כשביטא בהטעמה את המלים האחרונות, הורידו כולם את ראשם. כנראה, הוא קלע אל הנקודה הכי־מכאיבה; משום שרבים מאנשי השלטון שהיו נוכחים בבית־המשפט, מבין פקידי המשרדים, ביחד עם הקטיגור, נגועים היו גם הם במחלת האנטישמיות.

לבסוף, אחרי התיעצות שנמשכה כשעה, הוצא פסק־דין שכזה: אליאשה, בתור מארגן של תנועת ההעברה, אשר הודה בעצמו עלי פשעו, נידון למאסר עשר שנים, והשאר זוכו בדין.

מיד קם הקטיגור ואמר, שהוא מסכים לשחרר רק שנים מהם, שלא היו שייכים לארגון, ונגד השאר הוא מגיש ערעור על פסק־הדין לקיוב. כעבור שבוע שוחררו שני החברים, וששת החברים הנשארים נשארו עצובים בבית־הכלא עד בירור משפטם בפעם השניה.

בחדרנו הקטן ששון ושמחה: נוספו לנו עוד שני חברים, שבאו אלינו מיד לאחר שחרורם מבית־הכלא. אחד מהם היה נמוך קומה, צעיר לימים כבן 17, והשני גבוה, בחור בן 24. שניהם חוורי פנים, בלי טיפת דם, דומים היו לשני שלדים שחזרו מעולם האמת.

הקטן סיפר שהוא הוכה פעמים רבות בשעת החקירה על שהכחיש שייכותו לארגון וטען שאינו מכיר את הנאשמים. השני, הגבוה, עשה את עצמו כמשוגע.

בתי היתה מבשלת עבורם ארוחות טעימות, ולאט לאט השיבו את נפשם, עד שהוטב מראה פניהם ודמות של בן־אדם חזרה אליהם.

שניהם לנו אצלנו ימים אחדים, ואחר כך, מצאו להם איזה מקום ללון שמה. ארבעתנו המשכנו להמציא לחברינו האסירים חבילות־מזון. בכל יום הייתי יוצא השוקה, בלווית חבר אחד, והיינו מביאים שק מלא מזונות שונים, כגון: ככרות לחם פשוט ולבן, ירקות, פירות, ביצים, חמאה, נקניק, מליחים וגם טבק. בבית היינו מחלקים את כל זה לארבע חבילות ונושאים אותן אל בית־הכלא. היה עבורנו התענוג הגדול ביותר בימים ההם להשביע את החברים ולהמציא להם איזה סיפוק. לאחדים שלחנו גם לבנים. בתי זהבה היתה כל יום משתדלת להיפגש עם הפרקליטים וחוקרי הדין, כדי לעשות משהו לשחרורם של האסירים, וכן נשלח אפילו עורך־דין אחר לקיוב לטפל בעניין זה, והלה הריץ לנו מברק, כי הוא מצפה לתוצאות טובות.

הוחלט אצלנו לשלוח את החבר המשוחרר גבה־הקומה אל מעבר לגבול, לבוקרשט. בבוקר בהיר אחד הוא נפרד מעלינו בנשיקות, עבר את הגבול בסיוע מורה דרך והגיע בשלום לבוקרשט. אנחנו ארבעתנו נשארנו כאן והמשכנו בטי־פולים למען האסירים.

פעם אחת, בשבתנו יחד בחדר, נפתחה הדלת ונמסר לי מכתב חתום מבוקרשט, בירת רומניה, שנשלח לפי הכתובת שלי. אני פותח את המכתב, והנה נופלות מתוכו שתי תמונות: אחת של בתי הניה והשניה של כלתי, זהבה, שחשבתין לאבו־דות כבר. בידים רועדות אני לוקח את המכתב הכתוב עברית, קורא שורות מספר ואיני מבין כלום: האותיות מרקדות לפני עיני ואיני רואה מאומה. אני משפשף את העינים וקורא הלאה, ולפתע קראתי בקול שמחה: „זהבה! הניה וזהבה שלנו חיות ובריאות ונמצאות בבוקרשט, הן שלחו לנו את תמונותיהן!" מרוב שמחה פרצתי בבכי. התחלנו כולנו לקרוא את המכתב הכתוב עברית בידי כלתי זהבה. היא מודיעה לנו, כי מפרוז'נה הן הובאו למחנה־הריכוז של אושוויץ ושם היו שנתיים. פעמים אחדות עמדו כבר על סף כבשני האש, אבל ד' היה בעזרתן והן ניצלו ממוות, עד שהגיע הצבא האדום ושחרר אותן מן המחנה, ודרך פולניה הן באו לבוקרשט, ולפיכך הן מבקשות אותנו להחיש את בואנו אליהן.

זהבה שלי רקדה משמחה. אני הרימותי את ידי לאל עליון ואמרתי: ברוך מחיה המתים! הלוואי שיימצא עוד בני האבוד, צבי, ואז תהיה שמחתי שלמה.

קיימנו התיעצות משותפת, שבה הוחלט, כי אני והחבר השני, הקטן, נסע על־פי רשיון־יציאה לבוקרשט, ובתי זהבה והחבר זאב יישארו כאן לטיפול בשחרור האסירים. רציתי מאד לנסוע יחד עם בתי, אבל אלה השנים התנגדו לזה ואמרו, שזהבה מחוייבת להישאר בצ'רנוביץ ולטפל בשחרור האסירים, כי בלעדיה לא יעשה דבר, והיא תבוא כבר לבוקרשט יחד עם החברים המשוחררים. הסכמתי לזה והתחלנו לטפל בקבלת רשיון־יציאה לרומניה.

באותם ימים התחילו השלטונות לתת ליהודי דרום־בוקו־בינה רשיונות־יציאה לרומניה. היהודים צריכים היו להגיש בקשה בצירוף תעודה המוכיחה שהם בני דרום־בוקובינה, וכעבור ימים מספר ניתן להם רשיון־היציאה. רבים מתושבי העיר צ'רנוביץ הכינו תעודות מזוייפות ובעזרת שוחד, כנהוג, היו מקבלים גם הם רשיונות־יציאה, על אף שהעיר שייכת לצפון־בוקובינה. במקומות אחדים בעיר נפתחו לשכות־מודי־עין, ששמה היו מכריזים את שמות האנשים שעבורם הוצאו

כבר רשיונות־יציאה. על־יד הלשכות הללו היה מצטופף המון יהודים, שהגיע לעשרות אלפים איש. הם עזבו את בתיהם, את סדנאותיהם, את המשרדים שלהם והנה הם עומדים כאן כל היום, כדי לשמוע אולי יכריזו את שמם לקבלת רשיון־יציאה. היהודי שמכריזים את שמו והוא מקבל את הרשיון המבוקש, פניו קורנים משמחה והוא רץ בפנים משולהבים הביתה, לבשר לבני משפחתו את הבשורה הטובה. האנשים, העומדים מן הצד, מקנאים בו. וככה הם עומדים שנים־שלושה ימים, עד שנגמרת הרשימה. יהודים מתרוצצים ברחוב, מבקשים עצות כיצד לקבל את הרשיון. מציעים כבר סכומי כסף גדולים. אומרים: בעד 15—20 אלף ר. אפשר לקבל רשיון. מחזרים אחרי הפקידים הנותנים את הרשיונות, באים אל בתיהם, מטילים לפניהם עשרות אלפים — ולמחרת הרשיון מוכן.

הגבול פתוח, ומכוניות רבות טעונות יהודים שמחים, היושבים על גבי חבילות מטלטליהם עם נשיהם וילדיהם, נישאות דרך רחובות העיר ישר אל הגבול. מדוע צוהלים כל כך היהודים היוצאים מכאן? למה הם משלמים סכומים כל כך גדולים בעד רשיון־יציאה? הלא הם משאירים כאן את בתי־מגוריהם, את בנייניהם הגבוהים בעלי ארבע־חמש קומות, שהם ואבות־אבותיהם עמלו עליהם כל ימי חייהם, הלא משאירים הם כאן את חדריהם המרוהטים ברהיטים כה יפים, בארונות מבריקים, במראות נוצצות, במיטות רכות, במזנונים מצוחצחים, בכל הדברים הללו הממתיקים ומנעימים את החיים, — כלום לבם אינו כואב ומצטער על זה? הלא הם נהרסים ממעמדם: מתדלדלים ומתרוששים, כי הרי אסרו עליהם להוציא אל מעבר לגבול סכום כסף כלשהו, והרי בגבול בודקים אותם בשבע בדיקות ומחרימים את כל כספם. כלום צפויים להם ברומניה חיים טובים ונוחים מכאן? כלום יחזירו להם שם את בתיהם היפים שהם עזבום כאן? לא ולא! שם בארץ גלותם מחכים להם חיי רעב, חיי נדודים, חיי דלות ועוני, חיים של בקשת עזרה ממוסדות־סיוע, מ„ג׳וינט" ו„אונרא", ואלה יתנו להם כדי להחזיק את נשמתם, שלא יגועו מכפן, מרעב. אם־כן, עומדת שוב לפנינו השאלה, שגם הרוסים, העומדים תמהים למראה שמחת היהודים בצאתם מן הארץ, שואלים אותה: מדוע צוהלים כל כך היהודים היוצאים? מה מושך כל כך את נשמתם של הנודדים הללו? על איזה רעיון נעלה הם מוסרים את נפשם ומקריבים את חייהם הנוחים? את השאלה הזאת רק אנו, היהודים, מסוגלים לתרץ. הרעיון היהודי הנותן כוח, עוז וסבלנות ליהודים היוצאים, לשאת כל עמל ותלאה בדרך נדודיהם, הרעיון שעליו הם מקריבים את חייהם הנוחים כאן, — זהו רעיון הקמת מדינה יהודית עצמאית בארץ־ישראל, הקמת מקלט ובית לכל העם. לא להישאר ברומניה לעד כוונתם ומחשבתם, אלא שאיפתם היחידה היא לעלות דרך רומניה לארץ־ישראל. רומניה משמשת להם כעין מסדרון ארעי, העומד פתוח לרוצים לעלות ארצה. היהודים אינם רוצים להיות תושבים בלתי־רצויים בין אזרחי הארץ, המסתכלים בהם בעיני בוז ואיבה. אינם רוצים לשמש יותר פרה חולבת לפקידי נ. ק. ו. ד. והמשטרה. אינם רוצים להשתעבד לשפה ולתרבות זרה. אינם רוצים לבנות בכספם, בכוחם ובמוחם ערים ומדינות זרות במקום שהקרקע, הספוגה דם אחיהם, עודנה בוערת בשנאה תחת רגליהם. הם עולים לארץ ישראל להקים בשבילם ובשביל הדורות הבאים בית.

מצ׳רנוביץ — לבוקרשט

לאחר שנשקתי את בתי חביבתי פעמים רבות ולאחר שהיא הבטיחה לי, כי לא יאוחר מחודש ימים אחרי נסעי היא תבוא, ביחד עם אסירי ציון, לבוקרשט, יצאתי אני וחברי, מצויידים ברשיון־יציאה, במכונית אל הגבול. שם בדקו אותנו מהר, משום שלשנינו היו רק חבילות קטנות. לקחו מאתנו איזה רובלים רוסים שהיו בכיסינו והרשו לנו לעבור את הגבול.

בעמדי כבר על אדמת רומניה, מעבר לגבול הרוסי, הרימותי את עיני למעלה להודות לריבון העולם, שנשתחררתי מבית־הכלא הכי־גדול בעולם. ראיתי, כי שמי האביב הבהירים מחייכים לקראתי, כי החמה הקורנת והאדמה הירוקה שמחות אתי, כל כך מרוצה ומאושר הייתי.

כשבאנו לעיירה הסמוכה רבאוצ׳ סרנו אל חבר אחד, על פי הכתובת שהיתה לנו. שם לנו ובבוקר השכם הועברנו לחבר שני, שכבר הכין עבורנו כרטיסי־נסיעה וחבילות־מזון, וגם כל התעודות הנחוצות. ישבנו בקרון אחד עם החבר החדש. הרכבת זזה ממקומה. היום היה חם מאד, השמש להטה כתנור אש. חלונות הקרון היו פתוחים משני עבריו. אני צופה בחלון על הנוף היפה המתגלה לפני. חולפים לפני חלוני כפרים עם בתי־חימר לבנים ויפים, הטבולים בירק עצים וגני ירק. נישאים לפני חורשות קטנות ושיחים שונים. מתגלים לפני עיני שדות־קמה ארוכים ורחבים, שטופי שמש לוהטת, המשתרעים עד קצה האופק, משתרעים לפני חלוני שטחים ארוכים ורחבים של תירס. ניכר בכל, שרומניה היא ברובה ארץ חקלאית, המבורכת באדמה דשנה ופוריה והגומלת לאכר ביד נדיבה על עמלו.

מלחמת־הדמים שהציפה את אירופה בים של דם ודמעות נסתיימה. האדמה צוהלת, שלא תצטרך לבלוע כל כך הרבה חיים צעירים של אנשים חפים מכל חטא ופשע. כל הטבע מסביב שובת ונח. לפעמים עוד חוצה את האויר הזך איזה מטוס בודד, המפריע בשאונו את הדממה השלטת מסביב. אי־פה, אי־שם עוד ניכרים עקבות המלחמה החולפת: טאנק שבור המוטל על־יד המסילה, קרונות הפוכים עם גלגליהם למעלה, קטר המוטל על צדו בשיפוע המסילה, בניינים מופצצים, — אבל מרחוק נגלים לעינינו כרי־דשא ירוקים, המבותרים בנחלי מים מתפתלים בין שיחים וערבי נחל, שעל גדותיהם רועים עדרי צאן ובקר. עולם יפה ומקסים מסביב — עם הרבה אנשים נבזים ומזוהמים.

אנחנו מתקרבים לעיר פלואשטי, מרכז מעינות הנפט הרומני. האדמה נראית ספוגה בנוזל כחלחל ושמן המפעפע למעלה. ריח של נפט, טרפנטין ובנזין נודף באוויר. מסביב, אלי במרומים, איזה חורבנות נוראים! קרונות שבורים קרועי גג, מופצצים, סדוקים, חרוכים, שרופי אש למאות. מיכלי נפט, דודי־ברזל גדולים עקורים ונהפכים על צדם למאות. מגדלים וארובות מנופצים ומטים לנפול.

רומניה מפולשת ע״י הצבא האדום. על כל תחנה לאורך המסילה הנך רואה מפקד סובייטי עם מנגנון שלם של פקידים, המשגיחים על טעינת הקרונות ופריקתם. עוברות על פני המסילה רכבות ארוכות מלאות צבא סובייטי, קרונות למאות טעונים תחמושת מכל המינים, תותחים כבדים, טאנקים, מכונות־יריה, מכוניות משוריינות, מכוניות־משא ומכוניות־טיול מבריקות. עומדים קרונות טעונים שלל המלחמה. סוסים, פרות,

שוורים בעלי קרנים גבוהות וכבשים, צרורות של מדי־צבא, מכוניות ניזוקות. נראה, שהצבא חוזר כבר מן החזית הביתה. החיילים היושבים על גבי התותחים מזמרים שירים שונים: הם צוהלים, שמלחמת־הדמים נסתיימה והם חוזרים לבתיהם ולבני משפחתם.

עוברות רכבות מסומנות בצלב האדום; חלונות הקרונות פתוחים ואתה רואה בהם חיילים פצועים סרוחים על גבי מיטות מסודרות כאצטבאות. אחיות צעירות ויפות בחלוקים לבנים, עם הצלב האדום על החזה, עוברות בקרונות בין מיטות הפצועים. הכל שם מצוחצח מבריק ומלבין. הנה נכנסה רכבת אל התחנה. הקטר עוד נושם בכבדות, ומן הקרונות מתפרצת חבריא עליזה של חיילים צעירים, ענודי אותות־כבוד על חזיהם; מן הקרון השני קופצות כעשרים בחורות צעירות סובייטיות, לבושות מדי־צבא, בריאות ועליזות. חייל עם מפוחית מתחיל לנגן, ומיד מתהווה סביבו מעגל רחב, כל חייל חוטף חיילת ויוצאים במחול. מרקדים באומץ, במרץ, בגבורה, עד שהאדמה רועדת תחת רגליהם, מחוללים ככה בלי הפסק עד כלות הנשמה. יש להם על מה לשמוח, על הנצחון הגדול של הצבא הסובייטי, שהכריע את הברברים של אירופה, את שונא האנושות.

הרומנים עומדים עגומים, כובשים את עיניהם בקרקע ומביטים בקנאה על הרוסים, כובשי ברלין. הם יודעים ומרגישים, שבמחיר יקר עלה להם ההסכם עם הרוסים. לפי תנאי השלום, הם מחוייבים למסור לרוסים אחוז גדול מיבול אדמתם. כבר הונהגו בארצם 2 ימים בשבוע ללא לחם, שבהם אסור להם להעלות לחם על שולחנם, אלא לחיות על דייסת־תירס, הקרויה אצלם ממליגה.

סוף־סוף ראינו מרחוק את הבניינים הגבוהים של פרברי בוקרשט. הנה כבר הבנין הענקי של בית־הנתיבות. הרכבת חולפת על פסי הברזל, הקטר צופר, מבשר את בואו. והנה הגענו ואנחנו יוצאים עם המון אנשים אל בית־הנתיבות הגדול, לרחובות העיר השוקקים מאדם רב.

מן הקרונות הפתוחים לרווחה זורמים המוני נוסעים, כשהם טעונים חבילות, מזוודות ותרמילים, אל בניין התחנה. בתוך הבניין הגדול ורחב הידיים, המכוסה מלמעלה בגג זכוכית. צפיפות מרובה של המון נוסעים: אלה נדחקים אל הרכבת לתפוס את המקומות שנתפנו ואלה מזדרזים להידחק אל פתח היציאה. אי־שם, בפינת הבניין, שטוחה על־גבי הרצפה קבוצת פליטים בני עמים שונים, על תרמיליהם וחבילותיהם המדולדלים. הפליטים הללו, המלובשים מעילי־צבא דהים מכל מיני צבעים וגונים, חוזרים ממחנות־הריכוז וההסגר הגרמניים, בסיוע הצלב האדום, אל ארצם, הביתה. בין אלה אני מכיר, על פי חזות פניהם החוורים ועיניהם הבוערות, את אחינו בני ישראל, מחוסרי ארץ, בית וקורת־גג על ראשם, והם נשלחים ע״י הצלב האדום אל מחנות־פליטים או אל קיבוצי־ההכשרה הקיימים ברומניה.

אנו יוצאים מהתחנה ומגיעים במכונית, דרך רחובות סואנים ורועשים, לרחוב רומני 45, לחצר הקיבוץ של הפליטים. נכנסנו לחצר רחבת־ידיים, שבאמצעותה נטועים איזה אילנות ירוקים ושיחים ועל־ידם עומדים ערוכים שני שולחנות ארוכים תחת כיפת השמים, שעליהם מסובים כשלושים איש ואוכלים ארוחת־הצהרים. סמוך לשולחנות, באיזה בניין, מצוי המטבח של הקיבוץ, שבו עובדים גברים ונשים אחדים המגישים את האוכל.

מצאתי בין חברי הקיבוץ מכרים, ביניהם בן־עיר אחד סַדר ועובד־דפוס, שנפגשתי עמו לאחר השחרור בעירנו ולפני כשנה נשא אשה סלונימאית. הם הכניסו אותנו אל בית הקיבוץ. היה זה בניין מהודר, בעל הרבה חדרים מרווחים ובהם מיטות בעלות דו־קומות, מרופדות בשמיכות אפורות על גבי מזרוני קש, — הכל מתנת „אונרא". החברים הצביעו לי על מיטה פנויה אחת, שבעליה נסע לימים מספר לביקור בקיבוץ אחר, ולפי שעה יש לי רשות להשתמש בה. חברי הצעיר בניק, שבא אתי מצ'רנוביץ, מצא מיד בהיכנסו לבית את אחותו הצעירה, שנישאה כאן לפני כחצי שנה לבחור הגון העובד כאן במזכירות. כאן מתרחשות לעתים קרובות פגישות כגון אלה: בנים נפגשים עם הוריהם, אחים עם אחיות, בעל עם אשתו, — נפגשים אנשים שנחשבו כאבודים.

הסלונימאים מספרים לי, שבנותי, לאחר שחרורם ממחנה הריכוז אושביץ, נתגלגלו לביאליסטוק ושם נזדמנו עם שני הרופאים קפלינסקי ורזניק, והם היו הראשונים שבישרו להן על חיי וקיומי בצ'רנוביץ. יחד עמהם הן באו לבוקרשט. בחורה אחת, שעבדה בתור מדריכת קבוצת־ילדים פליטים בתוך הקיבוץ, סיפרה לי, שהיא היתה יחד עם שתי בנותי, לאחר בואן הנה, בקיבוץ אחר, שהשתכן בעיירת הקייט אלבה יוליה. הן שהו שמה 6 שבועות, הבריאו יפה ולפני שבוע נשלחו מטעם הנהגת השומר לאיטליה.

תחילה הצטערתי מאד שלא מצאתין, אולם מכיון שהיה כבר לאחר מעשה ואין להשיב, החלטתי לנסוע אחריהן לאיטליה, ולכשתבוא בתי זהבה מצ'רנוביץ לבוקרשט, ישלחו גם אותה לאיטליה ומשם נעלה כולנו ארצה. לפי שעה יצאתי לסייר בחדרי הקיבוץ. הבית הזה נועד ברובו לפליטים מבוגרים, שהיו כאן עם נשיהם, וגם לנשים הרות, שבעליהן נשלחו כבר ארצה עם עליה ב'. אחדות מהן נעשו כבר לאמות מאושרות והיניקו את פעוטיהן שנולדו זה לא כבר. בחדר מיוחד בבית הזה נשתכנה קבוצת ילדים יתומים, שניצלו ממחנות־הריכוז והובאו לכאן. הם נמצאו תחת השגחת מדריכה, שטיפלה בחינוכם ולימדה אותם עברית. בכל שפנית ראית מספר הגון של נשים הרות, שהיו כבר בחדשים האחרונים. ד"ר קפלינסקי, בן־עירי, היה מבקר בקיבוץ ודואג למצב בריאותן. התרחצנו בחדר האמבטיה, ניערנו מעלינו את אבק־הדרכים, אכלנו ארוחת־הצהריים ומיד מיהרנו לרחוב ארון־פלוריה 5, לבית מהודר שבו נשתכנו מזכירות „החלוץ" וגם המשרדים של „אונרא" ו„ג'וינט", שהיו תורמים סכום חדשי לכל אחד מן הפליטים, וגם למשפחות המדולדלות של יהודי רומניה. באותו הבית נשתכנו גם המזכירות של „מזרחי" ו„אגודת ישראל", שהיו מחלקות תמיכה חדשית נוספת ליהודים החרדים. אני וחברי בניק, שישב יחד עם „אסירי ציון" בתא אחד בבית־הכלא של צ'רנוביץ, מסרנו לחברי מרכז „החלוץ" דין־וחשבון על מצבם הנוכחי של אסירי ציון. הם הבטיחו לנו לעשות הכל לשחרורם וגם הבטיחו לי לשלוח מכאן את בתי מיד לאחר בואה הנה אלי לאיטליה. הם רצו אפילו לתת לי אפשרות לעלות מיד ארצה, אולם אני נכספתי לראות את בנותי, שנותקו ממני זה כשלוש שנים, ולפיכך החלטתי לנסוע לאיטליה.

במרכז „החלוץ" קיבלנו סכום הגון לקניית בגדים; שני

חברים נשלחו עמי לעזור לי ברכישת המיצרכים הנחוצים בשוק הבגדים. בחזרי עם חבילת־הבגדים לקיבוץ מצאתי שם את ידידי הד״ר קפלינסקי, שבא לבקר את הנשים ההרות ואת חולי הקיבוץ. הוא שמח מאוד ששוב נפגשנו באחת הנתיבות הרחבות בדרך נדודינו לארץ ישראל. הוא סיפר לי כיצד נקלע בעיר ביאליסטוק עם בנותי ויבשר להן הראשון על חיי ונסי־עתי לצ׳רנוביץ, והוא בא עמהן לבוקרשט. כן סיפר לי, שהוא נתמנה ללוות את הנשים ההרות בעלייתן ארצה; ממתינים רק לאישור הויזה מצד שלטונות הסובייטיים, המעכבים את הגאולה. ביקשתיו למסור בבואו אל הארץ דרישת־שלום חיה לילדי שבתל־אביב ולהודיע להם, שאצטרך להמתין באיטליה עד שתבוא בתי מצ׳רנוביץ, ואז נעלה כולנו לא״י.

לפי שעה נשארתי להינפש בקיבוץ לעשרה ימים. באנו לכאן בימים הלוהטים של תחילת הקיץ, בשלהי חודש יוני, ואני ועוד בחורים ישנו כל הלילות תחת כיפת השמים הגבוהים והעמוקים, הזרועים באלפי כוכבים מנצנצים. במשך שהותי בבוקרשט הכרתי רבים מיהודי העיר ושמעתי על סבלות יהדות רומניה בשנות המלחמה ולאחריה.

נסיעתי דרך יוגוסלביה לאיטליה

בבוקר בהיר אחד נפרדתי בברכות מעל חברי ומכרי החדשים שבקיבוץ הבוקרשטי, ויחד עם חברי בניק ועוד 10 בחורים, טעונים תרמילי־שכם, שמנו את פעמינו אל תחנת הרכבת. בחורה אחת, שושנה שמה, חברה במרכז „החלוץ״, נצטרפה אלינו כמורת־דרך לחבורתנו עד בירת יוגוסלביה, בלגרד. לידה נמסרו התעודות וכרטיסי־הנסיעה שלנו וגם חבילת־מזון, וכולנו נכנסנו לקרון אחד של הרכבת, שיצאה מיד לדרך.

שוב עברו וחלפו לפני חלוני המראות שכבר ראיתי אותם: בניינים ניזוקים, קרונות שבורים והפוכים, צבא סובייטי החוזר מן החזית לארצו, רכבות ארוכות מלאות שלל מלחמה הנשלח לברית־המועצות, מסעות של הצלב האדום המסיע חיילים פצועים, רכבות מלאות תחמושת ונשק מכל המינים, המוחזרים מן החזית. חולפים ועוברים לפני שדות תבואה, תירס ועגבניות, גני פרי, גנות ירק, כרי דשא ירוקים עם עדרי צאן ובקר.

למחרת היום, לפנות ערב, הגענו לעיר רומנית גדולה, טמישורה, הסמוכה לגבול היוגוסלבי. בבית־הנתיבות המתינו לנו שני חברי „החלוץ״, שישבו בקביעות בנקודת־מעבר זו. יצאנו מן הרכבת, מלווים ע״י החברים החדשים, שהוליכונו אל המעון שלהם. שם התרחצנו, אכלנו ארוחת־הערב ושכבנו לנוח מעמל הדרך. החברים מציפים אותנו בשאלות. חצי שעה עוברת בשיחת־חברים נעימה, עד ששינה ערבה תוקפת את כולנו. אנו שוהים כאן שני ימים, לא חסר לנו דבר. החברים דואגים למלא את מחסורנו. קיבלנו כאן איזה סכום כסף יוגו־סלבי לצורך נסיעתנו דרך יוגוסלביה. אנו מחליפים גם את הכסף הרומני לכסף יוגוסלבי. חברים אחדים יוצאים העירה לקנות להם לבנים, משום שמחירם כאן יותר זול מבעיר אחרת. ביום השלישי סופחה אלינו עוד פלוגה בת 10 חברים, בני רומניה. חברי „החלוץ״ היושבים כאן בנקודת המעבר סיפרו לנו, שלאורך כל הדרך, עד בואך טריסט, וגם להלן עד בואך עיר הנמל בארי, שבקצה דרומה של איטליה, מצויות נקודות־מעבר כאלו, שבהן יושבים חברי „החלוץ״ המטפלים בפליטים העוברים. הם מעבירים את הבאים לבנייני הקהילה היהודית ושם הם נחים כמה ימים, עד צאתם לנקודת־המעבר השניה. נקודות־נופש אלו הן כנאות־מדבר בישימון, ששם מוצא הפליט העייף והרצוץ מזון, מקום נופש, לינת־לילה, דברי נחמה ועידוד ויחס חברי. כמעט בכל עיר, שיש בה נקודת־מעבר, קיימות לשכות „ג׳וינט״ ו„אונרא״, המסייעות באמצעות חברי „החלוץ״ לפליטים העוברים.

מטמישורה יצאנו בפלוגה בת 20 איש, מלווים ע״י חברתנו שושנה, שהיתה כבר בקיאה בדרך. היא קיבלה כאן רשיונות־מעבר דרך יוגוסלביה, עברנו את הגבול בשלום ואנו מתקרבים אל עיר הבירה, בלגרד. כשני קילומטרים מן העיר נתעכבה הרכבת, משום שגשר מסילת הברזל, שהיה נטוי על־פני הנהר דונאי והופצץ במלחמה, לא תוקן עדיין וכל הנוסעים נאלצו לצאת מן הקרונות וללכת בעקיפין דרך שדות, כשני קילו־מטרים, עד בואם אל גשר העץ הארעי שנבנה על הנהר. על־יד הגשר נתאספו המוני אנשים, והם נעצרים כאן ע״י המשטרה לשם בדיקת התעודות. הצפיפות היתה מרובה כאן. שושנה שלנו נדחקה לבין ההמון ואנחנו אחריה, היא הראתה את תעודותינו ומיד עלינו על הגשר, שאורכו כחצי קילומטר, וממנו עוד עלינו על רפסודה גדולה, שקלטה לתוכה המון אנשים, יחד עם הסוסים והעגלות. ברפסודה זו עברנו לצד השני של הדונאי, ומיד נכנסנו לתוך רוחבה של עיר הבירה.

בלגרד עושה רושם של עיר עתיקה, שהדר הזיקנה עוד חופף עליה. הכול היה כאן אפור ומפוחם, לאחר שנות המלחמה. תלבושת האנשים, העוברים בחוצות העיר, בולטת בפשטותה, אין הדר וברק חיצוני. מזדמנים לפניך אנשים לבושי קרעים. הדלות נשקפת כאן מכל פינה. נפגשים כאן פרטיזנים רבים, המשמשים במשרות בכל משרדי העיר. על קירות בתים רבים חקוקים בצבעים שונים סיסמאות וכרוזי־תהילה למנהיג הגדול של העם היוגוסלבי, לטיטו.

שושנה שלנו הביאתנו אל בית מהודר, בעל שש קומות, שהיה שייך לקהילה היהודית. נכנסנו לאולם רחב־ידיים, שעל רצפתו היו שטוחים מזרני־קש רבים, מרופדים בשמיכות אפר־רות. שם פרקנו את התרמילים מעלינו, התרחצנו, סעדנו את לבנו במזון שהמציאו לנו החברים שישבו כאן בנקודה והשת־טחנו על גבי המזרנים לנוח מעמל הדרך. היום היה יום השישי, ולפיכך החלטנו לבקר בבית־הכנסת הגדול של יהודי בלגרד. בית־הכנסת נראה בעינינו כהיכל מהודר. מצד ימין, על ספס־לים מרופדים, יושבות נשים, ומצד שמאל הגברים. מתפללים כאן בנוסח ספרד, אבל בניגון אחר, לא כמו אצלנו בפולין. התפילה נסתיימה בשירת התפילה „אדון עולם״, שהושרה בפי כל הקהל בניגון של ההימנון הלאומי „התקוה״.

במשך שהותנו בבלגרד גדלה פלוגתנו בעשרה פליטים מיוצאי רומניה. שושנה, המנהלת שלנו, נשארה כאן ובמקומה נצטרף אל פלוגתנו מלווה חדש. הוא הכין עבור כולנו את התעודות הנחוצות לחציית גבול יוגוסלביה־איטליה ואת המזון הדרוש, וכולנו נפרדנו משושנה ומשאר חברינו, וכעבור שעה באנו בעגלה אל התחנה. נסיעתנו ארכה כל הלילה, למחר בבוקר באנו לעיר הגדולה זגרב. ירדנו העירה, אל אולם הקהילה היהודית, שהיה משמש נקודת־מעבר לפליטים. שם קיבלו אותנו בידידות רבה נציגי מרכז „החלוץ״, ברובם מפולין, שישבו כאן בנקודה. למחרת היום הכינו עבורנו תעו־

דות חדשות, חבילות־מזון וגם כסף־כיס איטלקי להוצאות הדרך, ובלווית חבר חדש יצאנו ברכבת, ההולכת מכאן ישר לעיר הנמל האיטלקית טריסט. היוגוסלבים עושים רושם של אנשים טובים, כנים, ישרים ודמוקרטיים, המתיחסים באחוה אל כל אדם בלי הבדל דת ולאום. הפליטים היהודים שנצטרכו לחכות בבית־הנתיבות עד בוא הרכבת הוכנסו ע״י המשטרה המקומית למסעדה שלהם, ושם האכילום והשקום ונתנו להם מקום לנוח.

אנו עוברים ליד כפרים המלבינים מרחוק, נישאים לפנינו שדות חרושים, שדות תירס העומד עדיין על גבעוליו, כרי־דשא, חורשות צעירות וגנים מלאים עצי פרי. עוברים דרך צ׳רנוגוריה. הרי־סלע אדירים מתנשאים סביבנו עד גבהי שחקים. על־יד ההרים עובדים שבויים גרמנים תחת השגחת משמר מזוין. הם חוצבים בהר, מתקנים את מסילות הברזל, בונים גשרים על הנהרות. הרכבת עושה דרכה במנהרות אפלות חצובות בהרים. באופק נראית שרשרת הרים ענקיים, שעל רוכסיהם שוכנים עננים. הסביבה יפה ופראית ואינך יכול להינתק מן החלון.

אנו באים אל תחנת־הגבול בין יוגוסלביה ואיטליה. הרכבת מתעכבת כאן לחצי שעה. מצד אחד עומדים פרטיזנים מזויינים, מן המשטרה היוגוסלבית, ומצד שני נראית המשטרה הצבאית האמריקאית. חבר משמשי הרכבת היוגוסלבית יורד למטה וקבוצת פקידים איטלקים ממלאת את מקומם. המשטרה האמרי־קאית עוברת דרך הקרונות. אצל אנשים בודדים הם בודקים את תעודותיהם ויורדים שוב למטה. הרכבת נכנסת לארץ איטליה.

עם חיילי „הבריגדה"

יפה ומקסימה היא איטליה! לא לחינם היא ערש גדולי המשוררים, הזמרים, הציירים והפסלים ומולדת האמנות היפה.

בתחנות מזדמנים לפנינו חיילים אמריקאיים, נקיים, מגול־חים למשעי, מצוחצחים ולבושים מדי פאר מרהיבי עין. ביניהם מזדמן לפעמים חייל יהודי, המתקשה לדבר יהודית והמכבד אותנו בסיגריות. בתחנות בודדות אנו פוגשים ביחידות־צבא של הבריגדה היהודית, הפזורה בערים שונות באיטליה. מכוניות היחידות הללו מסומנות בצבע כחול־לבן ובסמל מגן־דוד. חיילי הבריגדה היו מקרב הבנים המצויינים של היישוב הארצישראלי, שנענו לקריאת הסוכנות והועד הלאומי והת־נדבו לכוח יהודי מאוחד תחת הדגל העברי, כדי לסייע לאנגליה במלחמתה נגד הברברים. 30 אלף חיילים וחיילות התנדבו מכל פינות הישוב ומהם הוקמה הבריגדה היהודית, שהשתתפה בקרבות באיטליה ברוח גבורה של נקם ושילם על דם עמנו השפוך. האנגלים היו מלאי התפעלות מרוח גבורתם ומשאי־פתם לקרב. החיילים היהודים הפצועים, ששכבו בבתי־החולים הצבאיים, דרשו מיד עם החלמתם להישלח אל חבריהם שעמדו בקו־האש. הם הרימו את כבוד עמם בעיני העמים. „הפלשתי־נאים", כך היו קרויים, היו אורחים חביבים בכל ערי איטליה וכפריה, משום שהיו מתיחסים אל האוכלוסיה המקומית בחסד וברחמים והיו מסייעים לאנשים נדכאים מבני דלת־העם.

במיוחד היו חיילי הבריגדה מעין ישע ונחמה לאחינו הפליטים, שזה עכשיו שוחררו ממחנות־הריכוז. החיילים נזדמנו עם הפליטים בנתיבות הרחבות שבין גבולות שלוש ארצות: איטליה, אוסטריה ויוגוסלביה. בשעת הפגישה, כשזכו לראות את האודים המוצלים מתוך כבשני האש, נזדעזעו צעירי ישראל אלה בראותם את הדמויות החוורות והמעונות של הנשים והילדים הבודדים, התפרקו מכל רכושם וימסרו לאחיהם הפלי־טים את פחיות השימורים, את מלאי מזונם, את החבילות שנשלחו להם מן הארץ, את חבילות השי מן היישוב לימי החגים, את קופסאות הסיגריות, הכל מסרו להם. חברי הבריגדה כלכלו זמן רב את הפליטים, שהיו עצורים במחנות. הם ניחמו אותם בעניים, עודדו את רוחם, הקשיבו לסיפורי האימים ולכל ההרפתקאות שעברו עליהם במחנות הריכוז, הם בכו והתאבלו יחד עם הפליטים על אבדן בני משפחתם ועל חורבן עמנו. הם העבירו במכוניותיהם פליטים רבים דרך הגבולות לקיבוצי־ההכשרה באיטליה. חברי הבריגדה היו היוזמים הראשונים, שארגנו בערים המרכזיות של אוסטריה ואיטליה מחנות, קיבוצי הכשרה ובתי־עולים, נקודות־מעבר, בתי־תמחוי — בסיוע הישוב ומוסדות־העזרה „ג׳וינט" ו„אונרא", הם ארגנו לפלי־טים חוגים ללימוד השפה העברית, ידיעת הארץ והיסטוריה, והם בעצמם היו המורים. „המרכז לגולה" ניהל את כל הפעולה הזו. הוא שהקים את „ארגון פליטי איטליה", שניהל את ענייני הפליטים. החיילים ייסדו בערים רבות בתי־ספר עברים, שעורי ערב לעברית, גני־ילדים עבור ילדי היהודים, הפליטים והמקו־מיים, וגם בתי־יתומים. הם ארגנו גם את עבודת הסיוע של אונר״א בקרב היהודים הפליטים. הם ייסדו ספריות בקיבוצי ההכשרה מספרים ומעתונים שנתקבלו מהישוב. הם העבירו פליטים רבים ארצה בהעמידם את נפשם בסכנה.

כל אחד מן הפליטים הרגיש בחייל הארצישראלי את אחיו, שבא להצילו ולהוציאו מיוון מצולת הגלות. על ידי חברי הבריגדה נעשתה עבודת־הצלה ענקית, בעלת ממדים רחבים, לקיומם של 20 אלף יהודים, פליטי איטליה. אלמלא עזרת הבריגדה היה חציים של הפליטים גווע כאן מעוני, מקור, מתחלואים ומחוסר קורת־גג לראשם. הבריגדה היהודית רשמה בהיסטוריה שלנו דף מזהיר של גבורה יהודית בשדה־הקרב ושל הקרבה עצמית למען אחיהם נצולי המחנות ומשרפות־האש. כששולחה מאיטליה הבריגדה היהודית לארצות הולנד ובלגיה, נמסרה עבודתם לחבריהם ביחידות־הצבא הבודדות שעוד נשתיירו באיטליה.

פגישתי עם בתי וכלתי האבודות

לאחר נסיעה בקרונות הצפופים של הרכבת, שבה הכרנו את טוב־לבם של האיטלקים כלפי הפליטים, הגענו לטרייסט. שם פגשונו שני נציגי „החלוץ", שהובילו אותנו לאולם הקהילה ברח׳ דל־מונטה 7.

פרקנו מעלינו את תרמילינו באולם הגדול. אחדים הזדרזו למקלחת, להתרחץ, ואחרים השתטחו על מזרני־הקש, שהיו שטוחים על גבי הרצפה, לנוח מטלטולי הדרך. מצב רוחנו העכור נתבדר מיד בבואנו אל נקודת־הנופש, שבה אמרנו לנוח ימים אחדים.

בחורה שחרחורת, יוגוסלבית, מבין עובדות הבית, נכנסה אלינו. פניתי אליה בשאלה: אולי היא מכירה את בתי הניה ואת כלתי זהבה, ותוך כדי דיבור הראיתי לה את תמונותיהן, שהחזקתי בכיסי. מיד קפצה הבחורה וקראה: „אתה אבי הניה?!" ורצה למסדרון, לבשר, לבתי, שהיתה כאן באחד

החדרים, את הבשורה. מיד לאחר זה התפרצה אל החדר חבורה של בחורים, ובתי בראשם. והנה בתי החביבה, שהתאבלתי עליה כל כך, חיה, בריאה ורעננה בזרועותי. אני מנשק אותה, לוחץ אותה אל לבי ואיני מאמין אם בחלום או בהקיץ אני עושה זאת. שאלתיה אודות כלתי, והיא אמרה לי, שזהבה עובדת בתור חובשת בקיבוץ־הכשרה בעיר מסטרה, 60 ק״מ מכאן. היא תכתוב לה היום ומחר או מחרתים תבוא הנה גם כלתי. בתי הכניסה אותי ואת תרמילי אל חדרה, ושמחתנו גדלה מאוד. היא סיפרה לי, שנתמנתה מטעם „המרכז לגולה״, עם עוד בחור אחד, לשבת כאן, בנקודת־מעבר זו, ולפגוש את הפליטים, כדי להעבירם אל אחד מקיבוצי־ההכשרה. היא הולכת לפרקים אל התחנה לקבל את פני הפליטים, אך היום לא הרגישה את עצמה בקו הבריאות וחברה הלך לבדו אל התחנה. היא הוסיפה, שהנקודה הזאת מצויידת באספקה ובכסף, ואני לא אסע הלאה, אלא אשאר כאן אצלה עד שתבוא זהבה, בתי הצעירה, מצ׳רנוביץ, ואז נבקש כולנו דרך לעלות ארצה.

התרחצתי, התלבשתי, אכלנו ארוחת־צהרים. לאחר מכן השתטחתי על־גבי המיטה, בתי החביבה ישבה אצלי והתחילה לספר לי את סבלותיה והרפתקאותיה, שעברו עליה במשך שנתיים, ימי שבתה באושביץ.

בצאתה מפרוז׳נה ביום האחרון, יחד עם אלפי היהודים שעוד נשתיירו בעיר, נדחפו ע״י הגרמנים ועוזריהם אל תוך קרונות־משא, שעמדו בתחנת ליניובה. כך נדחסו 80 איש לקרון אחד. אוכל הוגש להם רק כדי להחזיק את הנשמה. כל עוד רוח חיים בהם הגיעו הם ביום הרביעי לאושביץ. הזקנים והגברים החלשים, וכן גם הנשים והטף, שולחו מיד אל תא־הגזים. לכולם אמרו שמובילים אותם אל בית־המרחץ. לאחר שהרעילו אותם בגז, גוועו כולם במשך עשרה רגעים. אחר כך עקרו אצל המתים את שיני הזהב שלהם ובקרוניות הובילו אותם אל תוך כבשן־האש. הבחורים והבחורות הצעירים והחזקים נשלחו אל המחנה, שהיה מגודר בתיל דוקרני מחושמל, לעבודות כפיה. כלתי, שעברה בביאליסטוק קורס לחובשות, נתקבלה מיד לבית־החולים במחנה ועבדה שם בתור חובשת. בתי הניה, שידעה היטב את תורת התפירה, נתמנתה כמנהלת עבודה של פלוגת בחורות. אחר כך חלתה במחלת רגליים קשה ושכבה 6 חדשים באותו בית־חולים בו עבדה גיסתה. פעם היא נרשמה כבר לשרפה, אך הודות להשתדלות כלתי לפני הרופא, עלה בידו להצילה ממוות: הוא נכנס לחדר המזכירות והוציא משם כרטיסית בתי מרשימות שאר המועמדים לשרפה. את יום השחרור ע״י הצבא האדום אי־אפשר לתאר בדברים: שמחה פראית תקפה את כולם, עד כדי שגעון. בדרכן לפולין הן סבלו הרבה מטלטולים ונדודים מעיר לעיר, עד שהגיעו לביאליסטוק; שם נזדמנו עם הד״ר קפלינסקי, בן עירנו, שהביאן לבוקרשט.

כעבור יומיים הופיעה בחדרי כלתי זהבה, שבאה במכונית לשעתיים להתראות אתי. היא נפלה לתוך זרועותי ולא רצתה להיפרד מעלי. בערב חזרה לקיבוץ שלה וביקשתני לבוא אליה בקרוב לבקר אותה.

נשארתי בטרייסט, ואילו שאר חברי הועברו למסטרה ומשם לקיבוצי־הכשרה שונים. כמעט כל יום היו באים אלינו חלוצים חדשים מכל הארצות. פגשנו אותם בבית־הנתיבות, יום או יומיים היו נחים כאן ואחר כך נשלחו לערים שונות.

בבניין שאנו מתאכסנים בו סודר למטה בית־תפילה ליהודים יוצאי פולין, המתגוררים כאן שנים רבות. בימות־החול קשה לקבץ כאן מניין של יהודים, לרוב באים רק 6—7 אנשים, אבל בימי השבתות והחגים מתכנסים לערך שלושים איש. הם ברובם אנשים חרדים ומודאגים שאין להם חזן ושוחט, כדי שיוכלו לאכול בשר כשר. באותו בית היה גם בית־תמחוי בזול, כשר, בלי בשר, שנפתח ע״י הקהילה היהודית, ושם היו מקבלים את אוכלם למעלה ממאתים איש ואשה, שרצו לאכול ממטבח כשר. הכרתי את היהודים המתפללים, תושבי טריזסט מיוצאי פולין, והם סיפרו לי את כל מה שעבר על יהודי טרייסט במשך שנות המלחמה.

בבית־הכנסת הזה התפללתי בימים הנוראים של שנת תש״ו. נתכנסו שם כארבעים איש, מהם כמה פליטים וחיילים אחדים. בחדר הסמוך התפללו הנשים. חייל אחד, יהודי אנגלי שחונן בקול יפה, חוטר מגזע חזנים, עבר לפני התיבה. בכלל עברו התפילות במצב־רוח מדוכא, שהשרה עלינו האסון הכללי של השמדת שליש מעמנו והעובדה ששרידי הטבח הנאצי עודם נאבקים עם גורלם המר ונודדים על פני ארצות וגבולות. בשעת תפילת יזכור העלו את זכר נשמותיהם של מתפללי בית־הכנסת, שהושמדו על־ידי הנאצים בכבשני־האש של מחנות־ההשמדה.

ביקרתי גם בטמפל המפואר של יהודי טרייסט, ששם התפללו הנשים והגברים יחד; צעירים רבים נכנסו לשעה קלה לביהכ״נ כשראשיהם מכוסים במטפחות־אף. החזן התפלל בניגון חדגוני, קפאון וקרירות נשבו עלי מקירות הבית המהודר ומניגוני־התפילה המשונים. לא הרגשתי שאני נמצא בבית־כנסת של יהודים בימים הנוראים. רק עם היהודים הפולנים ובבית־תפילתם הרעוע מצאתי תפילה משותפת, רק שם שמעתי את האנחה היהודית האמיתית של הימים הנוראים.

באותו הבית, בקומה השניה, היו חדרים רבים, שבהם השתכנו לאחר המלחמה משפחות עניות של יהודי איטליה, שניצלו מידי הנאצים בזכות שכניהם האיטלקים, אשר נתנו להם מחסה ומסתור בבתיהם. בקומה שלישית היה אולם מרווח, שבו התקיימו שיעורי־ערב לעברית וגם אספות־נוער ציוניות, בהנהלתם של חיילים ארצישראליים מן הבריגדה, שהשקיעו כוחות מרובים כדי לתת לנוער היהודי באיטליה חינוך לאומי. לפרקים, בשעות הערב המאוחרות, נשמעה מאולם זה מקהלה של קולות ערבים המזמרת שירים ארצישראליים נעימים. בבית הסמוך, שגם הוא שייך לקהילה היהודית, הוקם ע״י אותם החיילים בית־ספר עברי לילדי היהודים, והם עצמם שימשו שם בתור מורים.

בקומה השלישית הוקצו שני חדרים מרווחים למקום־לינה לפליטים, שבהם מצא הפליט העייף והרצוץ, הבורח מארצות־הדם, מרגוע ארעי בדרכו הקשה לארץ־ישראל. על־יד החדרים האלו נמצא חדר אחד, שבו היו יושבים בקביעות שני אנשים, באי־כוח „החלוץ״, שנועדו לשבת בנקודת־מעבר זו לשם קבלת הפליטים. הם מובאים לבית הזה, לנוח כאן יומיים, כאן היו מספקים להם מזון, בגדים, קצת כסף וגם היו מחליפים את תעודותיהם, שניתנו להם ברומניה וביוגוסלביה, בתעודות איטלקיות חדשות, וכעבור הזמן הנועד שלחו אותם אל הנקודה הסמוכה במסטרה, שמשם הלכו למחנות פליטים או לקבוצות־הכשרה, שהוקמו בערים רבות באיטליה. כמעט

כל יום היו מגיעות שיירות חדשות של פליטים, שנשלחו הנה מרומניה ומהונגריה.

הייתי מלווה לפרקים את בתי, שישבה מטעם „החלוץ" בנקודה זו, בלכתה לפגוש את הפליטים. בבואנו לתחנת־הרכבת רחבת־הידים, היינו מכירים מיד את הפליטים היהודים לפי פניהם החוורים ובגדיהם הבלויים, לפי מבטיהם המבוהלים וחבילות סמרטוטיהם הנושנים — רכושם היחידי שסחבו אתם בדרך נדודיהם, וגם לפי מקום עמידתם, שבחרו תמיד באיזו פינה מבודדת בבית־הנתיבות, שלא יעמדו, חלילה, לשטן בדרך לאזרחי הארץ. פגישתנו עמהם העירה אותם ממצב־רוחם המדוכא והאדיש. הם התעודדו כולם בשמעם מפינו, שכאן אין להם מפני מי לירוא ולפחוד: איש מן המשטרה או מן האזרחים לא יגע בהם לרעה ולא יעצור אותם, אדרבה, האיטלקים מתיחסים לפליטים היהודים יחס אדיב ואנושי. הם הרגישו את עצמם מאושרים בבואם אל בית־הקהילה שברחוב דל מונטה 1 ובמצאם שם מקום־מרגוע לעצמותיהם העייפות מטלטולי הדרך, וגם יחס חביב וידידותי מצד חבריהם, שהתאמצו להנעים את חייהם ולמלא את מחסורם. מלה טובה מעודדת, יחס אדיב, קבלת־פנים חברית השפיעו פי כמה לטובה על נשמות האנשים הרצוצים, שעברו בשנות המלחמה שבעה מדורי גיהינום, בהיותם שנואים ונרדפים בכל ארצות אירופה ואורחים בלתי־רצויים בכל מקום, מאשר מילוי צרכיהם החמריים. המלה המעודדת אימצה את רוחם והגבירה את כוחותיהם להמשיך הלאה בדרך נדודיהם, עד שיגיעו אל החוף המקווה של ארצם המחכה לבואם.

פעם, בשבתנו בחדר, בא אלינו חבר אחד מרומא ויספר לנו, כי לא רחוק מעיר־הבירה, באוסטיה, נוסד קיבוץ של „השומר הצעיר" בשם „בחזית", והוא אחד הקיבוצים המבוססים בין כל קיבוצי הסביבה, הן מבחינה רוחנית והן מבחינה כלכלית. לא כל אחד מן הפליטים זוכה להתקבל שמה, אלא משום שיש להם צורך במורה לעברית, הוא מיעצני לנסוע לשם. חוץ מזה מסר לנו ממקורות נאמנים, שבקרוב תתחיל עליה בלתי־חוקית והסוכנות ברומא עומדת לקבל מספר מסויים של סרטיפיקטים, ולפיכך כדאי לנו לשבת קרוב יותר לרומא ולמשרדי הסוכנות היהודית. במצאי שיש הרבה מן האמת בדברי החבר, החלטתי לנדוד לרומא ומשם להיכנס לקיבוץ „בחזית", לעבוד לפי שעה בתור מורה, עד שאשיג רשיון עליה. בתי הבכירה החליטה גם היא לעבור בקרוב לשם, כאשר יימצא חבר אחר למלא את מקומה בנקודת־המעבר בטרייסט.

הקיבוץ במסטרה

כעבור זמן־מה יצאתי עם בתי הניה למסטרה. בתחנה נתקבלנו ע"י חבר אחד, ששלח את קבוצת הפליטים למחנה בפדואה ואותי עם בתי הביא לקיבוץ „השומר הצעיר" במסטרה.

בבית הקיבוץ נפגשתי עם כלתי זהבה, שעבדה שם בתור חובשת. זהבה קיבלתנו בשמחה רבה ותבקשנו להתארח אצלה יומיים ואחר כך תסייר יחד אתנו את עתיקות העיר ונציה, וגם תלוה אותנו לרכבת ההולכת למילאנו.

יצאתי עם כלתי לסייר בקיבוץ שלהם. הקיבוץ הזה מנה 120 חברי „השומר הצעיר", מגיל 18 עד 30. באותו הגיל היו גם 30 הבחורות, שטיפלו במשק הקיבוץ ועבדו במטבח ובמכבסה. כולם היו פליטי ליטא ופולין, שחייהם בשנות המלחמה היו שלשלת ארוכה של צרות וענויים גופניים ורוחניים. בחלקם היו מגוייסים בצבא הפולני־סובייטי והשתתפו בכל הקרבות עד כיבוש ברלין, היו גם כאלה שזה לא כבר יצאו מיערות פולין וליטא, שם השתתפו בתור פרטיזנים בפעולות הרס בעורף האויב: פוצצו גשרים, הרסו מסילות ברזל, הורידו מהפסים רכבות צבאיות, הפסיקו את דרכי התחבורה של הגרמנים. בבואם אחרי גלגולים וטלטולים רבים לאיטליה, נתארגנו לחטיבה אחת וייסדו בסיוע החיילים הארצישראליים שעמדו במסטרה קיבוץ־הכשרה של „השומר הצעיר". הם חכרו בית מהודר בן קומתיים, מוקף חצר רחבת־ידיים, שבה נמצאה חלקת אדמה מעובדת יפה לגן־ירקות וגם שדרת עצים גבוהים וענפים שפרשו צל נעים מסביב. הבחורות טיפלו במשק הבית והבחורים עבדו כפועלים במחנה־הצבא: בנו צריפים לצבא, עבדו במוסכים, תיקנו וגם ניקו את כלי־הזין של החיילים. הכסף שהשתכרו הפועלים הוכנס לקופת הקיבוץ. מלבד ההכנסה מהעבודה קיבל כל חבר קיבוץ, בתור פליט, סכום מסויים מאונר"א כתמיכה חדשית, וגם הכספים האלו הוכנסו לקופה. החיילים הארצישראליים הושיטו להם גם הם עזרתם: כל חבילות־השי, שקיבלו החיילים מהישוב לכבוד החגים, הובאו אל הקיבוץ וחולקו בין החברים. כל ערב, לאחר גמר עבודת־היום, התנהלה בתוך כתלי הקיבוץ עבודה תרבותית: למדו עברית ותנ"ך, קראו עתונים עבריים אשר נשלחו לחיילים מן הארץ. לפרקים נתקיימו שם הרצאות חשובות על בעיות סוציאליות ופוליטיות בכלל ועל המצב המדיני בארץ ישראל בפרט.

וכך זרמו חיי הקיבוץ היומיומיים, ושאיפתם העיקרית של כל החברים היתה לעלות בהקדם האפשרי לארץ־ישראל.

כעבור יומיים לשהותנו במסטרה, יצאנו בלווית כלתי זהבה לסיור בעיר ונציה ועתיקותיה. לאחר הסיור המעניין והמאלף ליוותה אותנו כלתי זהבה לתחנת־הרכבת, ומשם המשכנו נסיעתנו למילאנו.

ברחוב אוניונה 5 שבמילאנו

הרכבת עוברת שוב לפני תחנות, שעל־ידן מוטלים קרונות הפוכים, שברי טנקים ומכוניות שבורות: הזמן עוד לא הספיק למחות את עקבות המלחמה הנוראה. בארבע אחה"צ הגיעה הרכבת לתחנת מילאנו. אנו שוכרים סבל עם עגלת־יד, המוביל את המטען שלנו, לפי הכתובת, לרחוב וויא־אוניונה 5, ששם היה מושב „המרכז לגולה" ובית־העולים.

העיר מילאנו גדולה ויפה: רחובות רחבים השוקקים מהמון עוברים ושבים ומהמון מכוניות מתרוצצות. לעתים רחוקות נתקל אתה בפליט יהודי. הסבל עם עגלתו נטה אל איזו סמטא והודיע לנו, שרחוב זה נקרא וויא אוניונה. מרחוק אנו רואים על־יד שער של איזה בית מצטופפים ברחוב ועל המדרכה יהודים פליטים רבים המדברים אידיש. הסבל מתעכב על־יד השער, אנחנו מפרקים את מטעננו ונדחקים דרך המון אנשים שמילאו את החצר אל בית רם ונישא, הבנוי בתבנית האות חית. החצר הגדולה רחבת־הידיים מלאה המון פליטים מארצות שונות, המדברים בעשרים לשונות: הונגרית, פולנית, רוסית, גרמנית, רומנית, צ'כית, יוגוסלבית וגם עברית. אנו

עולים במדרגות אל הקומה העליונה, כדי לראות את חברי „המרכז לגולה".

הבית הוא בן חמש קומות, בעל ממדים גדולים, קנים ישנם שם כמו בתיבת נח וכולו, על כל חדריו ומדרגותיו, מלא פליטים המתרוצצים הלוך ושוב מלמטה למעלה וחזרה. זהו בית־העולים של העיר מילאנו, מקום מקלט לשרידי החרב שניצלו מכף היטלר. כל חדר מלא אנשים היושבים על המיטות ומשוחחים: הם מסיחים מלבם לפני חבריהם את כל פרשת היסורים ואת כל ההרפתקאות שעברו עליהם בשנות־המלחמה. בני עיר אחת, מיודעים ומכרים מלפנים, קרובים ובני משפחה אחת נפגשים כאן, מתחבקים ומתנשקים. כל אחד מספר לרעהו על הרציחות והשחיטות בעריהם וכיצד עלה בידו להינצל מכף הרוצחים הגרמנים. אתה שומע את שמות מחנות ההשמדה שנחרתו בדם ואש בלב היהודי: אושביץ, ברגן־בלזן, דאכאו, מאידנק, מטהויזן, טרבלינקה. על ידיהם של רבים מן הפליטים חרותים בכתובת־קעקע המספרים של המחנות, מספרים גדו־לים המגיעים למאות אלף.

בחדר אחד, חדר־מעבר לחדרי השימוש, ראיתי פליטים חוורי פנים, ביניהם נשים וילדים, שטוחים על הרצפה הקרה. למראשותם רכושם הדל, שהם סוחבים אתם בדרך נדודיהם: שמיכות ישנות, זוג מכנסיים מטולאים, איזה שמלות, מעיל דהה ומרופט, זוג לבנים מזוהמים, ספל וקומקום פח — אלה הם כלי־הגולה שלהם. אלה הם כנראה עולים חדשים, שבאו לכאן היום או אתמול, משום שהעולים הותיקים, שהקדימו לבוא הנה לפני חדשים מספר, כבשו להם מקומות נוחים יותר בחדרים וישנים במיטות על מזרוני קש כבני־אדם.

בין הנודדים אני מבחין בקבוצות פליטים צעירים, השרויים כמעט תמיד בחבורה אחת: אלה הם חלוצים מאורג־נים, בני ארץ אחת, המדברים בשפה אחת, בני מפלגה אחת שחיו חיים משותפים בקיבוץ־הכשרה בארצם עוד לפני המל־חמה, ועכשיו יש להם מגמה משותפת — להתקבל לקיבוץ־הכשרה באיטליה. חבריה כזאת שמחה ועליזה תמיד, לפעמים יישמע מפיהם שיר ארצישראלי והרגלים מתקתקות ריקוד עליז.

אולם ישנם בין הפליטים הבאים יחידים בודדים, שאין להם כאן שום מכרים, עקורים ממש, שאין להם לפני מי להסיח את מועקת לבם, איש אינו מתעניין בהם, בנפשם פנימה הם נושאים את העבר הנורא והמחריד, שזור רציחות ושחיטות של קרוביהם ואהובי־נפשם, השוכבים קבורים בבורות־המוות או שרופים בכבשני־האש, ודמויותיהם החביבות מרחפות תמיד לנגד עיניהם וגם עתיד חייהם נראה להם מעורפל, בלי קו־אור מעודד. פליטים כאלו מהלכים כאן בתוך הרעש והשאון כצל־לים, פניהם חוורים ומצומקים ועיניהם נדעכות, יגון עמנו ואסונו נשקף מהן, ואיש אינו מפנה את תשומת־לבו אליהם.

הכרתי את חברי „המרכז לגולה", שקיבלו אותנו בכבוד והקצו בשבילי ובשביל בתי מקום לנוח ולישון. נפגשתי גם עם פעילי „השומר הצעיר". כן הכרתי בין הפליטים עורכי־דין, סופרים ואנשי־ציבור, שניהלו כאן את עבודת־הטיפול בפליטים וגם הוציאו לאור עתון שבועי באידיש, בשם „בדרך", שהיה אורח חביב ורצוי בחוגי הפליטים. היה זה הבטאון היחידי בשפת אידיש באיטליה, ששיקף את חיי הגולה והחיים הארצישראליים לכל גוניהם, ועסק בבעיות הפליטים היושבים בקיבוצי איטליה. נפגשתי גם עם נציג המזרחי ב„מרכז לגולה", שהיה המיסד והמארגן קיבוצי־הכשרה דתיים באיטליה. כולם אמרו לי, שמילאנו משמשת תחנת־מעבר מרכזית לפליטים הבאים מארצות שונות, ומכאן נשלחים הצעירים לקיבוצי־הכשרה והמבוגרים לבתי־עולים הנמצאים בערים שונות באי־טליה. ישנם גם שהשתקעו כאן בבית־העולים ואינם רוצים לעזוב את המקום. בשבתי במילאנו ביקרוני חיילים ארציש־ראליים אחדים מן הבריגדה, ששירתו כאן ביחידת־הובלה. יחד אתם ביקר אצלי חייל אחד בן עירי, מי שהיה תלמידי לפנים. זה האחרון לא מש ממני והיה מלווה אותי בסיורי במילאנו. בחוג החברים האלו בילינו את שלושת הערבים ששהינו במילאנו.

נפגשתי במילאנו עם יהודי סנדלר, בן־עירנו, שטולטל הנה בשנות המלחמה. הוא היה עובד בסנדלריה איטלקית, מרוויח יפה ואינו פוסק מהלל את האיטלקים על יחסם האדיב ליהודים.

לאחר שהותנו במילאנו שלושה ימים, ליוונו חברינו ומכרינו אל תחנת־הרכבת ומשם יצאנו ברכבת המהירה לעיר הבירה רומא.

נדודי־לילה ברומא

שני ימים רצופים נמשכה נסיעתנו ממילאנו לרומא. שוב התעופפו לפנינו נופי איטליה המקסימים, עוברים אנחנו בבקעת פו הפוריה. בתחנת בולוניה אנו נפגשים עם חיילים ארצישראליים של יחידת־הובלה צבאית, שחנתה בקירבת־מקום עם מכוניותיהם הגדולות הנושאות עליהן סמל מגן־דוד. הם נגשו אל חלונות הקרון, דיברו אלינו עברית, שאלו לארץ מוצאנו, כיבדו את הפליטים היהודים שישבו בקרון בשוקולדה, לחם וסיגריות, ואגב הודיעו לנו, שבקרוב תאורגן עליה לא"י. הידיעה הזאת משמחת ומעודדת אותנו.

בין הפליטים שנסעו אתנו בקרון אחד היה אחד שהעביר את אשתו ההרה לבית־הבראה לנשים יולדות שעל־יד העיר פלורנץ; אתו נסע נער בן 13, יתום מהוריו, ששלחוהו ממילאנו לקיבוץ לנוער בסביבת העיר פלורנץ, אשר בו לומדים הנע־רים, חוץ מהלימודים העברים, גם מקצועות שונים. כן היו בין הפליטים בדרכנו לרומא שני צעירים, שכל הפליטים ידעום כספסרים. הם נוסעים לרומא עם מזוודות מלאות סחורות שונות. יש לציין, שבין הפליטים האומללים שלנו היה מצוי גם אחוז מסויים של מבריחי גבול, ספסרים שניהלו מסחר נועז עוד בהיותם במחנות־הריכוז הגרמנים: הם סחרו בסחורות עור, הלבשה, שעונים, זהב ושטרות־כסף, ומהם שהיו חפשים אפילו לצאת מן המחנה העירה, תמורת אחוזים מן הרווח למפקחים הגרמנים. בעסקיהם אלו המשיכו לעסוק לאחר השחרור בפולין, בגרמניה ובאוסטריה. הם הכירו היטב את הסביבה, את הערים ואת הגבולות של ארצות שונות, הם ידעו היטב את המחירים בשוק השחור על כל מיני סחורות, ולפיכך הבריחו את הסחורות מארץ לארץ, בנצלם את תעודות־הפליטים. הם העבירו שעונים משווייץ לאיטליה, סחבו במזוו־דות המחאות של כסף אנגלי מאוסטריה לאיטליה והחליפום בבאנקים הצבאיים. לאשרנו היה קטן אחוז הספסרים האלו בין הפליטים וכולם היו מגנים אותם ומתרחקים מחברתם.

אנו מתקרבים אל העיר המהוללה פלורנץ, היושבת על נהר ארנו. היא נחשבת לאחד ממרכזי התרבות באיטליה,

ומפורסמת כקיבוץ יהודי עתיק־יומין בבית־מדרש לרבנים ובאנשי־שם מלומדים גדולים. פליטים אחדים יורדים בתחנת פלורנץ והרכבת ממשיכה את דרכה הלאה. אנחנו עוברים בבקעת הנהר טיבר, מתקדמים לאורך גדות הנהר, עד בואנו אל עיר הבירה של איטליה, רומא.

יצאנו מתוך הרכבת באחת בלילה. פנסי החשמל הציפו באור בהיר את הרציף הארוך של בית־הנתיבות. קרונות הרכבות פלטו מתוכם המוני נוסעים עם מטענם. מאות נוסעים זרמו בכיוון נגדי, לתפוס מקומות ברכבות העומדות לצאת לדרך. ערב־רב של עמים לפניך ואזנך קולטת שפות שונות ומשונות, ובין גלי הים הסוער של אומות העולם נעה ונדה קבוצה מצערה של פליטים עקורים, בני העם הנודד הנצחי המפלס לו בקושי דרך אל ארץ מולדתו.

אתי יחד ירדה קבוצה בת עשרה חברים, שנשלחו אל קיבוצי־הכשרה הסמוכים לעיר רומא. יצאנו מחצר בית־הנתי־בות דרך שער אחורי, שהיה פתוח אל ככר רחבה, זרועה דוכ־נים קטנים למכירת פירות, סודה וסיגריות. מן הצד עמדו אי־אלו מכוניות טכסי עם נהגים רדומים. במילאנו נתנו לי כתובת של מועדון הנוער הציוני ברחוב באלבו 33 ואמרו ששם נוכל למצוא מנוח לאיזה ימים. מכיון שלכל אחד מן החבורה היה רק תרמיל־שכם לא גדול, החלטנו לצאת ברגל בעיר, אולי נוכל למצוא את המועדון המבוקש. פנינו אל סבל בשאלה, כיצד ללכת לרחוב באלבו. הוא מסביר לנו ומראה לנו בתנועות ידיו דרך איזה רחובות עלינו ללכת, אולם מכיון שידיעותינו בשפה האיטלקית היו קלושות, הבינונו רק מקצת מהסברותיו ורובן היו בשבילנו כספר החתום. אנחנו יוצאים לרחובות רומא לחפש את הרחוב באלבו. השעה היא אחת וחצי בלילה, ברובע שאנו הולכים בו שקט גמור, כולם ישנים, השערים והתריסים מוגפים, אין נפש חיה ברחוב. לעתים רחוקות מתגלה איזה טכסי החולף ונגוז מיד. אנו מאמצים את עינינו כדי לראות את שמות הרחובות, אנו עוברים מרחוב אחד אל משנהו, מסתבכים בין רחובות מצטלבים ואין אנו יודעים לאן ללכת ואת מי לשאול. לפתע מופיע מרחוק צל של בן־אדם, ההולך ומתקרב אלינו. תקווה כלשהי מתגנבת אל הלב, אולי זה יושיענו. והנה ניגש אלינו חייל פולני מצבא אנדרס, ובה־כירו בנו פליטים יהודים, פנה אלינו ישר בפולנית: „אולי יודעים אתם איפה כאן המועדון של החיילים הפולנים?" ענינו לו, כי גם אנו מחפשים מועדון יהודי ואין אנו יכולים למצאו. החייל הפולני מגדף בגידוף משולש את האיטלקים ואת סדריהם: אין כאן שוטר, אין כאן מרזח לילי, לעזאזל ילכו כולם! — והוא עוזב אותנו. נשארנו שוב לבדנו, ולבסוף החלטנו לשוב על עקבותינו לחצר בית־הנתיבות.

שם מצאו הפרטיזנים שלנו איזו פינה נקיה על־יד גדר אבנים, פרשו על הארץ שתי שמיכות והרי יש לנו משכב מצויין, כמו בבית־מלון משובח. פשפשים אין כאן, אוויר יש לנו למדי, ממעל לראשנו שמי תכלת, עם לבנה בהירה ומחייכת המסתכלת ישר אל פניך, עם אלפי כוכבים קורצים מרחוק. אמנם, קצת קריר, אבל זה לא יזיק, בכל זאת טוב לישון כאן מאשר ביער על־פני השלג הקר, כשאתה חדור פחד, שמא מגיחים מן המארב הגרמנים ומקפחים את חייך. אחדים מן החבריא כבר נחרו מתוך שינה עזה: זה שני לילות שלא ישנו והנסיעה כשלעצמה מיגעת את האדם ושוברת את גופו. בתי, עטופה שמיכה מעל לראשה, נרדמה גם היא, ורק אני שנתי נדדה מעיני ואיני יכול להירדם. עיני מסתכלות בשחור הלילה, ובזכרוני צפות ועולות אגדות התלמוד ששניתי בשנות צעירותי במסכתות „סנהדרין" ו„עבודה זרה" על דבר יסודה של העיר רומא. וכך נאמר: בשעה ששלמה המלך נשא את בת פרעה לאשה, ירד מלאך גבריאל, נעץ קנה בים והעלה שרטון ועליו נבנה כרך גדול שנקרא רומא (סנהדרין). האגדה השניה אומרת: ביום שירבעם בן נבט העמיד את שני עגלי הזהב בבית אל ובדן, באו שני האחים רומוס ורומולוס ובנו את שני הצריפים הראשונים שמהם התפתחה העיר רומא (ע"ז). האגדה השלישית מספרת, שמשיח בן יוסף יושב על־יד פתחי רומא, בין סובלי חלאים, והוא מנוגע בנגעים רבים ומכפר בסבלו את עוון עמו, ומכאן הוא יבוא לארץ ישראל. ועוד אגדה אחת מספרת: על שערי רומא חקקו את תמונתו של רבי מאיר שיכירוהו, כי שלטונות רומא בקשו לתפסו על שגנב מבית־הזונות את גיסתו היפה, בתו של ר' חנינא בן תרדיון. ר' מאיר ברח אז לבבל.

ואני שוכב ומהרהר: הרומאים רשמו דף קודר וספוג דם בדברי ימי עמנו: הם החריבו את ארצנו, בשנת 71 לאחר ספה"נ העביר טיטוס את גבורי יהודה השבויים עם כלי בית־המקדש דרך חוצות רומא, ולזכר הנצחון על יהודה הותכו אז מטבעות מיוחדות שעל צדן האחד רשום שם המנצח ובצד השני יושבת בת ציון הקודרת והמשועבדת, אבלה לארץ, וחיל רומאי עומד עליה, ומצדה הכתובת „יהודה הכבושה".

באותו ליל־נדודים ברומא עלה בזכרוני מרד בר כוכבא בשנת 132, כשנתערערו ע"י האויב מבצרי יהודה האחרונים, ביתר ומצדה, והקיסר אנדרינוס דיכא בנהרי־נחלי דם את המרד היהודי האחרון. זכורים לי היטב הדפים הקודרים בהיס־טוריה שלנו, שבהם מסופר ע"ד הנהגת האינקביזיציה ברומא במאה ה־13, על שריפת התלמוד בחג השבועות 1322 ובראש־השנה שנת 1553 ועל כליאת היהודים בגיטו בשנת 1555. ועכשיו מוטלת רומא פצועה ובוססת בדמיה תחת המגף של המנצחים החדשים, ויהודים חלוצים, צאצאי גבורי יהודה, נתכנסו על־יד שעריה, דוחקים את הקץ ורוצים להביא את המשיח בעל כרחו לארץ ישראל.

מתוך הרהורים אלה נרדמתי בשערי רומי, ובהקיצי משנתי כבר האיר הבוקר, השמש צהלה לקראתנו ופעמי היום הבא כבר נשמעו בחוצות עיר הבירה. בשימנו את תרמילינו על שכמנו באנו אל רחוב באלבו 33, מצאנו שם את חברינו, שקיבלונו בחיבה והקצו בשבילנו מקום לישון ולנוח ימים אחדים, עד שניסע למחוז חפצנו.

לאחר שני ימי סיורים ברומא ובעתיקותיה, בקרית הואתיקן ובבתי נכות, יצאתי עם בתי לעיר־החוף אוסטיה, שבה חנה הקיבוץ „בחזית".

קיבוץ „בחזית" באוסטיה

לאחר בואנו ברכבת החשמלית מרומא לאוסטיה, הכניסנו שליח „המרכז לגולה" לוילה נחמדה, בה ארבע קומות, שעמדה לא רחוק משפת הים, — מקום משכנו של הקיבוץ השומרי „בחזית".

חברי ההנהלה קיבלונו בחיבה. חבר אחד, שמילא בקיבוץ תפקיד של בעל־הבית, הכניסנו לחדר אחד, שעל משקופו

התנוססה הכתובת „חדר האורחים". בהראותו לי אחת משלוש המיטות אמר: „כאן יהיה משכבך". בתי הוכנסה לחדר הנערות ושם ניתן לה מקום. החבר, בעל הבית הוליכני לסייר בחדרי הקיבוץ ודרך אגב סיפר לי את תולדותיו. קבוצת חברים מפעילי תנועת „השומר הצעיר", שעברו לפני המלחמה הכשרה קיבוצית, נזדמנו ליד רומא בתור פליטים ובאו לידי החלטה לרכז את שרידי השוה"צ במקום אחד וליסד בסביבת רומא קיבוץ הכשרה. מבלי להתחשב בדעת אותם חיילי הבריגדה הארצישראלית, שהתנגדו לפילוג הפליטים לקיבוצי־הכשרה מפלגתיים שונים, באו שומרים אחדים בעלי יזמה לאוסטיה מצאו שם חוילה נאה ועזובה, שילמו לבעל־הבית בעד שלושה חדשים והעבירו את כל החברים לקיבוץ. אמנם, הבית היה טעון תיקונים רבים, אולם בין החברים היו נגרים, מסגרים וגם חשמלאים, והבית הותקן במשך חודש אחד לשיכון. ביום פתיחת הקיבוץ נערכה מסיבה והצגה, בנוכחותם של באי־כוח קהילת היהודים ברומא, פקידי הג'וינט, אונר"א ונציגי הסוכנות. הפתיחה וההצגה עשו רושם רב על הקרואים, ונציגי המוסדות החליטו לסייע לביסוסו של הקיבוץ.

נציגי המוסדות קיימו את הבטחתם. למחרת הובאו מאונר"א מיטות, מזרני־קש ושמיכות, הג'וינט הכניס לקיבוץ 15 מכונות־תפירה חדשות, אונר"א שלחה גלילי־בד גדולים לתפירת לבנים, סדינים ושמיכות ובעד התפירה היא שילמה מחיר נאות. כל הבחורים והבחורות שידעו לתפור נתגייסו לעבודה. 15 מכונות־התפירה עבדו בשתי משמרות, 16 שעות. הקיבוץ הרוויח מעבודת התפירה כמאה אלף לירטות לחודש, חוץ מהמענק החדשי שכל אחד קיבל מאונר"א. מצבו של הקיבוץ השתפר מיום ליום. נתקבלו חברים חדשים ומספרם הגיע למעלה ממאה איש. לאחר ש„בעל־הבית" סיפר לי את תולדות הקיבוץ והבהיר את מצבו הכלכלי, ירדנו לסייר בחדרים. בחצר למטה סודרה הנגריה. שם עשו שולחנות וספסלים עבור הקיבוץ, במרתף היתה המכבסה, שבה כיבסו שני בחורים ושתי בחורות את הלבנים של כל החברים. בקומה הראשונה הותקנה בחדר מרווח המתפרה, שבה עבדו 15 בחור ובחורה. בחדר סמוך, שאצטבאותיו היו מלאות גלילי בד לבן וצבעוני, עבד על־יד שולחן הגזרן. בחדר שלישי נמצאה מספרה, שבה היה חבר אחד, ספר ממקצועו, מגלח ומספר את החברים. בחדר רביעי היה המחסן המשותף, שבו היו מגהצים את הכביסה ומתקנים את הגרבים והלבנים. בחדר חמישי סודרה הסנדלריה, בחדר ששי מתפרת התיקונים. בקומה השניה סודר המטבח, שדודיו הגדולים עמדו על גבי תנור מוסק באצטרובלי־אשוח, אשר נאספו בכל יום ביערות הסמוכים והובאו בעגלת־יד ע"י קבוצת חברים שנועדה לכך. על־יד המטבח היה חדר האוכל, על שולחנותיו וספסליו הארוכים. בבת אחת יכלו להתישב אל השולחנות כמאה איש, ושני חברים היו משמשים את המסובין. 4 פעמים ביום אכלו כאן החברים מזון מבריא וטרי. מצד שני של הבית נמצא המחסן למיצרכי מזון, חדר המזכירות וחדר־הקריאה, שהיה משמש גם אולם להרצאות ולאספות הקיבוץ. בפינת חדר־הקריאה הוקצה חדר קטנטן למרפאה, ובפינה השניה עמד ארון הספריה, מצויידת בעתונים וירחונים שונים, שנתקבלו מאמריקה ומארץ־ישראל. חבר אחד היה נוסע יום־יום לרומא לשם קנית פירות, וביום הששי היה מביא מן העיר דגים חיים לכבוד שבת. חבר שני היה גם כן נוסע יום־יום העירה לניהול החשבונות עם אונר"א וג'וינט ולקבלת מיצרכי המזון, ההלבשה וההנעלה עבור הקיבוץ. 3—4 חברים היו עסוקים יום־יום בניקוי השולחנות והספסלים הלבנים שבחדר האוכל, הרצפות ומדרגות־האבן שבמסדרון. אני ניהלתי 4 חוגים לעברית והייתי מלמדם יום־יום. היה גם אחד סניטר, שהיה משגיח על נקיון הבית והחצר. חברה אחת עבדה בתור חובשת במרפאה.

כך היה לכל חבר תפקידו המיוחד שהוטל עליו ע"י סדרן־העבודה: מובטלים וחוסר עבודה לא היו בנמצא אצלנו. כל אחד עסק במשהו. בקומות העליונות היו חדרי המגורים של חברי הקיבוץ, ביניהם היו חדרים גדולים לעשרה איש, שישנו במיטות של קומותיים, וגם חדרים קטנים שהוקצו לזוגות.

חברי הקיבוץ, שהיו יוצאי ארצות שונות, מצאו לשון משותפת וחיו בידידות, כבני משפחה אחת. היחסים בין הבחורים והבחורות היו אדיבים ולבביים ולא יצאו מעולם מגדר הנימוס, לא נשמע ביטוי גס ומעליב, שום גידוף וקטטה לא נפלו ביניהם, אדרבה, כל אחד התאמץ לסייע לחברו בכל האפשר. על הבחורות לא הוטלה עבודה קשה, הבחורים היו מקפידים על כבוד האשה.

שלושה היו הגורמים ליחסים הידידותיים ששררו בקיבוץ: רבים מן החברים היו שומרים מאורגנים בעבר, שקיבלו את חינוכם בקני השה"צ ובקיבוצי־הכשרה בגולה, וגם עכשיו ליכד אותם לחטיבה אחת הרעיון השומרי והשאיפה המשותפת לחיים במולדת; שנית, הרמה התרבותית של החברים, שרבים מהם, וביחוד הבחורות, קיבלו השכלה תיכונית ושלטו בשפות אחדות; שלישית, כמעט כולם היו עקורים, שרידי הטבח הנאצי, גלמודים בעולם, שהשאירו את כל היקר והחביב להם בבורות המוות ובמשרפות, הם לא התפכחו עדיין מן הסיוט המלחמתי, היו כולם בעלי נשמות רצוצות ושבורי לב, הצמאים למלה מעודדת, לביטוי לבבי, לחמימות משפחתית, לחיוך של ידיד וחבר טוב, לחברה מנומסת, שיוכלו בה להשכיח ולהסיח מלבם את כל מה שעבר עליהם בשנות־המלחמה. האסון האיום של עמנו והמצב הטרגי המשותף לכולם ליכד והתיך אותם לבני משפחה אחת.

הבדידות הורגשה במיוחד בקרב הבחורות, שאיבדו בתופת הנאצית את כל בני משפחתן ושרדו בודדות וגלמודות. לפיכך לא היתה כל תמיהה שהן קיבלו בחיבה את הבחורים שהיו באים לאחר גמר עבודת־היום לבלות אתן את שעות־הפנאי בשיחה ידידותית. היו זוגות שלאחר היכרותם במשך שלושה־ארבעה חדשים החליטו להתקשר באופן רשמי, ע"י נשואין, ואז נתעוררה השאלה כיצד לפתור את הבעיה הזאת. החתנים מבין הסוציאליסטים המושבעים היו נגד הטכס הדתי של חופה וקדושין, וגם בין הכלות היו כאלו ששרו את הפזמון הישן: „אם רק ארבעת הכלונסאות והטבעת יהדקו את הקשר ביני לבינו, חיים כאלו אינם שוים כלום". אני, בתור מורה ומחנך, התנגדתי בכל תוקף להשקפות אלו; הסברתי לתלמידותי, כי הטכס של חופה וקדושין הונהג בישראל להגנת הנשים והוא משמש מחסום לאלה הבחורים שבהפקרות ניחא להם. וחוץ מזה, אמרתי: „הלא אתן עולות ארצה לחיות חיים יהודיים שלמים, והחוק היהודי אומר, כי הילדים הנלודים בלי חופה וקדושין דינם כממזרים, וארץ ישראל אינה זקוקה לממזרים!" כשמוע הבחורות דברים כאלו, החליטו מיד לנשואין בחופה

וקדושין כדת וכדין, אולם כשנגשנו להגשמת הדבר נתגלה קושי מבחינה כספית: ראשית, הרבנות שברומא דרשה מכל זוג 500 לירטות „דמי מקווה" ו־500 בעד הנשואין. ושנית, הלא דרוש להלביש ולהנעיל יפה את החתן והכלה, שלא יתביישו ללכת אל תחת החופה. ואז קם לנו לסיוע הג'וינט האמריקאי: הוא לקח על עצמו את כל הוצאות החתונה, סילק את המגיע לרבנים, נתן לכל זוג שמיכות ירוקות, שמהן נתפרו במתפרה שלנו מעילים חמים לזוג, כי הגיעו כבר ימי החורף. מלבד זה תפרו לכלה שמלה נאה ולחתן חליפה יפה, וכך הוכן וצויד הזוג לנשואין.

ביום ששי אחד נתקיימו שתי חתונות וביום הששי השני עוד שתים. כרגיל, נסעו עם כל זוג חברים אחדים, מהכי־קרובים אליהם. אני בתור מורה הוזמנתי להשתתף בטכס הדתי. באנו לרומא בצהרים, נכנסנו אל הבנין המהודר של ביהכ"נ ההיסטורי לקהילת היהודים ברומא, שהוקם בשנת 1904 על חורבות בית־כנסת עתיק־יומין על חוף הנהר טיבר, בכניסה אל הגיטו היהודי שהיה כאן לפנים. בחדר הרבנות, שנמצא באגף ביהכ"נ למטה, נתקיימה בנוכחות 10 חברים מן הקיבוץ קבלת־הפנים וחיפוי ראש הכלה, על־פי מנהגי יהודי איטליה. הזוג הושב על שני כסאות סמוכים זה לזה, ראשיהם חפויים בטלית, ורב אחד משלושת הרבנים שהיו נוכחים בטכס קרא לפניהם את הכתובה, ולאחר שהגיש לזוג לטעום מכוס הברכה, עלו כולם למעלה, על הבימה שלפני ארון־הקודש. שם עמדה כבר מוכנה חופה נהדרת. 4 נרות־חשמל לבנים עמדו זקופים מארבע רוחותיה. נברשת גדולה בעלת מאה פנסים הפיצה אור יקרות מסביב. מלמטה נשקף אולם ביהכ"נ רחב־הידיים על שורות ספסליו. קבוצת אנשים סקרנים, שנכנסה מן הרחוב לראות בטכס החופה, הצטופפה על־יד הבימה מלמטה. שלושת הרבנים עטופי טליתות ולבושים בגדי הכהונה השחורים, עם כיפה גבוהה על ראשם, השתתפו במצוה זו: אחד קרא את הברכות, השני סדר את הקדושין, השמש שבר פנס זכוכית וקרא: „מזל טוב!" והרב השלישי העלה את הזוג מתחת לחופה אל ארון־הקודש. בעמוד בני הזוג על המדרגות לפני הארון הפתוח מכוסים בטלית, שם הרב את ידיו על ראשם ויברכם בברכת „ישימך ד' כאפרים וכמנשה! ישימך ד' כרחל ולאה!" לאחר תפילה קצרה ירד הזוג מעל המדרגות והוטל לתוך זרועות החברים שחיבקוהו ונישקוהו. בעיני החברות עמדו דמעות. אחר כך שוב ירדו כולם אל חדר הרבנות. השולחן היה כבר ערוך, שתו לחיים ואיחלו זה לזה שנזכה לעליה מהירה וקרובה ולחוג את שמחותינו בארצנו. ארוחת צהרים אכלנו כולנו במסעדה, טיילנו קצת בחוצות רומא ועם דמדומי ערב שבנו אל העיר אוסטיה, אל הקיבוץ שלנו.

ערבי השבתות שנערכו בקיבוץ ונקראו „עונג שבת" יישארו למזכרת נעימה ויקרה בלב כל חברי הקיבוץ „בחזית". הם קורצים אלינו מרחוק ומושכים את לבנו בהוד יפעתם, ברוח שמחתם האמיתית, בחן היהודי המיוחד שהיה נסוך עליהם ולעולם לא נשכחם!

תארו נא לעיניכם: אולם מרווח ומקושט של חדר הקריאה, על קיר אחד בכל גודלו תלויה מפת א"י, על כל נקודות יישוביה, על הקיר השני מתאר ציור את המאבק המיואש של גיבורי גיטו ורשה, שבו נופלים חללים יהודים וגרמנים כאחד. על שאר קירותיו מצויירים נופי־נוי של ארץ־ישראל, עם סיסמאות שונות. באולם נהדר זה, שהיה מוצף אור חשמל בהיר, ערוכים שולחנות מכוסים מפות לבנות, שמסביבם יושבים כמאה בחורים ובחורות עם אורחים שבאו מקיבוצים אחרים, כולם צעירים, חבריא עליזה, המתאמצים להשכיח את יגון עברם בשירה ובזמרה. חברות צעירות וחינניות נושאות מן המטבח אל השולחנות סלסלות מלאות לחם, קעריות דגים ממולאים של קרפיונים, וגם בקבוקי יין לא נעדרו!

פתאום באו מרומא החתנים והכלות עם החברים השוש־בינין, הקהל קם ושר: מזל טוב! מושיבים את האורחים החשובים בראש השולחן, מוזגים את הכוסות ומברכים את הזוגות, וכל אחד עולה בברכותיו המבדחות על חברו וכל הקיבוץ מתלהב ושרוי במצב־רוח עליז ומרומם. מגישים אל השולחן בשר, מרק, לפתן־פירות ושוקולדה. בין מאכל למאכל שרה מקהלת החברים שירים ארצישראליים, שירי פרטיזנים וגם שירי הגלות.

לאחר סיום הארוחה מתחיל החלק „הרוחני" של הנשף. החברים קוראים ומדקלמים שירים, משל סופרים ידועים וגם משלהם. חבר אחד מקריא פואמה מלאה הומור וסאטירה, שחיבר לכבוד הזוגות. הקהל מקבל את יצירתו בתשואות סוערות. אני קורא לפני הקהל באידיש קטע אחד מתוך עתון עברי שאנו מקבלים מא"י. לבסוף קורא אחד החברים את העתון ההומוריסטי, המשקף בבדיחותיו את כל מאורעות השבוע בחיי הקיבוץ — עתון של ממש, על כל מדוריו וזוטר־תיו. הקהל מתפקע מצחוק מדברי הביקורת המבדחת, שהוא מצליף בה על ימין ועל שמאל.

בקיבוץ הקטן שלנו שמנה כמאה ועשרים איש, היו בחו־רים כשרוניים, כאלה שהיה בכוחם להעניק לאנשים למודי הסבל שעה של צחוק מעומק הלב, של קורת־רוח ותענוג המסיח מלבם את כל יגון חייהם.

ערב כזה של ליל־שבת, נסתיים בהצגה, שנערכה בחדר האוכל, על הבמה הארעית שהוקמה לשם זה. שם הוצגו תמונות מבדחות מחיי הגיטו ומחיי פרטיזנים. שמחים ושבעי־עונג שכבו החברים בשעה מאוחרת לישון, בדעתם שמחר שבת ולא צריך להשכים לעבודה.

ניהלתי בקיבוץ ארבעה חוגים ללימוד עברית. התלמידים והתלמידות למדו בחשק רב. אחרי הלימודים הקדישו שעה אחת להכנת השעורים. כן נתקיימו חוגים ללימוד כלכלה מדינית, תולדות הציונות וידיעת המולדת. מלבד זאת היה בא לפרקים חבר מ„מרכז לגולה", שהיה מרצה לפני החברים על נושאים מדיניים, סוציאליים וכלכליים, על בעיות הזמן הכי־חשובות, על שאלות העליה וההתישבות בא"י, על החיים השיתופיים של הקיבוצים. נאומיו היו מרחיבים את אפקי ידיעותיהם של החברים.

לשם ניהול העבודה התרבותית נבחרה ועדת־תרבות. היא עיבדה תכנית לבילוי ערבי השבתות ב„עונג שבת", הוציאה לפרקים עתון־קיר, הובילה פעמיים בחודש את החברים לקול־נוע המקומי, ערכה טיולים לרומא לשם סיור בעיר ועתיקותיה. ועדת התרבות שלנו ערכה סיורים יסודיים בשטח הגיטו העתיק על גדות הטיבר ושתי נסיעות לשם ביקור באופרה ברומא.

לאחר גמר העבודה רגילים היו החברים לנוח על שפת הים. איזה כוח נעלם משך את כולם אל מימיו הכחולים. הם

אהבו להשתטח על־פני החולות החמים ומתוך געגועים וכיסופים עמוקים היו מאמצים את מבטם אל קצה האופק, אולי תתגלה מעבר לקו האופק הספינה המיוחלת, שתכניס את כולנו אל תחת כנפיה ותעבירנו אל ארצנו. לא בכדי אמרו החברים, כי זהו הים שלנו! אולם לפעמים, כאשר עם דמדומי ערב עברה רוח צפונית על פני הים ותנע את גליו, אז קדרו פניו, גל רדף גל, משברים ונחשולים היו תוקפים את החוף, בשעה זו של הסתערות הים היו חברי הקיבוץ יושבים על סלעי החוף ומבטאים את כיסופיהם לארץ ישראל בשירה עגומה ספוגת געגועים.

הקרח זז

זרם הפליטים לאיטליה גבר והלך. הבאים לא רצו ללכת אל מחנות הצלב האדום או אל מחנות הפליטים שהיו בחסותם של השלטונות הבריטיים. הם נמשכו לבית מיוחד, עצמאי, שכולו יהודי. הקיבוץ „בחזית" שימש למופת לכולם, ומוסדות העזרה כגון „ארגון פליטי איטליה", „המרכז לגולה", הג'וינט ופקידי אונר"א, סייעו לייסוד קיבוצים חדשים לקליטת הפליטים הבאים. נציגי המפלגות באו לאוסטיה, שכרו להם בפינות־שקט חוילות יפות שעמדו ריקות מאדם, תיקנו מה שדרוש תיקון, אונר"א ציידה את הבית במיטות־עץ בעלות קומותים, עם מזרוני קש ושמיכות, נקבע שם ליצור החדש — והקיבוץ נפתח. באופן כזה נוסדו באוסטיה במשך חצי שנה שני קיבוצים נוספים של השומר הצעיר, „מפעילים" ו„בוני הנגב". ברחוב הקיבוץ „בחזית" הוקם קיבוץ חדש, דתי, בשם „שאר ישוב", מצעירי בני עקיבא. הם השתכנו בחוילה נהדרת, עם חצר רחבת־ידיים וכל הנוחיות, הבחורים האלה היו חרדים, שומרי דת, לא יצאו מפתח ביתם בלי כיפה על ראשם, המטבח שלהם היה בתכלית הכשרות: הבחורות היו תמיד עטופות ראש והן השתכנו בקומה העליונה, עבדו במטבח, בגינה ובנקיון הבית. בקומה התחתונה סודרה הישיבה, שבה ישבו בחורים ושמעו שעור בתלמוד מפי רבנים. הם גם הקדישו שעתיים ביום ללימוד תנ"ך ועברית. הג'וינט והרבנות הראשית ברומא סיפקו להם סידורי תפילה, גמרות, ספרי תנ"ך וספרי תהלים, וגם סייעו להם בהרבה להטבת מצבם הכלכלי, עד כי במשך זמן קצר נתבסס הקיבוץ החרדי יותר מאשר „בחזית", חוץ מזה הם קיבלו עוד סיוע כספי מועד־הישיבות שבאמריקה. קיבוץ דתי שני, בשם „נצח ישראל", הוקם גם הוא באוסטיה, וכן נוסד קיבוץ של פליטים בעלי־מקצוע, בשם „העובד", שתפרו לבנים, בגדים וכל מיני שמיכות. חוץ מכל הקיבוצים האלה נפתח כאן קיבוץ של דייגים, כהתחלה להגשמת הרעיון של הקמת בית־ספר ללימוד בניין סירות ותורת הדיוג. הנה כי כן נפתחו באוסטיה שבעה קיבוצים חדשים. כל אחד ערך בשעת פתיחתו נשף, הוזמנו אליו באי־כוח כל המוסדות, שהיו מטפלים בארגון הפליטים וכלכלתם, וגם חברי הקיבוצים השונים.

בינתיים רבו השמועות „מפה לאוזן" על עליה בלתי־חוקית שתאורגן בקרוב.

באמצע דצמבר קיבלתי מכתב מבתי הניה שישבה בטרייסט, כי היא עוזבת את הנקודה, תסור בדרכה לקיבוץ בעיר מסטרה, שבו היתה גיסתה זהבה, תשהה שם שבוע אחד ואחר כך תבוא אלי, לקיבוץ „בחזית". כעבור ימים אחדים הופיעו בקיבוץ שלנו שלושה חיילים ארצישראלים, אורחים מקיבוצים שונים היו שכיחים אצלנו יום־יום ותמיד הכינו במטבח כעשרים מנות נוספות עבור אורחים, אולם חיילים יהודים היו חזיון נדיר בקיבוצנו, משום שכל חייל היה עסוק בתפקידו ולא כל אחד מהם יכול היה להשתחרר לשם ביקור באוסטיה. בשבתנו אל השולחן לארוחת הצהריים נשאלו החיילים, אם שמעו על איזו עליה. הם ענו, כי בימים הכי־קרובים תתחיל עליה, אולם אימתי תגיע השעה אינם יודעים. לאחר האוכל הוזמנו חברי הנהלת הקיבוץ ע"י החיילים אל חדר המזכירות לישיבה סגורה. שם עובדה רשימה של 40 חברים, מראשוני הקיבוץ, והרשימה אושרה ע"י החיילים. החברים שאושרו נקראו אחד אחד אל המזכירות ושם הודיעו להם, כי עליהם להתכונן לשתים־עשרה בלילה, לשם יציאה לדרך, לעליה, אלא שכל הדבר יוחזק בסודי־סודות. איש משאר החברים לא ידע מזה כלום וכולם עלו כרגיל בשעה הקבועה על מטותיהם לישון. לאחר חצות הופיעו החיילים. 40 חברים שנועדו לעליה התחמקו בחשאי עם תרמיליהם מן הבית, בקחתם עמהם חבילות קטנות ושתי שמיכות לכל אחד, ויעלמו עם החיילים בשחור הלילה.

למחרת היום, כשקמו החברים משנתם וראו את החפצים המפוזרים באי־סדר על מיטות הנעדרים, הבינו מיד מה שנתרחש כאן בלילה. מילא, טענו החברים, הם זכו לעליה, תהא דרכם צלחה, אבל מדוע לא נתנו לנו להיפרד מהם, מחברים אהובים כאלו? זהו עוול שאין כמוהו! בשמונה בבוקר, בטרם התחילה עבודת־היום הוזעקו כל החברים לאסיפת הקיבוץ, שבה אישרה המזכירות את עובדת עלייתם של 40 חברים והוסיפה, כי בקרוב תתקיים עליה גדולה יותר מזו, ולפי שעה אוסרים איסור חמור על כל החברים לנסוע היום לרומא, ואיש בל יצא במשך היום מפתח הקיבוץ החוצה. משום כך הועמדו שומרים על־יד דלת היציאה.

כעבור ימים אחדים נתקבלו חברים חדשים לקיבוץ, למלא את מספר הנעדרים, ועבודת הקיבוץ שטפה שוב כמקודם במלוא הקיטור.

כעבור שבוע קיבלתי מכתב מבתי ומכלתי, שבו הן מודיעות לי, כי גם הן שתיהן אושרו לעליה ובקרוב תפליג ספינתם לארץ המולדת, והן מאחלות לי שבקרוב נתראה בארץ ישראל. שמחתי מאד למכתב הזה ואיחלתי להן בלבי דרך צלחה! בסוף חודש ינואר נתקבלו מכתבים מן הארץ, וביניהם מכתב מבתי וכלתי, שבו הן מודיעות, כי ספינתן „אנצו סירני", שהסיעה 900 פליטים, נתפסה לא רחוק מחופי הארץ ע"י אניות־משחית בריטיות והובלה לחיפה. כל הנוסעים הועברו למחנה תיל בעתלית, ויש תקווה שבקרוב ישחררו אותנו. ואמנם כעבור שבועיים לשבתם בעתלית שוחררו כולם והגיעו לתל־אביב.

שלושת ירחי החורף, דצמבר, ינואר ופברואר, עברו עלינו בציפיה. החורף באיטליה אינו קר כמו בפולין וברוסיה, אבל גם אינו חם כמו בארץ ישראל, הוא ממוזג, עליו אפשר לומר: לא חמימא ולא קרירא. בשעה שהחמה חבויה תחת מפלשי עבים קודרים, מנשבות רוחות צפוניות והים סוער ומעלה גלי קצף, עד שהנך שומע את שאון גליו אפילו מתוך שנתך ואנוס אתה להתעטף באדרת חמה בצאתך החוצה. גם החנוונים האיטלקים מבעירים אש בסירי־נחושת גדולים ומתחממים לאורם. אולם כשהחמה מנערת מעליה את נטל העננים והשמיים

מתבהרים, מוכרח אתה להשליך מעליך את האדרת וחם לך בכל אבריך.

בחודש מארס הוריקו העצים בחורשה שממול ביתנו, התעטפו בעלים חדשים וירוקים. מתוך האדמה מבצבצים עשבים חדשים מרהיבי עין בירקרקותם, נשמע צפצוף עליז של צפרים, הטבע מתעורר לתחיה.

במשך חדשי החורף נתקיימו בעיר אוסטיה שלושה כינוסים: הראשון כונס ע״י „ארגון פליטי איטליה״, ובאו אליו צירים מכל קיבוצי הפליטים שבאיטליה. 3 ימים נמשך הכינוס, נתקבלו החלטות חשובות על שיפור מצב הפליטים בכל מקום. הכינוס השני היה של „השומר הצעיר״, גם אליו באו צירים מכל הקיבוצים השומריים. השלישי היה כינוס של מורים העובדים בקיבוצים בסביבות רומא, שהוזמנו ע״י ועדת התרבות כדי לדון בפעולתם התרבותית ובהשבחת שיטת הלימודים. יוסף ברץ, פתח את הכינוס בדברים חמים ומסר למורים דרישת־שלום חיה מהישוב הארצישראלי, סקר את המצב המדיני ואיחל לכינוס הצלחה בעבודתו. מרצים שונים הסבירו לקהל המורים, על פי שיטה דידקטית, כיצד ללמד מבוגרים היסטוריה, מתמטיקה, תנ״ך ועברית. מנהל ועדת התרבות, ירושלמי, הפגין לפני המורים שעורים מעשיים עם בוגרים בלימוד תנ״ך והשפה העברית. גם אני נתכבדתי מטעם ועדת־התרבות להרצות לפני המורים, כיצד להקנות לבוגרים את יסודות השפה העברית וכללי הדקדוק בזמן קצר. שיטתי החדשה בלימוד הדקדוק נדפסה ע״י ועדת התרבות ונשלחה לכל המורים בקיבוצים. המורים התאוננו על המחסור הגדול בספרי־לימוד בספריות ובעתונים עברים מא״י, אחרים קבלו על מחסור בחדרים מיוחדים ללימוד וסיפרו, שהם נאלצים להשתמש בחדר־האוכל או בחדר־הקריאה, ושם מפריעים להם בעבודתם. כל צירי הכינוסים שהוזמנו לאוסטיה ביקרו בקיבוץ „בחזית״ ונהנו מן המטבח שלנו בימי שהותם.

נזדמנתי פעם בשעת ארוחת־צהרים עם הד״ר נכון, בא־כוח הסוכנות היהודית ומנהל משרד־העליה מרומא. סיפרתי לו קצת הגלגולים שעברו עלי וביקשתיו לדאוג לסרטיפיקט עבורי, כי מפאת גילי אין אני יכול לסכן את נפשי בעליה בלתי־חוקית. הוא רשם את שמי בפנקסו והבטיח לי למלא את בקשתי, כאשר רק יקבל מספר רשיונות לעליה. גם מר יוסף ברץ נפגש עם הד״ר נכון והמליץ עלי, ואני כבר שעשעתי את נפשי בתקווה שאקבל בקרוב רשיון־עליה ולא איאלץ להתגנב לארץ־ישראל כפושע או כמבריח הגבול.

לאחר הכינוסים השתלט שוב השקט בקיבוצי אוסטיה והחיים זרמו אצלנו במהלכם הרגיל, אולם מצב־רוחנו לא היה מדוכא כבתחילה: השתעשענו בתקווה לעליה קרובה, מכיוון שהקרח זז ממקומו, העליה הראשונה הצליחה, ובקרוב תגיע עליה שניה.

דרך לה־ספציה

החודש מארס מתקרב לסיומו. החמה שוב לוהטת. שמים כחולים, עמוקים ובהירים נמתחים מעל. הים מנצנץ מרחוק בגליו המכספים. החבריא הצעירה של בית־הספר לדייגים יצאו בסירותיהם הימה לדיג. האביב החביב ממשמש ובא. הסביבה טובלת בירק החורשות. התמרים הגאים זקפו את כפותיהם הירוקות לנוכח השמש. לאורך חוף־הים עובדים פועלי־בנין איטלקים למאות: הם מקוממים מחדש את החוילות המרוסקות, את מרחצאות־הים המופצצות, את בתי־הקפה והשעשועים, שעמדו מקודם על שפת־הים. מכוניות־משא מביאות חמרי־בניין: שקי מלט, לבנים, חול, חימר, זיפזיף ואבנים. בכל מקום מתנהלת עבודה קדחתנית לקימום ההריסות והבניינים הולכים וגדלים מיום ליום. עשירי רומא באים הנה במכוניותיהם המבריקות והמצוחצחות, מי לשכור לו דירה לעונת הקיץ ומי לתקן את החוילה שלו הפרטית.

אנו מסתכלים בעיני קנאה בעבודת האיטלקים: אנו מקנאים בהם, שיש להם מולדת יפה כזו, עם ים כחול ומבריק שכזה, עם שמים כחולים ועמוקים כאלה. וגעגועים חזקים תוקפים אותנו לארצנו היפה המשועבדת לאנגלים, לימנו הכחול הנעול לפנינו. אנחה מרה מתפרצת מתוך הלב וזעקה תובענית נפלטת מפי הפליטים: מתי יגיע הרגע המאושר, מתי נזכה גם אנו לעלות ארצה, לבנות את המולדת!

השעה המאושרת הגיעה בקרוב. ביום בהיר אחד, שבועיים לפני חג הפסח, באו שוב לקיבוץ חיילים והודיעו, שכל החברים צריכים להתכונן לעליה עוד הלילה! בקיבוץ יישארו רק האנשים מגיל 50 ומעלה והחברים החדשים שהגיעו לכאן בימים אלו, במספר 20 איש. בקרוב יבואו הנה פליטים חדשים שימלאו את מקום היוצאים, ועל החברים לקחת רק את הבגדים הכי־הכרחיים ולעשותם לחבילות קטנות, וגם לקחת שתי שמיכות לכל אחד, תיכף ומיד להעמיד על־יד הדלת שמירה מעולה לבלתי לתת לאיש לצאת ולהיכנס לקיבוץ. „בחצות הלילה נשוב אליכם, שלום!״

עליצות פראית תקפה את כל חברי הקיבוץ, האנשים התחבקו והתנשקו, דמעות־גיל עמדו בעיני כולם, אחדים נדהמו מן האפתעה הפתאומית ולא ידעו מה לעשות. ופתאום פרצו כולם בהורה סוערת, שהרצפה רעדה תחת רגלי המחוללים.

המזכירות פקדה להפסיק את העבודות בקיבוץ ולהתחיל באריזת החפצים ובהכנת צידה לדרך. מבין החברים הנשארים נבחרה הנהלה חדשה, שלידיה נמסר רכוש הקיבוץ. הוטל לנקות את הבית, לכנס את החפצים שכל אחד משאיר בחדרים ולסדר הכל עד שיבואו חברים חדשים.

כעבור שעות מספר היה הכל ארוז וחבוש: לכל אחד היה תרמיל על השכם ושתי שמיכות ארוזות ביד.

אותי לא רצו ראשי הקיבוץ לקחת אתם: הם אמרו שבקרוב אסע בסרטיפיקט, באופן חוקי.

בתי בכתה, שהיא שוב צריכה להיפרד מעלי, אולם אני ציויתי עליה לא להישאר כאן ולא לעזוב את החבורה. היא ניחמה אותי, שלא אצטרך כמותה לסבול נדודי־דרך ואפשר אפילו שאקדים לבוא ארצה לפניה.

בתשע בערב הופיעו החיילים וערכו ביקורת חמורה בכל התרמילים. חפצים רבים הושלכו מהם וסוף־סוף נתכשרו כולם. אחר כך הוגשה ארוחת־ערב טעימה. אכלו את הארוחה האחרונה בתאבון גדול ואחרי האוכל התחילו החיילים, עם חברי המזכירות, לארוז בשקים את מלאי המזון שהיה במחסן: שימורים, ככרות לחם, חתיכות סבון, שומן, קופסאות חלב, סיגריות, שוקולדה, תפוחי־זהב ולימונים — 15 שקי מזון נערמו זה על גב זה. בין כך הגיעה שעת חצות, אחדים השתטחו על מיטותיהם לנמנם קצת, כולם חיכו בקוצר־רוח לבוא

הרגע המאושר. בשעה ארבע, כשהפציע עמוד השחר, נשמע פתאום טרטור מנועים. כולם קפצו אל החלונות והנה נראתה שורה ארוכה של מכוניות, עומדת בחוץ על־יד הקיבוץ.

החיילים כינסו שוב את החברים לאולם־הקריאה והודיעו להם, כיצד להתנהג בדרך נסיעתם. הם התחילו להוציא את החברים קבוצות־קבוצות, בנות עשרה אנשים. הנהגים הושיבו אותם במכוניות צבאיות גדולות, שכוסו מיד ביריעות־בד גדולות.

נפרדתי מכל החברים בברכת „דרך צלחה" ול„התראות בתל־אביב!", האצלתי לבתי נשיקות אחדות ויצאו אל הגזוז־טרה לראות בצאתם לדרך. המכוניות שלנו הצטרפו לשאר המכוניות, שבאו מקיבוצים אחרים, וכך יצאה לדרך שורה ארוכה בת 35 מכוניות. ניתנה פקודה לצאת, ושיירת המכוניות זזה ממקומה ותעלם בדמדומי הבוקר.

לאחר צאת החברים נשאר הבניין המהודר של הקיבוץ, שהיה תמיד שוקק כנחיל דבורים, שמם, דומם וריקן, וכאילו הקירות על כל תמונותיהם וציוריהם בכו מתוך ריקנות ושממון. עצבון נורא השתלט בכל חדריו. גם הקיבוץ הדתי הסמוך „שאר ישוב" נתרוקן מאנשיו. משאר הקיבוצים לקחו גם כן 75 אחוזים מחבריהם, ואלה שנשתיירו התהלכו מדוכאים ברוח נכאה ובלב נשבר: מי יודע, — אמרו, — אימתי תתקיים עוד עליה. למחרת, לאחר צאת החברים, באו מבית־ההבראה בחורות אחדות, הן נחפזו לבוא הנה, אולי תספקנה להיספח אל חבורת היוצאים. מה גדל כאב לבן בראותן, כי הן איחרו את המועד והקיבוץ ריק ושמם. הן התיפחו בבכי מר. התאמצתי לנחם אותן, אבל לא הועילו כל התנחומים.

לפי סיפורי החברים, עברה שיירת המכוניות, הטעונות למעלה מאלף איש, במהירות הבזק על־פני כבישים שונים בכיוון לצפון איטליה בלי שום עיכוב והפרעה מצד מישהו, אולם בהתקרבה אל העיר לה ספציה, נעצרה כל השיירה ע"י המשטרה האיטלקית. היא חשדה שבמכוניות נמצאים פאשיס־טים מספרד, שעל־פי שמועות שנפוצו עתידים היו לבוא לאיטליה באותם הימים. לאחר חקירה ודרישה מפורטת שנמ־שכה שעתיים והודות להסברתם הפקחית של חיילינו, הצליח בידם להביא את כל המשלוח בשלום אל נמל לה ספציה, ושם עגנה כבר הספינה „פדה", ששינו את שמה ל„דב הוז". לאחר הורדת האנשים ומטענם אל רציף הנמל, נעלמו מיד המכוניות וחזרו למקומן. מיד ניתנה פקודה לעלות על הספינה ולהעלות גם את המטען.

כעבור שעה הופיעה ליד הספינה פלוגה של המשטרה האנגלית, מזויינת במכוניות־יריה ובמקלעים, ובהיוודע לה, כי היהודים האלה רוצים לעלות באופן בלתי־חוקי לא"י, עלו שוטרים אחדים על סיפון האניה על מנת לגרש את כולם משם. אז נשמעה פקודה בעברית: „איש אל יזוז ממקומו!" מלחים אנגלים אחדים עלו על הספינה, על מנת להובילה אל נמל גנואה ומשם יובלו היהודים אל מחנה פליטים, אולם מצאו את מנוע הדיזל בלי ראש, ודרך־אגב הודיעו להם, כי אם ינסו להזיז את הספינה ממקומה, היא תפוצץ עם אנשיה ועם האנ־גלים ביחד. כראות המלחים ואנשי המשטרה, כי הפליטים נוטלים בידם מטילי ברזל ואלות ומתכוננים לעמוד על נפשם, ירדו מעל האניה, באסרם 3 אנשים מהנהלת הספינה, שני איטלקים ויהודי אחד, ודרך אגב הודיעו מטעם הרשות האנ־גלית והאיטלקית, שהוטל על הספינה איסור יציאה מתוך הנמל בלי רשיון מאת השלטון המקומי. עם האיטלקים אפשר היה לגמור את הענין בכי טוב, אבל מאחורי גבם עמד האנגלים.

נשלחה שאילתה ללונדון, אולם הממשלה האנגלית שתקה באין ברירה פרצה על הספינה שביתת־רעב, כהפגנה נגד אדישותה וקשיחות־לבה של ממשלת אנגליה כלפי ייסורי הפליטים ועינוייהם. נתקבלה החלטה פה אחד לגווע כאן מרעב ולא לרדת מעל הספינה.

ביום השלישי לצום איקלע לספינה מנהיג מפלגת הלייבור באנגליה, מר הרולד לאסקי. הוא שהה אז כבא־כוח מפלגתו בכינוס סוציאליסטי במילאנו, ובשמעו ע"ד שביתת־הרעב, סר אל האניה. בראותו את הנשים ההרות והילדים השטוחים על־גבי הסיפון עלופי־רעב, נתעורר בלבו הזיק היהודי ויבקש מיד מכולם להפסיק את שביתת־הרעב בהבטיחו להם להשפיע על ממשלת אנגליה להעניק לכולם רשיונות־עליה. הוא מבקש להמתין לתשובה עד ה־19 באפריל.

לאחר שנפרד מאת הפליטים בדברים חמים, עזב את הספינה לקול תשואות סוערות של הקהל. בחמישה־עשר לחודש אפריל נתקבלה מאת ממשלת אנגליה תשובה חיובית, אבל בתנאי: להעביר תחילה רק את מחצית הפליטים ובפעם השניה את החצי השני, משום שבספינה קטנה כמו „פדה" אי־אפשר להעביר למעלה מאלף איש בבת אחת. כתשובה לדרישת ממשלת אנגליה הובאה למחרת ספינה שניה אל הנמל. שוב נשלחו מברקים ללונדון, ולאחר דיונים שנמשכו כמה ימים, הסכימה ממשלת לונדון לתת רשיון להפלגת שתי הספינות בבת אחת. את שמחת הפליטים אי־אפשר היה לתאר: מאבקם הוכתר בהצלחה וכולם נוסעים באופן חוקי לא"י.

ואז נתעוררה בתוך מפקדת הספינות שאלה חדשה: מכיון שעליה זו הפכה לעליה חוקית, הלא מוטב להכניס לתוך האניה מספר חיילים נכים, נשים הרות וזקנים תשושי־כוח, במקום הצעירים שיש בכוחם לנסוע בדרך בלתי־חוקית. למחרת פנתה המפקדה בכרוז אל כל העולים: מי מכם רוצה לנדב את מקומו לחיילים נכים ונשים הרות ולעלות אחר כך באניה הבאה? על כרוז זה נענו בחיוב 32 איש מן הצעירים. מיד הודיעו לרומא ולמילאנו, ל„מרכז הגולה", שיישלחו לספינה 32 איש מן הנכים, הנשים ההרות והזקנים. בתי שמעה זאת וניגשה מיד לראש המפקדה בבקשה להביא הנה את אביה היושב בקיבוץ „בחזית" ומצפה לרשיון־עליה לארץ ישראל. בקשתה נתמלאה.

למחרת קיבלתי מברק לבוא לנמל לה־ספציה להפלגת הספינה. כל הלילה לא יכולתי להירדם מחדוה, שאני עומד על סף הגשמת תקותי ושאיפותי, שבקרוב אגיע ארצה ואזכה לראות את ילדי ונכדי ולנשק את אדמת המולדת. ומה גדלה שמחת בתי וכל חברי הקיבוץ, כשראו אותי נכנס לרציף הנמל. — „הנה המורה שלנו!" — הכריזו תלמידי ותלמידותי מתוך שמחה.

מסרתי לחברי הקיבוץ את כל המכתבים שנתקבלו על שמם והבאתי לאחדים את החפצים שהשאירו בקיבוץ, ושמחתנו רבתה עד אין לשער.

אנו מפליגים ארצה

בהיכנסי אל שטח הנמל דרך שער־הברזל הסגור, שעל פתחו שמרו 4 בחורים לבל ייכנס איש ובל יצא בלי רשיון מפקדת הספינות, נתגלתה לפני עיני תמונה בלתי־נשכחת. כל חצר הנמל רחבת הידיים, המבותרת לאורכה בפסי מסילת־הברזל והתופסת שטח של 300 מטר לאורכה ו־80 מטר לרוחבה, משער־הברזל עד חוף־הים, כבושה ע״י מחנה עצום של פליטים יהודים מן הקיבוצים שבסביבות רומא. כל חצר הנמל שייכת עכשיו לנו, זו היא הטריטוריה שלנו והספינות העוגנות בנמל זהו הצי שלנו ואין לזר חלק בהם, אפילו לשוטר איטלקי אסורה הכניסה לכאן בלי רשיון מיוחד מאת מפקדת הספינות.

מיריעות־הבד הארוכות והרחבות שעל גבי הספינות ערכו הפליטים סוכות, סוכה לכל קיבוץ. סוכות כאלו הוקמו בסדר יפה לפי מספר הקיבוצים שהובאו לכאן. בראותי את האהלים האלו, נפלט מפי הפסוק: מה טובו אהליך יעקב משכנותיך ישראל! הסוכות השתרעו מצד השמאל של החצר. המזרחיים ובני עקיבא מן הקיבוץ „שאר ישוב" תפסו את פינת החצר לא רחוק מן השער. בחור דתי אחד, חבוש כיפה, שישב על הרציף שעל שפת־הים מוקף חבורת בחורות, קרא והסביר לפניהן פרק אחד בספר מלכים. זהו פרק היומי שלהם בתנ״ך, שממשיכים ללמוד אותו גם כאן. נשים אחדות מבוגרות, עם פאה נכרית על ראשן, עסקו על־יד המטבח, שני רבנים השגיחו על הכשרות. קבוצת בחורים אדוקים עמדה על־יד עמוד חשמלי, שאליו היתה מחוברת מכונת־גילוח חשמלית, ואחד היה מגלח בה את זקנם של החברים לפי התור. הם מצאו היתר לגילוח בעזרת חשמל. אחרי קיבוצי החרדים עמדו סוכות גורדוניה, בורוכוב, הפרטיזנים, החלוץ, שהיוו את המרכז. לבסוף השתטחו בסוכותיהם קיבוצי „השומר הצעיר": „בוני הנגב", „מעפילים" והקיבוץ „בחזית". סמוך לקיבוצי השמאל היה מסודר מטבח, ששם היו מבשלים כל יום מרק וגם תה: החברים אכלו על־יד סוכותיהם, בשבתם על גבי חתיכות־עץ או אבנים בחוץ ובהחזיקם בידם את צלחת המרק. בלילה ישנו בסוכות, בהציעם על גבי הקרקע שמיכה, למראשותם — תרמיל החפצים ומלמעלה התעטפו בשמיכה שניה. ועל אף תנאי האכילה והשינה הבלתי־אנושיים, הרגישו את עצמם כאנשים הכי־מאושרים בתבל: ראשית, שמאבקם הוכתר בהצלחה, ושנית, שהם עולים ארצה באופן חוקי.

עם דמדומי הבוקר היו הבחורים קופצים מתוך הסוכות זריזים, עליזים ומאושרים, מתגלחים ומתרחצים על־יד ברזי המים שהיו בחצר. היו שהלכו להתקלח תחת המקלחות בבית מיוחד על־יד השער. זה היה כעין בית־מרחץ בשביל הפליטים, שעד הצהרים השתמשו בו הגברים ואחרי הצהרים — הנשים. בשבע בבוקר עמדו כל החברים מחוץ לסוכות והתנועה רבתה בחצר. מכרים וידידים שוב נפגשו בחצר והקבילו איש את אחיו בחיוך מאושר וידידותי ובברכת־הבוקר. כל פנים צהלו לקראת השמש העולה מקצה האופק, על־פני ראי־המים המנצנץ. בשמונה בבוקר נשמע מתוך הספינה קולו של כרוז ע״י הרמקול: „הסתדרו למפקד!", וכולם כאיש אחד הסתדרו בשתי שורות ארוכות לפני הספינה „דב הוז". ניתנו פקודות אחדות הנוגעות לסידור העבודה היומי ואחר כך, תוך פקודת „דום"!, הושרה „התקוה" תוך הנפת הדגל הלאומי לראש התורן. אחר כך חילקו התורנים של כל קיבוץ ארוחת־הבוקר, וככה התנהל סדר־היום בנמל.

על־יד הרציף עגנו שתי הספינות שלנו, ששינו את שמן. על הספינה הגדולה צבע הצייר של קיבוצנו, צבי לאנדסמאן, את השם „דב הוז", ועל השניה הקטנה ממנה — את השם „אליהו גולומב". כל החצר, המוצפת אור נעים של שמש האביב, מלאה זוגות של נוער עליז. על־יד סוכות החרדים עומד מנין של יהודים עטופי טליתות לבנות, המתפללים בהתלהבות. הם מביעים שבח והודיה ליושב מרום שהציל אותם מידי הרוצחים, הוציאם מבין שיני אריות, הן מגיהינום הנאצי, ועזר להם ע״י צום ותפילה להתגבר כאן על הסטרא אחרא, ועכשיו הוא מסיעם לארץ ישראל!

על הספינות שלנו מתנהלת לפי שעה עבודה קדחתנית. מתקנים ומנקים את המכונות, תולים את מיטות הבד על מקומן, מתקינים מטבח על הסיפון, שאפשר יהיה לבשל משהו בדרך. המכוניות הגדולות של הג׳וינט מביאות אל החצר קופסאות מלאות מזון ופירות בכל שעה, כדי להכין מלאי של מזון בספינות, שיספיק לכל הפחות לעשרה ימי נסיעה. מכוניות אונר״א מביאות גם הן מזון להזנת הפליטים במשך שהותם כאן, הן מביאות גם שימורים וקופסאות חלב מתוק כצידה לדרך. מאת הג׳וינט הובאו שקים מלאים בגדים ונעליים משומשים, שחילקום לפליטים הנצרכים.

מאחורי הסורג שעל יד השער הסגור הצטופף כל היום קהל אנשים: ביניהם היו פליטים חדשים מן הסביבה, שבאו להיוודע אולי יעלה בידם להיספח אל העולים. היו גם שבאו להיפרד מעל חבריהם ומכריהם לפני הפלגת הספינות. כל אלה עמדו מאחורי הגדר ולא הורשה להם להיכנס אל החצר. הם הסתכלו בנו בעיני קנאה. חוץ מן היהודים לא חסרו סתם איטלקים סקרנים ועתונאים, שבאו לראות מה נעשה בחצר היהודים. תמהנו ושמחנו על היחס האדיב שהראתה לנו האוכלוסיה המקומית מראשית בואנו אל חצר הנמל. כשנודע בעיר, כי על הספינה פרצה שביתת רעב, החישו האיטלקים להביא לנו אוכל; הם עמדו מאחורי הסורג והתחננו, שנקח מהם את המזון שהביאו, והצטערו מאד כשסירבנו לקחת מידם את מתנתם. פעם הגיעה אל השער שלנו פלוגה גדולה של קומוניסטים, עם דגלים אדומים, ויבקשו מאת מפקדת הספינות להרשות לקיבוצים להשתתף בתהלוכת חגיגה בעיר. המפקדה הרשתה, וכל הקיבוצים השמאליים, על דגלם האדום ועל דגלם הלאומי, לבושים חולצות לבנות, השתתפו בתהלוכה ברחובות העיר והתזמורת האיטלקית ניגנה את השיר „קדימה הפועל"! גם בראשון במאי ערכו „השומרים" חגיגה נהדרת בחצר, עם נאומים, הקראות, שירים והצגות.

למחרת היום התחילו ההכנות להטענת הספינות. הובא במכוניות מזון רב מכל המינים, שהורד למטה, למחסן מיוחד; נמלאו הדודים מים טובים לשתיה לעשרה ימים, נתלו מיטות־הבד על־גבי מוטות־הברזל, בשש קומות זו על גב זו. נפרקו מעל הסוכות שבחצר יריעות־הבד הגדולות ונסחבו למעלה, על הסיפון, שתהיינה למגן ולמחסה מפני השמש ומפני הרוחות והגשמים. בספינה „אליהו גולומב" נשתכנו הקיבוצים הדתיים וגם גורדוניה ובורוכוב, ועל הספינה „דב הוז" הועלו, על־פי פקודת המפקדה, הקיבוצים השמאליים ו„פרטיזאן־חלוץ", וכל אחד קיבל את מקומו. המפקדה הזמינה את העולים אחד אחד,

לפי רשימת הקיבוצים, לעלות אל תא המפקדה, ושמה נתנו לכל אחד תעודת־עליה.

אחר כך הוזמנו 32 האיש שנדבו את מקומותיהם לטובת הנכים, הובטחה להם מאת המפקדה עליה עם הספינה הבאה, הם הושבו במכונית ונשלחו אל הקיבוץ הסמוך. מיד הוכרז ברמקול מתא המפקדה, כי מחר בארבע אחה"צ אנו יוצאים לדרך.

לשמחתנו לא היה גבול. רבים מן הפליטים היו מזועזעים כל כך, שלא יכלו לעצום את עיניהם כל הלילה.

למחרת, בשלוש אחה"צ, כשהתכוננו להפלגה, הופיעו לפני הספינות משלחות שונות עם דגלים מן העיר, ביניהם ראש העיר בלוית באי־כוח המוסדות הממשלתיים. באי־כוח הקומו־ניסטים על דגליהם האדומים, נציגי אונרר"א והג'וינט, נציג המוסדות של יהודי רומא, — הם באו לברכנו בברכת־הדרך. ראש העיר לה ספציה אמר דברים חמים ומעודדים: הוא איחל לנו לבנות מהר את ארצנו ולהקים שם מדינה יהודית עצמאית. ד"ר נכון, מנהל הסוכנות ברומא, ענה איטלקית. הוא סיפר על הלבטים והקשיים שאנו פוגשים בדרך בניין ארצנו ולבסוף הודה לראש העיר ולכל האוכלוסיה האיטלקית על יחסם הטוב לפליטים ועל הכנסת האורחים הלבבית של מוסדות העיר. נאומים יפים הושמעו מפי בא־כוח המוסדות היהודיים וגם מפי נציגי הפליטים, שהביעו את תודתם לעם איטליה, במיוחד לתושבי לה־ספציה, על השתתפותם בצערנו בשעה הגורלית של הצום ההיסטורי. לבסוף הושרה „התקוה" וההמנון האי־טלקי, מנועי הספינות התחילו לטרטר, האניות זזו ממקומן וה„צי" שלנו הסתובב ויצא למרחבי הים, לקול תשואות הקרואים שעמדו בנמל ולקול שירת העולים. „אנו עולים ארצה בשירה ובזמרה!"

הלב מתרונן כלב הים

„הצי" שלנו בעל שתי הספינות, המלא חברה עליזה ומתרוננת, חוצה את המים הכחולים של הים הטירני. מרחוק נשקפים האיים קורסיקה וסרדיניה. אנו עוברים לפני האי סיציליה עם ערי־הנמל שלו, פלרמו ומסינה, ונכנסים אל הים השקט והכחול — ים התיכון.

החמה האביבית שופעת זרמי אור וחום על הים המנצנץ בקשקשי גליו ועל הספינות שלנו. רוח צוננת קלה משיבת־נפש נושבת מתוך הים ומפיגה את החום. לפרקים נראית מרחוק אניה גדולה של נוסעים, החשה לדרכה במלוא הקיטור. עדת שחפים לבנים, שהתנדנדה על־פני גלי העם, הופחדה ע"י ספינותינו, התרוממה למעלה ותיעלם באוויר הזך.

ספינתנו „דב הוז" המצויידת בדיזל משובח, חוצה לבטח ובלי שום הפרעה את המים הכחולים, בעשותה 18 ק"מ לשעה. הספינה השניה „אליהו גולומב" נגררת מרחוק אחרי ספינתנו בעשותה רק 12 ק"מ לשעה. בכל שעה מוכרחה ספינתנו להאיט את מהלכה, שלא להתרחק מחברתה המפגרת מאחור. עז בנו הרצון לבוא יחד אל חופי המולדת.

למעלה, בסוכה על־יד ההגה, עומד הקברניט שלנו, ימאי מומחה ובקי בנתיבות הים. בקצה השני של הספינה, על החרטום הגבוה, נופשים להם על מזרונים יפים, תחת מכסה של יריעות־בד הנכים שלנו והנשים ההרות. בנכים הללו משתקפת הטרגדיה של עמנו: אחד מהם גידם, השני קיטע, השלישי נשען בלכתו על קביים, הרביעי נתעוור בעינו האחת, החמישי פצוע בגופו — זהו התגמול שקיבלו על הקרבתם לנצחון מעצמות־הברית. הם אומרים: „לא כדאי היה לתרום כל כך הרבה דם לנצחון העמים „הדמוקרטיים", המתיחסים בקשיחות־לב איומה ליהודים ונועלים את שערי הבית הלאומי אשר הובטח להם". תחת היריעות שוכבות כשתי עשרות נשים הרות, הנושאות בחובן מתנות לישוב הארצישראלי בהגיען ארצה.

למטה, תחת חרטום הספינה, נמצאים שלושה חדרים: אחד משמש חדר־שינה למלחי הספינה, השני — בית מרקחת שבו עובדים רופא ושתי אחיות, והשלישי — חדר חולים, שבו שוכבות עכשיו 3 נשים שחלו במחלת־הים. לאחיות יש עבודה מרובה כל היום: אחד בא לחבוש פצע שטרם הגליד מזמן המלחמה, השני מבקש טיפות לעיניו, השלישי — לחבוש את רגלו, הרביעי בא בשיניו. הצד השווה שבין כל הפליטים — אומר הרופא — שכולם חולים בגופם ובנשמתם ומזועזעים עד היסוד. על הספינה נמצא גם רופא־שינים מן הפליטים, המרפא את השיניים חינם. למטה בספינה נמצא מחסן מצויד במקרר, ובו מלאי המזון.

למעלה מותקן דוד גדול של מים מתוקים, שיש בו כדי להספיק לעשרה ימים. במים עושים קימוצים: מחלקים מים במימיות לשתיה רק פעמיים ביום; מים לכביסה ולרחיצה היו מספקים ברזים אחדים מעל גבי שוקת עשויה פח לאורך משני צדי הספינה. בפינה על הסיפון הוקם תנור, שעליו מבש־לים מרק לארוחת צהרים. בפינה השניה הותקנו חדרי שימוש, באחד מהם מקלחת שאינה פנויה אף לרגע. למספר כזה של אנשים אינה מספיקה מקלחת אחת בימים החמים. על ספינתנו נמצאים 600 איש, הצפיפות מרובה, למטה במדור התחתון חסר ממש אוויר לנשימה. בצהרים עולים האנשים על הסיפון לשאוף רוח צח ולהתענג על תכלת מי הים, אולם ישנם כאלו המעדיפים לשכב על־גבי המיטה ולחטוף שיחה לבבית עם השכנים. אוכלים על הסיפון שלוש פעמים ביום: בבוקר ובערב אוכלים אכילה קלה, בצהריים ממלאים מה שהחסירו בבוקר. תזונת החולים, הנכים והנשים ההרות היתה יותר טובה: מוסי־פים להם קופסאות חלב מתוק, חמאה, שתי ביצים, נקניק ופירות. בכלל לא רעבנו באניה ואיש לא התאונן על התזונה הרזה: היה זה עניין בלתי־חשוב ליהודים הנוסעים לארץ ישראל.

על אף שראשי הקיבוצים ועוזריהם היו מקבלים את האוכל ומחלקים בין חבריהם, היתה הצפיפות מרובה במיוחד בשעות חלוקת האוכל. איני מבין באמת, כיצד היו מסתדרים העניינים, אילו נמצאו על־גבי האניה הזאת למעלה מאלף איש, ודאי היתה הנסיעה עולה בקרבנות.

על הסדר והנקיון באניה היו מפקחים חברי „פרטיזאן־חלוץ". בכל יום, בחמש בבוקר, כשהשמש עוד לא נראתה באופק, וכל האנשים היו עוד שקועים בתרדמה, ניגשים התור־נים לרחיצת סיפון הספינה במי הים. שנים־שלושה ימים עוס־קים בזה כל הקיבוצים חליפות, לפי התור שנקבע ע"י המפקדה. כל הפקודות ניתנות מתוך תא המפקדה ברמקול בעברית פעמיים ביום, ב־8 בבוקר וב־8 בערב. הונהג עוד מן הימים שעמדנו בנמל לה־ספציה, שכל החברים מסתדרים בשורות

ישרות על גבי הסיפון למפקד, שבו מניפים ומורידים את דגלנו התכול־לבן על ראש התורן לקול שירת „התקוה".

לא ישבתי בטל גם אני בהיותי על האניה. יחד עם קבוצת תלמידים היינו פורשים לקרן זווית בקצה האניה, מאחורי סוכת הקברניט, רחוק משאון הנוסעים, ושם הייתי מסביר להם מאמר בעתון ארצישראלי שנתגלגל לידי. היו התלמידים והתלמידות בולעים כל מלה עברית שנפלטה מפי.

אני ובתי תפסנו מקום במיטות העליונות שעל־יד המדרגות המובילות למטה, אל תוך האניה. למראשותי, מן הצד השני, שכבה אשה כבת 50, על־ידה השתכנה צעירה בלונדינית, עם שתי עיני־תכלת, כבת 16, שנשתיירה גלמודה יחידה בעולם, שריד אחד מכל בני־משפחתה שנשמדו בכבשני האש. בהיודע להן שהייתי מורה לעברית בקיבוץ „בחזית", פנו אלי בבקשה שאלמדן עברית תוך כדי שכיבה על המיטות. לשתיהן היה ספר עברי אחד, „יסודות השפה העברית". נעתרתי לבקשתן והן למדו בחשק רב שעות שלמות. הפליטים, בהתקרבם אל חופי המולדת, הרגישו צורך רב בידיעת השפה העברית והיו לומדים אחד מפי חברו בשעות הפנאי. אולם בכלל היו מתהלכות באניה כל שפות אירופה: היה זה קיבוץ גלויות בזעיר אנפין.

בלילות השקטים והבהירים, כשהירח המלא הכסיף מסביב את שטח הים ועל הספינה נישא מקרן זוית נעלמה איזה זמר חרישי נוגה הצובט את הלב, בשעה זו של כיסופים טמירים אהבו הצעירים לעמוד שעונים זוגות־זוגות על מעקה האניה ולהסתכל למטה אל תוך הים, כיצד הספינה נוברת בחטמה את הראי המוכסף וחוצה את גלי התכלת, ומתוך הסתכלות לתוך הים היו מעלים מתהום הנשיה זכרונות מן החיים היפים והשקטים של השנים שלפני המלחמה. אנחות מרות היו פורצות מתוך הלב הכואב ודמעה נושרת לתוך הים.

כך זרמו החיים על הספינה מתוך ציפיה, שבעוד ימים מספר נגיע סוף־סוף אל חוף מבטחים ושם נתחיל לחיות שוב חיים שלמים ופרודוקטיביים, והצרות משנות־המלחמה תישכחנה מן הלב ולא תיזכרנה עוד.

מרחוק נשקף האי קנדיה (קרטא), השייך ליון והוא עכשיו בכיבוש בריטי. אירע שעל האניה „אליהו גולומב", הנגררת מאחורנו, התאוננה אשה לפני הרופא על כאבי־בטן חזקים שתקפוה. הרופא, מחשש שמא נתהוה אצל האשה אפנדיציט והיא זקוקה לניתוח דחוף, דרש מאת המפקדה לגשת עם הספינה לנמל קנדיה ולהוריד את האשה לבית־החולים. חוץ מזה הורגש כבר על הספינות מחסור במים וגם בלחם, ובגלל זה החליטה המפקדה להתעכב שעה קלה על־יד הנמל, כדי להצטייד בלחם ובמים.

בגשתנו אל הנמל פסקו המכאובים אצל האשה, אך חששות ממין אחר תקפו את משטרת הנמל: היא מצאה איזה פסול בתעודות האניות ולפיכך החליטה לעצור את הספינות עד שיתברר אם מותר להן להמשיך את דרכן הלאה. יומיים עמדנו בבטלה על־יד נמל קנדיה. ספינותינו נקשרו בחבלים עבים אל רציף הנמל, וגם ספינה צבאית בריטית הועמדה לשמור עלינו שלא נברח מכאן. מיד נשלחו מברקים ללונדון ולרומא, עד אשר לבסוף נתקבלה תשובה חיובית. אז קנינו לחם ומים וביום השלישי הפליגו הספינות שלנו מן החוף ותצאנה הימה.

אל חוף המבטחים

בשבעה עשר במאי, לפנות ערב, הופיעו בשמים שני מטוסי־ריגול אנגלים, חגו חוגים אחדים מעל לספינותינו ויעלמו מתחת לאופק. למחרת היום, בצהריים, הופיעו לקראתנו שתי אניות־משחית אנגליות, מצוידות בנשק מכל המינים ובמספר הגון של חיילים. בצוותם לספינותינו להתעכב, עלו קצינים בריטיים אלינו, עשו חיפוש שטחי באניות ויצוו לקברניט הספינות לשוט בעקבותם לחיפה. מלווים בשני שושבינין — שתי אניות־משחית משני הצדדים — התקרבנו עם דמדומי הערב למימי ארץ ישראל. בהיוודע לנו, כי חיפה לא רחוקה מאתנו, עלו כולם על הסיפון, אחדים מן הצעירים טיפסו ועלו על ראש התורן; רבים הצטופפו על דפנות האניה, באחזם בשריגי הברזל, ועיניהם צופות למרחק. כל אחד השתוקק לראות הראשון את חופי הארץ.

בינתיים ירד הלילה, על האניות הודלקו פנסי החשמל, אולם העולים לא זזו ממקומם, עיניהם היו מרותקות אל איזו נקודה חביבה שבמרחקים. פתאום הכריז הבחור מראש התורן, כי מרחוק נצנצה נקודת־אור. ואמנם, כעבור רגעים מספר ראו כולם מרחוק הרבה נקודות מאירות שקרצו אלינו מראש הר הכרמל. והנה הזדקף לפנינו הכרמל, הסבא העתיק, ונצנץ לנו ברבבות אורותיו, ומפי כולם פרצה שירה אדירה: „אנו עולים ארצה בשירה ובזמרה!" השירה הושרה בקול אדיר כזה, שבודאי נשמעה שירתנו בחיפה.

מכיון שהגענו לנמל בשעה מאוחרת, גזרו עלינו ללון הלילה על האניה, אולם איש לא עצם את עיניו, כל אחד הרגיש, כי מחר בשעה זו תתפרד החבילה שלנו, והחברים, שהגורל המר התיך אותם לחטיבה אחת והם היו עד עכשיו אחוזים ודבוקים כבני־משפחה אחת, יפנו כל אחד לעברו, להיפגש עם חיי המציאות הקשים, וישכחו אחד את השני. הרעיון הזה העכיר את מצב־רוחם של החברים. כולם ישבו בחבורה אחת ודנו ושוחחו על החיים החדשים העתידים לבוא. הבגדים והשמיכות היו כבר ארוזים אצל כל אחד בתרמילו.

הפציע השחר; פס לבן נתמתח על־פני הרקיע במזרח, הכוכבים דעכו אחד אחד, אפשר היה כבר להבחין באניות העוגנות על־יד הנמל. והנה נעורה התנועה על הרציף; סירת־מנוע התקרבה אל הספינה וממנה עלו נציגי הסוכנות. הם קידמו את פנינו בברכת „ברוכים הבנים השבים אל ארץ המולדת!", היללו אותנו על עמידתנו הגאה והעקשנית במאבקנו לעליה וסיפרו לנו, שבשעה שפרצה בספינתנו שביתת־הרעב, פרשו לחדר אחד עשרה מחברי הסוכנות וצמו יחד אתנו.

בעשר בבוקר התחילו להוריד את המעפילים מן הספינה לסירות־מנוע. תחילה הורידו את הנכים והנשים ההרות, ולבסוף ירדו הצעירים. באוטובוסים שעמדו לא רחוק מן הרציף הועברנו ע"י הצבא למשרד המכס. בתי קפצה הראשונה מתוך האוטובוס והכירה מיד בין האנשים שהצטופפו מאחורי גדר התיל את בני ובתי, אשר עמדו שם מן הבוקר וציפו לבואנו. היא הכריזה להם מרחוק בקול: „גם אבא כאן!" כראות אותי הילדים יוצא מתוך הקרון, הרימו את ידיהם למעלה וזעקו: „אבא!"

18 שנה לא ראיתי את ילדי, דמעות־שמחה נזלו מעיני. החיילים האנגלים הבהילוני אל חצר בית־המכס, ששם היה עלינו לחכות בתור. בחצר ערכו נשי חיפה מזנון (כאמהות

רחמניות פנו בבקשה אל כל אחד מן הפליטים לגשת אל המזנון ולאכול מה שהוא רוצה). הפגישה הלבבית הראשונה עם נשי הארץ הביאה רבים מאתנו לידי דמעות. הרגשנו כי אנו נמצאים בארצנו, בין אחינו היהודים המשתוקקים לראותנו.

לאחר שבדקו בבית־המכס את הסמרטוטים שהיו בחבי־לותינו ולאחר בדיקת הרופאים שהעניקו לנו זריקות מרובות נגד כל המחלות שבעולם, ברכתי את ד׳ שיצאתי משם בשלום ונפלתי אל תוך זרועות ילדי שהמתינו לי כל הזמן מאחורי הגדר. הילדים שלי הודיעו, כי הם לוקחים אותנו אל ביתם לרמת־גן, משום ששאר הפליטים נשלחו לבית־העולים שבקרית־חיים. מתוך חיבוקים ונשיקות נכנסנו אל טכסי שהביא אותנו אל רמת־גן.

אחרי הינפשי ימים אחדים בחוג ילדי ובני משפחתי ולאחר הברכות והאיחולים המרובים שקיבלתי מאת מכירי ומיודעי וגם מתלמידי הנפוצים במספר רב בנקודות שונות בארץ, הפסקתי את ימי הנופש שלי, נחלצתי מזרועות ילדי ונכדי החביבים ואצא להעיף עין על ארצנו החמודה.

הולך אני ומהרהר. האם בחלום או בהקיץ אני רואה את כל זאת? האם באמת דורכות רגלי על אדמת תקוותי, שאי־פותי, חלומותי וגעגועי? דומני, שאדמה זו דומה בכל לאדמות פולין ואיטליה ושאר המדינות שעברתי בהן. אולם בהסתכלי לתוך השמים העמוקים והתכולים, הנמתחים מעל לראשי; בהרגישי על גבי את קרני השמש הלוהטות והמלטפות כאחד; בראותי על הכבישים ועל פיגומי הבניינים הנבנים רק פועלים יהודים; בראותי את הבתים הלבנים בעלי ארבע קומות המת־נוססים על גבעות רמת־גן, הטבולה בירק עצי נוי ותפוחי זהב, תמהים וברושים זקופים ועצי פרי שונים; ובמיוחד — כשאין עיני נתקלת ברחוב בפרצופיהם האדומים של רוצחינו, המפי־קים רציחה, צמאון לדם ואיבה ניצחת אל היהודי, הרגשתי שאני בארץ ישראל ובתוך אחי בני עמי אני יושב.

ברוכה תהיה היד העברית העובדת, שיצרה את הפלא ההיסטורי, את מדינת ישראל.

צבי שעפּעטינסקי

אין שאָטן פון טויט

ס'איז געווען זונטיק פארטאג, דער טאג פון רו, דער אזוי־גערופענער „וויכאדנוי", אין די צייטן ווען סלאנים האט געהערט צום ראטן־פארבאנד. ביי אונז שילער, איז דאס געווען דער 2־טער זונטיק נאכן אנפאנג פון די „קאניקולעס", נאכן פארענדיקן די עקזאמינעס. אויך דאס מאל, ווי אפט ביזאהער, בין איך ארויס פארטאג צום טייך קעגנאיבער יורשעס הויז, וואס איז געווען אויף דער צווייטער זייט דאמבע, און זיך אוועקגעזעצט נעבן דער גרויסער שאפּע אויפן טייך, ווו ס'איז ביז 1939 געשטאנען דער „פאראכאד". איינע פון מיינע ליבע באשעפטיקונגען איז געווען זיך אוועקזעצן ביים שטילן וואסער און פאנגען פיש מיט א „הודע". אין דער שטילקייט און רואיקייט האט מען געקענט רואיק טרוימען ניט ווערנדיק געשטערט פון קיינעם, אויך ניט פון די שעפטשעדיקע כוואליעס פון דער שטשארע, פון געזאנג פון די פויגעלעך אדער פון שטילן גערויש פון די הויכע בוימער לענג אויס דעם טייך.

איך האב זיך פון צייט צו צייט צוגעקוקט צום שווימענדיקן קארעק פון מיין „הודע", ווארטנדיק אז א פישעלע זאל מיר געבן א סימן, אז עס איז שוין גרייט איך זאל עס ארויסנעמען פון טייך. אין צווישנצייט האב איך געלייענט עפּעס א בוך. די צייט איז גאנץ שנעל פארביי.

פון דערווייטן, לינקס פון מיר, פון דער אייזערנער באנבריק, האב איך דערהערט א פייף און א מאנאטאנעס גערויש פון א לאסט־צוג. דער פאראוואז האט שווער געאטעמט, שלעפנדיק צענדליקער פלאטפארמעס אנגעלאדן מיט טאנקען, הארמאטן און אנדערע געווער און מיליטערישע מאשינען. ער האט זיך באוועגט לאנגזאם אין דער ריכטונג קיין וואלקאוויסק, און ס'האט זיך מיר געדאכט, אז ס'וועט עפּעס קיין סוף ניט נעמען צו דעם צוג, — אזוי לאנג איז ער געווען. ס'האבן די לעצטע מאנאטן פיל אזוינע צוגן זיך באוועגט אין דער זעלבער ריכטונג און אין דער לופט האט מען געפילט א געוויסע אנשטרענגונג. ווען ניט ווען פלעגן ביי א מיטינג אדער פארזאמלונג א ווארף טאן א ווערטל די סאוויעטישע אגיטאטארן, און מיר האבן דערפון פארשטאנען, אז עפּעס דארף אין גיכן פארקומען. דאך איז די אלגעמיינע מיינונג געווען, אז אויב יא, וועלן אנפאנגען די רוסן.

די בהלה אין שטאט

אז עס האט פּאסירט פונקט פארקערט, האב איך זיך דערוווּסט פון דער מאמען ז"ל, וואס איז געקומען אנזאגן אונז, — מיר מיט מיין פאטער, וועלכער האט נאכן פרימארגןשפּאציר ביים טייך זיך צוגעזעצט נעבן מיר, — די בשורה, אז די דייטשן האבן 4 א זייגער פארטאג באפאלן רוסלאנד, באמבארדירנדיק סאוויעטישע פלוג־פלעצער און גרויסע שטעט. דאס איז געווען די ערשטע ידיעה אין ראדיא, אנשטאט דער שטענדיקער גוט־מארגן־באגריסונג און גימנאסטיק. ס'האט ניט געדויערט קיין פאר מינוט, ווי ס'האט, אזוי ווי ארגאניזירטערהייט, אנגעהויבן זיך א גרויסע באוועגונג פון ציווילע און אויך פון מיליטער־לייט. מיר זיינען שנעל אוועק א היים, געטראפן באקאנטע אויפן וועג און ביי יעדערן האט זיך אויסגעמאלט אויפן פנים די שרעק, איבערראשונג, צוזאמען מיט א פראגעצייכן.

אינדערהיים האט אונז באגעגנט ביים עפענען די טיר די מעלדונג אין ראדיא וועגן אכזריותדיקן אנפאל פון די בארבארישע היטלעריסטן אויפן סאוויעטישן פאלק. דער ראדיא האט גערופן אלעמען האלטן רו און ארדענונג, פארזיכערנדיק, אז די רויטע ארמיי וועט אפּשטויסן דעם אנפאל און באזיגן דעם אגרעסאר. צווישן די מעלדונגען האט מען געגעבן מיליטערישע לידער און מארשן, אבער ביי אונז איז די שטימונג געווען א גאנץ דערשלאגענע, ווייל מיר האבן געוווּסט, וואס די דייטשן קענען מאכן מיט עמך ישראל. מיר האבן זיך אנגעהערט וועגן דעם פון די אנטלאפענע אידן, וואס זיינען געקומען פון פוילן נאכן אריינמארשירן פון די נאציס אין 1939. דאס האט זיך אונז גוט איינגעקריצט אין זכרון און דעריבער האט די מחשבה אליין וועגן מלחמה מיט דייטשלאנד ארויפגעווארפן אן אימה ופחד.

אין א פאר שעה ארום האט מען כמעט ניט געקענט דערקענען די שטאט. ביי אלע שפּייז־קראמען זיינען געשטאנען לאנגע רייען, יעדער איינער האט געוואלט זיך צוגרייטן א זאפּאס פון פראדוקטן, און קודם־כל ברויט. אויף אולאנסקע און אפּעראווע איז זונטיק געווען דער מארק, ווו די פויערים האבן געבראכט פון די דערפער זייערע פראדוקטן צום פארקויפן. לאנג האבן זיי דאסמאל ניט געדארפטווארטן אויף קונים, מ'האט ביי זיי געקויפט ניט דינגענדיק זיך, און פילע פויערים האבן גלייך געהויבן די פרייזן צווייפאכיק אדער זיך אפּגעטראגן מיט דער סחורה א היים, ניט וויסנדיק וואס דער מארגן וועט מיט זיך ברענגען.

אין די גאסן האבן שוין מארשירט זעלנער אין קריגסצושטאנד, באוואפנט מיט פארשידענע סארטן געווער, מיט

שטאָלענע קאַסקעס אויף די קעפּ. קוקנדיק אויף זייערע פּנימער האָט מען קיין גוטס ניט פאָרויסגעזען. דאָך האָט זיך אויך פאַרגנבעט אין האַרצן אַ פאַרבאָרגענע האָפענונג, אַז אפשר וועט דאָס זיין היטלערס מפּלה.

די מעלדונג וועגן מאָביליזאַציע פון מענער האָט ניט פאַרשפּעטיקט צו קומען. אַלגעמיינע מעלדונגען זיינען איבערגעגעבן געוואָרן דורך די הילכערס, וועלכע האָבן זיך געפונען אויף פּלאַץ האַנדלאָווי און אין אַנדערע פאַרזאַמלונגס־ערטער. מיטאָק־צייט האָבן שוין פילע באַקומען פּערזענלעכע איינלאַדונגען זיך צו צושטעלן אין „סבאָרנעם פּונקט”, וואָס איז געווען ביים קסיאַנדז אויפן הויף.

אין די פאַרמיטאָג־שעהן האָט מען געהערט הילכיקע אויפרייסן און אַ געוויש פון אַן עראָפּלאַן. ווי ס׳האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, האָט מען באָמבאַרדירט דערעוויאַנטשיץ, דעם פלוגפּלאַץ וואָס די סאָוויעטן האָבן פאַרגרעסערט און צוגעפּאַסט פאַר גרויסע מיליטערישע פלי־מאַשינען. נאָכמיטאָג האָבן מיר געהערט דעם ערשטן אַלאַרם אין משך פון טאָג און אין איניקע מינוטן אַרום האָבן מיר שוין געפילט די אויפרייסן פון די באָמבעס, וואָס זיינען געוואָרפן געוואָרן אויף דער אייזערנער בריק, אָבער האָבן ניט געטראָפן. מיר האָבן זיך אויסגעלייגט אויף דער ערד, אין מיטלסטן צימער, מיינענדיק אַז דאָס איז דער זיכערסטער פּלאַץ. אין אַ האַלבע שעה אַרום האָט אַ שטילקייט געהערשט אין די גאַסן. איניקע מענטשן זיינען דורכגעלאָפן די גאַס, אַנדערע זיינען געשטאַנען פאַר זייערע הייזער און געכאַפּט אַ שמועס מיט די שכנים. אין אַ שעה אַרום האָט מען שוין געכאַפּט אַ דייטשן שפּיאָן, וואָס האָט שפּאַצירט אין די גאַסן מיט רוסישע דאָקומענטן אין קעשענע. לויטן פּנים און אַקצענט האָט אים אַ אידישער בחור, אַן אַנטלאָפענער פון פּוילן, דערקענט אַלס דייטש און מודיע געווען דער פּאָליציי, וועלכע האָט אים גלייך פאַרהאַלטן און געפונען ביי אים געהיימע דאָקומענטן, פאַרבונדן מיט שפּיאָנאַזש לטובת דייטשלאַנד.

די לאַגע אין שטאָט איז געווען אָנגעשטרענגט, און מענטשן, וואָס האָבן געוווינט נאָענט פון סטראַטעגישע פּלעצער, ווי די בריקן אָדער מיליטערישע אַנשטאַלטן, האָבן אָנגעהויבן זוכן ערטער ביי באַקאַנטע, כדי צייטווייליק זיין ביי זיי ביז וואַנען די לאַגע וועט זיך אַביסל אויפקלערן.

ניטאָ וווּהין צו לויפן

דער מאָרגנדיקער טאָג, דער 23־טער יוני, האָט קיין גוטע נייעס ניט געבראַכט, הגם דער ראַדיאָ האָט איבערגעגעבן, אַז די רויטע אַרמיי איז אַריין אויף דער דייטשער טעריטאָריע אין דער טיף פון עטלעכע צענדליק קילאָמעטער. ס׳האָבן אָנגעהויבן אָנקומען לאַסט־אויטאָס מיט עוואַקואירטע סאָוויעטישע משפּחות און הויכע אָנגעשטעלטע פון ביאַליסטאָק און אומגעבונג, און אַלץ איז געפאָרן אין דער ריכטונג צו מזרח־זייט. אַ סך מענטשן אין שטאָט האָבן אָנגעהויבן פּאַקן די פּעקלעך, כדי נאָכצופאָרן (אַז מ׳האָט געהאַט מיט וואָס) נאָך זיי, אָבער מיטאָג־צייט האָט מען שוין באַקומען גרוסן, אַז דער וועג קיין באַראַנאָוויטש און ווייטער ווערט באַשאָסן דורך דייטשישע דעסאַנטן און דורך זייערע אַעראָפּלאַנען, וועלכע האָבן זיך אַראָפּגעלאָזן איבער די קעפּ און אומגעשטערט פריי באַשאָסן די אויטאָס מיט די פרויען, קינדער און איניקע מענער, וואָס האָבן זיך אויף זיי געפונען. מיט יעדער שעה איז די לאַגע אין שטאָט געוואָרן מער אָנגעשטרענגט. די באַוועגונג פון מיליטער איז געוואָרן גרעסער, פּאַנצער־אויטאָס און טאַנקען האָבן זיך געדרייט אין די גאַסן. מ׳האָט אויפגערופן די שילער פון די העכערע קלאַסן פון די גימנאַזיעס אין פּאַרטיי־קאָמיטעט, וווּ מען האָט זיי פאָרגעשטעלט די אָנגעשטרענגטע לאַגע, אונטערשטרייכנדיק אַז די גרעסטע פּאַניקע און שאָדן מאַכן אָן די דעסאַנטן, וואָס ווערן אַראָפּגעלאָזן פון אַעראָפּלאַנען אין דער אומגעבונג. מען האָט געשאַפן גרופּעס אונטערן אָנפירונג פון מיליטערלייט, וועלכע האָבן געדאַרפט זיך באַוואָפענען און אַרויספאָרן אויף די אָנגעוויזענע פּלעצער, כדי צו פירן אַ קאַמף מיט די דעסאַנטן, וואָס זיינען שוין אַרונטער און וואָס דאַרפן נאָך אַראָפּגעלאָזט ווערן. איניקע גרופּעס זיינען נאָך אַרויס דעם זעלבן טאָג, אָבער די מערהייט האָט שוין ניט באַוויזן עפּעס וואָס אויפצוטאָן. אין אָונט האָט מען שוין געהערט שיסערייען פון קאַנאָנען און מאַשין־געווער פון דער ריכטונג פון פּאַנעסוווער־גאַס.

מיר האָבן זיך אַריבערגעטראָגן צו אונזער פעטער יצחק שעפּעטינסקי ז״ל, אויף פּאַנעסוווע, קעגנאיבער דעם בית־יתומים, מיינענדיק אַז דאָרטן וועט זיין רואיקער, דאָך האָבן מיר אַ טעות געהאַט. הינטער דעם פעטערס הויז איז געווען אַ גרויסער פּרוכט־גאָרטן, דאָרטן זיינען מיר אַלע געלעגן אַ גאַנצע נאַכט, ווייל די שיסערייען זיינען געוואָרן אָפּטערע און איניקע קוילן האָבן אַריינגעדרונגען אין הויז. מיט אונז זיינען דאָרטן געווען נאָך צענדליקער מענטשן פון די שכנישע הייזער, און אַלע האָבן זיך איינגעטוליעט אין קאַלדרעס און געזעסן אָדער געלעגן הינטער די ביימער. די נאַכט האָט זיך לאַנג געצויגן, פון צייט צו צייט איז אַ קאַנאָנען־קויל מיט אַ פייפעריי דורכגעפלויגן איבער אונזערע קעפּ, אויפרייסנדיק אין די בערגלעך הינטערן שטאָט, ווו ס׳איז געשטאַנען פיל סאָוויעטישע מיליטער. ווען ס׳איז געקומען דער פרימאָרגן, האָבן מיר באַמערקט אַז אַ סך רוסישע זעלנער זיינען דאָ מיט אונז צוזאַמען אין גאָרטן. איניקע פון זיי, פאַרשוואַרצטע און אָפּגעריסענע, האָבן מיר געזען פון ווייטן גיין און לויפן מיט געווער און אָן געווער. זיי האָבן אונז געפרעגט, צי די דייטשן זיינען נאָך ניט אַריין אין שטאָט. זיי האָבן דערציילט, אַז די דייטשן שטייען הינטער דער שטאָט און אַז זייער גאַנצער פּאָלק איז געוואָרן צעטריבן. זיי האָבן אונז אויך געפרעגט ווו זיינען דאָ רוסישע אָפּטיילונגען, כדי זיי זאָלן זיך קענען צו זיי אָנשליסן. מיר האָבן זיי אָנגעוויזן די ריכטונג און פּלאַץ, אויף וויפל מיר האָבן עס געוווּסט. עס האָט ניט לאַנג געדויערט און דייטשישע אַעראָפּלאַנען האָבן זיך נידעריק אַראָפּגעלאָזט איבער דער שטאָט און אָנגעהויבן וואַרפן צינד־באָמבעס אויף פּאַנעסוווער גאַס, קעגנאיבער די פייערלעשער. פון גורוויטשעס הויז און ווייטער צו פּאַראַדנע גאַס האָבן די הייזער אָנגעהויבן צו ברענען. די דייטשן האָבן באַשאָסן דעם שטח, מען זאָל ניט קענען צוקומען און לעשן. זיי האָבן אויך באַשאָסן די בערגלעך הינטער מיעטשטשאַנקע גאַס, ווו ס׳זיינען געשטאַנען סאָוויעטישע גרופּירונגען. די גאַסן זיינען געווען פּוסט פון מענטשן.

די דייטשן זיינען דאָ

דאַן האָט זיך דערהערט אַ גערויש פון אַ טאַנק. אַ דייטשער טאַנק, מיט דער האַקנקרייץ־פאָן אויפן קאַנאָן, האָט זיך גערוקט לאַנגזאַם פאָרויס. אַן אָפיציר אין אַ שוואַרצן מונדיר איז געשטאַנען אין אויבערשטן טייל פון טאַנק, מיטן מאַשין־געווער גרייט צום שיסן. דער טאַנק האָט זיך באַוועגט דורך פאַנעסווער גאַס, אין דער ריכטונג פון צענטער שטאָט. נאָר איין־איינציקע קריסטין איז אַרויס זיי באַגעגענען מיט בלומען. זיי האָבן געוווינט אין סידעלניצקעס הויז. דער אָפיציר האָט איר געמאַכט אַ צייכן, זי זאָל די בלומען ניט וואַרפן. אין אַ פּאָר מינוט אַרום זיינען דורכגעפאָרן צוויי מאָטאָציקלען באַוואָפנטע מיט מאַשין־געווער מיט 2 זעלנער אויף יעדן איינעם.

די שטאָט האָט אויסגעזען ווי אָפּגעשטאָרבן. ווו ניט ווו האָט מען געהערט אייניקע שאָסן. סלאָנים איז שוין געווען אין די הענט פון די דייטשן. אין אייניקע שעה אַרום האָבן מענטשן אָנגעהויבן זיך באַוועגן פאָרזיכטיק אין די גאַסן. מיר זיינען געגאַנגען אַהיים. דורכגייענדיק פאַנעסווע האָבן מיר געזען, ווי ס'האָבן געברענט די מוירן און הייזער, און דער אויטאָ פון פּאָזשאַרנער קאָמאַנדע איז געשטאַנען מיט אייניקע פייערלעשער, אָבער די דייטשן האָבן זיי ניט דערלויבט לעשן.

אויף מאָסטאָווע גאַס איז געשטאַנען אַ דייטשער טאַנק פאַר דער בריק (אין ראָג פון אָפּעראָווע). די סאָלדאַטן האָבן פאַרנומען פּאָזיציעס אַרום, כדי צו היטן אַז קיינער זאָל זיך ניט דערנענטערן צום אָרט, ווו דער טאַנק איז רעמאָנטירט געוואָרן דורך אַ מיליטערמאַן. דאָס זיינען אַלץ געווען „ווערמאַכט־סאָלדאַטן”, און קיין ספּעציעלע שנאה צו אידן האָבן זיי ניט אַרויסגעוויזן.

אין שטאָט האָט מען דערווייל אונטער דער אָנפירונג פון מיליטער, אָנגעהויבן דעמאָלירן און ראַבעווען די געשעפטן. די דייטשן האָבן מיט אַ קויל פון אַ פּיסטאָלעט אויפגעמאַכט די שלעסער, און נאָכדעם ווי זיי האָבן פאַרלאָזן דעם פּלאַץ, אַוועקנעמענדיק אַלס וואָס זיי האָבן געדאַרפט, האָבן ציווילע אַרויסגעטראָגן דאָס איבעריקע וואָס האָט זיך נאָר געלאָזט. די דייטשן האָבן בדרך כלל אַוועקגענומען זייף, פאַרפומען און צוקער. די מילן און מעל־שפּייכלערס זיינען אויך געוואָרן אויפגעריסן, אָבער ווייניקע האָבן געהאַט מוט אַריינצוגיין און נעמען וואָס עס איז, טראָץ דעם וואָס ברויט האָט אויסגעפעלט ביי אַ סך.

מאָרד און גזירות

אויף צומאָרגנס זיינען אַלע פּראָוויאַנט־מאַגאַזינען געשלאָסן געוואָרן דורך דער דייטשער מאַכט, וועלכע איז שוין דערווייל אָנגעקומען אין שטאָט. די דייטשן האָבן געצוואונגען די באַפעלקערונג מען זאָל זיי באַגריסן. דעם ערשטן טאָג איז געשען אַ פאַל, אַז אַ מעשטשאַנין, אַ פּאָליאַק (געוווינט נעבן סטאַדיאָן) איז פאַרביי געגאַנגען נעבן צוויי דייטשן און זיך ניט געגריסט. די לעצטע האָבן אים גערופן אויף דייטש ער זאָל זיך אומקערן, אָבער דער קריסט, ניט פאַרשטייענדיק וואָס זיי ווילן פון אים, האָט אָנגעפאַנגען לויפן. איינער פון די דייטשן האָט אַרויסגענומען דעם פּיסטאָליעט און נאָך אייניקע שאָסן איז דער קריסט געפאַלן טויט. דאַן האָבן די צוויי ווייטער פאָרטגעזעצט רואיק זייער וועג.

עס זיינען געווען פיל פאַלן פון שלאָגן איינוווינער, ספּעציעל אידן, אייניקע פאַר ניט גריסן מיליטערלייט און אַנדערע וואָס האָבן זיי יאָ געגריסט. מיט יעדן טאָג איז אָנגעקומען מער מיליטער, וואָס זיינען געבליבן שטיין אין שטאָט. מיט זיי זיינען אָנגעקומען אויך דער געביטס קאָמיסאַריאַט און זשאַנדאַרמעריע, די פאָרשטייער פון היטלערס נאַצי־רעזשים, וואָס האָבן אויסגעפירט אַלע רוצחישע פאַרניכטונגס אַקציעס אויף די אידן און אַלע באַרבאַרישע געזעצן אַרויסגעגעבן.

די ערשטע געזעצן: אידן מוזן גיין נאָר אויפן ברוק, ניט אויפן טראָטואַר, אַראָפּנעמען דאָס היטל פאַר יעדן דייטש און אים באַגריסן. אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט מען געענדערט דעם געזעץ: אידן האָבן געדאַרפט אַראָפּנעמען דאָס היטל, אָבער ניט באַגריסן, און די איבעריקע באַפעלקערונג זאָל זיי יאָ באַגריסן. דאַן: אָפּגעבן אַלע ראַדיאָס און ענלעכע מכשירים, אידן מוזן ברענגען צו רעגיסטראַציע אַלע קי און פערד, „כדי צו קענען באַקומען פאַר זיי שפּייז”. ווען מען האָט זיי געבראַכט האָט מען אַלץ אַוועקגענומען. צו די אַלע געזעצן איז געווען אונטערגעשטראָכן אַ וואָרנונג, אַז פאַר ניט אויספילן זיי דראָען שטרענגע שטראָפן, ביז טויט־שטראָף.

אין די ערשטע וואָכן פון זייער זיין אין שטאָט האָט פּאַסירט, אַז אַ דייטשער זעלנער איז ניט געקומען צו דער צייט אין זיין רעגימענט. די דייטשן האָבן פאַרנומען צענדליקער אידישע ערובניקעס, וועלכע זיי האָבן געכאַפּט אין די גאַסן און אַרויסגענומען פון די הייזער, אַריינגעזעצט זיי אין סעמינאַר אויף 3־מאַי גאַס, האַלטנדיק פאַר זיי אַ רעדע, אַז מען וועט זיי אַלע אויסשיסן אויב מען וועט ניט אומקערן דעם זעלנער. מיט נאָך פאַרשידענע דראָונגען און פיזישע שטראָפן האָט מען זיי געמאַטערט ביז שפּעט אין אָוונט, ביז וואַנען דער דייטש האָט זיך אַ באַזויפטער צ־ריקגעקערט.

זיי האָבן אויך ניט פאַרגעסן גלייך, אין די ערשטע וואָכן, אַרויסגעבן אַ געזעץ וועגן אָנהענגען געלע, רונדע לאַטעס אויפן ברוסט פון לינקן זייט ווי אויך אויפן רוקן, און דאָס האָט געדאַרפט זיין געשניטן לויט אַ געוויסער מאָס. אין דער צייט איז שוין אָרגאַניזירט געוואָרן די ווייסרוסישע פּאָליציי, וואָס איז ניט אָפּגעשטאַנען אין רציחה פון די דייטשן.

אַרום 3 אָדער 4 טעג נאָכן באַזעצן די שטאָט דורך די דייטשן האָט אין איינע פון די נעכט אַ סאָוויעטישע גרויסע מיליטער פאָרמאַציע, וואָס איז וואַרשיינלעך אָפּגעשניטן געוואָרן, מיט טאַנקען און מאַשינען, מיט שווערן און לייכטן געווער זיך געוואָלט דורכרייסן דורך דער שטאָט קיין מזרח. איין טייל האָט זיך געוואָלט דורכרייסן דורך דער בריק אויף מאָסטאָווע מיט אייניקע טאַנקען, עס האָט זיך צעפלאַקערט אַ שלאַכט מיט די דייטשן, וואָס האָבן פון אָפּעראָווע גאַס געשאָסן פון קליינע קאַנאָנען און ניט געלאָזן זיי זיך דורכרייסן צו דער בריק. דאָך זיינען צוויי סאָוויעטישע טאַנקען אַרויף אויף דער בריק, וואָס איז אָבער ניט געווען אויסגערעכנט אויף אַזאַ גרויסע לאַסט, האָט זיך איינגעבראָכן און ביידע טאַנקען מיטן מיליטער זיינען אַרונטערגעפאַלן אין קאַנאַל. אייניקע האָבן דערוויזן זיך ראַטעווען, אָבער די וואָס זיינען געווען אינעווייניק זיינען דערטרונקען געוואָרן. נאָך עטלעכע וואָכן האָט מען זיי אַרויסגענומען פון וואַסער.

די איבעריקע סאָוויעטישע סאָלדאַטן און מיט זיי אויך

ציווילע קאָמוניסטן האָבן זיך צעשפּרייט איבער דער שטאָט ווו מ'האָט נאָר געקאָנט זיך אויסבאַהאַלטן. אויף די גאַסן זיינען געלעגן אַ סך דערהרגעטע.

אין דערפרי זיינען צו אונז אין שטוב אַריין דייטשע זעלנער פון ס. ס., מיט די שוואַרצע מונדירן, און געזוכט רוסן, פאַרוואַרפנדיק, אַז מען האָט צו זיי געשאָסן פון אונזערע פענסטער, זיי האָבן זיך צוגעטשעפּעט צו איינעם אַ בחור פון די אַנטלאָפענע פון פּוילן, מיטן נאָמען פוקס, פון לאָדז, אַז ער האָט געשאָסן, ווייל אויף זיינע פינגער זיינען דאָ סימנים פון רויך... מיט גרויס מי האָט מען זיי איבערצייגט, אַז ס'איז ניט ריכטיק. מיר האָבן זיי אויפגעוועקט פון שלאָף מיט אַ שטאַרקן טרייסל פון איינעם פון די סאָלדאַטן. איך האָב באַלד דערזען אַלעמען שטיין מיט די הענט אויבן, און האָב באַלד אויפגעהויבן די הענט, ניט וואַרטנדיק זיי זאָלן מיר דאָס זאָגן. זיי זיינען געשטאַנען מיט די פּיסטאָליעטן גרייט אין די הענט און געהייסן מיר אַרונטערנעמען דאָס היטל, וואָס איך האָב צופעליק געטראָגן, פרעגנדיק, צי איך בין ניט קיין רוסישער סאָלדאַט. נאָך אַ קורצן איבערקוקן אין די צימערן הינטער די בעטן, אין די שענק און נאָכן מיטנעמען וואָס זיי איז געפעלן געווען, האָבן די דייטשן פאַרלאָזן דאָס הויז. זיי האָבן אונז געפרעגט, וואָס פאַר פאָלקס־אָנגעהעריקע מיר זיינען, און אויף אונזער ענטפער: „פּאָלאַקען", זיינען זיי אַוועקגעגאַנגען.

אין אַ פּאָר שעה אַרום האָבן זיך געהערט אייניקע שאָסן, דאָס האָט מען דערשאָסן פרוי פּודלעס, וואָס האָט געוווינט אויף מאָסטאָווע גאַס, נעבן בערקאָוויטשן דעם שערער, ווייל מען האָט ביי זיי אין דער פאַרמאַכטער ווערענדע געפונען צוויי רוסישע ציוויליסטן מיט געווער, וואָס זיינען דאָרטן אַריינגעדרונגען פון דער גאַס, אָן דעם וויסן פון בעל־הבית. זיי האָבן פריער דערשאָסן די רוסן און דאַן די פרוי פּודלעס, ווייל איר מאַן איז צופעליק ניט געווען צו דער צייט אין שטוב.

אַזוי זיינען פאַרביי די ערשטע פּאָר וואָכן פון דייטשער הערשאַפט אין סלאָנים. די ווייסרוסישע פּאָליציי איז אַנטשטאַנען מערסטנס פון באַלאַכאָווצעס, אַנטיסעמיטן און סתם כוליגאַנעס. מען האָט זיי געגעבן אַ פרייע האַנט כלפּי די אידן, און אַ סך האָבן געטאָן וואָס זיי האָט נאָר געגלוסט, אָן געזעץ און משפּט, און אויך דערליידיקט זייערע פּריוואַטע אָפּרעכענונגען, ווען דאָס געווער איז געווען אין זייער האַנט. איינער פון זייערע קרבנות איז געווען מיין פעטער חיים ראַוויצקי, וואָס האָט געאַרבעט ביי יעזערסקין אין טאַרטאַק. אייניקע פון די ווייסרוסן, וואָס האָבן געאַרבעט מיט אים און האָבן איצטער געהאַלטן געווער אין האַנט, האָבן אים אַרעסטירט און איבערגעגעבן די דייטשן, באַשולדיקנדיק אים, אַז פאַר די סאָוויעטן און ביים אויסברוך פון קריג מיט די דייטשן האָט ער פאַרזיכערט, אַז די דייטשן וועלן קיינמאָל ניט באַזיגן די רוסן. וואָס האָט מען אַלץ ניט געטאָן אים צו באַפרייען פון טורמע! אָבער ס'האָט גאָרניט געהאָלפן און אין איינע פון די נעכט האָט מען אים אַרויסגעפירט אויפן אידישן בית־עלמין, ווו מען האָט אים דערשאָסן. דאָס האָט אונז דערציילט אַ באַקאַנטער קריסט, וואָס האָט געאַרבעט ביים דייטשן ס. ד. און פאַר די סאָוויעטן איז ער געווען אין וואַרשע און געאַרבעט אין זייער געהיים־דינסט.

די ערשטע ברידער־קברים

ס'איז מיר גוט איינגעקריצט אין זכרון דער ערשטער בלוטיקער דאָנערשטיק אין סלאָנים. איך בין מיטן פעטער אַרויס אין דער פרי אויף דאַמבע, נעבן מאָסטאָוון בריק, שמועסנדיק אין שטילן פרימאָרגן ביים טייך, וואָס וועט זיין דער סוף. ניט איינמאָל האָבן מיר געהערט פון עלטערע דייטשן, וואָס זיינען געווען אין מיליטער־דינסט, אַז עס איז איצטער זייער שלעכט צו זיין אַ איד. מיר האָבן פיל פאַרשטאַנען פון זייערע ווייניקע ווערטער, באַגלייטע מיט אַ זיפץ.

אונזער שמועס האָט געשטערט אַ פּאָליציימאַן, אַ באַקאַנטער שייגעץ, וואָס האָט אַמאָל פאַרקויפט צוקערקעס אויפן מאַרק. אַוועקטרייבנדיק אונז אַהיים האָט ער צוגעגעבן, אַז די דייטשן זוכן אַרבעטער. אויפן וועג האָט אונז שוין געטראָפן די מוטער, אָנזאָגנדיק די גוטע בשורה פון כאַפּן אידן אין די גאַסן און הייזער.

דאַן האָבן מיר ערשט פאַרשטאַנען, פאַרוואָס איז אין שטאָט אָנגעקומען אַן אָפּטיילונג פון ס. ס. מיליטער, יונגע רוצחים אין שוואַרצע מונדירן, מיטן סימן פון אַ טויטן־קאָפּ אין קרייץ. זיי האָבן דאָס אַלעמען געשלעפּט צום „דאָם לודאָווי", שלאָגנדיק אָן רחמנות אויפן וועג. נאָכדעם האָט מען אַלעמען אַריינגענומען אין זאַל און געהייסן אָפּגעבן אַלץ וואָס זיי פאַרמאָגן פון דאָקומענטן און צירונג, דראָענדיק, אז פאַר דער קלענסטער זאַך וואָס מ'וועט ביי זיי געפינען וועלן זיי דערשאָסן ווערן אויפן פּלאַץ. דאַן האָט מען זיי גרופּעסווייז אַרויסגעפירט צו די פאַרמאַכטע לאַסט־אויטאָס, באַשיצטע מיט אייניקע ס. ס.־לייט, אָנגעלאָדן אויף די אויטאָס האָט מען זיי מיט מכות און רציחות, און זיי אַוועקגעפירט „אויף אַרבעט". נאָך אַ שטיקל צייט האָבן מענטשן באַמערקט, אַז די זעלבע אויטאָס מיט די זעלבע שאָפערן קומען ווידער אַמאָל. ס'האָט זיך אַריינגעגנבעט אַ גרויסער ספק אין די מוחות.

דאָס פירן האָט געדויערט ביז שפּעט נאָכמיטאָג. עס זיינען נאָך געבליבן אייניקע הונדערטער אידישע מענער, וואָס האָבן געוואַרט אויף זייער ריי, אָבער דאַן האָבן זיי אויפגעהערט אַרויסצופירן, קען זיין צוליבן דערנענטערן זיך פון טונקעלן אָוונט. מען האָט געזאָגט די געבליבענע אידן, אַז זיי קענען אַהיים גיין, ווייל „מ'דאַרף שוין מער ניט האָבן קיין אַרבעטער". ביים אַרויסגיין פון זאַל דורך די טירן זיינען זיי מערדעריש געשלאָגן געוואָרן דורך די ס. ס.־באַנדיטן, וואָס האָבן זיי געזאָגט אַז זיי האָבן גליק, „די פערפלוכטע".

אויף צומאָרגנס איז געווען אַ חורבן אין שטאָט, די פאַמיליעס האָבן אָנגעהויבן זוכן די מענער, פאָטערס און זין, וואָס זיינען אַוועקגענומען געוואָרן. די דייטשן האָבן ספּעציעל אַרויסגעלאָזן קלאַנגען, און אפילו געשיקט בריוו פון די „פאַרשיקטע", אַז זיי זיינען אין אָרדענונג און פילן זיך גוט, כדי צו באַרואיקן די געמיטער פון דער באַפעלקערונג. פילע האָבן זיך אַרויסגעלאָזן זוכן און נאָכפרעגן אין דער ריכטונג ווו מען האָט זיי געפירט, און אויפן וועג האָבן זיי געפונען מאַרינאַרקעס מיט געלע לאַטעס, היטלען און נאָך פאַרשיידענע זאַכן, וואָס זיינען דערקענט געוואָרן דורך זייערע שטוביקע. איינע פון די זאַכן האָט מען דערקענט אַלס חיים סאַוויצקי'ס (עלעקטראָ־אינזשיניער). מען האָט די צוגענומענע מענער געפירט אין די וועלדער נאָך דער „רויטער קרעטשמע". אין

עטלעכע טעג אַרום איז אונז קלאָר געוואָרן דער סוד, ווען עס האָט אונז באַזוכט אַ קריסטין, דעם לעשניטשיס (וואַלד־אויפזעערס) אַ שוועסטער, אונזערע אַ גוטע באַקאַנטע. די קריסטין האָט זיך צעוויינט אונז דערזעענדיק און ביסלעכווייז האָט זי אויסגעזאָגט דעם סוד. זיי האָבן געהערט הילכיקע שיסערייען פון מאַשין־געווער און איינצלנע שאָסן, ווי אויך אוממענטשלעכע געשרייען. דאָס האָט געדויערט אייניקע שעה, פון מיטאָג־צייט ביז שפּעט אָוונט. פאָרגעקומען איז די שחיטה אויף אַ פּאָליאַנקע, טיפלעך אין וואַלד, וווּ עס זיינען געווען צוגעגרייט לאַנגע און טיפע גראָבנס. דער וואַלד איז אַרום און אַרום שטרענג געהיט געוואָרן דורך ס.ס.־לייט, עס זאָל זיך, חס וחלילה, ניט ראַטעווען קיין איין עדות פון דער גרויסער שחיטה.

אַזוי האָט סלאָנים פאַרלאָרן אירע ערשטע 1200 אידן, מוטערס זייערע זין, פרויען זייערע מענער, קינדער זייערע פאָטערס.

שווערע טעג האָבן זיך אָנגעפאַנגען נאָך דעם שוואַרצן דאָנערשטיק, ווי מען האָט אים גערופן אין שטאָט. יעדער טאָג מיט נייע גזרות און נייע געזעצן.

עס האָט זיך געגרינדעט דער יודנראַט מיטן אַרבעטס־אַמט, וואָס האָט אַרויסגעשיקט אידן צו פאַרשיידענע אַרבעטן, פאַר וועלכע מ׳האָט נאָך 8 שעה אַרבעט באַקומען פון 150 ביז 200 גראַם ברויט. וואָס ווייטער איז דער טויש־האַנדל מיט די פּויערים געוואָרן שווערער צוליב פאַרשיידענע פאַרבאָטן וואָס די דייטשן האָבן אַרויסגעגעבן. מען האָט אויך אָנגעהויבן באַפרייען געוויסע טיילן פון שטאָט, דער עיקר דעם צענטער, פון אידן, און באַשטימען געוויסע גאַסן ווו אידן מעגן וווינען.

עינוּיים בייטאָג און פּחד ביינאַכט

צו די אַרבעטן, בעיקר פיזישע, האָט מען געצוווּנגען אַלע מענער פון 15 ביז 60—50. מען האָט געמוזט אַרבעטן אונטער דער אויפזיכט פון דייטשן אָדער פּאָליציי, פאַר יעדער זאַך וואָס איז ניט געפעלן געוואָרן די אויפזעער האָט מען באַקומען געשלאָגן. פאַר ניט אויספילן ריכטיק די באַפעלן, ווי שלעכט אָנגייען די געלע לאַטעס, פאַרגעסן צו גיין נאָר אויפן ברוק, — האָט מען גענומען אין דער „שוץ־פּאָליציי" און באַשטראָפט מיט 10 ביז 20 שמיץ. ניט שטענדיק האָט מען געקאָנט אויפשטיין פון אָרט נאָך אַזאַ שמייסעריי.

אין איינע פון די נעכט, אומגעפער אַ מאָנאַט נאָכן אַריינמאַרשירן פון די דייטשן, ווען עס איז שוין געווען אַ באַפעל צו שליסן אויף דער נאַכט די טויערן, האָט צו אונז עמעצער אָנגעקלאַפּט אין פענסטער. מיר האָבן באַלד דערקענט אַז דאָס איז געווען ישראל ליכטענשטיין, וואָס האָט געוווינט אין גימנאַזיע אויפן הויף, אין הויז וווּ עס איז אויך געווען די פּאָליצייטורמע. ער איז געווען האַלבנאַקעט, נאָר אין אונטערוועש, אַ פאַרסאַפּעטער און געל פון שרעק. פון פּחד האָט ער אפילו ניט געקענט ריידן. ווען ער איז צו זיך געקומען האָט ער דערציילט, אַז די דייטשן, וואָס זיינען געשטאַנען אין גימנאַזיע אויפן הויף און באַזעצט דעם בנין, האָבן געזאָגט, אַז מען האָט געוואָרפן אויף זיי שטיינער פון זייער הויף, און זיי האָבן געזוכט דעם מאַן כדי אים צו דערשיסן. זיין פרוי חנה, וואָס האָט זיך אָפּגערופן אויף זייער קלאַפּן אין טיר און געהערט וואָס זיי ווילן, האָט נאָך באַוויזן אים אָנזאָגן, ער זאָל אַרויסשפּרינגען פון פענסטער. עס איז אים געלונגען, אָבער די דייטשן האָבן באַמערקט אַז עמעצער איז אַדורכגעלאָפן אין הויף און אים נאָכגעיאָגט. ער ווייס אַליין ניט פון וואַנען האָבן זיך ביי אים גענומען מוט און כוח צו אַנטלויפן פון די זעלנער. אַריבערקריכנדיק פאַרקאַנעס און אַנדערע שטערונגען האָט ער דורך אָפּעראָווע גאַס זיך דערלאַנגט ביז אונז. אויף מאָרגנס איז געקומען זיין פרוי אים באַזוכן, מורא האָבנדיק צי מען גייט איר ניט נאָך. זי האָט דערציילט, אַז מען האָט זיך נאָך דעם צו איר צוגעטשעפּעט, אַז זי האָט עס געוואָרפן די שטיינער. זי ווייס אַליין ניט, ווי זי האָט זיך אַרויסגעדרייט גאַנצערהייט פון דעם עסק. עטלעכע וואָכן איז ער ביי אונז געווען ביז וואַנען עס איז פאַרגעסן געוואָרן דער ענין. איך גלויב, אַז די ליכטענשטיינס האָבן גלייך נאָכדעם זיך אַרויסגעקליבן פון דאָרטן אויף איינע פון די באַשטימטע פאַר אידן גאַסן.

געאַרבעט האָט מען שטענדיק שווער און שטענדיק אין מורא. מען איז קיינמאָל ניט זיכער געווען צי מען וועט זיך אומקערן גאַנצערהייט אַהיים. בדרך כלל האָבן פיל, אויף וויפל זיי האָבן געקענט, אויסגעמיטן זיך צוצושטעלן צו דער אַרבעט לויט די אָנווייזונגען פון יודן־ראַט, טראָץ דעם וואָס ס׳האָט דערפאַר געדראָט אַ שטראָף. אָפט האָבן דייטשן, אָדער די ווייסרוסישע פּאָליציי געכאַפּט אידן אין די גאַסן צו ספּעציעלע דרינגנדע אַרבעטן. געאַרבעט האָט מען ביי פאַרשיידענע שוואַרצע אַרבעטן. די בעל־מלאכות האָבן געאַרבעט ביי זייער פאַך אין וואַרשטאַטן פאַר די דייטשן, אַלס לוין פאַר דער אַרבעט האָט מען באַקומען אַ פּאָר הונדערט גראַם ברויט, וואָס איז געבאַקט געוואָרן פון מעל מיט אַ גרויסן פּראָצענט קאַרטאָפל.

אין דער צייט האָט מען אָנגעהויבן אַרויסזעצן די אידן פון די גאַסן ווי ריבאַצקע, מאָסטאָווע ביז אָפּעראָווע, סקראָבאָווע און ארומיקע, צום צענטער צו. מען האָט דערלויבט זיך באַזעצן אויף דער אָפּעראָווע גאַס, דאַמבע פון ביידע זייטן, זשאַבינקע, מיכאַילאָווסקי געסל און בזשעגאָווע גאַס. די דירות־פראַגע איז געווען אַן אָנגעווייטיקטע, אין איין צימער האָבן געוווינט מינדערסטן 2 פאַמיליעס. עס איז פאַרשטענדלעך אַז די אומגעבונגען האָבן ניט דערלויבט מיטצונעמען מעבל און עס איז אויך ניט געווען קיין מעגלעכקייט זיך שאַפן טראַנספּאָרט, ווי אַ וואָגן מיט אַ פערד. וואָס מען האָט געקענט אַליין איבערטראָגן אָדער איבערפירן מיט אַ האַנטוועגעלע פון דעם איז באַשטאַנען דאָס גאַנצע פאַרמעגן. עס איז אויך ניט געווען גענוג פלאַץ וווהין מען זאָל קענען אַלץ אַהינטאָן אין דעם איינציקן צימער. פון ענגשאַפט, ניט־היגיענישע באַדינגונגען און שלעכטער פלעגע זיינען פיל פאַמיליעס קראַנק געוואָרן אויף טיפוס, און ביי די וווין־באַדינגונגען האָט מען זיך זייער שנעל אָנגעשטעקט איינער פון צווייטן. עס איז געווען שווער צו באַקומען גענוגנדיקע מעדיצינישע הילף, טראָץ דעם זיינען געווען זייער ווייניק פאַלן מיט שווערע נאָכפאָלגן.

מען האָט ניט געזען קיין אויסוועג פון דער לאַגע אָדער אַ שנעלע רעטונג פון ערגעץ. די אידישע באַפעלקערונג האָט אָנגעהויבן ווערן ביי זיך דערשלאָגן און אין די קריסטלעכע אויגן — מינדערווערטיק.

ווי איך האָב שוין דערמאָנט, האָבן אַלע אידן, מענער, געמוזט אַרבעטן. עס זיינען געווען 2 קאַטעגאָריעס פון אידישע אַרבעטער: איינע — בעל־מלאכות און נוצלעכע אַרבעטער, און די צווייטע — סתם־אַרבעטער. ענדע אָקטאָבער און אָנהויב נאָוועמבער 1941 האָט דער געביטס־קאָמיסאַריאַט פאַרטיילט געלע באַשייניגונגען די בעלי־מלאכות און נוצלעכע אַרבעטער, זאָגנדיק, אַז דאָס איז אויך אַ צײַגאָבשפּייזקאַרטע, ווייל עס איז אין איר געווען אויך נאָטירט, פון וויפל פערזאָנען באַשטייט דעם אייגנטימערס פאַמיליע.

איך געדענק, ווען מיין פעטער יצחק שעפּעטינסקי האָט אונז באַזוכט נאָך אויפן אַלטן ווינאָרט, אָפּעראָווע 7, און דער־ציילט, אַז ער האָט אויך באַקומען אַ געלע באַשייניגונג. פיל און זייער פאַרשיידענע דעות זיינען אַרויסגעזאָגט געוואָרן אַרום דעם געלן טאָוול קאַרטאָן, אָבער קיינעם, גלויב איך, איז נישט איינגעפאַלן, צו וואָס דאָס קען דינען.

די טעג זיינען געווען שיינע, טראָץ דער כמאַרעדיקער שטימונג. אינדערפרי פלעגט זיך אַ לייכטער פרעסטעלע צער־שפּרייטן איבער דער שטאָט און די זון האָט ביסלעכווייז צעלאָזן די ווו־ניט־ווו פאַרפראָרענע קאַלוזשעס.

אין באַהעלטעניש פאַרן טויט

אין איינעם אַזאַ פרימאָרגן האָבן מיר באַמערקט אַ פאַר־דעכטיקע באַוועגונג. צופעליק האָט איינער פון אונזערע שכנים געדאַרפט אַרויסגיין צו דער אַרבעט זייער פרי, ווען אין דרויסן איז נאָך געווען פינסטערלעך, אָבער צו זיין גרויסער איבעראַשונג האָט ער באַמערקט באַוואָפנטע דייטשן שטיין אויף ראָג מאָסטאָווע און אָפּעראָווע, ניט לאָזנדיק קיין אידן אַדורכגיין אפילו צו דער אַרבעט. ער האָט גלייך אָנגעזאָגט אונז און די שכנים, און אין אייניקע מינוטן זיינען מיר שוין אַלע געווען אָנגעצויגן און גרייט, — צו וואָס ווייס איך ביז היינט ניט. מיר האָבן פעסטגעשטעלט, אַז זיי וועלן וואַרשיינ־לעך כאַפּן מענער אויף אַרבעט, ווייל וועגן דעם האָט מען עפּעס לעצטנס גערעדט אין שטאָט. די מענער זיינען אַלע געלאָפן זיך באַהאַלטן ווו עס האָט זיך געלאָזן, אָבער ניט אַלע האָבן באַוויזן, די פרויען מיט קינדער און עלטערע מענטשן זיינען געבליבן אין די הייזער, זייענדיק זיכער, אַז זיי וועט מען ניט רירן.

עס האָט ניט געדויערט לאַנג, ווי מיר האָבן געהערט די פרעכע בעסטיאַלישע דייטשע געשרייען, „ראַוס, אָבער שנע־לער, פערפלוכטע!" און נאָך אַ סך אַזעלכע אויסדריקן, פון די שכנות'דיקע הייזער. מיר זיינען שנעל געלאָפן אין די באַהעל־טענישן. איך בין מיטן פאָטער אַריינגעגאַנגען אין שטאַל און זיך באַהאַלטן צווישן די האָלץ, וואָס מען האָט צוגעגרייט אויף ווינטער צום הייצן, און די מוטער האָט אונז פאַרשלאָסן פון דרויסן מיט אַ שליסל כדי ס'זאָל ניט פאַלן אַ פאַרדאַכט, אַז עמעצער איז דאָ אין שטאַל. אויך מיין פעטער חיים וואָלינסקי און זיין זון הערשל האָבן אַזוי געטאָן, ממש אין לעצטן מאָ־מענט, ווען די דייטשן זיינען שוין אַריינגעגאַנגען צו אונז אויפן הויף. מיין פעטער יודל ראַוויצקי און קוזין בנימין ראַוויצקי זיינען אַריינגעשפרונגען אין מיסטקאַסטן ממש אונטערן נאָז פון די דייטשן. מיין פעטער שיימע ראַוויצקי האָט זיך באַהאַלטן אַביסל פריער נאָך ניט אינגאַנצן אָנגעטאָן.

הערנדיק, אַז עס איז שטיל אין דרויסן, איז ער אַרויס אָנטאָן אַ־פאָר שטיוול און אַ מאַנטל (עס איז געווען אַ פרעסטל), און לויפנדיק שוין צוריק אין זיין באַהעלטעניש האָבן אים פאַר־כאַפּט די ס. ס.־מענער, אים באַפאַלן, געשלאָגן מכות־רצח און געצווונגען אַרויס אין גאַס. פון אַלע אַרומיקע הויפן און הייזער האָבן זיך געטראָגן געוואַלדערייען, געשרייען און גע־וויינען פון פרויען, קינדער, אַלטוואַרג און מענער. עס איז שווער צו באַשרייבן דעם רושם, וואָס דאָס האָט געמאַכט אויפן פאַרבאַהאַלטענעם, דערשראָקענעם מענטשן, וואָס האָט ניט גע־ווּסט, וואָס דאַרף דאָס אַלץ הייסן, צי באַלד וועט מען אויך זיין פרוי און קינדער, אָדער מוטער, ברידער און שוועסטער צונעמען, און וווהין? זאָל ער בלייבן פאַרבאַהאַלטן אַליין און איינזאַם, אויב מען וועט אים ניט געפינען, אָדער זאָל ער אַרויסקריכן און גיין מיט זיינע טייערסטע און ליבסטע?

שווערע, שרעקלעכע געדאַנקען, צענדליקער פלענער, פון וועלכע מ'קען קיין אויסוועג ניט געפינען, האָבן זיך שנעל דורכגעדרייט אין מוח, אָבער די געבעטן און געוויינען פון די פרויען און קינדער פאַר די דייטשישע רוצחים זיי צו לאָזן אין דערהיים, די באַקאַנטע קולות פון די, מיט וועלכע מיר האָבן געוווינט בשכנות צענדליקער יאָרן, האָבן אַזוי ווי פאַר־גליווערט דאָס בלוט און אָפּגעשטעלט איבערהויפּט די פעיקייט צו טראַכטן. אָט איצטער פירט מען אַרויס מיין מומע חיה ראַוויצקי (חיים ראַוויצקיס פרוי) מיט איר קליינעם זונעלע וועלוועלע. זי בעט מען זאָל איר לאָזן נעמען אַביסל זאַכן פאַר זיך און פאַרן קינד, עפּעס צום עסן אויפן וועג, אָבער מען ענטפערט איר, אַז עס וועט איר זיין שווער דאָס צו טראָגן און אַז זי וועט קומען אויפן פלאַץ וועט זי אַלץ באַקומען און דאָס וואָס זי שלעפּט מיט זיך וועט זיין איבעריק. און דאָס אַלץ ווערט איר געזאָגט, מיט אַ איראָנישן קול, וואָס שניידט דאָס האַרץ. עס דערטראָגט זיך די שטימע פון מיין מומע גאָלדע ראַוויצקי מיט איר טאָכטער פייגעלע (אַ 4־יאָריקע מיידעלע) און פון די איבעריקע פרויען און קינדער אין הויז. זייערע געוויינען און די געשרייען פון די רוצחים „שנעלער!" קלינגען מיר נאָך איצטער אין די אויערן. דער זיידע יוסף ראַוויצקי האָט זיך באַהאַלטן אין קלאָזעט וואָס איז געווען הינטערן הויז אויפן הויף, אָבער ווען ער האָט דערהערט, אַז מען האָט זיין פרוי, וואָס איז אויך שוין אַלט געווען קרוב צו 70 און כמעט שוין ניט געזען, אַרויסגעשלעפּט מיט כוח פון הויז, איז ער אַרויסגעגאַנגען זען וואָס האָט פּאַסירט. דאָרטן האָט מען אים אויך גענומען מיט די אַנדערע און שלאָגנדיק געטריבן אויפן גאַס. די וואָס האָבן ניט געקענט גיין האָט מען אַרויפגעוואָרפן אויף אויטאָס, אָבער ווען די משפחה האָט געוואָלט מיטפאָרן, האָט מען ניט געלאָזן צוגעבנדיק אַ פּאָר גוטע שטויסן און קלעפּ. מיר האָבן געהערט, ווי די מערדערס זיינען צוגעגאַנגען צו דער טיר פון אונזער הויז וועלנדיק אַריינגיין, אָבער ווייזט אויס אַז די מאַמע האָט עס צוגעשפּאַרט. יעדע סעקונדע האָט זיך ביי אונז געצויגן ווי אַ יאָר. נאָך לאַנגן קלאַפּן אין טיר האָב איך געהערט, ווי די מוטער איז אַרויס עפענען די טיר פאַר זיי, פרעגנדיק וואָס זיי פאַרלאַנגען. די ערשטע פראַגע איז געווען, ווו זיינען די מענער און די איבעריקע בני־בית און צו איז מען שוין געווען ביי אונז. איך ווייס ניט, ווו האָט מיין מאַמע גענומען אַזוי פיל מוט צו זאָגן

זיי, אַז מען איז שוין געווען אַלעמען צוגענומען און אַז איר מאַן איז אַוועקגעגאַנגען גאָר פרי צו דער אַרבעט אין טאַרטאַק. מיין פאָטער האָט דאַן איבערהויפּט ניט געאַרבעט, ווייל איך בין געגאַנגען אָנשטאָט אים אויף אַלע צוואַנגס־אַרבעטן, אויף וועלכע דער יודנראַט האָט געשיקט לויט די פאָדערונגען פון די דייטשן. אין צווייטן צימער האָט זיך געפונען מיין שוועסטער, מיין מומע מלכה מיטן מאַן און זון. זיי זיינען אַלע אַריין זיך אָנטאָן וואַרעמע קליידער און ניט געקענט שוין אַרויסגיין. די מוטער האָט נאָך זיי פאַרמאַכט די טיר פון צימער, צוגערוקט דעם טיש צו דער טיר, וועלכע זי האָט פאַרהאָנגען מיט אַ קאָלדרע, אָנגעקלאַפּט אַ פּאָר טשוועקעס און אויפגעהאָנגען אויף זיי פאַרשידענע זאַכן. די דייטשן האָבן זיך אַרומגעדרייט אין דער דירה, זוכנדיק אין די צימערן, אַריין אויך אין צימער פון וועלכן די טיר האָט געפירט אין צווייטן צימער ווו אַלע זיינען געווען באַהאַלטן, און אָנגעהויבן אויספרעגן גענוי ווו דער מאַן אַרבעט, ביי וואָס, ווי איז ער אַדורך די וואַכן אין דער פרי און צו זי פאַרמאָגט אַ „געלבן־שיין". זי האָט געענטפערט אַז יאָ, אָבער דער מאַן האָט עס צוגענומען צו דער אַרבעט, דערמאָנענדיק זיך וועגן געלן שיין פון מיין פעטער יצחק שפּעטינסקי. זיי האָבן ניט געקענט באַשליסן וואָס צו טאָן, סוף כל סוף האָט איינער פון זיי געזאָגט, אַז מ'דאַרף דער מוטער גלויבן און מען קען זי איבערלאָזן „צו האוזע". אַרויסגייענדיק האָט דער זעלבער געהייסן דער מוטער פאַרשליסן די טיר און קיינעם ניט אַריינלאָזן, אפילו אַז מען וועט קלאַפּן. ער האָט צוגעגעבן: „זי האָבן גליק דאָס זי איין געלבן שיין האָבן". ווען עס איז שטיל געוואָרן איז די מוטער אַרויסגעגאַנגען צו אונז און געבראַכט וואָס צום עסן, כאָטש דאָס איז ניט געלעגן אין זינען און דער ביסן איז שטעקן געבליבן אין האַלז.

דאָס פרעסטל האָט זיך געלאָזט פילן, מיר זיינען געשטאַנען מיטן פאָטער פאַרבאַהאַלטענע צווישן די האָלץ, ניט קענענדיק זיך כמעט אַ ריר טאָן, און אין האָב געפילט ווי די פינגער פון די פיס ווערן מיר געפראָרן, אָבער איך האָב גאָרניט געקענט טאָן קעגן דעם. זיצנדיק אַזוי אין דער שטילקייט, אין קעלט און אין שרעק, זיינען דערגאַנגען צו אונזערע אויערן ווייטע קלאַנגען פון איינצלנע און מאַשין־געווער שיסערייען. מיר האָבן דאַן געגלויבט, אַז דאָס שיסט מען, כדי צו היטן די אידן וואָס מען פירט אויף אַרבעט, כדי זיי זאָלן זיך ניט צעלויפן, אָדער מ'שיסט נאָך די אַנטלאָפענע. עפּעס אַנדערש האָט מען זיך ניט געקאָנט פאָרשטעלן.

צומאָרגנס

ביז אין אָוונט זיינען מיר אַלע געזעסן שטילערהייט יעדער אויף זיין פּלאַץ, חוץ מיין פעטער יודל און קוזין בנימין ראַוויצקי, וואָס זיינען געווען פאַרבאַהאַלטן אין מיסטקאַסטן און האָבן צוגעהערט און צוגעזען דורך די שפּאַרונעס, ווי מען פירט זייער פרוי און קינד, מוטער און ברידער אַוועק פון דערהיים. זיי זיינען אַרויס פון דאָרטן, ווען מ'האָט קיינעם ניט געזען אַרום, און זיינען אַריין צו אונז אין שטוב, אין צימער ווו די איבעריקע פאַרבליבענע האָבן זיך געפונען. ווען די שטילקייט האָט באַהערשט די אידישע גאַסן, שפּעט אין אָוונט, זיינען מיר אַרויס פון די באַהעלטענישן און זיך צוזאַמענגעקליבן אין שטוב, ניט וויסנדיק וואָס אָנהויבן ווייטער צו טאָן. צוליב זיכערקייט האָבן מיר געהיט אַ גאַנצע נאַכט, צי קיינער רינגלט ווידער ניט אַרום די אידישע גאַסן, אָבער גאַנץ פאַרטאָג האָבן מיר באַמערקט, ווי מענטשן הויבן אָן צו גיין אויף מאָסטאָווע דורכן בריק און קיינער פאַרהאַלט זיי ניט. ביסלעכווייז איז די באַוועגונג געוואָרן גרעסער.

גלייך פון אינדערפרי האָט זיך צעטראָגן אַ קלאַנג, אַז מען האָט אַלע אידן אויסגעמאָרדעט און אַריינגעוואָרפן אין גריבער, אָבער ניט אַלע האָבן געגלויבט אין דעם. ווי עס האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, זיינען אייניקע לייכט־פאַרוואונדעטע אָדער אינגאַנצן ניט־פאַרוואונדעטע אַרויסגעקראָכן פון די גריבער מיט די לעצטע כוחות, אַראָפּוואַרפנדיק פון זיך טויטע קערפּערס פון שוועסטער און ברידער, זיך אַריינגעגנבעט אין שטאָט, אין געטאָ אַריין, און דערציילט וואָס זייערע אויגן האָבן געזען.

די שטימונג אין געטאָ איז געווען אַ שרעקלעכע. אַרום זיינען געשטאַנען ליידיקע הייזער, ווו ס'האָבן ערשט נעכטן געוווינט גאַנצע אידישע משפחות מיט זיידעס, מאַמעס, קינדער און אייניקלעך, זייט יאָרן לאַנג, און איצטער זיינען זיי פאַרניכטעט געוואָרן אין איין טאָג. ווו ניט־ווו האָט מען באַמערקט איינצלנע מענטשן־שאָטנס, דרייען זיך מיט שרעק אַרום אַ הויז, ניט וויסנדיק וואָס אָנהויבן צו טאָן מיט זיך. ניט אַלע האָבן נאָך געגלויבט, אַז עס איז מעגלעך די דייטשן זאָלן האָבן דערמאָרדעט אין איין טאָג 10 טויזנט אידן, פרויען און אומשולדיקע קינדער, אָבער במשך פון טאָג האָבן זיי זיך איבערצייגט אין אומגליק. שווער צו באַשרייבן דעם מצב פון די איינצלנע איבערגעבליבענע נאָך צאָלרייכע משפחות. זיי זיינען געווען צעבראָכן, צעמישט און גרייט צו נעמען נקמה, אָבער עס איז ניט געווען וויאַזוי, מיט וואָס און ס'איז ניט געווען ווער ס'זאָל דאָס אָרגאַניזירן. עס זיינען געווען איינצלנע פאַלן פון מענער, וואָס האָבן זיך מיט כוח אַריינגעריסן אין דער פּאָליציי־קאָמאַנדע, מיט היסטערישע געשרייען און פראַגן, ווו ס'איז זייער משפחה, פרוי, קינדער, וועלנדיק אויך אָנגרייפן די פּאָליציימענער. די איינצלנע זיינען מיט כוח אַרויסגעפירט געוואָרן פון פּאָליציי־אַמט ניט ווערנדיק באַשטראָפט, — ווייזט אויס לויטן באַפעל פון די דייטשן, כדי ניט דערברענגען צו אַ ספּאָנטאַנעם ווידערשטאַנד.

פיל קריסטן, שכנים, באַקאַנטע און אומבאַקאַנטע האָבן זיך געלאָזן איבער די הייזער, וויסנדיק אַז די אַוועקגענומענע וועלן זיך שוין ניט אומקערן, און יעדער האָט געכאַפּט וואָס עס האָט זיך נאָר געלאָזן. אַביסל שפּעטער זיינען דייטשן געגאַנגען פון שטוב צו שטוב און ווו עס איז קיינער ניט געבליבן האָבן זיי פאַרקלאַפּט די טירן, פאַרטרייבנדיק די קריסטן וואָס זיינען געקומען ראַבעווען, כדי דאָס גאַנצע האָב און גוטס זאָל פאַר זיי אַליין בלייבן.

איך דערמאַן זיך, אַז דעם זעלבן טאָג אינדערפרי איז צו אונז געקומען שיכורערהייט אַ באַקאַנטער ווייסרוסישער פּאָליציאַנט, פאָדערנדיק אַ טכוירן־פוטער פון מיין פעטער שיימע ראַוויצקי, וואָס איז נעכטן גענומען געוואָרן מיט זיין פרוי און פאַמיליע. אויף אונזער פראַגע, פון וואַנען ווייס ער און ווער האָט אים געזאָגט וועגן פעלץ, דערציילט ער, אַז נעכטן, ווען מ'האָט אַלע „זשידקעס" געבראַכט קיין טשעפּעלאָווע, האָט ער

געטראָפן שיימען און דער האָט אים געבעטן ער זאָל אים ראַטעווען און דערפאַר וועט ער אים געבן דעם פּעלץ, וואָס איז באַהאַלטן אין שטוב און נאָך פיל זאַכן. ער האָט פון רחמנות אויפן פּעטער, ער זאָל ניט דאַרפן זיך מאַטערן אָדער פאַרווונדעטערהייט ליגן אין די גריבער, גענומען און אים געשאָסן אויפן פּלאַץ.

אין אייניקע טעג אַרום האָבן די דייטשן אַרויסגעגעבן אַ באַפעל צו פאַרקלענערן דעם געטאָ. אידן מיט פּעקלעך און וועגעלעך האָבן זיך אָנגעהויבן שלעפּן אין ריכטונג פון אָפּעראַווע, באַליאַנע. ניט אַלץ איז דערלויבט געוואָרן אַרויסצופירן. מעבל־זאַכן און אויך די פּעקלעך זיינען ביי איינצלנע קאָנטראָלירט געוואָרן דורך דייטשע זשאַנדאַרמען פאַרן אַריינגאַנג אין געטאָ.

אַזוי האָט מען זיך צונויפגעשטיקט צו 2—3 משפחות אין איין צימער און ווידער אָנגעהויבן זיך צוגעוווינען צו די צרות. דער געטאָ איז אַרומגעצאַמט געוואָרן מיט שטעכל־דראָט און מ׳האָט אין אַ פּאָר ערטער געמאַכט טויערן. יעדן פרימאָרגן פלעגן אייניקע טויזנט מענער און פרויען זיך אויסשטעלן אויף אולאַנסקי גאַס אין רייען, ווי אין מיליטער, לויט די אַרבעטס פּלעצער מיט זייערע אידישע אַרבעטס־לייטערס בראש, און די אָרדענונג איז געהאַלטן געוואָרן דורך דער געטאָ־פּאָליציי. די דייטשע זשאַנדאַרמען אָדער באַאַמטע פון געביטס־קאָמיסאַריאַט פלעגן באַקוקן די רייען און ניט איינמאָל געצוווּנגען אַ געטאָ פּאָליציאַנט אַרויספירן פון ריי אַ אידן, וואָס די געלע לאַטע איז ניט געווען גוט אָנגענייט אויף זיין בגד, אָדער ער איז געשטאַנען ניט אינגאַנצן גלייך, און אפילו סתם אָן אַ פאַרוואָס געהייסן געבן 10 אָדער מערער שמיץ פאַר די אויגן פון אַלעמען מיט אַ נאַהייקע. עס האָט פּאַסירט, אַז דער אידישער געטאָ־פּאָליציאַנט האָט, ניט האָבנדיק קיין ברירה, אויסגעפילט דעם באַפעל אַזוי, אַז דער געשלאָגענער זאָל ניט פילן קיין גרויסע שמערצן, און דערפאַר האָט דער אידישער פּאָליציאַנט באַלד אויפן פּלאַץ באַקומען 2 מאָל אַזויפיל שמיץ פון אַ דייטש אַליין.

די יוגנט אָרגאַניזירט זיך צום וואַלד

דאָס אַלץ האָט סיסטעמאַטיש צעטראָטן דעם כבוד און שטאָלץ פון גרעסטן טייל סלאָנימער אידן, אָבער ביי אַ געוויסן, קלענעם און אינגערן טייל האָט די שוידערלעכע לאַגע אין געטאָ געבראַכט צום געדאַנק זיך צו באַשיצן אין פאַל פון ליקווידאַציע פון געטאָ, ווי אויך אַרויס גיין מיט געווער אין די וועלדער, אַדורכמאַכן דאָרטן די צייט פון קריג (ווייל אין דער מפּלה פון די דייטשן האָבן כמעט אַלע געגלויבט) און אויך לויטן מיינונג פון וויניקערע, קעמפן און נקמה נעמען. עס האָבן זיך אָנגעהויבן אָרגאַניזירן אונטערערדישע גרופּן פון יונגע בחורים און מיידלעך, וואָס האָבן געאַרבעט אין בויטע־לאַגערס, — דאָס זיינען געווען גרויסע מאַגאַזינען פון רוסישן געווער, וואָס מען האָט צונויפגעזאַמעלט און רעפּאַרירט.

די ערשטע מעשים פון די יונגעלייט איז געווען איבערצופירן געווער אין געטאָ, דורכגנבנדיק דורכן דייטשן פּאָסטן ביים טויער פון בויטע־לאַגער. די סכנה אויפן וועג ביזן געטאָ, און ביים טויער פון געטאָ, וווּ ס׳האָט פון דער אַרישער זייט געהיט ווייסרוסישע פּאָליציי, איז געווען זייער גרויס, יעדער דורכפאַל האָט געדראָט מיט טויט ניט בלויז דעם פאַרהאַלטענעם, נאָר אויך זיינע מיטאַרבעטער. און דאָך זיינען אין געטאָ געשאַפן געוואָרן אין פאַרשיידענע פּלעצער פאַרבאַהאַלטענע מאַגאַזינען מיט געווער און אַמוניציע. דורך פאַרשיידענע וועגן זיינען אַריינגעטראָגן און אַריינגעפירט געוואָרן די טייערע כלים. עס זיינען אפילו געווען פאַלן, ווען די חברה האָבן געקויפט ביי די דייטשן אין בויטע־לאַגער זייף צום וואַשן פאַר אַ טייערן פּרייז מיטן תנאי אַז די דייטשן אַליין זאָלן עס אַריינפירן אין געטאָ. אָנשטאָט זייף איז פאַרפּאַקט געוואָרן אין די פּעקלעך געווער און אויפרייס־מאַטעריאַלן, וואָס זיינען דורך די דייטשן אַליין אַריינגעפירט געוואָרן ביינאַכט אין געטאָ.

אונטערערדישע אָנהויבן

צווישן די ערשטע אָרגאַניזאַטאָרן פון דער אידישער פּאַרטיזאַנישער באַוועגונג אין סלאָנים איז געווען מיין קוזין הערצל שעפּעטינסקי ז״ל. ער איז שפּעטער געפאַלן ווי אַ העלד אין קאַמף מיטן שונא, ווען אַ פּאַרטיזאַנער־גרופּע פון דער פּינסקער פאַראייניקונג א. נ. פּ״ן דזערזשינסקין האָט זיך אָנגעשטויסן אויף אַ גרויסן דייטשן כוח. הערצל איז שווער פאַרווונדעט געוואָרן אין די פיס, און ניט ווילנדיק אַריינפאַלן דעם שונא אין די הענט לעבעדיקערהייט, האָט ער מיטן לעצטן גראַנאַט אויפגעריסן זיך און אַ צווייטן פּאַרטיזאַן, וואָס איז געלעגן נעבן אים פאַרווונדעט. די פויערים פון דאָרף האָבן זיי ביידן מקבר געווען נעבן זייער בית־הקברות. אַ פּאָר טעג שפּעטער האָבן אונזערע כוחות פאַרנומען דעם דאָרף און אויף ביידע קברים אויפגעשטעלט פּראָוויזאָרישע מצבות.

הערצל איז, ווי געזאָגט, געווען פון די ערשטע אונטערערדישע קעמפער אין סלאָנים. ער האָט פאַרבונדן די אידישע יונגעלייט מיט די קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער, וואָס זיינען שוין טעטיק געווען אין די וועלדער פון „וואָלטשע נאָרי". מיט אים האָבן מיטגעאַרבעט ביים אָרגאַניזירן די גרופּן און איבערפירן געווער זרח קרעמען, אַרטשיק באַנדט, מאַשקאָווסקי, זיין ברודער יאַשע, וואָס האָט געאַרבעט אין בויטע־לאַגער (איצטער פאַרשיקט אין רוסלאַנד), און נאָך צענדליקע בחורים און מיידלעך.

איך געדענק, מיט וואָס פאַר אַ יראת־הכבוד און שטאָלץ כ׳האָב פאַרשאַפן די ערשטע 2 טאָפּאָגראַפישע מאַפּעס פון סלאָנים און איר אומגעגנט, איינשטעלנדיק דאָס לעבן אין געפאַר. ניט קיין קלענערע סכנה האָט געדראָט ביים גיין אויפגראָבן ביקסן־קוילן אויף דער פּלאַזשע נעבן דער אייזערנער בריק, וואָס איז שטרענג באַוואַכט געווען דורך די דייטשן. די אַמוניציע האָב איך צופעליק פאַרגראָבן אייניקע טעג נאָכן אָנקומען פון די דייטשן, דאַן ווען ס׳האָט זיך געוואַלגערט פיל פון דעם אין יעדן אָרט, אָבער קיינער האָט עס ניט גערירט פון פחד.

מ׳מוז אונטערשטרייכן, אַז אין אַלגעמיין איז דער געדאַנק פון באַוואָפנטן ווידערשטאַנד פרעמד און ווייט געווען פ״ן דער אידישער באַפעלקערונג, אפילו פון דער יוגנט. ס׳רוב יונגעלייט האָבן געמאַכט דעם חשבון פון זייערע משפחות, עלטערן און קרובים, פון די אַלטוואַרג און קינדער, וועלכע מ׳האָט אין וואַלד אַריין ניט געקענט מיטנעמען. ס׳איז אויך געווען אַ מיינונג, אַז די ווייסרוסישע דאָרפישע באַפעלקערונג וועט אַליין באַקעמפן די אידישע פּאַרטיזאַנער, צוליב שנאת־

ישראל און אַנדערע גרונטן, — און אָן זייער הילף איז שווער אויסצוהאַלטן אין די ווילדע און פרעמדע וועלדער פון וואָלטשע נאָרי, אין וועלכע ס'האָט זיך פאָרמירט די ערשטע העלדישע פּאַרטיזאַנער־גרופּע פון אַ 100 סלאָנימער יונגעלייט, די א. ג. „51־סטע גרופּע" אויפן נאָמען פון שטשאָרסן.

הונגער און מורא אין געטאָ

די לאַגע אין געטאָ איז געווען שווער און אָנגעשטרענגט, אַזן זי איז שווערער געוואָרן פון טאָג צו טאָג. ס'האָט זיך ביסלעכווייז אָנגעהויבן פילן דער הונגער, דערביי זיינען כמעט אַלע אַרומגעגאַנגען צעבראָכן, ווייל ס'איז כמעט ניט געווען קיין משפּחה, פון וועלכער ס'זאָלן ניט האָבן געפאַלן אייניקע מיטגלידער. יעדערער איז אַרומגעגאַנגען מיט אַ שוואַרצן טרויער אין האַרצן.

אַלע זיינען געווען געצווּנגען אַרויסצוגיין צו אַרבעט, פאַר וועלכער מ'האָט באַקומען 250 גראַם ברויט אַ טאָג, — ברויט געמישט מיט קאַרטאָפל, וואָס האָט קיין טעם ניט געהאַט. די וואָס האָבן געאַרבעט אויסערן געטאָ זיינען אַרויס צו דער אַרבעט גרופּנווייז, מיט זייער אידישן „פאָראַרבייטער" בראש, אַזן געגאַנגען איז מען אינמיטן גאַס, אויפן ברוק, ווייל אויף די טראָטואַרן איז פאַרבאָטן געווען צו גיין און דער פאַרבאָט איז געהיט געוואָרן דורך ווייסרוסישער פּאָליציי.

אַ סך אידן האָבן געאַרבעט ביים אויפשטעלן אויף זאַמקאָווע אַ גרויסע, צווייסטאָקיקע הילצערנע געביידע פאַרן „געביטס־קאָמיסאַריאַט". געביטס־קאָמיסאַר איז דאַן געווען דער מערדער שטעללע, וואָס האָט פאַרנומען דעם אָרט פון דעם ווילדן רוצח היק. ביי דער געביידע האָבן געאַרבעט מייסטנס פאַכלייט פון דער האָלץ־בראַנזשע, צווישן זיי אויך מיין פאָטער און מיין פעטער יצחק ז"ל (ביידע געפאַלן שפּעטער אין די וועלדער). מאַקס אָסטרינסקי האָט דאָרטן געאַרבעט אַלס פאַראַנטוואָרטלעכער, ווי אויך אהרן יאָסעלעוויטש, — ביידע זיינען שפּעטער געווען מיט די פּאַרטיזאַנער און זיינען לעבן געבליבן.

יעדע שמ־עה האָט באַלד אַרויסגערופן אַן אַזמרו צווישן די אידן אין געטאָ. כמעט אין יעדן הויז איז געבויט אָדער געגראָבן געוואָרן אַ באַהעלטעניש אויפן פאַל פון אַן אַקציע, מענטשן האָבן זיך געגרייט שפּייז אויף די שווערע טעג, אָבער קיינער האָט זיך קיין חשבון ניט אָפּגעגעבן, וואָס ס'וועט זיין נאָכדעם, שפּעטער.

אַזוי זיינען אַוועק טעג און נעכט אין אומרו, פּיין און פּחד. פאַלן פון שלאָגן און דערמאָרדן זיינען געווען אָפטע דערשיינונגען אין געטאָ, אַזן כ'קען ניט פאַרגעסן דעם פאַל מיטן יונגן סטאָלער, וועלכער איז אינמיטן גאַס דערשאָסן געוואָרן דורך אַ זשאַנדאַרם פאַר האָבן ביי זיך אַ האַלבע פלעשל מילך.

מ'האָט שוין ניט געקענט קויפן קיין שפּייז ביי קריסטן, ס'האָט געדראָט אַ קויל דעם קויפער און דעם פאַרקויפער. די קלאַנגען וועגן אַבסאָלוט־ליקווידירטע געטאָס אין אַרומיקע שטעט און שטעטלעך זיינען דערגאַנגען אין געטאָ, יעדער איינער איז אַרומגעגאַנגען מיט דער ביטערער זיכערקייט, אַז דער טויט וועט אויך סלאָנימער געטאָ ניט אויסמיידן, אָבער קיינער האָט ניט געוווּסט ווען ס'וועט געשען.

ווינטערצייט איז אָנגעקומען אַ מיליטערישע אָפּטיילונג פון ליטווינער, און דאָס האָט קיין גוטס ניט צוגעזאָגט. די ליטווינער זיינען באַקאַנט געווען ווי בייזע, אַנטיסעמיטישע הינט. דערצו איז נאָך סוף אַפּריל צוגעקומען אַן אָפּטיילונג אוקראַינער, היטלערס פרייוויליקע בלוטיקע משרתים.

מ'פירט אונז אַרויס צו אַרבעט

אין אַ שיינעם מאַי־פרימאָרגן איז אַרויס אַ באַפעל פון געביטס־קאָמיסאַריאַט, אַז אַלע די וואָס אַרבעטן ביים דייטשן בוי־אַרבעט דאַרפן זיך אויפקלייבן צומאָרגנס אין דער פרי ביים געטאָ־טויער, כדי אַרויסגעפירט צו ווערן אויפן צווייטן בריק פון אולאַנסקע גאַס. יעדער איינער דאַרף מיטברענגען אַ פעקל עסן אויף אייניקע טעג. מיר האָבן געפילט, אַז ס'גייט עפּעס אַן אומגליק אויפן געטאָ, אין וועלכן ס'בלייבן איבער די פרויען און קינדער, ווייל צום מעלדן זיך זיינען גערופן געוואָרן בלויז מענער.

אין געטאָ האָט זיך ווידער אַריינגעכאַפּט די פּאַניק, באַגלייט מיט אַ ביטערן פאָרגעפיל אַז ס'גרייט זיך אַן אַקציע. דאָס אַראָפּברענגען אוקראַינער האָט אָנגעוואָרפן אַ פּחד.

ביז שפּעט אָונט זיינען מיר געזעסן ביי אונז און צענדליקער מאָל איבערגעטראַכט וואָס צו טאָן. זיך אויסבאַהאַלטן, ווי אַ סך האָבן באַשלאָסן, אָדער זיך געזעגענען מיט די משפּחות און זיך מעלדן אויפן באַשטימטן אָרט. סוף־סוף האָבן מיר באַשלאָסן אָפּוואַרטן ביז מאָרגן פרי און האַנדלען לויט דער לאַגע וואָס וועט זיך שאַפן אין געטאָ און אַרום אים, אויף דער „אַרישער זייט", אויף יענער זייט שטעכל־דראָטן.

די נאַכט איז אַדורך אין שלאָפלאָזן טראַכטן און אַרויסקוקן יעדעס מאָל אין דרויסן. אינדערפרי איז די באַוועגונג אין געטאָ געווען אַ קליינע אַזן אָנגעשטרענגטע, מענטשן האָבן זיך גייענדיק כסדר אַרומגעקוקט, צי ס'ברעכט ניט אויס ערגיץ דער שטורעם, וואָס ברענגט מיט זיך טויט.

מענער מיט טאָרבעס אָדער קוישן איבערגעהאַנגען אויפן אַקסל האָבן זיך ווי שאָטנס גערוקט אין דער ריכטונג צום זאַמלפּלאַץ. אַרום געטאָ איז געווען שטיל. דער פאַרקער אויף דער קריסטלעכער זייט — נאָרמאַל. דאָס האָט אונז אַביסל באַרויקט. אין לעצטן מאָמענט האָבן מיר, מיין פאָטער און איך, באַשלאָסן זיך צוצושטעלן.

ביים געטאָ־טויער האָט מען אַלעמען אויפגעקליבן, די „פאָראַרבייטערס" האָבן אויסגערופן יעדן ביים נאָמען און פאַמיליע און אין רייען זיינען מיר דורכן טויער אויף אולאַנסקע גאַס אַרויס, באַגלייט דורך די שטאָטישע פּאָליציאַנטן, אין דער ריכטונג צו דער באַן־סטאַנציע. אויף דער צווייטער בריק האָט מען אונז אָפּגעשטעלט. אַהין זיינען אָנגעקומען דייטשע פאָרשטייער פון געביטס־קאָמיסאַריאַט. נאָכן אויסטוישן אייניקע ווערטער מיט די אידישע „פאַראַנטוואָרטלעכע" פון בוי־אַמט האָט מען ווידער אויסגערופן אונזערע נעמען, אונז איבערגעציילט און געהייסן וואַרטן אויפן אָרט, ניט רירן זיך ביז ס'וועט קומען אַ באַפעל.

אין דעם מאָמענט האָט זיך פון דער ריכטונג פון וואָקזאַל דערהערט אַ גערויש פון לאַסט־אויטאָס, אַזן באַלד זיינען זיי מיט רעש פאַרבייגעפאָרן נעבן אונז, פול מיט באַוואָפנטע מיליטער־לייט און באַנדיטישע אוקראַינער, אין דער ריכ־

טונג צום געטאָ. עטלעכע פון זיי האָבן פאַרבײַפאָרנדיק אָנגעשטעלט אויף אונדז זייערע ביקסן און אויסגעשריען פּרעכע זידלערײַען אויף אינזער חשבון. דאָס האַרץ האָט זיך פאַרקלעמט און טרערן האָבן זיך געשטעלט אין די אויגן פון כמעט אַלע אָנוועזנדע. יעדער איינער איז זיכער געווען, אַז די בלוטיקע משרתים פאָרן אין געטאָ כדי אויסצופירן די פאַרברעכנס, וואָס די דײַטשן האָבן טײַוולאָניש פּלאַנירט. יעדערער האָט געטראַכט וועגן די טײַערע איבערגעבליבענע אויף זייער גורל אין געטאָ.

אַ באַפעל זיך צו רירן פון אָרט האָט איבערגעריסן אונדזערע שוואַרצע מחשבות. איצטער איז שוין קיין אַנדער ברירה ניט געווען, און מיר האָבן אָנגעהויבן שלעפּן זיך אין דער ריכטונג פון קאָזלווישטשינע, מיט שווערע הערצער וואָס רײַסן זיך צוריק, צום געטאָ, צו די משפחות. מיר זײַנען פאַרבײַגעגאַנגען גאַסן און הײַזער, וווּ ס'האָבן אַמאָל געוווינט קרובים און באַקאַנטע, ערטער וווּ מיר זײַנען אַרומגעלאָפן, געשפּרונגען און זיך געשפּילט. איצטער ווערן מיר איבער די זעלבע גאַסן געפירט ווי פאַרברעכערס, אַלץ אַרום איז פרעמד און פײַנטלעך צו אונדז, פּונקט ווי מיר וואָלטן זיי באַרויבט און באַגזלט, און ניט פאַרקערט.

אונדזערע באַגלייטער זײַנען ניט געווען באַזונדערס שטרענג, הגם זיי האָבן כסדר איבערגעחזרט דעם באַפעל „פון אויבן", אַז פאַרן אַרויסגיין אָן אַ דערלויבעניש פון דער ריי וועט מען דערשאָסן ווערן אויפן אָרט. מיר האָבן אָנגעהויבן טראַכטן, אַז אפשר וועט די גאַנצע געשיכטע דורכגיין בשלום.

ס'איז געשטאַנען אַ שיינער פרילינג־טאָג. מיר זײַנען געגאַנגען איבער פעלדער און וועלדער אויפגעוועקטע נאָך וואָס פון זייער ווינטער־שלאָף. די ערשטע גרינע בלעטלעך און גראָזן האָבן זיך אָנגעהויבן באַווײַזן, און פון אונטער די בוימער האָבן אַרויסגעקוקט פרילינג־בלומען מיט זייערע דופטיקע ריחות. אַזוי אָנקוקנדיק די שיינקייט פון דער נאַטור האָט זיך מיר געדאַכט, אַז דאָס איז אַלץ קעגן אונדז, כדי אונדז צו רייצן און נאָך מערער אונטערשטרײַכן אונדזער געפאַלנקייט אַלס שקלאַפן אין די הענט פון בעסטיעס — מיר, דאָס „אתה בחרתנו"־פאָלק, אין די הענט פון נידעריקע אוממענטשן.

די זון האָט זיך גלײַכגילטיק צוגעקוקט צו דעם אַלעמען און האָט קיין סימן פון צער ניט אַרויסגעוויזן. להיפך, זי האָט אַזוי פריילעך זיך אָפּגעשפּיגלט אין די מעטאַלענע טיילן פון די פּאָליציאַנטישע ביקסן.

מיר זײַנען געגאַנגען אַ גאַנצן טאָג איבער די דאָרפישע ווײַסרוסישע שלאַכן, זיך אָפּשטעלנדיק עטלעכע מאָל צו רוען. פון אונדזערע באַגלייטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז אין געטאָ וועט מען כאַפּן מענער צו אַרבעט און זיי אַוועקפירן ווער ווייס וווּהין.

אין אָוונט זײַנען מיר אָנגעקומען צו אַ כוטאָר, אַ דאָרפיש הויז אין וואַלד, נעבן וועג. דאָרטן זײַנען מיר געבליבן נעכטיקן. מ'האָט אונדז געגעבן צום שלאָפן דעם שייער, נאָכדעם ווי מ'האָט געגעסן ווער ס'האָט געקענט און פאַרטרונקען אַביסל וואַסער פון ברונעם. קיין פּלאַץ פאַר אַלעמען אין שייער איז ניט געווען, האָט מען די איבעריקע אַוועקגעפירט אין וואַלד אַרײַן, עטלעכע צענדליק מעטער ווייט פון וועג. דאָרטן האָט מען אונדז צו וויסן געגעבן, אַז דורך סלאָנים קלײַבט זיך דורכפאָרן אויפן פראָנט אַן ס. ס. גרופּע פון דײַטשן מיליטער, און זי וועט כאַפּן מענער אויף אַרבעט. אַזוי ווי דער געביטס־קאָמיסאַריאַט און אויך די ווערמאַכט־קאָמאַנדאַנטור פון סלאָנים קען גאָרניט טאָן קעגן די ס. ס., האָבן זיי באַשלאָסן אַרויספירן זייערע נוצלעכע אידישע אַרבעטער פון שטאָט, כדי זיי צו פאַרזיכערן פאַר זיך. און איצטער, דאָ אין וואַלד מוז מען ליגן שטיל, ווײַל די ס. ס. קענען אויך דאָ דורכפאָרן, און זיי דאַרפן אונדז ניט באַמערקן.

מ'האָט אונדז לאַנג ניט געדאַרפט אײַנריידן, אַז מיר זאָלן ליגן שטום. אַלץ אַרום איז געווען פאַרזונקען אין שוואַרצער פינסטערניש פון געדיכטן סאָסנאָוון וואַלד, די נאַכט איז געווען אַ קאַלטע, ווי פרילינג־נעכט אין ווײַסרוסלאַנד, און נאָר אַ לײַכטער ווינטל האָט געשטערט די רו אַרום, שעפּטשענדיק אין די בוימער־שפּיצן. אונטן, נאָנט בײַ די וואָרצלען, איז געלעגן אַ גרופּע אידן מיט צעריסענע נשמות און אויסגעמאַטערטע קערפּערס, וועלכע מ'באַהאַלט דאָ אויס פאַר דער בייזער ס. ס.־אישער אויג, כדי זיי צוערשט אויסנוצן און לאָזן פאַר זיך דעם פאַרגעניגן פון מאַכן אַ סוף מיט זיי.

גרופּקעסווייז איז מען געזעסן אין דער פינסטערניש, און פון צײַט צו צײַט אַ שעפּטשע געטאָן עפּעס וואָס אָדער אַרויסגעלאָזן אַ טיפן, שטילן, טרויעריקן זיפץ. אַזוי זיצנדיק אָנגעשפּאַרט אָן אַ בוים זײַנען מיר פון מידקייט אײַנגעשלאָפן.

אין פּוזעוויטשער לאַגער

איך געדענק ניט גענוי אין וועלכער ריכטונג מיר זײַנען צומאָרגנס ווייטער געגאַנגען, אָבער אַרום מיטאָג־צײַט האָט מען אונדז געבראַכט, ווי ס'האָט זיך שפּעטער אַרויסגעוויזן, אויף אַ שאָסיי, וועלכן ס'האָבן געבויט אידן און קריסטן ניט ווייט פון דאָרף פּוזעוויטש; אין דעם דאָרף איז געווען אַן אַרבעטס־לאַגער פאַר אידן פון די אַרומיקע שטעטלעך, ווי קאָסאָווע, ביטען א. אַנד.

קודם כל האָט מען אונדז מכבד געווען מיט אַביסל אַרבעט, אונטער דער לייטונג פון סלאָנימער קריסטן, וועלכע האָבן זיך אויסגעטיילט פון די איבעריקע פאַכלײַט מיט די ווײַסע אָרעמבאַנדן אויף זייערע אַרבל, מיט אַ שוואַרצער אויפשריפט „לייטער־שטראַסענבאַו" אָדער „לייטונג".

דער שאָסיי איז, לויט זײַן ברייט און שטיינער־שיכטן, באַשטימט געווען צו מיליטערישע צוועקן. אידן האָבן די שטיינער צוגעפירט מיט טאַטשקעס, די פּויערים — מיט זייערע פורן. ווו ניט ווו האָט זיך אַרומגעדרייט אַ דײַטש, וואָס פלעגט פון צײַט צו צײַט, פון פאַרגעניגן וועגן, אַ געשריי טאָן אָדער אַ שטויס געבן אַ אידן, וועלכער האָט אים אויסגעזען ניט גענוג פלינק צו זײַן בײַ דער אַרבעט.

מיטאָג־צײַט איז אָנגעקומען אַ טאַקסי מיטן געביטס־קאָמיסאַר, אָדער זײַן פאַרטרעטער, און נאָך אייניקע „געלע הינט" (אַזוי האָט מען זיי גערופן צוליב זייער געל־ברוינעם אוניפאָרם). זיי האָבן פאַררופן צו זיך די אידישע פאָרשטייער. נאָך אַ קורצער באַראַטונג אויסגעשטעלט אַלעמען אין אַ ריי און אָנגעהויבן לייענען נעמען פון אַ גרייטער רשימה. די אויסגערופענע זײַנען אַרויס פון דער ריי און זיך געשטעלט אָן אַ זײַט. די גרעסערע טייל איז געבליבן. אויסגערופן האָט

מען נאָר די נויטיקע קוואַליפיצירטע פאַכלייט, ווי ס'האָט זיך אַרויסגעוויזן. די איבעריקע זיינען געבליבן אַרבעטן אויפן שאָסיי אין איינגעגלידערט געוואָרן אין פּוזעוויטשער אַר־בעטס־לאַגער.

צווישן די אַרויסגערופענע איז אויך געווען מיין פאָטער און מיין פעטער יודל ריבאַצקי, וואָס זיינען געשטאַנען נעבן מיר. איך בין געבליבן. ווען מ'האָט אויסגערופן מיין פאָטער האָט ער זיך ניט גערירט פון אָרט, וואַרטנדיק מסתמא אַז מ'זאָל אויך מיר אויסרופן. ער האָט מיר געהאַלטן פאַר דער האַנט, און זיין האַנט האָט נערוועז געציטערט, זיינע אויגן זיינען פאַרלאָפן מיט טרערן. ער האָט מיר געוואָלט עפּעס זאָגן, אָבער ניט געקענט אַ וואָרט אויסריידן. איך האָב אים דאַן געזאָגט, אַז ער זאָל גיין, און איך וועל שוין קומען. די אַרבעט דאָ וועט מיר ניט זיין צו שווער און איך וועל זיך אַן עצה געבן אַליין. כ'האָב געוואָלט אים באַרואיקן, כדי ער זאָל זיך אומקערן „אַהיים", אין געטאָ אַריין.

די „גליקלעכע", וואָס האָבן זיך אומגעקערט אין געטאָ, זיינען אויסגעשטעלט געוואָרן אין שורות, איבערגעציילט גע־וואָרן אייניקע מאָל, טאָמער האָט זיך, חס וחלילה, עמיצער אַריינגעכאַפּט אין זייערע רייען, און דאַן האָט מען זיי אַוועק־געפירט אין דער ריכטונג פון סלאָנים.

אונז די איבערגעבליבענע, האָט מען צוגעטיילט צו די שאָסיי־אַרבעטן. מיר האָבן זיך געטראָפן מיט די פאַרוואָקסענע, פאַרשמ ציקטע און אָפּגעריסענע אידן, וואָס זיצן שוין אייניקע מאָנאַטן אין לאַגער, און זיי האָבן אונז אין קורצע, אָפּגעריי־סענע זאַצן געשילדערט דאָס טרויעריקע לעבן אין לאַגער. אָבער דער לאַגער אַליין האָט אונז דערציילט וועגן זיך פיל שטאַרקער און דייטלעכער ווי די שילדערונגען פון זיינע אומגליקלעכע אַרבעטס־אַרעסטאַנטן.

ביזן סוף פון אַרבעטסטאָג זיינען נאָך געבליבן אייניקע שעה. פּלוצלינג האָבן מיר געכאַפּט שטאַרקע בויך־ווייטאָקן, פון אויפרעגונג, ווייזט אויס, אָדער פון פאַרדאַרבן דעם מאָגן. כ'בין אַוועק אַן אַ זייט און זיך געלייגט אויף דער ערד, אונ־טער נאָענטע קוסטעס. אַ איד פון לאַגער איז פאַרביי און מיר געפרעגט וואָס איז מיר. איך האָב אים דערציילט, און ער האָט, מעשה מומחה, מיר אַ דריק געטאָן אין רעכטן זייט, אויפ־געהויבן מיין רעכטע פוס און געפרעגט צי ס'טוט מיר באַ־זונדערס ווי פון דעם. מיר האָט ווי געטאָן פון אַלע זייטן, אויך ביים אויפהויבן די לינקע פוס, און דאַן האָט ער מיר אויפגעקלערט, אַז ער האָט געזוכט סימפּטאָמען פון אַן אַטאַק אין דער „בלינדער קישקע", אָבער אויב ס'טוט מיר ווי אויך פון דער לינקער זייט, איז דאָס סתם בויך־ווייטאָק. מיר איז אַריין אין געדאַנק, אַז כ'קען אויסנוצן מיין „בלינדע קישקע" כדי ניט אַריינצוגיין אין לאַגער.

ביים סוף פון דער אַרבעט האָב איך זיך אויסגעשטעלט גלייך מיט אַלעמען. כ'האָב באַמערקט אַ באַקאַנטן סלאָנימער קריסט, אַ געוועזענער „פאָראַרבייטער", אים דערציילט די געשיכטע מיט דער „שלעפּע קישקע" און פון אים זיך דער־ווּסט, אַז אין לאַגער איז דאָ אַ דאָקטאָר אַ איד, און נאָר ער וועט מיר קענען העלפן. מיט גרויסע ווייטאָקן בין איך דער־גאַנגען ביזן טויער פון לאַגער. דאָרטן האָט מען געטיילט קאַרטן אויף ברויט און פאַרשריבן די ניי־געקומענע. מ'האָט מיר, אַלס קראַנקן, פאַרשריבן פון די ערשטע און דערלויבט אַריינצוגיין אין פאַרצאַמטן און באַוואַכטן לאַגער.

שווער צו באַשרייבן דעם איינדרוק וואָס דער לאַגער האָט אויף מיר געמאַכט. אייניקע גרויסע באַראַקן מיט שטרויענע דעכער, אין וועלכע מ'איז געשלאָפן אויף דער ערד, אונטער־געבעט מיט שמאַטעס. קיין פענסטער און קיין ליכט איז דאָרטן ניט געווען. אַלץ איז געווען פאַרלייזיקט און פול מיט פליי. איך האָב פשוט מורא געהאַט זיך צו דערנענטערן צו די באַראַקן, אויך אַנדערע ניי־געקומענע זיינען געבליבן אין קאַלטן דרויסן און מוותר געווען אויף דער וואַרעמקייט און אויף די פאַראַזיטן פון די שמוציקע געביידעס.

די אַלטע לאַגער־איינוווינער האָבן אונז גערופן זיך וואַשן. מיר זיינען געגאַנגען נאָך זיי און ווידער דערזען אַ שוידער־לעכע סצענע. אין אַ קליינעם, שמאָלן טייכל הינטער די שייערן האָבן זיך געוואַשן הונדערטער מענטשן, נאַקעט אָדער האַלב־נאַקעט. דאָס וואַסער איז געווען מוטנע, שמוציק, און טראָץ דעם האָט עס געדינט צו אַלץ, צום וואַשן דאָס געזיכט, שווענ־קען די ציין, טרינקען און קאָכן.

ניט ווייט פון טייכל איז געשטאַנען די קיך, ס'הייסט: אַ גרויסער קעסל איז געהאַנגען איבער אַ פייער פון ברענענ־דיקן האָלץ און יעדערער האָט באַקומען אַ פּאָרציע זופּ אין אַ כלי, וועלכע מ'האָט אויך געשווענקט אין זעלבן טייכל.

אין צווישנצייט האָט מען גערופן דעם דאָקטאָר, עליאָש ראַבינאָוויטשן, וואָס האָט געוווינט אויסערן לאַגער, אין אַ דאָרפישן הויז, אין וועלכן ס'איז אויך געווען די קליניק. איך האָב אים דערקענט און דערציילט וועגן מיינע שמערצן, האָט ער מיר געהייסן רואיק ליגן, אפשר וועט עס מיר ביז מאָרגן פאַרבייגיין. דעמזעלבן טאָג האָב איך געטראָפן נאָך אַ פּאָר באַקאַנטע, מיט וועלכע איך האָב צוזאַמען געאַרבעט אין קאַנצעפּאָלסקיס טאַרטאַק פאַרן בוי־אַמט. איינער פון זיי איז געווען אהרן יאָסעלעוויטש, דער צווייטער, וועמענס נאָמען איך קען זיך ניט דערמאָנען, איז געווען אַ פּליט פון פּוילן, וואָס האָט זייער שיין פידל געשפּילט, און די דייטשן פלעגן אים אויסניצן, באַשעפטיקן אויף זייערע פאַרוויילונגען ביז שפּעט אין דער נאַכט, צאָלנדיק אים מיט עפּעס אָפּעסן אָדער אויסטרינקען.

מיר האָבן אויסגעלייגט אַ פייער פון שטיקלעך האָלץ, די נאַכט איז נאָך געווען אַ קילע. ס'איז שווער געווען איינצו־שלאָפן, אָבער ניט צוליב דער קעלט פון דרויסן. זיינען אַ סך פון לאַגער אַרויס און זיך געלייגט אונטערן פרייען הימל, געלעגן און געטראַכט כל מיני מחשבות, געקוקט אויף די פייער־צונגען און געזוכט אין זיי אַ שטראַל פון האָפענונג.

אַזוי האָבן מיר זיך געוואַרעמט ביים פייער, דערציילנדיק פאַרשיידענע געשיכטעס, וואָס איינע האָט זיך ניט געקלעפּט צו דער צווייטער, אַבי וואָס שנעלער דורכצושטופּן די נאַכט, און אפשר אַביסל איינשלאָפן.

צוריק אַהיים, אין געטאָ

צומאָרגנס פרי, אַרום 6, זיינען שוין אַלע געווען אויף די פיס. מ'האָט זיך געוואַשן, געגעסן, געטרינקען — און זיך אויסגעשטעלט אין רייען אויפן פּלאַץ.

איך האָב זיך אויך צוגעשטעלט ביים סוף און געוואַרט

וואָס דאָ וועט פאָרקומען. מ׳האָט אַלעמען געציילט בײַ די נעמען און צעטיילט צו דער אַרבעט. ד״ר ראַבינאָוויטש, וועלכער איז בײַגעווען דעם אַפּעל, איז צו מיר צו און געהייסן אָפּטרעטן אַביסל, זיך זעצן און וואַרטן ביז אַלע וועלן אַוועקגיין צו דער אַרבעט. דאַן האָט ער מיר ווידער אונטערזוכט און געהייסן בלויז ליגן, ווײַל קיין ספּעציעלע רפואות זײַנען ניטאָ. ער האָט מיר צוגעזאָגט זיך פאַרשטענדיקן מיט דער שטאָט און אפשר וועט ער באַקומען פאַר מיר אַ דערלויבעניש זיך אומצוקערן אין געטאָ. איך האָב אַזוי ממשיך געווען מיט מײַן קראַנקהייט.

אין די נאָכמיטאָג־שעה׳ן איז ווידער צו מיר געקומען ד״ר ראַבינאָוויטש און איך האָב פון זײַן פּנים געזען, אַז קיין גוטע נײַעס האָט ער פאַר מיר ניט. ער האָט מיר דערציילט, אַז ער האָט זיך פאַרבונדן מיטן געביטס־קאָמיסאַריאַט אין סלאָנים און געמאָלדן, אַז ער האָט אַ קראַנקן, וועלכן מ׳מוז פירן אין שפּיטאָל און אפשר אויך אָפּערירן. זיי האָבן געפרעגט, צי דער חולה אַרבעט, און ווען ער האָט געענטפערט, אַז כ׳אַרבעט ניט, האָט דער דײַטש געזאָגט, אַז אויב דער קראַנקער וועט אויך צומאָרגנס ניט אַרויסגיין צו דער אַרבעט, וועט ער געבן אַ באַפעל זײַנע „דאָקטוירים״, אַז מ׳זאָל אים אָפּערירן אויפן פלאַץ און אין משך פון אייניקע סעקונדן וועט „אַלץ זײַן אין אָרדענונג״. דערבײַ האָט ער צוגעגעבן, אַז די געזונטע אידן זײַנען איבעריק, ניט נאָר די קראַנקע...

וואָס זאָל איך טאָן? בלײַבן — אָדער אַנטלויפן? דער דאָקטאָר האָט מיר געראָטן אָפּוואַרטן ביז מאָרגן, און מ׳וועט מיר צוטיילן צו לײַכטער אַרבעט. אַזוי איז טאַקע געווען. מ׳האָט מיר צוגעטיילט צו פירן וואַסער פון שכנותדיקן ברונעם, מיט אַ פור און פעסלעך. דער טאָג איז מיר שנעל אַריבער, ס׳איז ווידער געקומען אַן אָוונט אַ קילער, אַ נאַכט אַ שלאָפלאָזע — און נאָך איר דער דריטער פרימאָרגן אין לאַגער, ענלעך צו די פריערדיקע. נאָר דער הימל איז געווען אַביסל פאַרוואָלקנט און ס׳האָט זיך אַ גאַנצן טאָג געקליבן רעגענען.

אין אָוונט איז אַרויס אַ רעגן. אַרום 6—7 פאַרנאַכט האָב איך באַמערקט אַ פור זיך דערנענטערן צום טויער פון לאַגער. אַלע אַרום האָבן זיך געאײַלט צו דער פור. ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דער פורמאַן האָט געבראַכט פאַר די לאַגער־פאַרשפּאַרטע פּעקלעך פון זייערע משפּחות, געשיקט מיט דער פאַרמיטלונג פון יודנראַט. דאָס פלעגט געשיקט ווערן איינמאָל אַ וואָך און פאַרטיילט ווערן די פאַרשפּאַרטע איבער די שטעכל־דראָטן, בײַ דער אָנוועזנהייט פון אַ דײַטש און אַ פּאָליציאַנט. ניט אַלע פּעקלעך זײַנען רעווידירט געוואָרן. צוזאַמען מיט אַנדערע סלאָנימער אידן האָב איך אויך דערהאַלטן אַ פּעקל.

בײַם איבערגעבן מיר דאָס פּעקל האָט דער פורמאַן, אַ סלאָנימער איד, מיר אַ זאָג געטאָן, אַז איך זאָל גוט נאָכקוקן, צי ס׳איז אַלץ דאָ אין פּעקל. איך האָב פאַרשטאַנען, אַז עפּעס וואָס דאַרף זײַן אינעווייניק.

כ׳האָב געפונען אַ בריוו פון מײַנע עלטערן. זיי האָבן זיך נאָכגעפרעגט נאָך מײַן געזונט־צושטאַנד און געשיקט, פאַרשטעקט אין אַ קעשענע פון אַ בגד, אַן אַרבעטס־קאַרטע וואָס דערלויבט אַרײַנצוקומען אין געטאָ אַרײַן. איך האָב פאַרשטאַ־

נען, אַז איך דאַרף אַוועקגיין פון דאַנען, אָבער ווי אַזוי? און דאַן בין איך צוגעגאַנגען צום פורמאַן און אים געפרעגט, צי ער פאָרט צוריק, האָט ער מיר געענטפערט, אַז ער פאָרט צומאָרגנס פאַרטאָג. איך האָב אים געגעבן צו פאַרשטיין, אַז איך וויל מיט אים מיטפאָרן, און ער איז מסכים געווען. אָבער ווי גייט מען אַרויס פון דאַנען? און וואָס וועט זײַן, אויב מ׳וועט מיר פּאַקן אויפן וועג?

מײַנע בײדע באַקאַנטע האָב איך דערציילט, אַז כ׳קלײַב זיך אָפּטראָגן פון לאַגער. זיי האָבן מיר מקנא געווען, אָבער ניט געוואָלט ריזיקירן אין אַנטלויפן מיט מיר. איך האָב זיי איבערגעלאָזן כמעט מײַן גאַנצן פּעקל, איבערגעלאָזן פאַר זיך נאָר אַ פּאָר קלייניקייטן, וואָס קענען מיר נויטיק זײַן אין פאַל׳ פון אַנטלויפן אינמיטן וועג. דערצו האָב איך ניט געוואָלט מ׳זאָל מיר זען שלעפּן אַ פּעקל בײַם אַרויסגיין פון טויער. אַרויס בין איך מיט דער פור און פעסלעך נאָך וואַסער, און מער האָב איך זיך שוין, פאַרשטייט זיך, ניט צוריקגעקערט. איך האָב זיך אַרויסגעדרייט אומבאַמערקטערהייט אויך פון מײַנע מיטאַרבעטער די וואַסער־טרעגער און בין אַוועק צום הויז, בײַ וועלכן דער פורמאַן האָט אַוועקגעשטעלט זײַן פערד און וואָגן איבער נאַכט. שטילערהייט בין איך אַרײַן אין שייער, זיך אײַנגעוויקלט אין די היי און געשמאַק געשלאָפן, נאָך די שלאָפלאָזע קילע נעכט אין דרויסן.

גאַנץ פרי האָב איך געהערט דעם פורמאַן שפּאַנען זײַן פערד אין וואָגן. ער האָט אָנגעלייגט דעם וואָגן מיט שטרוי. עטלעכע קריסטן האָבן אויך אויסגענוצט די געלעגנהייט און געפאָרן מיט אונז אין שטאָט אַרײַן.

ווען ס׳איז אַלץ פאַרטיק געווען צום אַרויספאָר האָב איך זיך טיף אײַנגענורעט אין די שטרוי און זיך פאַרדעקט מיט אַ פויערישן קאָץ. אַזוי זײַנען מיר אַרויסגעפאָרן פון פּוזעוויטש, נאָכדעם ווי ס׳האָט אונז בײַם אַרויספאָר אָפּגעהאַלטן אויף אַ ווײַלע אַ פּאָליציאַנט, זיך אַ וויצל געטאָן מיט די פויערים און געלאָזן פאָרן. מיר האָט זיך אין די עטלעכע מינוטן ממש דער אָטעם פאַרהאַקט, טאָמער שטעקט ער אַרײַן זײַן בליק אין די שטרוי אַרײַן.

נאָכן אָפּפאָרן עטלעכע קילאָמעטער בין איך אַרויסגעקראָכן פון אונטער די שטרוי, געזעסן צוזאַמען מיט די קריסטן און אויסגעהערט אַלע זייערע מעשיות, פול מיט מיטלייד צו זייערע באַקאַנטע, גוטע אידן. מיר זײַנען דורכגעפאָרן באַקאַנטע דערפער און כוטאָרס, אַלטע דופּטיקע וועלדער, קליינע וועלדלעך מיט ניס־קוסטעס און ווילדע באַרן־ביימער. מיט אַ פּאָר יאָר צוריק בין איך דאָרטן דורכגעפאָרן און געניאָסן פון די אומזיסטע פרוכטן. היינט האָב איך מורא געהאַט אפילו זיך צוקוקן צו די ביימער, טאָמער וועט פון ערגיץ דער שוואַרץ־יאָר אָנטראָגן אַ דײַטש אָדער אַ פּאָליציאַנט.

ווען מיר האָבן זיך דערנענטערט צו סלאָנים, האָב איך זיך ווידער פאַרשטעקט אונטערן שטרוי. כ׳האָב געהערט, ווי די פור פאָרט פאַרבײַ די זאַמאָשטשער שלוזן, בײַ דער עלעקטראָ־סטאַנציע. אַזויפיל מאָל האָבן מיר זיך דאָרטן געבאָדן, און איצטער טאָר איך אפילו ניט קוקן אויף דעם. דאַן זײַנען מיר דורכגעפאָרן בריקער גאַס, די בײדע בריקן, און זיך פאַרקערעוועט אויף אָפּראָווע. קיין סך מענטשן זײַנען ניט געווען אין די גאַסן, כאָטש ס׳איז שוין ניט געווען אַזוי פרי. אונזער

פֿור איז קיין איינמאָל ניט פֿאַרהאַלטן געוואָרן, קען זיין, אַז מ׳האָט געמיינט — פֿויערים פֿאָרן אין שטאָט אַריין. פֿאַר די טויערן פֿון געטאָ זיינען די קריסטן אַראָפּ. מיר האָבן געוויזן די דאָקומענטן אין זיינען אַריין אָן שאלות. פֿון צווייטן זייט טויער האָט מיר אָפּגעוואַרט די גאַנצע משפּחה. איך האָב זיך באַמיט פֿאַרהאַלטן רואיק און אַוועק באַלד אָן אַ זייט, כּדי ניט צו דערוועקן די נייגיריקייט פֿון מענטשן, וואָס קען אָפּט שאָדן ברענגען. ס׳האָט מיר פֿאַרקלעמט אין האַרצן ביים צוקוקן זיך צו מיינע עלטערן, וואָס האָבן זיך אויך צוריקגעהאַלטן און ניט אַרויסגעוויזן זייער שמחה. ערשט אין אַ נאָענטן הויף האָבן מיר זיך געוואָרפֿן איינער דעם צווייטן אין די אָרעמס, אַזוי ווי מיר וואָלטן זיך שוין זייט יאָרן ניט געזען.

מיר זיינען אָנגעקומען אַהיים אויף מיכאַלאָווסקע. דאָרטן האָט מען מיר ערשט געמאַכט יענע אויפֿנאַמע און באַלד אַריינגעלייגט, ווי אַן אמת׳ן קראַנקן, און ניט ווי אַ געמאַכטן, אין בעט אַריין. פֿון מידקייט און אָנשטרענגונג בין איך באַלד שטאַרק איינגעשלאָפֿן.

געשלאָפֿן בין איך ביז צומאָרגנס גאַנץ פֿרי. און אַז איך האָב זיך אויפֿגעוועקט, האָב איך ווידער דורכן פֿענסטער דערזען די גרויע ווירקלעכקייט פֿון געטאָ — אַ אידישער געטאָ אונטער דייטשער הערשאַפֿט אין מיטן פֿון צוואַנציקסטן יאָרהונדערט.

מ׳האָט מיר דערציילט, וואָס ס׳איז אין געטאָ פֿאָרגעקומען פֿאַר דער וואָך צייט. די פּאָר הונדערט מענער, געכאַפּטע דורך די אוקראַינער, זיינען אַוועקגעפֿירט געוואָרן קיין האָמעל, צו בויען פֿעסטונגען פֿאַרן דייטשן מיליטער. אויפֿן וועג האָבן עטלעכע יונגעלייט געעפֿנט די טיר פֿון אַ וואַגאָן, באַפֿאַלן די אוקראַינישע וואַך און זיך געלאָזט לויפֿן אין וואַלד אַריין, אָבער די קוילן פֿון זייערע היטער האָבן זיי דערגרייכט. פֿון דעם טראַנספּאָרט זיינען געבליבן ביים לעבן נאָר צוויי אידן: וויינשטיין דעם מאַלערס זון, וועלכער איז פֿון האָמעל פֿאַרשיקט געוואָרן קיין אוישוויץ און דאָרטן דורכגעמאַכט אַלע יסורים ביז דער באַפֿרייאונג. איצטער איז ער אין אַמעריקע. ־ער צווייטער איז שלמה שוכאַטאָוויטש, פֿון דער ציגעלניע. ער איז, צוזאַמען מיט אינזער שול־חבר נפֿתּלי גראַיעווסקי געלאָפֿן פֿון האָמעלער לאַגער אין דער ריכטונג פֿון פֿראָנט, כּדי זיך דערלאַנגען צו דער רוסישער זייט. די דייטשע פּראָזשעקטאָרן האָבן זיי דערשנאַפּט — נפֿתּלי איז געבליבן הענגען אויף די שטעכל־דראָטן צווישן די פֿראָנטן, שלמה איז אַ פֿאַרוווּנדעטער אָנגעקומען צו די רוסן און אַריין אין דער רויטער אַרמיי.

די גרויזאַמע שחיטה

די שטימונג אין געטאָ איז געווען אָנגעשטרענגט, ווי תּמיד, און דאָך פֿלעגט פֿון צייט צו צייט אַריינדרינגען אַ שטראַל פֿון האָפֿענונג אין דער געדיכטער פֿינסטערניש פֿון געטאָ־לעבן. אַזוי פֿלעגן דורך אומוועגן אָנקומען צו אונז ידיעות וועגן די מפּלות פֿון דייטשן מיליטער אויפֿן מזרח־פֿראָנט, און קלאַנגען וועגן גרויסע עשאַלאָנען מיט פֿאַרוווּנדעטע דייטשן, וועלכע מ׳האָט געפֿירט, בדרך כּלל, נאָר ביינאַכט.

אָבער די נאַצישע הערשאַפֿט אין געטאָ איז ניט שוואַכער אין ניט בעסער געוואָרן. פֿאַרקערט — נייע גזירות און באַשרענקונגען האָבן אונזער לעבן נאָך שווערער געמאַכט.

אַזוי האָבן זיך געצויגן טעג און וואָכן, ס׳איז אומבאַמערקט אַוועק דער פֿרילינג און דער זומער איז שוין געשטאַנען אין זיין פֿולער פּראַכט. די שטשאַרע האָט ווייטער רואיק געשטראָמט מיט אירע שטילע, ווייכע וואַסערן און איבער זיי האָבן זיך געצויגן די פּליטן, געווען צוגעבונדן צום ברעג, געוואַרט מ׳זאָל זיי נעמען צווישן די זעגן און מאַכן פֿון זיי האָלץ־מאַטעריאַלן אין יענע אַמאָליקע אידישע טאַרטאַקן, וואָס זיינען איצטער געפֿירט געוואָרן דורך קריסטן אָנהענגער פֿון דייטשן רעזשים, מיט דער נויטיקער הילף פֿון אידישע בראַקערס, מיט זייערע געלע לאַטעס אויפֿן ברוסט און רוקן.

עפּעס איז אין לופֿטן געהאַנגען אַ סכּנה. אַלץ אַרום איז געווען אָנגעשטרענגט. מ׳האָט דערוואַרט אַ נייע אַקציע, אָבער קיינער האָט ניט געוווּסט ווען און וויאַזוי זי וועט זיך אָנהויבן.

אין מיטן יוני, ווען אין געטאָ האָט געהערשט אַן אָנגעשטרענגטע שטימונג ביז גאָר, האָבן די דייטשן אָנגעהויבן פֿירן אין טורמע אַריין אַ סך פּאָלאַקן, בעיקר פֿון צווישן זייער אינטעליגענץ. די נאַכטיקע אַרעסטן האָבן אַרויסגערופֿן אַ בהלה צווישן דער פּוילישער באַפֿעלקערונג אין שטאָט, ס׳איז אַפֿילו דערגאַנגען דערצו, אַז אייניקע פּוילישע פֿאַמיליעס און איינצל־פּערזאָנען האָבן זיך אַריינגעשמוגלט אין געטאָ, צו זייערע באַקאַנטע אידן, כּדי זיך אויסצובאַהאַלטן פֿאַר די דייטשן.

נאָך אַ שבתדיקן טאָג מיט אַ סך אַרעסטן האָט מען זיך געריכט אויף נאָך אַן ערגערן זונטיק. אָבער דווקא דער זונטיקדיקער טאָג איז אַדורך רואיק אויף דער אַרישער זייט.

דאָס איז געווען די שטילקייט פֿאַר אַ שטורעם. די דייטשן האָבן אומישנע אָנגעהויבן מיט די פּאָלאַקן, כּדי אידן אין געטאָ זאָלן ניט חושד זיין אַז ס׳קומט עפּעס בייזעס און זאָלן ניט זיין גרייט צו דער שחיטה, וועלכע איז שוין צוגעגרייט געוואָרן מיט אַלע פּיטשעווקעס.

יענעם זונטיק אָוונט האָבן מיר פֿון אונזער הויז געהערט אַ שכּורדיקע זינגעריי און לאַכעריי פֿון סעמינאַר־בנין אויף סקראָבעווע, ניט ווייט פֿון אונז. דאָרטן זיינען אָנגעשטאַנען די ליטווישע באַנדיטן, וואָס די דייטשן האָבן אַראָפּגעבראַכט דעם פֿאַריאָריקן ווינטער. די געשרייען און געזאַנגען האָבן זיך געצויגן ביז שפּעט אין דער נאַכט, און מיר ביי אונז האָבן ניט געקענט איינשלאָפֿן. אַ גאַנצע נאַכט האָט איינער פֿון אונז געוואַכט אין דרויסן, כּדי צו זען וואָס עס טוט זיך אַרום די דראָטן אויסערן געטאָ.

אַרום 3—4 פֿאַרטאָג האָט מיין קוזין הערצל שעפּעטינסקי ז״ל, וואָס איז געשטאַנען אויף דער וואַך אין דרויסן, אונז אָנגעזאָגט, אַז גרויסע גרופּן ליטווינער, פּאָליציי אין דייטשן רינגלען אַרום דעם געטאָ און פֿאַרנעמען פּאָזיציעס, מיט זייערע מאַשין־געווער געריכטעט צו די געטאָ־גאַסן. אַלץ איז אונז קלאָר געוואָרן, מיר האָבן אַלעמען אויפֿגעהויבן אויף די פֿיס, זיך שנעל אָנגעטאָן און אַריין אין די באַהעלטענישן, וואָס מיר האָבן נאָך פֿריער געהאַט צוגעגרייט. אונזער בונקער איז געווען אַ גראָבן אונטער אונזער הויז. דער אַריינגאַנג איז געווען גוט מאַסקירט, דורך אַ שפּייז־שאַנק, אויף וועלכער ס׳איז געהאַנגען אַ שלעסל, כּדי אַריינצוקריכן אין באַהעלטע־

ניש, האָט מען געדאַרפט אויפהויבן די אונטערשטע פּאָליצע, דאַן אַ דעקל פון דיל, און אַזוי איז מען אַריינגעקראָכן אין אַ גריב, לענגאויס אונזער הויז, אַרום אַנדערהאַלבן מעטער די ברייט און אויך אַזוי טיף. די דעקלעך זיינען פאַרריגלט געוואָרן פון אינעווייניק, און מ׳האָט זיי ניט געקענט אַזוי לייכט אויפרייסן.

מיר זיינען שוין געווען אָנגעלערנט פון די פריערדיקע אַקציעס, און מיר האָבן געלאָזן אַלע טירן אָפן, די זאַכן, בעטגעוואַנט און קליידונג צעשליידערט איבער אַלע צימערן, כדי צו מאַכן אַן איינדרוק, אַז מ׳איז שוין אין דעם הויז געווען און גיט אומעטום אויסגעזוכט.

אייניקע פון אונז האָבן זיך אויסבאַהאַלטן צווישן האָלץ אין שטאַל אויפן הויף, דאָרטן איז אויך געווען צוגעגרייט אַ גוטע באַהעלטעניש. אין יענעם שטאַל האָט זיך, צווישן אַנדערע, אויך אויסבאַהאַלטן זרח קרעמיען, וועלכער איז געבליבן ביי אונז נעכטיקן און זיך ניט געקענט אומקערן.

לאַנג האָט מען ניט געדאַרפט וואַרטן ביז די דייטשן און זייערע ליטווישע הינט זאָלן אָנהויבן די רציחות אין געטאָ. די געשרייען פון פרויען, מענער און קינדער, געשלאָגענע דורך די ליטווינער, פּאָליציאַנטן און דייטשן, האָבן באַלד איבערגעריסן די פרימאָרגנדיקע שטילקייט. אין געטאָ האָט זיך אָנגעהויבן אַ שחיטה.

מיר האָבן געהערט זעלנערישע טריט ביי אונז אין די צימערן, זייער געלויף איבערן גאַנצן הויז, זייערע קללות ווען זיי האָבן קיינעם ניט געפונען. איינער פון זיי האָט געזאָגט, אַז לויט אַלע סימנים איז מען שוין דאָ געווען און אַלעמען אַרויסגענומען. דאָך האָבן זיי געזוכט און גענישטערט אין יעדן ווינקל, אַריינגעשאָסן אין קעלער וואָס אויפן הויף, מיינענדיק אַז ווער ס׳איז באַהאַלט זיך דאָרטן.

פאַר דער צייט האָבן זיי פאַרבייגעפירט מענער, פרויען און קינדער, וועלכע האָבן זיך ניט אויסבאַהאַלטן, דורך מיכאַלאָווסקי־געסל, פאַרביי אונז, צו דער טייך. פון איין גרופּע ביז דער צווייטער האָט גענומען אַ סך צייט, און דאָס האָט באַדייט, אַז אידן האָבן זיך גוט פאַרשטעקט אין זייערע באַהעלטענישן. ביים דורכפירן אַ קליינע גרופּע האָבן מיר גענוי געהערט, ווי אַ פרוי שרייט און קלאָגט אויף פּויליש: „יעזוס, מאַטקאָ באָסקאַ, איך בין דאָך אַ פּוילישע, לאָזט מיר אָפּ אַהיים!״. — ווייזט אויס, אַז דאָס איז געווען איינע פון יענע פּאָלאַקן, וואָס האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אין געטאָ.

אַזוי האָבן די שיסערייען, געשרייען און יאָמערייען זיך געצויגן ביז אַזייגער 1—2 בייטאָג. דאַן איז אין אונזער געגנט אַביסל שטילער געוואָרן. אין בונקער איז די לופט געווען פאַרשטיקט און מיר האָבן מיט די הענט אויסגעגראָבן עטלעכע לעכער, כדי צו שעפּן אַביסל פרישע לופט. די לעכער זיינען אַרויס אין גאָרטן מיט די קאַרטאָפל און פון דרויסן האָט מען זיי ניט געקענט באַמערקן.

די ערשטע האָבן זיך שלעכט דערפילט די קינדער פון מיין פעטער יצחק ז״ל. אָבער מיר זיינען געזעסן ווייטער אין מאַטערנישן און פחד. קיין אויסוועג איז ניט געווען.

אַרום 4 נאָכמיטאָג האָבן זיך באַנייט די זוכענישן דורך גרעסערע גרופּן רוצחים, אונטער דער אָנפירונג פון דייטשן פונעם געביטס־קאָמיסאַריאַט. יעדער ווינקל איז געוואָרן גענוי דורכגעזוכט און דורכגענישטערט. די וועלכע מ׳האָט אַרויסגעשלעפּט פון באַהעלטענישן האָט מען דערשאָסן אויפן אָרט. זיי זיינען אויך געווען אין אונזער הויף, אָנגעהויבן זוכן אין שטאַל צווישן די האָלץ. עמיצער פון זיי האָט געוואָלט אונטערצינדן דעם שטאַל, אָבער אַ דייטש האָט עס פאַרבאָטן צו טאָן, ווייל ס׳איז אַ שאָד צו פאַרברענען אַזעלכע גוטע מאַטעריאַלן.

מיטאַמאָל האָב איך דערהערט אַ פּאָליציאַנט שרייען: „שטיי, אַנטלויף ניט, כ׳וועל דיר גאָרניט טאָן״. אַ לויפנדיקע פרוי האָט זיך אָפּגעשטעלט אויף אַ ווײַלע, און דער פּאָליציאַנט האָט איר דערשאָסן אויפן אָרט. כ׳האָב געהערט דעם דייטש פון געביטס־קאָמיסאַריאַט אויסרופנדיק צום פּאָליציאַנט: „בראַוואָ!״. דאַן זיינען זיי אַריין צו אונז אין הויז און אָנגעהויבן ראַבעווען וואָס ס׳האָט זיך געלאָזט.

ס׳איז געוואָרן טונקעלער, דער אָוונט האָט זיך דערנענטערט. אַ מאַשין איז צוגעפאָרן, באַשפּריצט שטאַרק אונזער הויז און אין אַ פּאָר מינוטן שפּעטער האָבן מיר דורך די לופטלעכער געזען, אַז אונזער הויז שטייט אין פלאַמען. דער הימל אַרום איז געווען רויט פון ברענענדיקן געטאָ.

פונדערווייטנס זיינען געשטאַנען די מערדער מיט געלאָדענעם געווער און געשאָסן יעדן איינעם, וואָס האָט פּרובירט זיך ראַטעווען פון די פלאַמען. ביי אונז אויפן בוידעם האָט זיך באַהאַלטן אַ זון מיט זיין אַלטן פאָטער. ווען דאָס הויז האָט אָנגעהויבן ברענען, זיינען זיי אַראָפּ און געוואָלט אין דער פינצטערניש אַנטלויפן דורכן גאָרטן, אָבער די מערדערישע קוילן האָבן זיי געטראָפן, צוערשט דעם אַלטן פאָטער, און דאַן דעם יונגן זון, וואָס איז געבליבן הענגען אַ טויטער אויפן פּאַרקאַן.

אונזער הויז האָט אָנגעהויבן איינפאַלן. ברענענדיקע שטיקער האָלץ און קוילן זיינען אַריינגעפאַלן אין אונזער בונקער. דער רויך האָט געברענט די אויגן און געשטיקט אין האַלז, ס׳איז שווער געווען צו אָטעמען, און מיר האָבן באַשלאָסן אַרויסצוקריכן, פאַר יעדן פּרייז, אַבי ניט דערשטיקט צו ווערן אונטער די ברענענדיקע ווענט פון אונזער הויז.

מיט די הענט האָבן מיר אויסגעגראָבן שנעל אַ גרויסע לאָך אין גאָרטן אַריין און זיך אָנהאַלטנדיק אָן ברענענדיקע קלעצער און ברעטער, וואָס זיינען געפאַלן פון דאַך, זיינען מיר אַרויסגעקראָכן פון גראָבן און זיך געצויגן אויף די בייכער צווישן די קאַרטאָפל. אַזוי זיינען מיר, מיט פאַרסמאַליעטע הענט און פּיס און קליידונג, צוגעקראָכן צום שטאַל. די וואָס האָבן זיך דאָרטן באַהאַלטן זיינען אויך אַרויסגעקראָכן אויבן. נאָך אַ קורצער באַראַטונג האָבן מיר באַשלאָסן אַרויסצוגנבענען זיך פון געטאָ אין וואַלד אַריין. זיצנדיק אַזוי אין טויט שרעק, צווישן פלאַמען און קוילן, זיינען צו אונז צוגעקומען צוויי יונגע אינגלעך, פון אַ יאָר 11—12, וועלכע זיינען צופעליג לעבן געבליבן, נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן אויסגעמאָרדעט זייערע גאַנצע משפחות.

מיין פעטער לייבל איז פאַרבליבן אין באַהעלטעניש מיט זיין פרוי און קליינער טאָכטערל, אויך מיין באָבע איז מיט זיי געבליבן. מיר האָבן זיך מיט זיי געזעגנט, מיטגענומען דאָס ביסל געווער, וואָס איז געווען פאַרשטעקט אין שטאַל, און אַרויס אין דרויסן. מיר האָבן געדאַרפט אַריבערלויפן די

מיכאַלאָווסקי־געסל אין דער ריכטונג פֿון אַרטשיק באַנד׳ס שטוב. איינציקווייז האָבן מיר געלאָפֿן איבערן געסל, און די וואַך, וואָס איז געשטאַנען מיט אַ מאַשינגעווער ביים סוף פֿון געסל, נעבן טייך, האָט אונדז ניט באַמערקט.

צענדליקער קערפּערס פֿון דערשאָסענע אידן זיינען געלעגן איבער אונדזער קליין געסל.

ביי אַרטשיקן האָבן מיר געטראָפֿן אייניקע בחורים און מיידלעך, וואָס זיינען גרייט געווען אַרויסצוגיין אין וואַלד. עטלעכע פֿון זיי זיינען געווען באַוואָפֿנט. דורך אַ קליינעם פֿענסטערל, וואָס איז אַרויס צום הויף פֿון סעמינאַר, האָבן מיר זיך איינציקווייז אַרויסגעשפּאַרט און דערגאַנגען ביז דער סקראָבעווער גאַס, איבער וועלכער ס׳האָבן געשפּאַנט דייטשע פּאַטרולן. מיר האָבן אויסגענוצט דעם מאָמענט, ווען דער פּאַטרול האָט זיך דערווייטערט, און דורכגעלאָפֿן די גאַס צו דער ריכטונג פֿון אַמאָליקן סטאַדיאָן. אין דער פֿינסטערניש פֿון דער שחיטה־נאַכט האָבן מיר פֿאַרלאָזן די פֿאַרבלוטיקטע, ברענענדיקע שטאָט.

קיינער דאַרף אונדז ניט אין וואַלד

אין דער פֿינסטער זיינען מיר אָנגעקומען אין וואַלד און זיך אויסגעלייגט צווישן די קוסטעס. די נאַכט האָט זיך געצויגן לאַנג, און מיר זיינען אַלע געלעגן שטומע, צעבראָכענע דורך די איבערלעבענישן פֿונם שחיטה־טאָג. קיינער פֿון אונדז האָט ניט געקענט איינשלאָפֿן. אפֿילו דער געדאַנק, אַז מיר זיינען געראַטעוועט געוואָרן פֿון אַ זיכערן טויט אין געטאָ, האָט קיינעם פֿון אונדז ניט געטרייסט.

פֿונדערווייטנס איז רויט געווען דער הימל איבער סלאָנים, פֿון צייט צו צייט האָבן זיך אַ ריס געטאָן אין דער פֿינסטערער נאַכט רויטע פֿלאַמען איבערן געקוילעטן און פֿאַרקוילטן געטאָ. איינציקע ווייטע שיסערייען האָבן דורכגעריסן די נאַכט־שטילקייט.

ערשט שפּעטער האָבן מיר גענומען זוכן אַן עצה וואָס ווייטער צו טאָן. ס׳איז אונדז קלאָר געווען, אַז מיר אַלע צוזאַמען, מיט די פֿרויען, קינדער און עלטערע מענטשן, מיט אַזוי ווייניק געווער, קענען ניט אָנוועקלאָזן זיך צו די פּאַרטיזאַנער. ס׳איז געפֿאַלן אַ באַשלוס, אַז אייניקע באַוואָפֿנטע בחורים וועלן זיך לאָזן אין וועג אַריין צום וואַלד וואָלטשע נאָרי, כדי איבערצוגעבן אין שטאַב פֿון די פּאַרטיזאַנער, וואָס ס׳איז געשען אין סלאָנימער געטאָ, וויאַזוי מיר האָבן זיך געראַטעוועט און — קומען נאָכדעם אונדז נעמען אין וואַלד אַריין.

שטיל, אָן ווערטער, האָבן מיר זיך געזעגנט מיט די העלדישע בחורים, און זיינען פֿאַרבליבן אונטער דער פּאַרטיידיקונג פֿון אַ פּאָר יונגעלייט מיט צוויי ביקסן און אַ ביסעלע אַמוניציע, וואָס האָט געקענט קלעקן אויף אייניקע מינוטן. דאָך האָבן אונדז די ביקסן צוגעגעבן זיכערקייט און מוט.

די נאַכט איז אַוועק, און ביים שיין פֿון פֿרימאָרגן האָבן מיר דערזען, אַז אונדזער וועלדל איז גאַנץ שיטער, מ׳קען זיך אין אים ניט באַהאַלטן.

לויט אַלע סימנים האָבן זיך אין די וועלדלעך אויסבאַהאַלטן סאָוועטישע זעלנער אין די ערשטע טעג פֿון נאַצישן אָנפֿאַל אויף רוסלאַנד. ס׳זיינען אַרום קלאַנגען אין סלאָנים, אַז אַ סך סאָלדאַטן האָבן פֿאַרגראָבן אין די וועלדער זייער געווער און אַמוניציע. מיר האָבן אַלזאָ באַשלאָסן זוכן די פֿאַרגראָבענע אוצרות אַרום אונדז.

יעדן בערגל און יעדע שטיקל ערד פֿריש באַוואַקסן מיט גראָז האָבן מיר דורכגעשפּיזט מיט אייזנס און שאַרפֿע שטעקנס. מיר האָבן געפֿונען אַ סך סימנים פֿון אַנטלויפֿנדיקן מיליטער, אָבער קיין געווער האָבן מיר ניט אויסגעגראָבן. ווייזט אויס, אַז די אַרומיקע פּויערים, און אפֿשר אויך די דייטשן, האָבן די געגנט דורכגעזוכט נאָך פֿאַר אונדז און צוגענומען וואָס ס׳האָט זיך געפֿונען.

מיר האָבן שוין כמעט פֿאַרלאָזן די האָפֿענונג צו געפֿינען אַ ביקס אויף צו פֿאַרטיידיקן אונדזער פֿרייהייט און רעכט אויף לעבן, און זיך געקליבן אומקערן צו אַלע אונדזעריקע, ביז איך האָב אָנגעטראָפֿן אויף אַ ווייכערן פּלאַץ, באַוואַקסן מיט מאָך, אונטער אַ הויכן בוים. שטעכנדיק מיטן שטעקן בין איך דערגאַנגען צו עפּעס אַ האַרטער זאַך, מיט די הענט האָב איך געגראָבן טיף, כדי זיך צו איבערצייגן, אַז דאָס איז ניט קיין וואָרצל, נאָר אַ גאַנצע רוסישע ביקס, מיט קוילן און מיט אַ באַגנעט. די מציאה האָט אונדז צוגעגעבן מוט, מיר האָבן ווייטער געזוכט — אָבער מער גאָרניט געפֿונען. מיטן איינציקן געפֿונענעם ביקס זיינען מיר צוריקגעקומען צו אונדזערע משפּחות.

איך האָב זיך באַלד גענומען רייניקן דעם ביקס פֿון שמוץ און זשאַווער. געקענט האָב איך די מלאכה גאַנץ גוט, פֿון די איבונגען אין גימנאַזיע בעת דער סאָוועטישער הערשאַפֿט אין סלאָנים.

די זון איז געשטאַנען הויך איבער אונדזערע קעפּ, און פֿונדערווייטנס האָבן זיך דערטראָגן קולות פֿון פּאַסטוכער און סטאַדעס. מיר האָבן ניט געוואָלט זיך אָנטרעפֿן אויף זיי און זיינען אַריין טיפֿער אין וואַלד. מיט אַ פּאָר שעה שפּעטער זיינען די צוויי אינגלעך, וואָס מיר האָבן מיט אונדז מיטגענומען פֿון געטאָ, אַרויס צום ברעג וואַלד. זיי האָבן ביידע אויסגעזען ווי קריסטן און גערעדט גוט פּויליש. קומענדיק צוריק אין וואַלד אַריין האָבן זיי דערציילט, אַז פּאָליציי און דייטשן זיינען פֿאַרבייגעפֿאָרן און געפֿאָרשט די פּאַסטוכער, כדי ווייזט אויס פֿון זיי זיך דערוויסן וועגן אַנטלאָפֿענע אידן פֿון געטאָ.

מיר האָבן באַשלאָסן אויסצוואַרטן ביז נאַכט און דאַן זיך לאָזן אין דער ריכטונג פֿון דאָרף זאַווערטשע, ווו ס׳האָבן געוווינט אייניקע באַקאַנטע קריסטן פֿון דער פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג.

דער טאָג האָט זיך געצויגן אומענדלעך, אָבער מיר האָבן ניט געפֿילט קיין הונגער און דורשט, אַזוי באַהערשט זיינען מיר געווען פֿון איין געדאַנק: זיך דערלאַנגען צו די פּאַרטיזאַנער! און יעדער איינער האָט געשוויגן, ניט גערעדט וועגן דעם דורשט צו נקמה אָן די בלוטיקע מערדער. דאָס איז געווען דער איינציקער געפֿיל אין יענעם לאַנגן טאָג אין וואַלד.

דער נאַכטיקער וועג דורך די וועלדער און פֿעלדער איז געווען אַן אָנשטרענגענדיקער. מיר זיינען געגאַנגען מיט געלאָדענע ביקסן און זיי געהאַלטן גרייט, אויף יעדן פֿאַל. מיין גוטע, רוסישע ביקס האָט באַקומען בובלאַצקי, ער איז געווען

עלטער און געשוילסטער פון מיר. מיר האָט ער געגעבן זיין ביקס, וואָס איז ניט געווען אין אָרדענונג.

אונזער וועגווייזער איז געווען מיין קוזין הערצל ז״ל. ער האָט אויסגעצייכנט געקענט יעדן שטעגל אין די געגנטן. מיר זיינען פאַרבייגעגאַנגען אייניקע כוטאָרן, אין געווויסע פון זיי זיינען די באַוואָפנטע אַריין, פאָדערנדיק געווער, וועלכן זיי האָבן זיכער געהאַט אויסבאַהאַלטן, אָבער קיינער פון זיי האָט אונז קיין געווער ניט געגעבן. איינער האָט אונז געגנבֿי אָנגעוויזן, ווו ס'איז באַגראָבן אַ קאַסטן מיט גראַנאַטן. מיר האָבן קיין צייט ניט געהאַט זיך אָפּצושטעלן און זוכן און זיינען ווייטער אַוועק, מיטן באַשלוס ווען ס'איז קומען און אויסגעפינען די גראַנאַטן. דערווייל האָט זיך געענדיקט דער וואַלד און מיר זיינען אַרויס אויף ברייטע תבואה־פעלדער. מיר האָבן געשפּאַנט דורך די פעלדער, אויסגעמיטן די וועגן און סטעזשקעס. דערביי זיינען מיר געגאַנגען פאָרזיכטיק, כדי ניט צו צעטרעטן די תבואה און אויפוועקן דעם כעס פון די פויערים. מיטן פרימאָרגן זיינען מיר אָנגעקומען אין אַ יונגן, געדיכטן וועלדל, ניט ווייט פון זאַוויערטשע און פון וועג וואָס האָט געפירט פון סלאָנים קיין זשירעוויץ. ניט ווייט פון אונז, אין אַ צווייטן וועלדל, האָבן פויערים געהאַקט בוימער. מיר זיינען רואיק געלעגן, לויט אַ ריי געשלאָפן און געוואַכט, און אַזוי דורכגעמאַכט נאָך אַ טאָג „אויף דער פריי״, אין קלעם צווישן די נאַצישע רוצחים און די פאַרטיזאַנישע כוחות, וועלכע מיר האָבן אַלץ ניט געקענט אויסגעפינען.

מיטן אָנקומען פון אָוונט האָבן אַלע יונגעלייט באַשלאָסן אַוועקצוגיין אין די פאַרטיזאַנישע וועלדער, מיטן געווער אין די הענט, צוזאָגנדיק אונז קומען אין אַ פּאָר טעג אַרום און אונז מיטנעמען. אַזוי זיינען מיר דאָרטן געבליבן אַליין, איך מיט מיין משפחה: מיין שוועסטער, די עלטערן, מיין מומע פרומע שעפּעטינסקי, דער פעטער יצחק מיט זיין פרוי, און טאָכטער און מיט די צוויי קליינע זינעלעך, ווייל די גרעסערע, יאַשע און הערצל, האָבן אויך דיזעלבע נאַכט פאַרלאָזן. דעמזעלבן טאָג האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז מיין קוזין ראובן, וואָס האָט על פי טעות זיך אָפּגעזונדערט פון אונז בעת'ן פאַרלאָזן דעם ברענענדיקן געטאָ, האָט מצליח געווען אַדורכצושווימען די שטשאַרע אונטער הונדערטער קוילן פון די ליטווינער און זיך אויסבאַהאַלטן אייניקע טעג צווישן די געהילצער און זעגעכצן פון קאָנצעפּאָלסקיס טאַרטאַק, אין וועלכן ער האָט געהאַט געאַרבעט. דער שומר פון טאַרטאַק האָט אים באַמערקט, אָבער מיין קוזין האָט אים געדראָט, אַז אויב ער מסרט אים אָפּ, וועלן די פאַרטיזאַנער אויסקוילענען זיין גאַנצע משפחה. דער שומר האָט אים מיטגעגעבן אַביסל פּראָדוקטן און ער איז אַוועק מיט ברעג שאַסיינעם וואַלד קיין זאַוויערטשע, צום קריסט וואָס איז געווען דער פאַרבינדער צווישן די פאַרטיזאַנער און סלאָנימער געטאָ.

אַזוי בין איך מיט מיין משפחה געלעגן צווישן די בוימער און אפילו קיין מויל ניט געעפנט, פון פחד פאַר די נאָנטע פויערים. די טעג און נעכט האָבן זיך געצויגן לאַנג, וואָס צום עסן איז ניט געווען, מיר האָבן נאָר געלעבט מיט דער האָפענונג, אַז אָט־אָט קומט מען אונז נעמען אין וואַלד אַריין.

טעג זיינען פאַרביי — און די ישועה איז ניט געקומען. אַז דער הונגער האָט זיך שוין שטאַרק געלאָזט פילן, בין איך, צוזאַמען מיט די צוויי אינגלעך, זיך אַריינגעלאָזן צום נאָנטן דאָרף און געבעטלט אַ שטיקל ברויט, אַביסל קאַרטאָפל און אַנדערע עסנוואַרג פאַר די הונגעריקע משפחות. מיר האָבן אַלע דריי ניט אויסגעזען ווי טיפּישע אידן, פונדעסטוועגן האָבן ניט אַלע פויערטעס און פויערים זיך געאיילט אונז שענקען די נדבה. ניט איינמאָל האָבן מיר געמוזט אויסשטיין אַ לאַנגע פאָרשונג, ווער מיר זיינען, פון וואַנען מיר קומען. געווען אויך פויערים, וואָס האָבן אָפן געזאָגט, אַז זיי האָבן מורא פאַר די דייטשן און וועלן אונז גאָרניט געבן. איינצלנע, גוטע קריסטן האָבן אונז אַריינגענומען אין כאַטע, געגעבן גוט אָפּצועסן און באַדויערט אונזער בידנעם גורל. ס'רוב האָבן זיי געהאַט זין אין דער רויטער אַרמיי און זיי האָבן זיך פאָרגעשטעלט, אַז אויך זייערע קינדער וואָגלען ערגיץ הונגעריקע איבער די וועלדער.

די משפחה פון פעטער יצחק, וועמענס פרוי חנה האָט געשטאַמט פון דער געגנט, איז געווען פיל בעסער. באַקאַנטע פויערים האָבן זיי צוגעגרייט פון צייט צו צייט פעקלעך מיט עסנוואַרג.

ביסלעכווייז האָבן מיר פאַרלאָרן די האָפענונג און דעם מוט. ס'זיינען אַדורך אַ פּאָר וואָכן, און ס'האָט זיך קיינער ניט געוויזן, וואָס זאָל אונז נעמען צו די פאַרטיזאַנער. גרויסן זייענען צו אונז דערגאַנגען, אַז קיין משפחות וועט מען סיי־ווי ניט אָננעמען, נאָר מענער מיט געווער. מיין פעטער יצחק האָט שוין געהאַט 3 זין אין וואַלד, און מיר זיינען געווען זיכער, אַז פריער אָדער שפּעטער וועט מען קומען אים נעמען. אָבער מיט אונז וואָס וועט זיין?

די שטימונג איז ביי אונז געוואָרן האָפענונגסלאָז. ניט איינמאָל איז דורך אַ געדאַנק, אַז ס'איז אפשר בעסער זיך אומקערן אין געטאָ און טיילן דעם גורל פון אַלע סלאָנימער אידן.

איינמאָל זיינען צו אונז צוגעקומען אייניקע אידישע פאַרטיזאַנער, וואָס זיינען געווען אין וועג קיין סלאָנים, אויסצופילן אַ געוויסע אויפגאַבע. זיי זיינען מיט אונז אָפּגעזעסן אַ פּאָר שעה. מיר האָבן שוין געמיינט, אַז דורך זיי וועלן מיר אויסגעלייזט ווערן, אָבער זיי האָבן געזאָגט, אַז אָן געווער וועט קיינער ניט אויפגענומען ווערן. פונדעסטוועגן האָבן זיי צוגעזאָגט אונז צו זען אויפן וועג צוריק פון סלאָנים אין אַ צוויי טעג שפּעטער.

די צוויי טעג זיינען פאַרביי, און נאָך צוויי און מערער טעג, און מ'האָט די אידישע פאַרטיזאַנער ניט אָנגעזען אין אָן אויג. דער פעטער יצחק האָט באַקומען אַ ידיעה זיך צוצושטעלן אין געוויסן אָרט, כדי דער קאָמאַנדיר פון פאַרטיזאַנער־גרופּע זאָל אים אויספאָרשן און באַשליסן וועגן גורל פון זיין משפחה. אין אַ פינסטערער נאַכט האָט זיך מיין פעטערס משפחה געלאָזן צום באַשטימטן פּלאַץ. מיר זיינען געבליבן אַליין, אָן פאַרבינדונג, אָן האָפענונג.

בלייבן אין זעלבן וועלדל איז געווען געפערלעך, ווייל זייער פיל פויערים פון דער סביבה האָבן שוין געוווּסט, אַז דאָ באַהאַלטן זיך אויס סלאָנימער אידן. מיר זיינען אַלע — מיין משפחה און די מומע פרומע — אַריבער אין אַ צווייטן וועלדל, וואָס האָט אונז אויסגעזען מער זיכער. צוליב דער קעלט האָבן מיר אויפגעשטעלט אַ צעלט פון צווייגן און גראָז. קיין פייער צעלייגן האָט מען ניט געטאָרט. איך פלעג ווייטער

אַזוי גיין בעטלען עסן ביי די פויערים און קומען צוריק זיצן אין וועלדל, ביז דער זאַפּאַס פלעגט אויסגיין.

אַ געוויסן טאָג האָבן צו אונז פאַרבלאָנדזשעט אייניקע נאָענטע פויערים. זיי האָבן באַוווּנדערט אונזער געצעלט, דערציילט וועגן אָפטע באַזוכן פון דער פּאָליציי אין די דערפער און וועגן די קאָסעווער און ביטענער אידן, וועלכע מ׳לאָזט רויק לעבן אין די געטאָס... זיי האָבן אויך דערציילט, אַז פון יענער זייט טייך זעלוויאַנקע, אין „רייך״, לאָזט מען די אידן לעבן.

כאָטש זיי זיינען געווען אַזוי פריינטלעך צו אונז, האָבן מיר באַלד נאָך זייער אַוועקגיין באַשלאָסן וואַנדערן אין אַ צווייטן וואַלד אַריין.

געלאָזט אין וועג אַריין האָבן מיר זיך אָן אַ ציל. שוין שפּאַנענדיק אַזוי אין דער נאַכט האָבן מיר זיך דערמאָנט, אַז אין דאָרף דערעוויאַנטשיץ, ניט ווייט פון פּלי־פּלאַץ, האָבן מיר געהאַט אַ גוט־באַקאַנטע קריסטלעכע משפּחה. פאַרן איינשליסן די אידן אין געטאָ האָבן מיר ביי דער משפּחה אָפּגעלייגט פיל פון אונזערע שטוביקע זאַכן, פון די טייערסטע אין בעסטע. אין געטאָ אַריין פלעגט די משפּחה אָפט אונז באַזאָרגן פאַרשיידענע עסנוואַרג, פאַרשטייט זיך פאַר גוטן געלט, אָבער דאָס איז אויך געווען אַ גרויסע זאַך. באַזונדערס איז מיט זיי באַפריינדעט געווען מיין פעטער לייבל שעפּעטינסקי ז״ל, וועלכער איז פאַר די רוסן געווען אַ פאַראַנטוואָרטלעכער אויפן פּלי־פּלאַץ. אויך מיין מומע פרומע האָט זיי גוט געקענט, ווייל זי איז ביי זיי איינגעשטאַנען אייניקע וואָכן פאַרן פאַרמאַכן דעם געטאָ.

געפּלאַנט האָבן מיר זיך צו דערלאַנגען צום דערעוויאַנטשיצער קריסט, איבערטאָן זיך אין בעסערע קליידער, מיטנעמען אַביסל עסן און זיך לאָזן אויף יענער זייט זעלוויאַנקע, צום „רייך״. מיר האָבן קלאָר געוווּסט, ווי שווער ס׳איז צו רעאַליזירן אַזאַ געוואַגטן פּלאַן אין אַ געגנט פול מיט פּאָליציי און דייטשן.

מיר זיינען אַזוי געגאַנגען מיט זייטיקע וועגלעך. איינמאָל האָבן מיר אָנגעטראָפן פויערים פירן תבואה פון די פעלדער. איין פויער האָט דערקענט דעם טאַטן, אַרויסגענומען פון זיין טאָרבע אַ שטיקל ברויט, באַדויערט וואָס ער האָט מיט זיך ניט מער און עס געגעבן מיין פאָטער. מיר זיינען אַלע געווען הונגעריק און אויסגעשעפּט. די לעצטע פּאָר טעג האָבן מיר זיך געשפּייזט מיט קערנדלעך פון די זאַנגען, וועלכע מיר האָבן אָנגעטראָפן אויפן וועג. איך געדענק, ווי מיין פאָטער האָט פונם פויער גענומען דאָס שטיקל ברויט, און גרויסע טרערן זיינען אים געריסן איבערן ווילדפאַרוואַקסענעם פּנים, וואָס אַ ראַזיר־מעסער האָט אים ניט אָנגערירט שוין לאַנגע וואָכן. טיף אין האַרצן האָט יעדער איינער פון אונז מיטגעוויינט מיטן טאַטן.

אַרום דריי טעג האָט געדויערט אונזער שלעפּן זיך קיין דערעוויאַנטשיץ. אויפן וועג האָבן מיר אויך באַקומען אַ שטיקל ברויט און אַביסל וואַסער פון די כוטאָרן. די לעצטע פּאָר קילאָמעטערס האָבן מיר געמאַכט ביינאַכט. אַזוי זיינען מיר אָנגעקומען צום באַקאַנטן פויערס הויז, גוט זיך אַרומגעקוקט, אויב ס׳זיינען ניטאָ קיין ניט־געווונשענע געסט, און דאָן איז מיין מומע פרומע צוגעגאַנגען צום הויז און שטיל אָנגעקלאַפּט אין פענסטער. ערשט נאָך עטלעכע מאָל אָנקלאַפּן האָט זיך געהערט דער פויערטעס שטימע: „ווער איז?״, און ווען די מומע האָט איר געענטפערט ווער זי איז און וואָס זי וויל, האָט זי באַקומען אַן ענטפער, אַז זיי קענען ניט און ווייסן ניט פון אַזאַ פרוזאָן. אומזיסט איז געווען דאָס בעטן און ריידן, דאָס איינציקע וואָס מיר האָבן באַקומען איז געווען אַ בלעכענע קענדל, כדי זיך אָנצוטרינקען אַביסל וואַסער.

צעבראָכענע און דערשלאָגענע האָבן מיר זיך דערווייטערט פון באַקאַנטן פויערס הויז. מיר האָבן אים אַזויפיל טובות געטאָן, אָפט געהאָלפן מאַטעריעל — און ער וויל אונז ניט קענען און געדענקן. מיר האָבן באַשלאָסן וואָס שנעלער זיך אָפּטראָגן פון דאָרטן, ווייל אַזאַ איינער קען אויך מסרן אויף אונז דער פּאָליציי. אין אַ יונגן, געדיכטן וועלדל האָבן מיר זיך צוגעשפּאַרט אָפּצורוען ביז פרי.

די פרימאָרגנדיקע קעלט האָט אונז אויפגעהויבן אויף די פיס, און מיר האָבן זיך געלאָזן אין וועג אַריין. אַזוי זיינען מיר צוגעקומען צום סלאָנים־קאָסעווער טראַקט. פון אָנגעטראָפענע פויערים האָבן מיר זיך דערוווּסט גענוי וועגן חורבן אין סלאָנים. די קאָסעווער אידן זיינען נאָך געזעסן אין געטאָ. די פויערים האָבן מיט אונז איינגעטענה׳ט, אַז אַמבעסטן איז צו גיין צו די פּאַרטיזאַנער, ווייל דאָס איז דער איינציקער אָרט, ווו מ׳מאָרדעט ניט די אידן.

גיי און דערצייל אים, אַז מיר ווילן אַזוי אַהין אָנקומען, אָבער מ׳וויל אונז ניט אָננעמען, מ׳שטויסט אונז אַוועק, מ׳לאָזט אונז אויסגיין פון הונגער.

אַ פויער האָט אונז געראַטן זיך לאָזן אין דער ריכטונג פון ביטען, כדי דאָרטן אויסצוזוכן קאָנטאַקט מיט די פּאַרטיזאַנער. מיר האָבן אים באַדאַנקט, און נאָך עטלעכע שעה גיין זיינען מיר אָנגעקומען צום גרויסן וואַלד, דורך וועלכן מיר האָבן געדאַרפט גיין ווייטער צו אונזער ציל. דערווייל איז אָנגעקומען די נאַכט, דער הונגער און די קעלט האָבן אונז אַוועקגעלייגט אונטער די סאָסנאָווע ביימער, און נאָכן איבערנעכטיקן האָבן מיר גאַנץ פרי זיך ווייטער געלאָזט. אַ גוטער פויער, וועמענס כוטאָר איז געווען ממש אין וואַלד, האָט אונז אַריינגענומען צו זיך, געלאָזט זיך אַרומוואַשן און אָפּגעגעבן אונז זיין פרישטיק — אַ וואַרעמע קאַשע און ברויט מיט מילך. צוזאַמען מיט ברויט אויפן וועג האָט ער אונז געגעבן גענויע אָנווייזונגען וויאַזוי אָנצוקומען צום דאָרף וואָלטשע נאָרי און זיינע אַרומיקע וועלדער געפינען קאָנטאַקט צו די פּאַרטיזאַנער.

דעמזעלבן טאָג זיינען מיר דערגאַנגען ביזן דאָרף. באַלד אויפן וועג צום וואַלד האָבן מיר באַמערקט צוויי פּאַרטיזאַנער, אָנגעטאָן ווי רויט־אַרמייער. אונזער פרייד איז געווען ניט צום באַשרייבן. זיי האָבן אָפּגעשטעלט זייער פור און זיינען אַראָפּ צו אונז.

לאַנג־לאַנג האָבן זיי אונז געפאָרשט און געמוסרט, הלמאי מיר זיינען נאָך פריער ניט אַרויס פון געטאָ, געאַרבעט פאַר די דייטשן, געגעבן זיי גאָלד און ניט צוגעגרייט קיין געווער. אויף אונזער פראַגע, וויאַזוי קענען מיר דאָך איצטער אָנקומען צו די פּאַרטיזאַנער, האָבן זיי אונז געזאָגט, מיר זאָלן גיין מיטן וועג ביז אַ גרויסער פּאָליאַנע פון רעכטס, אומגעפער אַ 10 קילאָמעטער ווייט, און דאָרטן וועלן זיי 11 אַזייגער אונז אָפּוואַרטן צוזאַמען מיטן קאָמאַנדיר, כדי צו נעמען אין וואַלד.

דער פֿאָטער האָט אַרויסגענומען זיין זייגער, כדי פעסטצושטעלן די שעה, האָט איינער פון די פּאַרטיזאַנער געבעטן ביי אים דעם זייגער, ווייל ער וויל זיין פּינקטלעך 11 אויפן פּלאַץ, און צוגעזאָגט עס צוריקגעבן ביי דער באַגעגעניש.

קיין סך צייט איז אונז ניט געבליבן, און מיר האָבן דערמונטערטע זיך געלאָזן אין וועג אַריין. דער וואַלד־וועג איז געווען אין אייניקע ערטער פֿאַרשטאָפּט מיט אַראָפּגעלאָזענע ביימער, פונדערזייט האָבן געזשאַווערט פֿאַרבּרענטע דייטשע פּאַנצער־אויטאָס, און דאָס אַלץ זיינען געווען סימנים פון קאַמפן צווישן דער פּאַרטיזאַנקע און די דייטשן.

מיר האָבן זיך דערנענטערט צום באַשטימטן פּלאַץ, אָבער פּלוצלינג איז די שטילקייט איבערגעריסן געוואָרן דורך אַ שטאַרקער שיסעריי. געשרייען און באַפעלן, ניט קלאָרע צוליב דעם מרחק און אָפּהילך אינם וואַלד, האָבן זיך געטראָגן פון יענער ריכטונג.

עפּעס איז אונז די געשיכטע ניט געפעלן געוואָרן. מיר זיינען זיכער געווען, אַז די צוויי פּאַרטיזאַנער האָבן אונז סתם געוויזן אַ פּלאַץ אין וואַלד, כדי פּטור צו ווערן פון אונז. ערשט שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, וווהין זיי האָבן אונז געשיקט: אויף דער פּאָליאַנע אין וואַלד איז שוין פון פריער אַלץ גרייט געווען, און אין די שעהן, ווען מיר האָבן זיך אַהין דערנענטערט, האָט מען דאָרטן אויסגעמאָרדעט די אידן פון ביטען!

די 51־טע מאַכט פון מיר אַ פּאַרטיזאַן

פֿאַרצווייפלטע זיינען מיר צוריק געגאַנגען אין דער ריכטונג פון וואָלטשע נאָרי. מיר זיינען אַריין צו אַ פּויער, זיך אָפּגערוּט און דערוווּסט זיך פון אים צוויי זאַכן: ערשטנס — וועגן דער שחיטה פון די ביטענער אידן אויף דער פּאָליאַנע, צו וועלכער מ׳האָט אונז געשיקט; צווייטנס — דעם וועג צו אַ כאַטע אין וואַלד, וואָס הייסט „די קאָמענדאַנטור״, אין וועלכער מ׳נעמט אַריין נייע קעמפער אין פּאַרטיזאַנקע אַריין.

שפּעט נאָכמיטאָג זיינען מיר אַוועק אין דער אָנגעוויזענער ריכטונג. באַגעגנטע פּויערים האָבן אונז קיין וואָרט ניט געוואָלט זאָגן וועגן דער כאַטע. מיר האָבן אויך געטראָפן אַ סלאָנימער איד, וואָס האָט געהערט צו די פּאַרטיזאַנער, אָבער ניט האָבנדיק קיין געווער — געאַרבעט אין דער קיך. אויך ער האָט מורא געהאַט מיט אונז אַ וואָרט אויסריידן, אונז געוויזן דעם וועג און זיך געבעטן, מיר זאָלן קיינעם קיין וואָרט ניט זאָגן וועגן אונזער שמועס מיט אים.

פונדערווייטנס האָבן מיר באַמערקט אַן איינזאַם הייזל ניט ווייט פון וואַלד. פֿאָרזיכטיק האָבן מיר זיך אַריינגעשלייכט אַהינצו — און געטראָפן דאָרטן דעם פֿעטער יצחק מיט זיין פרוי און קינדער, וועלכע זיינען אַהין אָנגעקומען ערשט מיט אַ פּאָר טעג צוריק.

צום ערשטן מאָל זינט אונזער אַרויסקריכן פון בּרענענדיקן געטאָ האָבן מיר אָפּגעגעסן צו זאַט, ברויט, קאַרטאָפל און קאַלטע געקאָכטע פלייש, וואָס די פּאַרטיזאַנער האָבן געבראַכט פון וואַלד.

צומאָרגנס איז אַהין אָנגעקומען די אָנפירערשאַפט פון די דאָרטיקע פּאַרטיזאַנער, מיט זיי אויך ד״ר בלומאָוויטש און נאָך צוויי פון דער 51־סטער אידישער גרופּע. נאָכדעם ווי איך האָב זיי דערציילט אַלץ, וואָס מיר זיינען איבערגעקומען און אויך וועגן מיין געפונענעם רוסישן ביקס, וועלכן פּאַרטיזאַנער האָבן ביי מיר צוגענומען, צוזאָגנדיק קומען צוריק און מיר נעמען אין וואַלד — האָט מיר די פּאַרטיזאַנער־לייטונג געגעבן דעם הכשר און אַריינגענומען אין די רייען פון דער 51־טער גרופּע.

דעמזעלבן אָוונט זיינען אַלע אַרויס אויף אַ גרויסער אויפגאַבע קיין קאָסעווע, כדי צו באַפרייען וואָס מער אידן פון געטאָ און זיי ראַטעווען פונם טרויעריקן גורל, וואָס האָט געטראָפן די סלאָנימער און ביטענער געטאָ־אידן.

די עלטערן מיט די קינדער זיינען פֿאַרבליבן אין קאָמענדאַנטור און זיינען מיט אַ וואָך שפּעטער צוגעטיילט געוואָרן צו פּאַרטיזאַנער־גרופּעס, ווו ס׳האָבן זיך ווידער אָנגעהויבן די צרות פון אידן צווישן ניט־אידן.

איך בין געווען פון די גליקלעכע, וואָס האָבן געהאַט די מעגלעכקייט נקמה צו נעמען פון די רוצחים. איך האָב מיט שטאָלץ געהאַלטן דאָס געווער אין דער האַנט.

אַזוי בין איך געוואָרן אַ אידישער פּאַרטיזאַן אין 16־טן יאָר פון מיין לעבן.

אנשל דלטיצקי

המחתרת הפרטיזנית בגיטו סלונים

פרק־זכרונות זה נרשם במרחקים, בברית־המועצות, ע״י אחד ממייסדי המחתרת האנטינאצית בסלונים ומפעילי הפר־טיזנקה ביערותיה. כתב־היד הועבר לידי מערכת הספר מחו״ל. — רושם הזכרונות, המלא געגועים לעירו החרבה ולידידיו הרבים בישראל, ביקש מאשה שעלתה לאחרונה ארצה למסור את ספר זכרונותיו, הכולל גם אוסף של שירי־עם ושני שירים משלו, אחד על חורבן סלונים, לידי העוסקים בהנצחת זכר העיר. המקור כתוב אידיש.

המערכת

ביום ה־23 ביוני 1941 יצאה מסלונים השיירה האחרונה של משפחות הפקידים והקצינים הסובייטיים, ופניה מזרחה. בעיר השתררו דכאון ומבוכה. הצבא האדום נסוג. המצב היה ללא תקוה.

עברו עלי לילות נדודים, במחשבה ובשיקולים אם לברוח מסלונים בכיוון למזרח, או להישאר במקום עם משפחתי. החלטתי לעקור ביום ה־24 מן העיר, שעמדה ליפול בידי הגר־מנים. בהחלטה זו שכבתי להתנמנם קימעה, וישנתי שעות רבות. כשהתעוררתי — יצאתי לרחובות העיר, לשמוע חדשות ושמועות לאין קץ. לאשתי, ללאה׳קה, אמרתי שאני חוזר מיד.

שקט מוזר וחשוד שרר בחוצות סלונים. האוכלוסיה היתה מתוחה לקראת הבאות הצפויות והבלתי־צפויות ואנשים התגודדו והתלחשו בפינות שונות בעיר, אך לא הרחיקו לכת מבתי מגוריהם.

נפגשתי עם כמה מפעילי המפלגה הקומוניסטית והחלטנו כולנו לעזוב מיד, ללא דיחוי, את העיר. היתה ידיעה, שראשוני הצבא הגרמני הופיעו כבר ברחוב רוז׳נסקה.

ברחנו בכיוון ברנוביץ׳־לסנאיה. העיר ברנוביץ׳ עמדה בלהבות. משם הגענו לסטולפצי, גויסנו לצבא הסובייטי ואף התחלנו באימונים ראשונים. ביום ה־27 ביוני פיזרו את יחידתנו הטירונית וציוו עלינו להתפזר לכל ארבע רוחות השמיים. קבוצת הסלונימאים המשיכה בדרכה למינסק. גם עיר זו בערה מכל עבריה והדרך אליה היתה זרועה הרוגים ופצועים, שנפלו ונפגעו בהפגזות מטוסי האויב ובמטר מכונות־היריה שלהם.

בלכתנו ממינסק לסמילביץ נפלנו בידי הגרמנים, אשר קידמונו במסעם המזורז לפנים רוסיה. התיעצנו על צעדינו הבאים. היתה דעה לחזור לסלונים ולפתוח בפעולה מחתרתית נגד הפולש הנאצי. אחרים הציעו לפרוץ את קו החזית ולהגיע ליישובי העורף הסובייטי. הרוב החליט לחזור. חילקנו את קבוצתנו לחוליות קטנות, בנות 3 אנשים, כדי להקל עלינו את הדרך בחזרה לסלונים. בכל הפגישות שהיו לי בדרך עם החיילים הגרמניים לא הרגשתי ביחס רע מצדם. לא היו אלה עדיין אנשי הס. ס. והגסטאפו.

לסלונים חזרתי ב־17 ביולי. כשבועיים ישבתי בבית, לא הרביתי להיראות בחוץ. בעזרתו של חבר התקשרתי עם בילו־רוס אחד מפטראלביץ, שסיפר לי על פעולותיהם של ראשוני הפרטיזנים, והם שרידי היחידות הסובייטיות, שכותרו במסע־ההתקפה הגרמני וחייליהן החליטו להקים ביערות בילורוסיה תנועה פרטיזנית. קבוצות אלו, בלתי מגובשות, נתונות עדיין להלם הראשון של הנסיגה המבוהלת והתבוסה הקשה, לא התיחסו באמון לאוכלוסיה המקומית ולא קלטו לשורותיהם לוחמים מתושבי הערים והכפרים.

באותו זמן פעל כבר בסלונים ה„יודנראט״, שהיה מורכב מזקני העיר ונכבדיה.

אנו אוגרים נשק

באחד הימים בא אלי אחד החברים וסיפר לי, שברחוב זמושצ׳ה, בקירבת תחנת־הרכבת, הוקמו מחסני שלל־המלחמה ושם מנקות בחורות חלקי נשק. החלטתי להתקבל לעבודה במחסנים אלה, שנקראו בגרמנית „בויטה־לאגר״. לא היה קושי מיוחד בדבר, קיבלתי ממשרד ה„יודנראט״ תעודת־יושר והת־חלתי בעבודה.

במשך זמן קצר הכירוני מנהלי המחסנים כפועל טוב. יכולתי להגיע לכל פינה במחנה־שלל זה וניצלתי את חופש התנועה לתכנון הוצאת נשק ותחמושת מהמחסנים אל היער, לעזרת הפרטיזנקה. העבודה היתה קלה, וגם החיים היו די „נוחים״: מועד הקהילה קיבלתי 400 גראם לחם ליום, במקום הוקם חדר־אוכל ובו חילקו מרק דליל חינם לכל עובד, הפועלים ישנו בבתיהם וניתנה להם תעודה ה„מבטיחה״ את חייהם.

במקרה הייתי עד־שמיעה לשיחה בין 4 צעירים שעבדו במקום, זיאמה שוסטרוביץ, אברהם בובלאצקי, איצ׳ה גראצ׳וק ועוד אחד. הם התיעצו כיצד להוציא מהמחסן החוצה 4 רובים. ניגשתי אליהם והוכחתי להם על פניהם את הקונספירציה הלקויה והדיבורים החפשיים כמעט על הוצאת נשק. הם הצטדקו, טענו שהמחנה מלא יהודים ואין ממי לחשוש. תוך כדי שיחה אתם החלטנו להיפגש בו בערב בעליית־הגג של

נגרייתי. הודעתי לאשתי, שלא אבוא הלילה לישון והלכתי לפגישה.

כל הנוכחים היו בדעה, שאין תקוה לחיינו בשלטון הנאצי ואין לנו דרך אחרת אלא להקים מחתרת שתפגע במאמץ המלחמתי של הגרמנים. הבחורים בחרו בי כמרכז גרעין המח־תרת. התחלנו לאגור נשק.

מחסן הנשק שלנו היה בביתו של שוסטרוביץ שבסימטת מיכאלובסקי. מפקחי ה„בויטה־לאַגר" הרשו לנו להוציא אחרי העבודה שקי־נסורת לצרכי העובדים, ואנו תחבנו לשקים אלה חלקי רובים, אקדחים, רימונים וכדורים. במשך זמן קצר היו לנו 12 רובים, 15 אקדוחים, שני ארגזים מלאים רימוני־יד וכמויות גדולות של כדורים.

הקימונו חמישיות מבין מבחר בני־הנוער בעיר. לא הרביתי להלך ברחובות העיר, אך בפגישותי המעטות עם צעי־רים שונים הבאתי אותם בקלות למחשבה על מלחמה מזויינת באויב. רבים מהם היו חניכי התנועות החלוציות.

באותם ימים הוצא להורג היודנראט הראשון, — חבריו עם בני משפחתם. מאז רוכזו התפקידים העיקריים בידי גרשון קווינט. לידו עזר בעניינים שונים מאקס רבינוביץ.

הויכוח על מטרת המחתרת

מתוך שיחות עם חברים שונים נודע לי, שחברי מפלגתי לשעבר כולם בדעה, כי יש לארגן תנועה שתתנגד בכוח לפולש הנאצי. החלטנו לקיים פגישה של פעילי המפלגה באחד הבתים ברחוב באליונה. בפגישה זו השתתף, בין היתר, גם דוד אפשטיין, מפעילי המפלגה בבילורוסיה. הוא נבחר כיו"ר הפגישה. הוחלט בה על הקמת תנועת־מחתרת. פה אחד נדחתה ההצעה שהמחתרת תפעל בשם המפלגה הקומוניסטית. לא היינו רשאים לעשות זאת, מאחר שלא היה כל בטחון, כי אין מלבדנו מפלגה קומוניסטית שהוכרה ע"י המרכז והמוסדות העליונים. איש לא ייפה את כוחנו להקים ארגון קומוניסטי. והעיקר, ראינו את המלחמה באויב לא כפעולה מפלגתית, אלא כצו יהודי היסטורי, ועל כן שמענו בעניין את הצעתו של היו"ר, כי ארגון המחתרת יפעל כדוגמת פלוגות ההגנה העצ־מית של תנועות־השמאל היהודיות בימי הפרעות ברוסיה הצארית. הוא גם הציע, כי מטרתו של הארגון היא ההגנה על הגיטו.

הבעתי בפגישה את דעתי, שעלינו להכשיר מחנה פרטי־זנים, שיפעל לא בגיטו, אלא ביערות. דרשתי לשתף בארגון את כל התנועות שהיו קיימות בסלונים. בהגנה על הגיטו ראיתי מעשה של גבורה וקידוש השם, אולם ללא תוצאות וללא פגיעה קשה באויב.

התפזרנו בלי החלטה מגובשת ומוגדרת על תפקידו של ארגון המחתרת שלנו, אבל הפעולה לא נפסקה. בחורים רבים וכן טובים הצטרפו אלינו בזרם מתמיד וגדל, התנועה התרחבה והחמישיות היו פעילות וערניות.

באותם הימים אירע לי עניין ביש, שבעטיו הורחקתי מה„בויטה־לאַגר". בארגז של סבון העברתי מהמחסן אלי תת־מקלע. יהודי אחד, מבין הפליטים שהגיעו לסלונים, ראה אותי „בקלקלתי", לא אמר מאומה ולמחרת היום בא אלי ודרש 1000 רובל „דמי לא־יחרץ". לא רציתי להקניטו ולהכעיסו והצעתי לו 300 רובל שהיו לי אתי. הוא סירב לקבל סכום זה ואיים שילשין עלי למפקדי המחסנים.

לא פיללתי שבין יהודים יימצא בזמן־חירום נבל כזה. ביום המחרת נקראתי אל מפקד המחנה והוא סטר לי על לחיי כעונש על גניבת סבון... גורשתי מה„בויטה־לאַגר", עברתי לגור אצל אחד החברים מן הדאמבבה.

באמצעותה של אחת מפעילות המחתרת, פניה פייגנבאום, ילידת לודז', הכרנו שני פולנים אנטי־נאצים, אחד מבוגר, שעזר לנו בקשרים עם אנשים מן הצד האַרי, והשני — ואצק וילצ'ינסקי — שדאג להרבה צרכים של המחתרת.

בהתיעצות שניה עם אנשי קבוצת דוד אפשטיין תבעתי החלטה ברורה על הקמת הקשר עם הפרטיזנקה, ולא — אעשה זאת על דעת עצמי. בל יובלו יהודי סלונים כצאן לטבח ובל נשלה עצמנו בסיכויים להגן על הגיטו. כעבור זמן־מה סיפר לי פסח אלפרט על המאמצים לקשור קשרים עם קבוצות פרטיזניות ועל אחד מעובדי־המנסרות, שהבטיח ליצור את הקשר עם היער ודרש אלפיים רובל לרכישת תרופות וציוד רפואי עבור הפרטיזנים. לשאלתי, מניין להם לפרטיזנים אלה נשק, ענה לי אלפרט, שהם מקבלים נשק „ישר ממוסקבה", באווירונים. לא האמנתי במקשר הדורש כסף, והזהרתי את החבריא מפני המשך השיחות עם ברנש זה. כעבור שבועות מספר נוכחו החברים באמיתות חשדותי. האיש נתגלה כרמאי מובהק.

בינתיים הצליח זרח קרמין למצוא קשר אל יחידת פרטי־זנים. הוא פגש בסלונים צעיר מארגון הנוער השמאלי, שהכירו כאיש נאמן, וסיפר לו על פעולותינו. הוא גם הראה לו את מחסן הנשק שלנו בסדנתו של מאתוס סנובסקי, שנשארה באותו מיבנה בסימטת בית־הכנסת דפאנסבה. הצעיר הבטיח להביא תשובה ביום א' הקרוב על האפשרות של יצירת קשר עם הפרטיזנים, וכך הווה. הוא חזר עם שליח מן היער, שדרש בשם היחידה הפרטיזנית שיגורו של שליח מיוחד מסלונים ליער.

ראשי הקהל לעזרת המחתרת

החלטנו לשגר ליער את פניה פייגנבאום. פניתי, איפוא, למאקס רבינוביץ בועד הקהילה. כאשר ראה אותי הוציא את כל הקהל הרב מחדרו ושמע בעיון את בקשתי: סידור רשיון־נסיעה לפניה פייגנבאום.

כדאי להעיר, שאנשי היודנראט וועד הקהילה התיחסו באהדה לתנועת המחתרת האנטי־נאצית ואף סייעו לה בדְר־כים שונות, באספקת תרופות שהועברו לפרטיזנים ובסידור תעודות שונות.

לפנות ערב התאספנו בדירתו של ראש מוסדות־הרפואה בגיטו, ד"ר בלומוביץ, שבסימטת מיכאילובסקי, בביתו של פינצ'וק האופה. שם החלטנו לשלוח ליער במקום פניה את ואצק הפולני. לא היינו בטוחים, אם פניה כאשה תחזיק מעמד במקרה של כשלון.

שוב פנינו למאקס רבינוביץ והוא שינה לנו את השם שבתעודה. כך יצא שליחנו הראשון היערה.

כעבור יומיים חזר ואצק העירה. הוא הביא אתו סיסמה ליצירת קשר בינינו לבין הפרטיזנים, ברכה לנכונותנו ללכת

היערה והודעה, כי התנועה חלשה מדי ותוכל לקלוט לשורותיה רק חברים בודדים מתוך העיר.

באותו זמן גדלה כבר תנועת המחתרת, שהיתה מאד מקובלת על תושבי הגיטו. ברח' ברנרדינסקה, בחלק שהיה שייך לגיטו, היתה מול ביתו של יורסקי סימטה קטנה, וממנה אפשר היה להגיע לאורך ביתו של ד"ר וורוביובסקי. אל השוק הישן. בקצה הרחוב עמד בית ובו החלטנו לחפור מנהרה אל מחוץ לגיטו, לשם הוצאת אנשים היערה. ממרתפו של הבית נחפר מסדרון ארוך, שבו הקימונו את סדנתנו לניקוי הנשק ולתיקוני חלקיו. את האדמה הנחפרת פיזרנו על פני המרתף, שנעשה אמנם פחות עמוק. היציאה מן המנהרה סודרה בארגז־אשפה. לפי התכנית התכוננו להעביר את האנשים על פני השוק הישן ומשם בסימטת קליבאנסקי אל בית־הקברות ואל יערות קוסובה.

ממנהרה זו לא נהנינו זמן רב. אחד הפליטים שגר באותו בית התעניין בתנועה החשודה של צעירים רבים בחצר. הוא ירד למרתף, ראה את השינוי שחל בגובהו, פתח את הדלת לסדנה — ומיהר לצאת. הנשקים שלנו הבחינו בו ועשו את הדבר הנכון: תוך זמן קצר הועבר כל הנשק לבית יוכבדוביץ וכשבא הפליט עם הגסטאפו למנהרה לא מצאו שם שום דבר. הנשק אוחסן אחרי זה בביתם של האחים באנדט.

גם עלי ועל פעולתי ידעו רבים בגיטו ועל כן עברתי לדירה חדשה, לביתו של דוד גוסקין בסימטת מיכאילובסקה, בסמוך לביתו של שפטינסקי.

ועד הקהילה עזר לנו הרבה. בעצם אפשר להגיד, שהוא דאג לכל צרכינו העיקריים. משם קיבלנו תרופות, תעודות. בהנהלתם של יאנקל פריפשטיין וחיים אזף אורגנה העברת כמויות ניכרות של עור מהבורסקאות לידיהם של שבעה סנדל־רים, אשר עשו נעליים ומגפיים עבור הפרטיזנקה.

כאשר נכשל פעם דוד אפשטיין ונתפס בהברחת כיכר לחם מן החוץ לגיטו, ניהל אחד מפעילינו מו"מ עם קווינט ותבע את שחרורו של דוד מידי הגרמנים, כי הוא נחוץ מאד לפעו־לות המחתרת. קווינט פעל הרבה ובמשך 24 שעות שיחרר אותו מן הכלא.

אני נמלט מידי הגסטאפו

התחלנו בהעברת קבוצות קטנות מהעיר ליער. היוצאים היו מצויידים בנשק והארגון דאג להעברתם ברחובות העיר, עד ליציאתם מתחומיה.

יום אחד קיבלתי „מברק" מאת מאקס רבינוביץ ובו הודעה שהוא מוכרח לראות אותי. נפגשנו בביתו של המורה יוכבדו־ביץ. שם סיפר לי מאקס, כי המשטרה היהודית קיבלה צוו מהגסטאפו לחפש אחרי ולאסרני. ביקשתיו לסחוב כיומיים את העניין, תוך תירוצים כי ממשיכים לחפשני. במשך היומיים הללו מסרתי את כל העניינים שהיו מרוכזים בידי לידיו של ליובה, נכדו של הנגיד אייזנשטאט. היה זה בחור שגדל ברוסיה, מלא חיים ומרץ.

ב־22 ביוני יצאתי, יחד עם ד"ר בלומוביץ, היערה.

מעניין, שהיחסים בין הגיסטאפו לבין מוסדות גרמניים צבאיים היו לעתים קשים מאד. הודות לריב בין פיקוד ה„בויטה לאַגר" לבין הגיסטאפו ניצל אחד מלוחמינו ממוות בטוח. וזהו הסיפור על הצלתו של איצ'ה גראצ'וק.

איצ'ה עבד במסעדת שומרי מחסן־השלל בתור מסיק התנורים. דרכו אפשר היה לשלוח העירה נשק, שהוא שמו, בדרך־כלל, לתרמיל של מסכת־גאז והיה תולה אותו מתוך רשלנות על קולבי הבגדים. עבדה יחד אתו בחורה פולנית, ומתוך סקרנות לתוכן תרמילו של איצ'ה הציצה בו, ראתה את ה„כופתאות" ומיד מסרה על כך לגרמני שישב ואכל במסעדה. הגרמני תפס את גראצ'וק והכניסו למאסר באחד המיבנים של המחנה.

וכאן התחילו שיקוליהם והיסוסיהם של מפקדי ה„בויטה־לאגר". הם פחדו לספר לגסטאפו, שמהם גונבים נשק, שמא ינצלו מפקדי הגסטאפו את הדבר ויעבירו לידיהם הם את מחנה השלל, העשיר לא רק בנשק, אלא גם בדברי מאכל, בסוכר וכו'. הגסטאפו לטשה כבר מזמן עין ל„בויטה לאגר" ולשפע הרב שבו. אם יועבר המחנה מידי המפקדים הנוכחיים, יוכלו אלה האחרונים להיות סמוכים ובטוחים, כי יישלחו מיד לחזית המזרח.

אך המפקדים הללו רצו גם לדעת, מיהו העוסק במחנה בגניבת נשק. ואז אורגן ע"י המחתרת שבמחנה מיבצע הצלתו של איצ'ה גראצ'וק. הוא הוצא דרך הגג ונשלח למקום מבט־חים. קציני ה„בויטה־לאַגר" באו לדרוש את ראשו מידי ועד הקהילה, אבל ג. קווינט ומאקס רבינוביץ שיחדו אותם בכסף ומשקאות, והעניין טושטש במהרה.

משבאתי ליער לא נפסקו קשרי עם העיר ולא סיימתי את פעולות הריכוז שהיו מוטלות עלי מראשית ארגון המחתרת. פעם נשלחתי מהיער לסלונים לשם גיוס פרטיזנים נוספים, ובו בזמן עזרתי בתכנון ובהעברה של מחסן־הנשק שלנו לנגריה של שלובסקי. פעם שניה שיגרוני לרכוש ציוד לדפוס־שדה, שיחידתנו הקימה ביער. נכנסנו לבית־הדפוס של יליאן ומסרנו לו על מבוקשנו. הוא סירב לתת לנו אותיות, מכשירים וציוד, גם כאשר הבטחנו לו תמורת זאת להוציא אותו ואת בני־ביתו מהגיטו ליער. לא היתה לנו ברירה אלא לקחת את החומר הדרוש לנו בכוח. כרבים כמוהו האמין, שהגרמנים ישאירו אותו בחיים.

בינתיים גדלה פלוגתנו, שהיתה ידועה כפלוגה מס' 51, מורכבת מיהודי סלונים. בראשה הועמד קצין יהודי, לוחם אמיץ מהצבא הסובייטי, איש אהוב ונערץ ע"י כל חייליו. בהנהגתו ביצעה הפלוגה פעולות גדולות וקשות, חיבלה בתכניות־המלחמה הנאצית ונקמה נקמת הקהילה הטבוחה של יהודות סלונים.

חיה נעשוויצקי

א משפחה אין פלאמען

מיט א ציטערדיקער האנט נעם איך די פען צום באשרייבן אייניקע פון אונזערע גרויל־איבערלעבענישן אין די בלוטיקע מלחמה־יארן.

הייסן הייס איך חיה נעשוויצקי, מיין פאמיליע פון דער היים איז קרופעניע — א טאכטער פון שלמה קאזלאוויצער, אזוי איז מיין טאטע שלמה קרופעניע באקאנט געווען אין סלאנים. ער האט געהאט א גרויסן הויף, מיט א הונדערט העקטאר ערד, ניט ווייט פון סלאנים, און דעם הויף האט מען גערופן קאזלאוויץ.

איך בין געבוירן געווארן אין 1914 אין סלאנים, און דארטן בין איך אויך אויפגעהאדעוועט געווארן. מיין מאן שטאמט פון דאשקעוויץ, ניט ווייט פון שטעטל ליסקעווע.

ווען היטלער ימ"ש איז געקומען

ווען דער פארשאלטענער היטלער, ימח שמו וזכרו, איז צו אונז געקומען, האט מען אנגעהויבן ראבירן דעם טאטנס הויף. אלס לייטער האט מען באזעצט א קריסט, פון די וואס האבן מיטגעארבעט מיט די דייטשן. אידן האבן שוין ניט געטארט זיין קיין ערד־באזיצער.

אין סלאנים האבן זיך אנגעהויבן די שחיטות. אין דער ערשטער שחיטה זיינען אוועק צוויי פון מיינע שוואגערס, נח דעם ליכטשערס זון, לובאווסקי, פון סקראבעווע, און חיים פעקארסקי פון זאמאשטשע.

מיין מאן און מיין שוואגער האבן זיך פארשריבן אלס „שטאטנע" ארבעטער ביים דייטש, ביים אראפלאזן בוימער אין וואלד. ס'האט געקאסט ניט ווייניק געלט און מי, ביז מ'איז געווארן „שטאטנע" ארבעטער, אבער דער פחד פון ווערן געכאפט אין געטא איז ניט געווען דערביי. איך מיט מיין קליינעם אינגעלע האבן אויסגעמיטן די ערשטע צוויי שחיטות, ווייל מיר זיינען נאך אלץ געזעסן ביים טאטן אין הויף. אבער לאנג האט עס ניט געדויערט, און ס'איז ארויס א באפעל, אז אלע דארפישע אידן זאלן אריין אין סלאנימער געטא.

מיר האבן פונקט דעם ערשטן טאג פסח באקומען דעם באפעל ארום 5 פארנאכט, אז ביז 7 אוונט זאלן מיר שוין זיין אין געטא, און אויב מיר פארשפעטיקן — ווערן מיר דערשאסן. מיין מאן און שוואגער האבן רעכט געהאט צו בלייבן אין וואלד. מיין 80־יעריקער פאטער האט געבעטן די דייטשן, זיי זאלן אים לאזן שטארבן אויף זיין בעט, אין זיין הויף — אבער זיי האבן אויך אים געהייסן גיין, צוזאמען מיט מיר און מיין אנדערהאלבן־יעריקן זונעלע און צוזאמען מיט מיין שוועסטער מיט איר דריי־יעריקן אינגעלע. מיר זיינען געלאפן צו קריסטן זיך בעטן זיי זאלן אונז מיט פערד און וואגן אוועקפירן קיין סלאנים. זיי האבן אונז געפירט מיט א שליטן, דער וועג איז געווען שווער, און ווען מ'האט אונז אראפגעלאזן ביים בית־עולם אויף רוזשנויער גאס, איז שוין דער זייגער געווען נאך זיבן.

פארפינצטערטע און פארטרויערטע זיינען מיר זיצן געבליבן אויף אונזערע פעקלעך. א נאכטיקער פראסט האט זיך אנגעהויבן. אין די אידישע הייזער אראפ רוזשנויער האבן שוין געוווינט קריסטן — ס'איז ביי זיי ליכטיק געווען אין די דירות, מ'האט געהערט מוזיק, און דא זיצט א משפחה אידן, וואס דארף גיין צום טויט. צווישן זיי צוויי פיצעלעך קינדער, וואס האבן נאך נעבעך די וועלט ניט געזען.

מיין הארץ האט זיך געריסן אויף שטיקער. פארוואס זיינען מיר אזא זינדיק פאלק? מיין אלטער טאטע איז אויך געזעסן און האט געקלאגט.

דערנאך בין איך מיט מיין שוועסטער אוועק צום געטא און געלאזן די קינדערלעך מיט זייער זיידן. נאך גרויסער מי האט די אידישע מיליץ געפועלט ביי די דייטשן, אז מ'זאל אונז אריינלאזן אין געטא. און ווען מ'האט אונז אריינגעפירט אין ענגן געטא, וואס איז געווען געצאמט ארום דער אלטער דאמבע, זשאבינקע, בריקער און נאך א פאר ארומיקע גאסן און געסלעך, זיינען מיר געווען איבער גליקלעך: מ'האט אונז דערלויבט אריינצוגיין אין דער גרויסער תפיסה, פונוואנען ס'איז קיין ארויסגאנג ניטא!

דעם טעם פון געטא האט מען אונז באלד געלאזן פילן. אידן האבן געוווינט צו עטלעכע משפחות אין איין צימער. אלע, פון 10 יאר ביז 80, האבן געמוזט גיין אויף צוואנגסארבעט פארן דייטש. וואס צו עסן איז כמעט ניט געווען. אויפן הארץ און אויף דער פלייצע זיינען אונז געהאנגען די געלע צייכנס פון מגן־דוד, און איבער אונזערע קעפ איז געהאנגען די נאצישע שווערד פון פארניכטונג, די נאנטע סכנה פון א שחיטה.

צו דער ארבעט פלעגט אונז אויסשטעלן די אידישע מיליץ און ביים טויער האט אונז אפגעווארט די דייטשן באנדע, מיט ביקסן און גומענע שטעקנס. דעם טעם פון זייער געווער האבן מיר אפט פארזוכט. געגאנגען זיינען מיר נאר אינמיטן ברוק, אויפן טראטואר האט מען ניט געטארט ארויפגיין. ביי דער

ארבעט פלעגט מען שלאגן מיט די גומעס איבער די קעפ. ניט איינמאל פלעגט מען שפאנען עטלעכע אידן אין א וואגן מיט שווערע שטיינער און זיי פארשמייסן ביז טויט, ווען זיי האבן דעם וואגן ניט געקענט שלעפן.

אין די לאפעס פון פאליציי

מיין שוועסטער פלעגט פון צייט צו צייט גיין צו איר מאן, וואס האט נאך געארבעט צוזאמען מיט מיינעם אין די וועלדער. זי פלעגט זיך ארויסשארן אונטער די שטעכיקע דראטן אין אוונט, לויפן מיט סכנת נפשות אין דארף אריין און צומארגנס צוריק אריינקומען אין געטא מיט די ארבעטס־גרופן.

איינמאל האט מיר אויך אנגענומען א חשק צו באזוכן מיין מאן אין דארף. איך האב געזען פארביי אונזער פענסטער, פון יענער זייט דראטן, די קריסטין ביי וועלכער מיין מאן איז געווען קווארטירט. ווען זי האט מיר באמערקט, האט זי זיך גוט ארומגעקוקט, אראפגענומען א טופל פון פוס, פון דארטן ארויסגעצויגן א בריוול און מיר דאס אריבערגעווארפן. דערביי האט זי מיר געזאגט: „גיי ארויס פון געטא, איך ווארט אויף דיר אויף פאדגורנע גאס און וועל דיר נעמען אין דארף צו דיין מאן", — און זי איז גלייך אנטלאפן. אין דעם צעטעלע האט מיר דער מאן געשריבן, אז איך זאל אויף איין טאג קומען צו אים.

איך בין געגאנגען זיך בעראטן מיט מיין אלטן טאטן. ער האט מיר אפגערעדט פון אזא ריזיקאלישע נסיעה, אבער איך האב זיך שוין אזוי אריינגעשלאגן אין קאפ די רייזע צו מיין מאן, אז כ'האב ניט געהערט דעם טאטנס עצה, אנגעהויבן פאקן דאס ביסל זאכן, פארנייט אין א קליידל דעם קידושין־רינג און גאלדענעם זייגערל, וואס מיין מאן האט מיר געקויפט צו אונזער חתונה (אידן האבן שוין לאנג ניט געטארט האלטן קיין גאלד און זילבער ביי זיך, און האבן אוועקגעגעבן די דייטשן אפילו זייערע גאלדענע ציין). איך האב זיך געזעגנט מיטן פאטער און מיט מיין פיצל קינד און בין אוועק צום טויער פון געטא.

דעם טויער בין איך דורכגעגאנגען צוזאמען מיט אידן וועלכע זיינען ארויס צו דער ארבעט. אויף יענער זייט האב איך באלד ארויפגעווארפן אויף זיך א טוך און פארשטעלט די לאטעס און ארויף אויפן טראטואר. מיין הארץ האט געהאמערט פון שרעק, איך האב געציטערט, טאמער דערקענט מיר ווער ס'איז פון די קריסטן, אדער טאמער פארהאלט מיר א דייטש.

אויף פאדגורנע האט מיר שוין אפגעווארט די קריסטין מיט איר מאן. איך בין ארויפגעקראכן אויף זייער וואגן און מיר זיינען אוועקגעפארן. איך האב געוווסט, אז פאר ארויסכאפן זיך פון געטא קומט טויט־שטראף. ערשט מיט א טאג צוריק האט מען געכאפט א דערעטשינער מיידל אויסערן געטא און איר אויפן ארט געשאסן. אבער די גוטע קריסטין האט מיר כסדר בארואיקט, און אזוי זיינען מיר אנגעקומען אין זייער כוטאר, נעבן וואלד. איך בין געווען גליקלעך ביים באגעגענען מיין מאן.

לאנג האט מיין גליק ניט געדויערט. דער קריסט, וואס האט פארוואלטעט מיט מיין טאטנס הויף, איז באלד געלאפן צו דער פאליציי און מיר אפגעמסר'ט. די פאליציאנטן האבן פינקט פארבראכט דעם אוונט ביי א שיקסע אין דארף און ניט געוואלט מוותר זיין אויף זייערע פארגעניגנס. זיי האבן אפגעלייגט די זאך אויף צומארגנס פרי. מיר האבן, פארשטייט זיך פון גארניט געוווסט און רואיק איבערגענעכטיקט די נאכט.

גאנץ פרי איז מיין מאן אויפגעשטאנען צו דער ארבעט אין וואלד. פלוצלינג האב איך דערזען 2 פאליציאנטן פארן צו צום הויז. מיין שוואגער האט מיר אריינגעשטופט אין א שפייזקעמערל און דערווייל זיינען ביידע פאליציי־לייט אריין און געמאלדן, אז זיי זוכן געווער און גאלד. איך האב פארשטאנען, אז מיין באהעלטעניש קען מיר נאר שאדן ברענגען, און איך בין ארויס פון דארטן, גענומען א טאפ ווי צום קאכן און ארויס אין דרויסן.

די פאליציאנטן האבן אויף מיר א קוק געגעבן, אבער גארניט געזאגט און זיינען אוועק זוכן. מיט באגעגעטן האבן זיי געשטאכן די פאדלאגע און די ערד ארום הויז, אבער זיי האבן גארניט געפונען. דאן האבן זיי געשריען: „ווייזט אייערע אויסווייזן און דאקומענטן!" מיין שוואגער האט זיי גלייך געוויזן די דערלויבניש, אונטערגעשריבן דורך היקן אליין, דורך דעם מערדער פון די סלאנימער אידן. זיי האבן דאן געפאדערט מיינע פאפירן, אבער איך האב ביי זיך גארניט געהאט, חוץ דעם פאס, וועלכן מ'האט ארויסגעגעבן יעדן אידן אין געטא. זיי האבן געזען מיין פאס און גלייך אנגעהויבן שרייען, אז כ'זאל גיין מיט זיי, און גענומען זיך קלאפן מיר איבערן קאפ מיט זייערע גומעס.

זיי האבן מיר אזוי געטריבן צום וואלד. מיר זיינען אפגעגאנגען א האלבן קילאמעטער, האבן זיי מיר אריינגעפירט צווישן די ביימער און געפרעגט, ווער עס האט מיר געבראכט פון געטא און וווּ האב איך באהאלטן מיין גאלד. דערנאך האבן זיי מיר געפארשט, ווו איז באהאלטן מיין ראדיא און פאטעפאן, אין האבן מיר אנגערופן דעם נאמען פונם קריסט, וועמען מיר האבן איבערגעגעבן א טייל פון אונזערע זאכן. אז איך האב דערהערט פון זיי דעם נאמען פונם קריסט, אנטאניוק, וועלכער טוט אונז אזא טובה און קען נאך, חלילה, צוליב אונז אוועקגיין אויף דער תליה, האב איך זיי דערציילט, אז מיר האבן ביים קריסט אנגענומען זייער פיל עסנווארג, און ווען מיר האבן ניט געהאט מיט וואס אים צו באצאלן און געמוזט אוועקגיין אין געטא אריין, האט ביי מיר מיין בעל־חוב, אנטאניוק, גענומען דעם ראדיא און דעם פאטעפאן.

די פאליציאנטן האבן גענומען שרייען: „וועסט באלד הענגען אויף איין תליה מיט אנטאניוקן!" — און גענומען ווידער מיר קלאפן איבערן קאפ מיט די גומעס. אין אזוי שלאגנדיק מיר האבן זיי געפארשט, ווער ס'האט מיר געבראכט פון געטא. איך האב געזען, אז מ'קען פאר זיי גארניט פארבארגן, האב איך זיי דערציילט, אז איך בין אוועק פון געטא צופוס און אויפן וועג געטראפן פארן די פאוולאוויטשעס, וואס האבן מיר ארויפגענומען פון רחמנות אויף זייער וואגן.

דאן האט מען מיר געפירט צו אנטאניוקן און געזאגט זיין פרוי, אז איך האב אויף איר געמסרט וועגן ראדיא און פאטעפאן. מיט די לעצטע כוחות האב איך געטענה'ט, אז דער פאטעפאן און ראדיא זיינען זיי אוועקגעגעבן געווארן צו

דעקן דעם חוב פאַרן עסנוואַרג. אנטאַניוקס פרוי, וואָס האָט אויף מיר פריער געקוקט מיט בייזע אויגן, האָט טאַקע אויך גענומען אַזוי טענה׳ן און געזאָגט צו די פּאָליציאַנטן, אַז אויב זיי ווילן דיביידע זאַכן, זאָלן זיי איר באַצאָלן מיין חוב.

אינמיטן דער פאַרשונג איז אָנגעקומען אַנטאָניוק אַליין. ער איז געווען אַ קלוגער גוי, און דערזעענדיק אויפן טיש דעם ראַדיאָ, האָט ער געזאָגט זיין פרוי: „דו גרייט צום טיש, גיב די הערן פּאָליציאַנטן עפּעס צום עסן און טרינקען!" — און באַלד האָט ער גענומען ריידן און בעטן פאַר מיר. זיי האָבן אים צוגעזאָגט צו סטאַרען זיך אים אַרויסראַטעווען, אָבער מיר וואַרט די תליה. זייערע ווערטער האָבן זיי באַשטעטיקט מיט אַ פּאָר גומענע קלעפּ איבער מיין קאָפּ.

דעם ראַדיאָ און פּאַטעפאָן האָבן זיי אַרויפגענומען אויפן וואָגן, וועלכן אַנטאָניוק האָט זיי געשפּאַנט, און געהייסן מיר אויך אַרויפקריכן אויף דער פור.

מיין מאַן איז דערווייל געקומען פון דער אַרבעט און געהערט, אַז מ׳האָט מיר אַרעסטירט, איז ער געקומען צו לויפן צו אַנטאָניוקן און געבעטן די פּאָליציאַנטן, זיי זאָלן אים אַרעסטירן צוזאַמען מיט מיר. זיי האָבן אים מכבד געווען מיט קלעפּ און אַוועקגעטריבן צוריק צו דער אַרבעט.

פאָרנדיק האָט מיר אַנטאָניוק געזאָגט, אַז איך האָב אים טאַקע פאַרשאַפן אַ גרויסע צרה, אָבער ער האָט זייער רחמנות אויף מיר. האָב איך אים דערציילט, אַז זיי האָבן נאָך פריער געוווסט וועגן מיין ראַדיאָ און פּאַטעפאָן, וואָס געפינען זיך ביי אים. און איך האָב דעם גוטן קריסט געבעטן, אַז נאָך דעם ווי מ׳וועט מיר שיסן אָדער הענגען, זאָל ער נעמען צו זיך מיין קליין קינד און אים ראַטעווען פון טויט, און ער זאָל אויך העלפן מיין מאַן מיט עסנוואַרג און מיט וואָס ער קען. אַנטאָניוק האָט עס מיר צוגעזאָגט.

די צוויי פּאָליציי־לייט האָבן אַנטאָניוקן אָפּגעשיקט צוריק אַהיים, און מיר האָבן זיי געהייסן גיין צופוס און טראָגן דעם ראַדיאָ פאַר זיי. זיי זיינען מיר נאָכגעפאָרן אויף די ראָווערן. אַזוי האָבן זיי מיר אַוועקגעשלעפּט צו די פּאַוולאָוויטשעס.

דאָרטן האָבן זיי באַשולדיקט די קריסטין, אַז זי האָט מיר אַרויסגעפירט פון געטאָ. איך האָב געשוואָרן, אַז אויפן וועג האָט זי מיר גענומען פון רחמנות וועגן אויף איר פור. די קריסטין האָט זיי אויך דאָסזעלבע געזאָגט, און זיי האָבן פון איר געפאָדערט די זאַכן, וועלכע זיי האָבן פון מיר באַקומען. זיי האָבן לאַנג געזוכט, אָבער גאָרניט געפונען, און דאַן האָט איינער פון זיי מיר ווידער אַוועקגעשלעפּט אין וואַלד.

דאָרטן האָט ער מיר געשטעלט צו אַ בוים, צוגעשטעלט זיין נאַגאַן צום האַרצן און געזאָגט: „זשידאָווקע, גיב אונז דיין גאָלד און זילבער!" איך האָב געענטפערט: „שיס מיר, טו מיט מיר וואָס דו ווילסט, קיין גאָלד און זילבער האָב איך ניט". אַז ער האָט מיר אָנגעהויבן קלאַפּן איבערן קאָפּ און ווידער דראָען מיטן טויט, האָב איך אים געזאָגט: „איך האָב מיין קידושין־רינגל און מיין גאָלדענעם חתונה־זייגערל נעם עס אַוועק און לאָז מיר אָפּ צו מיין קינד". ער האָט די גאָלדענע צירונג צוגענומען, אָבער מיר האָט ער ניט אָפּגעלאָזן.

מ׳האָט מיר צוריקגעבראַכט צו די פּאַוולאָוויטשעס. געהייסן טראָגן דעם פּאַטעפאָן און געטריבן צום הויז פון דער שיקסע, מיט וועלכער זיי פלעגן פאַרברענגען, איך האָב פאַר זיי אָנגעשטעלט דעם פּאַטעפאָן און זיי האָבן זיך געזעצט צום טיש, פרעסן און זויפן. איך בין געזעסן אין אַ ווינקעלע און ביטער געוויינט. די שיקסע האָט אויסגעהערט מיין אומגליק און איז אַוועק בעטן פאַר מיר די פּאָליציאַנטן. צוערשט האָט זי מיר געוואָלט געבן עפּעס עסן, אָבער זיי האָבן איר געזאָגט, אַז עס לוינט זיך ניט מיר עסן געבן, ווייל גאָר אינגיכן וועט מען מיר ליקווידירן. נאָך לאַנגע תחנונים האָבן זיי מיר דערלויבט אַרויסצוגיין דרויסן.

איך האָב אַ טראַכט געטאָן וועגן אַנטלויפן פון זייערע הענט, אָבער כ׳האָב מורא געהאַט, אַז זיי וועלן זיך אָפּרעכענען מיט מיין מאַן. דערווייל איז איינער פון די פּאָליציאַנטן אַרויס אַ שיכורער און גענומען פילדערן: „זי איז אַנטלאָפן, די זשידאָווע, וווּ איז זי?!" — און איך האָב זיך צוריק אַריינגעשאַרט אין כאַטע. צוזאַמען מיט דער שיקסע האָב איך גענומען בעטן דעם צווייטן פּאָליציאַנט, וואָס האָט פון מיר צוגענומען דעם זייגער און רינגעלע, אַז ער זאָל מיר באַפרייען. ער האָט מיר געזאָגט: „גיב אונז פינף טויזנט רובל, און מיר לאָזן דיר אָפּ". איך האָב אים געזאָגט, אַז ביי זיך האָב איך קיין גראָשן ניט, זאָל ער מיר לאָזן גיין צו מיין מאַן, און איך וועל אים ברענגען די סומע.

איך בין געלאָפן מיטן וואַלד די פינף קילאָמעטער צו מיין מאַן. ניט טויט ניט לעבנדיק בין איך אָנגעקומען אויפן אָרט און דערציילט אים, וואָס די פּאָליציי פאָדערט פאַר מיין באַפרייאונג. דער וואַלד־וועכטער, וועמען מיר האָבן אַ סך געלט געגעבן, אַבי ער זאָל ביי זיך באַשעפטיקן מיין מאַן, האָט געהערט די געשיכטע, איז געוואָרן אויפגעקאָכט, מיר געהייסן זיצן אין וואַלד און ער אַליין איז אַוועקגעפאָרן צום פּאָליציי־קאָמענדאַנט.

בין איך געבליבן זיצן אין וואַלד. די נאַכט איז צוגעפאַלן, מיין מאַן האָט געמוזט אַוועקגיין, ווייל מ׳האָט די וואַלד־אַרבעטער ניט דערלויבט בלייבן דאָרטן ביינאַכט, כדי זיי זאָלן זיך ניט פאַרבינדן מיט פּאַרטיזאַנער. אָבער ווען ס׳איז שוין געווען גוט פינסטער איז מיין מאַן צוריקגעקומען צו מיר און געזאָגט: „עס איז שטיל אַרום, קום לאָמיר גיין צו מיר". מיר זיינען אַוועק, און נעבן דעם הויז זיינען אָנגעפאָרן זעקס פּאָליציאַנטן גלייך אויף אונז און גענומען אונז שלאָגן מכות רצח.

דאַן האָבן זיי אונז ביידן געטריבן פאַר זיך. אַ פויער וואָס איז פאַרביי האָט אונז געראַטן, מיר זאָלן אַנטלויפן אין וואַלד, אָבער אין יענע טעג זיינען נאָך געווען ווייניק פּאַרטיזאַנער, און מיר זיינען ניט געווען זיכער, צי מיר וועלן קענען געפינען זיך אַן אָרט אין וואַלד.

די נאַכט איז געווען פינסטער און אַ רעגן האָט געגאָסן. דער פּאָליציאַנט, וואָס איז גרייט געווען מיר באַפרייען פאַר געלט, איז געווען שטאַרק בייז, פאַרוואָס כ׳האָב אים געמסר׳ט, און ער איז צוגעלאָפן צו אונז ביידן שלאָגן אונז מיט זיין ביקס. ער האָט אויך אָנגעלאָדן זיין ביקס און געקליבן זיך שיסן אינז אויפן אָרט. איך האָב זיך צוגערוקט נאָנט צו מיין מאַן, וועלנדיק פאַלן פון דער ערשטער קויל, כדי איך זאָל ניט זען ווי מ׳שיסט מיין מאַן. די אַנדערע פּאָליציאַנטן האָבן ניט געלאָזן שיסן אונז, ווייל דער קאָמענדאַנט האָט געהייסן ברענגען אונז אין פּאָסטערונעק.

צוליבן רעגן זיינען מיר אַריינגעפירט געוואָרן צו אַ קריסט, פון וועלכן זיי האָבן געפאָדערט אַ פערד און וואָגן. איך האָב געבעטן אַ טרונק וואַסער — אַזוי פאַרחלשט בין איך געווען. אָנשטאָט וואַסער האָב איך געכאַפּט אַזאַ זעץ אין פּנים, אַז כ'האָב זיך אינגאַנצן באַגאָסן מיט בלוט. עמיצער פון זיי האָט געזאָגט, אַז פאַרן טויט דאַרף מען געבן דעם פאַרמשפּטן אַ טרונק אָדער צום רויכערן, און ס'קומט מיר אַביסל וואַסער. זיי האָבן זיך געקריגט וועגן געבן מיר וואַסער אָדער ניט, און איך האָב דערווייל געשלונגען דאָס בלוט וואָס איז מיר גערונען איבערן געזיכט.

די פּאָליציאַנטן האָבן נאָך געפאָדערט פון מיר, כ'זאָל זיי זינגען אידישע לידער, אָבער די פויערטע האָט זיי געזאָגט, אַז אירע קינדער קענען זיך אויפוועקן פון שלאָף, — האָבן זיי מיר אָפּגעלאָזן.

זיי זיינען אַרויף אויף דער פור און אונז האָבן זיי געטריבן צופוס. האַלב־טויטע זיינען מיר אָנגעקומען אין פּאָליציי־סטאַציע. ווי גליקלעך מיר האָבן זיך געפילט, ווען זיי האָבן אונז פאַרשפּאַרט אין אַ נאַסן, קאַלטן קעלער, אָן עמיצן מיט אַ נאַהייקע אָדער גומע איבער אונז.

צומאָרגנס האָט מען אַרויסגעפירט מיין מאַן, אים גוט אָנגעשלאָגן און געהייסן זיך זעגענען מיט מיר אויף אייביק און צוריק גיין צו דער אַרבעט. איך האָב זיך מיט טרערן געזעגנט מיט מיין מאַן און אים געבעטן ראַטעווען אונזער קליין קינד.

עס האָט זיך אָנגעהויבן מיין פאַרשינג. מ'האָט מיר געקלאַפּט מיט די גומעס איבערן קאָפּ און קערפּער און געוואָלט פון מיר וויסן, וויאַזוי איך בין אַרויס פון געטאָ. ווען איך פלעג חלשן פון די קלעפּ, פלעגן מיר די מערדער מינטערן מיט וואַסער און ווידער נעמען שלאָגן. איך האָב שוין אפילו קיין ווייטאָק ניט געפילט.

עטלעכע אָנגעקומענע דייטשן האָבן געהייסן דעם קאָמענדאַנט, ער זאָל מיר אַוועקפירן קיין סלאָנים צו דער „עס־דע", און ניט שיסן דאָ אויפן אָרט. זיי האָבן געזאָגט: „שיסן איר גלייך אויפן אָרט — דאָס איז פאַר איר אַ צו גרינגער טויט. אין סלאָנים וועט שוין די עס־דע געפינען פאַר איר אַ געמאַטערטן טויט".

און אַזוי האָט מען מיר געפירט קיין סלאָנים. די פּאָליציאַנטן האָבן מורא געהאַט פאַר פּאַרטיזאַנער, זיינען זיי שנעל געפאָרן אויף זייערע ראָווערן און איך האָב געמוזט מיט די לעצטע כוחות לויפן פאַר זיי. ווען זיי האָבן מיר איבערגעגעבן אין די הענט פון אַ פּאָליציאַנט אין סלאָנים, האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער קען מיין משפּחה. און דאָ האָט ער מיר געזאָגט, אַז איך האָב ניט וואָס מורא צו האָבן, ווייל דער אויספאָרש־ריכטער איז מיין טאַטנס אַ גוטער פריינט, און ער, דער פּאָליציאַנט, מיינט אַז כ'האָב ניט וואָס מורא צו האָבן. פאַר לויפן אָן דערלויבניש פון געטאָ שיסט מען טאַקע באַלד, אָבער אפשר וועט זיך איינגעבן דעם ריכטער עפּעס צו טאָן פאַר מיר.

דורך אידישע פריזיערס, וואָס האָבן געאַרבעט אין דער פּאָליציי, האָב איך צו וויסן געגעבן מיין משפּחה אין געטאָ וועגן מיין לאַגע. מיינע קרובים האָבן גענומען לויפן צום קאָמענדאַנט לאַץ, וועלכער האָט זיך פון אָנהויב גוט געבייזערט אויף מיר, פאַר מיין אַרויסגיין פון געטאָ. שפּעטער האָט ער צוגעזאָגט צו טאָן וואָס ער קען פאַר מיין באַפרייאונג.

9 פרי האָט מען מיר גערופן צום אויספאָרש־ריכטער. ווען ער האָט פון מיר געהערט ווער איך בין און ווי מיין פאָטער הייסט, האָט ער געשמייכלט צו מיר און געזאָגט: „האָב קיין פּחד ניט, ס'וועט דיר גאָרניט געשען". ער האָט זיך נאָכגעפרעגט אויף מיין פאָטער און מיר געבעטן אָפּגעבן אים אַ גערוס פון מיכאַלאָווסקין, נאָכדעם ווי איך וועל זיך באַפרייען. אין פּראָטאָקאָל פון מיין אויספאָרשונג האָט ער געשריבן, אַז מ'האָט מיר געכאַפּט ניט 12 ק"מ פון געטאָ, נאָר צוויי.

מיט דער הילף פון דעם ריכטער און פון אידישן קאָמענדאַנט לאַץ, וועלכע האָבן צוזאַמען געבעטן פאַר מיר די „עס־דע" און צוגעזאָגט 10 טויזנט רובל און אַן אָנצוג פאַרן דייטשן אָפיציר, בין איך צומאָרגנס נאָך דער פאָרשונג באַפרייט געוואָרן.

אין דרויסן האָט מיר אָפּגעוואַרט לאַץ און געפרעגט מיט שפּאַס: „נו, דו וועסט נאָך לויפן פון געטאָ צו דיין מאַן?", און איך האָב אים געענטפערט: „ניין!"

אָבער איך האָב ניט געהאַלטן וואָרט.

אין די פלאַמען פון געטאָ

אין אַ שטיקל צייט אַרום האָט מען די געוועזענע דאָרפישע אידן געגעבן איינמאָליקע שיינען אַרויסצופאָרן אין זייערע פריערדיקע היימען און ברענגען די זאַכן, וועלכע זיי האָבן דאָרטן איבערגעלאָזן. איך מיט מיינע שוועסטער האָבן אויך גענומען שיינען און זיינען אַוועק אין דאָרף.

אויף צומאָרגנס זיינען מיר געפאָרן צוריק, אָבער נאָנט פון סלאָנים האָבן אונז געטראָפן באַקאַנטע קריסטן און דערציילט, אַז אין שטאָט גרייט זיך אַ שחיטה, און ס'איז בעסער, מיר זאָלן צוריק לויפן אין דאָרף אַריין. מיר זיינען צוגעפאָרן ביז פאָדגורנע גאַס, זיך געשטעלט הינטער די צעפאַלענע ווענט פון אַ פאַרברענטן הויז און געוואַרט כדי צו זען וואָס ס'וועט געשען. מיינע אַ שוועגערין, וואָס האָט אויסגעזען ווי אַ קריסטין, איז אַוועק צו די געטאָ־דראָטן זיך דערוויסן נייעס, און זי איז שנעל געקומען צו לויפן אַ בלייכע ווי די וואַנט און דערציילט, אַז דער געטאָ איז אַרומגערינגלט דורך זעלנער און פּאָליציי מיט מאַשין־געווער.

אָבער אין געטאָ האָב איך געהאַט מיין קינד. בין איך אַוועק צום טויער, די דייטשן האָבן מיר געלאָזן אַריינגיין אין געטאָ, איך בין געלאָפן צו אונזער הויז און קיינעם ניט געפונען. אַלע אידן פון געטאָ זיינען געלעגן פאַרשטעקט אין סכראָנען. מיר האָבן אויך געהאַט אַזאַ באַהעלטעניש, מיט אַן אַריינגאַנג דורך די ברעטער אונטערן בעט. איך בין צוגעלאָפן צום געהיימען אַריינגאַנג און שטיל געבעטן מיין טאַטן ער זאָל מיר אַריינלאָזן. איך בין געווען גליקלעך, ווען כ'האָב אין דומפּיקן סכראָן געקענט צוטוליען צו זיך מיין פּיצל קינד.

יענעם טאָג איז די שחיטה אָפּגעלייגט געוואָרן. דערווייל האָבן מיר צוגעגרייט אַ גרעסערן בונקער, וואָס האָט זיך געצויגן פון שטאַל ביזן גאָרטן. אין אייניקע וואָכן אַרום האָבן מיר אינמיטן דער נאַכט דערהערט אַ שיסעריי און אין דער

שטאָק־פינסטערניש זיינען מיר געלאָפן זיך פאַרשטעקן. איך בין מיט מיין קינד אַריינגעקראָכן פון די ערשטע, און ווען די לעצטע האָבן קוים באַוויזן אַריינצולויפן און פאַרהאַקן דעם אַריינגאַנג, זיינען אָנגעלאָפן די מערדערס און גענומען זוכן אידן.

נאָנט פון מיר האָבן די מענטשן געפאָדערט פון אַ מאַמען, אַז זי זאָל דערשטיקן איר קליין קינד, ווייל עס קען אָנהויבן וויינען און דאַן זיינען מיר אַלע פאַרלאָרענע. די מאַמע האָט עס ניט געוואָלט בשום אופן טאָן, און אַ צווייטע פרוי האָט אַ כאַפּ געטאָן דאָס עופה'לע און דערשטיקט אויפן אָרט. מיר מיט מיין קינד האָט מען ניט באַמערקט, ווייל כ'בין געלעגן אין אַ פינסטערן ווינקל, ווייט פאַררוקט הינטער דער פאָדלאָגע. מיין קינד איז געווען אַ רואיקס און האָט קיין פּיפּס ניט אַרויסגעלאָזן.

דורך אַ קליינער עפענונג, וואָס האָט געדאַרפט אונז געבן אַביסל לופט, האָב איך געזען ווי מ'טרייבט אידן, מענער און פרויען מיט קינדער אויף די הענט, מיט גומעס און ביקסן איבער דער גאַס — צו דער שחיטה. איך האָב געזען, ווי די ווילדע רוצחים פאַרגוואַלדיקן אינמיטן דער גאַס, יונגע אידישע מיידלעך און צווינגען נאָך די עלטערן זיי זאָלן האַלטן זייערע טעכטער. איך האָב געהערט די געוויינען פון די קליינע קינדערלעך און דעם יאָמער פון זייערע מאַמעס, ווען מ'האָט די קינדער געטויט, געשטאָכן מיט באַגנעטן און געשפּאָלטן די קעפּלעך.

און דאָסמאָל האָבן מיר זיך געראַטעוועט. די שחיטה האָט געבושעוועט טעג און נעכט, און ווען זי האָט זיך פאַרענדיקט, זיינען מיר אַרויס און זיך באַזעצט אין די געציילטע הייזער אַרום טייך. ס'איז שווער געווען צו קוקן די מענטשן אין פנים אַריין, יעדער האָט פאַרלאָרן דעם גרעסטן טייל פון זיין משפחה.

אַ מיידעלע פון אַ יאָר 9 איז געקומען צו לויפן אין געטאָ פון די גריבער, אין וועלכע מ'האָט אויסגעקוילעט טויזנטער סלאָנימער אידן. זי האָט דערציילט אַלע גרויזאַמקייטן פון דער שחיטה.

מיין מאַן איז נאָך אַלץ געווען אויסערן געטאָ, געאַרבעט אין די וועלדער. מיין שוועסטער האָט גענומען איר קינד און איז אין געהיים אַוועקגעלאָפן פון געטאָ אין דאָרף צו איר מאַן. איך האָב געוווּסט, אַז די שרעקלעכע שחיטה איז ניט געווען די לעצטע, אָבער נאָך מיין ערשטן דורכפאַל האָב איך שוין מורא געהאַט צו אַנטלויפן נאָכאַמאָל פון געטאָ.

מיין מאַן האָט מיר אָנגעזאָגט דורך אַ באַקאַנטן קריסט, אַ סובאָטניק, אַז איך זאָל קומען צו אים מיטן קינד. דער קריסט האָט מיר געזאָגט, אַז ער וואַרט אויף מיר אויף פאָדגורנע. און איך בין אַוועק זיך באַראַטן מיט די שוועסטער, מיטן קאָמענדאַנט לאַץ, מיט מיין טאַטן — וואָס כ'זאָל טאָן. אַלע האָבן מיר אָפּגערעדט פון אַזאַ שריט. דער סובאָטניק האָט אויף מיר געוואַרט און כ'האָב אים ווידער געזען זיך דרייענדיק אויף יענער זייט שטעכיקע דראָטן, פאַרביי מיין פענסטער.

צום סוף האָט דער טאַטע פון מיר געפאָדערט, אַז כ'זאָל אַוועק מיטן קינד צו מיין מאַן. איך האָב זיך געזעגנט מיטן טאַטן און מיט דער הילף פון אַ אידישן מיליץ־מאַן אַרויס מיטן קינד דורכן טויער צו די אַרישע גאַסן. מיט שרעק אין האַרצן און מיט אַ טיכל איבער מיינע לאַטעס בין איך געלאָפן צו דער פור פון סובאָטניק. ער האָט גענומען מיין זון אויף די קני און מיר זיינען שנעל אַרויסגעפאָרן פון דער שטאָט, וועלכע איז געווען פאַרמשפּט צום טויט.

אין די רייען פון פּאַרטיזאַנער

עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ לעבן מיט מאַטערנישן אין די וועלדער.

געקומען צו מיין מאַן בין איך אָסיען־צייט, און אַזוי ווי מיר זיינען שוין געווען, צוזאַמען מיט די קינדער, 9 פערזאָן, האָט אונז די קריסטין ניט געקענט האַלטן אַלעמען אין איר הויז און מיר האָבן זיך באַהאַלטן גאַנצענע טעג אין פעלדער און וועלדלעך. ביינאַכט פלעגן מיר שלאָפן אין איר שייער.

נאָך מיין אַרויסגיין פון געטאָ האָבן אים די דייטשן אונטערגעצונדן פון אַלע זייטן און אין דער גרויסער שחיטה האָבן זיי געהרגעט כמעט אַלע אידן. מער ווי אַ וואָך האָבן זיי געהאַלטן אין איין ברענען און מאָרדן.

ווען מ'האָט אויך אונזערע מענער אָפּגעזאָגט פון דער אַרבעט און זיי געהייסן גיין אין געטאָ אַריין, זיינען מיר אַלע אַוועק אין וואַלד. עס האָט זיך אָנגעהויבן אַ לעבן פון הונגער און קעלט, פון סכנות און מלחמות מיטן שונא.

איינמאָל ביינאַכט האָבן מיר אָנגעטראָפן זיך אויף 2 רוסישע פּאַראַשוטיסטן, וועלכע זיינען פון רוסלאַנד געשיקט געוואָרן צו די פּאַרטיזאַנער אין אונזערע וועלדער. זיי האָבן אונז געלערנט, וויאַזוי צו בויען אין וואַלד אַ געהיימען „סכראָן", אַן אונטערערדישע באַהעלטעניש, ניט ווייט פון דער זעמלאַנקע, כדי מיר זאָלן שטענדיק האָבן אַ רעזערוו־פּלאַץ זיך אויסצובאַהאַלטן.

אין אַ וואָך אַרום נאָכן ענדיקן אויסבויען דעם סכראָן האָבן מיר זיך איבערצייגט, ווי נויטיק ס'איז אַזאַ באַהעלטעניש אין וואַלד. אונזער אַ באַקאַנטער קריסט האָט אונז גע־מסר'ט און געפירט צו דער זעמלאַנקע אַ גרופּע ליטווינער מיט אוקראַינצעס. דעם ערשטן טאָג האָב איך זיך שלעכט געפילט און ניט געקענט אַנטלויפן מיט מיין שוועסטערס און שוועגערינס משפחה. איך מיט מיין מאַן און קינד האָבן זיך פאַרשאַרט הינטער בוימלעך און געזען ווי די מערדער זוכן אונז אַרום, נישטערן אין דער זעמלאַנקע. שפּעטער זיינען מיר געלאָפן צום סכראָן און זיך דאָרטן פאַרשטעקט. ביינאַכט זיינען אָנגעקומען אונזערע צוויי אַנדערע משפחות. ווען ס'איז שטיל געוואָרן אַרום, זיינען מיר אַרויס און אויסגעלייגט אַ פייער צוצוגרייטן עסן. באַלד האָט זיך אויף אונז געעפנט אַ שטאַרקע שיסעריי, מיר זיינען מיט די קינדער געלאָפן אין סכראָן, אַלע אונזערע זאַכן זיינען געבליבן אין זעמלאַנקע. מיין מאַן איז געלאָפן זען וואָס עס טוט זיך אַרום און ער איז באַלד צוריק געקומען אַ בלאַסער און אונז דערציילט, אַז אונזער ווינקל אין וואַלד איז אַרומגערינגלט דורך מיליטער און פּאָליציי. מיר זיינען געזעסן שטיל אין אונזער באַהעלטעניש און שפּעטער געהערט, ווי די מערדער טרעטן אַרום אונז און זוכן מיט ביטערע קללות.

מיין שוועסטערס מאַן איז ניט געקומען צוריק, און מיר

זיינען זיכער געווען, אַז ער איז שוין אַריינגעפאַלן אין זייערע הענט. ערשט אַז עס איז גוט פינסטער געוואָרן איז ער געקומען צולויפן און דערציילט, ווי ער האָט קוים באַוויזן אַרויפצוקלעטערן אויף אַ הויכן בוים. פון דאָרטן האָט ער געזען, ווי די מערדער, געפירטע דורך אונזער באַקאַנטן קריסט, זיינען געווען אַזוי נאָענט פון אונז, אַז ער איז זיכער געווען, אַז זיי האָבן אונז געפאַקט.

פאַרשטייט זיך, אַז מער האָבן מיר שוין אין דעם וואַלד ניט געקענט בלייבן. אַ באַקאַנטער קריסט, אַ כוטאָר־אייגנטימער, האָט אונז אויסבאַהאַלטן אַ גאַנצן מעת־לעת אין זיין שייער, געהיט אין דרויסן און טאַקע געזען, ווי די דייטשן נישטערן אין אונזער וואַלד און זוכן אונז. די צווייטע נאַכט האָט ער אונז געוויזן דעם וועג צו אַן אַנדער וואַלד, און מיר האָבן זיך געלאָזט גיין.

אַ גאַנצע נאַכט זיינען מיר געגאַנגען, ביז מיר זיינען אָנגעקומען אין האַלער וואַלד. דאָרטן האָבן מיר געטראָפן אַ סך פאַרטיזאַנער און אויך אידן פון דערעטשין, מיט זייערע פרויען און קינדער. צווישן אַזויפיל מענטשן איז אונז שוין געווען אַ סך בעסער און באַקוועמער. אָבער גאַנץ גיך האָבן זיך אָנגעהויבן די דייטשן אָבלאַוועס, און מיר זיינען ווידער געלאָפן קיין דאָבראָווישטשינע, צו די גרויסע וועלדער.

אין דעם נייעם וואַלד האָבן מיר איבערגעלעבט די גרויסע דייטשע אָבלאַווע, פון 70 טויזנט זעלנער, מיט טאַנקען און עראָפּלאַנען. זעקס לאַנגע טעג האָט געדויערט די שלאַכט, צו הילף זיינען אונז געקומען נאָך עטלעכע פאַרטיזאַנער־אָטריאַדן פון ווייסרוסלאַנד. אָבער עס איז קלאָר געווען, אַז אַלע כוחות אונזערע קענען זיך ניט ווערן לאַנג קעגן אַזאַ גרויסער דייטשער קראַפט. די פאַרטיזאַנער זיינען געלאָפן וווּהין יעדערער האָט געקענט, איבערגעלאָזן פרויען און קינדער, אויך פאַרוווּנדעטע חברים. די שווער־ראַנירטע האָבן זיי אָפטמאָל געשאָסן פאַרן אַנטלויפן, כדי זיי אויסצולייזן פון די ווייטאָקן און פון דער סכנה אַריינצופאַלן אין די הענט פון די דייטשן.

איך בין דאַן אויך געווען פאַרוווּנדעט אין פוס און ניט געקענט אַנטלויפן. מיין מאַן האָט מיר ניט געוואָלט לאָזן אַליין און מיר זיינען געבליבן אין וואַלד מיט אונזער פיצל קינד. מיט צעבראָכענע הערצער, פול מיט יאוש, זיינען מיר אַריין טיפער אין וואַלד און זיך באַהאַלטן צווישן געדיכטע יונגע ביימער.

ליגנדיק אַזוי פאַרטייעט האָבן מיר פלוצלינג געהערט אַ גערויש פון לויפנדיקע מענטשן. דאָס זיינען געווען אונזערע פאַרטיזאַנער, וועלכע זיינען געלאָפן צוריק אין וואַלד, ווייל אַלע וועגן זיינען פול געווען מיט דייטשן. עס איז אויך צוריק געפאָרן דעם נאַטשאַלניקס ווייב מיט די קינדער אין אַ שליטן, און זי האָט מיר מיטן קינד אַרויפגענומען צו זיך. אַזוי זיינען מיר אָפגעפאָרן אַ 25 קילאָמעטער ביז צו אַ טייך. ס'איז געבן געוואָרן אַ באַפעל איבערצושווימען די טייך, אָן די פערד און וועגענער. מיר איז טרויעריק געוואָרן אויפן האַרצן. וואָס זאָל איך טאָן מיט זיך און מיט מיין קינד?

דאָ האָט מיין מאַן אַרויסגעכאַפט אַ מעסער פון קעשענע, איבערגעשניטן דעם געשפאַן פון אַ פערד, מיר אַרויפגעזעצט רייטנדיק — און אַזוי בין איך טאַקע אַריבערגעשווומען דעם טייך. נאָך לאַנגע וואָגלענישן האָבן מיר זיך פאַרשטעקט אין אַ גרוב ערגיץ אין אַן אַלטן, באַמבאַרדירטן וואַלד, און זיינען דאָרטן אָפּגעלעגן אַ שטיק צייט, אָן עסן, אָן טרינקען, ציטערנדיק פאַר קעלט און מורא האָבנדיק אַרויסצושטעקן דעם קאָפּ פאַר די דייטשע קוילן.

אונזערע הענט און פיס זיינען געשוואָלן געוואָרן פון הונגער, קעלט און פון ליגן אין דער אייזיקער נאַסקייט פון דער גרוב. ערשט אויפן זעקסטן טאָג איז די שיסעריי שטילער געוואָרן. ביינאַכט זיינען מיר אַרויסגעקראָכן פון גרוב און זיך געלאָזט צוריק צו אונזער וואַלד. אַלץ איז דאָרטן געווען פאַרברענט און די איבערגעבליבענע קראַנקע און פאַרוווּנדעטע זיינען דורך די דייטשן אויסגעשאָכטן געוואָרן.

מיר זיינען געלאָפן אין אַנדערע וועלדער, ביז מיר האָבן אָנגעטראָפן אויף די „מאַקסימאָווצעס". זייער קאָמאַנדיר מאַקסים, און אויך די פאַרטיזאַנער, האָבן פיינט געהאַט אידן — אָבער זיי האָבן באַלד דערזען, אַז אונזערע מענער זיינען גוטע קעמפער, קענען אויסגעבינדן, ווי זייערע צען פינגער, די אַרומיקע סלאָנימער וועלדער — און זיי האָבן אונז אַריינגענומען אין זייערע רייען. מיט זיי האָבן מיר, די מענער און אויך די פרויען, אויסגעפירט אַ סך, אַ סך זאַדאַניעס און דער שונא האָט פון אונז אַזוי גוט געליטן.

שווער צו שילדערן אַלע שלאַכטן און ראַזוועדקעס, וועלכע מיר האָבן אויסגעפירט. אָבער איינציקע פאַלן דערמאָנען זיך מיר אָפט.

איינמאָל בין איך מיט נאָך אַ פרוי אַוועק אין אַ דאָרף אויסצושפירן, צי ס'זיינען דאָרטן קיין דייטשן ניטאָ. מיר זיינען געגאַנגען, ווי צווויי פויערטעס, פון הויז צו הויז און געבעטלט ברויט. אין איין הויז האָט אונז באַמערקט אַ געוויסער מענטש, און ווען מיר זיינען אַרויס אין דרויסן, איז ער אונז נאָכגעלאָפן מיט אַ נאַגאַן און פאַרהאַלטן. ער האָט אונז געפרעגט, צי ס'זיינען מיט אונז דאָ נאָך פאַרטיזאַנער, און איך האָב אים געענטפערט, אַז פון דער צווייטער זייט פון דאָרף וואַרטן אונז אָפּ עטלעכע קעמפער. דאַן האָט ער אונז פאַרשפאַרט אין אַ שטאַל און אַוועק רופן די פאָליציי.

אין ערשטן מאָמענט זיינען מיר ביידע געווען אַזוי צעטומלט, אַז מיר האָבן זיך שוין געגרייט מיט אונזערע נאַגאַנעס שיסן זיך אַליין, אַבי ניט געפאָרשט ווערן דורך די מערדער. אָבער נאָכדעם האָבן מיר אָנגעהויבן זיך אַרומקוקן, געפונען אונטן ביי איין וואַנט אַ לאָך צום דרויסן צו, מיר האָבן עס פאַרגרעסערט מיט די הענט, איך בין אַרויסגעקראָכן די ערשטע, נאָך מיר מיין חבר'טע, און מיר האָבן גענומען לויפן צום וואַלד. ס'איז פונקט געפאַלן אַ געדיכטער שניי, וואָס האָט פאַרדעקט אונזערע שפורן. ווען מיר זיינען אָנגעקומען אין וואַלד, האָבן מיר דערהערט שיסערייען פון דאָרף. דאָס האָט מען אונז אומעטום געזוכט.

אַזעלכע פאַלן פון ראַטעווען זיך אין לעצטן מאָמענט זיינען געווען ניט ווייניק.

די מאַקסימאָווצעס זיינען, אונטערן דרוק פון דער דייטשער אָבלאַווע, אָפּגעטרעטן צו די בלאָטעס, דאָרטן געלעגן אַרום 2 מאָנאַטן, און אַוועק צו די ליפּטשאַנסקער וועל־

דער. אין יענע געגנטן האָבן מיר אַ שטיקל צייט געלעבט רואיק, געפונען קליידונג און קאַרטאָפל אין די אַרומיקע אויס־געליידיקטע דערפער. נאָכדעם ווי די דייטשן האָבן אויסגע־מאָרדעט די פויערים פאַר געבן הילף די פאַרטיזאַנער. אויך דאָרטן זיינען מיר לאַנג ניט איינגעזעסן און אַנטלאָפן פאַר די דייטשע אַטאַקן.

ביסלעכוויז האָבן מיר זיך דערנענטערט צו די סלאָנימער וועלדער אין אויסגעפירט „זאַדאַניעס" לענגאויס דעם ביאַליס־טאָקער שאָסיי. אין איינער אַזאַ זאַדאַניע איז געפאַלן מיין שוועגערין. דאָס איז שוין געווען אַ קורצע צייט פאַרן אָנקום פון דער רויטער אַרמיי און פאַר אונזער באַפרייאונג.

איינזאַמע, טרויעריקע זיגער

מיר האָבן געזיגט. מיר זיינען באַפרייט. אין משך פון לאַנגע יאָרן האָבן מיר באַזיגט אַלע גרויסע שוועריקייטן אין געטאָ, אין דאָרף און אין וואַלד, איצטער האָבן מיר אויך באַ־זיגט און צעטראָטן דעם שונא.

און אָט זיינען מיר אַלס זיגער אָנגעקומען קיין סלאָנים — אויף קברים. אויף די חורבות און נאָנט צו די ברידער־קברים האָבן מיר ניט געקענט לעבן, און מיר זיינען ווידער אַוועק וואַנדערן, זוכן אַ נייע לעבן אין אונזער אידישן לאַנד.

אָבער די זכרונות יאָגן אונז נאָך און ווילן ניט פאַרגעסן ווערן.

יחיאל גראנאטשטיין

הבשורה מברנוביץ'

(סיפור מהימים ההם בסלונים)

הניגון התנגש בכתלים הכהים, ונקפץ לאחוריו. צלילים קטועים, פירורי קולות, כתרועות ושברים בכיינים נתהדהדו בשמשת החלון, ונתגלגלו שוב אל השולחן שמסביבו הסבו כשני מנינים חסידים לכבוד פורים. הם ישבו והימהמו את ניגונו של הרבי, ניגון עתיק מאד.

היום פנה. ערב היה מבחוץ ובפנים החדר הצר של יואל האופה. הניגון נתערבל בכהות האפלולית. נתפש הוא מתחת לשולחן, בזויות החדר, ומחפש לו איזה חרך להתפרץ בעדו, לגווע בעדו.

האופל הולך וכהה יותר. הפנים כמעט אינם נראים עוד. העינים מתעצמות מאליהן. ואין אלא המהום גרידא. אין צורך במלים, אין צורך במבטים. לבבות משתפכים אל אפיק אחד. כאבים משתפכים יחד. הכל משתפך בהימהום זה של ניגון הרבי.

אה, אילו ניתן לו לניגון חרך פתוח, אילו ניתן לו לילך, להינשא, להתעופף למרחקים, ולהתייצב עכשיו בשעת סעודה של פורים בבתיהם של יהודים באשר הם אי שם בעולם, ולספר להם, לנגן באזניהם: ענות, ועלבון. להמהם לפניהם: ירידה וגוויעה... ומחאה נגד המוות המוזר...

אך מאחורי החלון, בגיטו, בכל בית היה שרוי הפחד מפני היק המושל, בעל־הבית, מלאך־המוות של יהודי סלונים.

הלילה עמד באמצע לידתו. אה, עד כמה קשה לידה זו בגיטו. כמה הולך ונמשך בין־השמשות זה! כה נקל למצוא את המוות ברגעים אלו של בין הערביים, בשעה שהיק מסיים את טיולו היומיומי ברחובות הגיטו.

מבט אל הרחוב — והימהום. מבט — והימהום. יריה רחוקה פילחה וזעזעה את שמשת החלון, והמשיכה בדרכה. יתכן שאי־שם בקלויז בגיטו נפל יהודי מת.

כן, היק זה היה צעיר ויפה. פניו — דם וחלב, עור עדין, עינים כחולות חפות־מפשע. כפריצון צעיר חולני המתהלך משועמם, או כמי ששרוי בפחד חינם שמא יתנפל מישהו עליו — כך היה היק מטייל בחברת ידידו — זאב עם עינים מוזרות מתרוצצות שהיו מטילות פחד על כל איש משהיה רואהו אפילו מרחוק.

די רק שהיק יקרוץ לו רמז קל ונוח ללא התרגזות, וללא התרגשות — וידידו הטוב כבר מזדנק כחץ מקשת, ובקשתו של בעל־הבית מתמלאה כהרף עין: יהודי מנושך למוות, או לחצאין...

ההתנגנות החשאית של שני מניני החסידים נתמשכה, נתמשכה עד שהליל חונן, בוכה בניגון. הפנים נתבהקו באפלו־לית. בחוץ התבהרו השמים. ירח מלא הציץ בעד החלון והכסיף את זקנו של ר' יודל השוחט, וניצנץ בזגוגיות משקפיו של ר' מוטקה הקישינובי השבורות למחצה.

דממה מדכדכת היתה שרויה בחדר. הניגון גווע תחת השולחן, או השתכב לו לחכות לזמנים אחרים על גגו של התנור הגדול, שעליו היו מונחים כלי הפסח של יואל'קה האופה, מעוטפים בנייר, ועוד יותר מכוסים באבק.

— ששששאאא...

...מספרים מעשה־נורא על יהודי־טוב — פתח ר' יודל שוחט ומילמל מתוך רטט, אגב נטל את זקנו המלבין בכף

ימינו, כאילו היה זה מקל עליו לזכור את סיפור המעשה מלפני כחמישים־ששים שנה. המעשה היה בפריץ גדול, עשיר, עם מוכסן עני יהודי. הפריץ הרע ביקש להיפטר מהיהודי, והיה מטכס עצות כיצד לחסלו. אולם המוכסן רץ מיד אל יהודי־טוב, ואז אירע שהפריץ הלך אל היער לצוד צייד ונטרף בפי חיות־פרא.

הרכין ראש אל ראש, הוצמד גוף אל גוף. הכל הבינו למה מכוון סיפור מעשה זה. כל רגע הוליד אנחה, ולאחרי כל אנחה ביצבץ ראש מתוך הצפיפות, ומבט נופל על שמשת החלון ששם צמוד הירח כטס מעוגל עשוי מנחושת־קלל. הוא אינו זז משם, משל כאילו ביקשה להתגרות בעגמימות הממלאה את חלל הגיטו בליל פורים. להתגרות ביגון ובתקווה המתאבקים בחדר האפל של יואל׳קה האופה, שבו מסובים מסביב לשולחן כשני מנינים חסידים, המוכנים ומזומנים לשמוח במפלתו של „הפריץ העשיר" צורר היהודים, שעדיין הריהי כל־כך רחוקה. הוי, כל־כך רחוקה...

— הי, הי, הי... קולו המאושש של ר׳ מוטקה הקישינובי נתחתך לתוך דבריו האחרונים של ר׳ יודל שוחט על מפלת הפריץ — ואמנם כך יהיה! כך, ולא אחרת! — הלך ונתגבה מצליל אל צליל — יותר שמחה, יותר חיים, יהודים! נהיה נא חסידים — גילו ורעדו. לשמוח באמצע הרעדה. שישקעו באדמה... הנכם יודעים כבר למי הנני מתכוון. פורים לנו היום! ארור המן אשר ביקש לאבדי, ברוך מרדכי היהודי — —

אך החסידים היו מוכרחים לעצור את ר׳ מוטקה בכוח.

בשכחו לגמרי את עצמו מוכן היה לקפוץ על השולחן, להשתלהב כמו באותם הזמנים הטובים אצל הרבי. ומי יודע מה עלול היה להתרחש אילולא פתאום נשתמעה דפיקה קלה בדלת, ונשימתם של כל החסידים נתקטעה, אחדים לחשו חרש: „שמע ישראל", ואחרים פיכרו ידיהם מפחד.

כשהחיים תלויים מנגד נדמה לו לאדם תדיר שעם כל ניד ואיושה, מבעד כל חרך דק מתפרץ מלאך־המוות לתוך החיים. אולם מיד לאחרי הדפיקה הראשונה באה השניה בלווי מלים יהודיות:

— **פתחו!** שלמקה מברנוביץ כאן. **אנא חוסו! פתחו!**

הר אפל נתפורר לנגד העינים. המוות הוסט למרחק של מילין... ולכשניסו רק לפתוח את הדלת — כבר נתנפל שלמקה לתוך החדר, מעורטל למחצה, כשזקנו ופיאותיו מרוטים. מחצית חיותו לא היתה בו. תחילה נבצר הימנו להוציא מלה מפיו. הושיבוהו ליד השולחן, על יד ר׳ יודל השוחט. חלפו רגעים, עד שלבסוף ביכה מבעד לפיו נפול השינים בצורה עצובה:

— ש־ח־יט־ה בב־ר־נב־יץ. היום... שלמקה פוקסמן צנח ברחוב ה־ר־ו־ג... הרבי, אין יודעים. ה־ר־ב־י, אין יודעים... א־לפ־י י־הוד־ים. כולם הובלו למאחורי העיר. מחצית ברנוביץ נשחטה. ה־ר־ב־י, מי יודע מה אירע ל־ר־ב־י...

בקבר אין הדממה עמוקה יותר מזו ששררה בחדר... ר׳ יודל השוחט התייפח בקול. ר׳ מוטקה הקישינובי קינח בממחטה את עיניו החולות, שראייתן כמעט לקתה לגמרי. גוף הוצמד אל גוף, מתוך רצון להתלכד יחד. הלב הפליט אנחה אחרי אנחה. דמעות נושרות הרטיבו פרוסות לחם שהיו מונחות על השולחן, והירח כאילו להכעיס, נצמד ונתנזל על שמשת החלון, וניצנץ בתוך קילוחי הדמעות, והכפיף את זקנו של ר׳ יודל שהיה רטוב כלאחר טבילה במקווה. הוא עדיין החזיק בו בכף ימינו, ונדמה כאילו ביקש לומר משהו, וכנראה לא היה לו עוד הכוח לכך...

שמחה סאָבאָל

קינדער־יאָרן אויף בלוטיקע וועגן

ווען עס איז אויסגעבראָכן די צווייטע וועלט־מלחמה, בין איך געווען ביי די דריי יאָר אַלט. עס איז מיר שווער אַלץ צו געדענקען פון יענע צייטן, אָבער דאָס וואָס איך געדענק וועל איך קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

זיי שלאָגן אונז מכות־רצח

איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן די צייטן, ווען קינדער אין מיין עלטער פלעגן זיך שפּילן פריי, און איך האָב זיך געמוזט באַהאַלטן אין שטוב, אַז מ׳זאָל מיר ניט זען און ניט כאַפּן זיך שלאָגן מיר, וואַרפן אויף מיר שטיינער און שרייען „זשיד". אַזוי איז עס געווען אין די צייטן, ווען איך האָב זיך אויסבאַהאַלטן צווישן גויים. אָבער דאָס אַלץ איז גאָרניט קעגן דעם מערדערישן דייטש. איך וועל קיינמאָל ניט פאַרגעסן, ווי איך האָב אַלס קליין קינד זיך צוגעקוקט צו זייערע מערדערייען, ווען זיי פלעגן זיך אַריינרייסן אין אונזער הויז, אָננעמען פולע מאַשינען און וועגענער מיט אונזער האָב און גוטס, וואָס מיינע עלטערן האָבן אויף דעם געהאָרעוועט מיט זייער שווייס. און נאָכמער האָבן זיך איינגעקריצט אין מיין קינדערשן מוח די זכרונות פון די קלעפּ, וואָס מיינע עלטערן און קרובים האָבן באַקומען פון די שמוציקע דייטשע הענט! אָפּט פלעגט מיין טאַטע קוים קענען אויפשטיין נאָך אַזאַ פאָרציע קלעפּ וואָס ער האָט באַקומען פון די רוצחים.

איך געדענק, ווי איינמאָל האָבן זיי זיך אַריינגעריסן צו אונז, ווען מיין פאָטער איז נאָך געלעגן קראַנק פון די פריערדיקע מכות־רצח. זיי האָבן ווידער אָנגעהויבן שלאָגן אים מיט אַ נאַהייקע איבערן קאָפּ. מיין מאַמע האָט מיר דאַן געהאַלטן אויף די הענט, און איין דייטש איז צו איר צוגעגאַנגען, אָנגעהויבן איר שלאָגן און געשריען זי זאָל אים אויסזאָגן, ווו ס׳איז פאַרשטעקט אונזער געלט. אַזוי קליין ווי איך בין נאָך דאַן געווען האָב איך ניט געקענט צוזען דעם צער פון מיינע עלטערן אָן מיט מיינע קינדערשע נעגל האָב איך דעם דייטש אַ ריס געטאָן פאַרן באַק אַז בלוט איז אים אַרויס. דער מערדער האָט מיר אַרויסגעריסן פון דער מאַמעס הענט און געוואָלט שיסן אויפן אָרט, אָבער מיין מאַמע און מומע זיינען אים געפאַלן צו די פיס און מיט אַ געיאָמער אים געבעטן, ער זאָל מיר לאָזן לעבן. פון די געשרייען איז דער דייטש אַביסל צעטומלט געוואָרן, אָבער ס׳האָט נאָך אין אים געקאָכט די יזכע און ער האָט פון כעס געוואָלט שיסן מיין פעטער, דער מאַמעס אַ ברודער,ביידע פרויען זיינען אים ווידער געפאַלן צו זיינע פיס, געעפנט די שאַנק און געזאָגט אים, אַז ער קען נעמען וואָס ער וויל, נאָר איבערלאָזן אונזערע נשמות. דער דייטש האָט זיך גענומען ראַבעווען אַלץ פון שאַנק, און דערוויל איז מיין טאַטע, מיטן פעטער, אַנטלאָפן פון הויז.

דאַן האָבן די דייטשן אָנגעלאָדן וועגענער מיט גוטס, פון אַלץ וואָס איז נאָך געבליבן פון די פריערדיקע רויבערייען. זיי האָבן אויסגעקליבן די בעסטע פערד פון שטאַל, געהייסן דער מאַמען זיי איינשפּאַנען, און פאַרן אָפּפאָרן האָט דער מערדערישער דייטש איר געהייסן זיך אויסדרייען מיטן פנים צום הויז און לויפן. ווען זי איז געלאָפן, האָט ער איר נאָכגעשאָסן, און זי איז אַריינגעפאַלן אין הויז אַ פאַרחלשטע. איך בין צוגעלאָפן צו איר מיט אַ קינדערשן געוויין: „מאַמעלע, דו לעבסט ?!" אָבער זי האָט נאָר געקענט אַ שאָקל טאָן מיטן קאָפּ, קיין וואָרט האָט זי ניט געקענט אויסריידן.

באַלד זיינען אָנגעלאָפן דער טאַטע מיטן פעטער, וואָס זיינען זיכער געווען, אַז פון דער שיסעריי זיינען מיר שוין אַלע טויט. זיי האָבן קוים אָפּגעמינטערט די מאַמען, ביז זי איז צו זיך געקומען.

די מערדער האָבן זיך ניט באַנוגנט מיט אונזער פאַרמעגן אַליין. איינמאָל זיינען זיי געקומען גאַנץ פרי און געטראָפן דעם טאַטן אַרבעטן אויפן הויף. זיי האָבן אים געהייסן שפּאַנען פערד אין וואָגן און אָנלאָדן פאַרשיידענע זאַכן. דאַן האָבן זיי אים אויפן וואָגן געשלעפּט מיט זיך אין וואַלד אַריין. שפּעטער האָט אונז דער טאַטע דערציילט, וויאַזוי ער האָט זיך פון זייערע הענט געראַטעוועט. זיי האָבן טיף אין וואַלד אים צוגעשטעלט אַ רעוואָלווער צום האַרצן און געפאָדערט אויסצוגעבן אַלע אידן וועלכע ער באַהאַלט ביי זיך אין הויף. מיין טאַטע האָט געשוויגן און זיי ניט דערציילט וועגן מיין מומען חנה פעקאַרסקי מיט אירן פיר קינדערלעך, וואָס זייער פאָטער חיים איז געפאַלן אין דער ערשטער שחיטה אין סלאָנים (ער איז געווען צווישן די, וועלכע מ׳האָט גענומען אויסצוגראָבן די גריבער אויף די פעטראַלעוויטשער בערגלעך, און נאָכדעם ווי די גריבער זיינען פאַרטיק געווען, האָבן די דייטשן דערשאָסן אים מיט די איבעריקע גרעבער, פאַרשאָטן מיט זאַמד און מיט טאַנקען איינגעפּרעסט די ערד איבער זיי. די מומע חנה האָט צומאָרגנס געפונען דעם פעטערס היטל ביים ברודער־קבר. נאָכדעם איז זי מיט די קינדער געקומען צו אונז אין הויף). מיין טאַטע האָט געשוויגן. ער האָט זיי ניט דערציילט אויך וועגן ליבע לובאָווסקי מיט אירע צוויי טעכ־

טער, וואָס האָבן זיך אויך ביי אונז אויסבאַהאַלטן. דער טאַטע איז געווען זיכער, אַז קיין לעבעדיקער וועט ער פון זייערע הענט ניט אַרויס, צי ער וועט ריידן אָדער שווייגן. האָט ער געשוויגן.

די מערדער זיינען אויף אַ ווײַלע אַוועק אָן אַ זייט זיך באַראָטן וואָס צו טאָן מיטן טאַטן. ער האָט אויסגענוצט די רגע און איז אַנטלאָפן צווישן די געדיכטע ביימער און קוסטעס. די דייטשן האָבן אים נאָכגעשאָסן, אָבער ער איז פלינק אַנטלאָפן פון זייערע קוילן. ער האָט ניט געוואָלט לאָזן מיר אַ יתום אין די קינדער־יאָרן. אַזוי ווי מיין טאַטע איז געווען אַן אונטער־אָפיציר אין פוילישן מיליטער, איז ער זינט דעם אויסברוך פון מלחמה ניט געווען אין דערהיים, און איך האָב אים זייער ווייניק געזען.

אַז איך האָב אים געזען קומענדיק צולויפן אַ פאַרסאַפּעטער פון וואַלד, איז קיין סוף ניט געווען צו מיין פרייד.

אין מיין זיידנס הויף

אָבער די דייטשן האָבן שוין גוט געקענט מיין זיידנס הויף, אין וועלכן מיר האָבן דאַן געלעבט.

און ווער האָט ניט געקענט דעם הויף פון שלמה קרופעניע, „פון די קאָרטשעס", אַ פאָר קילאָמעטער פאַר הרינקי? מיין זיידע איז געווען גוט באַקאַנט אין סלאָנים און אומגעגנט אַלס אַ איד אַ נדבן.

ווען ס'איז אויסגעבראָכן די מלחמה, זיינען מיר אַריבער פון סלאָנים צום זיידן אין הויף. די דייטשן האָבן אונז אויך דאָ אָפּגעזוכט. עס פלעגט זיי ציען צום זיידנס הויף ווי מיט אַ מאַגנעט. ביי אונז איז לאַנג געווען וואָס צו ראַבירן, און יעדער דייטש פלעגט אויפן צווייטן מאָל שלעפן מיט זיך נאָך איינעם פון זיינע חברים.

אַ געוויסן ליכטיקן פרימאָרגן האָבן זיך צו אונז אַריינגעריסן שיכורע דייטשן און אָנגעהויבן אונז שלאָגן מיט זייערע נאַהייקעס. זיי האָבן געהייסן גרייטן זיי אַ טיש מיט כל טוב. בעת זיי האָבן געפרעסן, האָבן זיי אונז געהייסן שפאַנען פאַר זיי וועגענער און אָנלאָדן זאַכן און אויך אונזערע בהמות. מיר האָבן געזען, אַז פון זיי וועלן מיר קיין רעטונג ניט האָבן, זיי זיינען געווען שיכור און האָבן געפאָדערט זאַכן וועלכע מיר האָבן שוין לאַנג ניט געהאַט. האָבן מיר באַשלאָסן צו אַנטלויפן פון שטוב, ווו ווער עס קען. מיר האָט מיין מאַמע גענומען מיט זיך אין אַ נאָענטן וועלדל.

ס'איז געווען ווינטער, אַ שניי איז געפאַלן. מיר זיינען געלאָפן כמעט באָרוועסע און נאַקעטע, און איך האָב געפרוירן פאַר קעלט. איך געדענק, ווי מיין מאַמע האָט מיר געטולעט צו זיך און יעדע ווײַלע דערמינטערט. אַז ס'איז געוואָרן נאַכט, זיינען מיר שטיל צוגעגאַנגען צו אונזערע פענסטער און געזען, אַז די דייטשן זיינען שוין אַוועק. מיר האָבן נאָר געהערט האַרצרייסנדיקע קרעכצן פון אינעווייניק אין הויז האָבן מיר שוין געפונען חנה פעקאַרסקיס טעכטער, וועלכע האָבן זיך מטפל געווען מיט זייער מאַמען און מיט ליבע לובאָורסקיס קלענערער טאָכטערל מלכה, וואָס זיינען געלעגן אויפן בעט און ביטער געקרעכצט. חנה האָט דערציילט, אַז זי האָט זיך באַהאַלטן אונטערן בעט, די דייטשן האָבן זיכער געזוכט געלט, איבערגעקערט דעם געלעגער און מיין מומען אַרויסגעשלעפט פאַר די האָר. איין דייטש האָט אין איר געשאָסן און געטראָפן צום גליק אין איר רעכטער האַנט. דאַן האָבן די רוצחים ווייטער געזוכט און געפונען הינטערן אויוון די קליינע מלכה'לע, וואָס האָט זיך פאַר שרעק דאָרטן פאַרשטעקט. זיי האָבן איר אַרויסגעשלעפט און ביז בלוי און בלוט צעשלאָגן מיט זייערע נאַהייקעס.

עס זיינען אַדורך אַ פאָר שעה, און אַלע זיינען שוין צוריק געקומען פון זייערע באַהעלטענישן. ס'איז געווען זייער טרויעריק אויפן האַרצן און מיר האָבן ניט געקענט צוזען דעם צער פון די צוויי געשלאָגענע.

אין געטאָ אַריין

פון יענעם טאָג אָן האָבן מיר שוין מער ניט געקענט איינזיצן אין זיידנס הויף. באַלד דערנאָך, ווען די דייטשן האָבן שוין צעראַבירט ביי די דאָרפישע אידן אַלץ וואָס ס'האָט זיך געלאָזט, איז אַרויס אַ באַפעל, אַז אַלע אידן פון די דערפער און הויפן דאַרפן אַוועקגיין אין סלאָנימער געטאָ. ווער ס'וועט בלייבן זיצן אויפן דאָרף, וועט מען זיין הויז מיט דער גאַנצער משפחה פאַרברענען.

די מערדער האָבן שוין געהאַט צוגענומען ביי אונז אַלע פערד און וואָגנס, און מיר האָבן ניט געהאַט מיט וואָס איבערצופירן אונזער ביסל פאַרמעגן, וואָס איז אונז נאָך געבליבן. אַ טייל זאַכן האָבן מיר איבערגעגעבן באַקאַנטע קריסטן צום היטן און געדונגען ביי זיי אַ פערד און וואָגן.

אין אַ פסח'דיקן טאָג, וואָס איז פונקט געווען מיין געבורטס־טאָג, האָבן מיר פאַרלאָזן אונזער הויף. דער וועג איז געווען שווער, דער שניי איז שוין צעגאַנגען און מ'האָט ניט געקענט פאָרן ניט מיט רעדער און ניט מיט אַ שליטן. אַ פאָר קילאָמעטער פון הויף בין איך מיט מיין זיידן אַראָפּגעפאַלן פון שליטן און מיר האָבן זיך ביידע גוט צעקלאַפּט, אָבער מיר זיינען ווייטער געפאָרן, ווייל מ'האָט געמוזט צו דער צייט אָנקומען אין געטאָ, אַניט האָט עס געדראָט מיטן טויט. אָבער נאָך אונזער גאַנצער איילעניש האָבן מיר, צום שלימזל, פאַרשפּעטיקט. דער גוי האָט אונז אויסגעלאָדן אין אַ פינסטערער נאַכט אויף רוזשנויער גאַס און איז אַליין אַוועקגעפאָרן, אַזוי איבערגעשראָקן איז ער געווען. איך מיט מיינע מומעס און זיידן זיינען געבליבן אין מיטן גאַס, מיין מאַמע האָט זיך איבערגעטאָן פאַר אַ קריסטין, אויסגעטאָן די לאַטע, פאַרדעקט דעם קאָפּ און אַ האַלבן פנים מיט אַ גרויסער פאַטשיילע. די טויערן פון געטאָ זיינען שוין געווען פאַרמאַכט, האָט זי זיך אַריינגעגנבעט דורך די שטעכיקע דראָטן, איז געלאָפן צום אידישן קאָמענדאַנט און אים דערציילט וועגן אונזער צרה. מיין טאַטע און מיינע פעטערס זיינען נאָך געבליבן אין הויף, ווייל די דייטשן האָבן זיי געהייסן באַגראָבן רוסישע זעלנער, וואָס זיינען געפאַלן אין קריג און זייערע קערפּערס זיינען געווען צעוואָרפן אין געגנט. באַגראָבן האָבן זיי דער טאַטע מיט די פעטערס צוזאַמען מיט זייער געווער, כאָטש די דייטשן האָבן געהייסן אויפקלייבן דאָס געווער און זיי ברענגען.

דער אידישער קאָמענדאַנט איז אַוועק מיט מיין מאַמען צום דייטשן קאָמיסאַר און אים דערציילט אונזער לאַגע. דער

דייטש האָט אַלץ אויסגעהערט און געשיקט אַ פור אונז אַריינצונעמען אין געטאָ. עטלעכע טעג זיינען מיר געזעסן אין פּאָליציי, ווייל ס'איז נאָך פאַר אונז קיין אָרט ניט געווען אין געטאָ. נאָכדעם האָט מען אונז אַריינגעזעצט אין אַ צימער פול מיט בעטן. אַרום איז געווען הונגער און מענטשן פלעגן פאַר מיינע אויגן אויסגיין נאָך אַ שטיקעלע ברויט.

ווען מיין טאַטע האָט געענדיקט באַגראָבן די געפאַלענע רוסן מיט זייערע פערד און אַמוניציע, האָבן אים די דייטשן געהייסן גיין אין געטאָ אַריין. איך האָב זיך זייער דערפרייט מיטן טאַטן, וואָס איז, סוף־סוף, געקומען צו אונז און וועט זיין מיט אונז די גאַנצע צייט. אָבער מיין פרייד איז געווען אַ קורצע, ווייל די דייטשן פלעגן טרייבן אַלע אידן צו שווערער אַרבעט, פון פינסטער ביז פינסטער, און אַ סך פון די אידן פלעגן שוין פון זייער אַרבעט ניט צוריק קומען. מיין טאַטע־מאַמע פלעגן פאַרטאָג אוועקגיין אַרבעטן און קומען ערשט שפעט פאַרנאַכט צוריק, און אַ גאַנצן טאָג פלעגט אונז קלאַפּן אין האַרצן, צי וועט עפּעס ניט געשען מיט מיינע עלטערן.

מיין פעטער משה לובאָווסקי איז צוגענומען געוואָרן צו דער אַרבעט און איז שוין מער ניט צוריק געקומען. איך געדענק, אַז מענטשן וואָס האָבן מיט אים צוזאַמען געאַרבעט האָבן שפעטער דערציילט: די דייטשן האָבן איינגעשפאַנט מיין פעטער אין אַ וואָגן מיט גרוז און האָבן געצוווּנגען אַלע איבעריקע אידן שמייסן מיין פעטער אַז ער זאָל ציען דעם שווערן וואָגן. אַזוי איז ער דאָרטן געפאַלן.

מיין פאָטער האָט געזען, אַז לאַנג וועט עס ניט דויערן און זיי וועלן אויך אים טויטן, מיט נאַהייקעס אָדער מיט אַ קויל. ער האָט באַשלאָסן צו אַנטלויפן. ער איז געלאָפן פון די שורות, ווען מ'האָט אַלעמען געפירט צו דער אַרבעט. די דייטשן האָבן אפילו ניט באַמערקט, ווי ער איז אַריינגעשפרונגען אין די קוסטעס. ווען אַלע זיינען שוין אַוועק, האָט ער אַראָפּגעריסן די געלע לאַטע און זיך געלאָזט צום וואַלד. דאָרטן איז ער געזעסן ביז טונקל און שפעטער אַוועק צו דעם פויער, וועמען מיר האָבן איבערגעלאָזן פיל פון אונזערע זאַכן. ער האָט ביי אים גענומען אַביסל עסנוואַרג, אַוועק און געפונען אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער, געקריגן געווער און אָנגעהויבן גיין אויף „זאַדאַניעס".

איך, מיין מאַמע, זיידע און די איבעריקע קרובים, פרויען און קינדער, האָבן ניט געקענט לויפן מיט מיין טאַטן אין וואַלד. מיין מאַמע האָט געאַרבעט ביים טראָגן גרוז פון די איינגעפאַלענע הייזער אין געטאָ, מיר זיינען געווען צו קליין און דער זיידע צו אַלט אויף צו אַרבעטן, און מיר האָבן פשוט ניט געקענט דעריבער אַרויסגיין פון די געטאָ־טויערן.

אידן האָבן זיך געגרייט אויף גרויסע שחיטות, געגראָבן טיפע גריבער אונטער זייערע הייזער, כדי זיך דאָרטן צו באַהאַלטן פאַר די דייטשע רוצחים. מיר זיינען אויך געזעסן אין אַזאַ סכראָן, ניט אָנגעזען די לעבעדיקע שיין און ניט געהאַט וואָס צו עסן. אַז עס פלעגט אַביסל שטילער ווערן, און די דייטשן האָבן אויפגעהערט צו שלעפּן אידן פון די הייזער צו די גריבער הינטער דער שטאָט, פלעגן מיר אַרויסגיין אויף אַ ווײַלע — די ליכט האָט אונז געשטאָכן אין די אויגן און דער קאָפּ פלעגט זיך דרייען פון הונגער.

דאָס איז שוין געווען פאַר דער לעצטער שחיטה. מיין מאַמע האָט באַשלאָסן מיר אַרויסראַטעווען פון געטאָ. אַלע האָבן געשריען אויף דער מאַמען, אַז זי זאָל דאָס ניט טאָן, אָבער מיין מאַמע האָט געטענה'ט, אַז איך זאָל כאָטש לעבן בלייבן, ווייל איר לעבן איז שוין סייווי פאַרשפּילט. זי האָט זיך שוין אייניקע מאָל אַרויסגעריסן פון דער שורה און פון די מערדערישע הענט, און איצטער האָט זי נאָר געדאגה'ט פאַר מיר.

אַ אידיש קינד צווישן גויים

דער טאָג ווען די מאַמע האָט מיר אַרויסגעפירט פון געטאָ איז געווען זייער אַ טומלדיקער. אַ פּאָר טעג פאַר דעם האָבן די פּאַרטיזאַנער געהאַט געשאָסן אַ דייטשן פּאָליציאַנט און די נאַציס האָבן געכאַפּט צוויי פּאַרטיזאַנער און זיי אויפגעהאָנגען אין מיטן סלאָנימער מאַרק, אויף עלעקטרישע סלופּן.

אַ פּחד האָט אַרומגענומען דאָס ביסל אידן אין געטאָ, און אויך די קריסטן וואָס האָבן געלעבט אויסערן געטאָ. דעמזעלבן טאָג איז אויך פאָרגעקומען די לוויה פון דערהרגעטן פּאָליציאַנט. דאָס האָט אונז אַביסל צוגעהאָלפן. די מאַמע האָט אַראָפּגענומען די געלע לאַטעס, און קיינער האָט אין אַזאַ טאָג דאָס ניט געמערקט. אַזוי זיינען מיר אָנגעקומען צום זעלבן קריסט, צו וועלכן דער טאַטע איז געלאָפן פון דער אַרבעט. דאָרטן האָט מיר מיין מאַמע געלאָזן צווישן די קריסטן און איז אַליין אַוועק צוריק אין געטאָ מיט אַ צעבראָכענעם האַרץ. זי איז געגאַנגען אין געטאָ צו איר אַלטן פאָטער און צו דער גאַנצער משפחה — און איז ניט געווען זיכער, צי מיר וועלן זיך נאָך זען לעבעדיקערהייט. זי האָט אויך ניט געקענט אַוועקגיין פון געטאָ. די צאָל אידן איז שוין געווען קליין, און די דייטשן האָבן גענוי געוווּסט ווען עמיצער איז געלאָפן פון געטאָ און זיי האָבן זיך נוקם געווען אָן דער גאַנצער משפחה.

איך בין געבליבן ביי די קריסטן אַליין און עלנט ווי אַ שטיין. ריידן גוט אויף זייער שפּראַך האָב איך ניט געקענט. די אַרומיקע פויערים האָבן דעריבער גלייך באַמערקט, אַז איך בין אַ אידיש קינד, און די שקצים פלעגן מיר אָפּט באַפאַלן מיט שטיינער און מיט געשרייען: „זשיד!" איך האָב מורא געהאַט אַרויסצוגיין אין דרויסן און פלעג גיין ערגיץ נאָר מיט דער פויערטע צוזאַמען און זיך האַלטן אָן איר פאַרטוך. ניט איינמאָל האָט מען שוין געמסר'ט אויף איר, אָבער זי האָט געטענה'ט, אַז זי האַלט ביי זיך אַ קינד פון איר משפחה.

נאָכדעם האָט מיין טאַטע אָנגעהויבן קומען צו מיר. שפּעט ביינאַכט, ווען די גויים זיינען שוין געשלאָפן און קיינער האָט אים ניט געזען, פלעגט ער צו מיר קומען, זען וואָס איך מאַך. דערנאָך פלעגט ער צוריק אַנטלויפן אין וואַלד אַריין. אויך די מאַמע האָט זיך ניט איינמאָל אַרויסגעריסן פון געטאָ, דורך די שטעכיקע דראָטן, און געקומען צו מיר אויף אַ זייער קורצן באַזוך. זי האָט נאָך געמוזט די זעלביקע נאַכט לויפן צוריק, זיך אַריינגנבענען אין געטאָ און מיטן פרימאָרגן אַרויסגיין צו דער אַרבעט, מיט אַלע אַנדערע אידן.

מיין מומע חיה קרופּעניע האָט געזען, אַז מיין מאַמע האָט מיר אַרויסגענומען פון געטאָ און איך בין בשלום אָנגעקומען צו דער קריסטין, האָט זי אויך אַרויסגענומען איר טאָכטערל דבורה. ס'איז ניט געווען קיין לייכטע שטיקל אַרבעט, אַרויס־

צוגנבֿנען זיך פֿון געטאָ, אָבער מ׳האָט פּרובירט צו ריזיקירן.

די צווייטע מומע, חיה נעשוויצקי, האָט אויך געטאָן דאָסזעלבע מיט איר קליינעם זון מאָטל.

אַזוי זיינען מיר שוין געווען דרייען ביי איין קריסטין. איך האָב זיך געפילט אַ סך בעסער, ווייל כ׳בין שוין ניט געווען אַליין און כ׳האָב שוין געהאַט צו וועמען צו ריידן, מיט וועמען זיך צו שפּילן. ווייל מיט די קריסטלעכע קינדער האָב איך ניט געטאָרט זיך שפּילן, זיי זאָלן מיר ניט מסרן. פֿאַרשטייט זיך, אַז נאָך מומעס האָבן געוואָלט אַרויספירן זייערע קינדער צו דערזעלבער קריסטין, אָבער זי האָט שוין מורא געהאַט נעמען צו זיך נאָך אידישע קינדער. בלית ברירה זיינען זיי געבליבן אין געטאָ.

מיין מאַמע מיט דער מומע חיה זיינען עטלעכע מאָל געקומען צו אײִנז זען וואָס מיר מאַכן. אָבער לאַנג האָבן זיי שוין די „נאַכט־שפּאַצירן" ניט געדאַרפט מאַכן. איינמאָל זיינען זיי אַוועק פון געטאָ צו אונז און געוואַרט אין אַ וועלדל ס׳זאָל פינסטער ווערן. זיי האָבן מורא געהאַט פאַר די קריסטן, וואָס פלעגן איבערגעבן אידן אין דייטשע הענט און קריגן דערפאַר געלט פון די רוצחים. געווען אָבער אַ סך קריסטן, וועלכע האָבן געוווסט, אַז מיין טאַטע מיטן פעטער זיינען אין דער פאַרטיזאַנקע, און זיי האָבן מורא געהאַט מסרן אויף אײִנז, טאָמער וועלן פאַרטיזאַנער נקמה נעמען אָן זיי און זייערע משפחות.

בלייך ווי די וואַנט זיינען אַריין ביינאַכט אין דער קריסטינס הויז מיין מאַמע מיט די מומעס. באַלד דערנאָך האָבן מיר פון דער זייט פון געטאָ געהערט שיסערייען און אַ הויכער פייער־סלופּ מיט אַ צונטער־רויטן הימל האָבן זיך באַוויזן פאַר אונזערע אויגן. מיר האָבן געוווסט, וואָס דאָס באַדייט: די דייטשן האָבן פאַרברענט דעם געטאָ צוזאַמען מיט זיינע איינוווינער און געשאָסן אויף זיי פון אַלע פיר זייטן. די געשרייען פון די געמאַטערטע, ברענענדיקע און געשאָסענע זיינען דערגאַנגען ביזן הימל, און איך וועל דאָס קיינמאָל ניט פאַרגעסן.

מיר זיינען געזעסן צעטומלטע און דערשלאָגענע. מיין זיידע, מיינע מומעס מיט זייערע קינדער, אַלע, אַלע וואָס זיינען געבליבן אין געטאָ, זיינען דערמאָרדעט געוואָרן מיט כלערליי מיאוסע טויטן. מיין מאַמע האָט זיך ניט געקענט שענקען, וואָס זי האָט זיך אפילו ניט געזעגנט מיט אירע נאָנסטע פאַר זייער שרעקלעכן טויט.

אָבער פונוואַנען האָבן זיי געקענט וויסן, אַז ס׳גרייט זיך די לעצטע שחיטה פון די אידן אין געטאָ?

דיזעלבע נאַכט זיינען אויך געקומען צו אונז מיין טאַטע מיט מיינע פעטערס פון וואַלד. ווען זיי האָבן זיך געטראָפן מיט אונזערע מאַמעס, איז דער וויי־טאָק געווען גרעסער ווי די פרייד.

די קריסטין האָט זיך דערשראָקן פאַר אַזאַ גרויסע גרופּע אידן ביי איר אין הויז און זי האָט אונז אָנגעזאָגט, אַז מיר מוזן אַלע אַוועקגיין און פאַרלאָזן איר הויז. אָבער וויהין גייט מען? און וואָס טוט מען? אַ רגע האָבן מיר שוין געטראַכט, אַז מיר זאָלן אַלע אַוועקגיין צוריק אין געטאָ און זיך איבערגעבן אין די דייטשע הענט. אָבער די קריסטין האָט אונז געראָטן גיין אין וואַלד אַריין, און האָט צוגעזאָגט די ערשטע טעג ברענגען אונז עסן אין אײַנזער באַהעלטעניש.

אין וואַלד, אין זעמלאַנקע

אַזוי האָבן מיר טאַקע געטאָן. מיר זיינען אינמיטן דער נאַכט אַוועק אין וואַלד און פאַרטאָג אָנגעקומען אַהין און זיך באַהאַלטן צווישן די בוימער פאַר די דייטשן. מ׳האָט דערציילט, אַז די דייטשן באַפאַלן וועלדער, הרגענען אויס די פאַרטיזאַנער און ווער ס׳פאַלט אַריין לעבעדיקערהייט אין זייערע הענט, ווערט אַוועקגעשלעפּט קיין סלאָנים און אויפגעהאַנגען אינמיטן פּלאַץ, אַז אַלע זאָלן זען.

פון שרעק צוליב די אַלע מעשיות בין איך שטאַרק קראַנק געוואָרן. מיין מאַמע, מיט דער מומע חיה, זיינען אַרויס פון וואַלד און געוואָלט גיין צו דער באַקאַנטער קריסטין און בעטן ביי איר אַ רפואה פאַר מיר. ווי נאָר זיי זיינען אַרויס פון וואַלד, האָט זיי געכאַפּט אַ גוי, וואָס האָט אַמאָל געדינט ביי מיינע עלטערן און פאַר די דייטשן איז ער געוואָרן אַ פּאָליציאַנט. מיין מאַמע האָט אים אָפּגעגעבן איר קידושין־רינגעלע מיט איר זייגער, אַבי ער זאָל זייביידן לאָזן צורו, אָבער דאָס האָט ניט געהאָלפן. דאַן האָט אים מיין מאַמע געזאָגט: „דו פירסט אײִנז צום טויט, אָבער מיין מאַן וועט דיר דערפאַר אָפּצאָלן. מיין ניט, אַז ער זעט אונז ניט איצטער. ער שטייט אײִן וואַרט אויף אונז מיט אַ גרופּע פאַרטיזאַנער". דער גוי האָט עס געהערט, איז ער געבליבן אַ צעשראָקענער, אָבער דער מאַמעס רינגעלע מיטן זייגער האָט ער גענומען און געבעטן זיי זאָלן קיינעם דערפון ניט דערציילן.

ניט טויט און ניט לעבעדיק זיינען די מאַמע מיט דער מומען געקומען צוּלויפן אין וואַלד אַריין. קיין רפואה האָבן זיי פאַר מיר ניט געבראַכט, האָב איך אָפּגעקרענקט אַ פּאָר וואָכן און געזונט געוואָרן אָן רפואות.

איינמאָל האָבן מיר געהערט אַ גערויש אין וואַלד און זיינען געווען זיכער, אַז דאָס קומען די דייטשן. מיר האָבן זיך באַהאַלטן הינטער די בוימער, אָבער די צוויי מענטשן וואָס זיינען אָנגעקומען האָבן אונז שוין באַמערקט. זיי האָבן אונז אויסגעפאָרשט און דאַן דערציילט, אַז זיי זיינען פאַראַשוטיסטן, וועלכע די סאָוועטן האָבן אַראָפּגעלאָזן הינטער די דייטשע ליניעס, כדי זיי זאָלן זיך פאַרבינדן מיט די אָרטיקע פאַרטיזאַנער. זיי זיינען פונקט אַריינגעפאַלן צו אונז אין וואַלד אַריין. ווען זיי האָבן אונז געהערט ריידנדיק אויף אַן אומפאַרשטענדלעכע פאַר זיי שפּראַך, האָבן זיי אײִנז פאַרהאַלטן, אָבער פון שמועס מיט אונז האָבן זיי געזען, אַז מיר זיינען ניט קעגן זיי. אײִנז האָבן זיי געגעבן אַן עצה ניט צו זיצן אַזוי סתם אין וואַלד, אויבן אויף, נאָר אויסגראָבן אַ זעמלאַנקע, כדי זיך צו באַהאַלטן פאַר די דייטשן, פאַר אַנדערע שונאים אַרום און פאַר דער קעלט.

די צוויי פאַראַשוטיסטן האָבן אונז איבערגעלאָזן אַביסל עסן אײִן זיינען אַוועק זוכן די פאַרטיזאַנער, צו וועלכע זיי זיינען געשיקט געוואָרן. מיר האָבן געפאָלגט זייער עצה און אויסגעגראָבן אַ סכראָן אין וואַלד. פון אויבן האָבן מיר פאַרזעצט יונגע בוימלעך און פאַרשאָטן מיט אַראָפּגעפאַלענע בלעטער. דאָס איז געווען אַן אַרבעט פון עטלעכע וואָכן, אָבער געזעסן דאָרטן זיינען מיר נאָר עטלעכע טעג.

איינמאָל האָבן מיר דערהערט אַ נאָענטע שיסעריי. די מענער זיינען אַרויסגעלאָפן אין וואַלד זען וואָס איז געשען, און מיר זיינען געבליבן אין זעמלאַנקע. די פעטערס זיינען

באַלד צוריקגעקומען און דערציילט, אַז דייטשן, מיט געווער און הינט, האָבן אַרומגערינגלט אונזער וואַלד. מיין טאַטע האָט שוין ניט באַוויזן צוריקצולויפן אין זעמלאַנקע און ער איז אַרויפגעקראָכן אויף אַ הויכן בוים. פון דאָרטן האָט ער געזען, ווי די דייטשן זוכן אַרום אונזער סכראָן, נישטערן אין יעדן ווינקל. זיי זיינען אַזוי אַרומגעקראָכן אַרום אונזער באַהעלטעניש אַ פּאָר שעה, אָבער גאָרניט געפונען. געפירט האָט זיי אַ קריסט, וואָס איז אַמאָל געווען אונזער שכן.

מיר זיינען געלעגן אין סכראָן און כמעט ניט געאָטעמט. אין האַרצן האָב איך געמיינט, אַז מיין פאָטער איז שוין אַריינגעפאַלן אין דייטשע הענט. איך האָב אָבער געשוויגן, ניט געקלאָגט און ניט גערעדט און ניט געוויינט, ווייל די דייטשן קענען דערהערן און אונז אַלעמען אויסהרגענען.

ווען מיין טאַטע האָט געזען, אַז די רוצחישע הינט זיינען שוין אַוועק, איז ער אַראָפּ פון בוים און געלאָפן זען צו מיר לעבן נאָך. ער האָט קוים געפונען די טירל, וואָס איז געווען פאַרזעצט מיט אַ ביימל, און האָט אונז אַלעמען געפונען פאַרחלשטע. ער האָט אונז אַרויסגעצויגן אויף דער פרישער לופט, ביז מיר זיינען צו זיך געקומען. ערשט ווען איך האָב זיך אַ ביסל אָפּגעמינטערט פון חלשות האָב איך דערזען דעם טאַטן שטיין איבער מיר.

גלייך נאָכדעם האָבן מיר ווידער דערהערט אַ שיסעריי און זיך צוריק פאַרשטעקט אין סכראָן. די דייטשן זיינען לאַנג, ביז פינצטער, אַרומגעקראָכן אַרום אונזער באַהעלטעניש. ביינאַכט זיינען זיי אַוועק, מורא האָבנדיק צו בלייבן אין וואַלד. מיר האָבן פאַרשטאַנען, אַז זיי וועלן נאָכאַמאָל קומען צומאָרגנס און האָבן באַשלאָסן באַלד פאַרלאָזן דעם וואַלד.

אַ גאַנצע נאַכט זיינען מיר געגאַנגען איבער וועלדער און פעלדער, ביז מיר זיינען צוגעקומען צו אַ שאָסיי. ס'איז שווער געווען אַריבערצוגיין דעם וועג, צוליב די דייטשע פאַטרולן. אויף אַלע פיר האָבן מיר אים איבערגעפויזשעט, און אַזוי דערקראָכן צו אַ געדיכטן וואַלד.

דער הונגער האָט אונז געמאַטערט, און אויך דער שווערער טאָג פון דער דייטשער אָבלאַווע. זיינען די גרויסע אַוועק זוכן אַביסל עסן, געפינען אַ פאַרברענטן דאָרף און אין די קאַרטאָפל־גריבער אויסגעזוכט אַ פּאָר האַלב־צעפוילטע בולבעס. אַלץ אַרום איז געווען פאַרברענט, ווייל דאָס איז געווען אַ דאָרף, וואָס האָט געהאָלפן די פאַרטיזאַנער מיט פּראָדוקטן, און די דייטשן האָבן אים אונטערגעצונדן.

דער וועג צוריק פון פאַרברענטן דאָרף אין פאַרשנייטן וואַלד אַריין איז געווען זייער שווער, און אונזערע עלטערן האָבן אונז ניט געקענט געפינען אויפן זעלבן אָרט ווו זיי האָבן אונז איבערגעלאָזן. זיי האָבן לאַנג געזוכט און אָנגעהויבן אונז באַקלאָגן, מיינענדיק אַז ווילדע חיות האָבן אונז אויפגעפרעסן. עפּעס דורך אַ צופאַל האָבן זיי באַמערקט זעקס טונקעלע לעכער אין שניי, זיי האָבן גענומען אויפגראָבן דעם שניי און אונז געפונען אונטער אים, צוגעטוליעט איינער צום צווייטן. זיי האָבן פאַרנאַנדערגעלייגט אַ פייער, כדי אונז אָנצוּוואַרעמען און אָפּבאַקן די פּאָר קאַרטאָפל. די קינדער האָבן געגעסן, געשלונגען ממש די קאַרטאָפל, און די עלטערן האָבן געקייט אַביסל קאַלטן שניי.

אַזוי ווי מיר זיינען געזעסן ביים פייער און זיך געוואַרעמט, האָט זיך פלוצלינג באַוויזן אַ דייטש. אונזער בלוט איז אונז פון שרעק ווי פאַרגליווערט געוואָרן. ווען דער דייטש האָט אונז דערזען, האָט ער אָנגעהויבן אַנטלויפן, אָבער מיין טאַטע האָט זיך אַ ריס געטאָן פון אָרט און געלאָפן נאָך אים. אַזוי זיינען זיי ביידע פאַרשוווּנדן פון אונזערע אויגן. מיר האָבן געוואַרט מיט האַרצקלאַפּעניש אויפן טאַטן, געמיינט אַז דער דייטש האָט אים שוין אַוועקגעלייגט, זיך שוין געקליבן גיין זוכן זיין קערפּער. דאַן האָבן מיר אים געזען פונדערווייטן. מיין פרייד איז געווען ניט צום באַשרייבן. איך בין אים געלאָפן אַנטקעגן און אַרויפגעשפרונגען אויף זיינע הענט, מיט אַ גליקלעכן געוויין און הייסע קושן. און אָט וואָס דער טאַטע האָט אונז דערציילט:

ער איז נאָכגעלאָפן דעם דייטש ביזן עק וואַלד און אים דאָרטן געכאַפּט. האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז דאָס איז ניט קיין דייטש, נאָר אַ פּויער פון דער סביבה. דער פּויער האָט דערציילט דעם טאַטן, אַז מיט עטלעכע טעג צוריק האָבן פאַרטיזאַנער אַוועקגעלייגט דריי דייטשע זעלנער. ער האָט אַראָפּגעשלעפּט פון איינעם דעם שינעל און אים באַגראָבן. היינט איז ער געקומען אין וואַלד אָנצוטאָן דעם וואַרעמען בגד. דאַן האָט ער אונז באַמערקט און זיך געלאָזן לויפן פאַר פחד. ער האָט געבעטן דעם טאַטן אים אָפּלאָזן און צוגעזאָגט קיינעם אַ וואָרט ניט זאָגן. טאָמער וועט ער אונז מסרן, זאָל מיין פאָטער קומען צו זיין הויז — און ער האָט פון עק וואַלד געוויזן דעם טאַטן זיין כאַטקע פונדערווייטנס — און אויס נקמה אפילו הרגנען זיין גאַנצע משפחה.

דער טאַטע האָט אָפּגעלאָזן דעם פּויער און געקומען צוריק צו אונז. מיר האָבן מורא געהאַט צו טרויען אַזאַ קריסט און באַשלאָסן ווייטער וואַנדערן, גלייך ווי ס'וועט נאָר פינצטער ווערן.

מיר האָבן ווייטער געשפּאַנט אַ גאַנצער נאַכט, ניט גערוט קיין מינוט, און מיטן אָנקום פון פרימאָרגן זיינען מיר אָן כוח דערגאַנגען צו אַן אַנדער וואַלד. אונזערע הערצער זיינען געווען פאַרחלשט פון הונגער און די אויגן האָבן זיך ממש פאַרמאַכט פון מידקייט. מיר זיינען דאָרטן אָפּגעשלאָפן אַ גאַנצן טאָג, געלעגן מיט די האַרטע, פאַרפרוירענע בגדים אין שניי. די קליידער זיינען אונז צוגעפרוירן צום קערפּער. וואָס צו עסן איז ניט געווען.

ביינאַכט זיינען מיר ווייטער אַוועק, געקראָכן אין שניי מיט אונזערע האַלב־פאַרפרוירענע פיס. אונזער ציל איז געווען: זיך טרעפן מיט פאַרטיזאַנער און זיך פאַרבינדן מיט זייערע אַ גרופּע. אונז איז שוין מיאוס געוואָרן אונזער לעבן אין וואַלד, אַליין, אָן שוך, אָן עסן, אָן אַן אויסזיכט.

מיט די „מאַקסימאָוועצעס"

אין דערפרי זיינען מיר אָנגעקומען אין אַ נייעם וואַלד. טיף האָבן מיר ניט געקענט אַריינגיין, ווייל מיר זיינען געפאַלן פאַרחלשטע באַלד ביים אַריינגיין. אין דעם וואַלד איז געווען אַ פאַרטיזאַנער־גרופּע, און עטלעכע פון זיי זיינען די זעלבע נאַכט געגאַנגען אויפרייסן אַ דייטשן באַן און אונז אָנגעטראָפן אַזוי פאַרחלשטע. זיי האָבן אונז מיטגענומען צו זיך אין אָטריאַד, אָנגעזעטיקט און אָנגעטרונקען און געלאָזן זיך

אויסרויען. דאַן האָבן זיי אונז געהייסן גיין אין „סעמיינעם" אָטריאַד. זייער גרופּע איז באַשטאַנען בלויז פון מענער, וועלכע זיינען כסדר געגאַנגען אין קאַמף מיטן שונא, און מיר מיט די פרויען און קינדער קענען זיי שטערן.

קאָמאַנדיר פון דעם אָטריאַד איז געווען דער באַרימטער מאַקסים, אַ העלדישער פּאַרטיזאַן, פאַר וועמענס קאָפּ די דייטשן האָבן באַשטימט אַ גרויסע סומע געלט. ער פלעגט אויף זיי אָנוואַרפן אַ פחד, ניט איינמאָל קומען אין זייערע קינאָס און קלובן, אונטערלייגן מינעס און אפילו איבערלאָזן אַ בריוול, אַז דאָס איז זיין, מאַקסימס, אַרבעט. אַרומגעגאַנגען איז ער שטענדיק מיט צוויי רעוואָלווערן און מיט אַ „פּעפּעדע" אויפן אַקסל.

מאַקסים האָט ניט ליב געהאַט קיין אידן. אין זיין אָטריאַד איז ניט געווען קיין איין אידישער פּאַרטיזאַן. צום אָנהייב האָט ער אפילו ניט געוואָלט הערן וועגן איבערלאָזן אונז אַלעמען אין זיין אָטריאַד, שפּעטער האָט ער שוין מסכים געווען צו לאָזן די טאַטעס, און די פרויען מיט די קינדער זאָלן גיין אין משפחה־לאַגער. ווען די טאַטעס און מאַמעס האָבן אים דערציילט, וויאַזוי זיי האָבן פאַרברענט די כאַטע פון וואַלד־וועכטער, פון וועלכער די דייטשן פלעגן מאַכן „זאַסאַדעס" אויף די פּאַרטיזאַנער, איז מאַקסים ווייכער געוואָרן און אונז אַלעמען אַריינגענומען אין זיין גרופּע.

פאַרשטייט זיך, אַז דער טאַטע מיט די פעטערס האָבן צוגעזאָגט צו ברענגען געווער, פון דעם וואָס זיי האָבן אַמאָל באַגראָבן צוזאַמען מיט די רוסישע טויטע זעלנער. די קינדער זיינען געבליבן אין וואַלד און אונזערע עלטערן זיינען אַוועק אין געבראַכט אַ סך געווער, ביקסן, קוילן און גראַנאַטן.

מיינע עלטערן פלעגן גיין מיט אַלע פּאַרטיזאַנער אויף „זאַדאַניעס", לייגן מינעס, אויפרייסן באַנען, שניידן טעלעפאָן־דראָטן און אפילו זיך אַריינרייסן אין דייטשע לאַגערן און ביוראָען פון דער פּאָליציי.

דאַן איז געקומען די גרויסע „אָבלאַווע" פון דייטשע זעלנער, מיט טאַנקען און אַעראָפּלאַנען, אויף די פּאַרטיזאַנישע וועלדער. ס'איז געוואָרן אַזאַ מהומה, אַז קיינער האָט ניט געוואוסט אין וועלכער זייט צו אַנטלויפן. אונזערע פּאַרטיזאַנער האָבן נאָך פריִבירט שפּאַנען פערד און אַנטלויפן, צוזאַמען מיט די פרויען און קינדער, אָבער ווייט פאַרפאָרן האָט מען ניט געקענט צוליב די דייטשע באָמבעס און צוליב זייערע פּאַטרולן אויף אַלע וועגן. אונזערע משפחות זיינען געבליבן אין וואַלד, בעת די איבעריקע מאַקסימאָווצעס זיינען אַנטלאָפן רייטנדיק אויף פערד אָדער צופוס.

מיר האָבן זיך באַהאַלטן אין אַ גרויסן גרוב פון אַן אויסגעוואָרצלטן אַלטן בוים. זעקס טעג און זעקס נעכט זיינען מיר דאָרטן אָפּגעלעגן, אָן עסן און אָן וואַסער. מיר זיינען געשוואָלן געוואָרן פון הונגער. מיינע עלטערן האָבן געריסן פון זיך שטיקער בגדים, כדי מיר איינצוּוויקלען קעגן דעם פראָסט. מיר האָבן שוין געבעטן אויף זיך דעם טויט, אָבער ניט פון די דייטשע הענט. די מערדער האָבן ממש דורכגעאַקערט דעם וואַלד מיט זייערע באָמבעס, און שפּעטער מיט זייערע פּאַטרולן און הינט. צו אונזער גליק האָבן זיי אונז ניט אויפגעדעקט. נאָך די זעקס טעג זיינען מיר אַרויסגעקראָכן מיט מאַטערנישן פון טיפן גרוב, מיינע עלטערן זיינען אַוועק אין אַ נאָענטן דאָרף זוכן עסן, אָבער דער דאָרף איז געווען פאַרברענט, די פּויערים האָבן די דייטשן אויסגעשאָסן, — און מיינע עלטערן זיינען צוריקגעקומען מיט ליידיקן.

מיר לויפן פון איין וואַלד אין צווייטן

נאָך אַזאַ מיאוסן סוף פון אונזער קעמפנדיקן אָטריאַד האָבן מיר שוין ניט געוואָלט בלייבן אין זעלבן וואַלד און זיינען אַוועק זוכן נייע וועלדער. דעם גאַנצן וועג האָט מיר מיין טאַטע געטראָגן אויף די הענט, ווייל איך האָב שוין קיין כוח ניט געהאַט אפילו צו שטיין אויף מיינע פיסלעך. מיר האָבן מורא געהאַט אַריינצוגיין אין אַ דאָרף און בעטן עסנוואַרג, ווייל די פּויערים האָבן געציטערט פאַר די דייטשן, און אויך פאַר די קריסטלעכע פּאַרטיזאַנער, אָבער אידן פלעגן זיי דאַן אַוועקטרייבן פון זיך, און אפילו זיי מסרן די דייטשן. דער פחד איז געווען גרויס. מיר זיינען ווייטער געגאַנגען די גאַנצע נאַכט, כל זמן די פיס האָבן געשלעפּט.

מיטן פרימאָרגן האָט זיך פון דערווייטנס געוויזן דער וואַלד, אָבער מיר זיינען געשטאַנען אויפן ברעג פון אַ טייך, וואָס האָט אונז פאַרשפּאַרט דעם וועג צו אונזער ציל. ביים ברעג איז געשטאַנען אַ כאַטע, מיין טאַטע מיט די פעטערס זיינען צוגעקומען און אָנגעקלאַפּט, אָבער דער קריסט וואָס איז געזעסן אינעווייניק האָט זיך געמאַכט ניט הערנדיק, מיין פעטער האָט געזען, אַז מיט גוטן וועלן מיר גאָרניט פועלן און אַז מיר מוזן אַריבערגיין דעם טייך, כדי ניט אַריינצופאַלן לעבעדיקערהייט אין די דייטשע הענט, — האָט ער מיט זיין ביקס אַ זעץ געטאָן אין פענסטער און צעבראָכן די שויבן. דער קריסט האָט נאָך אַלץ ניט געוואָלט אונז אַריבערפירן איבערן טייך, און מיין טאַטע האָט אים צוגעשטעלט די ביקס צום האַרצן. דאַן ערשט האָט ער אונז אַריבערגעפירט איבערן אייז, אין אַ זיכערן פּלאַץ, און מיר האָבן פון אים אויך גענומען אַ לאַבן ברויט. מיין טאַטע האָט דעם קריסט אָנגעזאָגט, אַז טאָמער מסרט ער אונז, וועלן מיר קומען ביינאַכט און אויסהרגענען אים מיט זיין משפחה. ער האָט אויך געהייסן אים גיין גלייך אויף צוריק און זיך ניט אומקוקן.

שוין מיטן ליכטיקן טאָג זיינען מיר שנעל אַריין אין נייעם וואַלד. דאָרטן האָבן מיר זיך אָנגעטראָפן מיט פּאַרטיזאַנער, וואָס זיינען אַנטלאָפן און זיך געראַטעוועט פון פאַרשיידענע אָטריאַדן. געווען צווישן זיי אַ סך פאַרוווּנדעטע און קראַנקע, און פיל פון זיי זיינען אויסגעגאַנגען פון זייערע ווונדן אין וואַלד.

די געזונטע פּאַרטיזאַנער, און מיט זיי מיין טאַטע און פעטערס, פלעגן ביינאַכט אַרויסגיין אין די אַרומיקע דערפער געפינען פּראָדוקטן, רפואות און זיך דערוויסן וואָס ס'הערט זיך. די דייטשן זיינען נאָך אַלץ געווען אַרום די וועלדער.

איינמאָל האָבן מיר פלוצלינג דערזען צוויי מענטשן זיך דערנענטערן צו אונז. זיי האָבן אונז געבעטן זיי אַריינעמען אין אונזער אָטריאַד, זיי ווילן זיין פּאַרטיזאַנער. זיי זיינען ביידע דייטשן, אַנטלאָפן פון דייטשן מיליטער, פונם פראָנט, — אַזוי האָבן זיי געטענה'ט. אונזערע פּאַרטיזאַנער האָבן גענומען זיי אויספאָרשן, ביז איינער פון זיי האָט געזען, אַז זיי זיינען מיאוס אַריינגעפאַלן, און ער האָט גענומען אַנטלויפן.

די פּאַרטיזאַנער האָבן אים אַוועקגעלייגט אויפן אָרט. דעם צווייטן האָט מען געבונדן הענט און פיס און גענומען פאָרשן. דער דייטש האָט גאָרניט אויסגעזאָגט, אפילו ווען מען האָט אים צוגעזאָגט דערפאַר אַ גרינגערן טויט. דאַן האָט מען פאַנאַנדערגעלייגט אַ פייער און געוואָלט אים פאַרברענען לעבעדיקערהייט. דער דייטש האָט זיך דערשראָקן און אָנגעהויבן דערציילן, אַז אין אַלע וועלדער גייען אַרום דייטשע שפּיאָנען, וועלכע פּרובירן זיך פאַרבינדן מיט פּאַרטיזאַנישע גרופּעס, כדי נאָכדעם זיי איבערגעבן אין די דייטשע הענט.

דעם שפּיאָן האָט מען דערשאָסן אויפן אָרט, אָבער אַלעמען האָט אַרומגעכאַפּט אַ פּחד, טאָמער איז שוין אונזער וואַלד אַרומגערינגלט דורך דייטשן. אַ גאַנצן טאָג זיינען מיר אָפּגעלעגן שטיל, מורא געהאַט אַ הויך וואָרט אויסצורעדן, און ביינאַכט זיינען מיר אַרויס אין לאַנגן וועג, ביז צו אַן אַנדער וואַלד.

נאָך עטלעכע נעכט און טעג זיינען מיר אָנגעקומען אין אַ וואַלד. איך בין געווען אַזוי הונגעריק, אַז כ'האָב ניט געקענט וואַרטן ביז מ'וועט ברענגען ביינאַכט עסן און בין אַוועק זוכן שוועמלעך אין וואַלד. זוכנדיק אַזוי בין איך ווייט פאַרקראָכן און ניט געקענט געפינען דעם וועג צוריק. איך האָב לאַנג געבלאָנדזשעט, ביז די פּאַרטיזאַנער האָבן מיר געפונען ביים ברעג פון וואַלד, ניט ווייט פון פּויערים, וואָס האָבן דאָרטן אַראָפּגעלאָזן בוימער און געהאַקט האָלץ.

ביינאַכט איז דער טאַטע מיט אַ גרופּע פּאַרטיזאַנער אַוועק אין אַ נאָענטן דאָרף נאָך עסן. די פּויערים פון דאָרף זיינען געווען פאַררעטער, זיי האָבן גלייך געמאָלדן דער פּאָליציי און ס'איז אין דאָרף אָנגעקומען אַ גרופּע פּאָליציאַנטן, וואָס האָבן זיך דערנענטערט צו אונזערע קעמפער און זיי דערציילט, אַז זיי זיינען אויך פּאַרטיזאַנער, וואָס נעמען עסן פאַר זייער אָטריאַד. ווען אונזערע האָבן זיי געפרעגט, פון וועלכן אָטריאַד זיי קומען, האָבן זיי אָנשטאָט אַן ענטפער געעפנט מיט אַ שיסעריי. אונזערע פּאַרטיזאַנער האָבן ניט געוואָלט אַריינפאַלן אין זייערע הענט לעבעדיקערהייט און האָבן געענטפערט מיט פייער.

אַ סך פּאַרטיזאַנער זיינען געפאַלן אין דער שלאַכט, און די ווייניקע געראַטעוועטע זיינען מיט אַ פּאָר טעג שפּעטער צוריק אָנגעקומען אין וואַלד אַריין. מיין טאַטע איז געקומען דער לעצטער. מיר זיינען שוין זיכער געווען, אַז ער לעבט ניט, און גרויס איז געווען אונזער שמחה, ווען מיר האָבן אים געזען קומען צוריק אין וואַלד, מיט צעשאָסענע בגדים און אַ פאַרוואַקסענעם פּנים.

מער האָבן מיר שוין ניט געוואָלט בלייבן אין זעלבן וואַלד. ביינאַכט, באַלד נאָכן טאַטנס צוריקקומען, האָבן מיר זיך ווייטער געלאָזן וואַנדערן, אָנגעקומען אין אַ וואַלד, אין וועלכן ס'איז קיין וואַסער ניט געווען, און מיר פלעגן מוזן זיך שלעפּן צוויי קילאָמעטער ביזן טייך, וועלכער איז פון דער צווייטער זייט באַוואַכט געווען דורך די דייטשן. ניט איינמאָל האָבן זיי געהערט די קולות פון אונזער אָנקומען און געעפנט אויף אונז אַ פייער. קיין עסן איז דאָרטן אויך ניט געווען, און מיר זיינען אַוועק אין אַ ווייטן וואַלד.

נאָסע און דורכגעפרוירענע פון רעגן זיינען מיר ביינאַכט אָנגעקומען אין ביישם וואַלד. ס'איז געווען אַ סכנה צו זיצן דאָרטן אָן קוילן און אַנדערע אַמוניציע. מיין פאָטער, וועלכער האָט גוט געקענט דעם וואַלד, איז געבליבן מיט אונז, און מיין מאַמע מיט די פעטערס זיינען אַוועק אויפגראָבן אין אַ ווייטן אָרט נאָך אַמוניציע אין גראַנאַטן.

צומאָרגנס איז פונקט געווען אַן אָבלאַווע אויף אונזער וואַלד, מיר זיינען אַלע אַנטלאָפן און זיך באַהאַלטן אין אַ טיפער בלאָטע, נאָר פאַרדעם דורך אַ פּאַרטיזאַן צוויסן געגעבן אַ געטרייער קריסטין, וואָס האָט געוווינט ביים ברעג וואַלד, אַז זי זאָל אָנזאָגן מיין מאַמען און די פעטערס ווו מיר זיינען.

ווען מיר זיינען נאָך עטלעכע טעג צוריק געקומען צו אונזער זעמלאַנקע אין וואַלד, האָבן מיר געפונען אַלץ פאַרברענט און אונזערע קראַנקע און פאַרוווּנדעטע פּאַרטיזאַנער צעשטאָכענע מיט מעסערס.

טרויעריקע זיינען מיר געשטאַנען איבער זייערע קברפּערס. דאַן האָבן מיר געהערט אַ שאָרך אין וואַלד, און באַלד זיינען אָנגעקומען מיין מאַמע מיט די פעטערס, אָנגעלאָדן מיט אַמוניציע פאַרן אָטריאַד. די פרייד איז געווען געמישט מיט טרויער און דער טרויער מיט פרייד. אַזעלכע געפילן פון קעמפער אין וואַלד, וועלכע פאַרלירן נאָענטע און געפינען נאָענטע אין דערזעלבער צייט, איז שווער צו באַשרייבן.

די מומע פאַלט אין קאַמף

נאָך דער גרויסער אָבלאַווע זיינען מיר שוין פון דעמזעלבן וואַלד ניט אַוועק. עס איז פּשוט ניט געווען שוין וווהין צו גיין — מיר זיינען שוין אויסגעווען אין אַלע וועלדער פון דער סביבה.

די פּאַרטיזאַנישע טעטיקייט האָט ניט אויפגעהערט. מיין טאַטע מיט מיינע פעטערס זיינען אָפט געגאַנגען אויף „זאַדאַניעס".

איין נאַכט, קומענדיק צוריק פון אַזאַ „זאַדאַניע", האָבן זיי אָנגעטראָפן צוויי געשטאַלטן, וואָס האָבן זיך געשאַרט איבער דער ערד. די פּאַרטיזאַנער האָבן זיי געפרעגט, ווער זיי זיינען, און באַקומען אַן ענטפער, אַז זיי זיינען אידן. מ'האָט זיי געבראַכט אין אָטריאַד, און ווען מיר האָבן זיי דערזען, האָט אונז ממש אַ פּחד אַרומגענומען. זיי האָבןביידע ניט אויסגעזען ווי מענטשן. דאָס זיינען געווען אַ מאַן און זיין פרוי — אָבער ביידע זיינען געווען מיט פאַרוואַקסענע פּנימער, זיי האָבן שוין אפילו ניט געקענט גיין אויף די פיס, נאָר געקראָכן אויף אַלע פיר. מיט זייערע קראַנקע אויגן האָבן זיי ניט געקענט אָנקוקן די ליכטיקע שיין.

מ'האָט זיי ביידן אָפּגעשאָרן, אַרומגעראַזירט, אויסגעבאָדן און געגעבן צו עסן. ביסלעכווייז האָבן זיי באַקומען אַ מענטשלעכן פּרצוף. דאָס איז געווען אַ פאָרפאָלק פון פוילן, מיט דער פאַמיליע האָלץ. ער איז געווען אַן אינזשעניער און זי אַ דירעקטאָר פון אַ גימנאַזיע. זיי האָבן אונז געוויזן זייער זעמלאַנקע אין וואַלד, אויסגעגראָבן מיט אַ לעפל און מעסער — ס'איז נאָר געווען אַ גרוב זיך אַריינצושאַרן און ליגן. אין דער גרוב זיינען זיי אָפּגעלעגן לאַנגע, לאַנגע מאָנאַטן. פון צייט צו צייט פלעגן זיי זיך אַרויסשאַרן אין דאָרף נאָך עפּעס עסנוואַרג. זיי זיינען שוין ביידע אַזוי שוואַך געווען, אַז ווען

די פאַרטיזאַנער ראַטעווען זיי ניט יענע נאַכט, ווער ווייס צי זיי וואָלטן דערקראָכן צו זייער זעמלאַנקע.

אין משך פון די נאָנסטע וואָכן האָבן זיך צו אונזער וואַלד און אָטריאַד פאַראייניקט זייער אַ סך פאַרטיזאַנער, וועלכע זיינען געלאָפן פון פאַרשיידענע וועלדער. דער אָטריאַד האָט גוט אויסגעפירט אַ ריי אַקציעס קעגן דייטשן מיליטער.

אַ געוויסן טאָג איז דערגאַנגען אַ ידיעה, אַז צומאָרגנס דאַרף דורכגיין פאַרביי אונזער וואַלד אַ שטאַרקער דייטשער כוח צום פראָנט. דער אָטריאַד האָט באַשלאָסן מינירן אַלע וועגן, כדי די דייטשן זאָלן איינגעמען אַ מפלה. מ׳האָט צעטיילט אַלעמען אויף גרופן און יעדע איינע האָט געהאַט איר פלאַץ. מיר, די דריי קינדער, זיינען געבליבן אין וואַלד, מיט איין מומע, מיין מאַמע מיט דער צווייטער מומען זיינען אַוועק מיט די פאַרטיזאַנער.

באַלד נאָך זייער אַוועקגיין האָבן מיר דערהערט אַ שטאַרקע שיסערייַ איבער אונזער וואַלד. די גאַנצע געגנט איז באַלויכטן געוואָרן מיט ראַקעטן. מיר זיינען געלעגן פאַרשטעקט אין דער זעמלאַנקע. די שיסערייַ האָט זיך דערנענטערט. מיר האָבן געהערט אַ קרעכץ נאָנט פון אינז, אָבער צוליב די געדיכטע קוילן ניט געקענט אַרויסגיין זען ווער ס׳ליגט דאָרטן. מיר זיינען געווען זיכער, אַז מיר האָבן שוין ניט קיין עלטערן אין אַזוי ליגנדיק אין ציטער האָבן מיר געכליפּעט און זיך באַגאָסן מיט טרערן.

אין אַ פּאָר שעה אַרום האָט זיך געעפנט די טיר צו דער זעמלאַנקע. מיר האָבן געמיינט, אַז דאָס האָבן די דייטשן אונז אויסגעפינען אין איצטער קומט אונזער מיאוסער סוף. אָבער געקומען איז די מאַמע מיט איר ברודער אין נאָך אייניקע פאַרטיזאַנער. דער פעטער איז געווען פאַרוווּנדעט אין האַנט. מיר האָבן אים אַרומגעבונדן זיין וווּנד. די מאַמע האָט אונז אין דער פינצטער דערציילט, אַז זיי זיינען אָנגעגאַנגען אויף אַ דייטשער זאַסאַדע ביים ברעג פון וואַלד. מ׳האָט זיי אויפגענומען מיט אַ שרעקלעכן פייער, די איינצלנע וואָס האָבן זיך צעלאָפן זיינען זיך צונויפגעקומען אין וואַלד און קוים דערקראָכן צו דער זעמלאַנקע. וואָס מיט די איבעריקע איז געשען ווייסן זיי ניט.

מיר האָבן שוין אָנגעהויבן באַוויינען די אַנדערע פאַרטיזאַנער, אָבער מיט אַ שטיקל צייט שפּעטער האָבן זיך ביסלעכווייז גענומען אַריינשאַרן נאָך פאַרטיזאַנער. מיין טאַטע איז געקומען אַ פּאָר שעה שפּעטער. אָנגעשפּאַרט פון איין זייט אָן זיין ביקס און פון דער צווייטער האָט אים אונטערגעהאַלטן אַ פאַרטיזאַן. דער טאַטע איז פאַרוווּנדעט געוואָרן מיט דריי קוילן אין איין פוס. מיר האָבן אים באַנדאַזשירט כדי צו פאַרהאַלטן דעם בלוט־אויסגוס.

ס׳זיינען געקומען נאָך איינצלנע קעמפער, מיט זיי אויך מיין צווייטער פעטער, און מער איז שוין קיינער ניט געקומען. מיין פעטער משה קרופּעניע האָט געוואַרט מיט אומגעדולד אויף זיין ווייב חיה, און זיין האַרץ האָט אים געזאָגט, אַז זי איז אומגעקומען. מיין מאַמע איז אַרויס מיט אַ פאַרטיזאַן זוכן איר, אפשר ליגט זי ערגיץ אַ פאַרוווּנדעטע אָדער בלאָנדזשעט אין וואַלד און געפינט ניט דעם וועג צו דער זעמלאַנקע. זיי זיינען אַוועק ווייט, געזען פונדערווייטנס דעם פייער פון די דייטשע פּאַפּיראָסן, געהערט זייער ריידן און געקומען צוריק מיט גאָרניט. דאָ האָט זיך יאָמערלעך צעוויינט מיין קוזינקע און אָנגעהויבן קלאָגן אויף איר מוטער. אירע ווערטער האָבן מיר געשניטן ביים האַרצן און איך קען זיי ביזן היינטיקן טאָג ניט פאַרגעסן.

דער פעטער איז צומאָרגנס אַרויס מיט נאָך אַ פאַרטיזאַן זוכן די מומע. זיין האַנט האָט אים שטאַרק ווי געטאָן, אָבער ס׳האָט אים ניט געאַרט. זיי זיינען געגאַנגען צום פלאַץ ווו מ׳האָט נעכטן געזען די דייטשן רויכערן. דאָרטן טאַקע האָבן זיי געפונען דעם טויטן קערפּער פון מיין מומע חיה, מיטן פנים צום וואַלד, אין וועלכן זי האָט ניט באַוויזן אַריינצולויפן. מיין פעטער איז צוריקגעקומען אַ צעבראָכענער און טרויעריקער.

באַלד האָבן די דייטשן, וועלכע האָבן געוויס באַמערקט דעם פעטער מיטן פאַרטיזאַן, געעפנט אַ ווילדע שיסערייַ. מיר האָבן זיך פאַרשטעקט הינטער יונגע ביימלעך און דאָרטן אָפּגעזעסן ביז פינצטער, ביז די דייטשן זיינען אַוועק.

מיר האָבן אַזוי געוואָלט ברענגען די מומע צו קבורה אין וואַלד, נעבן אונז, אָבער ניט געקענט בשום אופן אַרויסרוקן דעם נאָז פון וואַלד. די דייטשן האָבן אים געהיט אַרום און אַרום. ווען מיין מאַמע איז איינמאָל מיט סכנת נפשות דערגאַנגען צום הויז פון אַ באַקאַנטער קריסטין און געבעטן פון איר רפואות אין באַנדאַזשן פאַר די פאַרוווּנדעטע, האָט איר די קריסטין עפּעס וואָס געגעבן דורכן לופטשיק אין געבעטן וואָס שנעלער אַוועקגיין, ווייל די דייטשן שטעקן נאָך אומעטום. געהיילט האָבן מיר די וווּנדן מיט פאַרשיידענע וואַלדגראָזן, אויך געגעסן האָבן מיר גראָזן, געקאָכט אין רעגנוואַסער פון די קאַלוזשעס, וואָס זיינען געוואָרן אין די רעדערגריבער אויף די וואַלד־וועגן.

איינמאָל האָבן די דייטשן אַראָפּגעשאָסן אַ רוסישן אַעראָפּלאַן. צוויי זעלנער זיינען געוואָרן דערשאָסן, אַנדערע צוויי — דער פליער און נאָך איינער — האָבן זיך געראַטעוועט מיט פּאַראַשוטן אין זיינען שווער־פאַרוווּנדעטע אַרומגעקראָכן איבערן וואַלד און געזוכט פאַרטיזאַנער. מיר האָבן זיי געפונען, גענוי אויסגעפאָרשט, און ווען ס׳האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז זיי זאָגן אמת, האָבן מיר זיי אויסגעהיילט און זיי זיינען פאַרבליבן אַ שטיקל צייט מיט אונז. באַזונדערס האָבן זיי ליב געהאַט אונז, די קינדער, און גאַנצע טעג מיט אינז געשמועסט.

זיי האָבן געבראַכט מיט זיך גוטע נייעס. די רויטע אַרמיי דערנענטערט זיך. אינגיכן וועלן סאָוועטישע סאַמאָלאָטן און האַרמאַטן שווער באַשיסן די גאַנצע געגנט, און מיר מוזן זיך גוט באַהאַלטן, ווייל אַ רוסישע קויל הרגעט פונקט ווי אַ דייטשע.

מיר האָבן זיי דערציילט, ווו עס געפינט זיך אינזער זיידנס הויף, און זיי האָבן דאָס גוט פאַרצייכנט און צוגעזאָגט, אַז זיי וועלן נאָך אַמאָל קומען צו אונז אַהין מיט אַן אַעראָפּלאַן. נאָכדעם זיינען די פליער אַוועק פון אונז צו פאַראייניקן זיך מיט זייער מיליטער.

אַ פּאָר טעג נאָך זייער אַוועקגיין האָט זיך געעפנט די גרויסע סאָוועטישע אָפענסיווע אויף אונזער געגנט. עטלעכע טעג זיינען מיר אָפּגעלעגן אין דער זעמלאַנקע, אָן עסן אין אָן לופט, און דער וואַלד איז דערווייל ממש צעאַקערט גע־

וואָרן דורך באָמבעס. מיר האָבן שוין געבעטן אויף זיך דעם טויט.

באַפרייטע געזעגענען זיך מיט די קברים

סוף־סוף האָט זיך געענדיקט די באָמבאַרדירונג, און מיר האָבן דערהערט פונדערווייטנס דעם גערויש פון טאַנקען. מיין טאַטע האָט זיך אַרויסגעשאַרט, מיט נאָך עטלעכע פּאַר־טיזאַנער, פון דער זעמלאַנקע און זיך דערנענטערט צום שאָסיי. דאָרטן האָבן זיי דערזען די רוסישע טאַנקען מיט די רוסישע זעלנער.

זיי זיינען געלאָפן צו אונז אין וואַלד אָנזאָגן די פרייד פון אונזער באַפרייאונג. באַלד זיינען אויך אָנגעלאָפן אין וואַלד פויערים פון דער אַרומיקער סביבה, — אַזעלכע וואָס האָבן שטענדיק געהאָלפן די פּאַרטיזאַנער און אויך אַזעלכע וואָס זיינען געגאַנגען מיטן דייטש און איצטער זיך געאײַלט אַריבערגיין אויף דער זייט פון די סאָוועטישע זיגער, — און אַלע האָבן אונז געבראַכט די בשורה פון באַפרייאונג.

ביי אונז האָט דאָס וואָרט „באַפרייאונג" אַרויסגערופן אַ סך שמערצן, געעפנט אַלטע ווונדן אין האַרצן. מיר זיינען געבליבן אַליין פון דער גרויסער משפחה אונזערער. ווו זיינען זיי, אַלע יונגע בלומען, וועלכע דער מערדער האָט געטויט און געמאָרדעוועט? אָט קומען פאַרשיידענע פריינט צו פּאַר־טיזאַנער און נעמען זיי אַהיים. צו אונז קומט קיינער ניט און מיר האָבן ניט צו וועמען צו גיין. אַלע אונזערע פריינט האָבן מיר פאַרלאָרן אויף אייביק.

מיין קוזינקע דבורה קרופּעניע איז געפאַלן צו דער ערד פון וואַלד און האָט ביטער באַוויינט דעם טויט פון איר מאַמען אַ קורצע צייט פאַר דער באַפרייאונג, און איר גוירל אַלס יתומה. זי האָט אַזוי ביטער געוויינט און געקלאָגט, אַז מיר האָבן אַלע מיט איר צוזאַמען אויסגעבראָכן אין אַ ביטערן יאָמער.

אַזוי האָבן מיר מיט געוויין און טרערן באַגעגנט דעם ערשטן טאָג פון אונזער באַפרייאונג. מיר האָבן שוין קיין כוח ניט געהאַט דעם זעלבן טאָג אַרויסצוגיין פון וואַלד און זיינען געבליבן אויף נאָך איין נאַכט — די לעצטע נאַכט — אין זעמלאַנקע.

צוזאַמען זיינען מיר אַרויס און אַוועק צום זיידנס הויף. מיר זיינען נאָך אַלץ געגאַנגען פאָרזיכטיק, פון די וואָגלע־נישן אונטער דעם שונא׳ס הערשאַפט, און אָפט זיך אומגעקוקט אויף צוריק, צי קיינער גייט אונדז ניט נאָך. די שיין פון דער זון אויף די ליכטיקע פעלדער האָט געשטאָכן אונזערע אויגן. דעם הויף האָבן מיר געפונען אַ חרובן און צעשטערטן, און מיר האָבן באַקלאָגט ניט דעם חורבן גון הויף, נאָר פון אונזער ליבער משפחה.

שטייענדיק אַזוי און וויינענדיק האָבן מיר דערזען צוויי אַעראָפּלאַנען דרייען זיך איבער אונזערע קעפּ. זיי האָבן זיך לאַנג געדרייט, זיך אַראָפּגעלאָזן גאַנץ נידעריק. מיר האָבן זיי באַגריסט מיט די הענט, און זיי האָבן אונז אַראָפּגעוואָרפן פּישקעס מיט צוקערלעך און זיסוואַרג. דאָס זיינען געווען די צוויי פּליער, וואָס האָבן זיך געראַטעוועט ביי אונז אין וואַלד.

דעם קערפּער פון דער מומע חיה׳ן, וועלכן די דייטשן האָבן געהייסן פויערים באַגראָבן נעבן וואַלד, האָבן מיר אויס־געגראָבן און געבראַכט צו קבורה אין גאָרטן פון זיידנס הויף. קיין אידישן בית־עלמין האָבן מיר דאַן ניט געקענט געפינען, זיי זיינען אַלע געווען צעשטערט און די דייטשן האָבן אַהין אַרויסגעפירט די נבלות פון פערד און בהמות.

די נאַכט האָבן מיר שוין דורכגעשלאָפן אין דרויסן, אויפן הויף. צוזאַמענס איז געקומען אונז באַזוכן די קריסטין, ביי וועלכער מיר האָבן זיך אויסבאַהאַלטן אַלס קליינע קינדער. מיר האָבן זיך מיט איר ארומגענומען און געקושט, ווייל זי האָט מיט סכנת נפשות אונז געראַטעוועט פון טויט. זי האָט אונז איינגעלאַדן צו זיך אין הויז, געוואָלט זיך מיט אונז טיילן מיט אַלץ וואָס זי האָט פאַרמאָגט. אָבער מיר האָבן דאָס ניט געקענט טאָן. איר הויז איז געווען איר גאַנץ פאַרמעגן, ווייל זי האָט אויך פאַרלאָרן איר מאַן. נאָר אויף עטלעכע טעג זיינען די קינדער אַוועק צו איר, און די עלטערן זיינען גע־פאָרן קיין סלאָנים.

דאָרטן האָבן זיי געפונען אַ חרובע שטאָט און איינצלנע אידן, וואָס זיינען אַרומגעגאַנגען ווי סקלעטן, טרויעריקע, פאַריתומטע, אומגליקלעכע און איינזאַמע.

זיי זיינען אַוועק צו מיין מומעס הויז און געטראָפן דאָרטן וווינען אַ קריסטין. יענע האָט זיי ניט געלאָזן אַריינגיין אינע־ווייניק און ניט געוואָלט הערן וועגן איבערגעבן אונז איין צימער. די דירה איז נאָך געווען מעבלירט מיט מיין מומעס מעבל. דער טאַטע איז אַריין מיט כעס, אַרויסגעשליידערט פון איין צימער דער קריסטינס זאַכן און פאַרנומען דאָס צימער פאַר אונז. דאַן האָט דער טאַטע אונז געבראַכט קיין סלאָנים.

מיר זיינען אָפט געגאַנגען צו די ברידער־קברים הינטער דער שטאָט, אַרומגעצאַמט זיי, געשטעלט אַ הויכן סלופּ מיט אַן אויפשריפט. די פויערים פלעגן צעברעכן איין מאָל און נאָכ־אַמאָל דעם פלויט און פאַראַקערן די קברים, ווייל אויף זיי איז די תבואה גוט געוואַקסן.

מיין טאַטע, וועלוול סאָבאָל, און מיין מאַמע זעלדע, האָבן מיר אומעטום גענומען, געוויזן די קברים, דערציילט וואָס ס׳איז ביי זיי פאָרגעקומען, געוואָלט, אַז איך זאָל אַלץ גוט פאַרגעדענקען.

און איך געדענק טאַקע אַלץ גוט, איך וועל דאָס קיינמאָל ניט פאַרגעסן. ווייל מיינע קינדער־יאָרן, די יאָרן וואָס דאַרפן דורכגיין אין שפיל, אין וואַרעמקייט און אין ליבע, זיינען ביי מיר דורכגעגאַנגען אין וואַלד, אין קעלט, אין הונגער און אין פחד.

שרה נשמית

שטיינער —

טעג און נעכט אין א דייטשן „ארבעטס־לאגער"

קיין גאַז־קאַמערן זיינען דאָרטן ניט געווען,
קרעמאַטאָריומס האָבן ניט געוויכערט, —
עס איז געווען אַ „גוטער" לאַגער,
צו מאַכן פון די אידן לייט, אַרבעטער,
צו ראַטעווען זייער לעבן...

מיר גייען קיין דוואָרעץ

אומענדלעך ציען זיך די בלאָטיקע שליאַכן צום שטעטעלע דוואָרעץ, באַראַנאָוויטשער אָבלאַסט, מערב־ווייסרוסלאַנד. און אפשר זעען זיי אויס אומענדלעך פאַר די אויסגעמאַטערטע פיס פון די עטלעכע הונדערט אידן, וואָס שלעפן זיך שווער ווי דער אידישער גלות פון זשעטל קיין דוואָרעץ.

זשעטל... אין גאַנצן 14—16 ק"מ, אָבער מען גייט און גייט און קיין סוף זעט מען אַלץ ניט.

נעכטן האָט דער זשעטלער אידן־ראַט געמאָלדן:

— אידן, איר ווילט לעבן?

— הע... ווער וויל עס דען ניט לעבן?...

— טאָ, גייט, אידן, קיין דוואָרעץ.

וואָס עפּעס קיין דוואָרעץ? ווער פון די זשעטלער אידן פלעגט עס אַמאָל קלערן וועגן דוואָרעץ? זשעטלער אידן האָבן זיך געהאַלטן פאַר גאַנצע מיוחסים. ס'טייטש זשעטל, אַ קלייניקייט... זשעטל איז דאָך שיער ניט קיין כרך, וואָס פאַרמאָגט אַ אידישע שולע. אין זשעטל זיינען געווען אַ פּאָר אידישע סטודענטן... און אפילו עטלעכע „טרייפע" הייזער. און דוואָרעץ?... אַ שטעטל אין גאַנצן אָן „אינטעליגענטן". ווער פלעגט זיך עס מיט דוואָרעץ רעכענען?

און מיט אַ מאָל דאַרף גאָר דוואָרעץ ראַטעווען דאָס לעבן פון זשעטלער אידן... אָבער אויפן דייטש איז דאָך אַלץ צו גלויבן...

אין זשעטלער אידן־ראַט אַ טומל, אַ געווימל. מען קלאַפּט מיט די טירן, אַז עס טראַסקעט אין קאָפּ. מענטשן ווילן זיך קליגן און דערגיין דעם סוד: וואָס איז דער שכל פון גיין קיין דוואָרעץ? מען ווייסט, אַז אין דוואָרעץ ווערט אַ לאַגער און מען וועט אַרבעטן ביי שטיינער. אַלע אַרומיקע שטעטלעך מוזן „געבן" אַהין אידן. אויף זשעטל איז אַרויפגעלייגט געוואָרן 400 מאַן.

קיינער איילט זיך אָבער ניט פאַרשרייבן. מען איז שוין ניט איין מאָל אָנגעלערנט געוואָרן. מען איז געפאָרן אַרבעטן און אַוועקגעאַרבעט זיך אָן אַ פּערעסיאַדקע אויף יענער וועלט. וואַרט מען ווער עס וועט זיין דער ערשטער.

דער אידן־ראַט שטורעמט:

— געוואַלט, אידן רוצחים!... איר קוילעט זיך אַליין אַוועק!...

דער עולם רירט זיך אָבער ניט פון אָרט. דער אידן־ראַט באַשליסט אַליין צו באַשטימען די גייערס. אויף מאָרגן ווערט קלאָר די רשימה: עס ווייזט זיך אַרויס, אַז קיינער פון די „בכבודיקע" בעלי־בתים זיינען ניט באַשטימט. דער גורל איז ווי תמיד געפאַלן אויף די האָרעפּאַשניקעס און בעיקר אויף די בעזשענצעס. אַ בעזשעניעץ איז דען אַ מענטש? ער איז דאָך מער ניט ווי אַ בעזשעניעץ... און פון 400 גייערס איז געוואָרן קוים 200.

האָבן זיך גענומען די 200 פאַרמשפּטע אידן זייער קליין ביסל בעבעכעס, געמאַכט אַ רוקזאַק און געלאָזן זיך אין וועג אַריין.

און דער וועטער איז אַזוי ווי דער געמיט ביי די וואַנדערנדע: עס שנייט מיט גרויסע רעגנטראָפּנס, וועלכע לייגן זיך ניט אַזוי אויף די אויסגעריבענע בגדים, פון די גייענדיקע, ווי אויף זייערע צעווייטאָקטע נשמות. ניט קיין רעגן־טראָפּנס, נאָר שווערע בלייענע שטיינער מיט שאַרפע שניידנדיקע שפּיצן... און די פיס, ווי אויף צו להכעיס, בלייבן שטעקן אין בלאָטיקן, ליימיקן באָדן.

ענדלעך זעט מען שוין די ערשטע כאַטקעס פון דוואָרעץ. די ערשטע רייען דרעפּטשען שוין איבער די בלאָטיקע געסלעך. מען גייט צום אידן־ראַט. אַנטקעגן גייט אַרויס אַ הויכער מאַנספּאַרשוין אין ברילן. זיי שטעקן, דאַכט זיך, ניט אויף זיינע אויגן, נאָר אויף די איינגעשרומפּענע באַקן.

— אידן? פון זשעטל? גוט. אויסשטעלן זיך אין צוויי רייען!

מען הויבט זיך אָן אויסצושטעלן. מען טראַמפּלט לאַנג אַרום הין און צוריק, ביז פון דער אָנגעקומענער גרופּע ווערן צוויי קרומע רייען. דער פּרעזעס אין די ברילן שפּרינגט אַרום פון איין עק צום אַנדערן. אַלעמען טרייסלט פון קעלט. איז עס מידקייט, אָדער עס ווערט שוין ווירקלעך ווינטער?... ווי דער־לעבט מען שוין זיך אָנצוקוועטשן... כאַטש אויף די נאַסע שטיי־נער לעבן דער געביידע, וואָס קוקט צו אונז אַראָפּ אַזוי אירא־ניש מיט אירע אַרויסגעזעצטע שויבן. אַמאָל איז עס געווען אַ שולע, איצטער אַ האַלבע חורבה. מען זאָגט, אַז דאָ וועלן באַזעצט ווערן די אָנגעקומענע אַרבעטער.

דערווײַלע טרייסלט מען זיך אין די צוויי קרומע רייען און מען וואַרט. אַרום קלייבט זיך אָן עולם. קינדער אין צע־ריסענע הייזלעך קוקן אַרויס מיט זייערע פײַנפולע אידישע אויגן, וואָס וואַרפן אַ טונקעלן שאָטן אויף זייערע אַרויסגע־בלייכטע פּנימלעך.

ענדלעך... דער פּרעזעס אין באַגלייטונג פון נאָך אַ פּאָר אידישע ראַטמענער דערשײַנען פאַר די „רייען".

— אידן, — דאָ ווערט אַ לאַגער פון אָרגאַניזאַציע „טאָד". דוואָרעץ איז, אַזוי ווי אַנדערע אידישע שטעטלעך, געווען פאַרמשפּט צום אונטערגאַנג. איצטער זײַנען מיר געראַטעוועט. מיר וועלן אַרבעטן און מיר וועלן לעבן. איר, זשעטלער אידן, דאַרפט נאָכטאָן דעם בײַשפּיל פון דוואָרעץ. די הויפּטזאַך — פלײַסיק אַרבעטן, איבערגעגעבן אַרבעטן. דאַן וועט איר לעבן. בײַ אונז זײַנען ניטאָ ניט קיין אַרבעטנדיקע. עס גייען צו די שטיינער אַלע: קינדער און אַלטע. אפילו קראַנקע אַרבעטן בײַ אונז. מען פאַרשליסט בײַ אונז די הײַזער און מען גייט צו די שטיינער. די שטיינער דאָס איז אונזער לעבן. פאַרשטאַ־נען?! איר וועט ווערן פאַרטיילט אין בריגאַדעס. יעדע ברי־גאַדע וועט האָבן אַ אידישן בריגאַדיר און אַ ניט־אידישן „פאָר־אַרבעטער", וואָס וועט קאָנטראָלירן די אַרבעט פון בריגאַדע. פּאַסט אויף, די „פאָראַרבעטערס" זאָלן ניט האָבן זיך צו קלאָגן אויף אײַך פאַרן אינזשיניער. פאַרשטאַנען?!...

מיר האָבן פאַרשטאַנען. ריכטיקער, עס האָט זיך אונז געדוכט, אַז מיר פאַרשטייען. און דאָ האָבן מיר זיך צום ערשטן מאָל אָנגעשטויסן אָן דעם „גרויסן" נאָמען „אינזשיניער", פון וועמענס שטימונג און פינגער־ווונק עס איז געוואָרן אָפּ־הענגיק אונזער גורל.

מען לערנט אידן סטאַט

און פּלוצלינג איז געשען עפּעס אומדערוואַרטעטעס. דער לאַנגער פּנים פון אידן־ראַט פּרעזעס האָט זיך נאָך מער אויס־געצויגן און אַליין איז ער געוואָרן מער ענלעך צו אַ סוקע־וואַטן שטעקן ווי צו אַ מענטשן. צו אונזערע רייען האָט זיך לאַנגזאַם דערנענטערט אַ הויכער מאַנספאַרשוין אין אַ גרויען מיליטערישן שינעל מיט אַ פעלץ־קראַגן. זײַן קאָפּ, מיט גלאַטע, אויף אויבן פאַרקעמטע האָר, איז געווען אַנטבלויזט. אין האַנט האָט ער געהאַלטן אַ גומי־שטעקן און פון צײַט צו צײַט זיך אונטערגעקלאַפּט מיט אים איבער די גלאַנציק אָפּגעפּוצטע שטיוועלעך.

— היטלען אַרונטער — האָט אַ קאָמאַנדע געגעבן דער פּרעזעס.

דער נײַאָנגעקומענער האָט לאַנגזאַם אָפּגעמאָסטן מיט זײַן בליק די 2 רייען אידן, אַזוי ווי מען באַקוקט אויף אַ לאַנד־ווירטשאַפטלעכער אויסשטעלונג די בהמות.

— דאָס זײַנען דײַנע „יודען", בײַראַך?

— יאַוואָל, הער מייערס!

דער „הער מייערס" האָט אונז מער ניט באַגנעדיקט מיט קיין איין בליק און זיך לאַנגזאַם אָפּגעגאַנגען. אַלע האָבן לײַכטער אָפּגעאָטעמט.

— אידן, אויב איר ווילט ניט כאַפּן קיין קלעפּ, זאָלט איר וויסן, אַז באַגעגענדיק מייערסן, ווי אויך דעם אינזשיניער, מוזט איר אַראָפּכאַפּן די היטלען פון קאָפּ.

— ווער איז ער, דער מייערס? — פרעג איך בײַ אַ דוואָ־רעצער אידענע.

— ער איז דער שאָפער. אַ רשע אַ געוואַלט... אַז מען נעמט ניט אַראָפּ פאַר אים דעם היטל, קען ער אָנוועקהרגענען אויף טויט.

אַזוי האָט אויסגעזען אונזער ערשטע באַגעגעניש מיט „נאַטשאַלסטוואָ" אין דוואָרעץ: 1941 יאָר, נאָוועמבער 26.

און גלײַך הער איך שוין פאַרשיידענע געשיכטעס וועגן מייערסן.

דער שאָפער איז געקומען קיין דוואָרעץ מיט אַ וואָך צוריק. אַנטקעגן איז אים גראַדע אָנגעגאַנגען אַ אידיש אינגל פון אַ יאָר 16.

— היי, יודע, שטיי! — רופט דער שאָפער.

דער אינגל ווייסט פון קיין מעשיות ניט און גייט זיך ווייטער.

— יודע, שטיי! — ריטשעט שוין דער צעקאָכטער שאָפער.

דער אינגל הערט דעם דײַטש שרײַען און פאַרשנעלערט פון שרעק זײַנע טריט.

— שטיי, יודע, אָדער איך שיס דיך!

דער אינגל הויבט אָן צו לויפן. דער שאָפער יאָגט אים נאָך. ענדלעך פּאַקט ער אים בײַם קאָלנער און הייסט זיך פירן אין שול אַרײַן. לויט זײַן באַפעל האָבן זיך געמוזט דאָרטן מעלדן דער גאַנצער אידן־ראַט און צוזאַמענקלײַבן אין שול אַלע אידן.

אָבער אחינו בני ישראל קלײַבן זיך גאַנץ לאַנגזאַם. דער אינגל נעבעך שטייט דערווײַלע אויף דער בימה און עס קלאַפּט אים צאָן בײַ צאָן. לעבן אים שטייט דער שאָפער, האַלט אים מיט איין האַנט בײַם קאָלנער און מיט דער צווייטער האַנט די נאַהייקע.

ענדלעך זײַנען אַלע אידן דאָ. דער שאָפער ווענדעט זיך צו זײַן קרבן:

— וואָס ביסטו, יודע, געלאָפן, ווען איך האָב באַפוילן שטיין?

— איך... מורא געהאַט.

— אַזוי? ווי אַלט ביסטו?

— זעכצן.

— אַלזאָ, זעכצן שמיץ קריגסטו, וואָס דו האָסט פאַר מיר דײַן היטל ניט אַראָפּגעצויגן, און נאָך זעכצן, וואָס דו ביסט ניט אויף מײַן באַפעל שטיין געבליבן.

דעם פּרעזעס איז איבערגעגעבן געוואָרן די בכבודיקע פֿונקציע אויסצופֿירן די עקזעקוציע.

— און איצט, דוואָרעצער אידן, זאָגט אַ דאַנק דעם הערן מייערס פֿאַר דער לעקציע וואָס ער האָט אייך געגעבן, וואָס ער האָט זיך גענומען אייך לערנען סטאַט, — ווענדעט זיך דער פּרעזעס צום עולם.

— אַ דאַנק! — ענטפֿערט אַ צעשוווּמענער כאָר פֿון שטימען.

פֿון דעם טאָג אָן האָבן דוואָרעצער אידן שוין געוווּסט, אַז מען מוז פֿאַר נאַטשאַלסטוואָ דרך ארץ אַרויסווייזן.

*

מען איז אַרויס פֿון זשעטל באַגינען. איצט הייבט שוין אָן צו דעמערן. אמת, עס איז אַ מיאוסער נאָוועמבער־טאָג, עס ווערט פֿרי פֿינצטער, אָבער דאָך שוין אָוונט. אַ זייגער 5—6. מען איז מיד, דורכגעפֿראָרן און הונגעריק. אָבער מען שטייט נאָך אַלץ אויף דער גאַס אין די צווייַ „רייען" און מען וואַרט.

ענדלעך הייסט מען אַרייַנגיין אין דער חורבה. אין אַ פּאָר שעה אַרום לייענט מען פֿאָר, ווּ ווער עס דאַרף גיין. מען האָט פֿאַרטיילט די אָנגעקומענע אַרבעטער צווישן די דוואָרעצער בעלי־בתים און געהייסן מאָרגן 7 פֿרי זיך שטעלן ווידער אויפֿן זעלבן פּלאַץ.

דער ערשטער שטיינערנער טאָג

אַ פֿינצטערער, שניידנדיקער פֿרימאָרגן. אויפֿן פּלאַץ שטייען אויסגעשטעלט איבער 800 מאַן, צווישן זיי 12—10 יעריקע קינדער און אַלטע לייט איבער 60. די ראַטמענער מיט רויטע אָפּגעפֿרוירענע נעזער זייַנען מער ענלעך צו הענער, וואָס פּרוּבירן אַרייַנטראָגן עטוואָס אָרדנונג אין דער סטאַדע דערשראָקענע הינער. מען סאָרטירט לאַנג, מען טיילט אין בריגאַדעס, נאָמינירט בריגאַדירן. ביסלעכווייַז ווערט עס טאָג. אַ וויינענדיקער פֿאַרכמאַרעטער הימל צעשפּרייט זיך איבער דעם בלאָטיקן דוואָרעץ מיט זייַנע הילצערנע כאַטקעס און האַלב־צעשטערטע פּלויטן. נאָר אין מיטן מאַרק סטאַרטשעט חוצפּהדיק אַרויס דאָס מויערל פֿון איינעם פֿון די „יודן־ראַטמענער".

ענדלעך רירט מען זיך פֿון אָרט. פֿאָרויס גייען די דוואָרעצער בריגאַדעס און נאָך זיי שלעפּן זיך די זשעטלער. מען גייט דורך דעם מאַרק, וועלכער איז פֿול מיט צונויפֿגעפֿאָרענע פּויערים פֿון די אַרומיקע דערפֿער. אונטער זייערע בליקן קורטשעסטו זיך שמערצלעך צונויף פֿון שאַנדע, פֿילסט ממש אַ פֿיזישן ווייטאָק.

צום גליק איז שוין די „דעפּיליאַדע" געענדיקט. מיר גייען פֿאַרבייַ אַ צעשטערטע וואַסער־מיל, דורך גערטנער, פֿעלדער. ענדלעך זייַנען מיר אויפֿן פּלאַץ. שטיינער, שטיינער און שטיינער... שטיינער אָן אַ ברעג און אָן אַ מאָס. שטיינער פֿון די פֿאַרשיידנסטע פֿאָרמען און גרויסן. געוויס איז דאָ דאָס גאַנצע לאַנד מיט אַלע זייַנע באַשעפֿענישן פֿאַרוואַנדלט געוואָרן אין שטיינער. זיי ליגן דאָ ערטערווייַז אין הויכע קופּעס, ערטערווייַז איז מיט זיי אויסגעפּלאַסטערט די ערד.

פֿאַרן אויסברוך פֿון קריג האָט זיך דאָ געבויט אַן אַעראָדראָם. מעכאַניש ציִסטו אויס די האַנט און הייבסט אויף פֿון דער ערד אַזאַ מין קאַלטן גאַסן־שטיינדל, און עס דאַכט זיך דיר, אַז דו האָסט זיך מיטן שטיין געביטן מיט די ראָלן: דער שטיין איז לעבעדיק, האָט זייַן געשיכטע, זייַן נשמה, ער רעדט און דערציילט:

דאָ איז פֿריער געווען אַן אַרבעטס־לאַגער פֿאַר פֿאַרברעכער. די אַרעסטאַנטן פֿלעגן, אַזוי ווי מיר, פֿאַרבייַמאַרשירן יעדן טאָג פֿאַרבייַ די אייַנוווינער אין קאָלאָנעס צו דער אַרבעט. די פֿאַרברעכער האָבן געבויט דעם אַעראָדראָם. זיי האָבן עס אָנגעוואָרפֿן די קופּעס שטיינער. יעדער שטיינדל איז געלעגן אין האַנט בייַ אַזאַ פֿאַרמשפּטן, וואָס האָט געהאַט זייַן אייגענעם, נאָר אים אַליין באַוווּסטן אינערלעכן לעבן...

אַזוי דערציילן די שטיינער. און דו שפּירסט, אַז אַליין קענסטו גאָרניט זאָגן, דו האָסט ניט קיין רעכט צו לעבן, דו ביסט שטום.

— אָט די שטיינער, — דערקלערן די „פֿאָראַרבעטערס", — מוזן צוגעפֿירט ווערן צו דער באַן־ליניע און אָנגעלאָדן אין די דערלאַנגטע וואַגאָנעס.

עס פֿאָרן אָן פּויערישע פֿורן. די בריגאַדעס שטעלן זיך אויס לעבן זיי און די אַרבעט הייבט זיך אָן. דו אייַלסט זיך, דו מוזט באַווייַזן אָנלאָדן אַלע פֿורן, עס זאָל זיך ניט קלייבן נעבן דיר קיין ריי. פֿילסט אָן איין פֿור נאָך דער אַנדערער. דער רוקן ברעכט דיר פֿון כסדרדיקן בויגן זיך, די הענט זייַנען צעריסן, צעבלוטיקט פֿון די שטיינער־שפּיצן. נאָר צום אָוונט איז נאָך אַזוי ווייַט... דער טאָג איז ווי פֿאַרכּישופֿט, ער האָט גאָר קיין סוף ניט.

דו באַוועגסט זיך אויטאָמאַטיש צווישן די אַנדערע לעבעדיקע נאַסע קופּעס שמאַטעס, — אַזוי זעען אויס די אידישע אַרבעטער. נאָך אַ שטיין און נאָך אַ שטיין פֿאַלט אין וואָגן.

— היי, באַבע, דו רו זיך אָפּ אַביסל, איך וועל שוין אַליין אָנוואַרפֿן דעם וואָגן, — רופֿט זיך צו מייַן אַכצן־יעריקער שכנה אַ ברייטפּלייציקער שוין עלטערער פּויער, אָנגעטאָן אין אַ גרויער, פֿון אַ סאָוועטישן שינעל איבערגענייטער קורטקע. ער שפּרינגט אַרויס לייכט, יוגנטלעך פֿון וואָגן, גיט אַ הויב מיט איין האַנט אַ שטיין, וואָס מיר האָבן זאַלבעפֿערט קוים געקענט רירן פֿון אָרט, און מאָמענטאַל ווערט דער וואָגן אָנגעלאָדן. ער שמייכלט אונדז גוטמוטיק צו און פֿאָרט אָפּ. אַזוינע פֿאַלן זייַנען אויך שפּעטער געווען. אַנדערע פּויערים פֿלעגן זייערע באַקאַנטע אידן אַפֿילו אָפּגעבן זייערע מיטגעבראַכטע מאָלצייטן. אָבער פֿון זייערע רחמנותפֿולע בליקן פֿלעגט ווערן אויפֿן האַרצן נאָך שווערער.

ענדלעך גייט מען „אַהיים". די פֿאָראַרבעטער גיבן די בריגאַדירן אַ באַפֿעל זיך אויסצושטעלן. מען מאַרשירט צוריק.

אין שטעטל אויפֿן מאַרק — שטיי ווידער. עס קומט פֿאָר אַ ציילונג: צו האָבן זיך אומגעקערט אין שטאַל אַלע אַרבעטס־בהמות? אפֿשר פֿעלט ווער? מען פּרוּווט נאָך אַ שעה־אַנדערטהאַלבן. די ציילונג איז געענדיקט, אָבער אַהיים גייט מען נאָך אַלץ ניט. עס שאַדט ניט, דער שטאַל וועט ניט אַנטלויפֿן... מען וואַרט אויפֿן מאַרק ווידער. צו וואָס? ווער ווייסט...

מיט אַמאָל פֿאָרט צו אַ בריטשקע אייַנגעשפּאַנט אין אַ פּאָר גוט־אָפּגעפּאַשעטע פֿערד. פֿון בריטשקע שפּרינגט אַרויס אַ נידעריקער דיקער פֿאַרשוין, אין אַ קורצן פֿעלצל און אַ פֿעלך־היטל. ער שטעלט זיך אויפֿן בריקל פֿון דערבייַיִקן געוועזע־

נעם אידישן מויער. און אַרום אים אייניקע באַוואָפנטע מענער. מיר כאַפּן פאַרשטיין: עס איז „זיין מאַיעסטעט דער אינזשי־ניער; דער קאָמענדאַנט פון לאַגער.

דער אינזשיניער רופט זיך אָפּ צו די פאָראַרבעטער אין אַ שיין־קלינגעדיקן פּויליש:

— ווי אַרבעטן די זשידעס?

— ג׳יט, פּאַניע אינזשיניעזשע.

דאַן לייגט ער פאַר אונז אַוועק אין דייטש אַ דרשה בזה הלשון:

— יודן! איר זייט געבראַכט געוואָרן אַהער צו אַרבעטן. אייגנטלעך, האָט איר שוין לאַנג קיין רעכט צו לעבן, נאָר אַ דאַנק מיר וועט איר לעבן. איך וועל ראַטעווען אייער לעבן. ווילט איר אָבער לעבן — דאַן מוזט איר אַרבעטן זייער טיכ־טיק. אין געגנפאַל דאַרפן מיר אייך ניט האָבן. מיר וועלן אויף אייער אָרט ברענגען קריגס־געפאַנגענע. פערשטאַנדען?!

ניטאָ וואָס צו פאַרשטיין. קלאָרע דיבורים...

אונזער ערשטער אַרבעטס־טאָג איז געווען געענדיקט.

טעג און נעכט

און אַזוי האָבן זיך אַוועקגעצויגן טעג און נעכט. לאַנגע, מאַטערנדיקע טעג און אַזוינע קורצע נעכט...

מען קומט אַהיים נאַס, דורכגעפרוירן. מען באַוויזט ניט אויסצוטריקענען די בגדים, און מען מוז שוין ווידער גיין.

און עסן? — אידן דאַרפן דען עסן?

אין אַ וואָך אַרום האָט דער אידן־ראַט געפּועלט ביים אינ־זשיניער, ער זאָל דערלויבן עפענען פאַר די אַרבעטער אַ קיך. יעדן אָוונט, נאָך דער אַרבעט, פלעגט זיך אויסשטעלן פאַרן אַריינגאַנג אין קיך אַ לאַנגע ריי פון אידישע אַרבעטער מיט שיסעלעך אָדער קריגעלעך אין די הענט. די קעכן, אין אַ שירץ אויף וועלכן מען דערקענט שוין לאַנג ניט פון וועלכער פאַרב ער איז, גיט אַ לאָז אַריין דעם קאָכלעפל אין קעסל און אַ קער אויס אין אונטערגעשטעלטן קריגל. דער עולם פּרובירט זיך דינגען: צו ווייניק געגעבן, צו שיטער...

— יאַנקל, וואַרף נאָר אַראָפּ די הויזן און מאַך נאָר אַ נורקע אין קעסל. אפשר וועסט פון דעק אַרויספישן עפּעס אַ קאַרטאָפל?!...

דער עולם לאַכט, אָבער עס איז שווער פעסטצושטעלן, צי ס׳זיינען טרערן אָדער געלעכטער.

אין אַ קורצער צייט אַרום ווערט געעפנט אויך אַ בעקעריי. אַרבעטער קריגן שוין פון אינזשיעניער 120 גראַם ברויט אַ טאָג. אַ האַלב ליטער אַזוי־גערופענע געקעכץ און 120 גראַם ברויט טעגלעך איז פאַר אַ אידישן אַרבעטער איבער גענוג. און דער אינזשיניער גייט אַרום איבער די געסלעך פון געטאָ אַ צופרי־דענער פון זיין גרויסמוטיקייט.

— נו, בייראַך, — קלאַפּט ער דעם פּרעזעס פון „יודען־ראַט" משה גוטן ברודער איבערן אַקסל, — איצט זיינען דיינע אידן זאַט. זעט איר זאָלט גוט אַרבעטן.

אָבער, כאָטש דער אידן־ראַט האָט שפּעטער אָנגעהויבן אַ דאַנק דער בעקעריי אַרויסגעבן די פרעמדע אַרבעטער ביז אַ האַלבן קילאָ ברויט, זיינען די רייען וואָס ווייטער געוואָרן שיטערער און די הענט פון די אַרבעטנדיקע פון טאָג צו טאָג שוואַכער...

*

ווינטער אין פעלד, ווינטער אין שטעטל און נאָך ווינטער־דיקער אין די הערצער פון די אידישע אַרבעטער. דער צוגע־פרוירענער שניי קנאַקט אונטער די פיס. זעלטן ווער עס האָט גאַנצע שיך. דער עולם וויקלט אַרום די פיס מיט זעק, בינדט אַרום מיט שטריק און גייט צו די שטיינער.

די שטיינער זיינען באַדעקט מיט שניי, מען זעט זיי ניט אַרויס. דו קראַצסט מיט די נעגל אין אייז, פּרובירסט אַרויס־דראַפּען דעם צוגעפרוירענעם שטיין. דער שטעקט אָבער פעסט: ער איז שטאַרקער פון אידישן אַרבעטער.

מען אַרבעט שוין אין סמענעס: די ערשטע שיכט ביז 12 אַ זייגער, די צווייטע — פון צוועלף ביז פינצטער. זעלטן ווען עס באַוויזט זיך אַ פויעריש פורל. דו שטייסט אַ פאַרפרוירע־נער אויפן פּלאַץ און קוקסט אַראָפּ צו די ווייסע האָריזאָנטן, העט דאָרטן, וווּ דער וועג גייט אין הימל אַריין: אפשר וועט פון ערגעץ וווּ אָנפאָרן עפּעס אַ פור און איבעררייסן די מאָ־טערנדיקע איינטאָניקייט פון סטאַרטשען אומנוציק אויפן פּלאַץ.

אייניקע בריגאַדירן האָבן געבראַכט לאָמען. מען פּרובירט דורכהאַקן די אייזיקע פאַנצערס אַרום די שטיינער. אָבער צוקומען צו אַ לאָם קענען נאָר פּריווילעגירטע פּערזאָנען.

די פּוילישע פאָראַרבעטער זיינען ניט צו שטרענג: אויך זיי לאַנגווייליקט דער אומנוציקער פרירן אויפן פּלאַץ. זיי וויסן גאַנץ גוט צו וואָס מען האָט דאָ צונויפגעיאָגט די יונגע קינדער און די עלטערע פרויען... די שטיינער דאַרף מען דאָך איצט האָבן ווי אַ לאָך אין קאָפּ. עס קומען שוין לאַנג ניט אָן קיין וואַגאָנעס. די שטיינער ווערן פון די פריערשע פורלעך אויסגעשאָטן ביי דער באַן־ליניע און טאָג נאָך טאָג בלייבט אויף זיי ליגן אַ נייע שיכט שניי מיט אייז.

איבערן ווייספאַרשנייטן פעלד שלענגלט זיך אַ בלוי־רויער רויך פון פייערן, וואָס די אינגלעך האָבן פאַנאַנדערגעלייגט נעבן אַ קופּע שטיינער. דעם פייער זעט מען ניט אַרויס: ער איז אַרומגערינגלט פון אַלע זייטן.

— דו ווייסט, מען זאָגט אַז די סאָוועטן האָבן שוין פאַר־נומען מינסק, — רופט זיך אָפּ אַ דיקע זיבצניעריקע מיידל מיט אַ ראַדיושקע אויפן קאָפּ.

— טאַקע?!... מיר האָבן דאָך נעכטן גייענדיק פון דער אַרבעט אַהיים געהערט דומפּע קלעפּ. איטשע זאָגט, דאָס זיינען האַרמאַטן־קלעפּ. ער ווייסט, איטשע, ער איז דאָך געווען אַ סאָלדאַט.

— איבערהויפּט — רופט זיך אָפּ אַ רויטהאָריקע זשוואָווע מיידל מיט אַ פּנים וואָס דערמאָנט שטאַרק אָן אַ שנאָבל פון אַ קאַטשקע, — די פויערים זאָגן, אַז ער וועט דאָ זיין העכסטנס ביז ניי־יאָר.

— די פויערים ווייסן אַ סך!...

— שווייג דו! די פויערים ווייסן אַלץ, אָט דאָ ניט ווייט איז פאַראַן אַן אַלטער פויער. ער טייטשט אַלץ פון דער ביבליע. ער זאָגט, אַז די דייטשן וועלן דאָ זיין 28 וואָכן, 18 טעג און 8 שעה. דאָס דאַרף זיך ענדיקן פּונקט ניי־יאָר.

— אָט, כ׳ווייס וואָס עס זאָגט אַ פויער... דו הער וואָס

דער שמש'טע האָט זיך אַנוסטן געחלומט. זי איז דאָך אַ צדקנית אַ אידענע. אַ קלייניקייט אַזאַ פרומקייט!...

די פנימער ווערן פון נייגעריקייט שפּיציקער, די אויגן הויבן אָן צו גלאַנצן.

— אָט חלומט זיך מיר, זאָגט די שמש'טע, א גרויסע רויטע קו מיט אַ פּאָר סטראַשנע פאַרצווייגטע הערנער. און די קו וואַרפט זיך אויף מיר און וויל מיך שטעכן. וואָס טו איך? איך מאַך אַ געוואַלד. רופט זיך אָפּ צו מיר די קו: שריי ניט, אידענע, איך וועל דיך ניט שטעכן. איך וועל איבערהויפּט קיין אידן מער ניט שטעכן. איר זאָלט נאָר דאַוונען און אויסראָטן ביי זיך די טריפות.

— האַ, איר הערט, איר הערט?... די טריפות...

— און צווישן זיך גערעדט, — רופט זיך אָפּ אַ גראָבע דוואָרעצער אידענע; זי איז אין די גוטע יאָרן געווען אַ בעקערקע, און נאָך איצטער דערמאָנט איר פּנים אַ פריש־אויס־געבאַקענע בולקע, — אַ קלייניקייט די זשעטלער!... דאָס איז דאָך די טריפות אַליין! זיי מאַכן דאָך אונז אומגליקלעך. אָט גיי איך אנוסטן אַריין צו ציפּקע ביילעס און איך זע, ווי חיים־יאַנקל דעם זשעטלערס מויד... טפו, טפו... זי איז דאָ צומאָל נישטאָ? זע איך ווי די טריפה'נע מויד האַלט אין האַנט אַ שטיק סאַלע און פּאַקט אין טריפהנעם האַלז אַריין. טפו זאָל עס ווערן, עס האָט מיך געכאַפּט צום ברעכן.

— מיינט איר וואָס? דאָס האָבן די בעזשענצעס אַריינ־געבראַכט קיין זשעטל. זשעטל איז אַמאָל געווען אַ אידישע שטאָט, אַ לייטישע שטאָט...

— ווער דען, אויב ניט די בעזשענצעס?... זיינען אָנגע־פאָרן דער רוח ווייסט זיי פון וואַנען און מען קאָרמעט זיי, און קיכלט זיי... און אַלע אומגליקן זיינען נאָר פון זיי. אַזוינע ליידאַקעס, אַזוינע אפּיקורסים!... איז דאָרטן דאָ אַ שוסטער, איז עס דער ליידאַק אַליין. דער רב האָט באַפוילן צו פאַסטן יעדן מאָנטיק און דאָנערשטיק, זאָגט ער, דער שוסטער, ער וועט ניט פאַסטן, ער האַלט ניט פון דעם.

— אַ באָלשעוויק, ניטאָ וואָס צו ריידן.

— אָט צוליב אַזוינע קען ניט קומען די גאולה. ווען אַלע וואָלטן געווען פרום, וואָלטן מיר שוין לאַנג אויסגעלייזט געוואָרן.

— פון וועמען דערוואַרט איר עס די גאולה? — רוף איך מיר אָן תמעוואַטע פון דער זייט.

די רעדנערקע גיט אויף מיר אַ קוק מיט חשד און ענטפערט ביין:

— פון וועמען דען? מען זאָגט דאָך, אַז די סאָוועטן האָבן שוין פאַרנומען מינסק.

— פון די סאָוועטן, הייסט עס? אָבער זיי זיינען דאָך אַלע טריפהניאַקעס, ליידאַקעס, באָלשעוויקעס... טאָ ווי וועט עס זיין?...

— דאָס איז דאָך די צרה, אַז צווישן אידן זיינען דאָ אַזוינע ווי איר. זיי זיינען גוים, זיי מעגן, און אידן טאָרן ניט עסן קיין טריפות.

קעגן אַזוינע רייד זיינען שוין ניטאָ קיין אַרגומענטן. גיי און דיסקוטיר מיט איר...

עס דערהערט זיך אַ דומפּער קנאַל.

— איר הערט? איר הערט? דאָס גייען זיי!...

עס איז דעצעמבער 1941. ווויל איז דעם גלויביקן.

קערסט זיך אָפּ מיט פאַרדרוס. אַנטקעגן דיר הענגט צווישן צוויי סאָסנעס אַ בלייכע, דערשראָקענע זון. זי שווייגט כאָטש, און דאָס איז גוט.

✶

דערווײַלע זיינען אָנגעקומען נייע טראַנספּאָרטן אידישע אַרבעטער פון דער געגנט, וואָס איז ביזן קריג געווען די סאָוועטיש־פּוילישע גרענעץ, פון די שטעטלעך איוויעניעץ, רוביזשעוויטש, לובטש, נאַליבאָק א. אַנד. דער אידישער געטאָ, וואָס האָט פריער פאַרנומען עפּעס אַן אָנדערטהאַלבן געסלעך, איז געוואָרן נאָך ענגער. די פּראָדוקטן און ברויט־פּראַגע איז געוואָרן נאָך האַרבער. פאַרן אידן־ראַט האָט זיך געשטעלט אַ שווערע אויפגאַבע צו באַזאָרגן די אידישע באַפעלקערונג מיט ברויט. מען האָט אָנגעהויבן זוכן אַ וועג צום אינזשיניער, און מען האָט זי געפונען.

איין שיינעם טאָג איז צום אַרבעטספּלאַץ צוגעפאָרן אַ שליטעלע איינגעשפּאַנט אין אַ פּאָר גניאַדע פערד. מיר האָבן שוין פון דערווייטנס געמערקט דעם סילועט פון אינזשיניערס געהילף, וועלכער האָט געלייטעט מיט דער אַרבעט אויפן פּלאַץ... לעבן אים איז געזעסן אַ יונגע בלאָנדע פרוי, אָנגעטאָן אין אַ גראַנאַטענעם, גוט אָפּגעריבענעם מאַנטל.

— דאָס איז דעם אינזשיניערס „פּריוואַט־סעקרעטאַרין", אַ פּאָלקע פון בריסק, — אינפאָרמירט איינער פון די פּוילישע פאָראַרבעטער, באַגלייטנדיק זיין דערקלערונג מיט אַ ציניש׳ן שמייכל.

די ברישקע איז געבליבן שטיין לעבן די קופּעס שטיי־נער, ווו מיר האָבן געאַרבעט. די „סעקרעטאַרין" קוקט נייגעריק אויף די אידישע אַרבעטער, ווי זיי וואָלטן געווען ווילדע חיות אין אַ זאָאָ־פּאַרק. מיר שטייען אַנטקעגן איר און קוקן איר גלייך אין טעמפּן פּנים אַריין, אין אַ געזיכט פון אַ געמאָלענער לאַלקע, געדאַנקענלאָז, געפּיללאָז און פּוסט, ווי עס זיינען אונזערע מאָגנס... געוויס האָט זי פון אונזערע בליקן אויס־געלעזן אַזוי פיל שנאה און פאַראַכטונג, אַז אפילו זי איז רויט געוואָרן און האָט זיך אָפּגעדרייט.

יע, די פריילן אירענאַ האָט דעם אידן־ראַט געעפנט די טירן צו דעם אינזשיניערס „גרויסמוטיקייט". עס האָבן זיך אַ שאָט געגעבן אויפן אידן־ראַט באַשטעלונגען: אַ פּעלץ־מאַנטל פאַר דער פריילן אירענאַ, זיידנס אויף קליידער פאַר דער סעקרעטאַרין, טופל, זאָקן, וועש, און אַזוי ווייטער און ווייטער.

מען האָט אַראָפּגעבראַכט פון לובטש, פון אַ מרחק באַ 50—60 ק"מ, ספּעציעלע אידישע שניידערס אויסצופאַרטיקן די גאַרדעראָבע פאַר דער סעקרעטאַרין.

אין אידן־ראַט איז געוואָרן לעבעדיק: מען האָט געקראָגן אַ דערלויבעניש אַריינצופירן מעל אין געטאָ. אָבער ווו נעמט מען דערצו מיטלען?

איז געפאָרן דער „אויסלאַנדס־מיניסטער" פון דוואָרעצער „יודען־ראַט", הער נאָוויק, אין די אַרומיקע שטעטלעך, וואָס זייערע אידן, דערהויפּט יוגנט, האָבן געאַרבעט אין דוואָרעץ, האָט געלאָזט צוזאַמענרופן די אידן און געדרשנט:

— אידישע טאָטעס און מאַמעס! ווילט איר אייערע קינ־

דער זאָלן אין דוואָרעץ עסן ברויט. דאַן עפֿנט אייערע קאָמאָדעס און נעמט אַרויס פֿון זיי די צירונג, וואָס איר האָט נאָך ניט אָפּגעגעבן דעם דייטש. גיט אַוועק דאָס לעצטע.

וואָס טוען דען ניט טאַטע־מאַמע פֿאַר זייערע קינדער? האָט מען אַרויסגעגראָבן דאָס לעצטע, וואָס מען האָט געהאַט אָפּגעראַטעוועט פֿון דייטש. מען האָט אַרויסגענומען אַמאָליקע אויערינגלעך, אַלטע זייגערלעך אויף לאַנגע קייטן... צירונג, וואָס איז געגאַנגען בירושה פֿון דור צו דור, פֿון באָבען צו דער מאַמען, און וואָס די מאַמע האָט געחלומט עס שענקען דער טאָכטער, ווען זי וועט, אם ירצה השם, אַ כלה ווערן. מען האָט עס איצט שוין געהאַט באַהאַלטן אויף דער שוואַרצער מינוט, און מען האָט עס אָפּגעגעבן נאָוויקן.

און דערפֿון איז געוואָרן מעל און אידישע אַרבעטער אין דוואָרעץ פֿון די פֿרעמדע שטעטלעך האָבן געקראָגן צו אַ האַלב קילאָ ברויט אַ טאָג.

אָבער נאָר אַ האַלב קילאָ ברויט אַ טאָג, אָן קיין שום אַנדערע פּראָדוקטן, האָט ניט זאַט געמאַכט דעם אַרבעטער. מען האָט גענומען זוכן פֿאַרשיידענע מיטלען, ווי אַזוי צוצופֿאָרן צו זיך אין שטעטל און אַראָפּברענגען אַביסל פּראָדוקטן, אָדער — אין גאַנצן פּטור ווערן פֿון לאַגער. די רייכערע האָבן זיך שנעל אָריענטירט אין דער לאַגע... און דער אינזשיניער, וואָס איז שנעל דערגאַנגען דעם סוד אַז דער „יודען־ראַט" איז אַ מעלקעדיקע קו, האָט זיך לאַנג ניט געלאָזט בעטן. ער האָט איצט אָפּט געדאַרפֿט וואָס האָבן: דאָ אַ פֿוטער, דאָ שטיוול, אַ טעפּיך, מעבל, זייגערס, בריליאַנטן א. אַ. וו.

דער אינזשיניער איז אָבער געווען אַ „דימענטענער" מענטש, — „גאָר ניט קיין דייטש". האָט מען געכאַפּט אַ אידן האַנדלענדיק אויסערן געטאָ אַ הון — קומט דאָך אים טויט־שטראָף. האָט מען אים געבראַכט צום אינזשיניער. דער ווידער שיקט רופֿן בייראַכן אָדער נאָוויקן, זיינע „אַנפֿאַרטרויטע" אידן.

— היי, בייראַך, ס'איז דיינער אַ איד?

— מיינער, הער אינזשיניער.

— סטייטש?... הלמאי גייט ער אויסערן געטאָ און האָט נאָך די חוצפּה צו האַנדלען אַ הון?... ווייסטו דען ניט, אַז אידן מעגן עסן נאָר 120 גראַם ברויט און אַ האַלב ליטער געקעכץ אַ טאָג?!...

— בע, מע...

בקיצור, מען קומט דורך. דער איד קריגט אַ צענדליק שמיץ, דער אינזשיניער אַ גאָלדן רינג מיט אַ דימענטל, און... מען גייט ווידער אויסערן געטאָ... ווייל עסן דאַרף מען אפֿילו אין דוואָרעץ...

פּעלצן

דערווײלע ווערן די פֿרעסט אַלץ שטאַרקער: דער ווינטער איז שוין אין פֿולן ברען. און מיט אַמאָל קומט אָן פֿון נאָוואָגרודקער געביטס־קאָמיסאַר אַ פֿרישע גזירה:

אידן האָבן ניט קיין רעכט צו טראָגן וועלכע ניט איז פּעלצוואַרג. אַלע פֿוטער־וואַרג, אַלע קאָזשוכעס מוזן ווערן אָפּגעגעבן דעם דייטש.

אין געטאָ טוט זיך חושך. די קאָזשוכעס זיינען כמעט דאָס איינציקע וואַרעמע אָנטועכץ פֿון אידישן אַרבעטער. היינט נעם און גיב עס אָפּ! מיט וואָס וועט מען גיין צו די שטיינער?

אין „יודען־ראַט" אַ געלאַף, אַ טומל... וואָס זאָל מען טאָן? מען לויפֿט צום אינזשיניער. דער קוועטשט מיט די פּלייצעס:

— איך קען גאָרניט העלפֿן. דער באַפֿעל איז פֿון דער העכערער מאַכט. איך וועל פּרובירן אינטערווענירן.

איך קוק אויף מיין פּעלצל, וועלכן פֿריינט האָבן מיר צוגעשיקט אין לאַגער. איך זאָל ביי די שטיינער ניט פֿאַרפֿרירן ווערן. ווי וועל איך עס אים אָפּגעבן?

— אויב ניט פֿאַר מיר, איז אויך פֿאַר דיר ניט!...

איך האָב שוין אין האַנט אַ שאַרפֿע שער און גלייך פֿאַלן ביידע אָפּגעשניטענע אַרבל פֿון קאָזשוכל אויף דער פּאָדלאָגע. אָבער אין דרויסן איז דאָך 28 גראַד פֿראָסט. ווי שטייט מען אויס אָן אַ מאַנטל די 6 שעה אין דרויסן?

— היי, ווער עס ריזיקירט ניט דער האָט ניט...

איך נעם מיין זומער־מאַנטל, טרען אויף דעם אונטער־שלאַק, צעטרען דעם פּעלצל אויף שטיקער און הויב אים אָן אַריינבייען אין זומער־מאַנטל אונטער דער פּאָדשעווקע. קיין קאָזשוך וועל איך ניט טראָגן, אָבער וואַרים וועט מיר זיין.

איך האַלט נאָך אין מיטן דער אַרבעט, אַז עס גייט אַריין מיין בעל־הבית'טע.

— סאָניע, אייער פּעלצל האָט איר שוין אָפּגעגעבן?

דאָ דערזעט זי מיין אָפּעראַציע:

— אוי, וויי איז מיר!... וואָס טוט איר? איר ברענגט אונז אַלעמען אום, — פֿאַרברעכט זי מיט די הענט. מען וועט דאָך צוליב אייך אונז אלעמען פּטרן... האָט רחמנות אויף מיינע קינדער!

— הערט, חיה, פּטרן וועט מען אונז במילא. אָבער ניט צוליבן פּעלצל, נאָר ווייל מיר זיינען אידן.

— וואָס, דער לעבן איז אייך שוין נמאס געוואָרן? אָבער מיר ווילן נאָך לעבן. האָט רחמנות און טראָגט אַוועק דעם פּעלצל!...

בקיצור, ווען איך האָב פֿאַרענדיקנדיק נייען אַרויסגעגאַנגען פֿון שטוב, האָט מיך נאָך לאַנג נאָכגעפֿאָלגט דאָס טענה'נען און וויינען פֿון מיין בעל־הבית'טע.

✶

עס איז דער ערשטער טאָג ראָזשדעסטוואָ. אָבער זינט איך לעב, האָב איך נאָך אַזאַ טאָג ניט געזען. עס איז שווער צו אונטערשיידן, איז עס טאָג צי אָוונט. דער ווינט וואָיעט, ווי אַ צעווילדעוועטע חיה. ער כאַפּט אַלע ווײלע אויף פֿון דער ערד גאַנצע קנוילן צוזאַמענגעפּרוירענעם שניי מיט שטיינדלעך און שליידערט עס דיר אין פּנים אַריין. דאַן כאַפּט ער דיך אַליין אויף, דרייט דיך אייניקע מאָל אַרום זיך און וואַרפֿט דיר צו דער ערד.

מיר גייען און קענען בשום אופֿן ניט געפֿינען דעם פּלאַץ, קערן זיך אייניקע מאָל צוריק און טאַפּן ווייטער. לויט דעם זייגער איז שוין גרויסער טאָג, אָבער אַרום אונז איז אַזאַ דיקע גרויקייט, ווי מיר וואָלטן געגאַנגען דורך עפּעס אַ גרויער קאַשע, וואָס פֿילט אָן דעם גאַנצן חלל. דו זעסט ניט מער, ווי אויף אַ מעטערדיקן ראַדיוס אַרום זיך, ווייטער איז לויטער גרויקייט... דאָס געזיכט שטאַרצט דיר פֿון די קלעפּ, וואָס דו קריגסט דורך די שניי־וויכערס, די אויגן אַנטצונדן פֿון אָנשטרענגונג, דער קאָפּ שווער, ווי ער וואָלט וועלן זיך אַראָפּ־

קייקלען פון פלייצע. אַבי נאָר ניט דאַרפן זיך אַרומבלאָנקען אין דער גרויקייט...

קוים געפונען דעם פּלאַץ. וואָס ווייטער?

מען שטייט ווי אַ סטאַדע פאַרלוירענע שעפסן. עס קלאַפּט אַ צאָן אָן אַ צאָן. דער עולם איז נאַקעט: מען האָט אַלע פעלצלעך אָפּגעגעבן דעם דייטש. די אויסגעהונגערטע קערפּערס וויגן זיך, ווי שאָטנס, צום טאַקט פון ווינט.

קיין איין פּורל זעט מען ניט. וואָס פאַראַ משוגענער ווען עס אַרויספאָרן פון שטוב אין אַזאַ זאַווערוכע? דערצו איז עס נאָך חגא.

און מיר?... וואָס שטייען מיר דאָ אויפן פעלד? געוויס אַ מחנה משוגעים, וואָס האָט זיך אַרויסגעריסן פון משוגעים־הויז...

עס הויבט אָן צו פרירן דאָס שפייעכץ אין מויל, דער אָטעם אין די לונגען. און מיטאַמאָל ברעכט אויס סטיכיש אַ געזאַנג:

כל נדרי...

דער רעליגיעזער געזאַנג, וואָס איז מער ענלעך צו אַ געוויין, צעמישט זיך מיטן וואָיען פון ווינט און שאַפט אַן אויסטערלישע סימפאָניע.

דער עולם פאַרגעסט אין הונגער, פאַרגעסט, אַז דער גאַנצער קערפּער איז שוין פון קעלט פאַרגליווערט, אַז די פיס זיינען שוין לאַנג פון פראָסט אימפּילבאַר געוואָרן...

עס גלייכן זיך אויס די איינגעהויקערטע רוקנס, די דיינינקע רעקלעך אָן קנעפּ צעפלאַטערן זיך מיטן ווינט, ווי פליגלען פון אונטערגעשאָסענע פייגל, די אויגן באַקומען אַ גלאַנץ. עס שאָקלען זיך פאַנאַנדער די גרויע סילועטן:

„אל מעוז ישועתי..."

איך פיל, ווי עפּעס אַ שטעכיק־האַרטער קנויל קייקלט זיך מיר פון אונטן ביז אויבן, און שטעכט דורך דעם האַלז... אין האַלז ווערט אַלץ ענגער און ענגער, און דער קנויל דריקט אַלץ שטאַרקער... צוויי שווערע האַמערס הויבן אָן קלאַפּן אין ביידע שלייפן און איך פיל, אַז איך פאַל טיף, טיף...

איך האָב זיך אויפגעכאַפּט אין אַ פויערשער כאַטקע ביים פלוג־פּלאַץ, לעבן מיר איז געזעסן אונזער קראַנקן־שוועסטער. פון איר האָב איך זיך דערוווּסט, אַז די קריסטלעכע פאַראַרבעטער זיינען אַוועקגעלאָפן צום אינזשיניער, בעטן מען זאָל אויף היינט אָפּלאָזן פון פּלאַץ.

עס איז געקומען צולויפן דער שאָפער, האָט אַ קוק געטאָן אויף דער סצענע און איז אָן אַ וואָרט אַוועקגעלאָפן צוריק...

אין אַ האַלבער שעה אַרום איז געקומען אַ רייטער מיט אַ באַפעל פון אינזשיניער צו גיין אַהיים.

✶

און אַ מאָדנער טיפּ איז געווען דער „שאָפער". מייערסן, דעם אינזשיניערס פאַרטרעטער, האָבן די אידן גערופן „דער שאָפער", ווייל ער פלעגט פירן שטענדיק דעם אינזשיניערס מאַשין.

פאַרשיידענע מעשיות האָט מען וועגן אים דערציילט.

פּאַסירט אַ געשיכטע, אַז אַ מיעשטשאַנין האָט צעשלאָגן אַ אידישן אַרבעטער. דער איד, נעבעך, האָט זיך אַ קראַץ געטאָן איבערן צעקלאַפּטן אָרט און פאַרשוויגן. די מעשה איז דערגאַנגען צום שאָפער. ער קומט צולויפן אַ פאַרסאָפּעטער אויפן אַרבעטס־פּלאַץ.

— איד, ווער האָט עס דיך געשלאָגן?

דער איד שווייגט. אַ נייס, אַז מען שלאָגט אַ אידן!

— איד, איך באַפעל דיר, זאָלסט מיר שוין זאָגן, ווער עס האָט דיך צעשלאָגן, אָדער דו קריגסט פון מיר אַ צווייטן מאָל!

— אָט, אָט דער פאַרשוין, — שטאַמלט אַרויס דער איד...

— קום מיט מיר — באַפעלט דער שאָפער און שיקט רופן דעם אָנגעוויזענעם מיעשטשאַנין.

ער פירטביידן אַריין אין קאַנטאָר, הייסט דעם קריסט זיך שטעלן אויף די קני און זאָגט צום אידן:

— און דו שטיי איצט און קוק צו!

דאַן דערהערט זיך איין הילכיקער פּאַטש און אַ צווייטער, אַז דער קניענדער שלעגער באַגיסט זיך מיט בלוט, וואָס רינט אים פון זיין צעשלאָגענעם נאָז איבערן רעקל אויף דער פּאָדלאָגע.

— איך וועל דיר ווייזן, פּוילישער הונט, ווי צו שלאָגן מיינע אידן. איך מעג זיי שלאָגן, אָבער דו ניט!

אידן שושקען זיך וועגן דער געשיכטע:

— ווער ווייסט, ווער ווייסט?...

אויף מאָרגן נאָכן שרעקלעכן טאָג האָט זיך באַוויזן דער „שאָפער" אין „יודען־ראַט" און געמאָלדן:

— די אידן, וואָס מען האָט ביי זיי צוגענומען די פעלצלעך, און זיי האָבן ניט קיין וואַרימע מלבושים, זאָלן ניט אַרויס צו דער אַרבעט. איך פאָר קיין נאָוואָגרודעק צום געביטסקאָמיסאַר און איך וועל אים זאָגן: „ווילסטו האָבן אַרבעטער, טאָ גיב די פעלצלעך צוריק".

און אידן קוועטשן מיט די פּלייצעס.

אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט זיך דער שאָפער אומגעקערט פון נאָוואָגרודעק מיט אַ קופּע צוריקגעגעבענע פעלצלעך. מען האָט ניט געגלויבט די אייגענע אויגן.

פאַרשטייט זיך, ווו אַ בעסערער, איז צוריק ניט געקומען. אָבער וואָס פאַראַ איד וועט עס האָבן די חוצפה אפילו צו טראַכטן וועגן אַ בעסערן פעלצל?

די אידן האָבן צוריק אָנגעטאָן זייערע פעלצענע לאַכעס און דער שאָפער אַ פּאָר נייע קנאַקעדיקע שטיוועלעך.

ביים שאָפער

— סאָניע, שטייט אויף, שטייט אויף!...

איך ווייס ניט, צי מיר חלומט זיך עס, אָדער ס'איז ווירקלעכקייט. ס'איז שווער פונאַנדערצורייסן די ווימפּערן, וועלכע זיינען אין ערשטן שלאָף, נאָך מידפולן טאָג, ווי צוזאַמענגעוואַקסן.

איך פיל שוין, ווי עפּעס אַ האַנט טרייסלט מיך שטאַרק פאַר דער פּלייצע.

כ'רייס אויף מיט כוח די אויגן און כ'דערזע פאַר זיך, ווי דורך אַ נעפּל, די הויכע דאַרע געשטאַלט פון פּרעזעס בייראַך.

— סאָניע, שטייט אויף, מיר גייען אויף אַ זאַבאַווע!

כ'קוק אים אָן. ס'כאַפּט מיך אָן אַ כעס. אָבער בייראַך שמייכלט. ער האָט געקענט שמייכלען אין דער גרעסטער צרה.

איך פּרוביר זיך בעטן, ער זאָל מיר לאָזן שלאָפן.

— שטייט אויף, איר מוזט גיין צום אינזשיניער.

קעגן דעם זיינען ניטא קיין ארגומענטן. כ'טו זיך געשווינד אן און גיי ארויס מיטן פרעזעס. ער פירט מיך צום אידן־ראט, ווו עס האבן שוין געווארט 3 מיידלעך.

— געגאנגען, קינדער!

מיר מארשירן צום אינזשיניער. אונטערוועגס דערציילט בייראך, אז דער קאמענדאנט פאדערט פון „יודען־ראט" א דאלמעטשער צום שאפער, וועלכער קען זיך ניט צוזאמענרעדן מיט דער באפעלקערונג. ער וועט איינע פון אונז פיר אויסקלייבן.

מיר גייען צו דער רעזידענץ פון אונזער הערשער. פאר זיין טיר שטייט א וואך. און דער וועכטער איז א... איד. און דער איד באוואכט זיין מאיעסטעט, א גאנצע נאכט — מיט א שטעקן אין האנט.

מיר גייען אריין אין א פאדערצימער. עס איז ווארים. דאס עלעקטרישע ליכט ברענט. אן אנדער וועלט. מיר קוקן אויפן עלעקטרישן לאמפ, ווי אויף א וואונדער, ווי מיר וואלטן עס קיינמאל אין לעבן ניט געהאט געזען. אנטקעגן גייט ארויס די „גארניטשנע" אין א ווייסן שירצל און טשעפיק.

— דער הער אינזשיניער הייסט אריינגיין.

מען האט אונז צוגעפירט צו דער טיר פון זיין שלאפצימער. די ערשטע האב איך געדארפט אריינגיין. דער „הער אינזשיניער" איז געלעגן אין בעט. דער רונדער אין שמאלץ צעגאסענער פנים האט זיך באוויליקט צו מיר אומצודרייען. ער איז געלעגן האלב נאקעט, אן א העמד, און האט ניט געפונען פאר נויטיק ארויפציען די קאלדרע.

— דו קענסט דייטש? פויליש? רוסיש?

ער הייסט מיר איבערזעצן א זאץ אין דייטש, דאן אין פויליש און אין רוסיש.

— יא! וואס איז דיין באשעפטיקונג?

כ'בין דעזאריענטירט. כ'ווייס ניט, וואס צו ענטפערן.

— כ'בין געווען א קרעמערקע.

— א קרעמערקע? אזוי...

— פון וואנען קענסטו די שפראכן?

— פון קראם, פון קליענטור.

— באזיצטו די שפראכן אויך אין שריפט?

— ניין, איך קען ניט שרייבן.

ער האט מיך שארף אנגעקוקט און דורכגעזייט דורך די ציינער:

— פאלגענדע!

עס זיינען איינע נאך דער אנדערער אריין די איבעריקע קאנדידאטקעס און צום סוף בייראך.

כ'האב געקראגן א באפעל זיך צו מעלדן צום שאפער אין קאנטאר.

דער פראסט קנייפט אין די באקן און דער שניי סקריפעט אונטער די פיס. מיר מארשירן מיט בייראכן צו דער קאנטאר.

ענדלעך שטיי איך פאר דעם שאפער.

ער קלערט מיר אויף מיינע פליכטן. איך וועל אויך דארפן אים באדינען, רוימען זיין צימער.

איך פרוביר מיך ווערן. עס ווילט זיך ניט באדינען קיין דייטש. בעסער ביי די שטיינער.

— איר מוזט גיין, מיר האבן ניט קיין אנדערע. מיר דארפן דארטן האבן א מענטשן — טענה'ט בייראך.

איך קען מער ניט ריידן. אין האלז שטיקן טרערן. איך גיי אוועק אן א „זיי געזונט".

*

איך ארבעט שוין ביים שאפער. כ'בין א פריווילעגירטע פערזאן אין געטא. א קלייניקייט? א טשינאווניצע... איך האב א שיין צו גיין אויסערן געטא. איך מעג גיין ביז 11 א זייגער אוונט.

יעדן אינדערפרי 8 א זייגער, מוז איך מיך מעלדן צו מיין שעף. איך דארף אים ברענגען פון קיך זיין פרישטיק, אויפרוימען דאס צימער. דאן איז דער אויפנעם פון קליענטור. די פויערים ריידן פויליש און רוסיש — איך איבערזעץ אין דייטש.

זייער אפט פארט ער אוועק. מיין פליכט איז צו בלייבן ביי אים אין שטוב און ווארטן אויף זיין צוריקקער.

אזוינע טעג זיינען ביי מיר געווען די גליקלעכסטע. איך פלעג קענען אין זיין גרויסן ליכטיקן צימער זיך אויסרוען פון טומל און ענגשאפט אין לאגער. און דער עיקר, איך פלעג קענען אויסוואשן און אויסקאכן מיין געוועש. דער שאפער אליין האט מיר פארגעלייגט זיך צו באנוצן מיט זיין באליע, און דאס איז געווען פאר מיר א גרויסע זאך.

איך האב מיך ביסלעכווייז אנגעהויבן צוגעוווינען און דער פארדר:ס האט אנגעפאנגען זיך אויסוועבן. דערצו האט מיטגעהאלפן די מענטשלעכע באציאונג פון שאפער. ער פלעגט אליין מיר אנהאקן האלץ און איינהייצן די פליטקע. זיין טאן איז אלע מאל געווען העפלעך, אפילו פריינטלעך.

איך פלעג אפטמאל מיר שטעלן די פראגע: ווי אזוי איז עס מעגלעך, אז דער העפלעכער אייראפייער זאל שלאגן די ארבעטער מיט א גומי־שטעקן איבער די קעפ?

איך האב אנגעהויבן מערקן, אז מייערס לאזט שוין איבער דעם גומי־שטעקן אין שטוב. איך פלעג אים פארשליסן אין שראנק. צייטנווייז פלעגט ער מאנען:

— ווו איז דער גומי־שטאק?

— אין שראנק, איר דארפט עס דאך ניט. צו וואס זאל עס זיך וואלגערן?

מייערס פלעגט ארייגלאכן אין די וואנצעס און אוועקגיין. דעם טאג פלעגט זיין א האפנונג, אז קיין איד וועט ניט קריגן מיטן גומי־שטאק איבערן קאפ.

איין פרימארגן הער איך א ניט־דרייסטן קלאפן אין טיר. עס איז אריין די שווארצע לאה. „די שווארצע לאה", ווי מען האט זי גערופן אין לאגער, איז געווען א יונג, זייער שיין ווייבל. זי האט געארבעט ביים שאפער פאר מיר. לאה איז אן א ווארט צוגעגאנגען צו מייערסן. ער האט געעפנט א שופלאד אין שאנק און ארויסגענומען א פעלצענעם קראגן מיט א פעלץ־היטעלע און איר דערלאנגט.

אויף מארגן טרעף איך לאה'ן.

— לאה, וואס פארא פוטערווארג האט ער עס דיר נעכטן איבערגעגעבן מייערס?

— ער האט עס מיר אויסבאהאלטן מיין קראגן און היטעלע, איך זאל ניט דארפן אפגעבן די דייטשן. דו ווייסט גארניט, וואס פארא מענטש דאס איז. עס איז דאך א דימענט!

ווען איך האב מיך אומגעקערט אינאוונט אין זיין וווינונג,

האָב איך אים געפונען זיצנדיק ביים טיש, באַגלייט מיט פאַרשיידענע פאַפּירן. ווען איך בין אַריין, האָט ער שנעל אַראָפּגעכאַפּט אַלץ פון טיש. דעם גאַנצן אָוונט איז ער געווען פאַרטראַכט, אפילו ניט אָנגעשטעלט דעם ראַדיאָ, ווי זיין שטייגער איז געווען.

מיטאַמאָל גיט ער מיך אַ פרעג:

— דו קענסט ענגליש? ניין? אַ שאָד...

אויף מאָרגן טרעף איך ווידער די שוואַרצע לאה און דערצייל עס איר.

לאה שמייכלט עפּעס צו זיך.

— מיר האָט ער אַמאָל געהייסן אונטערצייכענען מיט מיין האַנט נעמען פון ערטער אין אַ פּלאַן, וואָס ער האָט געצייכנט... אויך מיך האָט ער געפרעגט, צי איך קען ענגליש. אָבער דערפון דאַרף מען ניט ריידן.

✶

אויף מאָרגן האָב איך לאַנג געקלאַפּט אין טיר, ביז דער שאָפער האָט מיר געעפנט.

ער איז אַרומגעגאַנגען הין און צוריק איבערן צימער אין אַ זייער אויפגערעגטן צושטאַנד.

איך האָב מיך שטילשווייגנד גענומען צו מיין אַרבעט.

— סאָניא, וואַרף אַוועק אַ ווילע די אַרבעט, און לאָמיר אַביסל שמועסן — רופט ער זיך מיטאַמאָל אָפּ.

כ'קוק אים אָן פאַרחידושט.

— וואָס קוקט איר מיך אַזוי אָן? איר קענט מיט מיר רעדן. איך בין ניט קיין אַנטיסעמיט. איך האָב געהערט צו דער דעמאָקראַטישער פּאַרטיי.

— וויאַזוי? איר טראָגט דאָך אַ האַקן־קרייץ... און וואָס פאַראַ דייטש איז ניט קיין אנטיסעמיט?

— איך בין ניט קיין דייטש.

— ?

— איך בין אַ דענישער אָפיציר.

— און איר דינט דעם שונא פון אייער פאָטערלאַנד?

— מיין ברודער איז אַ פליער אין דער ענגלישער אַוויאַציע, מיינע חברים קעמפן אויף דער ענגלישער זייט.

— אָבער איר?

— איך האָב אויך געקעמפט קעגן דייטשלאַנד. איך בין געפאָרן אין אַ פּאַנצער־אויטאָ. דער אויטאָ איז אויפגעריסן געוואָרן. 8 מאַן זיינען אומגעקומען, איך בין געבליבן לעבן. אין געפאַנגענשאַפט האָט מען צו מיר געזאָגט: אָדער דו אַרבעטסט פאַר אונז, אָדער דו גייסט אין געפאַנגען־לאַגער צו שווערער אַרבעט. איך בין פון פאַך אַ מוזיקער, איך האָב דיריגירט מיטן אָרקעסטער אין קלוב פון מיין פּאַרטיי. צי קען איך מיט אַזוינע הענט גיין צו שוואַרץ־אַרבעט?

און ער ציט אויס פאַר מיר אויפן טיש זיינע ווייסע געכאָוועטע הענט מיט לאַנגע, דינע פינגער פון אַ מוזיקער.

עס האָט מיך אָנגעכאַפּט אַן עקל. כ'האָב ניט געקענט גאָרניט ענטפערן.

מען קלאַפּט אין טיר. דאָס איז מען פון אינזשיניער געקומען רופן דעם „שאָפער״.

— זאָג דעם אינזשיניער, אַז איך וועל ניט קומען — ענטפערט ער מיט כעס. — אַזאַ אידיאָט, ווי דער אינזשיניער!

אָן מיר קען ער זיך איבערהויפּט ניט געבן קיין עצה. מער ווי מיט זיין פריילן אירענאַ אַרומשלעפּן זיך קען ער ניט.

און אַזוינע שמועסן זיינען שפּעטער געקומען אָפטער.

ווי עס ווייזט אויס, האָט דער שאָפער ניט געשטימט מיטן אינזשיניער. און איבערהויפּט האָט ביי אים קיין חן ניט געהאַט די „פּריוואַט־סעקרעטערין״. ער איז געווען דער איינציקער, וואָס פלעגט איר ניט חנפענען, פאַר וועמען זי האָט אפילו מורא געהאַט.

מען האָט דערציילט אין לאַגער וועגן שאָפער און פריילן אירענאַ פאָלגנדעם וויץ:

איינמאָל זיינען געקומען צום אינזשיניער געסט פון געביטס־קאָמיסאַריאַט. די פּריוואַט־סעקרעטערין איז געזעסן מיט די געסט מעשה בעל־הבית'טע ביים טיש.

עס גייט אַריין דער שאָפער און רופט זיך אָן: פריילן, פאַרשטעקט אייך!

— פאַרוואָס? — רופט זיך אָן די סעקרעטערין.

— ווייל אַלע שווינע ווערן אָפּגעליפערט נאָך באַראַנאָוויטש.

די דייטשן לאַכן אויפן קול, פריילן אירענאַ שמייכלט נאַריש און ווייסט ניט, צי זאָל מיטלאַכן, אָדער זיך בייזערן.

— יאָ, די פוילישע פרויען זיינען זייער אויסגעלאַסן, — רופט זיך ווידער אָפּ צו מיר דער שאָפער.

— און די דייטשע?

— די דייטשע אויך. די דייטשע זיינען שרעקלעך נאַריש.

ער ווייזט מיר אַ פאָטאָגראַפיע פון אַ פרוי מיט 2 קינדער.

— דאָס איז מיין פרוי מיט מיינע קינדער. זיי זיינען אומגעקומען פון אַ באָמבע בעתן דייטשן אָנגריף אויף דענעמאַרק. גוט זיינען די דענישע פרויען. זיי זיינען זייער ערנסט. אַ דענישע פרוי, ווען זי איז פאַרליבט, פאַרראַט זי קיינמאָל ניט.

— אָבער די דענישע מענער?... — רייסט זיך מיר פון מויל און איך פאַרבייס מיין צונג.

— און מיין ברודער איז אין ענגלאַנד — זאָגט ער נאָכאַמאָל. — אָ, די ענגלענדער קענען קעמפן.

— אָבער דייטשלאַנד וועט דאָך געווינען דעם קריג? — פּרוביר איך אים פּראָוואָצירן אויף אַ שמועס וועגן דער לאַגע.

— די דייטשן וועלן זיגן?! — שפּרינגט אויף דער שאָפער — קיינמאָל ניט! דו אָריענטירסט זיך גאָרניט. איטאַליע איז דאָך שוין קאַפּוט.

— ווי, איטאַליע?...

— נאָ יאַ, איטאַליען האָט דאָך אין די קאַמפן אין גריכנלאַנד פאַרלאָרן איר גאַנצן פלאָט. אויך אין אַפריקע האָט די אַקס געהאַט גרויסע מפּלות. דו ווייסט, אַז אין דייטשלאַנד גייט אַרום אַ וויץ, אַז דייטשן זיינען געוואָרן ספּעציאַליסטן אויף צו שיסן מיט איין האַנט. ווייל מיט דער צווייטער דאַרפן זיי האַלטן זייער איטאַליענישן קאָלעגע, ער זאָל ניט אַנטלויפן...

— ווער דען וועט געווינען דעם קריג? סאָוועטן־פאַרבאַנד?

— די באָלשעוויקעס? ניין, ענגלאַנד.

אין פענסטער האָט אַריינגעשיינט אַ רויט־ברענענדיקער שיין פון אַ ווינטערדיק־אונטערגייענדיקער זון. די רויטקייט איז געוואָרן אַלץ טיפער און טונקעלער, אַריבער אין פיאָלעט. פון די ווינקלען האָבן אָנגעהויבן אויסציען זייערע לאַנגע לאַ־

פּעס די אָוונט־שאָטנס. אויף דוואָרעץ האָט זיך לאַנגזאַם אַראָפּ־געלאָזט די נאַכט.

אַ דיסקרעטער קלאַפּ אין טיר.

— אַריין!

די טיר ווערט אויפגעפּראַלט מיט אַן ענערגישן שטויס. אויפן שוועל שטייט ביילע, די איין און איינציקע טאָכטער פון אַ „יודען־ראַטשיק״.

איך האָב געבעטן דערלויבעניש אַוועקצוגיין און פאַרלאָזן דעם שאָפערס שטוב.

שטעכיקע דראָט

עס איז שוין סוף פעברואַר. די טעג זיינען עטוואָס לענגער. מען זעט שוין אינדערפרי דורך די האַלב־געפרוירענע שויבן די קאָלאָנעס אידישע אַרבעטער, ווען זיי מאַרשירן אָפּ צו דער אַרבעט. מען גייט שוין אַרויס ביי ליכטיק.

די מעשטשאַנעס קלייבן זיך גרופּעסווייז אין די גאַסן, שמייכלען צו דער זון, וואָס שיינט שוין אונטער פון צייט צו צייט. אויך די אידן פילן עפּעס אַן אומפאַרשטענדלעכע דער־לייכטערונג. אפשר?

איך גיי מיר איבערן שימערנדיקן שניי צום שאָפערס וווינונג. איך אייל מיך. היינט האָב איך עפּעס פאַרשלאָפן. און מיטאַמאָל וואַקסט אויס פאַר מיר דער שאָפער. ער איז אין באַגלייטונג פון 2 אומבאַקאַנטע דייטשן.

— סאָניאַ, היינט דאַרפסטו צו דער אַרבעט ניט קומען. איך וועל דיר זאָגן ווען.

און אין האַרצן גיט עפּעס אַ שטאָך. פאַרוואָס?

און מיט איין מאָל ווערט עפּעס אַלץ קלאָר. ניין, נאָך מער פאַרנעפּלט. און פון דעם נעפּל קוקט אַרויס אַ גרויסער בלוט־טיקער פּראַגעצייכן:

— איז עס דער טאָג?

היינט האָט מען אַלעמען צוריקגעקערט פון דער אַרבעט, מען האָט באַפוילן אַלע אידן זיך צוזאַמענקלייבן אויפן מאַרק.

עס דאַרפן אַרויסגיין אויפן מאַרק קינד און קייט. אפילו אַלע קראַנקע. זאָל זיך יעדער מאַכן אַ פּעקעלע און אַרויס פון שטוב. די שטיבער ווערן פאַרזיגלט.

די באַקן ווערן בלאַס, די ליפּן ציטערן. אידן קוקן זיך שווייגנדיק אָן איינער דעם אַנדערן. ביי אַלע אידן אין די אויגן די זעלבע פראַגע:

— שוין? היינט?...

אויפן מאַרק שטייען צוויי נייאינקע גלאַנציקע טאַקסעס. פון זיי איז היינט אינדערפרי אַרויס, אין באַגלייטונג פון 5 מאַן, אַ דייטש אָנגעטאָן אין אַ בלאַנק־ווייסן פעלצל און אַ ווייס היטל מיט אַ גאָלדענעם אָדלער. און דער ווייסער בלאַנקענדער פעלצל האָט גלייך אַרויפגעוואָרפן אויפן שטעטל אַ שוואַרצע אימה:

— נישט אומזיסט איז דאָ דער ווייסער בלאַנקענדיקער־פעלצל אין לאַגער.

און מיט איינמאָל האָבן זיך אַלע דערמאָנט אָן קאָזלאָווער שטשינע, אַ שטעטל 14 קילאָמעטער פון דוואָרעץ, צו סלאָנים צו. און בעסער פון אַלע אידן האָבן עס געדענקט די זשעטלער, וועלכע האָבן די ערשטע אויפגענומען קאָזלאָווטשטשינער פּליטים. זיי וועלן ניט פאַרגעסן יענע נאַכט:

זשעטל איז שוין לאַנג געשלאָפן. געשלאָפן האָט אויך דאָס געזינטל פון אַלטן קברן. די פולע לבנה־נאַכט האָט אַריינ־געוואָרפן אַ זילבער־שימער דורכן נידעריקן האַלב־פאַרררוי־כערטן פענסטערל פון רב ישעיה׳ס שטיבל אויפן בית־עולם און האָט באַזילבערט דעם קברנס באָרד, וואָס איז פון זיין קישן אַראָפּגעהאַנגען אויף אונטן.

ניט געשלאָפן האָט נאָר דער בית־עולם. די אותיות אויף די מצבות האָבן זיך אָנגעהויבן ווי באַוועגן... איבער די מצבות, וואָס זיינען געווען באַגלאָזט פון שטאַרקן פראָסט, האָבן אָנ־געהויבן זיך שלייכן שאָטנס. און די שאָטנס גייען דאָ פאָרויס, דאָ צוריק. דאָ בלייבן זיי שטיין און וויגן זיך ווי אַ געהאַנגע־נער אויף זיין שטריק. און מיטאַמאָל רייסט זיך אַרויס אַ קרעכץ פון צווישן די שאָטנס, אַ קרעכץ, וואָס גייט, דאַכט זיך, פון די טיפענישן פון דער ערד, פון די פלאַכע גריבער אונטער די מצבות, פון די שניי־פלאַטקעס, וואָס וויגן זיך אויף די נאָ־קעטע צווייגן, פון לבנה־שיין, וואָס פאַלט אויף די מצבות.

— עפנט, עפנט, אידן... האָט רחמנות!

די שויבן אין די קליינע פענסטערלעך פון קברנס שטוב גיבן אַ לייכטן ציטער.

— ווער איז דאָ?

— עפנט, עפנט, אידן פון קאָזלאָווטשטשינע.

דער קברן צינדט אָן אַ ליכט און גייט צו צו דער טיר. ער פּאָרעט זיך לאַנג ביים שלאָס, ביי דער קייטל. ער קען לאַנג ניט עפענען, די פינגער פאָלגן עפּעס ניט. זיי קריגן מיטאַמאָל אַן אייגענעם ווילן.

די טיר עפנט זיך ענדלעך, ווי פון זיך אַליין. אַ מענטש־לעכע געשטאַלט וואַרפט זיך אַריין איבערן שוועל און בלייבט ליגן אויף דער ערד.

צוויי אַנדערע — ערשט שפּעטער ווערט קלאָר, אַז דאָס איז אַ מאַנספאַרשוין מיט אַ פרוי, פּרובירן אים אויפהויבן, אָפּ־שלעפּן פון דער טיר, אָבער אומזיסט.

— אָפּגעפרוירן, אָפּגעפרוירן די פיס! מיר האָבן אים געשלעפּט, ער האָט ניט געקענט אַליין גיין, פאַרוווּנדעט, אַ באָרוועסער... דער פראָסט איז גרויס.

— אידן, פון וואַנען, וואָס איז געשען? האָט רחמנות!

— אַ שחיטה, אַ שחיטה, גאַנץ קאָזלאָווטשטשינע אין מיטן העלן טאָג... געקומען, אַלעמען אויסגעקוילעט, פרויען און קינדער....

— פאַרוואָס? פאַר ווען?

— פאַר גאָרניט...

— מיר האָבן געגעבן אַלץ, וואָס מען האָט פון אונז גע־פאָדערט. זיך ניט געריכט... אויסגעקוילעט... ניטאָ.

דער מאַן וויינט ניט, ער האָט ניט קיין אויגן. ער האָט צוויי גרויסע אויגן־לעכער, פון וועלכע עס קוקן אַרויס אַלע אידן פון דער וועלט, אין אַלע ראַנגלען זיך מיטן טויט, און אַלע גייען אָפּ מיט בלוט...

— אַ, ווי איז מיר, מיין שמואלקע! פון גריבער אַנטלאָפן!

און זי וויגט זיך, שאָקלט זיך, און עס דאַכט זיך, זי וויגט זיך שוין אַזוי דורות לאַנג, און אייביק וועט זי זיך אַזוי שאָקלען.

— פון די גריבער אַנטלאָפן, געליגן אויף מתים... קוים אַרויס, בײַנאַכט, ווען די מערדערס האָבן זיך אָפּגעטראָגן...

און די לבנה, וואָס קוקט אַרײַן דורכן פענסטער אין שטיבל אַרײַן, ווערט בלײַכער.

אויף דער ערד ליגט אַ אינגל פון אַ יאָר 14. זײַן פּנים איז שווער צו דערקענען. עס איז אינגאַנצן אויסגעשמירט אין אַ געמיש פון בלוט און ערד.

די מאַמע פּרובירט אַראָפּשלעפּן פון אים דעם רעקל. עס איז אוממעגלעך, ער איז דורכגעווייקט אין בלוט, וואָס איז געראונען פון זײַנע ווונדן. און דאָס בלוט האָט געטריקנט און געפרוירן צוגלײַך, און צוגעקלעפּט דעם בגד צו זײַן צעלעכערטן קערפּער. די אָפּגעפרוירענע פיס האָבן זיך געפּלאָנטערט, ווי אַ פּאָר אָפּגעריסענע אַרבל פון אַן אַלטן בגד...

שפּעטער זײַנען פון קאָזלאָווטשטשינע געקומען נאָך אַ פּאָר אידן קיין זשעטל זוכן אַ מקום מקלט. דערווײַלע, ביז די ריי וועט קומען אויף זשעטל.

✶

מיר זײַנען געשטאַנען אויפן דוואָרעצער מאַרק צו 4 אין אַ ריי, לויט די אָפּשטאַמונגס־שטעט. געשטאַנען זײַנען אויך אַלע דוואָרעצער אידן, קליינע קינדער און אַלטע לײַט. אַרויסגעבראַכט האָט מען אין גאַס אַלע קראַנקע, אפילו אַ געווינערין מיט איר עופה׳לע, וואָס איז ערשט נעכטן געבוירן געוואָרן. דער דײַטש אין ווײַסן פּעלצל האָט מיט אַ צופרידענעם שמייכל פאַרבײַמאַרשירט די רייען און איז אַרײַן צוריק אין טאַקסי.

עס זײַנען שוין פאַרבײַ 2 שעה, און מיר שטייען נאָך אַלץ. אין מערב זײַט צינדט זיך אָן דער הימל מיט אַ פיאָלעטער רויטקייט, און מיר שטייען נאָך אַלץ.

אַ שחיטה? ניין. ס׳איז וואָס אַנדערש. פאַר אַ שחיטה האַלט מען ניט אַזוי לאַנג אויף איין אָרט, און אַלעמען צוזאַמען.

דאַן עפנט זיך די טיר פון איינציקן מויערל אויפן מאַרק, און דער אידן־ראַט מאַרשירט אַרויס.

בײַראַך ווענדעט זיך צום עולם:

— אידן, מיר האָבן ווידער אַמאָל גליק. עס וועט אונז גאָרניט געשען. מיר דאַרפן דערפאַר דאַנקען אונזער הער אינזשיניער. ער האָט פון אונז, אידן, גרויסע אומאָנגענעמלעכקייטן, מיר זײַנען ניט דיסציפּלינירט. מען האָט דאָך אײַך ניט איינמאָל געזאָגט: גייט ניט אויסערן געטאָ, קריכט ניט אַרום! עס האָט זיך אײַך דאָ צו פרײַ געלעבט. איצטער וועלן מיר קריגן שטעכיקן דראָט, מען וועט אונז פאַרצוימען.

דער עולם האָט פרייער אָפּגעאָטעמט. אַבי ניט דאָס, אַבי לעבן בלײַבן... און דאַן איז מיטאַמאָל אויפגעשווומען אין זײַן גאַנצער גרויליקייט:

— מען וועט אונז פאַרצוימען, ווי בהמות, ווי חיות, ווי וועט מען לעבן? דאָ זײַנען דאָך פאַראַן אַזוי פיל פרעמדע אידן, מען דאַרף דאָך עסן?

✶

2 טעג האָבן זיך די אידן געקליבן אין נייעם אָרט אַרײַן. מען האָט אונז אָפּגעגעבן איין זײַט פון איין גאַס און אַ צווייטן זײַט פון אַ צווייטער גאַס, און דעם גאַנצן פּלאַץ מיט די שפּייכלערס און שטאַלן צווישן די ביידע גאַסן. אַזוי אַרום האָט זיך געשאַפן אַ גלײַכער ווונדער פּלאַץ, ווי אַ טיש. שטייענדיק אויסערן געטאָ, זעט מען אים ווי אויף דער האַנט, מיט זײַנע פּאָר צענדליק כאַטקעס אין אַזוי פיל שטאַלן. דעם פּלאַץ האָט מען אָנגעהויבן אַרומצאַמען מיט שטעכיקן דראָט. און געמאַכט האָבן עס די לאַגער־אידן, אונטערן אויפזיכט פון אינזשיניערס אָנגעשטעלטע. דוואָרעץ איז געוואָרן אַ לאַגער מיט לײַטן גלײַך.

ערשטע פּרוּוון

דערווײַלע האָבן אונז אָנגעהויבן דערגרייכן פאַרשיידענע קלאַנגען. אַ שחיטה אין לידע, אַ שחיטה אין נאָוואָגרודעק, אַ שחיטה אין סלאָנים... עס האָט זיך אַוועקגעשטעלט אין איר גאַנצער האַרבקייט און נאַקעטקייט די פראַגע: וואָס וועט זײַן? וווּהין גייען מיר? דאַרפן מיר דען אַזוי פּאַסיוו זיצן אין לאַגער און וואַרטן אויף משיחן?

עס האָבן דערגרייכט אומקלאָרע קלאַנגען פון די שלאַכטפעלדער: מען זאָגט, אַז דער דײַטשער פאָרויסמאַרש האָט זיך אָפּגעשטעלט, עס סטאַביליזירט זיך אַ פראָנט.

אין די צוזאַמענטרעפן פון די יוגנטלעכע האָט זיך עפּעס אַרויסגעריסן. מען האָט זיך אָנגעהויבן צו סוד׳ען. מען דאַרף אַוועקגיין, דאָ איז אַן אונטערגאַנג. נאָר דער גרעסערער טייל איז געבליבן פּאַסיוו, אינערטיש. מען האָט עפּעס געוואַרט אויף אַן ענדערונג, אויף אַ נס, וואָס דאַרף קומען פון זיך אַליין, ווי אַ זעלבסטפאַרשטענדלעכקייט.

און די שולד אין דער אינדעפערענטקייט, פּאַסיוויטעט האָט געהאַט דער יודן־ראַט, די לאַגער־טאַטעס, וועלכע זײַנען באַשטאַנען דאָס רוב פון רבנים און קליינשטעטלדיקן פּלוטאָקראַטיש־ קלעריקאַלן עלעמענט.

— מען דאַרף ציען, כל זמן מען קען, מען דאַרף דעם דײַטש ניט רייצן, נאָכגעבן אַלץ, וואָס ער וויל, וועלן מיר איבערלעבן. מען דאַרף נאָר געווינען צײַט, וועלן מיר אויסגעלייזט ווערן.

אָבער וויאַזוי די אויסלייזונג וועט אויסזען אין דער רעאַליטעט, האָט זיך קיינער פון די 7 לאַגער־חרטומים קאָנקרעט ניט פאָרגעשטעלט. דערווײַלע האָט מען די מער ענערגישע, איניציאַטיוופולע יוגנט אָפּגעשלאָגן די פליגל.

ניין, עס איז ניט געווען אין דעם קיין ביזוויליקייט, נאָר שרעקלעכע קליינקעפּלדיקייט, די אוממעגלעכקייט אָפּצושאַצן ריכטיק די געשעענישן און ציען דערפון די געהעריקע מסקנות.

אין דער צײַט, ווען אַ טייל פון דער לאַגער־יוגנט האָט זיך אַרומגעטראָגן מיט פאַרשיידענע געוואַגטע פּלענער, האָבן די „טאַטעס" פון לאַגער אַרומגעטאַנצט אַרום אינזשיניער, נאָכגעבנדיק אַלע זײַנע קאַפּריזן.

דערווײַל האָט זיך אין לאַגער אַרײַנגעכאַפּט דער פלעקטיפוס, ער איז געהאַנגען איבערן לאַגער, ווי אַ דאַמאָקלעסשווערד. מען האָט געוווּסט אַז פאַר אַ ישוב, ווו עס האָט זיך אַרײַנגעקליבן דער פלעק־טיפוס, ווערט דער טויט־אורטייל ניט אָפּגעלייגט. עס איז אַנטשטאַנען די געפאַר פון אַ באַלדיקער ליקווידאַציע פון דוואָרעץ. די פראַגע איז אַוועקגעשטעלט געוואָרן אויפן סדר־היום אין נאָוואָגרודקער געביטסקאָמיסאַריאַט.

דער אינזשיניער איז אָבער ניט געווען פֿאַראינטערעסירט אין אַ באַלדיקער ליקווידאַציע פֿון לאַגער, וועלכער איז פֿאַר אים געווען אַ גאָלד־גרוב. ער האָט געשיקט רופֿן צו זיך די לאַגער־„טאַטעס״, ביירעכן און נאָוויקן, און געהייסן זיי איינאָרדענען אין לאַגער אַן איזאָלאַטאָר פֿאַר טיפֿוס־קראַנקע, כדי צו ליקווידירן די עפּידעמיע. מען האָט אָפּגעליידיקט אין עק לאַגער, ביים צוים, אַ כאַטע און אָנגעהויבן מאָביליזירן דעם נויטיקן פּערסאָנאַל.

און דאָ האָט זיך אַנטפּלעקט אַן אויסטערלישע דערשיינונג. אַ פֿאָלק פֿון „אָפּטימיסטן״, די אידן, אַז מען קען פֿון זיי ניט אויסהאַלטן. מען האָט געדאַרפֿט האָבן ס״ה 3 שוועסטער און 3 סאַניטאַרקעס. אָבער די פֿרויען האָבן זיך קאַטעגאָריש אַנטזאָגט צו גיין אַרבעטן אין שפּיטאָל. די שרעק פֿאַרן טיפֿוס איז געווען אַזוי גרויס, אַז מען האָט פֿאַרגעסן אַן דער דייטשער געפֿאַר. ענדלעך, נאָך פֿיל דינגענישן און דראָונגען, איז דער פּערסאָנאַל געשאַפֿן געוואָרן. דאָס זיינען אָבער אַלץ געווען פֿרעמדע אַרבעטער, פֿון דוואָרעץ איז ניט געגאַנגען קיין איינע.

דאָס שטיבל, אין וועלכן עס איז געוואָרן איינלאָקירט דער שפּיטאָל, איז באַשטאַנען פֿון 2 טיילן, וועלכע עס האָט געטיילט אַ פּירהויז. עס איז געבויט געווען לויטן שאַבלאָן פֿון אַלע ווייסרוסישע קליינשטעטלדיקע הייזלעך. עס באַשטייט פֿון 2 העלפֿטן, אין איין העלפֿט וווינט דער בעל־הבית מיט זיין געזינטל, אין דער צווייטער העלפֿט — די בהמה מיט איר געזינטל. דאָס בהמה׳ישע געזינטל קען זיך מטריח זיין צו גיין דורך דעם זעלבן פּירהויז, וואָס זייער בעל־הבית. אינזער שפּיטאָל איז געווען עטוואָס מאָדערניזירט. אין דער צווייטער העלפֿט איז ניט געווען קיין שטאַל, נאָר איין גרויסער צימער מיט אַ רוסישן באַק־אויוון. דאָ האָט מען איינגעקוואַרטירט דעם פּערסאָנאַל: 3 שוועסטער, 3 סאַניטאַרקעס און 2 סאַניטאַרן.

אין דער ערשטער העלפֿט, וואָס איז באַשטאַנען פֿון 3 צימערן מיט אַ קיך, זיינען איינגעאָרדנט געוואָרן צוויי קראַנקן־פּאַלאַטעס פֿאַר מענער און פֿרויען, אַ דיזשורקע אין די קיך פֿאַר די קראַנקע.

אָט דעם שפּיטאָל איז באַשערט געווען צו דערפֿילן אין לאַגער נאָך עפּעס אַ פֿונקציע, ווי נאָר היילן טיפֿוס־קראַנקע.

✶

עס איז געווען נאָך גאַנץ פֿינצטער, ווען איך האָב דערהערט אַ לייכטן קלאַפּ אין פֿענסטער. כ׳האָב מיר געגעבן אַ כאַפּ אויף פֿון מיין האַלב־דרעמלען. דער קירניק האָט געוואָרפֿן אַ שוואַכן פֿאַררויכערטן שיין איבערן צימער. דער זייגער איבער דער צעראַטענער קושעטקע האָט געוויזן דריי־פֿערטל פֿינף.

ווער קען עס זיין אַזוי פֿרי?

ווידער אַ קלאַפּ אין שויב, דאָס מאָל שטאַרקער. כ׳דריק די באַק צו דער שויב און פּרוביר דורכלעכערן מיט די אויגן די פֿינצטערניש.

איך דערקען די שטימע פֿון לאַגער־אַפּטייקערס זון, באַריאַ:

— סאָניאַ, קומט אַרויס אַ ווײַלע, כ׳האָב אייך וואָס וויכטיקעס צו זאָגן.

— באַלד, וואַרט אַ ווײַלע.

איך גיי אַריין אין די „פּאַלאַטעס״. דאָ איז גאַנץ שטיל, די קראַנקע שלאָפֿן. נאָר די שטילקייט פֿון מענער־פּאַלאַטע ווערט פֿון צייט צו צייט איבערגעריסן דורך אַ שווערן כאָרכלענדיקן אָטעם, וואָס פֿלעגט זיך פֿאַרענדיקן מיט אַ פֿייף פֿון אַ יונגן בחור ביי דער וואַנט, לעבן אויוון. ער האָט צום טיפֿוס נאָך אַ לונגען־אָנצינדונג. לעבן אים זיצט אויף אַ טאַבורעטקע, דעם קאָפּ אָנגעשפּאַרט אָן אויוון, די סאַניטאַרקע און דרעמלט.

כ׳האָב מיך שטיל אַרויסגעשלייכט פֿון די פּאַלאַטעס, געעפֿנט פֿאָרזיכטיק די טיר, זי זאָל ניט סקריפּען, און אַרויס אין פּירהויז.

עס איז געווען אַן עכטע ווינטער־נאַכט, מיט אויסגעבלייכטע אַנטקעגן מאָרגן שטערנס, מיט פֿראָסטיק־קנאַקענדיקן שניי אונטער די פֿיס.

באָריאַ איז געזעסן אויפֿן באַנק אונטערן פֿענסטער, דער קאָפּ אָנגעשפּאַרט אָן ביידע הענט. פֿון זיינע פֿיס האָט זיך געצויגן איבערן בלאַנקן שניי אַ טונקל־בלויער שאָטן.

ער האָט לאַנגזאַם אויפֿגעהויבן דעם קאָפּ:

— אַנטשולדיקט מיר, וואָס איך האָב אייך געשטערט, נאָר עס איז זייער וויכטיק.

כ׳האָב מיך צוגעזעצט אויפֿן באַנק, גרייט צו הערן. דער פֿראָסט האָט זיך אָבער אַריינגעגנבעט אונטער מיין כאַלאַט און ס׳האָט מיך אָנגעהויבן צו שוידערן.

באָריאַ האָט עס באַמערקט.

— אפֿשר קענען מיר אַריינגיין צו אייך?

כ׳האָב מיך איבערלייגט: ניין. צוליב פֿאַרשיידענע טעמים. ביי אונז איז טיפֿוס, און דער עיקר, עס קען הערן אַמאָל עמיצער ווער עס דאַרף ניט.

— זאָלן מיר ריידן גייענדיק.

מיר זיינען געגאַנגען לענגאויס דעם צוים. דער לאַגער־פּלאַץ, ווייס פֿאַרשנייט מיט די שאָטנס פֿון זיינע כאַטקעס, איז געלעגן פֿאַר אונז ווי אַ ווייסע שוואַרץ־באַפֿלעקטע טיך. ס׳איז געווען גאַנץ שטיל. מען האָט ניט געזען קיין לעבעדיקן נפֿש.

— מיר האָבן שוין בלאַנקען פֿון דער דייטשער קאָמענדאַנטור. דאָ האָט איר דערווײַלע זעקס. אָט איז אַ מוסטער, אַזוי דאַרף מען עס אויספֿילן. דעם שטאַמפּ וועלן מיר אַרויפֿלייגן שפּעטער, דאָס וועט מאַכן קאָזיק.

כ׳האָב מיט ציטערנדיקע הענט גענומען ביי באָריען דעם קליינעם פּעקל. כ׳האָב אים אָנגעקוקט, דעם 20־יעריקן בחורל, זיין קליינע, מאָגערע געשטאַלט, איינגעהילט אין אַ גרינלעכער בורקע, דאָס אינגלשע פּנים, ביי וועלכן דער לאַגער האָט נאָך ניט באַוויזן אָפּצווישן די ראָזקייט פֿון די באַקן און די אידישע אויגן, אין וועלכע עס איז שוין געלעגן אַ ים פֿון צער און ליידן, און גלייכצייטיק אַזויפֿיל מוט און אַנטשלאָסנקייט.

באָריאַ האָט געגלויבט...

ער איז געווען זיכער, אַז די דייטשע דאָקומענטן וועלן דערמעגלעכן אונז, אַ גרופּע חברים, וואָס האָבן ניט געוואָלט משלים זיין מיטן זיצן אין לאַגער, צוזאַמען מיט 6 „וואָסטאָטשניקעס״ (ד. ה. ווייסרוסן פֿון דער מזרחדיקער סאָוועטישער ווייסרוסלאַנד), זיך לאָזן אין וועג אַריין צום פֿראָנט צו. דאָרטן וועלן מיר פּרובירן זיך אַריבערכאַפּן אויף דער סאָווע־

טישער זייט. קאַזיק, איינער פון די 6 „וואָסטאָטשניקעס“, האָט געזאָלט אַרויסבאַקומען דעם נויטיקן שטעמפל.

עס איז געווען אַ משונהדיקער פּלאַן. אַ פּראָדוקט פון פולשטענדיקער דעזאָריענטאַציע צוליבן זיצן פאַרשפּאַרט הינטער די דראָטן, אָן אַ קאָנטאַקט מיט דער וועלט. מיר האָבן ניט געוווּסט פון מאָסקווע, פון לענינגראַד, מיר האָבן גאָרניט געוווּסט.

די פויערשע באַפּעלקערונג פון דוואָרעץ האָט נאָך פאַר דער מלחמה אַרויסגעוויזן אַ ספּעציעלע אַנטיפּאַטיע צו ציי־טונגען. מען האָט זיי געשפּייזט מיט ברעקלעך פון ידיעות, פון קלאַנגען, וועלכע מען פלעגט אויפנעמען אין וואָלאָסט, פון גלח׳ס דרשה, פון אידישע שכנים, וואָס פלעגן אַמאָל לעזן אַ צייטונג, ידיעות, וועלכע פלעגן אַרומגיין איבער די שטעטלשע מערק.

איצטער זיינען קיין צייטונגען ניט געווען, ניט אין פּויליש, ניט אין ווייסרוסיש. די דייטשע צייטונגען זיינען דער באַפעלקערונג געווען ניט צוטריטלעך. דער עולם האָט געטאַפּט אין דער פינצטער, און מיר, אידן פון לאַגער, אין אַ דאָפּלטער פינצטערניש.

עס איז שוין געווען טאָג, ווען איך האָב געענדיקט אויספילן די בלאַנקן, וואָס באָריאַ האָט געבראַכט. די סאַניטאַרקע דורכגייענדיק האָט פּרובירט עטלעכע מאָל וואַרפן אַ בליק איבער מיין פּלייצע. איך האָב מיך באַמיט דאָס צו פאַרהילן פון איר. איך האָב מיך אַליין באַטראַכט פאַר אַ באַוווּסטזיניקער „משוגענער“, און איך האָב ניט געוואָלט אַנדערע מענטשן אַריינציען אין דעם אומגליק, וועלכער, איך האָב געגלויבט, קען פון דעם אַרויסקומען.

— מיר ווילן זיין די ערשטע, מיר ווילן אויסטרעטן דעם וועג. אויב ער וועט פירן צום ציל, וועלן דאַן קומען אַנדערע, — האָב איך מיר געטראַכט. נאָר דאַכט זיך, עס איז געווען שנעלער אַ זעלבסטאָפּנאַרעריי, מיט וועלכער איך האָב פּרובירט באַרויקן מיין געוויסן, וואָס האָט מיר אָנגעהויבן צו נאָגן.

— דו זוכסט זיך אַליין צו ראַטעווען!

*

אין אַ וואָך אַרום איז געקומען באָריאַ אַ טויט־בלאַסער:

— קאַזיקן און די איבעריקע 5 וואָסטאָטשניקעס“ האָט היינט צוגענומען די געסטאַפּאָ.

די קני האָבן ביי מיר עטוואָס אַ ציטער געטאָן:

— האָבן זיי אונז אַרויסגעגעבן?

נאָר עס איז געווען ניט קלאָר: האָט מען זיי צוגענומען אין צוזאַמענהאַנג מיט אונזער ענין, אָדער עס איז געווען אַן אַנדער סיבה.

ערשט שפּעטער האָבן מיר זיך דערוווּסט, אַז דאָס איז געווען אַן אַלגעמיינע אַקציע. די דייטשן האָבן צוגענומען און אויסגעשאָכטן אַלע וואָסטאָטשניקעס, אַחוץ די, וואָס האָבן זיך געשטעלט אין דינסט פון געשטאַפּאָ.

די האָפענונגען זיינען צערינען, און אין קאָפּ האָט ווידער אָנגעהויבן עקבערן דער „וואָס טוט מען?“

דער לאַגער קריגט זיין ריכטיקן פּרצוף

עס האָבן אַלץ עפטער און עפטער אָנגעהויבן אָנצוקומען ידיעות פון פולשטענדיקע און דרייפערטלדיקע שחיטות פון ווייסרוסישע שטעט און שטעטלעך. די מגפה איז געגאַנגען פון איין אידישן ישוב צום אַנדערן, איינע שרעקלעכער פאַר דער צווייטער. ערשט האָראָדישטש, דאַן טורעץ, קאָזלאָווטשטשינע. אָנפאַנג 1942 האָבן די שטעטלעך פאַר אידן שוין ניט עקזיסטירט.

פּליטים פון טורעץ האָבן דערציילט, אַז די מערדער האָבן זיך אַריינגעריסן אין שטעטל שבת. מען האָט געהייסן די בחורים און מיידלעך זיך אָנטאָן אין זייערע יום־טובדיקע בגדים און זיך פאַרזאַמלען אויפן פּלאַץ. דאַן האָט מען זיי, אויסגעפּוצטע אין זייערע שענסטע בגדים, אַריינגעטריבן אין איינינקע שייערס און פאַרברענט לעבעדיקערהייט.

און דערווייליע איז געוואָרן פרילינג אויפן גאַס. די ערד אונטער די פיס האָט אָנגעהויבן צו ווערן ווייכער. די פיס, וואָס זיינען מיד געווען פון שלעפּן אַ טאָג שטיינער, וואָס זיינען אָפּגעשוואַכט געוואָרן פון אינזשיניערס קעסט, האָבן אָנגעהויבן אַלץ טיפער זינקען אין ליימיקן, בלאָטיקן באָדן.

פרילינג 1942. די גאַנצע חוצפה פון אַ רויבער־דעראָבערער איז נאָך געלעגן אויפן דייטשן פּנים.

דער אינזשיניער מיט זיין „סעקרעטערין“ פלעגן דורכרייטן דעם געטאָ מיט הויך־פאַרריסענע קעפּ. אידישע קנעכט האָבן געפּוצט און געוואַשן די פעל פון זייערע פערד, געקאָרמעט זיי מיט צוקער און געגעסן מיט די אויגן די ברעקלעך, וואָס פלעגן אַרויספאַלן פון די פערדישע ציין.

מען פלעגט דעם גאַנצן טאָג שלעפּן די שטיינער צו די וואַגאָנעס. וואָס מער שטיינער אָנלאָדן, ווייזן דעם דייטש, אַז מען טוט אויף אַ פעולה, אַז מען איז נוציק.

און וואַגאָנען זיינען אָנגעקומען איינס נאָכן אַנדערן און אָפּגעפירט די אָנגעלאָדענע שטיינער.

דער יודען־ראַט האָט געיאָגט, געמאָנט: אידן, אַרבעט! זעט, אַ שטעטל נאָך אַ שטעטל איז אונטער געגאַנגען, — ביי אונז איז נאָך קיינעם קיין האָר פון קאָפּ ניט געפאַלן. מיר דאַרפן זיך איינהאַלטן נאָך אַביסל, און דאַן וועט זיין גוט. נאָך אַ האַלב יאָר, העכסטנס 10 מאָנאַט.

מען האָט זייער נעפלדיק געוווּסט וועגן דער לאַגע אויף די פראָנטן. אָבער דער רוף ביי די שטיינער, די לויפנדיקע וואַגאָנעס, האָבן געהויבן דעם מוט. עס טוט זיך וואָס אויף די פראָנטן! און צו אונזער גונסטן!

און ווען עס פלעגט אַריינפאַלן אין לאַגער אַ דייטשע צייטונג, וואָס די פּוילישע פאָראַרבעטער פלעגן ברענגען צו די אידן מען זאָל זיי פאַרטייטשן, וואָס דאָרטן שטייט, ווען מען פלעגט לייענען די קריגס־קאָמוניקאַטן, אַז די דייטשן שטייען ביי מאָסקווע, ביי לענינגראַד איינבלאָקירט — פלעגט מען זאָגן: ס׳איז גאָרניט, די דייטשן כאַפּן באַשטימט איין קלאַפּ נאָכן אַנדערן. פּויערים זאָגן, אַז די סאָוועטן האָבן שוין פאַרנומען מינסק, אומעטום זיינען פאַראַן דעסאַנטן א.אַ.וו., א.אַ.וו.

— ס׳טייטש, אָט איז דאָך אַ צייטונג?!

— אַ צייטונג? — ס׳איז דאָך אַ דייטשע צייטונג, וועט זי דען שרייבן דעם אמת?

און אידן האָבן געגלויבט, ווייל מען האָט געוואָלט אַזוי, ווייל גלויבן — איז געווען לעבן.

עס האָבן אָבער אָנגעהויבן אין לאַגער אַריינרייסן זיך אָפּקלאַנגען פון אַן אַנדער וועלט. און עס איז געפאַלן איין

וואָרט: פּאַרטיזאַנער. מיט אַ פרייד און ציטער האָט זיך עס אָפּגערופן אין האַרצן פון דער אַקטיווערער יוגנט.

פּאַרטיזאַנער זיינען דאָ אין די וועלדער, זיי לעבן פריי, האָבן געווער, און דער דייטש ציטערט פאַר זיי.

מען האָט גערעדט צווישן זיך שטיל, מיט אַ פאַרשטיקטן אָטעם, בסודי סודות, און זיך געהיט פאַרן אייגענעם שאָטן. יוגנטלעכע האָבן אָנגעהויבן גיין אין וואַלד נאָך האָלץ, נאָך מאַך, אַפשר? מען האָט זיי אָבער ניט געזען, זיי זיינען געבליבן אַ ספינקס, אַ לעגענדע.

ווי קריגט מען מיט זיי אַ קאָנטאַקט? ווי געפינט מען דעם וועג צו זיי?

און ביינאַכט פלעגט מען זיך שלייכן ביי די צוימען פון שטעכל־דראָט און אַריינקוקן אין דער פינצטערניש. פון איין זייט איז פאַר אונז געשטאַנען, ווי אַ שוואַרצע סודותפולע אומדערגרייכבאַרע וואַנט — דער וואַלד; פון דער אַנדער זייט איז געלעגן דאָס שטעטל מיט זיינע באַלויכטענע פענסטער. און עס האָט זיך געוואָלט צוזאַמענגיסן מיט דער שוואַרצקייט פון וואַלד, אַוועקגיין וואָס ווייטער פון די באַלויכטענע פענסטער.

*

דער פרילינג איז אין יאָר 1942 געקומען מאָדנע פרי. אין אַפּריל האָט שוין געגרינט די לאָנקע, וואָס איז געלעגן אַנטקעגן אונזער שפּיטאָל, ביי די שטעכל־דראָטן.

מיר פלעגן שטיין ביים צוים און צוקוקן ווי פון יענער זייט דראָט, אויף דער לאָנקע, טאַנצן פריי אַרום קעלבלעך און שעפּסן. היינט האָבן מיר מיט די קעלבלעך זיך געביטן מיט די ראָלן!...

עס האָבן אָנגעהויבן זיך באַווייזן אין דוואָרעץ איינצלנע פּליטים פון די אַרומיקע שטעטלעך, פון איוועניעץ, קאָרעליץ, רובּיזשעוויטש, מייטשעט, זשעטל א. אַ. וו. די פּליטים פלעגן זיך אויסמישן צווישן די אַרבעטער־בריגאַדעס, אָדער פלעגן זיך אַריינשלייכן אין לאַגער דורך די דראָטן. דער רעזשים איז ניט געווען צו שטרענג, פאַרגלייכנדיק מיט אַנדערע דייטשע לאַגערן. ווער עס האָט שטאַרק געוואָלט, האָט אַלע מאָל געקענט געפינען אַן עצה און אַרויסגיין פון לאַגער. און אידן האָבן עס אויסגענוצט, ס׳רוב דוואָרעצער אידן. זיי האָבן געהאַט באַקאַנטע מיעשטשאַנעס, פּויערים. מען פלעגט לויפן צו זיי בייטן אַ בגד אויף ברויט, קאַרטאָפל און אַנדערע פּראָדוקטן. עס האָט ניט אויסגעפעלט ביי די דוואָרעצער אידן קיין פוטער, האָניק און אַ הון אויף שבת.

ערגער איז געווען דעם געקומענעם אַרבעטער, וועלכן מען האָט מיט ליידיקע הענט געבראַכט צוטרייבן קיין דוואָרעץ, און נאָך ערגער דעם בעזשענעץ, וואָס האָט שוין פון לאַנג גאָרניט פאַרמאָגט, אויף קיין היים אין אַ נאָענטער שטעטל, פון וועלכער ער האָט געקענט האָפן אויף הילף. דער פלעגט מוזן קומען צום קריסט אַלס בעטלער. אָבער די ווייסרוסן האָבן פיינט בעטלערס, איבערהויפּט נאָך פרעמדע, אומבאַקאַנטע, און דערצו נאָך אידן.

און אויך דער אידן־ראַט האָט פיינט געהאַט די „בעטלעריי”. און נאָך מער די אידישע לאַגער־פּאָליציי. און ווען דעם אינזשיניערס מענטשן קאָבן געכאַפּט אויסערן געטאָ עטלעכע אַזעלכע בעטלערס, און די אידישע פּאָליציסטן האָבן גע־

כאַפּט שמיץ פאַרן שלעכט היטן, אַז די אידן זאָלן ניט אַרויס פון לאַגער. איז די לאַגע פון דער אָרימקייט געוואָרן נאָך שווערער.

— מיר ווילן עסן, ביירעַך — האָבן געטענה׳ט די צעשלאָגענע ביז בלוט „בעטלער”.

— איר לעבט דאַך אָבער, און אַנדערע זיינען טויט, — פלעגט ענטפערן אָנשטאָט ביירעַכן נאָוויק. און זיין שטים פלעגט קלינגען, ווי האַרטער מעטאַל.

נאָוויק איז געווען אַ איד אַ תקיף, פון די שטעטלשע גבירים. ער האָט געהאַט אַ שווערע האַנט און מען האָט פאַר אים מורא געהאַט. מען דערציילט, אַז ניט איין גוי האָט געפילט זיין האַנט און האָט פאַרזאָגט אַ צענטן צו פאַרטשעפּן נאָוויקן.

ביירעַך פלעגט אין אַזעלכע טעג פאַרלירן דעם לשון. ווען ער פלעגט ניט האָבן קיין ברויט צו געבן די הונגעריקע, פלעגט ער גנבענען פון זיין ווייב. ער האָט געלעבט ערגער פון אַלע ראַטמענער. זיין צימער איז שטענדיק געווען אַן אכסניה פאַר אַלע, וואָס האָבן ניט געהאַט קיין דאַך איבערן קאָפּ און קיין ביסן ברויט. זיין ווייב, די שטילע פרוי ביירעַך, איז געווען אַ פרוי אַ טויב. זי פלעגט אָפט זיין געצוווּנגען צו זוכן ביי שכנים אָדער באַקאַנטע אַ שטיקל ברויט, כדי צו באַרואיקן איר יעריקן אינגעלע, וואָס פלעגט פאַרגיין אין געוויין:

— מאַמע, מאַמע, עסן!...

ביירעַך איז ניט געווען קיין דוואָרעצער. ער האָט געשטאַמט פון לאָדזש. „אין די גוטע יאָרן” — ווי ער פלעגט עס אַליין דערציילן, איז ער געווען אַ קאָמיוואָיאַזשאָר און האָט אַמאָל מיט זיין פּעקל סחורה פאַרבלאָנדזשעט קיין דוואָרעץ. דאָ האָט ער דערזען זיין איצטיקע פרוי, אַן אלמנה, זיך פאַרליבט, חתונה געהאַט און פאַרבליבן אין שטעטל.

ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען דוואָרעץ, האָט זיך ביירעַך גלייך געשטעלט צום דינסט פון כלל. ער איז געוואָרן פּרעזעס פון אידן־ראַט, ער האָט געקענט דייטש. מען האָט אים געליבט צוליב זיין גוטסקייט און אומאייגננוציקייט.

און ניט איין מאָל האָט ער געקראָגן קלעפּ, ניט איין דייטשע נאַהייקע האָט געטאַנצט איבער זיינע פּלייצעס, ניט איין דייטשער שטיוול האָט אים געקאָפּעט אין פּנים אַריין, ווען ער האָט פאַרטיידיקט די אינטערעסן פון זיינע אידן.

געטראָגן האָט ער אַ לאַנגן טונקל־גרויען מאַנטל, וואָס איז געהאַנגען אויף אים ווי אויף אַ ווּעשאַלקע, און אָנקוקן פלעגט ער דיך דורך אַ פּאָר ברילן, וואָס האָבן זיך שטענדיק ווי געוואַקלט איבער זיין רויטן נאָז (ביירעַך האָט לעצטנס אָנגעהויבן שטאַרק צו טרינקען). איין גלעזל אין זיינע ברילן איז געווען צעבראָכן. ווען מען פלעגט אים דערפון פרעגן, פלעגט ער מיט אַ טרויעריקן שמייכל דערציילן:

— „אין די ערשטע וואָכן ווען די דייטשן האָבן פאַרנומען דוואָרעץ, האָבן זיי אַרומגעגעסן ביי דער באַפעלקערונג די קעפּ. עס איז דאָ געבליבן שטיין אַ טייל, וואָס איז געגאַנגען צום פראָנט. דער אָפיציר האָט מיך געשיקט רופן און געפאָדערט, איך זאָל אים אין משך פון 15 מינוט צושטעלן 10 הינער. ווו זאָל איך אים נעמען? אַז קיין הינער האָבן שוין לאַנג ניט געהאַט ניט נאָר די אידן, נאָר אויך די קריסטלעכע באַפעלקערונג. אַלץ איז פאַרשוווּנדן אין די דייטשע מאַגנס. האָב איך אים געענטפערט:

— „מיין הער, אין משך פון 15 מינוט קען איך אייך אָנשטאָט 10 הינער צושטעלן נאָר 10 אידן.

„ווי ער האָט געהאַלטן אין האַנט אַ שטעקן, האָט ער אים גלייך אַראָפּגעלאָזן איבער מיין פּנים. אַזוי זיינען צעבראָכן געוואָרן ביי מיר די ברילן".

און ביירעך שמייכלט שוין ווידער מיט זיין טרויעריקן שמייכל, ווי עס וואָלט דאַן טאַקע מער ניט ווי אַ גלעזל אין די ברילן געוואָרן צעבראָכן...

— ביירעך, איר זייט דאָך עפּעס אַ פּרעזעס פון אידן־ראַט. וואָס וועט זיין? עס קומען דאָך אָן אַזעלכע שרעקלעכע ידיעות פון אַלע שטעטלעך, מען דאַרף דאָך עפּעס אָנהויבן טאָן.

— אויף מיין נאמנות, ביי אונז וועט גאָרניט געשען. אידן פאָלגן ניט דעם אינזשיניער, מען גייט אויסערן געטאָ, מען כאַפּט אונטערהאַנדלען. האָט מען דען וועמען ביי אונז געשאָסן?

און ביירעך פאַרטרויט מיר אַ „סוד", אַז ער פאָרט די טעג אין די אַרומיקע שטעטלעך ברענגען נאָך אידישע אַרבעטער, גאַנצע 3 טויזנט. די 3 טויזנט אידן וועלן אויך ווערן אָפּגעראַטעוועט פון טויט, צוזאַמען מיט די דוואָרעצער. אָבער ביירעך איז ניט געפאָרן, ניט געפאָרן איז אויך נאָוויק. דער עולם האָט געטראַכט: פאַרוואָס?

✶

נאָך עקשנות'דיקער האָבן זיך אָנגעהויבן פאַרשפּרייטן קלאַנגען, אַז אַלע אידן פון אַלע שטעטלעך, אָנהויבנדיק פון דער נאַליבאָקער פּושטשע ביז סלאָנים, וועט מען ברענגען קיין דוואָרעץ. די אידן וועט ראַטעווען דוואָרעץ, און דוואָרעץ וועט געראַטעוועט ווערן דורכן אינזשיניער.

מען האָט געוואַרט אַ וואָך און צוויי, אָבער די אידן זיינען ניט געקומען.

נאָך דריי טויזנט

עס איז געווען דער 4־טער מאַי. די אַרבעטער האָבן זיך נאָר וואָס געהאַט אומגעקערט פון די שטיינער. דער שפּיטאָל־פּערסאָנאַל איז געשטאַנען לעבן טיר פון שפּיטאָל און האָט געלערנט גיין די רעקאָנוואַלעסצענטן, וואָס האָבן געמאַכט די ערשטע טריט נאָכן אויפשטיין פון טיפוס.

עס איז געווען אַ זוניקער טאָג. פאַר אונז איז געלעגן דער זאַמדיקער וועג, מיט וועלכן די אַרבעטער פלעגן קומען צום טויער. אונזערע אויגן האָט מיטאַמאָל צוגעצויגן עפּעס אַ מחנה מענטשן, וואָס האָט זיך לאַנגזאַם באַוועגט מיטן ברעג פון וואַלד אין דער ריכטונג צו אונז. עס איז געווען אַ זייער לאַנגע קאָלאָנע. מיר האָבן ניט געזען איר סוף.

וואָס מער די קאָלאָנע האָט זיך דערנענטערט, אַלץ קלאָרער איז געוואָרן איר פּרצוף. עס האָט אַ הויך געטאָן אויף אונז מיט עפּעס אומהיימלעכער, שרעקלעכעס.

דאָס זיינען געגאַנגען מענטשן מיט פּעקלעך, שטעקנס אין די הענט. עס זיינען געגאַנגען פרויען, מענער און אויך קינדער.

מען איז געגאַנגען און געפאַלן. די קאָלאָנע איז געווען אַרומגערינגלט מיט אַן עסקאָרטע באַוואָפנטע מענער. די ערשטע רייען האָבן זיך אַריינגעוואָרפן דורכן טויער און זיינען געבליבן ליגן אויף דער ערד. איבער זיי זיינען אַריבער די ווייטערדיקע גרויע פיגורן מיט שוואַרצע פּנימער, וואָס האָבן קוים געשלעפּט די בלייענע פיס. געגאַנגען, געהינקען, געשלייכט זיך און געפאַלן.

אין איין ריי האָבן מיר דערזען אַן אַלטיטשקע... עס איז געווען די איינציקע אַלטיטשקע אין דער גאַנצער קאָלאָנע. און אפשר האָט זי נאָר אויסגעזען אַזוי אַלט?...

זי איז געגאַנגען אין ריי צווישן 2 מיידלעך, וואָס האָבן זי געפירט אונטער די אָרעמס. זי האָט קוים באַוויזן דורכגיין דעם טויער און איז אַנידערגעפאַלן. איין מיידל האָט זיך אַוועקגעזעצט און די צווייטע האָט מיט אַ געשריי אָנגעהויבן לויפן צום שפּיטאָל:

— וואַסער, וואַסער! אפשר האָט איר וואַסער?

און גלייך איז דער גאַנצער פּלאַץ פאַרן שפּיטאָל פאַרהילכט געוואָרן פון איין געשריי:

— וואַסער! גיט וואַסער!...

אידן זיינען געלעגן אויף דער ערד מיט פּנימער איינגעגראָבן אין זאַמד, אין גראָז. זיי האָבן ניט געקענט טרינקען דעם דערלאַנגטן וואַסער. עס האָט גערונען פון זייערע מיילער צוריק איבער די הענט, איבער די פאַרשטויבטע בגדים. אינגלעך, וואָס האָבן אויסגעזען ווי אַלטע לייט, האָבן אַראָפּגעלעקט דעם וואַסער פון זייערע מלבושים, פון גראָז, אויף וועלכן עס האָט זיך פאַרגאָסן.

— מען האָט אונז געיאָגט, געטריבן מיט נאַהייקעס, מיט די קאָלבעס פון די ביקסן. זיי האָבן געריטן אויף פערד און מיר האָבן זיי געמוזט נאָכלויפן. הונדערט און צוואַנציק קילאָמעטער נאָכגעלאָפן נאָך זייערע פערד. ווער ס'האָט ניט געקענט, איז שוין געבליבן אויף אייביק אונטערוועגס. אונזערע רבנים געשאָסן — זיי האָבן ניט נאָכגעהאַלטן...

דאָס זיינען געווען אידן פון נאַליבאָק, רובזשעוויטש, איווענעץ, קאַרעליטש, נאָוואָגרודעק א. אַנד. אידן פון אַ פאָר צענדליק שטעטלעך, אידן פון דייטשלאַנד, וואָס האָבן זיך אַמאָל געראַטעוועט אין פּוילן, אידן פון פאַרשיידענע פּוילישע שטעט, וואָס האָבן פון 1939 געוווינט אין מערב־ווייסרוסלאַנד. אַלע זיינען זיי איצטער געלעגן אויף דער ערד צעשלאָגענע, מיט פאַרווונדעטע פיס.

— דאָס זיינען אַלע אידן פון אייערע שטעטלעך?

— ניין, דאָס זיינען נאָר געקומען די יונגע, די אַרבעטספּעאיקע, מערסטנס בחורים און מיידלעך. די עלטערע און קינדער זיינען געבליבן.

מיר קוקן אַריין אין די פּנימער פון די בחורים און מיידלעך. אַלטע לייט! ניט קיין 25—20 יעריקע, נאָר מינדעסטנס 45—40 יעריקע.

מיר פּרובירן דערגיין, וואָס דאָרטן איז פאָרגעקומען. אימעטום איז געווען דאָס זעלבע. מען האָט מיטאַמאָל געמאָלדן אין געטאָ, אַז אין משך פון אַ האַלבער שעה זאָלן אַלע אידן זיין אויפן פּלאַץ און אין אַ האַלבער שעה אַרום האָט מען אַרויסגעמאַרשירט. ווי מען איז געקומען אויפן פּלאַץ, אַזוי איז מען אַוועק, ווער עס האָט מיטגענומען אַ קליין פּעקל, ווער מיט ליידיקע הענט. קינדער, וואָס האָבן געקענט גיין, זיינען מיטגעגאַנגען מיט די עלטערן.

מען האָט זיך אָפּגעשטעלט אין איווענעץ, דאָרטן איז פאַר זיי דערשינען דער געביטס־קאָמיסאַר, האָט אָנגעקוקט די

אויסגעמאַטערטע קינדערלעך, וואָס זיינען הונגעריקערהייט גע־לאָפן איבער 60 ק"מ, און האָט זיך אָפּגערופן צי די ס. ד. לייט:

— האָבן די קינדער געקראָגן מילך? גלייך זאָל ווערן געבראַכט מילך.

אַ פּאָר פּאָליציאַנטן האָבן געבראַכט אייניקע עמערס מילך און אַלע קינדער האָבן געטרונקען.

די עלטערן האָבן געקוקט און געשטוינט. דאַן האָט מען אַריינגעפירט די קינדער אין איינגעריכטעטע צימערן מיט בעטלעך און געהייסן זיי דאָרטן איבערלאָזן. זיי, די עלטערע, גייען אויף אַרבעט קיין דוואָרעץ, — האָט דערקלערט דער דייטש, — מוזן זיי גיין שנעלער. די קינדער וועלן ניט דאַר־גיין, זיי וועט מען אין אַ טאָג אַרום ברענגען קיין דוואָרעץ מיט אויטאָס.

— איך האָב מיין קינד ניט איבערגעלאָזט — זאָגט אַ פרוי און דריקט איר 3־יעריקן זונעלע צום האַרצן.

דאָס קינד גייט פון האַנט צו האַנט. עס איז דער העלד פון טאָג. די מאַמע האָט אים געבראַכט צוטראָגן אין אַ ציכל פון אַ קישן, ווי אַ פּעקל אויף דער פּלייצע. אונטערוועגס האָט אַ פּאָליציאַנט, וועלנדיק זי אונטערזוכן, אַ ריס געגעבן פון איר „דאָס פּעקל" און עס אַ זעץ געטאָן אָן דער ערד. דאָס 3־יעריקע עופה'לע האָט פון זיך ניט אַרויסגעלאָזט קיין איין קלאַנג. די מאַמע האָט אים איצט אַרויסגענומען אַ פאַרחלשטן, בלוטיק־צעביילטן.

און נאָך אַ קינד, פון אַ יאָר 7, האָט געבראָכן דעם באַפעל פון זיין מאַיעסטעט דעם געביטס־קאָמיסאַר. זיין מוטער האָט זיך איינגעגעבן אַרויסצורייסן אַ ברעט, מיט וועלכער עס איז געווען פאַרהאַקט אַ פענסטער אין די צימערן, ווו מען האָט איינלאָקירט די קינדער, און אים אַרויסגנבענען דורכן פענסטער. עס איז געווען דער צווייטער פון 800 פאַרבליבענע קינדער, און די מאַמע האָט אים מיט שטאָלץ געגלעט איבער זיין גרויען, פון וועג פאַרשטויבטן קעפּל...

— אויפשטיין!

דער רוף האָט אַ דונער געגעבן איבער די ליגנדיקע און האָט זיי צעוויגט, ווי אַ שטורם דעם אויבערפלאַך פון אַ גלאַטן וואַסער. אַלץ האָט זיך אָנגעהויבן באַוועגן. די וועלכע זיינען געלעגן, האָבן זיך איצטער ניט געקענט אויפהויבן. מען איז געקראָכן אויף אַלע פיר, מען האָט זיך אונטערגעשפּאַרט מיט די הענט, איינער האָט געשלעפּט דעם אַנדערן. דריי טויזנט אידן האָבן זיך געראַנגלט מיט זייערע אייגענע פיס, וועלכע האָבן ניט געקאָנט זיך שטעלן.

און דאַן האָט זיך אָנגעהויבן די פּראָצעדור פון אויסשטעלן זיך אין רייען, פאַרטיילן אין בריגאַדעס — און דער אַלטער באַקאַנטער נוסח:

— „איר זייט געקומען, כדי צו אַרבעטן, צו דערלאַנגען וואָס מער שטיינער צו די וואַגאָנעס. ווען ניט, דאַרפן מיר אייך ניט האָבן".

אויך די אידן האָבן געדאַרפט שלעפּן שטיינער, אויך זיי האָבן געדאַרפט מאָרגן פרי זיך שטעלן אויפן פּלאַץ אויס־געמאַטערטע, פאַרווונדעטע פון וועג.

אָבער זיי זיינען דאָך געווען לעבעדיקע מענטשן, ניט קיין שטיינער, זיי האָבן געדאַרפט האָבן אַ דאַך איבערן קאָפּ, זיי האָבן געוואָלט עסן.

צו וואָס אַ דאַך? עס איז דאָך פרילינג אין דוואָרעץ, מען קען שלאָפן אונטערן „שיינעם" דוואָרעצער הימל.

און עסן? צי דען לאָזט זיי ניט דער אינזשעניער עסן? ער גיט דאָך יעדן אַרבעטער 120 גראַם ברויט אַ טאָג, 300 גראַם צעפוילטע בולבעס! דאַנק גאָט, אידן, אַז איר זייט אַריינגע־פאַלן אין דוואָרעץ, אונטער דער שוץ פון אינזשעניער!...

*

און אַזוי איז עס געגאַנגען...

יעדן אינדערפרי, 6 אַ זייגער, פלעגן זיך פאַרבייציען פאַר דעם לאַגער־שפּיטאָל דורכן טויער לאַנגע קאָלאָנעס פון לע־בעדיקע שטיינער. מען האָט שווער געשלעפּט די פיס, אויף וועלכע עס האָבן זיך געוואַקלט די אויסגעדאַרטע, איינגע־וויקלטע אין שמאַטעס קערפּערס.

דער אַעראָדראָם האָט זיך שנעל אויסגעליידיקט. די קופּעס שטיינער האָבן אַריבערגעוואַנדערט צו דער באַן־ליניע און פון דאָרטן אָפּגעוואָרפן מיט די יעדן טאָג צוגעשטעלטע וואַגאָנעס.

אידן האָבן אָנגעהויבן ווערן נערוועז, מען האָט געציטערט, אַז צוזאַמען מיט די שטיינער פאַרשווינדן זייערע שאַנסן צום לעבן.

נאָוויק האָט באַרויִקט דעם עולם. ער איז געווען אַ איד אַ תקיף. פון זיין שווערער האַנט פלעגט ניט איין יונג זיך אַ וואַקל טאָן. און פּאַטשן פלעגט ער גאַנץ אָפט. מען האָט געמוזט פּאַטשן, — אַזוי האָבן געגלויבט די אידן אין לאַגער. פאַלט אַריין אַ איד צו דער פּאָליציי אין די הענט אויסערן געטאָ — ברענגט מען אים צום אינזשעניער. דער אינזשעניער שיקט רופן נאָוויקן (ביירעך איז שוין אַראָפּ פון גדולה — ער האָט צופיל געטרונקען).

— הלמאי?... ס'טייטש?...

און נאָוויק זשאַלעוועט ניט קיין פּעטש. זאָל דער אינזשע־ניער זען און וויסן, אַז ער, נאָוויק, איז לאָיאַל, ער דערלויבט ניט די אידן אַרויסגיין פון לאַגער. ער פלעגט אַזוי לאַנג פּאַטשן, ביז ער פלעגט מיט זיינע קלעפּ אַרויסשטופּן דעם באַ־שולדיקטן פון אינזשעניערס שטוב אין גאַס אַרויס: אַוועק פון דעם אינזשעניערס אויגן!

דער אינזשעניער פלעגט קוקן און שמייכלען אין די וואָנ־צעס אַריין: ווער וועמען נאַרט אָפּ? און נאָוויק פלעגט זיין זיכער, אַז ער האָט אַ אידן געראַטעוועט פון טויט.

יאָ, ער האָט געוויסט, דער אינזשעניער, ביירעך איז גוט, נאָוויק איז כיטרע, אָבער ער אַליין איז כיטרער פוןביידן צוזאַמען, און האָט פון ביידן געמאַכט אַ געברויך.

דער אינזשעניער האָט געשיקט רופן נאָוויקן און אים גע־מאָלדן:

— דו זעסט, ווי איך זאָרג פאַר דיינע אידן? די שטיינער אויפן אַעראָדראָם האָבן זיך געענדיקט, און איך האָב אַהער דאָך געבראַכט ביי 3 טויזנט אידן, כדי זיי צו ראַטעווען. מען דאַרף אָבער עפּעס טאָן, שאַפן נייע שטיינער.

ער איז דאָך געווען עפּעס אַן אינזשעניער, האָט ער גע־שאַפן אַ פּראָיעקט פאַר „באַרג־אינדוסטריע". עטוואָס רעכטס פון צענטראַלן וועג, וואָס האָט געפירט פון וואַלד קיין דוואָ־רעץ, איז געווען אַ בערגל, אייניקע צענדליק מעטער די הויך. דאָרטן האָט דער אינזשעניער איינגעאָרדנט זיינע גרובן. פון

די גריבער ביז דער באַן־ליניע זיינען דורכגעפירט געוואָרן שמאָלע רעלסן. אין דעם באַרג האָט מען געגראָבן ניט קיין קוילן, ניט קיין אייזן, נאָר שטיינער, געוויינלעכע שטיינער. און די שטיינער זיינען געלאָדן געוואָרן אויף וואַגאָנעטקעס, וועלכע אידן האָבן געשטופּט מיט די דורכגעפירטע רעלסן צום באַן.

די טעג זיינען געלאָפן און דוואָרעץ איז אַלץ מער געוואָרן אַ „בכבודיקער", אַן „ערנסטער" לאַגער, ניט ווי פריער.

יעדן פרי האָבן מאַרשירט דורכן פלאַץ די לאַנגע קאָלאָנעס פון די אַרבעטער, און יעדן אָוונט זיינען פאַר דער טיר פון דער לאַגער־קיך געשטאַנען לאַנגע רייען פון אידן מיט טעפּלעך, בלעכלעך, אָדער קריגלעך אין די הענט. דאָ זיינען געווען אידן פון אַלע קלאַסן פון אַ קליין שטעטל, אָנהויבנדיק מיטן שטעטלשן קאַפּיטאַליסט, דעם מאַנופאַקטורשטשיק אָדער תבואה־הענדלער, און ענדיקנדיק מיט אַ שוסטער־לערן־אינגל. דאָ זיינען געווען גבאים און שמשים, רבנים און עמי־הארצים. דאָ, זיינען אויך געווען אייניקע משפחות פון שטאָטישער אינטעליגענץ, בעזשענצעס פון פוילן, אַ צאָן־דאָקטאָר און אַ יוריסט פון וואַרשע, אַן אַרטיסט פון מינסק.

די ניי־געקומענע האָבן נאָך ניט געזוכט זיך איינצוואָרדענען. מען איז געווען ווי באַרוישט פון די לעצטע געשעענישן. מען האָט זיך נאָך ניט אָפּגעגעבן קיין דין־וחשבון פון דעם, וואָס איז מיט זיי געשען. מען האָט ניט גערעדט אַין אַרומגעקראָכן איבערן לאַגער, ווי שווייגנדיקע שאָטנס. נאָר איין און איינציקע ברענענדיקע פראַגע האָט געשטעקט ביי יעדן אין די אויגן:

— עס זיינען שוין אַריבער אַזוי פיל טעג, שוין אַ וואָך, שוין מער... פאַרוואָס ברענגט מען ניט פון איוועניעץ די קינדער?

וואָס עס האָט פּאַסירט אין די שטעטלעך, אין די היימען, פון וועלכע מען האָט זיי אַהער געבראַכט — האָט קיינער ניט געפרעגט. עס איז אַלעמען געווען קלאָר. מען האָט פאַרשטאַנען. שוין ניטאָ קיין טאַטע־מאַמע, קיין קליין קינד, וואָס מען האָט דאָרטן איבערגעלאָזט. אָבער ווו זיינען די 800 קינדער פון איוועניעץ?

אין איין פרימאָרגן איז געקומען פון נאָוואָגרודעק צולויפן אַ בחורל, און דער גאַנצער לאַגער האָט אויפגעציטערט מיט אַ יאָמער. וואָס האָט זיך אַרויסגעריסן ביי 3000 מאַן מיטאַמאָל.

עס איז ניט געווען ענלעך צו קיין מענטשן־געוויין, מער צו אַ וואָיען פון אַ פאַרוווּנדעטער חיה. דער יאָמער, האָט זיך געדאַכט, טראָגט זיך ניט פון די שייערן, פון די כאַלופּעס, נאָר פון די טיפענישן פון דער ערד, אויף פיל, פיל קילאָמעטערס.

דאָס געוויין האָט זיך צעטראָגן ווייט איבער די גרענעצן פון לאַגער. עס האָט אויפגעציטערט די אַרישע באַפעלקערונג און עס האָט געשטערט די רו פון זיין מאַיעסטעט דעם אינזשיניער.

ער האָט געשיקט אַ שליח פרעגן, וואָס פאַראַ וואָיען טראָגט זיך עס פון לאַגער.

דער פוילישער פאָראַרבעטער איז אַריין אין יאָמערדיקן שייער, האָט אַ קוק געטאָן אויף די פרויען, וואָס האָבן זיך געקאַטשעט פון וויטאָג אויף דער ערד. אין דער צווייטער סטאָדאָלע איז אויף דער ערד געזעסן אַ פרוי, אירע האָר, לאַנגע, שוואַרצע, דורכגעפלאָכטן מיט זילבער־פעדים, זיינען געווען צעוואָרפן, די בלוזע צעריסן. עס האָט אַרויסגעקוקט דורך איר דער צעקנייטשטער ווי פאַרמעט קערפּער, צעקראַצט, צעריסן. די פרוי האָט געשוויגן, זי האָט זיך נאָר געוויגט הין און צוריק, הין אַין צוריק. און אירע לאַנגע האָר זיינען פון פּלייצע אַראָפּגעפאַלן אויף דער ערד און מיטגעשלעפּט דעם שטויב, דורכגעמישט מיט שטרוי און פּלאַווינעס.

ווען דער פאָראַרבעטער האָט אַריינגעקוקט אין סטאָדאָלע, האָט זי אויפגעהערט אויף אַ ווײַלע זיך צו וויגן, האָט אַריינגעשטאָכן אין אים אירע גלעזערנע אויגן, פון איר מויל האָט זיך אַרויסגעריסן אַ כריפּעדיקער געשריי און איז מיטאַמאָל איבערגעריסן געוואָרן.

דער שליח האָט זיך אַ וואָרף געגעבן אויף צוריק און איז שווייגנדיק אַוועק.

דער אינזשיניער האָט געשיקט אַ צווייטן שליח זאָגן, אַז אויב מען וועט ניט אויפהערן צו יאָמערן, וועט ער די ווייבער לאָזן אויסשיסן.

נאָר דער געוויין האָט נאָך ביז שפּעט אין דער נאַכט געשטערט די אַרומיקע רו.

די מאַמעס האָבן באַוויינט זייערע פאַרלאָרענע האָפנונג, די 800 קינדערלעך, וואָס מען האָט פון זיי אַרויסגענאַרט און אומגעבראַכט.

— מען האָט אונז אָפּגענאַרט, מען האָט אונז אָפּגענאַרט!

אַזוי ווי מען האָט נאָך געדאַרפט די אידן אָפּנאַרן. אַזוי ווי זיי וואָלטן זיך צום ערשטן מאָל צוזאַמענגעשטויסן מיטן דייטש!...

מען האָט געהאָפט... אידן פון סלאָנים האָבן ניט געגלויבט אַז לידע ווערט אויסגעהרגעט, און געגלויבט, אַז זיי וועלן לעבן, און אידן פון זשעטל האָבן געגלויבט, אַז פאַרניכטעט ווערן קען נאָר קאָזלאָווטשינע, און זיי ווערן איבערלעבן...

מען האָט זיך „געחקרנט", געזוכט די „סיבה" פון שחיטה, דעם „פאַרוואָס", און ניט געוואָלט פאַרשטיין דעם איין און איינציקן „דעריבער, ווייל"...

— צו וואָס האָבן זיי, די רוצחים, געגעבן נאָך מילך אונזערע קינדער? מען האָט דאָך זיי סיי ווי אויסגעקוילעט! — האָבן געוויינט די שכולות, און ניט געקענט באַגרייפן דעם „שכל" דערפון. ווייל די וועלט איז געווען פאַר אידן אַ קליינע פאַרמאַכטע פושקע, ווו מיליאָנען זיינען געוואָרן געקוילעט, פאַרברענט, געהאַנגען, פאַרסמ'ט, — אָבער יעדער אין זיין פאַרמאַכטער פושקע.

— איך האָב פאַרשטאַנען, אַז אַזוי וועט זיין — האָט מיר מיט אַ שטילן, קוים הערבאַרן קול דערציילט די קאָרעליצער פרוי, וואָס האָט איר אינגעלע אַרויסגעגנבעט דורכן פענסטער. זי האָט אים געדריקט צו זיך, געגלעט איבערן שוואַרצן קעפּל און האָט געציטערט, ווי ס'וואָלט איצטער געווען ניט 27 גראַד היץ, נאָר אַ פראָסט.

היינט איז זי געקומען אין שפּיטאָל מיט אַ בלעכענעם טעפּל און איז שווייגנדיק געבליבן שטיין אויפן שוועל.

— איר דאַרפט וואָס?

— איך וואָלט געוואָלט, אויב מען קען, אַ טעפּל וואַרים

וואַסער פאַרן קינד. אים איז שווער אַראָפּצושלינגען דעם טרוקענעם ברויט.

— און ברויט האָט איר?

— מיר האָבן היינט געקראָגן פון יודן־ראַט אַ האַלבן קילאָ ברויט. עס איז אָבער רוי און...

זי האָט ניט געענדיקט. די ווערטער זיינען געבליבן שטעקן אין האַלז, אַזוי ווי די קלעפּיקע קאַשע, וואָס מען רופט דאָ ברויט.

מיר האָבן זיך שפּעטער אָפט געטראָפן, אָפטמאָל געטיילט אונזער הונגער איבער העלפט. זי איז ניט געווען קיין קאַרעליטשער, עס איז געווען אַ טאָכטער פון דער גרויסער וועלט, האָט איר יוגנט פאַרבראַכט אין אייראָפּעאישע הויפּשטעט.

איך פלעג אָפט צוקומען, ווען זי פלעגט פאַרביימאַרשירן פאַרן שפּיטאָל מיט איר בריגאַדע. איר רעקל, אויף וועלכן ס'איז שווער געווען צו דערקענען פון וועלכן שטאָף ער איז לכתחילה געווען גענייט, אַזוי פיל פאַרשיידענע לאַטעס האָט ער געהאַט, איז אַלץ פרייער און פרייער געהאַנגען אויף איר אויסגעצערטן גוף, און איר האַנט, מיט וועלכער זי פלעגט פאַרן דורכגיין דעם טויער צום לעצטן מאָל אַ פאָך טאָן צו איר קינד, פלעגט אַ פלאַטער טאָן אין דער לופטן און אַראָפּפאַלן, ווי אַ פרעמדער גליד.

זי האָט שטענדיק געציטערט איבער איר קינד, ווען דער אינגל פלעגט ניט זיין לעבן איר, פלעגט זיך איר דאַכטן, אַז זי וועט אים שוין מער ניט זען. זי פלעגט בלייבן שטיין ביי דער אַרבעט, ווי פאַרגליווערט. עס פלעגן ניט העלפן קיין שטראָפן פון די פאָראַרבעטער. אירע הענט פלעגן זיך ניט אַ רויג טאָן אויפצוהויבן אַ שטיינדל. אָדער זי פלעגט אָנהויבן לויפן, ווי אַ משוגענע, צום טויער, ניט קוקנדיק אויף די שטיינער, וואָס פלעגן שניידן אירע באָרוועסע פיס, ניט לייגנדיק קיין אַכט אויף די גראָבע געשרייען פון די פאָראַרבעטער.

אָבער ווען זי פלעגט זיין אין לאַגער און דער אינגל פלעגט לעבן איר אַ שטיף טאָן, אָדער נאָך ערגער — בעתן עסן, — פלעגט זי אים טרייבן פון זיך: „אַ שאָד, אַ שאָד, וואָס איך האָב דיך אַהערגעבראַכט!...

מ'רייסט זיך אין שפּיטאָל

עס איז געוואָרן נאַכט. די נאַכט האָט אַריינגעכאַפּט אין זיך אויך דעם עלנט פון די שכולות, פונקט ווי די ערד האָט אַריינגעכאַפּט אין זיך דאָס בלוט פון זייערע 800 קינדער.

און אינדערפרי זיינען ווידער געגאַנגען וואַגאָנעטקעס מיט שטיינער, און נאָך זיי די פאַרשטיינערטע מאַמעס.

און דאָ האָט דער שפּיטאָל באַקומען אַן אַנדער פּנים.

וואַגאָנעטקעס אָנגעלאָדענע מיט שטיינער זיינען געפלויגן מיטן גאַנצן שווונג פון באַרג אַראָפּ, אידן האָבן זיך געהאַנגען אויף די הינטערשטע ווענטלעך פון די וואַגאָנעטקעס, כדי מיט זיי אַראָפּצופאָרן. די וואַגאָנעטקעס פלעגן זיך איבערקערן, אידן בלייבן אונטער זייערע רעדער מיט צעמאָלענע הענט און פיס.

עס האָט ניט געהאָלפן דאָס וואָרנען, דאָס בעטן. די, וואָס האָבן אַזוי מורא געהאַט פריער צו גיין אַרבעטן אין טיפוס־באַראַק, האָבן ניט מורא געהאַט זיך צו הענגען אויף די וואַגאָנעטקעס, ווייסנדיק, אַז היינט־מאָרגן וועלן זיי מיט צעמאָלענע גלידער קומען אין זעלבן שפּיטאָל.

אין שפּיטאָל האָט זיך אָנגעהויבן אַ תקופה פון שלעפּן ביינער־ברוכן, וואָס פלעגן אַרויסקריכן פון די צעשמעטערטע הענט און פיס, אַ תקופה פון אָפּגעפּאַלענע פינגער פון פיס, וואָס האָבן געפוילט, פון שלעפּן ווערים פון וונדן, וועלכע עס איז ניט געווען מיט וואָס צו דעזינפעקצירן. יעדן פאַרטאָג פלעגן אַרויסגיין אַ פּאָר מענטשן איבערן לאַגער זאַמלען העמדער, ליילעכער, האַנטיכער, וואָס פלעגן צעריסן ווערן אין שפּיטאָל אויף באַנדאַזשן. עס האָט אָבער ניט געקלעקט. דוואָרעצער אידן האָבן מער ניט געוואָלט געבן, און ביי די אָנגעקומענע האָט דער נאַקעטער קערפּער אַרויסגעקוקט דורך די צעריסענע אויבערשטע בגדים. זיי האָבן שוין לאַנג פאַרגעסן דעם טעם פון אַ העמד.

עס איז געוואָרן אַ חלום ביי יעדן קראַנקן און ביי די קראַנקן־שוועסטער: ווו קריגט מען אַביסל ריוואַנאָל, צוצולייגן צו די ברענענדיקע, פוילנדיקע וונדן, אַ שטיקל פרישטיכל, וואָס איז נאָך ניט געווען דורכגעווייקט מיט בלוט און אייטער און צענדליקער מאָל שוין געוואַשן?

און דורך די פענסטער פון שפּיטאָל פלעגן זיך אָפט אָדורכרייסן און צעשפּרייטן זיך איבערן לאַגער די געשרייען פון די פאַרוווּנדעטע, וואָס די ווערים האָבן געפרעסן זייער לעבעדיק לייב.

די אַרבעט אין שפּיטאָל איז געוואָרן אומדערטרעגלעך. די צאָל קראַנקע האָט זיך געמערט, עס האָבן אויסגעפעלט בעטן, ניט געווען קיין מעדיקאַמענטן, קיין פאַרבאַנד־מאַטעריאַל, קיין וועש, קיין עסן פאַר קראַנקע, קיין שטיקל זייף צו וואַשן זייערע קערפּערס און די שטינקענדיקע „בינטן".

פאַרוואָס האָט מען עס נאָך גערופן שפּיטאָל? און פאַרוואָס האָבן זיך די קראַנקע אַזוי געריסן אַהין? אפשר דערפאַר, וואָס דאָ האָבן זיך אַרומגעדרייט ווי שאָטנס אידישע מיידלעך, וועלכע מען האָט גערופן שוועסטער? אפשר, ווייל די שוועסטער פלעגט העכסטנס קענען זאָגן דעם פאַרצווייפלטן קראַנקן: שאַ, באַרואיקט זיך, עס איז גאָרניט אַזוי געפערלעך, עס טוט אַביסל וויי די וווּנד, וואָס קען מען טאָן?

און דאַן זיינען געקומען די אידן, וועלכע פלעגן פאַלן אין מיטן גיין אין גאַס, מיט פאַרשוואָלענע אויגן און הענט, מיט פונאַנדערגעגאָסענע קלעצער־פיס.

און ברענגען פלעגט מען זיי אין שפּיטאָל, כדי דאָרטן צו היילן. זיי פלעגן דאָ ליגן אויף די שעניקעס, וואָס זיינען געווען דורכגעווייקט מיט בלוט און שווייס, מיט אורין פון קראַנקע. פלעגן אַמאָל קריגן אַ פּראָשעק דיגיטאַליס, נאָכן ווערן ווייטער אַלץ מער געשוואָלן. ביז איין טאָג פלעגן זיי דערהיילט ווערן אויף אייביק.

אָבער די, וואָס האָבן נאָך געלעבט, האָבן זיך ניט באַגנוגנט מיטן אינזשיניערס בלויען הימל, זיי האָבן געוואָלט אַ דאַך איבערן קאָפּ.

— „אויב זיי ווילן דווקא לעבן אין הייזער, זאָלן די אידן זיך אַביסל צוזאַמענרוקן. עס איז גענוג אַ קוואַדראַט־מעטער

אויף אַ מענטשן, ניין, ס'איז נאָך צו פיל, ס'איז גענוג 8000 קוו.־צענטימעטער.

„און אפשר זייט איר דאָ צופיל? איך האָב געבראַכט אידן פאַר אייערטוועגן. איך דאַרף זיי ניט"...

דערהערט פון אינזשיניער אַזעלכע רייד, האָט מען זיך דערשראָקן, מען האָט פֿון ענגשאַפט מער ניט גערעדט, נאָר באַזעצט מיט די צוגעקומענע אַלע שטאַלן און שייערן, אַלץ וואָס האָט נאָר געהאַט ווענט מיט אַ שטיקל דאַך.

עס איז געוואָרן ענג אין די הייזקעס. ענג? — ניין. פריער איז שוין געווען זייער ענג. עס איז ניטאָ פאַר דעם קיין נאָמען, ס'האָט אויף דער פאָדלאָגע ניט געקלעקט פאַר אַלעמען קיין אָרט צו זיצן. מען האָט אַרויסגעוואָרפן פון די הייזער יעדן שטיקל מעבל און געמאַכט 2־עטאַזשיקע נאַרעס.

אין שפיטאָל, אין צימער פון פערסאָנאַל, ווו עס האָבן אין אָנפאַנג געלעבט 8 פערזאָן, זיינען איצט געשלאָפן 23. דאָס איז שוין ניט געווען קיין פערסאָנאַל פון שפיטאָל. דאָ האָבן זיך אַריינגעקראָגן דורך פּראָטעקציע זייטיקע מענטשן. דאָ איז געווען פאַרהעלטניסמעסיק זויבערער. דער פערסאָנאַל־קאָלעקטיוו האָט שטרענג אָפּגעהיט די טראַדיציע פֿון וואַשן יעדן טאָג דעם דיל, פֿון טעגלעכן באָדן זיך, די נאַרעס זיינען נאָך געווען פאַרשפּרייט מיט ליילעכער.

דערווייל איז די נויט אין לאַגער געוואַקסן. מענטשן זיינען אַרומגעגאַנגען צווישן די הייזער פון די דוואָרעצער, וועלכע האָבן נאָך געלעבט „גוט", גענישטערט אין די מיסטקאַסטנס, געזוכט אַ בולבע, אפילו שאָלעכץ פון קאַרטאָפל.

און באַלד האָט מען די שאָלעכץ אויפגעהערט אַרויסצוואַרפן, עס איז געוואָרן אַ סחורה, מען פלעגט עס וואַשן און קאָכן.

ניט אַלעמענס לאַגע איז געווען אַזוי פאַרצווייפלט. די, וואָס האָבן געקענט שמוגלען, האָבן געהאַט מיט וואָס צו האַנדלען, פלעגן זיך אַן עצה געבן. ביטער איז געווען דער גורל פון אַ גרופּע קינדער, וואָס מען האָט אַריינגעשמוגלט אין לאַגער, און זייערע עלטערן זיינען אויסגעגאַנגען פון נויט. זיי פלעגן אַרומגיין געשוואָלענע פון הונגער, ביז מען פלעגט זיי ברענגען אין שפיטאָל אַריין. אין דער פאָרזיצנדער פון דער סאָציאַלער הילף, אַ שטעטלשער רבי, פלעגט געבן אַ קאָמאַנדע:

— דאָס קינד איז קראַנק. עס מוז האָבן קליינישע אויפפאַסונג.

זיינען אַרומגעגאַנגען די הונגעריקע שפיטאָל־שוועסטער צווישן די בעטלעך מיט די גוססדיקע פון הונגער קינדער און מקנא געווען די קאָלאָנעס אַרבעטער, וואָס שלעפן שטיינער.

אין לאַגער האָט אָנגעהויבן בושעווען דער בויך־טיפוס.

— דאָקטאָר, וואָס וועט זיין? מיר האָבן שוין אפילו קיין פערל־גריץ אויף צו ברענגען אַביסל קאַווע. און וואָס גיט מען די קראַנקע אויף בויך־טיפוס? מען טאָר דאָך זיי ניט געבן אפילו די 120 גראַם ברויט.

דאָקטאָר זיידמאַן גיט אַ צי מיט די אַקסלען, אַ מאַך מיט דער האַנט איבער די גרויע האָר, און גייט מיט שנעלע טריט אַרויס פון פאַלאַטע.

ער האָט ניט קיין עצה. ס'האָט אַ דאָקטאָר ניט געקענט דאָ העלפן.

*

— שוועסטער, גייט צו אין יענעם שטיבל, — ער ווייזט מיטן פינגער. דאָרטן ליגט אַ קראַנקע. מען דאַרף איר מאַכן אַן איינשפּריצונג פון קאַמפאָר.

איך גיי מיטן שפּריץ אַריין אין אָנגעוויזענעם שטיבל. עס איז 2 מעטער אויף 3, עס שטייען אַ פּאָר 2־עטאַזשיקע נאַרעס. דאָ ליגן 8 מענטשן.

ווען איך האָב געעפנט די טיר, האָט מיר אַ זעץ געגעבן אין נאָז עפּעס אַ מאָדנער גערוך, אַ געמיש פון צעפוילטע בולבעס און פוילנדיקע שטרוי. די נאַרעס האָבן ניט געהאַט קיין שום בעטגעוואַנט. זיי זיינען געווען אויסגעבעט מיט שטרוי, אויף וועלכן ס'זיינען געלעגן קופּעס שמאַטעס. עפּעס רעקלעך, שטיקער שעפּסענע פעלכלעך, קאַפּאָטעס אונטער די נאַרעס זיינען געלעגן טאָרבעס מיט בולבעס און קערבלעך מיט שאָלעכץ.

אויף איינער פון די אונטערשטע נאַרעס זיינען געזעסן 2 פרויען און געשיילט קאַרטאָפל. מען האָט געשיילט גלייך אויפן געלעגער, און די לופּינעס האָבן זיך אויסגעמישט מיטן שטרוי פון געלעגער. לעבן זיי, אויף דער צווייטער נאַרע, האָרט ביי דער ערשטער (קיין דורכגאַנג צווישן זיי איז ניט געווען), איז געזעסן אַ פרוי, געהאַלטן אויפן שויס דעם קאָפּ פֿון אַ מיידל פון אַ יאָר 15, און געזוכט ביי איר אין די האָר. נאָך אַן עלטערע פרוי האָט געהאַלטן אין די הענט אַ העמד און געזוכט אין איר. זי פלעגט אַלע ווײַלע אַ טרייסל טאָן מיטן העמד איבער די קאַרטאָפל פון אירע שכנים.

ווען איך בין אַריין, איז די „אָבלאַווע" ניט איבערגעריסן געוואָרן. די פרוי האָט נאָר געזאָגט:

— שוועסטער, וואָס קען מען טאָן, אַז מער ווי איין העמד האָב איך ניט, און קיין זייף צו וואַשן איז אויך ניטאָ.

די קראַנקע איז געלעגן אויף דער אויבערשטער נאַרע. עס איז שווער געווען צו דערקענען, איז עס אַן אַלטע, אָדער אַ יונגע, אַ אינגל אָדער אַ מיידל. פון אונטער דעם באַרג שמאַטעס האָט אַרויסגעקוקט אַ געל־וואַקסן פּנימל מיט גרויסע שפּיציקע אויערן, וואָס האָבן אַרויסגעשטאַרטשעט פון אָפּגעשוירענעם קעפּל, ווי ביי אַ האָן. די אויגן זיינען געווען צוגעמאַכט און האָבן זיך ניט געעפנט אויך ווען איך בין צוגעגאַנגען צו דער קראַנקער און זי אָנגענומען ביי דער דינער, כמעט דורכזיכטיקער הענטל, כדי אַ קוק טאָן דעם פּולס.

— העשקע, שטיי אויף, העשקע! — גיט איר אַ שטורך מיטן מעסער־הענטל איינע פון די פרויען, וואָס האָבן געשיילט די קאַרטאָפל.

כ'האָב אַראָפּגעוואָרפן פון דער קראַנקער דעם באַרג שמאַטעס. עס איז געווען זייער אַ יונג מיידל. איר עלטער איז אָבער שווער פעסטצושטעלן. לויטן קערפּער ניט מער, ווי אַ קינד פון 11—12 יאָר, לויטן פּנים — אַ פרוי אין די מיטעלע יאָרן, מיט קנייטשן פון אַלטקייט אַרום מויל. דאָס מיידל האָט לאַנגזאַם אויפגעעפנט די אויגן און אָן אַ וואָרט זיי ווידער צוגעמאַכט. עפּעס אַ טעמפּקייט, אַ פולשטענדיקע גלייכגילטיקייט איז געלעגן אין דעם קורצן בליק.

העשקען האָט מען ערשט דעם זעלבן טאָג געבראַכט אין שפּיטאָל אַריין. זי האָט געהאַט טובערקולאָזע. דאָס קינד איז געלעגן גאַנצע טעג און נעכט אויף איר נאַרע און געקוקט

דורכן פענסטער אין דער ווייסקייט אַריין, ווו די לאַנקע פאַראייניקט זיך מיטן וואַלד. זי האָט זיך קיינמאָל ניט געקלאָגט, קיינמאָל ניט גערעדט, קיינמאָל גאָרניט געבעטן.

נאָר ווען איך פלעג איר אַריינטראָגן אַמאָל אַ שטיקעלע פּוטער, וואָס כ'פלעג פאַר איר אויסבעטלען, פלעגט זיך אַ לייכטער שמייכל באַווייזן אויף איר געלן פּנימל.

העשקע איז שוין אַלט געווען 14 יאָר, אָבער זי איז געווען שוואַך אַנטוויקלט, זי האָט ניט געהאַט קיין איין נאָנטע נשמה, צו וועמען זי זאָל זיך קענען ווענדן נאָך הילף. געקומען איז זי אַהער מיט דער לעצטער פאַרטיע אַרבעטער, עס איז געווען אַ רעטעניש, פאַרוואָס מען האָט זי ניט איבערגעלאָזט מיט אַלע קינדער אין איוועניעץ.

דאָ האָט זי געהאַט אַ מומע. די מומע פלעגט זיך סטאַרען ניט צו באַגעגענען מיט איר. איר אייגענע משפחה האָט געהאַט 4 מיילער, און זי האָט ניט געוואָלט האָבן קיין פינפטן.

העשקע איז געבליבן אין שפּיטאָל. זי איז געוואָרן דאָ אַ שטענדיקער תושב. מיר האָבן איר ניט געקענט געבן אפילו אַ קליין טייל פון דעם, אין וואָס זי האָט זיך גענויטיקט. אָבער זי האָט געהאַט דאָ אַ בעט און אַ ריינעם צימער...

העשקע איז געווען אַנטקעגן אַלע אונזערע קראַנקע „געזונט", ווייל זי האָט געקענט פון צייט צו צייט אַראָפּגיין פון בעט, אַרומגיין אויפן הויף, אויף דער זון. זי פלעגט אויך פון לאַנגווייליקייט העלפן דערלאַנגען די אַנדערע קראַנקע. העשקע איז אָבער געווען פיל קראַנקער אויך פאַר די, וואָס זיינען געלעגן מיט צעבראָכענע גלידער. זי איז פאַר אונזערע אויגן פאַרברענט געוואָרן פון אינעווייניק.

— כאָטש זי זאָל שטאַרבן אויפן שפּיטאָל־בעטל.

דאָס איז געווען אַ שטומער באַשלוס פון שפּיטאָל־קאָלעקטיוו — קעגן יעדן פּרוּוו פון אונזער נאַטשאַלסטוואָ — דעם יודן־ראַט, אַרויסצוואַרפן העשקען פון שפּיטאָל און באַפרייען איר בעט פאַר אַנדערע קראַנקע.

דאָס קינד איז עפּעס פאַרן לאַגער־שפּיטאָל געוואָרן הייליק. זי איז געווען דער סימבאָל פון לאַגער, פון זיין נויט און פּיין.

און די זעלבע סאַניטאַרקעס, וואָס פלעגן אויף אַ צווייטן קראַנקן אָנשרייען, ווען ער פלעגט צו זיי צושטיין מיט פאָדערונגען וועלכע זיי האָבן ניט געקענט דערפילן, האָבן זיך קיינמאָל ניט דערלויבט אויפצוהייבן די שטים אויף העשקען, ווי הונגעריק און דענערווירט זיי זאָלן ניט זיין.

ווייטערדיקע טריט

היינט האָב איך געהאַט אַ גוטן טאָג, — איך האָב געקראָגן אַ פּעקל. עס איז געווען אין דעם אַ שטיקל פּוטער, אַביסל אייער, זייף...

אַ שטיקל זייף! אויף דעם גליק האָב איך מיר גאָרניט גערעכט.

כ'האָב געקוקט אויף מיין שפּיטאָל־כאַלאַט, וואָס איז צוליבן וואַשן מיט אַש שוין שוואַרץ געוואָרן. היינט וועל איך מיך קענען ביים טייכל אָפּוואַשן מיט זייף און אויסוואַשן מיט זייף דעם כאַלאַט. און אויפן טיש איז געלעגן פאַר מיר פּוטער און אייער. עס איז שוין פיל צייט אַוועק, זינט איך האָב געגעסן פּוטער. איך וועל היינט שמירן ברויט מיט פּוטער!... ניין, אויף ברויט שמירן טאָר מען ניט. עס וועט צו שנעל אַוועקגיין. אויפן טיש האָט געפּאַרעט דאָס שיסל מיטן פּערל־גריץ, אַ גרוילעך־ראָזע, עטוואָס קלעפּיקע פליסיקייט. דאָס איז געווען אונזער מיטאָג שוין אַ האַלב יאָר צייט. מיר, די שפּיטאָל־מענטשן, זיינען געווען פּריווילעגירט. מען האָט אונז געדענקט דעם חסד־נעורים, אַז מיר זיינען געגאַנגען אין שפּיטאָל אַרבעטן, ווען אַלע האָבן זיך אָפּגעזאָגט. פלעגן מיר אָנשטאָט דער יודן־ראַט זופּע קריגן פּערל־גריץ, וועלכע מיר פלעגן זיך אַליין קאָכן.

כ'האָב מיטן שפּיץ לעפל אָפּגעשניטן אַ ברעקל פּוטער און עס אַריינגעטאָן אין שיסל. איבער דער ראָזלעכער פליסיקייט זיינען זיך פונאַנדערגעשווומען געלבלעכע פעטס־קריינזלעך. עס האָט נאָך קיינמאָל מיר ניט געשמעקט קיין שום עסן אין מיין לעבן — ווי דער טעלער קאַשע.

ס'האָט זיך לאַנגזאַם געעפנט די טיר. אויפן שוועל איז שטיל געבליבן שטיין העשקע. אירע אויגן זיינען געבליבן צוגעשמידט צו די אייער, וואָס זיינען געלעגן אויפן טיש, ווי צו אַ וווּנדער, און אירע אָפּשטייענדיקע אויערן זיינען געוואָרן נאָך גרעסער און שפּיציקער.

— העשקע, צו וואָס ביסטו אַראָפּ פון בעט? היינט האָסטו דאָך פיל היץ.

העשקע האָט ניט געענטפערט. זי האָט געשלונגען מיט אירע אויגן דעם וווּנדער, וואָס זי האָט געזען אויפן טיש.

— העשקע, גיי לייג זיך, איך ברענג דיר היינט עסן. היינט — אַ גוטן פרישטיק.

העשקעס פיסלעך האָבן קוים זיך אָפּגעריסן פון שוועל, אויף וועלכן זי איז געשטאַנען. ווען זי האָט שנעל צוגעמאַכט גאָך זיך די טיר, האָט זיך מיר נאָך אַלץ געדאַכט, אַז ביי דער טיר סטאַרטשען אַ פּאָר גרויסע אויערן און שלינגען, און שלינגען די גוטע זאַכן, וואָס זיינען געלעגן אויפן טיש.

ווען איך בין אין אַ ווייילע אַרום אַריין אין פּאַלאַטע, איז העשקע געלעגן אין בעט מיטן פּנים צו דער וואַנט און האָט מיטן פינגער וואָס געצייכנט אויף דער דעקע.

— העשעלע, זעץ זיך עסן.

זי האָט ראַש אומגעדרייט דעם קורץ־געשאָרענעם אינגלשן קעפּל און איר האַנט האָט אַ ציטער געגעבן, ווען זי האָט מיט צוויי פינגער פאָרזיכטיק אָנגענומען די וואַרימע איי. זי האָט די איי לאַנג געדרייט צווישן די פינגער, ווי ניט ווויסנדיק, וואָס זי זאָל מיט איר אָנפאַנגען. כ'האָב אויפגעשלאָגן דעם שאָלעכץ און אָנגעהויבן מיט אַ לעפל זי קאָרמען. העשקע האָט געשלונגען שנעל, אָבער דער ביסן איז איר אַראָפּגעגאַנגען לאַנגזאַם, שווער, עס פלעגט זיך פאַרהאַלטן אין האַלז, ווי דאָרטן וואָלט אים געווען ענג דורכצוגיין, ווי יעדער ביסן פּוטער־ברויט, וואָס זי האָט אַראָפּגעשלונגען, וואָלט וועלן צוריק אַרויס דורך איר האַלז, זי זאָל עס קענען נאָכאַמאָל האַלטן אין מויל און אַראָפּשלינגען פונדאָסניי.

העשקע האָט געענדיקט עסן. מיר זיינען אַרויס אויפן הויף. עס איז געווען אַ וואַרימער זומער־טאָג, ענדע מאַי. אויפן טראַקט, וואָס פירט פון קאָפּאַלניע, האָבן זיך באַוויזן די ערשטע פרויען־בריגאַדעס. פאַר איינער האָט מאַרשירט אַ סוואָלקער פרוי, מיינע אַ שפּיל־חברטע. מיר האָבן זיך ניט געהאַט געזען

ביי 20 יאָר. זיינען זיך פֿונאַנדערגעגאַנגען אין דער וועלט ווער ווו, און דער גורל האָט אונז ווידער צוזאַמענגעפֿירט אין דעם לאַגער.

ווען שרה (אַזוי האָט זי געהייסן) האָט פֿאַרביימאַרשירט פֿאַר דעם שפּיטאָל, האָט זי מיך צוגערופֿן: „איך וועל באַלד זיין ביי דיר, — איך האָב דיר וואָס מיטצוטיילן”.

זי איז געקומען, ווען די זון האָט שוין גענידערט אויף די בוימער־קרוינען, העכער דאָרטן איבערן וועלדל. מיט איר איז געווען אַ יונגער מאַן פֿון מיטעלן וווּקס, מיט אַ געדיכטער שעוועלודע טונקל־בלאָנדע, געקרייזלטע האָר, איבער וועלכע ער האָט פֿון צייט צו צייט אין פֿאַרלעגנהייט געפֿירט מיט דער האַנט. ער איז געווען אָנגעטאָן אין אַ שוואַרצער רוסישער סאַטין־בלוזע, וואָס איז פֿריי געהאַנגען איבער זיינע ברוינע רייך־געלאַטעטע הויזן.

איך האָב דעם מענטשן שוין געהאַט געזען פֿריער. ביירא̈ך האָט מיר אויף אים געהאַט אָנגעוויזן:

— ער איז געווען אַ קינסטלער, אַ מאָלער, היינט איז ער אַ שטיין־גרעבער.

אַדעק שערער האָט ער געהייסן. ער איז געווען אַ פּוילישער בעזשעניעץ, געשטאַמט פֿון זאַמאָשטש. אַהער איז ער געקומען מיט די קאַרעליטשער אידן.

— דו קענסט מיט אים ריידן, — האָט געזאָגט שרה.

איך האָב פֿאַרשטאַנען. מיר האָבן מיט שרהן ניט איין מאָל גערעדט, אַז עס איז די העכסטע צייט אַוועקצוגיין פֿון לאַגער. זי האָט געהערט צו דעם טיפֿ פּרויען, וואָס האָבן נאָך געהאַט מוט צו זען און פֿאַרשטיין דעם אמת פֿון אונזער גורל. דער זומפּ פֿון טאָג־טעגלעכן געיעג נאָך ברויט און קאַרטאָפֿל האָט זי נאָך ניט געהאַט איינגעזויגן.

מיר האָבן זיך מיט שערערן שוויגנדיק אָנגעקוקט. אַ שטומער עקזאַמען.

— ווי טראַכט איר עס צו מאַכן? וווּהין?

ער האָט אַ שמייכל געטאָן:

— איך ווייס נאָך ניט גענוי. איך טראַכט אין נאַליבאָקער פּושטשע.

דאָרטן איז געווען אַ פּאַרטיזאַנער־צענטער. מיר האָבן שוין געהאַט ידיעות וועגן זיך פֿאַרמירנדיקער פּאַרטיזאַנער־באַוועגונג.

— ס'איז דאָ אַ פּאַרטיזאַנער אויפֿרוף, אַלע זאָלן צום 5־טן מאַי אַרויס אין די וועלדער.

— מיר האָבן אַביסל פֿאַרשפּעטיקט.

— איז וואָס?

— מען דאַרף שאַפֿן אַביסל געווער — אָן דעם וועט קיין שום אָטריאַד אונז ניט אָננעמען.

— נו?

— איך האָב שוין וואָס אין אויסזיכט.

✶

דערווייל האָבן אָנגעהויבן צו קומען וואַגאָנעס איינס נאָכן אַנדערן, יעדער טאָג. דער אינזשיניער האָט דערקלערט, אַז זיי מוזן ווערן אָנגעפּילט מיט שטיינער.

מען האָט דערקלערט אַ מאָביליזאַציע פֿון דער גאַנצער באַפֿעלקערונג. דער יודן־ראַט האָט אַפּעלירט צו די אידן:

— אידן, ווייזט, אַז מען דאַרף אייך האָבן!

ווידער זיינען אַלע אַרויס צו די שטיינער, אפילו די שטענדיקע סימולאַנטן. מען האָט צוזאַמענגעשטעלט עטלעכע קינדער־בריגאַדעס. עס איז אַרויס צו די שטיינער אפילו דער גאַנצער שפּיטאָל־פּערסאָנאַל.

אין שפּיטאָל זיינען איצט ווייניק קראַנקע. אידן אַרבעטן ביים לאָדן די שטיינער גאַנצע טעג און מען דאַרף העלפֿן.

מען האָט אין משך פֿון אַ וואָך אָפּגערייניקט דעם גאַנצן פּלאַץ. אָבער וואַגאָנעס קומען אַלץ אָן.

געוואַלד, ווו נעמט מען נאָך שטיינער?!

★

יוני 1942. אין גאַס איז שרעקלעך הייס. די מענטשן אַרבעטן האַלב־נאַקעט. די העמדער ווערן נאַס פֿון שווייס און וואַשן איז שווער — ניטאָ קיין זייף. זאָל בעסער דער שווייס עסן די רוקנס.

איך ליג מיט נאָך אַ שוועסטער און מיט אונזערע סאַניטאַרקעס אויפֿן גראָז ביים טייכל. צום טייכל לאָזט מען זיך אַראָפּ פֿון אַ משופּעדיקן ברעג, וואָס איז לענגאויס דעם לאַגער־צוים. אונטן איז דער טייכל, אויבן ביים דראָט דער אידישער בית־עולם.

דער אינזשיניער האָט נאָכאַמאָל באַוויזן זיין „גרויסמוטיקייט” צו „זיינע” אידן: ער האָט דערלויבט די אַרבעטער אין די הייסע טעג זיך צו באָדן.

ס'איז אייגנטלעך געווען דער אויפֿטו פֿון שאָפֿער. ער האָט געגעבן דעם פּרעצעדענט צו באָדן זיך פֿאַר זיין אָפּפֿאָרן פֿון לאַגער, אין אַפּריל. דער שאָפֿער איז אין לאַגער מער ניטאָ. ער איז אָפּגעפֿאָרן אויף אורלויב. דער לאַגער האָט זיך געשראָקן. וואָס וועט זיין אָן אים? עס וועט זיכער קומען אָן ערגערער אויף זיין אָרט.

— סאָניאַ, קוק נאָר צו!

לוסיאַ, די סאַניטאַרקע, האָט מיך אַ שלעפּ געטאָן פֿאַרן אַרבל. ניט ווייט פֿון אונז האָט זיך אַוועקגעזעצט ביילע, דעם יודן־ראַטמאַנס טאָכטער. איך האָב געוווּסט, אַז זי איז געווען מיט דעם שאָפֿער אין נאָענטע באַציאונגען.

— קוק נאָר, ווי זי זעט אויס. זי שעמט זיך גאָרניט, — האָט ניט אויסגעהאַלטן ווידער די סאַניטאַרקע.

ביילע האָט זיך געהאַט אויפֿגעשטעלט און גענומען לאַנגזאַם זיך אויסטאָן. די קאָנטורן פֿון איר קערפּער האָבן זיך דייטלעך אויסגעטיילט אין איר טריקאָ העמדל. מען האָט ניט געקענט באַהאַלטן, אַז זי איז געווען אין אַנדערע אומשטענדן.

— אינטערעסאַנט, ווי שפּירט זי זיך איצטער, ווען ער איז ניטאָ? — האָט מיט אַ מאָדנער הנאה אַ זאָג געגעבן לוסיאַ — ער וועט זיכער ניט צוריקקומען.

ביילעס געשיכטע איז פֿאַר קיינעם קיין סוד ניט געווען. עס איז נאָר געווען אומפֿאַרשטענדלעך די האַנדלונג פֿון שאָפֿער, וואָס האָט ניט מורא פֿאַר „ראַסן־שאַנדע”. אין לאַגער האָבן זיך פֿאַרשפּרייט קלאַנגען, אַז דער שאָפֿער שטאַמט פֿון אידן.

און ביילע איז אַרומגעגאַנגען אין גאַס מיט אַ הויך־אויפֿגעהויבענעם קאָפּ, נאָר אירע שוואַרצע לאָקן האָבן אונטערגעשטרייכט די בלאַסקייט פֿון איר שיינעם פּנים. זי האָט זיך

לאַנגזאַם אויסגעטאָן און איז אַריין אין טייך. דאָס וואַסער האָט זיך געשפּילט אַרום אירע קנעכלעך און דאַן זיך געהויבן העכער און העכער. זי איז געגאַנגען טיפער, שטראַם, פאַרטראַכט, ווי זי וואָלט ניט געפילט ניט דעם קילן וואַסער, ניט די בליקן וואָס האָבן באַגלייט אירע טריט. און עס איז געווען עפּעס אויסטערלישעס אין דער האַלטונג, אין אויסדרוק פון דעם מיידל, וואָס האָט געטראָגן אין איר טראַכט אַ דייטשע פּרוכט. דאָס פּנים איז געווען אַזוי רואיק און געלייטערט, אין פאַרגלייך מיט אַנדערע געזיכטער, אַז ניט ווילנדיק האָבן די אַלע געשיכטעס און לעגענדעס, וואָס זיינען אַרומגעגאַנגען אין לאַגער אַרום דעם שאָפערס פּערזאָן, געקראָגן אַן אַנדער ליכט.

און אפשר?... האָט ווידער אָנגעהויבן עקבערן אין מוח.

דער שאָפער האָט זיך אין לאַגער ניט צוריקגעקערט. מען האָט דערציילט, אַז מען האָט אים געשאָסן, ווייל עס האָט זיך אַרויסגעוויזן, אַז ער איז געווען אַן ענגלישער שפּיאָן, א. אַ. וו.

ביילע האָט נאָך ניט באַוויזן אַריינצוגיין אין מיטן טייך, ווי זי האָט דערהערט רופן איר נאָמען. ס'איז געווען איר חברטע דאָרקע, אַ בעזשענקע פון אַ פּוילישן שטעטל, זי האָט געאַרבעט ביים אינזשיניער אין קאַנטאָר אַלס רעגיסטראַטאָרין.

דאָרקע איז געווען אַ יונג מיידל מיט אַ פולן לבנה'דיקן פּנים און אַ פּאָר לאַכעדיקע אויגן. זי האָט שטענדיק געשמייכלט און פון אירע ליפּן האָבן אַרויסגעקוקט צוויי רייען געזונטע ציינער.

דאָס מאָל האָט דאָרקע ניט געלאַכט. אירן ליפּן זיינען געווען פעסט צוזאַמענגעפּרעסט. זי האָט אַ פּאָר מאָל אַ רוף געטאָן ביילען און ניט האָבנדיק קיין געדולד צו וואַרטן ביז ביילע וועט קומען, איז זי אַראָפּגעלאָפן פון בערגיקן ברעג אין וואַסער אַריין, געגאַנגען ביילען אַנטקעגן און איר אַריינגערוימט אַ סוד אין אויער.

ביילע איז געבליבן שטיין אין טייכל ווי פאַרגליווערט. עס האָט געדויערט איינִיקע מינוט, ביז דאָרקען איז געלונגען זי אַרויסצוציִען פון איר גליווער, זי זאָל זיך אָנטאָן.

זיי האָבן שנעל אָנגעהויבן אַרויפגיין מיטן ברעג צום בית־עולם. כ'בין זיי מעכאַניש נאָכגעגאַנגען... ביים בית־עולם פאַרקאַן, וואָס איז געווען געמאַכט פון צוזאַמענגעלייגטע שטיינער, זיינען געשטאַנען אידישע אַרבעטער און זיך געסודעט. פון זייערע אויגן האָט אַרויסגעקוקט אַזוי פיל אימה, אַז איך האָב ניטווילנדיק מיך אַרומגעקוקט.

אויפן בית־עולם, ניט ווייט פון פאַרקאַן, האָט אַ בריגאַדע אידן געגראָבן אַ גראָבן. אַרום זיי האָט זיך אָנגעהויבן קלייבן אַן עולם, מען איז געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אָן שטיינערנעם פאַרקאַן מיט צוזאַמענגעפּרעסטע ליפּן און טעמפּע בליקן. פון צייט צו צייט פלעגט זיך ווער אַ בויג טאָן פאָרויס, ווי ער וואָלט וועלן דערגיין די טיפקייט פון גראָבן.

איך זיץ אויף דער ערד, אָנגעשפּאַרט אָן אַ מצבה, און וואַרט.

— וואַרטסט שוין לאַנג?

פאַר מיר שטייען אַדעק און באַריאַ.

— ניט לאַנג. איר האָט געזען?

אַ שטומער מאַך מיטן קאָפּ.

— וואָס זאָגט איר דערצו?

— איך מיין, ס'איז גאָרניט — זאָגט פאַרטראַכט אַדעק, — דער אינזשיניער וויל שוין וואָס ווידער אַרויסקריגן פון אונז.

— לאָמיר אַריינגיין צו בייראַכן, אפשר ווייסט ער וואָס.

מיר האָבן זיך דורכגעשלייכט דורכן גאָרטן און אַריין אין לאַגער.

עס איז געווען אַן אומהיימלעך הייסער טאָג. אין לאַגער איז געווען פיל הייסער, ווי ביים טייכל. איך בין געגאַנגען באָרוועס און דער אָנגעגליטער זאַמד פון גאַס האָט געבערנט די פיס. פון צייט צו צייט פלעגט אַ בלאָז טאָן אַ ווינטל, ער האָט אָבער ניט געקילט, עס פלעגט פון אים ווערן נאָך שטיקנדיקער.

— חמסין! — איז בלויז שנעל דורכגעפלויגן דעם מוח. עס האָט מאָדנע פאַרקלעמט ביים האַרצן. „פאַרוואָס איז טאַקע ניט קיין חמסין? פאַרוואָס זיינען מיר איצטער ניט דאָרטן, אין לאַנד פון חמסין?”

מאָדנע פּוסט איז געווען דער לאַגער. הינטער די אָנגעגליטע דורך דער זון ווענט פון די הילצערנע כאַטקעס איז קיין לעבן ניט געווען. ווו זיינען אַלע אידן?

בייראַכן האָבן מיר אין שטוב ניט געפונען. אין קיך איז געזעסן בייראַכס פרוי און אומזיסט פּרובירט באַרואיקן דאָס קינד, וואָס האָט זיך געוואָרפן אין דער מאַמעס הענט און געשריִען מיט די גאַנצע כוחות.

— ער איז קראַנק, — זאָגט פרוי בייראַך — שוין אַ גאַנצע וואָך. איך האָב ניט פאַר אים קיין ביסל מילך. און „ער” איז קיינמאָל אין שטוב ניטאָ. פאַרגעסן, אַז ער איז אַ טאַטע צו קינדער.

אַ טרער קייקלט זיך איבער אירע בלאַסע באַקן און פאַלט אויפן קינדס הענט.

שווייגנדיק זיינען מיר אַרויס און זיך געלאָזט גיין מיט דער שטויביקער גאַס. פונדערווייטנס האָבן מיר דערזען אַ געזעמל פאַרן שטיבל, ווו עס האָט געלעבט דער רב.

— זאָלן מיר אַריינגיין?

אַדעק פאַרקרימט זיך.

— גיי אַליין אַריין.

ביים רב אין שטיבל איז געווען פאַרזאַמלט כמעט דער גאַנצער יודן־ראַט און אַרום 8 רבנים און גבאים פון פאַרשיידענע שטעטלעך. מען איז געזעסן מיט אַראָפּגעלאָזטע קעפּ. עס זיינען געפאַלן אָפּגעהאַקטע ווערטער.

— נו, בייראַך, די אידן גייען שוין אַרום טויטע?...

— ס'איז גאָרניט, ביי אונז וועט ניט געשען, וואָס אין אַלע שטעטלעך. מיר זיינען ניט קיין געטאָ, נאָר אַן אַרבעטס־לאַגער, די דייטשן דאַרפן אונז האָבן, — רופט זיך אָפּ אַ יודן־ראַטשיק.

בייראַך שווייגט. ער שמייכלט נאַריש צו זיך. זיין פּנים איז שטאַרק רויט.

— נאָוויק וועט באַלד גיין צום אינזשיניער, — זאָגט אַ צווייטער יודן־ראַטשיק.

— אין דער תורה שטייט געשריבן, אַז אַ שטעטל, ווו עס זיינען פאַראַן אידן פון 70 ישובים, וועט ניט פאַרניכטעט ווערן. אַלע ישובים אַרום וועלן אונטערגיין, און דאָס שטעטל וועט בלייבן. אַזוי שטייט אין דער תורה. אין דוואָרעץ זיינען פאַראַן אידן פון 73 שטעט... און דער אינזשיניער פאַרזיכערט...

דער רבי רעדט, פון זיין בלאַסן פנים גלאַנצן אַרויס אַ פּאָר שוואַרצע שפּיציקע אויגלעך, פון וועלכע עס ווערט אומ־היימלעך.

— מען דאַרף חייסט עס גאָרניט טאָן? גאָט, דער אינ־זשיניער און נאָוויק וועלן ראַטעווען דוואָרעץ?

איך קען זיך שוין מער ניט באַהערשן. די ראַטמענער שפּרינגען אויף פון כעס פון די ערטער, די רבנים ציען צו־זאַמען די ברעמען.

— היי, שוועסטער.

איך לויף אַרויס. באָריאַ און אַדעק וואַרטן אויף דער גאַס.

— קומט, לאָמיר גיין. גייט איר אַרויס מיט די בריגאַדעס, וואָס גייען איצטער צו דער אַרבעט, איך וועל אַלס שוועסטער אַרויסגיין אַליין. מיר וועלן זיך טרעפן אין וועלדל.

*

— וואָס טוען מיר איצטער?

— איך טראַכט, מיר וועלן אַרויסשיקן די ערשטע גרופּע, אומגעפער אַ 10 מענטשן, אין נאַליבאָקער פּושטשע, אָנצו־קניפּן אַ קאָנטאַקט מיט די פּאַרטיזאַנער. דאַן וועלן מיר וויסן, וואָס צו טאָן ווייטער — רעדט שטיל אַדעק.

— ווער וועט גיין פון די ערשטע?

— איך וועל גיין.

— אַדעק, איך וויל אַליין גיין.

— דו וועסט וואַרטן אויף אַ ידיעה פון אונז. ס'איז 120 ק"מ דורכצומאַכן. מיר ווייסן ניט, ווו מיר גייען. צו שווער פאַר פרויען. די פּאַרטיזאַנער זיינען דאָך סאָוועטישע מענטשן, און דו ביסט אַ ציוניסטקע.

— איך וויל גיין אין וואַלד קודם כל אַלס אַ אידישע.

— טראַכסט נאָך אַלץ וועגן אַ אידישע מדינה?

— איך בין זיכער, אַז נאָך דער מלחמה וועלן מיר זי קריגן. אויך ראַטן־פאַרבאַנד וועט זיין דערפאַר און וועט אונז העלפן.

— ווי ראַז דו שטעלסט זיך פאָר די וועלט נאָך דער מלחמה!...

— יעדן מאָל נאָך גרויסע מלחמות קומט אַ צייט פון נייע סאָציאַלע אידעען און דערגרייכונגען. איך גלויב, אַז נאָך דער מלחמה וועט אויך פאַר אונז זיין אַ געוויסע קאָמפּענסאַציע פאַר די פּיל צרות, וואָס מיר ליידן איצטער.

— גוט און ווויל דיר, אַז דו גלויבסט נאָך אין געוויסן פון דער וועלט. איך גלויב נאָר אין ראַטן־פאַרבאַנד און אין איר פעסטן קולאַק. איך וועל מיין לעבן בויען אין ראַטן־פאַרבאַנד. נאָר איך וועל עס מסתמאַ ניט דערלעבן.

— און איך בין כמעט זיכער, אַז איך וועל די מלחמה איבערלעבן.

אַדעק לאַכט: — אַזוי זיכער ביסטו?

— איך האָב אַ פאָרגעפיל. נאָר וועגן בויען אַ לעבן איבער־אַנייס קען שוין קיין רייד ניט זיין. ערשט ווען די מלחמה וועט זיך ענדיקן און דער רויש וועט פאַרבייגיין, וועלן מיר דערפילן אונזער גרויסן אומגליק. אַ סך וועלן דאַן זשאַלעווען, וואָס זיי זיינען לעבן געבליבן.

— טאָ וואָס רעדסטו וועגן אַ אידישער מדינה? עס וועלן קיין אידן ניט בלייבן, אפשר עטלעכע אין די וועלדער?

— עס וועלן נאָר אונטערגיין די אידן פון די באַלטישע לענדער און די אָקופּירטע געביטן פון ראַטן־פאַרבאַנד. אַ אי־דישע מדינה דאַרף מען פאַר אַלע איבעריקע, וואָס וועלן בלייבן לעבן.

באָריאַ ווערט אין כעס:

— אפשר וועט אירריידן צו דער זאַך?

איך לייג פאָר זיך צו פאַרבינדן מיט זשעטל. אפשר האָבן זיי דאָרטן אַ קאָנטאַקט מיט די פּאַרטיזאַנער?

מיר ליגן אויפן גרינעם זאַפּטיקן מאָך. ס'איז עפּעס וואָרים אויפן האָרצן. די צווייגן פון די בוימער־קרוינען זיינען צו־זאַמענגעפלאָכטן, מען זעט דורך זיי קוים אַ קליין שטיקל הימל. גוט אַזוי! ווער דאַרף עס זען דעם הימל? ער איז במילא ניט אונזער...

— לאָמיר גיין צוריק. איך האָב ניט מער קיין געדולד צו פּראַוון דאַטשע.

באָריאַ שטייט אָנגעשפּאַרט אָן אַ סאָסנע און קראַצט מיטן שפּיץ נאָגל די קאָרע.

— האָסט זיך פאַרבענקט נאָך דיינע אַפּאַרטאַמענטן, נאָך דעם שמעקעדיקן אָונטברויט, וואָס וואַרט דיך דאָרטן?

אַדעק רעדט מיט גאַל אין גריזשעט דערביי אַ גראָז.

— אַדעק, דו ביסט זיכער הונגעריק?

— ליידער קען איך עס ניט באַהאַלטן. אַלע מיינע זאַפּאַסן האָבן זיך שוין לאַנג געענדיקט. איך האָב שוין לאַנג אויפגע־געסן מיין מאַרינאַרקע.

איך בין רייך. איך האָב נאָך פון פּעקל, וואָס מען האָט מיר געשיקט, אַביסל גרעצענע מעל און 200 גראַם פעטס. אַ פאַרמעגן! עס וועט קלעקן אויף אַ לאַנגע צייט צו שמירן די פאַנווע.

אין שטוב צעמיש איך אין אַ ליימענער שיסל די גרעצענע מעל מיט וואַסער. כ'מאַך אַ קאַשע. אויפן שפּיץ מעסער זאַלץ. דאָס איז ביי אונז זייער אַ טייערער אַרטיקל. איך נעם אַ 5 גראַם פעטס. די פאַנווע אויפן פייער איז שוין אָנגעגליט, די סקאָרינקע פון פעטס אויף איר צישעט אַזוי מוזיקאַליש, דאָס אַרויפגעגאָסענע טייג ברענט. אין צימער ווערט פול רויך.

איך געדענק שוין ניט, ווען איך האָב געגעסן אַזעלכע גע־שמאַקע בלינעס — זאָגט אַדעק. יע, עס איז געוויס פאַר דער געשיכטע מיט דער טאַקסי.

„געקומען איז צו אונז קיין קאַרעליטש פון נאָוואָגרודעק דער געביטס־קאָמיסאַר האַזע. די וועגן זיינען געווען שטאַרק פאַרשנייט און זיין אויטאָ פלעגט אָפט בלייבן אין שניי שטעקן.

— „איר, יודן, האָט ניט געקענט אָפרייניקן פון שניי דעם וועג נאָוואָגרודעק — קאַרעליטש? איך וועל אייך ווייזן!

„ער האָט געהייסן זיך געבן 6 אידישע מענער, האָט זיך מיטן שאָפער אַריינגעזעצט אין טאַקסי און געמאָלדן:

— „איך וועל איצט פאָרן — איר וועט לויפן באָרוועס, ווער פון אייך וועט וואַגן אָפּצושטיין, ווערט אויפן אָרט גע־שאָסן. ווו די טאַקסי וועט פאַרזינקען אין שניי — וועט איר שטופּן.

„צוריק קיין קאַרעליטש זיינען פון די 6 מענער געקומען בלויז 2 — נאָך איינער צו מיר. די איבעריקע 4 זיינען געבליבן אונטערוועגס".

מען שווייגט. יעדער איז פאַרטיפט אין זיינע דערינערונ־

גען, זיינע ווייטאַקן. מען דערמאָנט שוין ניט קיין אַוועקגעגאַנגענע סאַטעס־מאַמעס, ברידער, שוועסטער. עס וועט דאָך אַלעמענס גורל זיין דער זעלבער...

✶

אין אַ פּאָר טעג אַרום האָט מען די זעלבע אידן געהייסן די אויסגעגראָבענע אויפן בית־עולם גריבער פאַרשיטן. דער אינזשעניער האָט מודיע געווען, אַז מען האָט אים געהאָט דערציילט, אַז אידן האָבן פאַרגראָבן גאָלד אויפן בית־עולם, דעריבער האָט ער געהייסן גראָבן אַזוינע גריבער — אַ 12 מעטער די לענג און 6 די ברייט... אין די גריבער האָט מען, פאַרשטייט זיך, גאָרניט געפונען, נאָר ביים אינזשעניער אויפן פינגער האָט געפינקלט אַ נייער בריליאַנט.

די פּעטליע ווערט ענגער

ווי שיין עס קען זיין אַ בלויער זומער־טאָג, און ווי עקלהאַפט ער קען אַמאָל אויסזען!

שוין 2 מעת־לעת מאַטערט זיך דער שפּיטאָל מיט אַ פּאָר קראַנקע. אַ יונגע פרוי פון אַ יאָר צוויי־און־צוואַנציק, וואָס איז קראַנק אויף בויך־טיפוס, און אַ דריי־יעריק קינד אויף מענינגיט.

די פרוי ליגט ביים פענסטער, דער פּנים צעצויגן, געל. דער גראָבער לייוונטענער ליילעך צוזאַמענגעדרייט אַרום אויסגעדאַרטן קערפּער. פון אונטער דעם ליילעך סטאַרטשעט אַרויס דער שיטערער פּאַפּירענער סיעניק. אַלע ווײַלע קריכט פון אים אַרויס אַ שטרוי און שטעכט זיך ווי מיט טויזנטער שפּילקעס אַריין אין דעם שמערצלעך־צוזאַמענגעקראַמפטן קערפּער.

— שוועסטער, דרייט מיך אום!...

און דו דרייסט די קראַנקע אַלע האַלבע שעה, אַלע 15 מינוט פון איין זייט אויף דער אַנדערער. זי איז לייכט. דו האַלסט אין די הענט אַ סקעלעט, באַצויגן מיט אַ דין, געלע הויט. ביינער זיינען, ווייזט אויס, לייכט.

נאָך פאַריקע נאַכט איז געשטאָרבן אין שפּיטאָל אַ פרוי, זי איז אויסגעגאַנגען פון הונגער, פון דערשעפּונג. אָבער ווי שווער איז זי געווען נאָכן טויט! איך פלעג זי פריער אויפהויבן אַלע ווײַלע, ווי אַ קליין קינד, נאָכן־טויט האָב איך זי ניט געקענט רירן פון אָרט. כ'האָב געמוזט רופן די סאַניטאַרן, זיי זאָלן זי אַראָפּנעמען פון בעט. וואָס ווערט עפּעס דער מענטש אַזוי שווער נאָכן טויט?

— שוועסטער, דרייט מיך אום!...

ווידער אומגעדרייט צוריק צום פענסטער. דאַכט זיך, די קראַנקע האָט זיך פאַרקוקט אין דער בלויקייט פון הימל איבערן לאַגער.

— שוועסטער, איך וויל אַ שטיקל ברויט.

מען מוז זיין אכזריותדיק און ניט געבן דער קראַנקער איר שטיקל ברויט. אַלע קראַנקע אויף בויך־טיפוס באַקומען אין שפּיטאָל זייער שטיקל שוואַרץ־ברויט. קיין אנדער זאַך איז ניטאָ. אָבער דער קראַנקער גיבן מיר ניט. ד"ר זיידמאַן האָט היינט אין דער פרי אונטערזוכט די קראַנקע, שווייגנדיק אָנגעקוקט אירע, ווי פון מאַרמאָר דורך אַ גוטן קינסטלער געשניצטע שטריכן, וועלכע זיינען אויך אין די יסורים געווען אַזוי שיין, די לאַנגע שוואַרצע האָר, וואָס האָבן געראָמט איר געזיכט, און געזאָגט:

— אַ שאָד... גיט איר ניט, שוועסטער, קיין ברויט, עס קאָן ביי איר זיין אַ פּערפּאָראַציע, אפשר וועט זי אויסהאַלטן בעסער דורך הונגער?

די קראַנקע, דאַכט זיך, האָט פאַרגעסן, אַז זי האָט געבעטן ברויט... זי קוקט דורכן פענסטער, די אויגן ווערן עפּעס גרעסער, דאַכט זיך, ווי זיי וואָלטן אַרויסקריכן פון זייערע אָרביטן. וואָס קוקט זי דאָס אַזוי?

איך דריק צו מיין פּנים צו דער שויב.

דורכן לאַגער, מיטן וועג וואָס פירט פון יודן־ראַט צום לאַגער־טויער, גייט דער אינזשעניער מיט זיין „סעקרעטאַרין", נאַקעט. נאָר אין שווים־הייזלעך, זי אין אַ באָד־קאָסטיום פון צוויי טיילן, וואָס לאָזט נאַקעט איר קערפּער צווישן ליף און הייזלעך. נאָך זיי מאַרשירט די גאַנצע סוויטע פון די פּאָרארבעטער, אויך האַלב נאַקעט. מען גייט דורכן לאַגער און מען לאַכט.

דורך אַ אידישן לאַגער מעג מען גיין אויך נאַקעט, אידן זיינען דען מענטשן?

פון דעם סיעניק אין צווייטן עק צימער דערהערט זיך אַ כאָרכלען, באַגלייט דורך אַ שטיל געוויין. עס כאָרכלט דאָס קינד, וואָס איז קראַנק אויף מענינגיט. די אויגן־אַפּלען רירן זיך שוין ניט מער, זיינען שוין פאַרגליווערט. ביים קינדס בעטל קניט זיין מאַמע. זי זיצט שוין אַזוי דעם צווייטן מעת־לעת.

מען האָט גאָרניט געקענט העלפן, ניטאָ קיין סוראָוויצע, דאָס קינד איז ניט דער ערשטער און ניט דער לעצטער.

די מאַמע האַלט אויף איר שויס דאָס פאַרגליווערטע קערפּערל, וואָס הויבט זיך שוין אָן אָפּצוקילן. זי וויינט ניט.

— אים איז שוין גוט, ווי האַלט איך שוין אַזוי ווי ער?

פון פירהויז דערהערט זיך דער אָבערשוועסטערס שאַרפער קול:

— סאָניאַ, סאָניאַ, קומט אַהער!

וואָס שרייט זי עפּעס אַזוי, די אָבערשוועסטער, און מיט אַזאַ שניידנדיקן קול? אין פּאַלאַטע ליגט דאָך אויף זיין מוטערס קני אַ טויט קינד?!

די אָבערשוועסטער גייט אַריין אין פּאַלאַטע. זי איז הויך און זייער מאָגער, שוואַרצע, כמעט בלויע, האָר און שוואַרצע אויגן אין אַ פּאָר טיפע לעכער. זיי קוקן און שטעכן, ווי שפּיזן. צייטנווייז דוכט זיך, אַז דאָס האָט דער מלאך־המוות אַליין אָנגעטאָן אַ שוועסטער־כאַלאַט.

זי איז זייער טיכטיק, די אָבערשוועסטער, אָבער אויך זי קען גאָרניט העלפן.

איצט פירט זי פאַר דער האַנט אַ אינגל פון אַ יאָר 12. פון זיינע צו לאַנגע און צו ברייטע הייזלעך פלאַנטערן זיך צווישן די פיס אָפּגעריסענע שטיקער.

דער בליק בלייבט הענגען אויף די צעריסענע הייזלעך. עס איז אַ מורא אים אויפצוהויבן העכער, אַ קוק טאָן אויפן אינגלס העמד. איבער די באָרוועסע פיסלעך פון אינגל הויבן אָן צו רינען רויטע שנירלעך. די אויגן קלעטערן מיט די שנירלעך העכער, העכער... אָט איז זי, דעם אינגלס העמד. אַמאָל

האָט זי געדאַרפט זיין ווייס. איצטער איז זי בונט. דער גאַנצער רוקן איז אין גרויסע רויטע און ברוינע פלעקן.

די צונג ווערט שטייף, ווי פון האָלץ, אין מויל אַ זויערקייט.

— פון וואַנען?

— פון מייטשעט...

אַ שווייגן, וואָס קלאַפט מיט זיין שטילקייט איבערן קאָפּ, ווי מיט האַמערס.

— אַלעמען?

— אַלעמען. קיינער ניטאָ. ביינאַכט בין איך געלעגן אין גרוב אונטער די טויטע. זיי האָבן געמיינט, איך בין טויט.

ביי דער אָבערשוועסטער ציטערן די הענט. דער פינצעט פאַלט אויף דער ערד און גיט מאָדנע אַ שטאַרקן קלונג.

— ביסט אַליין, אינגעלע?

— אַליין. איך בין געפאַלן לעבן מיין טאַטן און מאַמען. אויף מיר זיינען געלעגן פיל אידן. כ'האָב געמיינט, זיי וועלן מיך דערשטיקן. כ'האָב ניט געקענט שרייען. שפּעטער זיינען געקומען מיעשטשאַנעס. זיי זיינען אַרומגעקראָכן אין גראָבן איבער די טויטע און געזוכט זאַכן. זיי האָבן פון מיר אַראָפּגעשלעפּט די טויטע...

דורכן אָפענעם פענסטער גיט אַ בלאָז אַ לייכטער זומער־ווינטל און אַ שאָקל דעם האַנטוך אויף דער וואַנט. דער האַנטוך וויגט זיך, ווי אַ געהאַנגענער אויף דער תליה.

דעם אינגל הויבט אָן צו שוידערן, ניט ווילנדיק וואַרפט ער אַראָפּ אויף דער ערד אַ באַנקע, וואָס צעברעכט זיך אויף קליינע שטיקלעך. און די אַנדערע באַנקעס קוקן ווי גלעזערנע אויגן פון אַ טויטן שאַרבן.

מיר קענען ניט אַראָפּשלעפּן פון אינגל זיין העמדל. דאָס בלוט איז פאַרגליווערט. די העמד איז צוגעקלעפּט צו די ווונדן. מען מוז זי צעשניידן און אַראָפּנעמען שטיקלעכווייז.

דעם אינגלס רוקן איז צעלעכערט. אַכט קוילן־לעכער.

ראַשיק שפּריצט זיך דער לילאַ קאַלי־היפּערמאַנגאַניקום אין די פאַראייטערטע לעכער אַריין, גיסט זיך איבערן פאַר־שוואַרצטן גוף פון קינד. און אין מוח עקבערט שוין די זאָרג: ווו נעמט מען ריוואַנאָל פאַר די נייע אַכט לעכער?

פון פאַלאַטע דערהערט זיך אַ צעצויגענער ווייטאָג־געשריי, ווי אַ וואָיען פון אַ חיה...

ווער שרייט עס אַזוי?

אויפן בעט ביים פענסטער איז דער פנים פון דער טיפוס־קראַנקער פרוי. דער מאָגערער קערפּער קאַטשעט זיך פון יסורים. אונטערן פענסטער, פון דער גאַס, שטייט אַן 11־יעריק מיידעלע. ס'איז דער קראַנקערס שוועסטערל. אין אירע שוואַר־צע אומעטיקע אויגן הענגט פאַרגליווערט אַ שרעק.

— וואָס האָט דאָ פּאַסירט? ביילינקע, פאַרוואָס קרעכצט דיין שוועסטער?

ביילינקע קוקט מיט אירע קינדערשע אויגן. די אימה אין זיי ווערט נאָך גרעסער. און מיטאַמאָל דרייט זי זיך אום און הויבט אָן אַנטלויפן.

מיר אַלאַמירן ד"ר ויידמאַנען. זיין פנים איז ערנסט:

— די קראַנקע האָט וואָס אויפגעגעסן. אַ פּערפאָראַציע... עס וועט שוין לאַנג ניט דויערן. זאָגט, וואָס האָט איר אויפ־געגעסן?

די קראַנקע ענטפערט ניט. איר מויל איז אויסגעקרימט פון יסורים. אויף מאָרגן אינדערפרי, ווען מען האָט דעם מת אַראָפּגענומען פון בעט, האָט מען אונטער איר קישן געפונען אַ שטיקל איינגעביסענעם עפּל.

און אונטערן פענסטער איז געשטאַנען דאָס 11־יעריקע מיידעלע מיט קינדיש־צעשראָקענע אויגן.

— ביילינקע, צו וואָס האָסטו עס געטאָן?

ביילינקע איז איצטער איינע אַליין אויף דער וועלט.

עס זיינען אַוועק בלויז 17 טעג. ביילינקע איז געשטאָרבן אין דער זעלבער פאַלאַטע פון דערשעפונג.

עס רירט זיך

די נאַכט איז צו ליכטיק, לבנהדיק, מען קען פשוט לייע־נען אַ צייטונג. ווער דאַרף עס זי האָבן, די לבנה? ווען מען קען זי אַרונטעררייסן פון הימל און צעטרעטן מיט די פיס, ווי מען טרעט צו אַ ציגאַרעט!...

נאָר די לבנה שיינט, ווי אויף צו להכעיס, און זייערע שאָטנס, די שאָטנס פון באַריאַן און נאָך אַ בחורל, טאַנצן אַרום אויף דער גרויער וואַנט פון שטאַל, ווי אויף אַ ווייסן עקראַן...

עס זאָל כאָטש ווער ניט באַמערקן!

— ניט געדאַרפט הייַנט גראָבן.

— מען טאָר מער ניט וואַרטן קיין טאָג.

און די רידלען גיבן מיטאַמאָל אַ זעץ אויף עפּעס האַרטעס. די נאַכט כאַפּט אויף דעם קלאַנג, פאַרדאָפּלט אים, פאַרצענ־פאַכט און וואַרפט אים אין חלל אַריין.

פאַרפאַלן, מען מוז ווייטער גראָבן.

אונטער די פיס גיט אַ כרושטשע דאָס צעפוילטע געהילץ פון אַן איינגעוואָרפןביידל, דאָס שרעקלעכע גערוך פאַר־כאַפּט דעם אָטעם, דערשטיקט צו ווערן.

שנעלער, שנעלער... מען איז שוין ביים דעק פון גרוב.

ענדלעך... אַרויסגעשלעפּט אַן אומגלויבלעכן אוצר. 3 ביקסן, אמתע ביקסן! ווען ניט דאָס שמוץ, מיט וועלכן זיי זיינען אַרומגעקלעפּט, וואָלט מען זיי צוגעדריקט צום האַרצן...

שנעלער אויפשטעלן דאָס ביידל, ווי געווען. דאָס איז אַן עפנטלעכער אָפּטריט פון לאַגער.

— באַריאַ, דיין פעטער איז דאָך עפּעס אַן אַפּטייקער, איך ראָט דיר אויסצוגראָבן אַ פּאָר קאַסטנס אָדעקאָלאָן און אויס־גיסן אויף זיך. מען קען לעבן דיר ניט שטיין.

אָבער באַריאַ קוקט מיך אָן אַ שיינענדיקער, אַ גליקלעכער.

✶

— זיי געזונט! מיר וועלן זיכער געבן צו וויסן. גיב אים אָפּ דעם בריוול.

לעצטער האַנטדרוק. זיין מאָגערער קערפּער גליטשט זיך בויגיק דורך צווישן די דראָטן. נאָך אַ מאָל זיך אומגעקערט, נאָך אַ ווײַלע — און די שוואַרצע בלוזע גיסט זיך צוזאַמען מיט די ברוינע געלאַטעטע הויזן אין איין טונקעלן פלעק. באַלד פאַרשווינדט עס אין וועלדל.

אַדעק איז אַוועק. ער מיט נאָך 10 חברים דאַרפן זיך טרעפן אין וועלדל. ביינאַכט גייען זיי אָפּ אין דער ריכטונג צו נאַליבאָקער פּושטשע אָנקניפּן אַ קאָנטאַקט מיט פּאַרטי־זאַנער.

איך האַלט אין האַנט צוזאַמענגעראָלט אַ שטיקל פּאַפּיר,

דאָס דאַרף איך אָפּגעבן אַ חבר אין זשעטל, מעלדן אים, אַז אַדעק איז אוועק אין וואַלד און געוואָר ווערן וועגן פּאַרטיזאַנישע טעטיקייט אין זשעטל.

— חיה׳קע, איר זייט פּאַרטיק?

די קראַנקן־שוועסטער חיה׳קע איז אַ זשעטלערין, זי ווייסט גוט דעם וועג.

חיה׳קע איז מאָגער, בלאָנד און העל־אויגיק, ווי אַ יונג שיקסל.

מיר טראָגן ביידע סיטצענע געבלומטע קליידלעך. העלע טיכלעך אויף די קעפּ, באָרוועס, קוישלעך אין די הענט, אפשר וועט מען אָנגיין פּאַר קריסטנס און דורכגיין בשלום?

ס׳איז הייס, דושנע. ס׳האָט שוין לאַנג ניט גערעגנט. די ערד איז אויסגעטריקנט, האַרט, דער ליימיקער וועג אין האַרטע שפּיציקע גרודעס, וואָס שניידן די באָרוועסע פּיאַטעס ביז צו שרייען. מען מוז אָבער גיין פעסט און לייכט, ווי עס גייען די פּויערישע מיידלעך. דער וועג שלענגלט זיך די גאַנצע צייט דורך דאָרפישע ישובים. עס קוקן דיך נאָך נייגעריקע אויגן מיט פיל חשד.

מיר גייען אַרויף אויף אַ באַרג. מיטן וועג קייקלט זיך אונז אַנטקעגן אַ ראָוווער.

— אַ ראָוווער, מען דאַרף אַראָפּגיין פון וועג!

מיט אַ מענטשן, וואָס פאָרט הייַנטיקע צייטן אויף אַ ראָוווער אין ווייסרוסלאַנד, טאָר אַ איד אויפן וועג זיך ניט טרעפן. דאָס איז אָדער אַ פּאָליציסט, אָדער אַ ס.ד.־מאַן, אָדער עפּעס אַ „קרוב למלכות״. ביי אַלע פּשוטע בירגער האָט מען די ראָווערן צוגענומען.

מיר קוקן זיך אַרום. ניטאָ ווו זיך צובאַהאַלטן.

אין קאָפּ בליצט אויף אַ געדאַנק:

מיר זיינען פּויערטעס, וואָס קלייבן גראָז פאַר חזירים.

מיר ליגן שוין אויפן פעלד, איינע אויף די קני, די צווייטע איינגעבויגן ביז דער ערד, ביידע מיט די רוקנס צום וועג, און רייסן מיט גרויס התמדה גראָז אין די קוישלעך אַריין.

דער מאַן אויפן ראָווער וואַרפט אַ שנעלן קוק אויף די „פּויערטעס״ און באַלד קייקלט ער זיך שוין באַרג אַראָפּ און פאַרשווינדט פון אַנדער זייט.

נאָך 7 קילאָמעטער.

ביים וועג אויף אַן ארבעטספעלד זיצן ווייַרוסישע דאָרפסמיידלעך. זיי קוקן אונז אָן מיט חוזק:

— וווּהין, זשידוּווקעס? קאַפּוט אַלע זשידעס!...

דערשמעקט... זיי דערפילן אידן מיט אַ ספּעציעלן, עקסטרען חוש.

— און פון וואַנען נעמען זיך איצטער זשידעס אויף די וועגן? — זאָגט איינע פון די מיידלעך, הויבט זיך אויף שנעל פון אָרט און הויבט אָן שנעל צולויפן אין דער ריכטונג פון ד׳ער פּויערישער כאַטע, אַ 300 מעטער פון וועג.

— קום שנעלער, אפשר גייט זי וועמען רופן?!

צום גליק איז ניט ווייט אַ וועלדעל, מיר וועלן דאָ קענען שנעל פאַרשווינדן.

★

אָט איז זשעטל. ווי קומט מען אַריין אין געטאָ?

חיה׳קע ווייסט. הינטערן שטאָט אויפן פּלאַץ אָרבעטן זשעטלער אידן. מען וועט אַריין צוזאַמען מיט די אַרבעטער.

אין געטאָ גייען די אידן אַרום ווי אויטאָמאַטן. פון די אויגן קוקט אַרויס דער טויט.

וואָס איז, זשעטלער אידן? איר זייט דאָך אַלעמאָל געווען אַזוי מונטער, מיט אַזוי פיל גלויבן, געוואָלט, וואָס האָט פּאַסירט?

איך גיי אַריין אין שטוב צום אַלטן קוסטין, דעם פּרעזעס פון אידן־ראַט.

ניטאָ דער אַלטער קוסטין, ניטאָ פרוי קוסטין, ניטאָ דער גאַנצער אידן־ראַט. אַלע אַרעסטירט. דער וויצע־פּרעזעס, אַדוואָקאַט אַלטער דוואָרעצקי, מיט וועלכן דאָס שטעטל האָט זיך געגרויסט און געגלויבט אַז ער וועט מיט זיין חכמה אַרויסשלעפּן דאָס געטאָ פון אַלע צרות, איז מיט אַ גרופּע יונגע לייט אַנטלאָפן אין וואַלד. ער האָט געלאָזן אַ צעטל:

— אידן, ראַטעוועט זיך, ווער עס קען!״

אָבער זשעטלער אידן האָבן נאָך אַלץ געגלויבט, אַז עס וועט פּאַסירן אַ נס. און אַ נס מוז אין זשעטל זיין. זשעטל האָט געקאָרמעט 1000 בעזשענצעס, זשעטל האָט זכות אבות, צדיקים. און דער דייטשער לייטנאַנט האָט פאַרזיכערט. מען האָט אים אַזוי פיל געגעבן!

טענה׳ן אידן:

„שולדיק איז אַלטער דוואָרעצקי״. זיין שולד? ער האָט אָרגאַניזירט אין געטאָ 70 פּאַרטיזאַנער, מען האָט זיך דערוווּסט, געכאַפּט אַ בחורל, געלאָזן אים שפּילקעס אונטער די נעגל, געשניטן די פינגער.

ער האָט אַרויסגעוואָרפן אַ צעטל אַ פאַרבלוטיקט דורכן פענסטער פון זיין תפיסה:

„ס׳איז שלעכט, ראַטעוועט זיך״.

איך בין אַריין אין שטוב אָפּגעבן אַדעקס בריוו.

אין צימער איז געווען נאָר אַדעקס חבר. אַלע זיינען געווען אין גאַס. ער איז געזעסן לעבן אַ קינדעריש וויגל, מיט די אויגן איינגעזויגן אין פּנימל פון זיין שלאָפנדיקער מיידעלע.

— אוי, ווי איך וואָלט וועלן גיין... אָבער איך קען דאָס ניט... אָט דאָס!

און ער האָט איינגעגראָבן זיין פּנים אין קינדס קאָלדרעקע.

אין זשעטל איז ניטאָ וואָס צו טון, מען דאַרף אַרויס וואָס שנעלער...

★

אויף מאָרגן האָבן פּויערים געבראַכט שוין קיין דוואָרעץ די גוטע בשורה:

מען האָט אויסגעהרגעט אין זשעטל אַ האַלבן געטאָ מיטן גאַנצן יודן־ראַט.

עס האָט ניט לאַנג געדויערט, און זשעטל איז אינגאַנצן „ליקווידירט״ געוואָרן. די איינציקע אידן, וואָס האָבן באַוויזן זיך צו ראַטעווען אין די באַהעלטענישן, וואָס זיי האָבן געבויט אין געטאָ, זיינען געקומען קיין דוואָרעץ.

עס זיינען פאָרגעקומען גרויסע שחיטות אין נאָוואָגרודעק, סלאָנים, באַראַנאָוויטש, געבליבן איז דערווייַלע דוואָרעץ.

דער טויט שלייכט איבער דוואָרעץ

די געקומענע זשעטלער אידן האָבן אריינגעטראָגן אין לאַגער אַ געוויסן אומרו. געמאָנט די דוואָרעצער עפּעס צו

אונטערנעמען. זיי זיינען אַרומגעגאַנגען איבער לאַגער, ווי דראָענדיקע וואָרנונג־צייכנס.

מיר וואַרטן נאָך אַלץ אויף ידיעות פון דער גרופּע, וואָס איז אַוועק קיין נאַליבאָק. זיי זיינען אַוועק אָנפאַנג יולי — עס איז שוין אויגוסט—סעפּטעמבער, און קיין גרוס איז נאָך אַלץ ניטאָ.

צי דען האָט אַדעק פאַרגעסן?

יעדן טאָג גייען אָפּ גרופּן אידן פון לאַגער אין וואַלד... מען גייט אַוועק מיט ווייבער, קינדער, מען גייט אין דער ליפּטשאַנסקער פּושטשע.

פון מזרח קומט אָן אַ ידיעה, אַז אונזערע חברים, צוזאַמען מיט נאָך אַ גרופּע — 30 אין צאָל — זיינען אין נאַליבאָק אַרומגערינגלט געוואָרן דורך דייטשן און זיינען אומגעקומען.

ביי אונז אין שפּיטאָל זיינען צוגעקומען נייע „קוואַרטי־ראַנטן". אַ זשעטלער פרוי האָט געבוירן אַ קינד. איך האָב געהאַלטן דאָס ניי־געבוירענע אויף די הענט און זיך געטראַכט:

— צו וואָס ביסטו געקומען אויף דער וועלט? כדי דאָ גלייך געהרגעט צו ווערן?!

די געווינערין ליגט אויף דער נאַרע מיט אַ פּאָר גלעזערנע אויגן, מיטן פּנים אומגעקערט צו דער וואַנט. זי האָט בעתן געבורט ניט געשריען, ניט געקרעכצט.

— דאָס איז מיין אומגליקלעך מיידעלע ווידער געקומען אויף דער וועלט.

זי רעדט שטיל, אָבער יעדעס וואָרט שרייט.

איר געשיכטע איז ניט אַנדערש ווי פון אַנדערע. ווען עס האָט זיך אָנגעהויבן די שחיטה אין זשעטל, איז זי מיטן מאַן און 2 קינדער געזעסן אין אַ מעלינע. דאָס אינגערע מיידעלע, פון אַ יאָר 2, האָט זיך פונאַנדערגעשריען. זי האָט געפּאָדערט וואַסער.

די אידן אין מעלינע האָבן זיך דערשראָקן:

— באַרואיקט דאָס קינד, זי וועט אונז אַרויסגעבן, אָדער מיר וועלן זי דערשטיקן.

דער פאָטער האָט אַ כאַפּ געטאָן זיין שרייענדיקע טעכ־טערל אויף די הענט און אַרויסגעגלאָפן מיט איר פון מעלינע. מער האָט זי זיי לעבעדיק ניט געזען.

★

עס איז סעפּטעמבער. די טעג נאָך זייער וואַרים, דער עולם איז צופרידן, מען האָט שטאַרק מורא פאַרן ווינטער.

דער אינזשיניער האָט מודיע געווען דעם יודן־ראַט, אַז מען מוז שאַפן שטיינער. די קאָפּאַלניע איז ניט גענוג פּראָ־דוקטיוו. אויפן פּלאַץ ביי די וואַגאָנעס איז שוין ליידיק פון שטיינער. מען האָט באַשלאָסן אַפּרייניקן פון שטיינער דעם לאַגער. עס זיינען געווען שטיינער אויפן ברוק, איינגעפאַלענע בריקלעך. און דער אידישער בית־עולם? עס איז דאָך אַ גאַנצער אוצר פון שטיינער.

אין איין פרימאָרגן האָט מען דערזען אין לאַגער אַן אויס־טערלישע פּראָצעסיע: פאָרויס איז געגאַנגען דער יודן־ראַט, דאַן די רבנים, דער דאָקטאָר פון שפּיטאָל און די איבעריקע „באַטאַבלען" פון לאַגער. אַלע האָבן זיי געטראָגן צו אַ שטיין.

מען האָט געטראָגן מיט גרויס התלהבות, מיט גאווה און איבערצייגונג, אַז מען טראָגט די ישועה פאַר די אידן.

אָבער אויף די זשעטלער האָט די פּראָצעסיע ניט געמאַכט קיין שום איינדרוק. זיי האָבן געגלויבט אין איין זאַך — אַ מעלינע, אַ באַהעלטעניש.

אין זשעטל איז געווען אַ גאַנצע אונטערערדישע שטאָט. אַ דאַנק די סכראָנעס, ווי זיי האָבן עס גערופן, זיינען פון דער שחיטה ארויס ביי 600 אידן. דער גרעסטער טייל פון זיי איז אַוועק אין וואַלד.

— מען דאַרף בויען אַ סכראָן. וואָס וואַרט איר נאָך?

— מען דאַרף אַוועקגיין אין וואַלד, — טענה איך דאָס מייניקע.

און מיר וואַרטן נאָך אַלץ אויף ידיעות פון אונזערע פּיאָנערן.

אפשר גיין אין ליפּטשאַנסקער פּושטשע?!

ניין, בעסער אין נאַליבאַקער. עפּעס נענטער צו דער אַלטער, סאָוועטישער גרענעץ, דאָרטן זיינען דאָ מער סאָוועט־טישע מענטשן...

★

היינט איז אין שפּיטאָל דאָ אַ גאַסט. אַ אידישער פּאַרטיזאָן פון ליפּטשאַנסקער פּושטשע. ער האָט אַ לאָך פון אַ קויל אין פוס. מען האָט אים ביי אונז איבערגעבונדן די ראַנע.

עס איז ניט דער ערשטער פאַל. עס קומען איצטער עפּטער פּאַרטיזאַנער פאַרוווּנדעטע. אין וואַלד זיינען נאָך ניטאָ קיין דאָקטוירים. מען איז אַוועק קיין לידע נאָך אַ דאָקטאָר.

אונזער צווייטער דאָקטאָר פון שפּיטאָל, ד"ר טעפּער, האָט געקראָגן אַן איינלאַדונג פון די פּאַרטיזאַנער צו קומען צו זיי אין וואַלד. ער גייט אַרום אַ צעטומלטער. ער וויל אַוועקגיין, נאָר זיין ווייב לאָזט ניט. זי קען זיך ניט שיידן מיט אירע טעפּ־לעך פּעטס. זי האָט מורא פאַר די שוועריקייטן פון וואַלד.

אוי, דו נאַרישע אידענע!...

★

פון נאַליבאָק זיינען נאָך אַלץ ניטאָ קיין ידיעות. איך באַשליס היינט אַוועקגיין מיטן פּאַרטיזאַן אין ליפּטשאַנסקער פּושטשע. איך גלויב, איך וועל זיך דערשלאָגן צום אָטריאַד. איך האָב געקראָגן אַ־ידיעה פון כאַנע סאָסנאָווסקי, אַ בעזשע־ניעץ פון פּוילן, וואָס איז פון זשעטל נאָך דער שחיטה אַוועק אין וואַלד. ער איז אין אַ קאַמפּס־אָטריאַד און וועט מיר דער־מעגלעכן דאָס אָנשליסן זיך. איך רייד אָפּ זיך צו טרעפן מיטן פּאַרטיזאַן אויפן שאָסיי.

6 אַזייגער אינדערפרי. איך טרעט איבערן נאַסן פּאַרטויטן גראָז. כ'גיי צו צום טויער, קיינער איז ניטאָ. ס'איז גוט. כ'גיי אָפּ אַ האַלבן קילאָמעטער.

— סטאָפּ! געכאַפּט!!! לאָמיר אָקאָרשט זיך דורכשפּאַצירן צום יודן־ראַט, כ'האָב, געוווּסט, אַז דו גייסט אין וואַלד!

ווי פון אונטער דער ערד איז פאַר מיר אויסגעוואַקסן יוספּקע דער פּאָליציאַנט. פאַר יוספּקען האָט מען אין לאַגער מורא געהאַט. ער פּלעגט קענען גאַנץ גוט אָנקלאַפּן. כ'פּרוביר מיט אים פאַרהאַנדלען. ס'האָט ניט געהאָלפן. ס'איז נאָך גוט, וואָס ער איז צו מיר העפלעך...

✱

עס הויבן זיך אָן אין לאַגער צו פאַרשפּרייטן קלאַנגען, אַז מען וועט דעם גאַנצן לאַגער אַרויספירן אויף מזרח, אין „ביעליע באָלאָטאַ". דאָ דאַרף מען מער ניט קיין אידן, עס זיינען שוין ניטאָ קיין שטיינער.

ביי דעם אינזשיניערס קאַנטאָר שטייט אַן אויטאָ. אידן גייען אַרום מבולבל:

— נישט אומזיסט איז געקומען די טאַקסי.

אין אַ ווײַלע אַרום אַ סבאָרקע.

עס הויבט זיך אָן...

מען זאַמלט זיך אויפן פּלאַץ, לעבן שפּיטאָל. דער אינזשי־ניער האַלט אַ דרשה:

— אידן, אייך דאַרף מען דאָ ניט האָבן. איך וויל אייך אָבער ראַטעווען. איך האָב אייך פאַרהיט פון טויט ביז איצט, איך וועל אייך פאַרהיטן אויף ווייטער, ביזן סוף, ביז ענדע קריג. איך וועל זיין אייער משה, וואָס וועט אייך פירן „דאָ זיעמי אָביעצאַנעי" איר וועט פאָרן אין אַ נייעם לאַגער, אויף מזרח. דאָרט דאַרף מען אָבער צוגרייטן וווינונגען. זאָלן זיך פון אייך אייניקע צענדליק מענער פאַרשרייבן פרייוויליק. מען דאַרף דאָרט האַנטווערקער...

וואָס פאַראַ בילבול אין מוח! צום טויט, אָדער ווירקלעך אויף אַרבעט? ביז איצטער האָט מען נאָך ניט געשאָסן אין לאַגער קיין איין מענטשן, אפשר דאַרף מען גלויבן דעם אינזשיניער?

עס איז שוין באַלד אָוונט. קיינער האָט זיך נאָך ניט געמאָלדן.

בייראַך איז מודיע:

— אידן, איר האָט מורא, איך פאָר מיט אייך. איך לאָז איבער מיין ווייב אין קינד און פאָר מיט.

גוטער, איידעלער, אָבער נאַאיווער בייראַך!

צו מיר איז צוגעקומען באָריאַ:

— איך האָב זיך פאַרשריבן אויף צו פאָרן.

— צו וואָס?

— די, וואָס וועלן פאָרן מיט בייראַכן, וועלן אפשר בלייבן לעבן. דער אינזשיניער האָט בייראַכן ליב, ער וועט אים ניט שיקן אויפן טויט. דאָ וועט זיכער זיין אַ שחיטה.

עס זיינען אָפּגעפאָרן פון דוואָרעץ עטלעכע און דרייסיק מאַן מיט בייראַכן. וווהין?... קיינער האָט מער פון זיי גאָר־ניט געהערט.

✱

מיר באַשליסן, אַ גרופּקע חברים, ניט צו וואַרטן מער און מאַכן אַ פּרווו אַליין זיך צו דערשלאָגן צו דער נאַליבאָקער פּושטשע. מיר האָבן זיך פאַרבונדן מיט אַן איוועניצער פרוי. זי ווייסט דעם וועג, זי וועט פירן.

מיר גייען אַרויס ביינאַכט. נעמען מיט קליינע פּעקלעך. אין געטאָ איז נאָך טומלדיק. מען גליטשט זיך אומבאַמערקט דורך דעם צוים און מען ווערט פאַרשוווּנדן אין וואַלד.

מיר גייען לאַנגזאַם, ס'איז שווער צו גיין ביינאַכט דורכן וואַלד. מיר גייען ניט מיטן וועג, נאָר שניידן דעם וואַלד דורך דער געדיכטעניש. מען קען נאָך וועמען אָנטרעפן אויפן וועג.

מיטאַמאָל בלייבט אונזער פירערין שטיין.

— ס'איז פינצטער, לאָמיר דאָ אָפּוואַרטן ביז ליכטיק. איך ווייס ניט, צי מיר גייען אין דער ריכטיקער ריכטונג.

ערשטער דורכפאַל... מיר בלייבן שטיין. ערשט איצטער דערפילן מיר די פינצטערניש.

עס הויבט אָן גרוי צו ווערן. מיר זיינען נאַס, אַלעמען שוידערט.

מען גייט פאָרויס. ס'איז שווער צו זאָגן, וויפל שעה מיר זיינען געגאַנגען. עס האָט די גאַנצע צייט ניט אויפגעהערט צו רעגענען, שווער פעסטצושטעלן די צייט.

מיר זיינען אַרויס פון וואַלד. אויף אַ לאָנקע האָבן זיך גע־פּאַשעט בהמות.

— קלייבט שוועמלעך — זאָגט די פירערין.

מיר בויגן זיך איין אונטער די סאָסנעס. מיר „קלייבן".

— פון וואַנען, זשידי? — הערן מיר אַ קול.

די פּאַסטעכער קוקן אויף אונז מיט חוזקפולע אויגן.

— פון דוואָרעץ, מיר זיינען דעם אינזשיניערס! — ענט־פערט איינע פון די מיידלעך.

דעם אינזשיניערס אידן האָט מען ביז איצט ניט גע־טשעפּעט.

— צו וואָס זייט איר אַהער געקומען?

— מיר קלייבן שוועמלעך.

— ווריאָש! מען האָט אייך די נאַכט דאָרטן אַלעמען אויס־געקוילעט. איר זייט אַנטלאָפן. קומט נאָר מיט אונז אין דער פּאָליציי אַריין!...

— איז עס אמת, וואָס ער האָט געזאָגט? — גיט אַ בליץ אין מוח.

דערווײַלע פאַרקוקט זיך דער הויפּט־רעדנער אויף אַ פּעקל, וואָס עס האָט געטראָגן איינע פון אונזערע מיידלעך. ער גיט אַ כאַפּ פאַרן פּעקל. די מיידל לאָזט ניט. ער שלעפּט אַרויס פון פּעקל אייניקע זאַכן. ביז ער איז פאַרטאָן מיט זיין רויב, פאַר־שווינדן מיר צווישן די ביימער.

מיר קומען צו צו אַ דאָרף. די פירערין בלייבט שטיין, קוקט זיך אַרום. זי גייט אַריין אין דאָרף און פאַרפירט אַ שמועס מיט די פּויערים. זי קומט צוריק, גייט ווייטער און קערט זיך ווידער אום.

מיר כאַפּן פאַרשטיין, אַז אונזער פירערין ווייסט ניט דעם וועג.

אונזער לאַגע ווערט שווערער, מיר זיינען אָן געווער, מיר ווייסן ניט, ווו מיר געפינען זיך. מיר טאָרן ניט אַרייַנגיין צו אַ פּויער פרעגן. נאָך אַ קורצער באַראַטונג באַשליסן מיר צו דערגיין, ווו מיר געפינען זיך און גיין צוריק.

מיר בלייבן שטיין לעבן אַ פּויערים־ווירטשאַפט. אַנטקעגן גייט דער בעל־הבית. מיר פרעגן ביי אים דעם וועג.

דער פּויער מעסט אונז אָפּ מיט אַ חשדפולן בליק און ווייזט:

— גייט אַהין.

אַליין פאַרשווינדט ער גלייך אין כאַטע.

מיר גייען אין דער אָנגעוויזענער ריכטונג, גייען אַריין ווידער אין אַ וואַלד.

פּלוצלונג שיסערייען, איינציקע שאָסן.

— ווו זיינען מיר?

אַנטקעגן אונז גייט אָן אַ קריסטין מיט אַן עמער מילך.

— מומינקע, איז דאָ דער וועג אויף דוואָרעץ? מיר האָבן פֿאַרבלאָנדזשעט. און וואָס איז דאָס פֿאַר אַ שיסעריי?

— מוטער הייליקע, וווּ גייט איר? — פֿאַרברעכט זי מיט די הענט. — איר זייט דאָך אַ קילאָמעטער פֿון דייטשן פּאָסטערונעק. דאָ איז דאָך מייטשעט!

*

הונגעריקע, נאַסע און מידע דערשלעפּן מיר זיך בײַנאַכט צו דוואָרעץ.

מען טאָר אַזוי אין לאַגער ניט אַרײַנגיין, מען דאַרף ערשט וויסן, וואָס דאָרטן הערט זיך.

מיר שלײַכן זיך אַרײַן אין בית־עולם. ס'איז לייכט דורכצוגיין, דער פּאַרקאַן איז שוין אַ צעגומענער, די מצבות אַרויסגעפּירט. ווו ניט ווו וואַלגערן זיך נאָך איבערגעקערטע מצבות־ברוכן. שוין 3 וואָכן, ווי מען האָט געשפּייזט די וואַגאָנעס מיט שטיינער פֿון די מצבות. אין לאַגער איז שטיל, מען הערט גאָרניט. אין אַ פּאָר הייזער ברענט ליכט. מיר גייען אַרײַן.

*

— ביז מען וועט אַוועקגיין אין וואַלד, מוז מען דערווײַלע צוגרייטן אַ סכראָן.

די זשעטלערין איז גערעכט. זי איז בכלל אַן ענערגישע פרוי.

מיר באַקוקן אונזער שפּיטאָל. מיר זוכן אַן אָרט. מיר באַשליסן דעם קעלער צו פֿאַרוואַנדלען אין אַ סכראָן. דער אַרײַנגאַנג אין קעלער ווערט פֿאַרקלאַפּט. אויף דער געוועזענער טיר ווערט אַוועקגעשטעלט אַ שאַנק. דעם אַרײַנגאַנג מאַכט מען דורכן קאָטוך, וואָס איז אונטערן באַק־אויוון, אין צימער פֿון פּערסאָנאַל. מען גראָבט אין קעלער אַ נײַעם דורכגאַנג דורך אַ וואַנט. דער סכראָן איז ניט גרויס, פֿינצטער, דושנע, אָבער אַנדערש קען ניט זײַן.

אפשר וועט מען אים אויסמײַדן?

לעצטע טריט

ס'איז 4 אַ זייגער באַגינען, אָבער עס איז נאָך גאַנץ פֿינצטער. ס'איז נאָוועמבער. איבער דוואָרעץ ליגט שוין אַ דינע שיכט שניי מיט אײַז.

כ'האָב נעכטן אויסגעסקראָבעט דאָס לעצטע ביסל פּערלגרויפּן. אײַגנטלעך, זײַנען דאָס שוין געווען די לעצטע מיט אַ פּאָר וואָכן צוריק, כ'האָב צעטיילט אויף קליינע פּאָרציעס אַ פּאָר לעפֿל יעדן טאָג.

נעכטן האָב איך שוין ניט געקאָכט. ניט געווען וואָס. נאָר עס ציט עפּעס אינסטינקטיוו צום טאָפּ. די דעזשורסטווע מיט אַ ליידיקן מאָגן איז אַזוי אומענדלעך שווער! אויף די ווענטלעך פֿון טאָפּ זײַנען נאָך געבליבן פֿאַרטריקנטע גרויפּן. איך קראַץ עס אויס מיט דער לעפֿל.

אויפֿן שוועל שטייט העשקע. זי קוקט מיט אַזוינע אויגן! זי זאָגט אָבער גאָרניט.

העשקע איז הונגעריק. זי איז די גאַנצע צייט הונגעריק. ווען איך האָב געהאַט, פֿלעגט אויך העשקען זײַן לײַכטער. און נעכטן האָב איך איר גאָרניט געגעבן. איך האָב געהאַט פֿאַר איר איבערגעלאָזן אַביסל גרויפּן, נאָר איך האָב מיך ניט אײַנגעהאַלטן. איך האָב צו ביסלעך, פֿאַרבײַגייענדיק, יעדעס מאָל נאָר איין לעק געגעבן, אויפֿגעגעסן דאָס גאַנצע.

קוק ניט אויף מיר, העשקע!

*

אַ שטילער קלאַפּ אין שויב. איך דריק צו דאָס געזיכט צו דער שויב, איך וויל עפּעס זען. אוממעגלעך! איך הער נאָר:

— סאָניאַ, קומט אַרויס!

איך גיי אַרויס. אויפֿן בריקל שטייט דער קאָמענדאַנט פֿון דער לאַגער־פּאָליציי. ער הייסט מיר נאָכגיין. מיר גייען צום יודן־ראַט. דאָרטן געפֿין איך אַ קליין פּויערל, אַנגעטאָן אין אַ שעפּסענעם פּעלצל. דאָס פּויערל נעמט אַרויס פֿון בוזים אַ קליין שטיקל פּאַפּיר. עס איז אַ קורץ צעטל פֿון אַדעקן:

„ווען דו ווילסט, קום מיט דעם פּויער צו אונז, ער וועט דיר אַלץ איבערגעבן".

איך הויב אָן צו פֿרעגן דעם פּויער וועגן איבערגעבער פֿון צעטל. ער שווייגט. „מען טאָר ניט ריידן".

— אין צעטל שטייט דאָך, אַז דו וועסט מיר אַלץ איבערגעבן וועגן אַדעקן און זײַן גרופּע?

— פּאַני, איך ראָט דיר, בעסער גיי ניט. מיר דאַרפֿן גיין 75 קילאָמעטער צופֿוס, מען דאַרף דורכגיין נאָוואָגרודעק, גיין דורך דעם בריק אויפֿן ניעמאַן. אויפֿן בריק שטייען דייטשן. איך ראָט דיר, וואַרט נאָך אויף אַ וואָך, ווי נאָר דער ניעמאַן וועט פֿאַרפֿרירן, וועלן זיי אַליין קומען נאָך אײַך.

איך בין אין פֿאַרלעגנהייט. וואָס איז דאָס פֿאַר אַ פּויער? קען מען אים גלויבן? צו וואָס רעדט ער מיר אָפּ? ער וויל מיך ניט אַוועקפֿירן.

דער פּויער האָט אויך געבראַכט אַ צעטל צו אַ פֿרוי, וואָס איר מאַן איז אַוועק מיט אַדעקן. מיר באַטראַכטן זיך בײדע. זי וויל ניט גיין. זי האָט מורא. זאָל איר מאַן קומען נאָך איר.

צו מיר גייט צו דער קאָמענדאַנט.

— סאָניאַ, גיי ניט, דו ווייסט ניט, ווער דער פּויער איז, ער וועט דיר אַרײַנפֿירן צו די דייטשן אין די הענט. אויב דו ווילסט שוין יע גיין, גיי אין ליפּטשאַנסקער פּושטשע, מיט ברוכ'ן.

ברוך איז געווען אַ פּאַרטיזאַן פֿון ליפּטשאַנסקער פּושטשע, וואָס האָט איצטער, נאָכן היילן זיך בײַ אונז, געדאַרפֿט אָפּגיין צוריק אין וואַלד.

כ'האָב ניט געקענט אָננעמען קיין באַשלוס. דער פּויער גייט ערשט מאָרגן אַוועק. ס'איז נאָך דאָ אַ גאַנצער טאָג, מיר וועלן זען.

אַ טאָג, אַז דער קאָפּ פּלאַצט. אַ שלאָפֿלאָזע נאַכט. איך באַשליס דאָך צו גיין. מײַנע קאָמפּאַניאָנקעס — מיר האָבן געדאַרפֿט אַרויסגיין זאַלבעפֿירט — האָבן זיך ניט אָנטזאָגט.

איך לויף צום פּויער. ער איז שוין ניטאָ. ער איז אַוועק בײַנאַכט.

ווו איז ברוך? ברוך איז שוין אויך ניטאָ.

די לאַגער־פּאָליציי האָט אים געמאָלדן:

— אויב דו וועסט וואַגן מיטנעמען פֿון לאַגער אַ מענטשן, וועלן מיר דיך אָפּהיטן אויפֿן שאָסיי און איבערגעבן אין דעם אינזשיניערס הענט.

ברוך האָט זיך דערשראָקן און אַוועק אַליין.

ערשט שפּעטער האָב איך זיך אויך דערוווּסט, אַז מען האָט אונז אין יודן־ראַט אָפּגענאַרט. דער פויער איז טאַקע געווען דער ריכטיקער שליח, אַ פויער פון איוויע, וואָס פלעגט שטענ־דיק פירן איוויער אידן ברענגען געלט און שפּייז די איוויער אין דוואָרעצער לאַגער.

מיר האָבן פאַרלוירן דעם קאָנטאַקט מיטן וואַלד. אַליין שולדיק. ניט געווען גענוג באַשלוּספייאיק.

*

היינט קאָכט אין יודן־ראַט.

אַ פויער פון שכנותדיקן דאָרף איז געקומען אין לאַגער און געמאָלדן דעם אינזשיניער, אַז אידן פון לאַגער אין דוואָרעץ זיינען צו אים ביינאַכט אַריין מיט געווער און אים באַרויבט, צוגענומען שטיוול און פּראָדוקטן.

מען האָט געשמועסט אין לאַגער, אַז דאָס איז אַ שטיקל אַרבעט פון יוספקע דעם פּאָליציאַנט מיט זיין חברה. ער איז דאָך אָבער אַ פּאָליציאַנט, ער מעג דאָך!

דער לאַגער איז געשפּאַנט. וואָס וועט דאָ זיין?

דער אינזשיניער האָט גערופן צו זיך נאַוויקן און געמאָלדן, אַז אַלע זאָלן האָבן צוגעגרייט פּעקלעך פון 10 קילאָ, מען וועט די טעג אַרויספאָרן אין דעם נייעם לאַגער אויף „ביעליע באָלאָטאָ".

ביי אונז איז חנוכה

דער לאַגער איז שוין טויט.

היינט האָט אין לאַגער פּאַסירט דער ערשטער מאָרד־פאַל: מען האָט דערשאָסן אַ פרוי, וועלכע מען האָט געכאַפּט אויף דער אַרישער זייט.

אַנדערע טייטשן עס:

— דער אינזשיניער האָט עס געמוזט טאָן, ווייל די אידן זיינען שוין געוואָרן צולאָזן. מען גייט שוין רויבן אויסערן געטאָ.

אין שפּיטאָל האָט קיינער ניט קיין אילוזיעס.

דער דאָקטאָר טעפּער גייט אַרום און בורטשעט. ער איז אין כעס אויף זיין ווייב, וואָס זי האָט אים דאַן ניט געלאָזט אַוועקגיין צו די פּאַרטיזאַנער...

מיר באַשליסן. מיר וועלן זיך ניט לאָזן פירן קיין „ביעליע באָלאָטאָ", מיר וועלן גיין אין וואַלד, ווו געפינט מען אָבער אַ וועגווייזער?

און דערווייל קומט אָן חנוכה.

עס זיינען די ערשטע טעג יום טוב. צי וועט עס ניט זיין אונזער לעצטער חנוכה? אויף יעדן פאַל האָבן מיר באַ־שלאָסן צו בלייבן לעבן!

מיר וועלן זיך נאָך ראַנגלען, הער אינזשיניער, עס איז נאָך דאָ אַ וואַלד. און אפשר וועסטו נאָך אַריינפאַלן אין וואַלד צו אונז אין די הענט אַריין?

אָבער ווו נעמט מען אַ שטיקל געווער? יוספקע דער פּאָ־ליציאַנט ווייסט, ווו מען קריגט געווער, אָבער ער דאַרף עס פאַר זיינע „עקספּעדיציעס".

ווו נעמט מען די מיטלען אין לאַגער זיך איינצושאַפן געווער?

מיר זיינען דאָך ניט מער ווי בעזשענצעס...

דערווייל איז חנוכה ביי אידן. דער טערמין, וואָס דער אינזשיניער האָט פעסטגעשטעלט פאַרן אַרויספאָר פון לאַגער, איז שוין פאַרביי. דער לאַגער ווערט צעפרעסן דורך דער אומ־זיכערקייט, דורכן וואַרטן.

אַהין אָדער אַהער! אַן עק זאָל נעמען!

און אפשר בלייבט מען אויף אַן אָרט? אפשר האָט דער אינזשיניער רעכט?

אוי, איר נאַרישע אידן! אין לאַגער איז שוין דאָ אַ צווייטער און אַ דריטער קרבן... דער אינזשיניער דאַרף שוין ניט „זיינע" אידן...

אָבער היינט איז ביי אידן חנוכה, דער יום־טוב פון אידי־שער גבורה. אויף צו להכעיס דעם אינזשיניער און אַלע דייטשן! היינט איז ביי אונז יום־טוב!

אונזער שפּיטאָל־קאָלעקטיוו האָט באַשלאָסן אַ „הוליע" צוטאָן חנוכה. מען האָט אַרויסגעצויגן פון אונטער זיך, ווער עס האָט נאָך געהאַט די ליילעכער, אויסגעוואַשן און געדעקט דעם טיש, דער דאָקטאָר האָט געגעבן פעטס, וואָס ער האָט געקראָגן פון אַ קריסטלעכן פּאַציענט (אין דוואָרעץ איז ניט געווען קיין אַרישער אַרצט, פלעגט מען, מיט דער דערלויבע־ניש פון אינזשיניער, אַרויסרופן פון לאַגער דעם אידן, און דער דאָקטאָר איז דעריבער געווען זאַט). ביי נאָך עמיצן האָט זיך געפונען אַביסל מעל. מען האָט געבאַקט לאַטקעס. ס'איז געווען יום־טוב.

אין צווייטן עק לאַגער האָט געלעבט אַ מינסקער אַרטיסט, קאַגאַן. דער עולם האָט באַשלאָסן, אַז עס מוז זיין אַ קינסטלע־רישער טייל.

אויף דער גאַס איז געווען אַ שרעקלעכער שטורם־ווינט, אַ זאַווערוכע. שווער געווען פעסטצושטעלן, עס שנייט אָדער עס רעגנט. מען האָט באַשטימט אַ דעלעגאַציע צו ברענגען קאַגאַנען.

מיר זיינען אַרויס זאַלבעדריט, געבראָדזשעט ביז די קני אין בלאָטע, אַריינגעפאַלן אין דער פינצטער אין אַ קאַלוזשע. נאָר מיר האָבן אַרויסגעשלעפּט דעם אַרטיסט פון זיין געלעגער און אים געבראַכט אין שפּיטאָל אַריין.

יע, דעם אָוונט האָט מען פאַרגעסן, אַז מען איז אין לאַגער. עס זיינען שוין ניטאָ קיין טאַטע־מאַמע, קיין קינדער, יעדן טאָג וואַרט מען אויפן אָנגעזאָגטן סוף... מען האָט פאַרהאַנגען מיט קאָלדרעס די פענסטער, עס זאָל זיך ניט הערן אויף דער גאַס, און מען האָט זיך צעזונגען.

און פיל פון אונז האָבן זיכער אין די גוטע יאָרן ניט געזונגען מיט אַזוי פיל ברען און האַרץ, ווי די שטורעמדיקע נאַכט. מען האָט געזונגען אַמאָליקע אידישע פאָלקס־לידער, מאָדערנע סאָוועטישע, העברעאישע, אַלערליי ניגונים און ליי־דער וואָס יעדער איינער האָט אין זכרון געהאַט, און ס'איז ניט געווען גענוג. קאַגאַן האָט רעציטירט:

— אַמאָל איז געווען אַ קעניג. דעם קעניג האָט מען אָפּ־געהיט, ווי אַן אויג אין קאָפּ, ער זאָל זיך, חס וחלילה, ניט טרעפן מיטן פאָלק, דאָס זאָל ניט אָנרירן זיין גרויסקייט. האָבן

אָבער דעם קעניגס שונאים, די רעוואָלוציאָנערן, אָנגעהויבן קעגן קעניג אַ העצע, אַז ער איז שוין אַן „עבר בטל".

דעם קעניגס מיניסטער האָט אים געראַטן איבערצייגן זיין פאָלק, אַז די שונאים זיינען ניט גערעכט. מען האָט גע־הייסן אָרדנען אַ פּאַראַד, אויף וועלכן דער קעניג האָט זיך געדאַרפט באַווייזן פאַר זיין פאָלק אין זיין גאַנצער פּראַכט... באַפוילן און אויסגעפירט.

נאָר אַזוי זיך אָנטועענדיק צום פּאַראַד, האָט דער קעניג דערפילט אַ שטאָך אין רוקן. ער האָט זיך געגעבן אַ קראַץ און אָנגעהויבן שרייען.

זיין גרויסער מיניסטער האָט אים אַראָפּגעצויגן דעם בגד, פון וועלכן עס איז אַרויסגעשפּרונגען אַ קליין שוואַרץ באַ־שעפעניש.

— וואָס איז עס אַזוינס? — האָט געפרעגט דער קעניג.

— אַ קעניג טאָר עס ניט האָבן, טאָר דערפון ניט ריידן, עס איז נאָר פאַרן פּראָסטן פאָלק... — דאָס איז אַ פליי... ששששש... די שונאים זאָלן זיך דערפון ניט דערוויסן!

דער קעניג נעמט אויף אין זיין גאַנצער פּראַכט דעם פּאַראַד. זיין פאָלק זעט, אַז די שונאים האָבן גאָר בייזע צינגער, עס איז ניט אמת, וואָס זיי ריידן.

מיטאַמאָל, אוי, אַן אומגליק! דעם קעניג גיט עפּעס איין מאָל אַ שטאָך אין פּלייצע און נאָכאַמאָל... דער קעניג קען שוין מער ניט אויסהאַלטן. — ער מוז זיך אַ קראַץ טאָן.

אָבער דער מיניסטער דערלויבט ניט. דאָס גאַנצע פאָלק קוקט, אַ קעניג טאָר זיך ניט קראַצן!

— נאָר איין קראַצעלע — בעט זיך דער קעניג רחמים ביי זיין מיניסטער.

— מען טאָר ניט, די שונאים וואַרטן נאָר דערויף.

נאָר דער קלוגער מיניסטער האָט אַן עצה. דעריבער האָט ער דאָך אַ מיניסטערישע קאָפּ. דאָ אויפן פּאַראַד זיינען זיכער פאַראַן רעוואָלוציאָנערן, וואָס ווילן אויספירן אויפן קעניג אַן אַטענטאַט. מען דאַרף איינעם אַזאַ צולאָזן צום קעניג, ער זאָל אים לייכט מיטן שטילעט אַ שטאָך טאָן אין פּלייצע. דער קעניג וועט זיך דאַן מעגן אַ קראַץ טאָן און ער וועט נאָך ווערן אין די אויגן פון פאָלק פאַררעכנט פאַר אַ מאַרטירער. די עצה איז דעם קעניג שטאַרק געפעלן. מען געפינט גלייך אַן אַטענטאַטאָר מיט אַ שטילעט. מען הייסט אים גיין און אַ שטאָך טאָן דעם קעניג אין רוקן.

דער אַטענטאַטאָר גנבעט זיך לאַנגזאַם צום קעניג, און די פליי בייסט דערווייל, אַז דער קעניג קען שוין מער ניט אויסהאַלטן...

— שנעלער דו, שטעך שוין, אָט דאָ — רופט דער קעניג דעם אַטענטאַטאָר.

— וואָס? — שרייט דער רעוואָלוציאָנער, — דו ווילסט גאָר, איך זאָל דיך שטעכן, אָבער איך טו קיין זאַך ניט פאַר דעם קעניגס פאַרגעניגן!

און דער רעוואָלוציאָנער האָט זיך אויסגעדרייט און שנעל אַנטלאָפן...

קאַגאַן רעציטירט לעבעדיק, זאַפטיק, דער עולם האָט גרויס הנאה.

הינטערן פענסטער לויערט דער טויט, נאָר ביי אונז איז פריילעך, ס'איז חנוכה!

ס ו ף

— מער טאָר מען ניט וואַרטן, לאָמיר גיין אין וואַלד.

— לאָמיר אָפּוואַרטן נאָך אַ פּאָר טעג, מען וועט זען, וואָס וועט דאָרטן זיין.

אין וואַלד איז געגאַנגען אַן אָבלאַווע. קיין דוואָרעץ זיינען געקומען פון וואַלד צולויפן אידן. זיי האָבן דערציילט גרויל־מעשיות.

אין וואַלד איז איצטער ניטאָ קיין אָרט. עס איז אָנגעפאָרן אַ ריזיקע אַרמיי. מען האָט דורכגענישטערט אין וואַלד יעדן קוסט. מען האָט צעיאָגט און צעהרגעט די פּאַרטיזאַנער.

אין שפּיטאָל איז געקומען פון וואַלד אַ מיידעלע פון אַ יאָר צוועלף. זי איז אַנטלאָפן פון אָבלאַווע. האָט געהאַט אָפּגע־פרוירענע פיסלעך און ווונדן אויפן רוקן. מען האָט אין איר געשאָסן.

— ניטאָ וואָס צו גיין אין וואַלד, בעסער שטאַרבן אויפן אָרט — האָט מען געטענה'ט.

נאָר ווען איך האָב דעם 28־טן דעצעמבער, 9 אַ זייגער, אין צייט פון מיין דיזשור אַרויסגעטראָגן אין דרויסן אַ שיסל וואַ־סער, זיינען לענגאויס פון דראָט־צוים געשטאַנען אָנגעשפּאַרט אָן שפּיטאָל־וואַנט ס. ס.־לייט. זיי זיינען געשטאַנען געדיכט, 6 מעטער איינער פון אַנדערן.

מען האָט זיך געוואָרפן אין אַן אַנדער זייט. דער לאַגער איז געווען אַרומגערינגלט.

און פון פעלד, דורכן טויער, האָט מען שוין געפירט אין לאַגער צוריק די בריגאַדעס, וואָס זיינען געווען אַרויס צו דער אַרבעט.

פון יודן־ראַט האָט מען געמאָלדן דעם אינזשיניערס באַ־פעל צו נעמען אַ קליין פּעקל און אַרויסגיין אויפן פּלאַץ — מען וועט פירן קיין „ביעליע באָלאָטאַ".

עס איז געקומען דאָקטאָר זיידמאַן. מיר האָבן געמאַכט דעם אָבכאָד פון די קראַנקע, איבערגעבונדן די ווונדן.

— וואָס מיינט איר דערצו, דאָקטאָר?

— איך מיין, אַז עס איז שוין דער סוף.

און זייבע ליפן זיינען געווען בלוי, נאָר ד"ר זיידמאַן האָט געשמייכלט.

אין לאַגער זיינען אידן אַרומגעלאָפן הין און צוריק. מען האָט געשפּאַרט צו די צוימען. נאָר דערזעענדיק די דייטשן פלעגט מען אָפּשפּרינגען צוריק. און זיי זיינען געשטאַנען אַרום לאַגער און געקוקט, ווי מען קוקט אויף מוראַשקעס, וואָס לויפן אַרום הין און צוריק, בשעת מען צעגראָבט מיט אַ שטעקן זייער מוראַשניק.

אויפן פּלאַץ דרייען זיך אַרום די אידישע פּאָליציי־לייט.

— זאָלן אידן ניט גיין צום פּלאַץ, — ס'איז דער טויט.

— אין לאַגער זיינען דאָ ביקסן, אויב מען וועט פירן שיסן, וועט מען זיך דורכרייסן... דערווייל ווייסט מען ניט, מען דאַרף גיין אויפן פּלאַץ.

אידן האָבן זיך אָנגעהויבן, מיט זייערע פּעקלעך, צו זאַמ־לען אויפן פּלאַץ.

דער שפּיטאָל־פּערסאָנאַל האָט זיך אָנגעהויבן גרייטן אַראָפּצוגיין אין סכנאָן. מען האָט אַראָפּגעטראָגן ברויט, וואַ־סער. און דאָ האָבן זיך מענטשן דערמאָנט אָן זייערע זאַכן,

בעטגעוואַנט. עס איז געוואָרן אַ שאָד איבערצולאָזן. מען האָט אָנגעהויבן בינדן פּעק און וואַרפן אין באַהעלטעניש, מען האָט זיך ניט גערעכנט, אַז יעדער אַזאַ פּאַק פאַרנעמט אַן אָרט פון אַ מענטשן...

ענדלעך איז מען אַראָפּ אין סכראָן. איך בין געשטאַנען אויפן שוועל פון קראַנקן־פּאַלאַטע.

ווי גייט מען אַראָפּ אין סכראָן און מ׳לאָזט איבער אויף די בעטן די פאַרווונדעטע, וואָס קענען אַליין אַפילו זיך ניט איבערקערן?

אין דעם מאָמענט האָט זיך שוין נימז געוואָלט לעבן. ניטאָ וואָס צו גיין אין סכראָן. אַלצאיינס, פּ״יער — שפּעטער...

און פאַרוואָס דאַרפסטו עפּעס לעבן, ווען דיין מאַמע, דיין מאַן, דיינע שוועסטער זיינען שוין לאַנג ניטאָ:

פון סכראָן האָט מען אָנגעהויבן צו שרייען:

— סאָניאַ, גיי אַראָפּ, דו וועסט אונז אַלעמען אַרויסגעבן!..

— וועט איר אויך שטאַרבן, איז וואָס?!

אין האַרצן איז געווען איין געפיל: אַ שנאה צו זיך און צו אַלעמען.

איך בין געשטאַנען ביים שפּיטאַל־פענסטער און געקוקט, ווי אידן לויפן אַרום, שרייען, פּילדערן.

אויפן בעט איז געזעסן העשקע. זי האָט מיר געקוקט אין די אויגן אַריין, געוואַרט אויף עפּעס אַ טרייסט־וואָרט.

איך האָב איר אָבער גאָרניט געזאָגט. דער ליגנערישער טרייסט איז מיר ניט אַראָפּ פון די ליפּן.

און ביזן היינטיקן טאָג קוקט מיר העשקע אין האַרצן אַריין:

פאַרוואָס האָב איך דיר, העשקע, קיין גרויפן דאַן ניט איבערגעלאָזן? פאַרוואָס האָב איך דיר גאָרניט געזאָגט?

פּאָליציסטן האָבן אָנגעהויבן אַרויספירן דורכן טויער גרופּעס אידן. דעם אינזשיניערס מענטשן האָבן אַנגעהויבן גיין איבער די הייזער, אַרויסטרייבן אידן צום פּלאַץ...

און דאַן האָט זיך מיר אַזוי שטאַרק פאַרוואָלט לעבן!... ניין, זיי זאָלן מיר דא ניט געפינען, ניט טרייבן צום טויט!...

איך האָב מיך שנעל אַראָפּגעלאָזט אין קעלער.

דער סכראָן איז געווען פול געפּאַקט. עס זיינען אַראָפּ איבער 50 מענטשן, כאָטש נאָרמאַל האָבן דאָרטן געקענט זיין קוים 25.

מען האָט פאַרמאַכט דעם סכאָרן. אויפן דעקל האָט מען אַרויפגעשטעלט אַ וואַשׂשיסל, זי זאָל מאַסקירן די עפענונג.

אין סכראָן האָט אויסגעפעלט לופט. גראָבע שוויס־טראָפּנס האָבן אָנגעהויבן זיך קייקלען איבער די פּנימער.

די צייט איז געגאַנגען. איך ווייס ניט, שנעל אָדער לאַנג־זאַם. מען איז געווען ווי לעבעדיק באַגראָבן, מחוץ דעם תחום פון צייט.

מיר האָבן ניט געוווּסט, וויפל צייט איז אַריבער, וויפל איז געווען דער זייגער. נאָר איבער אונזערע קעפּ האָבן זיך דערהערט טריט. מען איז דאָרטן אין אונזערע צימערן אָרומ־געגאַנגען, ווייזט אויס, מען האָט געזוכט דעם שפּיטאָל־פּערסאָנאַל.

דאַן האָט זיך דערהערט אַ רוקן פון מעבל, גאַנץ נאָנט, ביים סאַמע אַראָפּגאַנג אין סכראָן. דאָס האָט מען אָפּגערוקט די באַנק, וואָס איז געשטאַנען ביים אויוון, אונטער וועלכער מיר זיינען געלעגן.

עס איז קאַלט געוואָרן אין האַרצן. מען האָט אויפגעהערט זיך צו ווישן דעם שווייס פון פּנים.

דאַן איז ווידער אַלץ שטיל געוואָרן.

פון דרויסן האָבן זיך דערטראָגן דומפּע קנאַלערייען. עס האָט זיך אָנגעהויבן...

עס איז ווידער אַוועק אַ געוויסע צייט... מיר האָבן גע־שפּירט, אַז מיר ווערן דערשטיקט. דאָס וואַסער איז שוין לאַנג אויסגעגאַנגען. די קינדער, וואָס זיינען געווען אין סכראָן, האָבן זיך פונאַנדערגעשריען אויפן קול:

— מאַמע, וואַסער!

מען קען זיי ניט באַרואיקן.

אַ אידענע גיט אַן עצה, מען זאָל זיי געבן השתנה.

מען טוט אַריין סאַכאַרין. דאָס קינד הויבט אָן צו טרינקען, און דאַן שרייט עס ווידער: „איך וויל אַנדערע וואַסער“.

אויבן גיט אַ קלאַפּ אַ געפּעס. דאָס האָט מען אָפּגעשליי־דערט פון אַריינגאַנג די וואַש־שיסל... אָט באַלד קומען זיי צו אונז...

עס גיט אַ סקריפּע אַ טיר. דאָס זיינען זיי אַריין צו די קראַנקע. דאַן אַ קנאַל... דער קעלער גיט אַ ציטער... אין די אויגן הויבט זיך אָן שיטן ערד. מיר פאַרשטייען: מען האָט אַריינגעוואָרפן צו די קראַנקע גראַנאַטן.

אָרום איז ווידער שטיל. נאָר פונדערווייטנס הערט זיך דאָס קנאַלן פון מאַשין־געווער.

ווי שפּעט קען עס זיין? ווי לאַנג זיצן מיר שוין אין קעלער? אַ וואָך, צוויי, דריי?

דאָס קנאַלן האָט שוין אויפגעהערט. שטיל, ווי אין אַ קבר. אַלע גלידער ברעכן פון דער אומבאַקוועמער פּאָזיציע, וועלכע מען קען צוליב דער ענגשאַפט ניט ענדערן, אין האַלז ברענט, די צונג איז ווי אַ ברעט...

אַרום — טויטע שטילקייט. מען הויבט אויף פאָרזיכטיק דעם דעק פון סכראָן. קיין קלאַנג פון אַ לעבעדיקן וועזן, ס׳איז נאַכט. עמיצער שלייכט זיך פאָרזיכטיק אַרויס און ברענגט וואַסער.

אויפן גאַס דערהערן זיך טריט. מען לייכט אַריין מיט אַ טאַשן־לעמפּל אין צימער אַריין. מען באַווייזט קוים צו פאַר־מאַכן דעם סכראָן.

און דאַן איז ווידער טאָג.

דורך דעם אַריינגאַנג־שפּאַלט איז אַריינגעפאַלן אין קעלער עטוואָס ליכט. איבער אונזערע קעפּ האָט מען ווידער אָנגע־הויבן אַרומצוגיין, מען האָט געלאַכט אויפן קול, גערעדט אויף פּויליש. דאַן איז צוגעפאָרן אַ פור. עס האָט זיך געהערט דאָס סקריפּען פון גערוקטע מעבל, דאָס קלאַפּן פון געוואָרפענע פּעק. מען האָט געראַמט די זאַכן פון שטוב. אַ פּאָר פעטע קללות אויף רוסיש... ווי עס ווייזט אויס, איז מען ניט דורכ־געקומען מיט דער ירושה.

די פור איז אָפּגעפאָרן און אַלץ איז ווידער שטיל געוואָרן.

עס איז ווידער נאַכט. וואָס טוט מען איצטער? אין סכראָן טאָר מען לענגער ניט בלייבן. מען דאַרף אַרויס.

— ווי אַזוי? וווּהין?

— אין פּושטשע, צו די פּאַרטיזאַנער.

די מיינונגען טיילן זיך. אַ טייל וויל ניט גיין אין וואַלד. פּאַרטיזאַנער וועלן ניט אויפנעמען אָן געווער.

—וועגן געווער וועט מען שוין זען שפּעטער. דערווייל אַרויס פון דאַנען אין פּושטשע.

אַ טייל באַשליסט צו גיין אין אַן אַנדער ריכטונג, צו באַקאַנטע פּויערים. זיי גייען אַרויס פריער. אַ ווײַלע שטיל. מיר האַלטן איין דעם אָטעם. דאַן הערן מיר אַ געפּערלעכע שיסעריי.

צי האָט מען זיי באַמערקט?

די שיסעריי הערט אויף.

איצטער זאָלן מיר אַרויסגיין.

אַ טייל אַנטזאָגט זיך ווידער, מען האָט מורא, די פריער־דיקע זיינען זיכער דערשאָסן געוואָרן.

דער שפּיטאָל־פּערסאָנאַל גייט אַרויס. פאָרויס גייען די שוועסטער, שפּעטער דער דאָקטאָר. מיר האָבן זיך אַרויס־געשאַרט איינציקווייז פון סכראַן, זיך געשאַרט נאָך אַ געוויסע ווײַלע אויף דער פּאָדלאָגע, איך ווייס ניט, צוליב פאָרזיכטי־קייט, אָדער ווײַל די פיס האָבן אונז ניט געדינט.

אויפן שוועל, ביים אַרויסגאַנג פון שפּיטאַל, איז געלעגן אַ טויטער קערפּער. געוויס ווער פון די קראַנקע.

אויפן לאַגער איז געווען אויסגעגאָסן אַ העלע לבנה־ליכט און די שטילקייט פון טויט. מיר זיינען שטיל דורך די דראָטן. עטוואָס ווייטער האָבן זיך געוויגט שאָטנס. מסתמא די פּאָסטנס.

מיר זייַנען אַוועק אין דער ריכטונג צום וואַלד.

★

ערשט פיל שפּעטער, שוין אין פּאַרטיזאַנער־אָטריאַד האָט מען מיר דערציילט, אַז דעם גאַנצן לאַגער אידן האָט מען געזאַמלט אויפן פּלאַץ. ווען דעם אינזשיניערס „ליבלינג", נאָוויק, איז צו אים צוגעקומען פרעגן, וואָס וועט איצטער זיין, האָט דער אינזשיניער אים אויסגעשאָסן פון זיין רעוואָלווער גלייך אין האַרצן, נאָוויקס טויט איז געווען דער סיגנאַל פאַר דער אַקציע.

מען האָט דערציילט, אַז דוואָרעצער אידן ליגן באַגראָבן אין די זעלבע קאָפּאַלניעס, פון וועלכע זיי האָבן אין משך פון די לאַנגע, לאַנגע מאָנאַטן געפירט שטיינער.

פריער זייבען דאָרטן געלעגן שטיינער, איצטער ליגן אידן.

אַ איד — אַ שטיין...

וואָס איז די נפקא־מינא?...

על תילי
החרבות

אויף די קברים און חורבות

ד״ר נ. קפלינסקי

היה היתה עיר...

(רשמי ביקור חטוף בסלונים מיד עם שחרורה)

„בימי קדם במרחקים
היה היתה עיר...״

(מתוך שיר־ערש)

בכביש וולקוביסק־סלונים — תנועה בלתי־רגילה. שורות ארוכות של מכוניות־משא, שבוודאי רק אתמול פרקו את מטענן בחזית, אצות במהירות עצומה מזרחה. בכיוון הפוך — מערבה — זורמות מכוניות טעונות תחמושת וחמרי מזון, מקושטות בסיסמאות שונות, ברובן: „ווּפריוד נה זאַפּאַד!״ — קדימה מערבה! טורים סניטריים, גשרי־פונטון, שורות אינסופיות של טנקים, תותחים, „קטיושות״ מפורסמות, המביעות כולן סוד שבגבורה — מין תנועה מתמדת, בלי ראשית ובלי סוף.

גשם קיץ הולם על גבי סוכך המכונית, שקפצתי לתוכה כדי להגיע לסלונים. מזמן לזמן נפסק הגשם, כאילו מתוך דרך־ארץ בפני השמש החודרת מבעד לעננים. עוברי־דרך הולכים ברגל בכל הכיוונים, לבושים אזרחית, או צבאית ואזרחית לחצאין, יחידים וקבוצות — אלה הם פליטים, פרטי־זנים, סתם עוברי־אורח; מתוך היערות לצדי הכביש נראים מחנות צבאיים במנוחתם, ובכביש — מכוניות, מכוניות, מכוניות...

תנועה־רבתי של נצחון. חיילים, קצינים, אזרחים — כולם עליזים, מתרוננים, צוהלים. נדמה, כי גם המכוניות רועשות מתוך גיל וחדוה. הששון הרב לקראת הנצחון.

אני יושב תקוע בקרן־זוית של המכונית. הנני שומע את הלמות לבי, שאף ההמולה מסביב אינה מחרישה אותה. בני־לוויתי, זרים, ארעיים, שרויים במצב־רוח מרומם. הם מתחרים בסיפורי נפלאותיהם. שנות הכבוש, חיי־פרטיזנים, חזית — כל זה שעבר וחלף רק לפני שלושה ימים, — הם פורטים לסיפורים, מעשיות ואפיזודות. רק שלושה ימים עברו מאז יישרתי את גבי הכפוף, יצאתי לאויר העולם, נכנסתי לבין הבריות — והנני כה גלמוד, כה בודד. אף מלה יהודית בל תישמע. אף פנים יהודיים בל ייראו. שום הגה גם על יהודים, כאלו יצור כזה מעולם לא היה קיים עלי אדמות.

הנה מסילת הרכבת בכפר טשמרי. אי־השקט בנפשי גדל, הלב מגביר את הלמותו. הנני מתקרב לעיר־נעורי, לעיר־מולדתי העתיקה. לפני שנתיים יצאתי ממנה, עם תום מסכת ההשמדה רבת־הזועות. התחמקתי כגנב, כפושע, ברחתי „לגנוב אור לעיניים, לקנות אוויר לנשימה״. עכשיו הנני חפשי. פושע שקיבל חנינה — חוזר הביתה. לא, לא הב־יתה, אלא לשם, למקום בו היו פעם: בית, משפחה, מעגל חיים רבגוניים, על כל ששונם וצערם, על שמחותיהם ודאגותיהם הגדולות והקט־נות, לפעמים גדולות מאד, ולפעמים גם קטנות מאד. יודע אני: הנני נוסע רק לקבר־אבות. הלב מתכווץ, בגרון עולה מחנק. הנני בן־חורין. הנני שוב בן־אדם. נולדתי מחדש. אך השמחה והצהלה ממני והלאה.

מצד שמאל מזדקרות הגבעות של שכונת „רזקי״; בילדותי לקטתי פה אגוזים בין השיחים; כאן חציתי לפני שנתיים את הכביש בדרך בריחתי. נדמה לי, שהנה גם אותה הקמה בשדה, בה התחבאתי אז.

טור המכוניות נעצר. בהצטלבות הכבישים ביאליסטוק־רוז׳ינוי — תחנת־ביקורת. הגעתי למחוז חפצי.

אני שם את פעמי למורד ההר ובעיני רוחי אני רואה את המשך דרכי: הנה שם, לימינה של הדרך, מסתעף הכביש לברנוביץ׳, תוך כדי מזיגה מסובכת של גיא והר — הכניסה לבית־הקברות. מנבכי הזכרון צפים ועולים: גדר הלבנים הישנה, הנמוכה; השער הגדול, בו הובלו אבות־אבות־אבותינו בדרכם האחרונה, בית הטהרה על הגבעה, ואחרי־כן — מצבות, מצבות, מהן ישנות ששקעו באדמה ומהן חדשות, חדישות, גבוהות, נאות...

אני מרים את עיני. הנה מתפתלת מרחוק הדרך לברנוביץ׳ מימין — „גבעת־נוביצקי״, לפני — הפתיחה רחבת־הידיים והנכבדה של ההרים הרוזינואיים.

אני חש דקירה בלב. אי כל המראה, שחזיתי זה עתה בדמיוני? לא גדר, לא שער ולא מצבות — בית־העלמין איננו! משמע, גם פה? גם הנה הגיעה היד המרצחת? משמע, עם חיסול החיים הגיע תורם של המתים! סתם תוך תעלולי היצר הסדיסטי!

ובזכרוני צצות ועולות תמונות מימי נעורי, המתערבבות עם זכרונות חדשים ואחרונים: הנה „כל העיר״ מלווה באחד מערבי השבתות את ר׳ מרדכי זצ״ל, איזה מראה־המונים

כביר! והנה שוב „כל העיר" בהלוויתו של ד"ר לוין ז"ל, שנפל על משמרתו הרפואית בשלהי המלחמה הראשונה. הנה מלווים אנו, תלמידים של בית־רבן, את מורנו ר' שמואל לוניאנסקי ז"ל, כשאנחנו עוברים לפני הארון וחוזרים בקול על הפסוק: „צדק לפניו יהלך וישם לדרך פעמיו". מתוך ערפל ימי־הילדות קמה ועוברת לפני הלוויתו של אבי־זקני ר' משה־חיים רוטוביצ'ר ז"ל, והנה מראה ההלוויה הבלתי־נשכחת והמאוחרת בהרבה של אבי־זקני, ר' בר קוזיקר ז"ל. והנה אנו, חבורת סטודנטים, בהלוויתו של חבר שנגדע ללא עת. והנה מלווים אנו, בני־משפחה — והפעם בימי מלחמה משובשים — את אבי־מורי ז"ל ואת אחד משרידי הדור הישן, ר' הירש קולבוביצ'ר ז"ל... גם מכם, כולכם, לא חשך הרוצח את עברתו!

תוך כאב וצער הנני מסב את פני ממקום קדוש זה שחולל ושוקץ, שבור ורצוץ אני שורך את דרכי הלאה, מקום שם היה אי־פעם עולם החיים. וכלועג לרש מציץ עלי משמאלי ה„מוגילניק" (בית־הקברות הנוצרי) בכל הודו והדרו, כולו טובל בירק ועצים. מתוך הרוח החרישית הנני קולט כאילו לעג דומם: „כשם שלא היה טעם לחייכם, כך לא היה טעם למותכם"...

*

כבר מפסגת ההר הרוז'ינואי ראיתי שסלונים אינה קיימת עוד. מגרשים ריקים מכל הצדדים, חורבות של בתים — ומרחוק נשקפת הכנסיה של זמושצ'ה, הנראית כל־כך קרוב עכשיו. משנהרס ובטל גוש הבתים, שחצץ פעם בינה לבין הרמה הגבוהה ביותר שבעיר, כאילו צומצם המרחק. אני ממשיך במורד. אין אף בית. עיי המפולת פונו (מעשה ידי כלואי הגיטו). במגרשים עלו קמשונים ועשבי־בר. אי־פה, אי־שם השכיל איכר לעשות ולגדל תפוחי־אדמה. תעלות הביבין העמוקות שברחוב רוז'ינוי, שם היו פעם ילדים, ילדי יהודים, קופצים ומשחקים בשעות הערביים הדומות לשעת ערב־שקיעה זו — כאילו נצטמצמו והצטמקו. דומיה. שקט. לא בית ולא בן־אדם. קרוב לכיכר השוק מתרבה מספר שלדי הבתים (ללמדך שנשרפו בשלב האחרון של הכיבוש). משלושת עברי הכיכר (להוציא את הצד הפונה לרחוב סקרובובה) נשארו הבתים על תילם. על־יד אחדים מהם — משמר פרטיזנים (אלה הם בתי המשרדים הרשמיים). כאן הנך נתקל כבר באנשים. התושבים הנוצרים נועצים בך את מבטיהם, כאילו אינם מאמינים למראה עיניהם. אני חומק ועובר לצד „טור החנויות", הניעווסק, ונדמה לי, כי כאן נוח לי יותר — שוב אין אנשים, אין בתים, אין מבטים דוקרים. הנני הנודד היחידי על פני החורבות. כל הבתים, שנשרפו זה מקרוב משקיפים עליך בחורי־חלונותיהם. בדמיוני עולה „הניעווסק", הטיילת המיוחדת במינה, עם מאות מטייליה, שהיו כמעט דורכים במקום, בצפיפות, שעות על שעות, מקום המפגש ל„כל סלונים", מרכז העיר הגיאוגרפי וגם מרכז התנועה והחיים. וממול — ה„ראד קראַמען", המרכז המסחרי של העיר עם מאות חנויותיו, שמשום־מה נחלקו לטור העשיר ולטור העני (רייכער און אַרעמער ראד), אם כי בצדו העני היו גם בתי־מסחר גדולים וסואנים, כגון בית־המסחר של טלצה איינשטיין, ובצדו העשיר נתקלת בחנות של „סוחר" חלקי ברזל ישנים וחלודים, המכונה „רוז'קה", שבוודאי מעטים ידעו את שמו וכולם ראוהו תמיד כאילו רובץ על ערמות ברזל שזקן והעלה חלודה מיושן. כל החנויות הללו היו מעין „כל־בו" ענק ובטיול סביב־סביב הטור הזה יכולת לספק את כל צרכיך, מחוט ועד שרוך נעל. הנך מסתכל ואינך מאמין: איכה נאלם „ראד־קראַמען" כזה, נאלם לנצח! — אני ממשיך לעבר הנהר. אני מחפש את שערי הגיטו, את גדרי התיל. אין עקבות, אין זכר! כאילו לא היו דברים מעולם. רק חרבות וחרבות. והנה הנהר. לאן נגוז יפי־נוף ה„דמבה"? אייהם הבחורים והבחורות, שבערבי קיץ כאלה היו מרנינים בחדוות חייהם את גדות הנהר ואת הסירות על־פני המים? ונדמה כאילו אין אלה פני שצ'ארה היפים. הריהו איזה נחל מזוהם ומכווץ מרוב בושה מכל מה שהתרחש על גדותיו, וכאילו גם לו יד וחלק בזה: כי הלא לא יונק יהודי אחד ולא גוויה יהודית אחת הושלכו למימיו על־ידי הרוצחים.

והנה — „ז'בינקה". הגיטו המיוחס, הגיטו של בעלי־המלאכה, ה„אי", כפי שקראו לו רשמית. פה נשרפו חיים עשרות, עשרות יהודים, ב־29 ביוני 1942, כשהגרמנים שלחו את ה„אי" באש, וכנופיות של גרמנים, לאטביים ואוקראינים משתוללים דחפו את היהודים אל האש שממנה ברחו, הוציאו בכוח ילדים ותינוקות מזרועות אמהותיהם והעיפום לתוך הלהבות. אני עומד על־יד היסודות החשופים של בתי־ז'בינקה, ומחזות־האימים שראיתי במו עיני עולים מחדש בכל מוראותיהם...

מעבר לגשרים ישנם בתים וגם אנשים — אך אני חוזר, אני דורך על חרבות.

אני עובר דרך ה„שול־הויף". מה„ראד־קראַמען" ועד בתי־המדרש — כל המגרשים פונו. בודאי, הלא מאות ילדי ישראל מגיל 10 עד 14 שנה, הם־הם אשר „גויסו" לעבודה, בפקודתו של היק והם־הם אשר פינו את עיי־המפולת, בסחבם במו ידיהם בימות הפסח 1942 סלים מלאי לבנים וחול מכאן לחוץ לעיר. אכן, הפושע היק התמוגג אז מנחת עקב פעלו זה.

רק בית הכנסת הגדול לא נהרס, אלא בפנים (בשנת 1941 כבר שימש מחסן למכונות חקלאיות). מבחוץ נשאר שלם, גלמוד ויחידי, ומתוך אלם הקורע שחקים תובע הוא את עלבונו...

אני עובר על־יד בית־העלמין הישן, בכיוון רחוב ברייטע ההרוס. הנה חורבות הבית, בו גר הרב דמתא, ר' יהודה־לייב פיין זצ"ל, ומכאן יצא לדרכו האחרונה, כגבור וקדוש גם יחד. אני ממשיך בכיוון בית הכנסת הציוני. ב־1942 שימש מחסן לבגדי היהודים: לאור היום היו גרמנים הולכים לשם לבחור להם ממיטב רכוש היהודים; ובלילות היו הפולנים פורצים את הדלתות וגונבים. עכשיו אין זה אלא תל עפר ואפר.

אני מתקרב לעבר בית־החולים. הזכרונות צפים ועולים: לפנים — ה„הקדש", אחר־כך — בית־חולים יהודי, ולאחרונה — בית חולים עירוני כשרופאיו יהודים, חבר־עובדיו יהודי וחוליו — רובם יהודים. דור של רופאים צעירים התמחו במקצועם במוסד זה. כבסרט עובר סופם המר של רופאי סלונים: מנהלו של בית־החולים במשך שנים רבות, ד"ר משה אפשטיין, מת באופן טראגי בבית־סוהר סובייטי במינסק; הרופאים צירינסקי, קוברסקי וגרודזנסקי הוצאו להורג בתחילת הכיבוש בצורה אינדיבידואלית; הרופאים גב' יקימובסקי, גב' גורפינקל־צייטלין, בריסקין, משה רבינוביץ ואהרן רבינוביץ

נספו בימי הטבח; ד"ר פרצקי יוסף נספה ביערות הפרטיזנים; ד"ר ברגמן, חתנו של גוז'נסקי, הוכה עד יציאת נשמתו במקלות גומי ובקתות־רובים בחצר בית־הסוהר, בזמן סלקציה, בנוכחות אשתו וילדיו; ד"ר רביצקי נהרג בז'ירבה בקיץ 1941; ד"ר בוטבינסקי נפל בידי בוגדים מבין הפרטיזנים; ד"ר גבורין נתפס במחבוא ב־29 ביוני 1942 והובל לקברות האחים מוכה ושותת דם; ד"ר קרמיען הזקן ואשתו מתו מתוך עינויים איומים, אחרי שהגרמנים גילו אותם ביער; עוד עשרות רופאים פליטים ממערבה של פולין נפלו בתהליך ההשמדה הזה; קבוצת אחיות ועובדי בית־החולים היהודי שבגיטו (בבית פינצ'וק) עם ד"ר ברגר (פליט מלודז') בראש, הוצאו להורג ב־29 ביוני 1942, כשהם מובלים בצוותא, כולם לבושים לבן, בכוננותם להגיש עזרה לכל דורש...

ברחובות ריבצקה, סטודנטסקה, שלאָס־גאס — חורבות, חורבות. רק בקצווי־העיר ניכרים סימני־חיים. רחוב טטרסקה קיים כבשנים קדמוניות. יושביו לא ידעו מעולם שום זעזועים. בימי הכיבוש הגרמני שירתו הקדרים במצפון שקט במשטרה הגרמנית, ועתה הם יהיו, מתוך מצפון עוד יותר שקט, אזרחים נאמנים של המולדת הסוציאליסטית.

גם פרבר ה„רזקי" שלם. והתושבים הנוצרים יושבים בבתיהם הקטנים, המלאים רהיטי יהודים עד אפס מקום, ובכל יום א' או יום־חגא הם מתגנדרים בחליפות־החג של יהודי סלונים ומטיילים מתוך נחת והרחבת הדעת אל הכנסיות — כפי שראיתים למחרת היום.

*

בערב אני יושב על המרפסת בגינתו של ד"ר מלינובסקי בשכונת ה„רזקי". רופא פולני ישיש זה נשאר נאמן לעצמו גם בשנים האחרונות. היה ונשאר ידיד־האדם. הוא מספר על השבועות האחרונים, על השתוללות הגרמנים בימים האחרונים לשלטונם. זה עתה חזר מהקברות בפטרלביץ... אני תמה: מה לו ולקברות האחים בפטרלביץ? — פטרלביץ — הרי שלנו היא...

מתברר, כי קרוב לבריחתם הרגו הגרמנים כמאה פולנים וקברו אותם על־יד קברות המוני היהודים משנת 1942. והיום התקיימה עצרת־עם ותפילת אשכבה לזכר מאת ההרוגים, בהשתתפות נציגי הצבא האדום, השלטונות הסובייטיים, וכמרים פרבוסלביים וקתוליים. העצרת כיבדה את זכרם של מ א ת ההרוגים, נשבעה לנקום נקמת דם מ אַ ת ההרוגים והתפללה למנוחתן של נשמות מ אַ ת ההרוגים...

המספר מ א ה צובט את הלב כבמדקרות. ודאי, גם הם קרבנות קדושים, חפים מפשע. אך מה עם זכרם של הרבבות שלנו, מה עם שבועת נקמת דמם ה ם, מה עם תפילה למנוחת נשמותיהם ה ם?...

קראתי למחרת מתוך דבריו של הנציג הסובייטי, כי מחוץ למאה קרבנות אלה הרגו הרוצחים הגרמנים עוד רבבות א ז ר ח י ם ס ו ב י י ט י י ם ממחוז סלונים... זה הכל...

*

למחרת, ביום יולי בהיר ומוצף שמש, אני עובר באותה הדרך חזרה. היום יום־פגרה קתולי. ברחובות — תנועה מוגברת. על־יד הכנסיה, מול ה„ראד־קראָמען" (לכנסיה זו לא אִנה כל רע...) — המון חוגג, פנים צוהלים. אני מתחמק ביניהם ובא לכיכר השוק, אשר שם, ב„דירתו" (חדר שניתן מתוך חסד על־ידי נ ו צ ר י בבית י ה ו ד י) של המורה יוכבדוביץ ובתו, אני פוגש כעשרה צעירים יהודים; פנים אבלים וקודרים, מראה דל ועלוב; כל אחד עם אסונו, עם אבדותיו, עם חורבנו, עם צרור צרותיו, אשר כולם יחד מהווים את חורבננו הגדול, הגדול ביותר בתולדותינו... כל אבן צורבת מתחת רגליהם; כל אחד מרגיש, מה צ ר לו המקום בחלל הריק ו ה פ נ ו י של סלונים...

אני חוזר במעלה ההר הרוז'ינואי, אני עוזב את העיר. הלב עומד להתפלץ מחרון וזעם, מכאב ושנאה... מבין השפתיים ניתכת קללה:

הריסות סלונים, מי יתן ולא יקוממו עוד!
סלונים, סלונים! הלוואי ותעמדי לעד בחורבנך!
מי יתן את שמיך נחושת —
ואת אדמתך ברזל!

משה פעשקין

מיין וואַרעמע היים איז חרוב געוואָרן

איך געהער צו יענע צענדליקער פון אונזער שטאָט, וואָס זיינען פון איר אַוועקגעשיקט געוואָרן פאַרן חורבן און זיך אומגעקערט שוין נאָך דער „באַפרייאונג" אויף אירע אַשן.

אין סעפטעמבער 1940 האָב איך פאַרלאָזן סלאָנים אין צוזאַמענהאַנג מיט מיין מאָביליזאַציע אין דער רויטער אַרמיי, צוזאַמען מיט נאָך פיל יונגע בחורים. סלאָנים, וועלכע איז נאָכן צוזאַמענבראָך פון דער פוילישער אַרמיי צוגעטיילט געוואָרן צו ווייסרוסלאַנד, האָט אויסגעמיטן אין 1939 און 1940 דעם אומעטיקן גורל פון די פוילישע שטעט, וואָס זיינען אָקופירט געוואָרן דורך די דייטשן און אין וועלכע די אידישע באַפעלקערונג איז איינגעזעצט געוואָרן אין געטאָס, ליידנדיק פון פאָגראָמען, רויב און מאָראַלישע יסורים. די 18 טויזנטיקע אידישע באַפעלקערונג אין סלאָנים ביז 1939 האָט זיך אין פאַרלויף פון אייניקע מאָנאַטן פאַרגרעסערט מיט אומגעפער 12 טויזנט מאַן, ציילנדיק אַזוי אַרום אומגעפער ביז 30 טויזנט אידן, נאָכדעם ווי טויזנטער פליטים פון די מערבדיקע געביטן פון פוילן האָבן געפונען זייער היים אין סלאָנים.

וואַרעם און היימיש האָט די סלאָנימער אידישע באַפעלקערונג אויפגענומען די טויזנטער אומגליקלעכע ברידער פון די מערבדיקע פוילישע געביטן, טיילנדיק זיך מיט זיי מיט וווינונגען און לעבנסמיטל. עס זיינען געווען זייער ווייניק פאַמיליעס אין סלאָנים, וועלכע האָבן ניט אַריינגענומען צו זיך קיין פליטים. הונדערטער אידישע קראָמען אין סלאָנים זיינען פאַרוואַנדלט געוואָרן אין וווינונגען, און אַזוי אויך האַנטווערקער־וואַרשטאַטן, וועלכע האָבן זיך גענומען בהדרגה ליקווידירן צוזאַמען מיט די קראָמען און געשעפטן, נאָכדעם ווי די סאָוויעטישע מאַכט האָט גענומען אָרגאַניזירן אַרטעלן און קאָאָפעראַטיוון. ווען עס איז שוין ניט געווען קיין פלאַץ אין פריוואַטע הייזער, האָבן געדינט אַלס דירות אַ גרויסער טייל פון די 40 שולן אין סלאָנים.

פיל אידישע פאַמיליעס, פון די אָרטיקע און פון די פליטים, זיינען פאַרשיקט געוואָרן אין סיביר און אַנדערע ווייטע געגנטן פון רוסלאַנד. די מערהייט פון זיי געפינט זיך היינט דאָ אין לאַנד.

געוויקלט אין איוב־בלעטער...

אַזוי אומגעפער האָט אויסגעזען סלאָנים אין דעם מאָמענט ווען איך האָב אין סעפטעמבער 1940 פאַרלאָזן די שטאָט, צוזאַמען מיט נאָך פיל חברים, פאָרנדיק קיין גאָרקי דינען אין דער רויטער אַרמיי. איך געדענק נאָך ווי אַ חבר, וועלכער איז מיט מיר מיטגעפאָרן, האָט געזאָגט: „לאָמיר כאָטש גוט אָנקוקן די שטאָט, ווער ווייסט, וואָס מיר וועלן דאָ טרעפן און וועמען מיר וועלן נאָך געפינען ווען מיר וועלן זיך צוריקקערן. און ווער ווייס, צי מיר וועלן דערלעבן זיך צוריקקערן". דער חבר האָט זיך ניט צוריקגעקערט, ער איז אומגעקומען אין די שווערע קאַמפן הינטער בריאַנסק, און עס איז אים פאַרשפאָרט געוואָרן דער שווערער ווייטאָק צו טרעפן זיין היים אַ ליידיקע און חרובע, נאָך דעם ווי מען האָט אויסגעמאָרדעט זיינע עלטערן, שוועסטער, ברידער און שוואָגערס, נעבן זיין פאַריתומטן און פוסטן הויז אויפן מאַרק האָבן נאָך דער „באַפרייאונג" גויעס פאַרקויפט זייערע פראָדוקטן און פרוכטן, און אַלס פאַק־פאַפיר האָבן זיי געדינט בלעטער פון גמרא'ס, חומשים און תנ"ך. ווען איך בין דאָרטן פאַרבייגעגאַנגען 10 טעג נאָכן באַפרייען סלאָנים, האָב איך געטראָפן אַ גוי, וועלכער האָט פאַרקויפט יאַגדעס און האָט דאָס געוויקלט אין בלעטער פון איוב... צי האָט אַמאָל, מיט טויזנטער יאָרן צוריק, געוווסט דער גרויסער נביא, וועלכער האָט געשריבן דעם תנ"ך איוב, אַז עס קענען זיין גרעסערע ווייטאָקן ווי איוב האָט געליטן?

אין משך פון די 4 מלחמה־יאָרן האָב איך געלייענט וועגן ביטערן גורל פון אונזער אידישן סלאָנים אין די סאָוויעטישע צייטונגען און אין אַן אויפרוף פון אידישן אנטי־פאַשיסטישן קאָמיטעט אין מאָסקווע.

געקומען צוריק אין באַפרייטן סלאָנים בין איך נאָך 4 שווערע קאַמפס־יאָרן. אויפן וועג פון סקידעל דורך שטשוטין, זשעלודאָק און זשעטל האָב איך געטראָפן אייניקע אָפגעראַטעוועטע אידן, וועלכע האָבן מיר דערציילט וועגן דעם גורל וואָס האָט געטראָפן סלאָנים. איך האָב מיר אומגעפער געקענט פאָרשטעלן, וואָס מיר דערוואַרט נאָכן קומען אין שטאָט, נאָר וואַרשיינלעך קען מען ניט איבערגעבן מונדלעך אָדער שריפטלעך דאָס וואָס מען קען זען מיט די אויגן און פילן מיטן האַרץ. שוין פון דער ווייטן פאָרנדיק פון לאָבזוווקע, ווו דער „טאַז" פלעגט איינאָרדענען דאַטשעס פאַר אונזערע קינדער, האָב איך ביז דער רויטער קרעטשמע מיט אומרו געקוקט אויף דער שטאָט, וועלכע האָט זיך דערנענטערט אַזוי ווי פון אַ נעפל.

דורכפאָרנדיק ניט ווייט פון דער רויטער קרעטשמע האָב איך נאָך ניט געוווסט, אַז ערגעץ נאָענט הינטער אַ בערגל געפינט זיך אַ גרויסער מאַסן־קבר פון טויזנטער סלאָנימער אידן, מענער, פרויען און קינדער. מיט אייניקע מאָנאַטן שפעטער האָבן די סאָוויעטישע מאַכט־אָרגאַנען אויפגעשטעלט אויף דעם בערגל אַ דענקמאָל. דער גאַנצער טייל שטאָט, פון דער

רויטער קרעטשמע ביזן סוף בריקער גאַס, האָט מיט זיך פאַרגעשטעלט רויִנען, פאַרברענטע טאַרטאַקעס און הייזער און מען האָט כמעט ניט געזען קיין איינוווינער. פון סוף בריקער גאַס האָט מען געקענט זען ביז פאַראַדנע בלויז סקעלעטן פון פאַרברענטע הייזער און חורבות, פאַרוואַקסן מיט גראָז. ווער פון אונז געדענקט ניט די פאַראַדנע גאַס, דעם סלאָנימער ניעווסק, די גאַס וואָס איז געווען דער צענטער פון סלאָנימער יוגנט, פון שפּאַציר און געשעפטן, און דעם „ראַד־קראָמען", דעם צענטער פון אידישן קליין־האַנדל. אַלץ איז פאַרשוווּנדן, אַזוי ווי אָפּגעמעקט. פון דעם „ראַד־קראָמען" זיינען שוין אפילו די חורבות אָפּגעראַמט געוואָרן און אויפן ביעווסק זיינען געשטאַנען אייניקע חורבות און פאַררויכערטע שקעלעטן פון אַמאָליקע הייזער. די הייזער זיינען ווי פאַרשוווּנדן, נאָכדעם ווי זייערע איינוווינער זיינען דערמאָרדעט געוואָרן. פון אָנפאַנג אולאַנסקע גאַס האָט מען געקענט זען דעם בית־הקברות אויף רוזשנויער גאַס. די הייזער האָבן ניט פאַרשטעלט, ווייל, ס'זיינען ניט געווען מער קיין הייזער. און אויף דעם אָרט ווו ס'איז אַמאָל געשטאַנען די באַוווּסטע סלאָנימער ישיבה, ווו אידישע אינגלעך פון סלאָנים און אומגעגנט פלעגן לערנען תורה, איז געווען דער באַזאַר...

ניט קיין בעסערן רושם האָט געמאַכט דער שולהויף, דער צענטער פון שולן, צווישן וועלכע עס איז געשטאַנען מיט שטאָלץ אַ תקופה פון 400 יאָר די גרויסע שול, אַרומגערינגלט מיט קלענערע שולן, ליובאַוויטשער שטיבל, און דער מויער, שניידערשע און שוסטערשע, הילצערנע און קצבישע שול. די גרויסע שול, וועלכע איז ניצול געוואָרן, האָט געדינט אַלס מאַגאַזין פון תבואה, און דער מויער איז געווען פאַרשפּאַרט. איך האָב ניט געהאַט די מעגלעכקייט אַריינגיין אינעווייניק און באַטראַכטן. אין דער גרויסער שול זיינען געבליבן אויף די ווענט און סופיט די רעליגיעזע און קינסטלערישע בילדער און צייכענונגען. די בימה איז געשטאַנען פאַריתומט און פאַרלאָזן. פון דער עזרת־הנשים האָבן אַרבעטער אַרויסגעטראָגן די בענק און איך האָב איבערגעלייענט אויף די אַרויסגעטראָגענע בענק אייניקע פאַמיליעס, אויסגראַווירטע אויף מעשענע בלעכלעך, פון די פרויען וועלכע האָבן אַמאָל געדאַווענט אויף די בענק.

זיכער געדענקן אַ סך פון אונז ניט נאָר די שולן נאָר אויך די בתי־ספר, תרבות, תחכמוני, בית־יעקב, די אידישע פאָלקסשולע, די שאַבאַסוווקע און קוניצעס גימנאַזיע. ס'איז שווער געווען זיך פאָרצושטעלן, אַז די אַלע צענטערס פון אידישער בילדונג זיינען אַוועק מיטן רויך און געלאָזן נאָך זיך בלויז רויִנען, פון וועלכע די פאַררויכערטע שוואַרצע פענסטער פלעגן אַרויסקוקן מיט אימה, אַזוי ווי די אויגן פון מלאך־המוות.

די בריקן אויף דער שטשאַרע זיינען געווען אויסגעריסן אָדער פאַרברענט. נאָך דער בריק אויף אולאַנסקע גאַס זיינען געבליבן 2 אָפּגעזעגענע סלופּעס, דאָס זיינען געווען די פאַרבליבענע סימנים פון די סלופּעס, אויף וועלכע ס'איז געהאָנגען דער טויער פון געטאָ. די דריטע מאַי גאַס איז געווען אָפּגעברענט כמעט אינגאַנצן און אויך פון דעם חסידישן הויף, דעם צענטער פון די סלאָנימער חסידים, זיינען געבליבן בלויז רויִנען. די אייניקע געבליבענע אידישע הייזער זיינען געווען באַוווינט פון קריסטן און אין איין הויז האָב איך געזען אַ וואַנט אַרומגעקלעפּט מיט פּאַרמעט פון אַ ספר־תורה.

שרעקלעך איז געווען דער געדאַנק וועגן בויען אַ צוקונפט אויפן קבר פון דער פאַרגאַנגענהייט. דער לעגאַלער וועג קיין פוילן און די אומבאַקאַנטע וועגן פון פוילן ווייטער, אין איינגענעם לאַנד אַריין און אין אַנדערע פרעמדע לענדער, האָבן געצויגן מיט כוח.

איינגעקריצט טיף אין זכרון

פאַרן אַוועקפאָרן פון אַן אָרט, וועלכן מען פאַרלאָזט אויף אַ לאַנגע צייט אָדער אויף אייביק, מוז יעדער מענטש אינסטינקטיוו אַלץ גוט אָנקוקן און פאַרגעדענקן. מיט צער און ווייטאָג און פאַרביסענעם האַס האָב איך געוואָרפן מיין לעצטן בליק אויף סלאָנים, די אַמאָל אַזוי נאָענטע און ליבע שטאָט, וואָס האָט מיר אויסגעזען אין איר עבר אַזוי ווי איין גרויסע פאַמיליע, פון גבירים און אָרעמע לייט, סוחרים און באַלעגאָלעס, חסידים און מתנגדים, מיוחסים און בעלי־מלאכות.

אָט איז דער סלאָנימער מאַרק ווו ס'האָט אַמאָל געטומלט און גערוישט, און יעצט איז ער שטיל. אין דער שטילקייט דערמאָן איך מיר אָן מיינע חברים־זעלנער, וועלכע האָבן צוזאַמען מיט מיר פאַרלאָזן סלאָנים און האָבן מיט זיך מיטגענומען בלויז דעם סאָלדאַטסקען „סונדוק" און די זיסע אָנדענקען פון דער פאַרלאָזענער היים. אָט איז די פּוסטע היים פון מיין חבר שלמה פעשקין אויפן מאַרק; אָט זע איך אויף סקראָבעווער גאַס די פאַרברענטע שטוב, אין וועלכער עס האָט געוווינט שמואל ברעסקין, דער שטילער ישיבה־בחור, וועלכער האָט געהאַט סמיכות אויף רבנות און דער פּאָליטרוק האָט ביי אים געפונען די תפילין אין די קאַזאַרמעס.

אַ פּאָר הונדערט מעטער ווייטער זע איך דעם אָרט, ווו עס איז אַמאָל געשטאַנען מיין היים, דאָס הויז, ווו ניט נאָר איך בין געבאָרן און אויפגעוואַקסן, נאָר אויך מיין פאָטער, זיידע און עלטער־זיידע. פונם הויז, וואָס איז פאַרברענט געוואָרן נאָך אין אָנפאַנג קריג, איז אפילו קיין שפּור ניט געבליבן. איך דערמאַן זיך אָן די חברים דוד לייבאָוויטש און יוסף ביעלסקי, איינער האָט געוווינט אויפן ברעג און דער צווייטער אויף באַלאָנע. זיי זיינעןביידע אַנטלאָפן פון דייטשער געפאַנגענשאַפט און זיך אויסבאַהאַלטן אַ געוויסע צייט אין געטאָ, נאָר די דייטשע קויל האָט זיי געפונען אויך אין געטאָ און דאָס גרויסע פייער האָט פאַרברענט זייער היים. נאָך זייער פיל רויִנירטע, ליידיקע און פאַרברענטע הייזער האָב איך אָנגעקוקט, ווו ס'האָבן געוווינט אַמאָל מיינע חברים, וועלכע זיינען מערסטנסטייל אומגעקומען אויפן פראָנט, נאָר אַ קליינער טייל האָט איבערגעלעבט די מלחמה און געפינט זיך מיט אונז אין לאַנד אָדער אין אויסלאַנד, צווישן זיי אליהו גרייוווער, ליפּמאַן וויינשטיין, יצחק ראָמאַנאָווסקי (אין אַרגענטינע), וואָווע ביילין און אייזיק פעשקין (געבליבן אין רוסלאַנד) און די אומגעקומענע אין קאַמף בערל חאמאק פון בית־יתומים, לאָזער רוזשאַנסקי, וועלוול באַקונאָוויצקי, מיירים סופר, אייזיק ווילקאָמירסקי פון זאַמאָשטשע, מישע זאַקרוווסקי, צבי אָסטרינסקי פון מאָסטאָווע גאַס, שלמה פעשקין פון מאַרק.

אַוועק, אַוועק פון חרובע היימען אין היימלאַנד

פון דער דרייסיק־טויזנטדיקער אידישער באַפעלקערונג אין יאָר 1940 האָב איך געטראָפן ניט מער ווי בײַ אַ דרײַ צענדליק. יעדער פון דער איבערגעבליבענער שארית־הפליטה האָט געטראָגן מיט זיך זײַן גרויסן ווייטאָק און די זאָרג, ווי אַזוי צו פאַרלאָזן דעם גרויסן בית־הקברות, וואָס די שטאָט האָט מיט זיך פאָרגעשטעלט. דער פויליש־רוסישער רעפּאַט־ריאַציע אָפּמאַך פון 1945 יאָר האָט געגעבן דער אידישער באַפעלקערונג די זעלבע רעכט צו עוואַקואירן נאָך פוילן ווי דער פוילישער באַפעלקערונג, און דאָס האָט אונז ערמעגלעכט צו פאַרלאָזן סלאָנים.

אין מאַי 1946 האָב איך צוזאַמען מיט נאָך אייניקע אי־דישע פאַמיליעס אַרײַן אין די וואַגאָנען, וועלכע האָבן אונז געפירט קיין באַראַנאָוויטש און פון דאָרטן דורך בריסק קיין לאָדזש. עס איז שווער צו באַשרײַבן די געפילן, וועלכע מיר האָבן דורכגעלעבט פאָרנדיק אויף די זעלבע רעלסן, אויף וועלכע מיר זײַנען מיט 5 יאָר צוריק געפאָרן קיין גאָרקי. דאַן האָבן מיר געלאָזן אַ גאַנצע שטאָט, היימען און פאַמיליעס, עלטערן, ברידער און שוועסטער. יעצט האָבן מיר פאַרלאָזן די איבערגעבליבענע קברים און רואינען. נאָר דער וואַקזאַל איז געבליבן הינטער אונז שווייגנדיק, דער וואַקזאַל אין וועלכן פיל אידישע מאַמעס האָבן געוויסט די טרערן ווען דער צוג האָט אַוועקגעפירט זייערע זין טיף אין רוסלאַנד און ווייט פון דער היים מיט 5 יאָר צוריק. אין די לאַסט־וואַגאָנען האָט מען געקענט זען פיל אידישע מעבל און אַנדערע זאַכן, וועלכע די פוילישע עוואַקואירטע האָבן מיט זיך מיטגעפירט...

אויף די רעלסן זײַנען געשטאַנען פיל וואַגאָנען, אויף וועלכע עס איז געווען אָנגעמאָלט דער מגן־דוד, — דאָס זײַנען געווען וואַגאָנען, אין וועלכע מען האָט אין דער צייט פון דער דײַטשער אָקופּאַציע דעפּאָרטירט אידן קיין אוישוויץ, טרעבלינקע און נאָך פיל פאַרניכטונגס־פּלעצער.

נאָך 24 שעה זײַנען מיר אָנגעקומען קיין בריסק, די לעצטע גרענעץ־שטאָט צווישן פוילן און רוסלאַנד. אין דער קורצער דאָקומענטן־קאָנטראָל האָט זיך אויך באַטייליקט אַ יונגער אידישער זעלנער פון דער רוסישער גרענעץ־וואַך, וועלכער האָט מיר שטיל געזאָגט אין אידיש: „אייך איז גוט, איר קענט אַוועקפאָרן, — איך מוז בלײַבן”.

באַלד נאָכדעם איז דער צוג אַריבער דעם גרענעץ און אַרײַן אין דער פוילישער טעריטאָריע.

ישראל אגושעוויטש

וואָס פון סלאָנים איז געבליבן

איך פאָר „אַהיים” פון אוראַל. איך בין שוין אין באַראַנאָוויטש. דער וואָקזאַל איז געפּאַקט מיט רויטע אַרמייצעס, זיי עסן, טרינקען, זײַנען פריילעך, — זיי פאָרן פון פראָנט אַהיים. איך פאָר אויך אַהיים, פון אוראַל. און וועך וואַרט אויף מיר? גיב איך אַ טראַכט צו זיך אַליין.

איך זיץ אַ גאַנצע נאַכט אויף מײַן הילצערנעם קעסטעלע און וואַרט אויפן באַן קיין סלאָנים, מײַן טייערע ליבע שטאָט, וווּ איך בין דערצויגן געוואָרן פון קינדווייז אָן.

אָפּזיצנדיק אַ גאַנצע נאַכט אין באַראַנאָוויטשער וואָקזאַל, האָב איך ניט געזען קיין איין אידן. מיר איז טרויעריק אויפן האַרצן. אין דער פרי זיץ איך שוין אין וואַגאָן, איין איד אין גאַנצן באַן, ישראל בן משה אַגושעוויטש.

גיי איך אַראָפּ אין סלאָנימער וואָקזאַל. קיינער איז ניטאָ. ס'ווערט אין מיר צונויפגעפּרעסט מײַן האַרץ. אויפן וועג פון וואָקזאַל טרעף איך צוויי פרויען. זיי זאָגן: „אַ איד איז געקומען, מען דאַרף מאַכן אַ ברכה”.

פרעגן זיי: „איר זײַנט אַ סלאָנימער?”. — „יע”, האָב איך געענטפערט. זיי, ווייזט אויס, זײַנען אזערניצער.

איך גיי „אַהיים”, אויף דלוגע גאַס. אַלץ איז פאַרברענט. קיינער איז ניטאָ. וווּ זײַנען מײַנע ליבסטע און טייערע? וווּ איז מײַן טייערע מאַמינקע, וווּ זײַנען מײַנע ברידער, שוועסטערקע, וווּ זײַנען די קינדערלעך? אַלע, אַלע זײַנען אומגעקומען, צוזאַמען מיט אַלע סלאָנימער אידן.

יעדן טאָג פלעג איך גיין דורכן שולהויף אויפן מאַרק. איינמאָל זע איך ווי די טיר פון דער גרויסער שול איז אָפן. בין איך אַרײַן אין שול. קיין זאַך איז ניטאָ. איך קוק זיך אַרום, ניט מער ווי די מאָלערײַ אויפן מזרח־וואַנט. מיר דוכט זיך, אַז די לייבן קוקן אַראָפּ אויף מיר ווי זיי וואָלטן מיר געפרעגט, פון וואַנען האָט זיך גע־נומען אַ איד דאָ אין שול.

עס שטייט איינער מיט אַ פאָטאָ־אַפּאַראַט. איך בעט אים ער זאָל מיר מאַכן אַ קאַרטע, איך וועל אים באַצאָלן וויפל ער וויל. ער זאָגט מיר, אַז זײַן אַפּאַראַט איז ניט צום פאָטאָגראַפירן מענטשן. דער מינסקער פּאָליטעכניקום האָט אים געשיקט פאָטאָגראַפירן דעם געבוי פון סופיט, וואָס האַלט זיך שוין קנאַפּע 500 יאָר. דער טעכ־ניקום קומט זיך לערנען פון אונזערע זיידעס און עלטער־זיידעס, וואָס האָבן געבויט די שול.

אויפן שולהויף זײַנען אַלע בתי־מדרשים פאַרברענט, נאָר די גרויסע שול שטייט אַ פאַריתומטע אַליין, דורכגעשאָסן מיט אַ האַר־מאָטן־קויל אין האַרצן פון מזרח.

מען האָט מיר געזאָגט, אַז אין אָרטיקן מוזעאום הענגט דאָס בילד פון אונזער רב ר' מרדכי'לע ז"ל. בין איך אַוועק זען דאָס, אויף פּאַנסעווער גאַס, נאָך דער פּאָטשט. אונטער אַ גלאָז איז גע־לעגן די קאַרטע פון אונזער רב ר' מרדכי'לע ז"ל, אַ פּאָר תפילין, אַ פרשה פון אַ ספר־תורה, אַ טלית, אַ חומש, אַ מזוזה.

דאָס איז אַלץ וואָס איז געבליבן פון אונזער הייליקער שטאָט סלאָנים.

סלאָנים, 1945

יצחק מישעלעוויטש

סלאָנים איז היינט אַ גרויסער דאָרף

דעם 4־טן יאַנואַר 1958 אין אָוונט בין איך געשטאַנען נעבן פּרעזידיום פֿון דעם 17־טן כינוס פֿון מיינע סלאָנימער לאַנדסלייט און מיט געציילטע ווערטער פּרובירט שילדערן פֿאַרן עולם, ווי ס'זעט אויס ביים היינטיקן טאָג אונזער סלאָנים. די ווערטער זיינען מיר קוים אַרויס פֿון האַלז, איך בין דאַן נאָך ערשט ניט לאַנג געווען אָנגעקומען אין לאַנד אַריין, אויפֿן כינוס געטראָפֿן הונדערטער באַקאַנטע פּנימער, אייגענע מענטשן, כ'האָב אויסגעהערט די אזכרה און די טרויער־רעדעס, בין אַזוי גערירט געווען פֿון דעם אַלעמען, אַז ס'איז מיר שווער געווען צו ריידן און דערציילן וועגן אונזער חרובער היים־שטאָט.

ערשט מיט אַ חודש פֿאַר דעם, אין דעצעמבער 1957, איך געווען אין סלאָנים. ריכטיקער געזאָגט: איך בין געווען אין יענעם אָרט, ווו ס'איז אַמאָל געווען די שטאָט סלונים.

און שטייענדיק אַזוי אויף דער בינע פֿון כינוס, האָב איך זיך דערמאָנט, ווי מיט אַ חודש צוריק בין איך געשטאַנען אינמיטן ניעוועסק. אַלץ אַרום איז חרוב, נאָר איין ניי־אויס־געבויטע הויז האָב איך געזען אויפֿן ניעוועסק. אויפֿן אָרט פֿון דעם „ריאַד קראָמען" זיינען פֿאַרפּלאַנצט געוואָרן בוימער — אַ גאַנצער גאָרטן, וואָס דערמאָנט אַ שיין־געפּלעגטן קריסטלעכן בית־הקברות, אַוועקגעשטעלט אויפֿן קבר פֿון אַמאָליקן רוישיקן אידישן לעבן אין סלאָנים.

אין די אַנדערע הויפּטגאַסן פֿון סלאָנים האָבן אַרומיקע קריסטן אַוועקגעשטעלט קליינע הילצערנע כאַטקעס. פֿון אַלטן בית־עולם זיינען אויסגעריסן געוואָרן די מצבות און ס'איז דאָרטן איצטער אַ מאַרק־פּלאַץ.

אין יענעם דעצעמבער 1957 האָב איך זיך אין סלאָנים געטראָפֿן מיט די איינציקע אידן, ס'רוב בעלי־מלאכות, וואָס זיינען דאָרטן געבליבן, — צווישן זיי אויך מיינער אַ ברודער, וואָס לעבט פֿון שוסטעריי.

שווער צו שילדערן זייער לעבנס־שטייגער אויף די חורבות פֿון אונזער ליבער שטאָט. זיי זיינען אַזוי איינזאַם, און כ'שטעל זיך פֿאָר, אַז ניט איינמאָל אין די לאַנגע, דאָרפֿישע ווינטער־אָוונטן טרעפֿן זיי זיך צוזאַמען און הויבן אָן דערציילן זכרונות פֿון אַמאָליקן לעבן, פֿון אַמאָליקער יוגנט, משפּחות, טעטיקייט, ראַנגלענישן, שמחות און צער.

די שטאָט סלאָנים איז ניטאָ. זי איז אומגעבראַכט געוואָרן צוזאַמען מיט אירע טויזנטער אידישע זין און טעכטער. היינט איז סלאָנים אַ גרויסער, ווייט־צעוואָרפֿענער דאָרף. יעדע ניי־צוגעקומענע כאַטע גיט נאָך צו צום דאָרפֿישן אויסזען פֿון דער אַמאָליקער שטאָט. ניטאָ ווער ס'זאָל וועלן צוריק אויפֿשטעלן די שטאָט סלאָנים, און מ'קען אויף איר קדיש זאָגן, פּונקט ווי אויף טויזנטער ברידער־קדושים, וואָס זייערע ביינער רוען טיף אין די שוין פֿאַראַקערטע פֿעלדער פֿון שפּאַקאָווע, טשעפּעלאָווע און פּעטראַלעוויטש.

בדרך לא דרך
לחוף המולדת

אויף וועגן און אומוועגן צום היימלאנד

פ. אבראמאוויטש

פליטים פון גאַז־קאַמערן — קיין קפריסין

ווער זיינען מיר דאָ אַלע, דאָ אין אַ קליינעם פּאָרטשטעטל אין דער בלוטיקער אייראָפּע? צונויפגעזאַמלטע יונגע און אַלטע לייט, אַזעלכע וואָס זיינען צופעליק לעבן געבליבן, ווען די שחיטות און שריפות פון סלאָנימער געטאָ און פון הונדערטער אַנדערע געטאָס האָבן ניט באַוויזן צו טויטן און פאַרברענען; ווען גאַז־קאַמערן און קרעמאַטאָריומס האָבן אויסגעשפּיגן; ווען דער טויט האָט ניט געוואָלט אויסלייזן פון זייער פּיין און די ערד האָט ניט געוואָלט איינשלינגען כדי אַ סוף צו מאַכן צו זייערע ליידן.

אָט זיינען זיי אַלע אַרום מיר, די אידישע פליטים פון אייראָפּעאישע מדינות — נאַקעטע, פאַראיינזאַמטע, יתומים, אלמנים, אלמנות, טאַטעס וואָס האָבן זייערע קינדער פאַרלוירן. זיי האָבן זיך דאָ אַלע צוזאַמען געקליבן, און דער שוואַרצער נעכטן ליגט נאָך אויף זייערע פּנימער, די שרעק לויערט נאָך אין זייערע פינסטערע אויגן.

אָבער געקומען זיינען זיי מיט איין מיין: מיט דער האָפענונג, אַז פון דאַנען, פון דעם לעצטן אייראָפּעאישן ברעג וועט מען זיי אַוועקפירן אין דעם איינציקן לאַנד, ווו מ'דערוואַרט זיי מיט וואַרעמע, אָפענע אָרעמס.

אין אַ שעה צווישן פינסטערער נאַכט און נעפלדיקן פרימאָרגן האָבן מיר פאַרלאָזן די ברעגעס פון אייראָפּע, — די אַשן און די קברים פון אונזערע טייערסטע. מיר זיינען געווען בערך אַ 1500 מאַן אין פרוי, איינגעפּרעסט אין איין קליינעם שיפל, וואָס האָט אונז געזאָלט פירן צו די ברעגעס פון ארץ־ישראל. עפּעס האָט אונז אַרומגענומען אַן אומבאַגרעניצטע בענקשאַפט און אַ פאַנאַטישער גלויבן, אַז מיר וועלן מצליח זיין אָנצוקומען אין אונזער לאַנד אַריין.

שווערע טעג און נעכט האָבן מיר דורכגעלעבט אין דעם קליינעם שיפל. ווען מיר זיינען אַזוי אַלע איבערגעבליבן אַליין מיט אונזער גורל, מיט אונזער פינסטערן נעכטן, ווייטאָקדיקן היינט און ליכטיקער האָפענונג, האָבן מיר עפּעס פלוצלינג אָנגעהויבן גלויבן אין אונזערע אייגענע כוחות, מיר זיינען געוואָרן אַ מחנה — אָרעמע, איינזאַמע, אויפגעפּרעסטע פון יאוש זיינען געוואָרן צוזאַמען אַ געשלאָסענע מחנה פון 1500 אידן, וועלכע רייסן זיך צו זייער לאַנד, צו אַ נייעם לעבן.

דער נעכטן האָט אונז אויסגעזען ווי אַ קאָשמאַר. אָט שטיי איך אויפן דעק פון אונזער שיפל און קוק זיך צו צום שכן, וואָס זיצט און איז זיך מטפל מיט זיין פּראָטעז. ער איז אַ מלחמה־העלד. אָנשטאָט זיין פוס האָט ער אַ שטיק געשניטענעם און געשניצטן האָלץ צוגעבונדן צו זיין קערפּער, און דערצו אַ מעדאַל אויפן ברוסט. זיינע בעסטע יאָרן האָט ער אַוועקגעגעבן אַ פרעמדער מדינה, און האָט געגלויבט, אַז ער קעמפט דאָס פאַר זיין אייגענעם פאָטערלאַנד. ביז די מלחמה האָט זיך געענדיקט, און דאַן האָט ער זיך דערזען ווי אַ פרעמדן צווישן אַלע אַרומיקע. ער איז געבליבן איינער אַליין, מיט זיין פּראָטעז, מעדאַל אויפן האַרצן און ווייטאָק נאָך די אומגעקומענע טיף אין האַרצן, צווישן פרעמדע מענטשן, משפחות, שטעט און פעלקער.

ער זיצט דאָ, דער אידישער קעמפער, און דערמאָנט זיך, ווי אַזוי מ'האָט אים אפילו ניט געלאָזן שטעלן אַ מצבה אויפן ברידער־קבר פון זיינע שטאָטישע קדושים, ווי אַזוי דער פאַרקאַן און דער הויכער סלופּ מיט דער אויפשריפט זיינען באַזייטיקט געוואָרן פון די הייליקע ברידער־קברים. פאַר דעם האָט ער געקעמפט? זיין לעבן אַוועקגעגעבן?

ניט ווילנדיק מאַכט מען חשבונות מיט דער גאַנצער וועלט, וואָס צאָלט אונז מיט פאַלשע הבטחות אין אמתע גזירות פאַר אַלע ליידן וואָס מיר האָבן איבערגעטראָגן.

אָבער עס זיינען אויפן שיף אויך פאַראַן מאָמענטן פון פרייד און מחשבות וועגן אַ פרייען מאָרגן. צוויי קינדער זיינען געבאָרן געוואָרן אין מיטן ים אויפן שיף — זיי זיינען שוין בירגער פון אַ נייעם לעבן. זיי האָבן שוין ניט מיט זיך דעם באַגאַזש פון שוואַרצע זכרונות, וועלכער דריקט אַזוי אויף אונז אַלעמען.

12 טעג זיינען מיר שוין אויפן ים. מיר דאַרפן שוין זיין נאָענט צו די ברעגן פון ארץ־ישראל. מ'גייט שוין יעדע ווײַלע אַרויס אויפן דעק, צום פאָרט פון שיפל, כדי זיין פון די ערשטע וואָס כאַפּן אַ בליק אויף די קאָנטורן פון אונזער לאַנד. מיט איינמאָל הערט זיך אַ געריוויש פון אויבן — אַן ענגלישער אַעראָפּלאַן דרייט זיך איבער אונזער שיפל. און באַלד ווי ער פאַרשווינדט — באַווייזן זיך די בריטישע קריגס־שיפן, אָנגעלאָדן מיט זעלנער. זיי שווימען פון ביידע זייטן פון אונזער שיפל, נעמען זי אַריין אין קלעם, דערנענטערן זיך אַלץ מער און מער צו אונז.

מיר זיינען אַלע אויפן דעק, מיט צאָרנדיקע אויגן און געפּרעסטע פויסטן זינגען מיר די התקוה, לאָזן ניט אַרויף די באַוואָפנטע זעלנער אויף אונזער שיפל.

אין זעלבן מאָמענט באַווייזן זיך פֿאַר אונז פֿון דער ווייטן די ברעגן פֿון ארץ־ישראל. אונזערע אויגן רייסן זיך אַהין, אונזער גאַנצער וועזן ציט זיך צום לאַנד פֿון אונזער צו־קונפֿט — און דאָ ווערן מיר ממש פֿאַרגאָסן דורך טרער־גאָזן פֿון די ענגלישע זעלנער, וועלכע פֿאַרשליסן פֿאַר אונז מיט זייער געווער דעם אַריינגאַנג צו אונזער לאַנד.

מיר ווערן פֿאַרשאָטן מיט גאַז־באָמבעס. מיט ברוטאַלער קראַפֿט רייסן זיך די ענגלישע מאַכט־האָבער אַריין אויפֿן דעק פֿון אונזער שיפֿל און שלעפּן מיט געוואַלט יעדן איינעם פֿון אונז אויף זייער שיף אַרויף. דאָרטן איז שוין דער דעק אַרומגעצוימט מיט שטעכל־דראָט און אַרומגערינגלט מיט באַוואָפֿנטע זעלנער.

דורך די שטעכל־דראָטן האָבן מיר געקוקט אויף אונזער פֿאַראייניזאַמטן שיפֿל, וועלכע איז געבליבן שטיין אַ ליידיקע, מיט דער ווייס־בלויער פֿאָן פֿלאַטערנדיקן אויף איר מאַסטבוים.

פֿונדערווייטנס פֿינקלען ליכטער פֿון ארץ־ישראלדיקן ברעג. די פֿרעמדע, ענגלישע תפיסה־שיף פֿירט אונז, די גע־ראַטעוועטע פֿון גאַז־קאַמערן, די וואַלד־קעמפֿער, די פּליטים פֿון אייראָפּעאישן אידנטום — אין אַן אַנדער ריכטונג. ניט צו זייער היימלאַנד, נאָר צום אינזל קפריסין.

דב חרלף

פגישה עם שארית המשפחה

במארס 1946 החלטתי להגיע, כחייל בצבא הבריטי שחנה במרכז אירופה, למרחקים, עד לסלונים, בתקווה למצוא ולהציל את שארית בני־משפחתי או בני־עירי שנשארו בחיים.

לא ראשון ולא יחיד הייתי עם תכניתי זו, הקדימוני חיילים אחרים, שראו את עיקר תפקידו של חייל ארץ־ישראלי במאמץ להצלת כל נפש שנשארה לפליטה.

מנותק הייתי מבני משפחתי 14 שנה. אמנם, קשר המכתבים בינינו לא נפסק, אולם רבים ממכתבי לא הגיעו לתעודתם במשך תקופת המלחמה. מכתב אחד מאבא הצליח בכל זאת לפרוץ את החומה בין צבאות המזרח והמערב והגיע לידי שבועות מספר לפני יציאתי לדרך. תוכן המכתב רצוף היה אהבת אב לבנו, סיפור פרשת הסבל והעינויים שעברו עליו, ובמשפט אחד נמסר, שבני־משפחתי נמצאים בוורוצלאב, לפי כתובת מסויימת.

פניתי למפקדה הראשית וביקשתי רשות להגיע בדרך ליגאלית עד לנקודה האחרונה שאליה רשאי להגיע חייל בריטי באירופה, בתקווה שמשם אצליח להתקשר עם בני־משפחתי. לבקשתי לא נעניתי בחיוב. קיבלתי איפוא חופשה של 15 יום ורשיון בילוי בעיר האיטלקית בולוניה. יחידתי חנתה אז בנאפולי.

יצאתי לדרך ברכבת צבאית שנסעה צפונה. באותה רכבת המ־שכתי גם אל מעבר לגבול איטליה והגעתי לעיר ווילאך שבגבול אוסטריה. בערב המשכתי ברכבת שניה לווינה. את הגבול בין מדינת אוסטריה לצ׳כוסלובקיה חציתי באוטו־משא ובו הגעתי עד ברנו, צומת רכבות.

למחרת היום המשכתי ברכבת עד הגבול הפולני. לראשונה נתקלתי במשמר צבאי, — פולני וסובייטי — בהיותי כבר על אדמת פולין. הם חקרו אותי בשפתם ואני עניתי להם באנגלית רצוצה — לא רציתי לזהות עצמי כמי שהיה אזרח פולני, עד שהגעתי לקטוביץ. שם פניתי מיד לקונסול הבריטי, התייצבתי לפניו כחייל ארץ־ישראלי בצבא הבריטי. הראיתי לו את רשיון חופשתי והסברתי לו את מטרת בואי לפולין, במקום נסיעת־חופשה לבולוניה. הקונסול עודד אותי ואמר לי, כי בכל צרה שתבואני מצד הפולנים או הרוסים אני יכול לפנות אליו. התלוצצנו אפילו על ההבדל הקטן, של אות אחת, בין השמות בולוניה ופולניה.

הגעתי לוורוצלאב, הלכתי לכתובת שהיתה בידי וראיתי לפני חנות־מכולת דלה. בחורה צעירה באה לקראתי, — הכרתי את אחותי חוה. היא שאלה אותי מה רצוני והשתוממה בראותה לפניה חייל בריטי. לפתע נעצה בי עיניה, הסתכלה והסתכלה, ובקול חלוש זעקה: ברצ׳יק! — זה השם קראו לי בבית. כשהשבתי לה: „חוה", הרימה קולה: „טאַטע, בערטשיק איז דאָ!"

היתה שעת ארוחת־צהריים, ומיד הגיעו מבוהלים אבא ובעלה של חוה. לעולם לא אשכח רגע זה של פגישה עם אבא. הוא התעלף מרוב התרגשות, ואחריו צנחה בעלפון גם אחותי. יחד עם גיסי עמלנו קשה עד שהחיינו את נפשם. היה צורך להזעיק רופא.

היום הראשון עבר בעשרות פגישות ושיחות עם מכרים וידידים, גם עם סתם יהודים, שבאו לשאול על קרוביהם, על ארץ־ישראל ועל כל הנעשה שם, מעבר לגבולות פולין. בלי הרף הורמו כוסיות בקריאת „לחיים".

רק אחרי ימים מספר נרגעו הלבבות והתחלתי לחשוב משהו על „תכלית". נסעתי עם גיסי לוורשה, לאמבסדור הבריטי, אולם אחרי השיחה אתו התברר לי, שאין לי ברירה אלא לצאת את גבולות פולין יחד עם משפחתי בדרך בלתי־ליגאלית. באוטו רוסי הגענו דרך שטטין לברלין, ומשם, אחרי תלאות רבות, למינכן.

במינכן הסתדרו שרידי משפחתי במחנה פליטים אמריקני. אחרי שבוע ימים נפרדתי מהם ויצאתי בדרכי חזרה ליחידה שלי.

הועמדתי למשפט צבאי באשמת היעדרות מן המחנה למעלה ממספר ימי החופשה שניתנה לי. בעזרת מיסמכים שונים, שאספתי בהיותי בפולין והגשתי לשופט, הצלחתי לבטל את המשפט המיוחד ולעמוד בפני בית־דין רגיל.

קיבלתי את עונשי — וכדאי היה כל הדבר.

חיים אוורבוך

עם שרידי סלונים במחנות קפריסין

היה זה למחרת ראש השנה תש״ח, חצי שנה לפני הולדת מדינת ישראל.

נסעתי לקפריסין כדי להתראות עם 15 שרידי סלונים המעפילים, שהועברו לשם ע״י הצבא הבריטי יחד עם אלפי מעפילים אחרים בהיותם כבר ליד חופי הארץ הנכספת. הם נדדו אלפי קילומטרים, עברו עשרות גבולות וארצות, התגוללו במחנות רבים, עד שעלה בידם להציג את כף רגליהם על אדמת הקודש — אולם נהדפו אחורה ע״י אותה הממשלה, שהוטל עליה התפקיד להקל עליהם את עליתם ארצה.

שלושה מחמשה־עשר הסלונימאים במחנות קפריסין נמצאו במחנה 55 והיתר היו מפוזרים בחמישה מחנות אחרים וסמוכים זה לזה. המחנה 55 היה במרחק של 50 קילומטר מחמשת המחנות הנותרים.

ביקורי הראשון היה במחנה 55 (מחנה קראולוס, במרחק של 15 ק״מ מפמגוסטה עיר הנמל), בו נמצאו לפי ידיעותינו שלושה משרידי סלונים: פילניק, אברמוביץ ויקימובסקי. לאחר עיון מדוקדק של שומרי השער ברשיון שקיבלתי מהשלטונות הצבאיים, נפתח לפני השער הגבוה והמתוייל ונכנסתי למחנה בלב דופק. ההרגשה הזאת, שעוד מעט ואתראה עם השרידים היחידים מעירנו סלונים, הסובלים גם לאחר השחרור ולאחר נדודיהם הרבים בדרך ובמחנות — הרגשה זאת החישה את דפיקות הלב ולא יכולתי להמשיך בדרכי. נעצרתי לכמה דקות ליד השער, לתמהון החיילים הבריטיים.

הסתכלתי מסביבי. מאות ואלפי בחורים יחפים, לבושים מכנסים קצרים וערומים למחצה, מתהלכים הנה וחזרה בשבילים בין האהלים הרבים. אלה הם בחורים, שאין להם כל רצון להיות כלואים במחנות, כי הם שואפים לחרות, לארצם, לארץ־ישראל, ארץ אבותם שם הם יכולים להיות לעזר בהתפתחותה. והנה מסתובבים אלפי הבחורים והבחורות במחנה, מבלי שתינתן להם האפשרות לעשות דבר מה קונסטרוקטיבי, והם חיים במחנה חיי בטלה וניוון.

בין אלפי המעפילים האלה שבמחנה 55 חיפשתי את שלושת הסלונימאים. שאלתי את העוברים ושבים על פילניק מסלונים. במקרה עבר אחד והלה הביאני לאהלו. האהל היה ריק והאיש הלך לחפש את פילניק. בינתיים הסתכלתי מסביבי. אהל עגול, ובו 3 מטות־ברזל, ראויות לגרוטאות. המוט האמצעי של האהל נתמך על 2 קופסאות של שימורים. באמצע האהל עמד שולחן מרובע, שרגליו עשויות היו מעצים שונים. רגל אחת עבה יותר, שניה דקה ועגולה, שלישית מרובעת ורביעית מחוברת משני לוחות צרים. מכסה השולחן, פח שחור עם חורים, עשוי ממכסה של חבית ברזל. על פח זה פרושה היתה שמיכה קרועה במקום מפה. בצד עמד ארגז קטן, ששימש ארון למצרכים שונים. שני כסאות קטנים עשויים משברי ארגזים עמדו משני צדי השולחן. במקום ארון לבגדים שימש בד לבן, שהיה תלוי בפינת האהל ושמתחתיו הוטמנו הבגדים. אלה היו כל הרהיטים, וכל זה מתוצרת עצמית עשויים בכלים פרימיטיביים.

בינתיים נכנס בריצה בחור כבן 35, שפניו היו כל כך מוכרות לי. „פילניק״ — נקבתי בשמו ואמרתי, כי באתי מא״י. אי־אפשר היה לתאר את שמחתו הרבה בשמעו, כי אני מא״י, ממש מארץ שאיפתו, ארץ היעוד, ועוד יותר גדלה שמחתו בשמעו, כי אני מסלונים. התבלבל פילניק ממש מרוב שמחה ולא ידע מה לעשות בי, במה לכבדני, איפה להושיב אותי.

„איזו הפתעה״, — והוא אומר, — „האם באמת באת לבקרנו? האם עדיין ישנם אנשים המתעניינים בנו ובגורלנו? חשבתי שהנכם מסתפקים רק בשליחת כסף ובזה הנכם יוצאים ידי חובתכם. אמנם הכסף שקיבלתי מהארגון הועיל לי מאד, כי בזה אני יכול לשפר את מנת המזון הדלה שלי, והנני מודה מאד לארגון. אולם המעשה הזה שהארגון עשה בשיגור שליחו אלינו הוא בהרבה יותר חשוב. זה מראה על מסירות והתעניינות. זה מראה על דאגה מיוחדת לבני העיר״.

פילניק הראה לי מכתב מיועד לארגון הסלונימאים בתל־אביב, מתאריך ישן, ובדמעות בעיניו הוסיף, שהוא מתבייש להגיד, כי לא היו לו 2 פיאסטרים לקניית בול ולכן לא שלח אותו.

פילניק דאג לזה שלא ארעב, רץ והביא ספל גדול מלא תה וצלחת חמיצה. התה נזל מהספל, שהיה עשוי מקופסת שימורים עם ידית מולחמת מפח. מארחי היה בלתי־מגולח והתנצל לפני, שהוא וחבריו מתגלחים לפי התור במכונות גילוח, אשר אנשים שונים קיבלו מקרוביהם בא״י.

המארח שאלני על אנשי סלונים בארץ ועל כמה מידידיו וחבריו, שלא היו בידו הכתובות שלהם. כן התעניין בקשר לחלוקת הארץ, שדנו בה אז באו״מ.

בהמשך שיחתנו פרץ לתוך האהל בחור נמוך כבן 25, ששמע על האורח באהלו של פילניק. היה זה פליקס אברמוביץ, בנו של יעקב דער פארמעטמאַכער מרחוב באליונה בסלונים. ב־1940 גויס לצבא הרוסי ובאופן כזה ניצל ממוות.

השניים סיפרו, כי את הידיעות מהנעשה בקרב הסלונימאים בא״י וכן את שמות השרידים שכבר הגיעו ארצה הם קראו בביוליטין של הארגון, שהיו מקבלים מזמן לזמן. בכל מכתב, בכל דרישת־שלום, בכל ברכה, בכל מאמר שהודפס ב„ידיעות ארגון עולי סלונים" מצאו עניין רב. הם הרגישו מתוך „הידי־עות" את הדופק של לבות אנשי סלונים היושבים בא״י ובארצות אחרות.

שוחחנו על סלונים, עיר המולדת החרבה, וערכנו „סיור" ברחובותיה. הנה זאמוסטיה, בריקר וריבאצקה. הנה סטור־דנטסקה וה„פוסטר סוד", הנה פאניסבה, סנקביץ, נייווסק, פלאץ, סקרובווה ורוז'נויער. כך עברו לפנינו כל הרחובות עם הבניינים החשובים שבהם. התעכבנו על השולהויף ובתי־הכנסת הרבים, ובתוכם ביהכ״נ „הגדול" עם החזית המקושטת ושבע ה„גאלקעס". משם רצנו לדאמבה על גדות השצ'ארה. כך שוחחנו על סלונים של אתמול, עד שלא הרגשתי כי הזמן עושה את שלו ומתקרבת השעה 4. בינתיים הגיע הפליט השלישי מסלונים, אליהו יקימובסקי, נכדו של רוטקובסקי. שעת הפרידה הגיעה כשהשעון הראה כמה דקות לפני 5. הייתי נאלץ לעזוב את המחנה, כי הרשיון ניתן לי רק עד שעה זו. אברמוביץ, יקימובסקי ופילניק ליוו אותי עד השער המתוייל. כשיצאתי הפניתי את מבטי לצד המחנה. שלושת בני עירי עמדו והסתכלו לצדי. הם יישארו עדיין כלואים מאחרי גדרות־התיל, מי חצי שנה, מי שנה ומי שנתיים, כל אחד יודע את תורו, ואילו אני חפשי.

המשכתי את דרכי בכביש הצבאי ולא הפניתי את מבטי אחורנית, מפחד שמא אתקל במבטיהם העצובים.

מחנה קסילוטימבו

למחרת נסעתי למחנה האחר, שהיה מורכב מ־5 מחנות. שם נמצאו 12 משרידי סלונים: ליפא מרדוכוביץ, בנו של שלום מורדוכוביץ, בעל חנות מכולת מרחוב סנקביץ; רבקה הרמן (פפרקרנץ), בתו של הסנדלר; קלמן גרצובסקי, בנו של זלמן גרצובסקי, אחיה של גולדה דוקטורצ'יק (גריצובסקי) מהפרטיזנים; אהרן אלפרט, אחיו של פסח „דער בלעכער"; איזה יקימובסקי, בנו של בומה יקימובסקי ונכדו של רוט־קובסקי (אחיו נמצא, כמסופר לעיל, במחנה 55); זלמן לווין, בנו של המורה לוין מהגימנסיה „של קוניצה". זאב מיליקובסקי, בנו של גרשון הנגר מרחוב ההר בסלונים; בן־ציון אברמוב־סקי, בנו של נח „דער גארבער" פון הינטער די מילן", שברובע זאמוסטיה; יוחנן רובינובסקי, בנו של שלמה רובינובסקי ומושה לבית ליזרוביץ, גרו אצל חיים איסר לייבוביץ ברחוב פאניסבה; ישראל יודלביץ, נגר.

ביקורי הראשון היה אצל מורדוכוביץ. חדרו הקטן בצריף הפח שימש גם מועדון לבני סלונים במחנות. בכל שבת היו כולם מתאספים, משוחחים על ענייניהם ומעלים זכרונות ממה שעבר עליהם בשנות השואה והנדודים. בכל יום־שנה של ימי הטבח בסלונים היו מסדרים מניין ואומרים „קדיש". בצריפו של כל אחד מהם היו תלויות התמונות של ביהכ״נ הגדול בסלונים, שקיבלו מהארגון בתל־אביב.

את ליפא מורדוכוביץ ואשתו מרים מצאתי בחדרם הקטן, כשהם מתעסקים בהכנות לשבת. הם שמחו מאד להודיע ליתר הסלונימאים במחנות על בואי. תוך רבע שעה הגיעו לצריף עשרת פליטי סלונים, שהוזעקו כמעט כולם ערומים למחצה ויחפים. הפגישה היתה נרגשת מאד.

רבקה פפרקרנץ, המזכירה של פליטי סלונים במחנות, אמרה, כי יום זה חג בשבילם. זכינו לראות שליח מא״י והוא משלנו, מעיר מולדתנו. „בואך מעודד אותנו בסבלנו. מעכשיו יהיה לנו קל יותר לעבור את הזמן, עד שתינתן לנו האפשרות לבוא לארצנו", — אמרה.

אברמובסקי סיפר על נדודיו ותלאותיו ברוסיה. הלך 800 קילומטר ברגל יחד עם הירשל שודנץ, אולם הלה חזר. בעיר גורקי נפגש עם שבתי ווינשטיין. עבד בקולחוז ואח״כ בביח״ר צבאי. לאחר השחרור לא רצה לנסוע לסלונים, בה נשחטו כל יהודיה, ולא ידע אז, כי בסלונים נמצא אחיו אליהו אברמובסקי.

אלפרט אהרן סיפר, כי ב־1941 גויס לצבא הרוסי ושירת שם עד ינואר 1946. בסלונים היה יחד עם משפחת אחיו פסח הפחח („דער בלעכער"). שם ראה את מאיר זניידין, חיים חומסקי, יצחק, בנו של משה בעל־העגלה שהיה ידוע בכנויו „משה דער רב", וכן ראה את נכדו של חיים דער גאזעטשיק. בתו של אחיו פסח אלפרט עבדה במחלקת הפספורטים בסלו־נים וכל מכתב שהיה בא לסלונים לפי כתובת של יהודי היו מביאים אליה. לאחר חקירה היתה מחזירה את המכתבים, בציינה על המעטפה, כי בעל־הכתובת אינו בנמצא ברשימת תושבי סלונים.

מורדוכוביץ מסר פרטים על בריחתו יחד עם אחיו מגיטו סלונים לביאליסטוק. בזמן ההוא ברחו רבים לביאליסטוק, שנשחייכה לרייך. אולם לאחר זמן, כשכוס התרעלה עברה גם על ביאליסטוק ויהודיה הובלו לטרבלינקה ברכבות, נפל גם הוא ביניהם, ניפץ את שמשת החלון וקפץ מהרכבת בזמן לכתה, לא רחוק מתחנת לאפי. לפי התכנית צריך היה גם אחיו לקפוץ, אולם אינו יודע מה היה גורלו. מורדוכוביץ ברח ליערות קנישין לפרטיזנים. לאחר השחרור חזר לסלונים ולא מצא שם אף אחד מבני משפחתו. הלך לביתו והתחיל לחפור בחצר, כדי למצוא את הכסף שהטמין לפני עזבו את העיר. לרוע מזלו עברו חיילים רוסיים ובראותם את מעשהו אסרוהו. הם המשיכו לחפור עד אשר מצאו מיליוני זלוטים. לאחר שבוע ימים שוחרר, בתנאי שיחתום כי אין לו כל טענות לכסף. כמובן שהוא חתם ושוחרר. מיד עזב את סלונים ונסע לגרודנה, ביאליסטוק, לודז, דאנציק, אוסטריה, איטליה.

מורדוכוביץ סיפר על סלונימאי, בוריה אפשטין, בנו של ה„בראַקער" (מומחה במקצוע העצים), שהיה אתו יחד ביער וניצל. לפי דבריו נמצאת בקרקוב חמה וינציגשטרן, בתו של יענקיל דאמאנעס (יודקובסקי), הוא גם סיפר ארוכות על האחים יודקובסקי, שהתעללו ביהודים בסלונים ובביאליסטוק וסחטו כספים מהם. כן סיפר על סופם המר. אח״כ מסר על סוניה שמידט, בתו של שמידט בעל בית־המרקחת בסלונים, ועל גבורותיה בגיטו ביאליסטוק.

לוין מסר, כי למד בלמברג עם פרוץ המלחמה, גויס לצבא הרוסי והיה בטשקנט. ב־1945 שחררוהו ואז חזר ללמברג כדי להמשיך בלימודיו. משם הלך בדרכי ההעפלה עד שהגיע לקפריסין.

יודלביץ סיפר בפרוטרוט על 403 היהודים שנלקחו מסלו־נים לעבודה במוגילוב. מכל אלה נשארו, לפי דבריו, רק 3

אנשים: הוא, יעקב בוסל (בנו של ברל הסנדלר משלאָס־גאס) וכן ראובקע, חתנו של בעל־העגלה המכונה „האלעסויע". כן סיפר על הרפתקאותיו בזמן בואו באניה „לוזינסקי", על ירידתו על אדמת א"י בנגב והחזרתו לקפריסין.

רבקה פפרקרנץ, הנשואה להרמן מוורשה, למדה במינסק עם פרוץ המלחמה, היתה אח"כ ברוסיה ולאחר השחרור עברה את כל גלגולי ההעפלה.

רבקה מסרה, כי למחרת יום הכפורים עורכים הסלונימאים שבקפריסין אסיפת־זכרון משותפת עם מעפילי ז'טיל, זלבה, נובוגרודק וברנוביץ — במלאת 5 שנים לטבח האחרון בסלונים.

הלכתי לבקר באהלים ובצריפים של הסלונימאים במחנות השונים, המחוברים באמצעות גשר ארוך ומתוייל בפיקוחם של החיילים הבריטיים. בכל אהל של סלונימאי מצאתי את גלוית־הזכרון עם תמונת בית־הכנסת הגדול בסלונים, שהודפסה בתל־אביב בזמן הכינוס עם ד"ר נח קפלינסקי באולם „אהל־שם" ב־1944 (עם חזרו מסלונים וסביבתה). בגלויה זו רשומים התאריכים של ימי הטבח בסלונים והמעפילים בקפריסין היו עורכים אסיפות־אבל וימי־תפילה בתאריכים אלה.

שוב היה הזמן בעוכרי. כשהנך נמצא שם אינך מרגיש שהזמן עובר מהר. ביקור כאן וביקור שם, שיחה עם סלונימאי זה ועם שני, וככה עובר עליך היום מבלי שתרגיש בדבר. נפרדתי מבני־עירנו החביבים והודיתי להם בעד קבלת־הפנים היפה ובעד הידידות שנוצרה בינינו. נדמה היה לי, שאת כולם הנני מכיר זה שנים רבות.

המעפילים ביקשו למסור לכל אחינו הסלונימאים בארץ, ובפרט לועד הארגון בת"א, את תודתם על תשומת־הלב המיוחדת, ההתעניינות, המסירות, והעיקר על שיגור השליח המיוחד לקפריסין.

שלושת ימות שהותי במחנות היו בשבילם ימי חג. הם שכחו לגמרי שהם נמצאים במעצר. עכשיו נדמה היה להם, שביקור זה יקל עליהם את סבלם, כי הם יודעים שישנו בא"י ציבור של אחים ובני־עיר המתעניין בגורלם והרוצה לעזור להם.

כל 12 המעפילים ליווני עד השער המתוייל. השתדלתי להיראות במצב־רוח טוב, כדי שמעפילינו לא יקראו את מחשבותי הנוגות. הלא עודדתי אותם בימי שהותי שם, אימצתים והכנסתי בהם כל כך הרבה תקוות.

באותו ערב עזבתי את קפריסין בדרך לא"י.

צרורות מכתבים

(לקט קטעים מתוך מאה מכתבים מאת שרידים, פרטיזנים וחיילים מניצולי סלונים)

ליקט, ערך וליווה ק. ליבטנשטיין

צרורות־צרורות, קורספונדנציה ענפה ומיוחדת במינה, — מכתבים של עם ישראל בשנים תש״ה־תש״ח.

מיד עם הרמת המסך מעל גיאיות צ׳פלובה ופטרלביץ׳ הגיעונו ידיעות ראשונות, — ואחר־כך מכתבים קורעי־לב ושמיים, — משרידינו, מניצולינו, הגיעו מכתבים במישרין מסלונים ואחרי זה מתחנות־נדודים באירופה — לארץ־הנחמה, למפלט האחרון.

זרם המכתבים האלה לא פסק בהמשך הזמן. תיקי הקורספונדנציה של ארגון עולי סלונים נתמלאו והלכו. מתש״ה ואילך חלו שינויים רק בכתבותיהם של שולחי המכתבים. ערים ומקומות אלה, מהם יצאו אלינו המכתבים, משתרעים לאורך קו הנמתח מהלך אלפי מילין. קו זה התחיל בפרסנובקה הקאזכסטאנית, חאדזי־אבאד האוזבקיסטאנית ושאנחיי הסינית, — ריכוזיהם הארעיים והעיקריים של גולי סלונים, — והוא עשה „קפיצת דרך" ממרכז אסיה עד לביילורוסיה, עבר־חלף דרך סלונים החרבה, מוקד־האש של נדודים טראגיים אלה; בתש״ו עבר הקו לביאליסטוק, לודז, ורוצלב, ואל־בז׳יך ושצ׳צ׳ין שבפולין; ללאַנדסברג, אשווגה, באד־רייכנהאל ומינכן שבארץ הטומאה והרשע; לארינה־דיי־ליקאַ ופלורנץ אשר באיטליה; ובסוף, בתש״ז, לקפריסין ולעתלית...

בתיקי מכתבים אלה גנוזים דפים ועלים מכל המינים, ממולאי אותיות ומנוקדי נקודות, שקשה לעמוד בפני הלהבה העצורה בקרבן, בפני הכאב הנוקב, הזעם היוקד, הגעגועים הטמירים ולהט הכוחות הכלים, הזועקים מתוך שורות רבות־צורה אלה!

ננסה מתוך צמצום שבהכרח וניפוי כפוי לעשות חתך שתי־וערב ביבול המכתבים.

בערב־רב של הנימות — שתיים הן השולטות: הערגה היוקדת לגאולה בארץ־אבות — מחד; וזכרונות הדמדומים מהעבר הקרוב, מימי סלונים הבלתי־נשכחת — מאידך.

עם כל זה — אחד הוא השבר ויחיד המרפא. „שמע ישראל... אחד!" — מעולם לא היתה אחדות כזו בישראל, אחדות הגורל ואחדות החזון, אחדות הבורות ואחדות ההעפלה.

מערימת המכתבים שזרנו מחרוזת זו של ביטויים לבביים, עממיים, מחרוזת הניבים והיגונות של יוצאי קהילה אחת בישראל בשנים תש״ה—תש״ח, קהילה אחת מני אלף.

המכתבים הם גם חומר תיעודי בלתי־אמצעי, ראשוני — עדויות „טריות" לדברי ימי השואה בסלונים.

יקרא בן־עירנו את המכתבים, שהיו מכוונים אליו, אל כולנו; יקרא בעתיד הקרוב והרחוק ההיסטוריון העברי וימצא ב„צרורות המכתבים" עדות נאמנה של דורנו, — יקרא, יעיד ויאיר לבני־דורו את נתיב הייסורים והפדות של עמו.

אחד הכותבים הראשו'נים הוא, כמובן, ד״ר נח קפלינסקי. במכתבו מה־15 בינואר 1945 הוא מונה, בפעם הראשונה, את התאריכים המדוייקים של השחיטות. בקיצור נמרץ הוא מספר על תאריכי ההשמדה של קרוביו, ומסיים, מתוך לחץ פנימי ומאופק, בסגנון טלגרפי: „תאריכים אלה מהווים את לוח־ההשמדה של יהדות סלונים. הלב מתפלץ. יתר הפרטים יבואו". —

גולדה קמנצקי, פרטיזנית (בתו של יוסף קמנצקי, מי שהיה מזכיר בית־הספר „תרבות") שרויה בחוסר־אונים מול הבדידות שלאחר השחרור. במכתבה מגרודנו לדודה בקיבוץ אילון, מיום 2 בפברואר 1945, היא משיחה: „רק היום נודע לי, שאפשר לכתוב לחו״ל. מכאיב מאד לספר לך את כל האמת האיומה. הצלחתי לברוח והייתי בפלוגת פרטיזנים. כשחזרתי לסלונים, התהלכתי אבלה בין החורבות. לא יכולתי להישאר שם ועברתי לגרודנו. הבדידות אוכלת אותי. אנא, תנחם אותי, את היחידה ששרדה ממשפחתך... הסבתא היתה אתנו עד הרגע האחרון... לאבא חרו מאד החיים בגיטו, הטלאי הצהוב. אמא השתנתה לגמרי. זלדה אחותי היתה מלאת מרץ ורוח־גבורה, חלמה על הצטרפות לפרטיזנים, אך לא הספיקה — הגרמנים רצחוה... אני נמלטתי לביאליסטוק, חייתי בגיטו ומשם שלחה אותי המחתרת לפלוגת פרטיזנים... כדי לספר הכל, צריך לכתוב ספרים שלמים... הנני בודדה ויחידה ואין לי אפילו עם מי להיזכר בנפשות הקרובות ללב — — — קשה מאד לחיות, והקשה ביותר היא הבדידות... תענו לי באידיש, כי נשארנו פה כל־כך מעטים, שקשה למצוא יהודי היודע עברית" — — —

אהרן דרצ׳ינסקי, משרידי סלונים, שהצטרף לפלוגת פרטיזנים על־יד וילנה, מספר על קורותיו במכתבו מפלורנץ, מיום 25 ביולי 1945:

„הייתי ב־17 ביולי 1941 בין אלה שנידונו למוות. ראיתי במו עיני את פרשת העינויים שנתנסו בהם האומללים. לרב העיר גזרו את הזקן באיזמל, עינוהו במיוחד. אז ניספה אבי, חיים דרצ׳ינסקי. במקרה הצלחתי להינצל. אחרי השחיטה השלישית של יוני־יולי 1942 נמלטתי עם אשתי לגרודנו. זמן קצר לפני השמדתם הסופית של יהודי עיר זו ברחנו שנינו, על גג של קרון רכבת גרמנית, לווילנה. בגיטו ווילנה התחילה פרשת העינויים מחדש. ב־1943 הצטרפתי לארגון הפרטיזנים פ.פ.א. וכעבור זמן קצר עברתי עם פלוגה של 26 חברים אל הפרטיזנקה, כ־120 ק״מ מווילנה. שם התחלתי לנקום נקמת דם בני־משפחתי. אחרי שחרור סלונים ע״י הצבא האדום הגעתי שמה. מראה העיר הוא כבית־קברות. סלונים היתה ריקה וחרבה. אימה גדולה נפלה עלי. ניגשתי לקברות האחים, לשדות ולגבעות ליד הכפר פטרלביץ׳, צפרים ניקרו בעפר התחוח של הבורות — — — ברחתי מסלונים לברנוביץ, משם ללובלין, אך לא יכולתי להישאר בפולין, שבה התחילו מחדש פרעות ביהודים, — וכך הגעתי לאיטליה, לפי שעה ראשון ויחיד מסלונים"...

ריטה מוקאסיי כותבת מסלונים ביום 23 ביוני 1945 בין השאר:

„בחגיגות יום־הנצחון, ב־9 במאי, המתה העיר מאדם. אלפים יצאו לרחובות להשתתף בשמחה הגדולה. היתה שמחה בסלונים ללא יהודים. קרובינו לא זכו להגיע ליום הגדול הזה. אחרי המיפקד הלכנו כולנו לקבר־האחים שעל הגבעות. — — —".

והנה קול ענות חלושה מאוזרניצה הסמוכה לסלונים. ב־1 במאי 1945 כותבת שרה צייטלין, בת עיירה זו, לחברתה גב׳ קרן בברוקלין (המכתב נדפס בזמנו ב„פאָרווערטס"): „— — — גם יהודי אוזרניצה ניספו כולם, ומכל העיירה ניצלנו רק אני, אחותי וילדה אחת. התחבאנו ביערות, בשדות, בבורות ללא אוויר וללא מזון.... הייתי רוצה כל כך להיפגש עם יהודים ולתנות לפניהם את מרי־הלב. אנו

דורכים מאובנים על פני אדמה שטופת דם. אחותך ליבה זכתה למות מוות טבעי עוד בתחילת המלחמה. כעת אנו מתהלכים כאגדות חיות — נידונים למוות שנשארו בנס בחיים. אנו כל כך גלמודים. כשהמוות ארב לנו, שאפנו לחיים, וכעת בא לעתים ההרהור: לשם מה לחיות, אם אף אחד איננו? אנו מתהלכים כשיות בודדות ועזובות"...

השחרור הביא, נוכח הבדידות, להרהורי־ייאוש, מה גם שהוא לא שיחרר את השרידים מחרפת רעב וקור, והיה הכרח להעלים מאימת „המשחרר" את הסבל החדש. וכך מספר שרידנו אליעזר אזרסקי, שנמצא אחרי השחרור בלוהישין על־יד פינסק: „אחרי חמש וחצי שנים זכיתי שוב לכתוב אליכם. אני כותב בדם ודמע. שיכלנו את כל בני המשפחה. ניצלתי, כי הצטרפתי לפרטיזנים. כעת אני רואה כל יום את החבר „ערב" **(הכוונה ל„רעב" — המעתיק)** ומתידד עם החבר עירום"...

בן־עירנו ד"ר יצחק בן רפאל קפלינסקי, שהגיע בנדודיו דרך הבלקנים ואיטליה לצרפת, כותב מפאריז במכתבו מיום 15 באוקטובר 1945:

„הנני בא מסלונים, מעיי המפולת, מקברים ונהרי־נחלי דם יהודי שנשפך כמים. עברתי את כל שבעת מדורי הגיהינום של מרחץ־הדמים ההיטלרי ונשארותי בחיים בנס, שבור ורצוץ בגוף וברוח... יצאתי מגיטו סלונים החשוך בליל־חורף קר של 1942 ונלחמתי במשך שנתיים וחצי ביערות ברוצחים הפראיים. ניקמתי את נקמת הורי, אחי ואחיותי, שמתו על קידוש־השם. משחזרתי מהיער לעיר המשוחררת, התחיל הייאוש כוסס את נפשי עוד יותר. ערש ילדותנו חרבה... הנפשות היחידות העלובות, המהלכות בין החורבות, הן גלי־עצמות, שעיניהם כבויות ובאזניהם מהדהדת הקריאה: „אלי, אלי, למה עזבתני?" לא יכולתי עוד להישאר שם. בלילה אפל לקחתי את מקל הנדודים ועברתי לפולין. הייתי בביאליסטוק, וורשה, לודז, לובלין — ושוב גל של פרעות. היתה סכנה לעבור ברחוב ואפילו ללון בלילה בלי אמצעי־בטחון. הלכנו לצ׳כיה, לרומניה, אוסטריה ואיטליה, — משם הגעתי לפאריז — — — שרפנו את כל הגשרים אחרינו" — — —

בן־עירנו דוד יוכבדוביץ כבר מסר ביומנו על כל תלאותיו בגיטו סלונים וביערות, אך המכתבים שהריצו למשפחתם בארץ הוא ושתי בנותיו, הניה וגולדה, מרעידים את הלב — הרי הם מכתביהם של אב המוצא את ילדיו שחשבם לאבודים ושל הבנות שהגיעו בדרכי חתחתים לזרועות אביהם. רבה במכתבים אלה הערגה של האב ובנותיו להגיע לחיק המשפחה ארצה. הנה מודיע האב ביום 30 באוגוסט 1945: „אחרי הרפתקאות שונות נתגלגלתי לטריאסט. לשמחתי הגדולה מצאתי כאן את בתי הניה וכלתי זלטקה שחשבתין לאבודות... גולדה ליוותה אותי בכל דרכי והתענתה בכל העינויים — — — בהגיעי לבוקרשט נודע לי, כי הניה וזלטקה חיות ובריאות. אחרי התענותן שנתיים באושביץ, שם היו צפויות כל יום להישרף בקרמטוריום, נשתחררו ע"י הצבא האדום — — — אנו יושבים כאן וממתינים, שבריטניה תפתח את שערי הארץ לפליטים".

והניה, זו בתו שקמה לתחיה, מוסיפה אף היא ביום 27 בספטמבר 1945: „הרעיון, שאחינו היקרים לעולם לא ישובו אלינו, איננו נותן לנו מנוח. מה שעבר עלינו אי אפשר בכתב לתאר לכם — — — אבא כותב יומן על כל מה שעבר עלינו".

ביום 15 באוקטובר 1945 כותב האב: „אתמול רבתה השמחה במעוננו, זעזועים נפשיים, בכיות, דמעות ונשיקות נשמעו בתוך כתלי חדרנו. שוו־נא בנפשכם איזו הפתעה! בת־הזקונים שלי נפלה אל תוך חדרי ישר על צוארי. זה כחודש ימים שסיכנה את עצמה ועברה את הגבול של ברית־המועצות שהוא סגור ומסוגר וסכנת־מוות מרחפת בו על כל צעד ושעל, וכעבור שבועיים של נדודים וטלטולי־דרך עברה את רומניה והונגריה והגיעה אלינו — — —"

והנה בת־הזקונים גליה שופכת את לבה גם היא: „כואב לבי בהשקיפי בעד חלוני אל הים המפריד ביני ובין אחי ואחיותי, ונפשי מתלבטת בגעגועים אליכם ואל ארצנו החמודה".

משהו מאווירת החיים בגיטו סלונים אנו מוצאים במכתבה של זלטקה, כלתו של יוכבדוביץ, ששיתפה עצמה בגורלה ונדודיה של המשפחה. ילידת גראייבה, נקלטה זלטקה לקיבוץ־ההכשרה בסלונים ושם נישאה למשה׳ל, בנו של דוד יוכבדוביץ. אחרי הילקח בעלה באקציה של ה־17 ביולי 1941, התרפקה האלמנה הצעירה על נפשות שרידי המשפחה. במכתבה מה־26 בספטמבר 1945 היא כותבת לחבר מימי ההכשרה, קרוליצקי, בקיבוץ אילון: „גרנו יחד עם אמך בגיטו סלונים בבית יוכבדוביץ. הייתי אז באבל עמוק אחרי שהגזלנים לקחו את בעלי. אח"כ השמידו את יתר הגברים. נשארנו הנשים בלבד והפחד היומיומי מפני המוות קשר אותנו עוד יותר בקשרי אהבה אמיצה. אח"כ רצה הגורל שניפרד. בשעת השחיטות הנוראות בגיטו, באש ובלהבות, לא ידענו אשה על אחותה. הכל בער מסביב. מעטים הספיקו לברוח ליער, הרוב נהרג... אני זוכרת הכל בדיוק, אך שפתי הפשוטה לא תוכל להביע זאת — — —".

מקרה יחיד ומיוחד במינו: שמונה נפשות למשפחה אחת ניצלו, — וביניהן שלושה ילדים! הריהן שמונה הנפשות לבית „קאַזלאָוויטשער" (על־שם הכפר הסמוך לסלונים, שבו הן גרו), **משה קרופני ובתו דבורה, אחותו חוה ובעלה וילדם מאטל, ואחותו זלדה ובעלה ובנם שמחה. שלושת ילדים אלה היו, לפי מיטב ידיעותינו, הילדים היהודיים היחידים שניצלו בסלונים.**

משה קרופני כתב מסלונים ביום 20 בדצמבר 1945 לאחותו רבקה עמינוח בתל־אביב: „את אבינו (ר׳ שלמה קאַזלאָוויטשער) הרגו בגיטו סלונים. נשותינו וילדינו היו בגיטו, רק אנו, הגברים, עשינו אז בבית (בכפר קוזלוביץ׳ — המעתיק) ועבדנו ביער. יומיים לפני האקציה של יולי 1942 ברחו נשותינו וילדינו מהגיטו והגיעו אלינו — — — כל יתר משפחות קרובינו נפלו באקציה על גבעות פטרל־ביץ׳... הלכנו ליער ב־1942, היינו שם 25 חודש. החיים נמאסו עלינו, אימה ומורא מסביב. אף פעם לא פשטנו בגדינו בשכבנו לישון. בערב לא היינו בטוחים שנחיה עד בוקר, ובבוקר — שנחיה עד ערב. ההתקפות היו כל־כך גדולות ותכופות, שאיבדנו את תקוותנו. 30 פעם הלכתי לפוצץ רכבות, ובנובמבר 1942, בלכתנו לתפקיד מעין זה, נפלה חיה׳לה (אשת הכותב — המעתיק)... כעת נרשמנו לנסוע לפולין, אולי נצליח להגיע לארץ־ישראל — — —".

בתו, דבורה, בת שבע, עשתה גם היא מאמץ, סירגלה פיסת נייר בשורות ומילאה אותן אותיות משופעות בשפה הביילורוסית. והריהו מכתבה הקצר והטרגי של הילדה: „שלום לכם, דודי ודודתי ובנות־דודי רחלי ושרה׳לי. אני כותבת לכם, שחיי אינם חיים. אין לי אמא, ובלי אמא — אין חיים. פריסת שלום לכולכם — דבורה קרופני".

מאטל, בן־דודתה ובן־גילה של דבורה, שהיה עם הפרטיזנים ויודע לספר נפלאות מן היער, כותב אף הוא: „לדודי, דודותי אני כותב את המכתב. אני חי וקיים. אכתוב לכם איך חייתי בפרטיזנקה. סבלתי רעב וקור, אך תודות לאל עברתי על הכל. כעת אני הולך לבית־הספר. אני לומד היטב. מלאו לי 7 שנים. חיינו — עצובים. להתראות. היו בריאים — מאטעלע". — **והוא מסיים במלה עממית:** „פרושצ׳איטה, דורוגיה".

אמו של מאָטעלע בוכה במכתבה בדמעות־שליש, מספידה את קהילת סלונים הקדושה, אשר הילד היחיד שנשאר בה לפליטה אינו יודע צורת אלף: „אל תלעגו לבני יחידי — מעט יהודים, אין ילדים ואין בתי־ספר יהודיים. — — —". **והכותבת מונה את כל בני המשפחה, שניספו מי בביתו ומי בבורות, מי באש ומי במים, מי שנקבר חיים ומי שמת „מות ישרים" ע"י יריה, היא ממשיכה:** „אינני יכולה להיפרד מכם. עם קבלת מכתבכם שמחנו, ששוב אין אנו כל כך ערירים. ואחר־כך בכינו בכי רב ולא יכולנו להבליג עליו. כל כך רע לנו, כל כך עצוב לנו פה, ליהודים הספורים המוקפים נוצרים מסביב. — — —".

דמעותיה של הכותבת השאירו חותמן על האותיות המטושטשות: „אינני יכולה להמשיך במכתבי. מתוך הדמעות הניגרות מעיני אינני רואה מה שאני כותבת... מי יתן ונתראה, ונוכל להשיח לפניכם את מרי לבנו".

על הבדידות הנוראה בה חיו השרידים היחידים בסלונים קובלת גם ריבה אלפרט במכתבה מיום 17 בינואר 1946: „אינכם יכולים לתאר לכם את שמחתנו, כשמגיע מכתב מכם. חיינו הם כ״כ עלובים, כ״כ עגומים... גלמודים אנו כאבן״.

אך הנה מופיעות „פנים חדשות״ בסלונים: „הסנוניות״ הראשונות מפליטי העיר שהוגלו בזמנם לרוסיה המרכזית או לסיביר וחזרו לפולין בתוקף ההסכם הסובייטי־פולני. בדרכם לפולין באו לסלונים, כשהם נמשכים בכוח טמיר לעיר־מולדתם החרבה.

מה הרגיש פליט כזה כשהגיע לחורבות על גדות השצ׳ארה? — על זה מספרת נחה סידרנסקי, שהגיעה מגלות אוזבקיסטן לסלונים, במכתבה לחברתה בחיפה: ...„והנה הגעתי לסלונים. גל חם של זכרונות, ובו בזמן זרם קר כקרח עבר דרך גופי כשנכנסתי העירה. הכל נמחה מהאדמה... סלונים, העיר היהודית, היא — בלי יהודים! התאמינו? קשה, קשה להיות בעיר, שבה כל קרן־זווית, כל אבן מעלות זכרונות מימי הילדות והנעורים״.

הגולים מרוסיה מגיעים ל„עיר המולדת״, ואחרי שהייה של כמה ימים רוויי קינה והספד ותעייה בין החורבות, בורחים משם כמו ממגפה, בורחים מערבה. אך הבדידות ואבדן־העצות רודפים אחריהם גם שם, בפולין. שרה רקוביצקי כותבת מלודז׳:

„הגעתי הנה מברנוביץ וסלונים. רע ומר להיות בודדת, שש שנים רצופות בין זרים, כ״כ הרבה לסבול ולעצור את הסבל בקרבי. אני מרגישה, שלבי נקרע בי לגזרים...״

הבדידות האיומה של השרידים אכלה את כל יתר לשדם, שעוד נשאר בהם לפליטה.

את שיא הביטוי לבדידות זו נתנה צילה קוניצה, ילידית סלונים (בתו של בעל החנות לצרכי חשמל). אחרי ששוחררה ממחנות־הריכוז היא משיחה לבה במכתב לחברותיה מיום 1 באוקטובר 1945:

„שש שנים עברו מאז התראינו. מי פילל אז, שכל כך הרבה יעבור עלינו. לא נשאר איש מכל משפחתי, מכל חברותי, חברי, מכירי ומיודעי. אף אחד מהם לא מת מוות טבעי. הייתי עם הורי בביאליסטוק וכך נמנע ממני גורל בני סלונים. את אבי הרגו הגרמנים ב־1941, את אמי — ב־1943, אחרי שהועברתי למחנה־ריכוז. — — —

— — — עברתי דרך מיידאנק, אושביינצ׳ים, ראוונסברוק. לפני שלושה חדשים חזרתי מגרמניה... אני מתחילה עכשיו בחיים חדשים — בלי משפחה, בלי בית. כאילו נולדתי עכשו מחדש. אך מי הרה אותי? מי ילד אותי? חיי הנוכחיים מזכירים לי שיר, שאמא אהבה לזמר אותו לעתים קרובות:

צו בין איך פון אַ שטיין געבוירן,
צו האָט מיר קיין מוטער געהאַט?

— — — נדמה לי, שנפשי לא תדע מנוח בקרב אנשים, שלא עברו את כל הגיהינום הזה והם המשיכו רצופות בחיי־מנוחות, לפי מסורת...״

והניצולים „המאושרים״, שנדדו ונתקעו במחנות, מי באיטליה ומי בגרמניה, המצאו הם מרגוע לנפשם?

הגורל הוסיף להתאכזר בהם, עוד גדר התייל עליהם, שערי הפדות היו סגורים ומוראות־הבלהות היו עוד קבל עיניהם.

אליהו לובושיץ כותב מאיטליה לארגוננו ביום 12 בינואר: „— — — אם לצרכי עלייתי תזדקקו לפרטים על זהותי, הרי פרט נוסף: המספר שנחקק באושביינצ׳ים בבשר זרועי השמאלית הוא 98017״ — — —

המחנות היו סגורים והאווירה בהם נעשתה דחוסה מיום ליום. השריד אהרן דרצ׳ינסקי כותב במכתבו מפלורנץ ביום 21 בפברואר 1946: „מזה שמונה חדשים יושבים אנו כאן — ועליה אין. המצב נעשה קשה יותר מקודם. רוצים להעבירנו למקום אחר, לתנאים גרועים יותר — ורק בקושי, בהתערבות רופא, הרשו לי ולאשתי להישאר כאן חודש נוסף — — —״

אפילו הניצולים השרויים בחירות יחסית בערי אירופה התהלכו מדוכאים באווירה שהורעלה ע״י הכיבוש הנאצי. „הפצע שותת דם כמקודם״ — כותב ד״ר יצחק קפלינסקי מפאריז ביום 3 בינואר 1946 — „אין מזור לנשמה. בעל־כרחי אני ממשיך בקיום עלוב בצרפת, בתור בן־חוץ ופליט. פינת המרגוע הביתית היחידה שמורה לי כאן בבית רעי וידידי, בן עירנו יצחק ליכטנשטיין ואשתו מרים. אמש הילל בביתו הפסנתר מתחת לאצבעות אשתי בצליליהם של שירי הגיטו מהעבר הקרוב״.

צלילים אלה, צלילי האבדון והיגון של עמנו, לא זיעזעו לבבות קשוחים בעולם שלאחר המלחמה. אך לבבות אחים, שגיטלטלו בימי הסערה ונקלעו לירכתי ארץ, המו ממרחקים בכאב ובערגה: „יודעים אנו כבר את גורל קהילתנו הקדושה סלונים״ — כתב אז בן־עירנו, איש ישיבת מיר, יצחק שימשלביץ, בשם פליטי סלונים בשאנחיי הרחוקה, — „נושאים אנו בלבותינו את זכר הקדושים. יהודי סלונים היקרים! אינני ראויים להזכיר את קדושת שמכם, כי לא זכינו לאותה מדרגה עילאית של קדושה שנצרפתם בה... עשרת פליטי סלונים אשר בשאנחיי מתפלשים בעפר־אבלם ואינם מוצאים מנוח — — —״

אותו רחש הלב ההומה, אותו היגון הצורב, אלא בתוספת דאגה יומיומית ופעולות להצלת שרידים ולהעלאתם, מוצאים אנו במכתביהם של בני־עירנו נושאי המדים והסמל של הבריגדה היהודית.

החייל א. גוריון (מכפר־פינס) כותב ביולי 1945: „אני עוסק בקיבוץ גלויות. עברתי מחצית אירופה ועד לבוקרשט הגעתי. שרידי הנוער ויהדות אירופה נוהרים אלינו. בכל מקום אני מחפש פליטים ושרידים מסלונים״.

איש הבריגדה מנחם דרצ׳ינסקי כותב מוונציה על פגישותיו עם השרידים ועל פעולת החיילים העברים למענם. „ממשלות אדירות אינן עושות למען אומללים אלה מה שעושה כאן קומץ של חיילים יהודים״ — הוא כותב במכתבו.

יחזקאל רבינוביץ, מעורכי העתון היומי של החיילים העברים „לחייל״, שהופיע ברומא והודפס בדפוס העוסק בפרסומי הואתיקן, כותב ב־10 באוגוסט 1945 על פגישות עם שרידי סלונים בצפון־איטליה ובמחנות הפליטים בגרמניה.

איש הבריגדה דוב חרלף מספר במכתביו על תכניתו הנועזת לחפש את בני־משפחתו בפולין, על נסיעתו ה„בלתי־ליגאלית״, מיחידתו באיטליה דרך אוסטריה וצ׳כיה לפולין, על הפגישה המסעירה עם אביו ואחותו ועל הוצאתם מפולין לגרמניה.

אחרוני השרידים עוזבים את סלונים. אלה ששימשו עדיין מעין חוט המקשר עם העיר ושרידיה — מריצים כבר את מכתביהם בדואר הפולני...

השריד אברהם סובול כותב לאחותו מלודז ביום 24 בפברואר 1946: „עזבנו את סלונים לנצח. כל היהודים יצאו את העיר ולא היה לנו רצון להישאר שם לבדנו. אני שולח לכם בזה תמונה מקברות האחים עם כל הניצולים שנאספו יחד במקום. גדרנו את הקברות, הצבנו מצבה — — —״.

ככה נפרדו מקבר האחים, מכל אשר שרד עם השמדת הקהילה, ויצאו לדרך הנדודים. קשים הנדודים וקשה שבעתיים הסבל בדרכים. ובפולין — בחדרים תהלך אימה ובחוץ תשכל חרב. באווירה כזאת יש והספק אוכל את הלב. לאן? ומתי נגיע? והדרכים חסומות. החששות והספקות מוצאים ביטוים במכתבי השרידים מהחדשים ההם, בהם ישבו על צרורותיהם, מי בעיר ומי בקיבוץ־הכשרה, היו מוכנים כל רגע לזוז — ותזוזה אין.

בפולין נפגשו שני זרמים של שרידי סלונים: ניצולי הגיטו, היערות והמחבאות — עם הפליטים שהגיעו מקזאכסטן ואוזבקיסטן. אלה האחרונים אינם מסוגלים, ברובם הגדול, לעבור דרך עיר־מולדתם. הם יודעים את הצפוי להם שם ואין להם אפשרות פיסית אף להשתטח על קברות האחים. רק בודדים העיזו לעבור בנדודיהם דרך „פטרלביץ״ — והנה מה שכותבת מווינה, לשם הגיעה מרוסיה

דרך סלונים, מירה למקיד־שמידס: „הייתי בסלונים לא ראיתי אף יהודי אחד. הייתי על־יד בית־הכנסת הגדול וראיתי שם נוצרים. פחדתי להיכנס פנימה, ביקרתי בפטרלביץ ובצ׳פלובה, ראיתי קברות־בורות ארוכים. השתרעתי על הבורות וילדתי... אלמלא בעלי הייתי מיללת וגוועת שם עד כלות כוחותי... נפרדתי מיקירינו ועזבנו את המקום״.

המכתבים של פליטי רוסיה, עם חזרם לפולין, העידו על הלך־רוח של יאוש. במשך כל הגלות הארוכה במחשכי סיביר ואסיה המרכזית, בתוך התנאים הפרימיטיביים והבדידות הנפשית המדכאת, התקיימו איך־שהוא מתוך כליון־נפש לגאולה. והנה — „הגאולה״ הגיעה! וכשל כוח הסבל. ערי פולין מפעפעות שנאה לניצולים האומללים, ונפשם של הפליטים אכולה יאוש מר, מסבל על־אנושי ומחוסר תקווה לפתיחת שערי הארץ.

א. אהרונסון כותב ביום 2 ביולי 1946 מלודז: „הגענו ביום 27 ביוני, עם משפחת ניסן יזרסקי, מפרסנובקה שבצפון־קזכסטן. מצבנו כאן קשה מאד. הבדידות אוכלת אותנו. חושו לעזרתנו והוציאונו מכאן״. **ויוסף ארקין, שהגיע עם בתו וחתנו לוורוצלב, כותב לחיפה:** „מצבנו איום. אנו שרויים בתנאים גרועים פי מאה מתנאינו ברוסיה. אלמלא תקוותנו להגיע אליכם, לא היינו זזים. קריאתנו אליכם: הצילו, הצילו! אנו אבודים!״ **וגניה יזרסקי מלודז מתחננת:** „אנא, שלחו מהר „ניירות״! **ואביגדור פיין היושב בוואלבז׳יך מבקש רחמים במכתבו מיום 22 ביוני 1946:** „לא נשאר לנו אלא לצפות לעזרת חברים וקרובים שיוציאונו מעמק־הבכא ויעבירונו לא״י. אין לי אפילו לפני מי לשפוך את מרי־שיחי. עברתי בימי המלחמה ברוסיה כל מיני גלגולים וחוויות ועם תום המלחמה נודע לי, כי נשארתי יחידי מהמשפחה״. **והאחים איזה ואליהו יקימובסקי שהגיעו לאוסטריה מתנים אף הם את לבם במכתב מאוגוסט 1946:** „אל תבכו אותנו ואל תנודו לנו. מוטב שתייעצו לנו, כיצד לצאת מן המיצר. לא יכולנו לחזור לסלונים. לחיות שם — משמע לבכות ללא־הפוגה על קברות הורינו וקרובינו. אחרי כל האבידות מוכנים אנו עכשיו למסור את נפשנו על מזבח האומה...״

להיחלץ, להיחלץ מן המיצר, מהשנאה, מהבדידות! לברוח מהצללים, צללי מוות ותפתה, הרודפים אחריהם. אך לאן? לאן?

„לאן?״ — **שואלת במכתבה מאוגוסט 1946 מינה דבורצקי־ריקליס היושבת בוורשה** — „זה שנה וחצי נמצאת אני בוורשה ואוספת מטעם הוועדה ההיסטורית חומר על הזוועות. אנו כאן משמשים לא רק המזבח והקרבנות, אלא גם הכהן הגדול... והנה נדמה היה, שראויים אנו כבר למנוחה פורתא, לריכוז מחשבותינו ולתהייה על עולמנו שחרב. אך עוד לא נמלאה הסאה. גורלנו מטלטלנו הלאה. ובכן, שוב הילקוט על השכם. אך לאן? ולמי? — בין שיש למי לנסוע ובין שאין — יש הכרח להמשיך. זוהי המערכה השניה של הטרגדיה. מסיביר ארץ הכפור ומאוזבקיסטן ארץ־השרב, מיערות ומבונקרים התאספה הנה שארית־הפליטה מתוך תקווה, שאפשר יהיה פה להניח את הראש. אך נתקלים כאן ב„קבלת־פנים״ כזאת, שיש הכרח לברוח אפילו „וואו דער פעפער וואקסט״... דומים אנו לאנשים שקפצו מרכבת מהירה, שברו את ידיהם ורגליהם ומנסים על קביים לדלוק אחרי החיים...״

והנה המכתב האחרון מסלונים. פסח אלפרט, מאחרוני היהודים בסלונים הלא־יהודית, שישבו שם שרידים אחרונים, כביכול, מתקופה טרום־היסטורית, כמוצג ארכיאולוגי, — החזיק איכשהו מעמד עד 1947 בעיר־הרפאים, עד שהחליט, עם עוד כמה נפשות מהאחרונות לנדוד לפולין. „רפטריאציה״ קראו לנסיעה זו, ובתו של אלפרט רומזת במכתבה האחרון מסלונים, לפני צאת המשפחה משם, טיבה של „רפטריאציה״ זו מהו: „כולנו, שרידי היהודים מסלונים, החלטנו לעבור עכשיו דרך קשה, ונגיע למטרתנו, — ויהי מה! ניפגש כולנו, כולנו בארצנו הקדושה״.

אליהו גרייבר, נצר למשפחה עתיקה וענפה מסלונים, כותב מפולין. מכתבו מתחיל בהתרפקות לירית על זכר העיר וגומר בהסתערות־אונים לפריצת החומה ולהעפלה ארצה, להקרבת החיים שניצלו מגיא־הטבח על מזבח המולדת.

אברהם ביטנסקי כותב בינואר 1947 מלודז: „אני כותב עברית, כי זה חוב קדוש עכשיו לכתוב עברית. חזרתי מבווריה לפולין. מתי אגיע לארץ־ישראל לא ידוע לי, אך אגיע! יש לי חוב גדול כלפי עמי הנידח. במשך הרבה שנים לא רציתי לדעת ולא הבנתי שאני יהודי. הכרתי המעמדית הקיצונית מנעה ממני לראות את הדברים באספקלריה יהודית. אבל הנה הגיעה העת לעשות את הווידוי הפוליטי שלי. אני מאמין היום בתחיית העם היהודי על אדמתו! לך ותמסור לידידינו המשותפים, שאברשה משנת 1947 איננו עוד אותו אברשה משנת 1932. נשתנו דעותי תכלית שינוי״...

ברוך משנה העתים! הטועים והתועים חוזרים בתשובה, אך תמורת איזה מחיר? איזה לקח מר, כמים המאררים, ניתן לישראל!

על זה רומז גם הפליט יצחק רבינוביץ, הכותב לארגוננו ממחנה אשווגה: „כל יהודי שנשאר בחיים חייב להילחם — אך לא למען זרים! לא כמו שעשה עם ישראל עד עתה! כל אחד מאתנו, יוצאי הגיטאות והיערות, חייב להמשיך את הקרב למען עמו הוא! — — —״

נחה סידרנסקי מספרת על הפגישות הנרגשות של פליטי סלונים, המתאספים בביתה אשר בוואלבז׳יך, מקום מגוריה בפולין: „והסלונימאים מבקרים אותנו לעתים. היו אצלנו מוניה משל, משה חיגרין, אידה זליקובסקי, אליהו קוניצה. ארבעה לילות וארבעה ימים ישבנו גם בכינו בזכרנו את סלונים. — — — הגענו הנה לפולין, אך בית לא מצאנו פה. הלב שותת דם למראה הגרמנים שנשארו בסביבה זו, והפולנים, שותפיהם לרצח, מתהלכים כאן ומתענגים על כל טוב. תוקפים הגעגועים לבית טוב, אמיתי, אנושי, — מתי כבר נגיע לקץ הנדודים?״

צללי העבר וזכר האציל והיפה שביהדות סלונים רדפו גם אחרי ד״ר ש. ווייס ז״ל, יוצא גליציה ועסקנה של קהילת סלונים בתקופה שבין שתי מלחמות־העולם, שכתב לארגוננו ביום 16 במאי 1947: „ידידי הטובים! הייתי כל־כך רוצה להשיח את לבי לפניכם! גר הייתי בסלונים, זר מגליציה שנקלע לבין „ליטבקים״ וכעבור זמן־מה הייתי לתושב, ששמח בשמחותיכם וכאב את כאבכם. השנים שחייתי בסלונים היו הטובות בחיי, ונשארתי נאמן למסורת הסלונימאית עד היום הזה!״

הגעגועים ליהודי סלונים הפשוטים, העממיים, אנשי המסורת והשרשים העמוקים, אינם נותנים מנוח ליצחק שימשלביץ, שהגיע עם ישיבת מיר משאנחיי לאמריקה: „פה, בניו־יורק ההומיה, ביקשתי את אחי ילידי סלונים, אבל לא מצאתים. אמנם, ביקרתי את ה„סו־סייטי״ של יוצאי סלונים, אבל לא הכרתי בהם את דיוקנם של יהודי סלונים היקרים. נחמתי רק בכם, אחינו יוצאי סלונים בארץ־ישראל. מעשיכם יעידו על מורשת־אבות שנחלתם. תמשיכו את שרשרת־הזהב שלא תינתק לעולם!״

בינתיים ממשיכים פליטי סלונים בפולין להריץ מכתבי־אנחות. בנימין יזרסקי כותב על העוני השורר בקרב הפליטים, על האנטישמיות מסביבם. אביו, ניסן יזרסקי, שולח שורות מלאות ייאוש. חותנו יוסף ארקין שואל, אם יזכה עוד להגיע ארצה.

בנימין רביצקי כותב מוורוצלב ביולי 1947: „אנו נושמים כאן עדיין את אווירת הכלייה של סלונים. לצוענים דמינו, לאבק־אדם הנישא על פני דרכים...״

ורק הפרטיזנים מבין הפליטים נושמים עדיין את אוויר יערות־הנקמה שבהם היו שרויים במשך שנים. בתוך העוני, הייאוש, הציפיה והגעגועים הם מעלים את זכר מלחמת־הנקם בצורר הנאצי. אש זו שבלב מנחמת ומחממת אותם בגלותם.

כותב שמאי אוסטרובסקי במכתבו מלודז בינואר 1947:

„ראיתי במו עיני כיצד הובילו את ילדי למוות. **עד היום אינני מבין**, איך ניצלתי ואיך לבי לא נתפקע. אני ואשתי ובתי הצעירה נמלטנו ליער עם נשק ביד. נלחמנו במסירות־נפש ובהתלהבות־נקמה. ביום 20 במארס 1943 נפלו אשתי ובתי בקרב. הוספתי להילחם ביתר און וגבורה. הרגתי גרמנים, נקמתי נקמת דם יקירי״.

אליהו גרייבר, שהיה חייל סובייטי, מספר על מעשה־נקמה שביצע בחזית, בכפר ליד מוהילוב: „נבחרתי כראש חוליה של 7 חיילים לשליחות־סיור בכפר שהיה בידי הגרמנים. זחלנו על ארבע והגענו למבואות הכפר. ראינו את השריונים ומנינו כ־15 נאצים, שהיו מוקפים בנות הכפר, אשר התידדו עם חיילי האויב. בעיצומו של המשתה לכבוד הגרמנים, כשיצאו בנות הכפר בריקודים עם הרוצחים, נתתי לחיילי פקודה: אש! ומיד המטרנו עליהם כדורים ורימונים. באותו רגע עמדו לנגד עיני הורי, אחי ואחיותי המעונים...״

ריטה מוקאסיי, שישבה עדיין בקיץ 1947 במחנה־פליטים בהוכלאנד שבאיזור הכיבוש האמריקני בגרמניה, נזכרת אף היא בקרבות המיואשים של צעירי סלונים ביערות הסביבה ומעלה את דמותו של הלוחם והנוקם בן־עירנו זליג מיליקובסקי, שנפל במלחמת־הקודש:

„לזליג מיליקובסקי זכויות גדולות בארגון תנועת־המחתרת בגיטו. לפני המלחמה היה חבר ב„פרייהייט״ וב„פועלי־ציון״. מקצועו — נגרות. נשא אשה ושמה לובה והיו לו שני ילדים, הרשלי וזיידלה, שניהם שופעים חן יהודי. האשה והילדים ניספו באחת השחיטות, זליג נשאר לבדו. במעונו הדל ברחוב ההר, „אויפן באַרג״, חפר מרתף עם מבוא מוסווה, כשאסור היה כבר ליהודים לגור בסביבה זו, סידר שם זליג מחסן נשק, שחברי המחתרת היו מצליחים לרכוש ולאסוף מתוך סיכון רב, ממחסני הנשק שבמחנה השלל הגרמני בזאמושצ׳ה.

מקובל אצל אומות־העולם, שהיהודים הם פחדנים. ובכן, אף אומה לא הראתה, מבחינת אומץ־הלב, מה שהוכיחו צעירים יהודים אלה. שוו־נא לעצמכם: רחובות סלונים מלאים גרמנים ושוטרים ביילורוסיים, ובאמצע הרחוב צועד בחור, או בחורה, יהודי נושא מגן־דוד צהוב, חוזר מן העבודה עייף, רעב, צועד מנודה ונרדף בין חיות־הטרף שמסביב ומתחת לבגדיו חבויים חלקי רובה, כדורים, רימונים. עיני הנאצים והשוטרים נתקעות ביהודי, חודרות אותו, והלה צועד באמצע הרחוב, בין המדרכות, שולט בעצביו כדי לא לעורר חשד בהליכותיו, בתנועותיו, במראהו.

מחסן־הנשק במרתפו של זליג מיליקובסקי גדל והולך. מאותו מרתף גם הופנו קבוצות הצעירים ליערות, לפרטיזנקה.

לבסוף נודע לגרמנים מקום המחבוא, אך זליג הצליח ממש ברגע האחרון להימלט היערה. היה זה ב־20 באוגוסט 1942. זליג הצטיין ביער בגבורה עילאית. הוא נפצע, החלים מפצעיו והמשיך במלחמת־הנקם. השתתף בהרבה קרבות והתהלך תמיד כשחיוך קל מרחף על שפתיו ומכונת־היריה צנוחה מעל שכמו, כאילו לא היה לה כל משקל. ידוע, שהוא הוריד לפחות 20 רכבות גרמניות מהפסים.

באפריל 1944, כשפלוגות הפרטיזנים צורפו לצבא האדום, הלך גם זליג להמשך המלחמה ובקרב על ביאליסטוק נפל, מתוך הכרה שנקם נקמת עמו״.

בגלים ובזרמים שונים זרמו פליטינו ושרידינו מפולין, בדרכם לארץ המפלט, דרך גרמניה, אוסטריה, איטליה. בכל אחת מארצות אלו התרכזו „קיבוצי סלונים״ בזעיר אנפין, „קיבוץ״ סלונימאי כזה היה גם באשווגה ליד קאסל. מאותו מחנה כתבו שאול סוקולובסקי, נח דובקובסקי, ברל רוסטוצקי, משה פשקין מכתבים מלאי ערגה לארץ. גם ממחנות אוסטריה ואיטליה מגיעים מכתבים דומים, מאביגדור פיין ומד״ר אליעזר אפשטיין. כל אחד מהכותבים מביע שמחתו למקרא הביולטין שלנו, אך עיקר הגיגיהם נתון לעליה, כדי להצטרף ליישוב ולמאבקו.

להצטרף, להגיע, ויהי מה. לזכות ולדרוך בהקדם על אדמת המולדת. והארץ סגורה ומסוגרת. אך יש „בריחה״ ועליה ב׳, דרך הרי האלפים, מנמלים חבויים בארצות ים־התיכון, משם מפליגות אניות־הצללים עם מטען המעפילים שעליהן.

רבים הצליחו להגיע עם העפלתם לארץ, אך גדול היה מספר פליטינו שנקלעו לקפריסין. שוב מחנות, גדרות־תיל, חיי ניוון ובטלה. כמה עשרות סלונימאים נתקבצו במחנות קפריסין, ואף הקימו להם ארגון משלהם, עם יו״ר ומזכירות.

מזכירת ארגון הסלונימאים בקפריסין, ריבה פפרקרנץ, כותבת ביולי 1947:

„ערכנו כאן אסיפת־אבל ביום השנה לשחיטת יוני־יולי בסלונים. התפללנו והזכרנו את הקדושים. יבש מקור הדמעות בעינינו״.

באוקטובר של אותה שנה נתקיימה אסיפת „יזכור״ משותפת לכל יוצאי מערב־ביילורוסיה. באותו מעמד הועלה זכר הקדושים, ועד שעה מאוחרת בלילה סיפרו שרידי הערים השונות על חיי הגיטו, על השחיטות ועל מעשי ההתנגדות ומלחמת הפרטיזנים.

תוך ישיבה במחנה בקפריסין כותב בן־עירנו ליפא מורדוכוביץ זכרונות על כל שעבר עליו בשנות המלחמה בגיטו סלונים. הוא ניצל מכל ה„אקציות״, ברח עם אחיו לרוז׳נוי, ומשם דרך וולקוביסק לביאליסטוק. שם הסתדר בעבודה עד להשמדתם של יהודי ביאליסטוק. באחת האקציות נלקח עם אחיו והם הובלו, עם מטען גדול של יהודים, ברכבת לטרבלינקה. בדרך קפץ מהרכבת, יחד עם אחיו ועם איש סלונים פולה זקהיים. את אחיו איבד בבריחתו מפסי הרכבת ליער. עם עוד כמה מהנמלטים הצטרף לפרטיזנים, נלחם בגרמנים וזכה ליום השחרור.

את זכרונותיו העביר לועד ארגון עולי סלונים.

על הרוח שפעמה בלבות היושבים בקפריסין למשמע הבשורה על החלטת האו״ם בליל ה־29 בנובמבר 1947 מספרת רבקה פפרקרנץ במכתבה מיום 3 בדצמבר:

„באותו לילה, בשעה שתיים אחרי חצות, עמדנו כולנו קסומים והאזנו לשידור הראדיו. במחנה הודלקו מדורות, רקדנו ושרנו, וכאילו מעצמה התארגנה תהלוכה עם דגלים. קשה למסור על מצב־הרוח השורר בקרבנו, וכל אחד מאתנו מרגיש, שהנה גם יום פדותנו אנו וצאתנו ממחנה מביש זה הולך וקרב — — —״

אך השחרור מתעכב. אין הרשות המנדטורית ממהרת להתיר את האזיקים מהמעפילים. מכתביהם של בני־עירנו ממחנות קפריסין מלאים מרירות, אך יחד עם הרוגז מתחשלת בלבם השאיפה ללחום את מלחמת עצמאותה של ישראל.

שרידי סלונים היו גם בין כלואי עתלית וישבו ארוכות במחנות, כשעיניהם כלות ורואות את הארץ דרך גדרות־התיל. גם משם היו מגיעים לארגוננו המכתבים הכתובים בדמע ודם. באוגוסט 1947 כותבת משם זינה זבינוביץ (נכדתו של ר׳ משה אַסטרינסקי מסלונים): „קו־האור היחידי בשבילי הוא מכתבכם. זה כל אשרי וכל שמחתי. פה מהלכות שמועות שונות על שחרורנו, — אך כפי הנראה אין להן כל שחר. אנו יושבים על אדמת־ישראל, אך איננו נושמים את אווירה. כבר נמאס לנו לשבת כאן. כל שנותי הצעירות עוברות מאחורי חוטי־תייל! — — —״

אך יש גמול לשרידים, ויש גמול לצפייה הארוכה, האכזרית! בלי ספק מסמלת זינה זבינוביץ בקריאות־החדווה שלה, עם צאתה ממחנה עתלית, את כל שרידינו ופליטינו המעונים, שזכו והגיעו לארץ־מבטחים. ביום 24 באוגוסט 1947 היא כותבת לארגוננו: „האח, שמחתי — שמחתכם! עיני נפקחו לראות! מיד כשיצאנו מעתלית נשמתי לתוכי מלוא ריאותי את אוויר הארץ! ומראות הארץ עברו נגד עיני שלא שבעו לראות. כדאי היה כל הסבל, כדי לראות את ארצנו היפה, את בתינו, שדותינו. אני מסתכלת בחברי מהמחנה ואינני מכירה אותם. כה השתנו, כה גבהו עיניהם! שוב אנו בני־חורין!״ — — —

תמו הצרות ותמו צרורות המכתבים. בצהלה הגדולה עם היציאה מאפלה לאור גדול, עם תום האפופיאה שאין דומה לה, הגנוזה במאות המכתבים שציטטנו חלק מהם לעיל ושהגיעו לידינו במשך שלוש שנים מיום שחרורם מעול הנאצים עד לקום מדינת ישראל, — מסיימים אנו את פרשת הקורספונדנציה.

בצרורות מכתבים אלה גלומה דמות החתך, שניסינו להעלות מנבכי נשמתו של דור השרידים, דור גדול ואומלל, אך גם נשגב, דור השואה והכלייה, אך גם דור הגאולה והקוממיות — ד ו ר נ ו!

תוכן הענינים

השלטון הסובייטי וגלות סיביר

כליון יהודי סלונים

בגיטו ובבונקר, במחנות וביער

קדושים וטהורים

עדותם של הרוצחים

יומנים וזכרונות

על תילי החרבות

בדרך לא־דרך לחוף המולדת

דפי הנצחה

אנדרענק-בלעטער

IN MEMORIAM

חיים אוורבוך ז״ל

יושב ראש ארגון עולי סלונים בישראל

נפטר ברמת־גן ביום ששי כ״ט אדר תשכ״א (13.3.1961).

חיים אוורבוך ז״ל היה בין מייסדי ארגון עולי סלונים בישראל ושימש כל השנים יו״ר הארגון.

הוא שהוציא לאור את הבולטין של הארגון בישראל, והיה בין היוזמים של „פנקס סלונים״ ויו״ר ועדת המערכת.

חיים אוורבוך יכול היה לשמש אב־טיפוס לכל בחור וטוב בישראל, ביושרו, בנאמנותו, בחברותו, בטוב לבו ובאהבתו לזולת. בו נתגלמו הרבה מסגולותיה האפייניות של יהדות ליטא ורוסיה הלבנה. עממי היה, איש המשמעת ומילוי החובה. דיבורו בנחת ובהשקט, דבריו משכנעים בפשטותם ובתמימותם. נאמן לרעיונותיו ולצו מצפונו היה הוא תמיד ראשון לביצוע ולא דרש מאחרים אלא מה שקיים בעצמו תחילה.

ציוני היה מנעוריו. בראשית 1916, בימי הכיבוש הגרמני בסלונים, נתן יד להקמת התנועה הציונית „הרצליה״ והיה בין מייסדי האגודה „עבריה״ לדיבור עברי, וגם הרבה לדבר עברית. התיצב בראש „מגן דוד אדום״ בסלונים, אשר ריכז אז את כל העבודה הסוציאלית בעיר הכבושה והנגועה בעוני ובמחלות. הוא אירגן את הנוער לחלוקת בגדים ומזון לנזקקים, להגשת עזרה לחולים, כשמחלות הטיפוס והשחפת פשטו בעיר. לפיקוח סניטרי בבתי דלת העם וללינות סעד אצל החולים. גם בייסוד שני בתי הספר העבריים לנערים ולנערות בסלונים רב היה חלקו של חיים. ב־1919, בעצם ימי האנדרלמוסיה באיזור, נוטל חיים תרמילו על גבו ומקלו בידו ויוצא בדרכים לא־דרכים לארץ ישראל. כאן הוא מטיל על עצמו תפקידים חדשים, מקים את קבוצת סלונים לבנין, אשר השתתפה גם בהנחת יסודותיו של בית הכנסת הגדול בתל־אביב, נעשה פטרון ודואג לעולים החדשים מסלונים ומסייע בידם להתגבר על קשיי הקליטה. חיים אוורבוך, ותיזכר לטובה צפורה קפלן, היו הכתובת לעולה החדש מסלונים בראשית צעדיו בארץ.

כשנתגלתה האפשרות בשלהי מלחמת העולם השניה למשלוח חבילות לרוסיה, אירגן הוא את מפעל החבילות לבני סלונים ברוסיה והוא שנפגש עם פליטי השואה הראשונים במחנות קפריסין. ברצינות ובמלוא האחריות התייחס לתפקידו כיו״ר ארגון עולי סלונים בישראל, זימן בהקפדה את הכינוסים השנתיים של הארגון, ושמר על הקשר עם יוצאי סלונים בתפוצות. הוא השקיע עבודה מרובה — מאמץ רוחני וגופני — באיסוף החומר על השואה, בגביית עדויות מהניצולים ובריכוז התמונות לאלבום. בכל ימי מחלתו, תוך יסורים קשים, התעניין בפרטי העריכה של ה„פנקס״ וההדפסה וצר מאוד שלא זכה לברך על המוגמר.

את חליו נשא בדומיה, בת צחוקו לא משה מפניו, ונזהר מלהטריד אחרים ומלהדאיגם.

עולי סלונים בישראל ויוצאי סלונים בתפוצות יזכרו את חיים ביקר ובאהבה.

מצבה לזכר קהילת סלונים

לבנו שותת דם לזכר יקירינו, בני משפחותינו, קרובינו, וידידינו שנספו ע״י
חיות־הטרף הנאצים יחד עם כל קהילת סלונים הקדושה.
לנצח ינון שם הקדושים וזכרם לא יסוף מקרבנו.

יוצאי סלונים אשר בארגנטינה

אדיינקמאל פארן אנדענק פון קהילת סלאנים

ס׳בלוטיקט דאָס האַרץ צום אָנדענק פון אונדזערע טייערע קרובים און
פריינט וואָס זיינען אומגעקומען דורך די נאַצישע בעסטיעס אין דעם חורבן פון
דער גאַנצער אידישער געמיינדע אין סלאָנים.
זייער אָנדענק וועט קיינמאָל נישט פארשווינדן פון אונדזער זכרון.

סלאנימער אידן אין ארגענטינא

על אלה נפשי בוכיה, מיאנה להינחם

אבי עטרת ראשי ר׳ זלמן בר׳ משה־גרונם איבנסקי ז״ל,
איש האשכולות, גברא רבא לאוריתא ורב־הפעלים;
אמי האהובה פייגה־מלכה ז״ל לבית וינשטיין;
אחי התורני אליהו, אשתו יוכבד לבית פוקס וילדיהם;
אחי המשכיל והחכם אברהם, אשתו לבית מרקוזה וילדם;
אחותי עלקה ובעלה פרץ סירוטה וילדיהם;
אחותי סוניה ובעלה הירש גורלסקי ובתם;
אשת נעורי ליזה לבית לחוזביאנסקי;
בני בכורי מחמל נפשי, צבי, שכשמו כן היה צבי תפארת ישראל.

זכרונם שמור לנצח בלבי ובלב כל בני משפחתי

קלמן איבנסקי

יושבים בשורה למטה, מימין לשמאל:
יוסף זקהיים, אשתו רוזה זקהיים (לבית איבנסקי), בנם שפסיל זקהיים, מיכל איבנסקי, זלמן איבנסקי, אשתו פייגה־מלכה וד״ר ליזה איבנסקי (לבית לחוזביאנסקי).

עומדים בשורה למעלה, מימין לשמאל:
הילדה סוניה זקהיים, אברהם־מאיר איבנסקי, הילד צבי (הניוש) איבנסקי, הילדה קנדה גורלסקי, סוניה גורלסקי (לבית איבנסקי), גרישה גורלסקי, אליהו איבנסקי.

דוד יעקב אברמובסקי, יוסף אברמובסקי ושפרינצה גרוס

מנציחים את זכר יקיריהם בני משפחתם שהושמדו ע״י הנאצים ימח שמם.

עומדים בשורה ראשונה (למעלה) מימין לשמאל:
חיה־לובה, אשת דוד אברמובסקי, נספתה בי״ד תמוז תש״ב;
אחינו ברוך אברמובסקי, נספה בכ״ב תמוז תש״א;
שפרינצה גרוס (אברמובסקי), גרה בבנימינה;
יוסף אברמובסקי, גר בזכרון־יעקב;
אחותנו דבורה טרויצקי (אברמובסקי), נספתה בי״ד תמוז תש״ב;
גיסנו יוסף טרויצקי, נספה בד׳ אייר תש״ג;
גיסתנו מרים אברמובסקי (שלפוק), מתה מפצעיה בכ׳ תמוז תש״א.

יושבים בשורה שניה מימין לשמאל:
דוד יעקב אברמובסקי, גר בבנימינה;
אבינו שמואל־זלמן אברמובסקי, נספה בכ״ב תמוז תש״א;
אחותנו חנה אברמובסקי, נספתה בי״ד תמוז תש״ב;
אמנו דינה אברמובסקי, נספתה בכ״ח תמוז תש״ב;
אחינו שמעיה אברמובסקי, נספה בד׳ אייר תש״ג.

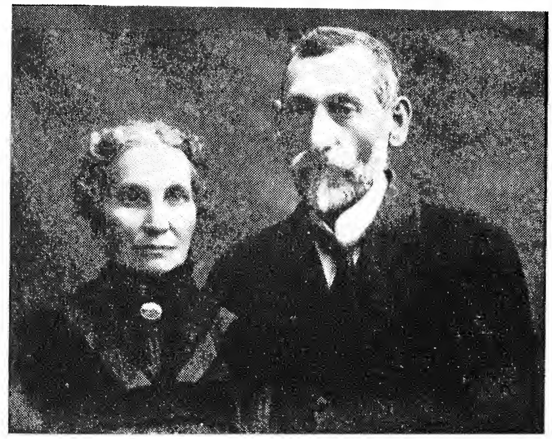
בשורה שלישית (למטה) מימין לשמאל:
הלל ואברהם, בני דוד יעקב אברמובסקי, נספו בי״ד תמוז תש״ב;
בתיה, בת דבורה טרויצקי, נספתה בי״ד תמוז תש״ב;
זליג בן שמעיה אברמובסקי, נספה בי״ד תמוז תש״ב.

גדול הכאב ואין לנו ניחומים

זכר

משפחת ר׳ שמעון־אהרן (שימענארע) ומרי אורלינסקי הענפה:
הורינו, אחינו, אחיותינו וצאצאיהם, אשר נספו בשואה ואשר נפטרו.

זכרם חרות על לוח לבנו

הורנו ר׳ שמעון־אהרן (שימענארע) אורלינסקי ואמנו מרי, לבית פשקין ז״ל

אסיה, בת אידה וברל סמזונוביץ, נכדת אחותנו אסתר קרמן, נספתה בגיטו סלונים ז״ל

בישיבה מימין: אחותנו אסתר קרמן, (נספתה בגיטו סלונים; אבינו ר׳ שמעון־אהרן אורלינסקי, נפטר בשמיני־עצרת 1930;
אמנו מרי ואחינו פסח, נספו בגיטו סלונים;
בעמידה מימין: אברהם אורלינסקי, נמצא בישראל: אחותנו שרה פייגין, נספתה במחנה־ריכוז; אחינו הלל, נעלם ולא נודעו עקבותיו בברית המועצות; אחותנו רחל, נספתה עם בעלה יוסף צפח, עם בנם סיומה ועם בנותיהם פייגל ורוזה בגיטו ברנוביץ ז״ל;

בישיבה מימין: אמנו מרי אורלינסקי; בן־דודנו שמעון־אהרן פשקין (אמו נפטרה בלדתה אותו), גדל והתחנך בבית הורינו, אביו נספה בגיטו סלונים; אחותנו אסתר קרמן;

בעמידה מימין: בנות אחותנו אסתר קרמן: אידה סמזונוביץ, חנה קרמן ושרה וינשטיין.
בעלה של שרה, לחם בצבא ברית־המועצות ונפל בקרב, ז״ל.

המנציחים: משה אורלין־אורלינסקי, ריבה אורלין־אורלינסקי, בארצות־הברית
אברהם אורלינסקי, בישראל.

זכר עולם

להורינו ואחיותינו היקרים שנספו, נהרגו ונפטרו:

אמנו יהודית (יודעס) אייזנשטדט ז"ל, נפטרה בסלונים

אבינו אריה־לייב אייזנשטדט ז"ל, נפטר ולא נודע מקום קבורתו

אחותנו רוזה אברמסון (לבית אייזנשטדט) ז"ל, נספתה בגיטו סלונים

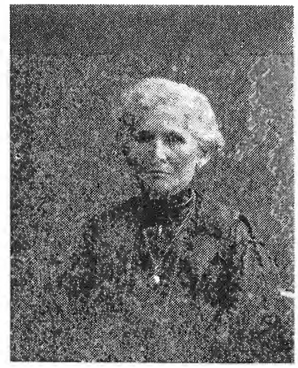
אחותנו בטי גול (לבית אייזנשטדט) ז"ל, נספתה בוורשה בעת ההפצצה בשנת 1939

המתאבלים וממאנים להינחם:

מניה אלפר (לבית אייזנשטדט) ומשפחתה, תל־אביב;
ד"ר אבא אייזנשטדט ורעיתו, מונטריאל, קנדה;
ד"ר דורה ביליג (לבית אייזנשטדט) ומשפחתה, תל־אביב;
גניה קלמן (לבית אייזנשטדט) ומשפחתה, תל־אביב;
פליקס אייזנשטדט ומשפחתו, תל־אביב;
אורי (קובה) אייזנשטדט ומשפחתו, פירט — אוסטרליה.

על אלה לבנו דוי, כי גדול כים שברנו

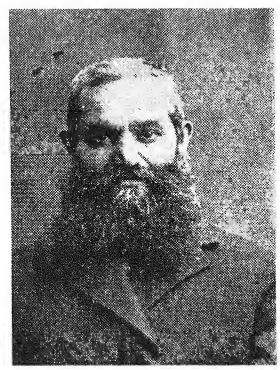
הלא הן משפחות גולדפרב ובטלן המפוארות, שיד המרצחים הונפה עליהן:

פעשע בטלן ז״ל, בצעירותה נתאלמנה מבעלה, ניהלה בעצמה בית־מסחר לקמח וכלכלת משפחתה הגדולה היתה מוטלת עליה, אשת חיל, יפת תואר ופקחית, היתה מפורסמת בנדבנותה ובמעשיה הטובים.

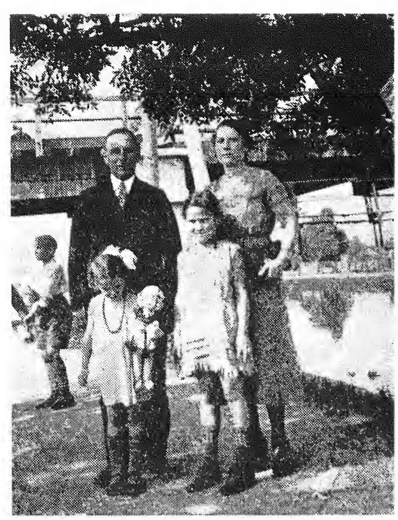
מימין לשמאל: אליהו בטלן, בתו אדיה, אשתו נחמה (לבית רבינוביץ), בנו משה, ז״ל.

ר׳ יעקב גולדפרב ז״ל, מראשי קהילת סלונים הקדושה, ירא־שמים וחסיד, נדבן ועוזר לדל, הצטיין במידותיו התרומיות.

חנה, אשת ר׳ יעקב גולדפרב ז״ל, עזר לבעלה ומסייעת ביד נדיבה במפעלי צדקה וחסד.

יזרניצקי ליבע (לבית בטלן), הבת יוטה, בעלה יוסף יזרניצקי והבת ריבה, ז״ל.

שורה ראשונה מלמעלה מימין לשמאל: צבי גולדפרב, חיים גולדפרב, בצלאל מגדל ואשתו איטקה לבית גולדפרב. שורה שניה: רבקה גולדפרב, הינדה קפלן (נמצאת בישראל), חיים סלובטיצק ואשתו טישקע (לבית גולדפרב). שורה שלישית: אהובה איזנשטדט (נמצאת בישראל), יהודית איזנשטדט (נפטרה בישראל), רבקה מגדל, גניה מגדל, ליובה גולדפרב.

לנצח ינון שמם

אלה נזכרם ולא נשכחם

משפחת ר׳ חיים בן הרב משה־יצחק גרודנצ׳יק ורעיתו פסיה בת הרב אהרן־יהושע דינס ז״ל,
אשר נספו ביחד עם כל קדושי קהילת סלונים, זכרם ינון לנצח.
אבינו ר׳ חיים גרודנצ׳יק ואמנו פסיה, ביתם היה פתוח לרווחה לכל קשה־יום, מוקירי תלמידי־חכמים, על שולחנם סעדו תמיד בחורי־ישיבה וכן תמכו בישיבת סלונים ובמוסדות צדקה.
ברוח זו חינכו גם את בניהם.

הורינו היקרים
ר׳ חיים ופסיה גרודנצ׳יק, ז״ל

מ י מ י ן : אחינו משה, אמנו פסיה, אבינו ר׳ חיים, גיסתנו גיטה לבית פיינשטיין, בעלה־אחינו אהרן ואחינו בן־הזקונים בניה׳לה, ז״ל.

סדר פסח מסורתי, בבית ר׳ חיים ופסיה גרודנצ׳יק ז״ל

מ י מ י ן : בן־דודנו שמעון מורקעס (צלם), אחינו משה (בייטשע), אחינו הבכור אהרן, אשתו גיטה לבית פינשטיין, אמנו היקרה פסיה, אבינו היקר ר׳ חיים, מיכאל גרודנצ׳יק (נמצא בישראל), אחינו שמואל (מויקע, נמצא בברית המועצות), דודתנו אלטע רבינוביץ (די מאָסקווער), אחינו בן־הזקונים בניה׳לה, ז״ל.

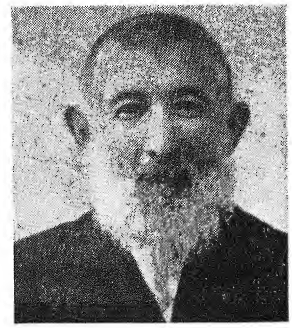
נזכרם לעד

ה מ נ צ י ח י ם : אידה ברשקובסקי־גרודנצ׳יק, מיכאל גרודנצ׳יק (נמצאים בישראל)
ושמואל (מויקע) גרודנצ׳יק (נמצא בברית המועצות).

לזכר הורינו שנפטרו

ולזכר כל בני משפחתנו, שנהרגו על קידוש השם, זכרונם לברכה.

לעולם לא ימוש זכרונם מקרבנו.

אבינו מורנו

ר׳ אליהו מרדכי בר׳ יהושע דזנצלסקי ז״ל.
נפטר בסלונים, ביום י״ז אדר ת״ש.

אמנו

פריידל לבית ר׳ אברהם קפלן ז״ל.
נפטרה בסלונים ביום י״ד סיון תרפ״ו.

ואלה נהרגו על קידוש השם יחד עם כל קדושי קהילות סלונים וברנוביץ, ז״ל.

סוניה דזנצלסקי ז״ל

מינה דזנצלסקי

אשת יוסף דזנצלסקי ז״ל

יוסף דזנצלסקי, ז״ל

יהושע פשקין ז״ל

נאטע פשקין ואשתו אידה לבית דזנצלסקי, ז״ל

לייבע דזנצלסקי ז״ל

מרישע דזנצלסקי

אשת לייבע דזנצלסקי, ז״ל

המנציחים בצער: **המשפחות דזנצלסקי** (ישראל), **ברנדסטטר** (ארצות הברית), **אגולניק** (ישראל).

זכרון עד

למשפחה הענפה של מרדכי ושרה אגולניק ז״ל,
שנפלו על קידוש השם בידי הצורר ב־י״ב באב תש״ב, בסלונים.

ארץ אל תכסי דמם

שורה עליונה מימין לשמאל: יעקב מדזוביץ, ליבע וחיים דרצינסקי, גיטל אגוליק (בישראל), הירשל קרבלניק, פייגל קרבלניק (לבית אגולניק), שמואל אגולניק, אברהם גולדברג.
שורה שניה: פרל מדזוביץ (לבית רמסניצקי) ותינוקה, מערקע דרצינסקי (לבית רמסניצקי) ובתה אסתר, יהודה אגולניק (בישראל), מרדכי אגולניק, אריה אגולניק (בישראל), שרה אגולניק (לבית רמסניצקי), פייגל רוטשטיין (לבית גולדברג) ובתה רחל.
שורה שלישית: חסיה ומאיר — בתם ובנם של יעקב ופרל מדזוביץ, אהרן — בנם של חיים ומערקע דרצינסקי (חי בשיקגו ארה״ב), פייגל — בתם של חיים ומערקע דרצינסקי, לייבל קרבלניק — בנם של הירשל ופייגל קרבלניק ז״ל.

זכר קדושינו לברכה

מוקדש בצער ובכאב ע״י **יהודה וגיטל אגולניק**

זכר עולם

למשפחת משה־יוסף אגושביץ ז״ל, ואשתו צפורה (פייגל), תיבדל לחיים ארוכים, בישראל

שורה עליונה מימין: שמואל אגושביץ, אשתו גרונצ׳ה (לבית גרצובסקי), אריה אגושביץ — יבדל לחיים ארוכים, בישראל, בניהם: (בעמידה) יוסף, (בישיבה מימין): גדליהו, שלום ויצחק.

מוקדש בכאב ובצער ע״י בני המשפחה החיים בישראל:

האם השכולה צפורה אגושביץ ועל ידי בניה צבי ואריה

הנצחת הקדושים ממשפחת

המורה מאיר וולפוביץ ז״ל

מסלונים

ואלה שמות הקדושים:

אבינו המורה העברי הותיק והציוני המסור מאיר וולפוביץ.

אמנו הצדקת בלומה לבית ריז׳ין.

אחינו המורה העברי הצעיר נח וולפוביץ, אשתו סוניה וילדתם מימי.

אחותנו הטובה והמסורה רחל דוידובסקי ובנה אריה.

זכרונם לברכה

נרצחו על ידי הנאצים הגרמנים יחד עם כל קהילת סלונים הקדושה.

השם יקום דמם

זכרונם שמור לנצח בלבנו

הבן **ישראל וולפוביץ,**

הבת **עליזה לוריה,**

הנצחת הקדושים ממשפחת

המורה יעקב ריז׳ין ז״ל

מסלונים

ואלה שמות הקדושים:

אבינו המורה העברי הותיק והעסקן הציוני יעקב ריז׳ין.

אמנו היקרה ינטה.

אחותנו טהורת הנפש לולה קוסובסקי ובעלה עזרא.

זכרונם לברכה

נרצחו על ידי הנאצים הגרמנים יחד עם כל קהילת סלונים הקדושה.

השם יקום דמם

זכרונם שמור לנצח בלבנו

הבן **משה ריז׳ין,** רמת־גן

הבת **רבקה ברין,** עפולה

הנצחת קדושי משפחת גדליהו גבורין מסלונים

דודתנו זכת הנפש שרה, לבית ריז׳ין, בעלה הישר באדם גדליהו גבורין בנם אריה ובנותיהם מרים ולאה, זכרונם לברכה.

נרצחו על ידי הנאצים הגרמנים יחד עם כל קהילת סלונים הקדושה

השם יקום דמם

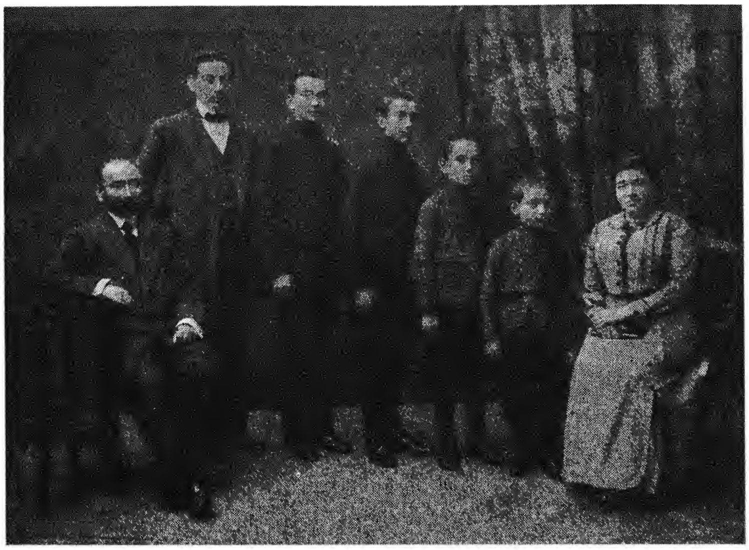
זכרונם שמור לנצח בלבנו

משפחות: **ישראל וולפוביץ,**
משה ריז׳ין,
עליזה לוריה
ורבקה ברין — בישראל

נר־נשמה למשפחות וולפיאנסקי—אודאלי

אבינו מורנו ר׳ יצחק־יעקב וולפיאנסקי,
אמנו חיה־רייזל לבית אודאלי,
אחינו ישראל, אשתו פעניה (לבית גלושביצקי) ובניהם יוסף וצבי,
דודנו ר׳ אלטער אודאלי,
בתו רבקה, בעלה וועלוועל אפשטיין ובתם סוניה,
חיים אודאלי (בנו של אלטר אודאלי) ואשתו הינדה.
ת. נ. צ. ב. ה.

מוזכר ע״י **יהושע אלוף ובנימין וולפיאנסקי**, תל־אביב

משפחת וולפיאנסקי בשנת 1914
מימין לשמאל:
אמא — הושמדה בסלונים,
בנימין — (כיום בארץ),
יוחנן — נספה ברוסיה באחד ה״טיהו־רים״,
איזיק — (כיום בארץ — יהושע אלוף),
ישראל — הושמד עם משפחתו בסלונים,
ראובן — נפטר ברוסיה,
אבא — הושמד בסלונים.

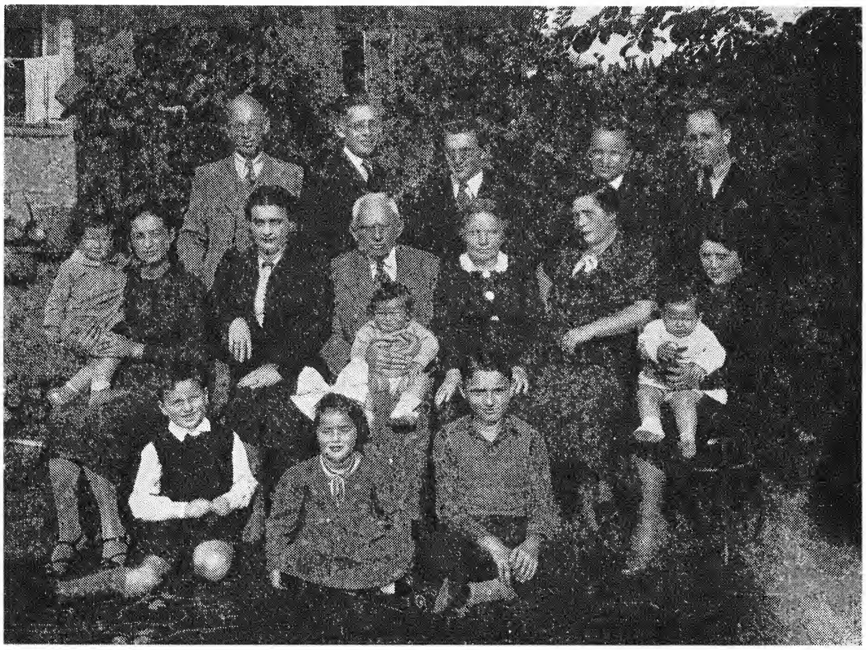
משפחות וולפיאנסקי—אודאלי בשנת 1925

יושבים מימין לשמאל:
אבא, ר׳ יצחק־יעקב וולפיאנסקי,
אמא — חיה רייזל (לבית אודאלי),
הסבתא —ביילע וולפיאנסקי (נפטרה לפני השואה),
הדוד — ר׳ אלטר אודאלי ואשתו מינה (נפטרה לפני השואה).

עומדים מימין לשמאל:
(ייבדלו לחיים ארוכים — בנימין וולפיאנסקי, הינדה אלוף ויהושע אלוף — וולפיאנסקי),
הילד יוסף והוריו — פעניה לבית גלושביצקי וישראל וולפיאנסקי, רבקה אודאלי־אפשטיין, חיים אודאלי.

נר-זכרון

למשפחת ישראל ויענטע גלושביצקי ז״ל, שהושמדה בגיטו סלונים.

שורה עליונה מימין: גיסנו נחמן צייטלין, גיסנו צבי (הירשל) גולדפרב, יוסף גלושביצקי (נמצא בישראל), אחינו יצחק גלושביצקי, גיסנו ישראל (סאליע) וולפיאנסקי.

שורה שניה בישיבה — מימין: אחותנו חיה צייטלין ובתה, אחותנו סאניע גולדפרב, אמנו יענטע לבית צלניק, אבינו ישראל, על ברכיו — נכדתו — בתה של סאניע. אחותנו פעניה וואלפיאנסקי, גיסתנו מאניה גלושביצקי לבית דרצ׳ינסקי ובתה.

שורה שלישית מימין: יוסף — בנם של פעניה וישראל וולפיאנסקי, דורה — בתם של סאניע וצבי גולדפארב, צבי — בנם של פעניה וישראל וולפיאנסקי.

הוקדש ע״י **אברהם ויוסף גלושביצקי**

זכרון עולם

למשפחת מרדכי ולאה גולדינברג ז״ל (בעלי בתי חרושת לעורות ומנסרה בסלונים):

ר׳ מרדכי גולדינברג, נספה במיידנק בשנת 1942; אשתו לאה, נפטרה בשנת 1937 בסלונים; חיים בר׳ מרדכי גולדינברג; אשתו רבקה לבית סלפיאן ובנם יוסף, נספו באוקראינה; סוניה שפירא, לבית גולדינברג, נספתה במיידנק בנובמבר 1943; בעלה יוסף שפירא, נרצח בידי פורעים אוקראינים בשנת 1920; אפרים בר׳ מרדכי גולדינברג, הוגלה לרוסיה ומת בבית סוהר בסיביריה; אשתו טניה, לבית ילצקי עם בניה: גרישה ופימה, נספו בסביבות וולקוביסק; פניה בריטבורד, לבית גולדינברג, בעלה ישראל ובניהם פוליה ומוליה, נספו בסביבות סלונים.

יוסף שפירא, אשתו סוניה לבית גולדינברג, ואחותה פניה בריטבורד, לבית גולדינברג ז״ל

חיים גולדינברג ז״ל

רבקה גולדינברג
לבית סלפיאן ז״ל

מוקדש ע״י **יוספה שטיינמן**, בתה של סוניה לבית גולדינברג (בישראל)
ונחום — בנו של חיים גולדינברג (בצרפת).

צום אייביקן אנדיינקען!

פון

מיינע עלטערן:

פאָטער יוסף יעליאַן, געבאָרן אין 1883, אומגעקומען אין די שחיטות אין סלאָנים;

מוטער פאַניא, געשטאָרבן אין 1931.

ברידער: דוד, געבאָרן אין 1907, אומגעקומען אין די שחיטות אין סלאָנים;

שלמה, געבאָרן אין 1913, אומגעקומען אין די שחיטות אין סלאָנים;

שוועסטער: ראָזע, געבאָרן אין 1911, אומגעקומען אין די שחיטות אין סלאָנים.

פון רעכטס צו לינקס: ברודער דוד, פאָטער יוסף, שוועסטער ראָזע, ברודער שלמה

די מוטער פאַניאַ

ביז מיין לעצטן אָטעם לעבט איר אַלע אין מיין האַרצן!

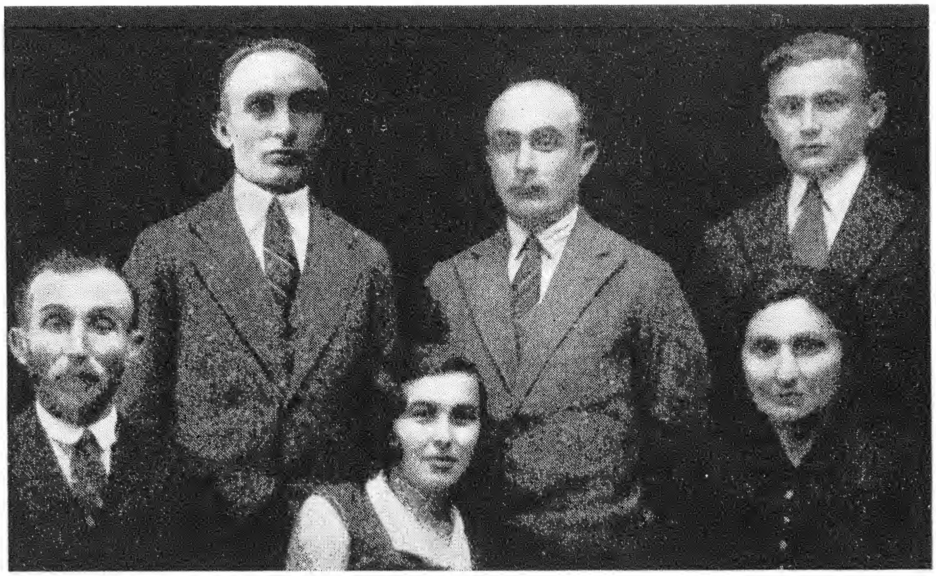
די שטענדיק — נאָך אייך טרויערנדע טאָכטער און שוועסטער

גיטא יעליאַן־קאַווא, מיט מאַן און קינדער

פאַריז, מאי 1961

אֶת הוֹרֵינוּ, אַחֵינוּ וְאַחְיוֹתֵינוּ,
שֶׁנִּפְטְרוּ, וְשֶׁהוּמְתוּ בְּאַכְזְרִיּוּת וְעֻנּוּ
עַל יְדֵי הָעָם הַנָּאצִי הַמְרַצֵּחַ,
זָכוֹר נִזְכֹּר אוֹתָם לָנֶצַח.

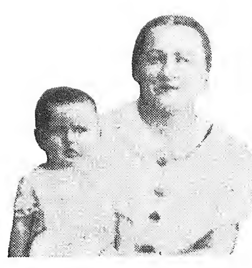
אֶרֶץ אַל תְּכַסִּי דָמָם,
וִישַׁמֵּשׁ דַּף זֶה לְגַל-עֵד
וְנֵר-נְשָׁמָה תְּמִידִי לְזִכְרָם,
שֶׁלֹּא יָמוּשׁ מִקִּרְבֵּנוּ לְעוֹלָם וָעֶד.

יושבים מימין לשמאל:
אמנו מערקע (מרים) לבית סולודובניק, נפטרה בסלונים ביום י״ד אייר תרצ״ט (3.5.1939);
אחותנו באשקע (בתיה) יקימובסקי, נספתה בשואה;
אבינו ר׳ יוסף-דוב (בערל-יאשע) יקימובסקי, נפטר בסלונים ביום ג׳ אייר תש״א (1941).

עומדים מימין לשמאל:
אחינו יעקב יקימובסקי, חייל בצבא הפולני מיום פרוץ מלחמת העולם השניה, ונלקח בשבי הגרמני יחד עם חבריו היהודים, שרוכזו ממקומות שונים והושמדו בלובלין; אחינו משה יקימובסקי, נספה בשואה; אחינו אברהם יקימובסקי, נפטר בסלונים בי״ז סיון תרצ״ב (21.6.1932).

מימין לשמאל:
אחותנו פרידה סובול, לבית יקימובסקי, נפטרה בארץ ביום ו׳ כסלו תש״ג (2.12.1943);
אחיינו אהרן סובול, בן פרידה, נפטר בארץ ביום ו׳ תמוז תש״ב (8.7.1942); אשת אחינו משה, בתם ואחינו משה, שנספו בשואה.

ת. נ. צ. ב. ה.

המנציחים: ברוך ויצחק יקימובסקי ומשפחותיהם הנמצאים בארץ

יד ושם

למשפחת ר׳ נחום יקימובסקי ז״ל ולמשפחת ר׳ ישראל רוטקובסקי ז״ל
אשר נפטרו ואשר הושמדו בגיטו סלונים

זכר יקירינו לברכה

המנציחים: **אליה ויצחק יקימובסקי** (בישראל)
מישה וז׳ניה חיגרין (בפולניה)

סבתנו חיה יקימובסקי,
אשת ר׳ נחום יקימובסקי ז״ל.

בעמידה מימין: פניה יקימובסקי לבית רוטקובסקי, משה זקין, בתו פרידה, ליובה זקין, לבית רוטקובסקי, נחום חיגרין, חיה־רחל חיגרין לבית רוטקובסקי ובתה ליזה.

בישיבה מימין: משה רוטקובסקי, אבינו בומה יקימובסקי, על ברכיו: אליהו יקימובסקי (גר בישראל), סבתנו זלדה־בשה רוטקובסקי לבית ישראלית, סבנו ר׳ ישראל רוטקובסקי, יואל לוין.

למטה מימין: משה חיגרין (גר בפולניה), לוטה חיגרין, זולה חיגרין.

נר לנשמות ישראל וחנה ליכטנשטיין זק״ל

נר ה׳ נשמת אדם.

ישראל בן אברהם וחיה ליכטנשטיין
נולד בשנת 1896
מת מות קדושים בכפר שילוביץ ע״י סלונים במאי 1942.

מצבת זכרון לאחינו ישראל ואשתו. הצטיין בהתערותו בנגינה היהודית המסורתית והעממית. היה מופיע במשך הרבה שנים כש״ץ בבית־הכנסת הציוני וכזמר של שירי־עם בנשפים לטובת „טאז״.

זכרו שמור בלב אחיו:

משה, קלמן ויצחק ליכטנשטיין

אשתו חנה בת אברהם־אליעזר ורבקה־לאה ביטנסקי
נולדה בשנת 1894
נספתה בבורות פטרלביץ ע״י סלונים בשחיטת יולי 1942.

לזכר אמנו ואחותנו חנה ובעלה. היתה מסורה לנו בכל לבה ומאודה. זכרה חקוק על לבותינו עד נשימתנו האחרונה.

בנותיה: **שרה קסטיין, אסנת יקר** — בישראל.
אחיה: **דוד ביטנסקי** ומשפחתו — בתל־אביב.
משה ביטנסקי ומשפחתו — בבואנוס־איירס.

נפש להורינו אברהם וחיה ליכטנשטיין, נשמתם עדן

ר׳ אברהם בן ר׳ אריה ומאַשה ליכטנשטיין.
נולד בגרודנה בשנת תרכ״ח. נפטר בדרוסגניק ז׳ אב תרצ״ב.

אבינו איש צדיק וישר, בר־אורין ומשכיל, תמים־דרך ועניו. היה מעורה במורשת אבות ועם זה הבין לנפש בני דורו. שקד במסירות עילאית על חינוך בניו. לא משה תורה מפיו והשתעשע בה כל ימי חייו.

חיה בת ר׳ יצחק ומרים יקימובסקי.
נולדה בסלונים בשנת תרל״ד. נפטרה בחאדזשי־אַבאַד (אוזבקיסטן) י״ד אדר א׳ תש״ו.

אמנו יראת ה׳ ושומרת מצוות, אשת־חיל ורבת פעלים. סחרה היה באמונה וביושר. חינכה בניה במסירות־נפש ובחמלה רבה. הוגלתה לארץ־גזירה בכותנתה לעורה וצרור התכריכים במלתחתה. על סף־הגאולה נפחה בנכר נשמתה בטהרה.

דמויות הורנו והורתנו אצורות בגנזי נפשותינו וטבועות
על לוח לבותינו עד יום אחרון.

הבנים: משה, קלמן ויצחק ליכטנשטיין

לזכר־עולם לבית ר׳ יהושע־אייזיק שרשבסקי ז״ל

אמי פריידל ז״ל

אבי ר׳ יהושע־אייזיק בן ר׳ דוב־בער ומאַשה שרשבסקי.
נפטר בשנת תש״א.

אמי פריידל בת ר׳ שלום ולאה גאַליסקין,
נולדה בסלונים בשנת תרמ״ב ונספתה שם בשנות השואה.

אחי דוב־בער, נולד בסלונים בשנת תרס״ה, נספה בגיטו סלונים עם אשתו פרל לבית סולוביי ושלושת ילדיהם: שולמית והתאומים דוד ולילי.

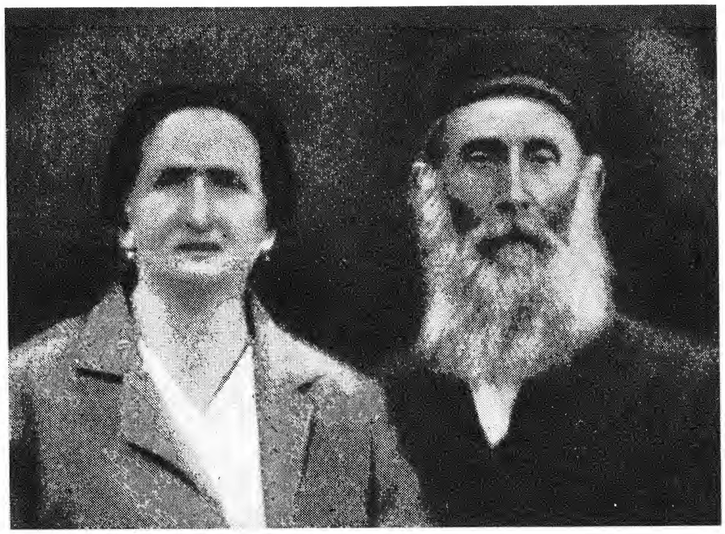

אחי שלמה, נולד בסלונים בשנת תרס״ו, נספה בגיטו סלונים עם אשתו.

היחידה השרידה מכל בית־הורי, הנני שומרת בלבי הדווי את זכרם הקדוש
של הורי, אחי, גיסותי וילדיהם.
תהיינה נפשותיהם צרורות בצרור החיים עם נפשות כל קדושי סלונים!

מרים ליכטנשטיין־שרשבסקי

האהובים והיקרים זכרם יעמוד לעד

ר' נח ליובובסקי (נח ליכטשער) ואשתו בילה, זכרם לברכה!

אשת הרב יחיאל ליובובסקי ז"ל

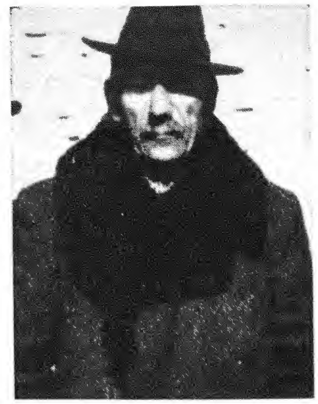
הרב יחיאל בר' נח ליובובסקי ז"ל

שנספו עם כל קדושי סלונים ע"י קלגסי הנאַצים.

לא ישכחו לנצח ע"י בניהם:

משפחת **סופיה מישקין** (לבית ליובובסקי)

ומשפחת **קלמן ליובובסקי** בקרקס, ונצואֶלה

יעקב לוץ ז״ל בן מנחם מנדל. נולד ברז׳יצה ע״י דוינסק, לטביה. נרצח בגיטו סלונים ב־1942, בן 60 היה במותו. בוגר מכללות בצרפת, גרמניה ואנגליה. אחד מפעילי ההסתדרות הציונית בסלונים. איש המדע והספר.

חנה לוץ ז״ל בת שמעון לוין, נולדה ביקטרינוסלב, אוקראינה. נרצחה בגיטו סלונים, בת 58 היתה במותה. היתה אם למופת. אָ אידישע מאַמע לילדיה ולכל הנוער בסלונים.

מיכאל (מישה) לוץ ורעיתו פאולינה לוץ לבית טומציק ז״ל. מיכאל (מישה) לוץ, נרצח בסטרכוביצה בשנת 1942. בן 38 היה במותו. חניך „צעירי ציון" בסלונים. פאולינה לוץ נרצחה בסלונים עם שני בניהם: אדם ואלכסנדר.

אלכסנדר זלמן (סשה) לוץ ז״ל, נרצח בסלונים ב־1942 והוא בן 31. בוגר־מגיסטר יורי של האוניברסיטה בוורשה. חניך „השומר הצעיר" בסלונים, אחד ממייסדי ופעילי המכבי בסלונים.

מימין לשמאל: זינה מורטוב לבית לוץ (אחות ראשית בבית החולים העירוני בסלונים, עכשיו אחות ראשית בקופת חולים בחולון), יעקב לוץ ז״ל, מנחם מנדל (מישה) גלין ז״ל, חנה לוץ ז״ל, אלכסנדר (סשה) לוץ ז״ל, אסתר ריפטין ז״ל מוורשה, רפאל לוץ, הקונסול הכללי הראשון של פולין בישראל, עכשיו עו״ד בתל־אביב.

המנציחים: **זינה מורטוב, רפאל לוץ**

„על אלה אני בוכיה, עיני, עיני יורדה מים, כי רחק ממני מנחם"

הנצחת יקירינו הבלתי נשכחים, קדושי משפחת אברהם־שלום בר' אריה־לייב הכהן לידסקי, סוחר סת"ם, ואשתו חסיה בת ר' מרדכי, שנספו בסלונים ביום ששי, כ"ד חשון תש"ב. 14 בנובמבר 1941.

יושבים בשורה למטה, מימין לשמאל:
ראובן אורלובסקי (ביאליסטוק); חסיה לאה יונוביץ (וולקוביסק); ירחמיאל לידסקי; הילד מרדכי מלמד; אברהם שלום לידסקי; אשתו חסיה; משה לידסקי (חי בארה"ב); אלתר לב (וולקוביסק); אשתו שרה־ביילה ונכדתם.

עומדים בשורה השניה, מימין לשמאל:
קלמן לידסקי; אשתו סימקה; הרב יוסף רוזובסקי (הומת בידי הרוסים בגלות סיביר); אליהו רוזובסקי ואשתו פרומה לבית לידסקי (כיום בתל אביב); חייקה מלמד (לבית לידסקי) ובעלה דוד מלמד (בנו של ר' אברהם משה).

בשורה העליונה, מימין לשמאל:
הרב מיכל פיינשטיין (כיום בתל אביב); שרה קונביסר (חיה בארה"ב); ביילה בולנסקי; יונה יונוביץ (נהרג בארץ); גוטקה ונדר לבית לידסקי; משה בולנסקי.
כולם, פרט לחיים כיום, נספו בסלונים בתקופת השואה.
התמונה צולמה בחתונתה של פרומה לידסקי־רוזובסקי בסלונים, בשנת תרצ"ב.

מוקדש ע"י בניהם: **דוד ומשה לידסקי**, ארה"ב, **פרומה לידסקי־רוזובסקי**, ישראל.

י ד ו ש ם

לזכר אמי היקרה ז״ל, שהלכה לעולמה ונפטרה בביתה, בחוג משפחתה, בשנת 1940, ולזכר יקירי: אבי־מורי, אחותי, גיסי, גיסותי ובניהם שהושמדו בגיטו סלונים ע״י הצורר הנאצי ימש״ז.

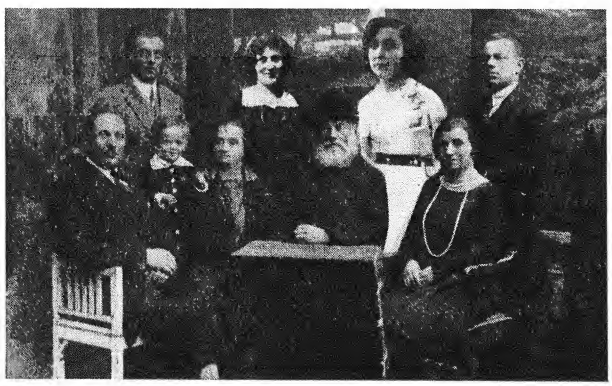
יהי זכר משפחתי ברוך לעולמים, זכרונם **לא** ימוש ממני.

אבי ר׳ אהרן מנוסביץ ז״ל, נולד בנובוגרודק (הוורדוק). קיבל סמיכות לרבנות ולא עשה תורתו קרדום לחפור בה. עסק במסחר פרוות לא מעובדות ובפטריות יבשות (שמורקעס בלע״ז). היה ידוע בחוגי הסוחרים, בתור סוחר ישר ומוצא שפתיו ישמור. למרות טרדותיו במסחר לכלכלת ביתו, היה קובע עתים לתורה והיה מגיד שיעור בגמרא בבית הכנסת של „חברה־קדישא שטיבל" וכן ב„בית המדרש דחומה" („געמויערטער בית מדרש"), היה מתחלף עם ר׳ יוסף שרשבסקי ז״ל בנתינת שיעור בש״ס לגדולים ולבקיאים בתלמוד. היה גזבר ונאמן של קופת ה„חברה־קדישא שטיבל".

אמי חנה לבית ילצקי ז״ל, היתה אשת חיל ועוזרת לאבי במסחרו ובחנותה למנופקטורה פשוטה לכפריים „ברד קראמען", עבדה קשה מבוקר עד השעות המאוחרות בערב, כפי הנוהג בימים ההם. גם דאגת הבית והמשפחה היתה עליה.

גיסי יחיאל גלינסקי, בעל אחותי לאה, ואחי ישעיהו ז״ל עסקו בשותפות בסיטונות מזון. ללאה וליחיאל היו שני בנים: לביא (ליובה) ומיכל ז״ל. לישעיהו ולאשתו פניה (מוצאה מביאליסטוק) היו שתי בנות ז״ל.

אחי אריה־לייב, אף הוא עסק במסחר הפרוות והפטריות. לו ולאשתו מינה היו שני בנים: מאיר ואליהו ז״ל.

ב י ש י ב ה מ י מ י ן: אחותי לאה גלינסקי, אבי ר׳ אהרן מנוסביץ, אמי חנה לבית ילצקי, בן אחותי לביא (ליובה) ואביו יחיאל גלינסקי.
ב ע מ י ד ה מ י מ י ן: אחי ישעיהו, אשתו פניה, גיסתי מינה ובעלה — אחי אריה לייב.

תהא נפשם צרורה בצרור החיים, יחד עם כל קדושי קהילת סלונים!

מוקדש בצער ע״י **אליהו מנוסביץ** ומשפחתו

ז כ ר ע ו ל ם

למשפחתי היקרה ז״ל, שהושמדה ע״י הנאצים בעיר סלונים

א מ י: חיה־שרה קרופני, אשת ר׳ משה־יעקב קרופני; א ח ו ת י: נחמה אמסטיבובסקי — אחות בבית היולדות; ב ע ל ה: אברהם אמסטיבובסקי — עושה בתים לתפילין ובניהם: חיים ודב (בערעלע); א ח ו ת י: צפורה קרופני — חברת תנועת „השומר הצעיר"; א ח י: אריה־לייב קרופני — מפעילי „פועלי־ציון"—צ.ס. והחלוץ". ר ע י ת ו: ברכה קרופני, לבית ברקוביץ ובנם משה.

זכרם לא ימוש מקרבנו לנצח!

המתאבלת: **פנינה שטילמן־קרופני**, תל־אביב.

זכר עד

למשפחת ר׳ שלמה נמיוט ז״ל ולמשפחת ר׳ אברהם־יהושע־השיל פרידמן ז״ל

יושבים מימין: שרה יוספוביץ, לבית נמיוט (נספתה בגיטו ורשה); ר׳ שלמה בן־ציון נמיוט (נפטר בגיטו ורשה); הילד אליעזר בן איטה, לבית פרידמן וישראל מירסקי (נספה בגיטו פרוז׳נה) עם אחיו הילד מנחם־מנדל; ר׳ אברהם־יהושע־השיל פרידמן (נפטר בישראל בשנת תש״ז). **עומדים מימין:** חיה פרידמן (בישראל); ישראל מירסקי ואשתו איטה, לבית פרידמן (נספו בגיטו פרוז׳נה); יאכע מירסקי (נספתה בגיטו סלונים), ז״ל.

יושבים מימין: מרדכי יוספוביץ (נספה בגיטו ורשה); תמרה פרנקל (נספתה בגיטו ורשה); ר׳ אברהם־יהושע־השיל פרידמן (נפטר בישראל); צפורה מייזלס, לבית פרידמן (כיום בבלגיה).
עומדים מימין: שמואל־אליעזר יוספוביץ (בישראל); איטה יוספוביץ (נספתה בגיטו ורשה); חיה פרידמן, לבית נמיוט (בישראל); צירל ניימן, לבית פרידמן (נספתה בגיטו סלונים) עם בעלה דניאל ניימן ובנם שלמה בן השנתיים, ז״ל.

רייזל נמיוט ז״ל
(אשתו של ר׳ שלמה בן־ציון נמיוט — נפטרה בסלונים)

מנציחה בצער וביגון **חיה פרידמן**

לזכרון נשמות יקירינו, הורינו ואחינו הבלתי נשכחים ז״ל

אבינו ר׳ יקותיאל בר׳ משה צבי ז״ל, נולד י׳ אייר תרכ״ו, נפטר כ״ב אייר תרפ״ה (16.5.25) ונטמן בהר הזיתים בירושלים.

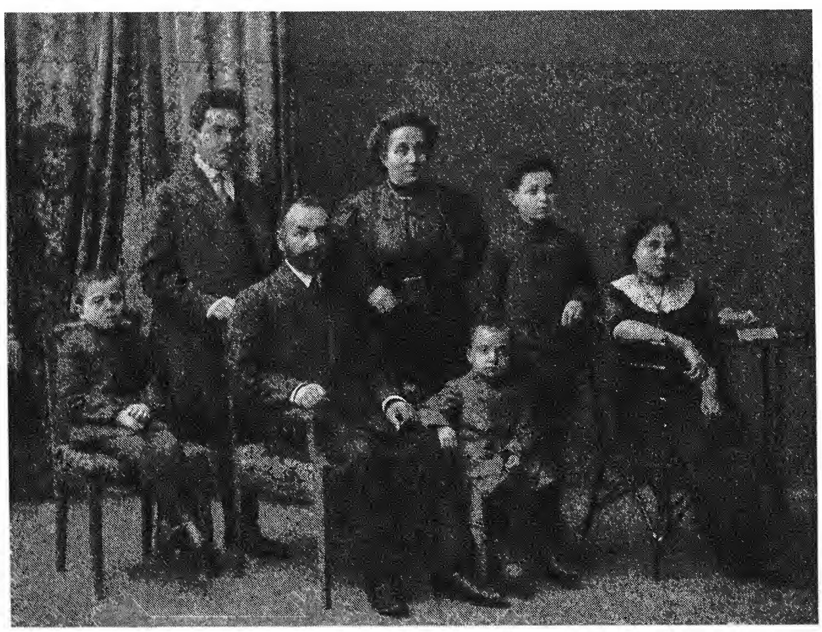
אבינו המנוח נשא כל ימיו את נפשו לציון. בשבתו בגולה חלם עוד לפני כחמשים שנה לעלות ארצה, ולשם זה ערך את מסעו הראשון לארץ ישראל בשנת תרע״ב.

אמנו ליבע בת ר׳ זוסל ורניקובסקי ז״ל, נולדה בשנת תרכ״ה, נפטרה ל׳ מנחם־אב תרפ״ח (16 8.28), ונטמנה בבית הקברות הישן בתל־אביב.

הורינו היו בין המשפחות הראשונות מסלונים שעלו ארצה מיד אחרי מלחמת העולם הראשונה. הם היו מטובי העסקנים הציבוריים בעירם. ביתם היה בית עברי וחינכו את בניהם ברוח של אהבה לערכי היהדות ולציון, הם היו תמימים עם עצמם, עמם וארצם.

אחינו זוסל בר׳ יקותיאל צ׳פל (צ׳פלבסקי) ז״ל, נולד ב־22.2.1890, נפטר ב־6.10.1937 בעיר דנבר ארה״ב. היה בעל נפש עדינה וחביב על הבריות. היגר לארצות הברית בשנת 1921, הניח אחריו אשה, בן ובת.

יהא זכרם ברוך!

עומדים משמאל לימין: זוסל צ׳פל (צ׳פלבסקי); ליבע ספיר (צ׳פלבסקי); משה ספיר (בישראל).

יושבים משמאל לימין: יוסף צ׳פל (צ׳פלבסקי בדנבר, ארה״ב); ר׳ יקותיאל ספיר (צ׳פלבסקי); שמואל ספיר (צ׳פלבסקי, בישראל); רחל סטון (צ׳פלבסקי בדנבר, ארה״ב).

מוקדש ע״י האחים: **משה ספיר** תל־אביב;
שמואל ספיר רמת־גן;
יוסף צ׳פל (דנבר, ארה״ב);
האחות: **רחל סטון** (דנבר, ארה״ב).

זכר עולם

להורינו, אחותנו, גיסנו וילדיהם ז״ל!

אבינו מרדכי וולוכביאנסקי, נפטר בסלונים ביום 28.2.1929;

אמנו שרה וולוכביאנסקי;

אחותנו פרומה קרליץ;

גיסנו יוסף קרליץ;

ילדיהם אסיה וגדליהו;

קרובתנו אתקה גלמן,

שנרצחו בסלונים ע״י הנאַצים בשנות השואה.

יהי זכרם ברוך!

אלכסנדר וולוכביאנסקי,

סימה סטייקובסקי, לבית וולוכביאנסקי

זכר עולם

להורינו, אחיותינו, גיסנו וילדתם ז״ל.

אבינו יום־טוב סטייקובסקי, נספה בסלונים בימי השואה;

אמנו שרה סטייקובסקי, נפטרה בסלונים ביום 1.11.1935;

אחותנו ינטה סטייקובסקי, נפטרה בסלונים באוגוסט 1918;

אחותנו חיענה (לבית סטייקובסקי);

בעלה חיים לוניאנסקי ובתם שרה.

שנרצחו בסלונים ע״י הנאַצים בשנות השואה.

יהי זכרם ברוך!

בניהם ואחיהם: **שמעון ואברהם סטייקובסקי**

זכרון לבית פינצ׳וק

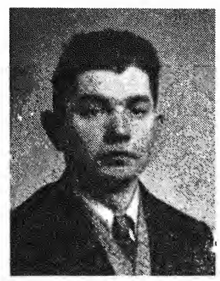

אבינו, ר׳ נח־יוסף בן סנדר וברכה פינצ׳וק ז״ל מחסידי סלונים ניהל חברת „לינת־הצדק״. נפטר ט׳ טבת תרפ״ו.

אמנו, צירל בת ר׳ צבי ואיידלה קויאט ז״ל, מהכפר פאצעוויץ ע״י פיעסק. נפטרה י״ז שבט תרצ״א.

אשר נספו בשואה

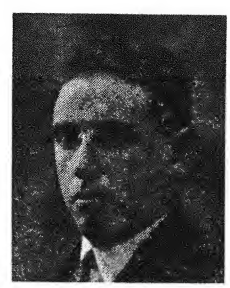

אחותנו, חיה־ברכה פינצ׳וק־חירוג; בעלה, מרדכי חירוג מקרינקי. בתם עדינה (איידלה).

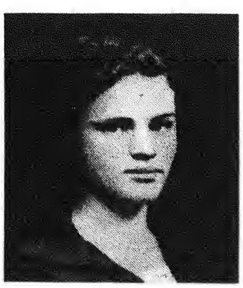
אחינו, משה־אליעזר פינצ׳וק; רעיתו פרל בת ר׳ נח ולאה מוזיקנסקי; בתם שפרה ובנם נח.

אחינו אלכסנדר (סנדר) פינצ׳וק, רעיתו לאה לבית עין מביאליסטוק, בתם גולדה ובנם נח.

אחינו, חיים פינצ׳וק

סוניה, אשת חיים פינצ׳וק, בת ר׳ ישראל וחיה שימנסקי מברנוביץ, בתם צלה ובנם נח.

אחותנו פועה (פאיע)

תהי נשמתם צרורה בצרור החיים!

בני המשפחה החיים בישראל: **יעקב פינצ׳וק** ורעיתו **פרידה**, בנם **יוסף צוק** ורעיתו **נחמונה**, הנכדים **רן וגילית**,
בתם **לאה** ובעלה **משה וילקר**,
אסתר פינצ׳וק־רודן ובעלה **אפרים**, בנותיהם **צלה ודליה**,
ישראל פינצ׳וק.

נר־תמיד

לזכר משפחת ר' חיים קוניצה־אלברטינסקי ז"ל
ברטט של קדושה ואבלות, אנו מעלות בדפי הספר על סלונים, עיר ואם בתפוצות ישראל, שהיתה ואיננה עוד, את זכר משפחתנו היקרה.

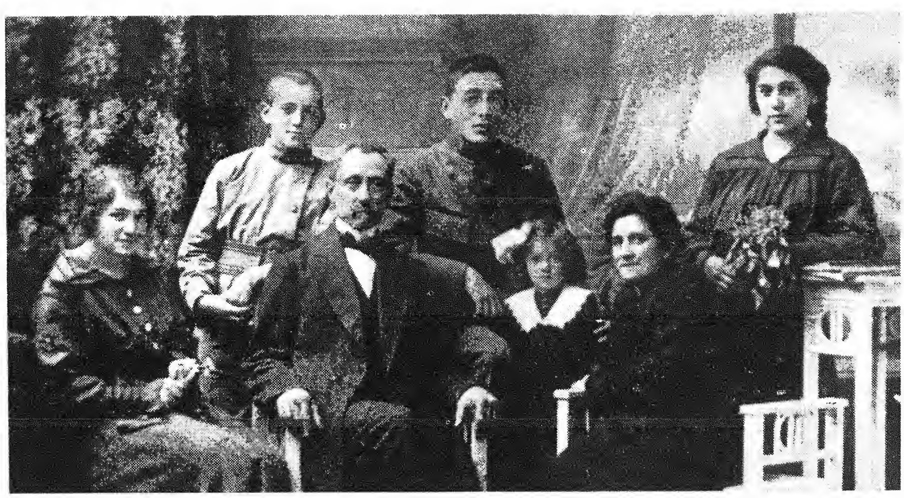
סבנו ר' בצלאל בר' יקותיאל קוניצה־אלברטינסקי ז"ל, איש המסורת, נאמן הדת ונושאה, לומד תורה לשמה בישיבת סלונים — שלבו היה פתוח לכל יהודי, תושב ונודד, וביתו — לבחורי ישיבה בכל ימות השבוע, ולחיילים יהודים בשבתות ובמועדים. העיר ידעה אותו כבעל האגם־הסכר ובעל טחנת הקמח בזמושצ'ה. נפטר בשנת 1917.

אבינו הקדוש ר' חיים בר' בצלאל קוניצה־אלברטינסקי ז"ל, שגילה בשביל העיר סלונים ותושביה את מקור המים בהרי רוזשני, קיבל מהשלטונות את הזכיון להספקת מים בשנת 1896. מילא בנאמנות תפקידו זה. מכובד, נערץ ואהוב היה על משפחתו ועל תושבי עירו, הושמד ע"י הנאצים, ביחד עם משפחות אחיו ואחיותיו ועם 10.000 מעדת היהודים ביום כ"ג חשון שנת 1941, שנקברו חיים בקברות שנאלצו לחפור לעצמם בכפר פטרלביץ.

אמנו הקדושה פרידה בת ר' ישראל־מרדכי והינדה בלומנפלד ז"ל (ממשפחת מיסדי מרחביה). נפלה קרבן רצח אכזרי: נשרפה ע"י אנטישמים פולניים בקיץ שנת 1941.

אחינו יוסף בר' חיים ופרידה ז"ל, נספה מרעב בימי מצור לנינגרד במלחמת העולם השניה ב־6.3.1942; אחינו מרדכי (מוטיק) בר' חיים ופרידה, נעלם במלחמת העולם השניה, ולא נודעו עקבותיו.

דמויותיהם, מפעליהם וזכרם — יקרים וזכורים לנצח!

שורה תחתונה, מימין לשמאל: אמנו פרידה, עמיורה אקרמן, לבית מיליקובסקי (חיה בבלגיה), אבינו ר' חיים, פוליה מיליקובסקי, בת ר' חיים ופרידה (חיה בישראל). שורה עליונה, מימין לשמאל: רחל יודזון בת ר' חיים ופרידה (בתפוצות), ואחינו יוסף ומרדכי (מוטיק) בני ר' חיים ופרידה.

מוקדש ע"י בנות המשפחה:

פוליה מיליקובסקי לבית קוניצה־אלברטינסקי, תל־אביב—כפר־סבא.

רחל יודזון, לבית קוניצה־אלברטינסקי (בתפוצות).

נר־תמיד
לזכר משפחות יוסלביץ וקפלינסקי ז"ל

עומדים (מימין לשמאל): אליעזר יוסלביץ, סוניה יוסלביץ, יהודה קפלינסקי (נספו באושוויץ), הילד — כיום ד"ר אליעזר קפלינסקי, זהבה וד"ר נח קפלינסקי (בישראל). יושבים (מימין לשמאל): לאה יוסלביץ (נספתה בסלונים), ר' הערש יוסלביץ (נפטר בסלונים בשנת ת"ש); מאיר יונה יוסלביץ (נספה בסלונים); יוכבד (אלטע) יוסלביץ (נספתה באושוויץ).

הילדה דובה קפלינסקי (בתם של זהבה וד"ר נח קפלינסקי) נספתה באושוויץ.

עומדים: (מימין לשמאל): זהבה וד"ר נח קפלינסקי; חסיה קפלינסקי (נספתה עם בעלה המהנדס יצחק יוסקוביץ, באושוויץ); חיים קאופמן (מזמברוב, הושמד בגרמניה); בתיה קפלינסקי (נספתה באושוויץ; בעלה, ד"ר יצחק הוניגשטיין, הושמד בוולקוביסק).

יושבים (מימין לשמאל): יהודה קפלינסקי (נספה עם אשתו, מרים לבית הוניגשטיין ובתם איזה, באושוויץ); שרה קפלינסקי (נספתה בסלונים); משה קפלינסקי (נספה באושוויץ); ישראל קפלינסקי (נפטר בסלונים, בשנת ת"ש).

מוקדש ע"י **זהבה** (לבית יוסלביץ) **וד"ר נח קפלינסקי**

נר־תמיד

לזכר משפחותינו הענפות, התמימים והישרים, המשפחות רובינובסקי וריפפ, זכרונם לברכה, שעברו ביניהם שתי וערב, בבריתות נישואים ובברית הדמים בקבר האחים המשותף עם כל קדושי סלונים. בחייהם ובמותם לא נפרדו. נוקיר זכר קדושינו לעד!

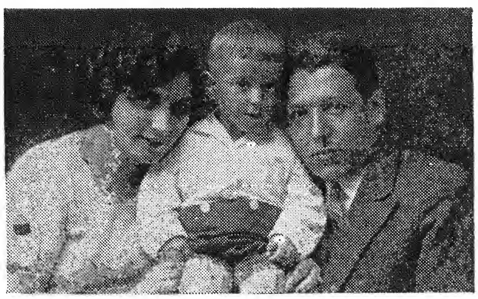
שרה־רבקה רובינובסקי (לבית גלמבוצקי) אשת שלמה־מאיר, הושמדה בסלונים.

שלמה־מאיר („דער סטאַראָסטע") רובינובסקי, הושמד בסלונים.

אוליה ריפפ (רובינובסקי) ובניה ארוש (אהרן) מימין, סאווה (שבתאי) משמאל; ברחו לוולקו־ביסק, שם נאסרו והושמדו באושוויץ.

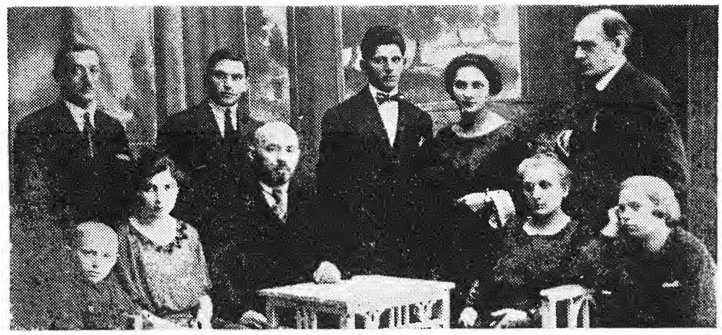
אפרים ומאניה רובינובסקי (לבית ריפפ) עם בנם גרישה (צבי), הושמדו בסלונים.

אביגדור רובינובסקי ואשתו טאניה (לבית סמזנוביץ), גרו בתח־נת ניחאצ'בה עם יל־דיהם משה, אברהם ורייזלה, נספו בידי הנאַצים בנסיבות בלתי ידועות.

סימה לוינבוק, לבית רובינובסקי, נפטרה ברוסיה האסיאתית. הניחה אחריה בן ונכ־דים בברית המועצות.

שורה עליונה (מימין לשמאל): קוצ'אי יצחק (נפטר בארץ אחרת), רוזה ליפשיץ (ריפפ), ישראל ליפשיץ, חיים ריפפ (נמצא בקנדה), פייטל פיינשטיין.

שורה תחתונה: ביילה ואסר (ריפפ), חנה ריפפ, יוסף־מרדכי ריפפ, מאניה רובינובסקי (ריפפ), אהרן ריפפ (נמצא בארצות הברית).

ע"י בני המשפחות: **הינדה רובינובסקי** ומשפחתה (ברית המועצות), **זוריק**, בנה של **סימה רובינובסקי** ז"ל ומשפחתו (ברית המועצות), **מרדכי ספיר־רובינובסקי** (ישראל), **חיים ריפפ** (קנדה), **אהרן ריפפ** (ארצות הברית), **סליה**, בת ישראל ורוזה ליפשיץ ז"ל (ארה"ב).

לזכר קדושים וטהורים

בית אבינו, ידידינו וחברינו ז״ל, שנספו בסלונים בתקופת השואה.

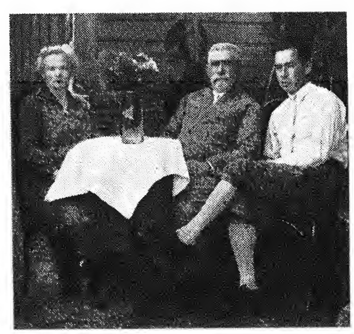
זכרם יגון לנצח!

מימין לשמאל: אחינו מקס רובינאָווסקי ז״ל, ואשתו ז״ל (שמה לא זכור ואינה מופיעה בתמונה), אבינו משה רובינאָווסקי ז״ל, אחינו ראובן רובינאָווסקי ז״ל, האם מושע רובינאָווסקי (לבית באדאש) ז״ל.

המנציחים: **הרי רובין** (הירשל רובינאָווסקי), וינדזור—אינטריו, קנדה, **אדוארד רובין** (ידידיה רובינאווסקי), דטרויט, ארצות הברית.

ההורים: ר׳ לייב וואָלף (אריה־זאב) ואסתר־לאה ז״ל.
האח: צבי (הירש) מערעמינסקי ז״ל.

...פעמיים שלחנו להורים סרטיפיקטים לביצוע רצון עליתם — ומחלת אבא היתה בעוכרינו. בפעם השלישית סירב נציב הממשלה המנדטורית להנחיל סרטיפיקט... ולא זכו בח־יהם ליהנות מתוך השבות במדינת ישראל עם ב״ב ונסתלקו בגיטו סלונים. והאח — שחינך דור ישראלי משכיל, אוהב ישראל וקדמה; מורה לדוגמא — אהוב ונערץ על תלמידיו ועל הנוער בפינסק, קרקוב וכו׳, איש המחקר במדעי הטבע בעתונים ובכתבי־עת בקרקוב ובשדה הישראלי — הושמד בדרכו מקרקוב למטהאוזן...

שומרים אמונים להם ולדרכם בחיי־משפחה, בחברה ולעמך ישראל ויוקר לזכרם — בישראל העובדת:

המנציחים: **סוניה מערעמינסקי, ישראל ומיי מרום, יוסף ורחל מרומי, אליהו ודובה מרומי, הנכדות והנינים.**

הבלתי נשכחים:

אחותי, גיסי, גיסתי וילדם נ״ע

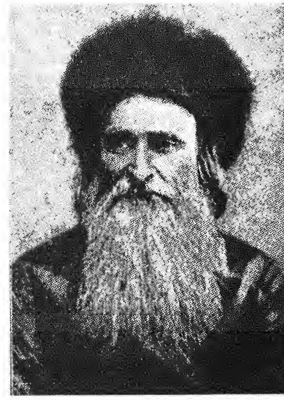

בעמידה מימין: גיסי יצחק נמיוט; אחי ד״ר יוסף וולך, בנו של ר׳ משה־יצחק וולך ז״ל.

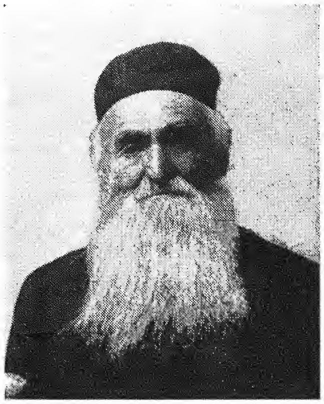
בישיבה מימין: אחותי חיה־מלכה נמיוט־וולך, גיסתי סוניה וולך־פוטוריצקי; אשת ד״ר יוסף וולך; עמיאור בנם של יצחק וחיה־מלכה נמיוט.

בלב דוי מנציחה: **אסתר ברושי**, לבית וולך.

זכרון עולם למשפחת רבינוביץ המיוחסת, שמוצאה ממקור הגאון הגדול, המקובל, מרן יצחק־אייזיק חבר זצ״ל, אבד״ק סובלק — נפטר בשנת תרי״ג.

אבי המשפחה הרב הגאון מרן משה רבינוביץ, בהרב הגאון ר׳ אייזיק חבר, עבד בקוד״ש בסלונים בתור מורה הוראה כמה שנים, בצוותא־חדא עם הגאון ר׳ אייזיק חריף, אבד״ק דשם, ואח״כ אבד״ג יודובנא, פולין, ושם נפטר ב־תרנ״ג.

ר׳ אריה־לייב בהרב ר׳ משה, אביו של חיים רבינוביץ מדרעצ׳ין, עלה ארצה בשנת 1911. נפטר באה״ק, בכפר־סבא, בשנת תרע״ח. אשתו — אמו של חיים, הצדקנית ברײנה, נפטרה בדרעצ׳ין בשנת תרע״א.

שמות הנפטרים ז״ל:

יוסף רבינוביץ בהרב משה ז״ל, אביו של אליהו רבינוביץ, נפטר בדרעצ׳ין בשנת תרפ״ט;
אשתו נחמה, עלתה לאה״ק בשנת 1935, נפטרה בתל־אביב, ביום ו׳ באלול תש״ג;
בתם אסתר, אשת אליהו הרנזון, עלתה ארצה בשנת 1933, נפטרה ביום ב׳ טבת תשי״א;
ישראל שטיין, חתנו של יוסף רבינוביץ, נפטר בסלונים בשנת 1930.

ואלה הם שהושמדו ע״י הנאצים, ביום בוא הפקודה והשואה על אחינו וקהילתנו בסלונים בשנים 1941/42 ז״ל:

יאכע, אשת חיים רבינוביץ ובניהם: ד״ר משה, אליהו ואסתר;
רבקה שטיין בת ר׳ יוסף ובניה: אריה־לייב, קיילה ואסתר;
הדסה, אשת אליהו רבינוביץ, ממשפחת יוסלביץ.

יהי זכרם ברוך לנצח ונשמתם צרורה בצרור החיים!

שורה עליונה, מימין לשמאל: חיים רבינוביץ (בישראל), אליהו הרנזון (בישראל), משה ואסתר רבינוביץ, הדסה רבינוביץ, אליהו רבינוביץ (בישראל), ישראל שטיין.
שורה שניה, מימין לשמאל: יאכע רבינוביץ, אסתר הרנזון, ר׳ יוסף ונחמה רבינוביץ, רבקה שטיין.
שורה שלישית מימין לשמאל: אריה־לייב שטיין, קיילה שטיין ואליהו בן חיים רבינוביץ.

מוקדש בצער ובכאב ע״י:

חיים רבינוביץ, אליהו רבינוביץ ואליהו הרנזון, ישראל.

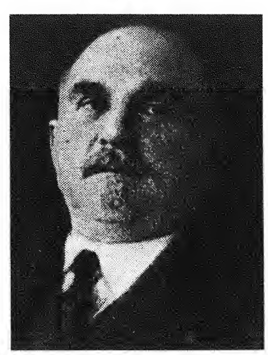
הנצחת זכרם של קדושי משפחות רבינוביץ־חייקין ז״ל.

עומדים (מימין לשמאל): יצחק מנדלביץ (בארה״ב); סוניה רבינוביץ (נספתה בסלונים); יוסף ופולה רבינוביץ (בישראל); הילדה—בתם אניה, כיום אניה דבליצקי (באיטליה); חיים רבינוביץ (בישראל); הדסה רבינוביץ (בישראל); שרה קפלינסקי (נספתה בסלונים); יהודה קפלינסקי (נספה באושוויץ); נחמה בטלן, לבית רבינוביץ (נספתה בסלונים).

יושבים (מימין לשמאל): בתיה מנדלביץ, לבית רבינוביץ (נספתה בביטן); אליעזר רבינוביץ, אלטה (רבקה־רחל) רבינוביץ (נספו בסלונים); ר׳ דוב־בר רבינוביץ (נפטר בסלונים בשנת תרצ״ח); אביגדור רבינוביץ (נפטר בישראל); הילדה—כיום פלה פולישוק, לבית רבינוביץ (בישראל); ישראל קפלינסקי (נפטר בסלונים בשנת ת״ש); אליהו בטלן (נספה בסלונים); הילד — כיום מרדכי בנטל (בטלן, בישראל).

יושבים על הרצפה (מימין לשמאל): שלמה רבינוביץ (נספה בסלונים); חסיה יוסקוביץ, לבית קפלינסקי ובתיה הוניגשטיין, לבית קפלינסקי, (נספו באושוויץ); ד״ר נח קפלינסקי (בישראל).

יצחק חייקין
(נספה בסלונים)

פיגה חייקין
(נספתה בסלונים)

ע״י פולה לבית חייקין ויוסף רבינוביץ

מצבת־עד לבני ביתנו ז״ל

אבא־אמא, יואל וחנה־שיינה רבינוביץ; אחינו מקס, אשתו פניה, לבית קווינט ובנם הקטן זכר׳יק; אחותנו סוניה, בעלה דניאל צייגר וילדיהם אורי ומאיה; אחותנו בת־הזקונים פייגלה —

זכרונם לא ימוש מלב בניהם ואחיהם.

יחזקאל, זאב ואברהם
רבן־רבינוביץ ומשפחותיהם בישראל;
אהרן רבינוביץ ומשפחתו בבריה״מ.

באמצע: יואל וחנה־שיינה רבינוביץ;
מימינם: הבת סוניה צייגר ולידה ידידת־משפחה מווילנה;
משמאלם: מקס רבינוביץ ולמטה יושבת אשתו פניה לבית קווינט; מצד ימין פייגלה רבינוביץ, לידה אברהם רבן, נמצא בישראל.

מקס רבינוביץ, אשתו פניה
לבית קווינט ובנם זכר׳יק

לזכר משפחת יוסף קווינט ז״ל

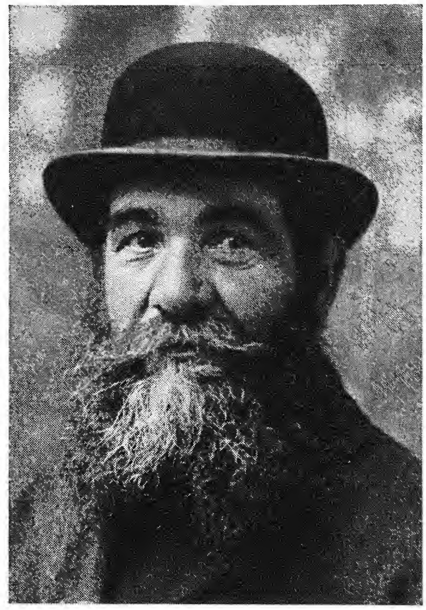

עומדים:

בתיה ויוסף קווינט — נספו בגיטו; אסתר מלכוביצקי — נפטרה בארץ; שמואל מלכוביצקי — נמצא בישראל.

יושבות:

פניה רבינוביץ לבית קווינט — נספתה בגיטו; רוזה רובינ־שטיין לבית קווינט — נספתה בגיטו; זינה מישקין לבית קווינט — נמצאת בישראל. אברהם קווינט ז״ל אינו מופיע בתמונה.

שלמה דב רבינוביץ ז״ל — ר׳ שלמה דער שוחט פון די ברייטע גאַס № 15. 40 יאָר געווען שוחט אין סלאָנים. נפטר געוואָרן אין בוימנגהאַן, אלאבאמא, אמעריקא. כ״ו תשרי תרצ״ח.

ליבע רבינוביץ, פרוי פון שלמה דעם שוחט, טאָכטער פון נחום, דעם שוחט אין סלאָנים, נפטר געוואָרן אין סאוואנא דזיורזיא, אמעריקא, ד׳ כסלו תשי״ט (1958).

אַהֲרֹן רַבִּינוֹבִיץ / **זִכָּרוֹן לְאָבִי**

אָבִי מִבְּנֵי הַנְּבִיאִים הָיִיתָ:
וְאַף שֶׁקָּסְמוּ לְךָ שְׁבִילֵי עוֹלָם
בִּגְבוּרָה סְיָג לַחַיִּים עָשִׂיתָ,
בְּאוֹרְךָ כָּבַשְׁתָּ אֲפֵלָה.
הַסֵּפֶר אֹרַח לְךָ בַּלֵּילוֹת,
וְיוֹמָם חָרַשְׁתָּ וְזָרַעְתָּ בִּיקוֹד.

עָלָה וְשָׁקַע אוֹרְךָ לְוַנִּי כָּל צַעַד,
אֲהָהּ נֵרוֹת נְשָׁמָה זַכָּה,
לְמְרַאֲשׁוֹת מֵתִי — עֵדוּת הַטֹּהַר!
אוֹיָה! בַּחֲצִי יָמָיו מֵיתָרוֹ פָּקַע,
וְהוּא בּוֹעֵר בְּאֵשׁ הַיְצִירָה
וְכֻלּוֹ אוֹמֵר מַעַשׂ וְשִׁירָה.

עֵת חָלַמְתִּי הַנַּעַר, גִּדַּלְתִּיךָ בְּשֶׁלֶו,
עֵת שַׁרְתִּי לְךָ שִׁירֵי אָבִי וּמוֹרִי,
רִנְּנָה בִי חֶדְוָתְךָ כְּפֶלֶא,
אֵין עֲרוֹךְ לוֹ בִּיתוֹם דוֹרִי,
אַנְעִים עֶרְגוֹן וְנִגּוּן שֶׁבְּתְךָ
וּדְמוּתְךָ חִוְּרָה־חוֹלְמָה בִּי פָּרְחָה,

נָדַם הַנִּגּוּן וְנֶעֶלְמֶת הַדְּמוּת
נְהִי אֵם וִיתוֹם בָּנֶיהָ תָּלוּי בֶּחָלָל
הַרְעֵף נָא, אָבִי, עַל בִּנְךָ הַגַּלְמוּד
טַל זִכְרוֹן תְּחִיָּה עַל לֵב שֶׁדָּלַל...
אַנְעִים עֶרְגוֹנוֹת בְּנִגּוּן שֶׁבְּתְךָ
וּדְמוּתְךָ חִוְּרָה־חוֹלְמָה
בִּי זוֹרַחַת...

מיר לעבן ברידער און שוועסטער מיט טרערן און מיט פערוווּנדעטע הערצער,
נחום רובינס מיט זיין פרוי עֶן און קינדער, אמעריקא, סאוואנא, דזיורזיא;
שלום רובינס מיט זיין פרוי פעני און קינדער, אמעריקא, סאוואנא, דזיורזיא;
טייבל מיט איר מאַן און קינדער, אמעריקא, סאוואנא, דזיורזיא;
אברהם רבינוביץ מיט זיין פרוי און קינדער, ארגענטינא, רוסאריו;
עטעלע מיט איר מאן און קינדער, רוסלאַנד, מאָסקוואַ;
אהרן רבינוביץ מיט זיין פרוי צפורה און קינדער, תל־אביב, ישראל.

אומגעקומענע אין סלאָנים און אין וואַרשע פון די היטלערישע רוצחים. אַ מצבה פאַר אונדזערע ברידער, שוועסטער און קינדער פון ר׳ שלמה דעם שוחט רבינוביץ ז״ל און די מוטער ליבע ע״ה: געווידמעט פון **נחום** און **שלום רובינס רבינוביץ**, סאוואנא־דז׳יורז׳יא, אַמעריקא; **אברהם רבינוביץ** ארגענטינא, **עטל רבינוביץ**, רוסלאַנד, און **אהרן רבינוביץ**, תל־אביב, ישראל.

משה׳לע, געלערנט אין די גרעסטע ישיבות, געקריגן סמיכות לרבנות מגדולי ישראל. די לעצטע יאָרן געווען שוחט אויפן פאַטערס ע״ה פלאַץ. ער האָט געהאַלטן: „אהב את המלאכה ושנא את הרבנות״. ער מיט זיין שיינע פאַמיליע אומגעקומען אין די סלאָנימער וועלז׳ער.

נחמקע, געלערנט אין סלאָנים, חתונה געהאַט אין וואַרשע פאַמיליע גרינבערג. דאָס איז געווען אַ פריינדליכע שטוב פאַר אַלע וועלכע האָבן זיי באַזוכט, אומגעקומען אין וואַרשע.

פייגל ע״ה, פאַמיליע אייזמן, נפטר געוואָרן אין סאוואנא־דז׳יורז׳יא, אמעריקא, 25.10.60. אַ גוטע טאָכטער און שוועסטער און טייערע מוטער מיט פיל פערדינטע גוטע מעשים טובים.

אַהֲרֹן רַבִּינוֹבִיץ / זִכָּרוֹן לְאִמִּי

עַל חוֹפֵי זָהָב חִפַּשְׂתִּי
הַיָּפֶה שֶׁבָּעוֹלָם הוּא.
אַךְ צְלִילֵי לִבִּי לְפֶתַע
כֹּה נָדַמּוּ, כֹּה נָדַמּוּ.

כָּל יָמַי נָשְׁרוּ כְּחֶתֶף.
שִׁירָתִי סְפוּגָה רַק צַעַר,
כְּזִמְרֵי תֵּבֵל נִרְדֶּמֶת,
כַּחֲלוֹם יֵאוּשׁ שֶׁל סַעַר,

לֹא בִתְכֵלֶת־הָרָקִיעַ,
לֹא בְּתוֹךְ לִבִּי שָׁם פְּנִימָה
אַהֲבָה גְדוֹלָה מָצָאתִי
רַק נְּחֵיק שֶׁל אַבָּא־אִמָּא.

חֲלוֹמוֹת רַבִּים חָלַמְתִּי
עוֹלָמוֹת רָקַמְתִּי פְּנִימָה,
אַהֲבָה גְדוֹלָה מָצָאתִי
רַק בְּחֵיק שֶׁל אַבָּא־אִמָּא,

הוֹי אִמָּא, אַבָּא, אִמָּא,
רַק בְּחֵיק שֶׁל אַבָּא־אִמָּא!
הוֹי אִמָּא, אַבָּא־אִמָּא
אַהֲבָה שֶׁל אַבָּא־אִמָּא.

שִׁיר דָּמִי הוּא, שִׁיר נִצְחִי הוּא,
כֹּה חָרוּת בַּלֵּב הַשֵּׁם;
שִׁיר נַפְשִׁי הוּא, שִׁיר נִצְחִי הוּא,
שֶׁל כִּבּוּד אָב־וָאֵם,

וּבַלַּיְלָה — לֵיל־יָרֵחַ
צֵת קוֹלִי הָרַךְ אָרִימָה,
אָז בְּעֶצֶב דַּוָּי אֶזְכֹּרָה
אַהֲבָה שֶׁל אַבָּא־אִמָּא,

הוֹי אִמָּא...

ציון לזכר הורינו היקרים

מרדכי רבינוביץ ואסתר, לבית זלבינסקי ז״ל.

אבינו מרדכי רבינוביץ ז״ל, נולד בסלונים בשנת 1884 לר׳ אברהם רבינוביץ ולצירל לבית לווינשטיין (אחיה ר׳ ירוחם לווינשטיין ז״ל, שנפטר בתל-אביב, היה דודו של אבינו).

אמנו אסתר ז״ל, נולדה בשנת 1884 בסלונים לר׳ אלכסנדר-סנדר זלבינסקי (סענדער דער מעלער), מחסידי חב״ד, ולצירל לבית שמשונוביץ מרוז׳ני, ע״י סלונים.

בסוף מלחמת העולם הראשונה, עברו הורינו לגור לביליסטוק. ביתנו היה בית יהודי וציוני חם. הבנים קיבלו חינוך עברי נרחב וכולם סיימו את הגמנסיה העברית.

אמנו היתה פעילה בתנועה הציונית בביליסטוק — עיר ואם בישראל. היתה יושבת-ראש של „בנות-ציון״ — ארגון ציוני של נשים ציוניות ועוד...

לפני פרוץ מלחמת העולם השניה חזרו הורינו לסלונים ונכלאו בגיטו.

אבינו נהרג בידי חייל גרמני, כשבוגד יהודי הוציאו במרמה מהבונקר.

אמנו נורתה באחת האקציות ויצאה פצועה בלילה מבור המות. בן-אחיו של אבינו, ד״ר אהרן רבינוביץ טיפל בפצעיה והצליח להעבירה לעיר פרוז׳ני, אולם, גם שם השיגתה יד הצורר והועברה לתאי הגזים באושווינצ׳ים.

יהיה דף הנצחה זה זכר וציון לזכרם הקדוש של הורינו היקרים

ומצבה על קברם הבלתי-נודע!

המקדישים ומנציחים את זכר הוריהם:

מהנדס **אלכס רביי** (אלכסנדר רבינוביץ), נמצא בננסי, צרפת;

המהנדס **חיים ומשה רביב** (רבינוביץ), נמצאים בחיפה.

לזכר הורינו ובני משפחותינו:

האב ר׳ שלמה קוקושיצקי ז״ל, נפטר בי״ג חשון תרצ״א;
האם שיינה־גיטל ז״ל, נפטרה בי״ג תשרי תרפ״ה;

ויקירינו חללי השואה:

האחים: ברל, איסר וגדליהו על משפחותיהם ז״ל;
האחיות: רחל צין; אסתר צין; ולאה שליובסקי עם משפחותיהן ז״ל;
קרובינו: המשפחות: רוזנסקי, ברוידא ולמקין ז״ל.

זכרונם לנצח בלבותינו!

בתמונה, בעמידה מימין:
אחותנו רחל צין, ביילע פין, גיסנו דוד בורובסקי (גר בישראל), אחותנו לאה שליובסקי, אחינו גדליה קוקושיצקי ואחותנו אסתר צין.
בישיבה מימין: חנה ברמן (גרה בישראל), אחינו איסר קוקושיצקי, פייבל שליובסקי (בנה של לאה), מלכה בורובסקי (גרה בישראל); אחינו ברל קוקושיצקי, בתו גיטה ואשתו ינטה.

זכר קדושינו לברכה!

המנציחות בנות משפחת קוקושיצקי ומשפחותיהן:
שרה לוין, מלכה בורובסקי וחנה ברמן.

הקדשה

לזכר הורי ואחי היקרים ז״ל, שנפלו חלל מידי המרצחים הנאַצים בשנות השואה.

אבי יעקב בן אברהם ולאה לובושיץ מפרוז׳ני, הובא למחנה ההשמדה בירקנאו (אושוויץ) ב־30 לינואר 1943 ובו ביום נספה בתאי הגזים.

אמי הניה לובושיץ, בת זליג ומיניה לנצביצקי, נפלה מכדור של שוטר עזר בילורוסי, בזמן הטבח הגדול בגיטו סלונים ב־1 ביולי 1942.

אחי דב (בעבע) לובושיץ, הובא לבירקנאו ממחנה העבודה בוולקוביסק, בסוף ינואר 1943, וחוסל בו ביום בגלל מצב בריאותו הרופף.

מוקדש ע״י בן המשפחה: **אליהו לובושיץ**

ארץ אל תכסי דמם!

תאריך הדמים של טבח יהודי סלונים, ובתוכם משפחתי וגם משפחת רעיתי שפרינצה ז״ל לבית יוסלביץ, ס״ה 70 נפש, ביום כ״ד חשון תש״ב — 14.11.41, אשר נהרגו ע״י הנאַצים האכזרים, ימח שמם וזכרם מלהזכירם.

משפחתי:
רעיתי: שפרינצה בת ר׳ נח יוסלביץ ז״ל;
אחותי: אסתר בת ר׳ אריה־ליב אהרונסון ז״ל;
בעלה־גיסי: משה בן ר׳ מאיר שרשבסקי ז״ל;
בנם: ישראל בן ר׳ משה ז״ל;
בנותיהם: דבורה וחיה ז״ל.

גיטל יוסלביץ ז״ל

ר׳ נח בר׳ חיים יוסלביץ ז״ל

משפחת רעיתי שפרינצה ז״ל לבית יוסלביץ:
חותנתי גיטל יוסלביץ ז״ל, בת ר׳ ליפמן אהרן אפשטיין עם אחיה ואחיותיה וילדיהם ז״ל;
גיסי: חיים בן ר׳ נח יוסלביץ ז״ל;
רעיתו: חיה (חייקע) לבית אסטרינסקי ז״ל;
בניהם: שמאי ונח (ניקה) יוסלביץ ז״ל;
גיסי: יונה יוסלביץ, רעיתו ובתם ז״ל;
גיסתי: מינה בת ר׳ נח יוסלביץ ז״ל עם בעלה צמח עלישב ובתם מינה עם בעלה ד״ר שפירא ובנם משה (מרק) ז״ל;
גיסתי: רבקה (ריבה) בת ר׳ נח יוסלביץ עם בעלה שמעון קלומל ועם בניהם: נח (ניקה) וליב (ליובקה) ז״ל;
גיסתי: הדסה רבינוביץ בת ר׳ נח יוסלביץ ז״ל;

לזכר משפחתי שנהרגה ע״י הנאַצים ימשו״ז בעיר לודז׳ ובעיר בריסק:
בני: זאב וולף אהרונסון ז״ל, נספה בגיטו לודז;
כלתי: שרה לבית ברלינר ז״ל;
ובתם: אסתר ז״ל, נספו בעיר בריסק.

לזכר אבי־מורי ר׳ אריה ליב, בר׳ יצחק אייזיק אהרונסון זצ״ל, נפטר ביום י״ח טבת שנת תרצ״א, בעיירה קופצ׳יבה (ליטא).

לזכר אמי היקרה רחל בת ר׳ יהודה ליב הכהן רוטנברג ז״ל, נפטרה ביום ז׳ טבת שנת תרצ״א בעיירה קופצ׳יבה (ליטא).

לזכר בתי היקרה אסתר ז״ל, שנקטפה בדמי נעוריה, בת 18 לימי חייה, ביום כ״ז אייר שנת תרפ״ט בעיר סלונים.

לזכר חותני ר׳ נח בר׳ חיים יוסלביץ ז״ל, נפטר ביום י״ז אדר תרע״ט בעיר קניגסברג (גרמניה).

על כל אלה נפשי בוכיה, מיאנה להנחם.
הנאהבים והנעימים, הקדושים והטהורים.

ת. נ. צ. ב. ה.

המתאבל: השכול והגלמוד, אשר נשאר בדד בחיים
אברהם אהרונסון, בתי־אבות, חולון.

נר זכרון

לבני משפחות בלפר וברניקר ז״ל.
אבי ר׳ יעקב בלפר ז״ל, נפטר בסלונים בשנת תרפ״ז.
אמי פייגל בלפר ז״ל, נפטרה בסלונים בשנת תרפ״ב.
נספו בשואה עם קדושי קהילת סלונים: פייגל ומאשה ז״ל, בנותיהם של חיים ופרומה,
מוטל ז״ל, בנם של יאשה והינדה ז״ל, דודתי יהודית (יודעס) גבורין ז״ל.

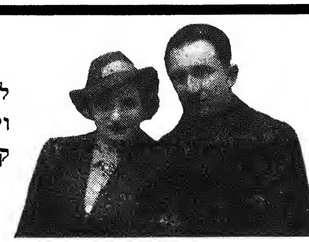
בעמידה מימין:
בתיה כהן, לבית בלפר (נמצאת בישראל);
נספו בשואה: נח, חשה ופרומה בלפר ז״ל:
בישיבה מימין:
יאשע בלפר ואשתו הינדה ז״ל;
חיים־אייזל ז״ל (בעלה של פרומה).

בישיבה מימין:
דודי יצחק ברניקר ואשתו שרה, לבית גבורין ז״ל.
בעמידה מימין:
בניהם: דוד, הניה ואברהם ז״ל.
(כולם נספו בשואה).

הונצחו ע״י **בתיה כהן**, לבית בלפר, בישראל.

זכר עולם

לבני ואחינו עקיבא קליבנסקי ולרעיתו חסיה לבית בר־קובסקי ז״ל, שנפלו בידי מרצחים.

יהא זכרם ברוך!

מוקדש: ע״י האם **שרה קליבנסקי**,
ע״י האחיות **דזינצלסקי יפה וזינציקובסקי חנה**,
וע״י האחים **נפתלי ומרדכי קליבנסקי** ומשפחותיהם

זכר עולם

ליקירי ז״ל שנפלו בידי מרצחי הצורר:
אחי זוסל נרצח באושוויץ; דודי בערל קוסובסקי, נפטר בורשה; בני משפחת בערל קוסובסקי שהושמדו: עשקע אשת בערל; מינה ניקלבורג, בתו של בערל, בעלה שאול ובתם הנקה; דוד קו־סובסקי ואשתו; סוניה קוסובסקי; כלתו, מינה קוסובסקי, לבית יוס־לביץ ובניה; דודתי איטקע קו־סובסקי.

אחותי דובה קפלן
לבית קוסובסקי ז״ל
נרצחה באושוויץ

יהי זכרם ברוך!

מוקדש ע״י **חיה פודולינסקי** (קוסובסקי).

לזכר הורינו

חיים ופסיה (באבל) שבדנץ ז״ל

לעולם לא נשכחם!

המנציחים בצער: **שרה שבדנץ וצבי ווסטוק**,
(הירשל שבדנץ).

הנצחת קדושי ר׳ זרח פרצקי ז״ל.

אבינו־מורנו ר׳ זרח פרצקי, נפטר בשנת 1933;
אמנו מרים (לבית מרמינסקי);
אחינו יצחק, אשתו ושלש בנותיו: מלכה, חנה ואסתר (נינותיו של הרב ר׳ מרדכי׳לה זצ״ל);
אחיותינו: שיינה פרצקי והינדה וולקומירסקי (פרצקי) עם בעלה ובתם גוטה ושמואל זילברמן ומשפחתם.
כל אלה נפלו בידי המרצחים הצוררים בסלונים.
לאה׳קה מושקוביץ (פרצקי), בעלה ומשפחתם נספו בברנוביץ.

המעלות את זכרם בכאב, בנות משפחת פרצקי:
רבקה שטינברג, בישראל; **חיה ברמן** בארה״ב.

זכר עולם

להורי ז״ל שנפטרו ולבני משפחתי היקרים ז״ל שהושמדו:
אבי ר׳ אברהם מאיר קפלינסקי ז״ל נפטר בסלונים (יום הזכרון ב׳ ניסן);
אמי שרה קפלינסקי ז״ל נפטרה בסלונים (יום הזכרון כ״ד כסלו);
אחיותי: דייכל ובשקה ז״ל אף הן נפטרו בסלונים;
אחי הרב ר׳ יהודה קפלינסקי ז״ל, היה גדול בתורה, שימש כראש הישיבה של נובוגרודק, משם עבר לכהן בכתר תורה לורשה. הוא, אשתו ושבעת ילדיהם נספו בגיטו ורשה.
אחיותי: רחל ומינקה ז״ל נספו בסלונים. אחותי גיטל שושן, בעלה ושני ילדיהם, נספו בברנוביץ; אחותי ליובה עם בעלה נספו בברנוביץ.

תהיינה נשמותיהם צרורות בצרור החיים

מוקדש ע״י
השרידה היחידה למשפחת ר׳ אהרן מאיר קפלינסקי:

חסיה פרסיקו, לבית קפלינסקי, בת־ים.

נר תמיד

לנשמות אבינו שנפטר, אמנו ואחיותינו, שנספו בסלונים ובמחנות ריכוז. יהא זכר יקירנו לברכה.

אבינו מורנו ר׳ מיירים בר׳ ישעיהו אפשטיין (נפטר ב־14.11.39);

אמנו מייטה, לבית וינשטיין (נספתה בטרבלינקה);

אחותנו אלקה (נספתה בסלונים);

אחותנו מינה (נספתה באושוויץ).

ת. נ. צ. ב. ה.

מוקדש ע״י: **מרים ליבוביץ**, לבית אפשטיין, בישראל,
ד״ר **אליעזר אפשטיין**, בישראל,
זליג אפשטיין, ארצות־הברית.

על אלה אני בוכיה, מאנה הנחם

אבי מורי אליהו מודליוביץ (בן מנחם־יודל גאט׳ס);

אמי הורתי לאה מודליוביץ (בת בצלאל קרבלניק);

אחותי זהבה מודליוביץ;

אחי מנחם מודליוביץ;

אחי בצלאל מודליוביץ;

אחי יצחק מודליוביץ;

אחותי נחמה מודליוביץ;

אחותי פריידל, בעלה שלמה ליודובסקי, בתם גיטל ובנם ברוך.

יהא זכרם ברוך!

מוקדש ע״י **יהודית לאופר** (מודליוביץ),
השרידה היחידה של המשפחה הענפה.

נעלה את זכרם הקדוש
של בני משפחותינו היקרים ז״ל.

הורינו: המורה הותיק והעסקן הציוני פרץ, ולאה פומרנץ; האחיות: חנה וצ׳רנה; האחים: חיים ויצחק.

עומדים (מימין לשמאל): שרה דומברובסקי (נמצאת בישראל); אחי יצחק, אחותי חנה. יושבים (מימין לשמאל): אחותי צ׳רנה, אמי לאה, אבי פרץ ואחי חיים.

נזכור גם את יתר בני משפחותינו:

דודנו יעקב פומרנץ ואשתו חוה, בנם משה פומרנץ, בנותיהם: פניה, מלכה וליובה פומרנץ; דודנו יעקב אלפרשטיין ובני משפחתו.

המנציחים: **שרה** (לבית פומרנץ), בעלה **דוד**
ובנה **רזיאל דומברובסקי**, בישראל.

על אלה אני בוכיה

אבי היקר והדגול ר׳ גרשון בר׳ אליהו פלוטניצקי ז״ל.
עשרות בשנים עסק בהוראה והעמיד תלמידים הרבה, מסור ונאמן לעמו ותורתו, ציוני ותיק.
שלח אחדים מבניו ארצה ובעצמו לא זכה לעלות. נפטר בסלונים לפני השואה.
אם־המשפחה הינדה רחל פלוטניצקי ז״ל לבית קרופני.
אשה משכילה ונדיבת־לב. התכוננה לעלות ארצה ולא הספיקה.
נפלה קרבן בידי הנאַצים יחד עם בניה ונכדיה ועם כל קדושי סלונים.

אחי היקר יעקב בר׳ גרשון פלוט־ניצקי ז״ל. צעיר היה ולמד בויל־נה. שאף לעלות לישראל ולא זכה. בזמן השואה נמצא בסלונים ונס־פה עם כל הקדושים.

אחי היקר אליהו בר׳ גרשון פלוט־ניצקי ז״ל. עבר עם אשתו מינה לסביבות וילנה, מקום שהיתה להם טחנת קמח. בתקופת השואה נמצאו בסלונים ונספו יחד עם קדושי הקהילה.

זכר כולם לברכה ולנצח ינון שמם!

המנציחה: **פנינה רחמן** (פלוטניצקי), פרדס חנה.

על חיי יקרים שחייהם נקפדו ללא עת בידי צר ושטן־אדם, תאבל הנפש ויכאב הלב:

על אמנו היקרה צפורה, אחינו אפרים, אחותנו חיה, גיסנו יעקב סקולסקי ובתם מירה, קרובינו משפחת קורחין (מיז׳ר־ניצה) רחל, יעקב ובנם לאווא זעליקאָווסקי היקרים והנעימים, ויצורף בזה זכרו של אבינו היקר מרדכי, שנפטר לפני פלישת הגרמנים הארורים ונטמן בעיר וילנה.

תהיינה נשמותיהם צרורות בחיי הנצח ושמורות בלב החיים לעד!

המנציחים: **חיים ושלמה וילקומירסקי**

זכר למשפחת ישראל חיים ברקובסקי ז״ל

רצה הגורל, שאשאר שרידה יחידה למשפחתי, כדי לבכות ולהנציח את שמותיהם בספר הזכרון לקהילת סלונים.

יתקדשו שמותיהם של:

הסבתא, אם אמי מנוחה וואלפין;
אבי מורי ישראל חיים ברקובסקי;
אמי מושקה ברקובסקי;
שתי אחיותי מלכה וחסיה ומשפחותיהן, שהיו נשואות ולא זכיתי להכירן.

„חבל על דאבדין ולא משתכחין״.

מוקדש ע״י **אסתר בורנשטיין** (ברקובסקי).

לזכר אמי־מורתי פייגל רבקה יפה לבית ברוידא, לזכר כל משפחתי הענפה, ולזכר המיליונים של בני אחינו שנכרתו.

„נקמת דם ילד קטן עוד לא ברא השטן
ויקב הדם את התהום״.
(מתוך „על השחיטה״ לביאליק).

אהרן יפה

זכר־עולם

לבני משפחתי, שנרצחו ע״י הנאַצים ונקברו בקבר אחים, עם כל קהילת סלונים הקדושה ז״ל.

יהודה איזנברג (אבי);
מרים איזנברג (אמי);
שאול איזנברג ומשפחתו (אחי);
פריידל איזנברג ומשפחתה (אחותי);
שרה איזנברג (אחותי).

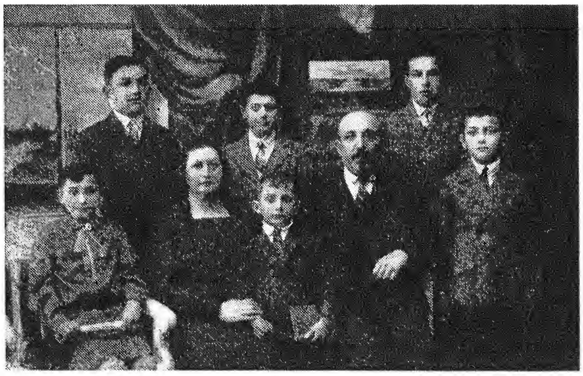
המנציח: (הבן והאח) השריד היחיד
שלמה איזנברג, קרית־טבעון.

הורי, אחי ואחיותי, שנספו עם כל קדושי קהילת סלונים:

אבי־מורי ר׳ אשר ביטנסקי ז״ל;
אמי־מורתי אסתר קיילה ז״ל;
אחי יצחק ז״ל;
ואחותי חנה ז״ל.

זכרונם חרות על לוח לבי לנצח

המנציח: **חיים ביטנסקי**

בני המשפחה של רפאל דרצ׳ינסקי ז״ל, הנמצאים בקייפטאון אשר באפריקה הדרומית מנציחים את משפחתם שנספתה ברצח יהודי סלונים ע״י הנאַצים הארורים.

למטה מימין:
אלי־משה ז״ל;
אב־המשפחה: רפאל בר׳ אליהו משה ז״ל;
מנדיל, ז״ל;
אסתר, אשת רפאל ז״ל;
הינדע ז״ל.
למעלה מימין:
ישעיהו (נמצא באפריקה);
יצחק נימרק ז״ל;
אברהם ז״ל.

זכר לבתי האבות זקהיים־רפלובסקי

יושבים מימין:
ר׳ דוד־לייב רפלובסקי ז״ל;
ר׳ יואל (איטשע־שלמה׳קעס זקהיים ז״ל;
גיטל רפלובסקי ז״ל.

עומדים מימין:
צלה בהרל, לבית רפלובסקי (נמצאת בישראל);
יצחק רפאל־רפלובסקי (נמצא בארצות הברית);
רבקה אורן־אהרונוביץ, לבית זקהיים (נמצאת בישראל);
יעקב זקהיים ז״ל;
אברהם רפאלי־רפלובסקי (נמצא בישראל).

המנציחים:
רבקה אורן, צלה בהרל, אברהם רפאלי, בישראל;
יצחק רפאלי־רפלובסקי, בארצות הברית.

אהובה חיט (לבית סולודובניק) מעלה את זכר בני משפחתה;

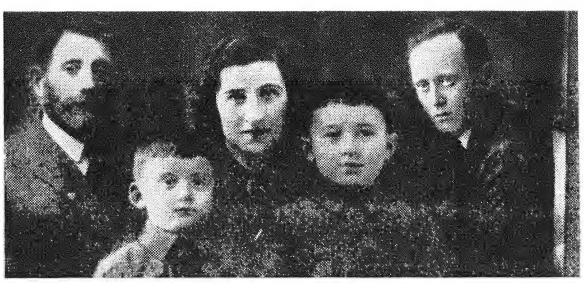
האם מנוחה סולובודניק והאח יעקב, שנפטרו בסלונים;

האח בערל, שנפטר ברוסיה;

ואלה שנספו בידי הנאַצים:

האב שלמה סולובודניק ז״ל;

האחות מאשה ובעלה שמואל סטק ושני בניהם ז״ל.

משמאל לימין: ר׳ שלמה סולובודניק ז״ל, מאשה ובעלה שמואל סטק ושני בניהם, ז״ל.

זכר עולם למשפחתי היקרה!

הורי, אחי, אחיותי ובניהם ז״ל, שהושמדו ע״י הצורר הנאַצי באושוויץ.
אבי־מורי זאב וויסטינעץ ז״ל;
אמי חיה טובה ז״ל;
אחי אהרן ליזר ז״ל;
אחי יחזקאל יהושע, אשתו דבורה וילדיהם: צבי, איטקע, דבורה, טויבע.
אחותי שרה־דבורה, בעלה שמואל־חיים וילנציק וילדיהם: מאַנצ׳ע, וועלצ׳ע ובן אחד, ז״ל.
אחותי הניה, בעלה משה לנדאו עם שתי בנותיו ובן אחד, ז״ל.
אחותי מושה, בעלה נתן קנונוביץ וארבעת ילדיהם, ז״ל.
הדואב ואינו שוכח **יצחק וסט** (וויסטינעץ), ארה״ב.

זכר עולם

למשפחת חיים ועלקה דרצינסקי ז״ל, שהושמדו עם כל קהילת סלונים.

שורה עליונה (מימין לשמאל):
אחותי שושנה, אמי עלקה, אבי חיים (דער ראבינער), אחותי לובה.

שורה תחתונה:
אחי משה, אחותי קיילה, אחי נח.

הונצחו ע״י **אריה דורון** (דרצינסקי)

נר־תמיד

לזכר משפחת ר׳ יהודה וחנה־איטה צ׳פלבסקי מיז׳רניצה, שהושמדו בסלונים, זכרונם לברכה.
שורה עליונה מימין:
אבינו־מורנו ר׳ יהודה צ׳פלבסקי, שוחט ביז׳רניצה;
אמנו היקרה חנה־איטה;
גיסנו הרב אלתר גלפרין,
אשתו־אחותנו ליבה ובנם אברהם־פסח.
שורה שניה מימין:
אחינו: שמואל אשר, יוסף, ד״ר יעקב;
אחותנו לאה.

זכרונם שמור לנצח בלבנו.

המנציחות:
פרומה דויטש־צ׳פלבסקי, סוניה קוסובר־צ׳פלבסקי.

נר תמיד

לזכר: אחותי ד״ר אננה ואסתר־מרקה יקימובסקי;
בני הרך קובה

דודי ודודותי: שמואל ופרומה ברקוביץ (מאלברטין) ובני ביתם;
אלטע רזניק ובני ביתה;
יעקב יקימובסקי (צפלובר) ובני ביתו.

מוקדש ע״י **מיירים יקימובסקי ומשפחתו** (חיפה).

זכר עד

למשפחתנו שהושמדה בסלונים ע״י הצורר הנאַצי ימ״ש.

יהי זכרם ברוך!

אבינו ר׳ משה בר׳ שמואל יעקב מישקין, שוחט בסלונים;
אמנו רבקה מישקין;
אחותנו פייגל קלבנסקי, בעלה יצחק ובנותיהם ליובה וליזה;
אחינו גרשון, אשתו, בנו ובתו;
אחותנו לאה גולדשטיין, בעלה משה וילדם.

מוקדש ע״י: **שרה קויפמן**, לבית מישקין, כפר־חסידים,
דינה רבוי, חיפה,
אסתר שקולניק, לבית מישקין, ארגנטינה.

זכר עולם

ליקירי שנספו בשואה בעיר סלונים:

אבי אברהם סקודיצקי ז״ל;
אמי חנה סקודיצקי ז״ל;
אחי הירש סקודיצקי ז״ל.

יהא זכרם ברוך!

הוקדש ע״י: **צילה פרנק**, לבית סקודיצקי,
סוניה סינדר לבית סקודיצקי.

לבנו דוי לזכר יקירינו:

בשורה העליונה (מימין לשמאל): ביילה ובער׳ל אזרסקי ז״ל (הושמדו באקציה האחרונה בסלונים);
אזרסקי יוסף (גר בחיפה);
בשורה האמצעית (מימין לשמאל): ר׳ שמואל וציפה אזרסקי ז״ל (נפטרו בחיפה בשנת 1941);
בשורה שלישית (מימין לשמאל): רייזל, ביילה ודורה אזרסקי ז״ל (ילדי ביילה ובער׳ל), הושמדו בסלונים.

המנציחים: **חנה** (לבית אזרסקי) **בן שאול** כפר ויתקין,
שלמה אזרסקי, חיפה,
אשר אזרסקי, חיפה,
יוסף אזרסקי, חיפה.

לזכרם של יקירי

אבינו אברהם יעקב זקליאוס, אמנו דבורה זקליאוס;
אחי ישראל ז״ל;
אחותי גולדה ז״ל;
אחי שמואל-חיים ז״ל;
אחי יוסקה ז״ל.

מנציחה: **סוניה אורבך** (זקליאוס), רמת-גן, ישראל.

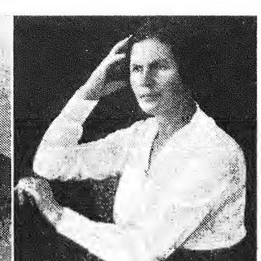
יצחק בן יהודה לייב איזיקוביץ
נפטר בעיר סלונים ביום עשרה בטבת, בשנת תרצ״ו.

מימין: שושנה בת יצחק רוזנברג (איזיקוביץ),
הובאה למנוחות ביום 2.1.53 בקיבוץ עין החורש.

משמאל: אמנו דושקה בת ר׳ יעקב-לייב הלוי איי-זיקוביץ (קונביסר), נפטרה בשיבה טובה בחיפה, ביום י״ד לחודש אדר א׳ תשי״ט (22.2.59).

מוקדש ע״י בני המשפחה בישראל.

הנצחת משפחת ברסקין ז״ל

מימין: אמי בתיה גבת, לבית ברסקין ז״ל, מאנשי העליה השניה לארץ ישראל;
חיים ובריינה ברסקין ז״ל, ובניהם:
מרדכי דוד, ד״ר למדיצינה וסוניה ז״ל.
מוקדש ע״י: **עבריה** אשר לבית ברסקין ובעלה **בנימין,** נטעים.

ציון לזכר אבינו ר׳ יהושע־השל לוריא, לאמנו בוניה לבית קוסובסקי ולצאצאיהם,
שנספו ושנפטרו, זכרונם לברכה.

אריה בורודובסקי ז״ל, בנם של שיינה ואברהם בורודובסקי הושמד בוילנא ביולי 1941.

אמנו האהובה בוניה לבית קוסובסקי ז״ל, הושמדה בגיטו וילנא בשנת 1943.

אבינו עטרת ראשנו, ר׳ יהושע השל בר׳ אריה לוריא ז״ל, ממשפחת הרב הגאון חפץ־חיים זצ״ל. נפטר בוילנא בשנת 1938.

אברהם בורודובסקי ז״ל
בעלה של שיינה לבית לוריא,
(גרה בישראל), הושמד בוילנא
בשנת 1941.

ניזכר בצער ובהערצה גם באחינו ובאחותינו שהלכו לעולמם: אחינו הבכור נח, סופר מפורסם ברוסיה, נפטר בשנת 1960; אחינו שלמה, מראשוני חלוצי הטיסה, נתרסק עם אוירונו בברלין בשנת 1914; אחותנו חנה, רופאת שיניים, נפטרה בסטולין בשנת 1917. זכרון יקירינו לברכה.

מוקדש ע״י: **יוסף לוריא, שרה מקובסקי,** לבית לוריא, **יצחק לוריא, אסתר ויורקה,** לבית לוריא — גרים בבריה״מ, וע״י **שיינה בורודובסקי,** לבית לוריא **ופרידה לוריא,** בישראל.

לזכר משפחת אנשים טובים, עמלים, צנועים ותמימים,
אשר הועלו כקרבן עולה — על מזבח ישראל.

השם יקום דמם!

מימין לשמאל (למטה):
אב המשפחה ר׳ משה סוועטיצקי ז״ל;
אם המשפחה באשע סוועטיצקי (לבית קמנומוסטקי ז״ל;
מימין לשמאל (למעלה):
מרדכי (מאָטקע) סוועטיצקי ז״ל;
אשתו מרים סוועטיצקי ז״ל;
מיניע סוועטיצקי ז״ל;
חיים בר־אילן (סוועטיצקי), גר בישראל.

מוקדש ע״י:
חיים בר־אילן (סוועטיצקי), רמת־השרון, ישראל

מספד מר

על אשת נעורי ועל בני ובנותי היקרים לי מכל, ז״ל, תושבי יז׳רניצה, שכולם נספו בסלונים בידי קלגסי הצורר ימ״ש!

מימין לשמאל:
רבקה, נולדה בשנת 1919, חיים, נולד בשנת 1929, אב המשפחה שמעון גולדבלט (חי בישראל), שמואל אהרן, נולד בשנת 1924, אם המשפחה, חיה־שרה לבית רזניצקי, נולדה בשנת 1894, מרים נולדה בשנת 1921, מרגלית נולדה ב־1926.

המנציח: **שמעון גולדבלט**

זכר

הורינו ואחינו היקרים ז״ל,
שנפלו בידי עריצים.
מימין: אחינו שמואל יזרניצקי ז״ל;
אבינו צבי (הירשל) יזרניצקי ז״ל;
אמנו רחל יזרניצקי ז״ל;
אחינו דב (ברל) יזרניצקי ז״ל.

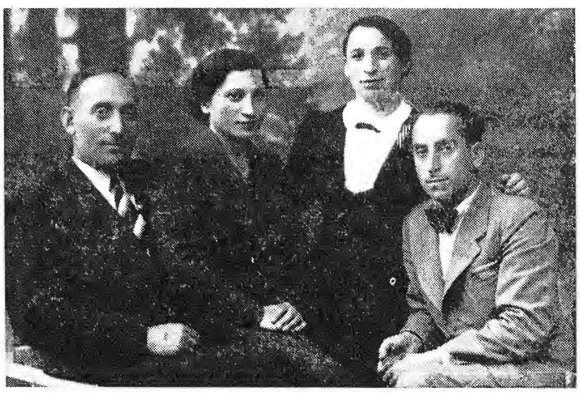
הונצחו ע״י: **פניה פודורובסקי־יזרניצקי ואריה יזרניצקי.**

יקירי שנספו בידי אנשי־הבליעל הנאצים
אחותי ליזה חזנוביץ ז״ל;
אחי חיים חזנוביץ ואשתו רוזה (לבית כץ) ז״ל.

זכרם לעד!

מימין לשמאל: עו״ד חזון (נמצא בישראל), ליזה חזנוביץ, רוזה חזנוביץ וחיים חזנוביץ.

הונצח ע״י **יצחק חזון,** עו״ד

לנצביצקי יעקב, מונטובידאו, אורוגוואי
מנציח את זכר בני משפחתו היקרים:
האב יוסף לנצביצקי ז״ל, נספה בגיטו סלונים;
האם פייגל ז״ל, נספתה בגיטו סלונים;
האחות ציפה ז״ל, נספתה בגיטו סלונים;
והאחות פלה ז״ל, הושמדה במקום מגוריה בסמורגון.

מימין לשמאל: אב המשפחה, יוסף לנצביצקי ז״ל,
יעקב לנצביצקי (נמצא באורוגואי),
האם פייגל לנצביצקי ז״ל,
האחיות ביילה וציפה ז״ל.

נר־זכרון

לנשמות הורינו ישראל ובוניע דוביאנסקי ולמשפחות אחינו אברהם ואיסר ז״ל, אשר נפלו על קידוש השם בזמן השואה בגיטו סלונים.

ת. נ. צ. ב. ה.

אבינו ישראל ואמנו בוניע לבית רמסניצקי; אחינו אברהם, אשתו חנה, לבית ר׳ אברהם־משה מלמד ז״ל ובניהם נחמה ובצלאל; אחינו איסר, הוגלה לרוסיה ונעלמו עקבותיו; אשתו דבורה לבית צ׳פלבסקי ובתם בת חצי שנה שנספו.

מוקדש בצער ובכאב ע״י:
בצלאל דובין (דוביאנסקי) בארצות־הברית;
זאוול ויהודה דוביאנסקי, בארגנטינה;
צפורה יצחקי־דוביאנסקי, בישראל.

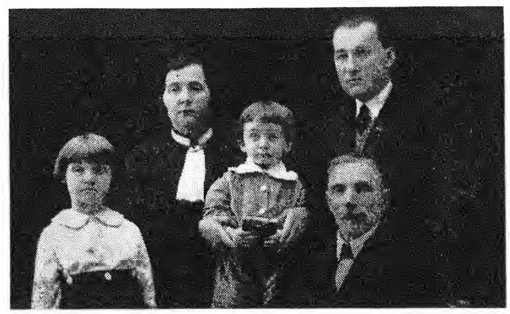
לזכר הורינו ומשפחתנו היקרים ז״ל
שהצטיינו בטוב לבם וביושרם. ביתם היה פתוח לכל עובר אורח, לתלמידי ישיבה וליתומים. אבינו ז״ל, היה ידוע בלמדנותו ובפקחותו. זכרונם קדוש לנו.
אבינו ר׳ מרדכי רזניק;
אמנו פריידל;
אחותנו נחמקה, בעלה ישראל פינצ׳וק ובניהם משה׳לה ולימלה;
אחיותינו: הינדה, רייצע וקיילה, זכרון כולם לברכה!

מקדישות ההנצחה:
זהבה גרוסברד (רזניק), **צפורה רזניק**

זכרון עולם

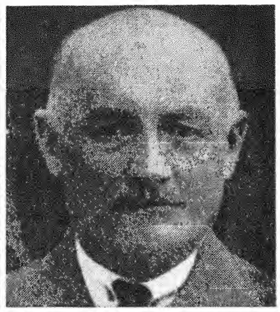
לאבינו שמואל גרודנסקי, נפטר בסלונים;
לאחותנו דובה וולוטין, בת ר' שמואל ופייגל גרודנסקי, בעלה הלל וולוטין ובנותיהם פייגלה ונחמה ז"ל, שנספו בשואה עם כל קדושי קהילת סלונים.

זכרונם לא ימוש מקרבנו!

המנציחות בתוגה וקדושה:
שרה ביטנסקי, לבית גרודנסקי;
בתיה גולדברג, לבית גרודנסקי.

זכר הורי היקרים שנפטרו
וזכר משפחתי שהושמדה בימי השואה, נ"ע.

ז"ל אבי מתתיהו (מאַטעס) מרקוס
נפטר ב־24.1.1928

אמי פייגה מרקוס
נפטרה ב־19.9.1939

אחי אברהם (אברשה) מרקוס;
אחי משה (מישה) מרקוס;
אשתו של מישה — רעיה לבית הד"ר קמנומוסטקי;
אליה — בתם של מישה ורעיה;
אחותי זינה יקימובסקי;
בעלה משה יקימובסקי;
וולף (וובה) ומתתיהו (מאַטעק) יקימובסקי — בניהם של זינה ומשה.

זכרונם לברכה של יקירי שמור בלבי לנצח!

הנציחה: **מניה אלברט**, לבית מרקוס

זכר

משפחתי היקרה, נ"ע, אשר עונו ונשמדו ע"י הנאַצים:
אבי אליעזר לונדון;
אמי, מרים בת ר' מאיר משל;
נספו בגיטו סלונים.
אחותי בלומה ברנצייל—לונדון ובעלה,
נספו במחנה ריכוז.

זכר יקירי לברכה!

הונצח ע"י **יפה לונדון־יערי**

זכרם לברכה של יקירינו

אבינו: יוסף בר' מיכאל וינשטיין, נספה בגיטו סלונים;
אמנו: חוה בת ר' אברהם ברנשטיין, נפטרה כ"ט תשרי תרע"ד;
סבנו: ר' אברהם בר' יום־טוב ברנשטיין, נפטר ד' אדר תרצ"ג;
סבתנו: אסתר־מנוחה ברנשטיין, בת ר' אהרן סלומון, נספתה בגיטו סלונים;
אחותנו: שרה עם בנה אברהם, נספו בגיטו סלונים;
בעלה: צבי (הערשל) זלוטוגורה, נספה בקרב על דרצ'ין בין שורות הפרטיזנים;
אחותנו: מטליה וינשטיין, נספתה בגיטו סלונים;
אמנו החורגת: טייבה וינשטיין, נספתה בגיטו סלונים.

המנציחים: **אהרן וינשטיין**, בישראל
חיים וינטון (וינשטיין), בארצות הברית

זכר עד

למשפחתנו הענפה שנספתה בגיטו סלונים ז"ל.
אבינו ר' פנחס אלפרט;
אמנו פרל, לבית רטנר;
אחינו קרפל אלפרט;
אחינו אליעזר (לייזער) אלפרט;
אחותנו זלאַטקע וולקין, בעלה משה ובתם מירה'לה;
אחותנו צירל אלפרט;
אחינו לייבע אלפרט.

יהא זכר יקירינו ברוך!

מוקדש ע"י: **משה אלוני־אלפרט**
נחום אלפרט

זכר עולם

לבעלי ואבינו היקר יוסף בן מאיר משל ז״ל, שנספה בסביבות סלונים,
לבתי ואחותנו היקרה ד״ר אסתר משל־מרגלית ז״ל.

ד״ר אסתר משל־מרגלית ז״ל

יוסף משל ז״ל

זכרונם שמור לעד בלבותינו!

בלה משל ובנותיה: **גיטל הלפרין ורוזה ביבר**

לזכר יקירי ז״ל אשר נספו ע״י הנאצים.

בעלי נח דובקובסקי, נספה בנובוגרודק;

בני משה דובקובסקי, נספה בדרצ׳ין;

חותני ישראל דובקובסקי, וחותנתי הינדה;

גיסתי באַשקע ליובובסקי, לבית דובקובסקי, בעלה בניה ובנם פליקס;

גיסי מאָטע דובקובסקי, אשתו פניה, לבית זקהיים ובנם.

גיסי יאנע ומשה דובקובסקי;

גיסותי: אזה ודורקה.

אמי נחמה מניקוב, מדרצ׳ין, נספתה ביערות ליפיצ׳נקה;

אחי סשה מניקוב, מדרצ׳ין, נספה בסלונים;

אשתו פרידה לבית וינשטיין, בתב מאשה ובנם משה, נספו ביערות ליפיצ׳נקה;

דודי ביינס דובקובסקי עם אשתו.

מוקדש ע״י **סוניה רקובר,** לבית מניקוב

נר־תמיד

לזכרם של יקירינו: המשפחות הענפות של ר' קלמן מיליקובסקי ושל ר' אברהם־יוסף קרופני ז"ל,
אשר נספו ע"י הנאצים ימ"ש, בשנים 1941/42.
כולם קדושים וטהורים, זכרונם לא ימוש מאתנו, ויהיה שמור בלבנו ובלב ילדינו לנצח!

ציון למשפחת מיליקובסקי ז"ל:

אב המשפחה: ר' קלמן מיליקובסקי;
אם המשפחה: תמרה מיליקובסקי;
בתם: רחל קנצפולסקי, בעלה משה,
וילדיהם: סנדר, אטי ויוסיק;
בנם: הלל מיליקובסקי, אשתו רבקה וילדיהם יעקב (ישקה) וגליה;
בנם: יצחק מיליקובסקי, אשתו ברוניה לבית סידלניצקי ובנם יחידם גרישה;
בנם: גדליהו מיליקובסקי, אשתו סוליה ובניהם יוסיק וליובה.

ציון למשפחת קרופני ז"ל:

אב המשפחה: ר' אברהם־יוסף קרופני;
אם המשפחה: שרה קרופני;
בנם: צבי (יהושע־הירשל) קרופני;
בתם: אסתר (אדיה) קרופני;
בתם: מאשה קרופני.

זכר קרובי משפחת מיליקובסקי ז"ל.
שפסל סידלניצקי ומשפחתו ודורה סידלניצקי;
אברהם־שלום צירינסקי ומשפחתו;
חיה ויהודה רמסניצקי;
וולחבינסקי גיטל ובנה מוליה.

ציון וזכר לאחי הבכור וגיסי היקר יעקב מיליקובסקי ז"ל, שנפטר ללא עת בישראל, לאחר שעבר כל עינויי בית הסוהר במינסק ועוד... במלחמת העולם השניה, וכתוצאה מכך נפגמה בריאותו. במותו של יעקב היקר באדם, נסתלקה תפארת שארית מיליקובסקי.

על כולם, אנו דואבים ונזכור לעולם את בננו־בכורנו היקר משה מיליקובסקי ז"ל, חניך ביה"ס החקלאי מקוה־ישראל. היה נער נלהב ותמים, בלהט אמונתו למולדת. נפל בגבורה עילאית בקרב האחרון האכזרי, בהרי הגליל המערבי, בסוף מלחמת הקוממיות, בעוד לא מלאו לו עדיין י"ז שנה. נזכרו לנצח ביגון ובגאוה! יהי זכרו ברוך לעד בלב כל האומה, ותהא נשמתו ונשמות בני משפחותינו, וקרובינו צרורות בצרור החיים.

הממאנים להינחם: **אשר מיליקובסקי ורחל**, לבית קרופני, בישראל
יעקב, אריה וסוניה, לבית מיליקובסקי, באוסטרליה

זכר

הורינו ומשפחתנו ז"ל, שנספו בשואה בסלונים,
שמורים לנצח בלבנו.

אבינו גרשון מיליקובסקי;

אמנו רבקה מיליקובסקי, לבית הורוביץ;

אחינו זליג, הצטרף לפרטיזנים ונפל בקרב;

אשתו ליובה לבית שפשלביץ ובניהם הערשעלע ודוד;

אחיותינו שרה וליבה מיליקובסקי;

אחינו חיים ושמחה מיליקובסקי.

זכר קדושינו לא ישכח!

מוקדש ע"י:
אסתר (העשקע) **זוכוביצקי־מיליקובסקי**, גבעתיים,
זאב מיליקובסקי, קיבוץ אילון.

זכר

דודתנו מלכה שורץ, לבית הורביץ ומשפחתה ז"ל, שנספו בשואה בסלונים;
דודתנו מלכה שורץ;
שושה בת דודתנו מלכה, בעלה ושתי בנותיה;
וחיים־מענדל בן דודתנו מלכה.

זכרם שמור בלבנו!

מוקדש ע"י:
אסתר (פעשקע) **ז'וכוביצקי־מיליקובסקי**, גבעתיים,
זאב מיליקובסקי, קיבוץ אילון.

זכרון למשפחת קרוליצקי

מרחוב פאניסוע 27, אשר נספו בשואה
אב המשפחה ר' יצחק־מרדכי קרוליצקי, בן זאב ומיכל;
אם המשפחה חוה בת הרשל ושרה רביץ (מוצאה מוולקוביסק);
בנם וועלוול, רעיתו שרה (מוצאה מדרצ'ין) ובנם בצלאל;
בתם שרה־לאה, בעלה יוסף קמנצקי, בן זלמן וצביה, בתם זלדה ובנם שמואל;
בתם מיכל.

זכר קדושינו לברכה!

ההקדשה נרשמה ע"י:
צבי אורן־קרוליצקי, אשתו **שרה** לבית פוטשינסקי (מוצאה מאוסטרין), בניהם: **יצחק, חגי ויהודה**, בקיבוץ אילון, וע"י **גולדה קמנצקי**, בתם של **יוסף ושרה־לאה**, בברית המועצות.

זכר עולם

להורי, אחיותי וקרובי משפחתי, שנפטרו ושנספו בשואה ז״ל.

אבי־מורי ר׳ מרדכי רפלוביץ, נפטר בסלונים;

אמי־הורתי שרה רפלוביץ, נפטרה בסלונים;

אחותי שיינה פרמינסקי ומשפחתה, נספו בשואה;

אחותי לאה יזורניצקי ומשפחתה, נספו בשואה;

דודי ר׳ נחמן לידסקי נספה בשואה;

בן דודי מאיר בר׳ נחמן לידסקי, נספה בשואה;

דודי ר׳ יששכר־משה לידסקי, אשתו ובנו נספו בשואה.

יהי זכרם ברוך!

מוקדש בצער ע״י **נח רפלוביץ**

לזכר

אבי יהודה פורוזובסקי,

ואחותי מרים פורמן (לבית פורוזובסקי),

ז״ל

שנספו על יהדותם עם כל קהילת סלונים המפוארת, בשואה הגדולה והנוראה של עמנו.

מוקדש ע״י

משה פורז (פורוזובסקי) וב״ב, כפר סירקין

נר תמיד

לנשמת ידידתי וחברתי צפורה (פייגל) קפלן ז״ל.

פייגל היתה סמל האהבה והמסירות לזולת ולמולדת. לבה וביתה היו פתוחים לכל איש זקוק לעזרה. יוצאי סלונים מצאו אצלה פינה בחדרה ללילה ראשון לבואם ארצה, סעד ועזרה ודאגה לסדורים בעבודה ולביסוסם.

תמיד דאגה לאחרים ולא עשתה לעצמה. נפטרה ערירית בארץ. במותה נתייתמו בני עירה בארץ, רבים מכירי תודה לה. רבות עשתה גם בשבילי: להשגת סרטיפיקט וסדורי הראשון בארץ.

לעולם לא אשכחנה!

זכרה חרות בלבי.

מוקדש באהבה ובצער ע״י:

אלקה וינרמן, לבית הלברג.

לזכר יקירינו שנפטרו, ז״ל:

הסבא: ר׳ אבא שכנרס (אבא לאַסקעס);

הסבתה: לאסקע שכנרס;

אבינו: ר׳ אהרן הלברג;

אמנו: זלטה הלברג, לבית שכנרס;

אחינו: מנחם (ניאכקע) הלברג.

זכר יקירינו
שעונו והושמדו בגיטו ורשה, ז״ל.

אחותנו: פייגה׳לע סמיאטיצקי, לבית הלברג;

בעלה: יעקב (ישה) סמיאטיצקי;

בנם: אהרן סמיאטיצקי.

מוקדש בצער ע״י:

אלקה וינרמן, לבית הלברג,
נחמה רפלוביץ, לבית הלברג.

נר זכרון

לאחותנו מלכה, לבית קובנסקי, לבעלה זליג פסחוביץ ולילדיהם ז״ל, שנספו בשואה.

ילדי מלכה וזליג פסחוביץ ז״ל (שמותיהם לא זכורים)

הנצחו ע״י:
ברכיהו קובנסקי, באר־טוביה
ושרה גוטליב־קובנסקי, רחובות

לזכר עולם

אמי זלטה מנדלביץ ז״ל (לבית גלזר) אשת ר׳ נפתלי מנדלביץ ז״ל.
נספתה עם כל קדושי קהילת סלונים.

המנציחה: **סימה שפירא** (לבית מנדלביץ)

יקירינו שנספו בין יתר הקדושים בגיטו סלונים:
אמנו וגיסתנו דאַלקע לידר ז״ל;
אחותנו ודודתנו רבקה (לבית לידר), בעלה משה גבורין ז״ל;
ובנה ד״ר יוסף גבורין ז״ל.

זכרם לנצח!

מוקדש ע״י:
גניה לידר, יעקב לידר,
בתיה הנדל (לבית לידר).

איך בידי בני עולה נפלתם:

אמנו שיינה־מלכה לידר; אחותנו פעשע ז״ל;
אחינו בן־ציון (בענצ׳ע) לידר ז״ל ואחותנו מניה לידר ז״ל.
משמאל לימין:
שיינה־מלכה לידר ז״ל, בעלת חנות לנקניק ובתה פעשע ז״ל.
מימין: בן־ציון לידר ז״ל.

אנו מעלים גם זכרון אבינו־מורנו ר׳ יוסף לידר ז״ל שנפטר בסלונים בשנת 1933.

המשפחות המנציחות:
דליכס שרה (לבית לידר),
גולומב דבורה (לבית לידר).

נר תמיד

למשפחת אוורבוך ז״ל, שולהויף, סלונים.
אבי היקר ר׳ אברהם יוסף אוורבוך;
אמי היקרה חיה רבקה, לבית וילנצ׳יק;
אחותי הטובה שרה גובר ובעלה פייבל;
בנותיהם הניה ודבורה;
אחי המשורר שמואל אוורבוך;
רעיתו ברטה לבית ינוביץ מפרוז׳ני,
וילדיהם אברשה ופסיה.
אחי המשורר והעסקן הציוני משה אוורבוך, נפטר ב־1918.

פינה זו מוקדשת על ידי משפחת
חיים אוורבוך, רמת־גן, ישראל.

יד ושם ליקירינו הי״ד אשר נפלו בשואה

פסח בן ר׳ יצחק טרילניק;
ברײנה בת ר׳ זליג (לבית סטולר) טרילניק;
רייצה, לבית טרילניק ובעלה דב פריפשטיין;
בניהם מנחם וישראל פריפשטיין;
חסיה, לבית טרילניק, בעלה סנדר קצוביץ ובנם;
קוניה, לבית טרילניק, בעלה יעקב בלוזניאנסקי ובנם;
זלדה טרילניק.

המנציחים:
טובה לבית טרילניק **ושמעון גוזובסקי** וב״ב;
לאה לבית טרילניק **וצבי סלובודקין** וב״ב;
י. סטין ומשפחתו, שיקגו, ארה״ב;
פ. סמיט ומשפחתה, שיקגו, ארה״ב;
ל. סטין ומשפחתו, שיקגו, ארה״ב.

שרגא (פייוויל) בן ר׳ נח־יוסף גוזובסקי;
אהרן בן שרגא גוזובסקי, נפל בשדה הקרב נגד הפולש הנאַצי;
משה בן שרגא גוזובסקי;
פסיה בת ר׳ אליעזר לבית סילצקי,
בעלה, דוד פירר,
וילדיהם: יצחק־מאיר, שלום ושרה,
חנה קרבצ׳יק וצבי קרבצ׳יק (שניהם נספו בבוזיני).

המנציחים: **שמעון וטובה גוזובסקי** וב״ב;
שלמה וחסיה גוזובסקי וב״ב;
בלה (לבית גוזובסקי) **סילצקי** וב״ב.

זכרון ועדות לאשר נספו בשואה

בית פלטיאל (פיילעט) ולאה־רחל (לאה ראָחע) פולונסקי.

1. **אלימלך ושרה־לאה פולונסקי**
בתם אטל ובעלה מרדכי חורגין;
הנכדים: גולדה ומאיר חורגין;
בתם אטל ובעלה מרדכי חורגין;

2. **ליבע־גיטל** (לבית פולונסקי) **ויוסף קרבצ׳יק;**
בתם חנה־מלכה ובעלה פסח פלבסקי;
הנכדים: בנימין, פלטיאל ושפרה פלבסקי;
בנם אליהו קרבצ׳יק ומשפחתו (נספו ברוסיה).

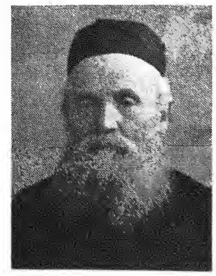
3. **לימא וציפע פולונסקי;**
בתם יהודית ובעלה.

הוקדש ע״י: **חנה** (לבית פולונסקי) **מישקובסקי, ז׳נט** ובעלה **אליעזר טרגן, פנינה פולונסקי** (אלמנת צבי פולונסקי, שנפטר בישראל), ילדיה: **עמי ולאה**, ראשון לציון, **גדליה ואיטקה צפוני** ובניהם: **עזרא ודניאל,** בית־אלפא, **אברהם פולונסקי**, תל־אביב.

בית חיים וחיה מישקובסקי.

1. **אברהם מישקובסקי;**
2. **חוה שוועץ** לבית מישקובסקי (שנספו באושוויץ);
3. **בצלאל ואשתו חיענה וילדיהם;**
4. **שלמה מישקובסקי**, אשתו בלה ומשפחתם (שנספו בסלונים).

הוקדש ע״י: **חנה מישקובסקי**
ז׳נט ואליעזר טרגן,
משה שוועץ — SEVIC
וילדיו בפריז (צרפת):
זבולון — JEAN
שרה — SONIA
געצל — GUSTAVE
דוד — DAVID
פייגל (פייטשע) לבית מישקובסקי, בעלה **לייוויק אגושביץ** ומשפחתם בארגנטינה.

ר׳ יוסף שרשבסקי ז״ל
נפטר בירושלים ט׳ אדר תש״י

נר תמיד

לבני יוסף ופריידל שרשבסקי ז״ל.

זכר אחינו היקרים והבלתי נשכחים, שנספו יחד עם
משפחותיהם בגיטו ורשה ובמחנות ריכוז והשמדה:
יהודה שרשבסקי, אשתו רייזל ובנם הרב צבי ז״ל;
שלום שרשבסקי, אשתו פרומה, בנם ישראל ובתם פריידל ז״ל;
מאיר שרשבסקי ובנו אברהם ז״ל;
נחמן שרשבסקי ז״ל, נפטר בירושלים כ״ה חשון תרצ״ו.

המנציחים בכאב:
חיים שרשבסקי, ברוקלין, ארצות־הברית.
אהובה (ליובה) **שרשבסקי ורבקה קויש**, תל־אביב

פריידל שרשבסקי ז״ל,
נפטרה בסלונים
כ״ב סיון תרצ״א

זכר עולם

למשפחתי היקרה, ההורים והאחים האהובים עלי, שנספו
עם כל קדושי קהילת סלונים.

בישיבה משמאל לימין:
אבי ר׳ אברהם בר׳ אביגדור גלוצר ז״ל;
הבת פניה רבינוביץ (גלוצר, בישראל);
אמי בלומה (לבית צוקרמן מפינסק) ז״ל;
אחותי ליזה אפשטין (גלוצר) ז״ל;
בעלי דוד רבינוביץ (בישראל);
אחי שלום גלוצר ז״ל;
אחי אביגדור גלוצר ז״ל.

יהי זכרם ברוך!

המנציחה: **פניה רבינוביץ**, לבית גלוצר

אלה אזכרה ותשתפך עלינו נפשנו, החקוקים בעט ברזל על לוח לבנו:

אבינו־מורנו עטרת ראשנו, יהודה־לייב פיין ז״ל, רבה וראשה של הק״ק סלונים והגליל (לפנים בק״ק פיאסוצנה, קופישקי ואשמינה), מהראשונים המובלים לטבח ביום כ״ב תמוז תש״א;

אחינו הגאון ר׳ שבתי פיין ז״ל, הרב מבליצה, נרצח בבליצה ביום כ״ח תמוז תש״א, ואשתו סירל פיין ז״ל ובתם דבורה־הנא ז״ל מבליצה, נרצחו ביום כ״ב אב תש״ב, ובנם היניק יעקב פיין ז״ל, נרצח ביום כ׳ טבת תש״ג;

אחותנו היקרה חנה קגן (פיין) ז״ל, הרבנית מצ׳חנובצה רבתי, עם שני בניה ראובן ויעקב קגן ז״ל, הובלו ב־1 לאוקטובר 1942 למחנה טרבלינקה;

אחותנו היקרה שושנה טימקובסקי (פיין) ז״ל ממוסקבה, עם בתה יחידתה ז׳ניה ז״ל, עם הרבנית דסלונים חיה־פרומה פיין ז״ל, ועם אחינו מרדכי ז״ל, נרצחו בסלונים ביום י״ד תמוז תש״ב.

על כל אלה ועל כל בית ישראל שנשמדו ע״י בני העם הגרמני
אנו בוכים ומתאבלים מרה, השם ינקום את דמם!

המנציחים:
שרה פרידמן (פיין) ומשפחתה, רעננה,
רחל רבינר (פיין) ומשפחתה, תל־אביב,
דבורה, דוד ושרה־הדסה — בניהם של
צפורה (פיין) **וראובן נוחימובסקי** ז״ל,
שנפטרו בדמי ימיהם בארץ.

מצבת עד

למשפחת יוסף ופייגע פריימן ז״ל, שנספו בסלונים

שורה עליונה: דוד פריימן, (נמצא בארגנ־טינה), אחותנו, פוליה מליני, לבית פריימן, נספתה עם בעלה שמואל. ברוניה אלידן־אלטמן, לבית פריימן, נמצאת בישראל, בן דודנו שלמה גולדשטיין. עליזה סורק, לבית פריימן, נמצאת בארגנטינה.

שורה שניה (בישיבה מימין): אחינו אהרן פריימן ואשתו פאני לבית גרודזנצ׳יק. אב המשפחה יוסף פריימן, אם המשפחה פייגע לבית גולודז׳ר. אחותנו פסיה פרסקי, לבית פריימן ובעלה ירמיהו.

למטה מימין: שלמה (סאליק), בנם של פסיה וירמיהו פרסקי, ליוטקה רביצקי, לבית פרסקי — בתם של פסיה וירמיהו. בנימין סורק, נמצא בארגנטינה.

ייזכר לעד חיים פרסקי ז״ל, בנם של פסיה וירמיהו, שאינו מופיע בתמונה.

זכר יקירינו חרות על לוח לבנו.

מוקדש ע״י: **ברוניה אלידן־אלטמן**, לבית פריימן ומשפחתה, בישראל,
עליזה סורק, לבית פריימן ומשפחתה, בארגנטינה,
דוד פריימן ומשפחתו בארגנטינה.

זכרון נצח

למשפחותינו היקרות סולוביי וקוויאט ז״ל, אשר נספו בשואה בסלונים.

אבינו בנימין סולוביי, בן דוד וחינקה־לאה;
אמנו רחל, לבית חיים וחיה־פייגה קוויאט;
אחותנו בילה כצין ובעלה יחיאל;
דודתנו רייזל למקין, לבית סולוביי, בעלה פייבל וילדיהם;
דודתנו שרה כגן, לבית סולוביי, בעלה מיכאל וילדיהם;
דודתנו פרל שרשבסקי, לבית סולוביי, בעלה ברל וילדיהם;
דודתנו זלדה בובליצקי, לבית קוויאט, בעלה אלתר וילדיהם;
דודתנו חיה קוויאט, לבית קודביצקי (אשת אליעזר קוויאט, ייבדל לחיים) וילדיהם ז״ל.

המנציחים:
אליעזר זמיר (סולוביי) ומשפחתו,
נחמיה זמיר (סולוביי) ומשפחתו,
דודנו **אליעזר קוויאט** ומשפחתו.

מצבת עד

להנצחת הורי ואחי מרדכי יוז׳לבסקי ז״ל, שנספו באקציה הראשונה בסלונים, בימי השואה.

חייהם בטהרה ומותם בקדושה,

יהיו זכורים לנצח!

אבי נח יוז׳לבסקי, בן אלתר ומרים,
אמי פסיה יוז׳לבסקי, בת משל ומלכה וולך.

מוקדש ע״י:
יצחק יגלי (יוז׳לבסקי) ומשפחתו.

זכר־עולם

לבעלי ואבינו היקר, עטרת משפחתנו נחמיה בר׳ אהרן סביצקי ז״ל, היה ידוע כנדבן וכמושיט עזרה לכל.
נספה בשנת 1942

אבינו וסבנו היקר, ר׳ אהרן בר׳ טוביה סויצקי, ז״ל, מעסקני הקהילה, פעיל בישיבת סלונים, גבאי בבית־המדרש וחברה־קדישא, חריף ובקי בתורה, נפטר בסלונים בשנת 1931.

אמנו וסבתנו היקרה, חנה סביצקי ז״ל לבית בטלן, היתה מפורסמת בנדיבותה ובמעשיה הטובים, ניספתה בסלונים בשנת 1942.

יהא זכרם ברוך

נחמיה בר׳ אהרן סביצקי ז״ל

זכר־עולם

לגיסי, דודנו ומשפחתנו היקרים: מרדכי בר׳ אהרן סביצקי ז״ל, אשתו פייגל לבית שפטינסקי ז״ל.
ובניהם עם משפחותיהם: חיים סביצקי, אשתו רעיה לבית וינשטיין וילדיהם ז״ל, שניספו בגיטו סלונים.
מניה סמוס, לבית סביצקי ז״ל, בעלה נוניק ובנם איזה ז״ל, ניספו בורשה. יאשה סביצקי ז״ל,
ניספה בורשה.

תהא נשמתם צרורה בצרור החיים

המקדשים זכרם בצער ובכאב, אם המשפחה: **פוליה סביצקי** (אלמנת **נחמיה סביצקי**) בתל־אביב
בתה: **גניה סידרנסקי**, חתנה **תיאודור סידרנסקי** וילדיהם בתל־אביב
בתה: **מרים** ומשפחתה באנגליה
בנה: **יצחק סויט (סביצקי)** ומשפחתו בארה״ב

נר זכרון למשפחתי היקרה:

אבי וואלף ברמן ז״ל, אמי ברטה ז״ל, אחי ואחותי ז״ל שנהרגו על קידוש השם.

יהא זכרם ברוך

מוקדש בצער ובכאב על ידי:

שרה סויט (סביצקי) לבית ברמן ובעלה **יצחק** בארה״ב וע״י **פוליה סביצקי** בארץ

נר תמיד

לזכר נשמת זאב־וולף גורביץ ז״ל

זאב־וולף בן שלום ואיידל גורביץ נולד ב־2.12.1895 היה שותף ומנהל בית החרושת לניר באלברטינה, היה ידוע כאדם חביב וליברלי, ונהג בעין־יפה עם פועליו.

בחגים ובשמחות היה מעניק להם ביד רחבה ובשעת צרה ומצוקה היה מגיש להם סעד.

במלחמת העולם השנייה, בפלוש הסוביטים לסלונים, טענו פועליו לזכותו והוצע לו להמשיך בהנהלת בית־החרושת, אולם הוא סירב הוגלה לרוסיה יחד עם משפחתו, נפטר שם במאסר ומקום קבורתו לא נודע.

השומרים זכרו באהבה ובצער: אשתו – **אידה,**
בנותיו – **עדה ואסתר,**
בנו – **אלכסנדר** מלבורן–אוסטרליה

נר־תמיד

אין אנדיינקן פון מיינע ליבע משפחות אבראמאביץ און לייבאוויטש ז״ל

פארשטארבענע פארן קריעג:

יעקב אבראמאביץ — פאטער (שניידר)
דבשה אבראמאביץ לייבאוויטש — מוטער
יעקב ישעיה לייבאוויטש — זיידע (שניידער)
רבקה רחל לייבאוויטש — באבע
אומגעקומענע פון די נאצי — מערדערס:

צבי־הירש לייבאוויטש — פעטער (סטאליער)
לייבע לייבאוויטש — פעטער (שניידער)
חיים „ „ (בעקער)
משה „ — קוזין
בנימין „ — „
דוד „ — „
פרומע „ — קוזינע
דבשה „ „
שיינע „ „
אברהם און לאה אבראמאביץ, פעטער און מומע פון ריז׳נאיער גאס. יצחק אייזיק אבראמאביץ, פעטער פון פאלאנקע.

זיצענדיק פון רעכטס צו לינקס: שקאלניק פון פאנעסווע גאס, רבקה־רחל לייבאוויטש — בערמאן, חיים לייבאוויטש, יעקב־ישעיה לייבאוויטש. שטייענדיק פון רעכטס צו לינקס: לייבע לייבאוויטש, צבי־הירש לייבאוויטש, שרה־ביילקע לייבאוויטש־שקאלניק, דבשה לייבאוויטש־אבראמאביץ.

געווידמעט מיט צער פון **נ. אבראמס (נחום אבראמאביץ)** ניויארק – אמעריקע

— — — — — — — — — — — — —
— — — — — — — — — — — — —

... מֵהַלְוָיָה רְחוֹקָה־רְחוֹקָה שַׁבְתָּ דוֹמֵם וְשָׁחוֹחַ.
שׁוּב נֶחֶרְשׁוּ הַקְּבָרִים, דָּגָן כְּבָר עָלָה שָׁם חָדָשׁ.
הָקֵם מַצֵּבָה בַּ לֵּ בָ ב. שֵׁם יַקִּירֵינוּ בְּזֹהַר
יִתְגַּדַּל וְיִתְקַדַּשׁ!

— .
— .

... שטיל, מיט געבויגענעם קאָפּ קומסט צוריק פון דער ווייטער לויה.
זיינען די קברים פאַראַקערט און ס'וואַקסט אויף זיי קאָרן אוודאי.
שטעל אַ מצבה — אין האַרצן. דער ליכטיקער אָנדענק פון טרייע
זאָל ווערן געגרויסט און געהייליקט — י ת ג ד ל ו י ת ק ד ש!